

W. J. P. (New)

Προλετάριοι ὅλων τῶν χωρῶν, ἐνωθεῖτε!

ΛΕΝΙΝ

**ΑΠΑΝΤΑ
ΠΛΗΡΗΣ ΕΚΔΟΣΗ**

2

Η ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΑΠΟ ΤΟ ΡΩΣΙΚΟ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟ
ΚΑΙ Η ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΓΙΝΕ ΑΠΟ ΟΜΑΔΑ
ΕΛΛΗΝΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ ΜΑΡΞΙΣΤΩΝ

Η ΡΩΣΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ
ΕΓΙΝΕ ΜΕ ΑΠΟΦΑΣΗ
ΤΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ
ΤΟΥ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ
ΤΗΣ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

ИНСТИТУТ МАРКСИЗМА-ЛЕНИНИЗМА при ЦК КПСС

В. И. ЛЕНИН

ПОЛНОЕ СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ

ИЗДАНИЕ ПЯТОЕ

ИЗДАТЕЛЬСТВО
ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
МОСКВА • 1971

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ - ΛΕΝΙΝΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΚΕ ΤΟΥ ΚΚΣΕ

Β. Ι. ΛΕΝΙΝ

ΑΠΑΝΤΑ
ΕΚΔΟΣΗ ΠΕΜΠΤΗ

ΤΟΜΟΣ
2
(1895-1897)

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ»
ΑΘΗΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ὁ δεύτερος τόμος τῶν Ἀπάντων τοῦ Β. Ι. Λένιν περιλαμβάνει τὰ ἔργα, πού γράφτηκαν στὰ 1895 - 1897.

Τὰ χρόνια 1895-1900 τὰ χαρακτηρίζει ἡ γρήγορη ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στὴ Ρωσία, ἡ ἀριθμητικὴ αὐξηση τῆς ἐργατικῆς τάξης καὶ τὸ δυνάμωμα τοῦ ἀπεργιακοῦ κινήματος. Στὴν ἱστορία τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας τὰ χρόνια αὐτὰ ἀποτελοῦν τὴ δεύτερη περίοδο, πού ὁ Λένιν τὴν ὀνόμασε περίοδο τῆς «παιδικῆς καὶ ἐφηβικῆς ἡλικίας»· στὴν περίοδο αὐτὴ ἡ σοσιαλδημοκρατία ἄρχισε νὰ ἀναπτύσσει πραχτικὴ δράση καὶ νὰ περνάει ἀπὸ τὴν προπαγάνδα τοῦ μαρξισμοῦ μέσα σ' ἓνα μικρὸ κύκλο πρωτοπόρων ἐργατῶν στὴ μαζικὴ πολιτικὴ ζύμωση. Ἡ ὀργάνωση Πετρούπολης: «Ἐνωση ἀγῶνα γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης», πού ὀργανώθηκε ἀπὸ τὸν Λένιν μετὰ τὴ συνένωση τῶν μαρξιστικῶν ἐργατικῶν ὁμίλων τὸ φθινόπωρο τοῦ 1895, ἀπόχτησε σύνδεση μετὰ τὸ μαζικὸ ἐργατικὸ κίνημα καὶ ἄρχισε νὰ πραγματοποιεῖ τὴ συνένωση τοῦ σοσιαλισμοῦ μετὰ τὸ ἐργατικὸ κίνημα. Ἡ «Ἐνωση ἀγῶνα» ἦταν τὸ πρῶτο ἔμβρυο ἐπαναστατικοῦ προλεταριακοῦ κόμματος στὴ Ρωσία καὶ ἀπλώσε τὴν ἐπιρροή της πολὺ πέρα ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς Πετρούπολης. Παρόμοιες ἐνώσεις καὶ σοσιαλδημοκρατικὲς ὁμάδες εἶχαν δημιουργηθεῖ καὶ σ' ἄλλες πόλεις καὶ περιοχὲς τῆς Ρωσίας: στὴ Μόσχα, στὸ Ἰβάνοβο-Βοζνεσένσκ, στὸ Κίεβο, στὴ Σαμάρρα, στὴ Σιβηρία κτλ. Στὴν ἡμερήσια διάταξη ἔμπαινε τὸ καθήκον τῆς συνένωσης τῶν μαρξιστικῶν ὀργανώσεων σ' ἓνα ἐνιαῖο κόμμα, μετὰ ἐνιαῖο κέντρο καὶ μαρξιστικὸ πρόγραμμα.

Πολὺ μεγάλο ρόλο στὴν ἐκπλήρωση τοῦ καθήκοντος αὐτοῦ ἔπαιξαν τὰ ἔργα πού ἔγραψε ὁ Β. Ι. Λένιν στὰ 1895-1897. Τὰ ἔργα αὐτὰ καθόριζαν τοὺς ἀμεσοὺς καὶ τοὺς τελικοὺς σκοποὺς

της πάλης του προλεταριάτου, έβαζαν μπροστά στους ρώσους σοσιαλδημοκράτες συγκεκριμένα καθήκοντα και αποτελούσαν το θεωρητικό όπλο στην πάλη ενάντια στο ναροντικισμό, που εκείνη την περίοδο εξακολουθούσε να είναι σοβαρό ιδεολογικό εμπόδιο στο δρόμο του σοσιαλδημοκρατικού κινήματος.

Πολλές από τις εργασίες, που δημοσιεύονται σε τούτο τον τόμο, είναι αφιερωμένες στην έπεξεργασία των προγραμματικών, ταχτικών και οργανωτικών καθηκόντων των ρώσων μαρξιστών. 'Ανάμεσα σ' αυτές είναι οι εργασίες: «Σχέδιο και εξήγηση του προγράμματος του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος», «Τά καθήκοντα των ρώσων σοσιαλδημοκρατών» και «Ποιά κληρονομιά άπαρνούμαστε;».

Σημαντικό μέρος του τόμου αποτελούν τα έργα του Λένιν, που άπευθύνονται στις πλατιές μάζες των εργατών αναγνωστών: οι προσουρες «'Ερμηνεία του νόμου για τα πρόστιμα που εισπράττουν από τους εργάτες στις φάμπρικες και στα εργοστάσια» και «'Ο νέος εργοστασιακός νόμος», οι προκηρύξεις «Πρός τους εργάτες και τις εργάτριες του εργοστασίου Θόρντον», «Πρός την τσαρική κυβέρνηση» και το άρθρο «Τί σκέφτονται οι ύπουργοί μας;».

Τήν κεντρική θέση στον τόμο την κατέχουν οι οικονομικές εργασίες του Λένιν: «Χαρακτηρισμός του οικονομικού ρωμαντισμού ('Ο Σιζμόντι και οι όπαδοί του στη χώρα μας)», «'Η βιοτεχνική άπογραφή του 1894/95 στο κυβερνείο Πέρμ και τα γενικά προβλήματα της "βιοτεχνικής" παραγωγής», «Μαργαριτάρια της σχεδιομανίας των ναρόντικων», «Τά νοικοκυριά των γυμνασίων και τά άναμορφωτικά γυμνάσια» και «'Απ' άφορμή ένα σχόλιο έφημερίδας». Στις εργασίες αυτές ο Λένιν άνατρέπει τις μικροαστικές ναροντικιστικές θεωρίες, που άρνοδνταν τή δυνατότητα άνάπτυξης του καπιταλισμού στη Ρωσία, και με πλούσιο σε στοιχειά ύλικό δείχνει ότι ή Ρωσία προχωρεί πάνω στον κεφαλαιοκρατικό δρόμο.

'Ο τόμος άρχίζει με το άρθρο-νεκρολογία «Φρίντριχ 'Ενγκελς», που γράφτηκε το φθινόπωρο του 1895. Στο άρθρο ο Λένιν δίνει ένα βαθύ και πολύπλευρο χαρακτηρισμό του Φ. 'Ενγκελς, και δείχνει ότι είναι ο πιο σημαντικός, μετά τον Κ. Μάρξ, δάσκαλος του προλεταριάτου και ότι δλη του ή ζωή είναι συνδεδεμένη άδιάρηχτα με την πάλη της εργατικής τάξης. Στην σύντομη σκιαγραφία της ζωής και της δράσης του Φ. 'Ενγκελς ο Λένιν τονίζει τή σημασία των φιλολογικών έργων

τοῦ Φ. Ἐνγκελς καὶ χαρακτηρίζει τὴ μεγάλη φιλία τοῦ Μάρξ καὶ τοῦ Ἐνγκελς. Ἐκθέτοντας τὶς βασικὰς ἰδέας τοῦ μαρξισμοῦ, ὁ Λένιν δείχνει ὅτι οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ προλεταριάτου — ὁ Μάρξ καὶ ὁ Ἐνγκελς — ἔβλεπαν μὲ συμπάθεια τὴν ἥρωικὴν πάλη τῶν ρώσων ἐπαναστατῶν θεωροῦσαν ὅτι ἄμεσο καὶ βασικὸ καθήκον τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας εἶναι ἡ κατάκτηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας, πρόβλεπαν τὴν τεράστια σημασία ποὺ θὰ ἔχει μὴ ἐλεύθερη ἐπαναστατικὴ Ρωσία γιὰ τὶς ἐπιτυχίες τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος στὴ Δύση.

Ἐφαρμόζοντας καὶ ἀναπτύσσοντας δημιουργικὰ τὸ μαρξισμό, ὁ Λένιν ἐπεξεργάζεται τὰ προγραμματικὰ καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν. Στὰ τέλη τοῦ 1895, στὴ φυλακὴ, γράφει τὸ πρῶτο του «Σχέδιο προγράμματος» τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος, καὶ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1896 τὴν «Ἐξήγηση τοῦ προγράμματος», ποὺ ξεκαθαρίζει τὸ νόημα καὶ τὴ σημασία τῶν βασικῶν σημείων τοῦ προγράμματος. Οἱ ἐργασίες αὐτὲς δημοσιεύονται στὸν τόμο σὰν ἓνα ἐνιαῖο ἔργο μὲ τὸν τίτλο «Σχέδιο καὶ ἐξήγηση τοῦ προγράμματος τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος». Στὸ ἔργο αὐτὸ ὁ Λένιν κάνει ἀνάλυση τῆς ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ στὴ Ρωσία καὶ διατυπώνει τοὺς βασικοὺς σκοποὺς καὶ τὰ βασικὰ καθήκοντα τῆς ταξικῆς πάλης τοῦ προλεταριάτου. Ἦδη στὸ πρῶτο σχέδιο προγράμματος διατυπώνει τὸν τελικὸ σκοπὸ τοῦ προλεταριάτου — τὴν κατάκτηση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, τὴν κατάργηση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας στὰ μέσα παραγωγῆς καὶ τὴ δημιουργία τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας. Τὸ «Σχέδιο προγράμματος» περιέχει ἐπίσης καὶ τὶς πραχτικὰς διεκδικήσεις τῆς σοσιαλδημοκρατίας: τὶς παγκρατικὰς, τὶς διεκδικήσεις τῆς ἐργατικῆς τάξης καὶ τὶς διεκδικήσεις τῆς ἀγροτιᾶς.

Στὴ μπουρούρα «Τὰ καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν», ποὺ γράφτηκε στὴν ἔξορία, στὴ Σιβηρία, στὰ τέλη τοῦ 1897, ὁ Λένιν γενίκευσε τὴν πείρα τῆς ὀργάνωσης Πετρούπολης «Ἐνωσὴ ἀγῶνα γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης» καὶ θεμελίωσε τὸ πολιτικὸ πρόγραμμα καὶ τὴν ταχτικὴ τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν. Τονίζοντας τὴν ἀδιάρρηκτη σύνδεση τῆς σοσιαλιστικῆς δράσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν (προπαγάνδισι τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ καὶ πάλη γιὰ τὴν ἐγκαθίδρυση τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας) μὲ τὴ δημοκρατικὴ (προπαγάνδισι τῶν δημοκρατικῶν ἰδεῶν καὶ πάλη ἐνάντια στὸν τσαρισμὸ), ὁ Λένιν ἔδειξε καὶ τὴν οὐσιαστικὴ διαφορὰ ποὺ ὑπάρχει μεταξύ τους.

Ξεσκεπάζοντας τὴν ταχτικὴ συνωμοσιῶν τῶν ναροντοβόλτσι, ὁ Λένιν τόνιζε, ὅτι τὴν πάλῃ ἐνάντια στὴν ἀπολυταρχία δὲν πρέπει νὰ τὴν κάνουν συνωμότες, ἀλλὰ ἓνα ἐπαναστατικὸ μαρξιστικὸ κόμμα, στηριζόμενο στὸ ἐργατικὸ κίνημα. Στὴ μπροσούρα «Τὰ καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν», ὁ Λένιν ὑπογράμμισε τὴν τεράστια σημασία τῆς ἐπαναστατικῆς θεωρίας στὸν ἀτελευθερωτικὸ ἀγῶνα τοῦ προλεταριάτου καὶ γιὰ πρώτη φορὰ διατύπωσε τὴ γνωστὴ θέση του: «Χωρὶς ἐπαναστατικὴ θεωρία δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει καὶ ἐπαναστατικὸ κίνημα» (σελ. 488 τούτου τοῦ τόμου), πού ἀναπτύχθηκε παραπέρα στὸ ἔργο «Τί νὰ κάνουμε;». Ἡ μπροσούρα τελειώνει μὲ ἐκκλήση τοῦ Λένιν στοὺς πρωτοπόρους ἐργάτες, σ' ὄλους τοὺς σοσιαλδημοκρατικοὺς ὁμίλους καὶ ὁμάδες νὰ ἐνωθοῦν σ' ἓνα ἐνιαῖο μαρξιστικὸ κόμμα.

Στὸν τόμο αὐτὸ ἡ μπροσούρα «Τὰ καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» δημοσιεύεται μαζί μὲ δυὸ προλόγους τοῦ Λένιν στὴ δευτέρη καὶ στὴν τρίτη ἐκδόσή της, πού γράφτηκαν τὸ 1902 καὶ τὸ 1905. Στοὺς προλόγους ὁ Λένιν ὑπογραμμίζει ὅτι ἡ μπροσούρα δίνει μόνο μιὰ γενικὴ σκιαγραφία τῶν καθηκόντων τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν. Χαρακτηρίζοντας τὴν ἀνάπτυξη τῆς σοσιαλδημοκρατίας, ὁ Λένιν δείχνει πῶς ἄλλαζαν τὰ συγκεκριμένα καθήκοντά της.

Οἱ μπροσουδρες καὶ οἱ προκηρύξεις τοῦ Λένιν, πού δημοσιεύονται σιὸν τόμο αὐτὸ, ἀποτελοῦν πρότυπο μαρξιστικῆς προπαγανδιστικῆς φιλολογίης καὶ εἶναι κατανοητές καὶ γιὰ τὸν πιὸ ἀκατατόπιστο ἀναγνώστη. Ὁ Λένιν πάντα μὲ προθυμία καὶ μὲ μεγάλη εὐχαρίστηση ἔγραφε γιὰ τοὺς ἐργάτες. «Τίποτα δὲ θά ποθοῦσα τόσο, ἔλεγε ὁ Λένιν, τίποτα δὲν ὄνειρευόμουν τόσο πολύ, ὅσο τὴ δυνατότητα νὰ γράφω γιὰ τοὺς ἐργάτες» (Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 34ος, σελ. 4). Ὁ Λένιν συνέδεε τὰ συγκεκριμένα γεγονότα τῆς ἐργοστασιακῆς ζωῆς μὲ ὄλο τό κοινωνικὸ σύστημα τῆς Ρωσίας, ἀφυπνίζοντας ἔτσι τὴν πολιτικὴ συνείδηση τῆς ἐργατικῆς τάξης. Στὶς ἐργασίες αὐτές ὁ Λένιν ἔδειχνε ὅτι τὸ προλεταριάτο δὲν ἔχει κανένα δικαίωμα, ἔδειχνε τὴν ἄγρια ἐκμετάλλευσή του ἀπὸ τοὺς καπιταλιστές, τὴ φτώχεια καὶ τὴν καταπίεση τῶν ἐργαζομένων μαζῶν στὴν τσαρική Ρωσία καὶ χάραζε τοὺς δρόμους πάλῃ τῆς ἐργατικῆς τάξης γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσή της. Ἡ μπροσούρα «Ἑρμηνεία τοῦ νόμου γιὰ τὰ πρόστιμα», πού βγῆκε στὰ τέλη τοῦ 1895, δίδασκε τοὺς ἐργάτες πῶς πρέπει νὰ παλεύουν ἐνάντια στοὺς ἐργοστασιάρχες καὶ τοὺς καλοῦσε νὰ ἐνωθοῦν γιὰ τὴν ἐπανα-

στατική πάλη ενάντια στον καπιταλισμό και στην τσαρική απολυταρχία. Ἡ προκήρυξη «Πρὸς τοὺς ἐργάτες καὶ τὶς ἐργάτριες τοῦ ἐργοστασίου Θόρντον», πού γράφτηκε τὸ Νοέμβρη τοῦ 1895 ἀπ' ἀφορμὴ τὴν ἀπεργία τῶν ὑφαντουργῶν τοῦ ἐργοστασίου Θόρντον, ἐξηγοῦσε στοὺς ἐργάτες, ὅτι τὴν κατάστασή τους μποροῦν νὰ τὴ βελτιώσουν «μόνο μέ κοινές, συντονισμένες προσπάθειες» (σελ. 73 τούτου τοῦ τόμου).

Τὸ Νοέμβρη τοῦ 1896, στή φυλακὴ, ὁ Λένιν ἔγραψε τὴν προκήρυξη «Πρὸς τὴν τσαρική κυβέρνηση», στήν ὁποία ἔκανε ἐκτίμησι τῶν ἀπεργιῶν τοῦ 1895 καὶ 1896 στή Ρωσία καὶ τῆς στάσεως τῆς τσαρικῆς κυβέρνησης ἀπέναντι σ' αὐτές. Στὴ φυλακὴ γράφτηκε καὶ ἡ «Ἀνακοίνωσι ἐξ ὀνόματος τῶν "γηραιῶν" πρὸς τὰ μέλη τῆς ὀργάνωσις Πετρούπολης "Ἐνωσι ἀγῶνα γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσι τῆς ἐργατικῆς τάξεως"», πού δημοσιεύεται γιὰ πρώτη φορά. Σκοπὸς τῆς «Ἀνακοίνωσις» ἦταν νὰ προειδοποιήσῃ τὰ μέλη τῆς «Ἐνωσις ἀγῶνα», πού δὲν εἶχαν πιαστεῖ, σχετικὰ μέ τὸν προβοκάτορα Ν. Μιχάηλοφ· μέ κατάδοσι τοῦ Μιχάηλοφ πιάστηκαν τὸ Δεκέμβρη τοῦ 1895 ὁ Λένιν καὶ ἡ ὁμάδα τῶν «γηραιῶν» — μελῶν τῆς «Ἐνωσις ἀγῶνα» τῆς Πετρούπολης.

Ἀπὸ τὶς οἰκονομικῆς ἐργασίαι, πού περιλαμβάνονται στὸν τόμο αὐτό, βασικότερη εἶναι ἡ ἐργασία «Χαρακτηρισμὸς τοῦ οἰκονομικοῦ ρωμαντισμοῦ», πού γράφτηκε τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1897 στήν ἐξορία, στή Σιβηρία. Ἡ ἐργασία αὐτὴ στρέφονταν ἐνάντια στὸν ἐλβετὸ οἰκονομολόγο Σισμόντι καὶ τοὺς ρώσους ὁπαδοὺς τους — τοὺς ναρόντικους Β. Β. (Βοροντσόφ Β. Π.), Νικολάι — ον (Ντανιελσόν Ν. Φ.) καὶ ἄλλους. Τονίζοντας ὅτι ἡ ὑπηρεσία πού πρόσφερε ὁ Σισμόντι εἶναι πῶς ἔδειξε τὴν ὑπαρξὴ ἀντιθέσεων στήν κεφαλαιοκρατικὴ κοινωνία, ὁ Λένιν ἀποκάλυψε τὸν οὐτοπισμὸ καὶ τὴν ἀντιδραστικότητα τῶν ἀντιλήψεων του, ἔδειξε ὅτι ὁ Σισμόντι ἔκανε κριτικὴ τοῦ καπιταλισμοῦ κάτω ἀπὸ τὸ πρίσμα τοῦ μικροαστοῦ, ἐξιδανικεύοντας τὴν ξεπερασμένη συντεχνιακὴ ὀργάνωσι τῆς βιομηχανίας καὶ τὸ πατριαρχικὸ ἀγροτικὸ νοικοκυριό. Ὁ Λένιν ἐξήγησε, ὅτι τὶς ιδέαι τοῦ Σισμόντι τὶς χρησιμοποίησαν οἱ ρῶσοι ναρόντικοι γιὰ νὰ ἀποδείξουν τὴν «ἰδιομορφία» τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξεως τῆς Ρωσίας. Ἰδιαίτερα, οἱ ναρόντικοι δανείστηκαν τὴ λαθεμένη θέσι τοῦ Σισμόντι γιὰ τὸ στένεμα τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς στὶς συνθήκαι τοῦ καπιταλισμοῦ λόγω τῆς καταστροφῆς τῶν μικρῶν παραγωγῶν. Συγκρίνοντας τὶς ἀπόψεις τοῦ Σισμόντι μέ τὶς ἀντιλήψεις τῶν ναρόντικων, ὁ Λένιν ἔφθασε

στό συμπέρασμα, ότι «*ἡ οικονομικὴ θεωρία τῶν ναρόντικων εἶναι ἀπλῶς ἡ ρωσικὴ παραλλαγή τοῦ πανευρωπαϊκοῦ ρωμαντισμοῦ*» (σελ. 258). Ξεσκέπασε τίς προσπάθειες τῶν ναρόντικων νά καλύψουν τή μικροαστική οὐσία τῶν ἀντιλήψεων τους μέ μιὰ λογοκοπία γιά παραδοχή τῆς οικονομικῆς θεωρίας τοῦ Μάρξ καί ἔκανε ἐπιστημονική ἀνάλυση τῶν πραγματικῶν ἀντιθέσεων τοῦ καπιταλισμοῦ.

Στήν ἄλλη οικονομική ἐργασία «*Ἡ βιοτεχνική ἀπογραφή τοῦ 1894/95 στό κυβερνεῖο Πέρμ καί τά γενικά προβλήματα τῆς "βιοτεχνικῆς" παραγωγῆς*», πού γράφτηκε τόν Αὐγουστο - Σεπτέμβρη τοῦ 1897, ὁ Λένιν κάνει κριτική ἀνάλυση τῶν στοιχείων τῆς βιοτεχνικῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1894/95, πού τά ἐπεξεργάστηκαν οἱ ναρόντικοι τοῦ κυβερνεῖου Πέρμ στό βιβλίο «*Δοκίμιο γιά τήν κατάσταση τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς τοῦ κυβερνεῖου Πέρμ*». Ὁ Λένιν καταπιάστηκε μέ τήν ἀνάλυση τοῦ βιβλίου αὐτοῦ γιά τό λόγο ὅτι ἡ βιοτεχνική παραγωγή τοῦ κυβερνεῖου Πέρμ ἦταν χαρακτηριστική γιά τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα ὅλης τῆς Ρωσίας. Ἐκανε κριτική στήν ὑποκειμενική στάση τῶν ναρόντικων ἀπέναντι στά ὑλικά τῆς ἀπογραφῆς, ξεσκέπασε τίς προσπάθειές τους νά διαστρεβλώσουν τήν πραγματικότητα χρησιμοποιώντας τά λεγόμενα μέσα στοιχεῖα καί νά ἀποδείξουν ὅτι ὁ καπιταλισμός δέ διεισδύει δῆθεν στή βιοτεχνική παραγωγή, ὅτι ἡ βιοτεχνική παραγωγή διαφέρει ἀπό τήν κεφαλαιοκρατική βιομηχανία. Παραστατικά καί μέ συγκεκριμένο ὑλικό ὁ Λένιν ἔδειξε τή διείσδυση τοῦ καπιταλισμοῦ στή βιοτεχνική παραγωγή καί τήν ταξική διαφοροποίηση τῶν βιοτεχνῶν, πού προκλήθηκε ἀπό τή διείσδυση αὐτή. Τά ὑλικά αὐτῆς τῆς ἐργασίας τά χρησιμοποίησε ὁ Β. Ι. Λένιν στό βιβλίο του «*Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία*», πού ὀλοκλήρωσε τήν ἰδεολογική συντριβή τοῦ ναροντικισμοῦ.

Στά ἄρθρα «*Τά νοικοκυριά τῶν γυμνασίων καί τά ἀναμορφωτικά γυμνάσια*» καί «*Μαργαριτάρια τῆς σχεδιομανίας τῶν ναρόντικων*» γίνεται βαθιά καί ὀλόπλευρη κριτική στό σχέδιο τοῦ φιλελεύθερου ναρόντικου Σ. Ν. Γιουζακόφ γιά κοινωνικοποίηση τῆς παραγωγῆς, σχέδιο πού θά ἔδινε τάχα τή δυνατότητα στή Ρωσία ν' ἀποφύγει τόν κεφαλαιοκρατικό δρόμο ἀνάπτυξης. Ὁ Λένιν ἔδειξε τόν οὐτοπικό χαρακτήρα καί τήν ἀντιδραστικότητα τοῦ σχεδίου τοῦ Γιουζακόφ, πού πρότεινε νά ἐφαρμοστεῖ στά γεωργικά γυμνάσια ἡ ὑποχρεωτική μέση ἐκπαίδευση καί οἱ φτωχοὶ μαθητές νά ξεπληρώνουν τά δίδα-

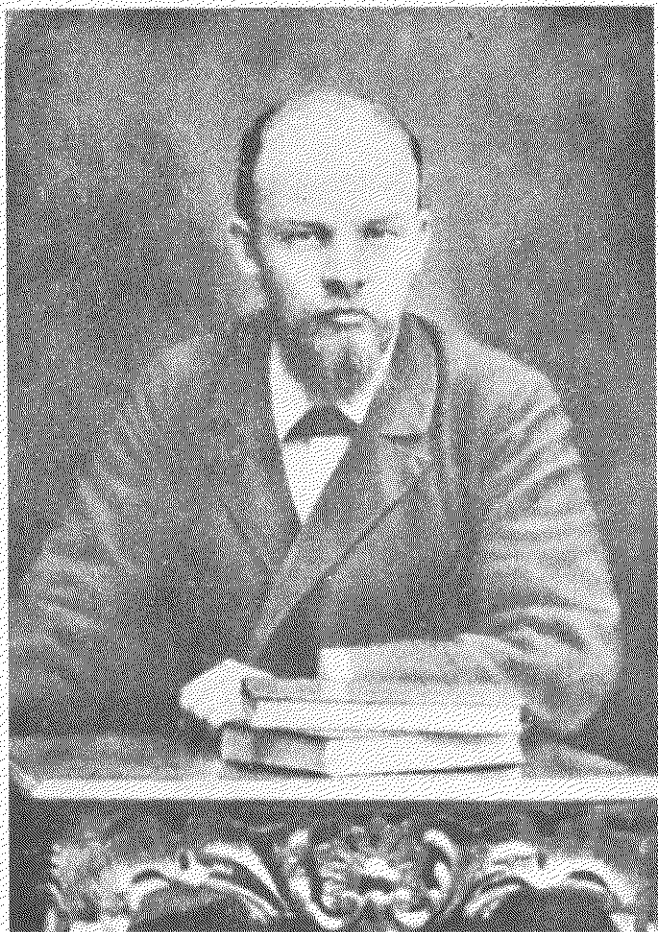
χτρα μέ δουλιά. Στο άρθρο «'Απ' άφορμή ένα σχόλιο έφημερίδας», πού γράφτηκε τό Σεπτέμβρη τοῦ 1897, ξεσκεπάζεται έπίσης ή σχεδιομανία τῶν οικονομικῶν προγραμμάτων τοῦ φιλελεύθερου ναρόντικου Ν. Β. Λεβίτσκι γιά ὑποχρεωτική άμοιβαία ασφάλιση τῆς ζωῆς ὄλου τοῦ άγροτικοῦ πληθυσμοῦ.

Ὁ δεύτερος τόμος τελειώνει μέ τό άρθρο «Ποιά κληρονομιά άπαρνούμαστε;», πού γράφτηκε στά τέλη τοῦ 1897. Στο άρθρο αὐτό ὁ Λένιν καθορίζει τή στάση τοῦ προλεταριακοῦ κόμματος άπέναντι στίς έπαναστατικές παραδόσεις τῆς χώρας του. Οἱ ναρόντικοι θεωρώντας τόν έαυτό τους συνεχιστή τῆς κληρονομιάς τῆς δεκαετίας 1860-1870, Ισχυρίζονταν ὅτι οἱ μαρξιστές ξεκόβουν δῆθεν άπό τίς καλύτερες παραδόσεις, άπό τήν ιδεολογική «κληρονομιά» τοῦ πρωτοπόρου τμήματος τῆς ρωσικῆς κοινωνίας. Συγκρίνοντας τίς άπόψεις τῶν ρώσων διαφωτιστῶν τῆς δεκαετίας 1860-1870, τῶν ναρόντικων καί τῶν σοσιαλδημοκρατῶν, ὁ Λένιν άποδειχνει ὅτι στήν πραγματικότητα ἴσα-ἴσα οἱ μαρξιστές, καί ὄχι οἱ ναρόντικοι, εἶναι οἱ πιό συνεπεῖς θεματοφύλακες τῆς κληρονομιάς τῶν ρώσων έπαναστατῶν διαφωτιστῶν, πού έπιφανέστερος έκπρόσωπός τους ἦταν ὁ Ν. Γ. Τσερνισέβσκι. Ὁ Λένιν θεωροῦσε τό μαρξιστικό κόμμα σάν νόμιμο κληρονόμο ὄλων τῶν προοδευτικῶν καταχτήσεων καί τῶν έπαναστατικῶν-δημοκρατικῶν παραδόσεων τῶν λαῶν τῆς Ρωσίας. Ὡστόσο διαφυλάσσω τήν κληρονομιά, τόνιζε ὁ Λένιν, δέ σημαίνει περιορίζομαι μόνο στήν κληρονομιά πού πῆρα· χρειάζεται νά τραβήξουμε παραπέρα, νά καθορίζουμε αὐτοτελῶς τούς δρόμους καί τά μέσα τῆς έπαναστατικῆς πάλης.

Στό μέρος «Προπαρασκευαστικά ὑλικά» περιλαμβάνονται στόν τόμο αὐτό τό «Προσχέδιο προλόγου στή δεύτερη έκδοση τῆς μπροσούρας "Τά καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν"», καί ἡ «Ἡμιτελής παραλλαγή τοῦ προλόγου στή δεύτερη έκδοση τῆς μπροσούρας "Τά καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν"», πού δημοσιεύονται γιά πρώτη φορά.

*Τό Ἰνστιτοῦτο μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ
τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΣΕ*

B. I. LENIN

1897

ΦΡΙΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ¹

*Γράφτηκε τὸ φθινόπωρο τοῦ 1895
Πρωτοδημοσιεύτηκε τὸ 1896 στὴ
συλλογὴ «Ραμπότνικ», τεῦχος 1-2
2 "Απάντα Λένιν. Τόμος 2.*

Δημοσιεύεται σύμφωνα με τὸ κείμενο τῆς συλλογῆς «Ραμπότνικ»

ПРОЛЕТАРИИ ВСѢХЪ СТРАНЪ, СОЕДИНЯЙТЕСЬ!

РАБОТНИКЪ

№ № 1 и 2.

.....
 НЕПЕРИОДИЧЕСКІЙ СВОРНИКЪ
 .....

Съ портретомъ Фридриха Энгельса.

Издание „Союза Русскихъ Соціалъдемократовъ“.

ЖЕНЕВА
 ТИПОГРАФІА „СОЮЗА РУССКИХЪ СОЦІАЛЪДЕМОКРАТОВЪ“.
 1896

Τὸ ἐξώφυλλο τῆς συλλογῆς «Работникъ»,
 ὅπου πρωτοδημοσιεύτηκε τὸ ἀρθρο-νεκρολογία τοῦ Β. Ι. Λένιν
 γιὰ τὸν Φρίντριχ Ἐνγκελς.—1896

Τί φῶς, τί νοῦς ἔχει σβήσει
Τί καρδιά τώρα πιά δέ χτυπᾷ!²

Στις 5 τοῦ Αὐγούστου 1895 μέ τό νέο ἡμερολόγιο (24 τοῦ Ἰουλῆ) πέθανε στό Λονδίνο ὁ Φρίντριχ Ἔνγκελς. Ὑστερα ἀπό τό φίλο του Κάρλ Μάρξ (πού πέθανε τό 1883), ὁ Ἔνγκελς ἦταν ὁ πιό ἐπιφανής ἐπιστήμονας καί δάσκαλος τοῦ σύγχρονου προλεταριάτου σ' ὄλον τόν πολιτισμένο κόσμο. Ἀπό τότε πού ἡ τύχη τό ἔφερε ν' ἀνταμώσουν ὁ Κάρλ Μάρξ μέ τόν Φρίντριχ Ἔνγκελς, τό ἔργο ζωῆς καί τῶν δυό φίλων ἔγινε κοινή τους ὑπόθεση. Συνεπῶς, γιά νά καταλάβει κανεῖς τί ἔκανε ὁ Φρίντριχ Ἔνγκελς γιά τό προλεταριάτο, πρέπει ν' ἀφομοιώσει καλά τή σημασία τῆς διδασκαλίας καί τῆς δράσης τοῦ Μάρξ στήν ἀνάπτυξη τοῦ σύγχρονου ἐργατικοῦ κινήματος. Πρῶτοι ὁ Μάρξ καί ὁ Ἔνγκελς ἔδειξαν, ὅτι ἡ ἐργατική τάξη μέ τίς διεκδικήσεις της εἶναι τό ἀναγκαῖο γέννημα τοῦ σύγχρονου οἰκονομικοῦ καθεστῶτος, πού μαζί μέ τήν ἀστική τάξη δημιουργεῖ καί ὀργανώνει ἀναπόφευχτα καί τό προλεταριάτο· ἔδειξαν ὅτι τήν ἀνθρωπότητα δέ θά τήν ἀπαλλάξουν ἀπό τίς συμφορές πού τή δέρνουν σήμερα, οἱ καλοπροαίρετες προσπάθειες ὀρισμένων εὐγενικῶν προσωπικοτήτων, ἀλλά ἡ ταξική πάλη τοῦ ὀργανωμένου προλεταριάτου. Πρῶτοι ὁ Μάρξ καί ὁ Ἔνγκελς ἐξήγησαν στίς ἐπιστημονικές ἐργασίες τους, ὅτι ὁ σοσιαλισμός δέν εἶναι μιᾶ ἐπινόηση ὄνειροπόλων, ἀλλά ὁ τελικός σκοπός καί τό ἀναγκαῖο ἀποτέλεσμα τῆς ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς σύγχρονης κοινωνίας. Ὅλη ἡ γραφτή ἱστορία ἦταν ὡς τά σήμερα ἱστορία τῆς ταξικῆς πάλης, διαδοχή τῆς κυριαρχίας καί τῶν νικῶν ὀρισμένων κοινωνικῶν τάξεων πάνω σέ ἄλλες. Κι αὐτό θά συνεχίζεται, ὥσπου νά ἐξαφανιστοῦν οἱ βάσεις τῆς ταξικῆς πάλης καί τῆς ταξικῆς κυριαρχίας — ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία καί ἡ ἀναρχική κοι-

νωνική παραγωγή. Τά συμφέροντα τοῦ προλεταριάτου ἀπαιτοῦν τήν ἐξάλειψη αὐτῶν τῶν βάσεων, καί γιά τό λόγο αὐτό ἡ συνειδητή ταξική πάλη τῶν ὀργανωμένων ἐργατῶν πρέπει νά στρέφεται ἐνάντια στίς βάσεις αὐτές. Κάθε ὅμως ταξική πάλη εἶνα πάλη πολιτική.

Οἱ ἀπόψεις αὐτές τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἐνγκελς ἔχουν γίνει σήμερα κτῆμα ὄλου τοῦ προλεταριάτου πού ἀγωνίζεται γιά τήν ἀπελευθέρωσή του· οἱ ἀπόψεις, ὅμως, αὐτές στή δεκαετία 1840-1850, ὅταν οἱ δύο φίλοι ἄρχισαν νά παίρνουν μέρος στή σοσιαλιστική φιλολογία καί στά κοινωνικά κινήματα τοῦ καιροῦ τους, ἦταν κάτι τό ἐντελῶς καινούργιο. Τότε ὑπῆρχαν πολλοί ἄνθρωποι μέ ταλέντο καί χωρίς ταλέντο, τίμιοι καί μή τίμιοι πού, συνεπαρμένοι ἀπό τήν πάλη γιά τήν πολιτική ἐλευθερία, ἀπό τήν πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία τῶν βασιλιάδων, τῆς ἀστυνομίας καί τῶν παπάδων, δέν ἔβλεπαν τήν ἀντίθεση τῶν συμφερόντων τῆς ἀστικής τάξης καί τοῦ προλεταριάτου. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοί δέν ἔκαναν οὔτε κἀν τή σκέψη ὅτι οἱ ἐργάτες μποροῦν νά ἐνεργοῦν σάν αὐτοτελῆς κοινωνική δύναμη. Ἀπό τό ἄλλο μέρος, ὑπῆρχαν πολλοί ὄνειροπόλοι, κάποτε μεγαλοφυεῖς, πού πίστευαν πῶς δέ χρειάζεται παρά νά πείσουμε τούς κυβερνήτες καί τίς κυρίαρχες τάξεις, ὅτι τό σύγχρονο κοινωνικό καθεστῶς εἶναι ἄδικο καί τότε θά εἶναι εὐκόλο νά ἐγκαθιδρυθεῖ στή γῆ εἰρήνη καί γενική εὐδαιμονία. Ὁνειρεύονταν δηλαδή σοσιαλισμό χωρίς πάλη. Τέλος, ὅλοι σχεδόν οἱ σοσιαλιστές κείνου τοῦ καιροῦ καί γενικά οἱ φίλοι τῆς ἐργατικῆς τάξης, ἔβλεπαν τό προλεταριάτο μόνο σάν *πληγή*, ἔβλεπαν μέ φρίκη ὅτι μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας μεγαλώνει κι αὐτή ἡ *πληγή*. Γιά τό λόγο αὐτό, ὅλοι τους σκέφτονταν μέ ποιό τρόπο θά σταματήσουν τήν ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας καί τοῦ προλεταριάτου, μέ ποιό τρόπο θά σταματήσουν τόν «τροχό τῆς ἱστορίας». Σέ ἀντίθεση μέ τό γενικό φόβο μπροστά στήν ἀνάπτυξη τοῦ προλεταριάτου, ὁ Μάρξ καί ὁ Ἐνγκελς στήριζαν ὅλες τίς ἐλπίδες τους στήν ἀδιάκοπη αὔξηση τοῦ προλεταριάτου. Ὅσο περισσότεροι οἱ προλετάριοι τόσο μεγαλύτερη ἡ δύναμή τους σάν ἐπαναστατική τάξη, τόσο πῶς κοντινός καί πραγματοποιήσιμος ὁ σοσιαλισμός. Μέ λίγα λόγια οἱ ὑπηρεσίες τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἐνγκελς ἀπέναντι στήν ἐργατική τάξη μπορεῖ νά διατυπωθοῦν ἔτσι: δίδαξαν στήν ἐργατική τάξη τήν αὐτογνωσία καί τήν αὐτοσυνειδηση καί στή θέση τῶν ὄνειροπολημάτων ἔβαλαν τήν ἐπιστήμη.

Νά γιατί ὁ κάθε ἐργάτης πρέπει νά ξέρει τό ὄνομα καί τή

ζωή του Ένγκελς, νά γιατί στή συλλογή μας αὐτή, πού ἔχει γιά σκοπό της, ὅπως καί ὄλες οἱ ἐκδόσεις μας, τό ζῦνυμα τῆς ταξικῆς αὐτοσυνειδήσεως τῶν ρώσων ἐργατῶν, πρέπει νά δόσουμε μιά σκιαγραφία τῆς ζωῆς καί τῆς δράσεως τοῦ Φρίντριχ Ένγκελς, τοῦ ἑνός ἀπό τοὺς δυό μεγάλους δασκάλους τοῦ σύγχρονου προλεταριάτου.

Ὁ Ένγκελς γεννήθηκε τό 1820 στήν πόλη Μπάρμεν τῆς ἐπαρχίας Ρήνου τοῦ βασιλείου τῆς Πρωσσίας. Ὁ πατέρας του ἦταν ἐργοστασιάρχης. Τό 1838 γιά οἰκογενειακοὺς λόγους ὁ Ένγκελς ἀναγκάστηκε, πρὶν ἀκόμα τελειώσει τό γυμνάσιο, νά πάει ὑπάλληλος σ' ἕναν ἐμπορικό οἶκο τῆς Βρέμης. Ἡ ἀπασχόληση μέ τό ἐμπόριο δέν ἐμπόδισε τόν Ένγκελς νά συνεχίζει τήν ἐπιστημονική καί πολιτική του μόρφωση. Ἀπό μαθητῆς ἀκόμα τοῦ γυμνασίου μίσησε τήν ἀπολυταρχία καί τήν αὐθαιρεσία τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων. Ἡ μελέτη τῆς φιλοσοφίας τόν ὀδήγησε παραπέρα. Κεῖνο τόν καιρό στή γερμανική φιλοσοφία κυριαρχοῦσε ἡ διδασκαλία τοῦ Χέγκελ καί ὁ Ένγκελς ἔγινε ὀπαδός του. Ἄν καί ὁ ἴδιος ὁ Χέγκελ ἦταν θαυμαστής τοῦ ἀπολυταρχικοῦ πρωστικοῦ κράτους, πού τό ὑπηρετοῦσε σάν καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Βερολίνου — ἡ διδασκαλία τοῦ Χέγκελ ἦταν ἐπαναστατική. Ἡ πίστη τοῦ Χέγκελ στό λογικό καί στά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου καί ἡ βασική θέση τῆς Χεγκελιανῆς φιλοσοφίας, ὅτι στόν κόσμο συντελεῖται ἕνα ἀέναο προτσές ἀλλαγῆς καί ἐξέλιξης, ὀδηγοῦσαν τοὺς μαθητές ἐκείνους τοῦ βερολινέζου φιλόσοφου, στή σκέψη ὅτι καί ἡ πάλη ἐνάντια στήν πραγματικότητα, ἡ πάλη ἐνάντια στήν ἀδικία πού ἐπικρατεῖ καί στό κακό πού βασιλεύει, ἔχει τίς ρίζες της στόν παγκόσμιο νόμο τῆς αἰώνιας ἐξέλιξης. Ἄν τά πάντα ἐξελίσσονται, ἂν τούτους τοὺς θεσμούς τοὺς διαδέχονται ἄλλοι, γιατί θά συνεχίζει νά ὑπάρχει αἰώνια ἡ ἀπολυταρχία τοῦ πρώσου βασιλιᾶ ἢ τοῦ ρώσου τσάρου, ὁ πλουτισμός μιᾶς μηδαμινῆς μειωψηφίας σέ βάρος τῆς τεράστιας πλειοψηφίας, ἡ κυριαρχία τῆς ἀστικῆς τάξης πάνω στό λαό; Ἡ φιλοσοφία τοῦ Χέγκελ μιλοῦσε γιά ἐξέλιξη τοῦ πνεύματος καί τῶν ιδεῶν, ἦταν *ιδεαλιστική*. Ἀπό τήν ἐξέλιξη τοῦ πνεύματος ἔβγαζε καί τήν ἐξέλιξη τῆς φύσεως, τοῦ ἀνθρώπου καί τῶν ἀνθρώπινων, δηλ. τῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Ὁ Μάρξ καί ὁ Ένγκελς, κράτησαν τή σκέψη τοῦ Χέγκελ γιά τό αἰώνιο προτσές τῆς ἐξέλιξης*, καί ἀπέριψαν τήν προκατειλημμένη

* Ὁ Μάρξ κι ὁ Ένγκελς ἐπανειλημμένα τόνιζαν ὅτι στήν πνευματική

ιδεαλιστική αντίληψη· στράφηκαν προς τή ζωή και είδαν ότι δέν είναι ή εξέλιξη του πνεύματος έκείνο που εξέλιξη τής φύσης, αλλά αντίθετα, τό πνεύμα πρέπει να εξηγηθεί μέ τή φύση, μέ τήν ύλη... Σέ αντίθεση προς τόν Χέγκελ και τούς άλλους Χεγκελιανούς, ό Μάρξ και ό Ένγκελς ήταν ύλιστές. Αντικρύζοντας ύλιστικά τόν κόσμο και τήν ανθρωπότητα, είδαν ότι, όπως όλα τά φαινόμενα τής φύσης έχουν στή βάση τους ύλικές αίτιες, έτσι και ή εξέλιξη τής ανθρώπινης κοινωνίας καθορίζεται από τήν ανάπτυξη των ύλικών, των παραγωγικών δυνάμεων. Από τήν ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων εξαρτώνται οι σχέσεις που δημιουργούν μεταξύ τους οι άνθρωποι όταν παράγουν τά είδη, που είναι άπαραίτητα για τήν ίκανοποίηση των ανθρώπινων αναγκών. Και στίς σχέσεις αυτές βρίσκεται ή εξήγηση όλων των φαινομένων τής κοινωνικής ζωής, των ανθρώπινων επιδιώξεων, των ιδεών και των νόμων. Η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων δημιουργεί τίς κοινωνικές σχέσεις, που στηρίζονται στήν άτομική ιδιοχτησία, τώρα όμως βλέπουμε πώς ή ίδια αυτή ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων αφαιρεί τήν ιδιοχτησία από τήν πλειοψηφία και τή συγκεντρώνει στα χέρια μις μηδαμινής μειοψηφίας. Καταργεί τήν ιδιοχτησία, τή βάση του σύγχρονου κοινωνικού καθεστώτος, μόνη της τείνει προς τόν ίδιο σκοπό, που έχουν βάσει στον έαυτό τους οι σοσιαλιστές. Οι σοσιαλιστές πρέπει μόνο να καταλάβουν ποιά κοινωνική δύναμη, λόγω τής θέσης της στή σύγχρονη κοινωνία, ενδιαφέρεται για τήν πραγματοποίηση του σοσιαλισμού, και να προσδώσουν στή δύναμη αυτή συνείδηση των συμφερόντων της και του ιστορικού της καθήκοντος. Η δύναμη αυτή είναι τό προλεταριάτο. Ο Ένγκελς γνώρισε τό προλεταριάτο στήν Άγγλία, στό κέντρο τής άγγλικής βιομηχανίας, στό Μάντσεστερ, όπου εγκαταστάθηκε τό 1842, κι έπιασε δουλιά σ' έναν έμπορικό οίκο. Ένας από τούς συνεταίρους του όποιου ήταν ό πατέρας του. Έδώ ό Ένγκελς δέν καθόταν άπλως στό γραφείο του έργοστασίου, πήγαινε στίς βρώμικες συνοικίες όπου ζούσαν οι εργάτες κι έβλεπε μέ τά μάτια του τή φτώχια και τή δυστυχία τους. Δέν άρκέστηκε όμως στίς προσωπικές του παρατηρήσεις, διάβασε όλα όσα είχαν γραφεί πριν άπ' αυτόν για τήν κατά-

---

τους εξέλιξη χρωστούν πολλά στους μεγάλους γερμανούς φιλοσόφους και είδικά στον Χέγκελ. «Χωρίς τή γερμανική φιλοσοφία, —λέει ό Ένγκελς, —δέ θα ύπήρχε και έπιστημονικός σοσιαλισμός»³.

σταση τῆς ἀγγλικῆς ἐργατικῆς τάξης, μελέτησε προσεχτικά ὅλα τὰ ἐπίσημα ντοκουμέντα πού τοῦ ἦταν προσιτά. Καρπὸς τῶν μελετῶν καὶ τῶν παρατηρήσεων αὐτῶν ἦταν τὸ βιβλίο: «Ἡ κατάσταση τῆς ἐργατικῆς τάξης στὴν Ἀγγλία»⁴, πού βγήκε τὸ 1845. Πιὸ πάνω ἔχουμε ἀναφέρει ποιά ἦταν ἡ κύρια ὑπηρεσία πού πρόσφερε ὁ Ἔνγκελς σάν συγγραφέας τοῦ βιβλίου «Ἡ κατάσταση τῆς ἐργατικῆς τάξης στὴν Ἀγγλία». Καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν Ἔνγκελς πάρα πολλοὶ εἶχαν περιγράψει τὰ βασάνα τοῦ προλεταριάτου καὶ τονίσει, ὅτι εἶναι ἀνάγκη νά τοῦ δοθεῖ βοήθεια. *Πρῶτος* ὁ Ἔνγκελς εἶπε, ὅτι τὸ προλεταριάτο *δέν εἶναι μόνο τάξη* πού ὑποφέρει· ὅτι ἴσα-ἴσα ἡ ἐπαίσχυντη οικονομικὴ κατάσταση τοῦ προλεταριάτου τὸ σπρώχνει ἀκατάσχετα πρὸς τὰ μπρός καὶ τὸ ἀναγκάζει νά παλαίβει γιὰ τὴν τελικὴ του ἀπελευθέρωση. Καὶ τὸ ἀγωνιζόμενο προλεταριάτο *θά βοηθήσει μόνο του τὸν ἑαυτό του*. Τὸ πολιτικὸ κίνημα τῆς ἐργατικῆς τάξης θά ὀδηγήσει ἀναπόφευχτα τοὺς ἐργάτες νά καταλάβουν, ὅτι γι' αὐτοὺς δέν ὑπάρχει ἄλλη διέξοδος ἐκτός ἀπὸ τὸ σοσιαλισμό. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ὁ σοσιαλισμός τότε μόνο θά καταστεῖ δύναμη, ὅταν γίνει σκοπὸς τῆς *πολιτικῆς* πάλης τῆς ἐργατικῆς τάξης. Αὐτές εἶναι οἱ βασικὲς ἰδέες τοῦ βιβλίου τοῦ Ἔνγκελς γιὰ τὴν κατάσταση τῆς ἐργατικῆς τάξης στὴν Ἀγγλία, ἰδέες πού τίς ἔχει ἀφομοιώσει σήμερα ὅλο τὸ σκεπτόμενο καὶ ἀγωνιζόμενο προλεταριάτο, πού τότε ὅμως ἦταν ἐντελῶς καινούργιες. Οἱ ἰδέες αὐτές ἔχουν διατυπωθεῖ σ' ἓνα βιβλίο, γραμμένο κατὰ τρόπο συναρπαστικὸ καὶ γεμάτο ἀπὸ τίς πιὸ ἀξιόπιστες καὶ συγκλονιστικὲς εἰκόνες τῆς δυστυχίας τοῦ ἀγγλικοῦ προλεταριάτου. Τὸ βιβλίο αὐτὸ ἦταν ἓνα φοβερό κατηγορητήριο ἐνάντια στὸν καπιταλισμό καὶ στὴν ἀστικὴ τάξη. Προξένησε τεράστια ἐντύπωση. Παντοῦ ἄρχισαν νά παραπέμπουν στὸ βιβλίο τοῦ Ἔνγκελς, γιατί ἔδινε τὴν καλύτερη εἰκόνα τῆς κατάστασης τοῦ σύγχρονου προλεταριάτου. Καὶ πράγματικά, οὔτε πρὶν ἀπὸ τὸ 1845, οὔτε καὶ ἀργότερα δέν παρουσιάστηκε κανένα ἔργο πού νά δίνει μιά τόσο ζωντανὴ καὶ πιωτὴ περιγραφή τῶν βασάνων τῆς ἐργατικῆς τάξης.

Ὁ Ἔνγκελς ἔγινε σοσιαλιστὴς μόνο στὴν Ἀγγλία. Στὸ Μάντσεστερ συνδέθηκε μὲ τοὺς παράγοντες τοῦ ἀγγλικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος κείνου τοῦ καιροῦ καὶ ἄρχισε νά γράφει σὲ διάφορες ἀγγλικὲς σοσιαλιστικὲς ἐκδόσεις. Τὸ 1844, ἐπιστρέφοντας στὴ Γερμανία, σταμάτησε στὸ Παρίσι, ὅπου γνωρίστηκε μὲ τὸν Μάρξ, μὲ τὸν ὁποῖο εἶχε ἤδη ἀπὸ προηγούμενα ἀλληλογραφία. Στὸ Παρίσι ὁ Μάρξ, κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση

των Γάλλων σοσιαλιστών και της γαλλικής ζωής, είχε γίνει κι αυτός σοσιαλιστής. Έδω οι δυό φίλοι έγραψαν μαζί τό βιβλίο: «Η άγία οικογένεια, ή κριτική της κριτικής κριτικής»⁶. Στο βιβλίο αυτό, πού βγήκε ένα χρόνο πριν από τό έργο «Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Άγγλία» και γράφτηκε στό μεγαλύτερό του μέρος από τόν Μάρξ, μπήκαν οι βάσεις του επαναστατικού-ύλιστικού σοσιαλισμού πού τίς κύριες ιδέες του τίς έκθέσαμε πιο πάνω. Ο τίτλος «Άγία οικογένεια» είναι άστεία προσωνυμία πού χρησιμοποιείται για τούς φιλόσοφους άδελφούς Μπάουερ και τούς όπαδούς τους. Οι κύριοι αυτοί κήρυχναν μία κριτική πού στέκεται πάνω από κάθε πραγματικότητα, πάνω από κόμματα και πολιτική, πού άρνιέται κάθε πραχτική δράση και άπλώς ένατενίζει «κριτικά» τό γύρω κόσμο και τά γεγονότα πού διαδραματίζονται σ' αυτόν. Οι κύριοι Μπάουερ έκριναν άφ' ύψηλου τό προλεταριάτο, πού τό θεωρούσαν άκριτη μάζα. Ο Μάρξ και ό Ένγκελς άντιτάχθηκαν άποφασιστικά σ' αυτή τήν άνόητη κι επιζήμια κατεύθυνση. Στο όνομα της πραγματικής ανθρώπινης προσωπικότητας — του έργάτη, πού τόν ποδοπατούν οι κυρίαρχες τάξεις και τό κράτος, ό Μάρξ και ό Ένγκελς άπαιτούν όχι ένατένιση, αλλά πάλι για μία καλύτερη όργάνωση της κοινωνίας. Και σάν δύναμη ικανή νά διεξάγει μία τέτοια πάλη και έχει συμφέρον άπ' αυτή τήν πάλη, βλέπουν, φυσικά, τό προλεταριάτο. Πριν άκόμα από τήν «Άγία οικογένεια» ό Ένγκελς είχε δημοσιεύσει στό «Γερμανο - Γαλλικό Περιοδικό»⁶ του Μάρξ και του Ρούγκε τίς «Κριτικές μελέτες πάνω στην πολιτική οίκονομία»⁷. Στο έργο αυτό εξέτασε από τή σκοπιά του σοσιαλισμού τά βασικά φαινόμενα του σύγχρονου οίκονομικού καθεστώτος, σάν αναγκαία επακόλουθα της κυριαρχίας της άτομικής ιδιοκτησίας. Η έπαφή του με τόν Ένγκελς συντέλεσε άναμφισβήτητα στό ν' άποφασίσει ό Μάρξ ν' άσχοληθεί με τήν πολιτική οίκονομία, με τήν έπιστήμη στην όποία τά έργα του προκάλεσαν όλόκληρη επανάσταση.

Από τό 1845 ως τό 1847 ό Ένγκελς ζούσε στις Βρυξέλλες και στό Παρίσι, συνδυάζοντας τίς έπιστημονικές του άσχολίες με τήν πραχτική δράση μέσα στους γερμανούς εργάτες των Βρυξελλών και του Παρισιού. Έδω ό Ένγκελς και ό Μάρξ συνδέθηκαν με τή μυστική γερμανική «Ένωση των κομμουνιστών»⁸, πού τούς ανέθεσε νά διατυπώσουν τίς βασικές άρχές του σοσιαλισμού πού είχαν έπεξεργαστεί. Έτσι είδε τό φώς «Μανιφέστο του Κομμουνιστικού κόμματος», τό περίφημο

ἔργο τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἐνγκελς, πού δημοσιεύτηκε τό 1848. Τό μικρό αὐτό βιβλιαράκι ἀξίζει δλόκληρους τόμους: μέ τό πνεῦμα του ζεῖ καί κινεῖται ὡς τά σήμερα ὄλο τό ὄργανωμένο καί ἀγωνιζόμενο προλεταριάτο τοῦ πολιτισμένου κόσμου.

Ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1848, πού ξέσπασε πρῶτα στή Γαλλία καί σέ συνέχεια ἐπεκτάθηκε καί σ' ἄλλες χῶρες τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, ἔφερε τόν Μάρξ καί τόν Ἐνγκελς στήν πατρίδα τους. Ἐδῶ, στήν Πρωσσία τοῦ Ρήνου, μῆκαν ἐπικεφαλῆς τῆς δημοκρατικῆς «Νέας Ἐφημερίδας τοῦ Ρήνου»⁹, πού ἔβγαине στήν Κολωνία. Οἱ δύο φίλοι ἦταν ἡ ψυχὴ ὄλων τῶν ἐπαναστατικῶν-δημοκρατικῶν τάσεων στήν Πρωσσία τοῦ Ρήνου. Ὑπεράσπιζαν ὅσο ἦταν δυνατό τά συμφέροντα τοῦ λαοῦ καί τῆς ἐλευθερίας ἐνάντια στίς ἀντιδραστικές δυνάμεις. Οἱ τελευταῖες αὐτές, ὅπως εἶναι γνωστό, ὑπερίσχυσαν. Ἡ «Νέα Ἐφημερίδα τοῦ Ρήνου» κλείστηκε. Ὁ Μάρξ, πού στό διάστημα τοῦ ἐκπατρισμοῦ του εἶχε χάσει τήν πρωσσική ὑπηκοότητα, ἀπελάθηκε, ὁ Ἐνγκελς ὁμως πῆρε μέρος στήν ἐνοπλη λαϊκὴ ἐξέγερση, πολέμησε σέ τρεῖς μάχες γιά τή λευτεριά καί μετά τήν ἦττα τῶν ἐπαναστατῶν ἔφυγε στό Λονδίνο μέσω Ἑλβετίας.

Στό Λονδίνο ἐγκαταστάθηκε καί ὁ Μάρξ. Ὁ Ἐνγκελς γρήγορα ξανάγινε ὑπάλληλος, ἀργότερα καί μέτοχος στόν ἴδιο ἐμπορικό οἶκο τοῦ Μάντσεστερ, ὅπου δούλευε καί στά 1842-1844. Ὡς τό 1870 ὁ Ἐνγκελς ζοῦσε στό Μάντσεστερ καί ὁ Μάρξ στό Λονδίνο, πράγμα πού δέν τοὺς ἐμπόδιζε νά ἔχουν τήν πιό συχνή πνευματικὴ ἐπικοινωνία: ἀλληλογραφοῦσαν σχεδόν κάθε μέρα. Στήν ἀλληλογραφία αὐτὴ οἱ δύο φίλοι ἀντάλλασαν τίς γνώμες καί τίς γνώσεις τους κι ἐξακολουθοῦσαν νά ἐπεξεργάζονται ἀπό κοινοῦ τόν ἐπιστημονικό σοσιαλισμό. Ἡ 1870 ὁ Ἐνγκελς μετοίκησε στό Λονδίνο, καί ὡς τό 1883, πού πέθανε ὁ Μάρξ, συνεχιζόταν ἡ κοινὴ πνευματικὴ τους ζωὴ, γεμάτη ἐντατικὴ δουλιὰ. Καρπὸς τῆς ἦταν — ἀπό τήν πλευρὰ τοῦ Μάρξ — «Τό Κεφάλαιο», τό μεγαλύτερο πολιτικο-οἰκονομικὸ ἔργο τοῦ αἰῶνα μας, κι ἀπό τήν πλευρὰ τοῦ Ἐνγκελς — μιὰ σειρά μεγάλα καί μικρά ἔργα. Ὁ Μάρξ ἀσχολοῦνταν μέ τήν ἀνάλυση τῶν σύνθετων φαινομένων τῆς κεφαλαιοκρατικῆς οἰκονομίας. Ὁ Ἐνγκελς, σέ ἔργα γραμμένα πολὺ κατανοητά, πού συχνά ἔχουν τό χαρακτῆρα πολεμικῆς, φώτιζε τά πιό γενικά ἐπιστημονικὰ προβλήματα καί διάφορα φαινόμενα τοῦ παρελθόντος καί τοῦ παρόντος — στό πνεῦμα τῆς ὑλιστικῆς ἀντίληψης τῆς ἱστορίας καί τῆς οἰκονομικῆς θεωρίας τοῦ Μάρξ. Ἀπὸ τίς ἐργασίες αὐτές τοῦ Ἐνγκελς ἀνα-

φέρουμε: τό ἔργο πολεμικῆς ἐνάντια στόν Ντύρινγκ (ἐδῶ ἐξετάζονται μέγιστα προβλήματα τοῦ τομέα τῆς φιλοσοφίας, τῶν φυσικῶν καί τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν)*, τήν «Καταγωγή τῆς οἰκογένειας, τῆς ιδιοχτησίας καί τοῦ κράτους»¹² (μεταφράστηκε στά ρωσικά, ἐκδόθηκε στήν Πετροῦπολη, 3η ἐκδ., 1895), τόν «Λουδοβίκο Φόυερμπαχ»¹³ (ρωσική σημείωση μέ σημειώσεις τοῦ Γ. Πλεχάνοφ, Γενεύη, 1892), τό ἄρθρο γιά τήν ἐξωτερική πολιτική τῆς ρωσικῆς κυβέρνησης (μεταφράστηκε στά ρωσικά στό «Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ»¹⁴ τῆς Γενεύης, τεύχη 1 καί 2), τά περίφημα ἄρθρα γιά τό ζήτημα τῆς κατοικίας¹⁵ καί, τέλος, τά δύο μικρά μά ἐξαιρετικά πολύτιμα ἄρθρα γιά τήν οικονομική ἀνάπτυξη τῆς Ρωσίας («Ὁ Φρίντριχ Ἐνγκελς γιά τή Ρωσία», μετάφραση στά ρωσικά τῆς Β. Ι. Ζασούλιτς, Γενεύη, 1894)¹⁶. Ὁ Μάρξ πέθανε πρὶν προλάβει νά ἐπεξεργαστεῖ στήν ὀριστική του μορφή τό τεράστιο ἔργο του γιά τό κεφάλαιο. Ὡστόσο στό πρόχειρο ἦταν ἤδη ἔτοιμο, καί ὁ Ἐνγκελς, ὕστερα ἀπό τό θάνατο τοῦ φίλου του, καταπιάστηκε μέ τή δύσκολη δουλιά τῆς ἐπεξεργασίας καί τῆς ἐκδοσης τοῦ II καί τοῦ III τόμου τοῦ «Κεφαλαίου». Τό 1885 ἔβγαλε τό II τόμο καί τό 1894 τόν III (τόν IV τόμο δέν πρόλαβε νά τόν ἐπεξεργαστεῖ)¹⁷. Οἱ δύο αὐτοί τόμοι χρειάστηκαν πάρα πολλή δουλιά. Ὁ αὐστριακός σοσιαλδημοκράτης Ἄντλερ ἔκανε μιά σωστή παρατήρηση: ὁ Ἐνγκελς μέ τήν ἐκδοση τοῦ II καί III τόμου τοῦ «Κεφαλαίου» ἔστησε στό μεγαλοφυή φίλο του ἕνα μεγαλειῶδες μνημεῖο, στό ὁποῖο ἄθελά του χάραξε μέ ἀνεξίτηλα γράμματα καί τό δικό του ὄνομα. Πραγματικά, οἱ δύο αὐτοί τόμοι τοῦ «Κεφαλαίου» εἶναι ἔργο καί τῶν δύο: τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἐνγκελς. Οἱ παλιοί θρύλοι μιλοῦν γιά διάφορα συγκινητικά παραδείγματα φιλίας. Τό προλεταριάτο τῆς Εὐρώπης μπορεῖ νά πεῖ, ὅτι ἡ ἐπιστήμη του δημιουργήθηκε ἀπό δύο ἐπιστήμονες καί ἀγωνιστές, πού οἱ σχέσεις τους ξεπερνοῦν τούς πῶ συγκινητικούς θρύλους τῶν ἀρχαίων γιά τήν ἀνθρώπινη φιλία. Ὁ Ἐνγκελς ἔβαζε πάντοτε — καί, σέ γενικές γραμμές, πολύ δίκαια — τόν ἑαυτό του ὕστερα ἀπό τόν Μάρξ. «Κοντά στόν Μάρξ, — ἔγραφε σ' ἕναν παλιό του φίλο, — ἐγώ ἔπαιζα τό δεῦτερο βιολί»¹⁸. Ἡ ἀγάπη του γιά τόν Μάρξ

* Εἶναι ἕνα καταπληχτικά πλούσιο σέ περιεχόμενο καί διδαχτικό βιβλίο¹⁰. Δυστυχῶς στά ρωσικά ἔχει μεταφραστεῖ μόνο ἕνα μικρό μέρος, πού περιέχει τήν ἱστορική σκιαγραφία τῆς ἐξέλιξης τοῦ σοσιαλισμοῦ («Ἡ ἐξέλιξη τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ»¹¹, 2η ρωσ. ἐκδ. Γενεύη 1892).

όσο ζούσε και ή εύλαβική του προσήλωσις στή μνήμη του Μάρξ όταν πέθανε, ήταν άπεριορίστες. Αύτός ό σκληρός άγωνιστής και ό άυστηρός στοχαστής είχε ψυχή πού ήξερε ν' αγαπάει βαθιά.

Ύστερα από τό κίνημα του 1848-1849 ό Μάρξ και ό Ένγκελς, όντας στήν ξενιτιά, δέν άσχολούνταν μόνο μέ τήν επίσημη. Ό Μάρξ ίδρυσε τό 1864 τή «Διεθνή Ένωσιη των Έργατών»¹⁹ και επί όλόκληρη δεκαετία καθοδηγούσε αυτή τήν Ένωσιη. Στις ύποθέσεις της Ένωσιης συμμετείχε δραστήρια και ό Ένγκελς. Η δράση της «Διεθνούς Ένωσιης» πού συνέωνε, σύμφωνα μέ τή σκέψη του Μάρξ, τούς προλετάριους όλων των χωρών είχε τεράστια σημασία για τήν ανάπτυξη του Έργατικού κινήματος. Μά κι όταν ή «Διεθνής Ένωσιη» σταμάτησε τή δράση της στά 1870-1880, ό ένοποιητικός ρόλος του Μάρξ και του Ένγκελς δέ σταμάτησε. Άπεναντίας, μπορούμε νά πούμε, πώς ή σημασία τους, σαν πνευματικών ήγετών του Έργατικού κινήματος, μεγάλωνε συνεχώς, γιατί άναπτυσσόταν άδιάκοπα και τό ίδιο τό κίνημα. Ύστερα από τό θάνατο του Μάρξ, ό Ένγκελς έξακολουθούσε νά είναι μόνος του, ό σύμβουλος και ό ήγέτης των σοσιαλιστών της Εύρώπης. Σ' αυτόν άπευθύνονταν για νά ζητήσουν συμβουλές και όδηγίες και οί γερμανοί σοσιαλιστές, πού ή δύναμή τους, παρ' όλες τίς κυβερνητικές διώξεις, μεγάλωνε γρήγορα και άδιάκοπα, και οί έκπρόσωποι των καθυστερημένων χωρών, λχ. οί Ισπανοί, οί ρουμάνοι, οί ρώσοι, πού ήταν ύποχρεωμένοι νά μελετούν και νά ζυγίζουν τά πρώτα τους βήματα. Όλοι τους άντλούσαν από τό πλούσιο θησαυροφυλάκιο των γνώσεων και της πείρας του γέρο-Ένγκελς.

Ό Μάρξ και ό Ένγκελς πού και οί δυό τους ήξεραν τά ρωσικά και διάβαζαν ρωσικά βιβλία, έδειχναν ζωηρό ενδιαφέρον για τή Ρωσία, παρακολουθούσαν μέ συμπάθεια τό ρωσικό επαναστατικό κίνημα και κρατούσαν έπαφή μέ τούς ρώσους επαναστάτες. Και οί δυό τους έγιναν σοσιαλιστές από δημοκράτες και τό δημοκρατικό αίσθημα του μίσους ενάντια στήν πολιτική άύθαιρεσία ήταν έξαιρετικά δυνατό μέσα τους. Τό άμεσο αυτό πολιτικό αίσθημα μαζί μέ τή βαθιά θεωρητική κατανόηση της σύνδεσης πού ύπάρχει ανάμεσα στήν πολιτική άύθαιρεσία και στήν οικονομική καταπίεση, καθώς και ή πλούσια πείρα της ζωής, έκαναν τόν Μάρξ και τόν Ένγκελς έξαιρετικά ευαίσθητους από πολιτική άκριβώς άποψη. Για τό λόγο αυτό ή ήρωική πάλη μιάς όλιγάριθμης μερίδας ρώσων επανα-

στατῶν ἐνάντια στήν πανίσχυρη τσαρική κυβέρνηση ἔβρισκε στήν ψυχὴ αὐτῶν τῶν δοκιμασμένων ἐπαναστατῶν τὴν πιό θερμὴ ἀπήχηση. Ἀντίθετα, ἡ τάση ὀρισμένων νὰ παραιτηθοῦν γιὰ κάποια δῆθεν οἰκονομικά ὠφελήματα, ἀπὸ τὸ πιό ἄμεσο καὶ πιό σπουδαῖο καθῆκον τῶν ρώσων σοσιαλιστῶν, ἀπὸ τὴν κατάχτηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας, τοὺς φαινόταν, φυσικά, ὑποπτη καὶ ἀκόμα τὴ θεωροῦσαν ἄμεση προδοσία τῆς μεγάλης ὑπόθεσης τῆς κοινωνικῆς ἐπανάστασης. «Ἡ ἀπελευθέρωση τοῦ προλεταριάτου πρέπει νὰ εἶναι ὑπόθεση τοῦ ἴδιου τοῦ προλεταριάτου», — δίδασκαν συνεχῶς ὁ Μάρξ καὶ ὁ Ἐνγκελς²⁰. Καὶ τὸ προλεταριάτο γιὰ νὰ παλαίψει γιὰ τὴν οἰκονομικὴν ἀπελευθέρωση πρέπει νὰ καταχτήσῃ ὀρισμένα πολιτικά-δικαιώματα. Ἐκτός ἀπὸ αὐτό, καὶ ὁ Μάρξ καὶ ὁ Ἐνγκελς ἔβλεπαν καθαρὰ πὼς ἡ πολιτικὴ ἐπανάσταση στὴ Ρωσία θὰ ἔχει τεράστια σημασία καὶ γιὰ τὸ ἐργατικὸ κίνημα τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Ἡ ἀπολυταρχικὴ Ρωσία ἦταν πάντοτε τὸ στήριγμα ὅλης τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀντίδρασης. Βέβαια, ἡ ἐξαιρετικὰ εὐνοϊκὴ διεθνὴς θέση πού δημιούργησε γιὰ τὴ Ρωσία ὁ πόλεμος τοῦ 1870, ἀνάβοντας γιὰ πολὺν καιρὸ τὴν ἔχθρα ἀνάμεσα στὴ Γερμανία καὶ στὴ Γαλλία, μεγάλωσε ἀπλῶς τὴ σημασία τῆς ἀπολυταρχικῆς Ρωσίας, σὰν ἀντιδραστικῆς δύναμης. Μόνο μιά ἐλεύθερη Ρωσία, πού δέ θὰ ἔχει ἀνάγκη νὰ καταπιέξῃ τοὺς πολωνοὺς, τοὺς φινλανδοὺς, τοὺς γερμανοὺς, τοὺς ἀρμένιους καὶ τοὺς ἄλλους μικροὺς λαοὺς, οὔτε νὰ ἐξωθεῖ διαρκῶς τὴ Γαλλία ἐνάντια στὴ Γερμανία καὶ τὴ Γερμανία ἐνάντια στὴ Γαλλία, θὰ ἐπιτρέψει στὴ σημερινὴ Εὐρώπη νὰ ἀνασάνει ἐλεύθερα ἀπὸ τὰ βάρη τοῦ πολέμου, θὰ ἐξασθενήσει ὅλα τὰ ἀντιδραστικὰ στοιχεῖα στὴν Εὐρώπη καὶ θὰ αὐξήσει τὴ δύναμη τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐργατικῆς τάξης. Νὰ γιατί ὁ Ἐνγκελς ἐπιθυμοῦσε θερμὰ τὴν ἐγκαθίδρυση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας στὴ Ρωσία καὶ πρὸς ὄφελος τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος στὴ Δύση. Οἱ ρῶσοι ἐπαναστάτες ἔχασαν στό πρόσωπό του τὸν καλύτερό τους φίλο.

Αἰῶνια ἡ μνήμη τοῦ Φρίντριχ Ἐνγκελς, τοῦ μεγάλου ἀγωνιστῆ καὶ δάσκαλου τοῦ προλεταριάτου !

ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΓΙΑ ΤΑ ΠΡΟΣΤΙΜΑ
ΠΟΥ ΕΙΣΠΡΑΤΤΟΥΝ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΕΡΓΑΤΕΣ
ΣΤΙΣ ΦΑΜΠΡΙΚΕΣ ΚΑΙ ΣΤΑ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑ ²¹

*Γράφηκε τὸ φθινόπωρο τοῦ 1895
Δημοσιεύτηκε σὲ χωριστὴ μπρο-
σούρα στὴν Πετρούπολη τὸ 1895*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα με τὸ κεί-
μενο τῆς μπροσούρας, ἔκδοση τοῦ
1895, ἀφοῦ παραβλήθηκε με τὴν
ἔκδοση τοῦ 1897*

ΟΒΪΑϢΝΗΙΕ
ΖΑΚΟΝΑ
 Ο
ΠΤΡΑΦΑΧΪ, ΒΖΙΜΑΕΜΥΧΪ
 ϢΪ
ραβοϢνιχΪ να φαβρικαχΪ ι ΖαβοδαχΪ.

ΧΕΡϢΟΝΪ.
 ΤιπογραφιϢ Κ. Η. Ϣυββογιμα, Εκατερι. υλ. ν. Καλλιμα.Ϣ.
 1895.

Το έξώφυλλο τηϢ μπροϢουραϢ του Β. Ι. Λένιν
 «ΕρμηνηϢια του νόμου για τα πρόϢτιμα που εϢπράττουν από
 τουϢ έργατεϢ ϢτιϢ φάμπρικεϢ και Ϣτά έργοϢϢαϢια».—1895

I. ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΤΑ ΠΡΟΣΤΙΜΑ;

Ἄν ρωτήσουμε ἓναν ἐργάτη: ξέρεις τί εἶναι τὰ πρόστιμα, ἀσφαλῶς, θά παραξενευτεῖ ἀπό μιά τέτια ἐρώτηση. Πῶς μπορεῖ νά μὴν ξέρει τὰ πρόστιμα, ὅταν συνεχῶς εἶναι ὑποχρεωμένος νά τὰ πληρώνει; Τί νόημα ἔχει ἐδῶ ἡ ἐρώτηση;

Ὡστόσο φαινομενικά μόνο σάν νά μὴν ὑπάρχει λόγος νά γίνει ἡ ἐρώτηση. Στὴν πραγματικότητα οἱ περισσότεροὶ ἐργάτες δέν ἔχουν σωστὴ ἀντίληψη γιὰ τὰ πρόστιμα.

Συνήθως νομίζουν, ὅτι τὸ πρόστιμο εἶναι πληρωμὴ στό ἀφεντικό γιὰ ζημιὰ, πού τοῦ προξένησε ὁ ἐργάτης. — Αὐτὸ δέν εἶναι σωστό. — Τὸ πρόστιμο καὶ ἡ ἀποζημίωση γιὰ κάποια ζημιὰ εἶναι δύο διαφορετικὰ πράγματα. Ἄν ἓνας ἐργάτης ἔχει προξενήσει ζημιὰ σέ κάποιον ἄλλο ἐργάτη, αὐτὸς ὁ ἄλλος μπορεῖ νά ζητήσῃ ἀποζημίωση (λογουχάρη, γιὰ κάποιο ὕφασμα πού τοῦ χάλασε), δέν μπορεῖ ὅμως νά τοῦ ἐπιβάλλῃ πρόστιμο. Τὸ ἴδιο ἀκριβῶς συμβαίνει κι ὅταν ἓνας ἐργοστασιάρχης προξενήσει ζημιὰ σέ ἄλλον ἐργοστασιάρχη (λογουχάρη, δέν τοῦ στείλει ἔγκαιρα τὸ ἐμπόρευμα), ὁ δεῦτερος ἐργοστασιάρχης μπορεῖ νά ζητήσῃ ἀποζημίωση, δέν μπορεῖ ὅμως νά ἐπιβάλλῃ πρόστιμο στόν ἄλλο ἐργοστασιάρχη. — Ἀποζημίωση ζητοῦν ἀπὸ ἰσότιμο ἄνθρωπο, ἐνῶ πρόστιμο μπορεῖ νά ἐπιβληθεῖ μόνο σέ ὑπεξούσιους. Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, τὴν ἀποζημίωση πρέπει νά τῇ ζητήσῃ κανεὶς δικαστικά, ἐνῶ τὸ πρόστιμο ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὸ ἀφεντικό χωρὶς δικαστήριο. Πρόστιμο ἐπιβάλλεται κάποτε καὶ σέ περιπτώσεις πού δέν ἔχει προξενηθεῖ καμιὰ ζημιὰ στό ἀφεντικό: λχ., πρόστιμο γιὰ τὸ κάπνισμα. Τὸ πρόστιμο εἶναι τιμωρία, κι ὄχι ἀποζημίωση. Ἄν, λχ., ὁ ἐργάτης καπνίζοντας κάπνῃ κάποιο ὕφασμα τοῦ ἀφεντικοῦ, τὸ ἀφεντικό δέ θά τοῦ ἐπιβάλλῃ μόνο πρόστιμο γιὰ τὸ κάπνισμα, μά θά τοῦ κρατήσῃ ἐπιπλέον ἀπὸ τὸ μεροκάματο καὶ τὴν ἀξία τοῦ

καμένου υφάσματος. Στο παράδειγμα αυτό φαίνεται καθαρά ή διαφορά του προστίμου από την αποζημίωση.

Σκοπός των προστίμων δέν είναι νά επιβάλλουν αποζημίωση, αλλά νά δημιουργήσουν πειθαρχία, δηλ. ύποταγή των έργατων στο άφεντικό, έξαναγκασμός των εργατων νά εκτελοϋν τίς διαταγές του άφεντικού, νά τόν άκοϋν τήν ώρα της δουλιās. — Ο νόμος για τά πρόστιμα τό λέει καθαρά: τό πρόστιμο είναι «χρηματική ποινή, πού επιβάλλουν αυτεξούσια οί διευθύνοντες τό εργοστάσιο μέ σκοπό τή διατήρηση της τάξης». Συνεπώς, καί τό μέγεθος του προστίμου δέν έξαρτιέται από τό μέγεθος της ζημιās, αλλά από τό βαθμό άμέλειας του εργάτη: τό πρόστιμο είναι τόσο μεγαλύτερο, όσο μεγαλύτερη είναι ή άμέλεια, όσο μεγαλύτερη είναι ή άνυπακοή στο άφεντικό, ή απομάκρυνση από τίς άπαιτήσεις του άφεντικού. Έφόσον κάποιος πάει νά δουλέψει σε άφεντικό, είναι εϋνόητο οτι γίνεται άνθρωπος υπεξούσιος: είναι υποχρεωμένος νά άκούει τό άφεντικό καί τό άφεντικό μπορεί νά τόν τιμωρεί. — Οί δουλοπάροικοι άγρότες δουλεύουν στους τσιφλικάδες, καί οί τσιφλικάδες τούς τιμωρουν. — Οί εργάτες δουλεύουν στους κεφαλαιοκράτες καί οί κεφαλαιοκράτες τούς τιμωρουν. — Όλη ή διαφορά βρίσκεται μόνο στο ότι πρώτα τόν υπεξούσιο άνθρωπο τόν χτυποϋσαν μέ τή μαγκούρα, ένω τώρα τόν χτυποϋν μέ τό ρούβλι.

Σ' αυτό θά μās πρεβάλλουν, ίσως, αντίρρησης: θά μās πουν οτι ή από κοινοϋ εργασία πολλων εργατων στη φάμπρικα ή στο εργοστάσιο είναι αδύνατη χωρίς πειθαρχία: είναι άπαραίτητο νά ύπάρχει τάξη στη δουλιά, είναι άπαραίτητο νά τηρείται αυτή ή τάξη καί νά τιμωρουνται οί παραβάτες. Για τό λόγο αυτό, θά μās πουν, τά πρόστιμα επιβάλλονται όχι επειδή οί εργάτες είναι άνθρωποι υπεξούσιοι, αλλά επειδή ή από κοινοϋ εργασία άπαιτεί τάξη.

Η αντίρρηση αυτή δέν είναι καθόλου σωστή, αν καί από πρώτη ματιά θά μπορούσε νά οδηγήσει σε πλάνη. Τήν αντίρρηση αυτή τήν προβάλλουν μόνο εκείνοι πού θέλουν νά κρύψουν από τούς εργάτες τήν υπεξούσια θέση τους. Η τάξη, πραγματικά, είναι άπαραίτητη σε κάθε από κοινοϋ εργασία. Είναι, όμως, άραγε άπαραίτητο νά υποτάσσονται οί εργαζόμενοι στην αυθαιρεσία των εργοστασιαρχων, δηλ. στην αυθαιρεσία ανθρωπων πού δέ δουλεύουν οί ίδιοι καί έχουν δύναμη άπλως καί μόνο επειδή συγκέντρωσαν στα χέρια τους όλες τίς μηχανές, τά εργαλεία καί τά υλικά; Η από κοινοϋ εργασία

δέν μπορεί νά ἐκτελεῖται χωρίς τάξη, χωρίς νά ὑποτάσσονται ὅλοι σ' αὐτή τήν τάξη ἢ ἀπό κοινουῦ ἐργασία, ὅμως, μπορεί νά ἐκτελεῖται καί χωρίς τήν ὑποταγή τῶν ἐργατῶν στούς ἐργοστασιάρχες. Ἡ ἀπό κοινουῦ ἐργασία ἀπαιτεῖ, πραγματικά, νά ὑπάρχει ἐπίβλεψη γιά τήν τήρηση τῆς τάξης, δέν ἀπαιτεῖ ὅμως καθόλου ν' ἀνήκει τό δικαίωμα τῆς ἐπίβλεψης τῶν ἄλλων πάντοτε σέ κείνον πού δέ δουλεύει ὁ ἴδιος καί ζεῖ ἀπό ξένη ἐργασία. — Ἀπό δῶ φαίνεται ὅτι τά πρόστιμα δέν ἐπιβάλλονται ἐπειδή οἱ ἄνθρωποι ἐργάζονται ἀπό κοινουῦ, ἀλλά ἐπειδή στό σημερινό κεφαλαιοκρατικό καθεστῶς ὅλος ὁ ἐργατόκοσμος δέν ἔχει καμιᾶ ἰδιοκτησία: ὅλες οἱ μηχανές, τά ἐργαλεῖα, οἱ πρῶτες ὕλες, ἡ γῆ, τά σιτηρά βρίσκονται σιά χέρια τῶν πλουσίων. Οἱ ἐργάτες ἀναγκάζονται νά πουλιοῦνται σ' αὐτούς, γιά νά μήν πεθάνουν τῆς πείνας. Καί, εἶναι εὐνόητο πῶς ὅταν πουληθοῦν στούς πλούσιους, εἶναι πιά ὑποχρεωμένοι νά ὑποτάσσονται σ' αὐτούς καί νά ὑπομένουν τίς τιμωρίες τους.

Αὐτό πρέπει νά τό ξεκαθαρίσει μέσα του ὁ κάθε ἐργάτης, πού θέλει νά καταλάβει τί εἶναι τό πρόστιμο. Εἶναι ἀπαραίτητο νά τό ξέρουμε, γιά νά ἀντικρούσουμε τό συνηθισμένο (καί πολύ λαθεμένο) ἐπιχείρημα ὅτι δῆθεν τά πρόστιμα εἶναι ἀπαραίτητα, γιατί χωρίς αὐτά δέν μπορεί νά ὑπάρχει ἡ ἀπό κοινουῦ ἐργασία. Εἶναι ἀνάγκη νά τό ξέρουμε σὺτό, γιά νά μπορούμε νά ἐξηγοῦμε στόν κάθε ἐργάτη κατά τί διαφέρει τό πρόστιμο ἀπό τήν ἀποζημίωση καί γιατί τά πρόστιμα δείχνουν τήν ὑπεξούσια θέση τῶν ἐργατῶν, τήν ὑποταγή τους στούς κεφαλαιοκράτες.

II. ΠΩΣ ΕΠΙΒΑΛΛΟΝΤΑΝ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΑ ΤΑ ΠΡΟΣΤΙΜΑ ΚΑΙ ΤΙ ΠΡΟΚΑΛΕΣΕ ΤΟΥΣ ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΟΥΣ ΝΟΜΟΥΣ ΓΙΑ ΤΑ ΠΡΟΣΤΙΜΑ;

Οἱ νόμοι γιά τά πρόστιμα ὑπάρχουν ἐδῶ καί λίγον καιρό: ὄλο - ὄλο ἐννιά χρόνια. Ὡς τό 1886 δέν ὑπῆρχε κανένας νόμος γιά τά πρόστιμα. — Οἱ ἐργοστασιάρχες μπορούσαν νά ἐπιβάλλουν πρόστιμα γιά ὅ,τι θέλανε καί ὅσα θέλανε. Οἱ ἐργοστασιάρχες ἔκοβαν τότε πρόστιμα πού ἀνέρχονταν σέ σκανδαλώδη ὕψη καί κέρδιζαν τεράστια ποσά ἀπό τά πρόστιμα. — Κάποτε ἐπιβάλλονταν πρόστιμα ἀπλῶς καί μόνο «κατά τήν κρίση τοῦ ἀφεντικοῦ», χωρίς νά ἀναφέρεται ἡ αἰτία τοῦ προστίμου. — Τά πρόστιμα ἔφταναν μερικές φορές τό μισό μερο-

κάματο, ἔτσι πού ὁ ἐργάτης ἀπό τό κάθε ρούβλι πού ἔβγαζε, ἔδινε πίσω στό ἀφεντικό τά πενήντα καπίκια μέ τή μορφή πρόστιμου. — Ὑπῆρχαν καί περιπτώσεις, πού ἐκτός ἀπό τά πρόστιμα ἐπιβάλλονταν καί χρηματικές ποινές βάσει προκαθορισμένης ποινικῆς ρήτηρας: λογουχάρη, 10 ρούβλια γιά ἐγκατάλειψη τοῦ ἐργοστασίου. Κάθε φορά πού οἱ δουλιές τοῦ ἐργοστασιάρχου δέν πήγαιναν καλά, δέν τοῦ στοίχιζε τίποτα νά κατεβάσει τό μεροκάματο παρά τή συμφωνία. — Ὑποχρέωνε τοὺς ἀρχιεργάτες νά ἐπιβάλλουν πιό αὐστηρά τά πρόστιμα καί νά βγάζουν σκάρτο τό ἐμπόρευμα: τό ἀποτέλεσμα ἦταν τό ἴδιο, σάν νά κατέβαζαν τό μεροκάματο τοῦ ἐργάτη.

Πολὺν καιρό ὑπόμεναν οἱ ἐργάτες ὄλους αὐτοὺς τοὺς κατατρεγμούς, στό βαθμό ὅμως πού ἀναπτύσσονταν ὄλο καί περισσότερο τά μεγάλα ἐργοστάσια καί οἱ μεγάλες φάμπρικες, ἰδιαίτερα τά ὑφαντουργεῖα, ἐκτοπίζοντας τίς μικρές ἐπιχειρήσεις καί τοὺς χειροτέχνες ὑφαντουργούς, ἐντεινόνταν ὄλο καί περισσότερο ἡ ἀγανάχτηση τῶν ἐργατῶν ἐνάντια στήν αὐθαιρεσία καί στοὺς κατατρεγμούς. Πρὶν δέκα περίπου χρόνια σημειώθηκε *στασιμότητα* στίς δουλιές τῶν ἐμπόρων καί τῶν ἐργοστασιάρχων, ἡ λεγόμενη κρίση: τά ἐμπορεύματα δέν πωλοῦνταν· οἱ ἐργοστασιάρχες ζημίωναν καί ἄρχισαν νά καταφεύγουν ἀκόμα πιό πολύ στά πρόστιμα. Οἱ ἐργάτες, πού τά μεροκάματά τους καί χωρὶς αὐτό ἦταν χαμηλά, δέν μπορούσαν πιά νά ὑποφέρουν τοὺς καινούργιους κατατρεγμούς, καί ἔτσι τό 1885-1886 ἄρχισαν ξεσηκώματα τῶν ἐργατῶν στά κυβερνεῖα Μόσχας, Βλαντίμιρ καί Γιαροσλάβλ. Οἱ ἐργάτες, πού ἔχαναν τὴν ὑπομονή τους, σταματοῦσαν τὴ δουλιὰ καί ἐκδικούνταν σκληρὰ τοὺς καταπιεστές, κατέστρεφαν τά κτίρια τῶν ἐργοστασίων καί τίς μηχανές, ὀρισμένες φορές τοὺς ἔβαζαν φωτιά, ἔδερναν τοὺς διευθυντές κτλ.

Ἡ πιό ἀξιοσημείωτη ἀπ' ὄλες αὐτές τίς ἀπεργίες εἶναι ἡ ἄπεργία στό γνωστό ὑφαντουργεῖο τοῦ Τιμοφεί Σάββιτς Μορόζοφ στό Νικόλσκ (στήν κωμόπολη Νικόλσκ, κοντὰ στό σταθμό Ὁρέχοβο, τοῦ σιδηροδρόμου Μόσχας-Νίζνι Νόβγκοροντ). Ἀπὸ τό 1882 ὁ Μορόζοφ ἄρχισε νά κατεβάζει τά μεροκάματα, καί ὡς τό 1884 εἶχαν γίνει πέντε περικοπές. Ταυτόχρονα γίνονταν ὄλο καί πιό αὐστηρά τά πρόστιμα: σ' ὄλο τό ἐργοστάσιο ἔφταναν σχεδόν στό ἓνα τέταρτο τοῦ μεροκάματου (24 καπίκια πρόστιμο στό κάθε ρούβλι πού ἔβγαζε ὁ ἐργάτης) καί κάποτε γιά ὀρισμένους ἐργάτες ἔφταναν καί ὡς τό μισό μεροκάματο. Τὸν τελευταῖο χρόνο πρὶν ἀπὸ τίς

καταστροφές τό γραφείο τοῦ ἐργοστασίου, γιά νά κρύψει αὐτά τά σκανδαλώδη πρόστιμα, χρησιμοποίησε τήν ἐξῆς μέθοδο: ὑποχρέωνε τοὺς ἐργάτες, πού τά μισά μεροκάματα τους πήγαιναν στά πρόστιμα, νά ζητοῦν ἀπόλυση καί κατόπι τήν ἴδια κιόλας μέρα οἱ ἐργάτες αὐτοί μπορούσαν νά ξαναπιάσουν δουλιά καί νά πάρουν καινούργιο βιβλιάριο. Μέ τόν τρόπο αὐτό καταστρέφονταν τά βιβλιάρια, ὅπου ἀναγράφονταν πολύ μεγάλα πρόστιμα. — Στίς περιπτώσεις ἀδικαιολόγητης ἀπουσίας κρατοῦσαν τρία μεροκάματα γιά μιά μέρα ἀπουσίας, γιά τό κάπνισμα ἔβαζαν πρόστιμο 3, 4 καί 5 ρούβλια γιά μιά φορά. Οἱ ἐργάτες ἔχαναν τήν ὑπομονή τους. Στίς 7 τοῦ Γενάρη 1885 παράτησαν τή δουλιά καί ἐπί κάμποσες μέρες ἔκαναν γυαλιά καρφιά τό πρατήριο τοῦ ἐργοστασίου, τό σπίτι τοῦ ἀρχιεργάτη Σόριν καί μερικά ἄλλα κτίρια τοῦ ἐργοστασίου. Τό τρομερό αὐτό ξεσήκωμα περίπου δέκα χιλιάδων ἐργατῶν (ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν ἔφτανε τίς 11.000) τρόμαξε ἐξαιρετικά τήν κυβέρνηση: στό Ὁρέχοβο-Ζούγεβο ἔφτασε ἀμέσως στρατός, ὁ διοικητής τοῦ κυβερνείου, ὁ εἰσαγγελέας τοῦ Βλαντιμίρ καί ὁ εἰσαγγελέας τῆς Μόσχας. — Στή διάρκεια τῶν διαπραγματεύσεων μέ τοὺς ἀπεργοῦς ὑποβλήθηκαν ἀπό τό πλῆθος στίς ἀρχές «οἱ ὄροι, πού εἶχαν διατυπωθεῖ ἀπό τοὺς ἴδιους τοὺς ἐργάτες»²², οἱ ἐργάτες ἀπαιτοῦσαν νά τοὺς ἐπιστραφοῦν τά πρόστιμα ἀπό τό Πάσχα τοῦ 1884 κι ἐδῶθε, στό μέλλον τά πρόστιμα νά μὴν ξεπερνοῦν τά 5% τοῦ μεροκάματος, δηλ. νά μὴν ξεπερνοῦν τά 5 καπίκια στό κάθε ρούβλι, πού θά βγάζει ὁ ἐργάτης καί γιά μιά μέρα ἀδικαιολόγητης ἀπουσίας νά μὴν εἰσπράττεται πάνω ἀπό 1 ρούβλι. Ἐκτός ἀπ' αὐτό οἱ ἐργάτες ἀπαιτοῦσαν νά γυρίσουν πίσω στό μεροκάματο τοῦ 1881-1882, ἀπαιτοῦσαν νά πληρώνει τό ἀφεντικό τίς μέρες πού οἱ ἐργάτες δέν ἔχουν δουλιά ἐξαιτίας του, νά γίνεται ὀριστική ἀπόλυση ὕστερα ἀπό προειδοποίηση 15 ἡμερῶν. ἡ παραλαβή τοῦ ἐμπορεύματος νά γίνεται παρουσία μαρτύρων ἀπό ἐργάτες κτλ.

Ἡ τεράστια αὐτή ἀπεργία προξένησε πολύ μεγάλη ἐντύπωση στήν κυβέρνηση, πού εἶδε ὅτι οἱ ἐργάτες ὅταν δροῦν ἀπό κοινοῦ, ἀποτελοῦν ἐπικίνδυνη δύναμη, ἰδιαίτερα ὅταν ἡ μάζα τῶν ἐργατῶν, πού δροῦν ἀπό κοινοῦ, προβάλλει ἄμεσα, τά αἰτήματά της. Οἱ ἐργοστασιάρχες ἔνωσαν κι αὐτοί τή δύναμη τῶν ἐργατῶν κι ἔγιναν πιο προσεχτικοί. — Λογουχάρη, ἡ ἔφημερίδα «Νόβογε Βρέμια»²³ σέ ἀνταπόκρισή της ἀπό τό Ὁρέχοβο-Ζούγεβο ἔγραφε: «Οἱ περσινές καταστροφές (δηλ. οἱ καταστροφές τοῦ Γενάρη 1885 στό ἐργοστάσιο Μορόζοφ)

έχουν τή σημασία, ότι άλλαξε μονομιᾶς τό παλιό έργοστασιακό καθεστώς τόσο στις φάμπρικες του 'Ορέχοβο-Ζούγεβο όσο και στη γύρω περιοχή». Δηλαδή, δέν ήταν μόνο οί ιδιοχτητες του ύφαντουργείου Μορόζοφ που αναγκάστηκαν ν' αλλάξουν τό έπαίσχυντο καθεστώς, όταν οί εργάτες άπαιτήσαν από κοινοῦ τήν κατάργησή του, μά άκόμα και οί γειτονικοί εργοστασιάρχες έκαναν ύποχωρήσεις από φόβο μή γίνουν και στά δικά τους εργοστάσια καταστροφές. «Τό κυριότερο είναι ότι τώρα — έγραφε ή ίδια έφημερίδα — επιβλήθηκε πιό ανθρώπινη συμπεριφορά πρός τούς εργάτες, πράγμα που δέν τό έκαναν προηγούμενα παρά πολύ λίγοι διευθυντές εργοστασίων».

'Ακόμα και ή «Μοσκόβκιγε Βέντομοστι»²⁴ (ή έφημερίδα αυτή ύπερασπίζει πάντα τούς εργοστασιάρχες και ρίχνει όλο τό φταιξιμο στους εργάτες) κατάλιβε πώς είναι άδύνατο νά διατηρηθεί τό παλιό καθεστώς και αναγκάστηκε νά όμολογήσει ότι τά αυθαίρετα πρόστιμα είναι ένα «κακό που όδηγεϊ στις πιό έξοργιστικές αυθαιρεσίες», ότι «τά πρατήρια τών εργοστασίων είναι καθαρή ληστεία», ότι είναι ανάγκη γιά τό λόγο αυτό νά έκδοθεϊ νόμος και κανονισμοί γιά τά πρόστιμα.

'Η τεράστια έντύπωση, που προξένησε ή άπεργία αυτή, μεγάλωσε άκόμα πιό πολύ μέ τή δίκη τών εργατών. 33 εργάτες παραπέμφθηκαν σέ δίκη γιά ταραχές, κατά τή διάρκεια τής άπεργίας και γιά επίθεση ένάντια σέ στρατιωτική φρουρά (στό διάστημα τής άπεργίας συνέλαβαν κάμποσους εργάτες και τούς έκλεισαν σ' ένα κτίριο, οί εργάτες όμως έσπασαν τήν πόρτα κι έφυγαν). 'Η δίκη έγινε στό Βλαντίμιρ τό Μάη του 1886. Οί ένορκοι άθώωσαν όλους τούς κατηγορουμένους, γιατί στό δικαστήριο οί καταθέσεις τών μαρτύρων, — μαζί και του Τ. Σ. Μορόζοφ, ιδιοχτητή του εργοστασίου, του διευθυντή Ντιάνοφ και πολλών ύφαντουργών, — άποκάλυψαν όλους τούς έπαίσχυντους κατατρογμούς, στους όποιους ύποβάλλονταν οί εργάτες. 'Η άπόφαση αυτή του δικαστηρίου ήταν άμεση καταδίκη όχι μόνο του Μορόζοφ και τής διευθυνσής του, αλλά και όλου γενικά του παλιού εργοστασιακού καθεστώτος.

Οί ύπερασπιστές τών εργοστασιαρχών αναστατώθηκαν και έξοργίστηκαν τρομερά. 'Η ίδια ή «Μοσκόβκιγε Βέντομοστι», που ύστερ' από τις καταστροφές είχε όμολογήσει ότι τό παλιό καθεστώς ήταν έπαίσχυντο, άρχισε τώρα νά χρησιμοποιεί έντελώς διαφορετική γλώσσα: «Τό ύφαντουργείο του Νικόλσκ», έγραφε, «είναι ένα από τά καλύτερα ύφαντουργεία. Οί σχέσεις

τῶν ἐργατῶν μέ τό ἐργοστάσιο δέν εἶναι σχέσεις δουλοπαροικίας ἢ ἐξαναγκασμοῦ, οἱ ἐργάτες πᾶνε ἐθελοντικά καί φεύγουν ἀνεμπόδιστα. Τά πρόστιμα — μά τά πρόστιμα εἶναι μιά ἀνάγκη στά ἐργοστάσια· χωρίς αὐτά δέ θά ὑπῆρχε καμιά συνεννόηση μέ τούς ἐργάτες καί δέ θά σοῦ ἔμενε παρά νά κλείσεις τό ἐργοστάσιο». — Ὅλο τό φταίξιμο τό ἔχουν, δῆθεν, οἱ ἴδιοι οἱ ἐργάτες, «πού εἶναι διαφθαρμένοι, μέθυσοι καί ἄτσαλοι». Ἡ ἀπόφαση τοῦ δικαστηρίου δέν μπορεῖ παρά «νά διαφθεῖρει τίς λαϊκές μάζες»*. — «Εἶναι ὅμως ἐπικίνδυνο νά ἀστειεύεται κανεῖς μέ τίς λαϊκές μάζες, — ἀναφωνοῦσε ἡ «Μοσκόβκιγε Βέντομοστι». — Τί θά σκεφτοῦν οἱ ἐργάτες ὕστερα ἀπό τήν ἀθωωτική ἀπόφαση τοῦ δικαστηρίου τοῦ Βλαντίμιρ; Ἡ εἶδηση γι' αὐτή τήν ἀπόφαση διαδόθηκε ἀστραπιαία σ' ὅλη αὐτή τήν ὕφαντουργική περιοχή. Ὁ ἀνταποκριτής μας, πού ξεκίνησε ἀπό τό Βλαντίμιρ ἀμέσως μετά τήν ἔκδοση τῆς ἀπόφασης, ἄκουσε κιόλας νά μιλοῦν γι' αὐτήν σ' ὅλους τούς σταθμούς...».

Μέ τόν τρόπο αὐτό οἱ ἐργοστασιάρχες προσπαθοῦσαν νά ἐκφοβίσουν τήν κυβέρνηση : ἄν, ἔλεγαν, ὑποχωρήσουμε στούς ἐργάτες σ' ἓνα πράγμα, αὔριο θά ζητήσουν ἓνα ἄλλο.

Οἱ καταστροφές, ὅμως, πού ἔκαναν οἱ ἐργάτες ἦταν ἀκόμα πῶς τρομερές καί ἡ κυβέρνηση ἀναγκάστηκε νά ὑποχωρήσει.

Τόν Ἰούνη τοῦ 1886 βγήκε ὁ καινούργιος νόμος γιά τά πρόστιμα. Ὁ νόμος αὐτός ἀνέφερε τίς περιπτώσεις, πού ἐπιτρέπεται νά ἐπιβάλλεται πρόστιμο, ὄριζε τό ἀνώτατο ποσό τῶν προστίμων καί καθόριζε, ὅτι τά χρήματα πού προέρχονται ἀπό τά πρόστιμα δέ θά πρέπει νά πηγαίνουν στήν τσέπη τοῦ ἐργοστασιάρχη, ἀλλά νά χρησιμοποιοῦνται γιά τίς ἀνάγκες τῶν ἰδίων τῶν ἐργατῶν.

Πολλοί ἐργάτες δέν ξέρουν τό νόμο αὐτό καί κεῖνοι πού τόν ξέρουν νομίζουν ὅτι τό ξαλάφρωμα ἀπό τά πρόστιμα ὀφείλεται στήν κυβέρνηση, ὅτι γι' αὐτό πρέπει νά εὐγνωμονοῦν τίς ἀρχές. Εἶδαμε ὅτι αὐτό δέν εἶναι σωστό. — Ὅσο ἀπαίσιο κι ἂν ἦταν τό παλιό ἐργοστασιακό καθεστῶς, οἱ ἀρχές δέ θά ἔκαναν ἀπολύτως τίποτα γιά νά ξαλαφρώσουν τούς ἐργάτες,

---

Οἱ ἐργοστασιάρχες καί οἱ ὑπερασπιστές τους εἶχαν πάντα κι ἔχουν τή γνώμη πῶς ἂν οἱ ἐργάτες ἀρχίζουν νά σκέφτονται γιά τήν κατάστασή τους, ἀρχίζουν νά διεκδικοῦν τά δικαιώματά τους καί νά προβάλλουν ἀντίσταση ἀπό κοινῶν στά αἴσχη καί στούς κατατρεγμούς ἀπομέρους τῶν ἀφεντικῶν, ὅλα αὐτά δέν εἶναι παρά «διαφθορά». — Βέβαια, σ' ἀφεντικά συμφέρει περισσότερο νά μή σκέφτονται οἱ ἐργάτες γιά τήν κατάστασή τους καί νά μήν καταλαβαίνουν τά δικαιώματά τους.

ἂν οἱ ἐργάτες δὲν ἄρχιζαν νὰ ξεσηκώνονται ἐνάντια σ' αὐτό τό καθεστῶς, ἂν οἱ ἀγαναχτισμένοι ἐργάτες δὲν ἔφταναν στό σημεῖο νὰ σπᾶνε τίς φάμπρικες καὶ τίς μηχανές, νὰ καίνε τὰ ἐμπορεύματα καὶ τὰ ὑλικά, νὰ δέρνουν τοὺς διευθυντές καὶ τοὺς ἐργοστασιάρχες. — *Μόνο τότε ἡ κυβέρνησις τρομοκρατίθηκε καὶ ὑποχώρησε.* — Οἱ ἐργάτες δὲν πρέπει νὰ εὐγνωμονοῦν γιὰ τό ξαλάφρωμα αὐτό τίς ἀρχές ἀλλὰ τοὺς συντρόφους τους, πού πάλαιψαν καὶ πέτυχαν τὴν ἀκύρωση τῶν ἐπαίσχυντων καταπιέσεων.

Ἡ ἱστορία τῶν καταστροφῶν τοῦ 1885 μᾶς δείχνει πόσο τεράστια δύναμη κλείνει μέσα της ἡ ἐνιαῖα διαμαρτυρία τῶν ἐργατῶν. — Χρειάζεται μόνο νὰ καταβάλλεται φροντίδα ὥστε ἡ δύναμη αὐτὴ νὰ χρησιμοποιεῖται πιό συνειδητά, νὰ μὴν ξοδεύεται ἄσκοπα, γιὰ τὴν ἐκδίκηση ἐνάντια στὸν ἓνα ἢ στὸν ἄλλο χωριστὸ ἐργοστασιάρχη, γιὰ τὴν καταστροφή τοῦ ἑνός ἢ τοῦ ἄλλου μισητοῦ ἐργοστασίου ἢ φάμπρικας, νὰ καταβάλλεται προσπάθεια ὥστε ὅλη ἡ δύναμη τῆς ἀγανάχτησης αὐτῆς καὶ τοῦ μίσους αὐτοῦ νὰ στρέφεται ἐνάντια σ' ὅλους τοὺς ἐργοστασιάρχες μαζί, ἐνάντια σ' ὅλη τὴν τάξη τῶν ἐργοστασιαρχῶν καὶ νὰ προχωρεῖ σὲ ἓνα διαρκῆ, ἐπίμονο ἀγῶνα ἐναντίον της.

Ἄς ἐξετάσουμε τώρα λεπτομερειακὰ τοὺς νόμους μας γιὰ τὰ πρόστιμα. Γιὰ νὰ τοὺς μάθουμε καλύτερα, πρέπει νὰ ξεκαθαρίσουμε τὰ παρακάτω ζητήματα: 1) Σὲ ποιές περιπτώσεις ἢ γιὰ ποιούς λόγους ἐπιτρέπει ὁ νόμος τὴν ἐπιβολὴν προστίμου; — 2) Ποιὸ θὰ πρέπει νὰ εἶναι, σύμφωνα μὲ τό νόμο, τό μέγεθος ἑνός προστίμου; — 3) Ποιὸν τρόπο ἐπιβολῆς προστίμων ὀρίζει ὁ νόμος, — δηλαδή ποιὸς μπορεῖ, σύμφωνα μὲ τό νόμο, νὰ ἐπιβάλλει πρόστιμο; μπορεῖ νὰ ποραπονεθεῖ κανεὶς γιὰ τό πρόστιμο; πῶς πρέπει νὰ κοινοποιεῖται προκαταβολικὰ στὸν ἐργάτη ὁ πίνακας προστίμων; πῶς πρέπει νὰ καταγράφονται τὰ πρόστιμα στό βιβλίον; — 4) Ποῦ πρέπει νὰ πηγαίνουν, σύμφωνα μὲ τό νόμο, τὰ χρήματα πού προέρχονται ἀπὸ τὰ πρόστιμα; ποῦ νὰ φυλάγονται; πῶς νὰ ξοδεύονται γιὰ τίς ἀνάγκες τῶν ἐργατῶν καὶ γιὰ ποιές ἀνάγκες συγκεκριμένα; Τέλος, ἓνα τελευταῖο ζήτημα: 5) Ἰσχύει γιὰ ὅλους τοὺς ἐργάτες ὁ νόμος γιὰ τὰ πρόστιμα;

Ὅταν ξεκαθαρίσουμε ὅλα αὐτὰ τὰ ζητήματα, θὰ ξέρουμε ὄχι μόνο τί εἶναι τό πρόστιμο, ἀλλὰ καὶ ὅλους τοὺς εἰδικούς κανόνες καὶ ὅλες τίς λεπτομερεῖς διατάξεις τῶν ρωσικῶν νόμων γιὰ τὰ πρόστιμα. Καὶ οἱ ἐργάτες ἐπιβάλλεται νὰ τὰ ξέ-

ρουν αυτά, για να αντιμετωπίζουν συνειδητά κάθε περίπτωση αδικιών προστίμων, για να είναι σε θέση να εξηγούν στους συντρόφους τους γιατί γίνεται ή μιά είτε ή άλλη αδικία, — μήπως επειδή ή διεύθυνση της φάμπρικας παραβιάζει τό νόμο, ή επειδή στον ίδιο τό νόμο υπάρχουν τέτιες αδικες διατάξεις — και να μπορούν ανάλογα μ' αυτό να διαλέγουν τήν κατάλληλη μορφή πάλης ενάντια στους κατατρεγμούς.

III. ΣΕ ΠΟΙΕΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ Ο ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑΡΧΗΣ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΕΠΙΒΑΛΕΙ ΠΡΟΣΤΙΜΟ :

Ο νόμος λέει ότι οι περιπτώσεις επιβολής προστίμων, δηλ. τά παραπτώματα, πού δίνουν τό δικαίωμα στον ιδιοκτήτη της φάμπρικας ή του εργοστασίου να επιβάλει πρόστιμο στους εργάτες, μπορούν να είναι οι παρακάτω: 1) όχι καλή δουλιά· 2) αδικαιολόγητη άπουσία· 3) παραβίαση της τάξης, «Καμιά τιμωρία — λέει ο νόμος — δέν μπορεί να επιβληθεί για άλλες αίτιες»*. Άς εξετάσουμε προσεχτικά τήν καθεμιά από τίς τρείς αυτές περιπτώσεις χωριστά.

Πρώτη περίπτωση είναι ή όχι καλή δουλιά. Ο νόμος λέει: «Όχι καλή θεωρείται ή δουλιά, όταν ο εργάτης, από άμέλεια, παράγει προϊόντα κακής ποιότητας, όταν χαλάει πάνω στή δουλιά ύλικά, μηχανές και άλλα εργαλεία παραγωγής». Έδώ πρέπει να θυμόμαστε τίς λέξεις: «άπό άμέλεια», γιατί έχουν πολύ σπουδαία σημασία — Όστε, πρόστιμο μπορεί να επιβληθεί μόνο για άμέλεια. Άν τό προϊόν βγήκε κακής ποιότητας όχι από άμέλεια του εργάτη, αλλά, λ.χ. επειδή τό άφεντικό του έδωσε σκάρτο ύλικό, — τότε ο εργοστασιάρχης δέν έχει τό δικαίωμα να επιβάλει πρόστιμο. Αυτό είναι άπαραίτητο να τό καταλάβουν καλά οι εργάτες και να διαμαρτύρονται σε περίπτωση επιβολής προστίμου για όχι καλή δουλιά, όταν για τή δουλιά αυτή δέ φταιει ο εργάτης, όταν δέν έγινε από άμέλειά του, γιατί στήν περίπτωση αυτή είναι έντελώς παράνομο να επιβάλλεται πρόστιμο. — Άς πάρουμε άκόμα ένα παράδειγμα: ένας εργάτης εργοστασίου δουλεύει σε μιά μη-

* Ο νόμος αυτός είναι ο «Κανονισμός της βιομηχανίας» πού περιλαμβάνεται στο δεύτερο μέρος του ένδέκατου τόμου του ρωσικού «Κώδικα νόμων». — Ο νόμος είναι διατυπωμένος κατά χωριστά άρθρα, αριθμημένα: — Στά πρόστιμα αναφέρονται τά άρθρα 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150 151 και 152.

χανή κοντά σ' ένα ηλεκτρικό λαμπτήρα. Πετιέται ένα κομμάτι σίδηρο, πέφτει ίσα πάνω στο λαμπτήρα και τόν σπάζει. Τό αφεντικό κόβει πρόστιμο: «για φθορά υλικών». Έχει, άραγε, αυτό τό δικαίωμα; Όχι, δέν τό έχει, γιατί ό εργάτης δέν έσπασε τό λαμπτήρα από άμέλεια: δέ φταίει ό εργάτης άν δέν πήραν κανένα μέτρο για νά προφυλάξουν τό λαμπτήρα από τά κομμάτια σίδηρου, πού πάντοτε πετιούνται τήν ώρα τής δουλιās*.

Τώρα γεννιέται τό έρώτημα: ό νόμος αυτός προστατεύει άρκετά τόν εργάτη; Τόν υπερασπίζει από τήν άθαιρεσία του αφεντικού και από τήν άδικη έπιβολή προστίμου; Φυσικά, όχι, γιατί τό αφεντικό άποφασίζει κατά τήν κρίση του άν τό προϊόν είναι καλής ή κακής ποιότητας: πάντα βρίσκονται προσχήματα, πάντα μπορεί τό αφεντικό ν' αύξήσει τά πρόστιμα για κακή ποιότητα και νά προσπαθει μέ τόν τρόπο αυτό νά βγάλει περισσότερη δουλιά μέ τήν ίδια πληρωμή. — Ό νόμος αφήνει τόν εργάτη άνυπεράσπιστο, αφήνει στό αφεντικό τή δυνατότητα νά τόν καταπιέξει. Είναι όλοφάνερο πώς ό νόμος είναι μεροληπτικός, πώς έχει συνταχθει προς τό συμφέρον των εργοστασιαρχών και είναι άδικος.

Πώς θάπρεπε νά προστατευθει ό εργάτης; Οί εργάτες τό έδειξαν αυτό έδω και πολύν καιρό: οί ύφαντουργοί του εργοστασιού Μορόζοφ στό Νικόλσκ, τόν καιρό τής άπεργίας του 1885, ανάμεσα στα άλλα υπέβαλαν και τό αίτημα: «κατά τήν παράδοση του προϊόντος νά διαπιστώνεται ή καλή ή κακή του ποιότητα, σέ περίπτωση διαφωνίας παρουσία μαρτύρων από εργάτες πού δουλεύουν εκεί κοντά, και νά καταγράφονται όλα αυτά στό βιβλίο παραλαβής έμπορευμάτων». (Τό αίτημα αυτό καταχωρήθηκε στό υπόμνημα, πού συντάχθηκε «μέ γενική συγκατάθεση των εργατών» και παραδόθηκε τόν καιρό τής άπεργίας από τό πλήθος στον εισαγγελέα. — Τό υπόμνημα αυτό διαβάστηκε στή δίκη). — Τό αίτημα αυτό είναι πέρα για πέρα δίκαιο, γιατί ό μόνος τρόπος νά προλαβαίνεται ή άθαιρεσία του εργοστασιάρχη είναι νά καλούνται μάρτυρες

* Άκριβώς μιά τέτια περίπτωση είχαμε στήν Πετρούπολη, στό λιμάνι (στό καινούργιο Ναυαρχείο) πού ό λιμενάρχης του Βερχόβσκι είναι γνωστός διάχτης των εργατών. Ύστερα από τήν άπεργία των εργατών αντίκατάσταση τά πρόστιμα για τό σπάσιμο λαμπτήρων μέ κρατήσεις άπ' όλους τούς εργάτες του εργαστηρίου για κάθε σπασμένο λαμπτήρα. Έννοείται ότι οί κρατήσεις αυτές είναι έξίσου παράνομες, όπως και τά πρόστιμα.

ὅταν παρουσιάζεται διαφωνία σχετικά μέ τήν καλή ποιότητα τοῦ προϊόντος, καί ἐπιπλέον οἱ μάρτυρες αὐτοί πρέπει ὅπως-δήποτε νά εἶναι ἐργάτες: οἱ ἀρχιεργάτες εἴτε οἱ ὑπάλληλοι ποτέ δέ θά τολμήσουν νά πᾶνε ἐνάντια στό ἀφεντικό.

Δεύτερη περίπτωση ἐπιβολῆς προστίμου εἶναι ἡ ἀδικαιολόγητη ἀπουσία. Τί ὀνομάζει ὁ νόμος ἀδικαιολόγητη ἀπουσία: «Ἀδικαιολόγητη ἀπουσία, — λέει ὁ νόμος, — σέ διάκριση ἀπό τή μὴ ἔγκαιρη προσέλευση στή δουλιά ἢ τήν αὐθαίρετη ἐγκατάλειψή της, θεωρεῖται ἡ μὴ προσέλευση στή δουλιά τουλάχιστο μισή ὥρα ἐργάσιμη μέρα». Ἡ μὴ ἔγκαιρη προσέλευση στή δουλιά ἢ ἡ αὐθαίρετη ἐγκατάλειψή της θεωρεῖται, σύμφωνα μέ τό νόμο, ὅπως θά τό δοῦμε ἀμέσως, «παραβίαση τῆς τάξης», καί γιά τήν αἰτία αὕτη ἐπιβάλλεται μικρότερο πρόστιμο. Ἄν ὁ ἐργάτης ἦρθε στό ἐργοστάσιο μέ κάμποσες ὥρες καθυστέρηση, ὥστόσο ὅμως ἦρθε πρὶν ἀπό τό μεσημέρι, αὐτό δέ θεωρεῖται ἀδικαιολόγητη ἀπουσία, ἀλλά ἀπλῶς παραβίαση τῆς τάξης· ἂν ὅμως δέν ἦρθε παρά μόνο τό μεσημέρι, τότε εἶναι ἀδικαιολόγητη ἀπουσία. — Τό ἴδιο ἀκριβῶς γίνεται ἂν ὁ ἐργάτης ἔφυγε ἀπό τή δουλιά αὐθαίρετα, χωρίς ἄδεια, μετά τό μεσημέρι, δηλ. ἂν ἔλειψε κάμποσες ὥρες, αὐτό θά εἶναι παραβίαση τῆς τάξης, ἂν ὅμως ἔλειψε ὀλόκληρη τή μισή μέρα — εἶναι ἀδικαιολόγητη ἀπουσία. — Ὁ νόμος καθορίζει ὅτι, ἂν ὁ ἐργάτης ἀπουσιάσει ἀδικαιολόγητα πάνω ἀπό τρεῖς μέρες στή σειρά ἢ πάνω ἀπό ἕξι μέρες τό μήνα συνολικά, — τότε ὁ ἐργοστασιάρχης ἔχει τό δικαίωμα νά τόν ἀπολύσει. — Γεννιέται τό ἐρώτημα: ἡ ἀδικαιολόγητη ἀπουσία μισῆς ἢ καί ὀλόκληρης μέρας θεωρεῖται πάντοτε ἀδικαιολόγητη ἀπουσία; — Ὁχι. — Μόνο τότε ὅταν δέν ὑπάρχουν εὐλογες αἰτίες γιά τή μὴ προσέλευση στή δουλιά. Οἱ εὐλογες αἰτίες ἀπουσίας ἀριθμοῦνται στό νόμο. Εἶναι οἱ παρακάτω: 1) «στέρηση τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἐργάτη». Δηλαδή ἂν συλλάβουν λχ. τόν ἐργάτη (μέ ἔνταλμα τῆς ἀστυνομίας ἢ μέ ἀπόφαση τοῦ εἰρηνοδίκη), ὁ ἐργοστασιάρχης δέν ἔχει δικαίωμα κατά τήν ἐξόφληση νά τοῦ ἐπιβάλλει πρόστιμο γιά ἀδικαιολόγητη ἀπουσία. 2) «ξαφνική καταστροφή ἀπό ἀτύχημα», 3) «πυρκαγιά», 4) «πλημμύρισμα τῶν ποταμῶν». Ἄν, λχ., ὁ ἐργάτης μέ τίς ἀνοιξιὰτικες πλημμύρες δέν μπορεῖ νά περάσει τό ποτάμι, — ὁ ἐργοστασιάρχης δέν ἔχει τό δικαίωμα νά τοῦ ἐπιβάλλει πρόστιμο, 5) «μιά ἀρρώστια πού δέν τοῦ ἐπιτρέπει νά βγεῖ ἀπό τό σπίτι», καί 6) «θάνατος ἢ βαριά ἀρρώστια τῶν γονιῶν, τοῦ ἀντρα, τῆς γυναίκας καί τῶν παιδιῶν». Καί

στis ἔξι αὐτές περιπτώσεις ἡ ἀπουσία τοῦ ἐργάτη θεωρεῖται δικαιολογημένη. Ὁ ἐργάτης, γιά νά μήν τοῦ ἐπιβληθεῖ πρόστιμο γιά ἀδικαιολόγητη ἀπουσία, πρέπει μόνο νά φροντίσει νά φέρει ἀποδείξεις: ἀπλῶς μέ τό λόγο του δέ θά τόν πιστέψουν στό γραφεῖο ὅτι δικαιολογημένα δέν ἦρθε στή δουλιά. Χρειαζεται νά πάρει πιστοποιητικό ἀπό τό γιαιτρό (σέ περίπτωση λ.χ., ἀρρώστιας) ἢ ἀπό τήν ἀστυνομία (σέ περίπτωση, λ.χ., πυρκαγιᾶς). Ἄν δέν μπορεῖ νά πάρει πιστοποιητικό ἀμέσως, πρέπει νά τό φέρει ἔστω καί ἀργότερα καί ν' ἀπαιτήσῃ μέ βᾶση τό νόμο νά μήν τοῦ ἐπιβληθεῖ πρόστιμο, ἢ ἄν τοῦ ἔχει ἤδη ἐπιβληθεῖ — ν' ἀκυρωθεῖ.

Σχετικά μέ τίς διατάξεις αὐτές τοῦ νόμου γιά τίς δικαιολογημένες αἰτίες ἀπουσίας ἐπιβάλλεται νά σημειωθεῖ, ὅτι οἱ διατάξεις αὐτές εἶναι τόσο αὐστηρές, πού λές καί ἀφοροῦν φαντάρους στό στρατόνα καί ὄχι ἐλεύθερους ἀνθρώπους. Οἱ διατάξεις αὐτές ἔχουν ἀντιγραφεῖ ἀπό τίς διατάξεις γιά τίς νόμιμες αἰτίες μή προσέλευσης στό δικαστήριο: ἄν ὁ ἀνακριτής, καλεῖ κάποιον πού κατηγορεῖται γιά ὅποιοδήποτε ἔγκλημα, ὁ κατηγορούμενος αὐτός εἶναι ὑποχρεωμένος νά παρουσιαστεῖ. Ἡ μή προσέλευση ἐπιτρέπεται μόνο σέ κείνες ἀκριβῶς τίς περιπτώσεις πού ἐπιτρέπεται καί ἡ μή προσέλευση τῶν ἐργατῶν*. Δηλαδή ὁ νόμος εἶναι ἀπέναντι στούς ἐργάτες τόσο αὐστηρός, ὅσο καί ἀπέναντι στόν κάθε ἀπατεῶνα, κλέφτη κτλ. Ὁ καθένας καταλαβαίνει, ὅτι οἱ διατάξεις γιά τήν προσέλευση στό δικαστήριο εἶναι τόσο αὐστηρές ἐπειδή ἡ δίωξη τῶν ἐγκλημάτων ἀφορᾷ ὅλη τήν κοινωνία. Ἡ προσέλευση ὁμως τοῦ ἐργάτη στή δουλιά δέν ἀφορᾷ καθόλου ὅλη τήν κοινωνία, ἀλλά μόνο ἕναν ἐργοστασιάρχη, κι ἐκτός ἀπό αὐτό εἶναι εὐκόλο νά ἀντικατασταθεῖ ἕνας ἐργάτης μ' ἕναν ἄλλον ὥστε νά μή σταματήσῃ ἡ δουλιά. Συνεπῶς, δέν ὑπῆρχε καμιᾶ ἀνάγκη νά ἔχουν οἱ νόμοι τέτια στρατιωτική αὐστηρότητα. Οἱ κεφαλαιοκράτες ὁμως δέν περιορίζονται στό ν' ἀφαιροῦν ἀπό τόν ἐργάτη ὅλο τό χρόνο του γιά τή δουλιά στό ἐργοστάσιο, θέλουν ἐπίσης νά ἀφαιρέσουν ἀπό τόν ἐργάτη κάθε θέληση, κάθε ἄλλο ἐνδιαφέρον καί σκέψη πού δέν ἀφορᾷ τό ἐργοστάσιο. Μεταχειρίζονται τόν ἐργάτη σάν ἄνθρωπο ὑπεξοῦσιο. — Γιά τό λόγο αὐτό ἀκριβῶς καταρτίζουν τέτιες διατάξεις

* Ἐκτός ἀπό μιά περίπτωση — τήν «πυρκαγιᾶ», πού δέν ἀναφέρεται στό νόμο γιά τήν κλήση τῶν κατηγορουμένων.

στρατώνα, διατάξεις γραφειοκρατικές καὶ στρεψόδικες. Είδαμε, λχ. πῶς πάνω, ὅτι ὁ νόμος θεωρεῖ δικαιολογημένη αἰτία μὴ προσέλευσης τὸ «θάνατο ἢ βαριά ἀρρώστια τῶν γονιῶν, τοῦ ἀντρα, τῆς γυναίκας καὶ τῶν παιδιῶν». — Αὐτὸ λέει ὁ νόμος καὶ γιὰ τὴν προσέλευση στοῦ δικαστήριου. — Τὸ ἴδιο ἀκριβῶς λέει ὁ νόμος καὶ γιὰ τὴν προσέλευση τοῦ ἐργάτη στὴ δουλιὰ. Δηλαδή ἂν πεθάνει, λχ., ὄχι ἡ γυναίκα τοῦ ἐργάτη, ἀλλὰ ἡ ἀδερφή του, τότε ὁ ἐργάτης δὲν ἔχει δικαίωμα νὰ λείψει μιά μερὰ ἀπὸ τὴ δουλιὰ, δὲν ἔχει δικαίωμα νὰ χάσει χρόνο γιὰ τὴν κηδεία: ὁ χρόνος δὲν ἀνήκει σ' αὐτόν, ἀλλὰ στὸν ἐργοστασι-ἀρχη. Ὅσο γιὰ τὴν κηδεία, μπορεῖ νὰ τὴν κάνει καὶ ἡ ἀστυνομία — δὲν ἀξίζει τὸν κόπο νὰ νοιάζεται κανεὶς γι' αὐτό. Σύμφωνα μὲ τὸ νόμο γιὰ τὴν προσέλευση στοῦ δικαστήριου, τὸ συμφέρον τῆς οἰκογένειας πρέπει νὰ ὑποχωρήσει ἀπέναντι στὰ συμφέροντα τῆς κοινωνίας, γιὰ τὴν ὁποία εἶναι ἀπαραίτητη ἡ δίωξη τῶν ἐγκληματιῶν. — Σύμφωνα μὲ τὸ νόμο γιὰ τὴν προσέλευση στὴ δουλιὰ, τὰ συμφέροντα τῆς οἰκογένειας τοῦ ἐργάτη, πρέπει νὰ ὑποχωρήσουν μπροστὰ στὰ συμφέροντα τοῦ ἐργοστασιάρχου, πού πρέπει ἀπαραίτητα νὰ βγάλει κέρδος. — Κι ὕστερα ἀπ' ὅλα αὐτὰ οἱ ἄσπιλοι κύριοι, πού συντάσσουν, ἐφαρμόζουν καὶ ὑπερασπίζονται τοὺς νόμους αὐτούς, τολμοῦν νὰ κατηγοροῦν τοὺς ἐργάτες, ὅτι δὲν ἐκτιμοῦν τὴν οἰκογενειακὴ ζωὴ!...

Ἄς δοῦμε ἂν εἶναι δίκαιος ὁ νόμος γιὰ τὰ πρόστιμα ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀδικαιολόγητη ἀπουσία. Ἄν ὁ ἐργάτης παρατήσῃ τὴ δουλιὰ γιὰ μιά-δύο μέρες, — αὐτὸ θεωρεῖται ἀδικαιολόγητη ἀπουσία, ὁ ἐργάτης τιμωρεῖται γι' αὐτό, ἂν ὅμως ἀπουσιάσει ἀδικαιολόγητα πάνω ἀπὸ τρεῖς μέρες συνέχεια, μποροῦν νὰ τὸν διώξουν ἀπὸ τὴ δουλιὰ. — Ναι, ἂν ὅμως ὁ ἐργοστασιάρχης σταματήσῃ τὴ δουλιὰ (λχ. γιατί δὲν ἔχει παραγγελίες), ἢ ἂν ἀρχίσει νὰ δίνει δουλιὰ μόνο γιὰ πέντε μέρες τὴ βδομάδα ἀντὶ τῆς καθορισμένης ἔξι; Ἄν οἱ ἐργάτες ἦταν πραγματικὰ ἰσότιμοι μὲ τοὺς ἐργοστασιάρχους, τότε ὁ νόμος θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ὁ ἴδιος καὶ γιὰ τὸν ἐργοστασιάρχου καὶ γιὰ τὸν ἐργάτη. — Ἄν ὁ ἐργάτης σταματήσῃ τὴ δουλιὰ, χάνει τὸ μεροκάματο καὶ πληρώνει πρόστιμο. Συνεπῶς, ἂν ὁ ἐργοστασιάρχης σταματήσῃ αὐθαίρετα τὴ δουλιὰ, θὰ ἔπρεπε πρῶτο, νὰ πληρώνει στὸν ἐργάτη ὁλόκληρο τὸ μεροκάματο γιὰ ὅλο τὸ διάστημα πού ἄργει τὸ ἐργοστάσιο, καί, δεύτερο, θὰ ἔπρεπε νὰ τοῦ ἐπιβάλλεται καὶ πρόστιμο. — Ὁ νόμος ὅμως δὲν προβλέπει οὔτε τὸ ἓνα οὔτε τὸ ἄλλο. Μὲ τὸ παράδειγμα

αὐτὸ ἐπιβεβαιώνεται ξεκάθαρα ἐκεῖνο πού εἶπαι προηγουμένα γιὰ τὰ πρόστιμα, ὅτι δηλαδή τὰ πρόστιμα σημαίνουν ὑποδούλωση τῶν ἐργατῶν στὸν κεφαλαιοκράτη, σημαίνουν ὅτι οἱ ἐργάτες ἀποτελοῦν κατώτερη, ὑπεξούσια τάξη, καταδικασμένη νὰ δουλεύει σ' ὅλη τῆς τῆ ζωῆ γιὰ τοὺς κεφαλαιοκράτες καὶ νὰ δημιουργεῖ τὰ πλοῦτη τους, παίρνοντας σέ ἀντάλλαγμα λίγες πενταροδεκάρες, πού δέν ἐπαρκοῦν γιὰ μιὰ κάπως ὑποφερτὴ ζωῆ. — Οὔτε λόγος μπορεῖ νὰ γίνεται γιὰ πληρωμὴ προστίμων ἀπὸ μέρους τῶν ἐργοστασιαρχῶν ὅταν σταματοῦν αὐθαίρετα τῆ δουλιὰ. Οἱ ἐργοστασιάρχες ὁμως δέν πληρώνουν στοὺς ἐργάτες οὔτε καὶ τὸ μεροκάματο, ὅταν ἡ δουλιὰ σταματᾷ ὄχι ἀπὸ ὑπαιτιότητα τῶν ἐργατῶν. Αὐτὸ εἶναι ἐξωφρενικὴ ἀδικία. Ὁ νόμος περιέχει μόνο τὴ διάταξη, ὅτι ἡ συμφωνία ἀνάμεσα στὸν ἐργοστασιάρχη καὶ στὸν ἐργάτη παύει νὰ ἰσχύει «ὅταν σταματήσῃ ἡ δουλιὰ στὴ φάμπρικα ἢ στὸ ἐργοστάσιο πάνω ἀπὸ 7 μέρες λόγω πυρκαγιᾶς, πλημμύρας, ἀνατίναξης τοῦ ἀτμολέβητα καὶ σέ ἄλλες παρόμοιες περιπτώσεις». Οἱ ἐργάτες πρέπει νὰ παλαίβουν γιὰ νὰ ψηφιστεῖ διάταξη, πού νὰ ὑποχρεώνει τοὺς ἐργοστασιάρχες νὰ πληρώνουν στοὺς ἐργάτες τὰ μεροκάματα γιὰ τὸ διάστημα πού σταματᾷ ἡ δουλιὰ. — Τὸ αἴτημα «ὅτι τὸ ἔχουν διατυπώσει δημόσια οἱ ρῶσοι ἐργάτες στίς 11 τοῦ Γενάρη 1885 τὸν καιρὸ τῆς γνωστῆς ἀπεργίας στὸ ὑφαντουργεῖο τοῦ Τ. Σ. Μορόζοφ*. Στὸν κατάλογο τῶν αἰτημάτων τῶν ἐργατῶν ὑπῆρχε καὶ τὸ παρακάτω αἴτημα: «οἱ κρατήσεις γιὰ ἀδικαιολόγητη ἀπουσία νὰ μὴν ξεπερνοῦν τὸ ἓνα ρούβλι μὲ τὸν ὄρο νὰ πληρώνει καὶ τὸ ἀφεντικὸ τοὺς ἐργάτες γιὰ τίς μέρες πού κάθονται ἐξαιτίας του, δηλ. ὅταν δέν ὑπάρχει δουλιὰ ἢ ἐπισκευάζονται οἱ μηχανές καὶ γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ κάθε μέρα πού κάθεται ὁ ἐργάτης νὰ σημειώνεται στὸ βιβλιᾶριο ἐργασίας». — Τὸ πρῶτο αἴτημα τῶν ἐργατῶν (τὸ πρόστιμο γιὰ ἀδικαιολόγητη ἀπου-

* Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι κείνον τὸν καιρὸ (1884/85) οἱ περιπτώσεις ἀργίας τοῦ ἐργοστασίου, ὄχι ἀπὸ ὑπαιτιότητα τῶν ἐργατῶν, ἦταν πολὺ συχνές, γιατί τότε ὑπῆρχε ἐμπορικὴ καὶ βιομηχανικὴ κρίση: οἱ ἐργοστασιάρχες δέν μπορούσαν νὰ πωλήσουν τὸ ἐμπόρευμά τους καὶ προσπαθοῦσαν νὰ περιορίσουν τὴν παραγωγή. Λογουχάρη, τὸ Δεκέμβρη τοῦ 1884 τὸ μεγάλο ὑφαντουργικὸ ἐργοστάσιο τοῦ Βοζνεσένσκ (στὸ κυβερνεῖο Μόσχας κοντὰ στὸ σταθμὸ Ταλίτσα, τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς Μόσχα-Γιαροσλάβλ) περιορίσε τίς ἐργάσιμες μέρες σέ 4 μέρες τῆ βρομάδα. Οἱ ἐργάτες, πού δούλευαν ἀποκοπῆ, ἀπάντησαν μὲ ἀπεργία, πού λύθηκε στίς ἀρχές τοῦ Γενάρη 1885, μὲ ὑποχώρηση τοῦ ἐργοστασιάρχη.

σία νά μὴν ξεπερνᾷ τὸ ἓνα ρούβλι) ἔγινε δεχτό καὶ περιλήφθηκε στὸ νόμο τοῦ 1886 γιὰ τὰ πρόστιμα. Τὸ δεύτερο αἴτημα (νά πληρώνει τὸ ἀφεντικό γιὰ τὶς μέρες πού κάθονται οἱ ἐργάτες ἐξαιτίας του) δὲν ἔγινε δεχτό καὶ οἱ ἐργάτες πρέπει νά παλαίψουν ἀκόμα γιὰ τὴν ἱκανοποίησή του. Γιὰ νά πετύχει ἡ πάλη γι' αὐτὸ τὸ αἴτημα, εἶναι ἀπαραίτητο νά ἔχουν ὅλοι οἱ ἐργάτες ξεκάθαρη ἀντίληψη, ὅτι ὁ νόμος εἶναι ἄδικος, νά ἔχουν ξεκάθαρη ἀντίληψη τοῦ τί πρέπει ν' ἀπαιτοῦν. Σέ κάθε χωριστὴ περίπτωση, ὅταν μιά φάμπρικα ἢ ἓνα ἐργοστάσιο ἀργεῖ καὶ οἱ ἐργάτες δὲν πληρώνονται, — οἱ ἐργάτες πρέπει ν' ἀνακινοῦν τὸ ζήτημα τῆς ἀδικίας αὐτῆς, πρέπει νά ἐπιμένουν ὅτι ὁ ἐργοστασιάρχης εἶναι ὑποχρεωμένος νά πληρώνει γιὰ κάθε μέρα, ἐφόσον τὸ σύμβολαιο μὲ τὸν ἐργοστασιάρχη δὲν ἔχει ἀκυρωθεῖ, νά τὸ ἀναφέρουν αὐτὸ στὸν ἐπιθεωρητῆ· οἱ ἐξηγήσεις τοῦ ἐπιθεωρητῆ θά πείσουν τοὺς ἐργάτες ὅτι ὁ νόμος πραγματικά δέ μιλάει γι' αὐτὸ καὶ θά προκαλέσουν συζήτηση γύρω ἀπὸ τὸ νόμο ἀνάμεσα στοὺς ἐργάτες. Ὅταν ὑπάρχει ἡ δυνατότητα, οἱ ἐργάτες πρέπει ν' ἀπευθύνονται στὸ δικαστήριον καὶ νά ζητοῦν νά ὑποχρεωθεῖ ὁ ἐργοστασιάρχης νά πληρώσει τὸ μεροκάματο — τέλος, νά διατυπώνουν γενικά αἰτήματα γιὰ πληρωμὴ τοῦ μεροκάματος τὶς μέρες πού δέ δουλεῦει τὸ ἐργοστάσιο.

Τρίτη περίπτωση ἐπιβολῆς προστίμου εἶναι ἡ «παραβίαση τῆς τάξης». — Ὁ νόμος θεωρεῖ παραβίαση τῆς τάξης τὶς παρακάτω 8 περιπτώσεις: 1) «μὴ ἔγκαιρη προσέλευση στὴ δουλιὰ ἢ αὐθαίρετη ἐγκατάλειψή της» (πρὶν ἀπὸ λίγο εἶπαμε κιόλας κατὰ τί διαφέρει αὐτὸ τὸ σημεῖο ἀπὸ τὴν ἀδικαιολόγητη ἀπουσία)· 2) «μὴ τήρηση στὸ χῶρον τοῦ ἐργοστασίου ἢ τῆς φάμπρικας τῶν κανόνων πού προβλέπονται γιὰ τὴν προσεχτικὴ χρησιμοποίησι τῆς φωτιᾶς, ἐφόσον ὁ διευθυντὴς τοῦ ἐργοστασίου ἢ τῆς φάμπρικας δέ θεωρεῖ ἀναγκαῖον νά ἀκυρώσει, μὲ βάση τὴ σημείωσι 1 τοῦ ἄρθρου 105 τὸ σύμβολαιο μίσθωσης, πού ἔκλεισε μὲ τοὺς ἐργάτες». — Αὐτὸ σημαίνει ὅτι στὴν περίπτωση πού ὁ ἐργάτης παραβιάζει τοὺς κανόνες προσεχτικῆς χρησιμοποίησι τῆς φωτιᾶς, ὁ νόμος ἐπιτρέπει στὸν ἐργοστασιάρχη νά διαλέξει ἓνα ἀπὸ τὰ δύο: εἴτε νά ἐπιβάλλει πρόστιμον στὸν ἐργάτη, εἴτε νά τὸν διώξει («ν' ἀκυρώσει τὸ σύμβολαιο μίσθωσης», ὅπως ἐκφράζεται ὁ νόμος)· 3) «μὴ τήρηση στὸ χῶρον τοῦ ἐργοστασίου ἢ τῆς φάμπρικας τῆς καθαριότητος καὶ νοικοκυροσύνης»· 4) «παραβίαση τῆς ἡσυχίας τὴν ὥρα τῆς δουλιᾶς μὲ θόρυβον, φωνές, βρισιές, καυ-

γάδες ἢ ξυλοδαρμούς» 5) «άνυπακοή». Σχετικά μέ τό σημείο αὐτό πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι ὁ ἐργοστασιάρχης τότε μόνο ἔχει τό δικαίωμα νά ἐπιβάλλει πρόστιμο στόν ἐργάτη, γιά «άνυπακοή», ὅταν ὁ ἐργάτης δέν ἔχει ἐκπληρώσει μιᾶ νόμιμη ἀπαίτηση, δηλ. μιᾶ ἀπαίτηση στηριζόμενη στό συμβόλαιο. — Ἄν προβάλλεται κάποια αὐθαίρετη ἀπαίτηση, πού δέ στηρίζεται στό συμβόλαιο τοῦ ἐργάτη μέ τό ἀφεντικό, τότε δέν μπορεῖ νά ἐπιβληθεῖ πρόστιμο γιά «άνυπακοή». — Ἐνας ἐργάτης, λχ., συμφώνησε νά δουλεύει ἀποκοπή. Ὁ ἀρχιεργάτης τοῦ λέει νά παρατήσῃ τή δουλιά αὐτή καί νά κάνει μιᾶ ἄλλη. Ὁ ἐργάτης ἀρνιέται. — Στήν περίπτωση αὐτή καί τό πρόστιμο γιά άνυπακοή θά ἦταν ἀδικαιολόγητο, γιατί ὁ ἐργάτης ἔχει συμφωνήσει γιά μιᾶ μόνο δουλιά, κι ἐπειδή δουλεύει ἀποκοπή, τό πέρασμα σέ ἄλλη δουλιά σημαίνει γι' αὐτόν ὅτι θά δουλεύει τζάμπα· 6) «προσέλευση στή δουλιά σέ κατάσταση μέθης». 7) «παίξιμο ἀπαγορευμένων παιγνιδιῶν μέ λεφτά (χαρτιά, κορώνα-γράμματα κτλ.)» καί 8) «μῆ τήρηση τοῦ κανονισμοῦ ἐσωτερικῆς τάξης τοῦ ἐργοστασίου». Οἱ κανονισμοί αὐτοί συντάσσονται ἀπό τόν ἰδιοκτήτη τῆς κάθε φάμπρικας ἢ ἐργοστασίου καί ἐπικυρώνονται ἀπό τόν ἐπιθεωρητή ἐργασίας. — Ἀποσπάσματα ἀπ' αὐτούς τυπώνονται στά βιβλιάρια ἐργασίας. — Οἱ ἐργάτες πρέπει νά διαβάζουν αὐτούς τούς κανονισμούς καί νά τούς ξέρουν, γιά νά ἐλέγχουν ἄν τούς ἐπιβάλλονται σωστά ἢ ὄχι τά πρόστιμα γιά παραβίαση τοῦ κανονισμοῦ ἐσωτερικῆς τάξης. — Εἶναι ἀπαραίτητο νά κάνουμε διάκριση ἀνάμεσα σ' αὐτούς τούς κανονισμούς καί στό νόμο. Ὁ νόμος εἶναι ὁ ἴδιος γιά ὄλες τίς φάμπρικες καί τά ἐργοστάσια· οἱ κανονισμοί ἐσωτερικῆς τάξης εἶναι διαφορετικοί γιά τό κάθε ἐργοστάσιο. — Ὁ νόμος ἐπικυρώνεται ἢ καταργεῖται ἀπό τόν τσάρο, ἐνῶ οἱ κανονισμοί ἐσωτερικῆς τάξης ἀπό τόν ἐπιθεωρητή ἐργασίας. Συνεπῶς, ἄν οἱ κανονισμοί αὐτοί ἀποδειχτοῦν καταπιεστικοί γιά τούς ἐργάτες, τότε οἱ ἐργάτες μποροῦν νά πετύχουν τήν κατάργησή τους παραπονούμενοι στόν ἐπιθεωρητή (καί σέ περίπτωση ἄρνησης τοῦ ἐπιθεωρητή μπορεῖ νά ὑποβληθοῦν παράπονα στήν ἐπιτροπή τήν ἀρμόδια γιά τίς ἐργοστασιακές ὑποθέσεις). — Γιά νά δείξουμε ὅτι εἶναι ἀνάγκη νά γίνεται διάκριση ἀνάμεσα στό νόμο καί στούς κανονισμούς ἐσωτερικῆς τάξης, ἄς πάρουμε ἕνα παράδειγμα. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ἐπιβάλλουν πρόστιμο σ' ἕναν ἐργάτη γιατί δέν ἤρθε στή δουλιά μιᾶ μέρα γιορτῆς, ὅταν τόν κάλεσε ὁ ἀρχιεργάτης, ἢ ὅτι ἀρνήθηκε νά δουλέψῃ ὑπερωρίες. — Εἶναι

σωστό τό πρόστιμο αὐτό ἢ ὄχι; — Γιά ν' ἀπαντήσῃ κανεὶς σ' αὐτή τήν ἐρώτηση, πρέπει νά ξέρεῖ τόν κανονισμό ἐσωτερικῆς τάξης. — Ἄν ὁ κανονισμός δέν ἀναφέρει τίποτα γιά ὑποχρέωση τοῦ ἐργάτη νά παρουσιάζεται ὅταν τοῦ τό ζητήσουν, γιά ὑπερωρίες, — τότε τό πρόστιμο εἶναι παράνομο. Ἄν ὁμοῦς ὁ κανονισμός λέει ὅτι ὁ ἐργάτης εἶναι ὑποχρεωμένος ὅταν τό ἀπαιτήσῃ ἡ διεύθυνση, νά παρουσιάζεται στή δουλιὰ τίς γιορτές καί νά δουλεύει ὑπερωρίες, — τότε τό πρόστιμο εἶναι νόμιμο. — Γιά νά πετύχουν τήν κατάργηση τῆς ὑποχρέωσης αὐτῆς οἱ ἐργάτες δέν πρέπει νά παραπονοῦνται γιά τὰ πρόστιμα, ἀλλά ν' ἀπαιτοῦν νά τροποποιηθεῖ ὁ κανονισμός ἐσωτερικῆς τάξης. — Χρειάζεται νά συμφωνήσουν ὅλοι οἱ ἐργάτες καί τότε μέ μιὰ κοινὴ δράση θά μπορέσουν νά πετύχουν τήν κατάργηση τοῦ κανονισμοῦ αὐτοῦ.

IV. ΠΟΣΟ ΜΕΓΑΛΑ ΜΠΟΡΟΥΝ ΝΑ ΕΙΝΑΙ ΤΑ ΠΡΟΣΤΙΜΑ;

Τώρα ξέρουμε ὅλες τίς περιπτώσεις, πού σύμφωνα μέ τό νόμο ἐπιτρέπεται νά ἐπιβάλλονται πρόστιμα στοὺς ἐργάτες. — Ἄς ἐξετάσουμε τί λέει ὁ νόμος γιά τό μέγεθος τῶν προστίμων. Ὁ νόμος δέν ὀρίζει τό ἴδιο μέγεθος προστίμων γιά ὅλες τίς φάμπρικες καί ὅλα τὰ ἐργοστάσια. Καθορίζει μόνο ἓνα ὄριο, πού δέν ἐπιτρέπεται νά ξεπερνιέται ὅταν ἐπιβάλλεται πρόστιμο. Τό ὄριο αὐτό καθορίζεται χωριστά γιά τήν καθεμίᾳ ἀπό τίς τρεῖς περιπτώσεις ἐπιβολῆς προστίμων (ὄχι καλή δουλιὰ, ἀδικαιολόγητη ἀπουσία καί παραβίαση τῆς τάξης). — Συγκεκριμένα, στά πρόστιμα γιά ἀδικαιολόγητη ἀπουσία τό ὄριο εἶναι τοῦτο δῶ : ὅταν ὁ ἐργάτης πληρώνεται μεροκάματο, τὰ πρόστιμα δέν μποροῦν νά ξεπεράσουν τὰ ἔξι μεροκάματα (ὑπολογίζοντας τὰ πρόστιμα ἑνός μηνός), δηλ. μέσα σ' ἓνα μήνα δέν ἐπιτρέπεται νά ἐπιβληθοῦν πρόστιμα γιά ἀδικαιολόγητη ἀπουσία μεγαλύτερα ἀπό τό ἄθροισμα τῶν μεροκάματων ἔξι ἡμερῶν*. Ἄν ὁμοῦς ὁ ἐργάτης πληρώνεται ἀποκοπή, τότε τό ὄριο προστίμου γιά ἀδικαιολόγητη ἀπουσία εἶναι 1 ρούβλι τῆ μέρα καί συνολικά ὄχι πάνω ἀπό 3 ρούβλια

* Δέν ἀναφέρεται τό ὄριο τοῦ προστίμου γιά μιὰ μέρα ἀδικαιολόγητης ἀπουσίας, ὅταν ὁ ἐργάτης δουλεύει μέ μεροκάματο. Λέγεται ἀπλῶς : «ἀνάλογα μέ τό μεροκάματο τοῦ ἐργάτη». Τό ποσό τῶν προστίμων σημειώνεται μέ ἀκρίβεια στόν πίνακα τιμωριῶν κάθε φάμπρικας, ὅπως θά τό δοῦμε ἀμέσως.

τό μήνα. Ἐπί πλέον ὁ ἐργάτης, ὅταν ἀπουσιάζει ἀδικαιολόγητα, χάνει τό μεροκάματο γιά ὄλο τό διάστημα τῆς ἀδικαιολόγητης ἀπουσίας. Σέ συνέχεια, τό ὄριο στά πρόστιμα γιά παραβίαση τῆς τάξης εἶναι ἓνα ρούβλι γιά κάθε παραβίαση. Τέλος, ὅσον ἀφορᾷ τά πρόστιμα γιά ὄχι καλή δουλιὰ, ὁ νόμος δέν ἀναφέρει καθόλου τό ὄριο. — Ἀναφέρεται ἀκόμα ἓνα γενικό ὄριο γιά ὄλα τά πρόστιμα μαζί: γιά ἀδικαιολόγητη ἀπουσία, γιά παραβίαση τῆς τάξης καί γιά ὄχι καλή δουλιὰ. Ὅλες μαζί αὐτές οἱ τιμωρίες «δέν πρέπει νά ξεπερνοῦν τό ἓνα τρίτο τοῦ πραγματικοῦ μισθοῦ ἐργασίας, πού ἔχει νά πάρει ὁ ἐργάτης στήν καθορισμένη προθεσμία ἐξόφλησης». Δηλαδή, ἂν ὁ ἐργάτης ἔχει νά πάρει, ἄς ποῦμε, 15 ρούβλια, τότε σύμφωνα μέ τό νόμο δέν ἐπιτρέπεται νά τοῦ ἐπιβάλουν πάνω ἀπό 5 ρούβλια γιά ὄλες μαζί τίς παραβιάσεις, ἀδικαιολόγητες ἀπουσίες καί ὄχι καλή δουλιὰ. Ἄν μαζεύτηκαν περισσότερα πρόστιμα, ὁ ἐργοστασιάρχης πρέπει νά τά περικόψει. Στήν περίπτωση ὁμως αὐτή ὁ νόμος δίνει στόν ἐργοστασιάρχη κι ἓνα ἄλλο δικαίωμα: καί συγκεκριμένα, ὁ ἐργοστασιάρχης ἔχει τό δικαίωμα ν' ἀκυρώσει τό συμβόλαιο, ἂν στόν ἐργάτη ἀναλογοῦν πρόστιμα πού ξεπερνοῦν τό ἓνα τρίτο τῶν ἀποδοχῶν*.

Γιά τίς διατάξεις αὐτές τοῦ νόμου σχετικά μέ τό ἀνώτατο ὄριο προστίμων, πρέπει νά ποῦμε ὅτι εἶναι πολύ αὐστηρές γιά τόν ἐργάτη καί προστατεύουν μόνο τόν ἐργοστασιάρχη σέ βάρος τοῦ ἐργάτη. — Πρῶτον, ὁ νόμος ἐπιτρέπει πολύ μεγάλα πρόστιμα, — ὡς τό ἓνα τρίτο τῶν ἀποδοχῶν. Αὐτά εἶναι ἐξαιρετικά μεγάλα πρόστιμα. Ἄς συγκρίνουμε τό ὄριο αὐτό μέ ὀρισμένες περιπτώσεις πολύ μεγάλων προστίμων. Ὁ κ. Μικούλιν, ἐπιθεωρητής ἐργασίας τοῦ κυβερνεῖου Βλαντίμιρ (πού ἔγραψε ἓνα βιβλίο γιά τό νέο νόμο τοῦ 1886), ἀφηγεῖται πόσο μεγάλα ἦταν τά πρόστιμα στά ἐργοστάσια πρὶν ἐκδοθεῖ ὁ νόμος αὐτός. Στήν ὑφαντουργία τά πρόστιμα ἦταν μεγαλύτερα ἀπό κάθε ἄλλον κλάδο καί τά μεγαλύτερα πρόστιμα στά ὑφαντουργεῖα ἀνέρχονταν στά 10% τῶν ἀποδοχῶν τῶν ἐργατῶν, δηλ. στό ἓνα δέκατο τῶν ἀποδοχῶν. — Ὁ κ. Πεσκόφ, ἐπιθεωρητής ἐργασίας τοῦ κυβερνεῖου Βλαντίμιρ, στήν ἐκ-

* Ὁ ἐργάτης πού θεωρεῖ τήν ἀκύρωση αὐτή τοῦ συμβολαίου ἄδικη μπορεῖ νά ὑποβάλει μήνυση στό δικαστήριον, μόνο πού γι' αὐτές τίς μηνύσεις ἔχει καθοριστεῖ πολύ μικρή προθεσμία: ἓνας μήνας (ὑπολογίζεται, βέβαια, ἀπό τή μέρα τῆς ἐξόφλησης).

θεσή του* αναφέρει παραδείγματα ἐξαιρετικά μεγάλων προστίμων: τό μεγαλύτερο πρόστιμο είναι 5 ρούβλια καί 31 καπίκια σέ ἀποδοχές 32 ρούβλια καί 31 καπίκια. Αυτό ἀντιστοιχεί στά 16,4% (16 καπίκια στό ρούβλι), δηλ. λιγότερο ἀπό τό ἓνα ἔκτο τῶν ἀποδοχῶν. Τό πρόστιμο αὐτό θεωρεῖται μεγάλο, καί τό λέει αὐτό ὄχι ἓνας ἐργάτης, ἀλλά ἓνας ἐπιθεωρητής. Ἐνῶ ὁ νόμος μας ἐπιτρέπει νά ἐπιβάλλονται πρόστιμα δύο φορές μεγαλύτερα, ὡς τό ἓνα τρίτο τῶν ἀποδοχῶν, δηλ. 33 $\frac{1}{3}$ καπίκια στό ρούβλι! Εἶναι φανερό ὅτι στά λίγο-πολύ καλά ἐργοστάσια δέν ἐπιβάλλονταν πρόστιμα σάν κι αὐτά πού ἐπιτρέπουν οἱ νόμοι μας. — Ἄς πάρουμε τά στοιχεῖα γιά τά πρόστιμα στό ὑφαντουργεῖο Τ. Σ. Μορόζοφ, στό Νικόλσκ, πρὶν ἀπό τήν ἀπεργία τῆς 7 τοῦ Γενάρη 1885. Σύμφωνα μέ τίς καταθέσεις τῶν μαρτύρων, τά πρόστιμα στό ἐργοστάσιο αὐτό ἦταν μεγαλύτερα ἀπ' ὅ,τι στά ἐργοστάσια τῆς γύρω περιοχῆς. Ἦταν τόσο σκανδαλώδη, πού ἔκαναν 11000 ἀνθρώπους νά χάσουν τελείως τήν ὑπομονή τους. — Ἀσφαλῶς δέ θά πέσουμε ἔξω, ἂν πάρουμε αὐτό τό ἐργοστάσιο σάν παράδειγμα ἐργοστασίου μέ σκανδαλώδη πρόστιμα. — Καί πόσο μεγάλα ἦταν τά πρόστιμα σ' αὐτό; — Ὁ ἀρχιεργάτης ὑφαντουργός Σόριν κατέθεσε στό δικαστήριο, ὅπως εἶπαμε κιόλας, ὅτι τά πρόστιμα ἔφταναν ὡς τό μισό τῶν ἀποδοχῶν καί γενικά κυμαίνονταν ἀπό 30 ὡς 50%, δηλ. ἀπό 30 ὡς 50 καπίκια στό ρούβλι. — Ἡ κατάθεση ὅμως αὐτή, πρῶτον, δέν ἐπιβεβαιώθηκε μέ συγκεκριμένα στοιχεῖα, καί, δεύτερο, ἀφορᾷ εἴτε μεμονωμένες περιπτώσεις, εἴτε ἓνα μόνο τμήμα. — Στή δίκη τῶν ἀπεργῶν ἀναφέρθηκαν ὀρισμένα στοιχεῖα γιά τά πρόστιμα. — Ἀναφέρθηκαν ἀποδοχές (μηνιαίκες) καί πρόστιμα γιά 17 περιπτώσεις: ὄλες οἱ ἀποδοχές ἔφταναν σέ 179 ρούβλια καί 6 καπίκια καί τά πρόστιμα σέ 29 ρούβλια καί 65 καπίκια. Ἀναλογοῦν 16 καπίκια πρόστιμο σέ ἀποδοχές 1 ρουβλιού. Τό πιό μεγάλο πρόστιμο σ' ὄλες αὐτές τίς 17 περιπτώσεις ἦταν 3 ρούβλια καί 85 καπίκια σέ ἀποδοχές 12 ρούβλια καί 40 καπίκια. Δηλαδή 31 $\frac{1}{2}$ καπίκια στό ρούβλι, καί πάλι λιγότερο ἀπό ὅ,τι ἐπιτρέπει ὁ νόμος μας. — Τό καλύτερο ὅμως εἶναι νά πάρουμε τά στοιχεῖα γιά ὄλο τό ἐργοστάσιο. — Τό 1884 τά πρόστι-

* Ἡ πρώτη ἔκθεση γιά τό 1885. Μόνο οἱ πρῶτες ἐκθέσεις τῶν ἐπιθεωρητῶν ἐργασίας δημοσιεύτηκαν. Ἡ κυβέρνησις σταμάτησε ἀμέσως νά δημοσιεύει τίς ἐκθέσεις. — Σκεφθεῖτε, πόσο ὠραῖο θά ἦταν τό ἐργοστασιακό καθεστῶς, ἀφοῦ φοβοῦνταν νά δημοσιεύσουν τήν περιγραφή του.

μα ήταν μεγαλύτερα από τὰ προηγούμενα χρόνια: ἔφταναν τὰ 23 $\frac{1}{4}$ καπίκια στό ρούβλι (αὐτός εἶναι ὁ μεγαλύτερος ἀριθμός: τὰ πρόστιμα κυμαίνονταν ἀπό 20 $\frac{1}{3}$ ὡς 23 $\frac{1}{4}$ %). Κι ἔτσι σ' ἓνα ἐργοστάσιο, πού ἔγινε γνωστό γιά τὰ ἐξαιρετικά μεγάλα πρόστιμα, τὰ πρόστιμα ἦταν ὥστόσο μικρότερα ἀπό κείνα πού ἐπιτρέπει ὁ ρωσικός νόμος!... Τί ὥραϊα πού ὑπερασπίζει τούς ἐργάτες αὐτός ὁ νόμος, νά μή βασκαθεῖ! — Οἱ ἀπεργοὶ τοῦ ὑφαντουργείου Μορόζοφ ἀπαιτοῦσαν: «τὰ πρόστιμα νά μὴν ξεπερνοῦν τὰ 5% γιά κάθε ρούβλι πού βγάζει ὁ ἐργάτης, καί μάλιστα εἶναι ἀπαραίτητο νά προειδοποιεῖται ὁ ἐργάτης, γιά τήν ἄσχημη δουλιά καί νά μὴν καλεῖται στό γραφεῖο πάνω ἀπό δύο φορές τό μήνα». Τὰ πρόστιμα, πού ἐπιτρέπουν οἱ νόμοι μας, μποροῦν νά συγκριθοῦν μόνο μέ κάτι τοκογλυφικά ἐπιτόκια. Εἶναι ζήτημα ἂν κάποιος ἐργοστασιάρχης θά τολμήσει ν' ἀνεβάσει τὰ πρόστιμα σ' ἓνα τέτιο ὕψος: ὁ νόμος τοῦ τό ἐπιτρέπει, μά οἱ ἐργάτες δέ θά τό ἀνεχτοῦν*.

Τούς νόμους μας γιά τό μέγεθος τῶν προστίμων δέν τούς διακρίνει μόνο μιά σκανδαλώδης ἀπληστία, μά καί φοβερή ἀδικία. Ἄν τό πρόστιμο εἶναι πάρα πολύ μεγάλο (ξεπερνάει τό ἓνα τρίτο), ὁ ἐργοστασιάρχης μπορεῖ νά ἀκυρώσει τό συμβόλαιο ἐργασίας, ἐνῶ στόν ἐργάτη δέν παρέχεται τό ἴδιο δικαίωμα, δηλ. τό δικαίωμα νά φύγει ἀπό τό ἐργοστάσιο, ὅταν τοῦ ἐπιβάλλουν τόσο πολλά πρόστιμα, ὥστε νά ξεπερνοῦν τό ἓνα τρίτο τῶν ἀποδοχῶν. Εἶναι φανερό ὅτι ὁ νόμος φροντίζει μόνο γιά τόν ἐργοστασιάρχη, λές καί τὰ πρόστιμα προκαλοῦνται μόνο ἀπό ὑπαιτιότητα τῶν ἐργατῶν. Στήν πραγματικότητα ὁμοῦς ὁ καθένας ξέρει ὅτι οἱ ἐργοστασιάρχες κατα-

* Δέν μποροῦμε νά μή σημειώσουμε σχετικά μ' αὐτό ὅτι ὁ κ. Μιχαηλόβσκι, πρῶην γενικός, ἐπιθεωρητής ἐργασίας τῆς περιφέρειας Πετρούπολης, τό θεωρεῖ ὡστό νά χαρακτηρίσει τό νόμο αὐτό «πραγματικά οὐμανιστική (ἀνθρωπιστική) μεταρύθμιση, πού περιποιεῖ τή μεγαλύτερη τιμή στή μέριμνα τῆς ρωσικῆς αὐτοκρατορικῆς κυβέρνησης γιά τίς ἐργατικῆς τάξεις». (Ὁ χαρακτηρισμός αὐτός ὑπάρχει στό βιβλίο «Ἡ ἐργοστασιακή βιομηχανία τῆς Ρωσίας», πού ἐξέδωσε ἡ ρωσική κυβέρνηση γιά τήν παγκόσμια ἐκθεση τοῦ 1893 στό Σικάγο). Νά, λοιπόν, ποιά εἶναι ἡ μέριμνα τῆς ρωσικῆς κυβέρνησης!!! Πρίν ἀπό τό νόμο καί ὅταν δέν ὑπῆρχε κανένας νόμος βρίσκονταν ἀκόμα ἀνάμεσα στούς ἐργοστασιάρχες τέτιοι ληστές πού κρατοῦσαν ἀπό τόν ἐργάτη 23 καπίκια στό ρούβλι. Καί ὁ νόμος, μεριμνώντας γιά τούς ἐργάτες, ὄρισε νά μὴν κρατοῦν πάνω ἀπό 33 $\frac{1}{3}$ (τριάντα τρία καί ἓνα τρίτο) καπίκια στό ρούβλι! Ἐνῶ τριάντα τρία καπίκια χωρίς τό ἓνα τρίτο μποροῦν τώρα νά τὰ κρατοῦν πιά σύμφωνα μέ τό νόμο.— Ἀλήθεια, πρόκειται γιά «πραγματικά ἀνθρωπιστική μεταρύθμιση»!

φεύγουν συχνά στά πρόστιμα χωρίς νά φταΐνε καθόλου οί ἐργάτες, λχ., γιά ν' ἀναγκάσουν τούς ἐργάτες νά δουλεύουν πιό ἐντατικά. Ὁ νόμος προστατεύει μόνο τόν ἐργοστασιάρχη ἀπό τόν ἀμελή ἐργάτη, δέν προστατεύει ὁμως τόν ἐργάτη ἀπό τούς ἐξαιρετικά ἀπληστους ἐργοστασιάρχες. Συνεπῶς, στήν περίπτωση αὐτή οί ἐργάτες δέν ἔχουν ἀπό ποιόν νά ζητήσουν προστασία. Πρέπει οί ἴδιοι νά σκεφτοῦν γιά τόν ἑαυτό τους καί γιά τήν πάλη ἐνάντια στούς ἐργοστασιάρχες.

V. ΠΟΙΑ ΕΙΝΑΙ Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΕΠΙΒΟΛΗΣ ΤΩΝ ΠΡΟΣΤΙΜΩΝ

Εἶπαμε κιόλας ὅτι σύμφωνα μέ τό νόμο τά πρόστιμα ἐπιβάλλονται μέ «προσωπική ἐξουσία» αὐτῶν πού διευθύνουν τίς φάμπρικες ἢ τά ἐργοστάσια. Σχετικά μέ τήν ὑποβολή παραπόνων γιά τίς ἀποφάσεις τους ὁ νόμος λέει: «Οἱ ἀποφάσεις τοῦ διευθυντῆ τῆς φάμπρικας ἢ τοῦ ἐργοστασίου γιά ἐπιβολή προστίμων στούς ἐργάτες εἶναι τελεσίδικες. Ἄν ὁμως ἐπισκεφτοῦν τή φάμπρικα ἢ τό ἐργοστάσιο ὑπάλληλοι τῆς ἐπιθεώρησης ἐργασίας καί ἀνακαλύψουν ἀπό δηλώσεις τῶν ἐργατῶν, ὅτι τούς ἔχουν ἐπιβληθεῖ πρόστιμα παρά τίς διατάξεις τοῦ νόμου, τότε ζητοῦνται εὐθύνες ἀπό τό διευθυντή». Ἡ ἀπόφαση αὐτή, ὅπως βλέπετε, εἶναι πολύ ἀσαφής καί ἀντιφατική: ἀπό τό ἕνα μέρος λένε στόν ἐργάτη ὅτι δέν μπορεῖ νά ὑποβάλει παράπονα γιά τήν ἐπιβολή τοῦ προστίμου. Καί ἀπό τό ἄλλο λένε ὅτι οἱ ἐργάτες μποροῦν «νά δηλώνουν» στόν ἐπιθεωρητή ὅτι τούς ἐπιβλήθηκαν πρόστιμα «παρά τό νόμο». «Δηλώνω ὅτι ἔγινε ἐναντίον μου κῶτι τό παράνομο», καί «ὑποβάλλω παράπονα γιά κάτι τό παράνομο», — ἕνας ἄνθρωπος πού δέν εἶχε τήν εὐκαιρία νά γνωρίσει τούς ρωσικούς νόμους, θά ρωτοῦσε τί διαφορά ὑπάρχει, τέλος πάντων, ἀνάμεσα σ' αὐτά τά δυό; Διαφορά δέν ὑπάρχει, ὁ σκοπός ὁμως τῆς στρεψόδικης αὐτῆς διάταξης τοῦ νόμου εἶναι πολύ καθαρός: ὁ νόμος θέλει νά περιορίσει τό δικαίωμα τοῦ ἐργάτη νά ὑποβάλλει παράπονα ἐνάντια στούς ἐργοστασιάρχες γιά ἄδικη καί παράνομη ἐπιβολή προστίμων. Τώρα, ἂν κάποιος ἐργάτης ὑποβάλει παράπονα στόν ἐπιθεωρητή γιά παράνομο πρόστιμο, ὁ ἐπιθεωρητής μπορεῖ νά τοῦ ἀπαντήσῃ: «Ὁ νόμος δέν ἐπιτρέπει νά παραποნიέσαι γιά τήν ἐπιβολή προστίμων». — Θά βρεθοῦν πολλοί ἐργάτες πού θά ξέρουν τόν πονηρό νόμο καί θά εἶναι σέ θέση ν' ἀπαντήσουν σ' αὐτό: «Ἐγώ δέν παρα-

πονιέμαι, άπλώς δηλώνω». — Γι' αυτό άκριβώς υπάρχουν οί επιθεωρητές, για να παρακολουθούν άν τηρούνται οί νόμοι πού ρυθμίζουν τίς σχέσεις τών έργατών μέ τούς έργοστασιάρχες. Οί επιθεωρητές είναι ύποχρεωμένοι να δέχονται κάθε δήλωση για μή εφαρμογή του νόμου. Ο επιθεωρητής, σύμφωνα μέ τόν κανονισμό (βλ. τήν «Έγκύκλιο πρós τούς ύπαλλήλους τής επιθεώρησης εργασίας» πού έγκρίθηκε από τόν ύπουργό τών Οικονομικών²⁵), πρέπει να έχει μέρες άκρόασης, τουλάχιστον, μιά φορά τή βδομάδα, για να δίνει προφορικές εξηγήσεις στά πρόσωπα πού έχουν ανάγκη άπ' αυτές, και σε κάθε εργοστάσιο πρέπει να υπάρχει τοιχοκολλημένη ανακοίνωση σχετικά μέ τίς μέρες αυτές. — Έτσι, άν οί εργάτες ξέρουν τό νόμο και έχουν σταθερή άπόφαση να μήν επιτρέψουν καμιά παρέκκλιση άπ' αυτόν, τότε θά καταστεί άχρηστη ή πονηριά του νόμου πού αναφέραμε τώρα δά, και οί εργάτες θά μπορέσουν να πετύχουν τήν τήρηση του νόμου. — Έχουν οί εργάτες τό δικαίωμα να πάρουν πίσω τά χρήματα του προστίμου, άν τό πρόστιμο τούς έχει επιβληθεί άδिका; Σύμφωνα μέ τόν κοινό νομό θά έπρεπε, άσφαλώς, ν' άπαντήσουμε: ναι, γιατί είναι άπαράδεχτο να μπορεί ό εργοστασιάρχης να επιβάλλει στον εργάτη άδिका πρόστιμα και να μήν του επιστρέφει τά χρήματα πού κράτησε άδिका. Άποδείχτηκε, όμως, ότι κατά τή συζήτηση του νόμου αυτού στό Συμβούλιο του κράτους άποφασίστηκε σκόπιμα να μή γίνει λόγος γι' αυτό. Τά μέλη του Συμβουλίου του κράτους θεώρησαν ότι ή παραχώρηση στους εργάτες του δικαιώματος να ζητούν πίσω τά χρήματα πού τούς κρατήθηκαν άδिका «θά μειώσει στά μάτια τών εργατών τό κύρος πού επιβάλλεται να δοθεί στό διευθυντή του εργοστασίου, για να τηρεί τήν τάξη ανάμεσα στους εργάτες». Έτσι σκέφτονται οί δημόσιοι άνδρες για τούς εργάτες! Άν ό εργοστασιάρχης κράτησε άδिका χρήματα από τόν εργάτη, δέν πρέπει να δίνεται στον εργάτη τό δικαίωμα να τά ζητήσει πίσω. Γιατί όμως να παίρνουν τά χρήματα του εργάτη; — Γιατί τά παράπονα «θά μειώσουν τό κύρος τών διευθυντών»! Συνεπώς, «τό κύρος τών διευθυντών» και ή «τήρηση τής τάξης στά εργοστάσια» στηρίζονται μόνο στό γεγονός, ότι οί εργάτες δέν ξέρουν τά δικαιώματά τους και «δέν τολμούν» να παραπονεθούν ένάντια στη διεύθυνση, έστω κι άν αυτή παραβιάζει τό νόμο! Συνεπώς, οί δημόσιοι άνδρες φοβούνται πραγματικά μήπως οί εργάτες διανοηθούν να παρακολουθήσουν άν επιβάλλονται σωστά τά πρόστιμα! Οί εργάτες πρέπει να ευχα-

ριστήσουν τὰ μέλη τοῦ Συμβουλίου τοῦ κράτους γιὰ τὴν εἰλικρίνειά τους, πού δείχνει στοὺς ἐργάτες τί μπορούν νά περιμένουν ἀπὸ τὴν κυβέρνηση. Οἱ ἐργάτες πρέπει νά δείξουν, ὅτι θεωροῦν τὸν ἑαυτό τους τὸ ἴδιο ἀνθρώπους ὅπως καὶ οἱ ἐργοστασιάρχες κατ' ἑνὲν εἶναι διατεθειμένοι νά ἐπιτρέψουν νά τοὺς μεταχειρίζονται σάν ἄλλα ζῶα. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο οἱ ἐργάτες πρέπει νά θεωροῦν ὑποχρέωσή τους νά ὑποβάλουν παράπονα σέ κάθε περίπτωση ἀδίκης ἐπιβολῆς προστίμου, νά ἀπαιτοῦν ὅπωςδήποτε — εἴτε ἀπὸ τὸν ἐπιθεωρητὴ, ἢ, σέ περίπτωση ἄρνησής του, ἀπὸ τὸ δικαστήριον — τὴν ἐπιστροφή τῶν χρημάτων. Ἄς μὴν πετύχουν οἱ ἐργάτες τίποτα οὔτε ἀπὸ τοὺς ἐπιθεωρητὲς, οὔτε ἀπὸ τὸ δικαστήριον. — Ὡστόσο οἱ προσπάθειές τους δὲ θά πᾶνε χαμένες: θ' ἀνοίξουν τὰ μάτια τῶν ἐργατῶν, θά τοὺς δείξουν τί θέση παίρνουν οἱ νόμοι μας ἀπέναντι στὰ δικαιώματα τῶν ἐργατῶν.

Ἔτσι, ἐμεῖς ξέρουμε τώρα ὅτι τὰ πρόστιμα ἐπιβάλλονται μὲ τὴν «προσωπικὴ ἐξουσία» τῶν διευθυντῶν. — Σέ κάθε ἐργοστάσιο ὅμως μπορούν νά ὑπάρχουν διαφορὲς στό μέγεθος τῶν προστίμων (ἐφόσον ὁ νόμος καθορίζει μόνο το ὄριο, πού δὲν ἐπιτρέπεται νά ξεπερνιέται κατὰ τὴν ἐπιβολὴ προστίμου), μπορούν νά ὑπάρχουν διαφορετικοὶ κανονισμοὶ ἐσωτερικῆς τάξης. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ὁ νόμος ἀπαιτεῖ νά ἀναγράφονται προκαταβολικά στὸν *πίνακα τιμωριῶν* ὅλες οἱ παραβιάσεις πού ὑπέκινται σέ πρόστιμο, καθὼς καὶ τὸ μέγεθος τοῦ προστίμου γιὰ κάθε παραβίαση. Ὁ *πίνακας* αὐτὸς καταρτίζεται ἀπὸ τὸν κάθε ἐργοστασιάρχη χωριστὰ καὶ ἐπικυρώνεται ἀπὸ τὸν ἐπιθεωρητὴ ἐργασίας. Σύμφωνα μὲ τὸ νόμο πρέπει νά τοιχοκολιέται σέ κάθε τμῆμα τοῦ ἐργοστασίου.

Γιὰ νά μπορεῖ νά παρακολουθεῖ κανεὶς ἂν ἐπιβάλλονται σωστά τὰ πρόστιμα καὶ πόσα πρόστιμα ἐπιβάλλονται, εἶναι ἀπαραίτητο νά καταγράφονται σωστά ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ πρόστιμα. Ὁ νόμος ἀπαιτεῖ νά καταχωροῦνται τὰ πρόστιμα στό βιβλιᾶριο ἐργασίας τοῦ ἐργάτη «τό ἀργότερο τρεῖς μέρες μετὰ τὴν ἐπιβολὴ τους». Ἡ καταχώρηση πρέπει νά ἀναφέρει, πρῶτον, τὸ λόγο τῆς τιμωρίας (δηλ. γιὰ ποῖο λόγο τοῦ ἐπιβάλλεται τὸ πρόστιμο, — γιὰ ὄχι καλὴ δουλιὰ καὶ γιὰ ποιά δουλιὰ συγκεκριμένα, γιὰ ἀδικαιολόγητη ἀπουσία ἢ γιὰ παραβίαση τῆς τάξης καὶ ποιά παραβίαση συγκεκριμένα) καί, δεῦτερο, τὸ ποσὸ τοῦ προστίμου. — Ἡ καταχώρηση τῶν προστίμων στό βιβλιᾶριο ἐργασίας εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ νά μπορούν οἱ ἐργάτες νά ἐλέγχουν ἂν ἐπιβάλλονται

σωστά τὰ πρόστιμα καί νά υποβάλλουν ἔγκαιρα παράπονα σέ περίπτωση μιᾶς ὁποιασδήποτε παρανομίας. Σέ συνέχεια τὰ πρόστιμα πρέπει νά καταχωροῦνται ὅλα σ' ἓνα εἰδικό βιβλίο, κρεμασμένο μέ κορδόνι, πού πρέπει νά ὑπάρχει σέ κάθε ἐργοστάσιο, γιά νά ἐλέγχονται τὰ πρόστιμα ἀπό τήν ἐπιθεώρηση.

Μέ τήν εὐκαιρία αὐτή, δέ θάταν ἴσως περιττό νά εἰπωθοῦν δυό λόγια σχετικά μέ τὰ παράπονα γιά τούς ἐργοστασιάρχες καί τούς ἐπιθεωρητές, γιατί οἱ ἐργάτες τίς περισσότερες φορές δέν ξέρουν πῶς καί σέ ποιόν νά υποβάλλουν παράπονα. — Σύμφωνα μέ τό νόμο τὰ παράπονα γιά κάθε παραβίαση τοῦ νόμου στή φάμπρικα ἢ στό ἐργοστάσιο πρέπει νά υποβάλλονται στόν ἐπιθεωρητῆ ἐργασίας. Αὐτός εἶναι ὑποχρεωμένος νά δέχεται προφορικές καί γραφτές ἀναφορές δυσαρέσκειας. Ἄν ὁ ἐπιθεωρητής ἐργασίας δέν ἱκανοποιήσει τήν αἴτηση, τότε μπορεῖ νά ἀπευθυνθοῦν στό γενικό ἐπιθεωρητή, πού εἶναι ἐπίσης ὑποχρεωμένος νά ἔχει μέρες ἀκρόασης γιά νά ἀκούει τίς ἀναφορές. — Ἐπιπλέον, τό γραφεῖο τοῦ γενικοῦ ἐπιθεωρητῆ πρέπει νά εἶναι ἀνοιχτό *κυθημερινά* γιά τὰ πρόσωπα πού χρειάζονται πληροφορίες ἢ ἐξηγήσεις ἢ θέλουν νά υποβάλουν ἀναφορές (βλ. τήν «Ἐγκύκλιο πρὸς τούς ὑπαλλήλους τῆς ἐπιθεώρησης ἐργασίας», ἄρθρο 18). Παράπονα γιά τήν ἀπόφαση τοῦ ἐπιθεωρητῆ μποροῦν νά υποβληθοῦν στήν Ἐπιτροπή κυβερνητοῦ γιά τίς ἐργοστασιακές ὑποθέσεις*. Γιά τήν ὑποβολή τῶν παραπόνων αὐτῶν ὁ νόμος ὀρίζει προθεσμία ἑνός μηνός, ὑπολογίζοντας ἀπό τή μέρα πού ὁ ἐπιθεωρητής ἀνακοίνωσε τήν ἀπόφασή του. Σέ συνέχεια, κατά τῶν ἀποφάσεων τῆς Ἐπιτροπῆς γιά τίς ἐργοστασιακές ὑποθέσεις μποροῦν νά υποβληθοῦν μέσα στήν ἴδια προθεσμία παράπονα στόν ὑπουργό τῶν Οἰκονομικῶν.

Ὅπως βλέπετε, ὁ νόμος ἀναφέρει πάρα πολλά πρόσωπα, στά ὁποῖα μπορεῖ νά υποβληθοῦν παράπονα. Καί μάλιστα ἔχουν δικαίωμα νά υποβάλουν παράπονα καί ὁ ἐργοστασιάρχης καί ὁ ἐργάτης. Τό κακό εἶναι μόνο ὅτι ἡ προστασία αὐτή

* Ἀπό ποιούς ἀποτελεῖται ἡ Ἐπιτροπή γιά τίς ἐργοστασιακές ὑποθέσεις; Ἀπό τό γενικό διοικητή τοῦ κυβερνητοῦ, τόν εἰσαγγελέα, τό διοικητή τῆς χωροφυλακῆς, τόν ἐπιθεωρητῆ ἐργασίας καί *δυό ἐργοστασιάρχες*. — Ἄν προσθέταμε ἐδῶ τό διευθυντή τῶν φυλακῶν καί τό διοικητή τῶν κοζάκων, τότε θά ἔχουμε μπροστά μας ὅλους τούς δημόσιους ὑπαλλήλους, πού μετατρέπουν σέ πράξη τή «μέριμνα τῆς ρωσικῆς αὐτοκρατορικῆς κυβέρνησης γιά τίς ἐργατικές τάξεις».

μένει μονάχα στά χαρτιά. Ὁ ἐργοστασιάρχης ἔχει ὅλη τὴ δυνατότητα νὰ ὑποβάλλει παράπονα, — ἔχει διαθέσιμο χρόνο, ἔχει χρήματα νὰ πληρώσει δικηγόρο κτλ., καὶ γι' αὐτὸ οἱ ἐργοστασιάρχες ὑποβάλλουν πραγματικά παράπονα κατὰ τῶν ἐπιθεωρητῶν, φτάνουν ὡς τὸν ὑπουργὸ καὶ ἔχουν πετύχει κιόλας διάφορα προνόμια. Ἐνῶ γιὰ τὸν ἐργάτη τὸ δικαίωμα νὰ ὑποβάλλει παράπονα εἶναι μόνο λόγια χωρὶς καμιά σημασία. Πρῶτα ἀπ' ὅλα δὲν ἔχει τὸν καιρὸ νὰ πηγαίνει ἀπὸ ἐπιθεωρητὴ σὲ ἐπιθεωρητὴ καὶ ἀπὸ γραφεῖο σὲ γραφεῖο! δουλεύει, καὶ γιὰ τὴν «ἀδικαιολόγητη ἀπουσία» τοῦ ἐπιβάλλοντος πρόστιμο. Δὲν ἔχει χρήματα νὰ πληρώσει δικηγόρο. Δὲν ξέρει τοὺς νόμους καὶ γιὰ τὸ λογο αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιμείνει γιὰ τὸ δίκιο του. Καὶ οἱ ἀρχές ὄχι μόνο δὲν φροντίζουν νὰ μάθουν οἱ ἐργάτες τοὺς νόμους, ἀλλὰ, ἀπαινετίας, προσπαθοῦν νὰ τοὺς κρύψουν ἀπὸ τὸν ἐργάτη. Γιὰ κείνον πού δὲν τὸ πιστεῦει, θά παραθέσουμε τὴν παρακάτω διάταξη ἀπὸ τὴν «Ἐγκύκλιος πρὸς τοὺς ὑπαλλήλους τῆς ἐπιθεώρησης ἐργασίας» (ἡ ἐγκύκλιος ἔχει ἐγκριθεῖ ἀπὸ τὸν ὑπουργὸ καὶ διασαφηνίζει τὰ δικαιώματα καὶ τίς ὑποχρεώσεις τῶν ἐπιθεωρητῶν ἐργασίας): «Κάθε ἐξήγηση πρὸς τὸν ἰδιοκτήτη βιομηχανικῆς ἐπιχείρησης ἢ τὸ διευθυντὴ τῆς σχετικῆς μετὶ τίς παρατηρηθεῖσες παραβιάσεις τοῦ νόμου καὶ τῶν ὑποχρεωτικῶν διατάξεων πού ἔχουν ἐκδοθεῖ γιὰ τὴν ἐρμηνεία του, δίνεται ἀπὸ τὸν ἐπιθεωρητὴ ἐργασίας μόνο ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ ἐργάτη»*. Ἔτσι λοιπόν, ἂν ὁ ἐργοστασιάρχης παραβιάζει τὸ νόμο, ὁ ἐπιθεωρητὴς δὲν τολμᾷ νὰ τοῦ μιλήσει γι' αὐτὸ *προστά* στοὺς ἐργάτες, τὸ ἀπαγορεύει ὁ ὑπουργός! Διαφορετικά οἱ ἐργάτες, ἀσφαλῶς, θά μάθουν πραγματικά τὸ νόμο καὶ θά θελήσουν ν' ἀπαιτήσουν τὴν ἐφαρμογὴ του! Ἄδικα δὲν ἔγραφε ἡ «Μοσκόβκιγε Βέντομοστι» ὅτι αὐτὸ θά ἦταν ἀπλῶς καὶ μόνο «διαφθορά»!

Ὁ κάθε ἐργάτης ξέρει ὅτι τοῦ εἶναι σχεδόν τελείως ἀδύνατο νὰ ὑποβάλλει παράπονα, ἰδιαίτερα κατὰ τοῦ ἐπιθεωρητῆ. Φυσικά, δὲ θέλουμε νὰ ποῦμε ὅτι οἱ ἐργάτες δὲν πρέπει νὰ ὑποβάλλουν παράπονα: ἀντίθετα, πάντοτε, ὅταν ὑπάρχει ἔστω καὶ ἡ ἐλάχιστη δυνατότητα, πρέπει ὅπωςδήποτε νὰ ὑποβάλλουν παράπονα, γιατί μόνο ἔτσι οἱ ἐργάτες θά μάθουν τὰ δικαιώματά τους καὶ θά συνηθίζουν νὰ καταλαβαίνουν γιὰ ποιανοῦ συμφέρον γράφονται οἱ ἐργοστασιακοὶ νόμοι. Ἐμεῖς θέλουμε ἀπλῶς νὰ ποῦμε ὅτι μετὰ τὰ παράπονα δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιτευχθεῖ

* Σημείωση στὸ ἄρθρο 26 τῆς «Ἐγκυκλίου».

καμιά σοβαρή και γενική βελτίωση της κατάστασης των εργατών. Γι' αυτό υπάρχει μόνο ένας δρόμος: να ένωθούν οι εργάτες και να υπερασπίσουν τα δικαιώματά τους, να παλαίσουν ενάντια στις καταπιέσεις από τα αφεντικά, για να πετύχουν πιο υποφερτό μεροκάματο και πιο μικρή εργάσιμη μέρα.

VI. ΠΟΥ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΠΗΓΑΙΝΟΥΝ, ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟ ΝΟΜΟ, ΤΑ ΧΡΗΜΑΤΑ ΤΩΝ ΠΡΟΣΤΙΜΩΝ;

Ἄς ἐξετάσουμε τώρα τό τελευταῖο ζήτημα σχετικά μέ τά πρόστιμα: πῶς ξοδεύονται τά χρήματα τῶν προστίμων;— Εἶπαμε κιόλας ὅτι ὡς τό 1886 τά χρήματα αὐτά πήγαιναν στήν τσέπη τῶν ἐργοστασιαρχῶν. Τό σύστημα ὅμως αὐτό ὀδηγοῦσε σέ τόσο πολλές ὑπερβασίες καί ἐρέθιζε σέ τέτοιο βαθμό τοὺς ἐργάτες, ὥστε τά ἴδια τ' ἀφεντικά ἄρχισαν νά καταλαβαίνουν πῶς εἶναι ἀνάγκη νά καταργηθεῖ. Σέ ὀρισμένα ἐργοστάσια ἐπικράτησε μόνη τῆς ἡ συνήθεια νά δίνονται ἀπό τά χρήματα τῶν προστίμων βοηθήματα στοὺς ἐργάτες. Λογουχάρη, στό ἴδιο πάλι ὑφαντουργεῖο Μορόζοφ, ἀκόμα πρὶν ἀπό τὴν ἀπεργία τοῦ 1885, εἶχε ἀποφασιστεῖ νά διαθέτονται τά πρόστιμα γιὰ τό κάπνισμα καί τό μπάσιμο βότκας στό ἐργοστάσιο, γιὰ βοηθήματα στοὺς ἀνάπηρους, καί τά πρόστιμα γιὰ ἐλαττωματικὴ δουλιὰ νά πηγαίνουν στό ἀφεντικό.

Ὁ καινούργιος νόμος τοῦ 1886 θέσπισε τό γενικό κανόνα ὅτι τά πρόστιμα δέν μποροῦν νά πηγαίνουν στήν τσέπη τοῦ ἀφεντικοῦ. Ὁ νόμος λέει: «Τά ποσὰ πού προέρχονται ἀπὸ πρόστιμα τῶν εργατῶν διαθέτονται γιὰ τὴ δημιουργία σέ κάθε ἐργοστάσιο εἰδικοῦ κεφαλαίου, πού τό διαχειρίζεται ἡ διεύθυνση τοῦ ἐργοστασίου. Τό κεφάλαιο αὐτό μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ, μέ τὴν ἄδεια τοῦ ἐπιθεωρητῆ, μόνο γιὰ τίς ἀνάγκες τῶν ἰδίων τῶν εργατῶν, σύμφωνα μέ τίς διατάξεις πού ἐκδίδει ὁ ὑπουργὸς Οἰκονομικῶν σέ συνεννόηση μέ τὸν ὑπουργὸ Ἐσωτερικῶν». Ἔτσι, σύμφωνα μέ τό νόμο, τά πρόστιμα πρέπει νά πηγαίνουν μόνο γιὰ τίς ἀνάγκες τῶν ἰδίων τῶν εργατῶν. Τά χρήματα ἀπὸ τά πρόστιμα εἶναι χρήματα τῶν ἰδίων τῶν εργατῶν, κρατήσεις ἀπὸ τά μεροκάματά τους.

Οἱ διατάξεις πού ἀναφέρει ὁ νόμος, σχετικά μέ τό ξόδεμα τοῦ κεφαλαίου πού προέρχεται ἀπὸ τά πρόστιμα, ἐκδόθηκαν μόλις τό 1890 (4 τοῦ Δεκεμβρίου), δηλ. 3½ ὀλόκληρα χρόνια ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐκδοση τοῦ νόμου. Οἱ διατάξεις λένε πῶς τά

χρήματα πού προέρχονται από πρόστιμα ξοδεύονται κυρίως για τις παρακάτω ανάγκες των εργατών: «α) για βοηθήματα στους εργάτες πού έχασαν οριστικά τήν ικανότητα πρὸς ἐργασία ἢ πού έχασαν προσωρινά τή δυνατότητα νά ἐργάζονται λόγω ἀρρώστιας». Σήμερα οἱ εργάτες, πού ἔγιναν ἀνάπηροι, μένουν συνήθως χωρίς κανένα μέσο συντήρησης. Γιὰ ν' ἀνοίξουν δίκη μέ τόν ἐργοστασιάρχη, καταφεύγουν σέ δικηγόρους καί συνήθως τοὺς συντηρεῖ ὁ δικηγόρος πού ἀναλαμβάνει τήν ὑπόθεσή τους καί πού σέ ἀντάλλαγμα τῆς ἐλεημοσύνης, πού δίνει στόν ἐργάτη, παίρνει τεράστια μερίδα ἀπό τήν ἀποζημίωση πού θά τοῦ ἐπιδικαστεῖ. Κι ἂν ὁ ἐργάτης δέν μπορεῖ νά πάρει μέ ἀπόφαση τοῦ δικαστηρίου παρά μόνο μιά μικρή ἀποζημίωση, τότε οὔτε καί θά βρεῖ δικηγόρο. Τά χρήματα πού προέρχονται ἀπό τὰ πρόστιμα πρέπει ἀπαραίτητα νά χρησιμοποιοῦνται γιά τέτιες περιπτώσεις. Μέ τό βοήθημα ἀπό τό κεφάλαιο τῶν προστίμων ὁ ἐργάτης θά κουτσοζήσει ἕνα διάστημα καί θά μπορέσει νά βρεῖ δικηγόρο γιά τή διεξαγωγή τῆς δίκης ἐναντία στό ἀφεντικό χωρίς ἢ ἀνέχεια νά τόν ἀναγκάσει νά γίνει ἀπό δοῦλος τοῦ ἀφεντικοῦ, δοῦλος τοῦ δικηγόρου. Οἱ εργάτες, πού έχασαν τή δουλιά τους λόγω ἀρρώστιας, πρέπει ἐπίσης νά παίρνουν βοήθημα ἀπό τό κεφάλαιό τους τῶν προστίμων*.

Ἐπεξηγώντας τήν πρώτη αὐτή παράγραφο τῶν διατάξεων, ἡ Ἐπιτροπή Πετρούπολης γιά τίς ἐργοστασιακές ὑποθέσεις καθόρισε, ὅτι τὰ βοηθήματα πρέπει νά χορηγοῦνται μέ βάση πιστοποιητικό γιαιτροῦ καί νά μὴν ὑπερβαίνουν τό μισό τῶν προηγούμενων ἀποδοχῶν τοῦ ἐργάτη. Θά σημειώσουμε σέ παρένθεση, ὅτι ἡ Ἐπιτροπή Πετρούπολης γιά τίς ἐργοστασιακές ὑποθέσεις πῆρε τήν ἀπόφαση αὐτή στή συνεδρίασή της τῆς 26 τοῦ Ἀπρίλη 1895. Δηλαδή, ἡ ἐπεξήγηση ἔγινε 4½ χρόνια ὕστερα ἀπό τήν ἐκδοση τῶν διατάξεων καί οἱ διατάξεις 3½ χρόνια ὕστερα ἀπό τήν ἐκδοση τοῦ νόμου. Συνεπῶς, *χρειάστηκαν συνολικά ὀχτώ χρόνια μόνο γιά νά ἐρμηνευθεῖ ἐπαρκῶς ὁ νόμος!!* Καί τώρα πόσα χρόνια θά χρειαστοῦν γιά νά μάθουν ὅλοι τό νόμο καί ν' ἀρχίσει νά ἐφαρμόζεται στήν πράξη;

Δεύτερο, ἀπό τό κεφάλαιο τῶν προστίμων χορηγοῦνται «β) βοηθήματα στίς ἐργάτριες πού βρίσκονται στήν τελευταία

* Εἶναι αὐτονόητο, πὸς ὅταν ὁ ἐργάτης παίρνει βοήθημα ἀπό τό κεφάλαιο τῶν προστίμων δέ χάνει τό δικαίωμα νά ζητήσει ἀπό τόν ἐργοστασιάρχη ἀποζημίωση σέ περίπτωση, λχ., ἀναπηρίας.

περίοδο τῆς ἐγκυμοσύνης καί σταμάτησαν νά δουλεύουν 2 βδομάδες πρὶν ἀπὸ τὸν τοκετό». Σύμφωνα μέ τὴν ἐπεξήγηση τῆς Ἐπιτροπῆς Πετρούπολης γιὰ τίς ἐργοστασιακές ὑποθέσεις, τὸ βοήθημα πρέπει νά δίνεται μόνο γιὰ 4 βδομάδες (δύο πρὶν ἀπὸ τὸν τοκετό καί δύο μετὰ) καί νά μὴν ξεπερνᾷ τὸ μισό τῶν προηγούμενων ἀποδοχῶν.

Τρίτο, βοηθήματα χορηγοῦνται «γ) σὲ περίπτωση ἀπώλειας ἢ φθορᾶς τῆς περιουσίας ἀπὸ πυρκαγιά ἢ ἄλλο ἀτύχημα». Σύμφωνα μέ τὴν ἐπεξήγηση τῆς Ἐπιτροπῆς Πετρούπολης γιὰ τίς ἐργοστασιακές ὑποθέσεις, γιὰ νά πιστοποιηθεῖ ἓνα τέτιο περιστατικό χρειάζεται νά προσαχθεῖ πιστοποιητικό τῆς ἀστυνομίας καί τὸ ποσό τοῦ βοηθήματος δέν πρέπει νά ξεπερνᾷ τὰ 2/3 τῶν ἀποδοχῶν ἑνὸς ἑξαμήνου (δηλ. νά μὴν ξεπερνᾷ τίς ἀποδοχές τεσσάρων μηνῶν).

Τέλος, τέταρτο, βοηθήματα χορηγοῦνται «δ) γιὰ κηδεΐα». Σύμφωνα μέ τὴν ἐπεξήγηση πού δίνει ἡ Ἐπιτροπὴ Πετρούπολης γιὰ τίς ἐργοστασιακές ὑποθέσεις, τὰ βοηθήματα αὐτά πρέπει νά χορηγοῦνται μόνο γιὰ τοὺς ἐργάτες πού δούλευαν καί πέθαναν στὸ δοσμένο ἐργοστάσιο, ἢ στοὺς γονεῖς καί στὰ παιδιά τους. — Τὸ ποσό τοῦ βοηθήματος κυμαίνεται ἀπὸ 10 ὡς 20 ρούβλια.

Αὐτές εἶναι οἱ 4 περιπτώσεις χορήγησης βοηθημάτων, πού ἀναφέρονται στίς διατάξεις. — Οἱ ἐργάτες ὅμως ἔχουν δικαίωμα νά παίρνουν βοηθήματα καί σὲ ἄλλες περιπτώσεις: οἱ διατάξεις ἀναφέρουν, ὅτι τὰ βοηθήματα δίνονται «κυρίως» στίς 4 αὐτές περιπτώσεις. Οἱ ἐργάτες ἔχουν δικαίωμα νά παίρνουν βοήθημα γιὰ κάθε λογῆς ἀνάγκες, καί ὄχι μόνο γιὰ τίς ἀνάγκες πού ἀριθμήσαμε. Ἡ ἀρμόδια Ἐπιτροπὴ Πετρούπολης στὴν ἐπεξήγηση γιὰ τίς διατάξεις τῶν προστίμων (ἡ ἐπεξήγηση αὐτὴ τοιχοκολήθηκε στίς φάμπρικες καί στὰ ἐργοστάσια) λέει ἐπίσης: «Ἡ χορήγηση βοηθήματος σ' ὅλες τίς ἄλλες περιπτώσεις γίνεται μέ ἔγκριση τῆς ἐπιθεώρησης», καί ἡ Ἐπιτροπὴ πρόσθεσε ἐδῶ ὅτι τὰ βοηθήματα σὲ καμιὰ περίπτωση δέν πρέπει νά μειώνουν τὰ ἐξοδα τοῦ ἐργοστασίου γιὰ τὰ διάφορα ἰδρύματα (λογουχάρη, σχολεῖα, νοσοκομεῖα κτλ.) καί τίς ὑποχρεωτικές δαπάνες (λογουχάρη, γιὰ ἐπισκευὴ τῶν κτιρίων ὅπου μένουν οἱ ἐργάτες, γιὰ ἰατρικὴ περίθαλψη κτλ.). Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ χορήγηση βοηθημάτων ἀπὸ τὸ κεφάλαιο προστίμων δέ δίνει τὸ δικαίωμα στὸν ἐργοστασιάρχη νά θεωρεῖ τὰ βοηθήματα δικές του δαπάνες· οἱ δαπάνες αὐτές δέν εἶναι

δικές του, αλλά τῶν ἰδίων τῶν ἐργατῶν. Οἱ δαπάνες τοῦ ἐργοστασιάρχῃ πρέπει νά μείνουν ὅπως ἦταν.

Ἡ Ἐπιτροπή Πετρούπολης γιά τίς ἐργοστασιακές ὑποθέσεις ἔβγαλε καί τήν παρακάτω διάταξη: «τό ποσό τῶν χορηγούμενων ταχτικῶν βοηθημάτων δέν πρέπει νά ξεπερνᾷ τό μισό τῶν ἐτήσιων εἰσπράξεων ἀπό τά πρόστιμα». Ἐδῶ γίνεται διάκριση ἀνάμεσα στά ταχτικά βοηθήματα (πού χορηγοῦνται γιά ὀρισμένο χρονικό διάστημα, λχ., σέ ἄρρωστο ἢ σέ ἀνάπηρο) καί στά ἐφάπαξ βοηθήματα (πού χορηγοῦνται μιά φορά, λχ., γιά κηδεῖα ἢ σέ περίπτωση πυρκαγιᾶς). Γιά νά μείνουν χρήματα γιά τά ἐφάπαξ βοηθήματα, τά ταχτικά βοηθήματα δέν πρέπει νά ξεπερνοῦν τό μισό ποσό ὄλων τῶν προστίμων.

Πῶς μπορεῖ νά πάρει κανεῖς βοήθημα ἀπό τό κεφάλαιο τῶν προστίμων; Σύμφωνα μέ τίς διατάξεις, οἱ ἐργάτες πρέπει νά υποβάλουν αἴτηση γιά βοήθημα στό ἀφεντικό, πού χορηγεῖ τό βοήθημα μέ ἔγκριση τῆς ἐπιθεώρησης. Σέ περίπτωση ἄρνησης ἀπομέρους τοῦ ἀφεντικοῦ, πρέπει νά ἀπευθυνθοῦν στόν ἐπιθεωρητή, πού μπορεῖ νά χορηγήσει τό βοήθημα μέ δική του ἐντολή.

Ἡ Ἐπιτροπή γιά τίς ἐργοστασιακές ὑποθέσεις μπορεῖ νά ἐπιτρέπει στούς ἀξιοπιστούς ἐργοστασιάρχες νά χορηγοῦν μικρά βοηθήματα (ὡς 15 ρούβλια), χωρίς νά ζητοῦν τήν ἔγκριση τοῦ ἐπιθεωρητῆ.

Ὅταν τά χρήματα πού προέρχονται ἀπό τά πρόστιμα δέν ξεπερνοῦν τά 100 ρούβλια τά φυλάγει τό ἀφεντικό, ὅταν ὅμως τό ποσό εἶναι μεγαλύτερο καταθέτονται στό ταμιευτήριο.

Ἄν κάποια φάμπρικα ἢ κάποιο ἐργοστάσιο κλείσει, τότε τό κεφάλαιο τῶν προστίμων μεταβιβάζεται στό γενικό ἐργατικό κεφάλαιο τοῦ κυβερνεῖου. Οἱ διατάξεις δέ λένε πῶς ξοδεύεται αὐτό τό «ἐργατικό κεφάλαιο» (γιά τό ὁποῖο οἱ ἐργάτες οὔτε ξέρουν, οὔτε καί μποροῦν νά ξέρουν τίποτα). Πρέπει, λένε, νά φυλάγεται στήν Κρατική τράπεζα «μέχρι νεοτέρας διαταγῆς». Ἄν ἀκόμα καί στήν πρωτεύουσα χρειάστηκαν 8 χρόνια γιά νά καθοριστοῦν οἱ διατάξεις γιά τή διάθεση τῶν κεφαλαίων τῶν προστίμων στά διάφορα ἐργοστάσια, τότε, ἀσφαλῶς, θά χρειαστεῖ νά περιμένουμε κάμποσες δεκαετίες, ὥσπου νά καταρτιστοῦν οἱ διατάξεις γιά διάθεση τοῦ «γενικοῦ ἐργατικοῦ κεφαλαίου τῶν κυβερνεῖων».

Αὐτές εἶναι οἱ διατάξεις γιά τή διάθεση τῶν χρημάτων πού προέρχονται ἀπό τά πρόστιμα. Ὅπως βλέπετε, εἶναι ἐξαιρε-

τικά πολύπλοκες και μπερδεμένες και για τὸ λόγο αὐτὸ δὲν εἶναι παράξενο, ὅτι οἱ ἐργάτες ὡς τὰ τώρα ἀγνοοῦν σχεδὸν ὁλότελα τὴν ὑπαρξή τους. Φέτος (1895) στίς φάμπρικες καὶ στὰ ἐργοστάσια τῆς Πετρούπολης τοιχοκολοῦνται ἀνακοινώσεις γιὰ τίς διατάξεις αὐτές*. Πρέπει πιά μόνοι τους οἱ ἐργάτες νά φροντίσουν νά μάθουν ὅλοι τίς διατάξεις αὐτές, ὥστε νά βλέπουν σωστά τὸ βόήθημα πού παίρνουν ἀπὸ τὸ κεφάλαιο τῶν προστίμων — ὄχι σάν ἐλεημοσύνη τοῦ ἐργοστασιάρχου, ὄχι σάν ἀγαθοεργία, ἀλλὰ σάν δικά τους χρήματα, σάν χρήματα πού προέρχονται ἀπὸ τίς κρατήσεις ἀπὸ τὰ μεροκάματά τους καὶ ξοδεύονται μόνο γιὰ τίς ἀνάγκες τους. Οἱ ἐργάτες ἔχουν ὅλο τὸ δικαίωμα νά ἀπαιτοῦν νά τοὺς χορηγοῦνται βοήθημα ἀπὸ τὰ χρήματα αὐτά.

Σχετικὰ μέ τίς διατάξεις αὐτές εἶναι ἀπαραίτητο νά εἰπωθεῖ, πρῶτον, πῶς ἐφαρμόζονται, τί δυσχέρειες παρουσιάζονται κατὰ τὴν ἐφαρμογή τους καὶ τί ὑπερβασίες γίνονται. Δεύτερο, πρέπει νά ἐξεταστεῖ ἂν οἱ διατάξεις αὐτές ἔχουν καταρτιστεῖ κατὰ τρόπο δίκαιο, ἂν ὑπερασπίζουν ἀρκετὰ τὰ συμφέροντα τῶν ἐργατῶν.

Ὅσο γιὰ τὴν ἐφαρμογή τῶν διατάξεων, πρῶτ' ἀπ' ὅλα εἶναι ἀπαραίτητο ν' ἀναφέρουμε τὴν παρακάτω ἐπεξήγηση πού δίνει ἡ Ἐπιτροπὴ Πετρούπολης γιὰ τίς ἐργοστασιακές ὑποθέσεις: «Ἄν σέ μιὰ δοσμένη στιγμή δὲν ὑπάρχουν χρήματα ἀπὸ πρόστιμα... τότε οἱ ἐργάτες δὲν μποροῦν νά προβάλλουν καμιά ἀξίωση στή διεύθυνση τοῦ ἐργοστασίου». Γεννιέται ὁμως τὸ ἐρώτημα, πῶς μποροῦν νά ξέρουν οἱ ἐργάτες ἂν ὑπάρχουν χρήματα ἀπὸ πρόστιμα ἢ ὄχι, καὶ ἂν ὑπάρχουν, πόσα εἶναι; Ἡ Ἐπιτροπὴ γιὰ τίς ἐργοστασιακές ὑποθέσεις κρίνει κατὰ τέτιον τρόπο λές καὶ τὸ ξέρουν αὐτὸ οἱ ἐργάτες, ἐνῶ στό μεταξύ δὲν ἔκανε τίποτα γιὰ νά ἐνημερώνονται οἱ ἐργάτες σχετικὰ μέ τὴν κατάσταση τοῦ κεφαλαίου τῶν προστίμων, δὲν ὑποχρέωσε τοὺς ἐργοστασιάρχους νά τοιχοκολοῦν ἀνακοινώσεις σχετικὰ μέ τὰ χρήματα τῶν προστίμων. — Μήπως ἡ Ἐπιτροπὴ γιὰ τίς ἐργοστασιακές ὑποθέσεις νομίζει ὅτι εἶναι ἀρ-

* Ἔτσι, στήν Πετρούπολη ὁ νόμος τοῦ 1886 γιὰ τὰ πρόστιμα ἄρχισε νά ἐφαρμόζεται μόλις τὸ 1895, ἐνῶ ὁ γενικός ἐπιθεωρητής κ. Μιχαηλόβσκι, πού τὸν ἀναφέραμε πιο πάνω, ἔλεγε τὸ 1893 ὅτι ὁ νόμος τοῦ 1886 «ἐφαρμόζεται σήμερα μέ ἀκρίβεια». — Σ' αὐτὸ τὸ μικρὸ παράδειγμα βλέπουμε τί ζετσίπια ψέματα ἔγραφε ὁ γενικός ἐπιθεωρητής ἐργασίας σ' ἓνα βιβλίο, προορισμένο νά κατατοπίσει τοὺς ἀμερικανούς γιὰ τὸ ρωσικὸ ἐργοστασιακὸ καθεστῶς.

κετό γιά τούς ἐργάτες νά τό μάθουν αὐτό ἀπό τό ἀφεντικό, πού θά διώχνει ὅσους ζητοῦν βοήθημα, ὅταν δέ θά ὑπάρχουν χρήματα ἀπό πρόστιμα; Αὐτό θά ἦταν αἰσχος, γιατί τότε τά ἀφεντικά θά συμπεριφέρονταν στόν ἐργάτη, πού θά ἤθελε νά πάρει βοήθημα, σάν νά εἶχαν μπροστά τους ζητιάνο. — Οἱ ἐργάτες πρέπει νά ἐπιδιώκουν σέ κάθε φάμπρικα ἢ ἐργοστάσιο νά τοιχοκολιέται κάθε μήνα ἀνακοίνωση γιά τήν κατάσταση τοῦ κεφαλαίου τῶν προστίμων: πόσα χρήματα ὑπάρχουν στό ταμεῖο, πόσα εἰσπράχτηκαν τόν τελευταῖο μήνα, πόσα ξοδεύτηκαν καί «γιά ποιές ἀνάγκες»; Διαφορετικά οἱ ἐργάτες δέ θά ξέρουν πόσα μποροῦν νά πάρουν· δέ θά ξέρουν ἂν ἀπό τό κεφάλαιο τῶν προστίμων μποροῦν νά ἱκανοποιηθοῦν ὅλες οἱ ἀπαιτήσεις ἢ μόνο ἓνα μέρος τους, — στήν περίπτωση αὐτή θά ἦταν δίκαιο νά προτιμοῦνται οἱ πῖό ἐπιταχτικές ἀνάγκες. Τά καλύτερα ὀργανωμένα ἐργοστάσια κάπου - κάπου καθιέρωσαν μόνα τους καί τοιχοκολοῦν τέτιες ἀνακοινώσεις: μού φαίνεται ὅτι στήν Πετρούπολη αὐτό γίνεται στό ἐργοστάσιο Σίμενς καί Χάλσκε καί στό δημόσιο καλυκοποιεῖο. Ἐάν ὁ ἐργάτης σέ κάθε συζήτηση μέ τόν ἐπιθεωρητή ἐπιμένει νά δίνεται προσοχή σ' αὐτό τό περιστατικό καί δηλώνει ὅτι εἶναι ἀνάγκη νά τοιχοκολιέται μιά ἀνακοίνωση τότε οἱ ἐργάτες, ἀσφαλῶς, θά πετύχουν νά γίνεται αὐτό παντοῦ. Ἐπειτα, θά ἦταν πολύ βολικό γιά τούς ἐργάτες ἂν καθιερώνονταν στά ἐργοστάσια ἔντυπες αἰτήσεις* γιά χορήγηση βοηθημάτων ἀπό τό κεφάλαιο τῶν προστίμων. Τέτια ἔντυπα ἔχουν καθιερωθεῖ, λχ., στό κυβερνεῖο Βλαντίμιρ. Γιά τόν ἐργάτη δέν εἶναι εὐκολο νά γράψει μόνος του ὅλη τήν αἴτηση καί δέ θά μπορέσει μάλιστα νά γράψει ὅλα ὅσα χρειάζονται, ἐνῶ στό ἔντυπο ἀναφέρονται ὅλα καί δέν τοῦ μένει παρά μόνο νά συμπληρώσει τά κενά γράφοντας μερικές λέξεις. Ἐάν δέν καθιερωθοῦν τά ἔντυπα, πολλοί ἐργάτες θά ὑποχρεωθοῦν νά καταφεύγουν σέ γραφιάδες γιά νά τούς συντάξουν τίς αἰτήσεις, καί αὐτό ἀπαιτεῖ ἐξοδα. Βέβαια, οἱ ἴδιες οἱ αἰτήσεις γιά βοήθημα μποροῦν, σύμφωνα μέ τίς διατάξεις, νά εἶναι καί προφορικές, ὅμως, πρῶτον, ὁ ἐργάτης ὅπως καί νά ἔχει τό πράγμα πρέπει νά παρουσιάσει γραφτό πιστοποιητικό τῆς ἀστυνομίας ἢ τοῦ γιατροῦ, ὅπως ἀπαιτοῦν οἱ διατάξεις (ὅταν ἡ αἴτηση εἶναι ἔντυπη πάνω στό

* Δηλαδή ἔντυπες αἰτήσεις, ὅπου εἶναι τυπωμένη ἡ ἴδια ἡ αἴτηση καί ὑπάρχει κενό γιά νά προστεθεῖ τό ὄνομα τοῦ ἐργοστασίου, ὁ λόγος γιά τόν ὁποῖο ζητεῖται τό βοήθημα, ὁ τόπος διαμονῆς, ἡ ὑπογραφή κτλ.

ίδιο έντυπο γράφεται καί τό πιστοποιητικό), καί δεύτερο, στήν προφορική αίτηση μπορεί κάποιος έπιχειρηματίας νά μήν άπαντήσει καθόλου, ένώ στή γραφή είναι ύποχρεωμένος νά δώσει άπάντηση. Οί έντυπες αίτήσεις, πού ύποβάλλονται στό γραφείο τοῦ έργοστασίου, θ' άφαιρέσουν από τίς αίτήσεις γιά χορήγηση βοηθημάτων τό χαρακτήρα τής ζητιανιάς, πού προσπαθοῦν νά τούς δώσουν οί έργοστασιάρχες. Πολλοί έργοστασιάρχες είναι έξαιρετικά δυσαρεστημένοι, γιατί, σύμφωνα μέ τό νόμο, τά χρήματα τῶν προστίμων δέν πηγαίνουν στήν τσέπη τους, αλλά διαθέτονται γιά τίς ανάγκες τῶν εργατῶν. Γιά τό λόγο αὐτό έχουν έπινοηθεῖ πολλές πονηριές καί πολλά τεχνάσματα γιά νά εξαπατοῦνται οί εργάτες καί οί έπιθεωρητές καί νά παρακάμπτεται ὁ νόμος. Θ' αναφέρουμε ὀρισμένα από τά τεχνάσματα αὐτά γιά νά καταστήσουμε προσεχτικούς τούς εργάτες.

Όρισμένοι έργοστασιάρχες καταχωροῦσαν τά πρόστιμα στό βιβλίο ὄχι σάν πρόστιμα, αλλά σάν χρήματα πού δόθηκαν στόν εργάτη. Έπιβάλλουν στόν εργάτη ένα ρούβλι πρόστιμο καί στό βιβλίο γράφουν ὅτι δόθηκε στον εργάτη ένα ρούβλι. Καί ὅταν στήν πληρωμή τό κρατοῦν, μένει στήν τσέπη τοῦ άφεντικοῦ. Αὐτό πιά δέν είναι άπλῶς καταστρατήγηση τοῦ νόμου, αλλά πραγματική άπάτη, πλαστογραφία.

Άλλοι έργοστασιάρχες, αντί νά καταχωροῦν τά πρόστιμα γιά άδικαιολόγητη άπουσία, έγραφαν λιγότερες εργάσιμες μέρες στόν εργάτη, δηλ. αν ὁ εργάτης άπουσίασε άδικαιολόγητα, λχ., μιá μέρα τή βδομάδα, τοῦ έγραφαν τέσσερις μέρες καί ὄχι πέντε: ἔτσι μένει στόν έργοστασιάρχη τό μεροκάματο τής μιᾶς μέρας (πού θά έπρεπε νά είναι πρόστιμο γιά τήν άδικαιολόγητη άπουσία καί νά πάει στό κεφάλαιο προστίμων). Καί αὐτό επίσης είναι χοντροκομμένη άπάτη. Μέ τήν ευκαιρία αὐτή ἄς σημειώσουμε, ὅτι οί εργάτες είναι έντελῶς άνυπεράσπιστοι άπέναντι σέ τέτιες άπάτες* γιατί δέν τούς ενημερώνουν σχετικά μέ τήν κατάσταση τοῦ κεφαλαίου προστίμων. Μόνο ὅταν θά γίνονται κάθε μήνα λιττομερειακές ανακοινώσεις (πού νά αναφέρουν τό ποσό τῶν προστίμων κάθε βδομάδας καί γιά κάθε τμήμα τοῦ έργοστασίου χωριστά), οί εργάτες θά μπορούν νά παρακολουθοῦν ὡστε τά πρόστιμα νά

* Τό γεγονός ὅτι γίνονται τέτιες άπάτες τό μαρτυρεῖ ακόμα κι ένας έπιθεωρητής εργασίας τοῦ κυβερνεῖου Βλαντίμιρ, ὁ κ. Μικούλιν, στό βιβλίο του γιά τόν καινούργιο νόμο τοῦ 1886.

πηγαίνουν πραγματικά στο ταμείο προστίμων. Καί ποιός άλλος θά παρακολουθεί άν γίνονται σωστά όλες αυτές οί καταχωρήσεις, άν όχι οί ίδιοι οί εργάτες; Οί επιθεωρητές εργασίας; Πώς όμως θά μάθει ο επιθεωρητής ότι ο τάδε συγκεκριμένα αριθμός πού καταχωρήθηκε στο βιβλίο είναι πλαστός; Ο επιθεωρητής εργασίας κ. Μικούλιν, εξιστορώντας τίς άπάτες αυτές, παρατηρεί:

«Σ' όλες αυτές τίς περιπτώσεις ήταν εξαιρετικά δύσκολο ν' ανακαλυφθούν οί υπερβασίες, έφόσον δέν υπήρχαν άμεσες ύποδείξεις μέ τή μορφή παραπόνων τών εργατών». Ο ίδιος ο επιθεωρητής άναγνωρίζει ότι δέν μπορεί ν' ανακαλύψει τήν άπάτη, άν δέν τήν ύποδείξουν οί εργάτες. Καί οί εργάτες δέν μπορούν νά τήν ύποδείξουν, άν οί εργοστασιαρχές δέν είναι ύποχρεωμένοι νά τοιχοκολοϋν άνακοινώσεις για τά πρόστιμα.

Μιά τρίτη κατηγορία εργοστασιαρχών επινόησαν πολύ πύβολικές μέθοδες για νά εξαπατούν τούς εργάτες και νά παρακάμπτουν τό νόμο, — τόσο πονηρές και στρεψόδικες μέθοδες, πού δέν ήταν εύκολο νά βρει κανείς λαβή για επέμβαση. Πολλοί ιδιοχτήτες βαμβακουργείων του κυβερνείου Βλαντίμιρ παρουσίαζαν στον επιθεωρητή για έγκριση όχι ένα τιμολόγιο για κάθε ποιότητα ύφασματος, αλλά δυό ή ακόμα και τρία τιμολόγια· σέ σημείωση συνημμένη στο τιμολόγιο έλεγαν, ότι οί ύφαντουργοί πού δούλεψαν τό έμπόρευμα άψογα πληρώνονται γι' αυτό σύμφωνα μέ τό άνώτερο τιμολόγιο, όσοι δούλεψαν τό έμπόρευμα χειρότερα πληρώνονται μέ τό δεύτερο τιμολόγιο και τό έμπόρευμα πού θεωρείται σκάρτο διατιμάται μέ τήν πύ χαμηλή τιμή*. Είναι φανερό για ποιό σκοπό επινόηθηκε τό πονηρό αυτό τέχνασμα: ή διαφορά ανάμεσα στο άνώτερο και στο κατώτερο τιμολόγιο περνούσε στην τσέπη του άφεντικού, ενώ στην πραγματικότητα ή διαφορά αυτή ήταν πρόστιμο για τήν έλαττωματική δουλιά και για τό λόγο αυτό θά έπρεπε νά πάει στο κεφάλαιο προστίμων. Είναι φανερό πώς έπρόκειτο για χοντροκομμένη καταστρατήγηση του νόμου και όχι μόνο του νόμου για τά πρόστιμα, αλλά και του νόμου έγκρισης τών τιμολογίων· τό τιμολόγιο επικυρώνεται για νά μήν μπορεί τό άφεντικό νά αλλάζει αυθαίρετα τό μεροκάματο, ενώ όταν υπάρχουν κάμποσα τιμολόγια και όχι ένα μό-

* Τέτια τιμολόγια υπάρχουν και στα εργοστάσια της Πετρούπολης· γράφουν, λχ., ότι για τήν τάδε ποσότητα προϊόντος ο εργάτης πληρώνεται από 20 ως 50 καπίκια.

νο, είναι ευνόητο ότι τό αφεντικό έχει τή δυνατότητα νά κάνει τίς μεγαλύτερες αυθαιρεσίες.

Οί επιθεωρητές εργασίας έβλεπαν, ότι τά τιμολόγια αυτά «επιδιώκουν, *όλοφάνερα*, νά παρακάμψουν τό νόμο» (όλα αυτά τά άφηγείται ο ίδιος πάλι κ. Μικούλιν στό βιβλίο πού αναφέραμε), όμως παρ' όλα αυτά «δέ θεώρησαν τόν έαυτό τους *άρμόδιο*» νά προβάλουν άρνηση στους άξιότιμους «κυρίους» εργοστασιάρχες.

Αυτό δά έλειπε. Νομίζετε πώς είναι εύκολη δουλιά νά προβάλλει κανείς άρνηση στους εργοστασιάρχες (αυτό τό τέχνασμα δέν τό έπινόησε μόνον ένας εργοστασιάρχης, αλλά κάμποσοι μαζί!). Άν, όμως, προσπαθούσαν νά παρακάμψουν τό νόμο όχι οί «κύριοι» εργοστασιάρχες, αλλά οί εργάτες; Θά ήταν ένδιαφέρον νά ξέραμε άν θά βρισκόταν σ' όλη τή Ρωσική αυτοκρατορία έστω κι ένας επιθεωρητής εργασίας, πού «δέ θά θεωρούσε τόν έαυτό του *άρμόδιο*» νά προβάλλει άρνηση στους εργάτες στην προσπάθειά τους νά παρακάμψουν τό νόμο;

Έτσι, αυτά τά διόροφα καί τριόροφα τιμολόγια επικυρώθηκαν από τήν επιθεώρηση εργασίας καί μπήκαν σέ ίσχή. Άποδείχτηκε, όμως, ότι τό ζήτημα τών τιμολογίων δέν ένδιαφέρει μόνο τους κυρίους εργοστασιάρχες, πού έπινοούν μεθόδους παράκαμψης του νόμου, ούτε καί μόνο τους κυρίους επιθεωρητές, πού δέ θεωρούν τόν έαυτό τους *άρμόδιο* νά έμποδίζουν τους εργοστασιάρχες στίς καλές τους προθέσεις, μά έπιπλέον καί... τους εργάτες. Οί εργάτες δέν έδειξαν μιά τόσο τρυφερή συγκαταβατικότητα άπέναντι στίς άπατεωνίες τών κυρίων εργοστασιάρχων καί «θεώρησαν τόν έαυτό τους *άρμόδιο*» νά έμποδίσουν αυτούς τους εργοστασιάρχες νά έξαπατούν τους εργάτες.

Τά τιμολόγια αυτά — γράφει ο επιθεωρητής κ. Μικούλιν — «προκάλεσαν τέτια δυσარέσκεια άνάμεσα στους εργάτες, ώστε ή δυσαρέσκεια έγινε μιά από τίς κύριες αιτίες γιά τό ξεσπασμα τών ταραχών καί τών έκτρόπων, πού *έκαναν* *άναγκαία* τήν επέμβαση ένοπλης δύναμης».

Νά τί γίνεται στον κόσμο! Στην άρχή «δέ θεώρησαν τόν έαυτό τους *άρμόδιο*» νά έμποδίσουν τους κ. κ. εργοστασιάρχες νά παραβιάζουν τό νόμο καί νά έξαπατούν τους εργάτες, ένώ όταν οί εργάτες άγαναχτισμένοι άπ' αυτές τίς άσχήμιες, ξεσηκώθηκαν, τότε «έγινε *άναγκαία*» ή επέμβαση τής ένοπλης δύναμης. Γιατί λοιπόν «έγινε *άναγκαία*» αυτή ή ένοπλη δύναμη

έναντια στους ἐργάτες, πού υπεράσπιζαν τὰ νόμιμα δικαιώματά τους καί ὄχι έναντία στους ἐργοστασιάρχες, πού παραβίαζαν κατάφωρα τόν νόμο; Ὅπως καί νά ἔχουν τὰ πράγματα, εἶναι γεγονός, ὅτι μόνο ὕστερα ἀπό τήν ἐξέγερση τῶν ἐργατῶν «τά τιμολόγια αὐτοῦ τοῦ εἴδους καταργήθηκαν μέ ἐντολή τοῦ γενικοῦ διοικητῆ». Οἱ ἐργάτες πέτυχαν τόν σκοπό τους. Τό νόμο δέν τόν ἐφάρμοσαν οἱ κύριοι ἐπιθεωρητές ἐργασίας, ἀλλά οἱ ἴδιοι οἱ ἐργάτες, πού ἀπέδειξαν, ὅτι δέ θά ἐπιτρέψουν νά τούς κοροϊδεύουν καί ὅτι μποροῦν νά υπερασπίσουν τὰ δικαιώματά τους. «Ἀργότερα πιά — γράφει ὁ κ. Μικούλιν — ἡ ἐπιθεώρηση ἐργασίας ἀρνήθηκε νά ἐπικυρώνει τέτια τιμολόγια». Ἔτσι λοιπόν, οἱ ἐργάτες ἔμαθαν στους ἐπιθεωρητές νά ἐφαρμόζουν τόν νόμο.

Τό μάθημα, ὅμως, αὐτό τό πῆραν μόνο οἱ ἐργοστασιάρχες τοῦ Βλαντίμιρ. Στό μεταξύ οἱ ἐργοστασιάρχες εἶναι παντοῦ οἱ ἴδιοι: καί στό Βλαντίμιρ, καί στή Μόσχα, καί στήν Πετρούπολη. Ἡ προσπάθεια τῶν ἐργοστασιάρχῶν τοῦ Βλαντίμιρ νά καταστρατηγήσουν τόν νόμο δέν πέτυχε, ἡ μέθοδος ὅμως πού ἐπινόησαν ὄχι μόνο ἔμεινε, ἀλλά καί τελειοποιήθηκε ἀπό ἕναν μεγαλοφυή ἐργοστασιάρχη τῆς Πετρούπολης.

Ποιά ἦταν ἡ μέθοδος τῶν ἐργοστασιάρχῶν τοῦ Βλαντίμιρ; Νά μή χρησιμοποιοῦν τή λέξη πρόστιμο, ἀλλά νά τήν ἀντικαταστοῦν μέ ἄλλες λέξεις. Ἄν πῶ, ὅτι ἕνας ἐργάτης, ἐπειδή ἔβγαλε ὄχι καλή δουλιὰ παίρνει ἕνα ρούβλι λιγότερο, τότε αὐτό θά εἶναι πρόστιμο καί πρέπει νά δοθεῖ στό κεφάλαιο προστίμων. Ἄν ὅμως πῶ, ὅτι ὁ ἐργάτης, ἐπειδή ἔβγαλε ὄχι καλή δουλιὰ, πληρώνεται μέ χαμηλότερο τιμολόγιο, τότε αὐτό δέ θά εἶναι πρόστιμο καί τό ρούβλι θά πάει στήν τσέπη μου. Ἔτσι σκέφτονταν οἱ ἐργοστασιάρχες τοῦ Βλαντίμιρ, πού τούς ἀντέκρουσαν ὥστόσο οἱ ἐργάτες. Μπορεῖ νά σκεφτεῖ κανεῖς καί λίγο διαφορετικά. Μπορεῖ νά πεῖ: ὁ ἐργάτης, ἐπειδή ἔβγαλε ὄχι καλή δουλιὰ πληρώνεται *χωρίς* πρῖμ, τότε καί πάλι δέ θά εἶναι πρόστιμο καί τό ρούβλι θά πάει στήν τσέπη τοῦ ἀφεντικοῦ. Αὐτή ἀκριβῶς τή μέθοδο ἐπινόησε ὁ ἐφευρετικός ἐργοστασιάρχης Γιάκοβλεφ, ἰδιοχτήτης μηχανουργείου στήν Πετρούπολη. Νά τί λέει: θά παίρνετε ἕνα ρούβλι τή μέρα, ὅταν ὅμως δέ θά πέφτετε σέ κανένα παράπτωμα, δέ θά ἀπουσιάζετε ἀδικαιολόγητα, δέ θά φέρνεστε ἄσχημα, δέ θά βγάζετε ἄσχημη δουλιὰ, θά παίρνετε ἀπό 20 καπίκια «πρῖμ». Ἄν ὅμως πέσετε σέ παράπτωμα, τό ἀφεντικό θά κρατήσῃ τὰ 20 καπίκια καί θά τά βάλῃ, φυσικά, στήν τσέπη του, — γιατί αὐτό δέν

είναι πρόστιμο, αλλά «πρίμ». Όλοι οί νόμοι πού καθορίζουν γιά ποιά παραπτώματα μπορεί νά επιβάλλεται πρόστιμο καί σέ τί ποσό, πώς πρέπει νά ξοδεύονται τά χρήματα τών προστίμων γιά τίς ανάγκες τών εργατῶν, ἀποδεικνύονται ἀνύπαρχοι γιά τόν κ. Γιάκοβλεφ. Οί νόμοι γράφουν γιά «πρόστιμα», ἐνῶ αὐτός μιλάει γιά «πρίμ». Ὁ καπάτσος ἐργοστασιάρχης ὡς τά σήμερα ἐξαπατάει τούς ἐργάτες μέ τίς στρεψοδικίες του. Καί ὁ ἐπιθεωρητής ἐργασίας τῆς Πετρούπολης, ἀσφαλῶς, «δέ θεώρησε τόν ἑαυτό του ἀρμόδιον» νά τόν ἐμποδίσει νά καταστρατηγῆ τό νόμο. Ἄς ἐλπίζουμε, ὅτι οί ἐργάτες τῆς Πετρούπολης δέ θά μείνουν πίσω ἀπό τούς ἐργάτες τοῦ Βλαντίμιρ καί θά μάθουν στόν ἐπιθεωρητή καί στόν ἐργοστασιάρχη πώς πρέπει νά τηροῦν τό νόμο.

Γιά νά δείξουμε πόσο τεράστια ποσά συγκεντρώνονται ἀπό τά πρόστιμα, θά παραθέσουμε ὀρισμένα στοιχεῖα γιά τά κεφάλαια προστίμων στό κυβερνεῖο Βλαντίμιρ.

Ἡ χορήγηση βοηθημάτων ἄρχισε ἐκεῖ ἀπό τό Φλεβάρη τοῦ 1891. Ὡς τόν Ὀχτώβρη τοῦ 1891 χορηγήθηκαν 25 458 ρούβλια καί 59 καπίκια βοηθήματα σέ 3 665 ἄτομα. Τό κεφάλαιο προστίμων τήν 1 τοῦ Ὀχτώβρη 1891 ἔφτανε τά 470 052 ρούβλια καί 45 καπίκια. Μέ τήν εὐκαιρία αὐτή πρέπει νά ποῦμε καί γιά ἕναν ἀκόμα τρόπο χρησιμοποίησης τών χρημάτων πού προέρχονται ἀπό τά πρόστιμα. Σ' ἕνα ἐργοστάσιο τό κεφάλαιο προστίμων ἔφτανε τά 8 242 ρούβλια καί 46 καπίκια. Τό ἐργοστάσιο αὐτό χρεωκόπησε καί οί ἐργάτες ἔμειναν τό χειμῶνα χωρίς ψωμί καί χωρίς δουλιά. Τότε ἀπό τό κεφάλαιο αὐτό μοιράστηκαν 5 820 ρούβλια σάν βοηθήματα στούς ἐργάτες, πού ἦταν κάπου 800 ἄτομα.

Ἀπό τήν 1 τοῦ Ὀχτώβρη 1891 ὡς τήν 1 τοῦ Ὀχτώβρη 1892 εἰσπράχτηκαν ἀπό πρόστιμα 94 055 ρούβλια καί 47 καπίκια, ἐνῶ χορηγήθηκαν σάν βοηθήματα 45 200 ρούβλια καί 52 καπίκια σέ 6 312 ἄτομα. Τά βοηθήματα αὐτά μοιράστηκαν κατά κατηγορίες ὡς ἐξῆς: σέ 208 ἄτομα χορηγήθηκαν 6 198 ρούβλια καί 20 καπίκια γιά μνηϊάτικες συντάξεις λόγῳ ἀνικανότητος γιά ἐργασία, συνεπῶς κατά μέσο ὄρο ἀναλογοῦν στό κάθε ἄτομο 30 ρούβλια τό χρόνο (χορηγοῦν τέτια ἄθλια βοηθήματα τή στιγμή πού δεκάδες χιλιάδες ρούβλια πού προέρχονται ἀπό πρόστιμα μένουν ἀχρησιμοποίητα!). Ἐπειτα, χορηγήθηκαν 17 827 ρούβλια καί 12 καπίκια σέ 1 037 ἄτομα γιά ἀπώλεια τῆς περιουσίας τους, δηλ. κατά μέσο ὄρο ἀπό 18 ρούβλια τό ἄτομο. Σέ 2 669 ἔγκυες γυναῖκες, δόθηκαν 10 641 ρούβλια

καί 81 καπίκια, δηλ. κατά μέσο ὄρο ἀπό 4 ρούβλια (γιά τρεῖς βδομάδες, μιά πρὶν καί δυό μετὰ τὸν τοκετό). Σέ 877 ἐργάτες χορηγήθηκαν 5 380 ρούβλια καί 68 καπίκια γιά ἀρρώστιες δηλ. κατά μέσο ὄρο ἀπό 6 ρούβλια. Γιά κηδεῖες 4 620 ρούβλια σέ 1 506 ἐργάτες (ἀπό 3 ρούβλια), καί σέ διάφορες περιπτώσεις 532 ρούβλια καί 71 καπίκια σέ 15 ἄτομα.

Τώρα γνωρίσαμε καλά τίς διατάξεις σχετικά μέ τὰ χρήματα τῶν προστίμων καί τὸν τρόπο πού ἐφαρμόζονται οἱ διατάξεις αὐτές. Ἄς δοῦμε ἂν οἱ διατάξεις αὐτές εἶναι δίκαιες καί ἂν περιφρουροῦν ἀρκετά καλά τὰ δικαιώματα τῶν ἐργατῶν.

Ξέρουμε, πῶς ὁ νόμος ὀρίζει ὅτι τὰ χρήματα τῶν προστίμων δέν ἀνήκουν στό ἀφεντικό, ὅτι μποροῦν νά χρησιμοποιηθοῦν μόνο γιά τίς ἀνάγκες τῶν ἐργατῶν. Οἱ διατάξεις γιά τή διάθεση τῶν χρημάτων ἔπρεπε νά ἐπικυρωθοῦν ἀπό τοὺς ὑπουργούς.

Καί τί βγήκε ἀπό τίς διατάξεις αὐτές; Τὰ χρήματα μαζεύονται ἀπό τοὺς ἐργάτες καί ξοδεύονται γιά τίς ἀνάγκες τους, οἱ διατάξεις, ὅμως, οὔτε κἀν λένε ὅτι οἱ ἐργοστασιάρχες εἶναι ὑποχρεωμένοι νά ἀνακοινώνουν στοὺς ἐργάτες τήν κατάσταση τοῦ κεφαλαίου προστίμων. Στούς ἐργάτες δέ δίνεται τὸ δικαίωμα νά ἐκλέγουν ἀντιπροσώπους πού νά παρακολουθοῦν ἂν τὰ χρήματα πηγαίνουν κανονικά στό ταμεῖο προστίμων, νά δέχονται τίς αἰτήσεις τῶν ἐργατῶν καί νά μοιράζουν τὰ βοηθήματα. Ὁ νόμος ἔλεγε, ὅτι βοηθήματα δίνονται «μέ ἔγκριση τοῦ ἐπιθεωρητῆ», ἐνῶ σύμφωνα μέ τίς διατάξεις, πού ἔχουν ἐκδοθεῖ ἀπό τοὺς ὑπουργούς, προβλέπεται ὅτι ἡ αἴτηση γιά χορήγηση βοηθήματος πρέπει νά ἀπευθύνεται στό ἀφεντικό. Καί γιατί ὁ ἐργάτης πρέπει νά ἀπευθύνεται στό ἀφεντικό; Ἄφοῦ τὰ χρήματα αὐτά δέν εἶναι τοῦ ἀφεντικοῦ, εἶναι χρήματα τῶν ἐργατῶν καί ἔχουν συγκεντρωθεῖ ἀπό κρατήσεις στά μεροκάματά τους. Τὸ ἀφεντικό δέν ἔχει δικαίωμα νά θίγει τὰ χρήματα αὐτά: ἂν τὰ ξοδέψει εὐθύνεται γιά σφετερισμό καί διασπάθιση, ὅπως ἀκριβῶς θά γινόταν ἂν ξόδευε ξένα χρήματα. Εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι οἱ ὑπουργοὶ ἐβγαλαν μιά τέτια διάταξη, γιατί ἤθελαν νά ἐξυπηρετήσουν τὰ ἀφεντικά: τώρα οἱ ἐργάτες πρέπει νά ζητοῦν ἀπὸ τὸ ἀφεντικό τὸ βοήθημα σάν ἐλεημοσύνη. Εἶναι ἀλήθεια πῶς, ἂν τὸ ἀφεντικό ἀρνηθεῖ, ὁ ἐπιθεωρητής μπορεῖ ν' ἀποφασίσει μόνος του τή χορήγηση βοηθήματος. Ὁ ἐπιθεωρητής ὅμως δέν ξέρει ὁ ἴδιος τίποτα — θά τοῦ πεῖ τὸ ἀφεντικό ὅτι ὁ ἐργάτης αὐτός εἶναι τέτιος καί τέτιος, ὅτι δέν ἀξίζει νά πάρει βοήθημα καί

ὁ ἐπιθεωρητὴς θά τὸν πιστέψει*. Καί θά βρεθοῦν πολλοὶ ἐργάτες πού θά κάνουν παράπονα στὸν ἐπιθεωρητὴ, πού θά χάσουν ἐργάσιμο χρόνο γιὰ νά πᾶνε σ' αὐτόν, γιὰ νά γράψουν αἰτήσεις καί τὰ λοιπά; Στὴν πραγματικότητα, χάρη στίς διατάξεις τοῦ ὑπουργείου, θά δημιουργηθεῖ ἀπλῶς μιὰ καινούργια μορφή ἐξάρτησης τῶν ἐργατῶν ἀπὸ τὰ ἀφεντικά. Τὰ ἀφεντικά θά ἀποχτήσουν τὴ δυνατότητα νά καταπιέζουν τοὺς ἐργάτες, ἀπὸ τοὺς ὁποίους δέν εἶναι εὐχαριστημένοι, ἴσως ἐπειδὴ οἱ ἐργάτες δέν ἐπιτρέπουν νά τοὺς τρῶνε τὸ δίκιο: οἱ ἐργοστασιάρχες ἀρνούμενοι νά ἱκανοποιήσουν τὴν αἴτηση, θά δημιουργήσουν στὸν ἐργάτη αὐτόν ἓνα σωρὸ πρόσθετες ταλαιπωρίες, μπορεῖ ἴσως νά πετύχουν νά μὴν πάρει καθόλου βοήθημα. Ἀντίθετα γιὰ τοὺς ἐργάτες, πού κάνουν τὰ γούστα τοῦ ἀφεντικοῦ καί κρατοῦν δουλοπρεπὴ στάση ἀπέναντί του, πού καταδίδουν τοὺς συντρόφους τους σ' αὐτόν, τὰ ἀφεντικά μποροῦν νά ἐγκρίνουν τὴ χορήγηση πολὺ μεγάλων βοηθημάτων καί σέ περιπτώσεις πού ἓνας ἄλλος ἐργάτης θά συναντοῦσε ἀρνηση. Ἀντὶ νά ἐξαλειφθεῖ ἡ ἐξάρτηση τῶν ἐργατῶν ἀπὸ τ' ἀφεντικά στὰ ζητήματα τῶν προστίμων, θά προκύψει καινούργια ἐξάρτηση; πού διαιρεῖ τοὺς ἐργάτες, δημιουργεῖ δουλοπρέπεια καί παλιανθρωπιές. Σέ συνέχεια δόστε προσοχὴ καί στίς σκανδαλώδεις γραφειοκρατικές διατυπώσεις πού ἀπαιτοῦνται, σύμφωνα μὲ τίς διατάξεις, γιὰ τὴν παροχὴ βοηθημάτων: ὁ ἐργάτης πρέπει κάθε φορὰ νά ζητάει πιστοποιητικὸ πότε, ἀπὸ τὸ γιατρό, πού ἀσφαλῶς θά τοῦ φερθεῖ βάνουσα, πότε ἀπὸ τὴν ἀστυνομία πού δέν κάνει τίποτα χωρὶς δωροδοκία. Τὸ ἐπαναλαβαίνουμε, τίποτα ἀπ' ὅλα αὐτὰ δέν ὑπάρχει στὸ νόμο· αὐτὰ καθορίστηκαν μὲ διατάξεις τοῦ ὑπουργείου, πού εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι ἔχουν καταρτιστεῖ πρὸς ὄφελος τῶν ἐργοστασιαρχῶν καί ἀποσκοποῦν ὀλοφάνερα νά δημιουργήσουν

* Στὴν ἐντυπὴ αἴτηση γιὰ χορήγηση βοηθήματος, πού, ὅπως εἶπαμε, μοιράστηκε στίς φάμπρικες καί στὰ ἐργοστάσια τοῦ Βλαντίμιρ ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ γιὰ τίς ἐργοστασιακὲς ὑποθέσεις καί πού ἀποτελεῖ τὴν πιὸ βολικὴ γιὰ τοὺς ἐργάτες ἐφαρμογὴ τῶν «διατάξεων», —λέγεται: «τὸ γραφεῖο τοῦ ἐργοστασίου ἐπιβεβαιώνει τὸ γνήσιο τῆς ὑπογραφῆς καί τὸ περιεχόμενο τῆς αἴτησης, προσθέτοντας ὅτι, κατὰ τὴ γνώμη του, ὁ αἰτῶν ἀξίζει νά πάρει βοήθημα ἀνερχόμενο σὶ τὰδε ποσά».

Δηλαδή, τὸ γραφεῖο μπορεῖ πάντοτε νά γράφει καί χωρὶς κἂν νά ἐξηγήσει τίς αἰτίες ὅτι «κατὰ τὴν γνώμη του» ὁ αἰτῶν δέν εἶναι ἀξίος νά πάρει βοήθημα.

Βοήθημα δέ θά παίρνουν ὅσοι ἔχουν ἀνάγκη, ἀλλὰ ὅσοι «ἀξίζουν νά τὸ πάρουν κατὰ τὴ γνώμη τῶν ἐργοστασιαρχῶν».

δίπλα στην εξάρτηση τῶν ἐργατῶν ἀπό τὰ ἀφεντικά καί τήν εξάρτηση τῶν ἐργατῶν ἀπό τοὺς δημόσιους ὑπαλλήλους, νά ἐμποδίσουν τοὺς ἐργάτες νά παίρνουν μέρος στή διάθεση γιά τίς ἀνάγκες τοὺς τῶν χρημάτων πού προέρχονται ἀπό τὰ πρόστιμα, πού πλήρωσαν αὐτοί, νά πλέξουν ἓνα δίχτυ παράλογης γραφειοκρατικῆς τυπολατρίας, πού ἀποβλακώνει καί διαφθείρει* τοὺς ἐργάτες.

Ἡ παραχώρηση στὸν ἐργοστασιάρχη τοῦ δικαιώματος νά ἐγκρίνει τὴ χορήγηση βοηθημάτων ἀπὸ τὰ χρήματα τῶν προστίμων εἶναι κατάφωρη ἀδικία. Οἱ ἐργάτες πρέπει νά παλαίψουν γιά νά τοὺς δοθεῖ μέ νόμο τό δικαίωμα νά ἐκλέγουν ἀντιπροσώπους (πληρεξούσιους) πού θά παρακολουθοῦν ἄν πᾶνε τὰ πρόστιμα στό κεφάλαιο προστίμων, θά δέχονται καί θά ἐλέγχουν τίς αἰτήσεις τῶν ἐργατῶν γιά χορήγηση βοηθημάτων, θά κάνουν ἀπολογισμό στοὺς ἐργάτες γιά τήν κατάσταση τοῦ κεφαλαίου προστίμων καί τὴ διάθεσή του. Στά ἐργοστάσια ὅπου ὑπάρχουν σήμερα ἀντιπρόσωποι, οἱ ἀντιπρόσωποι αὐτοί πρέπει νά στρέψουν τήν προσοχή τους στά χρήματα πού προέρχονται ἀπὸ τὰ πρόστιμα, ν' ἀπαιτοῦν νά τοὺς ἀνακοινώνονται ὅλα τὰ στοιχεῖα τὰ σχετικά μέ τὰ πρόστιμα, πρέπει νά δέχονται τίς αἰτήσεις τῶν ἐργατῶν καί νά τίς διαβιβάζουν στή διεύθυνση.

VII. ΙΣΧΥΟΥΝ ΓΙΑ ὍΛΟΥΣ ΤΟΥΣ ΕΡΓΑΤΕΣ ΟΙ ΝΟΜΟΙ ΓΙΑ ΤΑ ΠΡΟΣΤΙΜΑ;

Οἱ νόμοι γιά τὰ πρόστιμα, ὅπως καί οἱ περισσότεροι ἄλλοι ρωσικοὶ νόμοι, δέν ἰσχύουν γιά ὅλες τίς φάμπρικες καί ὅλα τὰ ἐργοστάσια, γιά ὅλους τοὺς ἐργάτες. Ὅταν ἡ ρωσική κυβέρνησις ἐκδίδει κάποιον νόμον, φοβᾶται πάντοτε μήπως θίξει μέ τό νόμον αὐτό τοὺς κυρίους ἐργοστασιάρχες, φοβᾶται μήπως οἱ περικοκλάδες τῶν γραφειοκρατικῶν κανονισμῶν καί τῶν ὑπαλληλικῶν δικαιωμάτων καί ὑποχρεώσεων ἔρθουν σέ σύγκρουση μέ τίποτα ἄλλες γραφειοκρατικές διατάξεις (καί ἔχουμε ἄπειρο πλῆθος τέτοιων διατάξεων), μέ τὰ δικαιώματα καί τίς ὑποχρεώσεις κάποιων ἄλλων ὑπαλλήλων, πού θά θιχτοῦν θανάσιμα, ἄν στά οἰκόπεδά τους εἰσβάλει κάποιος καινούργιος ὑπάλληλος, καί θά ξοδέψουν βαρέλια μελάνι τοῦ

* Πού διαιρεῖ, πού δημιουργεῖ δουλοπρέπεια, πού καλλιεργεῖ ἄσχημα ἤθη.

δημοσίου καί στίβες χαρτί στήν ἀλληλογραφία γιά τό ζήτημα τοῦ «καθορισμοῦ τῶν ἀρμοδιοτήτων τῶν διευθύνσεων». Γιά τό λόγο αὐτό στή χώρα μας ἀποτελεῖ σπάνιο φαινόμενο ἕνας νόμος πού νά ἰσχύει μονομιᾶς γιά ὅλη τή Ρωσία, χωρίς ἐξαιρέσεις, χωρίς δειλές ἀναβολές, χωρίς νά δίνεται στους ὑπουργούς καί σέ ἄλλους δημόσιους ὑπαλλήλους τό δικαίωμα νά ἐπιτρέπουν παρεκκλίσεις ἀπό τό νόμο.

Πολύ ἔντονα φάνηκαν ὅλα αὐτά στό νόμο γιά τά πρόστιμα πού προκάλεσε, ὅπως εἶδαμε, τόση δυσaráσκεια στους κυρίους κεφαλαιοκράτες καί ἐφαρμόστηκε μόνο κάτω ἀπό τήν πίεση τρομερῶν ἐργατικῶν ἐξεγέρσεων.

Πρῶτον, ὁ νόμος γιά τά πρόστιμα ἰσχύει μόνο γιά ἕνα μικρό τμήμα τῆς Ρωσίας*. Ὁ νόμος αὐτός ἐκδόθηκε, ὅπως εἶπαμε, στίς 3 τοῦ Ἰουνίου 1886 καί μπήκε σέ ἰσχὴ τήν 1 τοῦ Ὀκτώβρη 1886 *μόνο σέ τρία κυβερνεῖα*: Πετρούπολης, Μόσχας καί Βλαντίμιρ. Ὑστερα ἀπό *πέντε χρόνια* ὁ νόμος ἐπεκτάθηκε στά κυβερνεῖα Βαρσοβίας καί Πετροκόφ (στίς 11 τοῦ Ἰουνίου 1891). Ὑστερα ἀπό *ἄλλα τρία χρόνια*, σύμφωνα μέ τό νόμο τῆς 15 τοῦ Μάρτη 1894, ἐπεκτάθηκε καί σέ ἄλλα 13 κυβερνεῖα (καί συγκεκριμένα: ἀπό τά κεντρικά κυβερνεῖα — στά κυβερνεῖα Τβέρ, Κοστρομά, Γιαροσλάβ, Νίζνι-Νόβγκοροντ καί Ριαζάν· ἀπό τά κυβερνεῖα τῆς Βαλτικῆς — στά κυβερνεῖα Ἑσθονίας καί Λιβονίας· ἀπό τά δυτικά — στά κυβερνεῖα Γκρόντνο καί Κιέβου· ἀπό τά νότια — στά κυβερνεῖα Βολίνσκ, Ποντόλσκ, Χαρκόβου καί Χερσώνας). Τό 1892 οἱ διατάξεις γιά τά πρόστιμα ἐπεκτάθηκαν καί στά ἰδιωτικά μεταλλουργικά ἐργοστάσια καί στίς ἐξορυχτικές ἐπιχειρήσεις.

Ἡ γρήγορη ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στίς νότιες περιοχές τῆς Ρωσίας καί ἡ τεράστια ἀνάπτυξη τῆς ἐξορυχτικῆς βιομηχανίας συγκεντρώνει ἐκεῖ μάζες ἐργατῶν καί ἀναγκάζει τήν κυβέρνηση νά βιαστεῖ.

Ὅπως φαίνεται, ἡ κυβέρνηση πολύ ἀργά ἐγκαταλείπει τό παλιό ἐργοστασιακό καθεστῶς. Εἶναι ἀνάγκη νά σημειώσουμε ἐδῶ ὅτι τό ἐγκαταλείπει μόνο κάτω ἀπό τήν πίεση τῶν ἐργατῶν: τό δυνάμωμα τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καί οἱ ἀπεργίες

---

* Ὁ νόμος αὐτός ἀποτελεῖ μέρος τῶν λεγομένων «εἰδικῶν διατάξεων γιά τίς ἀμοιβαῖες σχέσεις ἐργοστασιαρχῶν καί ἐργατῶν». Αὐτὲς οἱ «εἰδικές διατάξεις» ἰσχύουν μόνο γιά τίς «περιοχές πού τίς χαρακτηρίζει σημαντικὴ ἀνάπτυξη τῆς ἐργοστασιακῆς βιομηχανίας» καί πού θά τίς ἀναφέρουμε παρακάτω στό κείμενο.

στήν Πολωνία προκάλεσαν τήν επέκταση τοῦ νόμου· στά κυβερνεῖα Βαρσοβίας καί Πετροκόφ (στό κυβερνεῖο Πετροκόφ ὑπάγεται ἡ πόλη Λόντζ). Ἡ μεγάλη ἀπεργία στό ἐργοστάσιο Χλοῦντοφ, στό νομό Γεγκόριεβσκ τοῦ κυβερνεῖου Ριαζάν, προκάλεσε ἀμέσως τήν επέκταση τοῦ νόμου στό κυβερνεῖο Ριαζάν²⁶. Εἶναι φανερό ἐπίσης, ὅτι ἐφόσον δέν ἐπεμβαίνουν οἱ ἴδιοι οἱ ἐργάτες, καί ἡ κυβέρνησις «δέ θεωρεῖ τόν ἑαυτό της ἀρμόδιο» ν' ἀφαιρέσει ἀπό τούς κυρίους κεφαλαιοκράτες τό δικαίωμα νά ἐπιβάλλουν ἀνεξέλεγκτα (αὐθαίρετα) πρόστιμα.

Δεύτερο, ὁ νόμος γιά τά πρόστιμα, ὅπως καί ὄλοι οἱ κανονισμοί ἐποπτείας τῶν ἐργοστασίων, δέν ἰσχύουν γιά τίς ἐπιχειρήσεις πού ἀνήκουν στό δημόσιο καί στά διάφορα κρατικά ἰδρύματα. Τά δημόσια ἐργοστάσια ἔχουν δική τους διεύθυνση, πού «φροντίζει» γιά τούς ἐργάτες καί ὁ νόμος δέ θέλει νά τήν ἐνοχλεῖ μέ κανονισμούς γιά πρόστιμα. Πραγματικά, γιατί νά ἐποπτεύονται τά δημόσια ἐργοστάσια τῆ στιγμῆ πού ὁ διευθυντής τοῦ ἐργοστασίου εἶναι ὁ ἴδιος δημόσιος ὑπάλληλος; Οἱ ἐργάτες μποροῦν νά παραπονοιοῦνται γιά τό διευθυντή στόν ἴδιο τό διευθυντή. Δέν εἶναι παράξενο, ὅτι ἀνάμεσα σ' αὐτούς τούς διευθυντές τῶν δημόσιων ἐργοστασίων βρίσκονται καί παλιάνθρωποι, λχ, σάν τό λιμενάρχη τῆς Πετρούπολης κ. Βερχόβσκι.

Τρίτο, οἱ κανονισμοί γιά τά κεφάλαια τῶν προστίμων, πού ξοδεύονται γιά τίς ἀνάγκες τῶν ἰδίων τῶν ἐργατῶν, δέν ἰσχύουν γιά τούς ἐργάτες τῶν μηχανοστασίων τῶν σιδηροδρόμων, ὅπου ὑπάρχουν ταμεῖα συντάξεων ἢ ἀποταμίευσης καί βοήθειας. Τά χρήματα τῶν προστίμων πηγαίνουν σ' αὐτά τά ταμεῖα.

Ὅλες αὐτές οἱ ἐξαιρέσεις ἀποδείχτηκαν ὥστόσο ἀνεπαρκεῖς καί γιά τό λόγο αὐτό ὁ νόμος καθορίζει ὅτι οἱ ὑπουργοί (Οἰκονομικῶν καί Ἐσωτερικῶν) ἔχουν τό δικαίωμα, ἀπό τό ἕνα μέρος, «νά μὴν ὑπαγάγουν» σ' αὐτούς τούς κανονισμούς «τίς ἀσήμαντες φάμπρικες καί ἐργοστάσια, σέ περιπτώσεις πραγματικῆς ἀνάγκης», καί, ἀπό τό ἄλλο, νά ἐπεκτείνουν αὐτούς τούς κανονισμούς στίς «σημαντικές» βιοτεχνικές ἐπιχειρήσεις.

Ἔτσι, δέ φτάνει πού ὁ νόμος ἀνέθεσε στόν ὑπουργό νά καταρτίζει τούς κανονισμούς γιά τά χρήματα τῶν προστίμων, ἔδωσε καί τό δικαίωμα στούς ὑπουργούς νά ἀπαλλάσσουν ὀρισμένους ἐργοστασιάρχες ἀπό τήν ὑποταγή σιό νόμο! Νά σέ ποιό βαθμό φτάνει ἡ φιλοφροσύνη τοῦ νόμου μας ἀπέναντι στούς κυρίους ἐργοστασιάρχες! Σέ μιά διασάφηση τοῦ ὑπουργοῦ λέγεται ὅτι αὐτός ἀπαλλάσσει μόνον ἐκείνους τούς ἐργο-

στασιάρχες, γιά τούς όποιους ή Έπιτροπή γιά τίς έργοστασιακές ύποθέσεις είναι «σίγουρη ότι ό ιδιοχτήτης τής έπιχείρησις δέ θά καταπατεί τά συμφέροντα τών εργατών». Οί έργοστασιάρχες καί οί έπιθεωρητές εργασίας είναι τόσο καρδιακοί φίλοι, πού ό ένας πιστεύει στό λόγο τοῦ άλλου. Γιατί νά έπιβαρύνουμε τόν έργοστασιάρχη μέ κανονισμούς, όταν αυτός «βεβαιώνει» ότι δέ θά καταπατεί τά συμφέροντα τών εργατών; Καί τί θά γινόταν άν ό εργάτης δοκίμαζε νά ζητήσει από τόν έπιθεωρητή ή τόν ύπουργό νά τόν απαλλάξουν από τούς κανονισμούς, «βεβαιώνοντας» ότι δέ θά καταπατεί τά συμφέροντα τοῦ έργοστασιάρχη; Έναν τέτιο εργάτη θά τόν έπαιρναν άσφαλώς γιά τρελό.

Αυτό όνομάζεται «ίσοτιμία» τών εργατών καί τών εργοστασιάρχων.

Όσο γιά τήν επέκταση τών κανονισμών σχετικά μέ τά πρόστιμα στίς σημαντικές βιοτεχνικές έπιχειρήσεις, ως τά σήμερα, άπ' ότι ξέρουμε, οί κανονισμοί αυτοί έχουν επέκταθει (τό 1893) μόνο στά γραφεία πού μοιράζουν τό στημόνι στους ύφαντουργούς πού δουλεύουν στό σπίτι. Οί ύπουργοί δέ βιάζονται νά επέκτείνουν τούς κανονισμούς γιά τά πρόστιμα. Όλη ή μάζα τών εργατών, πού δουλεύουν στό σπίτι γιά τ' άφεντικά, γιά τά μεγάλα καταστήματα κτλ., μένει ως τά σήμερα στήν παλιά κατάσταση, έξαρτημένη όλοκληρωτικά από τήν αύθαισσία τών άφεντικών. Οί εργάτες αυτοί είναι πιό δύσκολο νά ένωθούν, νά συνεννοηθούν γιά τίς άνάγκες τους, ν' αναλάβουν κοινόν άγώνα ένάντια στίς καταπιέσεις τών άφεντικών, — καί γι' αυτό άκριβώς δέν τούς δίνουν καί σημασία.

VIII. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Τώρα ξέρουμε τούς νόμους καί τούς κανονισμούς γιά τά πρόστιμα, όλο αυτό τό έξαιρετικά περίπλοκο σύστημα, πού τρομάζει τόν εργάτη μέ τή στειρότητά του καί τήν ψυχρή γραφειοκρατική γλώσσα του.

Μπορούμε τώρα νά επανέλθουμε στό ζήτημα, πού βάλαμε στήν άρχή, ότι δηλ. τά πρόστιμα τά γεννάει ό καπιταλισμός, δηλ. μιά κοινωνική συγκρότηση, όπου ό λαός διαιρείται σέ δύο τάξεις, σέ ιδιοχτήτες τής γής, τών μηχανών, τών εργοστασίων, τών ύλικών καί τών άποθεμάτων, καί σέ ανθρώπους πού δέν έχουν καμιά ιδιοχτησία καί γιά τό λόγο αυτό είναι

υποχρεωμένοι νά πουλιοῦνται στοὺς κεφαλαιοκράτες καί νά δουλεύουν γι' αὐτούς.

Μήπως οἱ ἐργάτες, πού δούλευαν γιά τό ἀφεντικό, ἦταν πάντοτε υποχρεωμένοι νά τοῦ πληρώνουν πρόστιμο γιά κάθε ὄχι καλή δουλιά;

Στά μικρά ἐργαστήρια, λχ., στοὺς βιοτέχνες τῆς πόλης ἢ στοὺς ἐργάτες τους, δέν ὑπάρχουν πρόστιμα. Ἐκεῖ ὁ ἐργάτης καί τό ἀφεντικό δέν εἶναι τελείως ἀποξενωμένοι, ζοῦν καί δουλεύουν μαζί. Τό ἀφεντικό οὔτε κἀν σκέφτεται νά ἐπιβάλει πρόστιμα, γιατί ἐπιβλέπει ὁ μόνος του τῆ δουλιά καί μπορεῖ πάντοτε ν' ἀναγκάσει τόν ἐργάτη νά διορθώσει ὅ,τι δέν τοῦ ἀρέσει.

Τά τέτια ὅμως μικρά ἐργαστήρια καί ἐπιχειρήσεις ἐξαφανίζονται σιγά-σιγά. Οἱ βιοτέχνες καί οἱ ἐπαγγελματίες καθὼς καί οἱ μικροὶ ἀγρότες, δέν μποροῦν νά ἀντέξουν στό συναγωνισμό τῆς μεγάλης φάμπρικας, τῶν μεγάλων ἐργοστασίων καί τῶν μεγάλων ἀφεντικῶν, πού χρησιμοποιοῦν καλύτερα ἐργαλεῖα καί μηχανές καί συνενώνουν στό ἴδιο μέρος τῆ δουλιά πολλῶν ἐργατῶν. Γιά τό λόγο αὐτό βλέπουμε ὅτι οἱ βιοτέχνες, οἱ χειροτέχνες καί οἱ ἀγρότες καταστρέφονται ὄλο καί περισσότερο, πηγαίνουν ἐργάτες στίς φάμπρικες καί στά ἐργοστάσια, ἐγκαταλείπουν τά χωριά καί φεύγουν στίς πόλεις.

Στίς μεγάλες φάμπρικες καί στά μεγάλα ἐργοστάσια οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στό ἀφεντικό καί στοὺς ἐργάτες δέν εἶναι καθόλου οἱ ἴδιες μέ τίς σχέσεις πού ὑπάρχουν στά μικρά ἐργαστήρια. Τό ἀφεντικό, ἀπό τήν ἄποψη τοῦ πλούτου καί τῆς κοινωνικῆς του θέσης, στέκει τόσο πιά ψηλά ἀπό τόν ἐργάτη, ὥστε ὑπάρχει ἀνάμεσά τους ὀλόκληρη ἄβυσσος· συχνά οὔτε καί ξέρει ὁ ἓνας τόν ἄλλο καί δέν ἔχουν τίποτα τό κοινό μεταξύ τους. Ὁ ἐργάτης δέν ἔχει καμιὰ δυνατότητα νά γίνεῖ ἀφεντικό: εἶναι καταδικασμένος νά μένει αἰῶνια φτωχός καί νά δουλεύει γιά ἄγνωστούς του πλουσίους. Στή θέση τῶν δυό τριῶν ἐργατῶν, πού εἶχε τό μικρό ἀφεντικό, ὑπάρχει τώρα μιά μάζα ἀπό ἐργάτες, πού ἔρχονται ἀπό διάφορα μέρη καί συνεχῶς ἀλλάζουν. Στή θέση τῶν ξεχωριστῶν ἐντολῶν τοῦ ἀφεντικοῦ ὑπάρχουν γενικοὶ κανονισμοὶ πού εἶναι υποχρεωτικοὶ γιά ὅλους τοὺς ἐργάτες. Ἡ προηγούμενη μονιμότητα τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στό ἀφεντικό καί στόν ἐργάτη ἐξαφανίζεται: τό ἀφεντικό δέ λογαριάζει καθόλου τόν ἐργάτη, γιατί τοῦ εἶναι εὐκόλο νά βρεῖ ὅποιαδήποτε στιγμή ἓναν ἄλλο μέσα ἀπό τό πλῆθος τῶν ἀνέργων, πού εἶναι πρόθυμοι νά μισθωθοῦν ἀπό ὅποιοιδήποτε.

Ἔτσι, ἡ ἐξουσία τοῦ ἀφεντικοῦ πάνω στους ἐργάτες δυναμώνει καί τό ἀφεντικό χρησιμοποιεῖ αὐτή τήν ἐξουσία, στριμώνει μέ τά πρόστιμα τόν ἐργάτη στά αὐστηρά πλαίσια τῆς ἐργοστασιακῆς δουλιᾶς. Ὁ ἐργάτης ὑποχρεώθηκε νά ὑποταχθεῖ σ' αὐτόν τόν καινούργιο περιορισμό τῶν δικαιωμάτων του καί τῶν ἀποδοχῶν του, γιατί τώρα εἶναι ἀνίσχυρος μπροστά στό ἀφεντικό.

Ἔτσι λοιπόν, δέν εἶναι καί πολὺς καιρός πού ἐμφανίστηκαν τά πρόστιμα σέ τοῦτο τόν κόσμο, ἐμφανίστηκαν μαζί μέ τίς μεγάλες φάμπρικες καί τά μεγάλα ἐργοστάσια, μαζί μέ τόν μεγάλο καπιταλισμό, μαζί μέ τόν πλήρη διαχωρισμό σέ πλούσια ἀφεντικά καί σέ ξυπόλητους ἐργάτες. Τά πρόστιμα ἦταν τό ἀποτέλεσμα τῆς πλήρους ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ καί τῆς πλήρους ὑποδούλωσης τοῦ ἐργάτη.

Ἡ ἀνάπτυξη ὅμως αὐτή τῶν μεγάλων ἐργοστασίων καί τό δυνάμωμα τῆς πίεσης ἀπομέρους τῶν ἀφεντικῶν εἶχε καί ἄλλα ἐπακόλουθα. Οἱ ἐργάτες, πού βρέθηκαν τελείως ἀνίσχυροι ἀπέναντι στους ἐργοστασιάρχες, ἄρχισαν νά καταλαβαίνουν ὅτι τούς περιμένει ὀλοκληρωτική καταστροφή καί ἐξαθλίωση, ἂν ἐξακολουθήσουν νά μένουν διαιρεμένοι. Οἱ ἐργάτες ἄρχισαν νά καταλαβαίνουν, ὅτι δέν ἔχουν παρά μόνο ἓνα μέσο γιά νά σωθοῦν ἀπό τό θάνατο τῆς πείνας καί τό ξεκλήρισμα μέ τά ὅποια τούς ἀπειλεῖ ὁ καπιταλισμός — νά ἐνωθοῦν ὅλοι στήν πάλη ἐνάντια στους ἐργοστασιάρχες γιά τό μεροκάματο καί γιά καλύτερους ὅρους ζωῆς.

Εἶδαμε ἴσαμε ποιούς ἀνήκουστους κατατρεγμούς τῶν ἐργατῶν ἔφτασαν οἱ ἐργοστασιάρχες μας στή δεκαετία 1880-1890, πῶς μετέτρεψαν τά πρόστιμα σέ μέσο ἐλάττωσης τοῦ μεροκάματος τῶν ἐργατῶν, χωρίς νά περιορίζονται ἀπλῶς στό κατέβασμα τῶν τιμολογίων. Ἡ καταπίεση τῶν κεφαλαιοκρατῶν πάνω στους ἐργάτες ἔφτασε στό ἀνώτερο σημεῖο τῆς ἀνάπτυξής της.

Ἡ καταπίεση ὅμως αὐτή προκάλεσε καί τήν ἀντίσταση τῶν ἐργατῶν. Οἱ ἐργάτες ἐξεγέρθηκαν ἐνάντια στους καταπιεστές καί νίκησαν. Τρομαγμένη ἡ κυβέρνηση, ὑποχώρησε μπροστά στά αἰτήματά τους καί ἔσπευσε νά ἐκδόσει τό νόμο γιά κατάργηση τῶν προστίμων.

Ἦταν μιά ὑποχώρηση μπροστά στους ἐργάτες. Ἡ κυβέρνηση νόμιζε ὅτι, ἐκδίδοντας τούς νόμους καί τούς κανονισμούς γιά τά πρόστιμα, καθιερώνοντας βοηθήματα ἀπό τά χρήματα τῶν προστίμων, θά ἱκανοποιήσει ἀμέσως τούς ἐργάτες καί θά

τούς ἀναγκάσει νά ξεχάσουν τήν κοινή τους ἐργατική ὑπόθεση, τήν πάλη τους ἐνάντια στούς ἐργοστασιάρχες.

Οἱ ἐλπίδες ὁμως αὐτές τῆς κυβέρνησης, πού παρουσιάζεται σάν ὑπερασπιστής τῶν ἐργατῶν, δέ δικαιώνονται. Εἶδαμε πόσο ἄδικος εἶναι ὁ καινούργιος νόμος ἀπέναντι στούς ἐργάτες, πόσο μικρές εἶναι οἱ παραχωρήσεις πρὸς τοὺς ἐργάτες σέ σύγκριση ἔστω καί μέ τίς διεκδικήσεις πού προβλήθηκαν ἀπό τοὺς ἀπεργοὺς τοῦ Μορόζοφ· εἶδαμε ὅτι ὑπάρχουν παντοῦ παραθυράκια γιά τοὺς ἐργοστασιάρχες πού θέλουν νά παραβιάσουν τὸ νόμο, ὅτι συντάχθηκαν πρὸς τὸ συμφέρον τους οἱ κανονισμοὶ γιά τὰ βοηθήματα, προσθέτοντας στήν ἀυθαιρεσία τῶν ἀφεντικῶν καί τήν ἀυθαιρεσία τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων.

Ὅταν αὐτός ὁ νόμος καί αὐτοὶ οἱ κανονισμοὶ ἐφαρμοστοῦν, ὅταν τοὺς μάθουν οἱ ἐργάτες καί ἀρχίσουν νά καταλαβαίνουν ἀπὸ τίς συγκρούσεις τους μέ τὴ διεύθυνση πῶς τοὺς καταπιέζει ὁ νόμος, τότε θά ἀρχίσουν νά καταλαβαίνουν σιγά-σιγά ὅτι βρίσκονται σέ κατάσταση ἐξάρτησης. Θά καταλάβουν, ὅτι μόνο ἡ ἀθλιότητα τοὺς ἀνάγκασε νά ἐργάζονται στοὺς πλουσίους καί νά ἀρκοῦνται σέ πενταροδεκάρες γιά τὴ βαριά δουλιὰ τους. Θά καταλάβουν ὅτι ἡ κυβέρνηση καί οἱ ὑπάλληλοί της εἶναι μέ τὸ μέρος τῶν ἐργοστασιαρχῶν καί ὅτι οἱ νόμοι καταρτίζονται κατὰ τέτιον τρόπο, ὥστε νά μπορεῖ πιό εὐκολα τὸ ἀφεντικό νά καταπιέζει τὸν ἐργάτη.

Καί οἱ ἐργάτες θά μάθουν, τέλος, ὅτι ὁ νόμος δέ θά κάνει τίποτα γιά νά βελτιώσει τὴν κατάστασή τους, ὅσο θά ὑπάρχει ἡ ἐξάρτηση τῶν ἐργατῶν ἀπὸ τοὺς κεφαλαιοκράτες, γιατί ὁ νόμος θά μεροληπτεῖ πάντοτε ὑπὲρ τῶν κεφαλαιοκρατῶν ἐργοστασιαρχῶν, γιατί οἱ ἐργοστασιάρχες θά μποροῦν πάντοτε νά βρίσκουν τεχνάσματα γιά νά παρακάμπτουν τὸ νόμο.

Ὅταν καταλάβουν αὐτὸ τὸ πράγμα, οἱ ἐργάτες θά δοῦν ὅτι δέν τοὺς μένει παρά μόνο ἓνα μέσο γιά τὴν ὑπεράσπισή τους — νά ἐνωθοῦν ὅλοι μαζί στήν πάλη ἐνάντια στοὺς ἐργοστασιάρχες καί ἐνάντια στό ἄδικο καθεστῶς πού ἐπιβάλλει ὁ νόμος.

**ΤΑ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΑ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ
ΚΑΙ ΤΑ ΑΝΑΜΟΡΦΩΤΙΚΑ ΓΥΜΝΑΣΙΑ²⁷**
(«ΡΟΥΣΚΟΓΕ ΜΠΟΓΚΑΤΣΤΒΟ»²⁸)

Ἐκ τῶν πολλῶν καιρῶν εἶναι γνωστή ἡ λύσις τοῦ ζητήματος τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία, πού προτείνουν οἱ ναρόντικοι καί τήν παρουσιάζει τόν τελευταῖο καιρό πιά ἀνάγλυφα τό «Ρούσκογε Μπογκάτσβο». Οἱ ναρόντικοι δέν ἀρνοῦνται τήν ὑπαρξή τοῦ καπιταλισμοῦ, εἶναι ἀναγκασμένοι νά παραδεχτοῦν τήν ἀνάπτυξή του, πιστεύουν, ὅμως, ὅτι ὁ καπιταλισμός μας δέν εἶναι ἕνα φυσικό καί ἀναγκαῖο προτσές, πού ὀλοκληρῶνει τή μακραιώνη ἀνάπτυξη τῆς ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας στή Ρωσία, ἀλλά ἕνα τυχαῖο φαινόμενο, πού δέν ἔχει στέρεες ρίζες καί ἀποτελεῖ ἀπλῶς παρέκκλιση ἀπό τό δρόμο πού προδιαγράφει ὅλη ἡ ἱστορική ζωή τοῦ ἔθνους. «Πρέπει, — λένε οἱ ναρόντικοι, — νά διαλέξουμε ἄλλους δρόμους γιά τήν πατρίδα», νά ἐγκαταλείψουμε τό δρόμο τοῦ καπιταλισμοῦ καί νά «κοινοτικοποιήσουμε» τήν παραγωγή, χρησιμοποιώντας τίς ὑπάρχουσες δυνάμεις «ὀλόκληρης» τῆς «κοινωνίας», πού ἤδη ἀρχίζει τάχα νά πείθεται ὅτι ὁ καπιταλισμός δέν ἔχει βάσεις.

Εἶναι ὀλοφάνερο, πῶς ἂν εἶναι δυνατόν νά διαλέξει κανεῖς ἄλλο δρόμο γιά τήν πατρίδα, ἂν ὀλόκληρη ἡ κοινωνία ἀρχίζει νά καταλαβαίνει τήν ἀνάγκη αὐτή, τότε ἡ «κοινοτικοποίηση» τῆς παραγωγῆς δέν παρουσιάζει μεγάλες δυσκολίες καί δέν ἀπαιτεῖται ὀρισμένη προπαρασκευαστική ἱστορική περίοδος. Ἄρκει ἀπλῶς νά ἐπεξεργαστοῦμε τό σχέδιο αὐτῆς τῆς κοινοτικοποίησης καί νά πείσουμε τούς ἀρμόδιους ὅτι εἶναι πραγματοποιήσιμο τό σχέδιο, — καί ἡ «πατρίδα» θά στραφεῖ ἀπό τό λαθεμένο δρόμο τοῦ καπιταλισμοῦ στό δρόμο τῆς κοινωνικοποίησης.

Ὁ καθένας καταλαβαίνει πόσο τεράστιο ἐνδιαφέρον πρέπει νά παρουσιάζει τό σχέδιο αὐτό, πού ἐπαγγέλλεται τόσο

εὐχάριστες προοπτικές, καί γιά τό λόγο αὐτό τό ρωσικό κοινό πρέπει νά χρωστάει μεγάλη εὐγνωμοσύνη στόν κ. Γιουζακόφ, ἕναν ἀπό τούς μόνιμους συνεργάτες τοῦ περιοδικοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτσβο», γιατί ἔκανε τόν κόπο νά ἐπεξεργαστεῖ ἕνα τέτιο σχέδιο. Στό «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» τοῦ Μάη βρίσκουμε τό ἄρθρο του: «Μιά ἐκπαιδευτική οὐτοπία» μέ τόν ὑπότιτλο: «Σχέδιο παλλαϊκῆς ὑποχρεωτικῆς μέσης ἐκπαίδευσης».

Καί τί σχέση ἔχει αὐτό μέ τήν «κοινοτικοποίηση» τῆς παραγωγῆς; — θά ρωτήσῃ ὁ ἀναγνώστης. Τήν πιά ἄμεση, γιατί τό σχέδιο τοῦ κ. Γιουζακόφ εἶναι πολύ πλατύ. Τό σχέδιο τοῦ ἀρθρογράφου προβλέπει τήν ἴδρυση σέ κάθε ἐπαρχία ἑνός γυμνασίου, πού θά περιλαμβάνει ὄλο τόν ἀνδρικό καί γυναικεῖο πληθυσμό σχολικῆς ἡλικίας (ἀπό 8 ὡς 20 χρονῶν, τό maximum καί ὡς 25 χρονῶν). Τά γυμνάσια αὐτοῦ τοῦ εἴδους θά εἶναι παραγωγικές ἐνώσεις, πού θά ἀσχολοῦνται μέ γεωργικό καί ἡθοπλαστικό νοικοκυριό· πού ὄχι μόνο θά συντηροῦν μέ τήν ἐργασία τους τόν πληθυσμό τῶν γυμνασίων (πού, κατά τόν κ. Γιουζακόφ, ἀποτελεῖ τό ἕνα πέμπτο τοῦ πληθυσμοῦ), ἀλλά θά δίνουν ἐπιπλέον καί τά μέσα γιά τή συντήρηση ὄλου τοῦ παιδικοῦ πληθυσμοῦ. Ἕνας λεπτομερειακός ὑπολογισμός τοῦ ἀρθρογράφου γιά ἕνα ὑποδειγματικό γυμνάσιο ἐπαρχίας (πού θά εἶναι «γυμνάσιο-φέρμα», «γυμνασιακό νοικοκυριό», ἢ «γεωργικό γυμνάσιο»), δείχνει ὅτι συνολικά τό γυμνάσιο θά συντηρεῖ πάνω ἀπό τό μισό πληθυσμό τοῦ τόπου. Ἄν πάρουμε ὑπόψη, ὅτι σέ κάθε τέτιο γυμνάσιο (συνολικά σχεδιάζεται νά γίνουν στή Ρωσία 20 000 διπλά γυμνάσια, δηλ. 20 000 ἀρρένων καί 20 000 θηλέων) θά δοθεῖ γῆ καί μέσα παραγωγῆς (τό σχέδιο προβλέπει νά ἐκδόσουν τά ζέμστβο ὁμολογίες ἐγγυημένες ἀπό τήν κυβέρνηση μέ ἐπιτόκιο 4 1/2% καί 1/2% ἀπόσβεση), — θά καταλάβουμε πραγματικά πόσο «τεράστιο» εἶναι τό «σχέδιο» τοῦ κ. Γιουζακόφ. Ἡ παραγωγή κοινωνικοποιεῖται γιά ὄλοκληρο τό μισό πληθυσμό. Δηλαδή, διαλέγεται μεμιᾶς ἄλλος δρόμος γιά τήν πατρίδα! Κι αὐτό κατορθώνεται «χωρίς κανένα ἔξοδο (sic*) ἀπομέρους τῆς κυβέρνησης, τοῦ ζέμστβο καί τοῦ λαοῦ». Αὐτό «φαίνεται οὐτοπία μόνο ἀπό πρώτη ματιά», ἐνῶ στήν πραγματικότητα «εἶναι πολύ πιά πραγματοποιήσιμο ἀπό τήν παλλαϊκή στοιχειώδη ἐκπαίδευση». Ὁ κ. Γιουζακόφ, λέει, ὅτι ἡ οἰκονομική πράξις πού χρειάζεται γι'

* —ἔτσι! Ἡ Σύντ.

αυτό «δέν ἀποτελεῖ χίμαιρα καί οὐτοπία», καί, ὅπως εἶδαμε, εἶναι κατορθωτή ὄχι μόνο χωρίς ἔξοδα, χωρίς κανένα ἔξοδο, μά καί χωρίς ν' ἀλλάξουν τά «καθιερωμένα ἐκπαιδευτικά προγράμματα»!! Ὁ κ. Γιουζακόφ πολύ σωστά παρατηρεῖ ὅτι «ὄλα αὐτά ἔχουν ἀρκετά μεγάλη σημασία, ἐφόσον ὑπάρχει ἡ ἐπιθυμία νά μὴν περιοριστοῦμε ἀπλῶς στό πείραμα, ἀλλά νά πετύχουμε πραγματικά τήν παλλαϊκή μόρφωση». Λέει, βέβαια, ὅτι αὐτός «δέν ἔβαλε γιά σκοπό του νά καταρτίσει ἕνα ἐπακριβές σχέδιο», ἡ ἐκθεσή του ὁμως δίνει καί τόν προβλεπόμενο ἀριθμό μαθητῶν καί μαθητριῶν γιά τό κάθε γυμνάσιο, καί τόν ὑπολογισμό τῶν ἐργατικῶν δυνάμεων, πού χρειάζονται γιά τή συντήρηση τοῦ πληθυσμοῦ τῶν γυμνασίων, καί τόν ἀριθμό τοῦ διδαχτικοῦ καί διοικητικοῦ προσωπικοῦ, καί ἀναφέρει τόσο τίς ἀπολαβές τῶν μελῶν τοῦ γυμνασίου σέ εἶδος, ὅσο καί τίς ἀποδοχές σέ χρήμα τῶν παιδαγωγῶν, γιαιτρῶν, τεχνικῶν καί μαστόρων. Ὁ ἀρθογράφος ὑπολογίζει λεπτομερειακά τόν ἀριθμό τῶν ἐργάσιμων ἡμερῶν, πού εἶναι ἀπαραίτητες γιά τίς γεωργικές ἐργασίες, τήν ἔκταση τῆς γῆς, πού εἶναι ἀπαραίτητη γιά τό κάθε γυμνάσιο καί τά χρηματικά μέσα, πού ἀπαιτοῦνται γιά τήν ἀρχική τους ἐγκατάσταση. Προβλέπει ποιὰ θά εἶναι ἡ τύχη, ἀπό τό ἕνα μέρος, τῶν ἀλλοεθνῶν καί τῶν αἰρετικῶν, πού δέ θά μπορέσουν νά ἐπωφεληθοῦν ἀπό τά εὐεργετήματα τῆς παλλαϊκῆς μέσης ἐκπαίδευσης, καί ἀπό τό ἄλλο μέρος, τῶν ἀτόμων, πού θ' ἀποβάλλονται ἀπό τά γυμνάσια γιά κακή διαγωγή. Ὁ ἀρθρογράφος κάνει ὑπολογισμούς, πού δέν περιορίζονται μόνο στό ὑποδειγματικό γυμνάσιο. Σέ καμιά περίπτωση. Βάζει τό ζήτημα τῆς σύστασης ὄλων, καί τῶν 20 000 διπλῶν γυμνασίων καί κάνει ὑποδείξεις μέ ποιόν τρόπο θά βρεθεῖ ἡ ἀναγκαία ἔκταση γῆς καί μέ ποιόν τρόπο θά ἐξασφαλιστεῖ «ἐπαρκές διδαχτικό καί διοικητικό προσωπικό καθῶς καί διαχειριστές».

Εἶναι εὐνόητο, ὅτι ἕνα παρόμοιο σχέδιο παρουσιάζει συναρπαστικό ἐνδιαφέρον, — ἐνδιαφέρον ὄχι μόνο θεωρητικό (εἶναι ὀλοφάνερο, ὅτι ἕνα σχέδιο κοινοτικοποίησης τῆς παραγωγῆς δουλεμένο κατά τρόπο τόσο συγκεκριμένο θά πείσει ὀριστικά ὄλους τοὺς σκεπτικιστές καί θά ἐκμηδενίσει ὄλους ἐκείνους πού δέν πιστεύουν ὅτι εἶναι πραγματοποιήσιμα τά σχέδια αὐτά), ἀλλά καί ζωτικό πραχτικό ἐνδιαφέρον. Θά ἦταν περίεργο ἂν ἡ ὑψηλή κυβέρνησις δέν ἔδινε προσοχή στό σχέδιο ὀργάνωσης τῆς παλλαϊκῆς ὑποχρεωτικῆς μέσης ἐκπαίδευσης, ἰδίως ὅταν ἐκεῖνος πού κατάρτισε τό σχέδιο βεβαιώνει

κατηγορηματικά, ότι ή δουλιά αυτή θά γίνει «χωρίς κανένα έξοδο» και «θά συναντήσει εμπόδια όχι τόσο από την πλευρά των χρηματικῶν και οικονομικῶν ὄρων τοῦ προβλήματος, όσο από την πλευρά των πολιτιστικῶν ὄρων», εμπόδια ὅμως πού «δέν είναι ἀνυπέρβλητα». Τό σχέδιο αὐτό ἀφορᾷ ἄμεσα όχι μόνο τό ὑπουργεῖο Παιδείας, μά ἐξίσου και τό ὑπουργεῖο Ἑσωτερικῶν, τό ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν, τό ὑπουργεῖο Γεωργίας, ἀκόμα, ὅπως θά δοῦμε παρακάτω, και τό ὑπουργεῖο Στρατιωτικῶν. Τά «ἀναμορφωτικά γυμνάσια», πού προβλέπει τό σχέδιο, θά πρέπει, κατά πάσα πιθανότητα, νά ὑπαχθοῦν στό ὑπουργεῖο Δικαιοσύνης. Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ότι και τά ὑπόλοιπα ὑπουργεῖα θά δείξουν ἐνδιαφέρον γι' αὐτό τό σχέδιο πού, σύμφωνα μέ τά λόγια τοῦ κ. Γιουζακόφ, «θ' ἀνταποκριθεῖ σ' ὅλες τίς ἀνάγκες, πού ἀριθμήσαμε πιό πάνω (δηλ. τῆς μόρφωσης και τῆς συντήρησης), προφανῶς δέ και σέ πολλές ἄλλες».

Γιά τό λόγο αὐτό εἴμαστε βέβαιοι, ότι ὁ ἀναγνώστης δέ θά μᾶς παρεξηγήσει, ἂν ἀσχοληθοῦμε μέ τή λεπτομερειακή ἐξέταση αὐτοῦ τοῦ ἐξαιρετικοῦ σχεδίου.

Ἡ βασική σκέψη τοῦ κ. Γιουζακόφ βρίσκεται στά ἐξῆς: ἡ περίοδος τοῦ καλοκαιριοῦ εἶναι ὀλότελα ἀπαλλαγμένη ἀπό μαθήματα και ἀφιερώνεται στή γεωργική δουλιά. Παρακάτω. Οἱ μαθητές, πού τελειώνουν τό γυμνάσιο, παραμένουν ἕνα διάστημα σ' αὐτό σάν ἐργάτες· ἐκτελοῦν τίς χειμωνιάτικες ἐργασίες και χρησιμοποιοῦνται σέ βιοτεχνικές δουλιές, πού συμπληρώνουν τίς γεωργικές και δίνουν τή δυνατότητα σέ κάθε γυμνάσιο νά συντηρεῖ μέ τήν ἐργασία τῶν χειρῶν του ὅλους τοὺς μαθητές και ἐργάτες, ὅλο τό διδαχτικό και διοικητικό προσωπικό και νά καλύπτει τά ἐξοδα τῆς ἐκπαίδευσης. Τά γυμνάσια αὐτοῦ τοῦ εἶδους — λέει σωστά ὁ κ. Γιουζακόφ — θά γίνουν μεγάλα γεωργικά ἀρτέλ. Κοντά στά ἄλλα, ἡ τελευταία αὐτή ἐκφραση δέν ἀφήνει πιά οὔτε τήν ἐλάχιστη ἀμφιβολία, ότι ἔχουμε δικαίωμα νά βλέπουμε τό σχέδιο τοῦ κ. Γιουζακόφ σάν τά πρῶτα βήματα τῆς ναροντικιστικῆς «κοινοτικοποίησης» τῆς παραγωγῆς, σάν ἕνα μέρος τοῦ καινούργιου δρόμου πού θά πρέπει νά διαλέξει ἡ Ρωσία, γιά ν' ἀποφύγει τίς περιπέτειες τοῦ καπιταλισμοῦ.

«Σήμερα, — λέει ὁ κ. Γιουζακόφ, — τελειώνουν τό γυμνάσιο σέ ἡλικία 18-20 χρονῶν και κάποτε καθυστεροῦν 1-2 χρόνια. Μέ τήν ὑποχρεωτική ἐκπαίδευση... ἡ καθυστέρηση θά γίνει ἀκόμα πιό συχνό φαινόμενο. Θά τελειώνουν ἀργότερα

καί οἱ τρεῖς ἀνώτερες τάξεις θ' ἀποτελοῦνται ἀπό μαθητές ἡλικίας 16 ὡς 25 χρονῶν, ἐφόσον τά 25 ἀκριβῶς χρόνια θά εἶναι τό τελευταῖο ὄριο ἡλικίας, πέρα ἀπό τό ὁποῖο θά διώχονται ὅσοι δέ θάχουν τελειώσει τό γυμνάσιο. Ἔτσι, παίρνοντας ὑπόψη τόν πρόσθετο ἀριθμό τῶν μεγάλων μαθητῶν τῆς πέμπτης τάξης, μπορούμε σίγουρα νά ὑπολογίσουμε, ὅτι τό ἕνα τρίτο περίπου τῶν μαθητῶν τοῦ γυμνασίου... θά ἔχουν ἡλικία κατάλληλη γιά δουλιά». Κι ἂν ἀκόμα περιορίσουμε τό ποσοστό αὐτό στό ἕνα τέταρτο, ὅπως ὑπολογίζει παραπέρα ὁ συγγραφέας, προσθέτοντας στίς 8 τάξεις τοῦ γυμνασίου καί 2 τάξεις τοῦ προπαρασκευαστικοῦ δημοτικοῦ σχολείου (ὅπου θά γίνονταν δεχτά ἀγράμματα παιδιά 8 χρονῶν), — πάλι θά ἔχουμε ἕνα πολύ μεγάλο ἀριθμό ἐργατῶν πού θά' τά καταφέρνουν μέ τή βοήθεια τῶν μισοεργατῶν νά κάνουν τίς καλοκαιρινές δουλιές. Ὅμως «τό δεκατάξιο γυμνάσιο - φέρμα, — δικαιολογημένα παρατηρεῖ ὁ κ. Γιουζακόφ, — θά χρειαστεῖ κατανάγκην ὀρισμένο ἀριθμό ἐργατῶν γιά τό χειμῶνα». Ποῦ θά βρεθοῦν αὐτοί; Ὁ ἀρθρογράφος προτείνει δύο λύσεις: 1) τή μίσθωση ἐργατῶν («ἀπό αὐτούς ὀρισμένοι ἄξιοι θά μπορούσαν νά συμμετέχουν στό εἰσόδημα»). Τό νοικοκυριό τοῦ γυμνασίου πρέπει νά εἶναι προσοδοφόρο νοικοκυριό καί νά δικαιώνει αὐτή τή μίσθωση. Ὁ ἀρθρογράφος ὅμως «θεωρεῖ πῶς σπουδαία μιᾶ ἄλλη λύση»: 2) οἱ ἀπόφοιτοι τοῦ γυμνασίου θά εἶναι ὑποχρεωμένοι νά ξεπληρώσουν μέ δουλιά τά δίδακτρα καί τά ἔξοδα τῆς συντήρησής τους στίς κατώτερες τάξεις. Αὐτό ἀποτελεῖ «ἄμεση ὑποχρέωσή» τους, — προσθέτει ὁ κ. Γιουζακόφ, — ὑποχρέωση, φυσικά, μόνο γιά κείνους πού δέν μποροῦν νά πληρώσουν τά δίδακτρα. Αὐτοί ἀκριβῶς θά ἀποτελέσουν τόν ἀπαραίτητο ἀριθμό τῶν ἐργατῶν γιά τό χειμῶνα καί τό συμπληρωματικό ἀριθμό τῶν ἐργατῶν γιά τό καλοκαίρι.

Αὐτό εἶναι τό πρῶτο χαρακτηριστικό τῆς σχεδιαζόμενης ὀργάνωσης, πού «θά συνενώσει κατά κοινότητες» σέ γεωργικά ἀρτέλ τό ἕνα πέμπτο τοῦ πληθυσμοῦ. Σ' αὐτήν μπορούμε νά δοῦμε κιόλας τί λογῆς θά εἶναι ἡ ἐκλογή τοῦ ἄλλου δρόμου γιά τήν πατρίδα. Ἡ μισθωτή ἐργασία, πού ἀποτελεῖ σήμερα τή μοναδική πηγή συντήρησης γιά τά πρόσωπα πού «δέν μποροῦν νά πληρώσουν τά δίδακτρα» καί τή συντήρησή τους, ἀντικατασταίνεται μέ τήν ὑποχρεωτική ἀπλήρωτη ἐργασία. Αὐτό ὅμως δέν πρέπει νά μᾶς δημιουργεῖ σύγχυση: δέν πρέπει

νά ξεχνᾶμε ὅτι, σέ ἀντάλλαγμα, ὁ πληθυσμός θ' ἀπολαβαίνει τὰ ἀγαθὰ τῆς γενικῆς μέσης ἐκπαίδευσης.

Πᾶμε παρακάτω. Ὁ ἀρθογράφος σχεδιάζει νά γίνουν χωριστά γυμνάσια ἀρρένων καί χωριστά θηλέων, ἀπό συγκατάβαση πρὸς τὴν προκατάληψη πού ἐπικρατεῖ στὴν ἠπειρωτικὴ Εὐρώπη ἐνάντια στὴ μικτὴ ἐκπαίδευση, ἡ ὁποία πραγματικά θά ἦταν πιὸ ὀρθολογικὴ. «50 μαθητὲς στὴν τάξη ἢ 500 καί στίς δέκα τάξεις ἢ 1 000 στό κάθε νοικοκυριό γυμνασίου (500 ἀγόρια καί 500 κορίτσια) θά εἶναι ἕνας ὁλότελα κανονικός ἀριθμός» τοῦ μέσου γυμνασίου. Θά ἔχει 125 «ζευγάρια ἐργάτες» καί ἀνάλογο ἀριθμὸ μισοεργατῶν. «Ἄν προσθέσω, — λέει ὁ κ. Γιουζακόφ, — ὅτι ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς τῶν ἐργατῶν εἶναι σέ θέση νά καλλιεργήσῃ λχ., στὴ Μικρορωσία, 2 500 ντεσιατίνες καλλιεργήσιμης γῆς, τότε ὁ καθένας θά καταλάβῃ τί τεράστια δύναμη ἀντιπροσωπεύει ἡ ἐργασία τοῦ γυμνασίου»!...

Ἐκτός ὅμως ἀπὸ τοὺς ἐργάτες αὐτοὺς θά ὑπάρχουν καί «οἱ μόνιμοι ἐργάτες» πού «θά ξεπληρώνουν μέ δουλιὰ» τὰ δίδακτρα καί τὰ ἔξοδα συντήρησης. Πόσοι θά εἶναι; Κάθε χρόνο θά ἀποφοιτοῦν 45 μαθητὲς καί μαθήτριες. Τὸ ἕνα τρίτο τῶν μαθητῶν θά ὑπηρετεῖ ἐπὶ τρία χρόνια τὴ στρατιωτικὴ του θητεία (τώρα ὑπηρετεῖ τὸ ἕνα τέταρτο. Ὁ ἀρθογράφος ἀνεβάζει τὸν ἀριθμὸ αὐτὸ ὡς τὸ ἕνα τρίτο, μειώνοντας τὸ χρόνο τῆς θητείας σέ 3 χρόνια). «Δέ θά εἶναι ἄδικο νά μποῦν στὴν ἴδια μοῖρα καί τὰ ὑπόλοιπα δυὸ τρίτα, δηλ. νά κρατοῦνται στὰ γυμνάσια γιὰ νά ξεπληρώσουν μέ ἐργασία τὰ δίδακτρά τους, καθὼς καί τὰ δίδακτρα τῶν συντρόφων τους, πού κλήθηκαν στό στρατό. Ἐπίσης ὄλα τὰ κορίτσια μποροῦν νά κρατοῦνται γιὰ τὸν ἴδιο σκοπὸ».

Διαγράφεται ὄλο καί πιὸ καθαρά ἡ ὀργάνωση τοῦ νέου καθεστώτος, τὸ ὁποῖο θά ἐγκαθιδρυθεῖ στὴν πατρίδα, πού θάχει διαλέξει ἄλλο δρόμο. Σήμερα ὄλοι οἱ ρῶσοι ὑπήκοοι θεωροῦνται ὑποχρεωμένοι νά κάνουν τὴ στρατιωτικὴ τους θητεία, κι ἐπειδὴ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀτόμων τῆς κάθε κλάσης εἶναι μεγαλύτερος ἀπὸ τὸν ἀπαιτούμενο ἀριθμὸ στρατιωτῶν, οἱ τελευταῖοι παίρνονται μέ κλῆρο. Στὴν κοινοτικοποιημένη παραγωγή οἱ κληρωτοὶ θά παίρνονται ἐπίσης μέ κλῆρο, οἱ ὑπόλοιποι ὅμως προβλέπεται «νά μποῦν στὴν ἴδια μοῖρα», δηλ. νά ὑποχρεωθοῦν νά ὑπηρετήσουν τρίχρονη θητεία, ἀλήθεια, ὄχι στρατιωτικὴ, ἀλλὰ θητεία ἐργασίας γιὰ τὸ γυμνάσιο. Θά εἶναι ὑποχρεωμένοι νά ξεπληρώνουν μέ δουλιὰ τὸ ἀντίτιμο τῆς συντήρησης τῶν συντρόφων τους, πού ὑπηρετοῦν στό στρατό. Ὅλοι

θά είναι υποχρεωμένοι νά ξεπληρώνουν μέ δουλιά; Όχι. Μόνο εκείνοι πού δέν μπορούν νά πληρώσουν τά δίδακτρα. Ό άρθρογράφος έχει ήδη διατυπώσει πιο πάνω τήν επιφύλαξη αὐτή, καί θά δοῦμε παρακάτω ὅτι γιά τά πρόσωπα, πού εἶναι σέ θέση νά πληρώσουν δίδακτρα, γενικά σχεδιάζει νά ὀργανωθοῦν εἰδικά γυμνάσια τοῦ παλιοῦ τύπου. Γεννιέται τό ἐρώτημα: γιατί νά εἶναι υποχρεωμένοι νά ξεπληρώνουν μέ δουλιά τά ἔξοδα συντήρησης τῶν συντρόφων τους, πού ὑπηρετοῦν στό στρατό, ἐκείνοι πού δέν μπορούν νά πληρώσουν τά δίδακτρα καί ὄχι ἐκείνοι πού μπορούν; Τό γιατί εἶναι εὐνόητο. Ἄν οἱ μαθητές τοῦ γυμνασίου χωριστοῦν σέ μαθητές πού θά πληρῶνουν καί σέ μαθητές πού δέ θά πληρῶνουν, εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι ἡ μεταρρύθμιση δέ θίγει καθόλου τή σημερινή συγκρότηση τῆς κοινωνίας: αὐτό τό καταλαβαίνει θαυμάσια καί ὁ ἴδιος ὁ κ. Γιουζακόφ. Κι ἂν ἔτσι ἔχει τό ζήτημα, εἶναι εὐνόητο ὅτι τά γενικά ἔξοδα τοῦ κράτους (γιά τοὺς στρατιῶτες) θά τά πληρῶνουν ἐκείνοι πού δέν ἔχουν μέσα συντήρησης* ἀκριβῶς ὅπως τά πληρῶνουν καί σήμερα μέ τή μορφή, λχ., τῶν ἔμμεσων φόρων κτλ. Ποιά, λοιπόν, εἶναι ἡ διαφορά τοῦ καινούργιου καθεστώτος; Ἡ διαφορά εἶναι ὅτι σήμερα ὅσοι δέν ἔχουν μέσα μπορούν νά πουλήσουν τήν ἐργατική τους δύναμη, ἐνῶ στό καινούργιο καθεστῶς θά εἶναι *υποχρεωμένοι* νά ἐργάζονται δωρεάν (δηλ. μόνο γιά τή συντήρηση). Δέν μπορεί νά ὑπάρξει οὔτε ἡ ἐλάχιστη ἀμφιβολία, ὅτι ἡ Ρωσία ἀποφεύγει ἔτσι ὅλες τίς περιπέτειες τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ συστήματος. Ἡ ἐλεύθερη μισθωτή ἐργασία, πού μᾶς ἀπειλεῖ «μέ τήν πληγή τοῦ προλεταριάτου», ἐξοστρακίζεται καί παραχωρεῖ τήν θέση της... στή δωρεάν υποχρεωτική ἐργασία.

Καί δέν εἶναι καθόλου παράξενο ὅτι οἱ ἄνθρωποι πού τοποθετοῦνται μέσα στίς σχέσεις τῆς δωρεάν υποχρεωτικῆς ἐργασίας θά βρεθοῦν σέ συνθήκες πού ἀντιστοιχοῦν σ' αὐτές τίς σχέσεις. Ἄκουστε τί μᾶς λέει ὁ ναρόντικος («φίλος τοῦ λαοῦ») ἀμέσως ὕστερα ἀπό τά παραπάνω:

«Ἄν παράλληλα ἐπιτραποῦν οἱ γάμοι ἀνάμεσα στοὺς νέους πού ἀποφοίτησαν κι ἔμειναν 3 χρόνια στό γυμνάσιο· ἂν χτιστοῦν ξεχωριστά κτίρια γιά τοὺς οἰκογενειάρχες ἐργάτες· κι ἂν τά εἰσοδήματα τοῦ γυμνασίου ἐπιτρέψουν νά τοὺς χορηγεῖται ὅταν φύγουν ἀπό τό γυμνάσιο, κάποιο ἔστω καί μικρό βοή-

* Διαφορετικά δέ θά μπορούσε νά κρατηθεῖ ἡ κυριαρχία τῶν πρώτων πάνω στοὺς δευτέρους.

θημα σέ χρῆμα καί σέ εἶδος, τότε ἡ τρίχρονη αὐτή παραμονή στό γυμνάσιο θά ἀποτελεῖ πολύ μικρότερο βάρους ἀπό τή στρατιωτική θητεία...».

Δέν εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι οἱ προνομιακοὶ αὐτοὶ ὄροι θ' ἀναγκάσουν τόν πληθυσμό νά ἐπιδιώξει μ' ὄλη του τήν ψυχὴ νά πάει στό γυμνάσιο; Κρίνετέ το μόνοι σας: πρῶτο, θά ἐπιτρέπεται ὁ γάμος. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι, σύμφωνα μέ τό ἀστικό δίκαιο πού ἰσχύει σήμερον, γενικά δέν ἀπαιτεῖται τέτια ἄδεια (ἀπό τή διεύθυνση). Πάρτε ὅμως ὑπόψη σας ὅτι θά εἶναι μαθητές καὶ μαθήτριες γυμνασίου, — πού ἔχουν πατήσιν, βέβαια, τὰ 25, πάντως ὅμως εἶναι μαθητές γυμνασίου. Ἄν στοὺς φοιτητές τοῦ πανεπιστημίου δέν ἐπιτρέπεται ὁ γάμος, θά μπορούσε νά ἐπιτραπεῖ στοὺς μαθητές γυμνασίου; Καί σέ συνέχεια, ἡ ἄδεια θά ἐξαρτιέται ἀπό τή διεύθυνση τοῦ γυμνασίου, συνεπῶς ἀπό ἀνθρώπους μέ ἀνώτερη μόρφωση: εἶναι φανερό ὅτι δέν ὑπάρχει λόγος νά φοβόμαστε ὑπερβασίες. Ὅσοι ἔχουν τελειώσει τό γυμνάσιο καί παραμένουν σ' αὐτό σάν μόνιμοι ἐργάτες δέν εἶναι πιά μαθητές γυμνασίου. Καί παρ' ὅλα αὐτὰ καί γι' αὐτούς γίνεται λόγος γιά ἄδεια γάμου, δηλαδή γιά ἀνθρώπους 21-27 χρονῶν. Πρέπει νά παραδεχτοῦμε ὅτι ὁ καινούργιος δρόμος, πού διάλεξε ἡ πατρίδα, συνεπάγεται ὀρισμένο περιορισμό τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων τῶν ῥώσων πολιτῶν, πρέπει ὅμως νά ποῦμε ὅτι τὰ ἀγαθὰ τῆς γενικῆς μέσης ἐκπαίδευσης δέν μποροῦν ν' ἀποχτηθοῦν χωρὶς θυσίες. Δεύτερον, γιά τοὺς οἰκογενειάρχες ἐργάτες θά χτιστοῦν χωριστές κατοικίες, ἀσφαλῶς ὄχι χειρότερες ἀπὸ τίς καμαροῦλες, ὅπου ζοῦν σήμερον οἱ ἐργοστασιακοὶ ἐργάτες. Καί τρίτον, οἱ μόνιμοι ἐργάτες παίρνουν γι' αὐτὸ ἓνα «μικρὸ βοήθημα». Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ πληθυσμὸς θά προτιμήσει τὰ πλεονεχτήματα τῆς ἡσυχῆς ζωῆς κἄτω ἀπὸ τὴν προστασία τῶν ἀνωτέρων καὶ ὄχι τὴν ταραχώδη ζωὴ τοῦ καπιταλισμοῦ, θά τὰ προτιμήσει σέ τέτιο βαθμό, πού ὀρισμένοι ἐργάτες θά μείνουν γιά πάντα στό γυμνάσιο (ἀσφαλῶς σέ ἔνδειξη εὐγνωμοσύνης γιατί τοὺς ἐπέτρεψαν νά παντρευτοῦν): «Ἐνας μικρὸς ἀριθμὸς μόνιμων ἐργατῶν, πού ἔχουν μείνει ὀριστικά στό γυμνάσιο καὶ ἔχουν ἐνωθεῖ μ' αὐτὸ (sic!), συμπληρώνει αὐτὲς τίς ἐργατικὲς δυνάμεις τοῦ νοικοκυριοῦ τοῦ γυμνασίου. Αὐτὲς εἶναι οἱ ἐνδεχόμενες καὶ καθόλου οὐτοπικὲς ἐργατικὲς δυνάμεις τοῦ γεωργικοῦ μας γυμνασίου».

Συμπαθᾶτε με! Τί τό «οὐτοπικὸ» ὑπάρχει ἐδῶ; Μόνιμοι ὄρωρεάν ἐργάτες, πού «ἔχουν ἐνωθεῖ» μέ τὰ ἀφεντικά, τὰ ὀ-

ποῖα τοὺς ἐπιτρέπουν νά παντρευτοῦν· μά ρωτῆστε ὅποιονδῆ-
ποτε παλιόν ἀγρότη καί θά σᾶς πεῖ ἀπό τήν προσωπική του
πεῖρα ὅτι ὅλα αὐτά εἶναι ἀπολύτως πραγματοποιήσιμα.

(Ἐκολουθεῖ*)

Γράφτηκε τὸ φθινόπωρο τοῦ 1895

Δημοσιεύτηκε στίς 25 τοῦ Νοέμ-
βρη 1895 στήν ἐφημερίδα «Σα-
μάρσκι Βέστνικ» ἀρ. φύλλου 254.

Ἐπογραφή Κ. Τ—ιν

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κείμενο τῆς ἐφημερίδας «Σα-
μάρσκι Βέστνικ»

---

* Ἡ συνέχεια στήν ἐφημερίδα «Σαμάρσκι Βέστνικ» δέν ἀκολούθησε.
Ἡ Σόντ.

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΕΡΓΑΤΕΣ ΚΑΙ ΤΙΣ ΕΡΓΑΤΡΙΕΣ
ΤΟΥ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟΥ ΘΟΡΝΤΟΝ²⁰

Ἐργάτες καί ἐργάτριες τοῦ ἐργοστασίου Θόρντον!

Ἡ 6 καί 7 τοῦ Νοέμβρη πρέπει νά μείνουν γιά ὅλους μας ἀξέχαστες μέρες... Οἱ ὑφαντουργοί, μέ τήν ἐνωμένη ἀντίστασή τους στήν πίεση τοῦ ἀφεντικοῦ, ἀπέδειξαν ὅτι στίς δύσκολες στιγμές βρίσκονται ἀκόμα ἀνάμεσά μας ἄνθρωποι, πού ξέρουν νά ὑπερασπίζουν τά κοινά μας ἐργατικά συμφέροντα, ὅτι τά ἐνάρετα ἀφεντικά μας δέν κατόρθωσαν ἀκόμα νά μᾶς μετατρέψουν ὀριστικά σέ ἄθλιους σκλάβους τοῦ ἀπύθμενου πορτοφολιοῦ τους. Σύντροφοι, ἄς ἐξακολουθήσουμε νά ἐφαρμόζουμε σταθερά καί ἀπαρέγκλιτα τή γραμμή μας ὡς τό τέλος, ἄς θυμόμαστε, ὅτι μόνο μέ κοινές συντονισμένες προσπάθειες μπορούμε νά βελτιώσουμε τή θέση μας. Πρῶτα ἀπ' ὅλα, σύντροφοι, προσέξτε μήν πέσετε στήν παγίδα πού μέ τόση πονηριά σᾶς στήνουν οἱ κ.κ. Θόρντον. Αὐτοί σκέφτονται ἔτσι: «τώρα εἶναι περίοδος στασιμότητας στήν πούληση τῶν ἐμπορευμάτων κι ἔτσι μέ τούς παλιούς ὄρους δουλειᾶς στό ἐργοστάσιο δέν μπορούμε νά ἔχουμε τά προηγούμενα κέρδη... Καί γιά λιγότερα δέ συμφωνᾶμε... Συνεπῶς, πρέπει νά στηριχτοῦμε στ' ἀδέρφια μας, τούς ἐργάτες, ἄς πληρώσουν αὐτοί τά σπασμένα γιά τίς χαμηλές τιμές τῆς ἀγορᾶς. Μόνο πού ἡ δουλίτσα αὐτή δέν πρέπει νά ὀργανωθεῖ ὅπως - ὅπως, ἀλλά μέ τέχνη, ὥστε ὁ ἐργάτης μέ τήν ἀφέλεια πού τόν χαρακτηρίζει νά μήν καταλάβει τί τῶσ' μαγειρεύουμε... Ἄν τούς θίξουμε ὅλους μονομιᾶς, θά ξεσηκωθοῦν ὅλοι μαζί καί δέ θά κάνουμε τίποτα· στήν ἀρχή λοιπόν ἄς ξεγελάσουμε τούς κἀκόμοιρους τούς ὑφαντουργάκους καί τότε καί οἱ ἄλλοι δέ θά τή γλυτώσουν... Δέ συνηθίσαμε νά φερνόμαστε μέ τό γάντι σ' αὐτούς τούς ἀνθρωπάκους, ἐξάλλου καί γιά πσιό λόγο; Ἐχουμε

καινούργιες σκουπες, πού σκουπίζουν καλύτερα...». Κι έτσι οί εργοστασιάρχες, πού φροντίζουν γιά τό καλό του έργάτη, θέλουν στά κρυφά, στά μουλωχτά, νά έτοιμάσουν γιά τούς εργάτες όλων των τμημάτων του εργοστασίου ένα μέλλον, σάν κι αυτό πού έχουν δημιουργήσει γιά τούς ύφαντουργούς... Γιά τό λόγο αυτό, αν όλοι έμεις μείνουμε αδιάφοροι γιά τήν τύχη του ύφαντουργικού τμήματος, θά σκάψουμε μέ τά ίδια μας τά χέρια τό λάκκο όπου πολύ γρήγορα θά μᾶς ρίξουν και μᾶς. Οί ύφαντουργοί τελευταία έβγαζαν κατά μέσο όρο 3 ρούβλια και 50 καπίκια τό δεκαπενθήμερο και σ' αυτό τό διάστημα σοφίζονταν διάφορους τρόπους γιά νά ζήσουν μιά οικογένεια από 7 άτομα μέ 5 ρούβλια ή μιά οικογένεια αποτελούμενη από τό άντρόγυνο κι ένα παιδί — μόνο μέ 2 ρούβλια. Πούλησαν και τό τελευταίο τους ρούχο, έφαγαν τήν τελευταία δεκάρα, πού τήν είχαν αποκτήσει δουλεύοντας σάν τόν κολασμένο, τόν καιρό πού οί ευεργέτες τους Θόρντον στίβαζαν εκατομμύρια πάνω στά εκατομμύρια. Και σάν νά μήν έφταναν όλα αυτά, μπροστά στά μάτια τους πετιούνταν στό δρόμο όλο και καινούργια θύματα τής άπληστίας του άφεντικού και ή πίεση μέ τή σειρά της μεγάλωνε μέ τήν πιο άκαρδη σκληρότητα... Τ' άφεντικά άρχισαν ν' ανακατεύουν στό μαλλί, χωρίς καμιά επιφύλαξη, νόλλες και κνόπ³⁰, κι αυτό καθυστερούσε τρομερά τήν παραγωγή του προϊόντος, μεγάλωσαν, σάν νά γινόταν τυχαία, τίς δυσκολίες στην παραλαβή στημονιοϋ, τέλος, άρχισαν νά μειώνουν άπροκάλυπτα τίς ώρες εργασίας και τώρα κανονίζουν τά κομμάτια νά είναι από 5 σμίτς³¹ τό καθένα αντί 9, γιά νά πηγαινοέρχεται ό ύφαντουργός και νά χάνει περισσότερο χρόνο στην παραλαβή και στην ταχτοποίηση του στημονιοϋ χωρίς νό πληρώνεται γι' αυτό, όπως είναι γνωστό, ούτε δεκάρα. Θελουν νά ξεθεώσουν τής πείνας τούς ύφαντουργούς μας, και οί άποδοχές 1 ρούβλι και 62 καπίκια τό δεκαπενθήμερο, πού άρχισαν νά παρουσιάζονται στά βιβλιάρια εργασίας όρισμένων ύφαντουργών, μπορούν νά γίνουν σέ λίγο οί γενικές άποδοχές του ύφαντουργικού τμήματος... Σύντροφοι, θέλετε νά δοκιμάσετε κι έσεις ένα τέτιο χάδι του άφεντικού; Αν δέ θέλετε, αν, τέλος, δέν έχει γίνει όλωσδιόλου πέτρα ή καρδιά σας μπροστά στά βάσανα άλλων ανθρώπων, τό ίδιο φτωχών όπως και σεις, συσπειρωθείτε όλοι μαζί γύρω από τούς ύφαντουργούς μας, ως διατυπώσουμε τίς κοινές μας διεκδικήσεις και σέ κάθε κατάλληλη ευκαιρία μέ τήν πάλη μας ως άποσποϋμε από τούς καταπιεστές μας καλύτερη

τύχη. Ἐργάτες τοῦ κλωστηρίου, μή δημιουργεῖτε αὐταπάτες ἀπό τῆ σταθερότητα καί τό κάπως μεγαλύτερο μεροκάματό σας... Γιατί τά 2/3 σχεδόν τῶν ἀδελφῶν σας ἔχουν κιόλας ἀπολυθεῖ ἀπό τό ἐργοστάσιο καί τό καλύτερο μεροκάματό σας ἔχει πληρωθεῖ μέ τήν πείνα τῶν συναδέλφων σας κλωστουργῶν, πού πετάχθηκαν στό δρομο. Κι αὐτό πάλι εἶναι ἓνα πονηρό τέχνασμα τῶν ἀφεντικῶν καί δέν εἶναι δύσκολο νά τό καταλάβουμε, ἂν ἀπλῶς λογαριάσουμε πόσα ἔπαιρνε ὄλο τό τμήμα τοῦ κλωστηρίου προηγούμενα καί πόσα παίρνει τώρα. — Ἐργάτες τοῦ καινούργιου βαφείου! Μέ 14¹/₄ ὥρες καθημερινή δουλιὰ, μουσκεμένοι ἀπό τήν κορυφή ὡς τά νύχια ἀπό τοὺς θανατεροὺς ἀτμούς τῶν χρωμάτων, σήμερα μόλις βγάζετε ὄλο-ὄλο 12 ρούβλια τό μήνα! Δόστε προσοχή στά αἰτήματά μας: θέλουμε νά βάλουμε τέλος καί στίς παράνομες κρατήσεις, πού σᾶς κάνουν ἐξαιτίας τῆς ἀνικανότητος τοῦ ἀρχιεργάτης σας. — Μεροκαματιάρηδες καί γενικά ὄλοι ἐσεῖς οἱ ἀνειδίκευτοι ἐργάτες τοῦ ἐργοστασίου! Ἐλπίζετε ὅτι θά μπορέσετε νά διατηρήσετε τά 60-80 καπίκια μεροκάματο τῆ μέρα, ὅταν ὁ εἰδικευμένος ὑφαντουργός θά ἀναγκαστεῖ νά ἀρκεῖται σέ 20 καπίκια τό εικοσιτετράωρο; — Σύντροφοι, μήν εἰστε τυφλοί, μήν πέφτετε στήν παγίδα τοῦ ἀφεντικοῦ, ὑποστηρίξτε πιό γερά ὁ ἓνας τόν ἄλλο, ἀλλιῶς ὄλοι μας δύσκολα θά περάσουμε τοῦτο τό χειμῶνα. Πρέπει ὄλοι μας νά παρακολουθοῦμε μέ τό πιό ἀγρυπνο μάτι τίς μανοῦβρες τῶν ἀφεντικῶν μας στό ζήτημα τῆς μείωσης τῶν τιμολογίων καί ν' ἀντιστεκόμαστε μέ ὄλες μας τίς δυνάμεις σ' αὐτή τήν ὀλέθρια γιά μᾶς τάση... Μήν ἀκοῦτε τίς δικαιολογίες τους ὅτι δέν πᾶνε καλά οἱ δουλιές: γιά κείνους αὐτό σημαίνει ἀπλῶς μικρότερο κέρδος γιά τό κεφάλαιό τους, γιά μᾶς σημαίνει τά βάσανα τῆς πείνας γιά τίς οἰκογένειές μας, στέρηση καί τοῦ τελευταίου ξεροκόμματος· μήπως μποροῦν καί οἱ δυό αὐτές περιπτώσεις νά μποῦν στήν ἴδια ζυγαριά; Τώρα σφίγγουν κατά πρῶτο λόγο τοὺς ὑφαντουργούς καί μεῖς πρέπει νά διεκδικήσουμε:

1) αὐξηση τῶν τιμολογίων στό ὑφαντήριο ὡς τό ἐπίπεδό τους τῆς ἀνοιξης, δηλ. περίπου κατά 6 καπίκια τό σμίτς.

2) νά ἐφαρμόζεται καί γιά τοὺς ὑφαντουργούς ὁ νόμος, πού ὀρίζει ὅτι πρὶν ἀρχίσει ἡ δουλιὰ πρέπει νά κοινοποιεῖται στόν ἐργάτη πόσο μεροκάματο θά πάρει. Τό τιμολόγιο, πού ὑπογράφεται ἀπό τόν ἐπιθεωρητὴ ἐργασίας, νά μὴ μένει μόνο στά χαρτιά, ἀλλά νά ἐφαρμόζεται στήν πράξη, ὅπως τό ἀπαιτεῖ ὁ νόμος. Σχετικά μέ τῆ δουλιὰ τοῦ ὑφαντουργοῦ, λχ., πρέ-

πει νά προστεθοῦν στό σημερινό τιμολόγιο ὑποδείξεις γιά τήν ποιότητα τοῦ μαλλιού, τήν ποσότητα τῶν νόλλες καί κνόπ, πού θά ἔχει τό μαλλί, πρέπει νά ὑπολογιστεῖ ὁ χρόνος, πού χρειάζεται γιά τήν προπαρασκευαστική δουλιὰ.

3) ὁ ἐργάσιμος χρόνος πρέπει νά κατανεμηθεῖ ἔτσι, πού ἀπό τήν πλευρά μας νά μὴν παρουσιάζονται ἄθελα χασομέρια. Τώρα, λχ., ἔχουν ὀργανώσει τά πράγματα ἔτσι, πού ὁ ὑφαντουργός γιά κάθε κομμάτι χάνει μιά μέρα γιά νά πάρει στημόνι· κι ἐφόσον τό κομμάτι θά εἶναι τώρα σχεδόν δύο φορές μικρότερο, ὁ ὑφαντουργός, ἀνεξάρτητα ἀπό τό τιμολόγιο, θά ἔχει στήν περίπτωση αὐτή διπλή ἀπάλεια. Ἄν τό ἀφεντικό θέλει νά ληστέψει τό μεροκάματό μας μέ τόν τρόπο αὐτό, ἄς τό κάνει ἀνοιχτά, γιά νά ξέρουμε καλά ὅτι θέλουν νά μᾶς κλέψουν·

4) ὁ ἐπίθεωρητής ἐργασίας πρέπει νά παρακολουθεῖ ὥστε νά μὴν ὑπάρχει ἀπάτη στά τιμολόγια, νά μὴν εἶναι διπλά. Αὐτό σημαίνει, λχ., ὅτι στόν πίνακα τιμολογίων δέν πρέπει νά ὑπάρχουν δύο διαφορετικές τιμές γιά ἓνα καί τό αὐτό ἐμπόρευμα, πού ἔχει μόνο δύο διαφορετικές ὀνομασίες. Τό μπίμπερ, λχ., τό ὑφαίναμε μέ 4 ρούβλια καί 32 καπίκια, ἐνῶ τό οὐράλ³² μόνο μέ 4 ρούβλια καί 14 καπίκια· ἀπό ἄποψη δουλιᾶς δέν εἶναι τά ἴδια ὑφάσματα; Ἄκόμα πιό ξετσιπωτή ἀπάτη εἶναι ἡ διπλή τιμή δουλιᾶς γιά ἐμπόρευμα τῆς ἴδιας ὀνομασίας. Μέ τόν τρόπο αὐτό οἱ κ.κ. Θόρντον καταστρατηγοῦσαν τοὺς νόμους γιά τά πρόστιμα· οἱ νόμοι λένε, ὅτι πρόστιμο μπορεῖ νά ἐπιβληθεῖ μόνο γιά σκάρτη δουλιὰ πού ὀφείλεται σέ ἀπροσεξίῳ τοῦ ἐργάτη καί σ' αὐτή τήν περίπτωση οἱ κρατήσεις πρέπει νά καταχωροῦνται στό βιβλιάριο ἐργασίας στή στήλη τῶν προστίμων, τό ἀργότερο τρεῖς μέρες μετά τήν ἐπιβολή τους. Πρέπει νά κρατιέται αὐστηρὸς λογαριασμός γιά ὅλα τά πρόστιμα μαζί καί τό ποσό τῶν προστίμων δέν μπορεῖ νά πηγαίνει στήν τσέπη τοῦ ἐργοστασιάρχῃ, ἀλλά νά διατίθεται γιά τίς ἀνάγκες τῶν ἐργατῶν αὐτοῦ τοῦ ἐργοστασίου. Σέ μᾶς ὅμως — κοιτάξτε — τά βιβλιάρια μας εἶναι λευκά, δέν ὑπάρχουν πρόστιμα, μπορεῖ νά σκεφτεῖ κανεὶς, ὅτι τ' ἀφεντικά μας εἶναι τά καλύτερα ἀφεντικά τοῦ κόσμου. Στήν πραγματικότητα, ὅμως, χάρη στή δική μας ἄγνοια, καταστρατηγοῦν τό νόμο καί κάνουν εὐκόλα τή δουλίτσα τους... Ἐμᾶς, βλέπετε, δέ μᾶς προστιμάρουν, μᾶς κάνουν ὅμως κρατήσεις, πληρώνοντάς μας μέ μικρότερα τιμολόγια, καί ὅσο θά ὑπάρχουν δύο τιμολόγια — μικρότερο καί μεγαλύτερο — δέν μπορεῖ νά πιαστεῖ

κάνεις από αυτά, αυτοί κάνουν κρατήσεις και τίς βάζουν στην τσέπη τους·

5) παράλληλα με την καθιέρωση ενός τιμολογίου κάθε κράτηση πρέπει να καταγράφεται στη στήλη των προστίμων και να σημειώνεται για ποιο λόγο επιβλήθηκε τό πρόστιμο.

Τότε θα μπορούμε να δοῦμε τό παράνομο πρόστιμο, λιγότερη δουλιά μας θά πηγαίνει χαμένη και θά λιγοστέψουν οι άσχημίες πού γίνονται σήμερα, λχ., στό βαφεϊο, όπου οι εργάτες έβγαζαν λιγότερα εξαιτίας τής άνικανότητας του άρχιεργάτη, πράγμα πού, σύμφωνα μέ τό νόμο, δέν μπορεί ν' αποτελέσει αίτια νά μήν πληρωθεί ή δουλιά, γιατί έδώ δέν πρόκειται για άμέλεια του εργάτη. Και μήπως λίγες τέτιες κρατήσεις κάνουν άπ' δλους μας χωρίς νά φταίμε καθόλου;

6) άπαιτούμε νά πληρώνουμε τό ίδιο νοίκι, πού πληρώναμε ως τό 1891, δηλ. 1 ρούβλι τό άτομο τό μήνα, γιατί μέ τό μεροκάματο πού παίρνουμε δέν μπορούμε νά πληρώνουμε 2 ρούβλια, και γιατί νά τά πληρώνουμε;... Γι' αυτή τήν άκάθαρτη, τή βρωμερή και στενάχωρη τρώγλη, πού μπορεί εύκολα νά πιάσει φωτιά; Μήν ξεχνάτε, σύντροφοι, ότι σ' όλη τήν Πετρούπολη 1 ρούβλι νοίκι τό μήνα θεωρείται άρκετό, μόνο τά στοργικά άφεντικά μας δέ μένουν εύχαριστημένα μέ τό νοίκι αυτό κι έμεις πρέπει νά τους αναγκάσουμε και στό σημείο αυτό νά περιορίσουν τήν άπληστία τους. Όταν υπερασπίζουμε αυτά τά αίτήματα, σύντροφοι, δέ σημαίνει καθόλου ότι στασιάζουμε, άπαιτούμε άπλως νά μās δοθούν τά δικαιώματα πού άπολαβαίνουν κιόλας σύμφωνα μέ τό νόμο όλοι οι εργάτες των άλλων εργουστασιων, νά μās δοθεί έκείνο πού μās άφαίρεσαν, στηριζόμενοι στό γεγονός ότι δέν ξέρουμε νά υπερασπίσουμε τά δικαιώματά μας. Άς άποδείξουμε λοιπόν τούτη τή φορά ότι οι «ευεργέτες» μας έπεσαν έξω.

*Γράφτηκε τό Νοέμβρη, ύστερα από
τίς 7 (19), του 1895*

Βγήκε σέ πολύγραφο

*Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό κείμενο τής προκήρυξης, αφού παραβλήθηκε μέ τό κείμενο τής συλλογής «Ραμπότνικ», τεύχος 1 - 2,
1896*

ΤΙ ΣΚΕΦΤΟΝΤΑΙ ΟΙ ΥΠΟΥΡΓΟΙ ΜΑΣ;³³

*Γράφτηκε τὸ Νοέμβρη - Δεκέμβρη
ὄχι ἀργότερα ἀπὸ τὴν 8 (20), τοῦ
1895 γιὰ τὴν ἐφημερίδα «Ραμπό-
τσεγε Ντιέλο»*

*Πρωτοδημοσιεύτηκε στίς 27 τοῦ
Γενάρη 1924 στὴν ἐφημερίδα
«Πετρογκράντσκαγια Πράβντα»
ἀρ. φύλλου 22*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα μὲ τὸ δα-
κτυλογραφημένο ἀντίγραφο, ποὺ
βρέθηκε στὰ ἀρχεῖα τῆς διεύθυν-
σης ἀστυνομίας*

Ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν Ντουρνοβό ἔστειλε ἓνα γράμμα στὸν ἐπίτροπο τῆς ἱερᾶς συνόδου Πομπεντονόστσεφ. Τὸ γράμμα εἶναι γραμμένον στίς 18 τοῦ Μάρτη 1895, μέ ἀριθ. 2603 καὶ ἔχει τὴ σημείωση: «ἀπολύτως ἐμπιστευτικό». Δηλαδή, ὁ ὑπουργὸς ἤθελε νὰ μείνει τὸ γράμμα αὐστηρότατα μυστικό. Βρέθη- καν, ὅμως, ἄνθρωποι πού δέ συμερίζονται τίς ἀπόψεις τοῦ κυρίου ὑπουργοῦ, ὅτι οἱ ρῶσοι πολῖτες δέν πρέπει νὰ ξέρουν τίς προθέσεις τῆς κυβέρνησης, κι ἔτσι τὸ γράμμα κυκλοφορεῖ τώρα παντοῦ σέ ἀντίγραφα καμωμένα μέ τὸ χέρι.

Τί ἔγραφε ὁ κ. Ντουρνοβό στὸν κ. Πομπεντονόστσεφ;

Τοῦ ἔγραφε γιά τὰ κυριακάτικα σχολεῖα. Τὸ γράμμα λέει: «Οἱ πληροφορίες, πού παίρνουμε τὰ τελευταῖα χρόνια, δείχνουν ὅτι πρόσωπα ὑποπτα ἀπό πολιτικὴ ἄποψη, καθὼς καὶ μέρος τῆς σπουδάζουσας νεολαίας γνωστῆς κατεύθυνσης, ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα τῶν χρόνων 1860-1870, προσπαθοῦν νὰ μποῦν στὰ κυριακάτικα σχολεῖα σάν δάσκαλοι, καθηγητές, βιβλιοθηκᾶριοι κτλ. Μιά τέτια συστηματικὴ προσπάθεια, πού δέν ἔχει οὔτε κἂν τὴ δικαιολογία τῆς ἀναζήτησης μέσων συντήρησης, ἐφόσον στὰ σχολεῖα αὐτά οἱ ὑποχρεώσεις ἐκπληρώνονται χωρὶς ἀμοιβή, ἀποδείχνει ὅτι τὸ προαναφερόμενο φαινόμενο ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ μέσα πάλης, πάνω σέ νόμιμο ἔδαφος, τῶν ἀντικυβερνητικῶν στοιχείων ἐνάντια στό ὑφιστάμενο κρατικὸ καθεστῶς καὶ τὸ κοινωνικὸ σύστημα τῆς Ρωσίας».

Νὰ λοιπὸν πῶς κρίνει ὁ κ. ὑπουργός! Ἐνάμεσα στοὺς μορφωμένους ἀνθρώπους βρίσκονται ὀρισμένοι πού θέλουν νὰ μεταδόσουν τίς γνώσεις τους στοὺς ἐργάτες, πού θέλουν ἢ μάθηση νὰ ὠφελεῖ ὄχι μόνο αὐτοὺς, ἀλλὰ καὶ τὸ λαό, καὶ ὁ ὑπουργός βγάζει ἀμέσως τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἐδῶ ὑπάρχουν «ἀντικυβερνητικὰ στοιχεῖα», ὅτι δηλ. κάποιοι συνωμότες προ-

τρέπουν τούς ἀνθρώπους αὐτούς νά πᾶνε στά κυριακάτικα σχολεῖα. Μήπως χωρὶς προτροπὴ δὲ θά μπορούσε νά γεννηθεῖ σ' ὀρισμένους μορφωμένους ἀνθρώπους ἡ ἐπιθυμία νά διδάσκουν τούς ἄλλους; Τὸν ὑπουργό ὅμως τὸν ἀνησυχεῖ τὸ γεγονός ὅτι οἱ δάσκαλοι τῶν κυριακάτικων σχολείων δὲν παίρνουν μισθό. Συνήθισε νά βλέπει τούς χαφιέδες καὶ τούς ὑπαλλήλους, πού βρίσκονται στὴν ὑπηρεσία του, νά ὑπηρετοῦν μόνο μὲ μισθό, νά ὑπηρετοῦν ἐκείνον πού δίνει τὰ περισσότερα χρήματα, ἐνῶ ἐδῶ παρουσιάζονται ξαφνικά ἀνθρώποι πού ἐργάζονται, ὑπηρετοῦν, δίνουν μαθήματα, καὶ ὅλα αὐτά... δωρεάν. Ὑποπτο πράγμα! σκέφτεται ὁ ὑπουργός, καὶ στέλνει χαφιέδες νά παρακολουθήσουν τί γίνεται. Τὸ γράμμα λέει σὲ συνέχεια: «Ἀπὸ τίς παρακάτω πληροφορίες» (πού προέρχονται ἀπὸ χαφιέδες, τῶν ὁποίων ἡ ὑπαρξὴ δικαιολογεῖται μὲ τὸ ὅτι παίρνουν μισθό) «διαπιστώνεται ὅτι ὄχι μόνο ἀνάμεσα στοὺς καθηγητὲς βρίσκονται πρόσωπα μὲ βλαβερὲς τάσεις, ἀλλὰ ὅτι καὶ τὰ ἴδια τὰ σχολεῖα βρίσκονται συχνά κάτω ἀπὸ τὴ μυστικὴ καθοδήγησιν ἑνὸς ὀλόκληρου κύκλου ὑποπτῶν προσώπων, καὶ τὰ μέλη του, ἐνῶ δὲν ἀνήκουν καθόλου στὸ ἐπίσημο προσωπικὸ τῶν ὑπαλλήλων, προσκαλοῦνται ἀπὸ τούς δασκάλους καὶ τίς δασκάλες, πού ἔχουν τοποθετηθεῖ ἀπὸ τούς ἴδιους ὑποπτῶν ἀνθρώπων, νά κάνουν τὰ βράδια διαλέξεις καὶ νά παραδίδουν μαθήματα... Τὸ σύστημα αὐτὸ πού δίνει τὴ δυνατότητα σὲ ἀνθρώπους ξένους νά κάνουν διαλέξεις, ἐξασφαλίζει πλήρη ἐλευθερία νά διεισδύσουν στὸν κύκλο τῶν δασκάλων πρόσωπα, πού προέρχονται ἀπὸ καθαρὰ ἐπαναστατικὸ περιβάλλον».

Ἔτσι λοιπόν, ἂν «ἀνθρώποι ξένοι», πού δὲν ἔχουν ἐγκριθεῖ καὶ ἐλεγχθεῖ ἀπὸ τούς παπάδες καὶ τούς χαφιέδες, θέλουν νά παραδίδουν μαθήματα στοὺς ἐργάτες, — αὐτὸ σημαίνει ἀνοιχτὴ ἐπανάστασις! Ὁ ὑπουργός βλέπει τούς ἐργάτες σάν μαρούτη καὶ τίς γνώσεις καὶ τὴ μόρφωσιν σάν σπίθα· ὁ ὑπουργός εἶναι βέβαιος πὼς ἂν πέσει ἡ σπίθα πάνω στὴν μαρούτη ἢ ἐκρηξῆ θά στραφεῖ πρῶτα πρῶτα ἐναντία στὴν κυβέρνησιν.

Ἐμεῖς δὲν μπορούμε νά μὴν ἀναφέρουμε μὲ ἱκανοποίησιν ὅτι στὴ σπάνια αὐτὴ περίπτωσιν συμφωνοῦμε πέρα γιὰ πέρα καὶ ἀπόλυτα μὲ τίς ἀπόψεις τῆς ἐξοχότητάς του.

Σὲ συνέχεια ὁ ὑπουργός παραθέτει στὸ γράμμα του «ἀποδείξεις» γιὰ τὴν ὀρθότητα τῶν «πληροφοριῶν» του. Ὁραῖες ἀποδείξεις!

Πρῶτο, «τὸ γράμμα ἑνὸς καθηγητῆ ἑκείνου κυριακάτικου

σχολείου, πού τό όνοματεπώνυμό του δέν έχει έξακριβωθεί ώς τά σήμερα». Τό γράμμα αυτό κατασχέθηκε σέ κάποια έρευνα. Στο γράμμα γίνεται λόγος γιά ένα πρόγραμμα διαλέξεων πάνω στην ιστορία, στην ιδέα της υποδούλωσης και της απολύτρωσης τών κλειστών τάξεων, αναφέρεται ή εξέγερση του Ράζιν και του Πουγκατσιόφ.

Όπως φαίνεται, ακριβώς αυτά τά τελευταία όνόματα τρόμαξαν τόσο πολύ τόν καλό ύπουργό: προφανώς είδε άμέσως μέ τή φαντασία του δικράνια.

Δεύτερη απόδειξη:

«Τό ύπουργείο Έσωτερικών πήρε από μυστικό δρόμο ένα πρόγραμμα δημόσιων διαλέξεων σέ κάποιο κυριακάτικο σχολείο της Μόσχας μέ τό παρακάτω περιεχόμενο: “Η καταγωγή της κοινωνίας. Η πρωτόγονη κοινωνία. Η ανάπτυξη της κοινωνικής όργάνωσης. Τό κράτος και ό προορισμός του. Τό καθεστώς. Η έλευθερία. Η δικαιοσύνη. Οί μορφές όργάνωσης του κράτους. Απόλυτη και συνταγματική μοναρχία. Η έργασία — βάση της γενικής ευημερίας. Η ώφελιμότητα και ό πλοϋτος. Η παραγωγή, ή ανταλλαγή και τό κεφάλαιο. Πώς κατανέμεται ό πλοϋτος. Η επίδιώξη του άτομικού συμφέροντος. Η ιδιοκτησία και ή ανάγκη της. Η άπελευθέρωση τών άγροτών μέ τή γή τους. Η γαιοπρόσοδος, τό κέρδος και τό μεροκάματο. Από τί εξαρτιέται τό μεροκάματο και οί μορφές του. Τό πνεϋμα της οικονομίας”.

Οί διαλέξεις μέ βάση τό πρόγραμμα αυτό, πού είναι όπωσδήποτε άκατάλληλο γιά ένα λαϊκό σχολείο, δίνουν πέρα γιά πέρα τή δυνατότητα στον όμιλητή νά κάνει σιγά-σιγά γνωστές στους άκροατές και τίς θεωρίες του Κάρλ Μάρξ, του Ένγκελς κτλ., ένώ τό πρόσωπο πού παρευρίσκεται εκεί μέ έντολή της άρχιερατικής άρχης μάλλον δέν είναι σέ θέση νά συλλάβει στο περιεχόμενο της διάλεξης τά έμβρυα της σοσιαλδημοκρατικής προπαγάνδας».

Όπως φαίνεται, ό κ. ύπουργός φοβάται πολύ τίς «θεωρίες του Μάρξ και του Ένγκελς», έφόσον διαπιστώνει «έμβρυά» τους άκόμα και σ' ένα πρόγραμμα, όπου δέν φαίνεται ούτε ίχνος τους. Τί τό «άκατάλληλο» βρήκε ό ύπουργός σ' αυτό τό πρόγραμμα; Ασφαλώς τό ζήτημα τών μορφών συγκρότησης του κράτους και τό ζήτημα του συντάγματος.

Λοιπόν, κ. ύπουργέ, πάρτε όποιοδήποτε έγχειρίδιο γεωγραφίας και θά βρείτε εκεί τά ζητήματα αυτά! Μήπως οί ένήλικοι

ἐργάτες δέν πρέπει νά ξέρουν πράγματα πού διδάσκονται στά παιδιά;

‘Ο κ. ὑπουργός ὁμως δέ βυσίζεται στά πρόσωπα τῆς ἀρχιερατικῆς ἀρχῆς: «ἀσφαλῶς, δέ θά καταλάβουν περί τίνος πρόκειται».

Τό γράμμα τελειώνει μέ τήν ἀπαρίθμηση τῶν «ὑποπτῶν» δασκάλων τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ-ἐνοριακοῦ κυριακάτικου σχολείου στό ὑφαντουργικό ἐργοστάσιο τῆς ἐταιρίας «Προχόροφ», στή Μόσχα, τοῦ κυριακάτικου σχολείου στήν πόλη Ἐλέτς καί τοῦ σχολείου πού σχεδιάζεται νά γίνει στήν Τιφλίδα. ‘Ο κ. Ντουρνοβό συμβουλεύει τόν κ. Πομπεντονόστσεφ νά καταπιαστεῖ «μέ ἐπισταμένο ἔλεγχο τῶν προσώπων, στά ὁποῖα ἐπιτρέπουν νά παραδίδουν μαθήματα στά σχολεῖα». Τώρα, ὅταν διαβάζεις τόν κατάλογο τῶν δασκάλων, σηκώνονται οἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς σου: ὄλο πρώην φοιτητής, μάλιστα πρώην φοιτητής, ἀκόμα καί μιὰ πρώην φοιτήτρια! ‘Ο κ. ὑπουργός θά ἤθελε νά εἶναι οἱ καθηγητές πρώην ὑπαξιωματικοί.

‘Ο κ. ὑπουργός μέ μεγάλο τρόμο λέει, ὅτι τό σχολεῖο τῆς πόλης Ἐλέτς «εἶναι ἐγκαταστημένο πέρα ἀπό τό ποτάμι Σο-σνά, ὅπου ζεῖ κυρίως ἀπλός λαός» (ᾧ, τί φρίκη!) «καί ἐργοστασιακοί ἐργάτες καί ὅπου βρίσκεται τό μηχανοστάσιο τῶν σιδηροδρόμων».

Τά σχολεῖα πρέπει νά βρίσκονται πιό μακριά, ὅσο μπορεῖ πιό μακριά ἀπό «τόν ἀπλό λαό καί τούς ἐργοστασιακοὺς ἐργάτες».

Ἐργάτες! Βλέπετε πόσο θανάσιμα φοβοῦνται οἱ ὑπουργοί μας τήν ἔνωση τῆς γνώσης μέ τόν ἐργατόκοσμο! Δεῖξτε σέ ὄλους ὅτι καμιὰ δύναμη δέ θά μπορέσει νά ἀφαιρέσει τή συνείδηση ἀπό τούς ἐργάτες! Χωρίς τή γνώση οἱ ἐργάτες εἶναι ἀνυπεράσπιστοι, μέ τή γνώση ἀποτελοῦν δύναμη!

ΣΧΕΔΙΟ
ΚΑΙ ΕΞΗΓΗΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ
ΤΟΥ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟΥ
ΚΟΜΜΑΤΟΣ³⁴

Γράφτηκαν στη φυλακή: τό «Σχέδιο προγράμματος» τό Δεκέμβρη, ύστερα από τίς 9 (21) τοῦ 1895· ή «Ἐξήγηση τοῦ προγράμματος»—τόν Ἰούνη - Ἰούλη τοῦ 1896

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1924 στό περιοδικό «Προλετάρσκαγια Ρεβολουτίσιγια» τεῦχος 3

Τό «Σχέδιο προγράμματος» δημοσιεύεται σύμφωνα μέ χειρόγραφο πού γράφτηκε μέ συμπαθητική μελάνη ανάμεσα στίς γραμμές τοῦ περιοδικοῦ «Ναούτσονγε Ὀμποζρένιγε»³⁵ τεῦχος 5 τοῦ 1900, ἀφοῦ παραβλήθηκε μέ τό πολυγραφημένο κείμενο. Ἡ «Ἐξήγηση τοῦ προγράμματος — σύμφωνα μέ τό πολυγραφημένο κείμενο

ΣΧΕΔΙΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

A.I. Μ' ὄλο καί πιό γρήγορους ρυθμούς ἀναπτύσσονται στή Ρωσία οἱ μεγάλες φάμπρικες καί τά μεγάλα ἐργοστάσια, καταστρέφοντας τούς μικροβιοτέχνες καί τούς ἀγρότες, μετατρέποντάς τους σέ ἄπορους ἐργάτες, σπρώχνοντας ὄλο καί περισσότερο κόσμο στίς πόλεις, στά ἐργοστασιακά καί βιομηχανικά χωριά καί κωμοπόλεις.

2. Ἡ ἀνάπτυξη αὐτή τοῦ καπιταλισμοῦ σημαίνει τεράστια αὐξηση τοῦ πλοῦτου καί τῆς πολυτέλειας μιᾶς χούφτας ἐργοστασιαρχῶν, ἐμπόρων καί γαιοκτημόνων, καί ἀκόμα πιό γρήγορη αὐξηση τῆς ἀθλιότητος καί τῆς καταπίεσης τῶν ἐργατῶν. Οἱ βελτιώσεις καί οἱ μηχανές πού εἰσάγουν στήν παραγωγή τά μεγάλα ἐργοστάσια, συντελώντας στό ἀνέβασμα τῆς παραγωγικότητος τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας, ἔχουν σάν ἀποτέλεσμα τό δυνάμωμα τῆς ἐξουσίας τῶν κεφαλαιοκρατῶν πάνω στούς ἐργάτες καί τό μέγλωμα τῆς ἀνεργίας, ἐνῶ ταυτόχρονα ἀφήνουν ἀνυπεράσπιστους τούς ἐργάτες.

3. Τά μεγάλα ὁμως ἐργοστάσια, ἀνεβάζοντας στό ἀνώτατο σημεῖο τήν καταπίεση τῆς ἐργασίας ἀπό τό κεφάλαιο, δημιουργοῦν μιᾶ ἰδιαίτερη τάξη ἐργατῶν, πού ἀποχτᾶ τή δυνατότητα νά παλαίβει ἐνάντια στό κεφάλαιο, γιατί οἱ ἴδιες οἱ συνθήκες τῆς ζωῆς τῆς καταστρέφουν ὄλους τούς δεσμούς τῆς μέ τό ἀτομικό τῆς νοικοκυριό καί, συνενώνοντας τούς ἐργάτες μέ τήν κοινή δουλιὰ καί ρίχνοντάς τους ἀπό ἐργοστάσιο σέ ἐργοστάσιο, συσπειρώνουν τίς μάζες τοῦ ἐργαζόμενου λαοῦ. Οἱ ἐργάτες ἀρχίζουν τήν πάλη ἐνάντια στούς κεφαλαιοκράτες, καί γεννιέται ἀνάμεσα στούς ἐργάτες ἓνας ζωηρός πόθος γιά ἔνωση. Ἀπό τίς μεμονωμένες ἐξεγέρσεις τῶν ἐργατῶν ξεπετιέται ἡ πάλη τῆς ρωσικῆς ἐργατικῆς τάξης.

4. Ἡ πάλη αὐτὴ τῆς ἐργατικῆς τάξης ἐνάντια στὴν τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν εἶναι πάλη ἐνάντια σ' ὅλες τὶς τάξεις, πού ζοῦν ἀπὸ ξένη ἐργασία καὶ ἐνάντια σέ κάθε ἐκμετάλλευση. Μπορεῖ νά τελειώσει μόνο μέ τό πέρασμα τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας στά χέρια τῆς ἐργατικῆς τάξης, μέ τή μεταβίβαση ὅλης τῆς γῆς, τῶν ἐργαλείων, τῶν ἐργοστασίων, τῶν μηχανῶν καὶ τῶν μεταλλείων στά χέρια ὅλης τῆς κοινωνίας γιά τὴν ὀργάνωση τῆς σοσιαλιστικῆς παραγωγῆς, ὅπου ὅλα ὅσα παράγουν οἱ ἐργάτες καὶ ὅλες οἱ βελτιώσεις τῆς παραγωγῆς θά πηγαίνουν πρὸς ὄφελος τῶν ἰδίων τῶν ἐργαζομένων.

5. Τό κίνημα τῆς ρωσικῆς ἐργατικῆς τάξης λόγω τοῦ χαρακτῆρα καὶ τῶν σκοπῶν του ἀποτελεῖ μέρος τοῦ διεθνoῦς (σοσιαλδημοκρατικοῦ) κινήματος τῆς ἐργατικῆς τάξης ὄλων τῶν χωρῶν.

6. Κύριο ἐμπόδιο στὴν πάλη τῆς ἐργατικῆς τάξης τῆς Ρωσίας γιά τὴν ἀπελευθέρωσή της εἶναι ἡ ἀπεριόριστη ἐξουσία τῆς ἀπολυταρχικῆς κυβέρνησης μέ τοὺς ἀνεύθυνους ὑπαλλήλους της. Ἡ κυβέρνηση αὐτὴ, στηριζόμενη στά προνόμια τῶν γαιοχτημόνων καὶ τῶν κεφαλαιοκρατῶν καὶ στὴν ἐξυπηρέτηση τῶν συμφερόντων τους, κρατᾷ σέ κατάσταση πλερίας ἔλλειψης δικαιωμάτων τὶς κατώτερες τάξεις κι ἔτσι δεσμεύει τό κίνημα τῶν ἐργατῶν καὶ ἐμποδίζει τὴν ἀνάπτυξη ὄλου τοῦ λαοῦ. Γιά τό λόγο αὐτό ἡ πάλη τῆς ρωσικῆς ἐργατικῆς τάξης γιά τὴν ἀπελευθέρωσή της συνεπάγεται κατανάγκην τὴν πάλη ἐνάντια στὴν ἀπεριόριστη ἐξουσία τῆς ἀπολυταρχικῆς κυβέρνησης.

B. 1. Τό σοσιαλδημοκρατικὸ κόμμα τῆς Ρωσίας βάζει σάν καθήκον του νά βοηθᾷ τὴν πάλη αὐτὴ τῆς ρωσικῆς ἐργατικῆς τάξης ἀναπτύσσοντας τὴν ταξικὴ αὐτοσυνείδηση τῶν ἐργατῶν, συμβάλλοντας στὴν ὀργάνωσή τους καὶ ὑποδείχνοντας τὰ καθήκοντα καὶ τοὺς σκοπούς τῆς πάλης.

2. Ἡ πάλη τῆς ρωσικῆς ἐργατικῆς τάξης γιά τὴν ἀπελευθέρωσή της εἶναι πάλη πολιτικὴ καὶ πρωταρχικὸ καθήκον τῆς πάλης αὐτῆς εἶναι ἡ κατάκτηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας.

3. Γιά τό λόγο αὐτό, τό σοσιαλδημοκρατικὸ κόμμα τῆς Ρωσίας, χωρὶς νά ξεχωρίζει τὸν ἑαυτό του ἀπὸ τό ἐργατικὸ κίνημα, θά ὑποστηρίζει κάθε κοινωνικὸ κίνημα ἐνάντια στὴν ἀπεριόριστη ἐξουσία τῆς ἀπολυταρχικῆς κυβέρνησης, ἐνάντια στὴν τάξη τῶν προνομιοῦχων εὐγενῶν - γαιοχτημόνων καὶ ἐνάντια σ' ὅλα τὰ ὑπολείμματα τῆς δουλοπαροικίας καὶ τῶν

κλειστών τάξεων, πού περιορίζουν τήν ἐλευθερία τοῦ συναγωνισμοῦ.

4. Ἀντίθετα, τό σοσιαλδημοκρατικό ἐργατικό κόμμα τῆς Ρωσίας θά καταπολεμᾷ ὅλες τίς τάσεις νά εὐεργετηθοῦν οἱ ἐργαζόμενες τάξεις μέ τήν κηδεμονία τῆς ἀπολυταρχικῆς κυβέρνησης καί τῶν ὑπαλλήλων τῆς καί ν' ἀναχαιτισθεῖ ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ, συνεπῶς, καί ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἐργατικῆς τάξης.

5. Ἡ ἀπελευθέρωση τῶν ἐργατῶν πρέπει νά εἶναι ἔργο τῶν ἰδίων τῶν ἐργατῶν.

6. Ὁ ρωσικός λαός δέ χρειάζεται τή βοήθεια τῆς ἀπολυταρχικῆς κυβέρνησης καί τῶν ὑπαλλήλων τῆς. ἀλλά τήν ἀπελευθέρωση ἀπό τήν καταπίεσή τῆς.

Γ. Ξεκινώντας ἀπό τίς ἀντιλήψεις αὐτές τό σοσιαλδημοκρατικό κόμμα τῆς Ρωσίας ἀπαιτεῖ κατά πρῶτο λόγο:

1. Σύγκληση Ζέμσκι σομπόρ* ἀπό ἀντιπροσώπους ὄλων τῶν πολιτῶν γιά τήν ἐπεξεργασία συντάγματος.

2. Καθολικό καί ἄμεσο ἐκλογικό δικαίωμα σ' ὄλους τοὺς ρώσους πολίτες πού συμπλήρωσαν τό 21ο ἔτος, χωρίς διάκριση θρησκευματος καί ἐθνικότητας.

3. Ἐλευθερία τοῦ συνέρχεσθαι, τοῦ συνεταιριζέσθαι καί τῶν ἀπεργιῶν.

4. Ἐλευθερία τοῦ τύπου.

5. Ἐξάλειψη τῶν κλειστών τάξεων καί πλήρης ἰσότητα ὄλων τῶν πολιτῶν ἀπέναντι στό νόμο.

6. Ἐλευθερία θρησκευματος καί ἰσοτιμία ὄλων τῶν ἐθνοτήτων. Μεταβίβαση τῆς τήρησης τῶν μητρῶων σέ ἀνεξάρτητους δημόσιους ὑπαλλήλους, μή ὑπαγόμενους στήν ἀστυνομία.

7. Παραχώρηση σέ κάθε πολίτη τοῦ δικαιώματος νά ἐνάγει στό δικαστήριο ὅποιονδήποτε δημόσιο ὑπάλληλο, χωρίς νά ὑποβάλλει παράπονα στοὺς προϊστάμενους τοῦ ὑπαλλήλου.

8. Κατάργηση τῶν διαβατηρίων**, πλήρης ἐλευθερία μετακίνησης καί μετοίκησης.

9. Ἐλευθερία ἐπαγγελμάτων καί ἀσχολιῶν καί κατάργηση τῶν συντεχνιῶν.

* Στήν παλιά Ρωσία σύναξη ἀξιωματοῦχων ἢ αἰρετῶν προσώπων γιά ἐξέταση καί λύση ὀργανωτικῶν καί διοικητικῶν ζητημάτων. Σημ. μετ.

** Πρόκειται γιά τά ἐσωτερικά διαβατήρια, πού ἀπαιτοῦνταν γιά τήν ἐλεύθερη κυκλοφορία καί μετοίκηση στό ἐσωτερικό τῆς χώρας. Σημ. μετ.

Δ. Γιά τούς ἐργάτες τό σοσιαλδημοκρατικό κόμμα τῆς Ρωσίας ἀπαιτεῖ:

1. Ἰδρυση δικαστηρίων διαιτησίας σ' ὄλους τούς κλάδους τῆς βιομηχανίας, μέ αἵρετούς δικαστές, καί ἴση ἀντιπροσώπωση τῶν κεφαλαιοκρατῶν καί τῶν ἐργατῶν.

2. Περιορισμός μέ νόμο τῆς ἐργάσιμης μέρας σέ 8 ὥρες τό εἰκοσιτετράωρο.

3. Ἀπαγόρευση μέ νόμο τῆς νυχτερινῆς ἐργασίας καί τῆς νυχτερινῆς βάρδιας. Ἀπαγόρευση τῆς ἐργασίας τῶν παιδιῶν κάτω τῶν 15 χρονῶν.

4. Καθιέρωση μέ νόμο τῆς ἀργίας γιά τίς Κυριακές καί γιορτές.

5. Ἐπέκταση τῶν ἐργατικῶν νόμων καί τῆς ἐπιθεώρησης ἐργασίας σ' ὄλους τούς κλάδους τῆς βιομηχανίας ὅλης τῆς Ρωσίας καί στά δημόσια ἐργοστάσια, καθώς καί στούς βιοτέχνες πού ἐργάζονται στό σπίτι.

6. Ἡ ἐπιθεώρηση ἐργασίας πρέπει νά εἶναι αὐτοτελής καί νά μήν ὑπάγεται στή δικαιοδοσία τοῦ ὑπουργείου Οἰκονομικῶν. Τά μέλη τῶν δικαστηρίων διαιτησίας ἀποχοῦν ἴσα δικαιώματα μέ τήν ἐπιθεώρηση ἐργασίας στόν τομέα τῆς ἐποπτείας γιά τήν ἐφαρμογή τῶν ἐργοστασιακῶν νόμων.

7. Ἀπόλυτη ἀπαγόρευση παντοῦ τῆς πληρωμῆς μέ ἐμπορεύματα.

8. Ἐποπτεία τῶν αἵρετῶν ἀντιπροσώπων τῶν ἐργατῶν γιά τό σωστό καθορισμό τῶν τιμολογίων, γιά τόν καθορισμό τοῦ σκάρτου ἐμπορεύματος, γιά τή διάθεση τῶν χρημάτων, πού προέρχονται ἀπό τά πρόστιμα καί γιά τά ἐργοστασιακά σπία, πού διατίθενται στούς ἐργάτες.

Ψήφιση νόμου πού νά ὀρίζει ὅτι ὅλες μαζί οἱ κρατήσεις ἀπό τό μεροκάματο τῶν ἐργατῶν, γιά ὅποιονδήποτε λόγο καί ἂν γίνονται (πρόστιμα, σκάρτα κτλ.), νά μήν ξεπερνοῦν τά 10 καπίκια στό κάθε ρούβλι.

9. Ψήφιση νόμου πού νά καθιστᾷ ὑπεύθυνους τούς ἐργοστασιάρχες γιά τά ἀτυχήματα τῶν ἐργατῶν στή δουλιὰ καί νά ὑποχρεώνει τόν ἐργοστασιάρχη νά φέρνει ἀποδείξεις, ὅτι φταίει ὁ ἐργάτης.

10. Ψήφιση νόμου πού νά ὑποχρεώνει τούς ἐργοστασιάρχες νά συντηροῦν σχολειά καί νά παρέχουν ἰατρική περίθαλψη στούς ἐργάτες.

Ε. Γιά τούς ἀγρότες τό σοσιαλδημοκρατικό κόμμα τῆς Ρωσίας ἀπαιτεῖ:

1. Κατάργηση τῶν πληρωμῶν ἐξαγορᾶς καί ἀποζημίωση τῶν ἀγροτῶν γιά τίς πληρωμές ἐξαγορᾶς πού κατέβαλαν³⁶. Ἐπιστροφή στούς ἀγρότες τῶν χρημάτων πού κατέβαλαν ἐπιπλέον στό δημόσιο ταμεῖο.

2. Ἐπιστροφή στούς ἀγρότες τῶν κομματιῶν γῆς πού τοὺς ἀφαιρέθηκαν τό 1861.

3. Πλήρης ἰσότητα τῶν ἀγροτῶν καί τῶν τσιφλικάδων ὅσον ἀφορᾶ τίς εἰσφορές καί τοὺς φόρους πού πληρώνουν γιά τή γῆ.

4. Κατάργηση τῆς ἀλληλέγγυας εὐθύνης³⁷ καί ὄλων τῶν νόμων πού ἐπιβάλλουν περιορισμούς στούς ἀγρότες σχετικά μέ τή διάθεση τῆς γῆς τους.

ΕΞΗΓΗΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

Τό πρόγραμμα διαιρεῖται, σέ τρία κύρια μέρη. Στό πρῶτο μέρος διατυπώνονται ὅλες οἱ ἀπόψεις, ἀπό τίς ὁποῖες ἀπορέουν τά ὑπόλοιπα μέρη τοῦ προγράμματος. Τό μέρος αὐτό δείχνει ποιά θέση κατέχει ἡ ἐργατική τάξη στή σημερινή κοινωνία, ποιά εἶναι τό νόημα καί ἡ σημασία τῆς πάλης της ἐνάντια στούς ἐργοστασιάρχες καί ποιά ἡ πολιτική κατάσταση τῆς ἐργατικῆς τάξης στό ρωσικό κράτος.

Στό δεύτερο μέρος διατυπώνονται τὰ καθήκοντα τοῦ κόμματος καί τονίζεται ποιά εἶναι ἡ θέση τοῦ κόμματος ἀπέναντι στίς ἄλλες πολιτικές κατευθύνσεις τῆς Ρωσίας. Ἐδῶ γίνεται λόγος γιά τό ποιά πρέπει νά εἶναι ἡ δράση τοῦ κόμματος καί ὄλων τῶν ἐργατῶν, πού ἔχουν συνείδηση τῶν ταξικῶν τους συμφερόντων καί ποιά στάση πρέπει νά κρατοῦν ἀπέναντι στά συμφέροντα καί στίς ἐπιδιώξεις τῶν ἄλλων τάξεων τῆς ρωσικῆς κοινωνίας.

Τό τρίτο μέρος περιέχει τίς πρακτικές διεκδικήσεις τοῦ κόμματος. Τό μέρος αὐτό ὑποδιαιρεῖται σέ 3 τμήματα. Τό πρῶτο τμήμα περιέχει τή διεκδίκηση τῶν παγκρατικῶν μετασχηματισμῶν. Τό δεύτερο τμήμα τίς διεκδικήσεις καί τό πρόγραμμα τῆς ἐργατικῆς τάξης. Τό τρίτο — τίς διεκδικήσεις ὑπέρ τῶν ἀγροτῶν. Παρακάτω πρὶν περάσουμε στό πρακτικό μέρος τοῦ προγράμματος, δίνονται ὀρισμένες προκαταβολικές ἐξηγήσεις ὅσον ἀφορᾶ τά μέρη αὐτά.

A. 1. Τό πρόγραμμα μιλά κατά πρῶτο λόγο γιά τή γρήγορη ἀνάπτυξη τῶν μεγάλων ἐργοστασιῶν, γιατί αὐτό εἶναι τό κυ-

ριότερο φαινόμενο στη σημερινή Ρωσία και αλλάζει τελείως όλες τις παλιές συνθήκες ζωής, ιδιαίτερα τις συνθήκες ζωής της εργαζόμενης τάξης. Στις παλιές συνθήκες όλα σχεδόν τά πλούτη τά παρήγαν οι μικρονοικοκυρέοι, που αποτελούσαν την τεράστια πλειοψηφία του πληθυσμού. Ο πληθυσμός ζούσε καθηλωμένος στα χωριά, παράγοντας τό μεγαλύτερο μέρος των προϊόντων είτε για την ατομική του κατανάλωση, είτε για τή μικρή αγορά των γύρω χωριών, που λίγο συνδεόταν με τις άλλες γειτονικές αγορές. Για τους τσιφλικάδες δούλευαν οι ίδιοι πάλι μικρονοικοκυρέοι και οι τσιφλικάδες τους ανάγκαζαν να παράγουν προϊόντα για τή δική τους κυρίως κατανάλωση. Τά οικιακά προϊόντα δίνονταν για έπεξεργασία στους χειροτέχνες, που ζούσαν κι αυτοί στα χωριά ή γύριζαν στα περίχωρα για να βρουν δουλιά.

Από τόν καιρό όμως τής άπελευθέρωσης των άγροτων οι συνθήκες ζωής τής μάζας του λαού άλλαξαν ριζικά: στη θέση των μικρών χειροτεχνικών εργαστηρίων άρχισαν να εμφανίζονται μεγάλες φάμπρικες, που αναπτύσσονταν με έξαιρετική ταχύτητα· αυτές έκτόπιζαν τους μικρονοικοκυρέους, μετατρέποντάς τους σε μισθωτούς εργάτες, και ανάγκαζαν εκατοντάδες και χιλιάδες εργάτες να δουλεύουν μαζί, παράγοντας τεράστιες ποσότητες έμπορευμάτων, που πουλιούνταν σ' όλη τή Ρωσία.

Η άπελευθέρωση των άγροτων έξάλειψε τήν καθήλωση του πληθυσμού σ' ένα μέρος κι έβαλε τους άγρότες σε συνθήκες τέτιες, που δέν μπορούσαν πιά να τραφούν από τά κομματάκια γής που τους έμειναν. Μάζες λαού πήραν τους δρόμους σε αναζήτηση μεροκάματου, πιάνοντας δουλιά στα εργοστάσια, στην κατασκευή σιδηροδρομικών γραμμών, που συνενώνουν τις διάφορες άκρες τής Ρωσίας και μεταφέρουν παντού τά έμπορεύματα των μεγάλων εργοστασίων. Μάζες λαού πήγαν να βρουν μεροκάματο στις πόλεις, δούλευαν στο χτίσιμο εργοστασιακών και έμπορικών κτιρίων, στη μεταφορά καυσίμων στα εργοστάσια, στην προετοιμασία ύλικού για τις μεταφορές αυτές. Τέλος, πολλοί άνθρωποι άπασχολούνταν με τή δουλιά στο σπίτι, που τους μοίραζαν οι έμποροι και οι εργοστασιάρχες γιατί δέν προλάβαιναν να διευρύνουν τις έπιχειρήσεις τους. Οι ίδιες άλλαγές έγιναν και στη γεωργία· οι τσιφλικάδες άρχισαν να παράγουν σιτηρά για πούληση, μέσα από τους άγρότες και τους έμπόρους ξεπετάχτηκαν μεγάλοι καλλιεργητές, εκατοντάδες εκατομμύρια πούτια σιτηρά άρχισαν να που-

λιούνται στό εξωτερικό. Γιά τήν παραγωγή χρειάζονταν μισθωτοί ἐργάτες, καί ἑκατοντάδες χιλιάδες καί ἑκατομμύρια ἀγρότες, ἐγκαταλείποντας τούς μικροσκοπικούς κλήρους τους, πήγαν νά δουλέψουν ἐργάτες γῆς καί μεροκαματιάρηδες στά καινούργια ἀφεντικά, πού παρήγαν σιτηρά γιά πούληση. Αὐτές ἀκριβῶς τίς ἀλλαγές τῶν παλιῶν συνθηκῶν ζωῆς περιγράφει καί τό πρόγραμμα, ὅταν λέει ὅτι οἱ μεγάλες φάμπρικες καί τά μεγάλα ἐργοστάσια καταστρέφουν τούς μικροβιοτέχνες καί τούς ἀγρότες, μετατρέποντάς τους σέ μισθωτούς ἐργάτες. Ἡ μικρή παραγωγή ἀντικατασταίνεται παντοῦ ἀπό τή μεγάλη, καί στή μεγάλη αὐτή παραγωγή οἱ μάζες τῶν ἐργατῶν εἶναι τώρα ἀπλοί μισθωτοί, πού δουλεύουν μέ μεροκάματο στόν κεφαλαιοκράτη· ὁ κεφαλαιοκράτης κατέχει τεράστια κεφάλαια, χτίζει τεράστια ἐργαστήρια, ἀγοράζει ἕνα σωρό ὑλικά καί τσεπώνει ὄλο τό κέρδος ἀπό τή μαζική αὐτή παραγωγή τῶν ἐνωμένων ἐργατῶν. Ἡ παραγωγή ἔγινε κεφαλαιοκρατική καί πνίγει χωρίς οἶκτο καί ἔλεος ὄλους τούς μικρονοικοκυρέους, καταστρέφοντας τήν καθηλωμένη ζωή τους στά χωριά, ἀναγκάζοντάς τους νά γυρίζουν ὄλη τή χώρα ἀπό τή μιά ὡς τήν ἄλλη ἄκρη σάν ἀπλοί ἀνειδίκευτοι ἐργάτες, πουλώνοντας τήν ἐργασία τους στό κεφάλαιο. Μιά ὄλο καί μεγαλύτερη μερίδα τοῦ πληθυσμοῦ ἀποσπᾶται ὀριστικά ἀπό τό χωριό καί ἀπό τήν ἀγροτική οἰκονομία καί συγκεντρώνεται στίς πόλεις, στά ἐργοστασιακά καί βιομηχανικά χωριά καί κωμοπόλεις, σχηματίζοντας μιά ἰδιαίτερη τάξη ἀνθρώπων, πού δέν ἔχουν καμιό ἰδιοκτησία, τήν τάξη τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν-προλεταρίων, πού ζοῦν μόνο ἀπό τήν πούληση τῆς ἐργατικῆς τους δύναμης.

Αὐτές εἶναι οἱ τεράστιες ἀλλαγές, πού ἐπέφεραν στή ζωή τῆς χώρας οἱ μεγάλες φάμπρικες καί τά μεγάλα ἐργοστάσια: ἡ μικρή παραγωγή ἀντικατασταίνεται ἀπό τή μεγάλη, οἱ μικρονοικοκυρεοί μετατρέπονται σέ μισθωτούς ἐργάτες. Καί τί σημαίνει ἡ ἀλλαγὴ αὐτή γιά ὄλον τόν ἐργαζόμενο λαό καί πού ὀδηγεῖ; Γι' αὐτό ἀκριβῶς τό πράγμα μιλάει παρακάτω τό πρόγραμμα.

Α. 2. Ἡ ἀντικατάσταση τῆς μικρῆς παραγωγῆς ἀπό τή μεγάλη συνοδεύεται ἀπό τήν ἀντικατάσταση μέ τεράστια κεφάλαια τῶν μικρῶν χρηματικῶν μέσων, πού βρίσκονται στά χέρια ἑνός ἀφεντικοῦ, ἀπό τήν ἀντικατάσταση τῶν μικρῶν, ἀσήμαντων κερδῶν μέ κέρδη πού ἀνέρχονται σέ ἑκατομμύρια. Γιά τό λόγο αὐτό ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ ὀδηγεῖ παντοῦ στήν αὐξηση τῆς πολυτέλειας καί τοῦ πλούτου. Στή Ρωσία

δημιουργήθηκε ολόκληρη τάξη μεγαλοκαρχαριῶν τοῦ χρήματος, ἐργοστασιάρχων, ἰδιοκτητῶν σιδηροδρομικῶν γραμμῶν, ἐμπόρων, τραπεζιτῶν, δημιουργήθηκε ολόκληρη τάξη ἀνθρώπων, πού ζοῦν ἀπό τὰ κέρδη τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου, πού δίνεται μέ τόκο στούς βιομήχανους· πλούτισαν οἱ μεγάλοι γαιοχτήμονες, εἰσπράττοντας ἀπό τοὺς ἀγρότες μεγάλα ποσά γιά τήν ἐξαγορά τῆς γῆς, ἐκμεταλλεῦόμενοι τήν ἀνάγκη τῶν ἀγροτῶν γιά γῆ καί ἀνεβάζοντας τίς τιμές τῆς γῆς πού δίνουν μέ νοίκι, χτίζοντας στά χτήματά τους μεγάλα ἐργοστάσια ζάχαρης καί οἶνοπνευματοποιίας. Ἡ πολυτέλεια καί ἡ σπατάλη σ' ὅλες αὐτές τίς τάξεις τῶν πλουσίων πῆραν πρωτόφαντες διαστάσεις καί στούς κεντρικούς δρόμους τῶν μεγαλουπόλεων ἔχτισαν τά πριγκιπικά παλάτια τους καί τοὺς πολυτελεῖς πύργους τους. Μέ τήν ἀνάπτυξη ὁμως τοῦ καπιταλισμοῦ, χειροτερεύει ὅλο καί περισσότερο ἡ κατάσταση τοῦ ἐργάτη. Τά μεροκάματα, κι ὅταν ἀκόμα ἀνέβηκαν πού καί πού μετά τήν ἀπελευθέρωση τῶν ἀγροτῶν, πάλι ἡ αὐξησή τους ἦταν πολύ μικρή καί λιγόχρονη, γιατί ἡ μάζα τοῦ πεινασμένου λαοῦ, πού κατέβαινε ἀπό τό χωριό, προκαλοῦσε πτώση τοῦ μεροκάματος· στό μεταξύ τὰ τρόφιμα καί τὰ ἀπαραίτητα γιά τή ζωὴ ἐμπορεύματα ὅλο καί ἀκρίβαιναν, ἔτσι πού, ἀκόμα κι ὅταν ἀνέβαινε τό μεροκάματο, οἱ ἐργάτες ἐξασφάλιζαν λιγότερα μέσα γιά νά ζήσουν· γινόταν ὅλο καί πιό δύσκολο νά βρεῖ κανεῖς μεροκάματο καί δίπλα στά πολυτελεῖα παλάτια τῶν πλουσίων (ἢ στά περίχωρα τῶν πόλεων) πλήθαιναν τά χαμόσπιτα τῶν ἐργατῶν, πού ἀναγκάζονταν νά ζοῦν σέ ὑπόγεια, σέ ὑπερπλήρη ὑγρά καί κρύα διαμερίσματα, κάποτε καί σέ πραγματικές τρῶγλες γύρω στίς νέες βιομηχανικές ἐπιχειρήσεις. Τό κεφάλαιο, πού μεγάλωνε ὅλο καί περισσότερο, καταπίεζε ὅλο καί πιό πολύ τοὺς ἐργάτες, τοὺς ἐξαθλιώνει, τοὺς ἀνάγκαζε νά διαθέτουν ὅλο τό χρόνο τους στό ἐργοστάσιο καί ἔσπρωχνε στή δουλιὰ τίς γυναῖκες καί τὰ παιδιά τῶν ἐργατῶν. Αὐτὴ εἶναι λοιπόν ἡ πρώτη ἀλλαγὴ, πού προκαλεῖ ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ: στά χέρια μιᾶς μικρῆς χούφτας κεφαλαιοκρατῶν συγκεντρώνονται τεράστια πλοῦτη, ἐνῶ οἱ μάζες τοῦ λαοῦ ἐξαθλιώνονται.

Ἡ δευτέρα ἀλλαγὴ συνίσταται στό ὅτι ἡ ἀντικατάσταση τῆς μικρῆς παραγωγῆς ἀπό τὴ μεγάλη ἔφερε πολλές βελτιώσεις στήν παραγωγή. Πρὶν ἀπ' ὅλα τὴ θέση τῆς ἐργασίας τῶν ξεχωριστῶν ἀτόμων, πού γινόταν μεμονωμένα σέ κάθε μικρὸ ἐργαστήρι, ἀπὸ τὸν κάθε μικρονοικοκύρη χωριστά, τὴν πῆρε

ή εργασία τῶν ἐνωμένων ἐργατῶν, πού ἐργάζονται μαζί σ' ἓνα ἐργοστάσιο, σ' ἓνα γαιοχτήμονα, σ' ἓναν ἐργολάβο. Ἡ ἀπό κοινοῦ εργασία εἶναι πολύ πιά ἀποδοτική (πιά παραγωγική) ἀπό τήν εργασία αὐτοῦ πού ἐργάζεται μόνος καί δίνει τή δυνατότητα νά παράγονται ἐμπορεύματα πολύ πιά εὐκόλα καί πιά γρήγορα. Ἀπό ὄλες ὁμως αὐτές τίς βελτιώσεις ἐπωφελεῖται μόνο ὁ κεφαλαιοκράτης, πού πληρώνει στούς ἐργάτες τίς πενταροδεκάρες τους καί ἰδιοποιεῖται δωρεάν ὄλο τό κέρδος ἀπό τήν ἐνωμένη εργασία τῶν ἐργατῶν. Ὁ κεφαλαιοκράτης γίνεται ἀκόμα πιά ἰσχυρός, ὁ ἐργάτης ἀκόμα πιά ἀνίσχυρος, γιατί συνηθίζει σέ μιά μόνο ὀποιαδήποτε εργασία καί τοῦ εἶναι πιά δύσκολο νά περάσει σέ ἄλλη δουλιά, ν' ἀλλάξει ἀπισχόληση.

Μιά ἄλλη, πολύ πιά σπουδαία βελτίωση τῆς παραγωγῆς εἶναι οἱ μηχανές πού μπάζει ὁ κεφαλαιοκράτης. Ἡ ἀποδοτικότητα τῆς ἐργασίας αὐξάνει πολλές φορές χάρη στή χρησιμοποίηση μηχανῶν· ὁ κεφαλαιοκράτης ὁμως ὄλο αὐτό τό ὄφελος τό στρέφει ἐνάντια στούς ἐργάτες: ἐκμεταλλεῖται τό γεγονός ὅτι οἱ μηχανές ἀπαιτοῦν λιγότερη σωματική εργασία, βάζει νά δουλεύουν σ' αὐτές γυναῖκες καί παιδιά, πληρώνοντας τους μικρότερο μεροκάματο. Ἐκμεταλλεῖται τό γεγονός ὅτι μέ τίς μηχανές χρειάζονται πολύ λιγότεροι ἐργάτες, τους διώχνει κατά μάξες ἀπό τό ἐργοστάσιο καί ἐκμεταλλεῖται τήν ἀνεργία, πού δημιουργεῖται ἔτσι, γιά νά ὑποδουλώσει ἀκόμα πιά πολύ τόν ἐργάτη, γιά νά παρατείνει τήν ἐργάσιμη μέρα, γιά ν' ἀφαιρέσει ἀπό τόν ἐργάτη τή νυχτερινή ἀνάπαυση καί νά τόν μετατρέψει σέ ἀπλό ἐξάρτημα τῆς μηχανῆς. Ἡ ἀνεργία, πού δημιουργεῖται μέ τίς μηχανές καί συνεχῶς αὐξάνει, κάνει τώρα τόν ἐργάτη ἐντελῶς ἀνυπεράσπιστο. Ἡ τέχνη του χάνει τήν ἀξία της, μποροῦν εὐκόλα νά τόν ἀντικαταστήσουν μέ ἓναν ἀπλό ἀνειδίκευτο ἐργάτη, πού συνηθίζει γρήγορα στή μηχανή καί δέχεται πρόθυμα νά δουλέψει μέ μικρότερο μεροκάματο. Κάθε προσπάθεια νά ὑπερασπίσει τόν ἑαυτό του ἀπό τήν ὄλο καί μεγαλύτερη πίεση τοῦ κεφαλαίου καταλήγει στήν ἀπόλυσή του. Ὁ κάθε ἐργάτης χωριστά εἶναι ἐντελῶς ἀνίσχυρος μπροστά στό κεφάλαιο, ἡ μηχανή ἀπειλεῖ νά τόν πνίξει.

Α.3. Ἐξηγώντας τό παραπάνω σημεῖο, δείξαμε ὅτι ὁ κάθε ἐργάτης χωριστά εἶναι ἀνίσχυρος καί ἀνυπεράσπιστος ἀπέναντι στόν κεφαλαιοκράτη, πού εἰσάγει μηχανές. Ὁ ἐργάτης ἀναγκάζεται μέ κάθε θυσία ν' ἀναζητήσει καί να βρεῖ μέσα γιά ν' ἀποκρούσει τόν κεφαλαιοκράτη, γιά νά ὑπερασπίσει

τόν ἑαυτό του. Καί τό μέσο αὐτό τό βρίσκουν οἱ ἐργάτες στήν *ἔνωση*. Ὁ ἐργάτης, ἀνίσχυρος ὅταν εἶναι μόνος, γίνεται δύναμη, ὅταν ἐνώνεται μέ τούς συντρόφους του, ἀποχτᾷ τή δυνατότητα νά παλαίψει ἐνάντια στόν κεφαλαιοκράτη καί νά τόν ἀποκρούσει.

Ἡ *ἔνωση* γίνεται ἀνάγκη γιά τόν ἐργάτη, πού ἀντιμετωπίζει τώρα πιά τό μεγάλο κεφάλαιο. Εἶναι ὅμως δυνατό νά ἐνωθεῖ ἓνα πλῆθος ξένων μεταξύ τούς ἀνθρώπων, πού μαζεύτηκαν ἀπό ὧδ κι ἐκεῖ, ἔστω κι ἄν δουλεύουν στό ἴδιο ἐργοστάσιο; Τό πρόγραμμα ἀναφέρει τούς ὄρους, πού προετοιμάζουν τούς ἐργάτες γιά τήν ἔνωση καί ἀναπτύσσουν μέσα τους τίς ἰκανότητες καί τήν τέχνη νά ἐνώνονται. Οἱ ὄροι αὐτοί εἶναι οἱ παρακάτω: 1) τό μεγάλο ἐργοστάσιο μέ τή μηχανική παραγωγή, πού ἀπαιτεῖ μόνιμη δουλιά ὅλο τό χρόνο, κόβει ἐντελῶς τή σύνδεση τοῦ ἐργάτη μέ τή γῆ καί τό ἀτομικό νοικοκυριό, μετατρέποντάς τον σέ τέλειο προλετάριο. Ἐνῶ τό ἀτομικό νοικοκυριό σ' ἓνα κομματάκι γῆς χῶριζε τούς ἐργάτες, δημιουργοῦσε στόν καθένα τους κάποιο ἰδιαίτερο συμφέρον, διαφορετικό ἀπό τά συμφέροντα τοῦ συντρόφου του, κι ἔτσι ἐμπόδιζε στήν ἔνωσή τους. Τό ξέκομμα τοῦ ἐργάτη ἀπό τή γῆ βγάζει ἀπό τή μέση αὐτά τά ἐμπόδια. 2) Ἐπειτα, αὐτή καθαυτή ἢ ἀπό κοινοῦ ἐργασία ἑκατοντάδων καί χιλιάδων ἐργατῶν μαθαίνει τούς ἐργάτες νά συζητοῦν ἀπό κοινοῦ τίς ἀνάγκες τους, νά δροῦν ἀπό κοινοῦ καί τούς δείχνει καθαρά ὅτι ὅλη ἡ μάζα τῶν ἐργατῶν βρίσκεται στήν ἴδια κατάσταση καί ἔχει τά ἴδια συμφέροντα. 3) Τέλος, οἱ διαρκεῖς μετακινήσεις τῶν ἐργατῶν ἀπό ἐργοστάσιο σέ ἐργοστάσιο τούς μαθαίνουν νά παραβάλλουν τίς συνθήκες καί τό καθεστῶς στά διάφορα ἐργοστάσια, νά τά συγκρίνουν, νά πείθονται ὅτι ἡ ἐκμετάλλευση εἶναι ἴδια σ' ὅλα τά ἐργοστάσια, ν' ἀφομοιώνουν τήν πείρα τῶν ἄλλων ἐργατῶν ἀπό τίς συγκρούσεις τους μέ τόν κεφαλαιοκράτη κι ἔτσι νά δυναμώνουν τή συνοχή καί τήν ἀλληλεγγύη τῶν ἐργατῶν. Αὐτοί ἀκριβῶς οἱ ὄροι, μαζί παρμένοι, ὀδήγησαν στό γεγονός ὅτι ἡ ἐμφάνιση τῶν μεγάλων ἐργοστασίων προκάλεσε τήν ἔνωση τῶν ἐργατῶν. Στούς ρώσους ἐργάτες ἡ ἔνωση αὐτή ἐκδηλώνεται πιά συχνά καί πιά ἔντονα στίς ἀπεργίες (θά ποῦμε ἀργότερα γιατί δέν εἶναι εὐκόλο στούς ἐργάτες μας νά ἐνωθοῦν μέ τή μορφή συνδικάτων ἢ ταμείων). Ὅσο πιά ἐντατικά ἀναπτύσσονται οἱ μεγάλες φάμπρικες καί τά μεγάλα ἐργοστάσια, τόσο πιά συχνές, ἔντονες καί ἐπίμονες γίνονται οἱ ἐργατικές ἀπεργίες, γιατί ὅσο πιά ἰσχυρή εἶναι ἡ καταπίεση τοῦ

καπιταλισμοῦ, τόσο πῶς ἀναγκαία γίνεται ἡ κοινή ἀντίσταση τῶν ἐργατῶν. Οἱ ἀπεργίες καί οἱ χωριστές ἐξεγέρσεις τῶν ἐργατῶν ἀποτελοῦν σήμερα, ὅπως λέει τό πρόγραμμα, τό πῶς διαδομένο φαινόμενο στά ρωσικά ἐργοστάσια. Ὅσο δμως ἀναπτύσσεται παραπέρα ὁ καπιταλισμός καί γίνονται πῶς συχνές οἱ ἀπεργίες, οἱ τελευταῖες ἀποδείχονται ἀνεπαρκεῖς. Οἱ ἐργοστασιάρχες παίρνουν ἐναντίον τους κοινά μέτρα: κλείνουν μεταξύ τους συμμαχία, φέρνουν ἐργάτες ἀπό ἄλλα μέρη, ζητοῦν τήν ἐνίσχυση τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, πού τούς βοηθᾷ νά καταπνίγουν τήν ἀντίσταση τῶν ἐργατῶν. Οἱ ἐργάτες δέν ἔχουν πιά ἀπέναντί τους ἕναν χωριστό ἐργοστασιάρχη, ἐνός χωριστοῦ ἐργοστασίου, ἀπέναντί τους ὀρθώνεται ὅλη ἡ τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν μέ τήν κυβέρνηση, πού τή βοηθᾷ. Ὅλη ἡ τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν ἀρχίζει τήν πάλη ἐνάντια σ' ὅλη τήν τάξη τῶν ἐργατῶν, ἀναζητώντας κοινά μέτρα ἐνάντια στίς ἀπεργίες, ἐπιδιώκοντας νά πετύχει ἀπό τήν κυβέρνηση τήν ψήφιση νόμων ἐνάντια στούς ἐργάτες, μεταφέροντας τίς φάμπρικες καί τά ἐργοστάσια σέ πῶς ἀπόκεντρα μέρη, καταφεύγοντας στό μοίρασμα δουλιᾶς στά σπίτια καί σέ χίλια-δυό ἄλλα τεχνάσματα καί πονηριές ἐνάντια στούς ἐργάτες. Ἡ ἔνωση τῶν ἐργατῶν ἐνός μόνο ἐργοστασίου, ἀκόμα καί ἐνός μόνο κλάδου βιομηχανίας ἀποδείχεται ἀνεπαρκῆς γιά τήν ἀπόκρουση ὅλης τῆς τάξης τῶν κεφαλαιοκρατῶν, γίνεται ἀπόλυτα ἀναγκαία ἡ κοινή δράση ὅλης τῆς τάξης τῶν ἐργατῶν. Ἔτσι, ἀπό τίς μεμονωμένες ἐξεγέρσεις τῶν ἐργατῶν ξεπηδάει ἡ πάλη ὅλης τῆς ἐργατικῆς τάξης. Ἡ πάλη τῶν ἐργατῶν ἐνάντια στούς ἐργοστασιάρχες μετατρέπεται σέ ταξική πάλη. Ὅλους τούς ἐργοστασιάρχες τούς ἐνώνει ἕνα συμφέρον: νά κρατοῦν τούς ἐργάτες σέ ὑποταγή καί νά τούς πληρώνουν ὅσο τό δυνατόν μικρότερο μεροκάματο. Καί οἱ ἐργοστασιάρχες βλέπουν ὅτι δέν μποροῦν νά ὑπερασπίσουν τήν ὑπόθεσή τους κατ' ἄλλον τρόπο παρά μόνο μέ τήν κοινή δράση ὅλης τῆς τάξης τῶν ἐργοστασιάρχῶν, παρά μόνο ἀποχτώντας ἐπιροή πάνω στήν κρατική ἐξουσία. Κατά τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο καί τούς ἐργάτες τούς συνδέει ἕνα κοινό συμφέρον: νά μήν ἐπιτρέψουν στό κεφάλαιο νά τούς πνίξει, νά ὑπερασπίσουν τό δικαίωμά τους νά ζήσουν μιά ἀνθρώπινη ζωή. Καί οἱ ἐργάτες ἔτσι ἀκριβῶς πείθονται ὅτι τούς εἶναι ἀπαραίτητη ἡ ἔνωση, ἡ κοινή δράση ὅλης τῆς τάξης — τῆς ἐργατικῆς τάξης — καί ὅτι γιά τό λόγο αὐτό εἶναι ἀπαραίτητο νά ἀποχτήσουν ἐπιροή πάνω στήν κρατική ἐξουσία.

A. 4. Ἐξηγήσαμε μέ ποιόν τρόπο καί γιατί ἡ πάλη τῶν ἐργο-
 στασιακῶν ἐργατῶν ἐνάντια στούς ἐργοστασιάρχες γίνεται
 ταξική πάλη, πάλη τῆς ἐργατικῆς τάξης — τῶν προλεταρίων —
 ἐνάντια στήν τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν — τήν ἀστική τάξη.
 Γεννιέται τό ἐρώτημα: ποιά σημασία ἔχει ἡ πάλη αὐτή γιά
 ὄλο τό λαό καί γιά ὄλους τούς ἐργαζόμενους; Στίς σύγχρονες
 συνθήκες, γιά τίς ὁποῖες μιλήσαμε ἤδη ὅταν ἐξηγοῦσαμε τό
 ἐδάφιο 1, ἡ παραγωγή μέ μισθωτούς ἐργάτες ἐκτοπίζει ὄλο
 καί περισσότερο τό μικρό νοικοκυριό. Ὁ ἀριθμός τῶν ἀνθρώ-
 πων, πού ζοῦν ἀπό τή μισθωτή ἐργασία, αὐξάνει γρήγορα,
 καί δέν αὐξάνει μόνο ὁ ἀριθμός τῶν μόνιμων ἐργοστασιακῶν
 ἐργατῶν, ἀλλά ἀκόμα πιό πολύ αὐξάνει ὁ ἀριθμός τῶν ἀγρο-
 τῶν, πού εἶναι ὑποχρεωμένοι ν' ἀναζητοῦν τήν ἴδια μισθωτή
 ἐργασία γιά νά ζήσουν. Σήμερα ἡ μισθωτή ἐργασία, ἡ ἐργασία
 γιά τόν κεφαλαιοκράτη, ἔχει ἤδη γίνει ἡ πιό διαδομένη μορφή
 ἐργασίας. Ἡ κυριαρχία τοῦ κεφαλαίου πάνω στήν ἐργασία
 ἀγκάλιασε τή μάζα τοῦ πληθυσμοῦ ὄχι μόνο στή βιομηχανία,
 ἀλλά καί στή γεωργία. Αὐτήν ἀκριβῶς τήν ἐκμετάλλευση τῆς
 μισθωτῆς ἐργασίας, ἐκμετάλλευση πού ἀποτελεῖ τή βάση τῆς
 σύγχρονης κοινωνίας, τά μεγάλα ἐργοστάσια τήν ἀναπτύσ-
 σουν ὡς τό ἀνώτατο σημεῖο. Ὅλες οἱ μέθοδες ἐκμετάλλευσης,
 πού χρησιμοποιοῦνται ἀπ' ὄλους τούς κεφαλαιοκράτες σ' ὄ-
 λους τούς κλάδους τῆς βιομηχανίας, μέθοδες ἀπό τίς ὁποῖες
 ὑποφέρει ὄλη ἡ μάζα τοῦ ἐργατικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ρωσίας,
 μαζεύονται ὄλες μαζί ἐδῶ, στό ἐργοστάσιο, δυναμώνουν, γί-
 νονται μόνιμος κανόνας, ἐπεκτείνονται σ' ὄλες τίς πλευ-
 ρές τῆς ἐργασίας, τῆς ζωῆς τοῦ ἐργάτη, δημιουργοῦν ὀλό-
 κληρο καθεστῶς, ὀλόκληρο σύστημα ξεζουμίσματος τοῦ
 ἐργάτη ἀπό τόν κεφαλαιοκράτη. Ἄς τό διασαφηνίσουμε αὐτό
 μέ παραδείγματα: παντοῦ καί πάντοτε ὁ καθένας, πού πιάνει
 δουλιά μέ μισθό, ἀναπαύεται, ἀφήνει τή δουλιά τή γιορτή,
 ἂν ἡ γιορτή αὐτή γιορτάζεται στήν περιοχή. Ἐντελῶς διαφο-
 ρετικά ἔχουν τά πράγματα στό ἐργοστάσιο: τό ἐργοστάσιο,
 μισθώνοντας ἕναν ἐργάτη, τόν χρησιμοποιεῖ πιά ὅπως θέλει,
 χωρίς νά δίνει καμιά σημασία στίς συνήθειες τοῦ ἐργάτη, στό
 συνηθισμένο τρόπο ζωῆς του, στήν οἰκογενειακή του κατά-
 σταση, στίς πνευματικές του ἀνάγκες. Τό ἐργοστάσιο τόν ἀναγ-
 κάζει νά ἐργάζεται τότε, ὅταν τόν χρειάζεται, τόν ἀναγκάζει
 νά προσαρμόζει ὄλη τή ζωή του στίς ἀπαιτήσεις τοῦ ἐργοστα-
 σίου, τόν ὑποχρεώνει νά κομματιάζει τίς ὥρες ἀνάπαυσής του,
 καί ὅταν ἡ δουλιά γίνεται μέ βάρδιες τόν ἀναγκάζει νά ἐργά-

ζεται και τή νύχτα και τις γιορτές. Το εργοστάσιο βάζει μπρός όλες τις υπερβασίες, που μπορεί να φανταστεί κανείς σχετικά με την εργάσιμη μέρα, και παράλληλα εφαρμόζει τους δικούς του «κανονισμούς», το δικό του «καθεστώς», που είναι υποχρεωτικό για κάθε εργάτη. Το εργοστασιακό καθεστώς επιτηδες είναι φκιαγμένο κατά τέτιον τρόπο, ώστε ν' απομυζά από τό μισθωνόμενο εργάτη δλη τήν ποσότητα εργασίας, που μπορεί να δώσει, να τόν ξεζουμίζει όσο τό δυνατό πιο γρήγορα και ύστερα να τόν πετάει έξω! Άλλο παράδειγμα. Ό καθέννας, που πιάνει δουλιά σαν μισθωτός, υποχρεώνεται, φυσικά, να υποτάσσεται στο αφεντικό, να εκτελεί ό,τι θά τόν διατάξουν. Αναλαβαίνοντας όμως τήν υποχρέωση να εκτελεί μιá προσωρινή εργασία, ό μισθωτός δέν παραιτείται καθόλου από τήν ελευθερία του· όταν βρει ότι ή απαίτηση του αφεντικού είναι λαθεμένη ή υπερβολική φεύγει απ' αυτό. Το εργοστάσιο όμως απαιτεί από τόν εργάτη να παραιτηθεί όλότελα από τήν ελευθερία του· εισάγει μιá έσωτερική πειθαρχία, υποχρεώνει τόν εργάτη να πιάνει και να σταματά τή δουλιά με τό χτύπημα του κουδουνιού. Το εργοστάσιο ιδιοποιείται τό δικαίωμα να τιμωρεί αυτό τό ίδιο τόν εργάτη και για κάθε παράβαση του κανονισμού, που τόν έχει καταρτίσει τό ίδιο, επιβάλλει στον εργάτη πρόστιμο ή κρατήσεις. Ό εργάτης γίνεται μέρος ενός τεράστιου συγκροτήματος μηχανών: πρέπει να είναι έξισου υπάκουος, υποδουλωμένος, χωρίς δική του θέληση, όπως και ή ίδια ή μηχανή.

Κι ένα τρίτο παράδειγμα. Ό καθέννας, που πιάνει δουλιά σαν μισθωτός, μένει σχεδόν πάντοτε δυσαρεστημένος από τό αφεντικό και υποβάλλει μήνυση έναντίον του στο δικαστήριο ή στους άνωτέρους του. Και οι άνωτεροι και τό δικαστήριο λύνουν τή διαφορά συνήθως υπέρ του αφεντικού, υποστηρίζουν τό αφεντικό, αυτή όμως ή μεροληψία υπέρ των συμφερόντων του αφεντικού δέ στηρίζεται σε κάποιο γενικό κανονισμό ή νόμο, αλλά στη δουλοπρέπεια των διάφορων δημοσίων υπαλλήλων, που υπερασπίζονται τό αφεντικό άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο, που κρίνουν τήν υπόθεση άδικο υπέρ του αφεντικού, είτε γιατί είναι γνωστοί με τό αφεντικό, είτε γιατί άγνοούν τις συνθήκες δουλιάς και δέν είναι σε θέση να καταλάβουν τόν εργάτη. Κάθε ξεχωριστή περίπτωση μιás τέτιας άδικίας έξαρτιέται από τήν κάθε ξεχωριστή σύγκρουση του εργάτη με τό αφεντικό, από τόν κάθε ξεχωριστό υπάλληλο. Το εργοστάσιο όμως συνενώνει μιá τόσο μεγάλη μάζα εργα-

των, έντεινει σέ τέτιο βαθμό τήν καταπίεση, πού καταντᾶ ἀδύνατο νά ξετάζεται ή κάθε περίπτωση χωριστά. Συντάσσονται γενικοί κανονισμοί, καταρτίζεται νόμος γιά τίς σχέσεις έργατων και έργοστασιάρχων, νόμος ύποχρεωτικός γιά δλους. Καί στό νόμο αὐτό ή μεροληψία υπέρ των συμφερόντων τοῦ άφεντικοῦ κατοχυρώνεται πιά από τήν κρατική έξουσία. Στή θέση τῆς άδικίας ορισμένων υπαλλήλων έρχεται ή άδικία τοῦ ίδιου τοῦ νόμου. Καταρτίζονται, λχ., κανονισμοί, πού καθορίζουν ότι ό εργάτης γιά άδικαιολόγητη άπουσία δέ χάνει μόνο τό μεροκάματο, αλλά πληρώνει από πάνω και πρόστιμο, ενώ τό άφεντικό, όταν αφήνει τόν εργάτη χωρίς δουλιά, δέν τοῦ πληρώνει τίποτα· ότι τό άφεντικό μπορεί ν' άπολύσει τόν εργάτη γιά κακή συμπεριφορά, ό εργάτης όμως δέν μπορεί γιά τήν ίδια αίτια νά φύγει από τό άφεντικό· ότι τό άφεντικό έχει τό δικαίωμα νά επιβάλλει αυθαίρετα πρόστιμα, νά κάνει κρατήσεις, ή ν' άπαιτεί από τόν εργάτη υπερωρίες κτλ.

Όλα αὐτά τά παραδείγματα μᾶς δείχνουν πώς τό έργοστάσιο δυναμώνει τήν έκμετάλλευση των εργατων και κάνει τήν έκμετάλλευση αὐτή γενική, δημιουργεί από αὐτήν ολόκληρο «καθεστώς». Ό εργάτης τώρα, είτε τό θέλει είτε όχι, έχει νά κάνει πιά όχι μ' ένα χωριστό άφεντικό και τή βούληση και τήν καταπίεσή του, αλλά μέ τήν αυθαιρεσία και τήν καταπίεση ολης τῆς τάξης των άφεντικων. Ό εργάτης βλέπει, ότι καταπιεστής του δέν είναι μόνο ένας κάποιος κεφαλαιοκράτης, αλλά όλη ή τάξη των κεφαλαιοκρατων, γιατί σέ όλες τίς επιχειρήσεις ύπάρχει τό ίδιο καθεστώς εκμετάλλευσης· ό χωριστός κεφαλαιοκράτης δέν μπορεί καν νά ξεφύγει άπ' αὐτό τό καθεστώς: αν, λχ., σκεφτόταν νά μειώσει τόν εργάσιμο χρόνο, τά έμπορεύματα θά τοῦ στοίχιζαν πιά ακριβά άπ' ότι τά έμπορεύματα τοῦ γείτονά του, τοῦ άλλου εργοστασιάρχη, πού αναγκάζει τόν εργάτη νά δουλεύει περισσότερες ώρες μέ τό ίδιο μεροκάματο. Ό εργάτης, γιά νά βελτιώσει τήν κατάσταση του, έχει τώρα νά κάνει μέ ολόκληρο τό κοινωνικό σύστημα, πού άποβλέπει στήν εκμετάλλευση τῆς εργασίας από τό κεφάλαιο. Άπέναντι στον εργάτη στέκει τώρα όχι ή χωριστή άδικία μόνο κάποιου υπαλλήλου, αλλά ή άδικία τῆς ίδιας τῆς κρατικής έξουσίας, πού παίρνει υπό τήν προστασία της όλη τήν τάξη των κεφαλαιοκρατων και βγάξει πρὸς όφελος αὐτῆς τῆς τάξης νόμους ύποχρεωτικούς γιά δλους. Έτσι, ή πάλη των εργοστασιακων εργατων ενάντια στους εργοστασιάρχες μετατρέπεται αναπόφευχτα σέ πάλη ενάντια σ' όλη τήν τάξη των

κεφαλαιοκρατών, ενάντια σ' όλο τό κοινωνικό σύστημα, πού στηρίζεται στην έκμετάλλευση τής εργασίας από τό κεφάλαιο. Γιά τό λόγο αυτό ακριβώς ή πάλη τών εργατών αποχτά κοινωνική σημασία, γίνεται πάλη έξονόματος όλων τών εργαζομένων ενάντια σ' όλες τίσ τάξεις πού ζουν από τήν ξένη εργασία. Γιά τό λόγο αυτό ή πάλη τών εργατών εγκαινιάζει μιá καινούργια εποχή στή ρωσική ιστορία καί αποτελεί τήν αγωγή τής άπελευθέρωσης τών εργατών.

Σέ τί στηρίζεται ή κυριαρχία τής τάξης τών κεφαλαιοκρατών πάνω σ' όλη τή μάζα τής εργατιάς; Στο γεγονός, ότι οι κεφαλαιοκράτες έχουν στά χέρια τους, στην άτομική τους ιδιοκτησία, όλες τίσ φάμπρικες, τά εργοστάσια, τά μεταλλεία, τίσ μηχανές καί τά εργαλεία δουλιās· στό γεγονός, ότι έχουν στά χέρια τους τεράστιες εκτάσεις γής (άπ' όλη τή γή τής Εύρωπαϊκής Ρωσίας πάνω από τό 1/3 άνήκει στους γαιοκτήμονες, πού δέ φτάνουν τό μισό έκατομμύριο). Οι ίδιοι οι εργάτες, πού δέν έχουν καθόλου εργαλεία δουλιās καί ύλικά, αναγκάζονται νά πουλουν τήν εργατική τους δύναμη στους κεφαλαιοκράτες καί αυτοί πληρώνουν στους εργάτες μόνο ό,τι είναι απαραίτητο γιά τή συντήρησή τους καί τσεπώνουν όλο τό παραπανίσιο, πού παράγει ή εργασία· έτσι πληρώνουν μονάχα ένα μέρος του χρόνου, πού κατανάλωσαν οι εργάτες στή δουλιά, καί ιδιοποιούνται τό υπόλοιπο μέρος. Όλη ή αύξηση του πλούτου, πού προέρχεται από τή συνενωμένη εργασία τής μάζας τών εργατών, ή από τίσ βελτιώσεις στην παραγωγή, πάει στην τάξη τών κεφαλαιοκρατών, καί οι εργάτες, πού δουλεύουν, από γενιά σέ γενιά, μένουν οι ίδιοι πάντα άποροι προλετάριοι. Γιά τό λόγο αυτό δέν ύπάρχει παρά μόνο ένα μέσο γιά νά μπει τέρμα στην έκμετάλλευση τής εργασίας από τό κεφάλαιο καί συγκεκριμένα: νά καταργηθεί ή άτομική ιδιοκτησία στά εργαλεία δουλιās, νά παραδοθούν όλες οι φάμπρικες, τά εργοστάσια, τά μεταλλεία, καθώς καί όλα τά μεγάλα χτήματα κτλ. στά χέρια όλης τής κοινωνίας καί νά οργανωθεί ή κοινή σοσιαλιστική παραγωγή, κάτω από τή διεύθυνση τών ίδιων τών εργατών. Τά προϊόντα τής κοινής εργασίας θά πηγαίνουν τότε προς όφελος τών ίδιων τών εργαζομένων καί τό προϊόν, πού θά παράγουν πάνω από ό,τι χρειάζεται γιά τή συντήρησή τους, θά διατίθεται γιά νά ίκανοποιουν τίσ ανάγκες τους οι ίδιοι οι εργάτες, γιά νά αναπτύσσουν όλόπλευρα όλες τίσ ίκανότητές τους καί νά χαίρονται ισότιμα όλες τίσ κατκτήσεις τής επιστήμης καί τής τέχνης. Γιά τό λόγο αυτό ακρι-

βῶς στό πρόγραμμα τονίζεται, ὅτι μόνο ἔτσι μπορεῖ νά τεματιστεῖ ἡ πάλῃ τῆς ἐργατικῆς τάξης ἐνάντια στοὺς κεφαλαιοκράτες. Καί γιά νά γίνει αὐτό εἶναι ἀπαραίτητο ἡ πολιτική ἐξουσία, δηλ. ἡ ἐξουσία τῆς διακυβέρνησης τοῦ κράτους, νά περάσει ἀπό τὰ χέρια τῆς κυβέρνησης, πού βρίσκεται κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τῶν κεφαλαιοκρατῶν καί τῶν γαιοχτημόνων, ἢ ἀπό τὰ χέρια τῆς κυβέρνησης, πού ἀποτελεῖται ἄμεσα ἀπό ἐκλεγμένους ἀντιπρόσωπους τῶν κεφαλαιοκρατῶν, στά χέρια τῆς ἐργατικῆς τάξης.

Αὐτός εἶναι ὁ τελικός σκοπός τῆς πάλῃ τῆς ἐργατικῆς τάξης, αὐτός εἶναι ὁ ὅρος γιά τήν πλήρη ἀπελευθέρωσή της. Σ' αὐτόν τόν τελικό σκοπό πρέπει νά τείνουν οἱ συνειδητοί, οἱ ἐνωμένοι ἐργάτες· σέ μᾶς, ὅμως, στή Ρωσία, συναντοῦν καί ἄλλα τεράστια προσκόμματα, πού τοὺς ἐμποδίζουν στήν πάλῃ γιά τήν ἀπελευθέρωσή τους.

A. 5. Σήμερα παλαίβουν ἤδη ἐνάντια στήν κυριαρχία τῆς τάξης τῶν κεφαλαιοκρατῶν οἱ ἐργάτες ὅλων τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν, καθὼς καί οἱ ἐργάτες τῆς Ἀμερικῆς καί τῆς Αὐστραλίας. Ἡ συνένωση καί ἡ συσπείρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης δέν περιορίζεται στά πλαίσια μιᾶς χώρας ἢ μιᾶς ἐθνότητος: τὰ ἐργατικά κόμματα τῶν διάφορων κρατῶν δηλώνουν μεγαλόφωνα, ὅτι εἶναι πέρα γιά πέρα ἴδια (ἀλληλέγγυα) τὰ συμφέροντα καί οἱ σκοποὶ τῶν ἐργατῶν ὅλου τοῦ κόσμου. Συνέρχονται σέ κοινά συνέδρια, διατυπώνουν κοινές διεκδικήσεις, ἀπέναντι στήν τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν ὅλων τῶν χωρῶν, καθιερώνουν τή διεθνή γιορτή ὅλου τοῦ ἐνωμένου προλεταριάτου, πού παλαίβει γιά τήν ἀπελευθέρωσή του (τήν Πρωτομαγιά), καί συσπειρώνουν τήν ἐργατική τάξη ὅλων τῶν ἐθνότητων καί ὅλων τῶν χωρῶν σέ μιᾶ μεγάλη ἐργατική στρατιά. Ἡ ἔνωση αὐτῆ τῶν ἐργατῶν ὅλων τῶν χωρῶν ἐπιβάλλεται ἀπό τήν ἀνάγκη, ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν, πού κυριαρχεῖ πάνω στοὺς ἐργάτες, δέν περιορίζει τήν κυριαρχία της σέ μιᾶ μόνη χώρα. Οἱ ἐμπορικές σχέσεις ἀνάμεσα στά διάφορα κράτη συσφίγγονται καί διευρύνονται ὄλο καί περισσότερο· τό κεφάλαιο περνᾷ συνεχῶς ἀπό τή μιᾶ χώρα στήν ἄλλη. Οἱ τράπεζες, οἱ τεράστιες αὐτές ἀποθήκες κεφαλαίων, πού τὰ συγκεντρώνουν ἀπό παντοῦ καί τὰ κατανέμουν μέ τή μορφή δανείων στοὺς κεφαλαιοκράτες, ἀπό ἐθνικές γίνονται διεθνεῖς, συγκεντρώνουν κεφάλαια ἀπ' ὅλες τίς χώρες, τὰ κατανέμουν στοὺς κεφαλαιοκράτες τῆς Εὐρώπης καί τῆς Ἀμερικῆς. Ὁργανώνονται ἤδη τεράστιες μετοχικές ἐταιρίες

μέ σκοπό τήν ίδρυση κεφαλαιοκρατικῶν ἐπιχειρήσεων ὄχι σέ μιά μόνη χώρα, μά σέ κάμποσες χῶρες ταυτόχρονα· κάνουν τήν ἐμφάνισή τους οἱ διεθνεῖς ἐταιρίες τῶν κεφαλαιοκρατῶν. Ἡ κυριαρχία τοῦ κεφαλαίου εἶναι διεθνῆς. Νά γιατί καί ἡ πάλη τῶν ἐργατῶν ὄλων τῶν χωρῶν γιά τήν ἀπελευθέρωσή τους σημειώνει ἐπιτυχία μόνο ὅταν εἶναι κοινή πάλη τῶν ἐργατῶν ἐναντία στό διεθνές κεφάλαιο. Νά γιατί σύντροφος τοῦ ρώσου ἐργάτη στήν πάλη ἐναντία στήν τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν εἶναι καί ὁ γερμανός ἐργάτης, καί ὁ πολωνός ἐργάτης, καί ὁ γάλλος ἐργάτης, ἀκριβῶς ὅπως οἱ ἐχθροί του εἶναι καί οἱ ρῶσοι, καί οἱ πολωνοί, καί οἱ γάλλοι κεφαλαιοκράτες. Ἔτσι, τόν τελευταῖο καιρό οἱ ξένοι κεφαλαιοκράτες μεταφέρουν μέ ἐξαιρετική προθυμία τά κεφάλαιά τους στή Ρωσία, χτίζουν στή Ρωσία παραρτήματα τῶν ἐργοστασίων τους καί ἰδρύουν ἐταιρίες γιά τή δημιουργία καινούργιων ἐπιχειρήσεων στή Ρωσία. Ρίχνονται μέ ἀπληστία πάνω σ' αὐτή τή νεαρή χώρα, ὅπου ἡ κυβέρνηση εἶναι τόσο εὐνοϊκά διατεθειμένη καί δουλοπρεπής ἀπέναντι στό κεφάλαιο, ὅσο πουθενά ἄλλοῦ, ὅπου βρίσκουν ἐργάτες λιγότερο ἐνωμένους, λιγότερο ἱκανούς γιά ἀντίσταση ἀπό τοὺς ἐργάτες τῆς Δύσης, ὅπου τό βιοτικό ἐπίπεδο τῶν ἐργατῶν, συνεπῶς καί τό μεροκάματό τους εἶναι ἀσύγκριτα πιό χαμηλό κι ἔτσι οἱ ξένοι κεφαλαιοκράτες μποροῦν νά βγάλουν τεράστια, ἀνήκουστα γιά τή χώρα τους, κέρδη. Τό διεθνές κεφάλαιο ἔχει ἤδη ἀπλώσει τό χέρι του καί στή Ρωσία. Οἱ ρῶσοι ἐργάτες ἀπλώνουν τό χέρι τους στό διεθνές ἐργατικό κίνημα.

Α. 6. Εἶπαμε ἤδη πῶς οἱ μεγάλες φάμπρικες καί τά μεγάλα ἐργοστάσια ἀνεβάζουν ὡς τό ἀνώτατο σημεῖο τήν καταπίεση τῆς ἐργασίας ἀπό τό κεφάλαιο, πῶς δημιουργοῦν ὀλόκληρο σύστημα μεθόδων ἐκμετάλλευσης, πῶς οἱ ἐργάτες ξεσηκώνονται ἐναντία στό κεφάλαιο καί καταλήγουν ἀναπόφευχτα στήν ἀνάγκη τῆς συνένωσης ὄλων τῶν ἐργατῶν, στήν ἀνάγκη τῆς κοινῆς πάλης ὅλης τῆς ἐργατικῆς τάξης. Στήν πάλη αὐτή ἐναντία στήν τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν οἱ ἐργάτες ἔρχονται σέ σύγκρουση μέ τοὺς γενικούς νόμους τοῦ κράτους, πού παίρνουν ὑπό τήν προστασία τους τοὺς κεφαλαιοκράτες καί τά συμφέροντά τους.

Ἐφόσον, ὁμως, οἱ ἐργάτες ἐνωμένοι εἶναι σέ θέση ν' ἀναγκάσουν τοῦ κεφαλαιοκράτες νά κάνουν ὑποχωρήσεις καί νά τοὺς ἀποκρούσουν, τότε κατά τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο οἱ ἐργάτες θά μποροῦσαν μέ τήν ἔνωσή τους ν' ἀσκήσουν ἐπίδραση

πάνω στους κρατικούς νόμους και να επιβάλουν την αλλαγή τους. Αυτό ακριβώς κάνουν και οι εργάτες όλων των άλλων χωρών, οι ρώσοι, όμως, εργάτες δεν μπορούν ν' ασκήσουν άμεση επίδραση πάνω στο κράτος. Οι εργάτες της Ρωσίας βρίσκονται κάτω από τέτοιες συνθήκες, πού στεροούνται και τά πιό στοιχειώδη πολιτικά δικαιώματα. Δεν μπορούν ούτε νά συνέρχονται, ούτε νά συζητούν από κοινού τά ζητήματά τους, ούτε νά οργανώνουν ενώσεις, ούτε νά δημοσιεύουν τίς διακηρύξεις τους, μ' άλλα λόγια, οι νόμοι του κράτους έχουν καταρτιστεί όχι μόνο πρὸς τό συμφέρον της τάξης τῶν κεφαλαιοκρατῶν, ἀλλά στεροούν άμεσα από τούς εργάτες κάθε δυνατότητα νά επιδρουν πάνω στους νόμους αὐτούς και νά πετυχαίνουν τήν αλλαγή τους. Αυτό γίνεται γιατί στή Ρωσία (και μόνο στή Ρωσία ἀπ' όλα τά εὐρωπαϊκά κράτη) διατηρεΐται ὡς τά σήμερα ἡ άπεριόριστη έξουσία της άπολυταρχικῆς κυβέρνησης, δηλ. μιá τέτια συγκρότηση του κράτους, όπου μόνο ὁ τσάρος μπορεί νά εκδίδει κατά τήν κρίση του νόμους, υποχρεωτικούς για ὄλο τό λαό και μόνο οι διοριζόμενοι από αὐτόν υπάλληλοι μπορούν νά εφαρμόζουν αὐτούς τούς νόμους. Οι πολίτες δεν παίρνουν καθόλου μέρος στήν έκδοση τῶν νόμων, στή συζήτησή τους, δεν μπορούν νά προτείνουν καινούργιους, ν' άπαιτούν τήν κατάργηση τῶν παλιῶν. Δεν έχουν κανένα δικαίωμα ν' άπαιτούν από τούς δημόσιους υπάλληλους λογοδοσία, νά ἐλέγχουν τή δράση τους, νά τούς κάνουν μήνυση στά δικαστήρια. Οι πολίτες στεροούνται άκόμα και τό δικαίωμα νά συζητούν τίς κρατικές υποθέσεις: δεν μπορούν νά οργανώσουν συγκεντρώσεις ἢ ενώσεις χωρίς άδεια τῶν ίδιων πάλι δημοσίων υπαλλήλων. Έτσι, οι υπάλληλοι είναι κυριολεκτικά άνεύθυνοι: άποτελούν ένα είδος ιδιαίτερης κάστας, πού στέκει πάνω από τούς πολίτες. Η άνευθυνότητα και ἡ αυθαιρεσία τῶν δημοσίων υπαλλήλων και τό γεγονός, ὅτι ὁ ίδιος ὁ πληθυσμός δεν έχει κανένα δικαίωμα νά πεί τή γνώμη του, προκαλούν τέτιες κατάφωρες καταχρήσεις έξουσίας άπομέρους τῶν δημοσίων υπαλλήλων και τέτια παραβίαση τῶν δικαιωμάτων του άπλου λαού, πού ζήτημα είναι αν μπορεί νά υπάρχουν σ' ὅποιανδήποτε άλλη εὐρωπαϊκή χώρα.

Έτσι, σύμφωνα μέ τό νόμο, ἡ ρωσική κυβέρνηση δεν υποβάλλεται σέ κανένα άπολύτως περιορισμό, θεωρεΐται ὀλότελα ανεξάρτητη από τό λαό, στέκει πάνω ἀπ' όλα τά στρώματα και τίς τάξεις. Αν όμως αυτό ήταν πραγματικά έτσι, τότε γιατί και ὁ νόμος και ἡ κυβέρνηση σέ ὄλες τίς συγκρούσεις τῶν

ἐργατῶν μέ τούς κεφαλαιοκράτες παίρνουν τό μέρος τῶν κεφαλαιοκρατῶν; Γιατί οἱ κεφαλαιοκράτες ὅσο μεγαλώνει ὁ ἀριθμός τους, καί ἀξάνει ὁ πλοῦτος τους βρίσκουν ὄλο καί μεγαλύτερη ὑποστήριξη, ἐνῶ οἱ ἐργάτες συναντοῦν ὄλο καί μεγαλύτερη ἀντίσταση, ὄλο καί περισσότερους περιορισμούς;

Στήν πραγματικότητα ἡ κυβέρνηση δέ στέκεται πάνω ἀπό τίς τάξεις καί παίρνει ὑπό τήν προστασία της τή μιά τάξη ἐνάντια στήν ἄλλη, παίρνει ὑπό τήν προστασία της τήν τάξη τῶν πλουσίων ἐνάντια στήν τάξη τῶν φτωχῶν, τούς κεφαλαιοκράτες ἐνάντια στούς ἐργάτες. Μιά κυβέρνηση μέ ἀπεριόριστη ἐξουσία οὔτε θά μπορούσε κἀν νά κυβερνάει ἕνα τόσο τεράστιο κράτος, ἄν δέν παραχωροῦσε κάθε λογῆς προνόμια καί εὐεργετήματα στίς τάξεις τῶν πλουσίων.

Ἄν καί ἡ κυβέρνηση, σύμφωνα μέ τό νόμο, ἔχει ἀπεριόριστη καί ἀνεξάρτητη ἐξουσία, στήν πραγματικότητα ὅμως οἱ κεφαλαιοκράτες καί οἱ γαιοχτήμονες ἔχουν χίλιους δυό τρόπους γιά νά ἐπιδροῦν πάνω στήν κυβέρνηση καί στίς κρατικές ὑποθέσεις. Ἔχουν τούς δικούς τους, ἀναγνωρισμένους ἀπό τό νόμο, θεσμούς τῆς κλειστής τάξης, τούς συλλόγους τῶν εὐγενῶν καί τῶν ἐμπόρων, τίς ἐπιτροπές τοῦ ἐμπορίου καί τῆς μαουφακτούρας κτλ. Οἱ αἰρετοί ἀντιπρόσωποί τους, ἢ γίνονται ἄμεσα δημόσιοι ὑπάλληλοι ἢ παίρνουν μέρος στή διακυβέρνηση τοῦ κράτους (λογουχάρη' οἱ προεστοί τῶν εὐγενῶν), ἢ καλοῦνται σάν μέλη σ' ὄλα τά κυβερνητικά ἰδρύματα: λογουχάρη οἱ ἐργοστασιάρχες, σύμφωνα μέ τό νόμο, συμμετέχουν μέ ἀντιπροσώπους τους στίς ἐπιτροπές γιά τίς ἐργοστασιακές ὑποθέσεις (πρόκειται γιά μιά ὑπηρεσία πού στέκει πάνω ἀπό τήν ἐπιθεώρηση ἐργασίας). Δέν περιορίζονται, ὅμως, σ' αὐτή τήν ἄμεση συμμετοχή στή διακυβέρνηση τοῦ κράτους. Στούς συλλόγους τους συζητοῦν τούς νόμους τοῦ κράτους, καταρτίζουν σχέδια, καί ἡ κυβέρνηση σέ κάθε περίσταση ζητᾶ συνήθως τή γνώμη τους, τούς προτείνει κάποιο σχέδιο καί τούς παρακαλεῖ νά κάνουν τίς παρατηρήσεις τους.

Οἱ κεφαλαιοκράτες καί οἱ γαιοχτήμονες ὀργανώνουν πανρωσικά συνέδρια καί συζητοῦν σ' αὐτά τίς ὑποθέσεις τους, ψάχνοντας νά βροῦν διάφορα μέτρα πρὸς ὄφελος τῆς τάξης τους, διατυπώνουν ἐξονόματος ὄλων τῶν εὐγενῶν-τσιφλικῶν, ἐξονόματος τῶν «ἐμπόρων ὄλης τῆς Ρωσίας» αἰτήσεις γιά τήν ἐκδοση καινούργιων νόμων καί τήν ἀλλαγὴ τῶν παλιῶν. Μποροῦν νά συζητοῦν τίς ὑποθέσεις τους στίς ἐφημερίδες, γιατί, ὅσο κι ἄν περιορίζει ἡ κυβέρνηση τόν τύπο μέ τή

λογοκρισία της, ὥστόσο δέν τολμᾷ οὔτε κἀν νά σκεφτεῖ ν' ἀφαιρέσει ἀπό τίς τάξεις τῶν πλουσίων τό δικαίωμα νά συζητοῦν τίς ὑποθέσεις τους. Ἔχουν λογιῆς-λογιῆς πόρτες καί παράθυρα γιά νά φτάνουν ὡς τοὺς ἀνώτερους ἐκπροσώπους τῆς κρατικῆς ἐξουσίας καί πιό εὐκολα μποροῦν νά συζητοῦν γιά τήν αὐθαιρεσία τῶν κατώτερων ὑπαλλήλων, εὐκολα μποροῦν νά πετύχουν τήν κατάργηση τῶν πολύ περιοριστικῶν νόμων καί κανονισμῶν. Κι ἂν σέ καμιά χώρα τοῦ κόσμου δέν ὑπάρχει τέτια πληθώρα νόμων καί κανονισμῶν, τέτια πρωτάκουστη ἀστυνομική κηδεμονία ἀπομέρους τῆς κυβέρνησης, πού προβλέπει κάθε λεπτομέρεια καί καταπνίγει κάθε ζωντανό ἔργο — σέ καμιά χώρα τοῦ κόσμου δέν παραβιάζονται τόσο εὐκολα αὐτοί οἱ ἀστικοί κανονισμοί καί δέν καταστρατηγοῦνται τόσο εὐκολα αὐτοί οἱ ἀστυνομικοί νόμοι μέ μόνη τήν εὐμενῆ συναίνεση τῆς ἀνώτατης ἀρχῆς. Καί ποτέ δέν ἀρνοῦνται νά δόσουν τήν εὐμενῆ αὐτή συναίνεση*.

B. 1. Τό ἐδάφιο αὐτό τοῦ προγράμματος εἶναι τό σπουδαιότερο καί τό κυριότερο, γιατί μᾶς λέει ποιὰ πρέπει νά εἶναι ἡ δράση τοῦ κόμματος, πού ὑπερασπίζει τά συμφέροντα τῆς ἐργατικῆς τάξης, καί ἡ δράση ὄλων τῶν συνειδητῶν ἐργατῶν. Δείχνει μέ ποιόν τρόπο οἱ ἐπιδιώξεις γιά σοσιαλισμό, οἱ ἐπιδιώξεις νά ἐξαλειφθεῖ ἡ προαιώνια ἐκμετάλλευση ἀνθρώπου ἀπό ἄνθρωπο πρέπει νά συνδυάζονται μέ τό λαϊκό ἐκεῖνο κίνημα, πού γεννιέται ἀπό τοὺς ὄρους τῆς ζωῆς, πού δημιουργοῦν οἱ μεγάλες φάμπρικες καί τά μεγάλα ἐργοστάσια.

Ἡ δράση τοῦ κόμματος πρέπει νά συμβάλλει στήν ταξική πάλη τῶν ἐργατῶν. Καθῆκον τοῦ κόμματος δέν εἶναι νά ἐπινοήσει μέ τό μυαλό του κάποια μέσα τῆς μόδας γιά νά βοηθήσει τοὺς ἐργάτες, ἀλλά νά ἐνωθεῖ μέ τό κίνημα τῶν ἐργατῶν, νά τοῦ δώσει τό φῶς, νά βοηθήσει τοὺς ἐργάτες σ' αὐτήν τήν πάλη, πού τήν ἄρχισαν κιόλας μόνοι τους. Καθῆκον τοῦ κόμματος εἶναι νά ὑπερασπίζει τά συμφέροντα τῶν ἐργατῶν καί νά ἀντιπροσωπεύει τά συμφέροντα ὅλου τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. Πῶς λοιπόν πρέπει νά ἐκδηλώνεται ἡ βοήθεια στήν πάλη τῶν ἐργατῶν;

* Σέ συνέχεια ὁ ἀντιγραφέας, ὅπως φαίνεται, δέν μπόρεσε νά βγάλει μερικές λέξεις τοῦ πρωτοτύπου. Τό πολυγραφημένο κείμενο ἔχει ἐδῶ τή λέξη «[*παράλειψη I*]», καί μετά τήν παρακάτω περικοπή τῆς φράσης: «ἡ κυριαρχία τῶν ἀνεύθυνων ὑπαλλήλων, ὅσο κάθε ἐπέμβαση τῆς κοινωνίας στίς κυβερνητικές ὑποθέσεις, ὅσο πιό πρόθυμα παρέχει τή δυνατότητα [**παράλειψη II**]». Ἡ Σύντ.

Τό πρόγραμμα λέει, ότι ή βοήθεια αυτή θά πρέπει νά συνίσταται, πρώτο, στην ανάπτυξη τής ταξικής αυτοσυνείδησης τών εργατῶν. Μιλήσαμε κιόλας γιά τό πῶς ή πάλη τών εργατῶν ἐνάντια στους ἐργοστασιάρχες γίνεται ταξική πάλη τοῦ προλεταριάτου ἐνάντια στην ἀστική τάξη.

Ἄπ' ὅσα εἶπαμε τότε βγαίνει τί πρέπει νά ἐννοοῦμε ὅταν λέμε ταξική αυτοσυνείδηση τών εργατῶν. Ταξική αυτοσυνείδηση τών εργατῶν εἶναι ή κατανόηση ἀπό τούς ἐργάτες τοῦ γεγονότος ὅτι τό μοναδικό μέσο νά καλυτερέψουν τή θέση τους καί νά πετύχουν τήν ἀπελευθέρωσή τους εἶναι ή πάλη ἐνάντια στην τάξη τών κεφαλαιοκρατῶν καί τών ἐργοστασιάρχων, πού δημιουργήθηκαν ἀπό τίς μεγάλες φάμπρικες καί τά μεγάλα ἐργοστάσια. Σέ συνέχεια, αυτοσυνείδηση τών εργατῶν σημαίνει κατανόηση, ὅτι τά συμφέροντα ὅλων τών εργατῶν μιᾶς δοσμένης χώρας εἶναι τά ἴδια, ἀλληλέγγυα, ὅτι ὅλοι τους ἀποτελοῦν μιᾶ τάξη, ξεχωριστή ἀπ' ὅλες τίς ὑπόλοιπες τάξεις τής κοινωνίας. Τέλος, ταξική αυτοσυνείδηση τών εργατῶν σημαίνει κατανόηση ἀπό τούς ἐργάτες τοῦ γεγονότος, ὅτι γιά τήν ἐπίτευξη τών σκοπῶν τους εἶναι ἀπαραίτητο νά ἐξασφαλίσουν τή δυνατότητα νά ἀσκοῦν ἐπίδραση πάνω στίς κρατικές ὑποθέσεις, ὅπως τήν ἐξασφάλισαν καί ἐξακολουθοῦν νά φροντίζουν νά τήν ἐξασφαλίζουν οἱ γαιοχτήμονες καί οἱ κεφαλαιοκράτες.

Πῶς οἱ ἐργάτες φτάνουν στην κατανόηση ὅλων αὐτῶν τῶν πραγμάτων; Οἱ ἐργάτες φτάνουν στην κατανόηση αὐτή ἀντλώντας την συνεχῶς ἀπό τήν ἴδια τήν πάλη, πού ἀρχίζουν νά κάνουν ἐνάντια στους ἐργοστασιάρχες· ή πάλη αὐτή ἀναπτύσσεται ὅλο καί περισσότερο, ἀποχτᾶ μεγαλύτερη ὀξύτητα, τραβάει ὅλο καί μεγαλύτερο ἀριθμό εργατῶν στό βαθμό πού ἀναπτύσσονται οἱ μεγάλες φάμπρικες καί τά μεγάλα ἐργοστάσια. Ἐναν καιρό ή ἔχθρα τών εργατῶν ἐνάντια στό κεφάλαιο ἐκδηλωνόταν μόνο μέ ἓνα ἀόριστο αἶσθημα μίσους ἐνάντια στους ἐκμεταλλευτές τους, μέ μιᾶ ἀόριστη συναίσθηση τής καταπίεσης καί τής σκλαβιάς τους καί μέ τήν ἐπιθυμία νά ἐκδικηθοῦν τοῦς κεφαλαιοκράτες. Ἡ πάλη ἐκδηλωνόταν τότε μέ μεμονωμένες ἐξεγέρσεις τών εργατῶν, πού κατέστρεφαν τά κτίρια, ἔσπαζαν τίς μηχανές, ἔδερναν τούς διευθυντές τοῦ ἐργοστασίου κτλ. Αὐτή ἦταν ή πρώτη, ή ἀρχική μορφή τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καί ἦταν ἀπαραίτητη, γιατί τό μίσος ἀπέναντι στόν κεφαλαιοκράτη στάθηκε παντοῦ καί πάντοτε τό πρώτο κίνητρο γιά νά ξυπνήσει μέσα στους ἐργάτες ὁ πό-

θος νά υπερασπίσουν τόν ἑαυτό τους. Ὅμως, τό ρωσικό ἐργατικό κίνημα ἔχει πιά ξεπεράσει τήν πρωταρχική αὐτή μορφή. Οἱ ἐργάτες, ἐκεῖ πού μισοῦσαν ὀδύριστα τόν κεφαλαιοκράτη, ἄρχισαν νά καταλαβαίνουν πιά ὅτι τά συμφέροντα τῆς τάξης τῶν ἐργατῶν εἶναι ἐχθρικά πρός τά συμφέροντα τῆς τάξης τῶν κεφαλαιοκρατῶν. Ἐκεῖ πού ἐνιωθαν θολά ὅτι καταπιέζονται, ἄρχισαν πιά νά καταλαβαίνουν μέ ποιά ἀκριβῶς μέσα καί μέ ποιόν τρόπο συγκεκριμένα τούς πνίγει τό κεφάλαιο, καί ξεσηκώνονται ἐνάντια στήν μιά ἢ στήν ἄλλη μορφή καταπίεσης, βάζοντας ὄρια στήν καταπίεση, ἀπομέρους τοῦ κεφαλαίου, υπερασπίζοντας τόν ἑαυτό τους ἀπό τήν ἀπληστία τοῦ κεφαλαιοκράτη. Ἀντί νά ἐκδικοῦνται τούς κεφαλαιοκράτες, περνοῦν τώρα στήν πάλη γιά παραχωρήσεις, ἀρχίζουν νά προβάλλουν στήν τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν τή μιά διεκδίκηση ὕστερα ἀπό τήν ἄλλη καί ἀπαιτοῦν βελτίωση τῶν ὄρων τῆς δουλιᾶς τους, αὐξηση τοῦ μεροκάματου, μείωση τῆς ἐργασίμης μέρας. Ἡ κάθε ἀπεργία συγκεντρώνει ὅλη τήν προσοχή καί ὄλες τίς προσπάθειες τῶν ἐργατῶν πότε στόν ἕνα, πότε στόν ἄλλο ὄρο δουλιᾶς καί ζωῆς τῆς ἐργατικῆς τάξης. Ἡ κάθε ἀπεργία προκαλεῖ συζήτηση γύρω ἀπό τούς ὄρους αὐτούς, βοηθᾷ τούς ἐργάτες νά τούς κρίνουν, νά ξεκαθαρίσουν σέ τί συνίσταται ἐδῶ ἡ καταπίεση ἀπομέρους τοῦ κεφαλαίου, μέ ποιά μέσα μποροῦν νά παλαίψουν ἐνάντια στήν καταπίεση αὐτή. Ἡ κάθε ἀπεργία πλουτίζει τήν πείρα ὅλης τῆς ἐργατικῆς τάξης. Ἄν ἡ ἀπεργία πετύχει, δείχνει στήν ἐργατική τάξη τή δύναμη τῆς ἔνωσης τῶν ἐργατῶν καί παροτρύνει τούς ἄλλους νά ἐπωφεληθοῦν ἀπό τήν ἐπιτυχία τῶν συντρόφων τους. Ἄν ἀποτύχει, προκαλεῖ συζήτηση γύρω ἀπό τίς αἰτίες τῆς ἀποτυχίας καί ἀναζήτηση καλύτερων μεθόδων πάλης. Τό πέρασμα αὐτό τῶν ἐργατῶν στήν ἐπίμονη πάλη γιά τίς ζωτικές τους ἀνάγκες, στήν πάλη γιά παραχωρήσεις, γιά καλύτερους ὄρους ζωῆς, μεροκάματου καί ἐργασίμης μέρας, πού ἄρχισε τώρα σ' ὅλη τή Ρωσία, ἀποτελεῖ ἕνα τεράστιο βῆμα τῶν ρώσων ἐργατῶν πρός τά μπρός· καί γιά τό λόγο αὐτό ἡ κύρια προσοχή τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος καί ὄλων τῶν συνειδητῶν ἐργατῶν πρέπει νά συγκεντρωθεῖ στήν πάλη αὐτή, στή βοήθεια αὐτῆς τῆς πάλης. Ἡ βοήθεια στοὺς ἐργάτες θά πρέπει νά συνίσταται στήν ὑπόδειξη τῶν πιό ζωτικῶν ἀναγκῶν, πού πρέπει νά ἱκανοποιηθοῦν μέ τήν πάλη, στήν ἀνάλυση τῶν αἰτίων, πού χειροτερεύουν ἰδιαίτερα τήν κατάσταση τούτων ἢ ἐκείνων τῶν ἐργατῶν, στήν ἐξήγηση τῶν ἐργοστα-

σιακῶν νόμων καί κανονισμῶν, πού ἡ παράβασή τους (καί τὰ ἀπατεωνίστικα τεχνάσματα τῶν κεφαλαιοκρατῶν) ὑποβάλλει πολύ συχνά τοὺς ἐργάτες σέ διπλή καταλήστευση. Ἡ βοήθεια πρέπει νά συνίσταται στό νά διατυπώνονται μέ μεγαλύτερη ἀκρίβεια καί πιό συγκεκριμένα οἱ διεκδικήσεις τῶν ἐργατῶν καί νά προβάλλονται δημοσίᾳ, νά ἐκλέγεται ἡ καλύτερη στιγμή γιά ἀντίσταση, νά ἐκλέγεται ὁ τρόπος πάλης, νά συζητιέται ἡ κατάσταση καί οἱ δυνάμεις καί τῶν δυῶ ἀντιμαχόμενων πλευρῶν, νά συζητιέται ἂν μπορεῖ νά βρεθεῖ καλύτερος τρόπος πάλης (ὅπως, λχ., ἓνα γράμμα στόν ἐργοστασιάρχη, ἢ μιὰ αἴτηση στόν ἐπιθεωρητή, ἢ στόν γιατρό, ἀνάλογα μέ τήν περίπτωση, ἢ μήπως πρέπει νά περάσουν ἄμεσα σέ ἀπεργία κτλ.).

Εἶπαμε ὅτι τό πέρασμα τῶν ρώσων ἐργατῶν σέ μιὰ τέτια πάλη δείχνει ὅτι ἔχουν κάνει ἓνα τεράστιο βῆμα πρὸς τὰ μπρός. Ἡ πάλη αὐτὴ βάζει (ὀδηγεῖ) τό ἐργατικό κίνημα στόν ἴσιο δρόμο καί ἀποτελεῖ σίγουρη ἐγγύηση γιά τήν παραπέρα ἐπιτυχία του. Μέσα σ' αὐτὴ τήν πάλη οἱ μάζες τῆς ἐργατιᾶς μαθαίνουν, 1ο, νά διακρίνουν καί νά καταλαβαίνουν τὴ μιὰ ὕστερα ἀπὸ τήν ἄλλη τίς μέθοδοις τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἐκμετάλλευσης, νά τίς συγκρίνουν καί μέ τό νόμο, καί μέ τίς δικές τους βιοτικές συνθῆκες, καί μέ τὰ συμφέροντα τῆς τάξης τῶν κεφαλαιοκρατῶν. Ἀναλύοντας τίς διάφορες μορφές καί περιπτώσεις ἐκμετάλλευσης, οἱ ἐργάτες μαθαίνουν νά καταλαβαίνουν τὴ σημασία καί τὴν οὐσία τῆς ἐκμετάλλευσης στό σύνολό της, μαθαίνουν νά καταλαβαίνουν τό κοινωνικό σύστημα, πού στηρίζεται στήν ἐκμετάλλευση τῆς ἐργασίας ἀπὸ τό κεφάλαιο. 2ο, σ' αὐτὴ τήν πάλη οἱ ἐργάτες δοκιμάζουν τίς δυνάμεις τους, μαθαίνουν νά ἐνώνονται, μαθαίνουν νά καταλαβαίνουν τὴν ἀνάγκη καί τὴ σημασία τῆς ἔνωσης. Ἡ διεύρυνση τῆς πάλης αὐτῆς καί οἱ ὄλο καί συχνότερες συγκρούσεις ὀδηγοῦν ἀναπόφευχτα στὴ διεύρυνση τῆς πάλης, στήν ἀνάπτυξη τοῦ αἰσθήματος τῆς ἐνότητας, τοῦ αἰσθήματος τῆς ἀλληλεγγύης τους στήν ἀρχὴ ἀνάμεσα στοὺς ἐργάτες ἑνὸς δοσμένου τόπου, ὕστερα ἀνάμεσα στοὺς ἐργάτες ὅλης τῆς χώρας, ἀνάμεσα σ' ὅλη τὴν ἐργατικὴ τάξη. 3ο, ἡ πάλη αὐτὴ ἀναπτύσσει τὴν πολιτικὴ συνείδηση τῶν ἐργατῶν. Ἡ μάζα τῆς ἐργατιᾶς ἐξαιτίας τῶν συνθηκῶν τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς της βρίσκεται σέ τέτια κατάσταση, πού (δέν μπορεῖ) δέν ἔχει οὔτε τὸν καιρὸ, οὔτε τὴ δυνατότητα νά σκέφτεται γιά ὀποιαδήποτε κρατικά ζητήματα. Ἡ πάλη ὁμως τῶν ἐργατῶν ἐνάντια στοὺς ἐργο-

στασιάρχες για τις καθημερινές τους ανάγκες μόνη της και αναπόφευχτα σπρώχνει τους εργάτες στα κρατικά, τά πολιτικά ζητήματα, δηλ. στα ζητήματα: πώς διοικείται τό ρωσικό κράτος, πώς εκδίδονται οί νόμοι καί οί κανονισμοί καί τίνος συμφέροντα εξυπηρετούν. Κάθε σύγκρουση στό εργοστάσιο κατανάγκη φέρνει τούς εργάτες σέ σύγκρουση μέ τούς νόμους καί τούς εκπροσώπους τής κρατικής εξουσίας. Οί εργάτες ακοῦν ἐδῶ γιά πρώτη φορά «πολιτικούς λόγους». Στήν ἀρχή ἔστω καί ἀπό τούς επιθεωρητές ἐργασίας, πού τούς ἐξηγοῦν ὅτι οί πανουργίες πού χρησιμοποιεῖ ὁ εργοστασιάρχης, γιά νά τούς ξεζουμίξει στηρίζονται στό ἀκριβές νόημα τῶν κανονισμῶν, πού ἔχουν ἐπικυρωθεῖ ἀπό τίς ἀρμόδιες ἀρχές καί ἀφήνουν τόν εργοστασιάρχη νά ξεζουμίξει αὐθαίρετα τούς εργάτες, ἢ ὅτι οί περιορισμοί πού ἐπιβάλλει ὁ εργοστασιάρχης εἶναι πέρα γιά πέρα νόμιμοι, γιατί ὁ εργοστασιάρχης χρησιμοποιεῖ ἀπλῶς τό δικαίωμά του, στηρίζεται στόν τάδε νόμο, πού ἔχει ἐπικυρωθεῖ ἀπό τήν κρατική ἐξουσία καί περιφρουρεῖται ἀπ' αὐτήν. Στίς πολιτικές ἐξηγήσεις τῶν κυρίων επιθεωρητῶν προστίθενται κάποτε καί οί πιό ὠφέλιμες «πολιτικές ἐξηγήσεις» τοῦ κ. ὑπουργοῦ, πού θυμίζει στούς εργάτες τά αἰσθήματα τής «χριστιανικῆς ἀγάπης», πού ὀφείλουν νά τρέφουν ἀπέναντι στούς εργοστασιάρχες, γιατί οί εργοστασιάρχες κερδίζουν ἑκατομμύρια ἀπό τή δουλιά τῶν εργατῶν³⁸. Ὑστερα στίς ἐξηγήσεις αὐτές τῶν εκπροσώπων τής κρατικῆς ἐξουσίας καί στήν ἄμεση γνώση πού ἀποχτοῦν οί εργάτες, σχετικά μέ τό ποιόν ἐξυπηρετεῖ ἡ ἐξουσία αὐτή, προσθέτονται καί οί προκηρύξεις εἴτε οί διάφορες ἄλλες ἐξηγήσεις τῶν σοσιαλιστῶν, κι ἔτσι σέ μιά τέτια ἀπεργία οί εργάτες διαπαιδαγωγοῦνται πιά τελείως ἀπό πολιτική ἄποψη. Μαθαίνουν νά καταλαβαίνουν ὄχι μόνο τά ἰδιαίτερα συμφέροντα τής εργατικῆς τάξης, ἀλλά καί τήν ἰδιαίτερη θέση πού κατέχει ἡ εργατική τάξη μέσα στό κράτος. Ἔτσι, λοιπόν, νά ποιά πρέπει νά εἶναι ἡ βοήθεια πού μπορεῖ νά δώσει τό σοσιαλδημοκρατικό κόμμα στήν ταξική πάλη τῶν εργατῶν: νά συμβάλει στήν ἀνάπτυξη τής ταξικῆς αὐτοσυνείδησης τῶν εργατῶν βοηθώντας τήν πάλη τους γιά τίς πιό ἐπιταχτικές τους ανάγκες.

Ἡ δευτέρα βοήθεια πρέπει νά συνίσταται, ὅπως λέει τό πρόγραμμα, στή βοήθεια τής ὀργάνωσης τῶν εργατῶν. Ἡ πάλη, πού μόλις τώρα περιγράψαμε, χρειάζεται ἀπαραίτητα ὀργάνωση τῶν εργατῶν. Ἡ ὀργάνωση γίνεται ἀπαραίτητη καί γιά τήν ἀπεργία, ὥστε νά διεξαχθεῖ μέ μεγαλύτερη ἐπιτυ-

χία, και για τους έράνους υπέρ των άπεργών, και για την ίδρυση εργατικών ταμείων, και για τη ζύμωση ανάμεσα στους εργάτες, και για τό μοίρασμα προκηρύξεων ή ανακοινώσεων εκκλήσεων κτλ. 'Η όργάνωση είναι άκόμα πιο άπαραίτητη για την υπεράσπισή τους από τίς καταδιώξεις της άστυνομίας και της χωροφυλακής, για να μπορούν να κρύβονται άπ' αυτές όλες οι ένώσεις των εργατών, όλες οι επαφές τους, για να μπορεί να οργανώνεται ό έφοδιασμός τους με βιβλία, μπροσούρες, έφημερίδες κτλ. Βοήθεια σ' όλα αυτά — αυτό είναι τό δεύτερο καθήκον του κόμματος.

Τό τρίτο καθήκον είναι να ύποδείχεται ό πραγματικός σκοπός της πάλης, δηλ. να εξηγείται στους εργάτες σε τί συνίσταται ή έκμετάλλευση της εργασίας από τό κεφάλαιο και πού στηρίζεται, πώς ή άτομική ιδιοχτησία στη γή και στα εργαλεία δουλιás οδηγεί στην εξαθλίωση των εργατικών μαζών, τίς αναγκάζει να πουλουν την εργασία τους στους κεφαλαιοκράτες και να τους δίνουν δωρεάν όλο τό παραπανίσιο προϊόν, πού παράγει ή εργασία του εργάτη, επιπλέον από τό άπαιτούμενο για τη συντήρησή του, να εξηγείται, έπειτα, πώς ή έκμετάλλευση αυτή οδηγεί αναπόφευχτα στην ταξική πάλη των εργατών ενάντια στους κεφαλαιοκράτες, ποιό είναι οι όροι της πάλης αυτής και οι τελικοί σκοποί της — με λίγα λόγια, να εξηγούνται αυτά πού λέγονται σύντομα σε τόυτό τό πρόγραμμα.

Β. 2. Τί σημαίνει: ή πάλη της εργατικής τάξης είναι πάλη πολιτική; Σημαίνει, ότι ή εργατική τάξη δέν μπορεί να διεξάγει την πάλη για την άπελευθέρωσή της άν δέν κατορθώσει να άσκει επίδραση στις κρατικές ύποθέσεις, στη διακυβέρνηση του κράτους, στην έκδοση των νόμων. Την ανάγκη της επίδρασης αυτής την κατάλαβαν έδω και πολύν καιρό οι ρώσοι κεφαλαιοκράτες, και μεις δείξαμε πώς αυτοί, παρ' όλες τίς άπαγορεύσεις των άστυνομικών νόμων, μπόρεσαν να βρουν χίλιους δυό τρόπους για να επιδρουν πάνω στην κρατική έξουσία, και πώς ή έξουσία αυτή έξυπηρετεί τά συμφέροντα της τάξης των κεφαλαιοκρατών. 'Από δώ βγαίνει μόνο του τό συμπέρασμα, ότι και ή εργατική τάξη είναι άδύνατο να διεξάγει την πάλη της, είναι άδύνατο να πετύχει έστω και μία μόνιμη βελτίωση της τύχης της, άν δέν επιδρά πάνω στην κρατική έξουσία.

Είπαμε ήδη, ότι ή πάλη των εργατών ενάντια στους κεφαλαιοκράτες θά τους οδηγήσει όπωσδήποτε στη σύγκρουση

μέ τήν κυβέρνηση, καί ἡ ἴδια ἡ κυβέρνηση προσπαθεῖ μ' ὄλες τίς δυνάμεις τῆς ν' ἀποδείξει στους ἐργάτες, ὅτι μόνο μέ τήν πάλη καί τήν ἐνωμένη τους ἀντίσταση μποροῦν νά ἀσκοῦν ἐπίδραση πάνω στήν κρατική ἐξουσία. Αὐτό τό δείχνουν πολύ παραστατικά οἱ μεγάλες ἀπεργίες, πού ἔγιναν στή Ρωσία τό 1885-1886. Ἡ κυβέρνηση καταπιάστηκε ἀμέσως μέ τή σύνταξη κανονισμῶν γιά τούς ἐργάτες, ἔβγαλε ἀμέσως καινούργιους νόμους γιά τό ἐργοστασιακό καθεστῶς, ὑποχωρώντας μπροστά στά ἐπιταχτικά αἰτήματα τῶν ἐργατῶν (καθιερώθηκαν, λχ., κανονισμοί γιά τόν περιορισμό τῶν προστίμων καί τήν ταχτική πληρωμή τῶν μισθῶν)*, ἀκριβῶς ὅπως καί οἱ σημερινές ἀπεργίες (1896) προκάλεσαν ξανά τήν ἀμεση ἐπέμβαση τῆς κυβέρνησης, καί ἡ κυβέρνηση κατάλαβε πιά ὅτι δέν μπορεῖ νά περιοριστεῖ στίς συλλήψεις καί στίς ἐξορίες, ὅτι εἶναι γελοῖο νά σερβίρει στους ἐργάτες ἀνόητες νοθεσίες γιά τήν εὐγένεια τῶν ἐργοστασιαρχῶν (βλ. τήν ἐγκύκλιο τοῦ ὑπουργοῦ Οἰκονομικῶν Βίττε πρὸς τούς ἐπιθεωρητές ἐργασίας. Ἐνοχία τοῦ 1896**). Ἡ κυβέρνηση εἶδε ὅτι «οἱ ἐνωμένοι ἐργάτες ἀποτελοῦν δύναμη, πού πρέπει νά ὑπολογίζεται», καί γι' αὐτό καταπιάστηκε κιόλας μέ τήν ἀναθεώρηση τῶν ἐργατικῶν νόμων καί συγκαλεῖ στήν Πετρούπολη συνέδριο τῶν ἀρχιεπιθεωρητῶν ἐργασίας, γιά νά συζητήσουν τό ζήτημα τῆς μείωσης τῆς ἐργάσιμης μέρας καί τίς ἄλλες ἀναπόφευχτες παραχωρήσεις στους ἐργάτες.

Ἔτσι βλέπουμε, ὅτι ἡ πάλη τῆς ἐργατικῆς τάξης ἐνάντια στήν τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν κατανάγκην πρέπει νά εἶναι πολιτική πάλη. Ἡ πάλη αὐτή πραγματικά ἀσκεῖ τώρα κιόλας ἐπίδραση πάνω στήν κρατική ἐξουσία, ἀποχτᾶ πολιτική σημασία. Ὅμως, ὅσο περισσότερο ἀναπτύσσεται τό ἐργατικό κίνημα, τόσο πιο καθαρά, πιο χτυπητά φαίνεται καί γίνεται αἰσθητό τό γεγονός, πού ἀναφέραμε πιο πάνω, ὅτι οἱ ἐργάτες δέν ἔχουν καθόλου πολιτικά δικαιώματα, ὅτι οἱ ἐργάτες δέν ἔχουν καθόλου τή δυνατότητα νά ἐπιδροῦν ἀνοιχτά καί ἀμεσα πάνω στήν κρατική ἐξουσία. Γιά τό λόγο αὐτό ἡ πιο ἐπιταχτική διεκδίκηση τῶν ἐργατῶν καί πρῶτος σκοπός τῆς ἐπίδρασης τῆς ἐργατικῆς τάξης πάνω στίς κρατικές ὑποθέσεις θά πρέπει νά εἶναι ἡ κατάχτηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας, δηλ. ἡ ἀμεση, ἐξασφαλισμένη ἀπό τούς νόμους (ἀπό τό σύν-

* Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 21 - 27 Ἡ Σύντ.

** Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 118. Ἡ Σύντ.

ταγμα) συμμετοχή όλων τῶν πολιτῶν στή διακυβέρνηση τοῦ κράτους, ἡ ἐξασφάλιση σ' ὅλους τοὺς πολίτες τοῦ δικαιώματος νά συνέρχονται ἐλεύθερα, νά συζητοῦν τίς ὑποθέσεις τους, ν' ἀσκοῦν ἐπίδραση πάνω στίς κρατικές ὑποθέσεις μέ τίς ἐνώσεις καί μέ τόν τύπο. Ἡ κατάχτηση πολιτικῆς ἐλευθερίας γίνεται «ζωτική ὑπόθεση τῶν ἐργατῶν», γιατί χωρίς αὐτήν οἱ ἐργάτες δέν ἐπιδρῶν καί δέν μποροῦν νά ἐπιδράσουν καθόλου στίς κρατικές ὑποθέσεις κι ἔτσι παραμένουν ὡπωςδήποτε μιά τάξη χωρίς δικαιώματα ταπεινωμένη, βουβή. Καί ἂν ἀπό τώρα ἀκόμα, πού μόλις ἀρχίζει ἡ πάλη καί ἡ συσπείρωση τῶν ἐργατῶν, ἡ κυβέρνηση βιάζεται κιόλας νά κάνει παραχωρήσεις στοὺς ἐργάτες γιά νά σταματήσει τήν παραπέρα ἀνάπτυξη τοῦ κινήματος, δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία πῶς, ὅταν οἱ ἐργάτες συσπειρωθοῦν καί ἐνωθοῦν κάτω ἀπό τήν καθοδήγηση ἑνός πολιτικοῦ κόμματος, θά μπορέσουν ν' ἀναγκάσουν τήν κυβέρνηση νά συνθηκολογήσει, θά μπορέσουν νά καταχτήσουν γιά τόν ἑαυτό τους καί γιά ὅλο τό ρωσικό λαό τήν πολιτική ἐλευθερία!

Στά προηγούμενα μέρη τοῦ προγράμματος τονίστηκε ποιὰ θέση κατέχει ἡ ἐργατική τάξη στή σημερινή κοινωνία καί στό σημερινό κράτος, ποιός εἶναι ὁ σκοπός τῆς πάλης τῆς ἐργατικῆς τάξης καί ποιό εἶναι τό καθήκον τοῦ κόμματος, πού ἐκπροσωπεῖ τά συμφέροντα τῶν ἐργατῶν. Στίς συνθήκες τῆς ἀπεριόριστης ἐξουσίας τῆς κυβέρνησης στή Ρωσία δέν ὑπάρχουν καί δέν μποροῦν νά ὑπάρχουν νόμιμα πολιτικά κόμματα, ὑπάρχουν ὅμως πολιτικά ρεύματα, πού ἐκφράζουν τά συμφέροντα τῶν ἄλλων τάξεων καί ἀσκοῦν ἐπίδραση πάνω στήν κοινή γνώμη καί στήν κυβέρνηση. Συνεπῶς, γιά νά ξεκαθαριστεῖ ἡ θέση τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος, εἶναι ἀπαραίτητο νά τονιστεῖ τώρα ἡ σχέση του ἀπέναντι στά ἄλλα πολιτικά ρεύματα τῆς ρωσικῆς κοινωνίας, γιά νά καθορίσουν οἱ ἐργάτες ποιός μπορεῖ νά εἶναι σύμμαχός τους καί μέχρι ποιό σημεῖο καί ποιός εἶναι ἐχθρός τους. Αὐτό ἀκριβῶς τονίζεται στά παρακάτω δύο ἐδάφια τοῦ προγράμματος.

B. 3. Τό πρόγραμμα διακηρύχνει, ὅτι σύμμαχοι τῶν ἐργατῶν εἶναι, πρῶτο, ὅλα ἐκεῖνα τά στρώματα τῆς κοινωνίας, πού τάσσονται ἐναντία στήν ἀπεριόριστη ἐξουσία τῆς ἀπολυταρχικῆς κυβέρνησης. Ἐφόσον ἡ ἀπεριόριστη αὐτή ἐξουσία ἀποτελεῖ τό κύριο ἐμπόδιο στήν πάλη τῶν ἐργατῶν γιά τήν ἀπελευθέρωσή τους, ἀπό δῶ βγαίνει μόνο του, ὅτι τό ἄμεσο συμφέρον τῶν ἐργατῶν ἀπαιτεῖ νά ὑποστηρίζεται κάθε κοινω-

νικό κίνημα, πού στρέφεται ενάντια στην άπολυταρχία (άπόλυτος σημαίνει άπεριόριστος· άπολυταρχία σημαίνει άπεριόριστη έξουσία της κυβέρνησης). Όσο πιά πολύ αναπτύσσεται ό καπιταλισμός, τόσο βαθύτερες γίνονται οί αντίθέσεις ανάμεσα στη γραφειοκρατική αυτή διοίκηση και στά συμφέροντα τών ίδιων τών ευπορων τάξεων, στά συμφέροντα της άστικής τάξης. Καί τό σοσιαλδημοκρατικό κόμμα διακηρύχνει ότι θά υποστηρίξει όλα τά στρώματα και τίς ομάδες της άστικής τάξης πού τάσσονται ενάντια στην άπολυταρχική κυβέρνηση.

Στούς έργάτες συμφέρεi άπείρως περισσότερο ή άμεση επίδραση της άστικής τάξης πάνω στις κρατικές υποθέσεις, παρά ή σημερινή επίδρασή της μέσω της συμμορίας τών πουλημένων και άσύδοτων δημοσίων υπαλλήλων. Στούς έργάτες συμφέρεi πολύ περισσότερο ή άνοιχτή επίδραση της άστικής τάξης στην πολιτική, παρά ή σημερινή *συγκαλυμμένη*, μέ μιá δñθεν παντοδύναμη «άνεξάρτητη» κυβέρνηση, πού υπογράφεται «έλέω Θεού» και μοιράζει τά «έλέη της» στους βασανισμένους και φιλόπουνους μεγαλογαιοχτήμονες και στους φουκαράδες και καταπιεζόμενους εργοστασιάρχες. Οί έργάτες χρειάζονται *τήν άνοιχτή πάλη* ενάντια στην τάξη τών κεφαλαιοκρατών, για να μπορείσει όλο τό ρωσικό προλεταριάτο να δεί για ποιά συμφέροντα παλαιβουν οί έργάτες, να μπορείσει να διδαχτεί πώς πρέπει να διεξάγει την πάλη, για να μην κρύβονται οί μηχανοραφίες και οί επιδιώξεις της άστικής τάξης στους προθαλάμους τών μεγάλων δουκών, στά σαλόνια τών γερουσιαστών και τών ύπουργών, στά κλειστά για όλους γραφεία τών ύπουργείων, για να βγούν στη φόρα όλα αυτά και ν' άνοιξουν τά μάτια όλων και του καθενός χωριστά και να δούν ποιός έμπνέει στην πραγματικότητα την κυβερνητική πολιτική και τί επιδιώκουν οί κεφαλαιοκράτες και οί γαιοχτήμονες. Για τό λόγο αυτό, κάτω όσα συγκαλύπτουν τή σημερινή επίδραση της τάξης τών κεφαλαιοκρατών· για τό λόγο αυτό υποστήριξη όλων τών εκπροσώπων της άστικής τάξης, πού τάσσονται ενάντια στην υπαλληλοκρατία, ενάντια στη γραφειοκρατική διοίκηση, ενάντια στην άπεριόριστη έξουσία της κυβέρνησης! Διακηρύχνοντας, όμως, ότι υποστηρίξει κάθε κοινωνικό κίνημα ενάντια στην άπολυταρχία, τό σοσιαλδημοκρατικό κόμμα άναγνωρίζει, ότι δέ χωρίζει τον έαυτό του από τό εργατικό κίνημα, γιατί ή εργατική τάξη έχει τά δικά της ιδιαίτερα συμφέροντα, αντίθετα προς τά συμφέροντα όλων τών άλλων τάξεων. Παρέχοντας υποστήριξη σ' όλους τούς

ἐκπροσώπους τῆς ἀστικῆς τάξης στήν πάλη γιά τήν πολιτική ἐλευθερία, οἱ ἐργάτες πρέπει νά θυμοῦνται, ὅτι οἱ εὐπορες τάξεις μποροῦν νά εἶναι σύμμαχοί τους μόνο προσωρινά, ὅτι τά συμφέροντα τῶν ἐργατῶν καί τῶν κεφαλαιοκρατῶν δέν μποροῦν νά συμβιβαστοῦν, ὅτι ἡ ἐξάλειψη τῆς ἀπεριόριστης ἐξουσίας τῆς κυβέρνησης χρειάζεται στούς ἐργάτες μόνο γιά νά μποροῦν νά διεξάγουν ἀνοιχτά καί σέ πλατιά κλίμακα τήν πάλη τους ἐνάντια στήν τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν.

Παρακάτω, τό σοσιαλδημοκρατικό κόμμα δηλώνει ὅτι θά ὑποστηρίξει ὅλους ἐκείνους πού ξεσηκώνονται ἐνάντια στήν τάξη τῶν προνομιοῦχων εὐγενῶν-γαιοχτημόνων. Οἱ εὐγενεῖς-τσιφλικάδες θεωροῦνται στή Ρωσία ἡ πρώτη τάξη τοῦ κράτους. Τά ὑπολείμματα τῆς δουλοπαροικιακῆς ἐξουσίας τους πάνω στούς ἀγρότες καταπιέζουν ὡς τά σήμερα τή μάζα τοῦ λαοῦ. Οἱ ἀγρότες ἐξακολουθοῦν νά πληρώνουν ἐξαγορά γιά τήν ἀπελευθέρωσή τους ἀπό τήν ἐξουσία τῶν τσιφλικάδων. Οἱ ἀγρότες μένουν ἀκόμα δεμένοι στή γῆ, γιά νά μήν ἀντιμετωπίζουν οἱ κύριοι τσιφλικάδες ἔλλειψη ἀπό φτηνοῦς καί ὑποταχτικούς ἐργάτες γῆς. Ὡς τά σήμερα οἱ ἀγρότες ἔχουν ἀφεθεῖ — σάν ἄνθρωποι χωρίς δικαιώματα καί ἀνήλικοι — στήν αὐθαιρεσία τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, πού φροντίζουν γιά τήν τσέπη τους, ἀνακατεύονται στή ζωή τοῦ χωριοῦ μέ τό σκοπό νά πληρώνουν οἱ ἀγρότες, «κανονικά» τίς ἐξαγορές ἢ τά δοσίματα στούς ἀφέντες τσιφλικάδες, γιά νά μήν τολμοῦν «νά ξεφεύγουν» ἀπό τή δουλιά στούς τσιφλικάδες, νά μήν τολμοῦν, λχ., ν' ἀλλάζουν τόπο διαμονῆς κι ἔτσι ν' ἀναγκάζουν, ἴσως, τούς τσιφλικάδες νά μισθώνουν ξένους ἐργάτες, ὄχι τόσο φτηνοῦς καί τόσο τσακισμένους ἀπό τήν ἀνέχεια. Στούς κύριους τσιφλικάδες, γιά τόν ἄθλο τους νά κρατοῦν ὑποδουλωμένους στήν ὑπηρεσία τους καί χωρίς δικαιώματα ἑκατομμύρια καί δεκάδες ἑκατομμύρια ἀγρότες, χορηγοῦνται τά ἀνώτερα κρατικά προνόμια. Οἱ εὐγενεῖς-γαιοχτήμονες κατέχουν κυρίως τά ἀνώτερα ἀξιώματα τοῦ κράτους (μιά καί ὁ νόμος δίνει στήν κάστα τῶν εὐγενῶν τά μεγαλύτερα δικαιώματα γιά τίς δημόσιες ὑπηρεσίες)· οἱ ἐπιφανεῖς τσιφλικάδες βρίσκονται πιό κοντά ἀπό ὅλους στήν αὐλή καί ἀμεσότερα καί εὐκολότερα ἀπό κάθε ἄλλον κατευθύνουν τήν πολιτική τῆς κυβέρνησης πρός τό μέρος τους. Ἐπωφελοῦνται ἀπό τούς δεσμούς τους μέ τήν κυβέρνηση, γιά νά λεηλατοῦν τό δημόσιο ταμεῖο καί νά παίρνουν ἀπό τά χρήματα τοῦ λαοῦ δῶρα καί

φιλοδωρήματα εκατομμυρίων ρουβλιών, πότε με τή μορφή μεγάλων τσιφλικιών, πού τούς δίνονται για τίς ύπηρεσίες τους, πότε με τή μορφή «παραχωρήσεων»*.

---

* Έδω διακόπτεται τό πολυγραφημένο κείμενο πού υπάρχει στό Ίνστι-
τούτο μαρξισμού-λενινισμού τής ΚΕ του ΚΚΣΕ. *Η Σύντ.*

ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΤΣΑΡΙΚΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ³⁹

Φέτος, τό 1896, ἡ ρωσική κυβέρνησις ἔχει ἤδη ἀπευθυνθεῖ δύο φορές στό κοινό μέ ἀνακοινώσεις σχετικά μέ τήν πάλη τῶν ἐργατῶν ἐναντία στούς ἐργοστασιάρχες. Σέ ἄλλα κράτη αὐτές οἱ ἀνακοινώσεις δέν εἶναι κάτι τό σπάνιο, ἐκεῖ δέν κρύβουν ὅσα συμβαίνουν μέσα στό κράτος, καί οἱ ἐφημερίδες δημοσιεύουν ἐλεύθερα εἰδήσεις γιά τίς ἀπεργίες. Στή Ρωσία ὅμως ἡ κυβέρνησις φοβᾶται περισσότερο καί ἀπό τή φωτιά τίς εἰδήσεις γιά τό καθεστῶς πού ἐπικρατεῖ στά ἐργοστάσια καί τά γεγονότα πού διαδραματίζονται σ' αὐτά: ἀπαγόρευσε στίς ἐφημερίδες νά γράφουν γιά τίς ἀπεργίες, ἀπαγόρευσε στούς ἐπιθεωρητές ἐργασίας νά δημοσιεύουν τίς ἐκθέσεις τους, ἔπαψε μάλιστα καί νά ἐξετάζει τίς ὑποθέσεις τῶν ἀπεργιῶν στά κοινά δικαστήρια, τά προσιτά στό κοινό — μέ λίγα λόγια, πῆρε ὅλα τά μέτρα γιά νά κρατήσῃ σέ αὐστηρή μυστικότητα ὅλα ὅσα γίνονται στά ἐργοστάσια καί στίς γραμμές τῶν ἐργατῶν. Καί ξαφνικά ὅλες αὐτές οἱ ἀστυνομικές πονηριές σκάζουν σάν σαπουνόφουσκες καί ἡ ἴδια ἡ κυβέρνησις βρίσκεται στήν ἀνάγκη νά πεί ἀνοιχτά ὅτι οἱ ἐργάτες παλαίβουν ἐναντία στούς ἐργοστασιάρχες. Τί προκάλεσε αὐτή τήν ἀλλαγὴ; Τό 1895 ἔγιναν πάρα πολλές ἐργατικές ἀπεργίες. Καλά, μά ἀπεργίες γίνονταν καί πρὶν, καί ἡ κυβέρνησις ὥστόσο κατάφερε νά μὴν παραβιάζῃ τή μυστικότητα καί οἱ ἀπεργίες αὐτές περνοῦσαν ἀπαρατήρητες γιά ὅλη τή μάζα τῶν ἐργατῶν. Οἱ σημερινές ἀπεργίες ἦταν πολύ πιό μεγάλες ἀπό τίς προηγούμενες καί συγκεντρώθηκαν σ' ἓνα μέρος. Σωστά, μά καί προηγούμενα γίνονταν ἐξίσου μεγάλες ἀπεργίες, λχ. τό 1885-1886 στά κυβερνεῖα Μόσχας καί Βλαντίμιρ. Ἡ κυβέρνησις ὥστόσο κρατιόταν ἀκόμα γερά καί δέ μιλοῦσε γιά τήν πάλη τῶν ἐργατῶν

ένάντια στους έργοστασιάρχες. Γιατί λοιπόν μίλησε τούτη τή φορά; Γιατί τή φορά αυτή σέ βοήθεια τών έργατών ήρθαν οί σοσιαλιστές, πού βοήθησαν τούς εργάτες νά ξεκαθαρίσουν τό ζήτημα, νά τό κάνουν γνωστό παντού, καί στους εργάτες καί στήν κοινή γνώμη, νά εξηγήσουν συγκεκριμένα τίς διεκδικήσεις τών έργατών, νά δείξουν σ' όλους τήν άσυνειδησία καί τίς άγριες βιαιότητες τής κυβέρνησης. Ή κυβέρνηση είδε ότι είναι έντελώς άνόητο νά σωπαίνει, τή στιγμή πού όλοι ξέρουν γιά τίς άπεργίες, — καί άκολούθησε τούς άλλους. Οί προκηρύξεις τών σοσιαλιστών ζητούσαν άπάντηση από τήν κυβέρνηση, καί ή κυβέρνηση παρουσιάστηκε κι έδωσε άπάντηση.

Άς δοϋμε ποιά ήταν ή άπάντηση αυτή.

Στήν άρχή ή κυβέρνηση προσπαθοϋσε ν' αποφύγει νά δώσει άνοιχτή καί δημόσια άπάντηση. Ένας ύπουργός, ό ύπουργός Οικονομικών Βίττε, έστειλε έγκύκλιο στους επιθεωρητές εργασίας καί στήν έγκύκλιο αυτή χαρακτήριζε τούς εργάτες καί τούς σοσιαλιστές σάν τούς «χειρότερους έχθρούς τής κοινωνικής τάξης», συμβούλευε τούς επιθεωρητές εργασίας νά τρομοκρατοϋν τούς εργάτες, νά τούς βεβαιώνουν ότι ή κυβέρνηση θά άπαγορευσει στους εργοστασιάρχες νά κάνουν παραχωρήσεις, νά δείχνουν στους εργάτες τίς καλές διαθέσεις καί τίς ευγενικές προθέσεις τών εργοστασιαρχών, νά τούς λένε ότι οί εργοστασιάρχες φροντίζουν γιά τούς εργάτες καί τίς ανάγκες τους, ότι οί εργοστασιάρχες είναι γεμάτοι «καλά αισθήματα». Γιά τίς ίδιες τίς άπεργίες ή κυβέρνηση δέν έκανε λόγο, δέν είπε λέξη γιά ποιό λόγο έγιναν οί άπεργίες, ποιές είναι οί σκανδαλώδεις καταπιέσεις άπομέρους τών εργοστασιαρχών καί οί παραβάσεις του νόμου, τί ζητούσαν οί εργάτες: μέ λίγα λόγια, έδωσε άπλούστατα μιά ψεύτικη εικόνα όλων τών άπεργιών πού έγιναν τό καλοκαίρι καί τό φθινόπωρο του 1895, προσπάθησε νά ξεφύγει μέ μιά τριμμένη επίσημη φρασεολογία γιά βίαιες καί «παράνομες» πράξεις τών έργατών, άν καί οί εργάτες δέν έκαναν βιαιοπραγίες: βιαιοπραγίες έκανε μόνον ή άστυνομία. Ο ύπουργός ήθελε νά κρατηθεί μυστική ή έγκύκλιος αυτή, οί ίδιοι όμως οί δημόσιοι υπάλληλοι, στους όποιους τήν έμπιστεύθηκε, δέν κράτησαν τό μυστικό καί ή έγκύκλιος άρχισε νά κυκλοφορεί στό κοινό. Κατόπι τή δημοσίευση οί σοσιαλιστές. Τότε ή κυβέρνηση, βλέποντας ότι ρεζίλευτηκε, όπως γίνεται συνήθως μέ τά γνωστά σέ όλους «μυστικά» της, τή δημοσίευσε στίς εφημερίδες. Αυτή ήταν,

ὅπως εἶπαμε κιάλας, ἡ ἀπάντηση στὶς ἀπεργίες τοῦ καλοκαιριοῦ καὶ τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1895. Νά ὅμως πού τὴν ἀνοιξη τοῦ 1896 οἱ ἀπεργίες ἐπαναλήφθηκαν μὲ πολὺ μεγαλύτερη ἔνταση⁴⁰. Στὶς διαδόσεις σχετικὰ μὲ αὐτὲς προστέθηκαν οἱ προκηρῦξεις τῶν σοσιαλιστῶν. Ἡ κυβέρνηση στὴν ἀρχὴ σῶπαινε δειλά, περιμένοντας νὰ δεῖ πού θὰ καταλήξουν τὰ πράγματα, κι ἔπειτα, ὅταν πιά ἡ ἐξέγερση τῶν ἐργατῶν καταλάγιασε, παρουσιάστηκε ἐκ τῶν ὑστέρων μὲ τὴ γραφειοκρατικὴ τῆς σοφία, μὲ ἑνὸς εἶδους καθυστερημένο ἀστυνομικὸ πρωτόκολο. Τὴ φορά αὐτὴ ἀναγκάστηκε πιά νὰ πάρει ἀνοιχτά θέση καὶ μάλιστα ὀλόκληρη ἡ κυβέρνηση. Ἡ ἀνακοίνωσή τῆς δημοσιεύτηκε στὴν ἐφημερίδα «Πραβίτελστβεννι Βέστνικ»⁴¹ ἀρ. φύλλου 158. Τούτῃ τὴ φορά δὲν τὰ κατάφερε πιά νὰ δώσει, ὅπως προηγούμενα, μιὰ ψευτικὴ εἰκόνα τῶν ἐργατικῶν ἀπεργιῶν. Ἀναγκάστηκε νὰ πεί πῶς εἶχαν τὰ πράγματα, ποιὲς ἦταν οἱ καταπιέσεις ἀπομέρους τῶν ἐργοστασιαρχῶν, τί ζητοῦσαν οἱ ἐργάτες· ἀναγκάστηκε νὰ ὁμολογήσει ὅτι οἱ ἐργάτες κράτησαν «ἀξιοπρεπὴ» στάση. Ἔτσι οἱ ἐργάτες, ὅταν ξεσηκώθηκαν μαζικὰ, ὅταν χρησιμοποίησαν προκηρῦξεις γιὰ νὰ κάνουν γνωστὸ τὸ ζήτημα, ἀνάγκασαν τὴν κυβέρνηση νὰ ἐγκαταλείψει τὶς αἰσχρὲς ἀστυνομικὲς ψευτιὲς, νὰ ὁμολογήσει τὴν ἀλήθεια. Αὐτὴ εἶναι μιὰ μεγάλη ἐπιτυχία. Οἱ ἐργάτες θὰ ξέρουν τώρα ποιό εἶναι τὸ μοναδικὸ μέσο νὰ διακηρῦξουν δημοσίᾳ τὶς ἀνάγκες τους, νὰ κάνουν γνωστὴ τὴν πάλη τῶν ἐργατῶν ὅλης τῆς Ρωσίας. Οἱ ἐργάτες θὰ ξέρουν τώρα ὅτι οἱ ψευτιὲς τῆς κυβέρνησης μποροῦν ν' ἀναιρεθοῦν μόνο μὲ τὴν ἐνωμένη πάλη τῶν ἰδίων τῶν ἐργατῶν καὶ μὲ τὴ συνειδητὴ τους στάση, μὲ τὴν πάλη γιὰ τὴν κατάκτηση τῶν δικαιωμάτων τους. Ἀφοῦ ἐξιστόρησαν τί ἔγινε, οἱ ὑπουργοὶ ἄρχισαν νὰ ἐπινοοῦν δικαιολογίες, ἄρχισαν νὰ βεβαιώνουν στὴν ἀνακοίνωσή τους ὅτι τὶς ἀπεργίες τὶς προκάλεσαν μόνο οἱ «ἰδιομορφίες τῆς βαμβακουργίας καὶ τῆς κλωστουργίας». Ἔτσι λοιπόν! Ὡστε δὲν τὶς προκάλεσαν οἱ ἰδιομορφίες ὅλης τῆς ρωσικῆς παραγωγῆς, οὔτε οἱ ἰδιομορφίες τοῦ ρωσικοῦ κρατικοῦ καθεστῶτος, πού ἐπιτρέπουν στὴν ἀστυνομία νὰ καταδιώκει καὶ νὰ πιάνει τοὺς φιλήσυχους ἐργάτες πού ὑπερασπίζονται ἐαυτοὺς ἀπὸ τὶς καταπιέσεις; Γιατί λοιπόν, ἀξιότιμοι κύριοι ὑπουργοί, οἱ ἐργάτες διὰ βαζαν μὲ ἀνυπομονησία καὶ ζητοῦσαν προκηρῦξεις, πού δὲ μιλοῦσαν καθόλου γιὰ βαμβάκι καὶ νήματα, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἔλλειψη δικαιωμάτων τῶν ρώσων πολιτῶν καὶ γιὰ τὴ βάρβαρη ἀθαιρεσία τῆς κυβέρνησης, πού

έξυπηρετεί τούς κεφαλαιοκράτες; Όχι, ή καινούργια αυτή δικαιολογία είναι μάλλον χειρότερη, αισχρότερη από κείνη πού χρησιμοποιεί στην έγκυκλιό του ό ύπουργός Οικονομικών Βίττε, ρίχνοντάς τα όλα στους «υποκινητές». Ό ύπουργός Βίττε κρίνει τίς άπεργίες, άκριβώς όπως τίς κρίνει ό κάθε άστυνομικός υπάλληλος πού παίρνει φιλοδωρήματα από τούς έργοστασιάρχες: ήρθαν οί υποκινητές — έγινε ή άπεργία. Τώρα όλοι οί ύπουργοί μαζί, όταν είδαν τήν άπεργία τών 30 χιλιάδων έργατών, άρχισαν νά σκέφτονται καί τό βρήκαν, έπιτέλους, ότι οί άπεργίες δέ γίνονται γιατί παρουσιάζονται οί υποκινητές-σοσιαλιστές, αλλά ότι οί σοσιαλιστές παρουσιάζονται γιατί αρχίζουν οί άπεργίες, αρχίζει ή πάλη τών εργατών ενάντια στους κεφαλαιοκράτες. Οί ύπουργοί βεβαιώνουν τώρα ότι οί σοσιαλιστές «προσχώρησαν» ύστερα στις άπεργίες. Αυτό είναι ένα καλό μάθημα για τόν ύπουργό Οικονομικών Βίττε. Δόστε προσοχή, κύριε Βίττε νά τό μάθετε καλά! Μάθετε νά ξεδιαλύνετε από τά πριν γιατί έγινε ή άπεργία, μάθετε νά βλέπετε τά αίτήματα τών εργατών καί όχι τίς αναφορές τών άστυνομικών γραφιάδων σας, πού σεις οί ίδιοι δέν τούς έχετε ούτε μιά πεντάρα εμπιστοσύνη. Οί κ.κ. ύπουργοί διαβεβαιώνουν τό κοινό ότι μόνον «πρόσωπα κακόβουλα» προσπάθησαν νά προσδώσουν στις άπεργίες «έγκληματικό πολιτικό χαρακτήρα», ή, όπως λένε σ' ένα σημείο, «κοινωνικό χαρακτήρα» (οί κ.κ. ύπουργοί ήθελαν νά πουν σοσιαλιστικό, όμως από άγραμματοσύνη ή από γραφειοκρατική δειλία είπαν κοινωνικό, καί βγήκε μιά κουταμάρα: σοσιαλιστικό θά πεί κάτι πού υποστηρίζει τούς εργάτες σ'ήν πάλη τους ενάντια στό κεφάλαιο καί κοινωνικό σημαίνει άπλώς κοινωνικό. Πώς μπορεί νά προσδώσει κανείς στην άπεργία κοινωνικό χαρακτήρα; Αυτό είναι τό ίδιο μέ τό νά δώσει κανείς στους ύπουργούς ύπουργικά χαρτοφυλάκια!). Είναι πραγματικά διασκεδαστικό! Οί σοσιαλιστές προσδίνουν στις άπεργίες πολιτικό χαρακτήρα! Μά ή ίδια ή κυβέρνηση πριν άπ' όλους τούς σοσιαλιστές πήρε όλα τά μέτρα για νά προσδώσει στις άπεργίες πολιτικό χαρακτήρα. Μήπως ή ίδια δέν άρχισε νά πιάνει τούς φιλήσυχους εργάτες, άκριβώς όπως πιάνει τούς έγκληματίες; Νά τούς πιάνει καί νά τούς έξορίζει; Μήπως ή ίδια δέν έστειλε παντού χαφιέδες καί προβοκάτορες; Μήπως ή ίδια δέν άρχισε νά πιάνει όποιον έπεφτε στά χέρια της; Μήπως ή ίδια δέν υποσχέθηκε νά βοηθήσει τούς εργοστασιάρχες για νά μήν κάνουν παραχωρήσεις; Μήπως ή ίδια δέν καταδίωκε τούς εργάτες

ἀπλῶς γιατί ἔκαναν ἐράνους γιά τούς ἀπεργούς; Ἡ ἴδια ἡ κυβέρνησις ἐξήγησε καλύτερα ἀπ' ὄλους στούς ἐργάτες ὅτι ὁ πόλεμός τους ἐνάντια στούς ἐργοστασιάρχες πρέπει ὅπως-δήποτε νά εἶναι καί πόλεμος ἐνάντια στήν κυβέρνησις. Γιά τούς σοσιαλιστές δέν ἀπέμεινε παρά μόνο νά ἐπιβεβαιώσουν αὐτό τό πράγμα καί νά τό δημοσιεύσουν σέ προκηρύξεις. Αὐτό εἶναι ὄλο. Ἡ ρωσική ὅμως κυβέρνησις ἔχει γίνει μάστορας στήν τέχνη τῆς ὑποκρισίας καί οἱ ὑπουργοί φρόντισαν ν' ἀποσιωπήσουν τό ζήτημα, μέ ποιὰ μέσα ἡ κυβέρνησίς μας «ἔδωσε πολιτικό χαρακτήρα στίς ἀπεργίες» ἡ κυβέρνησις εἶπε στό κοινό τί ἡμερομηνία εἶχαν οἱ προκηρύξεις τῶν σοσιαλιστῶν, γιατί ὅμως δέν εἶπε στό κοινό τί ἡμερομηνία εἶχαν οἱ διαταγές τοῦ ἀστυνομικοῦ διοικητῆ τῆς πόλης καί τῶν ἄλλων μπισμπουζούκων γιά σύλληψη τῶν φιλήσυχων ἐργατῶν, γιά ἐξοπλισμό τοῦ στρατοῦ, γιά ἀποστολή χαφιέδων καί προβοκατόρων. Εἶπαν στό κοινό πόσες προκηρύξεις ἔβγαλαν οἱ σοσιαλιστές, γιατί ὅμως δέν εἶπαν καί πόσοι ἐργάτες καί σοσιαλιστές πιάστηκαν, πόσες οἰκογένειες καταστράφηκαν, πόσοι ἐξορίστηκαν καί φυλακίστηκαν χωρίς δίκη. Γιατί; Γιατί ἀκόμα καί οἱ ρῶσοι ὑπουργοί, παρ' ὅλη τήν ζετσιπώσιά τους, ἀποφεύγουν νά μιλήσουν δημοσίᾳ γιά τέτοιους ληστρικούς ἄθλους. Ἐνάντια στούς φιλήσυχους ἐργάτες, πού ξεσηκώθηκαν γιά τά δικαιώματά τους, πού υπεράσπισαν τόν ἑαυτό τους ἀπό τήν αὐθαιρεσία τῶν ἐργοστασιάρχων, ρίχτηκε ὅλη ἡ δύναμη τῆς κρατικῆς ἐξουσίας μέ τήν ἀστυνομία καί τό στρατό, τούς χωροφύλακες καί τούς εἰσαγγελεῖς, — ἐνάντια στούς ἐργάτες, πού συντηροῦνταν μέ τίς πενταροδεκάρες τίς δικές τους καί τῶν συντρόφων τους, ἀγγλων, πολωνῶν, γερμανῶν καί αὐστριακῶν ἐργατῶν — μπῆκε σέ δράση ὅλη ἡ δύναμη τοῦ δημόσιου ταμείου, πού ὑποσχέθηκε ὑποστήριξη στούς φουκαράδες τούς ἐργοστασιάρχες.

Οἱ ἐργάτες δέν ἦταν ἐνωμένοι. Δέν μπορούσαν νά κάνουν ἐράνους, νά τραβήξουν μέ τό μέρος τους ἄλλες πόλεις κι ἄλλους ἐργάτες, τούς καταδίωκαν ἀπό παντοῦ, οἱ ἐργάτες ἀναγκάστηκαν νά ὑποχωρήσουν μπροστά σ' ὅλη τή δύναμη τῆς κρατικῆς ἐξουσίας. Οἱ κύριοι ὑπουργοί πανηγυρίζουν γιατί νίκησε ἡ κυβέρνησις!

᾿Ωραία νίκη! Ἐνάντια στούς 30 χιλιάδες φιλήσυχους ἐργάτες, πού δέν εἶχαν χρήματα, ρίχτηκε ὄλι, ἡ δύναμη τῆς ἐξουσίας, ὄλος ὁ πλοῦτος τῶν κεφαλαιοκρατῶν! Οἱ ὑπουργοί θά ἐνεργοῦσαν μέ περισσότερη φρόνησις ἂν δέν βιάζονταν νά

καυχηθούν για μιá τέτια νίκη, γιατί ή καυχησιολογία τους θυμίζει πολύ τήν καυχησιολογία ενός άστυφύλακα πού καυχιέται γιατί κατόρθωσε νά φύγει από τήν άπεργία χωρίς νά τίς φάει.

«Οί ύποκινήσεις» τών σοσιαλιστών δέν πέτυχαν — δηλώνει θριαμβευτικά ή κυβέρνηση, προσπαθώντας νά καθησυχάσει τούς κεφαλαιοκράτες. — Μάλιστα, καμιά ύποκίνηση, θ' άπαντήσουμε καί μεις σ' αυτό, δέ θά μπορούσε νά προξενήσει έστω καί τό ένα έκατοστό τής έντύπωσης πού προξένησε σέ όλους τούς εργάτες τής Πετρούπολης, σ' όλους τούς εργάτες τής Ρωσίας ή στάση τής κυβέρνησης σ' αυτό τό ζήτημα! Οί εργάτες είδαν καθαρά τήν πολιτική τής κυβέρνησης: άποσιωπά τίς εργατικές άπεργίες καί τούς δίνει μιá ψεύτικη εικόνα γι' αυτές. Οί εργάτες είδαν ότι ή ένωμένη πάλη τους ύποχρέωσε τήν κυβέρνηση νά έγκαταλείψει τήν άστυνομική ύποκριτική ψευτιά. Είδαν ποιανού συμφέροντα περιφρουρεί ή κυβέρνηση, πού ύποσχέθηκε νά ύποστηρίξει τούς εργοστασιάρχες. Οί εργάτες κατάλαβαν ποιός είναι ό πραγματικός έχθρός τους, όταν, έναντίον τους, χωρίς νά έχουν παραβιάσει τό νόμο καί τήν τάξη, έστειλαν τό στρατό καί τήν άστυνομία σάν νά έπρόκειτο για έχθρους. Όσο κι άν συζητούν οι ύπουργοί για άποτυχία τής πάλης, οι εργάτες βλέπουν πόσο ήμέρωσαν παντού οι εργοστασιάρχες καί ξέρουν ότι ή κυβέρνηση συγκαλεί κιόλας τούς επιθεωρητές εργασίας για νά συσκεφθει μαζί τους ποιές παραχωρήσεις πρέπει νά γίνουν στους εργάτες, γιατί βλέπει ότι οι παραχωρήσεις είναι άπαραίτητες. Οί άπεργίες του 1895-1896 δέν πήγαν χαμένες. Πρόσφεραν τεράστια ύπηρεσία στους ρώσους εργάτες, τούς έδειξαν πώς πρέπει νά παλαίβουν για τά συμφέροντά τους. Τους έμαθαν νά καταλαβαίνουν τήν πολιτική κατάσταση καί τίς πολιτικές ανάγκες τής εργατικής τάξης.

*Ένωση άγώνα για τήν άπελευθέρωση τής εργατικής τάξης*⁴².

Νοέμβρης του 1896.

Γράφτηκε στή φυλακή πριν από
τίς 25 του Νοέμβρη
(7 του Δεκέμβρη) 1896
Βγήκε σέ πολύγραφο

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό κε.
μενο τής προκήρυξης.

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ ΕΞ ΟΝΟΜΑΤΟΣ ΤΩΝ «ΓΗΡΑΙΩΝ»
 ΠΡΟΣ ΤΑ ΜΕΛΗ ΤΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΠΕΤΡΟΥΠΟΛΗΣ
 «ΕΝΩΣΗ ΑΓΩΝΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ
 ΤΗΣ ΕΡΓΑΤΙΚΗΣ ΤΑΞΗΣ»⁴³

Ὁ Μιχάηλοφ ἐμφανίστηκε στήν Πετρούπολη τό 1891 σάν φοιτητής τοῦ πανεπιστημίου Χαρκόβου, ἀποβλημένος γιά συμμετοχή σέ ταραχές. Μπήκε στή φοιτητική ὀργάνωση, πού καί μετά τή διάλυσή της ἔφερε τήν ὀνομασία «κορποράτσια»⁴⁴. Στούς ὀδοντοιατρικούς κύκλους κυκλοφόρησαν φήμες γιά τή διαγωγή του σέ μιά περίοδο πού εἶχε κάτι ὑποπτες γνωριμίες, ἐπειδή κατηγοροῦνταν ὅτι καταχράστηκε χρήματα, πού εἶχαν μαζευτεῖ γιά βοήθεια στούς πεινασμένους, αὐτός ὅμως πλήρωσε τό ἔλλειμμα. Τήν περίοδο αὐτή συνδέθηκε μέ...*

Τό Γενάρη τοῦ 1894 ἔγινε ἔρευνα καί στά σπίτια πολλῶν πρώην μελῶν τῆς «κορποράτσιας» πού ἀναφέραμε παραπάνω μαζί καί στό σπίτι τοῦ Μιχάηλοφ. Στίς ἀνακρίσεις διάβασαν σ' ὄλους λεπτομερειακά στοιχεῖα γιά τή σύνθεση τῆς ἔνωσης κλπ. Οἱ χωροφύλακες δήλωσαν ὅτι ἡ ὑπόθεση δημιουργήθηκε ἀπό τήν καταγγελία ἑνός πρώην μέλους. Γιά τόν Μιχάηλοφ ἀποκλείστηκε κάθε ὑπόνοια γιατί οἱ χωροφύλακες ἔλεγαν, ὅτι σ' αὐτήν τήν ἀσήμαντη ὑπόθεση δόθηκε σημασία μόνο γιατί ἦταν ἀνακατεμένος ἕνας φανατικός ἐπαναστάτης. Τόν ἴδιο καιρό ἔγινε ἀπεργία στή φάμπρικα Βορόνιν⁴⁵. Ὁ Μιχάηλοφ τρύπωσε ἀνάμεσα στούς ἀπεργούς κι ἄρχισε νά κάνει ἔρανο γι' αὐτούς. Τό Φλεβάρη πιάστηκαν 8 ἐργάτες, πού εἶχαν ἐπαφή μέ τόν Μιχάηλοφ, καί 1 φοιτητής, πού ἔκανε ἔρανο μέ ἐντολή δική του (ὁ Ταλαλάγεφ). Ἀπό τότε ὁ Μιχάηλοφ ἄρχισε νά πλησιάζει καί πάλι τούς ουνριε⁴⁶ καί κατάφερε

* Στό χειρόγραφο εἶναι δυσανάγνωστο. Ἡ Σύντ.

** ἐργάτες. Ἡ Σύντ.

νά χωθεῖ στους ὀμίλους, πού καθοδηγοῦνταν ἀπό τούς ναροντοβόλτσι. Τό καλοκαίρι τοῦ 1894 οἱ ναροντοβόλτσι πιάστηκαν. Στήν ἀνάκριση φάνηκε ὅτι ἡ ἀστυνομία ἤξερε πολλά. Στήν ἀνάκριση τῆ δική μας τῶν γηραιῶν, μᾶς ἀποδόθηκε ἡ κατηγορία ὅτι ἔχουμε γνωριμία μέ ὀρισμένους ἀπ' αὐτούς τούς ναροντοβόλτσι, ἡ περίπτωση ὁμως...* Ἀμέσως ὕστερα ἀπ' αὐτό τελείωσε ἡ πρώτη ὑπόθεση τοῦ Μιχάηλοφ...* καί ἄλλοι ἐξορίστηκαν, αὐτός δέν καταδικάστηκε καί ἔλεγε παντοῦ ὅτι ὑπέβαλε αἴτηση χάριτος καί ὅτι αὐτό τό ἔκανε μέ τήν πρόθεση νά ἐξακολουθήσει νά δουλεύει ὅπως καί προηγουμένα. Δυστυχῶς, βρέθηκαν ἄνθρωποι πού δέ θεώρησαν τό γεγονός αὐτό ἀρκετά ἀτιμωτικό, καί τόν πῆραν ὑπό τήν προστασία τους, κι αὐτός, πού προσωπικά δέν εἶχε τή συμπάθεια τῶν ἐργατῶν, ἐξασφάλισε τή δυνατότητα νά στερεώσῃ καί νά διευρύνῃ τούς δεσμούς του.

Ἀκολουθεῖ περιγραφή τῶν μεθόδων πού χρησιμοποιοῦσε, προσφορά χρημάτων μέ τό ζόρι σέ ἐργάτες, πρόσκλησή τους στό σπίτι του, ἀνακάλυψη ψευδωνύμων κλπ. Χάρη σ' αὐτά καί ἐκμεταλλεζόμενος τήν ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη τῶν προσώπων, πού ἀναφέραμε πιό πάνω, ἔμαθε γρήγορα πολλά μέλη διαφόρων ὀμάδων. Ὅλοι τους πιάστηκαν. Ὅταν ἓνας ἐργάτης...* εἶπε ὅτι ἔπαιρνε βιβλία ἀπό τόν Μιχάηλοφ, ὁ Μιχάηλοφ πιάστηκε ἀλλά ἀπολύθηκε ἀμέσως καί ὡς τώρα βρίσκεται στήν Πετρούπολη. Στήν ἀνάκριση σάν κατηγορούμενος ἔκανε ψεύτικες καταθέσεις σέ βάρος ὄλων τῶν συντρόφων του, σέ ὀρισμένους κατηγορούμενους...* διάβασαν λεπτομερειακή ἐκθεσή του σχετικά μέ τή σύνθεση διαφόρων ὀμάδων. (Ὑπογραφές).

Γράφηκε τό 1896

*Πρωτοδημοσιεύεται
σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο*

* Τό χειρόγραφο εἶναι δυσανάγνωστο. Ἡ Σύντ.

ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΡΩΜΑΝΤΙΣΜΟΥ

Ο ΣΙΣΜΟΝΤΙ ΚΑΙ ΟΙ ΟΠΑΔΟΙ ΤΟΥ ΣΤΗ ΧΩΡΑ ΜΑΣ 46

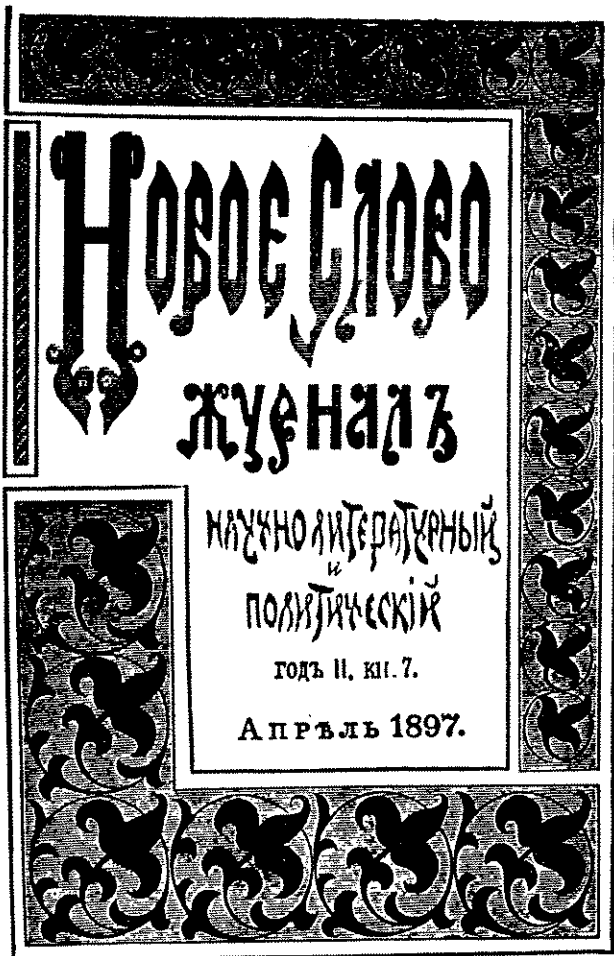
Γράφτηκε τήν άνοιξη τοῦ 1897

*Πρωτοδημοσιεύτηκε τόν Ἀπρίλη—
Ἰούλη τοῦ 1897 στό περιοδικό
«Νόβογε Σλόβο» τεύχη 7 - 10,
Ἑπογραφή: Κ. Τ—ν*

*Ἀναδημοσιεύτηκε τό 1898 στή
συλλογή: Βλαντίμιρ Ἰλίν. «Οἰκο-
νομικές μελέτες καί ἄρθρα». Πε-
τρούπολη*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό κεί-
μενο τῆς συλλογῆς «Οἰκονομικές
μελέτες καί ἄρθρα», ἀφοῦ παρα-
βλήθηκε μέ τό κείμενο τοῦ περιο-
δικοῦ «Νόβογε Σλόβο» καί μέ τό
κείμενο τῆς συλλογῆς: Βλ. Ἰλίν.
«Τό ἀγροτικό πρόβλημα», 1908.*

Τὸ ἐξώφυλλο τοῦ περιοδικοῦ «Νόβογε Σλόβο»,
 ὅπου πρωτοδημοσιεύτηκαν τὰ ἄρθρα τοῦ Β. Ι. Λένιν
 «Χαρακτηρισμός τοῦ οικονομικοῦ ρωμαντισμοῦ»
 καί «Ἄπ' ἀφορμὴ ἓνα σχόλιο ἐφημερίδας».— 1897

Ὁ ἑλβετός οἰκονομολόγος Σισμόντι (J.-C.-L. Sismonde de Sismondi) πού ἔγραψε στίς ἀρχές τοῦ αἰώνα μας, παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιά τή λύση τῶν γενικῶν οἰκονομικῶν προβλημάτων, πού προβάλλουν σήμερα μέ ἰδιαίτερη ἔνταση στή Ρωσία. Ἄν σ' αὐτό προσθέσουμε ὅτι στήν ἱστορία τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας ὁ Σισμόντι, κατέχει εἰδική θέση, γιατί στέκει ἔξω ἀπό τά κύρια ρεύματα, ὅτι εἶναι ἐνθερμος ὁπαδός τῆς μικρῆς παραγωγῆς καί διαμαρτύρεται ἐναντία στούς ὑπερασπιστές καί στούς θεωρητικούς τῆς μεγάλης παραγωγῆς (ὅπως ἀκριβῶς τάσσονται ἐναντίον τους καί οἱ σύγχρονοι ρῶσοι ναρόντικοι), τότε ὁ ἀναγνώστης θά καταλάβει τήν πρόθεσή μας νά δόσουμε μιά σκιαγραφία τῆς διδασκαλίας τοῦ Σισμόντι στίς βασικές γραμμές της καί στή στάση της ἀπέναντι στίς ἄλλες — σύγχρονες καί μεταγενέστερες της — κατευθύνσεις τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης. Τό ἐνδιαφέρον γιά τή μελέτη τοῦ Σισμόντι μεγαλώνει ἀκριβῶς σήμερα ἀπό τό γεγονός, ὅτι στό περιοδικό «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» τοῦ περασμένου χρόνου, τοῦ 1896, βρίσκουμε ἕνα ἄρθρο ἀφιερωμένο ἐπίσης στήν ἐκθεση τῆς διδασκαλίας τοῦ Σισμόντι (Μπ. Ἐφρούσι: «Οἱ κοινωνικο-οικονομικές ἀντιλήψεις τοῦ Σισμόντι ντέ Σισμόντι», «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» 1896, τεύχη 7 καί 8)*.

Ὁ συνεργάτης τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» δηλώνει μιᾶς ἐξαρχῆς ὅτι δέν ὑπάρχει συγγραφέας πού «νά ἔχει κριθεῖ τόσο λαθεμένα», ὅσο ὁ Σισμόντι, τόν ὁποῖο ἔχουν τάχα παρουσιάσει «ἄδικα» πότε σάν ἀντιδραστικό καί πότε σάν οὐτοπιστή. Συμβαίνει ἀκριβῶς τό ἀντίθετο. Ἰσα-ἴσα αὐτή ἡ κρίση γιά τόν Σισμόντι εἶναι πέρα γιά πέρα σωστή. Ἐνῶ τό ἄρθρο τοῦ «Ρού-

* Ὁ Ἐφρούσι πέθανε τό 1897. Νεκρολογία γι' αὐτόν δημοσιεύθηκε στό τεύχος τοῦ Μάρτη 1897 τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτσβο».

σκογε Μπογκάτσβο», πού αποτελεί μιά λεπτομερειακή και προσεχτική απόδοση τών δσων λέει ὁ Σισμόντι, χαρακτηρίζει ἐντελῶς λαθεμένα τή θεωρία του*, γιατί ἐξιδανικεύει τόν Σισμόντι ἀκριβῶς στά σημεῖα ἐκεῖνα τῆς θεωρίας του, πού τόν πλησιάζουν περισσότερο στούς ναρόντικους καί γιατί ἀγνοεῖ καί παρουσιάζει κατά τρόπο λαθεμένο τή στάση του ἀπέναντι στά μεταγενέστερα ρεύματα τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης. Γιά τό λόγο αὐτό ἡ ἔκθεση καί ἡ ἀνάλυση τῆς διδασκαλίας τοῦ Σισμόντι ἀπομέρους μας θά εἶναι ταυτόχρονα καί κριτική τοῦ ἄρθρου τοῦ Ἐφρούσι.

---

* Εἶναι ἀπόλυτα σωστό διότι ὁ Σισμόντι δέν εἶναι σοσιαλιστής, πράγμα πού τό τονίζει στήν ἀρχή τοῦ ἄρθρου του ὁ Ἐφρούσι, ἐπαναλαμβάνοντας τά ὅσα εἶπε ὁ Λίππερτ (βλ. «Handwörterbuch der Staatswissenschaften», V. Band, Artikel «Sismondí» von Lippert, Seite 678 («Λεξικό τών πολιτικῶν ἐπιστημῶν», τόμ. V, τό ἄρθρο τοῦ Λίππερτ, «Σισμόντι», σελ. 678. Ἡ Σύντ.)).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

ΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ ΤΟΥ ΡΩΜΑΝΤΙΣΜΟΥ

Χαρακτηριστική ιδιομορφία τῆς θεωρίας τοῦ Σισμόντι εἶναι ἡ διδασκαλία του γιά τό εἰσόδημα, γιά τή σχέση τοῦ εἰσοδήματος πρός τήν παραγωγή καί τόν πληθυσμό. Καί τό κυριότερο ἔργο τοῦ Σισμόντι ἔχει τόν ἐξῆς τίτλο: «Nouveaux principes d'economie politique ou de la richesse dans ses rapports avec la population» (Seconde édition, Paris, 1827, 2 vol*. Ἡ πρώτη ἔκδοση βγήκε τό 1819). — «Νέες ἀρχές πολιτικῆς οἰκονομίας ἢ γιά τόν πλοῦτο στίς σχέσεις του μέ τόν πληθυσμό». Τό θέμα αὐτό εἶναι σχεδόν ταυτόσημο μέ τό ζήτημα πού εἶναι γνωστό στή ρωσική ναροντικιστική φιλολογία μέ τήν ὀνομασία «τό ζήτημα τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς γιά τόν καπιταλισμό». Ὁ Σισμόντι ὑποστήριξε συγκεκριμένα ὅτι ἡ ἀνάπτυξη τῆς μεγάλης παραγωγῆς καί τῆς μισθωτῆς ἐργασίας στή βιομηχανία καί στή γεωργία ἔχει σάν ἀποτέλεσμα νά ξεπερνάει ἡ παραγωγή ὁπωσδήποτε τήν κατανάλωση καί ν' ἀντιμετωπίζει τό ἄλυτο πρόβλημα τῆς ἐξεύρεσης καταναλωτῶν· ὅτι στό ἐσωτερικό τῆς χώρας δέν μπορεῖ νά βρεῖ καταναλωτές, γιατί μετατρέπει τή μάζα τοῦ πληθυσμοῦ σέ μεροκαματιάρηδες, σέ ἀπλούς ἐργάτες καί δημιουργεῖ πληθυσμό χωρίς ἀπασχόληση, ἐνῶ γίνεται ὄλο καί πιό δύσκολο νά ἐξεύρει ἐξωτερική ἀγορά, ἐφόσον στόν παγκόσμιο στίβο ἐμφανίζονται καινούργιες κεφαλαιοκρατικές χώρες. Ὁ ἀναγνώστης βλέπει ὅτι πρόκειται ἐντελῶς γιά τά ἴδια προβλήματα, πού ἀπασχολοῦν καί τούς ναρόντικους οἰκονομολόγους μέ ἐπικεφαλῆς τούς κ.κ. Β. Β. καί Ν. — ον. Ἄς δοῦμε ἀπό πιό κοντά ὀρισμένα σημεῖα τῆς ἐπιχειρηματολογίας τοῦ Σισμόντι καί τήν ἐπιστημονική της σημασία.

* Δεύτερη ἔκδοση, Παρίσι, 1827, 2 τόμοι. Ἡ Σύντ.

Ι. ΠΕΡΙΟΡΙΖΕΤΑΙ Η ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΑΓΟΡΑ ΕΞ ΑΙΤΙΑΣ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗΣ ΤΩΝ ΜΙΚΡΟΠΑΡΑΓΩΓΩΝ;

Σέ αντίθεση μέ τούς κλασικούς οίκονομολόγους, πού στίς θεωρίες τους είχαν υπόψη τό διαμορφωμένο πιά κεφαλαιοκρατικό σύστημα καί θεωρούσαν τήν ύπαρξη τῆς τάξης τῶν ἐργατῶν σάν κάτι τό δοσμένο καί τό αὐτονόητο, ὁ Σισμόντι ὑπογραμμίζει ἀκριβῶς τό προτσές τῆς καταστροφῆς τοῦ μικροπαραγωγοῦ, τό προτσές πού ὀδήγησε στό σχηματισμό αὐτῆς τῆς τάξης. Δέ χωράει ἀμφιβολία ὅτι ἡ ὑπόδειξη τῆς ἀντίθεσης αὐτῆς τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ συστήματος ἀποτελεῖ ὑπηρεσία τοῦ Σισμόντι, εἶναι ὅμως γεγονός ὅτι ὁ Σισμόντι σάν οἰκονομολόγος δέν μπόρεσε νά καταλάβει τό φαινόμενο αὐτό καί συγκάλυπτε μέ «εὐσεβεῖς πόθους» τήν ἀνικανότητά του νά δώσει μιά συνεπῆ ἀνάλυση. Ἡ καταστροφή τοῦ μικροπαραγωγοῦ ἀποδείχνει, κατά τή γνώμη τοῦ Σισμόντι, τόν περιορισμό τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς.

«Ἄν ἓνας ἐργοστασιάρχης θά πουλάει πιά φτηνά — λέει ὁ Σισμόντι στό κεφάλαιο: "πῶς ὁ πωλητής διευρύνει τήν ἀγορά του;" (ch. III, livre IV, t. I, p. 342 et suiv.)*», — τότε θά πουλήσει περισσότερο, γιατί οἱ ἄλλοι θά πουλήσουν λιγότερα. Γιά τό λόγο αὐτό ὁ ἐργοστασιάρχης προσπαθεῖ πάντοτε νά κάνει κάποια οἰκονομία σέ ἐργασία ἢ σέ πρῶτες ὕλες, πού θά τοῦ ἔδινε τή δυνατότητα νά πουλάει πιά φτηνά ἀπό τούς συντρόφους του. Κι ἐπειδή τά ἴδια τά ὑλικά εἶναι προϊόν προηγούμενης ἐργασίας, οἱ οἰκονομίες του σέ τελευταία ἀνάλυση, ὀδηγοῦν πάντοτε στήν κατανάλωση λιγότερης ἐργασίας γιά τήν παραγωγή τοῦ ἴδιου προϊόντος». «Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ χωριστός ἐργοστασιάρχης δέν προσπαθεῖ νά περιορίσει τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν, ἀλλά ν' αὐξήσει τήν παραγωγή. Ἄς υποθέσουμε ὅτι τό πέτυχε, ὅτι ἀπόσπασε πελάτες ἀπό τούς ἀνταγωνιστές του, ἐλαττώνοντας τήν τιμή τοῦ ἐμπορεύματος. Καί ποιό θά εἶναι τό "ἐθνικό ἀποτέλεσμα" τοῦ γεγονότος αὐτοῦ;». «Οἱ ἄλλοι ἐργοστασιάρχες θά ἐφαρμόσουν στό ἐργοστάσιό τους τίς δικές του μέθοδες παραγωγῆς. Τότε, φυσικά, ὀρισμέ-

* — κεφ. III, βιβλίο IV, τόμ. I, σελ. 342 καί ἐπὸμ. Ἡ Σύντ.

** Σέ συνέχεια ὅλες οἱ περικοπές, πού δέν ἔχουν εἰδικές παραπομπές εἶναι παρμένες ἀπό τήν ἐκδοχή τοῦ «Nouveaux Principes», πού ἀναφέραμε πιά πάνω.

νοι από αυτούς θ' αναγκαστούν νά απολύσουν κάμποσους εργάτες, ανάλογα μέ τό βαθμό πού ἡ νέα μηχανή αὐξάνει τήν παραγωγική δύναμη τῆς ἐργασίας. Ἄν ἡ κατανάλωση ἔχει μείνει ἀμετάβλητη, καί ἂν τήν ἴδια ποσότητα ἐργασίας τήν κάνουν δέκα φορές λιγότερα χέρια, τότε τά ἐννιά δέκατα τῶν εἰσοδημάτων αὐτῆς τῆς μερίδας τῆς ἐργατικῆς τάξης θ' ἀφαιρεθοῦν ἀπό αὐτήν καί ἡ κατανάλωσή της σ' ὄλα τά εἶδη θά ἐλαττωθεῖ στόν ἴδιο βαθμό... Ἡ ἐφεύρεση — ἂν τό ἔθνος δέν ἔχει ἐξωτερικό ἐμπόριο κι ἂν ἡ κατανάλωση μένει ἀμετάβλητη — θά ἔχει, συνεπῶς, ζημιά γιά ὄλους, ἐλάττωση τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος, πού τόν ἐπόμενο χρόνο θά ὀδηγήσει στήν ἐλάττωση τῆς γενικῆς κατανάλωσης» (I, 344). «Καί δέν μποροῦσε παρά νά γίνει ἔτσι: ἡ ἐργασία αὐτή καθαυτή ἀποτελεῖ σπουδαῖο μέρος τοῦ εἰσοδήματος (ὁ Σισμόντι ἔχει ὑπόψη του τό μισθό ἐργασίας), καί γιά τό λόγο αὐτό δέν μπορεῖ νά μειώνεται ἡ ζήτηση ἐργασίας χωρίς νά γίνεται τό ἔθνος πιό φτωχό. Συνεπῶς, τό κέρδος πού ἀναμένεται ἀπό τήν ἐφεύρεση νέων τρόπων παραγωγῆς συνδέεται σχεδόν πάντοτε μέ τό ἐξωτερικό ἐμπόριο» (I, 345).

Ὁ ἀναγνώστης βλέπει ὅτι μέ τά λόγια αὐτά ἔχουμε κιόλας μπροστά μας ὅλη τή γνωστή «θεωρία» τοῦ «περιορισμοῦ τῆς ἐσωτερικῆς ἀγοράς» σάν ἐπακόλουθο τῆς ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ καί τῆς ἀνάγκης νά βρεθεῖ γι' αὐτό τό λόγο ἐξωτερική ἀγορά. Ὁ Σισμόντι ἐπανέρχεται πάρα πολύ συχνά στή σκέψη αὐτή, συνδέοντας μ' αὐτή καί τή θεωρία του γιά τίς κρίσεις, καί τή «θεωρία» γιά τόν πληθυσμό: στή διδασκαλία του τό σημεῖο αὐτό εἶναι ἐξίσου κυρίαρχο ὅσο καί στή διδασκαλία τῶν ρώσων ναρόντικων.

Φυσικά, ὁ Σισμόντι δέν ξέχασε ὅτι στίς συνθήκες τῶν νέων σχέσεων ἡ καταστροφή καί ἡ ἀνεργία συνοδεύονται ἀπό τήν αὐξηση τοῦ «ἐμπορικοῦ πλούτου», ὅτι πρέπει νά γίνεται λόγος γιά ἀνάπτυξη τῆς μεγάλης παραγωγῆς, τοῦ καπιταλισμοῦ. Αὐτό τό καταλάβαινε περίφημα καί βεβαίωνα συγκεκριμένα ὅτι ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ περιορίζει τήν ἐσωτερική ἀγορά: «Ἀκριβῶς ὅπως γιά τό καλό τῶν πολιτῶν ἔχει σημασία ἂν ἡ ἐπάρκεια καί ἡ κατανάλωση ὄλων θά πλησιάζει πρὸς τήν ἰσότητα ἢ ἂν μιά μικρή μειοψηφία θά τά ἔχει ὄλα μέ ἀφθονία, ἐνῶ ἡ μάζα θά περιορίζεται στά ἀπολύτως ἀναγκαῖα, ἔτσι ἀκριβῶς καί τά δύο αὐτά εἶδη διανομῆς τοῦ εἰσοδήματος ἔχουν σημασία καί γιά τήν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορικοῦ πλούτου

(richesse commerciale)*. Ἡ ἰσότητα τῆς κατανάλωσης θά ἔχει πάντοτε σάν ἀποτέλεσμα τή διεύρυνση τῆς ἀγορᾶς τῶν παραγωγῶν, ἢ ἀνισότητα — τὸ *στένεμα τῆς ἀγορᾶς*» (de le (le marché) resserer toujours davantage) (I, 357).

Κι ἔτσι, ὁ Σισμόντι βεβαιώνει ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ ἀγορά περιορίζεται ἀπὸ τὴ χαρακτηριστικὴ γιὰ τὸν καπιταλισμὸ ἀνισότητα διανομῆς, ὅτι ἡ ἀγορά πρέπει νά δημιουργεῖται μέ τὴν ἴση κατανομή. Μέ ποιόν ὁμοῦ τρόπο μπορεῖ νά γίνεταί αὐτὸ στίς συνθήκες τοῦ ἐμπορικοῦ πλοῦτου, στὸν ὁποῖο πέρασε ἀπαρατήρητα ὁ Σισμόντι (καί στὸν ὁποῖο δέν μποροῦσε παρά νά περάσει, γιατί διαφορετικὰ δέ θά μποροῦσε νά μιλάει γιὰ ἀγορά); Αὐτὸ δέν τὸ ἐξετάζει. Πῶς ἀποδείχνει τὴ δυνατότητα διατήρησης τῆς ἰσότητος τῶν παραγωγῶν στίς συνθήκες τοῦ ἐμπορικοῦ πλοῦτου, δηλ. στίς συνθήκες τοῦ συναγωνισμοῦ ἀνάμεσα στοὺς διάφορους παραγωγούς; Δέν τὸ ἀποδείχνει μέ τίποτα ἀπολύτως. Ἀπλῶς ἀποφαίνεται ὅτι ἔτσι *πρέπει νά εἶναι*. Ἄντι νά συνεχίσει τὴν παραπέρα ἀνάλυση τῆς ἀντίθεσης πού δικαιολογημένα τὴν ἀναφέρει, καταπιάνεται νά ἐξηγήσει ὅτι γενικά δέν εἶναι ἐπιθυμητὲς οἱ ἀντιθέσεις. «Μπορεῖ μέ τὴν ἀντικατάσταση τῆς μικρῆς γεωργίας ἀπὸ τὴ μεγάλη νά τοποθετήθηκαν στή γῆ περισσότερα κεφάλαια, νά κατανεμήθηκε περισσότερος ἀπὸ πρὶν πλοῦτος ἀνάμεσα σέ ὅλη τὴ μάζα τῶν γεωργῶν»... (δηλ. «μπορεῖ» νά αὐξήθηκε ἡ ἐσωτερικὴ ἀγορά, πού καθορίζεται ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη ποσότητα τοῦ ἐμπορικοῦ πλοῦτου; — νά αὐξήθηκε παράλληλα μέ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ;)... «Γιὰ τὸ ἔθνος ὁμοῦ ἡ κατανάλωση μιᾶς οἰκογενείας πλούσιων φέρμερς σὺν τὴν κατανάλωση 50 οἰκογενειῶν φτωχῶν μεροκαματιάρηδων δέν ἰσοδυναμεῖ μέ τὴν κατανάλωση 50 οἰκογενειῶν ἀγροτῶν, ἀπὸ τίς ὁποῖες καμιὰ δέν εἶναι πλούσια, ὁμοῦ καί καμιὰ δέν στερεῖται μιὰ (μέτρια), προσήκουσα ἐπάρκεια» (une honnête aisance) (I, 358). Μ' ἄλλα λόγια, ἴσως, ἡ ἀνάπτυξη τῶν ἀγροκτημάτων νά δημιουργεῖ καί τὴν ἐσωτερικὴ ἀγορά γιὰ τὸν καπιταλισμὸ. Ὁ Σισμόντι ἦταν πολὺ μορφωμένος καί εὐσυνείδητος οἰκονομολόγος, ὥστε δέν μποροῦσε νά ἀρνηθεῖ τὸ γεγονός αὐτὸ, ὁμοῦ... ὁμοῦ, ἐδῶ ὁ συγγραφέας ἐγκαταλείπει τὴν ἔρευνά του καί ἀντὶ νά βάλει «ἔθνος» τοῦ ἐμπορικοῦ πλοῦτου βάζει κατευθεῖαν «ἔθνος» τῶν ἀγροτῶν. Θέλοντας νά ξε-

* Ἐδῶ, ὅπως καί σέ ὅλα τὰ ἄλλα σημεῖα, οἱ ὑπογραμμίσεις εἶναι δικές μας, ἐφόσον δέν ἀναφέρεται τὸ ἀντίθετο.

φορτωθεί ένα δυσάρεστο γεγονός, πού ανατρέπει τή μικροαστική του άποψη, ξεχνά ακόμα και δ,τι έλεγε πριν από λίγο, συγκεκριμένα: οί «φέρμερς» αναπτύχθηκαν από «άγρότες» άκριβώς χάρη στην ανάπτυξη του έμπορικού πλούτου. «Οί πρώτοι φέρμερς, — έλεγε ο Σισμόντι, — ήταν άπλοί καλλιεργητές... Δέν έπαυαν νά είναι άγρότες... Δέ χρησιμοποιούσαν σχεδόν ποτέ γιά μιά κοινή δουλιά μεροκαματιάρηδες έργάτες, αλλά μόνον ύπηρέτες (έργάτες γής — des domestiques), πού τούς διάλεγαν πάντα ανάμεσα σέ ίσους τους, πού τούς συμπεριφέρονταν σάν σέ ίσους, έτρωγαν στό ίδιο τραπέζι... άποτελούσαν τήν ίδια τάξη τών άγροτών» (I, 221). Συνεπώς, όλο τό ζήτημα είναι διτι οί πατριαρχικοί αυτοί μουζικοί μέ τούς πατριαρχικούς τους έργάτες γής άρέσουν πολύ περισσότερο στον συγγραφέα και άπλουστάτα δέ θέλει νά δει τίς άλλες, πού προκάλεσε στίς πατριαρχικές αυτές σχέσεις ή ανάπτυξη του «έμπορικού πλούτου».

Ό Σισμόντι όμως δέν είναι διατεθειμένος νά τό όμολογήσει αυτό. Έξακολουθεί νά νομίζει διτι μελετά τούς νόμους του έμπορικού πλούτου και, ξεχνώντας τίς έπιφυλάξεις του, λέει καθαρά:

«Κι έτσι, λόγω τής συγκέντρωσης τών περιουσιών στά χέρια ενός μικρού αριθμού ιδιοκτητών, ή έσωτερική αγορά περιορίζεται όλο και περισσότερο(!), και ή βιομηχανία αναγκάζεται όλο και περισσότερο νά αναζητεί έξωτερικές αγορές κατανάλωσης, όπου τήν άπειλούν μεγάλοι κλονισμοί» (des grandes révolutions) (I, 361). «Κι έτσι, ή έσωτερική αγορά δέν μπορεί νά διευρύνεται παρά μόνο μέ τή διεύρυνση τής έθνικης εϋημερίας» (I,362). Ό Σισμόντι έχει ύπόψη του τή λαϊκή εϋημερία, γιατί μόλις πριν από λίγο παραδέχτηκε τή δυνατότητα τής «έθνικης» εϋημερίας, στο καθεστώς τής φέρμας.

Όπως βλέπει ο άναγνώστης, οί δικοί μας ναρόντικοι οικονομολόγοι λένε τά ίδια επί λέξει.

Ό Σισμόντι επανέρχεται άλλη μιά φορά στο ζήτημα αυτό στο τέλος του έργου του, στο VII βιβλίο: «Γιά τόν πληθυσμό», στο VII κεφάλαιο: «Γιά τόν πληθυσμό πού περισσεύει λόγω τής έφεύρεσης τών μηχανών».

«Στό χωριό ή είσαγωγή του συστήματος τών μεγάλων άγροκτημάτων όδήγησε στη Μεγάλη Βρετανία στην εξαφάνιση τής τάξης τών ένοικιαστών άγροτών (fermiers paysans), πού εργάζονταν μόνοι τους και παρ' όλα αυτά είχαν μιά μέτρια

ἐπάρκεια· ὁ πληθυσμός ἐλαττώθηκε σημαντικά· ἡ κατανάλωσή του ὅμως ἐλαττώθηκε ἀκόμα περισσότερο ἀπὸ τὴν ἀριθμητικὴ του ἐλάττωση. Οἱ μεροκαματιάρηδες, πού κάνουν ὅλες τὶς γεωργικὲς δουλιές, παίρνοντας μόνο τὰ ἀπολύτως ἀναγκαῖα, σέ καμιὰ περίπτωση δὲ δίνουν στὴ βιομηχανία τῆς πόλης τὴν ἐνθάρρυνση (encouragement), πού ἔδιναν ἄλλοτε οἱ πλούσιοι ἀγρότες» (II,327). «Μία ἀνάλογη ἀλλαγὴ σημειώθηκε καὶ στὸν πληθυσμὸ τῆς πόλης... Οἱ μικρέμποροι, οἱ μικροβιομήχανοι ἐξαφανίζονται, καὶ ἓνας μέγας ἐπιχειρηματίας ἀντικατασταίνει ἑκατοντάδες ἀπ' αὐτοῦς· ἴσως ὅλοι μαζί νὰ μὴν ἦταν τόσο πλούσιοι ὅσο αὐτός. Ὡστόσο, παρμένον ὅλοι μαζί, ἦταν καλύτεροι καταναλωτὲς ἀπ' αὐτόν. Ἡ πολυτέλειά του ἐνθαρρύνει πολὺ λιγότερο τὴ βιομηχανία ἀπ' ὅ,τι ἡ μέτρια ἐπάρκεια τῶν ἑκατὸ νοικοκυριῶν, πού ἀντικατάστησε» (ib.*).

Γεννιέται τὸ ἐρώτημα: σέ τί συνοψίζεται ἡ θεωρία αὐτὴ τοῦ Σισμόντι γιὰ τὸν περιορισμὸ τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς στὶς συνθήκες ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ; Στό ὅτι ὁ δημιουργὸς τῆς, ἀφοῦ ἔκανε μιὰ μικρὴ προσπάθεια νὰ δεῖ τὰ πράγματα κατὰ πρόσωπο, ἀπέφυγε ν' ἀναλύσει τὶς συνθήκες πού ἀντιστοιχοῦν στὸν καπιταλισμὸ («ἐμπορικὸς πλοῦτος» σὺν μεγάλῃ παραγωγῇ στὴ βιομηχανία καὶ στὴ γεωργία, γιὰ τὸ Σισμόντι δὲν ξέρει τὴ λέξη «καπιταλισμός»). Ἡ ταυτότητα τῶν ἐννοιῶν κάνει τὴ χρησιμοποίησιν τῶν λέξεων αὐτῶν ἀπόλυτα σωστὴ καὶ στό ἐξῆς θὰ λέμε ἀπλῶς: «καπιταλισμός»), καὶ στὴ θέση τῆς ἀνάλυσης ἔβαλε τὴ μικροαστικὴ του ἄποψη καὶ τὴ μικροαστικὴ του οὐτοπία. Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορικοῦ πλοῦτου, συνεπῶς, καὶ τοῦ συναγωνισμοῦ πρέπει ν' ἀφήσει ἄθικτὴ τὴν ὁμοιόμορφη, μεσαία ἀγροτιά, μὲ τὴ «μέτρια ἐπάρκειά» τῆς καὶ τὴν πατριαρχικὴ τῆς στάση ἀπέναντι στοὺς ἐργάτες γῆς.

Εἶναι εὐνόητο ὅτι ὁ εὐσεβὴς αὐτός πόθος ἔμεινε ἀποκλειστικὸ κτῆμα τοῦ Σισμόντι καὶ τῶν ἄλλων ρωμαντικῶν τῆς «διανόησης», ὅτι ὁ πόθος αὐτός μέρα μὲ τὴ μέρα ἐρχόταν ὅλο καὶ περισσότερο σέ σύγκρουση μὲ τὴν πραγματικότητα πού ἀναπτύσει τὶς ἀντιθέσεις, τῶν ὁποίων τὸ βάθος δὲν ἤξερε ἀκόμα νὰ τὸ ἐκτιμῆσει ὁ Σισμόντι.

Ἐννοεῖται ὅτι ἡ θεωρητικὴ πολιτικὴ οἰκονομία, πού στήν

* — ibidem — στό ἴδιο. Ἡ Σύντ.

παραπέρα ανάπτυξή της* τάχθηκε με τούς κλασικούς, καθόρισε με ακρίβεια ίσα-ίσα εκείνο πού ήθελε ν' άρνηθεί ό Σισμόντι καί συγκεκριμένα: ότι ή ανάπτυξη του καπιταλισμού γενικά καί του συστήματος τών άγροκτημάτων ειδικά δέν περιορίζει, αλλά δημιουργεί τήν έσωτερική άγορά. Ή ανάπτυξη του καπιταλισμού συμβαδίζει με τήν ανάπτυξη τής έμπορευματικής οικονομίας καί, στο βαθμό πού ή οικιακή παραγωγή παραχωρεί τή θέση της στην παραγωγή για πούληση καί ό βιοτέχνης παραχωρεί τή θέση του στον έργοστασιάρχη, προχωρεί ή δημιουργία άγοράς για τό κεφάλαιο. Οί «μεροκαματιάρηδες», πού έκτοπίζονται από τή γεωργία με τή μετατροπή τών «άγροτών» σε «φέρμερς» προμηθεύουν εργατική δύναμη στο κεφάλαιο, ένω οί φέρμερς είναι άγοραστές τών προϊόντων τής βιομηχανίας καί όχι μόνο άγοραστές ειδών κατανάλωσης (πού προηγούμενα παράγονταν από τούς άγρότες στο σπίτι ή από τούς χειροτέχνες του χωριού) αλλά καί άγοραστές εργαλείων παραγωγής, πού δέν μπορούσαν νά μείνουν πιά τά ίδια τά παλιά, έφόσον ή μεγάλη γεωργία αντικατάστησε τή μικρή**. Τό τελευταίο περιστατικό αξίζει νά υπογραμμιστεί, γιατί αυτό ακριβώς άγνοούσε ειδικά ό Σισμόντι, όταν, στην περικοπή πού παραθέσαμε για τήν «κατανάλωση» τών άγροτών καί τών φέρμερς, μιλούσε σαν νά μήν υπήρχε παρά μόνο ή άτομικά κατανάλωση (κατανάλωση ψωμιού, ρούχων κτλ.), σάμπως ή άγορά μηχανών, εργαλείων κλπ., ή κατασκευή κτιρίων, άποθηκών, εργοστασίων κλπ. νά μήν είναι κι αυτή κατανάλωση, όμως κατανάλωση άλλου είδους καί συγκεκριμένα: παραγωγικά κατανάλωση, κατανάλωση όχι από τούς ανθρώπους, αλλά από τό κεφάλαιο. Καί πάλι πρέπει νά σημειωθεί ότι αυτό ακριβώς τό λάθος, πού ό Σισμόντι, όπως θά δοϋμε άμέσως, τό πήρε από τον Άνταμ Σμίθ, τό άντέγραψαν άτόφιο οί δικοί μας ναρόντικιοι οικονομολόγοι***.

* Πρόκειται για τό μαρξισμό. (Σημείωση του συγγραφέα στην έκδοση του 1908. Ή Σύντ.)

** Έτσι δημιουργούνται ταυτόχρονα τά στοιχεία καί του μεταβλητού κεφαλαίου («έλεύθερος» εργάτης) καί του σταθερού· στο τελευταίο ανήκουν τά μέσα παραγωγής, από τά όποια άπελευθερώνεται ό μικροπαραγωγός.

*** Ό Έφρουσι δέ λέει τίποτα για τό μέρος αυτό τής θεωρίας του Σισμόντι—τόν περιορισμό τής έσωτερικής άγοράς λόγω τής ανάπτυξης του καπιταλισμού. Θά δοϋμε πολλές φορές άκόμα ότι παραλείπει ακριβώς αυτό πού χαρακτηρίζει πιά ανάγλυφα τήν άποψη του Σισμόντι καί τή στάση του ναροντικισμού άπέναντι στη διδασκαλία του.

II. ΟΙ ΑΠΟΦΕΙΣ ΤΟΥ ΣΙΣΜΟΝΤΙ ΓΙΑ ΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΕΙΣΟΔΗΜΑ ΚΑΙ ΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ Σισμόντι ἐνάντια στή δυνατότητα τοῦ καπιταλισμοῦ καί τῆς ἀνάπτυξῆς του δέν περιορίζεται μόνο σ' αὐτό. Τά ἴδια συμπεράσματα ἔβγαξε καί ἀπό τή διδασκαλία του γιά τό εἰσόδημα. Πρέπει νά ποῦμε ὅτι ὁ Σισμόντι ἀντέγραψε ἀπό τόν Ἄνταμ Σμίθ ἀτόφια τή θεωρία τῆς ἀξίας τῆς ἐργασίας καί τή θεωρία τῶν τριῶν εἰδῶν εἰσοδήματος: τῆς γαιοπροσόδου, τοῦ κέρδους καί τοῦ μισθοῦ ἐργασίας. Κάνει μάλιστα ποῦ καί ποῦ τήν προσπάθεια νά συνενώσει τά δύο πρῶτα εἶδη εἰσοδήματος σέ ἀντίθεση πρός τό τρίτο: ἔτσι κάποτε τά συνενώνει, ἀντιπαραθέτοντάς τα στό μισθό ἐργασίας (I, 104-105)· χρησιμοποιεῖ μάλιστα γι' αὐτά καί τή λέξη: *miex-value* (ὑπεραξία⁴⁷) (I, 103). Δέν πρέπει ὥστόσο νά υπερβάλουμε τή σημασία τῆς χρησιμοποίησης τῆς λέξης αὐτῆς, ὅπως κάνει, μοῦ φαίνεται, ὁ Ἐφρούσι, λέγοντας «ὅτι ἡ θεωρία τοῦ Σισμόντι πλησιάζει πρός τή θεωρία τῆς ὑπεραξίας» («Ρούσκογε Μπογκάτσβο» τεύχος 8, σελ. 41).

Ὁ Σισμόντι, συγκεκριμένα, δέν προχώρησε οὔτε ἕνα βῆμα πιο πέρα ἀπό τόν Ἄνταμ Σμίθ, πού ἐπίσης ἔλεγε ὅτι ἡ γαιοπρόσδος καί τό κέρδος εἶναι «ἀφαίρεση ἀπό τήν ἐργασία», τό μέρος τῆς ἀξίας, πού ὁ δουλευτής προσθέτει στό προϊόν (βλ. τήν «Ἐρευνα γιά τή φύση καί τίς αἰτίες τοῦ πλοῦτου», ρωσική μετάφραση τοῦ Μπίμπικοφ, τόμ. I κεφάλαιο VIII: «Γιά τό μισθό ἐργασίας» καί κεφάλαιο VI: «Γιά τά συστατικά μέρη τῆς τιμῆς τῶν ἐμπορευμάτων»). Πιο πέρα δέν προχώρησε οὔτε ὁ Σισμόντι. Προσπάθησε ὁμως νά συνδέσει τό χωρισμό αὐτό τοῦ νέου δημιουργούμενου προϊόντος σέ ὑπεραξία καί μισθό ἐργασίας μέ τή θεωρία τοῦ κοινωνικοῦ εἰσοδήματος, τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς καί τῆς πραγματοποίησης τοῦ προϊόντος στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία. Οἱ προσπάθειες αὐτές ἔχουν ἐξαιρετική σπουδαιότητα γιά τήν ἐκτίμηση τῆς ἐπιστημονικῆς σημασίας τοῦ ἔργου τοῦ Σισμόντι καί γιά τό ξεκαθάρισμα τῆς σύνδεσης ἀνάμεσα στή θεωρία του καί στή θεωρία τῶν ρώσων ναρόντικων. Γιά λόγο αὐτό ἀξίζει τόν κόπο νά τίς ἐξετάσουμε πιο λεπτομερειακά.

Προσθώντας παντοῦ στήν πρώτη γραμμῆ τό ζήτημα τοῦ εἰσοδήματος, τῆς σχέσης του μέ τήν παραγωγή, μέ τήν κατανώση, μέ τόν πληθυσμό, ὁ Σισμόντι ὑποχρεώθηκε, φυσικά, ν' ἀναλύσει καί τίς θεωρητικές βάσεις τῆς ἔννοιας «εἰσόδη-

μα». Καί στήν ἀρχή κιόλας τοῦ ἔργου του βρίσκουμε τρία κεφάλαια, ἀφιερωμένα στό ζήτημα τοῦ εἰσοδήματος (I, II, ch. IV-VI). Τό κεφάλαιο IV: «Πῶς τό εἰσόδημα προέρχεται ἀπό τό κεφάλαιο» πραγματεύεται τή διαφορά κεφαλαίου καί εἰσοδήματος. Ὁ Σισμόντι ἀρχίζει κατευθείαν νά ἀναλύει τό θέμα αὐτό σέ σχέση μ' ὅλη τήν κοινωνία. «Ἐπειδή ὁ καθένας δουλεύει γιά ὄλους — λέει — ἡ παραγωγή ὄλων πρέπει νά καταναλώνεται ἀπ' ὄλους... Ἡ διαφορά ἀνάμεσα στό κεφάλαιο καί στό εἰσόδημα εἶναι οὐσιαστική γιά τήν κοινωνία» (I, 83). Ὁ Σισμόντι ὅμως νιώθει ὅτι γιά τήν κοινωνία ἢ «οὐσιαστική» αὐτή διαφορά δέν εἶναι τόσο ἀπλή, ὅπως εἶναι γιά τόν κάθε χωριστό ἐπιχειρηματία. «Θίγουμε, παρατηρεῖ, τό πιό ἀφηρημένο καί τό πιό δύσκολο ζήτημα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Ἡ φύση τοῦ κεφαλαίου καί τοῦ εἰσοδήματος περιπλέκονται συνεχῶς στήν ἀντίληψή μας: βλέπουμε ὅτι αὐτό πού εἶναι εἰσόδημα γιά τόν ἓνα γίνεται κεφάλαιο γιά τόν ἄλλο, καί ὅτι ἓνα καί τό αὐτό ἀντικείμενο, περνώντας ἀπό χέρι σέ χέρι, ἀποχτᾷ διαδοχικά διαφορετικές ὀνομασίες» (I, 84), δηλ. πότε λέγεται «κεφάλαιο» καί πότε λέγεται «εἰσόδημα». «Εἶναι ὅμως λάθος, βεβαιώνει ὁ Σισμόντι, νά τά συγχέει κανεῖς», (*Leur confusion est ruineuse*, (p. 477). «Ὅσο δύσκολο εἶναι νά γίνει ἡ διάκριση ἀνάμεσα στό κεφάλαιο καί στό εἰσόδημα τῆς κοινωνίας, τόσο σπουδαία εἶναι ἡ διάκριση αὐτή» (I, 84).

Ὁ ἀναγνώστης πρόσεξε, ἀσφαλῶς, πού βρίσκεται ἡ δυσκολία πού ἀναφέρει ὁ Σισμόντι: ἂν γιά τόν χωριστό ἐπιχειρηματία εἰσόδημα εἶναι τό κέρδος του, πού ξοδεύεται γιά τοῦτα ἢ γιά κείνα τά εἶδη κατανάλωσης*, ἂν γιά τό χωριστό ἐργάτη εἰσόδημα εἶναι τό μεροκάματό του, μπορούμε ἄραγε νά ἀθροίσουμε αὐτά τά εἰσοδήματα γιά νά βροῦμε «τό εἰσόδημα τῆς κοινωνίας»; Τί θά γίνει τότε μέ τούς κεφαλαιοκράτες καί τούς ἐργάτες, πού παράγουν, λχ., μηχανές; Τό προϊόν τους ἔχει τέτια μορφή, πού δέν μπορεῖ νά μπεῖ στήν κατανάλωση (δηλ. στήν ἀτομική κατανάλωση). Δέν μπορούμε νά τό προσθέσουμε στά εἶδη κατανάλωσης. Προορισμός τῶν προϊόντων αὐτῶν εἶναι νά χρησιμεύσουν σάν κεφάλαιο. Δηλαδή, ἐνῶ εἶναι εἰσόδημα γιά τούς παραγωγούς τους (ἀκριβῶς ἐκεῖνο τό μέρος τῶς πού ἀναπληρώνει τό κέρδος καί τό μισθό ἐργα-

* Πιό σωστά: τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ κέρδους, πού δέν πηγαίνει γιά συσσωρευση.

σίας), γίνονται *κεφάλαιο* γιά τούς άγοραστές. Πώς μπορεί νά ξεμπλέξει κανείς μ' αυτό τό μέρδεμα, πού έμποδίζει νά καθοριστεί ή έννοια τοῦ κοινωνικοῦ εισοδήματος;

Όπως εἶδαμε, ὁ Σισμόντι μόλις θίξει τό ζήτημα, τό εγκαταλείπει άμέσως καί περιορίζεται ν' αναφέρει τή «δυσκολία». Δηλώνει ρητά ὅτι «συνήθως παραδέχονται τρία εἶδη εισοδήματος: τή γαιοπρόσοδο, τό κέρδος καί τό μισθό εργασίας» (I, 85), καί περνάει στήν έκθεση τῆς διδασκαλίας τοῦ 'Α. Σμίθ γιά τό καθένα άπ' αὐτά. Τό ζήτημα πού μπήκε — γιά τή διαφορά ανάμεσα στό κεφάλαιο καί στό εισόδημα τῆς κοινωνίας — ἔμεινε χωρίς άπάντηση. Ἡ έκθεση συνεχίζεται τώρα χωρίς νά γίνεται αὐστηρή διάκριση ανάμεσα στό κοινωνικό καί στό ατομικό εισόδημα. Ὁ Σισμόντι ὅμως θίγει άκόμα μιά φορά τό ζήτημα πού εγκατέλειψε. Λέει ὅτι, ὅπως ὑπάρχουν διάφορα εἶδη εισοδήματος, ὑπάρχουν καί «διάφορα εἶδη πλοῦτου» (I, 93) καί συγκεκριμένα: τό *πάγιο κεφάλαιο* — οἱ μηχανές, τά εργαλεῖα κτλ., τό *κυκλοφοριακό κεφάλαιο* — πού σέ διάκριση άπό τό πρώτο καταναλώνεται γρήγορα καί αλλάζει τή μορφή του (σπόρος, πρώτες ὕλες, μισθός εργασίας) καί, τέλος, τό *εισόδημα άπό τό κεφάλαιο* πού καταναλώνεται χωρίς αναπαραγωγή. Ἐδῶ γιά μᾶς δέν ἔχει σημασία τό γεγονός ὅτι ὁ Σισμόντι ἔπαναλαμβάνει ὅλα τά λάθη τῆς θεωρίας τοῦ Σμίθ γιά τό πάγιο καί τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο, συγχέοντας αὐτές τίς κατηγορίες, πού ἀνήκουν στό προτσές τῆς κυκλοφορίας, μέ τίς κατηγορίες, πού ἀπορέουν άπό τό προτσές τῆς παραγωγῆς (σταθερό καί μεταβλητό κεφάλαιο). Μᾶς ἔνδιαφέρει ή θεωρία τοῦ Σισμόντι γιά τό εισόδημα. Καί στό ζήτημα αὐτό άπό τό χωρισμό τῶν τριῶν εἰδῶν τοῦ πλοῦτου, πού αναφέραμε τώρα δά, βγάζει τό παρακάτω συμπέρασμα:

«Ἐχει σημασία νά σημειωθεῖ ὅτι τά τρία αὐτά εἶδη πλοῦτου πηγαίνουν ἐξίσου στήν κατανάλωση· γιατί ὅλα ὅσα ἔχουν παραχθεῖ ἔχουν ἄξια γιά τόν ἄνθρωπο μόνο στό βαθμό πού ἐξυπηρετοῦν τίς ἀνάγκες του καί οἱ ἀνάγκες αὐτές ἱκανοποιοῦνται μόνο μέ τήν κατανάλωση. Τό πάγιο ὅμως κεφάλαιο ἐξυπηρετεῖ τό σκοπό αὐτό μόνο κατά ἔμμεσο τρόπο (*d'une maniere indirecte*)· καταναλώνεται ἄργά, βοηθώντας τόν ἄνθρωπο νά ἀναπαράγει ἐκεῖνο, πού χρησιμεύει στήν κατανάλωσή του» (I, 94-95), ἐνῶ τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο (ὁ Σισμόντι τό ταυτίζει πιά μέ τό μεταβλητό) πάει στό «καταναλωτικό φόντο τοῦ ἐργάτη» (I, 95). Συνεπῶς, βγαίνει ὅτι ἡ *κοινωνική κατανάλωση*, σέ ἀντίθεση μέ τήν ατομική, εἶναι

δυσό ειδών. Τά δύο αὐτά εἶδη ἔχουν πολύ οὐσιαστική διαφορά μεταξύ τους. Δέν πρόκειται φυσικά γιά τό γεγονός ὅτι τό πάγιο κεφάλαιο καταναλώνεται ἀργά, ἀλλά γιά τό ὅτι καταναλώνεται χωρίς νά δημιουργεῖ εἰσόδημα (καταναλωτικό φόντο) γιά καμιά τάξη τῆς κοινωνίας, ὅτι καταναλώνεται παραγωγικά καί ὄχι ἀτομικά. Ὁ Σισμόντι ὁμοίως δέν τό βλέπει αὐτό καί, νιώθοντας ὅτι τά μπέρδεψε πάλι στίς ἔρευνές του γιά τή διαφορά ἀνάμεσα στό κοινωνικό κεφάλαιο καί εἰσόδημα*, δηλώνει μέ ἀμηχανία: «Ἡ κίνηση αὐτή τοῦ πλοῦτου εἶναι τόσο ἀφηρημένη, ἀπαιτεῖ τέτια δύναμη προσοχῆς γιά νά τή συλλάβεις καλά (pour le bien saisir), ὥστε θεωροῦμε σκόπιμο νά πάρουμε τό πιό ἀπλό παράδειγμα» (I, 95). Τό παράδειγμα πραγματικά εἶναι τό «πιό ἀπλό»: Ἐνας φέρμερ πού ζεῖ μεμονωμένος (un fermier solitaire) σόδιασε 100 σακιά στάρι· ἕνα μέρος ἀπό τό στάρι αὐτό τό καταναλώνει ὁ ἴδιος, ἕνα μέρος πάει γιά τή σπορά καί ἕνα μέρος γιά τήν κατανάλωση τῶν ἐργατῶν, πού μίσθωσε. Τόν ἐπόμενο χρόνο ἡ σοδιά του φτάνει τά 200 σακιά. Ποιός θά τά καταναλώσει; Ἡ οἰκογένεια τοῦ φέρμερ δέν μπορεῖ ν' αὐξηθεῖ τόσο γρήγορα. Δείχνοντας μ' αὐτό τό (πάρα πολύ ἀποτυχημένο) παράδειγμα τή διαφορά ἀνάμεσα στό πάγιο κεφάλαιο (σπόρος), στό κυκλοφοριακό κεφάλαιο (μισθός ἐργασίας) καί στό καταναλωτικό φόντο τοῦ φέρμερ, ὁ Σισμόντι λέει:

«Ξεχωρίσαμε τριῶν ειδῶν πλοῦτη σέ μιά χωριστή οἰκογένεια· ἄς ἐξετάσουμε τώρα τό κάθε εἶδος σέ σχέση μέ ὄλο τό ἔθνος κι ἄς ἀναλύσουμε πῶς ἀπό τήν κατανομή αὐτή μπορεῖ νά σχηματιστεῖ τό ἔθνικό εἰσόδημα» (I, 97). Σέ συνέχεια ὁμοίως γίνεται λόγος μόνο ὅτι καί στήν κοινωνία εἶναι ἀπαραίτητο ν' ἀναπαραχθοῦν καί τά τρία αὐτά εἶδη πλοῦτου: τό πάγιο κεφάλαιο (ἐδῶ ὁ Σισμόντι ὑπογραμμίζει ὅτι γι' αὐτό θά χρειαστεῖ νά καταναλωθεῖ ὀρισμένη ποσότητα ἐργασίας, δέν ἐξηγεῖ ὁμοίως μέ ποιό τρόπο τό πάγιο κεφάλαιο θά ἀνταλλαγεῖ μέ τά εἶδη κατανάλωσης, τά ἀναγκαῖα γιά τούς κεφαλαιοκράτες καί τούς ἐργάτες, πού ἀσχολοῦνται μέ τήν παραγωγή αὐτή)·

* Καί συγκεκριμένα: ὁ Σισμόντι τώρα μόλις ξεχώρισε τό κεφάλαιο ἀπό τό εἰσόδημα. Τό πρῶτο πάει στήν παραγωγή, τό δεύτερο στήν κατανάλωση. Πρόκειται ὁμοίως γιά τήν κοινωνία. Καί ἡ κοινωνία «καταναλώνει» καί τό πάγιο κεφάλαιο. Ἡ διαφορά πού ἀναφέραμε ἐκλείπει καί μένει ἀνεξήγητο τό κοινωνικο-οικονομικό πρόβλημα, πού μετατρέπει τό «κεφάλαιο γιά τόν ἕνα» σέ «εἰσόδημα γιά τόν ἄλλο».

κατόπιν οί πρώτες ύλες (ἐδῶ ὁ Σισμόντι τίς ξεχωρίζει ιδιαίτερα)· ἔπειτα ἡ συντήρηση τῶν ἐργατῶν καί τό κέρδος τῶν κεφαλαιοκρατῶν. Αὐτά εἶναι ὄλα ὅσα μᾶς δίνει τό IV κεφάλαιο. Εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι τό ζήτημα τοῦ ἔθνικοῦ εἰσοδήματος ἔμεινε ἀνοιχτό καί ὁ Σισμόντι δέν ἀνάλυσε ὄχι μόνο τή διανομή, ἀλλά οὔτε καί τήν *ἐννοια* τοῦ εἰσοδήματος. Τήν ἐξαιρετικά σπουδαία ἀπό θεωρητική ἄποψη ὑπόδειξη, ὅτι εἶναι ἀνάγκη ν' ἀναπαραχθεῖ καί τό πάγιο κεφάλαιο τῆς κοινωνίας, τήν ξεχνᾷ ἀμέσως καί στό ἐπόμενο κεφάλαιο, ὅταν μιᾷ γιά τήν «κατανομή τοῦ ἔθνικοῦ εἰσοδήματος ἀνάμεσα στίς διάφορες τάξεις τῶν πολιτῶν» (ch. V), μιλάει ἀνοιχτά γιά τρία εἶδη εἰσοδήματος καί, ἐνώνοντας τή γαιοπρόσοδο καί τό κέρδος, δηλώνει ὅτι τό ἔθνικό εἰσόδημα ἀποτελεῖται ἀπό δύο μέρη: τό ἕνα εἶναι τό κέρδος ἀπό τόν πλοῦτο (δηλ. ἀπό τή γαιοπρόσοδο καί τό κέρδος μέ τήν κυριολεξία τῆς λέξης) καί τό ἄλλο τά μέσα συντήρησης τῶν ἐργατῶν (I, 104-105). Ἐπί πλέον δηλώνει:

«Κατά τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο καί ἡ χρονιάτικη παραγωγή ἢ τό ἀποτέλεσμα ὄλων τῶν ἐργασιῶν πού ἐκτελεῖ τό ἔθνος στή διάρκεια ἑνός χρόνου συγκροτεῖται ἀπό δύο μέρη: τό ἕνα... εἶναι τό κέρδος πού πηγάζει ἀπό τόν πλοῦτο· τό ἄλλο — ἡ ἰκανότητα νά ἐργάζεσαι (*la puissance de travailler*), πού προϋποτίθεται ὅτι εἶναι ἴση μέ τό μέρος τοῦ πλούτου, μέ τό ὅποιο ἀνταλλάσσεται ἢ μέ τά μέσα συντήρησης τῶν ἐργαζόμενων τάξεων». «Κι ἔτσι τό ἔθνικό εἰσόδημα καί ἡ χρονιάτικη παραγωγή ἀλληλο-ισοφαρίζονται καί ἀποτελοῦνται ἀπό ἴσα μεγέθη. Ὅλη ἡ χρονιάτικη παραγωγή καταναλώνεται στή διάρκεια τοῦ χρόνου, ὅμως ἕνα μέρος της ἀπό τούς ἐργάτες πού, δίνοντας σέ ἀντάλλαγμα τήν ἐργασία τους, τό μετατρέπουν σέ κεφάλαιο καί τό ἀναπαράγουν· καί ἕνα μέρος της ἀπό τούς κεφαλαιοκράτες πού, δίνοντας σέ ἀντάλλαγμα τό εἰσόδημά τους, τό ἐκμηδενίζουν» (I, 105).

Ἔτσι τό ζήτημα τῆς διαφορᾶς ἀνάμεσα στό ἔθνικό κεφάλαιο καί τό εἰσόδημα, πού ὁ ἴδιος ὁ Σισμόντι τόσο κατηγορηματικά τό παραδέχτηκε γιά ἐξαιρετικά σπουδαῖο καί δύσκολο, ἀπλούστατα τό ἐγκαταλείπει, ξεχνώντας τελείως ὅσα εἶχε πεῖ λίγες σελίδες πῶ πάνω! Καί ὁ Σισμόντι δέν παίρνει εἰδηση κἀν ὅτι, ἐγκαταλείποντας τό ζήτημα αὐτό, καταλήγει σέ μιᾷ ἐντελῶς παράλογη θέση: μέ ποιόν τρόπο ἡ χρονιάτικη παραγωγή μπορεῖ νά περιλαβᾶνται ὀλοκληρωτικά στήν κατανάλωση τῶν ἐργατῶν καί τῶν κεφαλαιοκρατῶν μέ τή μορφή τοῦ εἰσο-

δήματος, όταν για τήν παραγωγή χρειάζεται κεφάλαιο, χρειάζονται — για να μιλήσουμε πιο συγκεκριμένα — μέσα και εργαλεία παραγωγής. Αὐτά πρέπει νά παράγονται καί παράγονται κάθε χρόνο (ὅπως καί ὁ ἴδιος ὁ Σισμόντι τώρα - δά τό παραδέχτηκε). Καί ξαφνικά ὅλα τά εργαλεία παραγωγής, οἱ πρῶτες ὕλες κτλ. δέν παίρνονται ὑπόψη καί τό «δύσκολο» πρόβλημα τῆς διάκρισης ἀνάμεσα στό κεφάλαιο καί στό εἰσόδημα λύνεται μέ τόν ἐντελῶς παράλογο ἰσχυρισμό, ὅτι ἡ χρονιάτικη παραγωγή εἶναι ἴση μέ τό ἐθνικό εἰσόδημα.

Ἡ θεωρία αὐτή, πού δέχεται ὅτι ὅλη ἡ παραγωγή τῆς κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνίας ἀποτελεῖται ἀπό δύο μέρη — ἀπό τό μέρος τῶν ἐργατῶν (μισθός ἐργασίας, ἡ μεταβλητό κεφάλαιο, σύμφωνα μέ τήν σύγχρονη ὀρολογία) καί ἀπό τό μέρος τῶν κεφαλαιοκρατῶν (ὑπεραξία), δέν ἀποτελεῖ ἰδιαίτερο χαρακτηριστικό τοῦ Σισμόντι. Δέν εἶναι δική του. Τήν πῆρε ἀτόφια ἀπό τόν Ἄνταμ Σμίθ, κάνοντας μάλιστα καί κάποιο βῆμα πρὸς τά πίσω. Ὁλη ἡ μεταγενέστερη πολιτική οἰκονομία (Ρικάρντο, Μίλλ, Προυντόν, Ροντμπέρτους) ἐπανελάβε τό λάθος αὐτό, πού τό ἀνακάλυψε μόνο ὁ συγγραφέας τοῦ «Κεφαλαίου» στό III μέρος τοῦ II τόμου. Θά ἐκθέσουμε παρακάτω τή βάση τῶν ἀπόψεών του*. Τώρα θά σημειώσουμε ὅτι ἐπαναλαβαίνουν τό λάθος αὐτό καί οἱ δικοί μας ναρόντικοι οἰκονομολόγοι. Ἡ σύγκρισή τους μέ τόν Σισμόντι παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, γιατί ἀπό τή λαθεμένη αὐτή θεωρία βγάλουν τά ἴδια συμπεράσματα πού ἔβγαλε κατευθείαν καί ὁ Σισμόντι** καί συγκεκριμένα: τό συμπέρασμα ὅτι εἶναι ἀδύνατη ἡ πραγματοποίηση τῆς ὑπεραξίας στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία· ὅτι εἶναι ἀδύνατη ἡ ἀνάπτυξη τοῦ κοινωνικοῦ πλοῦτου· ὅτι εἶναι ἀνάγκη νά καταφεύγουμε στήν ἐξωτερική ἀγορά, γιατί στό ἐσωτερικό τῆς χώρας δέν μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ ἡ ὑπεραξία· τέλος, ὅτι οἱ κρίσεις προκαλοῦνται δῆθεν ἀκριβῶς ἀπό τό γεγονός ὅτι εἶναι ἀδύνατο νά πραγματοποιηθεῖ τό προϊόν μέ τήν κατανάλωση τῶν ἐργατῶν καί τῶν κεφαλαιοκρατῶν.

* Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 149—153. Ἡ Σύντ.

** Καί τά ἀπέφυγαν φρονίμως οἱ ἄλλοι οἰκονομολόγοι, πού ἐπανελάβαν τό λάθος τοῦ Ἄνταμ Σμίθ.

III. ΤΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΣΙΣΜΟΝΤΙ ΑΠΟ ΤΗ ΛΑΘΕΜΕΝΗ ΘΕΩΡΙΑ ΓΙΑ ΤΑ ΔΥΟ ΜΕΡΗ ΤΗΣ ΧΡΟΝΙΑΤΙΚΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟΚΡΑΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Γιά νά μπορέσει ὁ ἀναγνώστης νά σχηματίσει μιὰ ἰδέα γιά τή θεωρία τοῦ Σισμόντι στό σύνολό της, θά παραθέσουμε στήν ἀρχή τά κυριότερα συμπεράσματα, πού βγάζει ἀπ' αὐτή τή θεωρία καί μετά θά δείξουμε πῶς διόρθωσε ὁ Μάρξ στό «Κεφάλαιο» τό βασικό λάθος τοῦ Σισμόντι.

Πρὶν ἀπ' ὅλα ὁ Σισμόντι ἀπό τή λαθεμένη θεωρία τοῦ Ἄνταμ Σμίθ βγάζει τό συμπέρασμα ὅτι ἡ παραγωγή πρέπει νά ἀντιστοιχεῖ στήν κατανάλωση, ὅτι ἡ παραγωγή καθορίζεται ἀπό τό εἰσόδημα. Ὅλο τό ἐπόμενο κεφάλαιο, τό VI: «Ὁ ἀλληλοκαθορισμός τῆς παραγωγῆς ἀπό τήν κατανάλωση καί τῶν ἐξόδων ἀπό τό εἰσόδημα» εἶναι ἀφιερωμένο σ' ἓνα λεπτομερειακό ἀναμάσημα τῆς «ἀλήθειας» αὐτῆς (πού δείχνει ὅτι δέν καταλαβαίνει καθόλου τό χαρακτήρα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς). Ὁ Σισμόντι μεταφέρει ἀπευθείας στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία τόν ἠθικό κανόνα τοῦ οἰκονόμου ἀγρότη καί πιστεύει στά σοβαρά ὅτι διόρθωσε ἔτσι τή θεωρία τοῦ Σμίθ. Στήν ἀρχή-ἀρχή τοῦ ἔργου, στό εἰσαγωγικό μέρος (βιβλίο I, ἱστορία τῆς ἐπιστήμης), μιλώντας γιά τόν Ἄνταμ Σμίθ, δηλώνει, ὅτι «συμπληρώνει» τόν Σμίθ μέ τή θέση ὅτι «ἡ κατανάλωση εἶναι ὁ μοναδικός σκοπός τῆς συσσώρευσης» (I, 51). «Ἡ κατανάλωση — λέει — καθορίζει τήν ἀναπαραγωγή» (I, 119-120), «οἱ ἐθνικές δαπάνες πρέπει νά ρυθμίζουν τό ἐθνικό εἰσόδημα» (I, 113), καί ἄλλες παρόμοιες θέσεις διανθίζουν ὅλο τό ἔργο. Ἄμεση σχέση μ' αὐτό ἔχουν ἀκόμα δύο χαρακτηριστικά γνωρίσματα τῆς θεωρίας τοῦ Σισμόντι: πρῶτο, ἡ δυσπιστία σχετικά μέ τήν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ, ἡ ἀδυναμία νά καταλάβει πῶς ὁ καπιταλισμός ἀναπτύσσει ὅλο καί περισσότερο τίς παραγωγικές δυνάμεις, ἡ ἄρνηση τῆς δυνατότητας αὐτῆς τῆς ἀνάπτυξης — ἀκριβῶς ἔτσι, ὅπως καί οἱ ῥώσοι ῥωμαντικοί «διδάσκουν» ὅτι ὁ καπιταλισμός ὀδηγεῖ σέ σπατάλη ἐργασίας κτλ.

«Κάνουν λάθος ἐκεῖνοι πού προτρέπουν ν' ἀναπτύσσεται ἀπεριόριστα ἡ παραγωγή», λέει ὁ Σισμόντι (I, 121). Τό πλεόνασμα τῆς παραγωγῆς πάνω ἀπό τό εἰσόδημα προκαλεῖ τήν ὑπερπαραγωγή (I, 106). Ἡ αὔξηση τοῦ πλούτου τότε μόνο συμφέρει, «ὅταν εἶναι βαθμιαία, ὅταν εἶναι ἀνάλογη μέ τόν ἑαυτό της, ὅταν κανένα ἀπό τά μέρη της δέν ἀναπτύσσεται

ἐξαιρετικά γρήγορα» (I, 409). Ὁ ἀγαθὸς Σισμόντι νομίζει ὅτι ἡ «δυσανάλογη» ἀνάπτυξη δὲν εἶναι ἀνάπτυξη (ὅπως νομίζουν καὶ οἱ δικοὶ μας ναρόγνικοι), ὅτι ἡ δυσαναλογία αὐτὴ δὲν εἶναι νόμος τοῦ προκειμένου συστήματος κοινωνικῆς οἰκονομίας καὶ τῆς κίνησής του, ἀλλὰ «λάθος» τοῦ νομοθέτη κτλ., ὅτι πρόκειται γιὰ μιὰ τεχνητὴ ἀντιγραφὴ ἀπομέρους τῶν εὐρωπαϊκῶν κυβερνήσεων, τῆς Ἀγγλίας, πού ἀκολούθησε λαθεμένο δρόμο*. Ὁ Σισμόντι ἀρνιέται ἐντελῶς τὴ θέση, πού διατύπωσαν οἱ κλασικοὶ καὶ τὴν υἱοθέτησε στὸ ἀκέραιο ἢ θεωρία τοῦ Μάρξ καὶ συγκεκριμένα τὴ θέση ὅτι ὁ καπιταλισμὸς ἀναπτύσσει τὶς παραγωγικὲς δυνάμεις. Κάτι περισσότερο, αὐτὸς φτάνει στὸ σημεῖο νὰ πιστεύει ὅτι κάθε συσσώρευση μπορεῖ νὰ πραγματοποιεῖται μόνο «σιγά-σιγά», καὶ δὲν εἶναι καθόλου σέ θέση νὰ ἐξηγήσει τὸ προτσές τῆς συσσώρευσης. Αὐτὸ εἶναι τὸ δεύτερο ἐξαιρετικὰ χαρακτηριστικὸ γνῶρισμα τῶν ἀντιλήψεων του. Σκέφτεται γιὰ τὴ συσσώρευση κατὰ τρόπο πάρα πολὺ διασκεδαστικὸ:

«Σέ τελευταία ἀνάλυση τὸ σύνολο τῆς παραγωγῆς ἑνός χρόνου ἀπλῶς ἀνταλλάσσεται πάντοτε μὲ τὸ σύνολο τῆς παραγωγῆς τοῦ περασμένου χρόνου» (I, 121). Ἐδῶ ἀρνιέται πιά πέρα γιὰ πέρα τὴ συσσώρευση: βγαίνει τὸ συμπέρασμα ὅτι στίς συνθήκες τοῦ καπιταλισμοῦ εἶναι ἀδύνατη ἡ ἀνάπτυξη τοῦ κοινωνικοῦ πλούτου. Ἡ θέση αὐτὴ δὲν προκαλεῖ μεγάλη ἐκπληξη στὸ ρῶσο ἀναγνώστη, γιατί ἔχει ἀκούσει τὰ ἴδια κι ἀπὸ τὸν κ. Β. Β. κι ἀπὸ τὸν κ. Ν.—ον. Ὁ Σισμόντι ὅμως ἦταν ὡστόσο μαθητὴς τοῦ Σμίθ. Νιώθει ὅτι λέει κάτι τὸ ἐντελῶς παράλογο καὶ θέλει νὰ τὸ διορθώσει:

«Ἄν ἡ παραγωγή αὐξάνει βαθμιαία — συνεχίζει ὁ Σισμόντι — τότε ἡ ἀνταλλαγὴ τοῦ κάθε χρόνου προκαλεῖ ἀπλῶς μιὰ μικρὴ ἀπώλεια κάθε χρόνο (*une petite perte*), βελτιώνοντας ταυτόχρονα τὶς μελλοντικὲς συνθήκες (*en même temps qu'elle bonifie la condition future*). Ἄν ἡ ἀπώλεια αὐτὴ εἶναι μικρὴ καὶ κατανέμεται καλά, τότε ὁ καθένας θὰ τὴν ὑποστειῖ χωρὶς νὰ παραπονεθεῖ... Ἄν ὅμως ἡ δυσαναλογία ἀνάμεσα στὴν καινούργια παραγωγή καὶ στὴν προηγούμενη εἶναι μεγάλη, τότε τὰ κεφάλαια χάνονται (*sont entamés*), δημιουρ-

* Βλ. λογουχάρη, II, 456-457 καὶ πολλὰ ἄλλα σημεία. Παρακάτω θὰ παραθέσουμε ὀρισμένα δειγματάκια τους καὶ ὁ ἀναγνώστης θὰ δεῖ ὅτι καὶ ὁ τρόπος ἔκφρασης τῶν δικῶν μας ρωμαντικῶν, τοῦ εἴδους τοῦ κ. Ν.—ον, σὲ τίποτα δὲν διαφέρει ἀπὸ τὸν Σισμόντι.

γουνται βάσανα καί τό ἔθνος πηγαίνει πρὸς τὰ πίσω ἀντί νά προοδεύει» (I, 121). Εἶναι δύσκολο νά διατυπώσει κανεὶς πῶς ἀνάγλυφα καί πῶς καθαρὰ τῆ βασική θέση τοῦ ρωμαντισμοῦ καί τῆς μικροαστικῆς ἀντίληψης γιά τόν καπιταλισμό ἀπ' ὅ,τι γίνεται στό παραπάνω κατεβατό. Ὅσο πῶς γρήγορα προχωρεῖ ἡ συσσώρευση, δηλ. ἡ ὑπεροχή τῆς παραγωγῆς ἀπέναντι στήν κατανάλωση, τόσο τό καλύτερο, δίδασκαν οἱ κλασικοί, πού, ἂν καί δέν μπόρεσαν νά ἐξηγήσουν τό προτσές τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς τοῦ κεφαλαίου, ἂν καί δέν μπόρεσαν νά ἀπαλλαγοῦν ἀπό τό λάθος τοῦ Σμίθ, ὅτι ἡ κοινωνική παραγωγή ἀποτελεῖται τάχα ἀπό δύο μέρη, ὥστόσο διατύπωσαν τήν ἀπόλυτα σωστή θέση ὅτι ἡ παραγωγή δημιουργεῖ μόνη τῆς ἀγορά γιά τόν ἑαυτό τῆς, καθορίζει μόνη τῆς τήν κατανάλωση. Καί ξέρουμε ὅτι τήν ἀντίληψη αὐτή γιά τῆ συσσώρευση τήν πῆρε ἀπό τούς κλασικούς καί ἡ θεωρία τοῦ Μάρξ, πού παραδέχεται ὅτι ὅσο πῶς γοργή εἶναι ἡ ἀνάπτυξη τοῦ πλοῦτου, τόσο πληρέστερα ἀναπτύσσονται οἱ παραγωγικές δυνάμεις τῆς ἐργασίας καί ἡ κοινωνικοποίησή τῆς, *τόσο καλύτερη εἶναι ἡ κατάσταση τοῦ ἐργάτη*, στό βαθμό πού μπορεῖ νά εἶναι καλύτερη στό δοσμένο σύστημα τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας. Οἱ ρωμαντικοί ἰσχυρίζονται ἀκριβῶς τό ἀντίθετο καί στηρίζουν ὅλες τους τίς ἐλπίδες ἀκριβῶς στήν ἀδύνατη ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ, κάνουν ἐκκλήση γιά *συγκράτησή* τῆς.

Παρακάτω, ἀπό τῆ μή κατανόηση τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ παραγωγή δημιουργεῖ ἀγορά γιά τόν ἑαυτό τῆς πηγάζει ἡ θεωρία ὅτι εἶναι ἀδύνατο νά πραγματοποιηθεῖ ἡ ὑπεραξία. «Ἀπό τήν ἀναπαραγωγή πηγάζει τό εἰσόδημα, ἡ παραγωγή ὅμως καθαντή δέν εἶναι ἀκόμα εἰσόδημα: παίρνει αὐτό τό ὄνομα (ce nom! Κι ἔτσι ἡ διαφορά τῆς παραγωγῆς, δηλ. τοῦ προϊόντος, ἀπό τό εἰσόδημα βρίσκεται μόνο στή λέξη!), παρουσιάζεται μέ μιά τέτια ἰδιότητα (elle n' opère comme tel) μόνο ὅταν πραγματοποιηθεῖ, μόνο ὅταν κάθε παραγόμενο πράγμα βρεῖ ἕναν καταναλωτή, πού τό ἔχει ἀνάγκη ἢ πού τό ἐπιθυμεῖ» (qui en avait le besoin ou le désir) (I, 121). Ἐτσι ἀπό τήν ταύτιση τοῦ εἰσοδήματος μέ τήν «παραγωγή» (δηλ. μ' ὄλα ἐκεῖνα πού ἔχουν παραχθεῖ) ἀπορέει ἡ ταύτιση τῆς πραγματοποίησης μέ τήν ἀτομική κατανάλωση. Ὁ Σισμόντι ξέχασε κιόλας ὅτι ἡ πραγματοποίηση τέτιων προϊόντων, ὅπως, λχ., τοῦ σίδερου, τοῦ κάρβουνου, τῶν μηχανῶν κτλ., γενικά τῶν μέσων παραγωγῆς, γίνεται μέ ἄλλον τρόπο, ἂν καί προηγούμενα ἔθιξε ἄμεσα τό πρόβλημα αὐτό. Ἀπό τήν ταύτιση τῆς πρα-

γματοποίησης με την *άτομική* κατανάλωση άπορεί, φυσιολογικά, ή θεωρία ότι οι κεφαλαιοκράτες δέν μπορούν νά πραγματοποιήσουν *ίσα-ίσα* την *ύπεραξία*, επειδή από τά δυό μέρη του κοινωνικού προϊόντος τό μεροκάματο τό πραγματοποιούν με την κατανάλωσή τους οι *εργάτες*. Καί ο Σισμόντι *έφτασε* πραγματικά στό συμπέρασμα αυτό (πού τό ανάπτυξε *αργότερα* πύο λεπτομερειακά ο Προυντόν καί τό *έπαναλαβαίνουν* συνέχεια οι *δικοί μας* *ναρόντικοι*). Στήν *πολεμική* του με τόν Μάκ-Κουλλοχ ο Σισμόντι *τονίζει* *άκριβώς* ότι *δήθεν* ο τελευταίος (*έκθέτοντας* τίς *άντιλήψεις* του Ρικάρντο) δέν *έξηγει* την *πραγματοποίηση* του *κέρδους*. Ο Μάκ-Κουλλοχ *έλεγε* ότι με τόν *καταμερισμό* τής *κοινωνικής* *έργασίας* ή *μιά* *παραγωγή* *άποτελεί* *άγορά* *γιά* *τήν* *άλλη*: οι *παραγωγοί* *σιτηρών* *πραγματοποιούν* τά *έμπορεύματα* με *προϊόντα* *των* *παραγωγών* *ρούχων* *καί* *άντίστροφα**. «Ο *συγγραφέας* *ύποθέτει* — *λέει* ο Σισμόντι — *ότι* *μιά* *έργασία* *χωρίς* *κέρδος* (*un travail sans bénéfice*), ή *άναπαραγωγή*, *πού* *άναπληρώνει* *μόνο* *τήν* *κατανάλωση* *των* *εργατών*» (II, 384, ή *ύπογράμμιση* *είναι* του Σισμόντι)... «*δέν* *άφήνει* *τίποτε* *γιά* *τό* *μερίδιο* *του* *άφεντικού*»... «*έμείς* *έξετάζουμε* *τί* *γίνεται* *ή* *παραπανίσια* *παραγωγή* *των* *εργατών* *σέ* *σύγκριση* *με* *τήν* *κατανάλωσή* *τους*» (ib.). Έτσι, σ' *αυτόν* *τόν* *πρώτο* *ρωμαντικό* *βρίσκουμε* *κιόλας* *τήν* *άπόλυτα* *συγκεκριμένη* *ύπόδειξη*, *ότι* *οί* *κεφαλαιοκράτες* *δέν* *μπορούν* *νά* *πραγματοποιήσουν* *τήν* *ύπεραξία*. Από *τή* *θέση* *αυτή* ο Σισμόντι *βγάζει* *τό* *παρακάτω* *συμπέρασμα* — *τό* *ίδιο* *άκριβώς* *πού* *βγάζουν* *καί* *οί* *ναρόντικοι* — *ότι* *οί* *ίδιοι* *οί* *δροι* *τής* *πραγματοποίησης* *κάνουν* *άναγκαία* *τήν* *έξωτερική* *άγορά* *γιά* *τόν* *καπιταλισμό*. «*Εφόσον* *ή* *έργασία* *αυτή* *καθαυτή* *άποτελεί* *σπουδαίο* *μέρος* *του* *είσοδήματος*, *δέν* *μπορεί* *νά* *έλαττώσει* *κανείς* *τή* *ζήτηση* *έργασίας*, *χωρίς* *νά* *κάνει* *τό* *έθνος* *πύο* *φτωχό*. *Γιά* *τό* *λόγο* *αυτό*, *τό* *όφελος*, *πού* *περιμένουμε* *άπό* *τήν* *άνακάλυψη* *καινούργιων* *μεθόδων* *παραγωγής* *έχει* *σχέση* *πάντοτε* *σχεδόν* *με* *τό* *έξωτερικό* *έμπόριο*» (I, 345)

* Βλ. την προσθήκη στό *έργο* «Nouveaux Principes», 2η *έκδοση*, *τόμ.* II: «Eclaircissements relatifs à la balance des consommations avec les productions» («*Διευκρινίσεις* *άναφορικά* *με* *τό* *ίσοζύγιο* *τής* *κατανάλωσης* *καί* *τής* *παραγωγής*». *Η* *Σύντ.*), *όπου* *ο* *Σισμόντι* *μεταφράζει* *καί* *πολεμά* *τό* *άρθρο* *ένός* *μαθητή* *του* *Ρικάρντο* (του Μάκ-Κουλλοχ), *πού* *δημοσιεύτηκε* *στήν* «Edinburgh Review» *με* *τόν* *τίτλο*: «*Ερευνα* *του* *ζητήματος* *άν* *στήν* *κοινωνία* *ή* *ίκανότητα* *τής* *κατανάλωσης* *αυξάνει* *πάντοτε* *μαζί* *με* *τήν* *ίκανότητα* *τής* *παραγωγής*»⁴⁸.

«Ένα έθνος, πού κάνει για πρώτη φορά μιά οποιαδήποτε ανακάλυψη, κατορθώνει στη διάρκεια ενός μακροῦ χρονικοῦ διαστήματος νά διευρύνει τήν αγορά του ανάλογα μέ τόν αριθμό τῶν χειρῶν, πού ἀπελευθερώνει κάθε καινούργια ἐφεύρεση. Τά χρησιμοποιεῖ ἀμέσως γιά τήν αὐξηση τῆς ποσότητας τῶν προϊόντων, πού χάρη στήν ἐφεύρεση αὐτή μποροῦν νά παράγονται πιό φτηνά. Τελικά ὅμως ἔρχεται μιά ἐποχή πού ὅλος ὁ πολιτισμένος κόσμος σχηματίζει μιά αγορά καί τότε θά εἶναι πιά ἀδύνατο νά βρεθοῦν μέσα σέ οποιοδήποτε νέο ἔθνος καινούργιοι ἀγοραστῆς. Τότε ἡ ζήτηση στήν παγκόσμια αγορά θά εἶναι ἕνα μέγεθος ἀμετάβλητο (precise), πού θά τό διεκδικοῦν μεταξύ τους τά διάφορα βιομηχανικά ἔθνη. Ἄν τό ἕνα δώσει περισσότερα προϊόντα, αὐτό θά γίνει σέ βάρος τοῦ ἄλλου. Ἡ γενική πούληση δέν μπορεῖ νά αὐξηθεῖ διαφορετικά, παρά μόνον ἂν αὐξηθεῖ ἡ γενική εὐημερία ἢ ἂν περάσουν στήν κατανάλωση τῶν φτωχῶν τά ἐμπορεύματα, πού βρίσκονταν στήν ἀποκλειστική κυριότητα τῶν πλουσίων» (II, 316). Ὁ ἀναγνώστης βλέπει, ὅτι ὁ Σισμόντι ἀντιπροσωπεύει ἀκριβῶς τή θεωρία, πού ἀφομοίωσαν τόσο καλά οἱ δικοί μας ρωμαντικοί, ὅτι δῆθεν ἡ ἐξωτερική αγορά ἀποτελεῖ *διέξοδο ἀπό τή δυσκολία* στόν τομέα τῆς πραγματοποίησης τοῦ προϊόντος γενικά καί τῆς ὑπεραξίας εἰδικά.

Τέλος, ἀπό τήν ἴδια πάλι αὐτή θεωρία τῆς ταύτισης τοῦ ἐθνικοῦ εισοδήματος μέ τήν ἐθνική παραγωγή πήγασε ἡ θεωρία τοῦ Σισμόντι γιά τίς κρίσεις. Ὑστερα ἀπ' ὅσα εἰπώθηκαν πιό πάνω ζήτημα εἶναι ἂν χρειάζεται νά παραθέσουμε περικοπές ἀπό πάρα πολλά σημεῖα τοῦ ἔργου τοῦ Σισμόντι, πού εἶναι ἀφιερωμένα στό ζήτημα αὐτό. Ἀπό τή θεωρία του γιά τήν ἀνάγκη νά ἀντιστοιχεῖ ἡ παραγωγή στό εισόδημα βγήκε μόνη της ἡ ἀποψη ὅτι καί ἡ κρίση εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς παραβίασης αὐτῆς τῆς ἀντιστοιχίας, ἀποτέλεσμα τῆς ὑπερμετρῆς παραγωγῆς, πού ἔχει ξεπεράσει τήν κατανάλωση. Ἀπό τήν περικοπή, πού ἀναφέραμε τώρα-δά, φαίνεται καθαρά ὅτι ὁ Σισμόντι θεωροῦσε βασική αἰτία τῶν κρίσεων αὐτήν ἀκριβῶς τή *δυσαναλογία* τῆς παραγωγῆς πρός τήν κατανάλωση καί μάλιστα ἔβαζε στήν πρώτη θέση τήν ὑποκατανάλωση τῶν μαζῶν τοῦ λαοῦ, τῶν ἐργατῶν. Γι' αὐτό τό λόγο καί ἡ θεωρία τῶν κρίσεων τοῦ Σισμόντι (πού τήν ἀντέγραψε καί ὁ Ροντμπέρτους) εἶναι γνωστή στήν οἰκονομική ἐπιστήμη σάν ὑπόδειγμα τῶν θεωριῶν, πού ἀποδίδουν τίς κρίσεις στήν ὑποκατανάλωση (Unterkonsumption).

IV. ΠΟΙΟ ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΛΑΘΟΣ ΤΩΝ ΘΕΩΡΙΩΝ ΤΟΥ ΑΝΤΑΜ ΣΜΙΘ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΙΣΜΟΝΤΙ ΓΙΑ ΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΕΙΣΟΔΗΜΑ;

Ποιό είναι λοιπόν τό βασικό λάθος τού Σισμόντι, πού ὀδήγησε σ' ὄλα αὐτά τά συμπεράσματα;

Τή θεωρία του γιά τό ἔθνικό εἰσόδημα καί τήν κατανομή του σέ δύο μέρη (τό μέρος τῶν ἐργατῶν καί τό μέρος τῶν κεφαλαιοκρατῶν) ὁ Σισμόντι τήν ἀντέγραψε ἀτόφια ἀπό τόν Ἄνταμ Σμίθ. Ὁ Σισμόντι ὄχι μόνο δέν πρόσθεσε τίποτα στίς θέσεις τοῦ Ἄνταμ Σμίθ, μά κάνοντας καί ἓνα βήμα πρὸς τά πίσω δέν ἀνάφερε τήν προσπάθεια τοῦ Ἄνταμ Σμίθ (ἔστω καί ἀποτυχημένη) νά ἀποδείξει θεωρητικά τήν ἰδέα αὐτή. Ὁ Σισμόντι σάν νά μή βλέπει τήν ἀντίθεση, πού παρουσιάζει ἡ θεωρία αὐτή ἀπέναντι στή θεωρία τῆς παραγωγῆς γενικά. Πραγματικά, ἡ ἀξία κάθε ξεχωριστοῦ προϊόντος, σύμφωνα μέ τή θεωρία πού συνάγει τήν ἀξία ἀπό τήν ἐργασία, ἀποτελεῖται ἀπό τρία συστατικά μέρη: τό μέρος πού ἀναπληρώνει τίς πρῶτες ὕλες καί τά ἐργαλεῖα ἐργασίας (σταθερό κεφάλαιο), τό μέρος πού ἀναπληρώνει τό μισθό ἐργασίας ἢ τή συντήρηση τῶν ἐργατῶν (μεταβλητό κεφάλαιο) καί τήν «ὑπεραξία» (*miex-value* κατὰ τόν Σισμόντι). Ἡ ἀνάλυση αὐτή κάθε ξεχωριστοῦ προϊόντος ἀπό τήν πλευρά τῆς ἀξίας του ὑπάρχει στόν Α. Σμίθ καί τήν ἐπαναλαμβάνει ὁ Σισμόντι. Γιεννιέται τό ἐρώτημα: μέ ποιόν τρόπο τό κοινωνικό προϊόν, πού ἀπαρτίζεται ἀπό τό ἄθροισμα τῶν ξεχωριστῶν προϊόντων, ἀποτελεῖται μόνο ἀπό τά δύο τελευταῖα μέρη; Τί ἔγινε τό πρῶτο μέρος — τό σταθερό κεφάλαιο; Ὁ Σισμόντι, ὅπως εἶδαμε, ἀπλῶς στριφογύριζε γύρω ἀπό τό πρόβλημα αὐτό, ἐνῶ ὁ Α. Σμίθ, ἔδωσε ἀπάντηση σ' αὐτό. Ὑποστήριξε ὅτι τό μέρος αὐτό ὑπάρχει ἀνεξάρτητα μόνο στό κάθε ξεχωριστό προϊόν. Ἄν ὁμοῦ ἐξετάσει κανεῖς ὄλο τό κοινωνικό προϊόν, τό μέρος αὐτό διαίρεται, μέ τή σειρά του, σέ μισθό ἐργασίας καί σέ ὑπεραξία — ἀκριβῶς ἐκείνων τῶν κεφαλαιοκρατῶν, πού παράγουν τό σταθερό αὐτό κεφάλαιο.

Δίνοντας μιά τέτια ἀπάντηση, ὁ Α. Σμίθ δέν ἐξήγησε, ὥστόσο, πάνω σέ ποιὰ βάση στό χωρισμό αὐτό τῆς ἀξίας τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, ἄς ποῦμε τῶν μηχανῶν, δέν ὑπολογίζεται πάλι τό σταθερό κεφάλαιο, δηλ. στό παράδειγμά μας τό σίδηρο ἀπό τό ὅποιο εἶναι φτιαγμένες οἱ μηχανές, τά ἐργαλεῖα πού χρησιμοποιήθηκαν στήν περίπτωση αὐτή κτλ.; Ἄν ἡ ἀξία κάθε προϊόντος περιέχει τό μέρος, πού ἀναπληρώνει

τό σταθερό κεφάλαιο, (κι αυτό τό παραδέχονται δλοι οί οικονομολόγοι), τότε ό άποκλεισμός του από όποιοδήποτε τομέα τής κοινωνικής παραγωγής είναι έντελώς αυθαίρετος. «Όταν ό Α. Σμίθ λέει ότι τά έργαλεία δουλιās διαιρούνται μόνα τους σέ μισθό εργασίας και κέρδος, ξεχνά νά προσθέσει (λέει ό συγγραφέας του «Κεφαλαίου»): *και σέ κείνο τό σταθερό κεφάλαιο, πού χρησιμοποιήθηκε γιά τήν παραγωγή τους.* Ό Α. Σμίθ μās στέλνει άπλως από τόν Πόντιο στόν Πιλάτο⁴⁹, από τό ένα προϊόν πάει σέ κάποιο δεύτερο, άπ' αυτό σέ κάποιο τρίτο»⁵⁰, χωρίς νά καταλαβαίνει ότι τό ζήτημα δέν αλλάζει καθόλου μέ τή μετακίνηση αυτή. Η άπάντηση αυτή του Σμίθ (πού την υιοθέτησε όλη ή μεταγενέστερη πολιτική οικονομία πριν από τόν Μάρξ) άποτελεί άπλως ύπεκφυγή από τό πρόβλημα, παράκαμψη τής δυσκολίας. Κι έδω πραγματικά ύπάρχει ή δυσκολία. Βρίσκεται στό ότι ή έννοια του κεφαλαίου και του εισοδήματος δέν μπορεί νά μεταφερθεί άμεσα από τό άτομικό προϊόν στό κοινωνικό. Οί οικονομολόγοι τό παραδέχονται αυτό, λεγοντας ότι από κοινωνική άποψη «αυτό πού είναι κεφάλαιο γιά τόν έναν γίνεται εισόδημα γιά τόν άλλον» (βλ. όσα λέει πιο πάνω ό Σισμόντι). Η φράση όμως αυτή άπλως διατυπώνει τή δυσκολία, μά δέν τή λύνει*.

Η λύση βρίσκεται στό ότι, κατά τήν εξέταση αυτού του ζητήματος από κοινωνική άποψη, δέν μπορούμε πιά νά μιλάμε γιά προϊόντα γενικά, χωρίς νά παίρνουμε ύπόψη τήν ύλική τους μορφή. Στην πραγματικότητα, πρόκειται γιά τό κοινωνικό εισόδημα, δηλ. γιά τό προϊόν πού πάει στην κατανάλωση. Κάθε προϊόν όμως δέν μπορεί νά καταναλωθεί μέ τήν έννοια τής *άτομικής κατανάλωσης*: οί μηχανές, τό κάρβουνο, τό σίδηρο και τά άλλα προϊόντα αυτού του είδους δέν καταναλώνονται άτομικά, αλλά παραγωγικά. Από τήν άποψη του ξεχωριστου επιχειρηματία ή διάκριση αυτή ήταν περιττή: όταν λέγαμε ότι οί εργάτες καταναλώνουν τό μεταβλητό κεφάλαιο, παραδεχόμασταν ότι ανταλλάσσουν στην αγορά μέ είδη κατανάλωσης τά χρήματα, πού πήραν οί κεφαλαιοκράτες γιά τίς μηχανές πού παρήγαγαν οί εργάτες, και πλήρωσαν μ' αυτά τους εργάτες. Έδώ δέ μās ένδιαφέρει ή ανταλλαγή

* Έδώ αναφέρουμε άπλως τήν ούσία τής καινούργιας θεωρίας, πού έδωσε τή λύση αυτή, κι επιφυλασσόμαστε νά τήν εκθέσουμε πιο λεπτομερειακά σέ άλλο σημείο. Βλ. «Das Kapital», II, Band, III. Abschnitt («Τό Κεφάλαιο», τόμ. II, μέρος III⁵¹: Η Σύντ.). (Βλ. πιο λεπτομερειακή έκθεση στό έργο «Η άνάπτυξη του καπιταλισμου», κεφ. I)⁵².

αὐτὴ τῶν μηχανῶν μέ σιτηρά. Ἀπὸ κοινωνικὴ ἄποψη ὅμως ἡ ἀνταλλαγὴ αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ *ὑπονοεῖται*: δὲν μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ὅλη ἡ τάξις τῶν κεφαλαιοκρατῶν, πού παράγουν μηχανές, σίδηρο κλπ., τὰ πουλάει κι ἔτσι τὰ πραγματοποιεῖ. Τὸ ζήτημα ἐδῶ εἶναι πῶς ἀκριβῶς γίνεται ἡ πραγματοποίηση, *δηλαδή* ἡ ἀναπλήρωση ὄλων τῶν μερῶν τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος. Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, στὸ συλλογισμό γιὰ τὸ κοινωνικὸ κεφάλαιο καὶ τὸ κοινωνικὸ εἰσόδημα — ἢ, πράγμα πού εἶναι τὸ ἴδιο, γιὰ τὴν πραγματοποίηση τοῦ προϊόντος στὴν κεφαλαιοκρατικὴ κοινωνία — ἀφετηρία πρέπει νὰ εἶναι ὁ χωρισμὸς τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος σὲ δύο τελείως διαφορετικὰ εἶδη: *στά μέσα παραγωγῆς καὶ στά εἶδη κατανάλωσης*. Τὰ πρῶτα μποροῦν νὰ καταναλωθοῦν μόνο παραγωγικά, τὰ δεύτερα μόνον ἀτομικά. Τὰ πρῶτα μποροῦν νὰ χρησιμεύουν μόνο σὰν κεφάλαιο, τὰ δεύτερα πρέπει νὰ γίνουν εἰσόδημα, δηλ. νὰ ἐξαφανιστοῦν καταναλωνόμενα ἀπὸ τοὺς ἐργάτες καὶ τοὺς κεφαλαιοκράτες. Τὰ πρῶτα πᾶνε ὀλοκληρωτικὰ στοὺς κεφαλαιοκράτες, τὰ δεύτερα κατανέμονται ἀνάμεσα στοὺς ἐργάτες καὶ στοὺς κεφαλαιοκράτες.

Μιά κι ἔγινε κατανοητὸς ὁ χωρισμὸς αὐτὸς καὶ διορθώθηκε τὸ λάθος τοῦ Α. Σμίθ, πού δὲν ὑπολόγιζε στὸ κοινωνικὸ προϊόν τὸ σταθερὸ μέρος του (δηλ. τὸ μέρος πού ἀναπληρῶνει τὸ σταθερὸ κεφάλαιο), τὸ ζήτημα τῆς πραγματοποίησης τοῦ προϊόντος στὴν κεφαλαιοκρατικὴ κοινωνία γίνεται πιά καθαρὸ. Εἶναι ὀλοφάνερο, ὅτι δὲν μποροῦμε νὰ μιλάμε γιὰ πραγματοποίηση τοῦ μισθοῦ τῆς ἐργασίας μέ τὴν κατανάλωση τῶν ἐργατῶν, καὶ τῆς ὑπεραξίας — μέ τὴν κατανάλωση τῶν κεφαλαιοκρατῶν *καὶ μόνο**. Οἱ ἐργάτες μποροῦν νὰ καταναλώσουν τὸ μισθὸ ἐργασίας καὶ οἱ κεφαλαιοκράτες τὴν ὑπεραξία μόνο στὴν περίπτωσι πού τὸ προϊόν ἀποτελεῖται ἀπὸ εἶδη κατανάλωσης, δηλ. ὅταν ἀνήκει μόνο στὴ μιὰ ὑποδιαίρεση τῆς

* Ἐτσι ἀκριβῶς σκέφτονται οἱ δικοὶ μας ναρόντικοι οἰκονομολόγοι, οἱ κ.κ. Β.Β. καὶ Ν.—ον. Σκόπιμα σταθήκαμε πρὸ πάντων πολὺ λεπτομερειακὰ στὶς συγχύσεις τοῦ Σισμόντι γύρω ἀπὸ τὸ ζήτημα τῆς παραγωγικῆς καὶ τῆς ἀτομικῆς κατανάλωσης, γύρω ἀπὸ τὰ εἶδη κατανάλωσης καὶ τὰ μέσα παραγωγῆς (ὁ Α. Σμίθ πλησίασε περισσότερο ἀπὸ τὸν Σισμόντι στὸ διαχωρισμὸ τους). Θελήσαμε νὰ δείξουμε στὸν ἀναγνώστη ὅτι οἱ *κλασσικοὶ* ἐκπρόσωποι τῆς λαθεμένης θεωρίας *ἔνωσαν* ὅτι δὲν εἶναι ἱκανοποιητικὴ ἡ θεωρία αὐτὴ, ἔβλεπαν τὴν ἀντίθεση κι ἔκαναν προσπάθειες νὰ βροῦν διέξοδο. Ἐνῶ οἱ δικοὶ μας «πρωτότυποι» θεωρητικοὶ ὄχι μόνο δὲν βλέπουν καὶ δὲ νιώθουν τίποτε, μὰ δὲν ξέρουν οὔτε τὴ θεωρία, οὔτε τὴν ἱστορία τοῦ ζητήματος, γιὰ τὸ ὁποῖο φλυαροῦν μέ τόσο ζήλο.

κοινωνικής παραγωγής. Δέν μπορούν όμως «νά καταναλώσουν» τό προϊόν, πού αποτελείται από μέσα παραγωγής: αυτό πρέπει νά τό ανταλλάξουν μέ είδη κατανάλωσης. Μέ ποιό όμως μέρος (από τήν άποψη τής αξίας) τών ειδών κατανάλωσης μπορούν ν' ανταλλάξουν τό προϊόν τους; Είναι ολοφάνερο, πώς μόνο μέ τό σταθερό μέρος (σταθερό κεφάλαιο), έπειδή τά υπόλοιπα δυό μέρη αποτελούν τό φόντο κατανάλωσης τών εργατών καί τών κεφαλαιοκρατών, πού παράγουν τά είδη κατανάλωσης. Ή ανταλλαγή αυτή, πραγματοποιώντας τήν υπεραξία καί τό μισθό εργασίας τών κλάδων, πού παράγουν μέσα παραγωγής, πραγματοποιεί έτσι τό σταθερό κεφάλαιο τών κλάδων, πού παράγουν είδη κατανάλωσης. Πραγματικά, ο κεφαλαιοκράτης, πού παράγει λχ., ζάχαρη, έχει μέ τή μορφή ζάχαρης τό μέρος του προϊόντος, πού πρέπει ν' αναπληρώσει τό σταθερό κεφάλαιο (δηλ. τίς πρώτες ύλες, τά βοηθητικά ύλικά, τίς μηχανές, τά κτίρια κτλ.). Για νά πραγματοποιήσει τό μέρος αυτό, πρέπει νά πάρει στή θέση αυτού του είδους κατανάλωσης τά αντίστοιχα μέσα παραγωγής. Ή πραγματοποίηση του μέρους αυτού θά γίνει συνεπώς ανταλλάσσοντας τό είδος κατανάλωσης μέ προϊόντα, πού χρησιμεύουν σάν μέσα παραγωγής. Τώρα μένει ανεξήγητη ή πραγματοποίηση ενός μόνο μέρους του κοινωνικού προϊόντος καί συγκεκριμένα: του σταθερού κεφαλαίου, στήν υποδιαίρεση πού παράγει μέσα παραγωγής. Ή πραγματοποίηση αυτή ένμέρει γίνεται μέ τό ότι ένα μέρος τής παραγωγής, στή φυσική του μορφή, μπαίνει πάλι στήν παραγωγή (λχ., ένα μέρος του κάρβουνου, πού παράγει ή έπιχείρηση εξόρυξης πετροκάρβουνου, πηγαίνει πάλι στήν εξόρυξη κάρβουνου· ένα μέρος από τά σιτηρά, πού παράγουν οί φέρμερς, χρησιμοποιείται πάλι για τή σπορά κτλ.)· καί ένμέρει πραγματοποιείται μέ τήν ανταλλαγή ανάμεσα στους διάφορους κεφαλαιοκράτες τής ίδιας υποδιαίρεσης: λογουχάρη, ή παραγωγή σίδηρου χρειάζεται πετροκάρβουνο καί ή εξόρυξη πετροκάρβουνου χρειάζεται σίδηρο. Οί κεφαλαιοκράτες, πού παράγουν αυτά τά δυό προϊόντα, πραγματοποιούν μέ τήν άμοιβαία ανταλλαγή εκείνο τό μέρος τών προϊόντων αυτών, πού αναπληρώνει τό σταθερό τους κεφάλαιο.

Ή άνάλυση αυτή (τή διατυπώσαμε, τό ξαναλέμε, μέ τήν πιό συμπυκνωμένη μορφή, για τό λόγο πού αναφέραμε πιό πάνω) έδωσε τή λύση στή δυσκολία εκείνη, πού τήν παραδέχονταν όλοι οί οικονομολόγοι, εκφράζοντάς την μέ τή φράση:

«ἐκεῖνο πού εἶναι κεφάλαιο γιά τόν ἕναν εἶναι εἰσόδημα γιά τόν ἄλλον». Ἡ ἀνάλυση αὐτή ἔδειξε ὅλο τό λάθος τῆς ἀναγωγῆς τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς μόνο σέ ἀτομική κατανάλωση.

Τώρα μπορούμε νά περάσουμε στήν ἐξέταση τῶν συμπερασμάτων, πού ἔβγαλε ὁ Σισμόντι (καί οἱ ἄλλοι ρωμαντικοί) ἀπό τή λαθεμένη θεωρία του. Πρῶτα ὅμως θά παραθέσουμε τό σχόλιο τοῦ συγγραφέα τῆς παραπάνω ἀνάλυσης γιά τόν Σισμόντι, σχόλιο πού ἔρχεται ὕστερα ἀπό λεπτομερέστατη καί ὀλόπλευρη ἀνάλυση τῆς θεωρίας τοῦ Α. Σμίθ, στήν ὁποία ὁ Σισμόντι δέν πρόσθεσε ἀπολύτως τίποτα, παραλείποντας μόνο τήν προσπάθεια τοῦ Σμίθ νά δικαιολογήσει τήν ἀντίφασή του:

«Ὁ Σισμόντι, πού καταγινόταν εἰδικά μέ τήν ἐξέταση τῆς σχέσης κεφαλαίου καί εἰσοδήματος καί στήν πραγματικότητα μετέτρεψε τήν εἰδική διατύπωση τῆς σχέσης αὐτῆς σέ *differentia specifica** τῶν "Nouveaux Principes" του, δέν εἶπε καμιά (ἢ ὑπογράμμιση εἶναι τοῦ συγγραφέα) ἐπιστημονική λέξη, δέ συνέβαλε οὔτε κατά ἓνα ἄτομο στή λύση τοῦ προβλήματος» («Das Kapital», II, S. 385, 1-te Auflage**).

V. Η ΣΥΣΣΩΡΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟΚΡΑΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Τό πρῶτο λαθεμένο συμπέρασμα ἀπό τή λαθεμένη θεωρία ἀφορᾷ τή συσσώρευση. Ὁ Σισμόντι δέν κατάλαβε καθόλου τήν κεφαλαιοκρατική συσσώρευση καί στή ζωηρή συζήτηση, πού εἶχε πάνω σ' αὐτό τό ζήτημα μέ τόν Ρικάρντο, ἀποδείχτηκε ὅτι, στήν οὐσία, ὁ τελευταῖος εἶχε δίκιο. Ὁ Ρικάρντο ὑποστήριξε ὅτι ἡ παραγωγή μόνη τῆς δημιουργεῖ ἀγορά γιά τόν ἑαυτό της, ἐνῶ ὁ Σισμόντι τό ἀρνιόταν αὐτό, στηρίζοντας πάνω στήν ἀρνηση αὐτή τή θεωρία του γιά τίς κρίσεις. Φυσικά, καί ὁ Ρικάρντο δέ μπόρεσε νά διορθώσει τό προαναφερόμενο βασικό λάθος τοῦ Σμίθ, καί συνεπῶς δέν μπόρεσε νά λύσει τό ζήτημα τῆς σχέσης κοινωνικοῦ κεφαλαίου καί εἰσοδήματος καί τῆς πραγματοποίησης τοῦ προϊόντος (ὁ Ρικάρντο οὔτε κἀν ἀσχολήθηκε μέ τά προβλήματα αὐτά), ἔδωσε ὅμως ἐνστιχτώδικα τό χαρακτηρισμό στήν ἴδια τήν οὐσία τοῦ ἀστι-

* —χαρακτηριστικό γνώρισμα. Ἡ Σύντ.

** —«Τό Κεφάλαιο», τόμ. II, σελ. 385, 1η ρωσ. ἔκδ.⁶⁸. Ἡ Σύντ.

κοῦ τρόπου παραγωγῆς, τονίζοντας τὸ ἐντελῶς ἀναμφισβήτητο γεγονός ὅτι συσσώρευση εἶναι ξεπέραςμα τοῦ εἰσοδήματος ἀπὸ τὴν παραγωγή. Ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς νεότατης ἀνάλυσης ἀποδείχεται ὅτι ἔτσι ἀκριβῶς ἔχει τὸ ζήτημα. Ἡ παραγωγή, πραγματικά, δημιουργεῖ ἀγορά γιὰ τὸν ἑαυτὸ της: ἡ παραγωγή χρειάζεται μέσα παραγωγῆς — καὶ αὐτὰ ἀποτελοῦν εἰδικό τομέα τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς, πού ἀπασχολεῖ μίαν ὀρισμένη μερίδα ἐργατῶν καὶ δίνει εἰδικό προϊόν· τὸ προϊόν αὐτὸ πραγματοποιεῖται ἐνμέρει μέσα στὸν ἴδιο αὐτὸν τομέα καὶ ἐν μέρει κατὰ τὴν ἀνταλλαγὴ μὲ τὸν ἄλλο τομέα — τὴν παραγωγή μέσων κατανάλωσης. Ἡ συσσώρευση εἶναι πραγματικά ξεπέραςμα τοῦ εἰσοδήματος (εἰδη κατανάλωσης) ἀπὸ τὴν παραγωγή. Γιὰ νὰ διευρύνεται ἡ παραγωγή («νά γίνεται συσσώρευση» μὲ τὴν αὐστηρὴ σημασίᾳ τοῦ ὄρου), εἶναι ἀπαραίτητο νὰ παραχθοῦν στὴν ἀρχὴ μέσα παραγωγῆς,* καὶ γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ χρειάζεται συνεπῶς, νὰ διευρυνθεῖ τὸ τμήμα ἐκεῖνο τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς, πού παράγει μέσα παραγωγῆς, χρειάζεται νὰ τραβηχτοῦν στὸ τμήμα αὐτὸ ἐργάτες, πού παρουσιάζουν ἤδη ζήτηση καὶ σέ εἶδη κατανάλωσης. Συνεπῶς, ἡ «κατανάλωση» ἀναπτύσσεται ἀκολουθώντας τὴ «συσσώρευση» ἢ ἀκολουθώντας τὴν «παραγωγή», ὅσο κι ἂν φαίνεται αὐτὸ παράξενο, δέν μπορεῖ ὅμως νὰ γίνει καὶ διαφορετικά στὴν κεφαλαιοκρατικὴ κοινωνία. Συνεπῶς, στὴν ἀνάπτυξη αὐτῶν τῶν δυὸ τμημάτων τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς ὄχι μόνο δέν εἶναι ὑποχρεωτικὴ ἡ ἰσομετρία, ἀλλὰ, ἀντίθετα, εἶναι ἀναπόφευκτη ἡ ἀνισομετρία. Εἶναι γνωστό, ὅτι ὁ νόμος τῆς ἀνάπτυξης τοῦ κεφαλαίου συνίσταται στὸ ὅτι τὸ σταθερὸ κεφάλαιο αὐξάνει πιὸ γρήγορα ἀπὸ τὸ μεταβλητό, δηλ. ἓνα ὄλο καὶ μεγαλύτερο μέρος ἀπὸ τὰ νεοδημιουργημένα κεφάλαια πάει στὸ τμήμα τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας, πού παράγει μέσα παραγωγῆς. Συνεπῶς, τὸ τμήμα αὐτὸ ἀναπτύσσεται κατανάγκην πιὸ γρήγορα ἀπὸ τὸ τμήμα πού παράγει εἶδη κατανάλωσης, δηλ. συμβαίνει ἀκριβῶς ἐκεῖνο πού ὁ Σισμόντι ὀνόμασε «ἀδύνατο», «ἐπικίνδυνο» κτλ. Συνεπῶς, τὰ προϊόντα τῆς ἀτομικῆς κατανάλωσης πιάνουν στὸ σύνολο

* Ὑπενθυμίζουμε στὸν ἀναγνώστη, πῶς ὁ Σισμόντι ἔθιξε τὸ ζήτημα αὐτὸ, ξεχωρίζοντας καθαρὰ τὰ μέσα αὐτὰ παραγωγῆς, γιὰ κάθε ξεχωριστὴ οἰκογένεια καὶ προσπαθώντας νὰ κάνει τὸν ξεχωρισμὸ αὐτὸν καὶ γιὰ τὴν κοινωνία. Γιὰ νὰ κυριολεχτήσουμε, «ἔθιξε» ὁ Σμιθ καὶ ὄχι ὁ Σισμόντι, πού ἀπλῶς ἐπανάλαβε ὅσα εἶπε ὁ Σμιθ.

τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς ὄλο καί μικρότερο μέρος. Κι αὐτό ἀνταποκρίνεται ἀπόλυτα στήν ἱστορική «ἀποστολή» τοῦ καπιταλισμοῦ καί στήν εἰδική κοινωνική του διάρθρωση: ἡ πρώτη βρίσκεται ἀκριβῶς στήν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς κοινωνίας (παραγωγή γιά τήν παραγωγή): ἡ δευτέρα ἀποκλείει τή χρησιμοποίησή τους ἀπό τή μάζα τοῦ πληθυσμοῦ.

Μποροῦμε τώρα νά ἐκτιμήσουμε στό ἀκέραιο τήν ἄποψη τοῦ Σισμόντι γιά τή συσσώρευση. Οἱ ἰσχυρισμοί του, ὅτι ἡ *γρήγορη* συσσώρευση ὀδηγεῖ σέ συμφορές, εἶναι ἐντελῶς λαθεμένοι καί προέρχονται μόνο ἀπό τή μή κατανόηση τῆς συσσώρευσης, ἀκριβῶς ὅπως συμβαίνει καί μέ τίς ἐπανειλημμένες δηλώσεις καί ἀπαιτήσεις του νά μήν ξεπερνᾷ ἡ παραγωγή τήν κατανάλωση, γιατί ἡ κατανάλωση καθορίζει τήν παραγωγή. Στήν πράξη συμβαίνει ἀκριβῶς τό ἀντίθετο καί ὁ Σισμόντι ἀπλούστατα γυρίζει τίς πλάτες στήν πραγματικότητα, ὅπως παρουσιάζεται στήν εἰδική, τήν ἱστορικά καθορισμένη μορφή της καί στή θέση τῆς ἀνάλυσης βάζει τή μικροαστική ἠθική. Ἐξαιρετικά διασκεδαστική ἐντύπωση προκαλοῦν οἱ προσπάθειες τοῦ Σισμόντι νά σκεπάσει τήν ἠθική αὐτή μέ μιᾶ «ἐπιστημονική» διατύπωση. «Οἱ κ.κ. Σαί καί Ρικάρντο — λέει στόν πρόλογο τῆς δευτέρας ἐκδοσης τῶν "Nouveaux Principes" — κατέληξαν στή θεωρία... ὅτι ἡ κατανάλωση δέν ἔχει ἄλλα ὄρια ἐκτός ἀπό τά ὄρια τῆς παραγωγῆς, ἐνῶ περιορίζεται ἀπό τό εἰσόδημα... Θά ἔπρεπε νά προειδοποιήσουν τούς παραγωγούς, ὅτι πρέπει νά ὑπολογίζουν μόνο στούς καταναλωτές, πού ἔχουν εἰσόδημα» (I, XIII)*. Μιά τέτια ἀφέλεια προκαλεῖ σήμερα ἀπλῶς τό χαμόγελο. Μήπως ὁμως τά γραφτά τῶν δικῶν μας σύγχρονων ρωμαντικῶν, ὅπως εἶναι οἱ κ.κ. Β. Β. καί Ν. — ον, δέν εἶναι παραγεμισμένα μέ παρόμοια πράγματα; «Ἄς σκεφτοῦν καλά οἱ ἐπιχειρηματίες τῶν τραπεζῶν...» θά βρεθεῖ ἄραγε ἀγορά γιά τά ἐμπορεύματα; (II, 101-102). «Ὅταν παίρνουν τήν αὔξηση τοῦ πλοῦτου γιά σκοπό τῆς κοινωνίας, θυσιάζουν πάντοτε τό σκοπό στά μέσα» (II, 140). «Ἄν, ἀντί νά περιμένουμε νά ἀποτελέσει

* Ὅπως εἶναι γνωστό, πάνω στό ζήτημα αὐτό (ἂν δημιουργεῖ ἡ παραγωγή ἀγορά γιά τόν ἑαυτό της) ἡ νεώτατη θεωρία προσχώρησε ἀπόλυτα στούς κλασικούς, πού ἀπαντοῦν καταφατικά σ' αὐτό τό ἐρώτημα, *σέ ἀντίθεση* μέ τό ρωμαντισμό, πού ἀπαντᾷ ἀρνητικά. «*Τά πραγματικά ὄρια τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς εἶναι τό ἴδιο τό κεφάλαιο*» («Das Kapital» III, I, 231 («Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἐκδ., τόμ. III, μέρος I, σελ. 231⁶⁴. *Ἡ Σύντ.*)).

κίνητρο ή ζήτηση άπομέρους τής έργασίας (δηλ. νά άποτελέσει κίνητρο τής παραγωγής, ή ζήτηση προϊόντων άπομέρους τών έργατών), νομίζουμε ότι αυτό θά τό δόσει ή προηγούμενη παραγωγή, — θά κάναμε σχεδόν τό ίδιο, πού θά κάναμε μ' ένα ρολόγι, άν, άντί νά γυρίσουμε πρós τά πίσω τή ρόδα μέ τήν άλυσιδίτσα (la roue qui porte la chaîne), γυρνούσαμε πρós τά πίσω μίαν άλλη ρόδα, — θά σπάσαμε τότε και θά σταματούσαμε όλη τή μηχανή» (II, 454). Αυτό λέει ό Σισμόντι. Τώρα άς άκούσουμε τόν κ. Νικολάι — ον. «Έμεις δέν πήραμε ύπόψη sé βάρος τίνος συντελείται ή ανάπτυξη αυτή (δηλ. ή ανάπτυξη του καπιταλισμού), ξεχάσαμε και τό σκοπό κάθε παραγωγής... πλάνη έξαιρετικά όλέθρια...» (N. — ον, «Δοκίμια για τήν κοινωνική μας οίκονομία μετά τή μεταρύθμιση», 298). Και οι δύο αυτοί συγγραφείς μιλούν για τόν καπιταλισμό, για τίς κεφαλαιοκρατικές χώρες· και οι δύο δείχνουν ότι δέν καταλαβαίνουν καθόλου τήν ούσία τής κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης. Μπορεί όμως νά πιστέψει κανείς ότι ό τελευταίος γράφει 70 χρόνια ύστερα από τόν πρώτο;

Πώς ή μή κατανόηση τής κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης συνδέεται μέ τή λαθεμένη άναγωγή όλης τής παραγωγής στην παραγωγή ειδών κατανάλωσης, — αυτό τό δείχνει παραστατικά ένα παράδειγμα, πού παραθέτει ό Σισμόντι στό κεφάλαιο VIII: «Τά άποτελέσματα τής πάλης για τό φτήναιμα τής παραγωγής» (βιβλίο IV: «Για τόν έμπορικό πλοϋτο»).

Άς ύποθέσουμε, λέει ό Σισμόντι, ότι ό κάτοχος ενός ύφαντουργείου έχει κυκλοφοριακό κεφάλαιο 100 000 φράγκα, πού του δίνουν 15 000 κέρδος· από τό ποσό αυτό οι 6 000 άποτελούν τόν τόκο του κεφαλαίου και μένουν στον κεφαλαιοκράτη και οι 9 000 τό επιχειρησιακό κέρδος του έργοστασιάρχη. Άς ύποθέσουμε ότι χρησιμοποιεί τήν έργασία 100 εργατών, πού ό μισθός έργασίας τους φτάνει τίς 30 000 φράγκα. Άς ύποθέσουμε, sé συνέχεια, ότι γίνεται αύξηση του κεφαλαίου, διεύρυνση τής παραγωγής («συσσώρευση»). Άντί 100 000 φράγκα τό κεφάλαιο θά είναι 200 000 φράγκα, τοποθετημένα στό πάγιο κεφάλαιο και 200 000 — στό κυκλοφοριακό, συνολικά 400 000 φράγκα· τό κέρδος και ό τόκος = 32 000 + 16 000 φράγκα, γιατί τό έπιτόκιο κατέβηκε από 6% sé 4%. Ό αριθμός τών εργατών διπλασιάστηκε, ό μισθός όμως, έργασίας κατέβηκε από 300 sé 200 φράγκα, δηλ. συνολικά 40 000

φράγκα. Έτσι η παραγωγή τετραπλασιάστηκε*. Καί ο Σισμόντι συνοψίζει τὰ ἀποτελέσματα: «τό εισόδημα» εἴτε «ἡ κατανάλωση» ἦταν στήν ἀρχή 45 000 φράγκα (30 000 ὁ μισθός ἐργασίας + 6 000 ὁ τόκος + 9 000 τό κέρδος), ἐνῶ τώρα εἶναι 88 000 φράγκα (40 000 ὁ μισθός ἐργασίας + 16 000 ὁ τόκος + 32 000 τό κέρδος). «Ἡ παραγωγή τετραπλασιάστηκε, — λέει ὁ Σισμόντι, — ἐνῶ ἡ κατανάλωση οὔτε κἀν διπλασιάστηκε. Δέν πρέπει νά ὑπολογίζεται ἡ κατανάλωση τῶν ἐργατῶν πού κατασκεύασαν τίς μηχανές. Αὐτή καλύφθηκε μέ τίς 200 000 φράγκα, πού χρησιμοποιοῦντο γιά τό σκοπό αὐτό καί ἀποτελεῖ πιά μέρος τοῦ λογαριασμοῦ ἄλλου ἐργοστασίου ὅπου θά ἔχουμε τὰ ἴδια πράγματα» (I, 405 - 406).

Ὁ ὑπολογισμός τοῦ Σισμόντι ἀποδείχνει ὅτι μειώνεται τό εισόδημα ὅταν αὐξάνει ἡ παραγωγή. Τό γεγονός αὐτό εἶναι ἀναμφισβήτητο. Ὁ Σισμόντι ὅμως δέ βλέπει, ὅτι μέ τό παράδειγμα τοῦ χτυπᾶ τή δική του θεωρία πραγματοποίησης τοῦ προϊόντος στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία. Εἶναι περίεργη ἡ παρατήρησή του, ὅτι «δέν πρέπει νά ὑπολογίζεται» ἡ κατανάλωση τῶν ἐργατῶν, πού παρήγαγαν τίς μηχανές. Γιατί; Γιατί, πρῶτο, καλύφθηκε μέ τὰ 200 000 φράγκα. Συνεπῶς, τό κεφάλαιο μεταφέρθηκε στόν τομέα πού παράγει μέσα παραγωγῆς· αὐτό ὁ Σισμόντι δέν τό βλέπει. Συνεπῶς, ἡ «ἐσωτερική ἀγορά», πού «περιορίζεται» ὅπως ἔλεγε ὁ Σισμόντι, δέν ἐξαντλεῖται μέ τὰ εἶδη κατανάλωσης, ἀλλά περιλαμβάνει καί τὰ μέσα παραγωγῆς. Αὐτά τὰ μέσα παραγωγῆς ἀποτελοῦν εἰδικό προϊόν, πού δέν «πραγματοποιεῖται» μέ τήν ἀτομική κατανάλωση καί, συνεπῶς, ὅσο πῶς γρηγορα προχωρεῖ ἡ συσσώρευση, τόσο πῶς ἔντονα ἀναπτύσσεται ὁ τομέας τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, πού δίνει προϊόντα ὄχι γιά τήν ἀτομική, ἀλλά γιά τήν παραγωγική κατανάλωση. Δεύτερο, ἀπαντᾷ ὁ Σισμόντι, αὐτοί εἶναι ἐργάτες ἄλλου ἐργοστα-

* «Τό πρῶτο ἀποτέλεσμα τοῦ συναγωνισμοῦ, — λέει ὁ Σισμόντι, — εἶναι ἡ πτώση τοῦ μεροκάματοῦ καί ταυτόχρονα ἡ ἀύξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργατῶν» (I, 403). Δέ θά σταθοῦμε ἐδῶ στά λάθη τοῦ ὑπολογισμοῦ τοῦ Σισμόντι: θεωρεῖ, λχ., ὅτι τό κέρδος θά εἶναι 8% στό πάγιο κεφάλαιο καί 8% στό κυκλοφοριακό, ὅτι ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν θ' αὐξηθεῖ ἀνάλογα μέ τήν ἀύξηση τοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου (πού δέν μπορεῖ καλά - καλά νά τό ξεχωρίσει ἀπό τό μεταβλητό), ὅτι τό πάγιο κεφάλαιο μπαίνει ὀλοκληρωτικά στήν τιμή τοῦ προϊόντος. Στή δοσμένη περίπτωση ὅλα αὐτά δέν ἔχουν μεγάλη σημασία γιάτί τό συμπέρασμα εἶναι σωστό: μειώνεται τό ποσοστό τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου μέσα στή γενική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου σάν ἀπαραίτητο ἀποτέλεσμα τῆς συσσώρευσης.

σίου, όπου μπορεί νά παρουσιαστούν τά ίδια γεγονότα (où les mêmes faits pourrout se représenter). "Όπως βλέπετε, πρόκειται για επανάληψη τῆς παραπομπῆς τοῦ ἀναγνώστη «ἀπό τόν Πόντιο στόν Πιλάτο» κατά τόν τρόπο τοῦ Σμίθ. "Όμως καί σ' αὐτό τό «ἄλλο ἐργοστάσιο» χρησιμοποιεῖται σταθερό κεφάλαιο, καί ἡ παραγωγή του προσφέρει ἐπίσης ἀγορά στήν ὑποδιαίρεση ἐκείνη τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, πού παράγει μέσα παραγωγῆς! "Όσο κι ἂν μετατοπίσουμε τό ζήτημα ἀπό τόν ἕναν κεφαλαιοκράτη στόν ἄλλον καί ἀπό κεῖνον σέ κάποιον τρίτο, — μ' αὐτό δέν πρόκειται νά ἐξαφανιστεῖ ἡ ὑποδιαίρεση, πού ἀναφέραμε, καί ἡ «ἐσωτερική ἀγορά» δέ θά περιοριστεῖ μόνο στά εἶδη κατανάλωσης. Γιά τό λόγο αὐτό, ὅταν ὁ Σισμόντι λέει ὅτι «ὁ ὑπολογισμός αὐτός ἀνατρέπει... ἕνα ἀπό τά ἀξιώματα, στό ὅποιο ἐπέμειναν περισσότερο ἀπ' ὅλα στήν πολιτική οἰκονομία καί συγκεκριμένα, ὅτι ὁ πῖο ἐλεύθερος συναγωνισμός καθορίζει τήν πῖο συμφέρουσα ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας» (I, 407), δέ βλέπει ὅτι «ὁ ὑπολογισμός αὐτός» ἀναιρεῖ ἐπίσης κι αὐτόν τόν ἴδιο. Εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι ἡ εἰσαγωγή μηχανῶν, ἐκτοπίζοντας τούς ἐργάτες, χειροτερεύει τήν κατάστασή τους καί εἶναι ἀναμφισβήτητη ἡ ὑπηρεσία τοῦ Σισμόντι, πού διαπίστωσε τό πρᾶγμα αὐτό ἀπό τούς πρώτους. Αὐτό ὅμως δέν ἐμποδίζει καθόλου νά εἶναι τελείως λαθεμένη ἡ θεωρία του γιά τή συσσώρευση καί τήν ἐσωτερική ἀγορά. Ὁ ὑπολογισμός του δείχνει παραστατικά ἐκεῖνο ἀκριβῶς τό φαινόμενο, πού ὁ Σισμόντι ὄχι μόνο τό ἀρνιόταν, μά καί τό μετᾶτρεπε μάλιστα σέ ἐπιχείρημα ἐνάντια στόν καπιταλισμό, λέγοντας ὅτι ἡ συσσώρευση καί ἡ παραγωγή πρέπει ν' ἀντιστοιχοῦν στήν κατανάλωση, διαφορετικά θά ὑπάρχει κρίση. Ὁ ὑπολογισμός δείχνει ἀκριβῶς ὅτι ἡ συσσώρευση καί ἡ παραγωγή *ξεπερνῶν* τήν κατανάλωση καί ὅτι δέν μπορεί νά γίνει διαφορετικά, γιατί ἡ συσσώρευση γίνεται κυρίως στά μέσα παραγωγῆς, πού δέν μπαίνουν στήν «κατανάλωση». Ἐκεῖνο πού φαινόταν στόν Σισμόντι ἀπλό λάθος, ἀντίφαση στή θεωρία τοῦ Ρικάρντο — καί συγκεκριμένα, ὅτι ἡ συσσώρευση εἶναι τό ξεπέραςμα τοῦ εἰσοδήματος ἀπό τήν παραγωγή — στήν πράξη ἀντιστοιχεῖ ἀπόλυτα στήν πραγματικότητα, ἐκφράζοντας τήν ἀντίθεση, πού χαρακτηρίζει τόν καπιταλισμό. Αὐτό τό ξεπέραςμα εἶναι ἀπαραίτητο σέ κάθε συσσώρευση, πού ἀνοίγει μιά καινούργια ἀγορά γιά τά μέσα παραγωγῆς, χωρίς μιά ἀντίστοιχη αὔξηση τῆς ἀγορᾶς γιά τά εἶδη κατανάλωσης, καί μέ περιορισμό μάλιστα

τῆς ἀγορᾶς αὐτῆς*. Ἐπειτα, ἀπορίπτοντας τὴ θεωρία γιὰ τὰ πλεονεχτήματα τοῦ ἐλεύθερου συναγωνισμοῦ, ὁ Σισμόντι δὲ βλέπει, ὅτι μαζί μὲ τὴν κούφια αἰσιοδοξία πετάει ἔξω καὶ τὴν ἀδιαφιλονίκητη ἀλήθεια καὶ συγκεκριμένα, ὅτι ὁ ἐλεύθερος συναγωνισμὸς ἀναπτύσσει τίς παραγωγικὲς δυνάμεις τῆς κοινωνίας, ὅπως βγαίνει καὶ πάλι ἀπὸ τὸν ὑπολογισμό του. (Στὴν οὐσία, αὐτὸ δὲν εἶναι παρά μιὰ ἄλλη διατύπωση τοῦ ἴδιου γεγονότος ὅτι δημιουργεῖται μιὰ ἰδιαίτερη ὑποδιαίρεση τῆς βιομηχανίας, ποὺ παράγει μέσα παραγωγῆς, καὶ ὅτι ἀναπτύσσεται ἐξαιρετικὰ γρήγορα). Ἡ ἀνάπτυξη αὐτῆ τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς κοινωνίας χωρὶς ἀντίστοιχη ἀνάπτυξη τῆς κατανάλωσης εἶναι, βέβαια, μιὰ ἀντίθεση, μὰ ἀκριβῶς μιὰ τέτια ἀντίθεση ποὺ ὑπάρχει στὴν πραγματικότητα, ποὺ βγαίνει ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν οὐσία τοῦ καπιταλισμοῦ καὶ δὲν μπορεῖ νὰ τὴν ἀποφύγει κανεὶς μὲ συναισθηματικὲς φράσεις.

Καὶ ἔτσι ἀκριβῶς προσπαθοῦν νὰ τὴν ἀποφεύγουν οἱ ρωμαντικοί. Καὶ γιὰ νὰ μὴ νομίσει ὁ ἀναγνώστης ὅτι κατηγοροῦμε χωρὶς ἀποδείξεις τοὺς σύγχρονους οἰκονομολόγους, παίρνοντας ἀφορμὴ ἀπὸ τὰ λάθη ἑνὸς τόσο «παλιωμένου» συγγραφέα, ὅπως ὁ Σισμόντι, θὰ παραθέσουμε ἕνα δειγματάκι ἀπὸ ἕναν «νεότατο» συγγραφέα, τὸν κ. Ν. — ον. Στὴ σελ. 242 τῶν «Δοκιμίων» του μιλάει γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στὴ ρωσικὴ ἀλευροβιομηχανία. Ὁ συγγραφέας, ἀφοῦ ἀναφέρει ὅτι ἐμφανίστηκαν μεγάλοι ἀτμόμυλοι μὲ τελειοποιημένα ἐργαλεῖα παραγωγῆς (ἀπὸ τὸ 1870 καὶ δῶ ξοδεύτηκαν γιὰ τὴν ἀνασυγκρότηση τῶν μύλων 100 περίπου ἑκατομμύρια ρούβλια) καὶ μὲ ὑπερδιπλάσια παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας, χαρακτηρίζει ὡς ἐξῆς τὸ φαινόμενο, ποὺ περιγράφει: «ἡ ἀλευροβιομηχανία δὲν ἀναπτυσσόταν, ἀλλὰ συγκεντρωνόταν ἀπλῶς σὲ μεγάλες ἐπιχειρήσεις»· σὲ συνέχεια ἐπεχτείνει τὸ χαρακτηρισμὸ αὐτὸ σὲ ὄλους τοὺς κλάδους τῆς βιομηχανίας (σελ. 243) καὶ βγάζει τὸ συμπέρασμα, ὅτι «σ' ὄλες χωρὶς ἐξαίρεση τίς περιπτώσεις μιὰ μάζα ἐργατῶν ἀπολύονται καὶ δὲ βρίσκουν δουλιὰ» (243) καὶ ὅτι «ἡ κεφαλαιοκρατικὴ παραγωγή ἀναπτυσσόταν χάρη στὴ λαϊκὴ κατανά-

* Ἀπὸ τὴν πιὸ πάνω ἀνάλυση βγαίνει μόνο του τὸ συμπέρασμα ὅτι εἶναι δυνατὴ καὶ μιὰ τέτια περίπτωση καὶ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἀναλογία κατανόμης τοῦ καινούργιου κεφαλαίου σὲ σταθερὸ καὶ μεταβλητὸ καὶ ἀπὸ τὸ βαθμὸ ποὺ ἡ μείωση τῆς σχετικῆς μερίδας τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου ἀγκαλιάζει τοὺς κλάδους παραγωγῆς.

λωση» (241). Ρωτάμε τόν αναγνώστη: ὁ συλλογισμός αὐτός διαφέρει ἔστω καί κατά τό ἐλάχιστο ἀπό τό συλλογισμό τοῦ Σισμόντι, πού ἀναφέραμε πρὶν ἀπό λίγο; Ὁ «νεότερος» αὐτός συγγραφέας διαπιστώνει δύο γεγονότα, τά ἴδια πού εἶδαμε καί στό παράδειγμα τοῦ Σισμόντι καί ἀποφεύγει καί τά δύο αὐτά γεγονότα μέ τήν ἴδια συναισθηματική φρασεολογία. Πρῶτο, τό παράδειγμά του δείχνει ὅτι ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ γίνεται ἀκριβῶς μέ τήν ἀνάπτυξη τῶν μέσων παραγωγῆς. Αὐτό σημαίνει ὅτι ὁ καπιταλισμός ἀναπτύσσει τίς παραγωγικές δυνάμεις τῆς κοινωνίας. Δεύτερο, τό παράδειγμά του δείχνει ὅτι ἡ ἀνάπτυξη αὐτή ἀκολουθεῖ ἐκεῖνον ἀκριβῶς τόν εἰδικό δρόμο τῶν ἀντιθέσεων, πού εἶναι χαρακτηριστικός γιά τόν καπιταλισμό: ἀναπτύσσεται ἡ παραγωγή (ἐπενδύσεις 100 ἑκατομμυρίων ρουβλιῶν — ἐσωτερική ἀγορά γιά τά προϊόντα, πού δέν πραγματοποιοῦνται μέ τήν ἀτομική κατανάλωση) χωρίς ἀντίστοιχη ἀνάπτυξη τῆς κατανάλωσης (ἡ διατροφή τοῦ λαοῦ χειροτερεύει), δηλ. γίνεται ἀκριβῶς παραγωγή γιά τήν παραγωγή. Καί ὁ κ. Ν. — ὄν νομίζει ὅτι ἡ ἀντίθεση αὐτή τῆς ζωῆς θά ἐξαφανιστεῖ, ἂν, μέ μιά ἀφέλεια σάν ἐκεῖνη τοῦ γερο - Σισμόντι, τήν παρουσιάσει μόνο σάν ἀντίθεση τῆς θεωρίας, μόνο σάν «ὀλέθρια πλάνη»: «ἐμεῖς ξεχάσαμε τό σκοπό τῆς παραγωγῆς»!! Τί μπορεῖ νά εἶναι πιο χαρακτηριστικό ἀπό τή φράση αὐτή: «δέν ἀναπτυσσόταν, ἀλλά ἀπλῶς συγκεντρωνόταν»; Ὅπως φαίνεται, ὁ κ. Ν. — ὄν ξέρει ἕναν καπιταλισμό ὅπου ἡ ἀνάπτυξη θά μποροῦσε νά ἀκολουθήσει ἄλλον δρόμο, καί ὄχι τό δρόμο τῆς συγκέντρωσης. Τί κρίμα πού δέ μᾶς ἔδειξε τόν «πρωτότυπο» αὐτό καπιταλισμό, ἄγνωστο στήν πολιτική οἰκονομία πού προηγήθηκε ἀπ' αὐτόν!

VI. Η ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΑΓΟΡΑ ΣΑΝ «ΔΙΕΞΟΔΟΣ ΑΠΟ ΤΗ ΔΥΣΚΟΛΙΑ» ΤΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΗΣ ΥΠΕΡΑΞΙΑΣ

Τό ἐπόμενο λάθος τοῦ Σισμόντι, πού βγαίνει ἀπό τή λαθεμένη θεωρία γιά τό κοινωνικό εἰσόδημα καί τό κοινωνικό προϊόν στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία, εἶναι ἡ θεωρία ὅτι εἶναι ἀδύνατο νά πραγματοποιηθοῦν τό προϊόν γενικά καί ἡ ὑπεραξία εἰδικά καί ὅτι, σά συνέπεια τῆς ἀδυναμίας αὐτῆς, χρειάζεται ἐξωτερική ἀγορά. Ὅσον ἀφορᾷ τήν πραγματοποίηση τοῦ προϊόντος γενικά, ἡ ἀνάλυση, πού παραθέσαμε παραπάνω, δείχνει ὅτι τό «ἀδύνατο» ὀφείλεται ἀποκλειστικά

στό λαθεμένο αποκλεισμό του σταθερού κεφαλαίου και των μέσων παραγωγής. Μιά και διορθώθηκε τό λάθος αυτό, εξαφανίζεται και τό «άδύνατο». Τό ίδιο άκριβώς θά πρέπει νά πουμε και ειδικά για τήν υπεραξία: ή άνάλυση αυτή εξηγεί και τήν πραγματοποίησή της. Δέν υπάρχει καμιά άπολύτως λογική βάση νά χωρίζουμε τήν υπεραξία άπ' όλο τό προϊόν στό ζήτημα τής πραγματοποίησής της. 'Ο αντίθετος ισχυρισμός του Σισμόντι (και των δικών μας ναρόντικων) είναι άπλως άποτελεσμα τής άδυναμίας νά κατανοήσει τους βασικούς νόμους τής πραγματοποίησης γενικά, τής άνικανότητάς του νά χωρίσει τό προϊόν ως προς τήν άξία του σε τρία (και όχι σε δύο) μέρη και ως προς τήν ύλική μορφή του σε δύο (μέσα παραγωγής και είδη κατανάλωσης). 'Η θέση, ότι οι κεφαλαιοκράτες δέν μπορούν νά καταναλώσουν τήν υπεραξία, είναι άπλως έκχυδαϊσμένη επανάληψη των ένδοιασμών του Σμιθ σχετικά μέ τήν πραγματοποίηση γενικά. Μόνο ένα μέρος τής υπεραξίας άποτελείται από είδη κατανάλωσης: τό άλλο άποτελείται από μέσα παραγωγής (λογουχάρη, ή υπεραξία του ιδιοχτήτη έργοστασίου σιδήρου). 'Η «κατανάλωση» τής τελευταίας αυτής υπεραξίας πραγματοποιείται μέ τή χρησιμοποίησή της στην παραγωγή: οι κεφαλαιοκράτες όμως, πού παράγουν προϊόν μέ τή μορφή μέσων παραγωγής οι ίδιοι δέν καταναλώνουν τήν υπεραξία, αλλά τό σταθερό κεφάλαιο πού τό ανταλλάσσουν μέ τους άλλους κεφαλαιοκράτες. Για τό λόγο αυτό και οι ναρόντικοι, λέγοντας ότι είναι άδύνατο νά πραγματοποιηθεί ή υπεραξία, λογικά είναι ύποχρεωμένοι νά παραδεχθούν ότι είναι άδύνατο νά πραγματοποιηθεί και τό σταθερό κεφάλαιο, κι έτσι θά ξαναγύριζαν αίσίως στον 'Ανταμ... 'Εννοείται ότι αυτή ή επιστροφή στον «πατέρα τής πολιτικής οικονομίας» θά ήταν μία τεράστια πρόοδος για τους συγγραφείς, πού μās σερβίρουν τά παλιά λάθη μέ τή μορφή άληθειών, στίς όποιες «καταλήξανε μέ τό μυαλό τους»...

Και ή έξωτερική αγορά; Μήπως έμεις άρνιόμαστε τήν άνάγκη τής έξωτερικής αγοράς για τόν καπιταλισμό; Φυσικά, όχι. Μόνο πού τό ζήτημα τής έξωτερικής αγοράς δέν έχει άπολύτως τίποτε τό κοινό μέ τό ζήτημα τής πραγματοποίησης και ή προσπάθεια νά συνδεθούν τά δύο αυτά ζητήματα σ' ένα ένιαίο σύνολο χαρακτηρίζει άπλως τό ρωμαντικό πόθο «νά άναχαιτιστεί» ό καπιταλισμός και τή ρωμαντική άνικανότητα νά σκεφθούν λογικά. 'Η θεωρία, πού εξηγεί τό ζήτημα

της πραγματοποίησης, τό ἔδειξε αὐτό μέ ἀπόλυτη ἀκρίβεια. Ὁ ρωμαντικός λέει: οἱ κεφαλαιοκράτες δέν μποροῦν νά καταναλώσουν τήν ὑπεραξία καί γι' αὐτό πρέπει νά τήν πουλοῦν στό ἐξωτερικό. Γιεννιέται τό ἐρώτημα: μήπως οἱ κεφαλαιοκράτες δίνουν τά προϊόντα τους δωρεάν στους ξένους ἢ μήπως τά πετοῦν στή θάλασσα; Τά πουλοῦν — σημαίνει παίρνουν τό ἰσοδύναμο. Ἐξάγουν ὀρισμένα προϊόντα — σημαίνει εἰσάγουν ἄλλα. Ὅταν μιᾶμε γιά πραγματοποίηση τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος, παραμερίζουμε πιά τή χρηματική κυκλοφορία καί προϋποθέτουμε ἄπλως ὅτι γίνεται ἀνταλλαγή προϊόντων μέ προϊόντα, γιατί τό ζήτημα τῆς πραγματοποίησης συνίσταται ἀκριβῶς στό ν' ἀναλυθεῖ ἡ ἀναπλήρωση ὄλων τῶν μερῶν τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος καί σέ ἀξία καί σέ ὑλική μορφή. Γιά τό λόγο αὐτό, τό ν' ἀρχίζει κανεῖς τούς συλλογισμούς γιά τήν πραγματοποίηση καί νά τελειώνει λέγοντας ὅτι τό «προϊόν θά πουληθεῖ μέ χρήματα» — εἶναι τόσο γελοῖο ὅσο θά ἦταν ἂν στό ἐρώτημα πῶς θά πραγματοποιηθεῖ τό σταθερό κεφάλαιο στά εἶδη κατανάλωσης δινόταν ἡ ἀπάντηση: «θά πουληθοῦν». Πρόκειται ἄπλως γιά ἓνα χοντροκομμένο λάθος λογικῆς: ὅσοι σκέφτονται ἔτσι ξεφεύγουν ἀπό τό πρόβλημα τῆς πραγματοποίησης ὅλου τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος καί καταλήγουν στήν ἄποψη τοῦ μεμονωμένου ἐπιχειρηματία, πού ἐκτός ἀπό τήν «πούληση στόν ξένο» δέν ἐνδιαφέρεται γιά τίποτε ἄλλο. Νά μπερδεύει κανεῖς τό ἐξωτερικό ἐμπόριο, τίς ἐξαγωγές μέ τό ζήτημα τῆς πραγματοποίησης — σημαίνει νά ξεφεύγει ἀπό τό ζήτημα, νά τό μετατοπίζει ἄπλως σέ εὐρύτερο πεδίο, χωρίς ὅμως νά τό ξεκαθαρίζει καθόλου*. Τό ζήτημα τῆς πραγματοποίησης δέ θά προωθηθεῖ οὔτε κατά ἓνα γιῶτα, ἂν ἀντί νά πάρουμε τήν ἀγορά μιᾶς χώρας πάρουμε τήν ἀγορά ὀρισμένου συνόλου χωρῶν. Ὅταν οἱ ναρόντικοι βεβαιώνουν ὅτι ἡ ἐξωτερική ἀγορά ἀποτελεῖ «διέξοδο ἀπό τή δυσκολία»**, πού δημιουργεῖ ὁ ἴδιος ὁ καπιταλισμός γιά

* Αὐτό εἶναι τόσο καθαρό, πού καί ὁ Σισμόντι αἰσθανόταν τήν ἀνάγκη νά μήν παίρνει ὑπόψη τό ἐξωτερικό ἐμπόριο κατά τήν ἀνάλυση τῆς πραγματοποίησης. «Γιά νά παρακολουθήσουμε μέ μεγαλύτερη ἀκρίβεια τούς ὑπολογισμούς αὐτούς — λέει γιά τήν ἀντιστοιχία τῆς παραγωγῆς πρὸς τήν κατανάλωση — καί γιά νά ἀπλουστεύσουμε τό ζήτημα, δέν πήραμε καθόλου ὑπόψη τό ἐξωτερικό ἐμπόριο· προϋποθέσαμε ὅτι ἔχουμε ἓνα ἀπομονωμένο ἔθνος· ἡ ἴδια ἡ ἀνθρώπινη κοινωνία εἶναι ἓνα τέτοιο ἀκριβῶς ἀπομονωμένο ἔθνος, καί ὅ,τι ἀφορᾷ τό ἔθνος χωρίς τό ἐξωτερικό ἐμπόριο — ἀφορᾷ ἐξίσου καί ὅλο τό ἀνθρώπινο γένος» (I, 115).

** Ν.—ον, σελ. 205.

τήν πραγματοποίηση τοῦ προϊόντος, σκεπάζουν μέ τή φράση αὐτή ἀπλῶς τό θλιβερό γεγονός, ὅτι γι' αὐτούς ἡ «ἐξωτερική ἀγορά» ἀποτελεῖ «διέξοδο ἀπό τή δυσκολία», στήν ὁποία πέφτουν, γιατί δέν καταλαβαίνουν τή θεωρία... Κάτι παραπάνω. Ἡ θεωρία, πού συνδέει τήν ἐξωτερική ἀγορά μέ τό ζήτημα τῆς πραγματοποίησης ὅλου τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος, δέ δείχνει μόνο μὴ κατανόηση τῆς πραγματοποίησης αὐτῆς, ἀλλά περιέχει καί *μιά ἐξαιρετικά ἐπιπόλαιη ἀντίληψη τῶν ἀντιθέσεων*, πού χαρακτηρίζουν τήν πραγματοποίηση αὐτή. «Οἱ ἐργάτες θά καταναλώσουν τό μισθό ἐργασίας, ἐνῶ οἱ κεφαλαιοκράτες δέν μποροῦν νά καταναλώσουν τήν ὑπεραξία». Σκεφθεῖτε καλά τή «θεωρία» αὐτή ἀπό τήν ἀποψη τῆς ἐξωτερικῆς ἀγορᾶς. Ἀπό ποῦ ξέρουμε ὅτι «οἱ ἐργάτες θά καταναλώσουν τό μισθό ἐργασίας»; Μέ ποιά βάση μπορεῖ νά σκεφτεῖ κανεῖς ὅτι τά προϊόντα πού ὅλη ἡ τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν μιᾶς δοσμένης χώρας τά προορίζει γιά τήν κατανάλωση ὅλων τῶν ἐργατῶν τῆς χώρας αὐτῆς, θά εἶναι πραγματικά ἴσα σέ ἀξία μέ τό μισθό ἐργασίας τους καί θά τόν ἀναπληρώσουν, ὅτι γι' αὐτά τά προϊόντα δέ θά χρειαστεῖ ἡ ἐξωτερική ἀγορά; Δέν ὑπάρχει καμιᾶ ἀπολύτως βάση γιά νά σκεφτόμαστε ἔτσι καί στήν πραγματικότητα δέ γίνεται ἔτσι. Ὅχι μόνον τά προϊόντα (ἢ ἓνα μέρος τῶν προϊόντων), πού ἀναπληρώνουν τήν ὑπεραξία, ἀλλά καί τά προϊόντα, πού ἀναπληρώνουν τό μεταβλητό κεφάλαιο· ὄχι μόνον τά προϊόντα, πού ἀναπληρώνουν τό μεταβλητό κεφάλαιο, ἀλλά καί τά προϊόντα, πού ἀναπληρώνουν τό σταθερό κεφάλαιο (αὐτό ξεχνοῦν οἱ «οἰκονομολόγοι» μας, πού δέ θυμοῦνται τή συγγένεια... μέ τόν Ἄνταμ)· ὄχι μόνον τά προϊόντα, πού ὑπάρχουν μέ τή μορφή εἰδῶν κατανάλωσης, ἀλλά καί τά προϊόντα, πού ὑπάρχουν μέ τή μορφή μέσων παραγωγῆς, — ὅλα πραγματοποιοῦνται κατά τόν ἴδιο τρόπο, μόνο μέσα ἀπό «δυσκολίες», μέσα ἀπό συνεχεῖς διακυμάνσεις, πού γίνονται ὅλο καί πιό ἰσχυρές ὅσο ἀναπτύσσεται ὁ καπιταλισμός, μέσα ἀπό λυσσαλέο συναγωνισμό, πού ἀναγκάζει κάθε ἐπιχειρηματία νά τείνει πρὸς τήν ἀπεριόριστη διεύρυνση τῆς παραγωγῆς, βγαίνοντας ἔξω ἀπό τά ὅρια τοῦ δοσμένου κράτους, ἀναζητώντας καινούργιες ἀγορές στίς χῶρες πού δέν ἔχουν ἀκόμη τραβηχτεῖ στήν κεφαλαιοκρατική κυκλοφορία τῶν ἐμπορευμάτων. Φτάσαμε τώρα καί στό ζήτημα: γιατί εἶναι ἀπαραίτητη ἡ ἐξωτερική ἀγορά γιά μιά κεφαλαιοκρατική χώρα; Σέ καμιᾶ περίπτωση γιατί τό προϊόν γενικά δέν μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ στό κεφα-

λαιοκρατικό σύστημα. Αυτό είναι άνοησία. Ἡ ἐξωτερική ἀγορά εἶναι ἀπαραίτητη, γιατί τήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή τή χαρακτηρίζει ἡ τάση γιά ἀπεριοριστή διεύρυνση — σέ ἀντίθεση πρὸς ὅλους τοὺς παλιούς τρόπους παραγωγῆς, πού περιορίζονταν στά πλαίσια τῆς κοινότητας, τοῦ πατρογονικοῦ συστήματος, τῆς φυλῆς, τῆς ἐδαφικῆς περιοχῆς, ἢ τοῦ κράτους. Παράλληλα, ἐνῶ σ' ὅλα τὰ παλιά οἰκονομικά καθεστῶτα ἡ παραγωγή ξανάρχιζε μέ τήν ἴδια κάθε φορά μορφή καί στίς ἴδιες διαστάσεις, πού εἶχε καί προηγούμενα, — στό κεφαλαιοκρατικό σύστημα εἶναι ἀδύνατο νά ξαναρχίσει μέ τήν ἴδια μορφή καί νόμος τῆς παραγωγῆς γίνεται ἡ ἀπεριοριστή διεύρυνση, ἡ αἰώνια κίνηση πρὸς τά μπρός*.

Ἔτσι, ὁ διαφορετικός τρόπος κατανόησης τῆς πραγματοποίησης (πιό σωστά ἢ κατανόησή της ἀπό τή μιὰ πλευρά καί ἡ τέλεια ἀνικανότητα κατανόησής της ἀπομέρους τῶν ρωμαντικῶν ἀπό τήν ἄλλη) ὁδηγεῖ σέ δύο διαμετρικά ἀντίθετες ἀπόψεις γιά τή σημασία τῆς ἐξωτερικῆς ἀγορᾶς. Γιά τούτους (τοὺς ρωμαντικούς) ἡ ἐξωτερική ἀγορά εἶναι ὁ δείκτης τῆς «δυσκολίας», πού βάζει ὁ καπιταλισμός στήν κοινωνική ἀνάπτυξη. Γιά τοὺς ἄλλους, ἀντίθετα, ἡ ἐξωτερική ἀγορά δείχνει μέ ποιόν τρόπο ὁ καπιταλισμός παραμερίζει τίς δυσκολίες τῆς κοινωνικῆς ἀνάπτυξης, πού ἔβαλε ἡ ἱστορία μέ τή μορφή διάφορων φραγμῶν, κοινοτικῶν, φυλετικῶν, ἐδαφικῶν, ἐθνικῶν**.

Ὅπως βλέπετε, ἡ διαφορά βρίσκεται μόνο «στήν ἄποψη... Ναι, «μόνο»! Οἱ ρωμαντικοί κριτές τοῦ καπιταλισμοῦ διαφέρουν ἀπό τοὺς ἄλλους γενικά «μόνο» στήν «ἄποψη», «μόνο» στό ὅτι αὐτοί κρίνουν μέ βάση τό παλιό, ἐνῶ οἱ ἄλλοι μέ βάση τό καινούργιο, αὐτοί ἀπό τήν ἄποψη τοῦ συστήματος πού καταστρέφει ὁ καπιταλισμός, οἱ ἄλλοι ἀπό τήν ἄποψη τοῦ συστήματος πού δημιουργεῖ ὁ καπιταλισμός***.

Οἱ ρωμαντικοί συνήθως συνδυάζουν τήν ὄχι σωστή κατανόηση τῆς ἐξωτερικῆς ἀγορᾶς μέ ὑποδείξεις γιά τίς «ἰδιομορφίες» τῆς διεθνούς κατάστασης τοῦ καπιταλισμοῦ μιᾶς δοσμέ-

* Πρβλ. Ζίμπερ, «Ντάβιντ Ρικάρντο κτλ.». Πετρούπολη. 1885, σελ. 466, ὑποσημείωση.

** Πρβλ. παρακάτω: «Rede über die Frage des Freihandels» («Λόγος γιά τήν ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου»⁵⁵). *Η Σύντ.*

*** Ἐδῶ μιλάω ἀπλῶς γιά τήν ἐκτίμηση τοῦ καπιταλισμοῦ καί ὄχι γιά τήν κατανόησή του. Στό ζήτημα τῆς κατανόησης οἱ ρωμαντικοί δέ στέκονται, ὅπως εἶδαμε, πιό ψηλά ἀπό τοὺς κλασικούς.

νης χώρας, για τό ότι είναι αδύνατο νά βρεθεί αγορά κτλ. Σκοπός όλων αυτών των επιχειρημάτων είναι «ν' αποτρέψουν» τούς κεφαλαιοκράτες από τίς αναζητήσεις έξωτερικῆς αγοράς. Ἐξάλλου, όταν μιλάμε για «ὕποδείξεις», δέν ἐκφραζόμαστε μέ ἀκρίβεια, γιατί ὁ ρωμαντικός δέ δίνει οὐσιαστική ἀνάλυση τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου τῆς χώρας, τῆς προχωρητικῆς κίνησῆς της στόν τομέα τῶν καινούργιων ἀγορῶν, τῆς προσπάθειάς της νά ἀποκτήσει ἀποικίες κτλ. Δέν τόν ἐνδιαφέρει καθόλου ἡ μελέτη τοῦ πραγματικοῦ προτσές καί ἡ διασάφησή του· τοῦ χρειάζεται ἀπλῶς *μιά ἠθική ἐνάντια σ' αὐτό τό προτσές*. Για νά μπορέσει ὁ ἀναγνώστης νά πειστεῖ ότι ἡ ἠθική αὐτή τῶν σύγχρονων ρώσων ρωμαντικῶν ταυτίζεται ἀπολύτως μέ τήν ἠθική τοῦ γάλλου ρωμαντικοῦ, θά παραθέσουμε δείγματα συλλογισμῶν τοῦ τελευταίου. Εἶδαμε κιόλας πῶς ὁ Σισμόντι φοβέριζε τούς κεφαλαιοκράτες ότι δέ θά βροῦν αγορά. Δέν ὑποστήριζε ὅμως μόνον αὐτό. Ὑποστήριζε ότι «ἡ παγκόσμια ἀγορά εἶναι ἤδη ἀρκετά ἐφοδιασμένη» (II, 328), καί προσπαθοῦσε ν' ἀποδείξει ότι εἶναι αδύνατο ν' ἀκολουθήσουμε τό δρόμο τοῦ καπιταλισμοῦ καί ότι εἶναι ἀνάγκη νά διαλέξουμε ἄλλο δρόμο... Βεβαίως τούς ἄγγλους επιχειρηματίες ότι ὁ καπιταλισμός δέ θά μπορέσει νά ἀπασχολήσει ὅλους τούς ἐργάτες, πού ἀποδεσμεύονται μέ τήν ἐπικράτηση τῆς φέρμας στή γεωργία (I, 255-256). «Ἐκεῖνοι, στοὺς ὁποίους προσφέρονται θύματα οἱ γέωργοί, θά ἔχουν ἄραγε κανένα ὄφελος ἀπό τή θυσία αὐτή; Γιατί οἱ γέωργοί εἶναι οἱ πῖο ἄμεσοι καί οἱ πῖο σίγουροι καταναλωτές τῶν ἐμπορευμάτων τῆς ἀγγλικῆς μανουφακτούρας. Τό σταμάτημα τῆς κατανάλωσῆς τους θά ἔδινε στή βιομηχανία ἕνα χτύπημα πῖο ὀλέθριο ἀπό τό κλείσιμο μιᾶς ἀπό τίς πῖο μεγάλες ἐξωτερικές ἀγορές» (I, 256). Βεβαίως τούς ἄγγλους φέρμερς ότι δέ θ' ἀντέξουν στό συναγωνισμό τοῦ φτωχοῦ πολωνοῦ ἀγρότη, πού παράγει σιτηρά χωρίς νά τοῦ στοιχίζουν σχεδόν τίποτα (II, 257), ότι τούς ἀπειλεῖ ἀκόμα πῖο τρομερός συναγωνισμός ἀπό τά ρωσικά σιτηρά τῶν λιμανιῶν τῆς Μαύρης θάλασσης. Ἀναφωνοῦσε: «Οἱ ἀμερικάνοι ἀκολούθησαν μιά καινούργια ἀρχή: νά παράγουν χωρίς νά ὑπολογίζουν τήν ἀγορά (*produire sans calculer le marché*) καί νά παράγουν ὅσο τό δυνατόν περισσότερο», καί νά «τό χαρακτηριστικό γνώρισμα τοῦ ἐμπορίου τῶν Ἐνωμένων Πολιτειῶν, ἀπό τή μιά ὡς τήν ἄλλη ἄκρη τῆς χώρας, εἶναι ἕνα πλεόνασμα κάθε λογῆς ἐμπορευμάτων πάνω ἀπό τίς ἀνάγκες τῆς κατανάλωσης... οἱ καθημερινές χρεω-

κοπίες είναι τό έπακόλουθο του πλεονάσματος αυτού των έμπορικων κεφαλαίων, που δέν μπορούν ν' ανταλλαγοϋν μέ εισόδημα» (I, 455-456). 'Ο καλός ό Σισμόντι! Τί θά έλεγε για τή σύγχρονη 'Αμερική, για τήν 'Αμερική, που αναπτύχθηκε τόσο πολύ χάρη σ' αυτή τήν ίδια «έσωτερική αγορά», που, σύμφωνα μέ τή θεωρία των ρωμαντικών, θά έπρεπε «νά περιορίζεται»!

VII. ΟΙ ΚΡΙΣΕΙΣ

Τό τρίτο λαθεμένο συμπέρασμα του Σισμόντι από τήν όχι σωστή θεωρία, που άντέγραψε από τόν 'Ανταμ Σμίθ, είναι ή θεωρία για τίς κρίσεις. Από τήν αντίληψη του Σισμόντι, ότι ή συσσώρευση (ή αύξηση τής παραγωγής γενικά) καθορίζεται από τήν κατανάλωση, και από τή λαθεμένη έρμηνεία τής πραγματοποίησης όλου του κοινωνικού προϊόντος (του εισοδήματος, που αποτελείται από τό μερίδιο των εργατών και τό μερίδιο των κεφαλαιοκρατών) βγήκε φυσιολογικά και αναπόφευχτα ή θεωρία, ότι οί κρίσεις όφείλονται στην άναντιστοιχία παραγωγής και κατανάλωσης. 'Ο Σισμόντι επέμενε άπόλυτα στή θεωρία αυτή. Τή δανείστηκε και ό Ροντμπέρτους, αλλάζοντας λίγο τή διατύπωσή της: έξηγοϋσε τίς κρίσεις λέγοντας ότι ενώ αύξάνει ή παραγωγή έλαττώνεται τό μερίδιο του προϊόντος, που παίρνουν οί εργάτες, και ταυτόχρονα όλο τό κοινωνικό προϊόν τό χώριζε έξίσου λαθεμένα, όπως και ό Α. Σμίθ, σε μισθό εργασίας και «πρόσοδο» (σύμφωνα μέ τήν όρολογία του ή «πρόσοδος» είναι ή υπεραξία, δηλ. τό κέρδος και ή γαιοπρόσοδος μαζί). 'Η έπιστημονική άνάλυση τής συσσώρευσης στην κεφαλαιοκρατική κοινωνία* και τής πραγματοποίησης του προϊόντος υπέσκαψε όλες τίς βάσεις τής θεωρίας αυτής, δείχνοντας ταυτόχρονα ότι ακριβώς στην έποχή που προηγείται από τίς κρίσεις ή κατανάλωση των εργατών αύξάνει, ότι ή υποκατανάλωση (που έξηγει τάχα τίς κρίσεις) ύπήρχε στά πιό διαφορετικά οικονομικά καθεστώτα,

* Σχετικά μέ τή θεωρία, ότι στην κεφαλαιοκρατική οικονομία όλο τό προϊόν αποτελείται από δυό μέρη, συναντούμε στον Α. Σμίθ και στους μεταγενέστερους οικονομολόγους τή λαθεμένη αντίληψη τής «συσσώρευσης άτομικού κεφαλαίου». Και συγκεκριμένα, αυτοί δίδασκαν ότι ή συσσώρευμένη μερίδα του κέρδους ξοδεύεται όλοκληρωτικά για μισθό εργασίας, ενώ στην πραγματικότητα ξοδεύεται: 1) για σταθερό κεφάλαιο και 2) για μισθό εργασίας. 'Ο Σισμόντι έπαναλαβαίνει κι αυτό τό λάθος των κλασικών.

ἐνῶ οἱ κρίσεις ἀποτελοῦν χαρακτηριστικό γνώρισμα μόνον ἑνός καθεστώτος — τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ. Ἡ θεωρία αὐτή ἐξηγεῖ ὅτι οἱ κρίσεις ὀφείλονται σέ μιάν ἄλλη ἀντίθεση, καί συγκεκριμένα, στήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στόν κοινωνικό χαρακτήρα τῆς παραγωγῆς (πού ἔχει κοινωνικοποιηθεῖ ἀπό τόν καπιταλισμό) καί στόν ἰδιωτικό, τόν ἀτομικό τρόπο ἰδιοποίησης. Ἡ βαθιά διαφορά ἀνάμεσα σ' αὐτές τίς θεωρίες φαίνεται, θά ἔλεγε κανεῖς, μόνη τῆς, ἐμεῖς ὅμως πρέπει νά σταθοῦμε πύ λεπτομερειακά σ' αὐτή, γιατί ἀκριβῶς οἱ ρῶσοι ὀπαδοί τοῦ Σισμόντι προσπαθοῦν νά σβήσουν τή διαφορά αὐτή καί νά μπερδέσουν τά πράγματα. Οἱ δύο θεωρίες, γιά τίς κρίσεις, πύ ἐξετάζουμε, δίνουν ἐντελῶς διαφορετική ἐξήγηση στίς κρίσεις. Ἡ πρώτη θεωρία τίς ἐξηγεῖ μέ τήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση τῆς ἐργατικῆς τάξης, ἡ δεύτερη — μέ τήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στόν κοινωνικό χαρακτήρα τῆς παραγωγῆς καί στόν ἀτομικό χαρακτήρα τῆς ἰδιοποίησης. Ἡ πρώτη, συνεπῶς, βλέπει τή ρίζα τοῦ φαινομένου ἔξω ἀπό τήν παραγωγή (σ' αὐτό ὀφείλονται, λχ., οἱ γενικές ἐπιθέσεις τοῦ Σισμόντι ἐναντία στούς κλασικούς, ὅτι ἀγνοοῦν τήν κατανάλωση καί ἀσχολοῦνται μόνο μέ τήν παραγωγή)· ἡ δεύτερη τή βλέπει ἀκριβῶς στούς ὄρους τῆς παραγωγῆς. Γιά νά εἶμαστε σύντομοι, ἡ πρώτη ἐξηγεῖ τίς κρίσεις μέ τήν ὑποκατανάλωση (Unterkonsumption), ἡ δεύτερη — μέ τήν ἀναρχία τῆς παραγωγῆς. Ἔτσι, καί οἱ δύο θεωρίες, ἐξηγώντας τίς κρίσεις μέ τήν ἀντίθεση πύ ὑπάρχει μέσα στό ἴδιο τό οικονομικό καθεστῶς, διαφωνοῦν πέρα γιά πέρα σχετικά μέ τόν καθορισμό τῆς ἀντίθεσης αὐτῆς. Γενιέται ὅμως τό ἐρώτημα: ἡ δεύτερη θεωρία ἀρνιέται τό γεγονός τῆς ἀντίθεσης ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση τό γεγονός τῆς ὑποκατανάλωσης; *Φυσικά, ὄχι.* Ἀναγνωρίζει ἀπόλυτα τό γεγονός αὐτό, τοῦ παραχωρεῖ ὅμως τή δευτερεύουσα θέση πύ τοῦ ταιριάζει, σάν γεγονός ἀναφερόμενο μόνο στή μιᾶ ὑποδιαίρεση τῆς ὅλης κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς. Διδάσκει, ὅτι τό γεγονός αὐτό δέν μπορεῖ νά ἐξηγήσει τίς κρίσεις, πύ ὀφείλονται σέ μιάν ἄλλη, πύ βαθιά, πύ βασική ἀντίθεση τοῦ σύγχρονου οικονομικοῦ συστήματος καί συγκεκριμένα στήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στόν κοινωνικό χαρακτήρα τῆς παραγωγῆς καί στόν ἀτομικό χαρακτήρα τῆς ἰδιοποίησης. Συνεπῶς, τί νά πεί κανεῖς γιά τούς ἀνθρώπους πύ, ἐνῶ στήν οὐσία ὑποστηρίζουν τήν πρώτη θεωρία, προσπαθοῦν νά καλυφθοῦν, ἐπικαλοῦμενοι τό γεγονός ὅτι οἱ ἐκπρόσωποι τῆς δεύτερης διαπιστώνουν

ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση; Εἶναι ὀλοφάνερο, ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὐτοί *δέ μελέτησαν καλὰ* τή βάση τῆς διαφορᾶς τῶν δύο θεωριῶν καί δέν κατάλαβαν ὅπως πρέπει τή δεύτερη θεωρία. Στούς ἀνθρώπους αὐτούς ἀνήκει λχ., ὁ κ. Ν. — ον (δέ μιλάμε πιά γιά τόν κ. Β. Β.). Ὅτι ἀνήκουν στούς ὀπαδοὺς τοῦ Σισμόντι, αὐτό τό ἔχει κιόλας τονίσει στή φιλολογία μας ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρὰνόβσκι («Οἱ βιομηχανικές κρίσεις», σελ. 477, μέ τήν παράξενη ἐπιφύλαξη ὅσον ἀφορᾷ τόν κ. Ν. — ον: «προφανῶς»). Ὁ κ. Ν. — ον, ὅμως, μιλώντας γιά «περιορισμό τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς» καί γιά «μείωση τῆς λαϊκῆς καταναλωτικῆς ἱκανότητος» (κεντρικά σημεῖα τῶν ἀπόψεών του), ἐπικαλεῖται ὥστόσο τούς ἐκπροσώπους τῆς δεύτερης θεωρίας, πού *διαπιστώνουν* τό γεγονός τῆς ἀντίθεσης ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση, τό γεγονός τῆς ὑποκατανάλωσης. Εἶναι εὐνόητο ὅτι τά ἐπιχειρήματα τοῦ εἶδους αὐτοῦ δείχνουν ἀπλῶς μιάν ἱκανότητα πού χαρακτηρίζει γενικά τό συγγραφέα αὐτό, τήν ἱκανότητα νά παραθέτει ἀταιρίωστες περικοπές καί τίποτα περισσότερο. Λογουχάρη, ὅλοι οἱ ἀναγνώστες, πού ξέρουν τά «Δοκίμιά» του θά θυμοῦνται, βέβαια, τήν «περικοπή» του πού λέει ὅτι «οἱ ἐργάτες σάν ἀγοραστῆς ἐμπορεύματος, ἔχουν μεγάλη σημασία γιά τήν ἀγορά· ὅταν ὅμως οἱ ἐργάτες παρουσιάζονται σάν πωλητῆς τοῦ ἐμπορεύματός τους, δηλ. τῆς ἐργατικῆς δύναμης, τότε ἡ κεφαλαιοκρατική κοινωνία ἔχει τήν τάση νά περιορίζει στό κατώτατο ὄριο τήν τιμὴ αὐτοῦ τοῦ ἐμπορεύματος» («Δοκίμια», σελ. 178)· θά θυμοῦνται ἐπίσης ὅτι ὁ κ. Ν. — ον θέλει νά συμπεράνει ἀπό δῶ καί τόν «περιορισμό τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς» (ib., σελ. 203 κ. ἄ.) καί τίς κρίσεις (σελ. 298 κ. ἄ.). Παραθέτοντας ὅμως τήν περικοπή αὐτή (πού, ὅπως ἐξηγήσαμε, δέν ἀποδείχνει τίποτα), ὁ συγγραφέας μας ἐκτός ἀπ' αὐτό *παραλείπει τό τέλος* τῆς ὑποσημείωσης, ἀπ' ὅπου πῆρε τήν περικοπή του. Ἡ περικοπή αὐτή ἦταν μιὰ *σημείωση πού εἶχε προστεθεῖ στό χειρόγραφο* τοῦ II μέρους τοῦ II τόμου τοῦ «Κεφαλαίου». Ἡ σημείωση αὐτή εἶχε προστεθεῖ «γιά ν' ἀναπτυχθεῖ ἀργότερα πιά διεξοδικά» καί ὁ ἐκδότης τοῦ χειρογράφου τήν μετέφερε στήν ὑποσημείωση. Ἡ *σημείωση αὐτή ἕστερα ἀπό τά λόγια πού ἀναφέραμε παραπάνω, λέει: «Ὅσο ὅλα αὐτά ἀφοροῦν μόνον τό ἐπόμενο μέρος»**,

* «Das Kapital», II Band, S. 304 («Τὸ Κεφάλαιο», τομ. II, σελ. 304. Ἡ Σύντ.). Ρωσική μετάφραση, σελ. 232⁶⁰. Ἡ ὑπογράμμιση δική μας.

δηλ. τό τρίτο μέρος. Καί τί είναι αὐτό τό τρίτο μέρος; Είναι ἀκριβῶς τό μέρος πού περιλαβαίνει τήν κριτική τῆς θεωρίας τοῦ Α. Σμίθ γιά τά δυό μέρη τοῦ ὄλου κοινωνικοῦ προϊόντος (μαζί μέ τό σχόλιο γιά τόν Σισμόντι, πού ἀναφέραμε πιό πάνω) καί τήν ἀνάλυση τῆς «ἀναπαραγωγῆς καί τῆς κυκλοφορίας ὄλου τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου», δηλ. τῆς πραγματοποίησης τοῦ προϊόντος. Κι ἔτσι, ὁ συγγραφέας μας, γιά νά ὑποστηρίξει τίς ἀπόψεις του, πού ἐπαναλαβαίνουν ὅσα λέει ὁ Σισμόντι, παραθέτει μιá σημείωση, ἡ ὁποία ἀφορᾷ «μόνο τό μέρος» πού ἀναιρεῖ τόν Σισμόντι: «μόνο τό μέρος», πού δείχνει ὅτι οἱ κεφαλαιοκράτες *μποροῦν* νά πραγματοποιήσουν τήν ὑπεραξία καί ὅτι είναι ἀνοησία νά συμπεριλαβαίνει κανεῖς τό ἐξωτερικό ἐμπόριο στήν ἀνάλυση τῆς πραγματοποίησης...

Στό ἄρθρο τοῦ Ἐφρούσι γίνεται μιá ἄλλη προσπάθεια νά ἐξαλειφθεῖ ἡ διαφορά ἀνάμεσα στίς δυό θεωρίες καί νά ὑποστηριχθεῖ ἡ παλιά ρωμαντική σαβούρα μέ παραπομπές στίς νεότατες θεωρίες. Ὁ Ἐφρούσι ἀναφέρει τή θεωρία τῶν κρίσεων τοῦ Σισμόντι καί τονίζει ὅτι δέν είναι σωστή («Ρούσκογε Μπογκάτσβο» τεῦχος 7, σελ. 162). Οἱ ὑποδείξεις του είναι ἐξαιρετικά ἀσαφείς καί ἀντιφατικές. Ἀπό τό ἕνα μέρος, ἐπαναλαβαίνει τά ἐπιχειρήματα τῆς ἀντίθετης θεωρίας, λέγοντας ὅτι μέ τά εἶδη τῆς ἄμεσης κατανάλωσης δέν ἐξαντλεῖται ἡ ἐθνική ζήτηση. Ἀπό τό ἄλλο μέρος, ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ ἐξήγηση, πού δίνει ὁ Σισμόντι στίς κρίσεις, «ἀναφέρεται ἀπλῶς σ' ἕνα ἀπό τά πολλά περιστατικά, πού δυσκολεύουν τή διανομή τῆς ἐθνικῆς παραγωγῆς ἀνάλογα μέ τή ζήτηση τοῦ πληθυσμοῦ καί τήν ἀγοραστική του ἰκανότητα». Συνεπῶς, ὁ ἀναγνώστης καλεῖται νά πιστέψει ὅτι ἡ ἐξήγηση τῶν κρίσεων, βρίσκεται ἀκριβῶς στή «διανομή» καί ὅτι τό λάθος τοῦ Σισμόντι περιορίζεται στήν ἀνεπαρκῆ ὑπόδειξη τῶν αἰτιῶν, πού δυσκολεύουν τή διανομή αὐτή! Τό κυριότερο ὅμως δέ βρίσκεται αὐτοῦ... «Ὁ Σισμόντι — λέει ὁ Ἐφρούσι — δέ στάθηκε στήν ἐξήγηση πού ἀναφέρθηκε πιό πάνω. Στήν 1η κίολας ἐκδοση τῶν "Nouveaux Principes" βρίσκουμε ἕνα πολύ διδαχτικό κεφάλαιο μέ τόν τίτλο "De la connaissance du marché"*.

Στό κεφάλαιο αὐτό ὁ Σισμόντι μᾶς ἀποκαλύπτει τίς βασικές αἰτίες τῆς παραβίασης τῆς ἰσορροπίας ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση (σημειώστε το αὐτό!) μέ μιá σαφήνεια, πού στό ζήτημα αὐτό τή συναντοῦμε μόνο σέ

* —«Γιά τή γνώση τῆς ἀγορᾶς». Ἡ Σύντ.

λίγους οικονομολόγους» (ib.). Καί, παραθέτοντας περικοπές για τό ότι ό έργοστασιάρχης δέν μπορεί νά ξέρει τήν άγορά, ό Έφρούσι λέει: «Σχεδόν τό ίδιο λέει καί ό Ένγκελς» (σελ. 163) — άκολουθεϊ μιά περικοπή, πού δείχνει ότι ό έργοστασιάρχης δέν μπορεί νά ξέρει τή ζήτηση. Παραθέτοντας κατόπι καί άλλες περικοπές σχετικά μέ «άλλα εμπόδια για τήν άποκατάσταση τής ισορροπίας ανάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση» (σελ. 164), ό Έφρούσι βεβαιώνει ότι «στις περικοπές αυτές δίνεται ή ίδια εκείνη εξήγηση τών κρίσεων, πού γίνεται όλο καί επικρατέστερη»! Καί κάτι παραπάνω: ό Έφρούσι έχει τή γνώμη ότι «στό ζήτημα για τίς αίτιες τών κρίσεων τής έθνικης οικονομίας έχουμε όλο τό δικαίωμα νά θεωρούμε τόν Σισμόντι θεμελιωτή τών άπόψεων, πού άργότερα αναπτύσσονται μέ μεγαλύτερη συνέπεια καί σαφήνεια» (σελ. 168).

Μέ όλα αυτά όμως ό Έφρούσι δείχνει ότι δέν κατάλαβε καθόλου τό ζήτημα! Τί είναι οί κρίσεις; Έυεραπαγωγή, παραγωγή έμπορευμάτων, πού δέν μπορούν νά πραγματοποιηθούν. δέν μπορούν νά βρούν ζήτηση. Άν τά έμπορεύματα δέν μπορούν νά βρούν ζήτηση, σημαίνει ότι ό έργοστασιάρχης, παράγοντάς τα, δέν ήξερε τή ζήτηση. Γιεννιέται τώρα τό έρώτημα: μήπως τό νά ύποδείχνει κανείς τόν όρο αυτό τής δυνατότητας τών κρίσεων σημαίνει εξήγηση τών κρίσεων; Ό Έφρούσι δέν καταλάβαινε τή διαφορά ανάμεσα στήν ύπόδειξη τής δυνατότητας καί στήν εξήγηση τής αναγκαιότητας του φαινομένου; Ό Σισμόντι λέει: οί κρίσεις, είναι ένδεχόμενες, έπειδή ό έργοστασιάρχης δέν ξέρει τή ζήτηση· ξεσπούν ύποχρεωτικά, έπειδή στήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή δέν μπορεί νά ύπάρχει ισοροπία παραγωγής καί κατανάλωσης (δηλ. δέν μπορεί νά πραγματοποιηθεϊ τό προϊόν). Ό Ένγκελς λέει: ξεσπούν οί κρίσεις, έπειδή ό έργοστασιάρχης δέν ξέρει τή ζήτηση· ξεσπούν ύποχρεωτικά, όχι γιατί δέν μπορεί γενικά νά πραγματοποιηθεϊ τό προϊόν. Αυτό δέν είναι σωστό: τό προϊόν μπορεί νά πραγματοποιηθεϊ. Οί κρίσεις ξεσπούν ύποχρεωτικά, έπειδή ό συλλογικός χαρακτήρας τής παραγωγής έρχεται σέ αντίθεση μέ τόν άτομικό χαρακτήρα τής ιδιοποίησης. Καί νά, βρίσκεται ένας οικονομολόγος, πού βεβαιώνει ότι ό Ένγκελς λέει «σχεδόν τό ίδιο»: ότι ό Σισμόντι δίνει «τήν ίδια εξήγηση για τίς κρίσεις»! «Γιά τό λόγο αυτό μου προξενεί κατάπληξη, — γράφει ό Έφρούσι, — ότι ό κ. Τουγκάν-Μπαράνοβски... δέν είδε τό πιό σπουδαίο καί πολύ-

τιμο στή θεωρία τοῦ Σισμόντι» (σελ. 168). Τοῦ κ. Τουγκάν-Μπαρνονόβσκι ὅμως τίποτα δέν τοῦ διέφυγε*. Ἀντίθετα, τό-νισε μέ ἀπόλυτη ἀκρίβεια τή βασική ἀντίθεση στήν ὁποία ἀνάγει τό ζήτημα ἢ καινούργια θεωρία (σελ. 455 κ. ἄ.), καί ξεκαθάρισε τή σημασία τοῦ Σισμόντι, ὁ ὁποῖος ὑπέδειξε πρω-τότερα τήν ἀντίθεση, πού ἐκδηλώνεται στίς κρίσεις, δέν μό-ρεσε ὅμως νά τῆς δώσει σωστή ἐξήγηση (σελ. 457: ὁ Σισμόντι ἔδειξε πρὶν ἀπό τόν Ἐνγκελς ὅτι οἱ κρίσεις πηγάζουν ἀπό τή σύγχρονη ὀργάνωση τῆς οἰκονομίας· σελ. 491: ὁ Σισμόντι διατύπωσε τοὺς ὅρους τῆς δυνατότητας τῶν κρίσεων, ὅμως «κάθε δυνατότητα δέ μετατρέπεται σέ πράξη»). Ἐνῶ ὁ Ἐ-φρούσι δέν κατάλαβε τίποτα ἀπ' ὅλα αὐτά κι ἀφοῦ τά στίβαξε ὅλα στόν ἴδιο σωρό, «ἀπορεῖ», γιατί δημιουργεῖται σύγχυση! «Εἶναι ἀλήθεια, — λέει ὁ οἰκονομολόγος τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτσβο», — ὅτι στόν Σισμόντι δέ συναντοῦμε τίς δια-τυπώσεις, πού τώρα ἔχουν γενικά πολιτογραφηθεῖ, ὅπως "ἀναρ-χία τῆς παραγωγῆς", "ἔλλειψη σχεδιασμοῦ (Planlosigkeit) τῆς παραγωγῆς", ἢ οὐσία ὅμως πού κρύβεται πίσω ἀπό τίς ἐκφράσεις αὐτές σημειώνεται σ' αὐτόν ἀπόλυτα καθαρά» (σελ. 168). Μέ πόση εὐκολία ὁ νεότατος ρωμαντικός ἀναβιώνει τό ρωμαντικό τοῦ παλιοῦ καιροῦ! Πρόκειται γιά διαφορά στά λόγια! Στήν πράξη ὁ Ἐφρούσι δέν καταλαβαίνει τά λόγια, πού ἐπαναλαβαίνει. «Ἀναρχία τῆς παραγωγῆς», «ἔλλειψη σχεδιασμοῦ τῆς παραγωγῆς», τί δείχνουν αὐτές οἱ ἐκφράσεις; Τήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στόν κοινωνικό χαρακτήρα τῆς πα-ραγωγῆς καί στόν ἀτομικό χαρακτήρα τῆς ἰδιοποίησης. Καί ρωτᾶμε τόν καθένα πού ξέρει τήν οἰκονομική φιλολογία πού ἐξετάζουμε: παραδεχόταν τήν ἀντίθεση αὐτή ὁ Σισμόντι ἢ ὁ Ροντμπέρτους; Ἐβγαζαν τό συμπέρασμα ὅτι οἱ κρίσεις ὀφεί-λονται στήν ἀντίθεση αὐτή; Ὁχι, δέν τό ἔβγαζαν καί δέν μπο-ροῦσαν νά τό βγάλουν, γιατί *κανένας τους δέν καταλάβαινε καθόλου τήν ἀντίθεση αὐτή*. Τοὺς ἦταν ἐντελῶς ξένη ἢ ἴδια ἢ ἰδέα ὅτι δέν μπορεῖ νά στηρίζει κανεὶς τήν κριτική τοῦ κα-πιταλισμοῦ σέ φράσεις γιά γενική εὐημερία**, ἢ γιά μὴ σωστή

* Στήν «Ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ» (σελ. 16 καί 19) (βλ. Ἄπαντα 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 3ος, κεφάλαιο 1, § VI. Ἡ Σύντ.) Ἐχω κιόλας σημειώσει τίς ἀνακρίβειες καί τὰ λάθη τοῦ κ. Τουγκάν-Μπαρνονόβσκι, πού τὸν ἔκαναν νά περάσει ἀργότερα ὀλοκληρωτικά στό στρατόπεδο τῶν ἀσπιδίων οἰκονομο-λόγων. (Ἰποσημείωση τοῦ συγγραφέα στήν ἔκδοση τοῦ 1908. Ἡ Σύντ.)

** Cf. Sismondi, 1. c, I, 8 (πρβλ. Σισμόντι, στό σημεῖο ἀπ' ὅπου πάρ-θηκε ἡ περικοπή, I, 8. Ἡ Σύντ.).

δργάνωση «τῆς κυκλοφορίας, πού ἀφέθηκε στόν ἴδιο τόν ἑαυτό της»*, ἀλλά ὅτι εἶναι ἀπαραίτητο νά τή στηρίζει στό χαρακτήρα τῆς ἐξέλιξης τῶν σχέσεων παραγωγῆς.

Ἐμεῖς καταλαβαίνουμε πολύ καλά γιατί οἱ δικοί μας ρῶσοι ρωμαντικοί βάζουν ὅλα τὰ δυνατά τους γιά νά ἐξαλείψουν τή διαφορά ἀνάμεσα στίς δύο θεωρίε, τῶν κρίσεων, πού ἀναφέραμε. Αὐτό γίνεται, ἐπειδή μέ τίς παραπάνω θεωρίες συνδέεται ἀμεσότητα καί στενότητα ἢ διαφορετική ἀπό ἄποψη ἀρχῶν στάση ἀπέναντι στόν καπιταλισμό. Πράγματι, ἂν ἀποδόσουμε τίς κρίσεις στήν ἀδυναμία νά πραγματοποιηθοῦν τά προϊόντα, στήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση, καταλήγουμε ἔτσι στήν ἄρνηση τῆς πραγματικότητας, παραδεχόμεστε ὅτι ὁ δρόμος, πού ἀκολουθεῖ ὁ καπιταλισμός, εἶναι ἀσύμφορος, διακηρύσσουμε ὅτι ὁ δρόμος αὐτός εἶναι «λαθεμένος» καί ἀρχίζουμε ν' ἀναζητᾶμε «ἄλλους δρόμους». Ἀποδίδοντας τίς κρίσεις στήν ἀντίθεση αὐτή, πρέπει νά παραδεχτοῦμε ὅτι ὅσο περισσότερο ἀναπτύσσεται ἡ ἀντίθεση, τόσο πῶς δύσκολο εἶναι νά βγοῦμε ἀπό αὐτή. Καί εἶδαμε μέ πόσο μεγάλη ἀφέλεια διατύπωσε ὁ Σισμόντι αὐτήν ἀκριβῶς τή γνώμη, λέγοντας ὅτι, ἂν τό κεφάλαιο συσσωρεύεται ἀργά, τό πράγμα εἶναι ἐπιτέλους ὑποφερτό· ἂν ὅμως συσσωρεύεται γρήγορα, καταντᾶ ἀνυπόφορο. Ἀπεναντίας, ἂν ἀποδόσουμε τίς κρίσεις στήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στόν κοινωνικό χαρακτήρα τῆς παραγωγῆς καί στόν ἀτομικό χαρακτήρα τῆς ἰδιοποίησης, παραδεχόμεστε ἔτσι τήν πραγματικότητα καί τήν προοδευτικότητα τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ δρόμου καί ἀπορίπτουμε τίς ἀναζητήσεις «ἄλλων δρόμων» σάν ἀνόητο ρωμαντισμό. Παραδεχόμεστε ἔτσι πῶς ὅσο περισσότερο ἀναπτύσσεται ἡ ἀντίθεση αὐτή τόσο πῶς εὐκολα θά βγοῦμε ἀπό αὐτήν, καί ὅτι ἡ διέξοδος βρίσκεται ἀκριβῶς στήν ἀνάπτυξη τοῦ δοσμένου συστήματος.

* Ροντμπέρτους. Μέ τήν εὐκαιρία αὐτή ἄς σημειώσουμε ὅτι ὁ Μπέρνστάιν, παλινορθώνοντας γενικά τίς προλήψεις τῆς ἀστικής οἰκονομίας, ἔφερε σύγχυση καί στό ζήτημα αὐτό μέ τόν ἰσχυρισμό, ὅτι ἡ θεωρία τοῦ Μάρξ γιά τίς κρίσεις δέ διαφέρει καί πολύ ἀπό τή θεωρία τοῦ Ροντμπέρτους («Die Voraussetzungen etc.» Stuttg. 1899, S. 67 («Οἱ προϋποθέσεις κ.τ.λ.». Στουτγάρδη, 1899, σελ.67. Ἡ Σύντ.)) καί ὅτι ὁ Μάρξ ἔρχεται σέ ἀντίθεση μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του, ὅταν ἀναγνωρίζει σάν τελευταῖο αἰτία τῶν κρίσεων τήν περιορισμένη κατανάλωση τῶν μαζῶν. (Σημείωση τοῦ συγγραφέα στήν ἔκδοση τοῦ 1908. Ἡ Σύντ.).

«Ὅπως βλέπει ὁ ἀναγνώστης, κι ἐδῶ συναντοῦμε διαφορὰ «ἀπόψεων»...

Εἶναι ἐντελῶς φυσικό τό ὅτι οἱ ρωμαντικοί μας ψάχνουν νά βροῦν θεωρητικές ἐπαληθεύσεις τῶν ἀπόψεών τους. Εἶναι ἐντελῶς φυσικό τό ὅτι οἱ ἀναζητήσεις αὐτές τοὺς ὀδηγοῦν στήν παλιά σαβούρα, πού τήν πέταξε ἀπό πολύν καιρό ἡ Δυτική Εὐρώπη. Εἶναι ἐντελῶς φυσικό, τό ὅτι νιώθοντάς το αὐτό, προσπαθοῦν ν' ἀποκαταστήσουν τή σαβούρα αὐτή, πότε ἐξωραΐζοντας ἀνοιχτά τοὺς ρωμαντικούς τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, πότε προσπαθώντας νά μπάσουν λαθραῖα τό ρωμαντισμό κάτω ἀπό τή σημαία ἀταίριαστων καί διαστρεβλωμένων περικοπῶν. Γελιοῦνται ὁμως οἰκτρά, ἄν νομίζουν ὅτι ἓνα τέτιο λαθρεμπόριο θά μείνει ἀξεσκέπαστο.

Τελειώνοντας μ' αὐτό τήν ἔκθεση τῆς βασικῆς θεωρητικῆς διδασκαλίας τοῦ Σισμόντι καί τῶν κυριότερων θεωρητικῶν συμπερασμάτων, πού ἔβγαλε ἀπ' αὐτήν, πρέπει νά κάνουμε μιὰ μικρή προσθήκη πάλι σχετικά μέ τόν Ἐφρούσι. Σ' ἓνα ἄλλο ἄρθρο του γιά τόν Σισμόντι (συνέχεια τοῦ πρώτου) λέει: «Ἀκόμα μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον (σέ σύγκριση μέ τή θεωρία γιά τό εἰσόδημα ἀπό τό κεφάλαιο) παρουσιάζουν οἱ ἀπόψεις τοῦ Σισμόντι γιά τά διάφορα εἶδη εἰσοδημάτων» («Ρούσκογε Μπογκάτστβο» τεῦχος 8, σελ. 42). Ὁ Σισμόντι, λέει, ὅπως καί ὁ Ροντμπέρτους, χωρίζει τό ἔθνικό εἰσόδημα σέ δύο μέρη: «τό ἓνα μέρος τό παίρνουν οἱ κάτοχοι τῆς γῆς καί τῶν ἐργαλείων παραγωγῆς, τό ἄλλο οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ἐργασίας» (ib.). Ἀκολουθοῦν περικοπές, ὅπου ὁ Σισμόντι μιλάει γιά ἓναν τέτιο χωρισμό ὄχι μόνο τοῦ ἔθνικοῦ εἰσοδήματος, ἀλλά καί ὄλου τοῦ προϊόντος: «Ἡ ἐτήσια παραγωγή, ἢ τό ἀποτέλεσμα ὄλων τῶν ἐργασιῶν, πού ἐκτελεῖ τό ἔθνος στή διάρκεια ἐνός χρόνου, ἀποτελεῖται ἐπίσης ἀπό δύο μέρη» κτλ. («Nouveaux Principes», I, 105, ἢ περικοπή ὑπάρχει στό «Ρούσκογε Μπογκάτστβο», τεῦχος 8, σελ. 43). «Τά σημεῖα πού παραθέσαμε — συμπεραίνει ὁ οἰκονομολόγος μας — ἀποδείχνουν καθαρά ὅτι ὁ Σισμόντι ἔχει ἀφομοιώσει στό ἀκέραιο (!) τήν ταξινόμηση ἐκείνη τοῦ ἔθνικοῦ εἰσοδήματος, πού παίζει τόσο σπουδαῖο ρόλο στοὺς νεότατους οἰκονομολόγους καί συγκεκριμένα τό χωρισμό τοῦ ἔθνικοῦ εἰσοδήματος σέ εἰσόδημα, πού στηρίζεται στήν ἐργασία καί σέ εἰσόδημα πού βγαίνει χωρίς ἐργασία — arbeitsloses Einkommen. Ἄν καί, μιλώντας γενικά, οἱ ἀπόψεις τοῦ Σισμόντι στό ζήτημα τοῦ εἰσοδήματος δέν εἶναι πάντοτε σαφεῖς καί συγκεκριμένες, πάντως διαφαί-

νεται σ' αὐτές ἢ ἐπίγνωση τῆς διαφορᾶς, πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στό εἰσόδημα τοῦ ἀτομικοῦ νοικοκυριοῦ καί στό εἰσόδημα τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας» (σελ. 43).

Ἡ παραπάνω περικοπή — θά ποῦμε ἐμεῖς σχετικά μ' αὐτό — ἀποδείχνει καθαρά ὅτι ὁ Ἐφρούσι ἔχει ἀφομοιώσει πέρα γιά πέρα τή σοφία τῶν γερμανικῶν ἐγχειριδίων, παρ' ὅλα αὐτά ὅμως (καί ἴσως γι' αὐτόν ἀκριβῶς τό λόγο), δέν εἶδε καθόλου τή θεωρητική δυσκολία, πού ὑπάρχει στό ζήτημα τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος σέ διάκριση ἀπό τό ἀτομικό. Ὁ Ἐφρούσι ἐκφράζεται πολύ ἀπρόσεχτα. Εἶδαμε ὅτι στό πρῶτο μέρος τοῦ ἄρθρου του ὀνόμαζε «νεότατους οἰκονομολόγους» τοὺς θεωρητικούς ὀρισμένης σχολῆς. Ὁ ἀναγνώστης του μέ τό δίκιο του θά νομίσει ὅτι καί τούτη τή φορά πρόκειται γιά τοὺς ἴδιους. Στήν πραγματικότητα ὅμως ὁ συγγραφέας ἐννοεῖ ἐδῶ κάτι τό ἐντελῶς διαφορετικό. Σάν νεότατοι οἰκονομολόγοι φηγουράρουν τώρα οἱ γερμανοί ἀπό καθέδρας σοσιαλιστές⁵⁷. Ἡ ὑπεράσπιση τοῦ Σισμόντι συνίσταται στό ὅτι ὁ συγγραφέας πλησιάζει τή θεωρία τοῦ Σισμόντι στή θεωρία τους. Ποιά εἶναι ἡ θεωρία αὐτῶν τῶν «νεότατων» αὐθεντιῶν τοῦ Ἐφρούσι; — Ὅτι τό ἐθνικό εἰσόδημα χωρίζεται σέ δύο μέρη.

Ἡ θεωρία ὅμως αὐτή εἶναι τοῦ Ἄνταμ Σμίθ καί σέ καμιά περίπτωση τῶν «νεότατων οἰκονομολόγων»! Χωρίζοντας τό εἰσόδημα σέ μισθό ἐργασίας, σέ κέρδος καί σέ γαιοπρόσοδο (βιβλίο I, κεφ. VI «Ὁ πλοῦτος τῶν ἐθνῶν»· βιβλίο II, κεφ. II), ὁ Α. Σμίθ ἀντιπαράθετε τά δύο τελευταῖα στό πρῶτο, ἀκριβῶς σάν εἰσόδημα χωρίς ἀντίστοιχη ἐργασία, ὀνόμαζε καί τά δύο κρατήσεις ἀπό τήν ἐργασία (βιβλίο I, κεφάλαιο VIII) καί ἀμφισβητοῦσε τή γνώμη ὅτι τό κέρδος εἶναι καί αὐτό μεροκάματο γιά μιᾶ ἐργασία εἰδικῆς φύσης (βιβλίο, I, κεφάλαιο VI). Καί ὁ Σισμόντι, καί ὁ Ροντμπέρτους, καί οἱ «νεότατοι» συγγραφεῖς τῶν γερμανικῶν ἐγχειριδίων ἐπαναλαμβάνουν ἀπλῶς τή θεωρία αὐτή τοῦ Σμίθ. Ἡ διαφορά μεταξύ τους βρίσκεται μόνο στό ὅτι ὁ Α. Σμίθ καταλάβαινε ὅτι δέν καταφέρνει νά ξεχωρίσει τελείως τό ἐθνικό εἰσόδημα ἀπό τό ἐθνικό προϊόν· καταλάβαινε ὅτι ἔπεφτε σέ ἀντίθεση ὅταν δέν συμπεριλάβαινε στό τελευταῖο τό σταθερό κεφάλαιο (σύμφωνα μέ τή σύγχρονη ὀρολογία), πού τό συμπεριλάβαινε ὥστόσο στό ἀτομικό προϊόν. Οἱ «νεότατοι» ὅμως οἰκονομολόγοι, ἐπαναλαμβάνοντας τό λάθος τοῦ Α. Σμίθ, περιβάλανε ἀπλῶς τή θεωρία του μ' ἓνα πιό πομπώδες σχῆμα («ταξινόμηση τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος») κι ἔχαναν τή συναίσθηση τῆς ἀντίθεσης, μπροστά στήν

δποία σταμάτησε ὁ Α. Σμίθ. Αὐτές οἱ μέθοδοι μπορεῖ νά εἶναι σοφές, δέν εἶναι ὅμως καθόλου ἐπιστημονικές.

VIII. Η ΚΕΦΑΛΑΙΟΚΡΑΤΙΚΗ ΓΑΙΟΠΡΟΣΟΔΟΣ ΚΑΙ Ο ΚΕΦΑΛΑΙΟΚΡΑΤΙΚΟΣ ΥΠΕΡΠΛΗΘΥΣΜΟΣ

Συνεχίζουμε τήν ἀνασκόπηση τῶν θεωρητικῶν ἀπόψεων τοῦ Σισμόντι. Ἔχουμε κιόλας ἐξετάσει ὅλες τίς κύριες ἀπόψεις του, πού τόν κάνουν νά ξεχωρίζει ἀπό ὄλους τοὺς ἄλλους οἰκονομολόγους. Οἱ ὑπόλοιποι ἤ δέν παίζουν τόσο σπουδαῖο ρόλο στή γενική θεωρία του, ἢ ἀποτελοῦν τό συμπέρασμα ἀπό τίς προηγούμενες.

Ἄς σημειώσουμε, ὅτι ὁ Σισμόντι ἀκριβῶς, ὅπως καί ὁ Ροντμπέρτους, δέ συμμεριζόταν τή θεωρία τοῦ Ρικάρντο γιά τή γαιοπρόσοδο. Χωρίς νά διατυπώνει δική του θεωρία, προσπαθοῦσε νά κλονίσει τή θεωρία τοῦ Ρικάρντο μέ ἐπιχειρήματα περισσότερο ἀπό ἀδύνατα. Παρουσιάζεται ἐδῶ σάν καθαρὸς θεωρητικὸς ἐκπρόσωπος τοῦ μικροῦ ἀγρότη· δέν ἀντικρούει τόσο τόν Ρικάρντο, ὅσο ἀπορίπτει γενικά τή μεταφορά στή γεωργία τῶν κατηγοριῶν τῆς ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας καί τοῦ καπιταλισμοῦ. Καί ἀπό τίς δύο πλευρές ἡ ἄποψή του εἶναι ἐξαιρετικά χαρακτηριστική γιά ἕναν ρωμαντικὸ. Τό κεφάλαιο XIII τοῦ 3ου βιβλίου* εἶναι ἀφιερωμένο στή «θεωρία τοῦ κ. Ρικάρντο γιά τή γαιοπρόσοδο». Δηλώνοντας ἀμέσως

* Χαρακτηριστικὸ εἶναι καί τό ἴδιο τό σύστημα τῆς ἐκδοσης: τό 3ο βιβλίον πραγματεύεται τόν «ἐδαφικὸ πλοῦτο» (richesse territoriale), τόν πλοῦτο τῆς γῆς, δηλ. τή γεωργία. Τό ἐπόμενο, 4ο βιβλίον, τόν «ἐμπορικὸ πλοῦτο» (de la richesse commerciale) — τή βιομηχανία καί τό ἐμπόριο. Λές καί τό προϊόν τῆς γῆς καί ἡ ἴδια ἡ γῆ δέ γίνονται ἐπίσης ἐμπόρευμα στίς συνθήκες κυριαρχίας τοῦ καπιταλισμοῦ! Γιά τό λόγο αὐτό δέν ὑπάρχει καί ἀντιστοιχία ἀνάμεσα στά δύο αὐτά βιβλία. Τή βιομηχανία τήν πραγματεύεται μόνο στήν κεφαλαιοκρατική της μορφή, τή σύγχρονη μέ τόν Σισμόντι. Ἐνῶ τή γεωργία τήν περιγράφει μέ τή μορφή μιᾶς πολύμορφης ἀπαρίθμησης διάφορων συστημάτων ἐκμετάλλευσης τῆς γῆς: ἐκμετάλλευση πατριαρχική, δουλοκτητική, κοληγική-μισακάρικη, τσιφλικάδικη, ἐκμετάλλευση μέ δασίματα, μέ τό σύστημα τῆς φέρμας καί τῆς ἐμφύτευσης (αἰώνια κληρονομική ἐκμίσθωση). Τό ἀποτέλεσμα εἶναι πλήρης σύγχυση: ὁ συγγραφέας δέ δίνει οὔτε τήν ἱστορία τῆς γεωργίας, γιατί ὅλα αὐτά τά «σύστηματα» δέ συνδέονται μεταξύ τους, οὔτε τήν ἀνάλυση τῆς γεωργίας στήν κεφαλαιοκρατική οἰκονομία, μ' ὅλο πού τό τελευταῖο αὐτό εἶναι τό καθαυτό ἀντικείμενο τοῦ ἔργου καί μ' ὅλο πού σχετικὰ μέ τή βιομηχανία μιλά μόνο γιά τήν κεφαλαιοκρατική της μορφή.

ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὅτι ἡ θεωρία τοῦ Ρικάρντο βρίσκεται σὲ πλήρη ἀντίθεση μὲ τὴ δική του θεωρία, ὁ Σισμόντι προβάλλει τὶς παρακάτω ἀντιρρήσεις: ἓνα γενικό ἐπίπεδο κέρδους (πάνω στὸ ὁποῖο στηρίζεται ἡ θεωρία τοῦ Ρικάρντο) δὲ διαμορφώνεται ποτέ, στή γεωργία δὲν ὑπάρχει ἐλεύθερη μετακίνηση κεφαλαίου. Στή γεωργία πρέπει νά ἐξετάζει κανεῖς τὴν ἐσωτερικὴ ἀξία τοῦ προϊόντος (la valeur intrinsèque), πού δὲν ἐξαρτιέται ἀπὸ τὶς διακυμάνσεις τῆς ἀγορᾶς καὶ ἀφήνει στὸν κάτοχό του «καθαρό προϊόν» (produit net), τὴν «ἐργασία τῆς φύσης» (I, 306). «Ἡ ἐργασία τῆς φύσης εἶναι ἡ δύναμη, ἡ πηγὴ τοῦ καθαροῦ προϊόντος τῆς γῆς, πού ἐξετάζεται στὴν ἐσωτερικὴ του ἀξία» (intrinsèquement) (I, 310). «Ἐμεῖς ἐξετάσαμε τὴ γαιοπρόσοδο (le fermage) ἢ, πῶς σωστά, τὸ καθαρό προϊόν σάν κάτι πού προέρχεται ἄμεσα ἀπὸ τὴ γῆ πρὸς ὄφελος τοῦ ἰδιοκτήτη τῆς γῆς· ὁ ἰδιοκτήτης τῆς γῆς δὲν ἀφαιρεῖ τίποτα οὔτε ἀπὸ τὸν φέρμερ, οὔτε ἀπὸ τὸν καταναλωτὴ» (I, 312). Καὶ ἡ ἐπανάληψη αὐτῆ τῶν παλαιῶν φυσιοκρατικῶν προλήψεων κλείνει καὶ μ' ἓνα ἠθικό συμπέρασμα: «Γενικά στὴν πολιτικὴ οἰκονομία πρέπει νά φυλάγεται κανεῖς (se défier) ἀπὸ τὶς ἀπόλυτες ὑποθέσεις, ὅπως ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὶς ἀφαιρέσεις» (I, 312)! Σὲ μιά τέτια «θεωρία» δὲν ἔχουμε τίποτα νά ἐξετάσουμε, γιατί μιά μικρὴ ὑποσημείωση τοῦ Ρικάρντο ἐνάντια στὴν «ἐργασία τῆς φύσης» εἶναι περισσότερο ἀπὸ ἀρκετὴ*. Πρόκειται ἀπλούστατα γιὰ παραίτηση ἀπὸ τὴν ἀνάλυση καὶ γιὰ ἓνα τεράστιο βῆμα πρὸς τὰ πίσω σὲ σύγκριση μὲ τὸν Ρικάρντο. Μὲ ἀπόλυτη παραστατικότητά ἐκδηλώνεται κι ἐδῶ ὁ ρωμαντισμὸς τοῦ Σισμόντι, πού σπεύδει νά καταδικάσει τὸ προτσές αὐτό, ἐπειδὴ φοβᾶται νά καταπιαστεῖ μὲ τὴν ἀνάλυσή του. Σημειῶστε ἐξάλλου πὼς δὲν ἀρνιέται τὸ γεγονός ὅτι ἡ γεωργία ἀναπτύσσεται στὴν Ἀγγλία κεφαλαιοκρατικά, ὅτι τοὺς ἀγρότες τοὺς ἀντικατασταίνουν οἱ φέρμερς

* Ρικάρντο, Ἄπαντα, μετάφραση Ζίμπερ, σελ. 35: «Μήπως ἡ φύση δὲν κάνει τίποτα γιὰ τὸν ἄνθρωπο στὴ βιομηχανικὴ παραγωγὴ; Μήπως οἱ δυνάμεις τοῦ ἀέρα καὶ τοῦ νεροῦ, πού βάζουν σὲ κίνηση τὶς μηχανές μας καὶ βοηθοῦν τὴ ναυσιπλοία, δὲν ἔχουν καμμιά σημασία; Ἡ ἀτμοσφαιρικὴ πίεση καὶ ἡ ἐλαστικότητα τοῦ ἀτμοῦ, πού τὶς χρησιμοποιοῦμε γιὰ νά βάζουμε σὲ κίνηση τὶς πῶς καταπληχτικὲς μηχανές, μήπως ὅλα αὐτὰ δὲν εἶναι δῶρα τῆς φύσης; Χωρὶς νά μιλάμε πιά γιὰ τὴν ἐνέργεια τῆς θερμότητος, πού μαλακώνει καὶ λυώνει τὰ μέταλλα καὶ γιὰ τὴ συμμετοχὴ τοῦ ἀέρα στὰ προτσές τῆς βαφῆς καὶ τῆς ζύμωσης, σ' ὄλους τοὺς κλάδους τῆς βιομηχανίας ἡ φύση τίνει βοήθεια στὸν ἄνθρωπο καὶ μάλιστα βοήθεια ἀπλήρωτη καὶ ἀπλόχερη».

καί οἱ μεροκαματιάρηδες, ὅτι καί στήν ἡπειρωτική Εὐρώπη τὰ πράγματα ἐξελίσσονται πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση. Ἄπλῶς γυρίζει τίς πλάτες σ' αὐτὰ τὰ γεγονότα (πού ἦταν ὑποχρεωμένος νά τὰ ἐξετάσει, ἐφόσον μιλάει γιά τὴν κεφαλαιοκρατική οἰκονομία), καί προτιμᾷ τίς συναισθηματικές φλυαρίες, ὅτι εἶναι προτιμότερο τὸ σύστημα τῆς πατριαρχικῆς ἐκμετάλλευσης τῆς γῆς. Ἀπαράλλαχτα ὅπως κάνουν καί οἱ δικοὶ μας ναρόντι-κοι: κανένας τους δέν ἐπιχείρησε καν νά ἀρνηθεῖ τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐμπορευματική οἰκονομία διεισδύει στή γεωργία, ὅτι δέν μπορεῖ παρά νά προκαλεῖ ριζική ἀλλαγὴ στὸν κοινωνικό χαρακτήρα τῆς γεωργίας, — ταυτόχρονα ὅμως, μιλώντας γιά τὴν κεφαλαιοκρατική οἰκονομία, κανένας τους δέ βάζει τὸ ζήτημα τῆς ἀνάπτυξης τῆς ἐμπορικῆς γεωργίας καί προτιμοῦν νά ξεφεύγουν μέ ἀποφθέγματα γιά τὴ «λαϊκὴ παραγωγή». Ἐπειδὴ ἐδῶ γιά τὴν ὥρα περιοριζόμεστε στήν ἀνάλυση τῆς θεωρητικῆς οἰκονομίας τοῦ Σισμόντι, ἀναβάλλουμε γιά ἀργότερα τὴ λεπτομερέστερη ἐξέταση αὐτῆς τῆς «πατριαρχικῆς ἐκμετάλλευσης».

Ἄλλο θεωρητικὸ σημεῖο, γύρω ἀπὸ τὸ ὁποῖο περιστρέφεται ἡ ἔκθεση τοῦ Σισμόντι, εἶναι ἡ θεωρία γιά τὸν πληθυσμό. Ἄς ἐξετάσουμε τὴ στάση τοῦ Σισμόντι ἀπέναντι στή θεωρία τοῦ Μάλθους καί τὸν ὑπερπληθυσμό, πού δημιουργεῖ ὁ καπιταλισμός.

Ὁ Ἐφρούσι βεβαιώνει πῶς ὁ Σισμόντι συμφωνεῖ μέ τὸν Μάλθους μόνο στό σημεῖο ὅτι ὁ πληθυσμός μπορεῖ νά πολλαπλασιάζεται μέ ἐξαιρετικὴ ταχύτητα, πράγμα πού ἀποτελεῖ πηγὴ ἐξαιρετικῶν βασάνων. «Κατὰ τὰ ἄλλα ὁ ἕνας εἶναι ὁ καθ'αὐτὸ ἀντίποδας τοῦ ἄλλου. Ὁ Σισμόντι τοποθετεῖ ὅλο τὸ πρόβλημα τοῦ πληθυσμοῦ σέ κοινωνικοῖστορικὴ βάση» («Ρούσκογε Μπογκάτσβο» τεῦχος 7, σελ. 148). Καί μέ τὴ διατύπωση αὐτὴ ὁ Ἐφρούσι συγκαλύπτει πέρα γιά πέρα τὴ χαρακτηριστικὴ ἄποψη τοῦ Σισμόντι (συγκεκριμένα τὴ μικροαστικὴ του ἄποψη) καί τὸ ρωμαντισμὸ του.

Τί σημαίνει «τοποθετῶ τὸ πρόβλημα τοῦ πληθυσμοῦ σέ κοινωνικοῖστορικὴ βάση»; Σημαίνει ὅτι ἐξετάζω τὸ νόμο τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ κάθε ἱστορικοῦ συστήματος οἰκονομίας χωριστὰ καί μελετῶ τὴ σύνδεση καί τὸ συσχετισμὸ τοῦ νόμου μέ τὸ δοσμένο σύστημα. Ποιὸ σύστημα μελετοῦσε ὁ Σισμόντι; Τὸ κεφαλαιοκρατικὸ. Κι ἔτσι, ὁ συνεργάτης τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» ὑποθέτει ὅτι ὁ Σισμόντι μελετοῦσε τὸν κεφαλαιοκρατικὸ νόμο τοῦ πληθυσμοῦ. Στὸν ἰσχυρισμὸ αὐτὸ ὑπάρ-

χει μιά δόση αλήθειας, όμως μονάχα μιά δόση. Κι επειδή ο Έφρουσι ούτε καν σκέφτηκε να εξετάσει ποιες έλλείψεις παρουσίαζε ο Σισμόντι στους συλλογισμούς του για τον πληθυσμό κι επειδή ο Έφρουσι υποστηρίζει ότι «στό ζήτημα αυτό ο Σισμόντι είναι ο πρόδρομος των επιφανέστερων νεότατων οικονομολόγων»* (σελ. 148), — τό αποτέλεσμα είναι πάλι τό ίδιο, έξωραϊσμός του μικροαστού ρωμαντικού, όπως τον είδαμε στό ζήτημα των κρίσεων και του έθνικού εισοδήματος. Ποϋ βρίσκεται ή όμοιότητα της θεωρίας του Σισμόντι μέ την καινούργια θεωρία πάνω στά ζητήματα αυτά; Στο ότι ο Σισμόντι διαπίστωσε τίς αντιθέσεις που αποτελούν χαρακτηριστικό γνώρισμα της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης. Ο Έφρουσι παρατήρησε την όμοιότητα αυτή. Ποιά ήταν ή διαφορά του Σισμόντι από την καινούργια θεωρία; Πρώτο, ότι ο Σισμόντι δέν προώθησε ούτε κατά ένα γιώτα την επιστημονική ανάλυση των αντιθέσεων αυτών και από όρισμένες άποψεις έκανε μάλιστα ένα βήμα προς τά πίσω σέ σύγκριση μέ τους κλασικούς· δεύτερο, στό ότι συγκάλυπτε την ανικανότητά του για ανάλυση (ένμέρει την άπροθυμία του να κάνει ανάλυση) μέ τό μικροαστικό ήθικό συμπέρασμα, ότι είναι ανάγκη να αντιστοιχεί τό έθνικό εισόδημα στά έξοδα ή παραγωγή στην κατανάλωση κτλ. Ο Έφρουσι σέ κανένα από τά προαναφερόμενα σημεία δέν είδε τή διαφορά αυτή κι έτσι παρουσίασε έντελώς λαθεμένα την πραγματική σημασία του Σισμόντι και τή σχέση του μέ τή νεότατη θεωρία. Απαράλλαχτα τά ίδια βλέπουμε και σέ τοϋτο τό ζήτημα. Η όμοιότητα του Σισμόντι μέ τή νεότατη θεωρία περιορίζεται κι έδω στή διαπίστωση της αντίθεσης. Η διαφορά κι έδω βρίσκεται στό ότι λείπει ή επιστημονική ανάλυση και στή θέση αυτής της ανάλυσης μπαίνει ή μικροαστική ήθική. Ας εξηγήσουμε αυτό τό πράγμα.

Η ανάπτυξη της κεφαλαιοκρατικής μηχανικής βιομηχανίας από τά τέλη του περασμένου αιώνα είχε δημιουργήσει υπερπληθυσμό, και στην πολιτική οικονομία μπήκε τό πρόβλημα να εξηγήσει τό φαινόμενο αυτό. Όπως είναι γνωστό, ο Μάλθους προσπάθησε να τό εξηγήσει αποδίδοντάς το σέ φυσικο-

* Εξάλλου εκφράζουμε την επιφύλαξη ότι δέν μπορούμε να ξέρουμε στα σίγουρα ποιόν παρουσιάζει έδω ο Έφρουσι σαν «τόν επιφανέστερο νεότατο οικονομολόγο», τον εκπρόσωπο της γνωστής, απόλυτα ξένης προς τό ρωμαντισμό, σχολής, ή τό σύγγραφέα του πιο χοντρού έγχειριδίου;

ιστορικές αιτίες, αρνούνταν δλότελα τήν προέλευσή του από δρισμένο, ιστορικά, καθορισμένο, σύστημα κοινωνικής οικονομίας και έκλεινε δλότελα τά μάτια μπροστά στις αντίθεσεις, πού άποκαλύπτει τό γεγονός αυτό. 'Ο Σισμόντι διαπίστωσε αυτές τις αντίθεσεις και τήν έκτόπιση του πληθυσμού από τις μηχανές. Κι αυτή ή διαπίστωσή του άποτελεί άναμφισβήτητη ύπηρεσία, γιατί στην εποχή πού έγγραφε ή διαπίστωση αυτή ήταν κάτι τό καινούργιο. "Ας δοθμε δμως ποιά στάση κρατούσε άπέναντι στο γεγονός αυτό.

Στό 7ο βιβλίο («Γιά τόν πληθυσμό») τό 7ο κεφάλαιο μιλάει ειδικά «γιά τόν πληθυσμό, πού έγινε υπεράριθμος λόγω τής εφεύρεσης των μηχανών». 'Ο Σισμόντι διαπιστώνει ότι «οί μηχανές έκτοπιίζουν τους ανθρώπους» (p. 315, II, VII) και βάζει άμέσως τό έρώτημα: ή εφεύρεση των μηχανών άποτελεί δφελος γιά τό έθνος ή άτύχημα; Είναι ευνόητο ότι «ή λύση» του ζητήματος αυτού γιά όλες τις χώρες και όλες τις εποχές γενικά, και όχι γιά μιá κεφαλαιοκρατική χώρα, άποτελεί τήν πιό κούφια κοινοτοπία: δφελος ύπάρχει όταν «ή ζήτηση τής κατανάλωσης ξεπερνά τά μέσα παραγωγής, πού βρίσκονται στα χέρια του πληθυσμού» (les moyens de produire de la population) (II, 317), και συμφορά «όταν ή παραγωγή έπαρκει πέρα γιά πέρα γιά τήν κατανάλωση». Μ' άλλα λόγια: ή διαπίστωση τής αντίθεσης χρησιμεύει στον Σισμόντι μόνο σαν επιχείρημα γιά νά κάνει συλλογισμούς γιά κάποια άφηρημένη κοινωνία, όπου δέν ύπάρχουν πιá καθόλου αντίθεσεις και όπου μπορεί νά εφαρμοστεί τό ήθικό άξίωμα του οικονομού αγρότη! 'Ο Σισμόντι δέν προσπαθει καν ν' αναλύσει τήν αντίθεση αυτή, νά εξετάσει πώς διαμορφώνεται, τί άποτελέσματα έχει κλπ. στη δοσμένη κεφαλαιοκρατική κοινωνία. "Οχι, χρησιμοποιεί τήν αντίθεση αυτή μόνο σαν ύλικό γιά τήν ήθική του αγανάκτηση ενάντια σε μιá τέτια αντίθεση. "Ολο τό ύπόλοιπο περιεχόμενο του κεφαλαίου δέ δίνει άπολύτως τίποτα σχετικά μέ τό θεωρητικό αυτό πρόβλημα και περιορίζεται σε κλάψες, σε παράπονα και σε εϋσεβείς πόθους. Οί έκτοπιζόμενοι εργάτες ήταν καταναλωτές... περιορίζεται ή έσωτερική άγορά... όσο γιά τήν έξωτερική, ο κόσμος είναι πιá άρκετά εφοδιασμένος... μιá μέτρια ίκανοποίηση των αγροτών θά έξασφάλιζε καλύτερα τήν πούληση... δέν ύπάρχει πιό καταπληχτικό, φρικιαστικό παράδειγμα από τήν 'Αγγλία, πού τήν άκολουθούν τά κράτη τής ήπειρωτικής Εϋρώπης — αυτά είναι τά άποφθέγματα πού μās προσφέρει ο Σισμόντι

στή θέση τῆς ἀνάλυσης τοῦ φαινομένου! Ἡ στάση του ἀπέναντι στο πρόβλημα εἶναι ἴδια κι ἀπαράλλαχτη μέ τή στάση τῶν δικῶν μας ναρόντικων. Καί οἱ ναρόντικοι περιορίζονται ἀπλῶς στή διαπίστωση τοῦ γεγονότος τοῦ ὑπερπληθυσμοῦ καί χρησιμοποιοῦν τό γεγονός αὐτό μόνον γιά κλάψες καί παράπονα ἐνάντια στόν καπιταλισμό (πρβλ. Ν. — ον, Β. Β. κ. ἄ.). Ὅπως ὁ Σισμόντι δέν ἐπιχειρεῖ κἀν ν' ἀναλύσει τί σχέση ἔχει ὁ ὑπερπληθυσμός αὐτός μέ τίς ἀπαιτήσεις τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, ἔτσι καί οἱ ναρόντικοι δέν ἔβαλαν ποτέ στόν ἑαυτό τους ἕνα παρόμοιο πρόβλημα.

Ἡ ἐπιστημονική ἀνάλυση τῆς ἀντίθεσης αὐτῆς ξεκαθάρισε ὅτι ἡ μέθοδος αὐτή εἶναι τελείως λαθεμένη. Ἡ ἀνάλυση αὐτή διαπίστωσε ὅτι ὁ ὑπερπληθυσμός ἀποτελώντας, ὡπωςδήποτε, ἀντίθεση (δίπλα στήν ὑπερπαραγωγή καί τήν ὑπερκατανάλωση) καί ὄντας ἀναγκαῖο ἀποτέλεσμα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς συσσώρευσης, ἀποτελεῖ ταυτόχρονα ἀναγκαῖο συστατικό μέρος τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ μηχανισμοῦ*. Ὅσο περισσότερο ἀναπτύσσεται ἡ μεγάλη βιομηχανία, τόσο μεγαλύτερες διακυμάνσεις παρουσιάζει ἡ ζήτηση ἐργατῶν, ἀνάλογα μέ τίς κρίσεις ἢ τίς περιόδους τῆς ἀνθησης σ' ὄλη τήν ἐθνική παραγωγή ἢ στόν κάθε χωριστό κλάδο τῆς. Οἱ διακυμάνσεις αὐτές

---

* Ἀπό ὅ,τι ξέρουμε, γιά πρώτη φορά ἡ ἄποψη αὐτή γιά τόν ὑπερπληθυσμό διατυπώθηκε ἀπό τόν Ἐνγκελς στό ἔργο του «Die Lage der arbeitenden Klasse in England» (1845) («Ἡ κατάσταση τῆς ἐργατικῆς τάξης στήν Ἀγγλία»: Ἡ Σύντ.). Ὁ συγγραφέας, περιγράφοντας τό συνηθισμένο βιομηχανικό κύκλο τῆς ἀγγλικῆς βιομηχανίας, λέει :

«Ἀπό δῶ φαίνεται καθαρά ὅτι ἡ ἀγγλική βιομηχανία πρέπει νά ἔχει πάντοτε ἐκτός ἀπό ὀρισμένες σύντομες περιόδους ἀνάτατης ἀνθησης, ἕνα μὴ ἀπασχολούμενο ἐφεδρικό στρατό ἐργατῶν, — γιά νά ἔχει τή δυνατότητα νά παράγει τίς μεγάλες ποσότητες ἐμπορευμάτων, πού ζητάει ἡ ἀγορά στοὺς μῆνες τῆς μεγαλύτερης ἀναζωογόνησης. Ὁ ἐφεδρικός αὐτός στρατός αὐξάνει ἢ περιορίζεται ἀνάλογα μέ τήν κατάσταση τῆς ἀγορᾶς, πού ἀπασχολεῖ μεγαλύτερο ἢ μικρότερο μέρος τῶν μελῶν τοῦ ἐφεδρικοῦ στρατοῦ. Καί ἂν τή στιγμή τῆς μεγαλύτερης ἀναζωογόνησης τῆς ἀγορᾶς οἱ ἐργατικοί περιφέρειες καί οἱ κλάδοι τῆς βιομηχανίας, πού τοὺς ἀγκαλιάζει λιγότερο ἢ γενική ἀνθηση, δίνουν προσωρινά στά ἐργοστάσια ὀρισμένο ἀριθμό ἐργατῶν, οἱ ἐργάτες αὐτοὶ ἀποτελοῦν μιά μικρή μείωσηφία, καί ἀνήκουν ἐξίσου στόν ἐφεδρικό στρατό, μέ μόνη τή διαφορά ὅτι χρειαζόταν ἀκριβῶς ἢ γρήγορη ἀνθηση γιά νά φανεῖ ὅτι ἀνήκουν στό στρατό αὐτό»⁵⁸.

Ἐχει μεγάλη σημασία νά σημειωθεῖ ὅτι τά τελευταῖα αὐτά λόγια κατατάσσουν στόν ἐφεδρικό στρατό καί τό μέρος τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, πού ἀπασχολεῖ προσωρινά ἡ βιομηχανία. Πρόκειται ἀκριβῶς γιά τό μέρος, πού ἡ μεταγενέστερη θεωρία τό ὄνόμασε λανθάνουσα μορφή τοῦ ὑπερπληθυσμοῦ (βλ. Μάρξ: «Τό Κεφάλαιο») ⁵⁹.

είναι νόμος τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς πού δέ θά μπορούσε νά ὑπάρχει, ἂν δέν ὑπῆρχε ὁ ὑπερπληθυσμός (δηλ. ὁ πληθυσμός πού ξεπερνᾷ τή μέση ζήτηση τοῦ καπιταλισμοῦ σέ ἐργάτες), ἔτοιμος σέ κάθε στιγμή νά ἐφοδιάσει μέ ἐργατικά χέρια ὅποιοδήποτε κλάδο τῆς βιομηχανίας ἢ ὅποιαδήποτε ἐπιχείρηση. Ἡ ἀνάλυση ἐδειξε ὅτι ὁ ὑπερπληθυσμός δημιουργεῖται σ' ὄλους τοὺς κλάδους τῆς βιομηχανίας, ὅπου εἰσχωρεῖ ὁ καπιταλισμός — καί στή γεωργία γίνεται τό ἴδιο ὅπως καί στή βιομηχανία — καί ὅτι ὁ ὑπερπληθυσμός ὑπάρχει μέ διάφορες μορφές. Οἱ κυριότερες μορφές εἶναι τρεῖς*: 1) *Ρευστός ὑπερπληθυσμός*. Σ' αὐτόν ἀνήκουν οἱ ἐργάτες, πού δέν ἀπασχολοῦνται στή βιομηχανία. Μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας αὐξάνει κατανάγκην καί ὁ ἀριθμός τους. 2) *Λανθάνων ὑπερπληθυσμός*. Σ' αὐτόν ἀνήκει ὁ ἀγροτικός πληθυσμός, πού χάνει τό νοικοκυριό του μέ τήν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ καί δέ βρῖσκει ἐξωγεωργικές ἀπασχολήσεις. Ὁ πληθυσμός αὐτός εἶναι πάντοτε ἔτοιμος νά ἐφοδιάσει μέ ἐργατικά χέρια ὅποιαδήποτε ἐπιχείρηση. 3) *Στάσιμος ὑπερπληθυσμός*. Ἡ ἀπασχόλησή του εἶναι (πάρα πολύ ἀκανόνιστη)⁶⁰, μέ ὄρους κάτω ἀπό τό συνηθισμένο ἐπίπεδο. Σ' αὐτόν ἀνήκουν κυρίως ὅσοι ἐργάζονται στό σπίτι γιά τοὺς ἐργοστασιάρχες καί γιά τὰ καταστήματα, τόσο οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ, ὅσο καί τῆς πόλης. Τό σύνολο ὄλων αὐτῶν τῶν στρωμάτων τοῦ πληθυσμοῦ ἀποτελεῖ ἀκριβῶς τό *σχετικό ὑπερπληθυσμό*, ἢ τόν *ἐφεδρικό στρατό*. Ἡ τελευταία ὁρολογία δείχνει καθαρά τί εἶδους πληθυσμός εἶναι. Εἶναι ἐργάτες ἀπαραίτητοι στόν καπιταλισμό, γιά μιᾶ ἐνδεχόμενη διεύρυνση τῶν ἐπιχειρήσεων, πού δέν μποροῦν ὅμως ποτέ νά ἔχουν μόνιμη ἀπασχόληση.

Ἔτσι, καί στό ζήτημα αὐτό ἡ θεωρία ἔφτασε σ' ἓνα συμπέρασμα διαμετρικά ἀντίθετο πρὸς τό συμπέρασμα τῶν ρωμαντικῶν. Γιά τοὺς τελευταίους ὁ ὑπερπληθυσμός σημαίνει ὅτι ὁ καπιταλισμός εἶναι ἀδύνατος ἢ ὅτι ἀποτελεῖ «λάθος». Στήν πραγματικότητα συμβαίνει ἀκριβῶς τό ἀντίθετο: ὁ ὑπερπληθυσμός, ὄντας τό ἀπαραίτητο συμπλήρωμα τῆς ὑπερπαραγωγῆς, ἀποτελεῖ ἀναγκαῖο ἐξάρτημα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς οἰκονομίας, *χωρίς τό ὅποιο δέ θά μπορούσε οὔτε νά ὑπάρχει οὔτε ν' ἀναπτύσσεται*. Ὁ Ἐφρούσι κι ἐδῶ παρουσίασε ἐντελῶς

* Πρβλ. Ζίμπερ, «Ντάβιντ Ρικάρντο κλπ.», σελ. 552 - 553, Πετρούπολη, 1885.

λαθεμένα τό ζήτημα, τηρώντας σιγή γι' αὐτή τή θέση τῆς νεότατης θεωρίας.

Μιά ἀπλή ἀντιπαραβολή τῶν δυό παραπάνω ἀπόψεων εἶναι ἀρκετή γιά νά κρίνει κανεῖς σέ ποιά ἀπ' αὐτές προσχωροῦν οἱ ναρόντικοί μας. Τό κεφάλαιο τοῦ Σισμόντι, πού ἀναφέραμε πῶς πάνω, θά εἶχε κάθε δικαίωμα νά φηγοῦράρει σιά «Δοκίμια γιά τήν κοινωνική μας οἰκονομία ὕστερα ἀπό τή μεταρύθμισή» τοῦ κ. Ν. — ον.

Διαπιστώνοντας τή δημογία ὑπερπληθυσμοῦ στή Ρωσία ὕστερ' ἀπό τή μεταρύθμιση, οἱ ναρόντικοί, δέν ἔθεσαν ποτέ τό ζήτημα, ὅτι ὁ καπιταλισμός χρειάζεται ἕνα ἐφεδρικό στρατό ἐργατῶν. Θά μπορούσαν νά κατασκευαστοῦν σιδηροδρομικές γραμμές, ἂν δέν δημιουργοῦνταν συνεχῶς ὑπερπληθυσμός; Εἶναι γνωστό ὅτι ἡ ζήτηση τέτοιου εἴδους ἐργασίας κυμαίνεται πολύ ἀπό χρόνο σέ χρόνο. Θά μπορούσε ν' ἀναπτυχθεῖ ἡ βιομηχανία χωρίς αὐτόν τόν ὄρο; (Στίς περιόδους πυρετώδους δραστηριότητος ἡ βιομηχανία ζητάει πλῆθος οἰκοδόμων γιά τό κτίσιμο καινούργιων ἐργοστασίων, κτιρίων, ἀποθηκῶν κτλ. — καί γιά κάθε εἶδους βοηθητική μεροκαματιάρικη δουλιά, πού ἀπασχολεῖ τό μεγαλύτερο μέρος τῶν λεγόμενων πλανόδιων μή γεωργικῶν ἐπαγγελμάτων). Θά μπορούσε χωρίς τόν ὄρο αὐτό νά δημιουργηθεῖ ἡ κεφαλαιοκρατική γεωργία τῶν ἀκρινῶν περιοχῶν μας, πού ἀπαιτεῖ ἑκατοντάδες χιλιάδες κι ἑκατομμύρια μεροκαματιάρηδες, τή στιγμή μάλιστα πού, ὅπως εἶναι γνωστό, οἱ διακυμάνσεις στή ζήτηση τῆς ἐργασίας αὐτῆς εἶναι ὑπέρμετρα μεγάλες; Χωρίς τή δημιουργία ὑπερπληθυσμοῦ θά μπορούσαν οἱ δασοεπιχειρηματίες νά ὑλοτομήσουν μέ πρωτοφανή ταχύτητα τά δάση γιά τίς ἀνάγκες τῶν ἐργοστασίων; (Οἱ δασικές ἐργασίες ἀνήκουν ἐπίσης στίς ἐργασίες πού πληρώνονται χειρότερα καί γίνονται κάτω ἀπό τοῦς χειρότερου ὄρου, ὅπως καί οἱ ἄλλες μορφές ἐργασίας πού κάνουν οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ γιά τοῦς ἐπιχειρηματίες). Θά μπορούσε χωρίς τόν ὄρο αὐτό ν' ἀναπτυχθεῖ στίς πόλεις καί σιά χωριά τό σύστημα διανομῆς ἐργασίας στό σπίτι ἀπό ἐμπόρους, ἐργοστασιάρχες καί καταστηματάρχες, πράγμα πού ἀποτελεῖ ἕνα τόσο διαδομένο φαινόμενο σιά λεγόμενα βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα; Σ' ὄλους αὐτούς τοῦς κλάδους ἐργασίας (πού ἀναπτύχθηκαν κυρίως ὕστερα ἀπό τή μεταρύθμιση) εἶναι ἐξαιρετικά μεγάλες οἱ διακυμάνσεις στή ζήτηση μισθωτῆς ἐργασίας. Καί οἱ διαστάσεις τῶν διακυμάνσεων τῆς ζήτησης αὐτῆς καθορίζουν τίς διαστάσεις

τοῦ ὑπερπληθυσμοῦ, πού *χρειάζεται* ὁ καπιταλισμός. Οἱ ναρόντικοι οἰκονομολόγοι πουθενά δέν ἔδειξαν ὅτι ξέρουν τὸ νόμο αὐτό. Δέ σκοπεύουμε, φυσικά, νά καταπιαστοῦμε ἐδῶ μέ τήν ἀνάλυση τῆς οὐσίας τῶν ζητημάτων αὐτῶν*. Αὐτό δέ συμπεριλαμβάνεται στό θέμα μας. Ἀντικείμενο τοῦ ἄρθρου μας εἶναι ὁ δυτικοευρωπαϊκός ρωμαντισμός καί ἡ σχέση του μέ τὸ ρωσικό ναροντικισμό. Καί στήν προκείμενη περίπτωση ἡ σχέση αὐτή ἀποδείχεται ἡ ἴδια, ὅπως καί σ' ὄλες τίς προηγούμενες: στό ζήτημα τοῦ ὑπερπληθυσμοῦ οἱ ναρόντικοι ὑποστηρίζουν ὀλοκληρωτικά τήν ἀποψη τοῦ ρωμαντισμοῦ, πού εἶναι διαμετρικά ἀντίθετη πρὸς τήν ἀποψη τῆς νεότατης θεωρίας. Ὁ καπιταλισμός δέν ἀπασχολεῖ τοὺς ἀποδεσμευόμενους ἐργάτες — λένε αὐτοί. Αὐτό σημαίνει ὅτι ὁ καπιταλισμός εἶναι ἀδύνατος, «λαθεμένος» κτλ. Δέ «σημαίνει» καθόλου αὐτό. Ἀντίθεση δέ σημαίνει ἀδύνατο (Widerspruch δέν εἶναι τὸ ἴδιο μέ Widersinn). Ἡ κεφαλαιοκρατική συσσώρευση, ἡ πραγματική αὐτή παραγωγή γιά τήν παραγωγή, ἀποτελεῖ ἐπίσης ἀντίθεση. Αὐτό ὅμως δέν τήν ἐμποδίζει νά ὑπάρχει καί νά εἶναι νόμος ἑνός καθορισμένου συστήματος οἰκονομίας. Τό ἴδιο θά πρέπει νά ποῦμε καί γιά ὄλες τίς ἄλλες ἀντιθέσεις τοῦ καπιταλισμοῦ. Ὁ παραπάνω συλλογισμός τῶν ναρόντικων «σημαίνει» μόνο ὅτι στή διάνοηση τῆς Ρωσίας ἔχει ριζώσει βαθιά τὸ ἐλάττωμα νά ξεφεύγει μέ κούφιες φράσεις ἀπ' ὄλες αὐτές τίς ἀντιθέσεις.

Ἔτσι λοιπόν, ὁ Σισμόντι δέν ἔχει προσφέρει ἀπολύτως τίποτα στή *θεωρητική ἀνάλυση* τοῦ ὑπερπληθυσμοῦ. Πῶς ὅμως ἔβλεπε τόν ὑπερπληθυσμό; Ἡ ἀποψή του ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕναν πρωτότυπο συνδυασμό μικροαστικῶν συμπαθειῶν καί μαλθουσιανισμοῦ. «Τὸ μεγάλο μειονέκτημα τῆς σύγχρονης κοινωνικῆς ὀργάνωσης — λέει ὁ Σισμόντι — εἶναι ὅτι ὁ φτωχός δέν μπορεῖ ποτέ νά ξέρει σέ ποιά ζήτηση ἐργασίας μπορεῖ νά ὑπολογίσει» (II, 261), καί ὁ Σισμόντι νοσταλγεῖ τοὺς καιροὺς πού ὁ «τσαγκάρης τοῦ χωριοῦ» καί ὁ μικροαγρότης ἤξεραν μέ ἀκρίβεια τὰ εἰσοδήματά τους. «Ὅσο περισσότερο ὁ φτωχός χάνει κάθε ἰδιοκτησία, τόσο περισσότερο κινδυνεύει νά λαθῆψει σχετικά μέ τὸ εἰσόδημά του καί νά συντελέσει

* Γιά τὸ λόγο αὐτό δέ θίγουμε ἐδῶ τὸ ἐξαιρετικά πρωτότυπο περιστατικό, ὅτι οἱ ναρόντικοι οἰκονομολόγοι δέν παίρνουν ὑπόψη ὄλους αὐτοὺς τοὺς ἐξαιρετικά πολυάριθμους ἐργάτες γιά τὸ λόγο ὅτι δέν εἶναι καταγραμμένοι.

στή δημιουργία ενός πληθυσμού (contribuer a accroître une population. . .) πού, επειδή δέν είναι ανάλογος μέ τή ζήτηση εργασίας, δέ θά βρεϊ μέσα ζωής» (II, 263-264). Βλέπετε: γιά τόν ιδεολογικό αυτό εκπρόσωπο τής μικροαστικής τάξης δέν είναι αρκετό ότι θά ήθελε ν' αναχαιτίσει ὅλη τήν κοινωνική ανάπτυξη γιά νά διατηρήσει τίς πατριαρχικές σχέσεις ενός μισοάγριου πληθυσμού. Είναι πρόθυμος νά επιβάλει οποιαδήποτε διαστρέβλωση τής ανθρώπινης φύσης, ἀρκεί αυτό νά εξυπηρετεί τή διατήρηση τής μικροαστικής τάξης. Νά μερικές ἀκόμα περικοπές πού δέν αφήνουν ἀμφιβολία σχετικά μέ τό τελευταίο σημεῖο:

Τό γεγονός ὅτι στό ἐργοστάσιο ὁ μισοεξαθλιωμένος ἐργάτης πληρώνεται κάθε βδομάδα τόν ἔχει συνηθίσει νά μή βλέπει τό μέλλον ἔρα ἀπό τό ἐρχόμενο Σάββατο: «ἔτσι τοῦ ἔχουν ἀμβλύνει τίς ἠθικές ἀρετές καί τό αἶσθημα τής συμπάθειας» (II, 266), πού συνίσταται, ὅπως θά δοῦμε ἀμέσως, στή «συζυγική κατανόηση»! . . . — «ἡ οἰκογένειά του θά γίνεται τόσο πιά πολυάριθμη, ὅσο περισσότερο θ' ἀποτελεῖ βάρος γιά τήν κοινωνία: καί τό ἔθνος θά στεναρίζει (gémira) κάτω ἀπό τό βάρος ενός πληθυσμοῦ δυσανάλογου (disproportionnée) πρός τά μέσα συντήρησής του» (II, 267). Διατήρηση μέ κάθε θυσία τής μικρῆς ἰδιοκτησίας — αυτό είναι τό σύνθημα τοῦ Σισμόντι — ἀκόμα καί μέ τήν πτώση τοῦ βιοτικού ἐπιπέδου καί τή διαστροφή τής ανθρώπινης φύσης! Καί ὁ Σισμόντι, ἀφοῦ μίλησε μέ ὕφος πολιτικοῦ ἀνδρός γιά τό πότε είναι «ἐπιθυμητή» ἡ αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ, ἀφιερώνει εἰδικό κεφάλαιο σέ ἐπιθέσεις κατά τής θρησκείας, γιὰτί δέν καταδίκασε τοὺς «παράλογους» γάμους. Μόλις θίγεται τό ἰδανικό του, ὁ μικροαστός, ὁ Σισμόντι γίνεται περισσότερο μαλθουσιανιστής ἀπό τόν ἴδιο τόν Μάλθους. «Τά παιδιά πού γεννιοῦνται μόνο γιά τήν ἀθλιότητα, — νοθετεῖ ὁ Σισμόντι τή θρησκεία, — γεννιοῦνται ἐπίσης μόνο γιά τό ἀμάρτημα. . . Ἡ ἀμάθεια στά ζητήματα τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος τοὺς ἀνάγκασε (τοὺς εκπροσώπους τής θρησκείας) νά διαγράψουν τήν ἀγνότητα ἀπό τίς ἀρετές πού χαρακτηρίζουν τό γάμο, καί ἔγινε μιά ἀπό τίς μόνιμα δρώσες αἰτίες, πού καταστρέφουν τήν ἀντιστοιχία ἢ ὅποια ἀποκαθίσταται φυσιολογικά ἀνάμεσα στόν πληθυσμό καί τά μέσα ὑπαρξῆς του» (II, 294). «Ἡ θρησκευτική ἠθική πρέπει νά διδάσκει τοὺς ἀνθρώπους ὅτι, ἀνανεώνοντας τήν οἰκογένεια, δέν είναι λιγότερο ὑποχρεωμένοι νά ζοῦνε ἀγνά μέ τίς γυναῖκες τους ὅπως καί οἱ ἀνύπαντροι μέ

τίς γυναῖκες, πού δέν τούς ἀνήκουν» (II, 298). Καί ὁ Σισμόντι, πού διεκδικεῖ γενικά ὄχι μόνο τόν τίτλο τοῦ θεωρητικοῦ οἰκονομολόγου, ἀλλά καί τόν τίτλο τοῦ σοφοῦ διοικητῆ, ὑπολογίζει ἀμέσως ὅτι γιά τήν «ἀνανέωση τῆς οἰκογένειας» ἀπαιτοῦνται «γενικά καί κατά μέσο ὄρο τρεῖς γεννήσεις» καί συμβουλεύει τήν κυβέρνηση «νά μήν ἐξαπατᾷ τούς ἀνθρώπους μέ τήν ἐλπίδα μιᾶς ἀνεξάρτητης θέσης, πού θά τούς ἐπιτρέπει νά δημιουργήσουν οἰκογένεια, ὅταν αὐτός ὁ ἀπατηλός θεσμός (cet établissement illusoire) θά τούς ἐγκαταλείψει στό ἔλεος τῶν βασάνων, τῆς ἀθλιότητος καί τῆς θνησιμότητος» (II, 299). «Τόν καιρό πού ἡ κοινωνική ὀργάνωση δέν ξεχώριζε τήν τάξη τοῦ ἐργαζομένου ἀπό τήν τάξη πού κατέχει κάποια ἰδιοκτησία, ἀρκοῦσε μόνο ἡ κοινή γνώμη γιά ν' ἀποτρέψει τή μάστιγα (le fléau) τῆς ἀθλιότητος. Γιά τόν καλλιεργητή — ἡ πούληση τῆς κληρονομιάς πού τοῦ ἄφησαν οἱ πατεράδες του, γιά τόν βιοτέχνη — ἡ κατασπατάληση τοῦ μικροῦ κεφαλαίου του εἶναι πάντα κάτι τό ἀτιμωτικό... Στό σημερινό ὅμως σύστημα τῆς Εὐρώπης... οἱ ἄνθρωποι, πού εἶναι καταδικασμένοι νά μήν ἔχουν ποτέ καμιᾶ ἰδιοκτησία, δέν μποροῦν νά νιώθουν καμιᾶ ντροπή ἐπειδή ἔγιναν θεόφτωχοι» (II, 306-307). Εἶναι δύσκολο νά διατυπωθεῖ πιό παραστατικά ἢ κουταμάρα καί ἡ ἀναισθησία τοῦ μικροῖδιοχτήτη! Ὁ Σισμόντι ἀπό θεωρητικός μετατρέπεται ἐδῶ σέ πρακτικό συμβουλάτορα, κήρυκα τῆς ἠθικῆς πού ἀκολουθεῖ, ὅπως εἶναι γνωστό, μέ τόση ἐπιτυχία ὁ γάλλος ἀγρότης. Δέν εἶναι ἀπλῶς ἕνας Μάλθους, ἀλλά καί ἐπιπλέον ἕνας Μάλθους κομμένος ἐπίτηδες στά μέτρα τοῦ μικροαστοῦ. Διαβάζοντας τά κεφάλαια αὐτά τοῦ Σισμόντι θυμᾶσαι ἄθελά σου τά γεμάτα πάθος καί ἀγανάχτηση ξεσπάσματα τοῦ Προυντόν, πού προσπαθοῦσε ν' ἀποδείξει ὅτι ὁ μαλθουσιανισμός εἶναι κήρυγμα τῆς συζυγικῆς πρακτικῆς... ὀρισμένου παρά φύσιν ἐλαττώματος*.

IX. ΟΙ ΜΗΧΑΝΕΣ ΣΤΗΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟΚΡΑΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Μέ τό ζήτημα τοῦ ὑπερπληθυσμοῦ συνδέεται καί τό ζήτημα τῆς σημασίας τῶν μηχανῶν γενικά.

* Βλ. τό παράρτημα στή ρωσική μετάφραση τῆς «Πραγματείας γιά τόν πληθυσμό» τοῦ Μάλθους. (Μετάφραση Μπίμπικοφ, Πετροῦπολη, 1868). Ἀπόσπασμα ἀπό τό ἔργο τοῦ Προυντόν «Γιά τή δικαιοσύνη».

Ὁ Ἐφρούσι μιλάει μέ θερμῆ γιά τίς «λαμπρές παρατηρήσεις» τοῦ Σισμόντι σχετικά μέ τίς μηχανές, λέγοντας ὅτι «εἶναι ἄδικο νά θεωροῦμε τό Σισμόντι ἀντίπαλο τῶν τεχνικῶν τελειοποιήσεων» (τεῦχος 7, σελ. 155), ὅτι «ὁ Σισμόντι δέν ἦταν ἐχθρός τῶν μηχανῶν καί τῶν ἐφευρέσεων» (σελ. 156). «Ὁ Σισμόντι ὑπογράμμισε ἐπανελημμένα τή σκέψη ὅτι οἱ μηχανές καί οἱ ἐφευρέσεις αὐτές καθαυτές δέν εἶναι ἐπιζήμιες γιά τήν ἐργατική τάξη, ἀλλά γίνονται τέτιες μόνο λόγω τῶν συνθηκῶν τῆς σύγχρονης οικονομίας, ὅπου ἡ αὔξηση τῆς παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας δέν ὀδηγεῖ οὔτε στήν αὔξηση τῆς κατανάλωσης τῆς ἐργατικῆς τάξης, οὔτε στήν ἐλάττωση τοῦ χρόνου ἐργασίας» (σελ. 155).

Ὅλες αὐτές οἱ ὑποδείξεις εἶναι ἀπόλυτα σωστές. Καί πάλι αὐτή ἡ κρίση γιά τόν Σισμόντι δείχνει ἐξαιρετικά ἀνάγλυφα ὅτι ὁ ναρόντικος δέν μπόρεσε καθόλου νά καταλάβει τό ρωμαντικό, νά καταλάβει τή χαρακτηριστική ἀποψη τοῦ ρωμαντισμοῦ γιά τόν καπιταλισμό καί τή ριζική διαφορά ἀνάμεσα σ' αὐτήν καί στήν ἀποψη τῆς ἐπιστημονικῆς θεωρίας. Ὁ ναρόντικος δέν μποροῦσε κán νά τό καταλάβει αὐτό, γιατί ὁ ἴδιος ὁ ναροντικισμός δέν προχώρησε πέρα ἀπό τό ρωμαντισμό. Ἄν ὅμως οἱ παρατηρήσεις τοῦ Σισμόντι σχετικά μέ τόν ἀντιφατικό χαρακτήρα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς χρησιμοποίησης τῶν μηχανῶν ἀποτελοῦσαν μεγάλη πρόοδο στή δεκαετία 1820 - 1830, σήμερα εἶναι πιά ἐντελῶς ἀσυγχώρητο νά περιορίζεται κανεῖς σέ μιά παρόμοια πρωτόγονη κριτική καί νά μὴν καταλαβαίνει τή μικροαστική στενότητά της.

Ἄπό τήν ἀποψη αὐτή (δηλ. στό ζήτημα τῆς διαφορᾶς ἀνάμεσα στή θεωρία τοῦ Σισμόντι καί στή νεότατη θεωρία)* ὁ Ἐφρούσι ἐμμένει σταθερά στή δική του ἀποψη. Δέν ξέρει κán νά θέσει τό ζήτημα. Λέει ὅτι ὁ Σισμόντι ἐβλεπε τήν ἀντίθεση, καί ἀρκεῖται σ' αὐτό, λές καί ἡ ἱστορία δέν ἔχει δείξει τίς πιό πολύμορφες μέθοδες καί τούς πιό ποικίλους τρόπους κριτικῆς τῶν ἀντιθέσεων τοῦ καπιταλισμοῦ. Λέγοντας ὅτι ὁ Σισμόντι πίστευε πῶς οἱ μηχανές δέν εἶναι ἐπιζήμιες αὐτές καθαυτές, ἀλλά λόγω τῆς δράσης τους στό δοσμένο κοινωνικό σύστημα, ὁ Ἐφρούσι δέν παρατηρεῖ κán πόσο πρωτόγονη, ἐπιπόλαια-συναισθηματική εἶναι ἡ ἀποψη πού ὑπάρχει ἤδη στό συλλογισμό αὐτό. Ὁ Σισμόντι πραγματικά σκεφτόταν

* Καί εἶδαμε ἐπανελημμένα ὅτι ὁ Ἐφρούσι προσπάθησε παντοῦ νά κάνει τή σύγκριση αὐτή τοῦ Σισμόντι μέ τή σύγχρονη θεωρία.

ἔτσι: εἶναι ἢ δὲν εἶναι ἐπιζήμιες οἱ μηχανές; καί «ἔλυνε» τό ζήτημα μ' ἓνα ἀπόφθεγμα: οἱ μηχανές εἶναι ὠφέλιμες μόνον ὅταν ἡ παραγωγή κανονίζεται ἀνάλογα μέ τήν κατανάλωση (πρβλ. τίς περικοπές στό «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» τεύχος 7, σελ. 156). "Υστερα ἀπ' ὅλα ὅσα ἔχουν ἐκτεθεῖ πιό πάνω δὲν ὑπάρχει λόγος ν' ἀποδείξουμε δῶ ὅτι μιὰ παρόμοια «λύση» δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρά ἀντικατάσταση τῆς ἐπιστημονικῆς ἀνάλυσης τοῦ καπιταλισμοῦ μέ μιὰ μικροαστική οὐτοπία. Τόν Σισμόντι δὲν μπορεῖ νά τόν κατηγορήσει κανεῖς, γιατί δὲν ἔκανε μιὰ τέτια ἀνάλυση. Οἱ ἱστορικές ὑπηρεσίες δὲν κρίνονται ἀπό κείνο πού δὲν ἔδωσαν οἱ προσωπικότητες τῆς ἱστορίας σέ σύγκριση μέ τίς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς τους, ἀλλά ἀπό τό *καινούργιο πού ἔδωσαν* σέ σύγκριση μέ τούς προγενεστέρους του. Ἐμεῖς ὁμῶς ἐδῶ δὲν κρίνουμε τώρα τόν Σισμόντι, οὔτε τήν πρωτόγονη συναισθηματική του ἄποψη, ἀλλά τόν οἰκονομολόγο τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτσβο», πού ὡς τὰ σήμερα δὲν καταλαβαίνει τή διαφορά τῆς ἄποψης αὐτῆς ἀπό τή νεότατη. Δέ καταλαβαίνει* ὅτι, γιά νά δώσει τό χαρακτηρισμό τῆς διαφορᾶς αὐτῆς, δέ θά ἔπρεπε νά βάλει τό ζήτημα ἂν ὁ Σισμόντι ἦταν ἐχθρός τῶν μηχανῶν, ἢ ὄχι, ἀλλά ἂν καταλάβαινε ὁ Σισμόντι τή σημασία τῶν μηχανῶν στό κεφαλαιοκρατικό σύστημα, ἂν καταλάβαινε τό ρόλο τῶν μηχανῶν στό σύστημα αὐτό, *σάν παράγοντα προόδου*. Καί τότε ὁ οἰκονομολόγος τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» θά μπορούσε νά παρατηρήσει, ὅτι ὁ Σισμόντι ἀπό τή *μικροαστική, οὐτοπική* του ἄποψη δὲν μπορούσε *κάν* νά βάλει τέτιο ζήτημα καί ὅτι ἡ διαφορά τῆς νέας θεωρίας βρίσκεται ἀκριβῶς στό ὅτι βάζει καί λύνει τό πρόβλημα. Τότε ὁ Ἐφρούσι θά μπορούσε νά καταλάβει ὅτι ὁ Σισμόντι, ἀντικατασταίνοντας τό ζήτημα τοῦ ἱστορικοῦ ρόλου τῶν μηχανῶν στή δοσμένη, τήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία μέ τό ζήτημα τῶν ὄρων τῆς «ὠφελιμότητος» καί τῆς «χρησιμότητος» τῶν μηχανῶν γενικά, κατέληγε φυσιολογικά στή θεωρία τοῦ «κινδύνου» τοῦ καπιταλισμοῦ καί τῆς κεφαλαιοκρατικῆς χρησιμοποίησης τῶν μηχανῶν, ἔκανε ἐκκλήσεις ὅτι εἶναι ἀνάγκη «ν' ἀναχαιτιστεῖ», «νά μετριαστεῖ», «νά ρυθμιστεῖ» ἢ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ, καί ἔτσι καταντοῦσε *ἀντιδραστικός*. Ἡ μή κατανόηση τοῦ ἱστορικοῦ ρόλου τῶν μηχανῶν, *σάν παράγοντα προόδου*,

* Στίς ἐκδόσεις τοῦ 1898 καί τοῦ 1908 δὲν ὑπάρχουν οἱ φράσεις: «τή διαφορά τῆς ἄποψης αὐτῆς ἀπό τή νεότατη. Δέν καταλαβαίνει». Ἡ Σύντ.

ἀποτελεῖ ἀκριβῶς μιὰ ἀπό τίς αἰτίες, πού ἔδωσε τό δικαίωμα στή νεότατη θεωρία νά χαρακτηρίσει *ἀντιδραστική* τή διδασκαλία τοῦ Σισμόντι.

Φυσικά, ἐμεῖς δέ θά ἐκθέσουμε ἐδῶ τή νεότατη διδασκαλία (δηλ. τή διδασκαλία τοῦ Μάρξ) γιά τή μηχανική παραγωγή. Παραπέμπουμε τόν ἀναγνώστη ἔστω καί στήν προαναφερόμενη μελέτη τοῦ Ν. Ζίμπερ, κεφ. X: «Οἱ μηχανές καί ἡ μεγάλη βιομηχανία» καί ἰδιαίτερα στό κεφάλαιο XI: «Ἀνάλυση τῆς θεωρίας τῆς μηχανικῆς παραγωγῆς»*. Θά σημειώσουμε μόνο πολύ σύντομα τήν οὐσία της. Συνοψίζεται σέ δύο σημεία: 1ο, στήν ἱστορική ἀνάλυση, πού καθόρισε τή θέση τῆς μηχανικῆς παραγωγῆς στή σειρά τῶν ἄλλων σταδίων ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ καί στή σχέση τῆς μηχανικῆς βιομηχανίας ἀπέναντι στά προγενέστερα αὐτά στάδια (ἀπλή κεφαλαιοκρατική συνεργασία καί κεφαλαιοκρατική μανουφακτούρα). 2ο, στήν ἀνάλυση τοῦ ρόλου τῶν μηχανῶν στήν κεφαλαιοκρατική οἰκονομία καί ἰδιαίτερα στήν ἀνάλυση τοῦ μετασχηματισμοῦ ὄλων τῶν συνθηκῶν ζωῆς τοῦ πληθυσμοῦ, πού ἐπιφέρει ἡ μηχανική βιομηχανία. Σχετικά μέ τό πρῶτο σημεῖο ἡ θεωρία διαπίστωσε ὅτι ἡ μηχανική βιομηχανία ἀποτελεῖ ἀπλῶς τό ἕνα στάδιο (καί συγκεκριμένα τό ἀνώτερο) τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς καί ἔδειξε ὅτι γεννιέται ἀπό τή μανουφακτούρα. Στό δεύτερο σημεῖο ἡ θεωρία διαπίστωσε ὅτι ἡ μηχανική βιομηχανία ἀποτελεῖ γιγάντια πρόοδο στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία, ὄχι μόνο ἐπειδή ἀνεβάζει σέ τεράστιο βαθμό τίς παραγωγικές δυνάμεις καί κοινωνικοποιεῖ τήν ἐργασία σέ ὅλη τήν κοινωνία**, ἀλλά κι ἐπειδή καταστρέφει τό μανουφακτουρικό καταμερισμό τῆς ἐργασίας, κάνει ἀναγκαῖο τό πέρασμα τῶν ἐργατῶν ἀπό μιὰ ἀπασχόληση σέ ἄλλη, καταλύει ὀριστικά τίς καθυστερημένες πατριαρχικές

* «Γιά νά ποῦμε τήν ἀλήθεια —λέει ὁ Ζίμπερ στήν ἀρχή τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ— ἡ θεωρία γιά τίς μηχανές καί τή μεγάλη βιομηχανία, πού ἀναλύουμε, ἀποτελεῖ μιὰ τόσο ἀνεξάντλητη πηγή καινούργιων σκέψεων καί πρωτότυπων ἐρευνῶν, ὥστε, ἂν σκεφοῦταν κανεῖς νά ἐξετάσει πέρα γιά πέρα τίς σχετικές ἀρετές τῆς θεωρίας αὐτῆς, θά χρειαζόταν νά γράψει μόνο πάνω στό θέμα αὐτό σχεδόν ἕνα ὁλόκληρο βιβλίο» (σελ. 473).

** Συγκρίνοντας τό «συνδυασμό τῆς ἐργασίας» στήν κοινότητα καί στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία μέ τή μηχανική βιομηχανία, ὁ Ζίμπερ παρατηρεῖ μέ ὄλο του τό δίκαιο: «Ἀνάμεσα στόν "προσθετό" τῆς κοινότητος καί στόν "προσθετό" τῆς κοινωνίας μέ μηχανική παραγωγή ὑπάρχει περίπου ἡ ἴδια διαφορά, πού ὑπάρχει λογουχάρη ἀνάμεσα στή *μονάδα* 10 καί στή *μονάδα* 100» (σελ. 495).

σχέσεις, ιδιαίτερα στο χωριό*, δίνει ισχυρότατη ώθηση στο προοδευτικό κίνημα τῆς κοινωνίας τόσο γιά τίς αἰτίες, πού ἀναφέραμε παραπάνω, ὅσο καί λόγω τῆς συγκέντρωσης τοῦ βιομηχανικοῦ πληθυσμοῦ. Ἡ πρόοδος αὐτή, ὅπως καί ὅλες οἱ ἄλλες πρόοδοι τοῦ καπιταλισμοῦ, συνοδεύονται ἐπίσης ἀπό τήν «πρόοδο» τῶν ἀντιθέσεων, δηλ. ἀπό τήν ὄξυνση καί τήν ἐπέκτασή τους.

Ὁ ἀναγνώστης, θά ρωτήσῃ, ἴσως, τί ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἀνάλυση τῶν ἀπόψεων τοῦ Σισμόντι γιά ἓνα τόσο πασίγνωστο ζήτημα καί ἡ τόσο συνοπτική ἔκθεση τῆς καινούργιας θεωρίας, πού ὄλοι τήν «ξέρουν» καί ὄλοι εἶναι «σύμφωνοι» μαζί της;

Καί γιά νά δοῦμε τή «συμφωνία» αὐτή, θά πάρουμε τώρα τόν πιό ἐπιφανή ναρόντικο οἰκονομολόγο, τόν κ. Ν. — ον, πού διατείνεται ὅτι ἐφαρμόζει αὐστηρά τή νεότατη θεωρία. Ὅπως εἶναι γνωστό, στά «Δοκίμιά» του ὁ κ. Ν. — ον ἔβαλε σάν ἓνα ἀπό τά εἰδικά καθήκοντά του τή μελέτη τῆς κεφαλαιοκρατικοποίησης τῆς ρωσικῆς ὑφαντουργικῆς βιομηχανίας, πού τή χαρακτηρίζει ἴσα-ἴσα ἡ μεγαλύτερη χρησιμοποίηση μηχανῶν.

Γιεννιέται τό ἐρώτημα, ποιά ἄποψη ἀκολουθεῖ ὁ κ. Ν. — ον στό ζήτημα αὐτό: τήν ἄποψη τοῦ Σισμόντι (τοῦ ὁποίου ὅπως εἶδαμε, συμμερίζεται τήν ἄποψη γιά πάρα πολλές πλευρές τοῦ καπιταλισμοῦ) ἢ τήν ἄποψη τῆς νεότατης θεωρίας; Σ αὐτό τό τόσο σπουδαῖο ζήτημα εἶναι ρωμαντικός ἢ... ρεαλιστής;**

Εἶδαμε ὅτι ἡ πρώτη διαφορά τῆς νεότατης θεωρίας βρίσκεται στήν ἱστορική ἀνάλυση τῆς γέννησης τῆς μηχανικῆς βιομηχανίας ἀπό τήν κεφαλαιοκρατική μανουφακτούρα. Μήπως ὁ κ. Ν. — ον ἔβαλε τό ζήτημα τῆς γέννησης τῆς ρωσικῆς μηχανικῆς βιομηχανίας; Ὁχι. Εἶναι ἀλήθεια πώς ἀνέφερε ὅτι πρὶν ἀπ' αὐτήν προηγήθηκε ἡ δουλιὰ στό σπίτι γιά τόν κεφαλαιοκράτη καί τό χειροτεχνικό «ἐργοστάσιο»***, τό ζή-

* Ζίμπερ, στό ἔργο πού ἀναφέραμε, σελ. 467.

** Ἡ λέξη «ρεαλιστής» μπήκε ἐδῶ στή θέση τῆς λέξης μαρξιστής ἀποκλειστικά ἐξαιτίας τῆς λογοκρισίας. Γιά τόν ἴδιο λόγο οἱ παραπομπές στό «Κεφάλαιο» ἔχουν ἀντικατασταθεῖ μέ τίς παραπομπές στό βιβλίο τοῦ Ζίμπερ, πού ἔκανε μιά ἔκθεση τοῦ «Κεφαλαίου» τοῦ Μάρξ (Σημείωση τοῦ συγγραφέα στήν ἔκδοση τοῦ 1908. Ἡ Σύντ.).

*** Σελ. 108. Περικοπή ἀπό τή «Συλλογή στατιστικῶν στοιχείων τοῦ κυβερνεῖου Μόσχας», τόμ. VII, μέρος III, σελ. 32 (οἱ στατιστικοὶ ἐκθέ-

τημα όμως της σχέσης της μηχανικής βιομηχανίας προς το προηγούμενο στάδιο όχι μόνο δεν τό εξήγησε, μά ούτε καν «παρατήρησε» ότι, σύμφωνα μέ τήν επιστημονική όρολογία, *έργοστάσιο* δέν μπορούσε νά όνομαστέι τό προηγούμενο στάδιο (ή χειροτεχνική παραγωγή στό σπίτι ή στό έργαστήρι του κεφαλαιοκράτη), πού θά πρέπει νά χαρακτηριστεί, άναμφισβήτητα, *κεφαλαιοκρατική μανουφακτούρα**.

*Ας μή νομίζει ό άναγνώστης ότι ή «έλλειψη» αυτή δέν είναι σπουδαία. Αντίθετα, έχει τεράστια σημασία. Πρώτο, ό κ. Ν. — ον ταυτίζει έτσι τόν *καπιταλισμό μέ τή μηχανική βιομηχανία*. Αυτό είναι χοντρό λάθος. Η σημασία της επιστημονικής θεωρίας βρίσκεται άκριβώς στό ότι ξεκαθάρισε τήν πραγματική θέση της μηχανικής βιομηχανίας, πού άποτελεί ένα στάδιο του καπιταλισμού. Αν ό κ. Ν. — ον άκολουθούσε τήν άποψη της θεωρίας αυτής, θά μπορούσε νά παρουσιάσει τήν ανάπτυξη και τή νίκη της *μηχανικής βιομηχανίας*, σάν «*πάλη* δύο *οικονομικών μορφών*»: ανάμεσα σέ κάποια άγνωστη «μορφή», πού στηρίζεται στην κατοχή άπομέρους της άγροτιάς των έργαλείων παραγωγής** και στον «*καπιταλισμό*» (σελ. 2, 3, 66, 198 κ. ά.), ενώ στην πραγματικότητα βλέπουμε *πάλη* ανάμεσα στή *μηχανική βιομηχανία και στην κεφαλαιοκρατική μανουφακτούρα*; Για τήν *πάλη* αυτή ό κ. Ν. — ον δέν είπε ούτε λέξη, παρά τό γεγονός, ότι άκριβώς στην ύφαντουργική βιομηχανία, πού τή διάλεξε, σύμφωνα μέ τά λόγια του, ειδικά σάν αντικείμενο μελέτης (σελ. 79) έγινε μιά τέτια άκριβώς αντικατάσταση *ανάμεσα στις* δύο *μορφές* του *καπιταλισμού*: τήν αντικατάσταση αυτή ό κ. Ν. — ον τή διαστρέβλωσε και τήν παρουσίασε σάν αντικατάσταση της «*λαϊκής παραγωγής*» από τόν «*καπιταλισμό*». Δέν είναι όλοφάνερο ότι στην ουσία δέν τόν ένδιέφερε κα-

τον έδώ τό έργο του Κορσάκ «Οί μορφές της βιομηχανίας»): «Από τό 1822 αλλάζει έντελώς ή ίδια ή όργάνωση των βιοτεχνικών επαγγελματιών —οί άγρότες παύουν νά είναι ανεξάρτητοι βιοτέχνες παραγωγοί και έκτελουν μόνο όρισμένες εργασίες της μεγάλης έργοστασιακής βιομηχανίας, περιορίζονται μόνο στην πληρωμή μέ τό κομμάτι».

* Ο Ζίμπερ τόνιζε πολύ δικαιολογημένα ότι είναι άκατάλληλη ή συνηθισμένη όρολογία (φάμπρικα, έργοστάσιο κλπ.) γιά τίς επιστημονικές έρευνες και ότι είναι ανάγκη νά ξεχωρίζεται ή μηχανική βιομηχανία από τήν κεφαλαιοκρατική μανουφακτούρα: σελ. 474.

** Ν.—ον σελ. 322. Διαφέρει αυτό έστω και κατά ένα γιώτα από τήν έξιδανίκευση του πατριαρχικού άγροτικού νοικοκυριού, πού συναντούμε στον Σισμόντι;

θόλου τό ζήτημα τῆς *πραγματικῆς* ἀνάπτυξης τῆς μηχανικῆς βιομηχανίας καί ὅτι πίσω ἀπό τή «λαϊκή παραγωγή» κρύβεται μιὰ οὐτοπία ἐντελῶς τοῦ γούστου τοῦ Σισμόντι; Δεύτερο, ἂν ὁ κ. Ν. — ὄν ἔβαζε τό ζήτημα τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης τῆς ρωσικῆς μηχανικῆς βιομηχανίας, θά μπορούσε νά μιλάει γιά «ἐμφύτευση τοῦ καπιταλισμοῦ» (331, 283, 323 κ. ἄ. σελ.), στηριζόμενος στά γεγονότα τῆς παροχῆς ὑποστήριξης καί βοήθειας ἀπομέρους τῆς κυβέρνησης — γεγονότα πού συνέβηκαν καί στήν Εὐρώπη; Γιεννιέται τὸ ἐρώτημα: ποῖόν μιμεῖται; τόν Σισμόντι, πού μιλοῦσε μέ τόν ἴδιο τρόπο γιά «ἐμφύτευση», — ἢ τόν ἐκπρόσωπο τῆς νεότατης θεωρίας, πού μελέτησε τήν ἀντικατάσταση τῆς μανουφακτοῦρας μέ τή μηχανική βιομηχανία; Τρίτο, ἂν ὁ κ. Ν. — ὄν ἔβαζε τό ζήτημα τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης τῶν μορφῶν τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία (στήν ὑφαντουργική βιομηχανία) θά μπορούσε νά ἀγνοεῖ τήν ὑπαρξή τῆς κεφαλαιοκρατικῆς μανουφακτοῦρας στά ρωσικά «βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα»;* Καί ἂν ἀκολουθοῦσε *πραγματικά* τή θεωρία καί προσπαθοῦσε νά ἀναλύσει ἐπιστημονικά ἔστω καί μιὰ μικρή γωνίτσα αὐτῆς τῆς τάχα «λαϊκῆς παραγωγῆς», — τί θά γινόταν μέ τίν τόσο κακότεχνη εἰκόνα τοῦ τῆς ρωσικῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας, εἰκόνα πού παρουσιάζει κάποια ἀσαφῆ «λαϊκή παραγωγή» καί ἕναν ἀποσπασμένο ἀπ' αὐτήν «καπιταλισμό», πού ἀγκαλιάζει μόνο μιὰ «χούφτα» ἐργάτες (σελ. 326 κ. ἄ.);

Συνοψίζουμε: στό πρῶτο σημεῖο, πού δείχνει τή διαφορά ἀνάμεσα στή νεότατη θεωρία τῆς μηχανικῆς βιομηχανίας καί στή ρωμαντική, ὁ κ. Ν. — ὄν *δέν* *μπορεῖ* *σέ* *καμιά* *περίπτωση* *νά* *θεωρηθεῖ* *ὀπαδός* *τῆς* *πρώτης*, γιατί δέν καταλαβαίνει οὔτε κἀν τήν ἀνάγκη νά βάλει τό ζήτημα τῆς γέννησης τῆς μηχανικῆς βιομηχανίας σάν *ἰδιαίτερον* *σταδίου* *τοῦ* *καπιταλισμοῦ* καί ἀποσιωπᾷ τήν ὑπαρξή τῆς κεφαλαιοκρατικῆς

* Ἐμεῖς ὑποθέτουμε ἐδῶ ὅτι δέν χρειάζεται ν' ἀποδείξουμε τό πασίγνωστο αὐτό γεγονός. Φτάνει νά θυμηθοῦμε τήν κλειθροποιία τοῦ Πάβλοβο, τή βυρσοδεψία τοῦ Μπογκορόντσκ, τήν ὑποδηματοποιία τοῦ Κίμρι, τήν πιλοποιία τῆς περιφέρειας Μολβίτιν, τήν παραγωγή φουσαρμόνικων καί σαμποβαριῶν τῆς Τούλας, τή χρυσοχοῖα τοῦ Κράσνογε Σελό καί τῆς Ρίμπναγια Σλομπόντα, τήν παραγωγή κουταλιῶν τοῦ Σεμίονοβσκ καί εἰδῶν ἀπό κέρατα τῆς «Οὐστιάνστσιννα», τήν κεισεδοποιία στό νομό Σεμίονοβσκ τοῦ Κυβερνεῖου Νίζνι Νόβγοροντ κλπ. Τά ἀναφέραμε αὐτά ἀπό μνήμης: ἂν πάρει κανεῖς ὀποιαδήποτε μελέτη τῆς βιοτεχνίας θά μπορεῖ νά μεγαλώσει τόν κατάλογο χωρίς τέλος.

μανουφακτούρας, αὐτοῦ τοῦ σταδίου τοῦ καπιταλισμοῦ, πού προηγήθηκε ἀπό τίς μηχανές. Στή θέση τῆς ἱστορικῆς ἀνάλυσης προσπαθεῖ νά χῶσει τήν οὐτοπία τῆς «λαϊκῆς παραγωγῆς».

Τό δεύτερο σημεῖο ἀφορᾷ τή διδασκαλία τῆς νεότατης θεωρίας γιά τό μετασχηματισμό τῶν κοινωνικῶν σχέσεων ἀπό τή μηχανική βιομηχανία. Ὁ κ. Ν. — ον οὔτε κἀν προσπάθησε ν' ἀναλύσει τό ζήτημα αὐτό. Ἐθνηοσε πολύ γιά τόν καπιταλισμό, ἔκλαιγε γιά τήν ἐμφάνιση τοῦ ἐργοστασίου (ὅπως ἀκριβῶς ἔκλαιγε καί ὁ Σισμόντι), δέν ἔκανε ὅμως καμιᾶ προσπάθεια νά μελετήσῃ τό μετασχηματισμό τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν, πού πραγματοποιήσῃ τό ἐργοστάσιο*. Γι' αὐτό θά χρειαζόταν ἀκριβῶς ἡ σύγκριση τῆς μηχανικῆς βιομηχανίας μέ τά προηγούμενα στάδια, πού δέν ὑπάρχουν γιά τόν κ. Ν. — ον. Κατά τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο τοῦ εἶναι ἐντελῶς ξένη ἡ ἄποψη τῆς νεότατης θεωρίας γιά τίς μηχανές, πού ἀποτελοῦν παράγοντα προόδου τῆς δοσμῆτης κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνίας. Καί πάλι οὔτε κἀν ἔβαλε τό ζήτημα αὐτό**, μά καί δέν μπορούσε νά τό βάλῃ, γιατί τό ζήτημα αὐτό δέν εἶναι παρά ἀποτέλεσμα τῆς ἱστορικῆς μελέτης τῆς ἀντικατάστασης τῆς μιᾶς μορφῆς τοῦ καπιταλισμοῦ ἀπό τήν ἄλλη, ἐνῶ γιά τόν κ. Ν. — ον ὁ καπιταλισμός ἀντικατασταίνει... tout court*** τή «λαϊκή παραγωγή».

Ἄν μέ βάση τή «μελέτη» τοῦ κ. Ν. — ον γιά τήν κεφαλαιοκρατικοποίηση τῆς ὑφαντουργικῆς βιομηχανίας τῆς Ρωσίας βάζαμε τό ἐρώτημα: πῶς βλέπει ὁ κ. Ν. — ον τίς μηχανές; — δέ θά μπορούσαμε νά πάρουμε ἄλλη ἀπάντηση ἐκτός ἀπό κείνη, πού τήν ξέρουμε ἤδη ἀπό τόν Σισμόντι. Ὁ κ. Ν. — ον παραδέχεται ὅτι οἱ μηχανές ἀνεβάζουν τήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας (αὐτό δά ἔλειπε νά μὴν τό παραδέχεται οὔτε αὐτό!), — ὅπως τό παραδεχόταν καί ὁ Σισμόντι. Ὁ κ. Ν. — ον λέει ὅτι δέν εἶναι ἐπιζήμιες οἱ μηχανές, ἀλλά ἡ κεφαλαιοκρατική χρησιμοποίησή τους, ὅπως ἔλεγε καί ὁ Σισμόντι. Ὁ κ. Ν. — ον ὑποθέτει ὅτι «ἐμεῖς», εἰσάγοντας τίς μηχανές, δέν

* Παρακαλοῦμε νά μὴν ξεχνιέται ὅτι ἡ ἐπιστημονική σημασία τοῦ ὄρου αὐτοῦ διαφέρει ἀπό τή συνθησιμένη. Ἡ ἐπιστήμη περιορίζει τή χρησιμοποίησή του μόνον στή μεγάλη μηχανική βιομηχανία.

** Ὅπως τό ἔβαλε, λχ., ὁ Α. Βόλγκιν, «Ἡ θεμελίωση τοῦ ναροντικισμοῦ στά ἔργα τοῦ κ. Βοροντσόφ (Β.Β.)», Πετροῦπολη, 1896.

*** — ἀπλῶς. Ἡ Σύντ.

προσέξαμε ότι ή παραγωγή πρέπει ν' αντιστοιχεί στη «λαϊκή καταναλωτική ικανότητα», — όπως τό υπέθετε καί ό Σισμόντι.

Αυτό είναι όλο. 'Ο κ. Ν.—ον δέν υποθέτει τίποτ' άλλο. Τά προβλήματα πού έβαλε καί έλυσε ή νεότατη θεωρία ό κ. Ν.—ον ούτε καν θέλει νά τά ξέρει, γιατί δέν προσπάθησε καν νά έξετάσει, ούτε τήν ιστορική αντικατάσταση τών διάφορων μορφών τής κεφαλαιοκρατικής παραγωγής στη Ρωσία (έστω καί μέ παράδειγμα τήν ύφαντουργική βιομηχανία πού μās δίνει), ούτε τό ρόλο τών μηχανών σαν παράγοντα προόδου στό δοσμένο κεφαλαιοκρατικό σύστημα.

Έτσι λοιπόν καί στό πρόβλημα τών μηχανών — στό σοβαρότατο αυτό πρόβλημα τής θεωρητικής οικονομίας — ό κ. Ν.—ον υποστηρίζει τήν άποψη του Σισμόντι. 'Ο κ. Ν.—ον κρίνει πέρα για πέρα σαν ρωμαντικός, πράγμα πού δέν τόν έμποδίζει, φυσικά, καθόλου νά παραθέτει περικοπές πάνω στις περικοπές.

Αυτό δέν άφορά μόνο τό παράδειγμα τής ύφαντουργικής βιομηχανίας, αλλά καί όλους τούς συλλογισμούς του κ. Ν.—ον. Θυμηθείτε έστω τό παράδειγμα τής άλευροβιομηχανίας, πού αναφέραμε πιο πάνω. Η διαπίστωση τής εισαγωγής μηχανών χρησιμεύει στον κ. Ν.—ον μόνο σαν άφορμή για συναισθηματικές κλάψες ότι τό άνέβασμα αυτό τής παραγωγικότητας τής έργασίας δέν αντιστοιχεί στη «λαϊκή καταναλωτική ικανότητα». Ούτε καν σκέφτηκε νά έξετάσει τούς μετασχηματισμούς, πού έπιφέρει γενικά στό κοινωνικό σύστημα ή μηχανική βιομηχανία (καί τέτοιους μετασχηματισμούς έχει έπιφέρει πραγματικά στη Ρωσία). Δέν καταλαβαίνει καθόλου τό ζήτημα αν οι μηχανές αυτές άποτελοϋσαν ή όχι πρόοδο στη δοσμένη κεφαλαιοκρατική κοινωνία*.

"Ο,τι είπώθηκε για τόν κ. Ν.—ον άφορά *a fortiori*** καί τούς άλλους ναρόντικους οικονομολόγους: ό ναρόντικισμός στό ζήτημα τών μηχανών υποστηρίζει ως τά τώρα τήν άποψη του μικροαστικού ρωμαντισμού, αντικατασταίνοντας τήν οικονομική άνάλυση μέ συναισθηματικούς πόθους.

* Στο κείμενο αναφέρονται, μέ βάση τή θεωρία του Μάρξ, τά καθήκοντα εκείνα τής κριτικής τών άπόψεων του κ. Ν.—ον, πού τά εκπλήρωσα άργότερα στην «Ανάπτυξη του καπιταλισμού». (Σημείωση του συγγραφέα στην έκδοση του 1908. Η Σύντ.).

** —πολύ περισσότερο. Η Σύντ.

X. Ο ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΤΙΣΜΟΣ⁶¹

Τό τελευταίο θεωρητικό ζήτημα, πού μᾶς ἐνδιαφέρει, ἀπό τό σύστημα τῶν ἀπόψεων τοῦ Σισμόντι εἶναι τό ζήτημα τοῦ προστατευτισμοῦ. Στά «Nouveaux Principes» ὁ Σισμόντι ἀφιερώνει στό ζήτημα αὐτό ὄχι λίγο χῶρο, ἐκεῖ ὅμως τό ἐξετάζει περισσότερο ἀπό τήν πρακτική πλευρά — ἀπ' ἀφορμή τό κίνημα ἐνάντια στούς νόμους γιά τά σιτηρά στήν Ἀγγλία. Τό τελευταίο αὐτό ζήτημα θά τό ἐξετάσουμε παρακάτω, γιατί περιλαμβάνει καί ἄλλα πιά πλατιά προβλήματα. Ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρει γιά τήν ὥρα μόνον ἡ ἄποψη τοῦ Σισμόντι γιά τόν προστατευτισμό. Τό ζήτημα αὐτό παρουσιάζει ἐνδιαφέρον ὄχι γιατί πρόκειται γιά κάποια καινούργια οἰκονομική ἀντίληψη τοῦ Σισμόντι, πού δέν ἔχει συμπεριληφθεῖ στήν προηγούμενη ἐκθεση, ἀλλά γιατί δείχνει πῶς καταλαμβάνει τή σύνδεση ἀνάμεσα στήν «οἰκονομία» καί στό «ἐποικοδόμημα». Ὁ Ἐφρουσι βεβαιώνει τούς ἀναγνώστες τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτσβο», ὅτι ὁ Σισμόντι εἶναι «ένας ἀπό τούς πρώτους καί τούς πιά προικισμένους προδρόμους τῆς σύγχρονης ἱστορικῆς σχολῆς», ὅτι ἐξεγείρεται «ἐνάντια στήν ἀπομόνωση τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων ἀπ' ὄλους τούς ἄλλους κοινωνικούς παράγοντες». «Στά ἔργα τοῦ Σισμόντι διατυπώνεται ἡ ἄποψη ὅτι τά οἰκονομικά φαινόμενα δέν πρέπει ν' ἀπομονώνονται ἀπό τούς ἄλλους κοινωνικούς παράγοντες, ὅτι πρέπει νά μελετιοῦνται σέ σύνδεση μέ τά γεγονότα, πού ἔχουν κοινωνικοπολιτικό χαρακτήρα» («Ρούσκογε Μπογκάτσβο» τεῦχος 8, 38-39). Καί τώρα θά δοῦμε στό παράδειγμα πού πήραμε, πῶς καταλάβαινε ὁ Σισμόντι τή σύνδεση τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων μέ τά κοινωνικοπολιτικά.

«Οἱ ἀπαγορεύσεις τῶν εἰσαγωγῶν — λέει ὁ Σισμόντι στό κεφάλαιο «γιά τά τελωνεῖα» (I, IV, ch. XI), — εἶναι τόσο παράλογες καί τόσο ὀλέθριες ὅσο καί οἱ ἀπαγορεύσεις τῶν ἐξαγωγῶν: ἔχουν ἐφευρεθεῖ γιά νά δωρίσουν στό ἔθνος τή μανουφακτούρα, πού δέν τήν εἶχε ἀκόμα· καί δέν μπορεῖ νά ἀρνηθεῖ κανεῖς ὅτι γιά μιᾶ βιομηχανία, πού βρίσκεται στό ξεκίνημα της, ἰσοδυναμοῦν μέ τό πιά ἰσχυρό ἐνθαρρυντικό πρίμ. Ἡ μανουφακτούρα αὐτή παράγει, ἴσως, μόλις τό ἕνα ἑκατοστό τῶν ἐμπορευμάτων ἑνός εἴδους, πού καταναλώνει τό ἔθνος: ἑκατό ἀγοραστῆς θά εἶναι ὑποχρεωμένοι νά συναγωνίζονται μεταξύ τους γιά νά πάρουν τό ἐμπόρευμα ἀπό τό μοναδικό πωλητή, ἐνῶ οἱ ἐνενήντα ἐννέα, στούς ὁποίους δέ θά δόσει,

θά είναι αναγκασμένοι νά ἄρκοῦνται στά λαθραῖα ἐμπορεύματα. Στήν περίπτωση αὐτή ἡ ἀπώλεια γιά τό ἔθνος θά ἰσοδυναμεί μέ 100 καί τό κέρδος μέ 1. Ὅσα ὀφέλη κι ἂν δίνει στό ἔθνος ἡ καινούργια αὐτή μανουφακτοῦρα, — δέ χωράει ἀμβολία ὅτι θά εἶναι πάρα πολύ λίγα, γιά νά δικαιολογηθοῦν τόσο μεγάλες θυσίες. Θά μπορούσε πάντοτε νά βρεῖ κανεῖς λιγότερο σπάταλα μέσα, γιά νά βάλει σέ λειτουργία μιά τέτια μανουφακτοῦρα» (I, 440-441).

Νά πόσο ἀπλά λύνει τό πρόβλημα αὐτό ὁ Σισμόντι: ὁ προστατευτισμός εἶναι «παράλογος», γιατί τό «ἔθνος» χάνει ἀπό αὐτόν!

Γιά ποιό «ἔθνος» μιλάει ὁ οἰκονομολόγος μας; Μέ ποιές οἰκονομικές σχέσεις ἀντιπαραβάλλει τό δοσμένο κοινωνικοπολιτικό γεγονός; Δέν παίρνει καθόλου συγκεκριμένες σχέσεις, κρίνει γενικά γιά τό ἔθνος, ὅπως πρέπει νά εἶναι τό ἔθνος, σύμφωνα μέ τήν ἀντίληψη πού ἔχει γι' αὐτό τό πρέπει. Καί, ὅπως ξέρουμε, οἱ ἀντιλήψεις αὐτές γι' αὐτό τό πρέπει στηρίζονται στόν ἀποκλεισμό τοῦ καπιταλισμοῦ καί στήν κυριαρχία τῆς μικρῆς αὐτοτελοῦς παραγωγῆς.

Εἶναι ὅμως πέρα γιά πέρα ἀνοησία νά ἀντιπαραβάλλει κανεῖς ἕναν κοινωνικοπολιτικό παράγοντα, πού ἀφορᾷ ἕνα συγκεκριμένο οἰκονομικό καθεστῶς καί μόνο αὐτό, μέ κάποιο φανταστικό καθεστῶς. Ὁ προστατευτισμός εἶναι ἕνας «κοινωνικοπολιτικός παράγοντας» τοῦ καπιταλισμοῦ, ὅμως ὁ Σισμόντι δέν τόν ἀντιπαραβάλλει μέ τόν καπιταλισμό, ἀλλά μέ κάποιο ἔθνος γενικά (ἢ μέ ἕνα ἔθνος μικρῶν ἀνεξάρτητων παραγωγῶν). Θά μπορούσε ἴσως, ν' ἀντιπαραβάλλει τόν προστατευτισμό ἀκόμα καί μέ τήν ἰνδική κοινότητα καί νά βγάλει ἀκόμα πιό παραστατικά τό συμπέρασμα ὅτι εἶναι «παράλογος» καί «ὀλέθριος», ὥστόσο «παράλογη» θά ἦταν ἀκριβῶς ἡ ἀντιπαραβολή του καί ὄχι ὁ προστατευτισμός. Ὁ Σισμόντι κάνει ἕνα παιδικό ὑπολογισμό γιά ν' ἀποδείξει ὅτι ὁ προστατευτισμός ὠφελεῖ πάρα πολύ λίγους καί ζημιώνει τή μάζα. Αὐτό ὅμως δέ χρειάζεται καν ν' ἀποδειχτεῖ, γιατί βγαίνει κιόλας ἀπό τήν ἴδια τήν ἔννοια τοῦ προστατευτισμοῦ (ἀδιάφορο ἂν τό ὄφελος εἶναι ἄμεση παροχή πρίμ ἢ παραμερισμός τῶν ξένων ἀνταγωνιστῶν). Εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι ὁ προστατευτισμός ἐκφράζει μιά κοινωνική ἀντίθεση. Μήπως ὅμως στήν οἰκονομική ζωή τοῦ καθεστῶτος, πού δημιούργησε τόν προστατευτισμό, δέν ὑπάρχουν ἀντιθέσεις; Ἀπεναντίας, εἶναι γεμάτη ἀντιθέσεις καί ὁ ἴδιος ὁ Σισμόντι τόνιζε αὐτές τίς ἀντι-

θέσεις σ' ὄλη τήν ἐκθεσή του. Ὁ Σισμόντι, ἀντί νά βγάλει τήν ἀντίθεση αὐτή ἀπό τίς ἀντιθέσεις τοῦ οἰκονομικοῦ καθεστῶτος, πού ὁ ἴδιος τίς διαπίστωσε, ἀγνοεῖ τίς οἰκονομικές ἀντιθέσεις, μετατρέποντας τό συλλογισμό του σ' ἕναν ὀλό-τελα κενό «εὐσεβῆ πόθο». Ἀντί νά ἀντιπαραβάλλει τό θεσμό αὐτό, πού ἐξυπηρετεῖ, ὅπως λέει, τά συμφέροντα μιᾶς μικρῆς ὀμάδας, μέ τή θέση τῆς ὀμάδας αὐτῆς στήν ὄλη οἰκονομία τῆς χώρας καί μέ τά συμφέροντα τῆς ὀμάδας αὐτῆς, τόν ἀντιπαραβάλλει μέ μιᾶ ἀφηρημένη θέση γιά τό «γενικό καλό». Βλέπουμε, συνεπῶς, ὅτι, παρά τόν ἰσχυρισμό τοῦ Ἐφρούσι, ὁ Σισμόντι ἴσα-ἴσα ἀπομονώνει τά οἰκονομικά φαινόμενα ἀπό τά ὑπόλοιπα (ἐξετάζοντας τόν προστατευτισμό χωρίς σύνδεση μέ τό οἰκονομικό καθεστῶς) καί δέν καταλαβαίνει καθόλου τή σύνδεση ἀνάμεσα στά οἰκονομικά καί στά κοινωνικοπολιτικά γεγονότα. Τό κατεβατό, πού παραθέσαμε, περιέχει ὅλα ὅσα μπορεῖ αὐτός νά δώσει σάν θεωρητικός στό ζήτημα τοῦ προστατευτισμοῦ: τά ὑπόλοιπα εἶναι ἀπλῶς ἐπανάληψη αὐτοῦ τοῦ πράγματος. «Εἶναι ἀμφίβολο ἂν οἱ κυβερνήσεις καταλαβαίνουν καλά πόσο τους στοιχίζει τό ὄφελος αὐτό (ἢ ἀνάπτυξη τῆς μανουφακτοῦρας) καί τί τρομερές θυσίες ἐπιβάλλουν στους καταναλωτές» (I, 442-443). «Οἱ κυβερνήσεις τῆς Εὐρώπης ἤθελαν νά ἐξασκήσουν βία πάνω στή φύση» (faire violence à la nature). Ποιά φύση; Μήπως ὁ προστατευτισμός «ἐξασκεῖ βία» πάνω στή φύση τοῦ καπιταλισμοῦ; «Ἀνάγκασαν τό ἔθνος τρόπον τινά (en quelque sorte), νά ἐνεργήσει λαθεμένα» (I, 448). «Ὅρισμένες κυβερνήσεις ἔφτασαν στό σημεῖο νά πληρώνουν τούς ἐμπόρους τους, γιά νά τούς δόσουν τή δυνατότητα νά πουλοῦν πιό φτηνά· ὅσο πιό παράξενη εἶναι ἡ θυσία αὐτή, ὅσο πιό πολύ ἔρχεται σέ ἀντίθεση μέ τούς πιό ἀπλούς ὑπολογισμούς, τόσο πιό πολύ τήν ἀποδίδουν στήν ἀνώτερη πολιτική... Οἱ κυβερνήσεις πληρώνουν τούς ἐμπόρους τους σέ βάρος τῶν ὑπηκόων τους» (I, 421), κτλ., κτλ... Νά τί συλλογισμούς μᾶς σερβίρει ὁ Σισμόντι! Σέ ἄλλα σημεία, βγάζοντας ἕνα εἶδος συμπεράσματος ἀπό τούς συλλογισμούς αὐτούς, ὀνομάζει τόν καπιταλισμό «τεχνητό» καί «ἐμφυτευμένο» (I, 379, opulence factice), «φυτό θερμοκηπίου» (II, 456) κτλ. Ἐφόσον ἄρχισε νά βάζει εὐσεβεῖς πόθους στή θέση τῆς ἀνάλυσης τῶν δοσμένων ἀντιθέσεων, φτάνει στήν ἄμεση διαστρέβλωση τῆς πραγματικότητας γιά τό χατήρι αὐτῶν τῶν πόθων. Βγαίνει ὅτι ἡ κεφαλαιοκρατική βιομηχανία, πού τήν «ὑποστηρίζουν» μέ τόση θέρμη,

είναι αδύνατη, άνεδαφική κτλ., δέν παίξει κυρίαρχο ρόλο στήν οίκονομία τής χώρας καί, *συνεπώς* ὁ κυρίαρχος αὐτός ρόλος ἀνήκει στή μικρή παραγωγή κτλ. Τό ἀναμφισβήτητο καί ἀδιαφιλονίκητο γεγονός, ὅτι τόν προστατευτισμό τόν ἔχει δημιουργήσει μόνο ἕνα ὀρισμένο οίκονομικό σύστημα καί ὀρισμένες ἀντιθέσεις τοῦ συστήματος αὐτοῦ, ὅτι ἐκφράζει τά πραγματικά συμφέροντα μιᾶς πραγματικῆς τάξης, πού παίξει *κυρίαρχο* ρόλο στήν ἔθνική οίκονομία, μετατρέπεται σέ τίποτα, περνάει καί στήν ἀντίθεσή του ἀκόμα μέ τή βοήθεια ὀρισμένων συναισθηματικῶν φράσεων! Ὅριστε ἕνα ἀκόμα δειγματάκι (ἀπ' ἀφορμή τόν προστατευτισμό στή γεωργία, — I, 265, στό κεφάλαιο τῶν νόμων γιά τά σιτηρά):

«Οἱ ἄγγλοι μᾶς παρουσιάζουν τίς μεγάλες φέρμες τους σάν μοναδικό μέσο γιά νά βελτιωθεῖ ἡ γεωργία, δηλ. νά παράγουν μιά μεγαλύτερη ἀφθονία ἀγροτικῶν προϊόντων σέ χαμηλότερη τιμή, ἐνῶ στήν πραγματικότητα γίνεται ἀκριβῶς τό ἀντίθετο, τά παράγουν πιό ἀκριβά...».

Εἶναι ἐξαιρετικά χαρακτηριστικό τό ἀπόσπασμα αὐτό, πού δείχνει τόσο ἀνάγλυφα τίς μέθοδες συλλογισμοῦ τῶν ρωμαντικῶν πού τίς ἔχουν ἀφομοιώσει στό ἀκέραιο οἱ Ρῶσοι ναρόντικοι! Τό γεγονός τής ἀνάπτυξης τοῦ συστήματος τῆς φέρμας καί τῆς τεχνικῆς προόδου πού συνδέεται μ' αὐτήν, παρουσιάζεται μέ τή μορφή ἑνός συστήματος, πού εἰσάγεται προμελετημένα: οἱ ἄγγλοι (δηλ. οἱ ἄγγλοι οίκονομολόγοι) παρουσιάζουν τό σύστημα αὐτό τελειοποίησης τῆς γεωργίας σάν τό μοναδικό μέσο. Ὁ Σισμόντι θέλει νά πεῖ ὅτι «θά μπορούσαν νά ὑπάρχουν» καί ἄλλα μέσα γιά τό ἀνέβασμά της, ἐκτός ἀπό τό σύστημα τῆς φέρμας, δηλ. καί πάλι «θά μπορούσαν νά ὑπάρχουν» σέ κάποια ἀφηρημένη κοινωνία καί ὄχι στήν πραγματική κοινωνία μιᾶς συγκεκριμένης ἱστορικῆς περιόδου, στήν «κοινωνία», πού στηρίζεται στήν ἐμπορευματική οίκονομία, γιά τήν ὁποία μιλοῦν οἱ ἄγγλοι οίκονομολόγοι καί γιά τήν ὁποία θά ἔπρεπε νά μιλάει καί ὁ Σισμόντι. «Βελτίωση τῆς γεωργίας, δηλαδή προμήθεια (στό ἔθνος;) μεγαλύτερης ἀφθονίας προϊόντων». Τό «δηλαδή» δέν εἶναι καθόλου σωστό: Ἡ βελτίωση τῆς γεωργίας καί ἡ βελτίωση τῶν ὄρων διατροφῆς τῆς μάζας δέν εἶναι καθόλου τό ἴδιο πράγμα· δέν εἶναι ἀπλῶς δυνατό νά μή συμπίπτουν τό ἕνα μέ τό ἄλλο, ἀλλά καί ἀπαραίτητο σέ μιά οίκονομία, στήν ὁποία ὁ Σισμόντι τόσο ἐπιμένει νά γυρίζει τίς πλάτες. Λογουχάρη, ἡ αὔξηση τῆς καλλιέργειας τῆς πατάτας μπορεῖ νά σημαίνει ἀνέβασμα τῆς

παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας στή γεωργία (εἰσαγωγή βολβῶν) καί αὐξηση τῆς ὑπεραξίας — μέ παράλληλη χειροτέρευση τῆς διατροφῆς τῶν ἐργατῶν. Πρόκειται γιά τήν ἴδια μέθοδο τοῦ ναρόντικου... δηλ. τοῦ ρωμαντικοῦ — νά ζητάει νά ξεφύγει μέ φράσεις ἀπό τίς ἀντιθέσεις τῆς πραγματικῆς ζωῆς.

«Στήν πραγματικότητα — συνεχίζει ὁ Σισμόντι — αὐτοί οἱ φέρμερς, οἱ τόσο πλούσιοι καί τόσο ἐξυπνοί, πού βοηθοῦνται τόσο (secondés) ἀπό κάθε πρόοδο τῶν ἐπιστημῶν, πού ἔχουν τόσο ὄμορφα χάμουρα καί τόσο γερούς φράχτες, πού ἔχουν χωράφια τόσο καλά ξεβοτανισμένα ἀπό τά ἀγριόχορτα, — δέν μποροῦν ν' ἀντέξουν στό συναγωνισμό τοῦ κακομοιριασμένου πολωνοῦ ἀγρότη, τοῦ ἀγράμματος καί ἀποβλακωμένου ἀπό τή σκλαβιά, πού ζητῶν παρηγοριά μόνο στό πιετό καί καλλιερθεῖ ἀκόμα τά χωράφια του μέ μέθοδες πού ἀντιστοιχοῦν στήν παιδική ἡλικία τῆς καλλιερθητικῆς τέχνης. Τά σιτηρά, πού μαζεῦνται στό κέντρο τῆς Πολωνίας, ἐνῶ πληρώνουν τά μεταφορικά γιά πολλές ἑκατοντάδες λεῦγες δρόμο μέσα ἀπό ποτάμια, στεριές καί θάλασσες, πληρώνουν εἰσαγωγικούς δασμούς, πού φτάνουν τά 30 καί 40% τῆς ἀξίας τους, — εἶναι παρ' ὄλα αὐτά πιό φτηνά ἀπό τά σιτηρά τῶν πιό πλούσιων κομητειῶν τῆς Ἀγγλίας» (I, 265). «Στούς ἄγγλους οἰκονομολόγους προκαλεῖ σύγχυση αὐτή ἡ ἀντίθεση». Ἐπικαλοῦνται τούς φόρους κτλ. Δέν πρόκειται ὅμως γι' αὐτό. «Τό ἴδιο τό σύστημα ἐκμετάλλευσης εἶναι ἄσχημο, στηρίζεται σέ ἐπικίνδυνη βάση... Τελευταῖα ὅλοι οἱ συγγραφεῖς παρουσίασαν τό σύστημα αὐτό σάν ἀντικείμενο ἀξιοῦ τοῦ θαυμασμοῦ μας, ἐμεῖς ὅμως, ἀπεναντίας, πρέπει νά τό γνωρίσουμε καλά, γιά ν' ἀποφύγουμε νά τό μιμηθοῦμε» (I, 266).

Ἀλήθεια, δέν εἶναι πάρα πολύ ἀφελῆς ὁ ρωμαντικός αὐτός, πού παρουσιάζει τόν ἀγγλικό καπιταλισμό (τό σύστημα τῆς φέρμας) σάν ἓνα λαθεμένο σύστημα τῶν οἰκονομολόγων καί φαντάζεται ὅτι ἡ «σύγχυση» τῶν οἰκονομολόγων, πού κλείνουν τά μάτια τους μπροστά στίς ἀντιθέσεις τοῦ συστήματος τῆς φέρμας, εἶναι ἀρκετό ἐπιχείρημα ἐνάντια στούς φέρμερς; Πόσο ἐπιπόλαια εἶναι ἡ ἀντίληψή του, πού ζητάει νά ἀποδώσει τά οἰκονομικά προτῆς ὄχι στά συμφέροντα τῶν διάφορων ὁμάδων, ἀλλά στίς πλάνες τῶν οἰκονομολόγων, τῶν συγγραφέων, τῶν κυβερνήσεων! Ὁ ἀγαθός Σισμόντι θέλει νά φιλοτιμήσει τούς ἄγγλους φέρμερς καί νά τούς κάνει νά ντραποῦν,

καί μαζί μ' αὐτούς καί τούς φέρμερς τῆς ἡπειρωτικῆς Εὐρώ-
πης, γιά νά μή «μιμοῦνται» τέτια «κουτά» συστήματα!

Μήν ξεχνᾶτε ἐξάλλου ὅτι αὐτό γράφτηκε πρὶν ἀπὸ 70 χρό-
νια, ὅτι ὁ Σισμόντι παρακολουθοῦσε τὰ πρῶτα βήματα τῶν
φαινομένων αὐτῶν, πού τότε ἦταν ἀκόμα ἐντελῶς καινούργια.
Ἡ ἀφέλειά του γιά κείνη τὴν ἐποχὴ συγχωροῦνταν ἀκόμα,
γιατί καί οἱ κλασικοὶ οἰκονομολόγοι (οἱ σύγχρονοὶ του) μέ
τὴν ἴδια ἀφέλεια θεωροῦσαν τὰ καινούργια αὐτὰ φαινόμενα
προϊόν τῶν αἰώνιων καὶ φυσικῶν ἰδιοτήτων τῆς ἀνθρώπινης
φύσης. Ἐμεῖς ὁμῶς ρωτᾶμε: οἱ δικοὶ μας ναρόντικοι διατυ-
πώνοντας τίς «ἀντιρήσεις» τους ἐνάντια στὸν ἀναπτυσσό-
μενο καπιταλισμὸ στή Ρωσία πρόσθεσαν ἔστω καί μιὰ πρωτό-
τυπη λεξούλα στά ἐπιχειρήματα τοῦ Σισμόντι;

Κι ἔτσι, οἱ συλλογισμοὶ τοῦ Σισμόντι γιά τὸν προστατευτι-
σμό δείχνουν ὅτι τοῦ εἶναι ὀλοτέλα ξένη ἢ ἱστορικὴ ἀποψη.
Ἀντίθετα, σκέφτεται κι αὐτὸς ἐντελῶς ἀφηρημένα, ὅπως καί
οἱ φιλόσοφοι καί οἱ οἰκονομολόγοι τοῦ XVII αἰῶνα καί δια-
φέρει ἀπ' αὐτούς μόνο κατὰ τὸ ὅτι ἀνακηρύχνει κανονικὴ καί
φυσικὴ ὄχι τὴν ἀστικὴ κοινωνία, ἀλλὰ τὴν κοινωνία τῶν μι-
κρῶν αὐτοτελῶν παραγωγῶν. Γιά τὸ λόγο αὐτὸ δέν καταλαβαί-
νει καθόλου τὴ σύνδεση τοῦ προστατευτισμοῦ μέ ἓνα συγκε-
κριμένο οἰκονομικὸ καθεστῶς καί ἀποφεύγει τὴν ἀντίθεση
αὐτὴ στὸν κοινωνικοπολιτικὸ τομέα μέ τίς ἴδιες συναισθημα-
τικὲς φράσεις: «ψέμα», «κίνδυνος», λάθος, παραλογισμὸς
κτλ., πού χρησιμοποιοεῖ γιά νά ἀποφύγει καί τίς ἀντιθέσεις
τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς. Συνεπῶς, παρουσιάζει τὴν ὑπόθεση
κατὰ τρόπο ἐξαιρετικὰ ἐπιπόλαιο, ὅταν πιστεύει ὅτι τὸ ζή-
τημα τοῦ προστατευτισμοῦ καί τοῦ φριτρεντερισμοῦ (ἐλευθε-
ρίας ἐμπορίου⁶²) εἶναι ζήτημα «λαθεμένου» ἢ «σωστοῦ» δρό-
μου (δηλ..., σύμφωνα μέ τὴν ὀρολογία του, τὸ ζήτημα τοῦ
καπιταλισμοῦ ἢ τοῦ μὴ καπιταλιστικοῦ δρόμου).

Ἡ νεότατη θεωρία ἀποκάλυψε πέρα γιά πέρα τίς πλάνες
αὐτές, δείχνοντας τὴ σύνδεση τοῦ προστατευτισμοῦ μ' ἓνα
συγκεκριμένο ἱστορικὸ σύστημα κοινωνικῆς οἰκονομίας, μέ
τὰ συμφέροντα τῆς κυρίαρχης τάξης τοῦ συστήματος αὐτοῦ
πού τὰ ὑποστηρίζουν οἱ κυβερνήσεις. Ἐδειξε ὅτι τὸ ζήτημα
τοῦ προστατευτισμοῦ καί τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἐμπορίου εἶναι
ζήτημα ἀνάμεσα στοὺς ἐπιχειρηματίες (κάποτε ἀνάμεσα στοὺς
ἐπιχειρηματίες διάφορων χωρῶν, κάποτε ἀνάμεσα σέ διάφορες
ὁμάδες ἐπιχειρηματιῶν μιᾶς δοσμένης χώρας).

Συγκρίνοντας μέ τίς δύο αὐτές ἀπόψεις γιά τὸν προστατευ-

τισμό τῆ στάση τῶν ναρόντικων οἰκονομολόγων ἀπέναντί του, βλέπουμε ὅτι οἱ ναρόντικοί καί στό ζήτημα αὐτό ἀκολουθοῦν πέρα γιά πέρα τήν ἀποψη τῶν ρωμαντικῶν, ἀντιπαρβάλλοντες τόν προστατευτισμό ὄχι μέ μιά κεφαλαιοκρατική, ἀλλά μέ κάποια ἀφηρημένη χώρα, μέ τούς «καταναλωτές» tout court, δηλώνοντας ὅτι ὁ προστατευτισμός ἀποτελεῖ «λαθεμένη» καί «παράλογη» ὑποστήριξη τοῦ καπιταλισμοῦ «τοῦ θερμοκηπίου» κτλ. Στό ζήτημα, λχ., τῆς ἀδασμολόγητης εἰσαγωγῆς γεωργικῶν μηχανῶν, πού προκαλεῖ σύγκρουση ἀνάμεσα στούς ἐπιχειρηματίες τῆς βιομηχανίας καί τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, οἱ ναρόντικοί ὑπερασπίζου, ἐννοεῖται, μ' ὅλες τίς δυνάμεις τούς τούς... ἐπιχειρηματίες τοῦ χωριοῦ. Δέ θέλουμε νά ποῦμε ὅτι δέν ἔχουν δίκιο. Αὐτό ὅμως εἶναι ζήτημα γεγονότος, ζήτημα τῆς δοσμένης ἱστορικῆς στιγμῆς, ζήτημα γιά τό ποιά ὁμάδα ἐπιχειρηματιῶν ἐκφράζει τά γενικότερα συμφέροντα τῆς ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ. Κι ἂν οἱ ναρόντικοί ἔχουν δίκιο, ἔχουν δίκιο ὄχι βέβαια ἐπειδή ἡ ἐπιβολή δασμῶν σημαίνει «τεχνητή» «ὑποστήριξη τοῦ καπιταλισμοῦ», ἐνῶ ἡ κατάργησή τους — ὑποστήριξη τῆς «πατροπαράδοτης» λαϊκῆς παραγωγῆς, ἀλλά ἀπλούστατα ἐπειδή ἡ ἀνάπτυξη τοῦ γεωργικοῦ καπιταλισμοῦ (πού χρειάζεται μηχανές), ἐπιταχύνοντας τήν ἀπονέκρωση τῶν μεσαιωνικῶν σχέσεων στό χωριό καί τή δημιουργία ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς γιά τή βιομηχανία, σημαίνει πιά πλατιά, πιά ἐλεύθερη καί πιά γρήγορη ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ γενικά.

Προβλέπουμε ὅτι θά προβληθεῖ μιά ἀντίρρηση γιατί στό προκείμενο ζήτημα κατατάσσουμε τούς ναρόντικούς στούς ρωμαντικούς. Θά ποῦν, ἴσως, ὅτι ἐδῶ πρέπει νά ἐξαιρεθεῖ ὁ κ. Ν. — ον, πού λέει χωρίς περιστροφές ὅτι τό ζήτημα τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἐμπορίου καί τοῦ προστατευτισμοῦ εἶναι ζήτημα καπιταλισμοῦ, καί τό λέει πολλές φορές, «παραθέτει» μάλιστα καί «περικοπές»... Ναι, ναι, ὁ κ. Ν. — ον παραθέτει καί περικοπές! Ἄν ὅμως μᾶς φέρουν τό σημεῖο αὐτό ἀπό τά «Δοκίμιά» του, τότε ἐμεῖς θά φέρουμε ἄλλα σημεῖα, ὅπου χαρακτηρίζει τήν ὑποστήριξη τοῦ καπιταλισμοῦ σάν «ἐμφύτευση» (καί μάλιστα στά «Ἀποτελέσματα καί συμπεράσματα»! σελ. 331, 323 καί 283), ἐξηγεῖ ὅτι ἡ ἐνθάρρυνση τοῦ καπιταλισμοῦ ἀποτελεῖ «ὀλέθρια πλάνη», γιατί «μᾶς διέφυγε», «ξεχάσαμε», «μᾶς θόλωσαν τό μυαλό» κτλ. (σελ. 298). Κάντε σύγκριση μέ τόν Σισμόντι!). Πῶς μπορεῖ νά συμβιβαστεῖ αὐτό μέ τόν ἰσχυρισμό ὅτι ἡ ὑποστήριξη τοῦ καπιταλισμοῦ (πρίμ

έξαγωγής) είναι «μιά από τις πολλές αντιθέσεις από τις όποιες βρίθει ή οικονομική μας ζωή*· αυτή ή αντίθεση όπως και όλες οι άλλες, όφείλει τήν ύπαρξή της στη μορφή, πού παίρνει όλη ή παραγωγή» (σελ. 286); Σημειώστε το: *όλη ή παραγωγή!* Ρωτᾶμε όποιοιδήποτε άμερόληπτο άνθρωπο, ποιάν άποψη ακολουθει αυτός ό συγγραφέας, πού εξηγεί ότι είναι «πλάνη» ή υποστήριξη «της μορφής, πού παίρνει όλη ή παραγωγή»; Τήν άποψη του Σισμόντι ή της έπιστημονικής θεωρίας; Οι «περικοπές» του κ. Ν.—ον και έδω (όπως και στα ζητήματα πού εξετάσαμε παραπάνω) άποδειχονται ξένες, χοντροκομμένες προσθήκες, πού δέν εκφράζουν καθόλου τήν πραγματική πεποίθηση ότι οι «περικοπές» αυτές είναι εφαρμόσιμες στη ρωσική πραγματικότητα. Οι «περικοπές» του κ. Ν.—ον άποτελοϋν μιά ταμπέλα της νεότατης θεωρίας, ταμπέλα πού παραπλανάει άπλως τούς άναγνώστες. Είναι ένα κακοφερμένο κοστούμι «ρεαλιστή», πού σκεπάζει έναν καθαρόαιμο ρωμαντικό**.

XI. ΓΕΝΙΚΗ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΣΙΣΜΟΝΤΙ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

Ξέρουμε τώρα όλες τις κυριότερες θέσεις του Σισμόντι, πού άφορουν τόν τομέα της θεωρητικής οικονομίας. Βγάζοντας τά συμπεράσματά μας, βλέπουμε ότι ό Σισμόντι μένει παντού άπόλυτα πιστός στον έαυτό του, ότι ή άποψη του δέν αλλάζει. Σέ όλα τά σημεία διαφέρει από τούς κλασικούς κατά τό ότι τονίζει τις αντιθέσεις του καπιταλισμού. Αυτό από τό ένα μέρος. Από τό άλλο, σε κανένα σημείο δέν μπορεί (ούτε

* Όπως άκριβώς και τά «Δοκίμια» «βρίθουν» από έκκλήσεις προς «εμάς», από άναφωνήσεις: «εμείς» και παρόμοιες φράσεις, πού άγνοϋν αυτές τις αντιθέσεις.

** Υποπιεύομαστε ότι ό κ. Ν.—ον θεωρεί τις «περικοπές» αυτές σαν φυλακτό, πού τόν προστατεύει από κάθε κριτική. Διαφορετικά είναι δύσκολο νά εξηγήσει κανείς τό γεγονός ότι ό κ. Ν.—ον, ενώ ήξερε από τούς κ.κ. Στρούβε και Τουγκάν-Μπαρανόβσκι ότι ή θεωρία του τοποθετείται δίπλα στη θεωρία του Σισμόντι παρέθεσε σε ένα από τά άρθρα του στο «*Ρούσσογε Μπογκάτισβο* (1894 τεϋχος 6, σελ. 88) «περικοπή» από τό σχόλιο ενός εκπροσώπου της καινούργιας θεωρίας, πού κατατάσσει τόν Σισμόντι στους μικραστούς αντιδραστικούς και ούτοπιστές⁶³. Προφανώς, είναι βαθιά πεπεισμένος ότι με μιά παρόμοια «περικοπή» «άπέτρεψε» τόν κίνδυνο νά παραβάλουν τήν άφεντιά του με τόν Σισμόντι.

καί θέλει) νά συνεχίσει παραπέρα τήν ἀνάλυση τῶν κλασικῶν καί γιά τό λόγο αὐτό περιορίζεται σέ μιὰ συναισθηματική κριτική τοῦ καπιταλισμοῦ μέ τό πρίσμα τοῦ μικροαστοῦ. Ἡ ἀντικατάσταση αὐτή τῆς ἐπιστημονικῆς ἀνάλυσης μέ συναισθηματικά παράπονα καί μοιρολόγια τόν κάνει νά καταλαβαίνει τά πράγματα κατά ἐξαιρετικά ἐπιπόλαιο τρόπο. Ἡ νεότατη θεωρία, υἱοθετώντας τίς ὑποδείξεις γιά τίς ἀντιθέσεις τοῦ καπιταλισμοῦ, ἐπέχτεινε καί σ' αὐτές τήν ἐπιστημονική ἀνάλυση καί πάνω σ' ὅλα τά σημεῖα κατέληξε σέ συμπεράσματα, πού διαφέρουν ριζικά ἀπό τά συμπεράσματα τοῦ Σισμόντι καί κατά συνέπεια ὀδηγοῦν σέ μιὰ διαμετρικά ἀντίθετη ἄποψη γιά τόν καπιταλισμό.

Στήν «Κριτική ὀρισμένων θέσεων τῆς πολιτικῆς οικονομίας» («Zur Kritik»⁶⁴. Ρωσική μετάφραση, Μόσχα, 1896) ἡ γενική σημασία τοῦ Σισμόντι στήν ἱστορία τῆς ἐπιστήμης χαρακτηρίζεται ὡς ἑξῆς:

«Ὁ Σισμόντι ἔχει ἤδη ἀπαλλαγεῖ ἀπό τήν ἀντίληψη τοῦ Μπουαγκιλμπέρ, ὅτι ἡ ἐργασία, πού ἀποτελεῖ τήν πηγή τῆς ἀνταλλαχτικῆς ἀξίας, παραμορφώνεται ἀπό τό χρήμα, ἐπιτίθεται ὁμως ἐνάντια στό μεγάλο βιομηχανικό κεφάλαιο τό ἴδιο ἀκριβῶς ὅπως καί ὁ Μπουαγκιλμπέρ ἐνάντια στό χρήμα» (σελ. 36).

Ὁ συγγραφέας θέλει νά πεῖ: ὅπως ὁ Μπουαγκιλμπέρ ἔβλεπε ἐπιπόλαια τήν ἐμπορευματική ἀνταλλαγή, σάν ἓνα φυσικό καθεστῶς, καί ἐξεγειρόταν ἐνάντια στό χρήμα, πού τό ἔβλεπε σάν «ξένο στοιχεῖο» (σελ. 30, *ibid.*), ἔτσι καί ὁ Σισμόντι ἔβλεπε τή μικρή παραγωγή, σάν ἓνα φυσικό καθεστῶς, καί ἐξεγειρόταν ἐνάντια στό μεγάλο κεφάλαιο, πού τό ἔβλεπε σάν ξένο στοιχεῖο. Ὁ Μπουαγκιλμπέρ δέν καταλάβαινε τήν ἀδιάρρηκτη καί φυσική σύνδεση τοῦ χρήματος μέ τήν ἐμπορευματική ἀνταλλαγή, δέν καταλάβαινε ὅτι ἀντιπαραθέτει σάν ξένα στοιχεία, δύο μορφές τῆς «ἀστικῆς ἐργασίας» (*ibid.*, 30-31). Ὁ Σισμόντι δέν καταλάβαινε τήν ἀδιάρρηκτη καί φυσική σύνδεση τοῦ μεγάλου κεφαλαίου μέ τή μικρή αὐτοτελεῖ παραγωγή, δέν καταλάβαινε ὅτι πρόκειται γιά δύο μορφές τῆς ἐμπορευματικῆς οικονομίας. Ὁ Μπουαγκιλμπέρ, «ἐνῶ ἐξεγείρεται ἐνάντια στή μιὰ μορφή τῆς ἀστικῆς ἐργασίας», «ἐνῶ πέφτει σέ οὐτοπία. ἀποθεώνει τήν ἄλλη μορφή της» (*ibid.*). Ὁ Σισμόντι, ἐνῶ ἐξεγείρεται ἐνάντια στό μεγάλο κεφάλαιο, δηλ. ἐνάντια στή μιὰ μορφή τῆς ἐμπορευματικῆς οικονομίας, καί συγκεκριμένα τήν πιό ἀναπτυγμένη μορφή της, ἐνῶ πέφτει σέ οὐτο-

πία, αποθεώνει τον μικροπαραγωγό (ιδίως την άγροτιά), δηλ. την άλλη μορφή τής εμπορευματικής οικονομίας, άπλως την έμβρυώδικη μορφή της.

«Αν ή πολιτική οικονομία — συνεχίζει ο συγγραφέας τής «Κριτικής» — μέ εκπρόσωπο τόν Ρικάρντο βγάξει άμείλιχτα τό τελευταίο της συμπέρασμα κι έτσι ολοκληρώνεται, ο Σισμόντι συμπληρώνει τό αποτέλεσμα αυτό, παρουσιάζοντας στόν ίδιο τόν έαυτό του τίσ άμφιβολίες της» (σελ. 36).

Έτσι ο συγγραφέας τής «Κριτικής» άνάγει τή σημασία του Σισμόντι στό ότι πρόβαλε τό ζήτημα τών αντιθέσεων του καπιταλισμού κι έτσι έθεσε τό καθήκον τής παρατέρα άνάλυσης. Όλες τίσ άλλες αντιλήψεις του Σισμόντι, πού ήθελε έπίσης νά δώσει άπάντηση στό ζήτημα αυτό, ο προαναφερόμενος συγγραφέας τίσ θεωρεί άνεπιστημονικές, επιπόλαιες, άντανάκλαση τής αντιδραστικής μικροαστικής του άποψης (βλ. τά προαναφερόμενα σχόλια καί ένα σχόλιο πού αναφέρεται παρακάτω σέ σύνδεση μέ μιá «περικοπή» πού δίνει ο Έφρούσι).

Συγκρίνοντας τή διδασκαλία του Σισμόντι μέ τό ναροντικισμό, βλέπουμε ότι σέ όλα σχεδόν τά σημεία (έκτός από τήν άρνηση τής θεωρίας τής γαιοπροσόδου του Ρικάρντο καί τών μαλθουσιανικών νουθεσιών προς τούς άγρότες) ύπάρχει καταπληχτική όμοιότητα, πού φτάνει κάποτε ως τήν ταυτότητα έκφράσεων. Οί ναρόντικοι οικονομολόγοι στέκουν όλοκληρωτικά στήν άποψη του Σισμόντι. Άκόμα πιό πολύ θά πειστούμε γι' αυτό παρακάτω, όταν περάσουμε από τή θεωρία στίς άπόψεις του Σισμόντι γιά τά πραχτικά ζητήματα.

Τέλος, όσον άφορά τόν Έφρούσι, αυτός σέ κανένα σημείο δέν έκτίμησε σωστά τόν Σισμόντι. Υποδείχνοντας ότι ο Σισμόντι ύπογραμμίζει καί καταδικάζει τίσ αντιθέσεις του καπιταλισμού, ο Έφρούσι δέν κατάλαβε καθόλου ούτε τή ριζική διαφορά τής θεωρίας του Σισμόντι από τή θεωρία του έπιστημονικού ύλισμού, ούτε τή διαμετρική αντίθεση άνάμεσα στή ρωμαντική καί στήν έπιστημονική άποψη γιά τόν καπιταλισμό. Η συμπάθεια του ναρόντικου προς τό ρωμαντισμό, ή συγκινητική όμοφωνία τους έμπόδισε τό συγγραφέα του άρθρου, πού δημοσιεύτηκε στό «Ρούσκογε Μπογκάτσβο», νά χαρακτηρίσει σωστά αυτόν τόν κλασικό εκπρόσωπο του ρωμαντισμού στήν οικονομική έπιστήμη.

Παραθέσαμε πιό πάνω ένα σχόλιο πού λέει ότι «ο Σισμόντι στόν ίδιο τόν έαυτό του παρουσίαζε τίσ άμφιβολίες» τής κλασικής οικονομίας.

Ὁ Σισμόντι ὁμῶς οὔτε κἀν σκέφτηκε νά περιοριστεῖ σ' ἓνα τέτιο ρόλο (πού τοῦ δίνει μιά τιμητική θέση ἀνάμεσα στοὺς οἰκονομολόγους). Ὅπως εἶδαμε, ἐπιχείρησε νά λύσει τίς ἀμφιβολίες καί τό ἐπιχείρησε κατὰ τρόπο ἐξαιρετικά ἀποτυχημένο. Κάτι παραπάνω κατηγοροῦσε τοὺς κλασικοὺς καί τὴν ἐπιστήμη τους ὄχι γιατί σταμάτησε μπροστά στὴν ἀνάλυση τῶν ἀντιθέσεων, ἀλλὰ γιατί ἀκολουθοῦσε δῆθεν λαθεμένες μέθοδοι. «Ἡ παλιά ἐπιστήμη δέ μᾶς διδάσκει οὔτε νά καταλαβαίνουμε, οὔτε νά προλαβαίνουμε» τίς καινούργιες συμφορές (I, XV), λέει ὁ Σισμόντι στὸν πρόλογο τῆς δεύτερης ἔκδοσης τοῦ βιβλίου του, ἐξηγώντας αὐτό τό γεγονός ὄχι μέ τό ὅτι ἡ ἀνάλυση τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς δέν εἶναι πλήρης καί συνεπής, ἀλλὰ μέ τό ὅτι δῆθεν «τό ἔριξε στίς ἀφαιρέσεις» (I, 55: οἱ καινούργιοι μαθητές τοῦ Α. Σμίθ στὴν Ἀγγλία τό ἔριξαν (se sont jetés) στίς ἀφαιρέσεις, ξεχνώντας τὸν «ἄνθρωπο») — καί «ἀκολουθεῖ λαθεμένο δρόμο» (II, 448). Ποιές εἶναι οἱ κατηγορίες τοῦ Σισμόντι ἐνάντια στοὺς κλασικοὺς, κατηγορίες πού τοῦ ἐπιτρέπουν νά βγάλει ἓνα τέτιο συμπέρασμα;

«Οἱ πῖο ἐπιφανεῖς οἰκονομολόγοι ἔδιναν πολύ λίγη προσοχή στὴν κατανάλωση καί στὴν πούληση» (I, 124).

Ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Σισμόντι ἡ κατηγορία αὐτὴ ἔχει ἐπαναληφθεῖ ἄπειρες φορές. Θεωροῦσαν ἀπαραίτητο νά ξεχωρίζουν τὴν «κατανάλωση» ἀπὸ τὴν «παραγωγή» σαν ἰδιαίτερο κλάδο τῆς ἐπιστήμης· ἔλεγαν ὅτι ἡ παραγωγή ἐξαρτιέται ἀπὸ φυσικοὺς νόμους, ἐνῶ ἡ κατανάλωση καθορίζεται ἀπὸ τὴ διανομή, πού ἐξαρτιέται ἀπὸ τὴ θέληση τῶν ἀνθρώπων κτλ., κτλ. Ὅπως εἶναι γνωστό, οἱ δικοὶ μας ναρόντικοι συμερίζονται τίς ἴδιες ιδέες, βάζοντας στὴν πρώτη θέση τὴ διανομὴ*.

* Εἶναι αὐτονόητο ὅτι ὁ Ἐφρούσι δέν παράλειψε νά ἐπαινέσει τὸν Σισμόντι καί γι' αὐτό τό πράγμα. «Στὴν θεωρία τοῦ Σισμόντι — διαβάζουμε στὸ «*Ρούσκογε Μπογκάτσβο*», τεῦχος 8, σελ. 56 — δέν ἔχουν τόσο μεγάλη σημασία τὰ χωριστά, εἰδικὰ μέτρα, πού πρότεινε, ὅτι τό γενικὸ πνεῦμα, πού διαποτίζει ὅλο τό σύστημά του. Ἀντίθετα ἀπὸ τὴν κλασικὴ σχολή, αὐτὸς προωθεῖ μέ ἰδιαίτερη δύναμη τὰ συμφέροντα τῆς διανομῆς καί ὄχι τὰ συμφέροντα τῆς παραγωγῆς». Παρά τίς ἐπανειλημμένες «παραπομπές» τους στοὺς «νεότετους» οἰκονομολόγους, ὁ Ἐφρούσι δέν κατάλαβε καθόλου τὴ διδασκαλία τους καί ἐξακολουθεῖ νά καταγίνεται μέ τίς συναισθηματικὲς ἀνοησίες, πού χαρακτηρίζουν τὴν πρωτόγονη κριτικὴ τοῦ καπιταλισμοῦ. Ὁ ναρόντικὸς μας κι ἐδῶ θέλει νά γλυτώσει, συγκρίνοντας τὸν Σισμόντι μέ «πολλοὺς ἐπιφανεῖς ἐκπροσώπους τῆς ἱστορικῆς σχολῆς» ἀποδείχνεται ὅτι ὁ «Σισμόντι προχώρησε παραπέρα» (ibid.), καί ὁ Ἐφρούσι ἱκανοποιεῖται τελείως μ' αὐτό! «Προχώρησε πέρα» ἀπὸ τοὺς γερμανοὺς καθηγητές

Ποιό είναι τό νόημα αὐτῆς τῆς κατηγορίας; Βασίζεται ἀπλῶς στήν ἐξαιρετικά ἀνεπιστημονική κατανόηση τοῦ ἴδιου τοῦ ἀντικειμένου τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Ἀντικείμενό τῆς δέν εἶναι καθόλου ἡ «παραγωγή ὑλικῶν ἀξιών», ὅπως λένε συχνά (αὐτό εἶναι ἀντικείμενο τῆς τεχνολογίας), ἀλλά οἱ κοινωνικές σχέσεις τῶν ἀνθρώπων στήν παραγωγή. Μόνο ὅταν καταλαβαίνει κανεῖς τήν «παραγωγή» μέ τήν πρώτη ἔννοια μπορεῖ νά ξεχωρίζει ἀπ' αὐτήν εἰδικά τή «διανομή», καί τότε στό «μέρος», πού ἀφορᾷ τήν παραγωγή, στή θέση τῶν κατηγοριῶν τῶν ἱστορικά καθορισμένων μορφῶν κοινωνικῆς οἰκονομίας φηγουράρουν οἱ κατηγορίες, πού ἀναφέρονται στό προτσές τῆς ἐργασίας γενικά: συνήθως οἱ κούφιεσ κοινοτοπίες αὐτοῦ τοῦ εἴδους χρησιμεύουν ἀπλῶς γιά νά καλύπτουν τίς ἱστορικές καί κοινωνικές συνθήκες. (Παράδειγμα ἔστω καί ἡ ἀντίληψη γιά τό κεφάλαιο). Ἄν ὁμως δοῦμε μέ συνέπεια τήν «παραγωγή», σάν κοινωνικές σχέσεις στόν τομέα τῆς παραγωγῆς, τότε, καί ἡ «διανομή» καί ἡ «κατανάλωση» χάνουν κάθε αὐτοτελῆ σημασία. Μιά καί εἶναι ξεκαθαρισμένες οἱ σχέσεις στόν τομέα τῆς παραγωγῆς, ἔχει ξεκαθαριστεῖ ἔτσι καί ἡ μερίδα τοῦ προϊόντος, πού ἀναλογεῖ στίς διάφορες τάξεις, συνεπῶς καί ἡ «διανομή» καί ἡ «κατανάλωση». Καί ἀντίθετα ὅταν δέν εἶναι ξεκαθαρισμένες οἱ σχέσεις παραγωγῆς (λογουχάρη, ὅταν δέν κατανοεῖται τό προτσές τῆς παραγωγῆς ὅλου τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου στό σύνολό του), κάθε συλλογισμός γιά τήν κατανάλωση καί τή διανομή μετατρέπεται σέ κοινοτοπία ἢ σέ ἀθῶες ρωμαντικές εὐχές. Ὁ Σισμόντι εἶναι ὁ γενάρχησ τῶν ἐρμηνειῶν αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Καί ὁ Ροντιμπέρτους ἐπίσης εἶπε πολλά γιά τήν «διανομή τοῦ ἔθνικοῦ προϊόντος», καί οἱ «νεότατες» αὐθεντίες τοῦ Ἐφρούσι δημιούργησαν εἰδικές «σχολές», πού εἶχαν σάν μιά ἀρχή τους τήν ἰδιαίτερη προσοχή στή διανομή*. Καί ὅλοι αὐτοί οἱ θεωρητικοί τῆς «διανομῆς» καί τῆς

—τί ἄλλο θέλετε; Ὅπως ὅλοι οἱ ναρόντικοι, ἔτσι καί ὁ Ἐφρούσι προσπαθεῖ νά μεταφέρει τό κέντρο βάρους στό γεγονός; ὅτι ὁ Σισμόντι ἔκανε κριτική στόν καπιταλισμό. Ὅπως φαίνεται, ὁ οἰκονομολόγος τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» δέν ἔχει ἰδέα ὅτι ὑπάρχουν διάφορες κριτικές τοῦ καπιταλισμοῦ, ὅτι μπορεῖ νά κάνει κριτική στόν καπιταλισμό καί ἀπό συναισθηματική καί ἀπό ἐπιστημονική ἄποψη.

* Ὁ Ἰνγκερεμ πολύ σωστά βάζει τόν Σισμόντι δίπλα στούς «ἀπό καθέδρας σοσιαλιστές» (σελ. 212 τοῦ ἔργου «Ἱστορία τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας». Μόσχα 1891), δηλώνοντας μέ ἀφέλεια: «Ἐχομε ἤδη (!) ἀποδεχτεῖ τήν ἄποψη τοῦ Σισμόντι, ὅτι τό κράτος εἶναι μιά δύναμη πού πρέπει νά

«κατανάλωσης» δέν μπόρεσαν νά λύσουν οὔτε τό βασικό πρόβλημα τῆς διαφορᾶς τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου ἀπό τό κοινωνικό εισόδημα, ὅλοι ἐξακολουθοῦσαν νά μπερδεύονται στίς ἀντιθέσεις, μπροστά στίς ὁποῖες σταμάτησε ὁ Α. Σμίθ*. — Τό πρόβλημα αὐτό μπόρεσε νά τό λύσει μόνο ὁ οἰκονομολόγος, πού ποτέ δέν ξεχώρισε εἰδικά τή διανομή καί διαμαρτυρόταν μέ τόν πιό ἔντονο τρόπο ἐνάντια στούς «ἀγοραίους» συλλογισμούς γιά τή «διανομή» (πρβλ. τίς παρατηρήσεις τοῦ Μάρξ στό πρόγραμμα τῆς Γκότα, πού τίς παραθέτει ὁ Π. Στροῦβε στίς «Κριτικές παρατηρήσεις», σελ. 129, ἐπιγραφή στό IV κεφάλαιο)⁶⁵. Κάτι παραπάνω. Ἡ ἴδια ἡ λύση τοῦ προβλήματος συνίσταται στήν ἀνάλυση τῆς ἀναπαραγωγῆς τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου. Ὁ συγγραφέας δέν ἔβαλε εἰδικό ζήτημα οὔτε γιά τήν κατανάλωση οὔτε γιά τή διανομή· ὅμως καί τό ἕνα καί τό ἄλλο ξεκαθαρίστηκαν τελείως μόνα τους, ὅταν ἔγινε ὡς τό τέλος ἡ ἀνάλυση τῆς παραγωγῆς.

«Ἡ ἐπιστημονική ἀνάλυση τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου παραγωγῆς ἀποδείχνει ὅτι... οἱ ὄροι τῆς διανομῆς στήν οὐσία τους εἶναι ταυτόσημοι μέ τούς ὄρους τῆς παραγωγῆς, ἀποτελοῦν τήν ἄλλη ὄψη τῶν τελευταίων, ἔτσι πού καί οἱ δύο τους ἔχουν τόν ἴδιο ἱστορικά παροδικό χαρακτήρα». «Ὁ μισθός ἐργασίας προϋποθέτει τή μισθωτή ἐργασία, τό κέρδος προϋποθέτει τό κεφάλαιο. Οἱ καθορισμένες αὐτές μορφές διανομῆς προϋποθέτουν, συνεπῶς, καθορισμένα κοινωνικά χαρακτηριστικά (Charaktere) τῶν ὄρων παραγωγῆς καί καθορισμένες κοινωνικές σχέσεις τῶν παραγόντων τῆς παραγωγῆς. Ἡ καθορισμένη σχέση διανομῆς ἀποτελεῖ, συνεπῶς, ἀπλῶς ἐκφραση τῆς ἱστορικά καθορισμένης σχέσης παραγωγῆς». «...Κάθε μορφή διανομῆς ἐξαφανίζεται μαζί μέ τήν καθορισμένη μορφή παραγωγῆς, στήν ὁποία ἀντιστοιχεῖ καί ἀπό τήν ὁποία ἀπορέει».

φροντίζει... ὥστε νά γίνονται προσιτά ὅσο εἶναι δυνατό σέ ὅλες τίς τάξεις τῆς κοινωνίας τά ἀγαθά τῆς κοινωνικῆς ἐνώσεως καί τῆς νεότατης προόδου» (215). Πόσο βάθος ἔχουν οἱ ἀπόψεις αὐτές τοῦ Σισμόντι, τό εἶδαμε κιόλας στό παράδειγμα τοῦ προστατευτισμοῦ.

* Βλ., λογουχάρη, τό ἄρθρο τοῦ Ρ. Μάγιερ «Τό εισόδημα» πού δημοσιεύτηκε στό «Handw. der St.» (ρωσική μετάφραση στή συλλογή «Ἡ βιομηχανία») καί ἐκθέτει ὅλη τήν ἀπελπιστική σύγκριση τῶν συλλογισμῶν τῶν «νεότατων» γερμανῶν καθηγητῶν γιά τό θέμα αὐτό. Εἶναι πρωτότυπο ὅτι ὁ Ρ. Μάγιερ, ἐνῶ στηρίζεται ἄμεσα στόν Ἄνταμ Σμίθ καί ἀναφέρει στή βιβλιογραφία ἐκεῖνα ἀκριβῶς τά κεφάλαια τοῦ II τόμου τοῦ «Κεφαλαίου», πού ἀναιροῦν τελείως τή θεωρία τοῦ Σμίθ, δέν τό ἀναφέρει αὐτό στό κείμενο.

«Ἡ ἄποψη, πού θεωρεῖ ἱστορικές μόνο τίς σχέσεις διανομῆς, ὄχι ὅμως τίς σχέσεις παραγωγῆς, εἶναι, ἀπό τό ἕνα μέρος, ἀπλῶς ἡ ἄποψη τῆς ἀρχόμενης μά ἀκόμα δειλῆς (ἀσυνεπούς *befangen*) κριτικῆς τῆς ἀστικῆς οἰκονομίας. Καί ἀπό τό ἄλλο μέρος στηρίζεται στήν σύγχυση καί στή συνταύτιση τοῦ κοινωνικοῦ προτσές παραγωγῆς μέ τό ἀπλό ἐκεῖνο προτσές ἐργασίας, πού πρέπει νά τό ἐκτελεῖ κι ἕνας τεχνητά ἀπομονωμένος ἄνθρωπος χωρίς καμιά κοινωνική βοήθεια. Ἐφόσον τό προτσές τῆς ἐργασίας δέν εἶναι παρά ἕνα προτσές ἀνάμεσα στόν ἄνθρωπο καί στή φύση, τά ἀπλά στοιχεῖα του παραμένουν ἴδια σέ ὄλες τίς κοινωνικές μορφές ἀνάπτυξης. Κάθε ὅμως συγκεκριμένη ἱστορική μορφή τοῦ προτσές αὐτοῦ ἀναπτύσσει παραπέρα τίς ὑλικές βάσεις καί τίς κοινωνικές μορφές του» («Τό Κεφάλαιο», τόμ. III, 2, σελ. 415, 419, 420 τοῦ γερμανικοῦ πρωτότυπου)⁶⁶.

Δέν στάθηκε περισσότερο τυχερός ὁ Σισμόντι καί σ' ἕνα ἄλλο εἶδος ἐπιθέσεων ἐνάντια στούς κλασικούς, ἐπιθέσεων πού πιάνουν ἀκόμα περισσότερη θέση στό ἔργο του «*Nouveaux Principes*» «Οἱ καινούργιοι μαθητές τοῦ Α. Σμιθ στήν Ἄγγλία τόριξαν στίς ἀφαιρέσεις, ξεχνώντας τόν ἄνθρωπο...». (I, 55). Γιά τόν Ρικάρντο «ὁ πλοῦτος εἶναι τό πᾶν καί οἱ ἄνθρωποι τίποτα» (II, 331). «Αὐτοί (οἱ οἰκονομολόγοι, πού ὑπερασπίζουσαν τήν ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου) θυσιάζουσαν συχνά τοὺς ἀνθρώπους καί τά πραγματικά συμφέροντα στήν ἀφηρημένη θεωρία» (II, 457) κτλ.

Πόσο παλιές καί ταυτόχρονα πόσο καινούργιες εἶναι αὐτές οἱ ἐπιθέσεις! Ἔχω ὑπόψη μου τήν ἐπανάληψή τους ἀπό τοὺς ναρόντικους, πού ξεσήκωσαν τόσο θόρυβο ἀπ' ἀφορμή τήν ἀνοιχτή ἀναγνώριση ὅτι ἡ κεφαλαιοκρατική ἀνάπτυξη τῆς Ρωσίας εἶναι ἡ ἀληθινή, πραγματική καί ἀναπόφευκτη ἀνάπτυξή της. Μήπως δέν ἐπαναλάβαιναν τά ἴδια σέ διάφορους τόνους, φωνασκώντας γιά «ἀπολογητική τῆς ἐξουσίας τοῦ χρήματος», γιά «σοσιαλ-αστισμό» κτλ.;⁶⁷ Καί γι' αὐτούς, σέ πολύ μεγαλύτερο ἀκόμα βαθμό ἀπ' ὅ,τι γιά τόν Σισμόντι, ἰσχύει ἡ παρατήρηση, πού ἔγινε σχετικά μέ τή συναισθηματική κριτική τοῦ καπιταλισμοῦ γενικά: *Man schreie nicht zu sehr über den Zynismus! Der Zynismus liegt in der Sache, nicht in den Worten, welche die Sache bezeichnen!* Μή φωνάζετε πολύ γιά κυνισμό! Ὁ κυνισμός δέ βρίσκεται στά λόγια, πού περιγράφουν τήν πραγματικότητα, ἀλλά στήν ἴδια τήν πραγματικότητα!⁶⁸

«Καί σέ πολύ μεγαλύτερο βαθμό», — λέμε ἑμεῖς. Κι αὐτό, ἐπειδή οἱ ρωμαντικοί τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης δέν εἶχαν μπροστά τους τήν ἐπιστημονική ἀνάλυση τῶν ἀντιθέσεων τοῦ καπιταλισμοῦ, ἐπειδή γιά πρώτη φορά ὑπέδειχναν τίς ἀντιθέσεις αὐτές, ἐπειδή κατακεραύνωναν (ἐξάλλου μέ «ἀξιοθρήνητα λόγια») τοὺς ἀνθρώπους, πού δέν εἶδαν αὐτές τίς ἀντιθέσεις.

Ὁ Σισμόντι ἐπιτίθεται στόν Ρικάρντο, γιατί ἐκεῖνος ἔβγαζε μέ ἀμείλιχτη εἰλικρίνεια ὅλα τά συμπεράσματα ἀπό τήν παρατήρηση καί τή μελέτη τῆς ἀστικῆς κοινωνίας: διατύπωνε ἀνοιχτά καί τήν ὑπαρξη τῆς παραγωγῆς γιά τήν παραγωγή, καί τή μετατροπή τῆς ἐργατικῆς δύναμης σέ ἐμπόρευμα, πού τό βλέπουν ἔτσι ὅπως καί κάθε ἄλλο ἐμπόρευμα, — καί ὅτι γιά τήν «κοινωνία» σπουδαία σημασία ἔχει μόνο τό καθαρό εἰσόδημα, δηλ. ἀπλῶς τό μέγεθος τοῦ κέρδους*. Ὁ Ρικάρντο, ὅμως, εἶπε τήν ἀπόλυτη ἀλήθεια: *στήν πραγματικότητα ἔτσι ἀκριβῶς ἔχουν τά πράγματα.* Ἄν ἡ ἀλήθεια αὐτή φαινόταν στόν Σισμόντι «ποταπή ἀλήθεια», δέ θά ἔπρεπε καθόλου ν' ἀναζητάει τίς αἰτίες τῆς ποταπότητος αὐτῆς στή θεωρία τοῦ Ρικάρντο κι οὔτε νά ἐπιτίθεται καθόλου ἐνάντια στίς «ἀφαιρέσεις» τά

* Ὁ Ἐφρούσι, λχ., μέ σοβαρό ὕφος ἐπαναλαβαίνει τίς συναισθηματικές φράσεις τοῦ Σισμόντι, ὅτι ἡ αὔξηση τοῦ καθαροῦ εἰσοδήματος τοῦ ἐπιχειρηματία δέν εἶναι κέρδος γιά τήν ἐθνική οἰκονομία, κτλ., καί τόν μέμφεται μόνο γιατί «δέν εἶχε ἀκόμα πέρα γιά πέρα καθαρή ἐπίγνωση» τοῦ πράγματος αὐτοῦ (σελ. 43, τεύχος 8).

Συγκρίνετε, παρακαλῶ, μ' αὐτό τ' ἀποτελέσματα τῆς ἐπιστημονικῆς ἀναλύσεως τοῦ καπιταλισμοῦ:

Τό συνολικό εἰσόδημα (Roheinkommen) τῆς κοινωνίας ἀποτελεῖται ἀπό τό μισθό ἐργασίας + τό κέρδος + τή γαιοπρόσοδο. Τό καθαρό εἰσόδημα (Reineinkommen) εἶναι ἡ ὑπεραξία.

«Ἄν ἐξετάσει κανεῖς τό εἰσόδημα ὅλης τῆς κοινωνίας, τό ἐθνικό εἰσόδημα ἀποτελεῖται ἀπό τό μισθό ἐργασίας, σὺν τό κέρδος, σὺν τῆ γαιοπρόσοδο, δηλ. ἀπό τό συνολικό εἰσόδημα. Ὡστόσο, ἡ ἀντίληψη αὐτή δέν εἶναι παρά μιὰ ἀφαίρεση μέ τήν ἔννοια ὅτι ὅλη ἡ κοινωνία, μέ βάση τήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή, στέκει στήν κεφαλαιοκρατική ἀποψη καί θεωρεῖ καθαρό εἰσόδημα μόνο τό εἰσόδημα πού ἀποτελεῖται ἀπό κέρδος καί γαιοπρόσοδο» (III, 2, 375 - 376)⁶⁹.

Ἐτσι ὁ συγγραφέας συμφωνεῖ ἀπόλυτα μέ τόν Ρικάρντο καί στόν ὀρισμό του γιά τό «καθαρό εἰσόδημα» τῆς «κοινωνίας», συμφωνεῖ μέ τόν ἴδιο ἐκεῖνο ὀρισμό πού προκάλεσε τήν «περίφημη ἀντίρηση» τοῦ Σισμόντι («Ρούσκογε Μπογκάτσκι» τεύχος 8, σελ. 44): «Πῶς; Ὁ πλοῦτος εἶναι τό πᾶν, ἐνῶ οἱ ἀνθρώποι δέν εἶναι τίποτα;» (II, 331). Στή σύγχρονη κοινωνία, φυσικά, ναι.

ἐπιφωνήματά του σχετικά μέ τόν Ρικάρντο ἀφοροῦν ὀλοκληρωτικά τόν τομέα τῆς «ἀπάτης πού μᾶς ἐξυψώνει».

Μά καί οἱ σύγχρονοί μας ρωμαντικοί; Μήπως σκέφτονται ν' ἀρνηθοῦν τήν πραγματικότητα τῆς «ἐξουσίας τοῦ χρήματος»; Μήπως σκέφτονται ν' ἀρνηθοῦν ὅτι ἡ ἐξουσία αὐτή εἶναι παντοδύναμη ὄχι μόνον ἀνάμεσα στό βιομηχανικό, ἀλλά καί ἀνάμεσα στόν ἀγροτικό πληθυσμό πού ζεῖ σέ ὅποιαδήποτε «κοινότητα», σέ ὅποιοδήποτε χωριουδάκι; Μήπως σκέφτονται ν' ἀρνηθοῦν τήν ἀναγκαία σύνδεση τοῦ γεγονότος αὐτοῦ μέ τήν ἐμπορευματική οἰκονομία; Οὔτε κἀν προσπάθησαν νά τό ἀμφισβητήσουν. Ἀπλῶς προσπαθοῦν νά μή μιλοῦν γι' αὐτό. Φοβοῦνται νά ποῦν τά πράγματα μέ τό πραγματικό τους ὄνομα.

Καί μεῖς καταλαβαίνουμε πολύ καλά τό φόβο τους: ἡ ἀνοιχτή ἀναγνώριση τῆς πραγματικότητας θά ἀφαιροῦσε κάθε ἔδαφος ἀπό τή συναισθηματική (ναροντικιστική) κριτική τοῦ καπιταλισμοῦ. Δέν εἶναι παράξενο ὅτι ρίχνονται μέ τόσο πάθος στή μάχη, χωρίς νά ἔχουν κἀν προλάβει νά καθαρίσουν ἀκόμα τό σκουριασμένο ὄπλο τοῦ ρωμαντισμοῦ. Δέν εἶναι παράξενο ὅτι δέν κάνουν διάκριση στά μέσα καί θέλουν νά παρουσιάσουν τήν ἐχθρότητα ἀπέναντι στή *συναισθηματική* κριτική σάν ἐχθρότητα ἀπέναντι στήν κριτική γενικά. Αὐτοὶ ὅμως παλαίβουν γιά τό δικαίωμα ὑπαρξῆς τους.

Ὁ Σισμόντι προσπάθησε μάλιστα ν' ἀνωψώσει τή συναισθηματική κριτική του σέ *εἰδική μέθοδο τῆς κοινωνικῆς ἐπιστήμης*. Εἶδαμε κιόλας ὅτι μεμφόταν τόν Ρικάρντο ὄχι γιατί ἡ ἀντικειμενική του ἀνάλυση σταμάτησε μπροστά στίς ἀντιθέσεις τοῦ καπιταλισμοῦ (ἡ μομφή αὐτή θά ἦταν δικαιολογημένη), ἀλλά ἴσα-ἴσα γιατί ἡ ἀνάλυση αὐτή ἦταν *ἀντικειμενική*. Ὁ Σισμόντι ἔλεγε ὅτι ὁ Ρικάρντο «ξεχνᾷ τόν ἄνθρωπο». Στόν πρόλογο τῆς δεύτερης ἔκδοσης τῶν «Nouveaux Principes» βρῖσκουμε τό παρακάτω κατεβατό:

«Θεωρῶ ἀπαραίτητο νά διαμαρτυρηθῶ ἐνάντια στίς συνηθισμένες, πολύ συχνά ἐπιπόλαιες, πολύ συχνά κάλπικες μέθοδες κρίσης ἑνός ἔργου, πού ἀφορᾷ τίς κοινωνικές ἐπιστήμες. Τό πρόβλημα, πού ἔχουν νά λύσουν, εἶναι ἀσύγκριτα πιό σύνθετο ἀπ' ὅλα τά προβλήματα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ταυτόχρονα τό πρόβλημα αὐτό ἀπευθύνεται στήν καρδιά ἀκριβῶς ὅπως καί στό λογικό» (I, XVI). Πόσο γνωστές εἶναι στό ρῶσο ἀναγνώστη οἱ ἰδέες αὐτές γιά τήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στίς φυσικές καί στίς κοινωνικές ἐπιστήμες, οἱ ἰδέες ὅτι οἱ τελευταῖες ἀπευ-

θύνονται στην «καρδιά»!*. 'Ο Σισμόντι διατυπώνει εδώ τις ίδιες ακριβώς σκέψεις, πού έμελλαν ύστερα από μερικές δεκαετίες «ν' ανακαλυφθούν ξανά» στη μακρινή ανατολή της Εύρώπης από τη «ρωσική σχολή των κοινωνιολόγων» και νά φιγουράρουν σάν ιδιαίτερη «ύποκειμενική μέθοδος στην κοινωνιολογία». . . Φυσικά, ο Σισμόντι κάνει έκκληση — όπως και οι συμπατριώτες μας κοινωνιολόγοι — «στην καρδιά έξισου όπως και στο λογικό»**. Μά είδαμε κιόλας πώς σέ όλα τά σπουδαιότερα προβλήματα ή «καρδιά» του μικροαστού θριάμβευσε πάνω στο «λογικό» του θεωρητικού οικονομολόγου.

ΥΣΤΕΡΟΓΡΑΦΟ***

Τήν όρθότητα του χαρακτηρισμού, πού δίνεται εδώ στο συναισθηματικό Σισμόντι σχετικά μέ τη στάση του απέναντι στον επιστημονικά «άντικειμενικό» Ρικάρντο, τήν επιβεβαιώνει πέρα για πέρα ή κρίση του Μάρξ στο δεύτερο τόμο των «Θεω-

* «'Η πολιτική οικονομία δέν είναι επιστήμη άπλου ύπολογισμού (n'est pas une science de calcul), αλλά, επιστήμη ήθική. . . 'Οδηγεί στο σκοπό μόνο τότε, όταν παίρνονται υπόψη τά αισθήματα, οι ανάγκες και τά πάθη των ανθρώπων» (I, 313). Αυτές οι συναισθηματικές φράσεις, στίς όποιες ο Σισμόντι, ακριβώς όπως και οι ρώσοι κοινωνιολόγοι της ύποκειμενικής σχολής στά έντελώς ανάλογα επιφωνήματά τους, βλέπει καινούργιες έννοιες για τήν κοινωνική επιστήμη, στην πραγματικότητα δείχνουν σέ πόσο άκόμα παιδικά πρωτόγονη κατάσταση βρισκόταν ή κριτική της άστικής τάξης. Μήπως ή επιστημονική άνάλυση των αντιθέσεων, παραμένοντας ένας άδυστηρά άντικειμενικός «ύπολογισμός», δέν δίνει ίσα-ίσα σταθερή βάση για τήν κατανόηση «των αισθημάτων», των άναγκών και των παθών» και μάλιστα των παθών όχι των «ανθρώπων» γενικά, — της άφίρσης αυτής, πού και ο ρωμαντικός και ο ναρόννικος τή γεμίζουν μέ ειδικά μικροαστικό περιεχόμενο, — αλλά των ανθρώπων συγκεκριμένων τάξεων; Τό ζήτημα όμως είναι ότι ο Σισμόντι δέν μπόρεσε ν' ανατρέψει θεωρητικά τους οικονομολόγους και για τό λόγο αυτό περιοριζόταν σέ συναισθηματικές φράσεις. 'Ο ούτοπικός ερασιτεχνισμός άναγκάστηκε νά κάνει θεωρητικές παραχωρήσεις στον κάθε λίγο - πολύ επιστήμονα ύπεραπιστή του άστικού καθεστώτος. Για νά συγκαλύψει τή συναίσθηση της άδυναμίας, πού γεννιέται μέσα του, ο ούτοπιστής παρηγορεί τον εαυτό του, κατηγορώντας τους αντίπαλους του για άντικειμενισμό: ως ύποθέσουμε, λέει, ότι έσείς είστε πιο σοφοί άπό μένα, εγώ όμως είμαι! πιο καλός (Μπέλιφ σελ. 43).

** Λές και τά «προβλήματα», πού πηγάζουν άπό τις φυσικές επιστήμες, δέν άπευθύνονται επίσης στην «καρδιά»!

*** Τό ύστερόγραφο γράφτηκε στην έκδοση του 1908. 'Η Σύντ.

ριών τῆς ὑπεραξίας», πού βγήκε τό 1905 («Theorien über den Mehrwert», II. B I. T., S. 304 u. ff. «Bemerkungen über die Geschichte der Entdeckung des sogenannten Ricardoschen Gesetzes»^{*}). Ἀντιπαραθέτοντας τόν Μάλθους, σάν ἐλλεινό λογοκλόπο, πουλημένο δικηγόρο τῶν πλουσίων καί ζετσίπωτο, συκοφάντη, στόν Ρικάρντο, σάν ἄνθρωπο τῆς ἐπιστήμης, ὁ Μάρξ λέει:

«Ὁ Ρικάρντο θεωρεῖ ὅτι ὁ κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγῆς εἶναι ὁ πιό ἐπωφελής γιά τήν παραγωγή γενικά, ὁ πιό ἐπωφελής γιά τή δημιουργία πλούτου, καί ὁ Ρικάρντο ἔχει ἀπόλυτα δίκιο γιά τήν ἐποχή του. Θέλει παραγωγή γιά τήν παραγωγή, καί ἔχει δίκιο. Νά προβάλλεις ἀντιρήσεις σ' αὐτό, ὅπως ἔκαναν οἱ συναισθηματικοί ἀντίπαλοι τοῦ Ρικάρντο, τονίζοντας ὅτι ἡ παραγωγή σάν τέτια δέν εἶναι αὐτοσκοπός, εἶναι σάν νά ξεχνᾷς ὅτι ἡ παραγωγή γιά τήν παραγωγή δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς ἀνθρωπότητας, δηλ. ἀνάπτυξη τοῦ πλούτου τῆς ἀνθρώπινης φύσης σάν αὐτοσκοπός. Ἄν ἀντιπαραθέσει κανεῖς στό σκοπό αὐτό τό καλό τῶν ξεχωριστῶν ἀτόμων, ὅπως ἔκανε ὁ Σισμόντι, αὐτό σημαίνει πῶς ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἀνάπτυξη ὄλου τοῦ ἀνθρώπινου γένους *πρέπει ν' ἀναχαιτιστεῖ* χάρη τῆς ἐξασφάλισης τοῦ καλοῦ τῶν ξεχωριστῶν ἀτόμων, ὅτι, συνεπῶς, δέν μπορεῖ νά γίνει, λχ., κανένας πόλεμος, γιατί ὁ πόλεμος ὀδηγεῖ στόν ἀφανισμό τῶν ξεχωριστῶν ἀτόμων. Ὁ Σισμόντι ἔχει δίκιο μόνον ἀπέναντι σέ κείνους τοὺς οἰκονομολόγους πού *συγκαλύπτουν* τόν ἀνταγωνισμό αὐτό, πού τόν ἀρνοῦνται» (S. 309). Ἀπό τήν ἀποψή του ὁ Ρικάρντο ἔχει ὄλο τό δικαίωμα νά βάζει τοὺς προλετάρους στό ἴδιο ἐπίπεδο μέ τίς μηχανές, μέ τά ἐμπορεύματα στήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή. «Es ist dieses stoisch, objektiv, wissenschaftlich», «αὐτό εἶναι στωικισμός, αὐτό εἶναι ἀντικειμενικό, ἐπιστημονικό» (S. 313). Εἶναι εὐνόητο, ὅτι ἡ ἐκτίμηση αὐτή ἀφορᾷ μόνο μιά ὀρισμένη ἐποχή, τίς ἀρχές τοῦ XIX αἰώνα.

* — «Θεωρίες τῆς ὑπεραξίας», τόμ. II, μέρος I, σελ. 304 καί ἐπόμενες. «Παρατηρήσεις σχετικά μέ τήν ἱστορία τῆς ἀνακάλυψης τοῦ λεγόμενου νόμου τοῦ Ρικάρντο»⁷⁰. Ἡ Σύντ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ II

Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ
ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΡΩΜΑΝΤΙΚΟΥΣ

Έχουμε κιόλας ασχοληθεί αρκετά με τό «λογικό» τοῦ Σισμόντι. Ἄς δοῦμε τώρα ἀπό πῶς κοντά τήν «καρδιά» του. Θά προσπαθήσουμε νά συγκεντρώσουμε ὅλα μαζί τά στοιχεῖα τά σχετικά μέ τήν ἄποψή του (πού τήν μελετήσαμε ὡς τά τώρα μόνο σά στοιχεῖο, πού ἔχει σημεῖα ἐπαφῆς μέ τά θεωρητικά προβλήματα), μέ τή στάση του ἀπέναντι στόν καπιταλισμό, μέ τίς κοινωνικές του συμπάθειες, μέ τήν ἀντίληψή του γιά τά «κοινωνικοπολιτικά» προβλήματα τῆς ἐποχῆς του.

I. ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ

Όταν ἔγραφε ὁ Σισμόντι, χαρακτηριστικό γνώρισμα τῆς ἐποχῆς ἦταν ἡ γρήγορη ἀνάπτυξη τῆς ἀνταλλαγῆς (τῆς χρηματικῆς οἰκονομίας — σύμφωνα μέ τή σημερινή ὀρολογία), πού ἐκδηλώθηκε πολύ ἔντονα ὕστερ' ἀπό τήν ἐκμηδένιση τῶν ὑπολειμμάτων τῆς φεουδαρχίας ἀπό τή γαλλική ἐπανάσταση. Ὁ Σισμόντι καταδίκασε ἀδίσταχτα τήν ἀνάπτυξη αὐτή καί τό δυνάμωμα τῆς ἀνταλλαγῆς, ἐπιτίθονταν ἐνάντια στό «μοιραῖο συναγωνισμό» καί καλοῦσε τήν «κυβέρνηση νά προστατεύσει τόν πληθυσμό ἀπό τίς συνέπειες τοῦ συναγωνισμοῦ» (ch. VIII, 1. VII) κτλ. «Οἱ γρήγορες ἀνταλλαγές χαλνοῦν τά χρηστά ἦθη τοῦ λαοῦ. Οἱ συνεχεῖς φροντίδες γιά μιά ἐπωφελεῖ πούληση δέν μπορεῖ παρά νά συνοδεύονται μέ ἀπόπειρες πούλησης σέ ὑπερβολικές τιμές καί ἐξαπάτησης καί ὅσο πῶς δύσκολη εἶναι ἡ ζωὴ γιά κείνον πού ζεῖ μέ συνεχεῖς ἀνταλλαγές, τόσο

πίο πολύ πέφτει στόν πειρασμό νά χρησιμοποιεῖ ἀπάτη» (I, 169). Νά πόση ἀφέλεια χρειαζόταν γιά νά ἐπιτεθεῖ ἐνάντια στή χρηματική οἰκονομία, ἔτσι ὅπως ἐπιτίθενται καί οἱ δικοί μας ναρόντικοι! «... Ὁ ἐμπορικός πλοῦτος κατέχευε ἀπλῶς τή δεύτερη θέση ἀπό ἀποψη σπουδαιότητος στό οἰκονομικό καθεστῶς· καί ὁ ἔδαφικός πλοῦτος (territoriale — τῆς γῆς), πού δίνει τά μέσα ὑπαρξης, πρέπει ν' αὐξάνει πρῶτος. Ὅλη αὐτή ἡ πολυάριθμη τάξη, πού ζεῖ ἀπό τό ἐμπόριο, πρέπει νά παίρνει ἕνα μέρος τῶν προϊόντων τῆς γῆς μόνο τότε, ὅταν τά προϊόντα αὐτά ὑπάρχουν· αὐτή (ἡ τάξη) πρέπει ν' αὐξάνει μόνο στό βαθμό πού αὐξάνουν καί τά προϊόντα αὐτά» (I, 322 - 323). Μήπως προχώρησε ἔστω καί ἕνα βῆμα πέρα ἀπό τόν πατριαρχικό αὐτό ρωμαντικό ὁ κ. Ν. — ον, πού γεμίζει ὀλόκληρες σελίδες ἀπό παράπονα, γιὰ τή ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου καί τῆς βιομηχανίας ξεπερνᾷ τήν ἀνάπτυξη τῆς γεωργίας; Τά παράπονα αὐτά τοῦ ρωμαντικοῦ καί τοῦ ναρόντικου μαρτυροῦν ἀπλῶς ὅτι δέν καταλαβαίνουν καθόλου τήν κεφαλαιοκρατική οἰκονομία. Μήπως μπορεῖ νά ὑπάρχει ἕνας τέτιος καπιταλισμός, ὅπου ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου καί τῆς βιομηχανίας νά μὴν ξεπερνᾷ τή γεωργία; Μά ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ θά πεῖ ἀνάπτυξη τῆς ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας, δηλαδή τοῦ κοινωνικοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας, πού ἀποσπᾷ ἀπό τή γεωργία τόν ἕνα ὕστερ' ἀπό τόν ἄλλο τοῦς κλάδους ἐπεξεργασίας τῶν πρώτων ὑλῶν, πού ἀρχικά συνδέεται μέ τήν παραγωγή πρώτων ὑλῶν, τήν ἐπεξεργασία καί τήν κατανάλωσή τους στά πλαίσια τοῦ ἰδίου φυσικοῦ νοικοκυριοῦ. Γιά τό λόγο αὐτό ὁ καπιταλισμός παντοῦ καί πάντοτε σημαίνει *πιο γρήγορη* ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου καί τῆς βιομηχανίας σέ σύγκριση μέ τή γεωργία, *πιο γρήγορη* αὐξηση τοῦ ἐμπορικοῦ-βιομηχανικοῦ πληθυσμοῦ, *μεγαλύτερη* βαρῦτητα καί σημασία τοῦ ἐμπορίου καί τῆς βιομηχανίας μέσα στό γενικό καθεστῶς τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας*. Διαφορετικά δέν μπορεῖ νά γίνει. Καί ὁ κ. Ν. — ον, ἐπαναλαβαίνοντας τίς κλάψες αὐτοῦ τοῦ εἶδους, ἀποδείχνει ἔτσι γιά πολλοστή φορά ὅτι στίς οἰκονομικές του ἀπόψεις δέν προχώρησε πέρα ἀπό ἕναν ἐπιφανειακό, συναισθηματικό ρωμαντισμό. «Αὐτό τό παρά-

* Στίς συνθήκες τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἀνάπτυξης ἡ γεωργία μένει παντοῦ καί πάντοτε *πίσω* ἀπό τό ἐμπόριο καί τή βιομηχανία· τό ἐμπόριο καί ἡ βιομηχανία πάντοτε τήν ὑποτάσσουν καί τήν ἐκμεταλλεῖονται, ἀπλῶς πάντοτε τήν *τραβοῦν* ἀργότερα στό δρόμο τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς.

λογο επιχειρηματικό πνεύμα (esprit d'entreprise), αυτή ή υπεράφθονία κάθε λογής έμπορίου, πού προκαλεί τόσο μεγάλο αριθμό χρεωκοπιών στην 'Αμερική οφείλεται, χωρίς άμφιβολία, στην αύξηση του αριθμού των τραπεζών και στην εύκολία, μέ την όποία ή άπατηλή πίστωση μπαίνει στή θέση της πραγματικής περιουσίας» (fortune réelle) (II, 111), κτλ. χωρίς τέλος. Για ποιό λόγο ό Σισμόντι επιτίθονταν ένάντια στή χρηματική οίκονομία (και στόν καπιταλισμό); Τί άντιπαράθετει σ' αυτήν; Τή μικρή άυτοτελή παραγωγή, τό φυσικό νοικοκυριό των άγροτών στό χωριό, τή χειροτεχνία στην πόλη. Νά πώς μιλάει για τή χρηματική οίκονομία στό κεφάλαιο «Γιά τήν πατριαρχική άγροτική οίκονομία» (ch. III, 1. III. «De l'exploitation patriarcale» — για τήν πατριαρχική έκμετάλλευση της γής. Τό 3ο βιβλίο έξετάζει τόν «έδαφικό» πλοῦτο ή πλοῦτο της γής):

«Οί πρώτοι ιδιοχτήτες της γής ήταν οί ίδιοι καλλιεργητές, έκαναν όλες τίς γεωργικές δουλιές μέ τήν έργασία των παιδιών τους και των ύπηρετών τους. Καμιά κοινωνική όργάνωση* δέν έγγυάται μεγαλύτερη εύτυχία και μεγαλύτερες άρετές στην πιο πολυάριθμη τάξη του έθνους, μεγαλύτερη άφθονία (opulence) σέ δλους, μεγαλύτερη σταθερότητα στό κοινωνικό καθεστώς... Στίς χώρες όπου ό γεωργός είναι ιδιοχτήτης (où le fermier est propriétaire) και τά προϊόντα άνήκουν άμέριστα (sans partage) στους ίδιους τούς άνθρώπους, πού έχουν κάνει όλες τίς έργασίες, δηλ. στίς χώρες μέ άγροτική οίκονομία πατριαρχική, όπως τή λέμε, — βλέπουμε σέ κάθε βήμα τά ίχνη της άγάπης του γεωργού για τό σπίτι, όπου ζεί, για τή γή πού καλλιεργεί... 'Η ίδια ή έργασία είναι γι' αυτόν μιά άπόλαυση... Στίς εύτυχισμένες χώρες, όπου ή γεωργία είναι

* Σημειώστε ότι ό Σισμόντι —άκριβώς όπως και οί δικοί μας ναρόντικοι, — μετατρέπει μέ μιά μονοκοντυλιά τό άυτοτελές νοικοκυριό των άγροτών σέ «κοινωνική όργάνωση». Καθαρή παραποίηση. Τί συνδέει μεταξύ τους τούς άγρότες διάφορων τόπων; 'Ακριβώς ό καταμερισμός της κοινωνικής έργασίας και ή έμπορευματική οίκονομία, πού άντικατέστησε τούς φεουδαρχικούς δεσμούς. 'Αμέσως φαίνεται καθαρά ότι μετατρέπεται σέ ούτοπία ένα στοιχείο του καθεστώτος της έμπορευματικής οίκονομίας και δέν κατανοούνται τά άλλα. Συγκρίνετε όσα γράφει ό κ. Ν.—ον σελ. 322: «'Η μορφή βιομηχανίας, πού στηρίζεται στην κατοχή εργαλείων παραγωγής από τούς άγρότες». 'Ο κ. Ν.—ον ούτε καν ύποπτεύεται ότι ή κατοχή αυτή των εργαλείων παραγωγής, από τούς άγρότες άποτελεί —και ιστορικά, και λογικά— σημείο άφειτηρίας, ίσα-ίσα της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής!

πατριαρχική, μελετιέται ή ιδιαίτερη φύση κάθε χωραφιού και οί γνώσεις αυτές μεταβιβάζονται από πατέρα σέ γιό... Ἡ οίκονομία, πού στηρίζεται στό σύστημα τῆς μεγάλης φέρμας, πού διευθύνεται ἀπό τούς πιά πλούσιους ἀνθρώπους, θά ὑψωθεῖ, ἴσως, πάνω ἀπό τίς προλήψεις καί τή ρουτίνα. Οἱ γνώσεις ὁμως (l'intelligence, δηλ. οἱ γνώσεις στόν τομέα τῆς ἀγροτικῆς οίκονομίας) δέ θά φτάσουν ὡς ἐκεῖνον πού ἐργάζεται ὁ ἴδιος καί θά ἐφαρμοστοῦν χειρότερα... Ἡ πατριαρχική οίκονομία βελτιώνει τά ἦθη καί τό χαρακτήρα αὐτῆς τῆς τόσο πολυάριθμης μερίδας τοῦ ἔθνους, πού πάνω της πέφτουν ὅλες οἱ γεωργικές δουλιές. Ἡ ἰδιοκτησία δημιουργεῖ συνήθειες τάξης καί οίκονομίας, ἡ μόνιμη ἐπάρκεια ἐξαλείφει τήν τάση πρὸς τή λαιμαργία (gourmandise) καί τό μεθύσι: Κάνοντας ἀνταλλαγὴ σχεδόν ἀποκλειστικά μέ τή φύση, αὐτός (ὁ γεωργός) ἔχει λιγότερες ἀπό κάθε ἄλλον ἐργάτη τῆς βιομηχανίας ἀφορμές νά μὴν ἐμπιστευεῖται τούς ἀνθρώπους καί νά χρησιμοποιεῖ ἐναντίον τους τό ὄπλο τῆς ἀσυνειδησίας» (I, 165 - 170). «Οἱ πρῶτοι φέρμερς ἦταν ἀπλοὶ καλλιεργητές· ἐκτελοῦσαν μέ τά ἴδια τους τά χέρια τό μεγαλύτερο μέρος τῶν γεωργικῶν ἐργασιῶν· διατηροῦσαν μιά σωστή ἀναλογία ἀνάμεσα στίς δουλιές τους καί τίς δυνάμεις τῶν οἰκογενειῶν τους... Δέν ἔπαυαν νά εἶναι ἀγρότες: μόνοι τους ὀδηγοῦν τό ἀλέτρι (tientnent eux-mêmes les cognes de leur charrue): μόνοι τους περιποιοῦνται τά ζῶα καί στό χωράφι καί στό σταῦλο· ζοῦν στόν καθαρό ἀέρα, συνηθίζοντας στήν καθημερινή ἐργασία καί στή λιτή τροφή, πού δημιουργοῦν γερούς πολίτες καί γενναίους στρατιῶτες*. Σχεδόν ποτέ δέ χρησιμοποιοῦν, γιά τίς ἀπό κοινοῦ ἐργασίες, μεροκαματιάρηδες ἐργάτες, ἀλλά μόνο ὑπηρέτες (des domestiques), πού τούς διαλέγουν πάντα ἀνάμεσα σέ ἴσους τους, πού τούς μεταχειρίζονται σάν ἴσους, τρῶνε στό ἴδιο τραπέζι, πίνουν τό ἴδιο κρασί, φοροῦν τά ἴδια ροῦχα. Ἔτσι, οἱ γεωργοὶ μέ τούς ὑπηρέτες τους ἀποτελοῦν μιά τάξη ἀγροτῶν, πού ἔχουν τά ἴδια αἰσθήματα, τίς ἴδιες ἀπολαύσεις, ὑπόκεινται στίς ἴδιες ἐπιδράσεις, συνδέονται μέ τήν πατρίδα μέ τούς ἴδιους δεσμούς» (I, 221).

Αὐτή εἶναι ἡ περιβόητη «λαϊκὴ παραγωγή»! Κι ἄς μὴ λένε

* Σύγκρινε, ἀναγνώστη, μ' αὐτά τά γλυκερά παραμῦθια τῆς γιαιγιάς μας τόν «προοδευτικὸ» ἐκεῖνο δημοσιολόγο τοῦ τέλους τοῦ XIX αἰῶνα, πού περικοπές ἀπό τό ἔργο του δίνει ὁ κ. Στροῦβε στίς «Κριτικές παρατηρήσεις» του, σελ. 17¹.

δτι ὁ Σισμόντι δέν καταλαβαίνει τήν ἀνάγκη νά ἐνωθοῦν οἱ παραγωγοί: τό λέει ἀνοιχτά (βλ. παρακάτω) δτι «κι αὐτός ἀκριβῶς (ὅπως καί ὁ Φουριέ, ὁ Ὅουεν, ὁ Τόμπσον, ὁ Μυϊρόν) θέλει τήν ἐνωσῆ» (II, 365). Ἄς μή λένε δτι εἶναι ἴσα-ἴσα ὑπέρ τῆς *ιδιοκτησίας*: ἀπεναντίας, γι' αὐτόν τό κέντρο βάρους εἶναι τό μικρό νοικοκυριό (πρβλ. II, 355) καί ὄχι ἡ μικρή *ιδιοκτησία*. Εἶναι εὐνόητο δτι ἡ ἐξιδανίκευση αὐτῆ τοῦ μικροῦ ἀγροτικοῦ νοικοκυριοῦ παίρνει διαφορετική μορφή σέ ἄλλες ἱστορικές καί βιοτικές συνθήκες. Ὅμως καί ὁ ρωμαντισμός, καί ὁ ναροντικισμός ἀποθεώνουν ἴσα-ἴσα τό μικρό ἀγροτικό νοικοκυριό — γι' αὐτό δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία.

Μέ τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο ὁ Σισμόντι ἐξιδανικεῦει καί τήν πρωτόγονη χειροτεχνία καί τίς συντεχνίες.

«Ὁ τσαγκάρης τοῦ χωριοῦ, πού εἶναι ταυτόχρονα καί ἔμπορος, καί ἐργοστασιάρχης, καί ἐργάτης, δέ θά κάνει οὔτε ἓνα ζευγάρι παπούτσια, ἂν δέν πάρει παραγγελία» (II, 262), ἐνώ ἡ κεφαλαιοκρατική μανουφακτούρα, ἐπειδή δέν ξέρει τή ζήτηση, μπορεῖ νά χρεωκοπήσει. «Εἶναι ἀναμφισβήτητο, καί ἀπό θεωρητική καί ἀπό πραχτική πλευρά, ὅτι ἡ ἴδρυση συντεχνιῶν (*corps de métier*) ἐμπόδιζε καί δέ μποροῦσε παρά νά ἐμποδίζει τή δημιουργία ὑπερπληθυσμοῦ. Εἶναι ἐξίσου ἀναμφισβήτητο ὅτι ἓνας τέτιος ὑπερπληθυσμός ὑπάρχει σήμερα καί δτι εἶναι τό ἀναγκαῖο ἀποτέλεσμα τοῦ σύγχρονου καθεστῶτος» (I, 431). Θά μπορούσαμε ν' ἀναφέρουμε πάρα πολλές παρόμοιες περικοπές, ἀναβάλλουμε ὅμως γιά ἀργότερα τήν ἀνάλυση τῶν πραχτικῶν συνταγῶν τοῦ Σισμόντι. Ἐδῶ θά περιοριστοῦμε στά παραπάνω, γιά νά καταλάβουμε, καλά τήν ἀποψη τοῦ Σισμόντι. Οἱ παραπάνω συλλογισμοί μποροῦν νά συγκεφαλαιωθοῦν ὡς ἐξῆς: 1) ἡ χρηματική οἰκονομία καταδικάζεται, γιατί καταστρέφει τήν ἐξασφαλισμένη θέση τῶν μικροπαραγωγῶν καί τήν ἀμοιβαία προσέγγισή τους (εἴτε μέ τή μορφή προσέγγισης τοῦ χειροτέχνη μέ τόν καταναλωτή, εἴτε μέ τή μορφή προσέγγισης τοῦ γεωργοῦ μέ τοὺς ἴσους μ' αὐτόν γεωργούς)· 2) ἡ μικρή παραγωγή ἐξυμνεῖται, γιατί ἐξασφαλίζει τήν αὐτοτέλεια τοῦ παραγωγοῦ καί παραμερίζει τίς ἀντιθέσεις τοῦ καπιταλισμοῦ.

Ἄς σημειώσουμε δτι καί οἱ δύο αὐτές ἰδέες ἀποτελοῦν οὐσιαστικό κτῆμα τοῦ ναροντικισμοῦ* καί θά προσπαθήσουμε νά ἐμβαθύνουμε στό περιεχόμενό τους.

* Σχετικά μέ τό ζήτημα αὐτό ὁ κ. Ν.—ον ἔχει πεῖ τόσο πολλά ἀντι-

Οί ρωμαντικοί καί οί ναρόντικκοί ανάγουν τήν κριτική τῆς χρηματικῆς οἰκονομίας στή διαπίστωση τοῦ ἀτομικισμοῦ* καί τοῦ ἀνταγωνισμοῦ (συναγωνισμοῦ), πού γεννάει ἡ χρηματική οἰκονομία, καθῶς καί στήν ἀβεβαιότητα τῆς οἰκονομικῆς κατάστασης τοῦ παραγωγοῦ καί στήν ἀστάθεια** τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας.

Πρῶτα γιά τόν «ἀτομικισμό». Συνήθως ἀντιπαραθέτουν τήν ἔνωση τῶν ἀγροτῶν μιᾶς δοσμένης κοινότητας ἢ τοὺς χειροτέχνες (ἢ τοὺς βιοτέχνες) ἑνός δοσμένου ἐπαγγέλματος στόν καπιταλισμό, πού καταστρέφει τοὺς δεσμούς αὐτοῦ καί τοὺς ἀντικατασταίνει μέ τό συναγωνισμό. Ὁ συλλογισμός αὐτός ἐπαναλαβαίνει τό χαρακτηριστικό λάθος τοῦ ρωμαντισμοῦ καί συγκεκριμένα: ξεκινώντας ἀπό τίς ἀντιθέσεις τοῦ καπιταλισμοῦ, καταλήγει στήν ἄρνηση τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ καπιταλισμός ἀποτελεῖ *ἀνώτερη μορφή κοινωνικῆς ὀργάνωσης*. Μήπως ὁ καπιταλισμός, καταστρέφοντας τοὺς μεσαιωνικοὺς κοινοτικοὺς, συντεχνιακοὺς, συνεταιριστικοὺς κλπ. δεσμούς, δέ βάζει στή θέση τους ἄλλους; Μήπως ἡ ἐμπορευματικὴ οἰκονομία δέν ἀποτελεῖ κιόλας *δεσμό* ἀνάμεσα στους παραγωγούς, δεσμό, πού πραγματοποιεῖται μέσω τῆς ἀγορᾶς;*** Ὁ ἀνταγωνιστικός, ὁ γεμάτος ταλαντεύσεις καί ἀντιθέσεις χαρακτήρας τοῦ δεσμοῦ αὐτοῦ δέ σοῦ δίνει τό δικαίωμα νά ἀρνιέσαι *τήν ὑπαρξή του*. Καί ξέρουμε ὅτι ἴσα-ἴσα ἡ ἀνάπτυξη τῶν ἀντιθέσεων ἀποκαλύπτει ὄλο καί πῶ ἔντονα τῆ δύναμη τοῦ δεσμοῦ αὐτοῦ, *ἀναγκάζει* ὄλα τὰ ἐπιμέρους στοιχεῖα καί τάξεις τῆς

φατικά πράγματα, ὥστε μπορεῖ νά διαλέξει κανεὶς ἀπό αὐτά *ὅποιεσδήποτε θέσεις*, πού δέ συνδέονται καθόλου μεταξύ τους. Ὡστόσο δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἐξιδανικεύεται τό ἀγροτικό νοικοκυριό μέ τόν ὀμιχλώδη ὄρο: «λαϊκὴ παραγωγή». Ἡ ὀμίχλη ἀποτελεῖ ἀτμόσφαιρα ἐξαιρετικά κατὰλληλη γιά κάθε λογῆς μεταμφιέσεις.

* Πρβλ. Ν.—ον σελ. 321 in f. (in fine —στό τέλος. Ἡ Σύντ.) κ.ἀ.

** Ibid., σελ. 335. Σελ. 184: ὁ καπιταλισμός «στερεῖ τῆ σταθερότητα». Καί πολλές ἄλλες.

*** «Στήν πραγματικότητα οἱ ἐκφράσεις: κοινωνία, ἔνωση εἶναι ὀνομασίες, πού μποροῦν νά δοθοῦν σέ κάθε κοινωνία, τόσο στή φεουδαρχικὴ κοινωνία, ὅσο καί στήν ἀστική, πού εἶναι μιᾶ ἔνωση βασισμένη στό συναγωνισμό. Πῶς μποροῦν νά ὑπάρχουν συγγραφεῖς, πού νομίζουν ὅτι εἶναι δυνατό νά ἀποτρέψουν τό συναγωνισμό μόνο μέ τῆ λέξη: *ἔνωση*» (Μαργκ, «Das Elend der Philosophie») (Μάρξ. «Ἡ Ἀθλιότητα τῆς φιλοσοφίας»⁷². Ἡ Σύντ.) Ἐπικρίνοντας πολὺ αὐστηρὰ τῆ συναισθηματικὴ καταδίκη τοῦ συναγωνισμοῦ, ὁ συγγραφέας τονίζει ἀνοιχτὰ *τήν προοδευτικὴ πλευρὰ* του, τήν κινητήρια δύναμή του, πού σπρώχνει πρὸς τὰ μπρὸς «τὴν τεχνικὴ πρόοδο καί τὴν κοινωνικὴ πρόοδο».

κοινωνίας νά τείνουν στήν ἔνωση καί μάλιστα στήν ἔνωση ὄχι πιά μέσα στά στενά πλαίσια μιᾶς κοινότητας ἢ μιᾶς περιφέρειας, ἀλλά στήν ἔνωση ὄλων τῶν ἐκπροσώπων τῆς δοσμένης τάξης ὄλου τοῦ ἔθνους ἀκόμα καί τῶν διάφορων κρατῶν. Μόνο ἕνας ρωμαντικός μέ τίς ἀντιδραστικές του ἀντιλήψεις μπορεῖ ν' ἀρνηθεῖ τήν ὑπαρξή τῶν δεσμῶν αὐτῶν καί τή βαθύτερη σημασία τους, πού στηρίζεται στήν κοινότητα τῶν ρόλων στήν ἐθνική οἰκονομία καί ὄχι στά ἐδαφικά, ἐπαγγελματικά, θρησκευτικά κλπ. συμφέροντα. Καί ἂν ἕνας παρόμοιος συλλογισμός στάθηκε ἡ αἰτία νά δοθεῖ ἡ ὀνομασία ρωμαντικός στόν Σισμόντι, πού ἔγραφε ὅταν ἡ ὑπαρξή τῶν καινούργιων αὐτῶν δεσμῶν, πού γεννάει ὁ καπιταλισμός, βρισκόταν ἀκόμα σέ ἐμβρυώδικη κατάσταση, τότε πολύ περισσότερο ἀξίζει νά δοθεῖ ὁ χαρακτηρισμός αὐτός στούς δικούς μας ναρόντικους, γιατί τώρα μόνο ἄνθρωποι ἐντελῶς τυφλοί μποροῦν ν' ἀρنيοῦνται τήν τεράστια σημασία αὐτῶν τῶν δεσμῶν.

Ὅσο γιά τήν ἀβεβαιότητα τῆς οἰκονομικῆς κατάστασης καί τήν ἀστάθεια κτλ., πρόκειται γιά τό ἴδιο παλιό τροπάρι, γιά τό ὅποιο μιλήσαμε ἀπ' ἀφορμή τήν ἐξωτερική ἀγορά. Στίς ἐπιθέσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἐκδηλώνεται ἴσα-ἴσα ὁ ρωμαντικός, πού καταδικάζει φοβισμένα ἀκριβῶς αὐτό πού ἡ ἐπιστημονική θεωρία ἐκτιμᾷ περισσότερο ἀπ' ὅλα στόν καπιταλισμό: τήν προσιδιάζουσα σ' αὐτόν τάση γιά ἀνάπτυξη, τήν ἀκατάσχετη τάση του νά τραβάει μπροστά, τό γεγονός ὅτι τοῦ εἶναι ἀδύνατο νά σταματήσει ἢ ν' ἀναπαραγάγει τά οἰκονομικά προτσές στίς προηγούμενες ἀμετάβλητες διαστάσεις. Μόνο ἕνας οὐτοπιστής, πού φκιάχνει φανταστικά σχέδια ἐπέκτασης σ' ὅλη τήν κοινωνία τῶν μεσαιωνικῶν ἐνώσεων (σάν τήν κοινότητα), μπορεῖ ν' ἀγνοεῖ τό γεγονός ὅτι ἴσα-ἴσα ἡ «ἀστάθεια» τοῦ καπιταλισμοῦ ἀποτελεῖ τεράστιο προοδευτικό παράγοντα, πού ἐπιταχύνει τήν κοινωνική ἐξέλιξη, πού τραβάει ὄλο καί μεγαλύτερες μάζες τοῦ πληθυσμοῦ στή δίνη τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, πού τίς ἀναγκάζει νά σκέφτονται γιά τή συγκρότησή της, πού τίς ἀναγκάζει μόνες τους «νά σφυρηλατοῦν τήν εὐτυχία τους».

Οἱ φράσεις τοῦ κ. Ν. — ον γιά «ἀστάθεια» τῆς κεφαλαιοκρατικῆς οἰκονομίας, γιά δυσανάλογη ἀνάπτυξη τῆς ἀνταλλαγῆς, γιά παραβίαση τῆς ἰσορροπίας ἀνάμεσα στή βιομηχανία καί στή γεωργία, ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση, οἱ φράσεις ὅτι οἱ κρίσεις ἔχουν ἀνώμαλο χαρακτήρα κτλ. δείχνουν κατά τόν πιό ἀναμφισβήτητο τρόπο ὅτι ὡς τώρα

στέκει ολοκληρωτικά στην άποψη του ρωμαντισμοῦ. Συνεπῶς ἡ κριτικὴ πού ἔγινε στὸν εὐρωπαϊκὸ ρωμαντισμὸ ἰσχύει λέξη πρὸς λέξη καὶ γιὰ τὴ θεωρία του. Ὅριστε μιὰ ἀπόδειξη:

«Ἄς ἀκούσουμε τὸ γέρο-Μπουαγκιλμπέρ:

“Ἡ τιμὴ τῶν ἐμπορευμάτων, — λέει, — θὰ πρέπει νὰ εἶναι πάντοτε ἀναλογικὴ, γιατί μόνο μιὰ τέτια ἀμοιβαία συμφωνία τοὺς δίνει τὴ δυνατότητα ν’ ἀναπαράγονται κάθε στιγμή... Ἐπειδὴ ὁ πλοῦτος δέν εἶναι τίποτ’ ἄλλο παρά αὐτὴ ἡ συνεχῆς ἀνταλλαγὴ ἀνάμεσα σέ ἄνθρωπο καὶ ἄνθρωπο, ἀνάμεσα σέ ἐπιχείρηση καὶ ἐπιχείρηση, θὰ ἦταν φριχτὴ πλάνη ν’ ἀναζητοῦνται οἱ αἰτίες τῆς ἀθλιότητος κάπου ἄλλοῦ καὶ ὄχι στὴν παραβίαση τῆς ἀνταλλαγῆς αὐτῆς, πού προκαλεῖται λόγω τῶν ἀποκλίσεων ἀπὸ τίς ἀναλογικὲς τιμές”.

Ἄς ἀκούσουμε καὶ ἓνα νεότατο* οἰκονομολόγο:

“Ἐνας μεγάλος νόμος, πού πρέπει νὰ ἐφαρμοστεῖ στὴν παραγωγὴ εἶναι ὁ νόμος τῆς ἀναλογικότητος (the law of proportion)· μόνο ὁ νόμος αὐτός εἶναι σέ θέση νὰ διατηρήσει τὴ σταθερότητα τῆς ἀξίας... Τὸ ἰσοδύναμο πρέπει νὰ ἐξασφαλιστεῖ... Ὅλα τὰ ἔθνη σέ διάφορες ἐποχὲς προσπάθησαν μὲ πάρα πολλοὺς ἐμπορικοὺς κανονισμοὺς καὶ περιορισμοὺς νὰ ἐφαρμόσουν ὡς ἓνα ὀρισμένο σημεῖο τὸ νόμο αὐτό τῆς ἀναλογικότητος. Ὁ ἐγωισμὸς ὅμως, πού ἀποτελεῖ γνώρισμα τῆς ἀνθρώπινης φύσης ὀδήγησε τὰ πράγματα ὡς τὸ σημεῖο νὰ ἀνατραπεῖ ὅλο αὐτὸ τὸ σύστημα ρύθμισης. Ἀναλογικὴ παραγωγὴ (proportionale production) θὰ πεῖ ἐφαρμογὴ τῆς ἀληθινῆς κοινωνικοοικονομικῆς ἐπιστήμης” (W. Atkinson «Principles of political economy», London, 1840 p. 170 καὶ 195)**.

Fuit Troja!*** Ἡ σωστὴ αὐτὴ ἀναλογία ἀνάμεσα στὴν προσφορά καὶ στὴ ζήτηση, πού ἀρχίζει πάλι νὰ γίνεται ἀντικείμενο τόσων πολλῶν πόθων, ἔχει πάψει νὰ ὑπάρχει ἐδῶ καὶ πάρα πολὺν καιρὸ. Ἐφαγε τὸ ψωμί της. Ἦταν δυνατὴ μόνον ὅταν τὰ μέσα παραγωγῆς ἦταν περιορισμένα, ὅταν ἡ ἀνταλλαγὴ γινόταν μέσα σέ ἐξαιρετικὰ στενά πλαίσια. Μὲ τὴν ἐμφάνιση τῆς μεγάλης βιομηχανίας ἡ σωστὴ αὐτὴ ἀναλογία ἐπρεπε ὅπωςδήποτε (mußte) νὰ ἐξαφανιστεῖ, καὶ ἡ παραγωγὴ ἐπρε-

* Γράφηκε τὸ 1847.

** —Ὁδὶλ Ἀτκινσον. «Βάσεις τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας», Λονδίνο, 1840, σελ. 170 καὶ 195. Ἡ Σύντ.

*** —Πάει ἡ Τροία! Ἡ Σύντ.

πε μέ αναγκαιότητα νόμου τῆς φύσης νά περνᾷ διαδοχικά καί συνεχῶς ἀπό ἀνθηση καί ὕφηση, κρίση, στασιμότητα, καινούργια ἀνθηση καί οὕτω καθεξῆς.

Ὅσοι θέλουν, σάν τόν Σισμόντι, νά ἐπιστρέψουν στή σωστή ἀναλογικότητα τῆς παραγωγῆς καί παράλληλα νά διατηρήσουν τίς σύγχρονες βάσεις τῆς κοινωνίας — εἶναι ἀντιδραστικοί, ἐπειδή θά ἔπρεπε, γιά νά εἶναι συνεπεῖς, νά προσπαθοῦν νά ἐπαναφέρουν καί τούς ἄλλους ὄρους τῆς βιομηχανίας τῶν περασμένων καιρῶν.

Τί κρατοῦσε τήν παραγωγή σέ σωστές ἢ σχεδόν σωστές ἀναλογίες; Ἡ ζήτηση, πού καθόριζε τήν προσφορά, προηγουδταν ἀπ' αὐτή ἡ παραγωγή ἀκολουθοῦσε καταπόδι τήν κατανάλωση. Ἡ μεγάλη βιομηχανία, ἐπειδή ὁ ἴδιος ὁ χαρακτήρας τῶν ἐργαλείων, πού χρησιμοποιοεῖ, τήν ἀναγκάζει νά παράγει σέ διαρκῶς μεγαλύτερη κλίμακα, δέν μπορεῖ νά περιμένει τή ζήτηση. Ἡ παραγωγή τραβάει μπροστά ἀπό τή ζήτηση, ἡ προσφορά προκαλεῖ μέ τό στανιό τή ζήτηση.

Στή σύγχρονη κοινωνία, στή βιομηχανία, πού βασίζεται στήν ἀτομική ἀνταλλαγή, ἡ ἀναρχία τῆς παραγωγῆς, πού εἶναι πηγὴ τόσων συμφορῶν, εἶναι ταυτόχρονα καί αἰτία προόδου.

Συνεπῶς ἓνα ἀπό τά δύο: εἴτε θά ἐπιθυμεῖς τίς σωστές ἀναλογίες τῶν περασμένων αἰώνων μέ τά μέσα παραγωγῆς τῆς ἐποχῆς μας — καί αὐτό σημαίνει ὅτι εἶσαι ταυτόχρονα ἀντιδραστικός καί οὐτοπιστής.

Εἴτε θά ἐπιθυμεῖς πρόοδο χωρίς ἀναρχία, — καί τότε εἶναι ἀπαραίτητο νά παραιτηθεῖς ἀπό τήν ἀτομική ἀνταλλαγή, γιά νά διατηρήσεις τίς παραγωγικές δυνάμεις» («Das Elend der Philosophie», S. 46-48)⁷³.

Τά τελευταῖα λόγια ἀφοροῦν τόν Προυντόν, ἐνάντια στόν ὁποῖο κάνει πολεμική ὁ συγγραφέας, χαρακτηρίζοντας ἔτσι τή διαφορὰ τῆς ἄποψης του καί ἀπό τίς ἀπόψεις τοῦ Σισμόντι καί ἀπό τίς ἀντιλήψεις τοῦ Προυντόν. Φυσικά, ὁ κ. Ν. — ὃν δέ θά συμφωνοῦσε σ' ὄλες τίς ἀντιλήψεις του οὔτε μέ τόν ἓνα οὔτε μέ τόν ἄλλο*. Ἐμβαθύνετε ὅμως στό περιεχόμενο τοῦ

* Ἄν καί εἶναι ἀκόμα πολύ προβληματικό, γιατί δέ θά συμφωνοῦσε; Μήπως μόνον ἐπειδή οἱ συγγραφεῖς αὐτοὶ ἐβάζαν τό ζήτημα πῶς πλατιά, ἔχοντας ὑπόψη τό δοσμένο οἰκονομικό σύστημα γενικά, τή θέση καί τή σημασία του στήν ἐξέλιξη ὅλης τῆς ἀνθρωπότητας, χωρίς νά περιορίζουν τόν ὀρίζοντά τους σέ μιὰ μόνον χώρα, γιά τήν ὁποία μπορεῖ ἤθεθεν νά σκαρῶσει κανεῖς μιὰ εἰδική θεωρία;

ἀποσπάσματος αὐτοῦ. Σέ τί συνίσταται ἡ βασική θέση τοῦ συγγραφέα, ἀπό τά ἔργα τοῦ ὁποίου παραθέσαμε περικοπές, ἡ βασική του σκέψη, πού τόν φέρνει σέ ἀσυμβίβαστη ἀντίθεση μέ τούς προγενέστερους του; Ἐναμφισβήτητα στό ὅτι τοποθετεῖ τό ζήτημα τῆς ἀστάθειας τοῦ καπιταλισμοῦ (πού τή διαπιστώνουν καί οἱ τρεῖς αὐτοί συγγραφεῖς) πάνω σέ *ιστορική* βάση καί παραδέχεται ὅτι ἡ ἀστάθεια αὐτή ἀποτελεῖ *προσοδευτικό παράγοντα*. Μ' ἄλλα λόγια, παραδέχεται, πρῶτο, ὅτι ἡ δοσμένη κεφαλαιοκρατική ἀνάπτυξη, πού συντελεῖται μέ δυσαναλογίες, κρίσεις κλπ. εἶναι *ἀνάπτυξη ἀναγκαία*, καί λέει ὅτι ὁ ἴδιος κιάλας ὁ χαρακτήρας τῶν μέσων παραγωγῆς (μηχανές) προκαλεῖ ἀπεριόριστη τάση γιά διεύρυνση τῆς παραγωγῆς καί συνεχές προβάδισμα τῆς προσφορᾶς ἀπέναντι στή ζήτηση. Δεύτερο, αὐτός παραδέχεται ὅτι στή δοσμένη αὐτή ἀνάπτυξη ὑπάρχουν *στοιχεῖα προόδου*: ἡ ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, ἡ κοινωνικοποίηση τῆς ἐργασίας στά πλαίσια ὀλόκληρης τῆς κοινωνίας, ἡ αὔξηση τῆς μετακίνησης καί τῆς συνειδητότητας τοῦ πληθυσμοῦ κτλ. Μέ τά δύο αὐτά σημεῖα ἐξαντλεῖται ἡ διαφορά του ἀπό τόν Σισμόντι καί τόν Προυντόν, πού συμφωνοῦν μαζί του στή διαπίστωση τῆς «ἀστάθειας» καί τῶν ἀντιθέσεων, πού γεννάει αὐτή, καί στόν εἰλικρινῆ πόθο νά παραμεριστοῦν αὐτές οἱ ἀντιθέσεις. Ἡ μή κατανόηση τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ «ἀστάθεια» αὐτή εἶναι *ἀναγκαῖο* γνώρισμα κάθε καπιταλισμοῦ καί κάθε ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας γενικά, τούς ὀδηγεῖ στήν *οὐτοπία*. Ἡ μή κατανόηση τῶν στοιχείων τῆς προόδου, πού *προσιδιάζουν* στήν ἀστάθεια αὐτή, κάνει τίς θεωρίες τους *ἀντιδραστικές**

Καί τώρα προτείνουμε στούς κ.κ. ναρόντικους ν' ἀπαντήσουν στό ἐρώτημα: ὁ κ. Ν. — ον συμερίζεται τίς ἀπόψεις τῆς ἐπιστημονικῆς θεωρίας στά δύο παραπάνω σημεῖα; παραδέχεται ὅτι ἡ ἀστάθεια εἶναι ἰδιότητα τοῦ δοσμένου συστήματος καί τῆς δοσμένης ἐξέλιξης, παραδέχεται ὅτι στήν ἀστάθεια αὐτή ὑπάρχουν στοιχεῖα προόδου; Ὁ καθένας ξέρει ὅτι

* Ὁ ὁρος αὐτός χρησιμοποιεῖται μέ τήν ιστορικοφιλοσοφική ἔννοια καί χαρακτηρίζει μόνο τό λάθος τῶν θεωρητικῶν, πού παίρνουν τά ξεπερασμένα καθεστάτα σάν πρότυπα γιά τούς συλλογισμούς τους. Δέν ἄφορᾶ καθόλου οὔτε τίς ἀτομικές ἀρετές τῶν θεωρητικῶν αὐτῶν, οὔτε τά προγράμματά τους. Ὁ καθένας ξέρει ὅτι καί ὁ Σισμόντι καί ὁ Προυντόν δέν ἦταν ἀντιδραστικοί μέ τή συνηθισμένη σημασία τῆς λέξης. Ἐξηγοῦμε τίς στοιχειώδεις αὐτές ἀλήθειες, γιατί οἱ κ.κ. ναρόντικοί, ὅπως θά δοῦμε παρακάτω, ὡς τά σήμερα ἀκόμα δέν τίς ἔχουν ἀφομοιώσει.

δέν τό παραδέχεται· ἀπεναντίας ὁ κ. Ν. — ον δηλώνει ὅτι ἡ «ἀστάθεια» αὐτῆ τοῦ καπιταλισμοῦ εἶναι ἀπλή ἀνωμαλία, παρέκκλιση κτλ. καί τή θεωρεῖ κατάπτωση, ὀπισθοδρόμηση (πρβλ. πῶς πάνω: «στερεῖ τή σταθερότητα»), ἐξιδανικεύοντας ἐκείνη ἀκριβῶς τήν οἰκονομική στασιμότητα (θυμηθεῖτε τά «αἰώνια βάρη», τίς «καθαγιασμένες ἀπό τοὺς αἰῶνες ἀρχές» κτλ.), ἡ ἐκμηδένιση τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ ἴσα-ἴσα τήν ἱστορική ὑπηρεσία τοῦ «ἀσταθοῦς» καπιταλισμοῦ. Γιά τό λόγο αὐτό εἶναι ξεκάθαρο ὅτι εἶχαμε πέρα γιά πέρα δίκαιο κατατάσσοντάς τον στοὺς ρωμαντικούς καί ὅτι καμιά «περικοπή» καί καμιά «παραπομπή» ἀπομέρους του δέ θ' ἀλλάξει αὐτό τό χαρακτήρα τῶν δικῶν του συλλογισμῶν.

Λίγο παρακάτω θά σταθοῦμε ἀκόμα μιά φορά στήν «ἀστάθεια» αὐτῆ (παίρνοντας ἀφορμή ἀπ' τήν ἐχθρική στάση τοῦ ρωμαντισμοῦ καί τοῦ ναροντικισμοῦ στό ζήτημα τῆς ἐλάττωσης τοῦ γεωργικοῦ πληθυσμοῦ ὑπέρ τοῦ βιομηχανικοῦ), καί τώρα θά παραθέσουμε μιά περικοπή ἀπό τήν «Κριτική ὀρισμένων θέσεων τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας», ἀφιερωμένη στήν ἀνάλυση τῶν *συναισθηματικῶν* ἐπιθέσεων ἐνάντια στή χρηματική οἰκονομία.

«Οἱ καθορισμένοι αὐτοὶ κοινωνικοὶ ρόλοι (καί συγκεκριμένα: οἱ ρόλοι τοῦ πωλητῆ καί τοῦ ἀγοραστῆ) δέν ὀφείλονται στήν ἀνθρώπινη ἀτομικότητα γενικά, ἀλλά στίς ἀνταλλαχτικές σχέσεις ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους, πού παράγουν τά προϊόντα τους μέ τή μορφή ἐμπορευμάτων. Οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στόν ἀγοραστή καί στόν πωλητή, εἶναι σέ τέτιο βαθμό μὴ ἀτομικές, ὥστε καί οἱ δύο τους συνάπτουν τίς σχέσεις αὐτές μόνο στό μέτρο, πού ἡ ἐργασία τους χάνει τόν ἀτομικό χαρακτήρα καί συγκεκριμένα, στό μέτρο πού, σάν ἐργασία μὴ ἀτομική, γίνεται χρῆμα. Γιά τό λόγο αὐτό εἶναι τόσο παράλογο νά θεωρεῖ κανεὶς τοὺς οἰκονομικοαστικούς αὐτοὺς ρόλους τοῦ ἀγοραστῆ καί τοῦ πωλητῆ αἰώνιες κοινωνικές μορφές τοῦ ἀνθρώπινου ἀτομικισμοῦ, ὅσο εἶναι ἄδικο νά θρηνεῖ γι' αὐτοὺς τοὺς ρόλους παίρνοντάς τους σάν αἰτία τῆς ἐκμηδένισης τοῦ ἀτομικισμοῦ αὐτοῦ.

Πόσο βαθιά κατάπληξη προξενεῖ στοὺς ἀγαθοὺς ἀνθρώπους ἀκόμα καί ἡ ἐντελῶς ἐπιφανειακὴ μορφή τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, πού ἐκδηλώνεται στήν ἀγορά καί στήν πούληση, φαίνεται ἀπό τό παρακάτω ἀπόσπασμα παρμένο ἀπό τό βιβλίο τοῦ Ἰσαάκ Περέιρα "Leçons sur l'industrie et les finances",

Paris, 1832*. Τό γεγονός ότι αυτός ό ίδιος ό 'Ισαάκ, σάν έφευρέτης και διχτάτορας τής τράπεζας "Crédit mobilier", έχει αποκτήσει τή θλιβερή δόξα του λύκου του χρηματιστηρίου του Παρισιού, δείχνει τί άκριβώς περιέχει τό προαναφερόμενο βιβλίό μαζί μέ μιá συναισθηματική κριτική τής οικονομίας. 'Ο κ. Περέιρα πού τόν καιρό εκείνο ήταν άπόστολος του Σαίν-Σιμόν, λέει: "Επειδή τά άτομα είναι άπομονωμένα, χωρισμένα τό ένα από τό άλλο τόσο στην παραγωγή, όσο και στην κατανάλωση, γίνεται ανάμεσα τους ανταλλαγή των προϊόντων τής παραγωγής τους. Από τήν ανάγκη τής ανταλλαγής άπορέει ή ανάγκη νά καθορίζεται ή σχετική αξία των αντικειμένων. Έτσι οι ιδέες τής αξίας και τής ανταλλαγής συνδέονται στενά μεταξύ τους και στην πραγματική τους μορφή εκφράζουν και οι δύο τόν άτομικισμό και τόν ανταγωνισμό... 'Η αξία των προϊόντων μπορεί νά καθορίζεται μόνο επειδή ύπάρχει πούληση και άγορά, μ' άλλα λόγια, ανταγωνισμός ανάμεσα στα διάφορα μέλη τής κοινωνίας. Είναι άνάγκη νά φροντίζει κανείς για τιμή και για αξία εκεί όπου τό κάθε άτομο πρέπει ν' άγωνίζεται για νά παίρνει τά άπαραίτητα για τή συντήρησή του είδη» (στό προαναφερόμενο έργο, σελ. 68)⁷⁴.

Γεννιέται τό έρώτημα: πού βρίσκεται ή συναισθηματικότητα του Περέιρα; Μιλάει μόνο για τόν άτομικισμό, τόν ανταγωνισμό, τήν πάλη πού χαρακτηρίζουν τόν καπιταλισμό, λέει τά ίδια πού λένε μέ διάφορους τρόπους οι δικοί μας ναρόντικοι, και μάλιστα θά νόμιζε κανείς ότι λένε τήν αλήθεια, γιατί «ό άτομικισμός, ό ανταγωνισμός και ή πάλη» άποτελούν πραγματικά άναγκαίο γνώρισμα τής ανταλλαγής, τής έμπορευματικής οικονομίας. 'Η συναισθηματικότητα βρίσκεται στό ότι ό όπαδός αυτός του Σαίν-Σιμόν, παρασέρνεται από τήν τάση νά καταδικάζει τις αντιθέσεις του καπιταλισμού και δέν βλέπει πίσω από τις αντιθέσεις αυτές τό γεγονός, ότι και ή ανταλλαγή εκφράζει μιá ειδική μορφή τής κοινωνικής οικονομίας, ότι, συνεπώς, όχι μόνο χωρίζει (αυτό είναι σωστό μόνον όσον άφορā τις μεσαιωνικές ένώσεις πού τις καταστρέφει ό καπιταλισμός), αλλά και ένώνει τους ανθρώπους, ύποχρεώνοντάς τους νά συνάπτουν σχέσεις μεταξύ τους μέσω τής άγοράς**.

* —«Μαθήματα για τή βιομηχανία και τά οικονομικά». Παρίσι 1832.
'Η Σύντ.

** 'Αντικαθιστώντας τις τοπικές, κλειστές ταξικές ένώσεις μέ τήν ένό-

Αυτή ακριβώς ἡ ἐπιπόλαια ἀντίληψη, πού βγῆκε ἀπό τήν προσπάθεια νά «ξεκάνει» τόν καπιταλισμό (ἀπό τήν οὐτοπική ἄποψη), ἔδωσε ἀφορμή στόν παραπάνω συγγραφέα νά ὀνομάσει τήν κριτική τοῦ Περέιρα *συναισθηματική*.

Καί τί μᾶς ἐνδιαφέρει ὁ Περέιρα, ὁ ἀπό καιροῦ λησμονημένος ἀπόστολος τοῦ ἀπό καιρό λησμονημένου σαινσιμονισμού; Δέν εἶναι καλύτερα νά πάρουμε τό νεότατο «ἀπόστολο» τοῦ ναροντικισμού;

«Ἡ παραγωγή... ἔχασε τό λαϊκό χαρακτήρα καί πῆρε χαρακτήρα ἀτομικό, κεφαλαιοκρατικό» (κ. Ν. — ον, «Δοκίμια», σελ. 321-322).

Βλέπετε πῶς σκέφτεται ὁ μεταμφιεσμένος αὐτός ρωμαντικός; «ἡ λαϊκή παραγωγή ἔγινε ἀτομική». Καί ἐπειδή μέ τόν ὄρο «λαϊκή παραγωγή» ὁ συγγραφέας θέλει νά ὑπονοεῖ τήν κοινότητα⁷⁵, τονίζει, συνεπῶς, τήν πτώση τοῦ *κοινωνικοῦ* χαρακτήρα τῆς παραγωγῆς, τό στένεμα τῆς *κοινωνικῆς* μορφῆς τῆς παραγωγῆς.

Ἔτσι ἔχουν τά πράγματα; Ἡ «κοινότητα» ὀργάνωνε τήν παραγωγή (ἄν τήν ὀργάνωνε· ἐξάλλου εἴμαστε πρόθυμοι νά κάνουμε ὅποιεσδήποτε παραχωρήσεις, στό συγγραφέα) μόνο στά πλαίσια κάθε ξεχωριστῆς κοινότητας, ἀποκομμένης ἀπό κάθε ἄλλη κοινότητα. Ὁ κοινωνικός χαρακτήρας τῆς παραγωγῆς ἀγκάλιαζε μόνο τά μέλη μιᾶς κοινότητος*. Ὁ καπιταλισμός ὁμῶς δημιουργεῖ τόν κοινωνικό χαρακτήρα τῆς παραγωγῆς στά πλαίσια ὅλου τοῦ κράτους. Ὁ «ἀτομικισμός» συνίσταται στήν καταστροφή τῶν κοινωνικῶν δεσμῶν· τοὺς δεσμούς ὁμῶς αὐτούς τοὺς καταστρέφει ἡ ἀγορά, βάζοντας στή θέση τους τοὺς δεσμούς ἀνάμεσα σέ *μάζες ἀτόμων*, πού δέν συνδέονται οὔτε μέσω τῆς κοινότητος, οὔτε μέσω τῶν κλειστῶν τάξεων, οὔτε μέσω τῶν ἐπαγγελμάτων, οὔτε μέσω τῆς στενῆς ἑδαφικῆς παραγωγῆς κλπ. Ἐπειδή ἡ σύνδεση, πού δημιουργεῖ ὁ καπιταλισμός, ἐκδηλώνεται μέ τή μορφή ἀντιθέσεων καί ἀνταγωνισμοῦ, γιά τό λόγο αὐτό ὁ ρωμαντικός μας δέ θέλει νά δεῖ τή σύνδεση αὐτή (ἄν καί ἡ κοινότητα σάν ὀργά-

τητα τῆς κοινωνικῆς θέσης καί τῶν κοινωνικῶν συμφερόντων στά πλαίσια ἐνός κράτους, ἀκόμα καί ὅλου τοῦ κόσμου.

* Σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα τῆς στατιστικῆς τῶν ζέμιστρο («Στατιστική συλλογή» τοῦ Μπλαγκοβέστενσκι) ἡ μέση ἔκταση μιᾶς *κοινότητος*, σέ 123 νομούς 22 κυβερνεῖων, εἶναι 53 νοικοκυριά μέ 323 ἄτομα καί τῶν δύο φύλων.

νωση παραγωγής δέν ὑπῆρξε ποτέ χωρίς τίς ἄλλες μορφές ἀντιθέσεων καί ἀνταγωνισμοῦ, πού χαρακτηρίζουν τοὺς παλιούς τρόπους παραγωγῆς). Ἡ οὐτοπική ἀποψη μετατρέπει καί τὴν κριτική του γιά τόν καπιταλισμό σέ συναισθηματική κριτική.

II. Ο ΜΙΚΡΟΑΣΤΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΟΥ ΡΩΜΑΝΤΙΣΜΟΥ

Ἡ ἐξιδανίκευση τῆς μικρῆς παραγωγῆς μᾶς δείχνει ἕνα ἄλλο χαρακτηριστικό γνώρισμα τῆς ρωμαντικῆς καί ναρόντικης κριτικῆς: τὸ *μικροαστισμό* τῆς. Εἶδαμε πῶς ὁ γάλλος καί ὁ ρῶσος ρωμαντικός μετατρέπουν κατὰ τόν ἴδιο τρόπο τὴ μικρὴ παραγωγή σέ «κοινωνική ὀργάνωση», σέ «μορφὴ παραγωγῆς», *ἀντιπαράθετοντάς τὴν στὸν καπιταλισμό*. Εἶδαμε ἐπίσης ὅτι ἡ ἀντιπαράθεση αὐτὴ δέν περιέχει τίποτε ἄλλο ἐκτός ἀπὸ μιάν ἐξαιρετικὴ ἐπιπολαιότητα ἀντίληψης, ὅτι εἶναι ἕνας τεχνητός καί λαθεμένος χωρισμός τῆς μιᾶς μορφῆς τῆς ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας (μεγάλο βιομηχανικό κεφάλαιο) καί καταδίκη τῆς, μέ οὐτοπικὴ ἐξιδανίκευση τῆς ἄλλης μορφῆς τῆς ἴδιας ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας (μικρὴ παραγωγή). Τὸ ἀτύχημα εἶναι ὅτι τόσο οἱ εὐρωπαῖοι ρωμαντικοὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ XIX αἰῶνα, ὅσο καί οἱ ρῶσοι ρωμαντικοὶ τοῦ τέλους τοῦ XIX αἰῶνα σκαρώνουν κάποιο ἀφηρημένο μικρὸ νοικοκυριό, πού στέκει ἔξω ἀπὸ τίς κοινωνικὲς σχέσεις παραγωγῆς, καί δέν παίρνουν ὑπόψη τὸ μικροῦτσικο περιστατικό, ὅτι τὸ μικρὸ αὐτὸ νοικοκυριό στὴν πραγματικότητα βρίσκεται ἀνάμεσα στίς συνθηκῆς τῆς *ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς*, —τόσο τὸ μικρὸ νοικοκυριό τῆς εὐρωπαϊκῆς ἠπείρου τῆς δεκαετίας 1820-1830, ὅσο καί τὸ ρωσικὸ νοικοκυριό τοῦ ἀγρότη τῆς δεκαετίας 1890-1900. Στὴν πραγματικότητα ὁ μικροπαραγωγός, πού ἀποθεώνεται ἀπὸ τοὺς ναρόντικους, εἶναι γιά τὸ λόγο αὐτὸ ἕνας μικροαστός· ὁ μικροαστός αὐτός πού βρίσκεται στίς ἴδιες ἀντιφατικὲς σχέσεις, ὅπως καί κάθε ἄλλο μέλος τῆς κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνίας, ὑπερασπίζει τὸν ἑαυτό του ἐπίσης μέ τὴν πάλη καί ἡ πάλη αὐτὴ ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος δημιουργεῖ συνεχῶς μιὰ μικρὴ μειοψηφία μεγαλοαστῶν καί ἀπὸ τὸ ἄλλο σπρώχνει τὴν πλειοψηφία στίς γραμμές τοῦ προλεταριάτου. Στὴν πραγματικότητα, ὅπως τὸ βλέπει καί τὸ ξέρει ὁ καθένας, δέν ὑπάρχουν μικροπαραγωγοὶ πού νά μὴ βρίσκονται ἀνάμεσα στίς δύο αὐτὲς ἀντίθετες τάξεις, καί ἡ μέση αὐτὴ

θέση κανονίζει κατανάγκην τόν ειδικό χαρακτήρα τῆς μικροαστικής τάξης, τῆ διουσία τῆς, τῆ διπλοπροσωπία τῆς, τὴν ἔλξη τῆς πρὸς τὴ μειοψηφία, πού βγαίνει κερδισμένη ἀπὸ τόν ἀγώνα, τὴν ἐχθρική τῆς στάση ἀπέναντι στοὺς «ἀποτυχημένους», δηλ. στὴν πλειοψηφία. Ὅσο περισσότερο ἀναπτύσσεται ἡ ἐμπορευματικὴ οἰκονομία, τόσο πῖό δυνατὰ καὶ ἔντονα προβάλλουν οἱ ιδιότητες αὐτές, τόσο πῖό φανερό γίνεται ὅτι ἡ ἐξιδανίκευση τῆς μικρῆς παραγωγῆς ἐκφράζει ἀπλῶς μιὰ ἀντιδραστικὴ, μικροαστικὴ ἄποψη.

Δέν πρέπει νὰ γελιέται κανεὶς σχετικὰ μὲ τὴ σημασία τῶν ὄρων αὐτῶν, πού ὁ συγγραφέας τῆς «Κριτικῆς ὀρισμένων θέσεων τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας» χρησιμοποιοῦσε ἀκριβῶς γιὰ τόν Σισμόντι. Οἱ ὄροι αὐτοὶ δὲ λένε καθόλου ὅτι ὁ Σισμόντι *ὑπερασπίζει* τοὺς καθυστερημένους μικροαστοὺς. Ὁ Σισμόντι δέν τοὺς *ὑπερασπίζει* πονθενά: αὐτὸς θέλει νὰ ὑποστηρίξει τὴν ἄποψη τῶν ἐργαζομένων τάξεων γενικά, ἐκφράζει τὴ συμπάθειά του πρὸς ὄλους τοὺς ἐκπροσώπους τῶν τάξεων αὐτῶν, χαίρεται, λχ., γιὰ τὴν ἐργατικὴ νομοθεσία, ἐπιτίθεται ἐνάντια στὸν καπιταλισμὸ καὶ δείχνει τὶς ἀντιθέσεις του. Μὲ λίγα λόγια, ἡ ἄποψή του εἶναι ἀπολύτως ἡ ἴδια μὲ τὴν ἄποψη τῶν σύγχρονων ναρόντικων.

Γεννιέται τὸ ἐρώτημα: ποῦ στηρίζεται ὁ χαρακτηρισμὸς ὅτι εἶναι μικροαστός; Ἀκριβῶς στό ὅτι δέν καταλαβαίνει τὴ σύνδεση ἀνάμεσα στὴ μικρὴ παραγωγή (πού τὴν ἐξιδανικεύει) καὶ τὸ μεγάλο κεφάλαιο (πού τὸ πολεμάει). Ἀκριβῶς στό ὅτι δὲ βλέπει πῶς ὁ ἀγαπημένος του μικροπαραγωγός, ὁ ἀγρότης, γίνεται, στὴν πραγματικότητα, μικροαστός. Δέν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε ποτέ τὴν παρακάτω ἐξήγηση σχετικὰ μὲ τὸ γεγονός ὅτι οἱ θεωρίες τῶν διάφορων συγγραφέων ἀνάγονται στὰ συμφέροντα καὶ στὴν ἄποψη τῶν διάφορων τάξεων:

«Δέν πρέπει νὰ νομίζουμε ὅτι ἡ μικροαστικὴ τάξη ἔχει σάν ἀρχὴ νὰ ἐπιδιώκει νὰ πραγματοποιήσῃ τὰ δικά τῆς ἐγωιστικὰ ταξικὰ συμφέροντα. Ἀντίθετα, πιστεύει ὅτι οἱ εἰδικοί ὄροι τῆς ἀπελευθέρωσής τῆς εἶναι ταυτόχρονα καὶ οἱ μοναδικοὶ γενικοὶ ὄροι, πού δίνουν τὴ δυνατότητα νὰ σωθεῖ ἡ σύγχρονη κοινωνία καὶ ν' ἀποφευχθεῖ ἡ ταξικὴ πάλη. Ἐπίσης δέν πρέπει νὰ νομίζουμε ὅτι ὄλοι οἱ ἐκπρόσωποι τῆς δημοκρατίας εἶναι μαγαζάτορες ἢ θαυμαστές τους. Μπορεῖ ἀπὸ ἄποψη μόρφωσης καὶ ἀτομικῆς θέσης ν' ἀπέχουν ἀπ' αὐτοὺς ὅσο ὁ οὐρανὸς ἀπὸ τῆ γῆ. Ἐκπροσώπους τοῦ μικροαστοῦ τοὺς κάνει τὸ γεγονός ὅτι ἡ σκέψη τους δέν μπορεῖ νὰ ξεπεράσῃ τὰ ὄρια

πού δέν ξεπερνάει ἡ ζωὴ τοῦ μικροαστοῦ καί συνεπῶς ἀντιμετωπίζουν θεωρητικά τὰ ἴδια προβλήματα καί τίς ἴδιες λύσεις, πού ἀντιμετωπίζει πραχτικά ὁ μικροαστός λόγω τοῦ ὕψους τοῦ συμφέροντος καί τῆς κοινωνικῆς του θέσης. Αὐτὴ εἶναι γενικά ἡ σχέση ἀνάμεσα στοὺς *πολιτικούς καὶ φιλολογικούς ἐκπροσώπους* μιᾶς τάξης καί στήν τάξη πού ἐκπροσωποῦν» (Κ. Μάρξ, «Ἡ 18ῃ Μπρυμαίρ τοῦ Λουδοβίκου Βοναπάρτη», μετάφραση τῶν Μπαζάροφ καί Στεπάνοφ, σελ. 179-180)²⁶.

Συνεπῶς εἶναι πολύ κωμικοὶ οἱ ναρόντικοι, πού νομίζουν ὅτι οἱ ὑποδείξεις γιά μικροαστισμό γίνονται μόνο μέ τό σκοπό νά εἰπωθεῖ κάτι τό πολύ φαρμακερό, ὅτι εἶναι μιὰ ἀπλή μέθοδος πολεμικῆς. Μέ τὴ στάση αὐτὴ δείχνουν ὅτι δέν καταλαβαίνουν τίς γενικές ἀντιλήψεις τῶν ἀντιπάλων τους, καί τό κυριότερο, ὅτι δέν καταλαβαίνουν τίς ἴδιες τίς βάσεις τῆς κριτικῆς ἐκείνης τοῦ καπιταλισμοῦ, μέ τὴν ὁποία «συμφωνοῦν» ὅλοι, καί τὴ διαφορά τῆς ἀπὸ τὴ συναισθηματικὴ καί μικροαστικὴ κριτικὴ. Καί μόνον ἡ ἐπίμονη προσπάθεια νά παρακαμφθεῖ τό ἴδιο τό ζήτημα σχετικά μέ τὰ τελευταῖα αὐτὰ εἶδη κριτικῆς, σχετικά μέ τὴν ὑπαρξὴ τους στή Δυτικὴ Εὐρώπη καί σχετικά μέ τὴν στάση τους ἀπέναντι στήν ἐπιστημονικὴ κριτικὴ, δείχνει παραστατικά γιατί οἱ ναρόντικοι δέ θέλουν νά καταλάβουν αὐτὴ τὴ διαφορά*.

Ἐς ἐξηγήσουμε ὅσα εἶπαμε μέ ἓνα παράδειγμα. Στὴ βιβλιογραφία τοῦ «Ρούσκαγια Μίσλ»²⁷ τεύχος 5 τοῦ 1896 (σελ. 229 κ.έ.), γίνεται λόγος γιά τό γεγονός ὅτι μέσα στή διάνοηση «τελευταῖα παρουσιάστηκε καί ἀναπτύσσεται μέ καταπληχτικὴ ταχύτητα μιὰ ομάδα», πού ἀπὸ ἀποψη ἀρχῶν κρατᾶ ἀπόλυτα ἐχθρικὴ στάση ἀπέναντι στό ναροντικισμό. Ὁ κ. κριτικὸς ἀναφέρει σέ πολύ γενικές γραμμὲς τίς αἰτίες καί τό χαρακτηριστὴρα τῆς ἐχθρότητας αὐτῆς καί δέν μπορεῖ παρά νά ση-

* Λογουχάρη ὁ Ἐφρούσι ἔγραψε δυὸ ἄρθρα γιά τό «πῶς ἐβλεπε τὴν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ» ὁ Σισμόντι («Ρούσκογε Μπογκάτσβο» τεύχος 7, σελ. 139) καί ὅμως δέν κατάλαβε καθόλου ἀκριβῶς πῶς τὴν ἐβλεπε ὁ Σισμόντι. Ὁ συνεργάτης τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» δέν ἀντιλήφθηκε τὴ μικροαστικὴ ἀποψη τοῦ Σισμόντι. Κι ἐπειδὴ ὁ Ἐφρούσι ξέρεي, χωρὶς ἀμφιβολία, τὸν Σισμόντι· ἐπειδὴ (ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω) ξέρει Ἰσα-Ἰσα τὸν ἐκπρόσωπο τῆς νεότατης θεωρίας, πού χαρακτήρησε ἔτσι τὸν Σισμόντι· ἐπειδὴ ἀκόμα θέλει νά εἶναι «σύμφωνος» μέ τὸν ἐκπρόσωπο τῆς καινούργιας θεωρίας, — ἢ μὴ κατανόηση ἀπομέρους του ἀποχτᾶ ἀπόλυτα συγκεκριμένη σημασία. Ὁ ναρόντικος οὔτε καί μποροῦσε νά δεῖ τό ρωμαντισμὸ κείνο, πού δέ βλέπει στὸν ἑαυτὸ του.

μειώσουμε μέ εὐγνωμοσύνη ὅτι στήν περίπτωση αὐτή ἐκθέ-
τει μέ ἀπόλυτη ἀκρίβεια τήν οὐσία τῆς ἐχθρικής πρὸς τόν
ναροντικισμό ἄποψης*. Ὁ κ. κριτικός δέ συμερίζεται
τήν ἄποψη αὐτή. Δέν καταλαβαίνει ὅτι οἱ ιδέες τῶν ταξικῶν
συμφερόντων κλπ. μᾶς ἀνάγκασαν ν' ἀρνηθοῦμε τά «λαϊκά
ιδανικά» («ἀπλῶς λαϊκά καί ὄχι ναροντικιστικά»** *ibid.*, σελ.
229), πού συνίστανται τάχα στήν εὐημερία, στήν ἐλευθερία
καί στή συνειδητότητα τῆς ἀγροτιάς, δηλ. τῆς πλειοψηφίας τοῦ
πληθυσμοῦ.

«Θά μᾶς προβάλουν βέβαια τήν ἀντίρηση — λέει ὁ κ. κρι-
τικός — ὅπως πρόβαλαν ἀντιρήσεις καί σέ ἄλλους, ὅτι τά
ιδανικά τοῦ συγγραφέα-ἀγρότη (ἐπρόκειτο γιά τοὺς πόθους
πού εἶχε ἐκφράσει ἓνας ἀγρότης) εἶναι μικροαστικά καί ὅτι
γι' αὐτό καί ἡ φιλολογία μας ὡς τά σήμερα ἐκπροσωποῦσε
καί ὑπερασπιζόταν τά συμφέροντα τῆς μικροαστικῆς τάξης.
Αὐτό ὅμως εἶναι ἀπλῶς ἓνα σκιάχτρο, καί ποιόν ἄλλον, ἐκτός
ἀπό τά πρόσωπα, πού ἔχουν τήν κοσμοαντίληψη καί τίς πνευ-
ματικές συνήθειες τῆς ἐμπόρισσας τοῦ Ζαμοσκβορέτσιγε,
μπορεῖς νά τρομάξεις μ' αὐτό τό σκιάχτρο;...».

Μεγάλα λόγια! Ἄς ἀκούσουμε ὅμως παρακάτω:

«...Τό βασικό κριτήριό τόσο τῶν ὄρων τῆς ἀνθρώπινης
συμβίωσης, ὅσο καί τῶν συνειδητῶν κοινωνικῶν μέτρων δέ
βρίσκεται στίς οικονομικές κατηγορίες καί μάλιστα σέ κεί-
νες πού ἔχουν ἀντιγραφεί ἀπό συνθήκες, οἱ ὁποῖες εἶναι ξέ-
νες γιά τή χώρα καί ἔχουν διαμορφωθεῖ κάτω ἀπό διαφορετι-
κοὺς ὄρους, ἀλλά στήν εὐτυχία καί στήν εὐημερία, τόσο τήν
ὕλική, ὅσο καί τήν πνευματική τῆς πλειοψηφίας τοῦ πληθυ-
σμοῦ. Κι ἂν ἓνας ὀρισμένος τρόπος ζωῆς καί ὀρισμένα μέ-
τρα γιά τήν ὑποστήριξη καί ἀνάπτυξη αὐτοῦ τοῦ συστήματος
ὀδηγοῦν στήν εὐτυχία αὐτή, τότε ὀνομάστε τα μικροαστικά
ἢ κάπως ἄλλιῶς, τά πράγματα δέ θ' ἀλλάξουν ἀπ' αὐτό: αὐτός
ὁ τρόπος ζωῆς καί αὐτά τά μέτρα θά εἶναι πάλι προοδευτικά
στήν οὐσία τους, καί ἀκριβῶς γιά τό λόγο αὐτό θ' ἀντιπροσω-

* Αὐτό, βέβαια, ἡγεῖ πολὺ παράξενα: νά ἐπαινεῖς κάποιον γιατί μετα-
δίδει μέ ἀκρίβεια τίς ξένες σκέψεις!! Τί θέλετε ὅμως νά κάνουμε; Ἄνάμεσα
στοὺς συνηθισμένους νά κάνουν πολεμική ἀνθρώπους τοῦ «Ρούσκογε
Μπογκάτσβο» καί τοῦ παλιοῦ «Νόβογε Σλόβο»⁷⁸, τῶν κ.κ. Κριβένκο καί
Βοροντσόφ, μιά τέτοια πολεμική ἀποτελεῖ πραγματικά ἀσυνήθιστη ἐξαί-
ρεση.

** Στό ρωσικό «ναρόντιγε» καί «ναροντίτσσεκιγε». Σημ. μετ

πεύουν τό *άνώτερο ιδανικό*, πού είναι *έφικτό* γιά τήν κοινω-
νία *στις* *δοσμένες συνθήκες* και *στή* *δοσμένη κατάστασή της*»
(ib., σελ. 229-230, ή *υπογράμμιση* του συγγραφέα).

Μήπως ό κ. κριτικός δέ βλέπει, ότι μέσα στή *θέρμη* τής
πολεμικής, *πήδηξε* πάνω από τό *ζήτημα*;

Ήρθε μέ πολύ *μεγάλη* *αύστηρότητα* ότι ή κατηγορία
ένάντια στό *ναροντικισμό* γιά *μικροαστισμό* είναι *«άπλως*
ένα σκιάχτρο», δέ φέρνει κανένα *έπιχείρημα* γιά νά *άποδείξει*
τόν *ισχυρισμό* αυτό, *έκτός* από τήν *παρακάτω* *άπιστευτα* *κα-*
ταπληχτική *θέση*: «Τό *κριτήριο*... δέ *βρίσκεται* *στις* *οίκο-*
νομικές *κατηγορίες*, *άλλά* *στήν* *εύτυχία* *τής* *πλειοψηφίας*».
Αυτό είναι τό *ίδιο* *σά* νά *λέει*: τό *κριτήριο* του *καιρού* δέ *βρί-*
σκεται *στις* *μετεωρολογικές* *παρατηρήσεις*, *άλλά* *στό* *πώς*
αίσθάνεται ή *πλειοψηφία*! *Γεννιέται* τό *έρώτημα*: *τί* *είναι*
αυτές *οί* *«οικονομικές* *κατηγορίες*», *αν* *όχι* *ή* *έπιστημονική*
διατύπωση των *δρων* *τής* *οικονομίας* *και* *τής* *ζωής* *του* *πλη-*
θυσμού, *και* *μάλιστα* *όχι* *του* *«πληθυσμού»* *γενικά*, *άλλά* *συγ-*
κεκριμένων *όμάδων* *του* *πληθυσμού*, *πού* *κατέχουν* *μιά* *συγ-*
κεκριμένη *θέση* *μέσα* *στό* *δοσμένο* *καθεστώς* *τής* *κοινωνικής*
οικονομίας; *Ήντιπαραθέτοντας* *στις* *«οικονομικές* *κατη-*
γορίες» *τήν* *πολύ* *άφηρημένη* *θέση* *γιά* *«εύτυχία* *τής* *πλειο-*
ψηφίας», *ό* *κ. κριτικός* *σβήνει* *άπλως* *όλη* *τήν* *έξέλιξη* *τής*
κοινωνικής *έπιστήμης* *άπό* *τά* *τέλη* *του* *περασμένου* *αίωνα* *και*
γυρίζει *πίσω* *στήν* *άφελή* *όρθολογιστική* *θεωρητικολογία*,
πού *άγνοεί* *τίς* *συγκεκριμένες* *κοινωνικές* *σχέσεις* *και* *τήν*
έξέλιξή *τους*. *Μέ* *μιά* *μονοκοντυλιά* *σβήνει* *όλα* *όσα* *πέτυχε*
ύστερα *άπό* *άναζητήσεις* *αίωνων* *ή* *άνθρώπινη* *σκέψη*, *πού*
προσπαθούσε *νά* *κατανοήσει* *τά* *κοινωνικά* *φαινόμενα*! *Και*
άφου *άπαλλάχτηκε* *έτσι* *άπό* *κάθε* *έπιστημονικό* *φορτίο*, *ό*
κ. κριτικός *θεωρεί* *πιά* *λυμένο* *τό* *ζήτημα*. *Πραγματικά*, *βγά-*
ζει *χωρίς* *περιστραφές* *τό* *συμπέρασμα*: «*Ήν* *ένα* *όρισμένο*
σύστημα... *όδηγεί* *στήν* *εύτυχία* *αυτή*, *τότε*, *όπως* *κι* *αν* *τό*
ονομάσετε, *τά* *πράγματα* *δέ* *θ'* *άλλάζουν* *άπ'* *αυτό*». *Όρίστε*
μας! *Μά* *τό* *ζήτημα* *ήταν* *άκριβώς* *τοῦτο*: *τί* *είδους* *είναι* *αυτό*
τό *καθεστώς*; *Ό* *ίδιος* *ό* *συγγραφέας* *τόνισε* *ώρα-δά* *ότι* *έν-*
άντια *στούς* *άνθρώπους*, *πού* *νομίζουν* *ότι* *τό* *άγροτικό* *νοικο-*
κυριό *άποτελεί* *ειδικό* *σύστημα* (*«λαϊκή* *παραγωγή*») *ή* *όπως*
άλλιώς *θέλετε*), *πήραν* *θέση* *άλλοι*, *πού* *βεβαίωσαν* *ότι* *δέν* *άπο-*
τελεί *καθόλου* *ειδικό* *σύστημα*, *άλλά* *είναι* *τό* *πιό* *συνηθισμέ-*
νο *μικροαστικό* *σύστημα*, *τέτιο* *όπως* *είναι* *και* *τό* *σύστημα*
όποιασδήποτε *άλλης* *μικρής* *παραγωγής* *σέ* *μιά* *χώρα* *τής* *έμπο-*

ρευματικής οικονομίας και του καπιταλισμού. Ἄν ἀπό τήν πρώτη ἄποψη βγαίνει μόνο του τό συμπέρασμα ὅτι τό «σύστημα αὐτό» (ἡ «λαϊκή παραγωγή») «ὀδηγεῖ στήν εὐτυχία», ἀπό τή δεύτερη ἄποψη βγαίνει ἐπίσης μόνο του τό συμπέρασμα ὅτι τό «σύστημα αὐτό» (τό μικροαστικό σύστημα) ὀδηγεῖ στόν καπιταλισμό και σέ τίποτ' ἄλλο, ρίχνει τήν «πλειοψηφία του πληθυσμοῦ» στίς γραμμές του προλεταριάτου και μετατρέπει τή μειοψηφία σέ ἀγροτική (ἢ βιομηχανική) ἀστική τάξη. Δέν εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι ὁ κ. κριτικός ἔριξε τουφεκίες στόν ἀέρα και μέσα στό θόρυβο του πυροβολισμοῦ πήρε γιά ἀποδειγμένο ἀκριβῶς ἐκεῖνο τό πράγμα πού ἀναιρεῖται ἀπό τή δεύτερη ἄποψη, πού μέ τόση σκληρότητα χαρακτηρίστηκε σάν «ἀπλό σκιάχτρο»;

Ἄν ἤθελε ν' ἀναλύσει στά σοβαρά τή δεύτερη ἄποψη, τότε θά ἔπρεπε ἀσφαλῶς ν' ἀποδείξει ἕνα ἀπό τά δύο: εἴτε ὅτι ἡ «μικροαστική τάξη» εἶναι μιά ὄχι σωστή ἐπιστημονική κατηγορία, ὅτι μπορεῖ νά φανταστεῖ κανεῖς τόν καπιταλισμό και τήν ἐμπορευματική οἰκονομία χωρίς τή μικροαστική τάξη (ὅπως ἀκριβῶς τό φαντάζονται οἱ κύριοι ναρόντικοι, ἐπιστρέφοντας ἔτσι πέρα γιά πέρα στήν ἄποψη του Σισμόντι); εἴτε ὅτι ἡ κατηγορία αὐτή *δέν ἰσχύει* γιά τή Ρωσία, δηλ. ὅτι σέ μᾶς δέν ὑπάρχει οὔτε καπιταλισμός, οὔτε κυριαρχία τῆς ἐμπορευματικής οἰκονομίας, ὅτι οἱ μικροπαραγωγοί δέ μετατρέπονται σέ ἐμπορευματοπαραγωγούς, ὅτι στίς γραμμές τους δέ συντελεῖται τό προαναφερόμενο προτσές τῆς ἐκτόπισης τῆς πλειοψηφίας και τῆς ἐδραίωσης τῆς «αὐτοτέλειας» τῆς μειοψηφίας. Καί τώρα, βλέποντας ὅτι τή διαπίστωση του μικροαστικοῦ χαρακτήρα του ναρόντικισμοῦ τή θεωρεῖ σάν ἀπλή ἐπιθυμία «νά θίξουμε» τούς κυρίους ναρόντικούς, και διαβάζοντας ὕστερ' ἀπ' αὐτό τήν παραπάνω φράση γιά τό «σκιάχτρο», θυμόμαστε ἄθελά μας τό γνωστό ρητό: «Συμπαθατε μας, Κίτ Κίτιτς! ποιός μπορεῖ νά σᾶς θίξει; — Ἐσεῖς μόνο μπορεῖτε νά θίξετε ὅποιονδήποτε»⁷⁹.

III. ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΑΥΞΗΣΗΣ ΤΟΥ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΣΕ ΒΑΡΟΣ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΚΟΥ

Ἄς ξαναγυρίσουμε στόν Σισμόντι. Παράλληλα μέ τήν ἐξιδανίκευση τῆς μικροαστικής τάξης, παράλληλα μέ τή ρωμαντική μή κατανόηση του γεγονότος ὅτι στίς συνθήκες του

σημερινού κοινωνικού καθεστώτος οικονομίας ή «άγροτιά» μετατρέπεται σε μικροαστική τάξη, ο Σισμόντι έχει μία εξαιρετικά χαρακτηριστική άποψη για ελάττωση του γεωργικού πληθυσμού προς όφελος του βιομηχανικού. Είναι γνωστό, ότι τό φαινόμενο αυτό αποτελεί μία από τις πιο ανάγλυφες εκδηλώσεις της κεφαλαιοκρατικής ανάπτυξης μιᾶς χώρας καί παρατηρεῖται σ' όλες τις πολιτισμένες χώρες, καθώς καί στη Ρωσία*.

Ὁ Σισμόντι, σάν ἐπιφανῆς οικονομολόγος τῆς ἐποχῆς του, δέν μποροῦσε, φυσικά, νά μή δει τό γεγονός αὐτό. Τό διαπιστώνει ἀνοιχτά, δέν καταλαβαίνει ὅμως καθόλου τήν ἀναγκαία σύνδεσή του μέ τήν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ (καί πιο γενικά: μέ τόν καταμερισμό τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας, μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας, πού προκαλεῖ αὐτό τό φαινόμενο). *Καταδικάζει* ἀπλῶς τό φαινόμενο αὐτό σάν κάποια ἔλλειψη τοῦ «συστήματος».

Ἐναφερόμενος στήν τεράστια πρόοδο τῆς ἀγγλικῆς γεωργίας, ὁ Σισμόντι λέει:

«Θαυμάζοντας ὅμως αὐτά τά χωράφια, τά καλλιεργημένα μέ τόση φροντίδα, πρέπει νά δοῦμε καί τόν πληθυσμό, πού τά καλλιεργεῖ· εἶναι ὁ μισός ἀπό τόν πληθυσμό πού θά κατοικοῦσε στή Γαλλία σέ ἴση ἔκταση ἐδάφους. Στά μάτια ὀρισμένων οικονομολόγων αὐτό εἶναι κέρδος· κατά τή γνώμη μου εἶναι ζημιά» (I, 239).

Εἶναι εὐνόητο, γιατί οἱ θεωρητικοί ἐκπρόσωποι τῆς ἀστικής τάξης θεωροῦσαν κέρδος, τό φαινόμενο αὐτό (θά δοῦμε ἀμέσως ὅτι τήν ἴδια ἄποψη ὑποστηρίζει καί ἡ ἐπιστημονική κριτική τοῦ καπιταλισμοῦ): διατύπωναν μ' αὐτόν τόν τρόπο τήν αὔξηση τοῦ ἀστικοῦ πλοῦτου, τοῦ ἐμπορίου καί τῆς βιομηχανίας. Ὁ Σισμόντι, σπεύδοντας νά καταδικάσει τό φαινόμενο αὐτό, ξεχνάει γά σκεφτεῖ τις αἰτίες του.

«Στή Γαλλία καί στήν Ἰταλία, — λέει, — ὅπου τά τέσσερα πέμπτα τοῦ πληθυσμοῦ, ὅπως ὑπολογίζουν, ἀνήκουν στήν

* Στήν ἐποχή μετά τή μεταρύθμιση ἀξάνει τό ποσοστό τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας. Ἐδῶ εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά περιοριστοῦμε στή διαπίστωση τοῦ πασίγνωστου αὐτοῦ γνωρίσματος, ἄν καί πολύ ἀπέχει ἀπό τό νά ἐκφράζει πλήρως τό φαινόμενο, ἐφόσον δέν περιλαμβάνει τις σημαντικές ἰδιομορφίες τῆς Ρωσίας σέ σύγκριση μέ τή Δυτική Εὐρώπη. Ἐδῶ δέν εἶναι ὁ τόπος νά ἐξετάσουμε τις ἰδιομορφίες αὐτές (ἐλλειψη ἐλευθερίας μετακίνησης τῶν ἀγροτῶν, ὑπαρξη βιομηχανικῶν καί ἐργοστασιακῶν χωριῶν, ἐσωτερικός ἐμποτισμός τῆς χώρας κ.λπ.).

τάξη τῶν γεωργῶν, τὰ τέσσερα πέμπτα τοῦ ἔθνους θά τρέφονται μέ ντόπια σιτηρά, ὅποια κι ἂν εἶναι ἡ τιμή τῶν ξένων σιτηρῶν» (I, 264). Fuiit Troja! μπορεῖ νά πεί κανεῖς στήν περίπτωση αὐτή. Σήμερα δέν ὑπάρχουν πιά τέτιες χῶρες (ἔστω καί οἱ πιό γεωργικές) πού νά μή βρίσκονται σέ πλήρη ἐξάρτηση ἀπό τίς τιμές τῶν σιτηρῶν, δηλ. ἀπό τήν παγκόσμια κεφαλαιοκρατική παραγωγή σιτηρῶν.

«Ἄν τό ἔθνος δέν μπορεῖ ν' αὐξήσει τόν ἐμπορικό πληθυσμό του κατ' ἄλλον τρόπο, παρά μόνο ἀπαιτώντας ἀπό τόν καθένα περισσότερη ποσότητα ἐργασίας γιά τήν ἴδια πληρωμή, τότε πρέπει νά φοβᾶται τήν αὐξηση τοῦ βιομηχανικοῦ του πληθυσμοῦ» (I, 322). Ὅπως βλέπει ὁ ἀναγνώστης, πρόκειται ἀπλῶς γιά καλοπροαίρετες συμβουλές χωρίς κανένα νόημα καί καμιά σημασία, γιὰτί ἡ ἔννοια «ἔθνος» στηρίζεται ἐδῶ στήν τεχνητή ἀφαίρεση τῶν ἀντιθέσεων ἀνάμεσα στίς τάξεις, πού ἀπαρτίζουν αὐτό τό «ἔθνος». Ὅπως πάντα, ὁ Σισμόντι ἀπλῶς ξεφεύγει ἀπ' αὐτές τίς ἀντιθέσεις μέ εὐσεβεῖς πόθους νά... μήν ὑπῆρχαν ἀντιθέσεις.

«Στήν Ἀγγλία ἡ γεωργία ἀπασχολεῖ μόνο 770 199 οἰκογένειες, τό ἐμπόριο καί ἡ βιομηχανία — 959 632 καί τὰ ὑπόλοιπα κοινωνικά στρώματα ἀνέρχονται σέ 413 316 οἰκογένειες. Ἐνα τόσο μεγάλο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ, πού ζεῖ ἀπό τόν ἐμπορικό πλοῦτο, σέ συνολικό ἀριθμό 2 143 147 οἰκογενειῶν ἢ 10 150 615 ἀτόμων, εἶναι πραγματικά κάτι τό τρομαχτικό (effrayante). Εἶναι εὐτύχημα ὅτι ἡ Γαλλία βρίσκεται ἀκόμα μακριά ἀπό τό νά ἔχει ἕναν τόσο τεράστιο ἀριθμό ἐργατῶν, πού νά ἐξαρτιένται ἀπό τήν ἐπιτυχία στή μακρινή ἀγορά» (I, 434). Ἐδῶ ὁ Σισμόντι, σάν νά ξεχνάει ἀκόμα ὅτι τό «εὐτύχημα» αὐτό ὀφείλεται μόνο στόν καθυστερημένο χαρακτήρα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἀνάπτυξης τῆς Γαλλίας.

Περιγράφοντας τίς ἀλλαγές τοῦ σύγχρονου καθεστῶτος πού σύμφωνα μέ τήν ἄποψή του, εἶναι «ἐπιθυμητές» (γι' αὐτές θά μιλήσουμε παρακάτω), ὁ Σισμόντι τονίζει ὅτι τό «ἀποτέλεσμα (τῶν μετασχηματισμῶν σύμφωνα μέ τὰ ρωμαντικά γούστα) θά ἦταν, χωρίς ἀμφιβολία ν' ἀναγκαστοῦν πολλές ἀπό τίς χῶρες, πού ζοῦν μόνο ἀπό τή βιομηχανία, νά κλείσουν τό ἕνα μετά τό ἄλλο πολλά ἐργαστήρια, καί νά ἐλαττωθεῖ γρήγορα ὁ πληθυσμός τῶν πόλεων, πού αὐξήθηκε ὑπέρμετρα, ἐνῶ ὁ πληθυσμός τῶν χωριῶν θ' ἀρχίζει ν' αὐξάνει» (II, 367).

Στό παράδειγμα αὐτό φαίνεται ἐξαιρετικά ἀνάγλυφα ἡ ἀνικανότητα τῆς συναισθηματικῆς κριτικῆς τοῦ καπιταλισμοῦ

καί ἡ ἀνίσχυρη πικρία τοῦ μικροαστοῦ! Ὁ Σισμόντι ἀπλῶς *παραπονιέται**, γιατί τά πράγματα ἔρχονται ἔτσι κι ὄχι ἄλλιῶς. Ἡ θλίψη του γιά τήν καταστροφή τοῦ παραδείσου τῆς πατρι-
 αρχικῆς κουταμάρας καί ἀποβλάκωσης τοῦ ἀγροτικοῦ πλη-
 θυσμοῦ εἶναι τόσο μεγάλη, πού ὁ οἰκονομολόγος μας δέν ἐξε-
 τάζει κἀν τίς αἰτίες τοῦ φαινομένου. Γιά τό λόγο αὐτό δέ βλέ-
 πει ὅτι ἡ αὔξηση τοῦ βιομηχανικοῦ πληθυσμοῦ βρίσκεται
 σέ ἀναγκαία καί ἀδιάρρηκτη σύνδεση μέ τήν ἐμπορευματική
 οἰκονομία καί τόν καπιταλισμό. Ἡ ἐμπορευματική οἰκονομία
 ἀναπτύσσεται στό βαθμό πού ἀναπτύσσεται ὁ κοινωνικός
 καταμερισμός τῆς ἐργασίας. Καί ὁ καταμερισμός αὐτός τῆς
 ἐργασίας συνίσταται ἀκριβῶς στό ὅτι ὁ ἕνας κλάδος τῆς βιο-
 μηχανίας μετά τόν ἄλλο, ἢ μιά μορφή ἐπεξεργασίας τοῦ ἀκα-
 τέργαστου προϊόντος, μετά τήν ἄλλη ἀποσπῶνται ἀπό τή γεωρ-
 γία καί γίνονται αὐτοτελεῖς, δημιουργώντας, ἔτσι, βιομηχανι-
 κό πληθυσμό. Συνεπῶς, νά μιλάει κανεῖς γιά ἐμπορευματική
 οἰκονομία καί καπιταλισμό — χωρίς νά παίρνει ὑπόψη τό
 νόμο τῆς σχετικῆς αὔξησης τοῦ βιομηχανικοῦ πληθυσμοῦ —
 σημαίνει πῶς δέν ἔχει ἰδέα γιά τίς βασικές ἰδιότητες τοῦ *δο-*
σμένου συστήματος κοινωνικῆς οἰκονομίας.

«Ἀπό τήν ἴδια τή φύση του ὁ κεφαλαιοκρατικός τρόπος
 παραγωγῆς ἐλαττώνει συνεχῶς τό γεωργικό πληθυσμό σέ σύγ-
 κριση μέ τό μή γεωργικό, γιατί στή βιομηχανία (μέ τή στενή
 σημασία τῆς λέξης) ἡ αὔξηση τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου σέ
 σχέση μέ τό μεταβλητό συνδέεται μέ τήν ἀπόλυτη αὔξηση
 τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου, παρά τή σχετική του ἐλάττωση**.
 Ἐνῶ στή γεωργία ἐλαττώνεται ἀπόλυτα τό μεταβλητό κεφά-
 λαιο, πού ἀπαιτεῖται γιά τήν ἐκμετάλλευση μιᾶς ὀρισμένης
 ἔκτασης γῆς· συνεπῶς, τό κεφάλαιο αὐτό μπορεῖ ν' αὐξάνει
 μόνο ὑπό τόν ὄρο ὅτι θά καλλιεργοῦνται καινούργια ἐδάφη***,

* «Στήν παραπέρα ἀνάπτυξή του τό ρεύμα αὐτό (καί συγκεκριμένα τό
 ρεύμα τῆς μικροαστικῆς κριτικῆς, πού εἶχε ἐπικεφαλῆς τόν Σισμόντι) πέ-
 ρασε σέ δειλά παρὰπαντα γιά τή σημερινή κατάσταση πραγμάτων»⁶⁰.

** Ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ νά κρίνει ἀπό αὐτό τήν ὀξύνοια τοῦ κ. Ν.—ον,
 πού στά «Δοκίμιά του» μετατρέπει χωρίς δισταγμό σέ ἀπόλυτη τή σχετική
 ἐλάττωση τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου καί τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργατῶν καί
 ἀπό αὐτό βγάξει ἕνα σωρό ἀπό τά πιά ἀνόητα συμπεράσματα γιά «περιορι-
 σμό» τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς κ.λπ.

*** Αὐτόν ἀκριβῶς τόν ὄρο εἶχαμε ὑπόψη μας, ὅταν λέγαμε ὅτι ὁ ἐσωτε-
 ρικός ἐποικισμός τῆς Ρωσίας περιπλέκει τήν ἐκδήλωση τοῦ νόμου τῆς
 μεγαλύτερης αὔξησης τοῦ βιομηχανικοῦ πληθυσμοῦ.* Ἀρκεῖ νά θυμηθοῦμε
 τή διαφορά πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στό ἀπό πολύν καιρό κατοικημένο κέντρο

κι αυτό μέ τή σειρά του προϋποθέτει άκόμα μεγαλύτερη αύξηση του μή γεωργικού πληθυσμού» (III, 2, 177)⁸¹.

Ἡ άποψη τής νεότατης θεωρίας καί σ' αυτό τό σημείο είναι διαμετρικά αντίθετη πρός τό ρωμαντισμό μέ τά συναισθηματικά του παράπονα. Ἡ κατανόηση τής αναγκαιότητας του φαινομένου προκαλεῖ, φυσικά, έντελώς διαφορετική στάση άπέναντί του, τήν ικανότητα, νά έκτιμάει κανείς τίς διάφορες πλευρές του. Τό φαινόμενο, πού μās άπασχολεῖ, είναι άκριβώς μιá από τίς πιό βαθιές καί τίς πιό γενικές αντίθέσεις του κεφαλαιοκρατικού συστήματος. Ὁ ξεχωρισμός τής πόλης από τό χωριό, ή αντίθεση άνάμεσά τους καί ή έκμετάλλευση του χωριού από τήν πόλη — αυτοί οί συνοδοιπόροι πού άκολουθοῦν παντοῦ τόν άναπτυσσόμενο καπιταλισμό — είναι τό αναγκαῖο άποτέλεσμα τής ύπεροχής του «έμπορικού πλούτου» (για νά χρησιμοποιήσουμε τήν έκφραση του Σισμόντι) άπέναντι στον «έγγειο πλοῦτο» (τόν άγροτικό). Για τό λόγο αυτό ή ύπεροχή τής πόλης άπέναντι στό χωριό (καί από οικονομική, καί από πολιτική, καί από πνευματική, καί από κάθε άλλη άποψη) άποτελεῖ γενικό καί άναπόφευχτο φαινόμενο όλων τών χωρῶν μέ έμπορευματική παραγωγή καί καπιταλισμό, μαζί καί τής Ρωσίας: μόνο συναισθηματικοί ρωμαντικοί μποροῦν νά θρηνοῦν γι' αυτό τό φαινόμενο. Ἡ έπιστημονική θεωρία, άπεναντίας, τονίζει τήν προοδευτική πλευρά, πού μπάζει στην αντίθεση αυτή τό μεγάλο βιομηχανικό κεφάλαιο. «Ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή μαζί μέ τή διαρκῶς αύξανόμενη ύπεροχή του άστικού πληθυσμού, πού τόν συγκεντρώνει στά μεγάλα κέντρα, συσσωρεύει καί τήν ιστορική κινητήρια δύναμη τής κοινωνίας»⁸² (die geschichtliche Bewegungskraft der Gesellschaft)*. Ἄν ή ύπεροχή τής πόλης είναι

τής Ρωσίας, όπου ή αύξηση του βιομηχανικού πληθυσμού γίνονταν όχι τόσο μέ τήν αύξηση τών πόλεων, όσο μέ τήν αύξηση τών εργοστασιακῶν χωριῶν καί κωμοπόλεων καί στή Νέα Ρωσία, πού κατοικήθηκε μετά τή μεταρύθμιση, όπου ή ανάπτυξη τών πόλεων συγκρίνεται ως πρός τήν ταχύτητά της μέ τήν ανάπτυξη τών πόλεων τής Ἀμερικής. Ἐλπίζουμε νά ξεετάσουμε πύ λεπτομερειακά τό ζήτημα αυτό σέ άλλο σημείο.

* Πρβλ. επίσης τόν πολύ παραστατικό χαρακτηρισμό του προοδευτικού ρόλου τών βιομηχανικῶν κέντρων στην πνευματική ανάπτυξη του πληθυσμού: «Die Lage der arbeit. Klasse in England», 1845⁸². Ὅτι ή άναγνώριση του ρόλου αυτού δέν έμπόδισε τό συγγραφέα του έργου «Ἡ κατάσταση τής εργατικής τάξης στην Ἀγγλία» νά καταλάβει κατά βάθος τήν αντίθεση, πού έκδηλώνεται στον ξεχωρισμό τής πόλης από τό χωριό, αυτό τό άποδειχνει τό έργο του, όπου κάνει πολεμική ένάντια στον Ντύρινγκ.

ἀναγκαία, τότε μόνο τό τράβηγμα τοῦ πληθυσμοῦ στίς πόλεις μπορεῖ νά παραλύσει (καί στήν πραγματικότητα, ὅπως ἀποδείχνει ἡ ἱστορία, παραλύει) τό μονόπλευρο χαρακτήρα αὐτῆς τῆς ὑπεροχῆς. Ἄν ἡ πόλις ξεχωρίζει κατανάγκην καί παίρνει προνομίον ἕψη, ἀφήνοντας τό χωριό ὑποταγμένο, καθυστερημένο, ἀνήμπορο καί ἀποβλακωμένο, μόνο ἡ εἰσροή τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ στήν πόλις, μόνο αὐτό τό ἀνακάτωμα καί ἡ συγχώνευση τοῦ γεωργικοῦ καί τοῦ μή γεωργικοῦ πληθυσμοῦ μπορεῖ νά βγάλει τόν ἀγροτικό πληθυσμό ἀπό τήν κατάστασι ἀδυναμίας. Γιά τό λόγο αὐτό, ἀπαντώντας στίς ἀντιδραστικές κλάψεις καί στά ἀντιδραστικά μοιρολόγια τῶν ρωμαντικῶν ἡ νεότατη θεωρία δείχνει πῶς ἀκριβῶς ἡ προσέγγισι αὐτή τῶν συνθηκῶν ζωῆς τοῦ γεωργικοῦ καί τοῦ μή γεωργικοῦ πληθυσμοῦ δημιουργεῖ τοὺς ὄρους γιά τήν ἐξάλειψι τῆς ἀντίθεσης ἀνάμεσα στήν πόλις καί στό χωριό.

Τώρα γεννιέται τό ἐρώτημα: ποιά ἄποψη ἀκολουθοῦν στό ζήτημα αὐτό οἱ δικοί μας ναρόντικοι οἰκονομολόγοι; Ὅπως δὴποτε τῆ συναισθηματική - ρωμαντική ἄποψη. Ὅχι μόνο δέν καταλαβαίνουν τήν ἀνάγκη τῆς αὐξησης τοῦ βιομηχανικοῦ πληθυσμοῦ στό δοσμένο σύστημα τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας, ἀλλά καί προσπαθοῦν νά μή βλέπουν καί τό ἴδιο τό φαινόμενο, μοιάζοντας μέ κάποιο πουλί πού κρύβει τό κεφάλι κάτω ἀπό τῆ φτερούγα του. Οἱ παρατηρήσεις τοῦ Π. Στροῦβε, πῶς ὁ Ν. — ον κάνει χοντρό λάθος δταν στοὺς συλλογισμούς του γιά τόν καπιταλισμό ἰσχυρίζεται ὅτι τό μεταβλητό κεφάλαιο ἐλαττώνεται ἀπόλυτα («Κριτικές παρατηρήσεις», σελ. 255), ὅτι εἶναι ἀνόητο* νά ἀντιπαραθέτει κανεῖς τῆ Ρωσία στή Δύση, ἐπειδή τό ποσοστό τοῦ βιομηχανικοῦ πληθυσμοῦ τῆς εἶναι μικρότερο, χωρίς νά παίρνει ὑπόψη ὅτι τό ποσοστό αὐτό αὐξάνει λόγω τῆς ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ, («Sozialpolitisches Centralblatt»⁸⁵, 1893, ἀρ. 1), ἔμειναν, ὅπως καί ἔπρεπε νά τό περιμένει κανεῖς, χωρίς ἀπάντησι. Μιλώντας συνεχῶς γιά τίς ἰδιομορφίες τῆς Ρωσίας, οἱ ναρόντικοι οἰκονομολόγοι οὔτε καν μπόρεσαν νά θέσουν τό ζήτημα τῶν πραγματικῶν ἰδιομορφιῶν τῆς δημιουργίας βιομηχανικοῦ πληθυ-

* Ἄς θυμηθεῖ ὁ ἀναγνώστης ὅτι αὐτό ἀκριβῶς τό λάθος ἔκανε καί ὁ Σισμόντι, δταν μιλοῦσε γιά «εὐτύχημα» τῆς Γαλλίας μέ τά 80% γεωργικοῦ πληθυσμοῦ, σάν νά ἐπρόκειτο γιά ἰδιομορφία κάποιας «λαϊκῆς παραγωγῆς» κτλ. καί ὄχι γιά ἐκδήλωσι τῆς καθυστέρησης τῆς ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ.

σμού στη Ρωσία*, πού αναφέραμε σύντομα πιο πάνω. Αυτή είναι η *θεωρητική* θέση των ναρόντικων απέναντι στο ζήτημα. Στην πράξη, ωστόσο, όταν οι ναρόντικοι μιλάνε για την κατάσταση των αγροτών στο χωριό μετά τη μεταρύθμιση, χωρίς να στεναχωριούνται από τις θεωρητικές αμφιβολίες, παραδέχονται τη μετακίνηση της αγροτιάς, πού έκτοπίζεται από τη γεωργία και πάει στις πόλεις και στα έργοστασιακά κέντρα και περιορίζονται μόνο στο να *θρηνοῦν* για τό φαινόμενο, *ἀπαράλλαχτα ὅπως θρηνοῦσε* γι' αὐτό και ὁ Σισμόντι**. Τό βαθύ προτσές τοῦ μετασχηματισμοῦ τῶν ὄρων ζωῆς τῶν μαζῶν τοῦ πληθυσμοῦ, πού συντελοῦνταν στη Ρωσία μετά τη μεταρύθμιση, προτσές πού παραβίασε για πρώτη φορά τή μόνη διαμονή και τήν προσκόλληση τῆς αγροτιάς σ' ἓναν τόπο και δημιούργησε τίς δυνατότητες μετακίνησής της και προσέγγισης τῶν δουλευτάδων τῆς γεωργίας, μέ τούς δουλευτάδες πού δέν ἐργάζονται στη γεωργία, τῶν ἐργαζομένων τοῦ

* Πρβλ. *Βόλγκιν*. «Ἡ θεμελίωση τοῦ ναροντικισμοῦ στα ἔργα τοῦ κ. Βοροντσόφ». Πετρούπολη, 1896, σελ. 215 - 216.

** Ἡ δικαιοσύνη, ἐξάλλου, ἀπαιτεῖ νά ποῦμε ὅτι ὁ Σισμόντι παρακολουθώντας τήν ἀνάπτυξη τοῦ βιομηχανικοῦ πληθυσμοῦ σέ κάμποσες χώρες και παραδεχόμενος ὅτι τό φαινόμενο αὐτό ἔχει γενικό χαρακτήρα, δείχνει κάπου - κάπου ὅτι καταλαβαίνει πῶς δέν πρόκειται μόνο για κάποια «ἀνωμαλία» κτλ., ἀλλά για μία βαθιά ἀλλαγὴ στις συνθήκες ζωῆς τοῦ πληθυσμοῦ—ἀλλαγὴ πού πρέπει νά παραδεχτοῦμε ὅτι ἔχει και ὀρισμένα καλά. Τουλάχιστον ὁ παρακάτω συλλογισμός του για τή ζημιά πού φέρνει ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας δείχνει ὅτι οἱ ἀπόψεις του ἔχουν πολύ περισσότερο βάθος ἀπό τίς ἀπόψεις, λ.χ., τοῦ κ. Μιχαηλόβσκι, πού σκάρωσε ἓνα γενικό «τύπο προόδου», ἀντί ν' ἀναλύσει τίς συγκεκριμένες μορφές τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας στοὺς διάφορους σχηματισμούς τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας και στις διαφορές ἐποχῆς ἀνάπτυξης.

«Ἄν και ἡ ὁμοιομορφία τῶν πράξεων, στις ὁποῖες ἀνάγεται κάθε δράση τῶν ἐργατῶν στο ἔργοστάσιο, πρέπει, ὅπως φαίνεται, νά βλάπτει τήν ἀνάπτυξή τους (intelligence), ὡστόσο ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ νά ποῦμε ὅτι, σύμφωνα μέ τίς παρατηρήσεις τῶν καλύτερων κριτῶν (juges, εἰδημόνων), οἱ ἐργάτες τῆς μανουφакτοῦρας στήν Ἀγγλία στέκονται πιο ψηλά· ὅσον ἀφορᾶ τήν ἀνάπτυξη, τή μόρφωση και τήν ἠθική ἀπό τούς ἐργάτες τῆς γεωργίας (ouvriers des champs)» (I, 397). Καί ὁ Σισμόντι ἀναφέρει τίς αἰτίες αὐτοῦ τοῦ πράγματος: Vivant sans cesse ensemble, moins épuisés par la fatigue, et pouvant se livrer davantage à la conversation, les idées ont circulé plus rapidement entre eux (Ἐπειδὴ βρίσκονταν συνεχῶς μαζί, ἦταν λιγότερο ἐξαντλημένοι ἀπό τήν κόραση και ἔχουν μεγαλύτερη δυνατότητα νά συζητοῦν μεταξύ τους, οἱ ἰδέες διαδίδονταν πιο γρήγορα ἀνάμεσά τους. Ἡ Σύντ.) Ὅμως—παρατηρεῖ μελαγχολικά— aucun attachement à l'ordre établi (δὲ δείχνουν καμιά προσήλωσι στὴν καθιερωμένη τάξη. Ἡ Σύντ.)

χωριού μέ τούς ἐργαζόμενους τῆς πόλης*, ἔμεινε ἐντελῶς ἀπαρτήρητο ἀπ' αὐτούς καί ἀπό τήν πλευρά τῆς οἰκονομικῆς καί ἀπό τήν πλευρά (ἀκόμα πιό σπουδαία ἴσως) τῆς ἠθικῆς καί διαπαιδαγωγικῆς του σημασίας καί ἔδωσε ἀφορμή μόνο γιά συναισθηματικούς-ρωμαντικούς ἀναστεναγμούς.

IV. ΟΙ ΠΡΑΧΤΙΚΟΙ ΠΟΘΟΙ ΤΟΥ ΡΩΜΑΝΤΙΣΜΟΥ

Τώρα θά προσπαθήσουμε νά συνοψίσουμε τήν ἄποψη τοῦ Σισμόντι γιά τόν καπιταλισμό (καθῆκον πού, ὅπως θυμᾶται ὁ ἀναγνώστης, ἔβαλε τόν ἑαυτό του καί ὁ Ἐφρούσι) καί νά ἐξετάσουμε τό πραχτικό πρόγραμμα τοῦ ρωμαντισμοῦ.

Εἶδαμε ὅτι ἡ ὕπηρεσία τοῦ Σισμόντι συνίστατο στό ὅτι ἦταν ἕνας ἀπό τούς πρώτους πού διαπίστωσε τίς ἀντιθέσεις τοῦ καπιταλισμοῦ. Ὅμως, ἐνῶ τίς διαπίστωσε, δέν προσπάθησε ὄχι μόνο νά τίς ἀναλύσει καί νά ἐξηγήσει τήν προέλευση, τήν ἀνάπτυξη καί τήν τάση τους, ἀλλά τίς εἶδε καί σάν ἀφύσικες ἢ λαθεμένες παρεκκλίσεις ἀπό τόν κανόνα. Ἐνάντια σ' αὐτές τίς «παρεκκλίσεις» ἐξεγειρόταν κατά τρόπο ἀπλοϊκό μέ ἀποφθέγματα, κατηγορίες, συμβουλές νά ἐξαλειφθοῦν κτλ., σά νά μήν ἐκφράζουν οἱ ἀντιθέσεις αὐτές τά πραγματικά συμφέροντα πραγματικῶν ὁμάδων τοῦ πληθυσμοῦ, πού κατέχουν μιά ὀρισμένη θέση μέσα στό γενικό σύστημα τῆς σημερινῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας. Αὐτό εἶναι τό πιό χτυπητό χαρακτηριστικό τοῦ ρωμαντισμοῦ: νά παίρνει τήν ἀντίθεση τῶν συμφερόντων (πού εἶναι βαθιά ριζωμένη μέσα στό ἴδιο τό σύστημα τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας) γιά ἀντίθεση ἢ λάθος τῆς θεωρίας, τοῦ συστήματος, ἀκόμα καί τῶν μέτρων κτλ. Ὁ στενός

* Ἡ μορφή τοῦ προτσές αὐτοῦ εἶναι ἐπίσης διαφορετική γιά τήν κεντρική ζώνη τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας καί γιά τίς ἀκρινές περιοχές. Στίς ἀκρινές περιοχές πηγαίνουν κυρίως γεωργικοί ἐργάτες ἀπό τά κεντρικά κυβερνεῖα τοῦ μαυροχώματος καί ἐνμέρει οἱ μὴ γεωργικοί ἐργάτες ἀπό τά βιομηχανικά κυβερνεῖα, διαδίδοντας τίς γνώσεις τους στή «χειροτεχνία» καί «ἐμφυτεύοντας» τή βιομηχανία μέσα σ' ἕναν καθαρά γεωργικό πληθυσμό. Ἀπό τή βιομηχανική ζώνη πηγαίνουν μὴ γεωργικοί ἐργάτες, ἐνμέρει σέ ὅλες τίς ἄκρες τῆς Ρωσίας καί κυρίως στίς πρωτεύουσες καί στά μεγάλα βιομηχανικά κέντρα. Ὅμως αὐτό τό βιομηχανικό, ἂν μπορεῖ νά ἐκφραστεῖ κανεῖς ἔτσι, ρεῦμα εἶναι τόσο ἰσχυρό, ὥστε παρουσιάζεται ἑλλειψη γεωργικῶν ἐργατῶν, πού πηγαίνουν στά βιομηχανικά κυβερνεῖα (τῆς Μόσχας, τοῦ Γιαροσλάβλ κ.τλ.) ἀπό τά κεντρικά κυβερνεῖα τοῦ μαυροχώματος. Βλ. «Ἡ ἐλεύθερη μισθωτή ἐργασία κτλ.» τοῦ Σ.Α. Κορολένκο.

όριζοντας τοῦ Kleinbürger*, πού στέκει παράμερα ἀπό τίς ἀναπτυγμένες ἀντιθέσεις καί παίρνει μιά ἐνδιάμεση, μεταβατική θέση ἀνάμεσα στους δύο ἀντίποδες, συνδυάζεται ἐδῶ μ' ἓνα ἀφελῆ ἰδεαλισμό, — εἴμαστε σχεδόν ἐτοιμοὶ νά ποῦμε: μέ γραφειοκρατισμό, — πού ἐξηγεῖ τό κοινωνικό σύστημα μέ γνώμες τῶν ἀνθρώπων (ἰδιαίτερα τῶν ἀνθρώπων πού βρίσκονται στήν ἐξουσία) καί ὄχι ἀντίθετα. Θά φέρουμε παραδείγματα ἀπ' ὄλες τίς τέτιου εἴδους κρίσεις τοῦ Σισμόντι.

«Ξεχνώντας τους ἀνθρώπους γιά τό χατήρι τῶν πραγμάτων, ἡ Ἀγγλία δέ θυσιάζε ἄραγε τό σκοπό στά μέσα;

Τό παράδειγμα τῆς Ἀγγλίας εἶναι τόσο πιά καταπληχτικό, γιατί τό ἔθνος αὐτό εἶναι ἐλεύθερο, μορφωμένο, μέ καλή διακυβέρνηση καί ὄλες οἱ συμφορές του ὀφείλονται ἀποκλειστικά στό γεγονός ὅτι ἀκολούθησε *λαθεμένη* οἰκονομική κατεύθυνση» (I, p. IX**). Γιά τόν Σισμόντι ἡ Ἀγγλία παίζει γενικά τό ρόλο παραδείγματος, πού προκαλεῖ τόν τρόπο στήν ἡπειρωτική Εὐρώπη, ἀκριβῶς ὅπως γίνεται καί μέ τους δικούς μας ρωμαντικούς, πού φαντάζονται ὅτι προσφέρουν κάτι τό καινούργιο καί ὄχι τήν ἴδια παλιά σαβούρα.

«Στρέφοντας τήν προσοχή τῶν ἀναγνωστῶν μου στήν Ἀγγλία, θά ἤθελα νά δείξω... τήν ἱστορία τοῦ δικοῦ μας μέλλοντος, ἄν θά ἐξακολουθοῦμε νά ἐνεργοῦμε σύμφωνα μέ τίς ἀρχές, πού ἀκολουθοῦσε αὐτή» (I, p. XVI).

«... Τά κράτη τῆς ἡπειρωτικῆς Εὐρώπης, θεωροῦν ἀναγκαῖο ν' ἀκολουθήσουν τήν Ἀγγλία στή μανουφακτουρική σταδιοδρομία της» (II, 330). «Δέν ὑπάρχει πιά καταπληχτικό, πιά φρικιαστικό θέαμα ἀπό τό θέαμα πού παρουσιάζει ἡ Ἀγγλία» (II, 332)***.

«Δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε ὅτι ὁ πλοῦτος δέν εἶναι παρά ἐκεῖ-

* — μικροαστοῦ. Ἡ Σύντ.

** — I, σελ. IX. Ἡ Σύντ.

*** Γιά νά δείξουμε παραστατικά τή σχέση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ρωμαντισμοῦ μέ τό ρωσικό, θά παραθέτουμε σέ ὑποσημείωση περικοπές ἀπό τά ἔργα τοῦ κ. Ν.—ον. «Δέ θελήσαμε νά ἐπωφεληθοῦμε ἀπό τά διδάγματα, πού μᾶς ἔδωσε ἡ πορεία τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Μᾶς ἔχει προκαλέσει τόσο μεγάλη κατάπληξη ἢ ἀκτινοβολία τῆς ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ στήν Ἀγγλία καί μᾶς προκαλεῖ τόσο κατάπληξη ἢ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στίς ἀμερικανικές Πολιτείες, πού συντελεῖται ἀπροσμέτρητα πιά γρήγορα» κτλ. (323) — Ὅπως βλέπετε, ἀκόμα καί οἱ ἐκφράσεις τοῦ κ. Ν.—ον δέ λάμπουν μέ τήν πρωτοτυπία τους! Τοῦ «προκαλεῖ κατάπληξη» τό ἴδιο πράγμα, πού στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα «προκαλοῦσε κατάπληξη» στόν Σισμόντι.

νο πού αντιπροσωπεύει (n'est que la représentation) τὰ εὐχάριστα καί τίς ἀνέσεις τῆς ζωῆς» (ἐδῶ στή θέση τοῦ ἀστικού πλοῦτου μπαίνει πιά ὁ πλοῦτος γενικά!), «καί τό νά δημιουργεῖ κανεῖς τεχνητό πλοῦτο, καταδικάζοντας τό ἔθνος σέ ὅλα ἐκεῖνα πού στήν πράξη ἀποτελοῦν φτώχεια καί βάσανα, σημαίνει ὅτι παίρνει τή λέξη γιά τό πράγμα» (prendre le mot pour la chose) (I, 379).

«... Ὅσον καιρό τὰ ἔθνη ἀκολουθοῦσαν ἀπλῶς τίς ὑποδείξεις (ἐπιταγές, indications) τῆς φύσης καί ἐπωφελοῦνταν ἀπό τὰ πλεονεχτήματα πού τοὺς παρείχε τό κλίμα, τό ἔδαφος, ἡ τοποθεσία, ἡ κατοχή πρώτων ὑλῶν, δέν ἔβαζαν τόν ἑαυτό τους σέ ἀφύσικη θέση (une position forcée), δέν ἀναζητοῦσαν κάποιο φαινομενικό πλοῦτο (une opulence apparente), πού μετατρέπεται γιά τή μάζα τοῦ λαοῦ σέ πραγματική ἀθλιότητα» (I, 411). Ὁ ἀστικός πλοῦτος εἶναι μόνο φαινομενικός!! «Εἶναι ἐπικίνδυνο γιά τό ἔθνος νά κλείνει τίς πόρτες του στό ἐξωτερικό ἐμπόριο: τό ἔθνος τό ἀναγκάζουν ἔτσι, τρόπον τινά (en quelque sorte), σέ λαθεμένη δράση, πού θά τό ὀδηγήσει στόν ἀφανισμό» (I, 448)*.

«... Στό μισθό ἐργασίας ὑπάρχει ἓνα ἀναγκαῖο μέρος, πού πρέπει νά διατηρεῖ τή ζωή, τή δύναμη καί τήν ὑγεία ἐκείνων πού τό παίρνουν... Ἀλίμονο στήν κυβέρνηση πού θά θίξει τό μέρος αὐτό, — τὰ θυσιάζει ὅλα μαζί (il sacrifie tout ensemble) — καί τοὺς ἀνθρώπους, καί τήν ἐλπίδα γιά μελλοντικό πλοῦτο... Ἡ διάκριση αὐτή μᾶς δίνει νά καταλάβουμε πόσο λαθεμένη εἶναι ἡ πολιτική τῶν κυβερνήσεων πού κατάντησαν τίς ἐργατικές τάξεις στό σημεῖο νά παίρνουν ἴσα-ἴσα ἓνα μεροκάματο ἀναγκαῖο γιά τήν αὐξηση τῶν καθαρῶν εἰσοδημά-

* «... Εἶναι λαθεμένος ὁ οικονομικός δρόμος, πού ἀκολουθοῦσαμε τὰ τελευταῖα 30 χρόνια» (281)... «Πάρα πολὺν καιρό ταυτίζουμε τὰ συμφέροντα τοῦ καπιταλισμοῦ μέ τὰ συμφέροντα τῆς λαϊκῆς οικονομίας — πλάνη, ἐξαιρετικά ὀλέθρια πλάνη... Τά ἐκδηλα ἀποτελέσματα τῆς προστασίας τῆς βιομηχανίας... μᾶς θόλωσαν σέ τέτοιο βαθμό, πού μᾶς διέφυγε ἐντελῶς ἡ λαϊκοκοινωνική πλευρά... μᾶς διέφυγε γιά λογαριασμό τίνος γίνεται ἡ ἀνάπτυξη αὐτή, ξεχάσαμε καί τό σκοπό ὁποιασδήποτε παραγωγῆς» (298)— ἐκτός τῆς κεφαλαιοκρατικῆς!

«Ἡ περιφρονητική στάση ἀπέναντι στό ἴδιο τό περελθόν μας... ἡ ἐμφύτευση τοῦ καπιταλισμοῦ...» (283)... «Ἐμεῖς... χρησιμοποίησαμε ὅλα τὰ μέσα γιά τήν ἐμφύτευση τοῦ καπιταλισμοῦ...» (323) «... Ἐμεῖς παραβλέψαμε...» (ibid).

των τῶν ἐργοστασιαρχῶν, τῶν ἐμπόρων καὶ τῶν ιδιοκτητῶν» (II, 169)*.

«Ἐφτασε ἐπιτέλους ὁ καιρὸς νὰ ρωτήσουμε: ποῦ θέλουμε νὰ πᾶμε;» (οὐ Ἦ' on veut aller) (II, 328).

«Ὁ χωρισμὸς τοὺς (δηλαδή τῆς τάξης τῶν ιδιοκτητῶν καὶ τῆς τάξης τῶν ἐργαζομένων), ἡ ἀντίθεση τῶν συμφερόντων τοὺς εἶναι συνέπεια τῆς σύγχρονης τεχνητῆς ὀργάνωσης, ποῦ δόσαμε στὴν ἀνθρώπινη κοινωνία... Τὸ φυσικὸ καθεστῶς τῆς κοινωνικῆς προόδου δὲν ἀπέβλεπε καθόλου στὸ νὰ ξεχωρίσει τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὰ πράγματα ἢ τὸν πλοῦτο ἀπὸ τὴν ἐργασία· στὸ χωριὸ ὁ ιδιοχτήτης θὰ μπορούσε νὰ παραμείνει γεωργός· στὴν πόλη ὁ κεφαλαιοκράτης θὰ μπορούσε νὰ παραμείνει χειροτέχνης (artisan)· ὁ χωρισμὸς τῆς ἐργαζόμενης τάξης ἀπὸ τὴν ἀργόσχολλη τάξη δὲν ἦταν καθόλου ἀπὸ ἀποψη οὐσίας ἀναγκαῖος γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῆς κοινωνίας ἢ γιὰ τὴν παραγωγὴ· τὸν μᾶσαμε γιὰ μεγαλύτερο ὄφελος ὄλων· ἀπὸ μᾶς ἐξαρτιέται (il nous appartient) νὰ τὸν ρυθμίσουμε ἔτσι ποῦ στὴν πραγματικότητά νὰ πετύχουμε τὸ ὄφελος αὐτό» (II, 348).

«Ἀντιπαραθέτοντας ἔτσι τὸν ἓνα παραγωγὸ στὸν ἄλλο (δηλαδή τ' ἀφεντικὰ στοὺς ἐργάτες), τοὺς ἀνάγκασαν ν' ἀκολουθήσουν ἓνα δρόμο *διαμετρικὰ ἀντίθετο* μὲ τὰ συμφέροντα τῆς κοινωνίας... Στὴ συνεχῆ αὐτὴ πάλη γιὰ τὸ κατέβασμα τοῦ μισθοῦ ἐργασίας ξεχνιέται ἀπ' ὄλους τὸ κοινωνικὸ συμφέρον, στὸ ὅποιο, ὡστόσο, συμμετέχει ὁ καθένας» (II, 359-360). Καὶ πρὶν ἀπὸ αὐτὸ βρίσκουμε ἐπίσης μιὰ ὑπενθύμιση γιὰ τοὺς δρόμους, ποῦ προστάζει ἡ ἱστορία: «Στὶς ἀρχές τῆς κοινωνικῆς ζωῆς ὁ *κάθε ἀνθρώπος κατέχει κεφάλαιο*· μὲ βάση τὸ κεφάλαιο αὐτὸ ἐργάζεται καὶ ὅλοι σχεδόν οἱ χειροτέχνες ζοῦν ἀπὸ τὸ εἰσόδημα ποῦ ἀπαρτίζεται ἐξίσου ἀπὸ κέρδος καὶ μισθὸ ἐργασίας» (II, 359)**.

* «... Δὲν ἐμποδίσουμε τὴν ἀνάπτυξη τῶν κεφαλαιοκρατικῶν μορφῶν παραγωγῆς, παρ' ὅλο ποῦ στηρίζονται στὴν ἀπαλλοτριώση τῆς ἀγροτιᾶς» (323).

** «Ἀντὶ νὰ διατηροῦμε σταθερὰ τίς προαιώνιες παραδόσεις μας· ἀντὶ ν' ἀναπτύσσουμε τὴν ἀρχὴ τῆς στενῆς σύνδεσης τῶν μέσων παραγωγῆς μὲ τὸν ἄμεσο παραγωγό... ἀντὶ ν' αὐξήσουμε τὴν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας (τῆς ἀγροτιᾶς) μὲ τὴν συγκέντρωση τῶν μέσων παραγωγῆς στὰ χέρια της... ἀντὶ ὅλα αὐτὰ, ἀκολουθήσαμε ἓνα δρόμο *ἐντελῶς ἀντίθετο*» (322-323). «Πῆραμε τὴν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ γιὰ ἀνάπτυξη ὅλης τῆς λαϊκῆς παραγωγῆς... *παραβλέψαμε* ὅτι ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἑνός... μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀποκλειστικὰ σὲ βᾶρος τοῦ ἄλλου» (323). Ἡ ὑπογράμμιση εἶναι δική μας.

Μοῦ φαίνεται πὼς φτάνει... Μποροῦμε νά εἶμαστε βέβαιοι ὅτι ὁ ἀναγνώστης πού δέ ξέρει οὔτε τὰ ἔργα τοῦ Σισμόντι, οὔτε τὰ ἔργα τοῦ κ. Ν. — ον, θά δυσκολευτεῖ νά πεῖ ποιός ἀπό τοὺς δύο ρωμαντικούς — αὐτός πού ἀναφέρεται στό κείμενο ἢ αὐτός πού ἀναφέρεται στίς ὑποσημειώσεις — ἔχει τὴν πιό πρωτόγονη καὶ ἀπλοϊκὴ ἀποψη.

Σ' αὐτὸ ἀνταποκρίνονται πέρα γιὰ πέρα καὶ οἱ πραχτικοὶ πόθοι τοῦ Σισμόντι, στοὺς ὁποίους ἀφιέρωσε τόσο μεγάλο μέρος στό ἔργο του «Nouveaux Principes».

Ἡ διαφορὰ μας ἀπὸ τὸν Α. Σμίθ — λέει ὁ Σισμόντι στό 1ο κιόλας βιβλίο τοῦ ἔργου του — βρίσκεται στό ὅτι «ἐμεῖς σχεδὸν πάντοτε ζητοῦμε τὴν ἐπέμβαση τῆς κυβέρνησης, πράγμα πού τὸ ἀπόριπτε ὁ Α. Σμίθ» (I, 52). «Τὸ κράτος δέ διορθώνει τὴ διανομὴ» (I, 80) «Ὁ νομοθέτης θά μπορούσε νά ἐξασφαλίσαι στό φτωχὸ ὀρισμένες ἐγγυήσεις ἐνάντια στό γενικὸ συναγωνισμό» (I, 81). «Ἡ παραγωγή πρέπει νά εἶναι ἀνάλογη μέ τὸ κοινωνικὸ εἰσόδημα, καὶ ὅποιος παροτρύνει σέ μιὰ ἀπεριόριστη παραγωγή, χωρὶς νά φροντίζει νά μάθει τὸ εἰσόδημα αὐτό, σπρώχνει τὸ ἔθνος στὴν καταστροφή, νομίζοντας ὅτι τοῦ ἀνοίγει τὸ δρόμο τοῦ πλοῦτου» (le chemin de richesses) (I, 82). «Ὅταν ἡ πρόοδος τοῦ πλοῦτου εἶναι βαθμιαία (gradué), δταν εἶναι ἀνάλογη μέ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ της, δταν κανένα ἀπὸ τὰ μέρη της δέν ἀναπτύσσεται ὑπέρμετρα γρήγορα, τότε φέρνει τὴ γενικὴ εὐημερία... Ἴσως ἡ ὑποχρέωση τῶν κυβερνήσεων εἶναι νά ἐπιβραδύνουν (ralentir!!) τὴν κίνηση αὐτὴ, γιὰ νά τὴ ρυθμίζουν» (I, 409-410).

Ὁ Σισμόντι δέν ἔχει οὔτε τὴν ἐλάχιστη ἰδέα γιὰ τὴν τεράστια ἱστορικὴ σημασία τῆς ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς κοινωνίας, ἀνάπτυξης πού συντελεῖται κατ' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν τρόπο τῶν ἀντιθέσεων καὶ τῶν δυσαναλογιῶν!

«Ἄν ἡ κυβέρνηση ἀσκεῖ ρυθμιστικὴ καὶ μετριάστικὴ ἐπίδραση, πάνω στὴν τάση γιὰ πλουτισμὸ ἢ τάση αὐτὴ μπορεῖ νά εἶναι ἀπείρως ἐδεργητικὴ» (I, 413). «Ὅρισμένοι κανονισμοὶ τοῦ ἐμπορίου, πού καταδικάζονται σήμερα ἀπὸ τὴν κοινὴ γνώμη, καὶ ἂν ἀξίζουν νά καταδικαστοῦν σάν ἐνθάρρυνση τῆς βιομηχανίας, μποροῦν, ἴσως, νά δικαιολογοῦνται σάν χαλινάρι» (I, 415).

Ἦδη ἀπ' αὐτοὺς τοὺς συλλογισμοὺς τοῦ Σισμόντι φαίνεται πὼς τοῦ λείπει σέ καταπληχτικὸ βαθμὸ τὸ ἱστορικὸ τάκτ: δέν ἔχει οὔτε τὴν ἐλάχιστη ἰδέα ὅτι ὅλο τὸ ἱστορικὸ νόημα τῆς περιόδου πού ζοῦσε συνίστατο στὴν ἀπελευθέρωση ἀπὸ τοὺς

μεσαιωνικούς κανονισμούς. Δέ νιώθει ότι οί συλλογισμοί του χύνουν νερό στό μύλο τών τοτινών υπερασπιστών του ancien régime*, πού ήταν τόσο δυνατοί άκόμα και στή Γαλλία, για νά μή μιλήσουμε για τά άλλα κράτη τής ήπειρωτικής Δυτικής Εύρώπης, όπου κυριαρχούσαν**.

Έτσι λοιπόν, άφετηρία τών πραχτικόν πόθων του Σισμόντι είναι ή κηδεμονία, ή άναχαίτιση, ό διακανονισμός.

Η άποψη αυτή άπορεί με άπόλυτη φυσικότητα και άναγκαιότητα άπ' όλο τόν κύκλο τών ιδεών του Σισμόντι. Ζούσε άκριβώς στήν έποχή πού ή μεγάλη μηχανική βιομηχανία έκανε τά πρώτα της βήματα στήν ήπειρωτική Εύρώπη, στήν έποχή πού άρχιζε ό άπότομος και ριζικός μετασχηματισμός όλων τών κοινωνικόν σχέσεων κάτω άπό τήν επίδραση τών μηχανών (σημειώστε το, άκριβώς κάτω άπό τήν επίδραση τής μηχανικής βιομηχανίας και όχι του «καπιταλισμού» γενικά)***, μετασχηματισμός πού στήν οικονομική επιστήμη όνομάζεται συνήθως industrial revolution (βιομηχανική έπανάσταση). Νά πώς τή χαρακτηρίζει ένας άπό τούς πρώτους οικονομολόγους, πού μπόρεσαν νά εκτιμήσουν όλο τό βάθος τής άνατροπής πού στή θέση τών πατριαρχικόν μισομεσαιωνικόν κοινωνιών δημιούργησε τίς σύγχρονες εύρωπαϊκές κοινωνίες:

«... Η ιστορία τής βιομηχανικής άνάπτυξης τής Άγγλίας στά τελευταία 60 χρόνια (αυτά έχουν γραφτεί τό 1844) δέν έχει τό όμοιο της στά χρονικά τής άνθρωπότητας. Πρίν άπό 60-80 χρόνια ή Άγγλία ήταν μιά χώρα όμοια με όποιαδήποτε άλλη, με μικρές πόλεις, με άσήμαντη και άπλή βιομηχανία, με άραιό, αλλά σχετικά σημαντικό γεωργικό πληθυσμό. Τώρα

* —παλιού καθεστώτος. Η Σύντ.

** Ο Έφρουσι διέβλεπε σ' αυτή τή θλίψη και σ' αυτούς τούς διακαείς πόθους του Σισμόντι «πολιτικό άνδρισμό» (τεύχος 7, σελ. 139). Η Έκφραση συναισθηματικόν εύχών άπαιτεί πολιτικό άνδρισμό!! Ρίξτε έστω μιά ματιά σ' ένα όποιοδήποτε έγχειρίδιο ιστορίας για τά γυμνάσια και θά διαβάσετε εκεί ότι τά δυτικοευρωπαϊκά κράτη του πρώτου τέταρτου του XIX αιώνα ήταν οργανωμένα σύμφωνα με τόν τύπο πού ή επιστήμη του δημοσίου δικαίου τόν δηλώνει με τόν όρο: Polizeistaat (άστυνομικό κράτος. Η Σύντ.). Θά διαβάσετε εκεί ότι τό ιστορικό καθήκον όχι μόνον αυτής τής εικοσιπενταετίας, αλλά και τής έπόμενης συνίστατο άκριβώς στήν πάλη ενάντια στό κράτος αυτό. Θά καταλάβετε τότε ότι ή άποψη του Σισμόντι προδίνει άμβλύνοια μικρού γάλλου άγρότη τής έποχής τής παλινόρθωσης· ότι ό Σισμόντι άποτελεί παράδειγμα συνδυασμού του μικροαστικού συναισθηματικού ρωμαντισμού με μιά έξαιρετική πολιτική άνωριμότητα.

*** Ο καπιταλισμός χρονολογείται στήν Άγγλία όχι άπό τά τέλη του XVIII αιώνα, αλλά άπό πολύ παλιότερη έποχή.

είναι μιά χώρα, πού δέν μοιάζει μέ καμιά ἄλλη, ἔχει μιά πρωτεύουσα μέ $2\frac{1}{2}$ ἑκατομμύρια κατοίκους, μεγάλες βιομηχανικές πόλεις, βιομηχανία, πού προμηθεύει προϊόντα σ' ὅλον τόν κόσμον καί τά παράγει σχεδόν ὅλα μέ ἐξαιρετικά σύνθετες μηχανές, μέ ἔξυπνο καί πυκνό πληθυσμό, πού ἔχει ἐπιχειρηματικό πνεῦμα καί τά δύο τρίτα του ἀσχολοῦνται στή βιομηχανία καί στό ἐμπόριο καί ἀποτελοῦνται ἀπό ὀλίγερα διαφορετικές τάξεις. Ὁ πληθυσμός αὐτός, πού ἔχει ἄλλα ἔθιμα καί ἄλλες ἀνάγκες, ἀποτελεῖ, στήν πραγματικότητα, ἕνα τελείως διαφορετικό ἔθνος σέ σύγκριση μέ τήν Ἀγγλία ἐκείνου τοῦ καιροῦ. Γιά τήν Ἀγγλία ἡ βιομηχανική ἐπανάσταση ἔχει τήν ἴδια σημασία, πού ἔχει ἡ πολιτική ἐπανάσταση γιά τή Γαλλία καί ἡ φιλοσοφική ἐπανάσταση γιά τή Γερμανία. Καί ἡ διαφορά ἀνάμεσα στήν Ἀγγλία τοῦ 1760 καί στήν Ἀγγλία τοῦ 1844 εἶναι, τουλάχιστο, τόσο μεγάλη ὅσο καί ἡ διαφορά ἀνάμεσα στή Γαλλία τοῦ ancien régime καί στή Γαλλία τῆς ἐπανάστασης τοῦ Ἰούλη*.

Ἦταν ἕνα ὀλοκληρωτικό «σπάσιμο» ὅλων τῶν παλιῶν, ριζωμένων σχέσεων, πού εἶχαν σάν οἰκονομική τους βάση τή μικρή παραγωγή. Εἶναι εὐνόητο ὅτι ὁ Σισμόντι μέ τήν ἀντιδραστική μικροαστική του ἄποψη δέν μποροῦσε νά καταλάβει τή σημασία τοῦ «σπασίματος» αὐτοῦ. Εἶναι εὐνόητο ὅτι πρῶτα ἀπ' ὅλα καί περισσότερο ἀπ' ὅλα αὐτός, ἐπιθυμοῦσε, καλοῦσε, ζητοῦσε, ἀπαιτοῦσε «νά σταματήσει τό σπάσιμο»**.

Μέ ποιό τρόπο ὁμως «θά σταματήσει τό σπάσιμο»; Κατά πρῶτο λόγο, ἐννοεῖται, μέ τήν ὑποστήριξη τῆς λαϊκῆς... δηλαδή τῆς «πατριαρχικῆς παραγωγῆς», τῆς ἀγροτιᾶς καί τῆς μικρῆς γεωργίας γενικά. Ὁ Σισμόντι ἀφιερώνει ὀλόκληρο κεφάλαιο (II, VII, ch. VIII) στό «πῶς ἡ κυβέρνηση πρέπει νά προστατεύσει τόν πληθυσμό ἀπό τίς συνέπειες τοῦ συναγωνισμοῦ».

«Σχετικά μέ τό γεωργικό πληθυσμό τό γενικό καθῆκον τῆς κυβέρνησης εἶναι νά ἐξασφαλίσει σέ ὅσους ἐργάζονται (à ceux qui travaillent) ἕνα μέρος τῆς ἰδιοκτησίας, ἢ νά ὑποστηρίξει (favoriser) κατά προτεραιότητα ἀπέναντι σέ ὅλα τά ἄλλα αὐτό πού ὀνομάσαμε πατριαρχική γεωργία» (II, 340).

* Engels. «Die Lage der arbeitenden Klasse in England»⁸⁶.

** Τολμοῦμε νά ἐλπίσουμε ὅτι ὁ κ. Ν.—ον δέ θά θυμῶσει, γιατί δανειζόμαστε ἀπ' αὐτόν (σελ. 345) τή διατύπωσάυτῃ, πού μάς φαίνεται πάρα πολύ πετυχημένη καί χαρακτηριστική.

«Ένα διάταγμα τῆς Ἑλισάβετ, πού δέν ἐφαρμόστηκε, ἀπαγορεύει νά χτιζεται στήν Ἀγγλία ἀγροτική κατοικία (*cottage*) ἂν δέν τῆς χορηγηθεῖ γῆ ἔκτασης τεσσάρων ἄκρ.* Ἄν ὁ νόμος αὐτός ἐφαρμοζόταν, κανένας γάμος δέ θά μπορούσε νά γίνει ἀνάμεσα σέ μεροκαματιάρηδες ἂν δέν ἔπαιρναν τό *cottage* τους, καί κανένας *cottager*** δέ θά εἶχε φτάσει στόν ἔσχατο βαθμό ἀθλιότητος. Αὐτό θά ἦταν ἤδη κάτι (*c'est quelque chose*), μόνο πού δέ θά ἦταν ἀκόμα ἀρκετό· στό κλίμα τῆς Ἀγγλίας μέ 4 ἄκρ γῆς κατά οἰκογένεια ὁ ἀγροτικός πληθυσμός θά ζούσε στή φτώχεια. Τώρα οἱ *cottagers* στήν Ἀγγλία, οἱ περισσότεροι, ἔχουν μόνον 1½-2 ἄκρ γῆς καί πληρώνουν γι' αὐτά ἀρκετά μεγάλο νοίκι... Θά ἔπρεπε νά ὑποχρεωθεῖ μέ νόμο... ὁ τσιφλικάς, ὅταν μοιράζει τό χωράφι του ἀνάμεσα σέ πολλούς *cottagers* νά δίνει στόν καθένα ἀρκετή ἔκταση γῆς, ὥστε νά μπορεῖ νά ζεῖ» (II, 342-343)***.

Ὁ ἀναγνώστης βλέπει ὅτι οἱ πόθοι τοῦ ρωμαντισμοῦ εἶναι ἐντελῶς ὅμοιοι μέ τοὺς πόθους καί τὰ προγράμματα τῶν ναρόντικων: στηρίζονται στήν ἴδια ἀκριβῶς ἀγνόηση τῆς *πραγματικῆς* οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης καί στήν παράλογη μεταφορά στήν ἐποχή τῆς μεγάλης μηχανικῆς βιομηχανίας,

* ἄκρ. —4047 τετρ. μέτρα. Σημ. μετ.

** —ἰδιοκτητῆς. *cottage*. Σημ. μετ.

*** «Νά τηροῦμε τίς προαιώνιες παραδόσεις μας (μήπως αὐτό δέν εἶναι πατριωτισμός;)... ν' ἀναπτύσσουμε τήν ἀρχή τῆς στενῆς σύνδεσης τῶν μέσων παραγωγῆς μέ τοὺς ἄμεσους παραγωγούς, ἀρχή πού τήν κληρονομήσαμε...» (κ. Ν.—ον, 322). «Ξεφύγαμε ἀπό τό δρόμο, πού ἀκολουθοῦσαμε ἐπί πολλούς αἰῶνες· ἀρχίσαμε νά παραμερίζουμε τήν παραγωγή, πού στηρίζεται στή στενή σύνδεση τοῦ ἄμεσου παραγωγοῦ μέ τὰ μέσα παραγωγῆς, στή στενή σύνδεση τῆς γεωργίας μέ τή βιομηχανία ἐπεξεργασίας καί βάλαμε στή βάση τῆς οἰκονομικῆς μας πολιτικῆς τήν ἀρχή τῆς ἀνάπτυξης τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, πού στηρίζεται στήν ἀπαλλοτριώση τῶν ἄμεσων παραγωγῶν ἀπό τὰ μέσα παραγωγῆς, μέ ὅλες τίς συμφορές πού τή συνοδεύουν, κι ἀπό τίς ὁποῖες ὑποφέρει τώρα ἡ Δυτική Εὐρώπη» (281). Ἄς συγκρίνει ὁ ἀναγνώστης τό χωρίο αὐτό μέ τήν προαναφερόμενη ἀποψη τῶν ἰδίων τῶν «δυτικοευρωπαίων» γι' αὐτές τίς «συμφορές ἀπό τίς ὁποῖες ὑποφέρει» κτλ. «Ἡ ἀρχή... χορήγηση γῆς στους ἀγρότες ἢ... παροχή στους ἴδιους τοὺς παραγωγούς ἐργαλείων δουλιᾶς» (σελ. 2)... «τά προαιώνια λαϊκά βάρη» (75)... «Στους ἀριθμούς αὐτούς (καί συγκεκριμένα στους ἀριθμούς πού δείχνουν «πόσο μεγάλο εἶναι τό *minimum* τῆς γῆς, πού μέ τίς σημερινές οἰκονομικές συνθήκες χρειάζεται γιά τήν ἐξασφάλιση τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ») ἔχουμε, συνεπῶς, ἕνα ἀπό τὰ στοιχεῖα τῆς λύσης τοῦ οἰκονομικοῦ προβλήματος, ὅμως μόνο ἕνα ἀπό τὰ στοιχεῖα» (65). Ὅπως βλέπετε, οἱ ρωμαντικοί τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, τό ἴδιο ὅπως καί οἱ Ρῶσοι ρωμαντικοί, ἀγαποῦν ν' ἀναζητοῦν στίς «προαιώνιες παραδόσεις» τήν «κατοχύρωση» τῆς λαϊκῆς παραγωγῆς.

τοῦ λυσσασμένου συναγωνισμοῦ καί τῆς πάλης τῶν συμφερόντων — τῶν συνθηκῶν, πού ἀναπαράγουν τίς πατριαρχικές συνθήκες τοῦ παλιοῦ καιροῦ.

V. Ο ΑΝΤΙΔΡΑΣΤΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΗΡΑΣ ΤΟΥ ΡΩΜΑΝΤΙΣΜΟΥ

Βέβαια, ὁ Σισμόντι δέν μποροῦσε νά μὴν καταλαβαίνει πῶς προχωρεῖ ἡ πραγματική ἀνάπτυξη. Γιά τό λόγο αὐτό, ἀπαιτώντας τήν «ἐνθάρρυνση τῆς μικρῆς γεωργίας» (II, 355), λέει ἀνοιχτά, ὅτι θά ἔπρεπε «νά δοθεῖ στήν ἀγροτική οἰκονομία μιὰ κατεύθυνση διαμετρικά ἀντίθετη ἀπό κείνην, πού ἀκολουθεῖ τώρα ἡ Ἄγγλία» (II, 354-355)*.

«Ἡ Ἄγγλία ἔχει, εὐτυχῶς, ἓνα μέσο νά κάνει πολλά γιά τοὺς φτωχοὺς τοῦ χωριοῦ της, νά τοὺς μοιράσει τίς ἀπέραντες κοινοτικές της γαῖες (*ses immenses communaux*)... Ἄν οἱ κοινοτικές της γαῖες μοιράζονταν σέ ἐλεύθερους κλήρους (*en propriétés franches*) ἀπό 20 ὡς 30 ἄκρ, τότε αὐτοί (οἱ ἄγγλοι) θά ἔβλεπαν πῶς θ' ἀναγεννιόταν ἡ ἀνεξάρτητη καί περήφανη τάξη τῶν χωρικῶν, ἡ *yeomanry*, πού ἡ ὀλοκληρωτική σχεδόν καταστροφή της τοὺς προκαλεῖ σήμερα λύπη» (II, 357-358).

Τά «σχέδια» τοῦ ρωμαντισμοῦ παρουσιαζονται σάν πολύ εὐκολοπραγματοποιήσιμα ἀκριβῶς χάρη στήν ἀγνόηση τῶν πραγματικῶν συμφερόντων, πράγμα πού ἀποτελεῖ τήν οὐσία τοῦ ρωμαντισμοῦ. «Μιὰ παρόμοια πρόταση (νά μοιραστοῦν μικρά κομμάτια γῆς στοὺς μεροκαματιάρηδες, ἐπιφορτίζοντας τοὺς γαιοχτήμονες μέ τήν ὑποχρέωση νά φροντίζουν γι' αὐτοὺς τοὺς τελευταίους) θά προξενήσει, προφανῶς, ἀγανάκτηση στοὺς μεγαλογαιοχτήμονες, πού σήμερα στήν Ἄγγλία ἀσκοῦν μόνοι τους τὴ νομοθετική ἐξουσία· παρ' ὅλα αὐτά ὅμως, εἶναι δίκαιη... Μόνον οἱ μεγαλογαιοχτήμονες ἔχουν ἀνάγκη ἀπό μεροκαματιάρηδες· αὐτοὶ τοὺς δημιούργησαν κι αὐτοὶ ἄς τοὺς συντηροῦν» (II, 357).

Ὅταν διαβάζεις τὰ ἀπλοϊκά αὐτά λόγια, πού ἔχουν γραφτεῖ στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα, δέν παραξενεύεσαι: φαίνεται ὅτι ἡ «θεωρία» τοῦ ρωμαντισμοῦ ἀντιστοιχεῖ στήν πρωτόγονη κατάσταση τοῦ καπιταλισμοῦ γενικά, κατάσταση πού ὑπαγόρευε

* Πρβλ. τό ναροντικιστικό πρόγραμμα τοῦ κ. B. B.: «νά τραβήξουμε τήν ἱστορία πάνω σέ ἄλλη γραμμὴ». Σύγκρ. στὸν Βόλγκιν, I. c. (*loco citato* — στὸ σημεῖο πού παραθέτουμε. Ἡ Σύντ.), σελ. 181.

μιά τόσο πρωτόγονη άποψη. Ἡ πραγματική ανάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ — ἡ θεωρητική της κατανόηση — ἡ άποψη γιά τόν καπιταλισμό, ανάμεσα σέ ὄλα αὐτά ἐκεῖνο τόν καιρό ὑπῆρχε ἀκόμα ἀντιστοιχία, καί ὁ Σισμόντι παρουσιάζεται, ἐν πάση περιπτώσει, συγγραφέας ὀλοκληρωμένος καί πιστός στόν ἑαυτό του.

«Ἐχουμε δείξει — λέει ὁ Σισμόντι — πόση προστασία ἔβρισκε κάποτε αὐτή ἡ τάξη (καί συγκεκριμένα ἡ τάξη τῶν χειροτεχνῶν) στήν ἴδρυση πρωτομαστοριῶν καί συντεχνιῶν (*des jurandes et des maîtrises*). . . Ἐδῶ δέν πρόκειται γιά τήν ἀνασύσταση τῆς παράξενης καί καταπιεστικῆς τους ὀργάνωσης. . . Ὁ νομοθέτης ὁμως πρέπει νά βάλει σάν σκοπό του ν' ἀνεβάσει τήν ἀμοιβή γιά τή βιομηχανική ἐργασία, νά βγάλει τοὺς μισθωτοὺς ἐργάτες ἀπό τήν ἀβέβαιη (*précaire*) κατάσταση, ὅπου ζοῦν καί, τέλος, νά τοὺς κάνει πιό εὐκόλη τῆ δυνατότητα ν' ἀποχτήσουν ἐκεῖνο πού ὀνομάζουν *κατάσταση** (*un état*). . . Σήμερα οἱ ἐργάτες γεννιοῦνται καί πεθαίνουν ἐργάτες, ἐνῶ προηγούμενα ἡ κατάσταση τοῦ ἐργάτη ἦταν ἀπλῶς προετοιμασία, ἕνα πρῶτο σκαλοπάτι γιά μιᾶ ἀνώτερη κατάσταση. Καί ἔχει σπουδαία σημασία ν' ἀποκατασταθεῖ αὐτή ἀκριβῶς ἡ δυνατότητα ν' ἀνεβαίνουν (*cette faculté progressive*). Πρέπει νά γίνει ἔτσι, ὥστε τ' ἀφεντικά νά ἔχουν συμφέρον νά μεταφέρουν τοὺς ἐργάτες τους σέ ἀνώτερη κατάσταση ὥστε ὁ ἄνθρωπος, πού μισθώνεται στή μανουφακτοῦρα, ν' ἀρχίζει πραγματικά ἀπό τή δουλιά γιά ἕνα ἀπλό μεροκάματο, νά ἔχει ὁμως πάντοτε μπροστά του τήν ἐλπίδα ὅτι, μέ μιᾶ καλή διαγωγή, θά πάρει ἕνα μέρος ἀπό τά κέρδη τῆς ἐπιχείρησης» (II, 344-345).

Εἶναι δύσκολο νά ἐκφράσει κανεῖς πιό παραστατικά τήν άποψη τοῦ μικροαστοῦ! Οἱ συντεχνίες εἶναι τό ἰδανικό τοῦ Σισμόντι, καί ἡ ἐπιφύλαξή του σχετικά μέ τό ὅτι εἶναι ἀνεπιθύμητη ἡ ἀνασύστασή τους, ἔχει, ὀλοφάνερα, ἀπλῶς τήν ἐννοια ὅτι πρέπει νά πάρουμε τήν ἀρχή, τήν ἰδέα τῆς συντεχνίας (ἀκριβῶς ὅπως καί οἱ ναρόντικοι θέλουν νά πάρουν τήν ἀρχή, τήν ἰδέα τῆς κοινότητας, καί ὄχι τή σημερινή φορολογική ἔνωση, πού ὀνομάζεται κοινότητα) καί ν' ἀπορίψουμε τή μεσαιωνική τους παραμόρφωση. Ὁ παραλογοισμός τοῦ σχεδίου τοῦ Σισμόντι δέ βρίσκεται στό ὅτι ὑπεράσπιζε ὀλοκληρωτικά τίς συντεχνίες, ὅτι ἤθελε νά τίς ἀνασυστήσῃ ὀλοκληρωτικά

* Ἡ ὀπογράμμιση εἶναι τοῦ συγγραφέα.

— τέτιο καθήκον δέν ἔβαζε. Ὁ παραλογισμός του βρίσκεται στό ὅτι παίρνει γιά πρότυπο μιάν ἔνωση, πού γεννήθηκε ἀπό τίς στενές, πρωτόγονες ἀνάγκες συνένωσης τῶν τοπικῶν χειροτεχνῶν καί θέλει νά ἐφαρμόσει τό μέτρο αὐτό, τό πρότυπο αὐτό στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία, στήν ὁποία τό στοιχείο πού ἑνώνει καί κοινωνικοποιεῖ εἶναι ἡ μεγάλη μηχανική βιομηχανία, πού σπάζει τούς μεσαιωνικούς φραγμούς καί σαρώνει τίς τοπικές, ἐπαρχιακές καί ἐπαγγελματικές διαφορές. Νιώθοντας τήν ἀνάγκη τῆς ἔνωσης, τῆς ὀργάνωσης γενικά, μέ τή μιά ἢ τήν ἄλλη μορφή, ὁ ρωμαντικός παίρνει σάν πρότυπο τήν ἔνωση, πού ἱκανοποιούσε τίς στενές ἀνάγκες τῆς ὀργάνωσης στήν πατριαρχική, στάσιμη κοινωνία καί θέλει νά τό ἐφαρμόσει σέ μιά κοινωνία τελείως μετασχηματισμένη — μέ κινητό πληθυσμό, μέ κοινωνικοποίηση τῆς ἐργασίας, ὄχι στά πλαίσια μιᾶς ὁποιασδήποτε κοινότητας ἢ μιᾶς ὁποιασδήποτε συντεχνίας, ἀλλά στά πλαίσια ὄλου τοῦ κράτους, ἀκόμα καί ἔξω ἀπό τά πλαίσια ἑνός μόνου κράτους*.

Αὐτό ἀκριβῶς τό λάθος εἶναι κείνο πού δίνει στό ρωμαντικό τό χαρακτηρισμό τοῦ ἀντιδραστικοῦ — χαρακτηρισμό πού τοῦ ἀξίζει πέρα γιά πέρα — καί ὁ ὄρος αὐτός δέν ἐκφράζει τήν ἐπιθυμία ν' ἀνασυσταθοῦν ἀπλῶς οἱ μεσαιωνικοί θεσμοί, ἀλλά συγκεκριμένα τήν προσπάθεια νά μετριάται ἡ νέα κοινωνία μέ τόν παλιό πατριαρχικό πῆχυ, ἀκριβῶς τήν ἐπιθυμία

* Ἐντελῶς ἀνάλογο εἶναι τό λάθος τῶν ναρόντικων ὅσον ἀφορᾷ μιάν ἄλλη ἔνωση (τήν κοινότητα)· αὐτή ἱκανοποιούσε τίς στενές ἀνάγκες ὀργάνωσης τῶν ἀγροτῶν ἑνός τόπου, πού τούς συνδέει ἡ ἐνότητα τῆς γαιοκτησίας, τῶν βοσκοτόπων κτλ. (καί τό κυριότερο ἡ ἐνότητα τῆς τσιφλικάδικης καί τῆς γραφειοκρατικῆς ἐξουσίας) καί δέν ἀνταποκρίνεται καθόλου στίς ἀνάγκες τῆς ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας καί τοῦ καπιταλισμοῦ, πού σπάζει ὄλους τούς τοπικούς φραγμούς, τούς φραγμούς τῶν κλειστῶν ἄξεων καί τῶν κοινωνικῶν στρωμάτων καί προκαλεῖ μιά βαθιά σύγκρουση οἰκονομικῶν συμφερόντων μέσα στήν κοινότητα. Στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία ἡ ἀνάγκη τῆς ἔνωσης, τῆς ὀργάνωσης δέν ἔχει ἐξασθενήσει, ἀντίθετα ἔχει μεγαλώσει ὑπέρμετρα. Εἶναι ὁμοῦς ἐντελῶς ἀνόητο νά παίρνει κανεῖς τό παλιό μέτρο γιά τήν ἱκανοποίηση αὐτῆς τῆς ἀνάγκης τῆς καινούργιας κοινωνίας. Ἡ καινούργια αὐτή κοινωνία ἀπαιτεῖ τώρα, πρῶτο, ἡ ἔνωση νά μήν εἶναι τοπική, νά μήν εἶναι ἔνωση μιᾶς κλειστῆς τάξης, ἑνός κοινωνικοῦ στρώματος· δεύτερο, νά ἔχει γιά ἀφετηρία τῆς τῆς διαφορά κατάστασης καί συμφερόντων, πού δημιούργησε ὁ καπιταλισμός καί ἡ διαφοροποίηση τῆς ἀγροτιάς. Ἐνῶ ἡ τοπική ἔνωση, ἡ ἔνωση τῆς κλειστῆς τάξης, συνδέοντας μαζί ἀγρότες, πού διαφέρουν πολύ ὡς πρός τήν οἰκονομική τους κατάσταση καί τά συμφερόντά τους, γίνεται τώρα, λόγω τοῦ ὑποχρεωτικοῦ τῆς χαρακτῆρα, βλαβερή καί γιά τούς ἴδιους τούς ἀγρότες, καί γιά ὅλη τήν κοινωνική ἐξέλιξη.

ν' αναζητείται ένα πρότυπο στά παλιά καθεστώτα και στίς παλιές παραδόσεις, πού δέν ἀντιστοιχοῦν καθόλου στίς ἀλλαγμένες οἰκονομικές συνθήκες.

Αὐτό τό περιστατικό δέν τό κατάλαβε καθόλου ὁ Ἐφρούσι. Τό χαρακτηρισμό τῆς θεωρίας τοῦ Σισμόντι, σάν θεωρίας ἀντιδραστικῆς, τόν κατάλαβε ἀκριβῶς μέ τή χοντροκομμένη, τή χυδαία ἔννοια. Ὁ Ἐφρούσι τά μπέρδεψε... Πῶς γίνεται, συλλογίζοταν, τί σοί ἀντιδραστικός εἶναι ὁ Σισμόντι, ὅταν λέει ἀνοιχτά ὅτι δέ θέλει καθόλου τήν ἀνασύστασι τῶν συντεχνιῶν; Καί ὁ Ἐφρούσι ἀποφάνθηκε, ὅτι ἡ «κατηγορία» αὐτή ἐναντία στόν Σισμόντι «γιά ὀπισθοδρομικότητα» εἶναι ἄδικη· ὅτι ὁ Σισμόντι, ἀπεναντίας, ἔβλεπε «σωστά τή συντεχνιακή ὀργάνωσι» καί «ἐκτίμησε πέρα γιά πέρα τήν ἱστορική της σημασία» (τεῦχος 7, σελ. 147), σημασία πού ἔχει δῆθεν ἐξακριβωθεῖ καί ἀπό τίς ἱστορικές ἐρευνες τῶν τάδε καί τάδε καθηγητῶν γιά τίς καλές πλευρές τῆς συντεχνιακῆς ὀργάνωσις.

Οἱ quasi-ἐπιστήμονες* συγγραφεῖς ἔχουν συχνά τήν καταπληκτική ἱκανότητα νά μή βλέπουν τό δάσος πίσω ἀπό τά δέντρα! Ἡ ἄποψη τοῦ Σισμόντι γιά τίς συντεχνίες εἶναι χαρακτηριστική καί σπουδαία, ἀκριβῶς ἐπειδή συνδέει μ' αὐτές τοὺς πραχτικούς του πόθους**. Ἄκριβῶς γιά τόν λόγο αὐτόν ἡ θεωρία του χαρακτηρίζεται σάν ἀντιδραστική. Ἀντίθετα, ὁ Ἐφρούσι ἀρχίζει νά λέει ἀσυναρτησίες γιά νεότατα ἱστορικά ἔργα, πού ἀναφέρονται στίς συντεχνίες!

Τό ἀποτέλεσμα αὐτῶν τῶν ἄτοπων καί quasi-ἐπιστημονικῶν συλλογισμῶν ἦταν νά παρακάμψει ὁ Ἐφρούσι ἴσα-ἴσα τήν οὐσία τοῦ ζητήματος: εἶναι σωστό ἢ ὄχι νά χαρακτηρίζει κανεῖς ἀντιδραστική τή θεωρία τοῦ Σισμόντι; Ὁ Ἐφρούσι δέν εἶδε ἴσα-ἴσα τό κυριότερο — τήν ἄποψη τοῦ Σισμόντι. «Μέ παρουσίασαν — ἔλεγε ὁ Σισμόντι — στήν πολιτική οἰκονομία ἐχθρό τῆς κοινωνικῆς προόδου, ὀπαδό τῶν βάρβαρων καί καταπιεστικῶν θεσμῶν. Ὅχι, δέ θέλω ἐκεῖνο πού ὑπῆρχε κάποτε, θέλω ὅμως κάτι τό καλύτερο σέ σύγκριση μέ τό σημερινό. Δέν μπορῶ νά κρίνω γιά τό παρόν, παρά μόνο συγκρίνοντάς το μέ τό παρελθόν, καί δέν ἐπιθυμῶ καθόλου τήν ἀνα-

* — ψευτοεπιστήμονες. Ἡ Σύντ.

** Βλ. πῶς πάνω, ἔστω καί μόνο τόν τίτλο τοῦ κεφαλαίου ἀπ' ὅπου πήραμε τοὺς συλλογισμούς γιά τίς συντεχνίες (πού τοὺς παραθέτει καί ὁ Ἐφρούσι: σελ. 147).

στήλωση τῶν παλαιῶν ἐρειπίων, ὅταν ἀποδείχνω μέ τή βοήθεια τους τίς αἰώνιες ἀνάγκες τῆς κοινωνίας» (II, 433). Οἱ ἐπιθυμίες τῶν ρωμαντικῶν εἶναι πολύ καλές (ὅπως καί τῶν ναρόντικων). Τό γεγονός ὅτι ἀντιλαμβάνονται τίς ἀντιθέσεις τοῦ καπιταλισμοῦ τοὺς τοποθετεῖ πιό ψηλά ἀπό τοὺς τυφλοὺς αἰσιόδοξους, πού ἀρνοῦνται τίς ἀντιθέσεις αὐτές. Καί σέ καμιά περίπτωση δέ θεωρεῖται ὁ Σισμόντι ἀντιδραστικός γιατί ἤθελε νά γυρίσει πίσω στό μεσαιῶνα, ἀλλά ἀκριβῶς γιατί στοὺς πραχτικούς του πόθους «ἐσύγκρινε τό παρόν μέ τό παρελθόν» καί ὄχι μέ τό μέλλον, ἀκριβῶς γιατί «προσπαθοῦσε ν' ἀποδείξει τίς αἰώνιες ἀνάγκες τῆς κοινωνίας»* *μέ τή βοήθεια τῶν «ἐρειπίων» καί ὄχι μέ τή βοήθεια τῶν τάσεων τῆς νεότατης ἀνάπτυξης.* Καί ὁ Ἐφρούσι δέν μπόρεσε νά καταλάβει αὐτήν ἀκριβῶς τή μικροαστική ἄποψη τοῦ Σισμόντι, πού τόν κάνει νά διαφέρει ἔντονα ἀπό τοὺς ἄλλους συγγραφεῖς, οἱ ὅποιοι τήν ἴδια ἐποχή μ' αὐτόν καί ὕστερα ἀπ' αὐτόν ἀποδείχναν τίς «αἰώνιες ἀνάγκες τῆς κοινωνίας».

Στό λάθος αὐτό τοῦ Ἐφρούσι φάνηκε ἡ ἴδια στενή ἀντίληψη τῶν ὄρων «μικροαστική», «ἀντιδραστική» θεωρία, γιά τήν ὁποία μιλήσαμε πιό πάνω παίρνοντας ἀφορμή ἀπό τόν πρῶτο ὄρο. Οἱ ὄροι αὐτοί δέ δείχνουν καθόλου τοὺς ἐγωιστικούς διακαεῖς πόθους ἑνός μικρομαγαζάτορα ἢ τήν ἐπιθυμία νά σταματήσῃ τήν κοινωνική ἐξέλιξη, νά γυρίσει πίσω: δείχνουν ἀπλῶς τή *λαθεμένη* ἄποψη, τή στενότητα τῆς ἀντίληψης καί τοῦ ὀρίζοντα τοῦ δοσμένου συγγραφέα καί τό πρᾶγμα αὐτό ἔχει σάν ἐπακόλουθο νά ἐκλέγονται τέτια μέσα (γιά τήν ἐπίτευξη ἑνός πολύ καλοῦ σκοποῦ), πού στήν πράξη δέν μπορεῖ νά εἶναι ἀποτελεσματικά, πού μποροῦν νά ἰκανοποιηθοῦν μόνο τό μικρό παραγωγό ἢ νά ἐξυπηρετήσουν τοὺς ὑπερασπιστές τῶν παλιῶν καιρῶν. Ὁ Σισμόντι, λχ., δέν εἶναι καθόλου φανατικός ὑπερασπιστής τῆς μικρῆς *ιδιοκτησίας*. Καταλαβαίνει τήν ἀνάγκη τῆς ὀργάνωσης, τῆς ἔνωσης, ὄχι λιγότερο ἀπό τοὺς δικούς μας σύγχρονους ναρόντικους. Ἐκφράζει τήν εὐχή τά «μισά κέρδη» τῶν βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων «νά κατανέμονται στοὺς ἐργάτες μέλη τῶν ἐνώσεων» (II, 346). Τάσσεται ἀνοιχτά ὑπέρ τοῦ «συστήματος τῶν ἐνώσεων», ὅπου ὅλες οἱ «ἐπιτυχίες τῆς παραγωγῆς θά ὠφελοῦσαν ἐκείνους πού

* Τό γεγονός ὅτι ἔχει ἀποδείξει τήν ὑπαρξή τῶν ἀναγκῶν, αὐτῶν τόν τοποθετεῖ, τό ἐπαναλαμβάνουμε, ἀσύγκριτα πιό ψηλά ἀπό τοὺς στενοκέφαλους ἀστούς οἰκονομολόγους.

ἀσχολοῦνται μ' αὐτήν» (II, 438). Μιλώντας γιά τή θέση τῆς θεωρίας του ἀπέναντι στίς γνωστές τότε θεωρίες τῶν Όουεν, Φουριέ, Τόμσον, Μυϊρόν (Muiron), ὁ Σισμόντι δηλώνει: «Θά ἤθελα κι ἐγώ, ὅπως κι αὐτοί, νά πραγματοποιηθεῖ ἡ ἔνωση ἀνάμεσα σέ κείνους πού παράγουν ἀπό κοινοῦ τό δοσμένο προϊόν, ἀντί νά ἔρχονται σέ ἀντίθεση μεταξύ τους. Δέ νομίζω ὅμως ὅτι τά μέσα πού αὐτοί πρότειναν γιά τοῦτο τό σκοπό θά μπορούσαν κάποτε νά τόν πετύχουν» (II, 365).

Ἡ διαφορά ἀνάμεσα στόν Σισμόντι καί στούς συγγραφεῖς αὐτοῦς βρίσκεται ἀκριβῶς στήν *ἀποψη*. Συνεπῶς εἶναι πέρα γιά πέρα φυσικό ὅτι ὁ Ἐφρούσι, πού δέν κατάλαβε τήν ἀποψη αὐτή, παρουσίασε ἐντελῶς λαθεμένη τή θέση τοῦ Σισμόντι ἀπέναντι σ' αὐτούς τούς συγγραφεῖς.

«Ἄν ὁ Σισμόντι ἄσκησε πάρα πολύ ἀδύνατη ἐπίδραση πάνω στούς συγχρόνους του, — διαβάζουμε στό «*Ρούσκογε Μπογκάτσβο*» τεύχος 8, σελ. 57 — ἂν οἱ κοινωνικές μεταρρυθμίσεις, πού πρότεινε, δέν ἐφαρμόστηκαν, αὐτό ἐξηγιέται κυρίως μέ τό ὅτι εἶχε ξεπεράσει σημαντικά τήν ἐποχή του. Ἐγγραψε τόν καιρό πού ἡ ἀστική τάξη γιόρταζε τό μήνα τοῦ μέλιτός της... Εἶναι φυσικό σέ τέτιες συνθήκες ἡ φωνή ἑνός ἀνθρώπου, πού ζητοῦσε κοινωνικές μεταρρυθμίσεις, νά μένει φωνή βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ. Ἐμεῖς ὅμως ξέρουμε ὅτι καί ἡ στάση τῶν μεταγενεστέρων ἀπέναντί του δέν ἦταν πολύ καλύτερη. Αὐτό ἐξηγιέται, ἴσως, μέ τό ὅτι ὁ Σισμόντι, ὅπως εἶπαμε ἤδη πῶς ἀνω, εἶναι συγγραφέας μιᾶς μεταβατικῆς ἐποχῆς· ἂν καί ἐπιθυμεῖ μεγάλες ἀλλαγές, ὥστόσο δέν μπορεῖ νά ξεκόψει τελείως ἀπό τό παλιό. Γιά τό λόγο αὐτό στούς μετριοπαθεῖς φαινόταν πολύ ριζοσπαστικός, ἐνῶ κατά τή γνώμη τῶν ἐκπροσώπων τῶν πῶς ἄκρων κατευθύνσεων ἦταν πολύ μετριοπαθής».

Πρῶτο, νά λέει κανεῖς ὅτι ὁ Σισμόντι μέ τίς μεταρρυθμίσεις πού πρότεινε «ξεπέρασε τήν ἐποχή του», — σημαίνει πῶς δέν καταλαβαίνει καθόλου τήν ἴδια τήν οὐσία τῆς θεωρίας τοῦ Σισμόντι, πού, ὁ ἴδιος λέει γιά τόν ἑαυτό του, ὅτι σύγκρινε τό παρόν μέ τό παρελθόν. Χρειαζόταν ἀπεριόριστη μυωπία (ἢ ἀπεριόριστη μεροληψία ὑπέρ τοῦ ρωμαντισμοῦ), γιά νά μή δεῖ κανεῖς τό γενικό πνεῦμα καί τή γενική σημασία τῆς θεωρίας τοῦ Σισμόντι, μόνο γιά τό λόγο ὅτι ὁ Σισμόντι συμπαθοῦσε τήν ἐργατική νομοθεσία* κτλ.

* Μά καί στό ζήτημα αὐτό ὁ Σισμόντι δέν «ξεπέρασε» τήν ἐποχή του,

Δεύτερο, ὁ Ἐφρούσι νομίζει, ἔτσι, ὅτι ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸν Σισμόντι καὶ στοὺς ἄλλους συγγραφεῖς βρίσκεται μόνο *στό βαθμὸ ἀποφασιστικότητας* τῶν προτεινόμενων μεταρρυθμίσεων: ἐκεῖνοι τραβοῦσαν πιο μακρὰ, ἐνῶ αὐτὸς δὲν ξέκοψε τελείως ἀπὸ τὸ παλιό.

Δὲν πρόκειται γι' αὐτό. Ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸν Σισμόντι καὶ στοὺς συγγραφεῖς αὐτοὺς βρίσκεται πολὺ πιο βαθιά: δὲ βρίσκεται καθόλου *στό ὅτι ἄλλοι τραβοῦσαν πιο μακριὰ καὶ ἄλλοι ἦταν ἄτολμοι**, ἀλλὰ *στό γεγονός ὅτι τὸν ἴδιο τὸ χαρακτήρα* τῶν μεταρρυθμίσεων τὸν ἔβλεπαν ἀπὸ *δύο διαμετρικὰ ἀντίθετες σκοπιές*. Ὁ Σισμόντι ἀπέδειχνε τίς «αἰώνιες ἀνάγκες τῆς κοινωνίας» καὶ οἱ συγγραφεῖς αὐτοὶ ἀπέδειχναν ἐπίσης τίς αἰώνιες ἀνάγκες τῆς κοινωνίας. Ὁ Σισμόντι ἦταν οὐτοπιστής, στήριζε τοὺς πόθους τοῦ στήν ἀφηρημένη ἰδέα καὶ ὄχι *στά πραγματικὰ συμφέροντα*, καὶ οἱ συγγραφεῖς αὐτοὶ ἦταν οὐτοπιστές, στήριζαν *τά σχέδιά τους* ἐπίσης στήν ἀφηρημένη ἰδέα. Ἀκριβῶς ὁμοίως ὁ *χαρακτήρας* τῶν σχεδίων τους εἶναι ἐντελῶς διαφορετικός, γιὰτί ἔβλεπαν ἀπὸ *διαμετρικὰ ἀντίθετες σκοπιές* τὴ νεότερη οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη, πού ἔβαλε τὸ ζήτημα τῶν «αἰώνιων ἀναγκῶν». Οἱ προαναφερόμενοι συγγραφεῖς πρόβλεπαν τὸ μέλλον, μάντευαν μέ μεγαλοφυΐα τίς τάσεις τοῦ «σπασίματος», πού ἐπιτέλεσε μπροστά *στά μάτια τους* ἢ προγενέστερη μηχανικὴ βιομηχανία. Ἐβλεπαν πρὸς τὴν ἴδια πλευρά ὅπου τραβοῦσε ἀκριβῶς ἡ πραγματικὴ ἐξέλιξη: *ξεπερνοῦσαν* πραγματικὰ τὴν ἐξέλιξη αὐτή. Ἐνῶ ὁ Σισμόντι γύριζε τὴν *πλάτη* τοῦ στήν ἐξέλιξη αὐτή: ἡ οὐτοπία τοῦ δὲν πρόβλεπε τὸ μέλλον, ἀλλὰ *παλινόρθωνε τὸ παρελθόν*: δὲν ἔβλεπε μπροστά, ἀλλὰ *πίσω*, ὄνειροπολῶντας «νά σταματήσει τὸ σπάσιμο», — ἀκριβῶς ἐκεῖνο τὸ «σπάσιμο» ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἔβγαζαν τίς οὐτοπίες τους οἱ προαναφερόμενοι συγγραφεῖς**. Νά γιατί

γιατί ἐνέκρινε μόνο ἐκεῖνο πού ἐφαρμοζόταν ἤδη στήν Ἀγγλία, χωρὶς νά εἶναι σέ θέση νά καταλάβει τὴ σύνδεση τῶν μετασχηματισμῶν αὐτῶν μέ τὴ μεγάλη μηχανικὴ βιομηχανία καὶ τὸ προοδευτικὸ ἱστορικὸ τῆς ἔργου.

* Δὲ θέλουμε νά ποῦμε ὅτι ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη δὲν ὑπάρχει διαφορὰ ἀνάμεσα στοὺς προαναφερόμενους συγγραφεῖς, ἡ διαφορὰ ὁμοίως αὐτὴ δὲν ἐξηγεῖ τὸ ζήτημα καὶ παρουσιάζει λαθεμένα τὴ θέση τοῦ Σισμόντι ἀπέναντι στοὺς ἄλλους συγγραφεῖς: φαίνεται σάν νά στέκονταν στήν ἴδια ἀποψη καὶ νά διαφέρανε μονάχα ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀποφασιστικότητά καὶ τὴ συνέπεια τῶν συμπερασμάτων. Δὲν πρόκειται γιὰ τὸ ὅτι ὁ Σισμόντι δὲν «τραβοῦσε» τόσο μακριά, ἀλλὰ ὅτι «τραβοῦσε» *πίσω*, ἐνῶ οἱ προαναφερόμενοι συγγραφεῖς «τραβοῦσαν» *μπροστά*.

** Ὁ Ρόμπερτ Ὁουεν, — λέει ὁ Μάρξ, — ὁ πατέρας τῶν συνεταιρι-

ή οὐτοπία τοῦ Σισμόντι θεωρεῖται — καί πολύ δικαιολογημένα — ἀντιδραστική. Ἡ βάση τοῦ χαρακτηρισμοῦ αὐτοῦ βρίσκεται — τό λέμε ἀκόμα μιά φορά — ἀπλῶς καί μόνο στό γεγονός ὅτι ὁ Σισμόντι δέν καταλάβαινε τήν προοδευτική σημασία τοῦ «σπασίματος» τῶν παλιῶν, μισομεσαιωνικῶν, πατριαρχικῶν κοινωνικῶν σχέσεων τῶν κρατῶν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης· τό σπάσιμο αὐτό ἄρχισε νά τό πραγματοποιεῖ ἀπό τά τέλη τοῦ περασμένου αἰῶνα ἡ μεγάλη μηχανική βιομηχανία.

Ἡ εἰδική αὐτή ἄποψη τοῦ Σισμόντι διαφαίνεται ἀκόμα καί στούς συλλογισμούς του γιά τήν «ένωση» γενικά. «Θέλω — γράφει — νά κατανέμεται ἡ ἰδιοχτησία τῆς μανουφакτούρας (la propriété des manufactures) σέ μεγάλο ἀριθμό μεσαίων κεφαλαιοκρατῶν καί νά μή συγκεντρώνεται στά χέρια ἑνός ἀνθρώπου, πού ἔχει πολλά ἑκατομύρια...» (II, 365). Ἀκόμα πιό ἀνάγλυφα φαίνεται ἡ ἄποψη τοῦ μικροαστοῦ στό παρακάτω κατεβατό: «Πρέπει νά ἐξαλειφθεῖ ὄχι ἡ τάξη τῶν φτωχῶν, ἀλλά ἡ τάξη τῶν μεροκαματιάρηδων· αὐτοί πρέπει νά γυρίσουν στήν τάξη τῶν ἰδιοχτητῶν» (II, 308). «Νά γυρίσουν» στήν τάξη τῶν ἰδιοχτητῶν — στά λόγια αὐτά βρίσκεται ὅλη ἡ οὐσία τῆς θεωρίας τοῦ Σισμόντι!

Φυσικά, ὁ Σισμόντι θά ἔπρεπε νά αἰσθάνεται ὁ μόνος του ὅτι οἱ εὐσεβεῖς πόθοι του, εἶναι ἀπραγματοποίητοι, νά αἰσθάνεται τή μεγάλη παραφωνία ἀνάμεσα σ' αὐτούς καί στή σύγχρονη σύγκρουση συμφερόντων. «Τό καθῆκον νά συνενωθοῦν ξανά τά συμφέροντα ἐκείνων, πού συμμετέχουν ἀπό κοινοῦ στήν ἴδια παραγωγή (qui concourent à la même production)... εἶναι, χωρίς ἀμφιβολία, δύσκολο, ἐγώ ὁμως νομίζω ὅτι ἡ δυσκολία αὐτή δέν εἶναι τόσο μεγάλη ὅσο ὑποθέτουν» (II, 450)*. Ἡ ἐπίγνωση ὅτι δέν ὑπάρχει ἀντιστοιχία ἀνάμεσα στούς πόθους καί στίς προσδοκίες του, ἀπό τή μιά, καί στίς συνθήκες τῆς πραγματικότητας καί στήν ἐξέλιξή τους, ἀπό τήν ἄλλη,

---

στικῶν ἐργοστασίων καί τῶν συνεταιριστικῶν καταστημάτων, — πού, ὡστόσο, δέ συμεριζόταν καθόλου τίς αὐταπάτες τῶν μιμητῶν του γιά τή σημασία (Tragweite) τῶν μεμονωμένων αὐτῶν στοιχείων τοῦ μετασχηματισμοῦ, — τά πειράματά του ὄχι μόνο στήν πράξη ξεκινούσε ἀπό τό ἐργοστασιακό σύστημα, μά καί θεωρητικά τό διακήρυχνε σάν ἀφετηρία τῆς «κοινωνικῆς ἀνατροπῆς»⁸⁷.

* «Τό καθῆκον, πού ἔχει νά λύσει ἡ ρωσική κοινωνία, περιπλέκεται μέρα μέ τή μέρα. Μέρα μέ τή μέρα οἱ κατακτήσεις τοῦ καπιταλισμοῦ γίνονται πιό πλατιές...» (ibid).

τοῦ γεννᾶ, φυσιολογικά, τὴν τάση ν' ἀποδείξει ὅτι «δέν εἶναι ἀκόμα ἀργά» «νά γυρίσουμε πίσω» κτλ. Ὁ ρωμαντικός προσπαθεῖ νά στηριχτεῖ στό *ανεξέλικτο* τῶν ἀντιθέσεων τοῦ συγχρόνου συστήματος, στήν *καθυστέρηση* τῆς χώρας. «Οἱ λαοὶ κατάχτησαν τὸ σύστημα ἐλευθερίας, στό ὁποῖο μῆκαμε (ἐπρόκειτο γιά τὴν πτώση τῆς φεουδαρχίας)· τὸν καιρὸ ὅμως πού κατέστρεψαν τὸ ζυγὸ, πού τοὺς βάραινε τόσον πολὺν καιρὸ, οἱ ἐργαζόμενες τάξεις (*les hommes de peine* — οἱ ἄνθρωποι τοῦ μόχθου) δέν εἶχαν στερηθεῖ κάθε ἰδιοκτησία. Στό χωριὸ σάν *μισακάρηδες*, φόρου ὑποτελεῖς (*censitaires*), παχτωτές κατεῖχαν γῆ (*ils se trouvenent associés à la propriété du sol*). Στίς πόλεις, σάν μέλη τῶν συντεχνιῶν, τῶν χειροτεχνικῶν ἐνώσεων (*métieres*), πού τίς δημιουργοῦσαν γιά τὴν ἀμοιβαία ὑπεράσπισή τους, ἦταν αὐτοτελεῖς παραγωγοί (*ils se trouvenent associés à la propriété de leur industrie*). Μόνο στίς μέρες μας, μόνο τούτη δῶ τῆ στιγμή (*c' est dans ce moment même*) ἡ πρόοδος τοῦ πλοῦτου καί ὁ συναγωνισμὸς σπάει ὅλες αὐτές τίς ἐνώσεις. Τὸ σπάσιμο (*révolution*) ὅμως αὐτὸ βρίσκεται ἀκόμα στά μισά» (II, 437).

«Εἶναι ἀλήθεια, μονάχα ἓνα ἔθνος βρίσκεται σήμερα στήν ἀφύσικη αὐτὴ κατάσταση· μονάχα σ' ἓνα ἔθνος βλέπουμε αὐτὴ τὴ μόνιμη ἀντίθεση ἀνάμεσα στό φαινομενικὸ πλοῦτο (*richesse apparente*) καί τὴν τρομερὴ ἀθλιότητα τοῦ ἑνὸς δεκάτου τοῦ πληθυσμοῦ, πού εἶναι ἀναγκασμένο νά ζεῖ ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ ἀγαθοεργία. Τὸ ἔθνος ὅμως αὐτό, τὸ τόσο ἄξιο μίμησης ἀπὸ ἄλλες ἀπόψεις, τὸ τόσο λαμπρὸ ἀκόμα καί στά λάθη του, ξελόγιασε μέ τὸ παράδειγμά του ὅλους τοὺς πολιτικούς τῆς ἡπειρωτικῆς Εὐρώπης. Καί ἂν οἱ σκέψεις αὐτές δέ θά μπορέσουν πιά νά τὸ ὠφελήσουν, θά προσφέρω, τουλάχιστο, ἔτσι νομίζω, ὑπηρεσία στήν ἀνθρωπότητα καί στοὺς συμπατριῶτες μου, δείχνοντας τοὺς κινδύνους τοῦ δρόμου, πού ἀκολουθεῖ τὸ ἔθνος αὐτὸ καί ἀποδείχνοντάς του μέ τὴ δική του πείρα πὼς, ὅταν στηρίζει κανεὶς τὴν πολιτικὴ οἰκονομία στήν ἀρχὴ τοῦ ἀπεριόριστου συναγωνισμοῦ — θυσιάζει τὸ συμφέρον τῆς ἀνθρωπότητος στήν ταυτόχρονη δράση ὅλων τῶν προσωπικῶν παθῶν» (II, 368)*. Ἔτσι τελειώνει ὁ Σισμόντι τὸ ἔργο του «*Nouveaux Principes*».

* «Ἡ ρωσικὴ κοινωνία ἔχει νά ἐπιλύσει ἓνα μεγάλο καθῆκον, ἐξαιρετικὰ δύσκολο, ὄχι ὅμως ἀδύνατο— ν' ἀναπτύξει τίς παραγωγικὰς δυνάμεις τοῦ πληθυσμοῦ μέ μιὰ τέτοια μορφή, ὥστε νά μπορεῖ νά ἐπωφελεῖται ἀπὸ αὐτές ὄχι μιὰ ἀσήμαντη μειοψηφία, ἀλλὰ ὅλος ὁ λαός» (N.—on, 343).

Τή γενική σημασία τοῦ Σισμόντι καί τῆς θεωρίας του τήν ἔχει διατυπώσει καθαρά ὁ Μάρξ στό παρακάτω σχόλιό του, πού δίνει στήν ἀρχή μιὰ σκιαγραφία τῶν συνθηκῶν τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, τῶν συνθηκῶν πού γένησαν μιὰ τέτια θεωρία (καί μάλιστα τή γένησαν ἀκριβῶς στήν ἐποχή πού ὁ καπιταλισμός μόλις εἶχε ἀρχίσει νά δημιουργεῖ ἐκεῖ τή μεγάλη μηχανική βιομηχανία), καί κατόπιν δίνει καί τό χαρακτηρισμό της*.

«Οἱ μικροαστοί καί ἡ μικρή ἀγροτική τάξη τοῦ μεσαίωνα ἦταν οἱ πρόδρομοι τῆς σύγχρονης ἀστικῆς τάξης. Στίς χῶρες τίς βιομηχανικά καί ἐμπορικά λιγότερο ἀναπτυγμένες, ἡ τάξη αὐτή ἐξακολουθεῖ καί σήμερα νά φυτοζωεῖ δίπλα στήν ἀναπτυσσόμενη ἀστική τάξη.

Στίς χῶρες, ὅπου ἔχει ἀναπτυχθεῖ ὁ σύγχρονος πολιτισμός, διαμορφώθηκε — καί σάν συμπληρωματικό τμήμα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνίας διαμορφώνεται συνεχῶς ἀπό τήν ἀρχή — μιὰ καινούργια τάξη μικροαστῶν (πού ταλαντεύεται ἀνάμεσα στό προλεταριάτο καί στήν ἀστική τάξη). Ὁ συναγωνισμός ὅμως ρίχνει διαρκῶς τά μέλη τῆς τάξης αὐτῆς στό προλεταριάτο καί μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς μεγάλης βιομηχανίας, βλέπουν νά πλησιάζει ἡ στιγμή, πού θά ἐξαφανιστοῦν ὁλότελα σάν αὐτοτελές τμήμα τῆς σύγχρονης κοινωνίας καί θά ἀντικατασταθοῦν στό ἐμπόριο, στή μανουφακτούρα καί στή γεωργία ἀπό ἐπιστάτες καί μισθωτοὺς ὑπηρετές.

Σέ χῶρες, ὅπως ἡ Γαλλία, ὅπου ἡ ἀγροτιά ἀποτελεῖ πολύ περισσότερο ἀπό τό μισό πληθυσμό, ἦταν φυσικό νά ἐμφανιστοῦν συγγραφεῖς, πού ἐνῶ τάσσονταν μέ τό μέρος τοῦ προλεταριάτου, χρησιμοποιοῦσαν στήν κριτική τους τοῦ ἀστικοῦ καθεστῶτος τό μικροαστικό καί μικροαγροτικό μέτρο καί υπεράσπιζαν τήν ὑπόθεση τῶν ἐργατῶν ἀπό μικροαστική ἀποψη. Ἔτσι διαμορφώθηκε ἡ μικροαστική κοινωνική θεωρία. Ὁ Σισμόντι εἶναι ὁ ἀρχηγός τῆς φιλολογίας αὐτῆς ὄχι μονάχα γιά τή Γαλλία, ἀλλά καί γιά τήν Ἀγγλία.

Ἡ θεωρία αὐτή εἶδε μέ ἐξαιρετική ὀξυδέρκεια τίς ἀντιθέσεις, πού ὑπάρχουν στίς σύγχρονες σχέσεις παραγωγῆς. Ἐσκεπάσε τήν ὑποκριτική αἰσιοδοξία τῶν οἰκονομολόγων. Ἐδειξε τά καταστρεπτικά ἀποτελέσματα τῆς μηχανικῆς παρα-

* Πρβλ. τίς περικοπές αὐτές στό «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» τεύχος 8, σελ. 57, καθώς καί στό Ρούσκογε Μπογκάτσβο τεύχος 6, σελ. 94, στό ἄρθρο τοῦ κ. Ν.—ον.

γωγῆς καὶ τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας, τῆ συγκέντρωση τῶν κεφαλαίων καὶ τῆς γαιοχτησίας, τὴν ὑπερπαραγωγή καὶ τὶς κρίσεις, τὸν ἀναπόφευχτο ἀφανισμό τῶν μικροαστῶν καὶ τῆς ἀγροτιᾶς, τὴν ἀθλιότητα τοῦ προλεταριάτου, τὴν ἀναρχία στὴν παραγωγή, τὴν κραυγαλέα ἀδικία στὴν κατανομή τοῦ πλοῦτου, τὸν ἐξοντωτικό βιομηχανικό πόλεμο ἀνάμεσα στὰ ἔθνη, τὴν ἀποσύνθεση τῶν παλιῶν ἠθῶν, τῶν παλιῶν οἰκογενειακῶν σχέσεων καὶ τῶν παλιῶν ἐθνοτήτων*.

Ἡ θετικὴ πλευρά τῶν ἀπαιτήσεων τῆς κατεύθυνσης αὐτῆς συνίσταται στό ὅτι θέλει εἶτε ν' ἀναστηλώσει τοὺς παλιούς τρόπους παραγωγῆς καὶ ἀνταλλαγῆς, καὶ μαζί τους τὶς παλιές σχέσεις ἰδιοχτησίας καὶ τὴν παλιά κοινωνία· εἶτε νά κρατήσῃ μέ τῆ βία τοὺς σύγχρονους τρόπους παραγωγῆς καὶ ἀνταλλαγῆς μέσα στὰ πλαίσια τῶν παλιῶν σχέσεων ἰδιοχτησίας, πού εἶχαν ἤδη συντριβεῖ καὶ δέν μπορούσαν παρά νά συντριβοῦν. Καὶ στίς δύο περιπτώσεις ἡ κατεύθυνση αὐτὴ εἶναι ταυτόχρονα καὶ ἀντιδραστικὴ καὶ οὐτοπικὴ.

Συντεχνιακὴ ὀργάνωση τῆς βιομηχανίας καὶ πατριαρχικὴ ἀγροτικὴ οἰκονομία εἶναι ἡ τελευταία τῆς λέξεως**⁸⁸.

Κατὰ τὴν ἀνάλυση κάθε χωριστοῦ μέρους τῆς θεωρίας τοῦ Σισμόντι, προσπαθήσαμε νά δείξουμε ὅτι ὁ χαρακτηρισμός αὐτός εἶναι σωστός. Καὶ τώρα θά ἀναφέρουμε ἀπλῶς τὴν παράξενη μέθοδο, πού χρησιμοποίησε ἐδῶ ὁ Ἐφρούσι σάν ἐπιστέγασμα ὄλων τῶν λαθῶν τῆς δικῆς του ἐκθεσης, κριτικῆς καὶ ἐκτίμησης τοῦ ρωμαντισμοῦ. Ὁ ἀναγνώστης θυμᾶται πῶς στὴν ἀρχὴ-ἀρχὴ τοῦ ἄρθρου τοῦ (τεῦχος 7 τοῦ «*Ρούσκογε Μπογκάτσβο*») ὁ Ἐφρούσι δήλωσε ὅτι ἡ κατάταξη τοῦ Σισμόντι στοὺς ἀντιδραστικούς καὶ οὐτοπιστές εἶναι «ἀδικη» καὶ «λαθεμένη» (I. c., σελ. 138). Γιά νά ἀποδείξει τὴ θέση αὐτὴ ὁ Ἐφρούσι, πρῶτο, ἔκανε τὴν πονηριά νά ἀποσιωπήσῃ ἐντελῶς τό κυριότερο καὶ συγκεκριμένα τὴ σύνδεση τῆς ἀποψῆς τοῦ Σισμόντι μέ τὴ θέση καὶ τὰ συμφέροντα μιᾶς ἐιδικῆς

* Τὴν περικοπὴ αὐτὴ τὴν παραθέτει ὁ Ἐφρούσι στό *Ρούσκογε Μπογκάτσβο* τεῦχος 8, σελ. 57 (ἀπὸ τὴν τελευταία παράγραφο).

** Πρβλ. τό προαναφερόμενο ἄρθρο στό «*Ρούσκογε Μπογκάτσβο*» τεῦχος 6, σελ. 88 τοῦ 1894. Ὁ κ. Ν.—ον κάνει κατὰ τὴ μετάφραση τῆς περικοπῆς αὐτῆς δύο ἀνακρίβειες καὶ μιὰ παράλειψη. Ἀντὶ «μικροαστικός» καὶ «μικροαγροτικός»—μεταφράζει «στενά μικροαστικός» καὶ «στενά ἀγροτικός». Ἀντὶ «ἀπόθεση τῶν ἐργατῶν»—μεταφράζει «ἀπόθεση τοῦ λαοῦ», ἀν καὶ τό πρῶτότυπο λέει *der Arbeiter*. Παραλείπει τὶς λέξεις: «δέν μπορούσαν παρά νά συντριβοῦν» (*gesprengt werden mussten*).

τάξης τῆς κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνίας, τῆς τάξης τῶν μικρο-
 παραγωγῶν· δεύτερο, ὁ Ἐφρούσι, κατὰ τὴν ἀνάλυση τῶν διά-
 φορων θέσεων τῆς θεωρίας τοῦ Σισμόντι, ἐν μέρει παρουσίασε
 τὴν στάση τοῦ Σισμόντι ἀπέναντι στὴ νεότατη θεωρία κάτω
 ἀπὸ ἐντελῶς λαθεμένο φῶς, ὅπως τὸ δείξαμε πιὸ πάνω, καὶ ἐν-
 μέρει ἀπλῶς δὲν πῆρε ὑπόψη τῆ νεότατη θεωρία καὶ ὑπερά-
 σπισε τὸν Σισμόντι μὲ παραπομπές στοὺς γερμανοὺς ἐπιστή-
 μονες, πού «δὲν προχώρησαν πέρα» ἀπὸ τὸν Σισμόντι· τρίτο,
 τέλος, ὁ Ἐφρούσι θέλησε νὰ συνοψίσει τὴν κρίση του γιὰ τὸν
 Σισμόντι ὡς ἑξῆς: «Τὴν ἄποψή μας (!) γιὰ τὴ σημασία τοῦ
 Σισμόντι ντὲ Σισμόντι — λέει — μπορούμε (!!) νὰ τὴ συνοψί-
 σουμε μὲ τὰ παρακάτω λόγια» ἐνός γερμανοῦ οἰκονομολόγου
 («*Ρούσσογε Μπογκάτσβο*» τεύχος 8, σελ. 57) καὶ σὲ συνέ-
 χεια παραθέτει τὸ παραπάνω ἀπόσπασμα, δηλ. *μόνο ἓνα μικρὸ*
μέρος, ἀπὸ τὸ χαρακτηρισμό, πού ἔδωσε ὁ οἰκονομολόγος
 αὐτός, ἐνῶ παραλείπεται ἐκεῖνο ἀκριβῶς τὸ μέρος, ὅπου δια-
 σαφηνίζεται ἡ σύνδεση τῆς θεωρίας τοῦ Σισμόντι μὲ μιὰ ἰδιαί-
 τερη τάξη τῆς νεότατης κοινωνίας καὶ τὸ μέρος, ὅπου τὸ τε-
 λικὸ συμπέρασμα μιλάει γιὰ τὴν ἀντιδραστικότητα καὶ τὸν
 οὐτοπισμὸ τοῦ Σισμόντι! Κάτι παραπάνω. Ὁ Ἐφρούσι δὲν
 περιορίστηκε στό νὰ πάρει *ἓνα μικρὸ μέρος* τοῦ σχολίου, μέ-
 ρος πού δὲ δίνει οὔτε ἰδέα γιὰ τὸ σχόλιο στό *σύνολό* του κι
 ἔτσι παρουσίασε κάτω ἀπὸ ἐντελῶς λαθεμένο φῶς τὴν στάση
 τοῦ οἰκονομολόγου αὐτοῦ ἀπέναντι στὸν Σισμόντι. Ἦθελε
 καὶ νὰ ἐξωραΐσει τὸν Σισμόντι, παρουσιαζόμενος σάν ἄνθρω-
 πος πού μεταδίδει ἀπλῶς τίς ἀπόψεις τοῦ ἴδιου αὐτοῦ οἰκο-
 νομολόγου.

«Ἄς προσθέσουμε σ' αὐτό, — λέει ὁ Ἐφρούσι, — πῶς ὅσον
 ἀφορᾷ ὀρισμένες θεωρητικὲς ἀπόψεις τοῦ Σισμόντι εἶναι ὁ
 πρόδρομος τῶν πιὸ διαπρεπῶν νεότατων οἰκονομολόγων*:
 ἄς θυμηθοῦμε τίς ἀπόψεις του γιὰ τὸ εἰσόδημα ἀπὸ τὸ κεφάλαιο
 γιὰ τὴν κρίση, γιὰ τὴν ταξινόμηση τοῦ ἔθνικοῦ εἰσο-
 δήματος κτλ.» (ibid.). Ἔτσι, ἀντὶ νὰ προσθέσει στὴ διαπί-
 στωση τοῦ γερμανοῦ οἰκονομολόγου σχετικὰ μὲ τίς ὑπηρε-
 σίες τοῦ Σισμόντι τὴ διαπίστωση τοῦ ἴδιου αὐτοῦ γερμανοῦ
 οἰκονομολόγου ὅτι ἡ ἄποψη τοῦ Σισμόντι εἶναι μικροαστική,
 ὅτι ἡ οὐτοπία του ἔχει ἀντιδραστικὸ χαρακτήρα, ὁ Ἐφρούσι
 προσθέτει στὸν ἀριθμὸ τῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ Σισμόντι ἀκριβῶς
 ἐκεῖνα τὰ μέρη τῆς θεωρίας του (ὅπως εἶναι ἡ «ταξινόμηση

* Σάν τὸν Ἀδόλφο Βάγνερ; Κ.Τ.

του ἔθνικοῦ εἰσοδήματος»), *στά ὁποῖα*, σύμφωνα μέ τήν κρίση τοῦ ἴδιου αὐτοῦ οἰκονομολόγου, *δέν ὑπάρχει οὔτε μιά ἐπισημονική λέξη.*

Θά μᾶς προβάλουν τήν ἀντίρρηση: ὁ Ἐφρούσι μπορεῖ νά μή συμερίζεται καθόλου τή γνώμη ὅτι οἱ ἐξηγήσεις τῶν οἰκονομικῶν θεωριῶν πρέπει ν' ἀναζητοῦνται στήν οἰκονομική πραγματικότητα· ἴσως νά εἶναι βαθιά πεπεισμένος ὅτι ἡ θεωρία τοῦ Α. Βάγνερ γιά τήν «ταξινόμηση τοῦ ἔθνικοῦ εἰσοδήματος» εἶναι ἡ «πιό περίφημη» θεωρία. Τό πιστεύουμε εὐχαρίστως. Μέ ποιό δικαίωμα ὁμως ἐρωτοτροπεῖ μέ κείνη τή θεωρία, γιά τήν ὁποῖα οἱ κ.κ. ναρόντικοι, τόσο ἀρέσκονται νά λένε ὅτι «συμφωνοῦν» μαζί της, ἐφόσον στήν πραγματικότητα δέν κατάλαβε ἀπολύτως καθόλου τή στάση τῆς θεωρίας αὐτῆς ἀπέναντι στόν Σισμόντι καί ἔκανε ὅ,τι ἦταν δυνατό (ἀκόμα καί ἀδύνατο) γιά νά παρουσιάσει τή στάση αὐτή κάτω ἀπό ἐντελῶς λαθεμένο φῶς;

Δέ θά παραχωρούσαμε τόσο χῶρο στό ζήτημα αὐτό, ἂν ἐπρόκειτο μόνο γιά τόν Ἐφρούσι — ἓνα συγγραφέα, πού τό ὄνομά του τό συναντοῦμε ἴσως γιά πρώτη φορά στή ναροντικιστική φιλολογία. Ἐμᾶς δέ μᾶς ἐνδιαφέρει καθόλου τό πρόσωπο τοῦ Ἐφρούσι, οὔτε καί οἱ ἀπόψεις του, ἀλλά ἡ *στάση τῶν ναρόντικων ἀπέναντι στή θεωρία τοῦ διάσημου γερμανοῦ οἰκονομολόγου γενικά, πού δῆθεν τή συμερίζονται.* Ὁ Ἐφρούσι δέν ἀποτελεῖ καθόλου κάποια ἐξαίρεση. Ἀντίθετα, τό παράδειγμά του εἶναι πέρα γιά πέρα χαρακτηριστικό, καί γιά νά τό ἀποδείξουμε αὐτό κάναμε παντοῦ τόν παραλληλισμό ἀνάμεσα στήν ἀποψη καί στή θεωρία τοῦ Σισμόντι καί στήν ἀποψη καί στή θεωρία τοῦ κ. Ν. — ον*. Ἡ ἀναλογία ἀποδείχτηκε πληρέστατη: καί οἱ θεωρητικές ἀντιλήψεις, καί ἡ ἀποψη γιά τόν καπιταλισμό, καί ὁ χαρακτήρας τῶν πραγματικῶν συμπερασμάτων καί πόθων καί τῶν δύο συγγραφέων ἀποδείχτηκαν *ὁμογενεῖς.* Κι ἐπειδή οἱ ἀπόψεις τοῦ κ. Ν. — ον μποροῦν νά ὀνομαστοῦν τελευταία λέξη τοῦ ναροντικισμοῦ, ἔχουμε τό δικαίωμα νά βγάλουμε τό συμπέρασμα, ὅτι ἡ οἰκο-

* Ἐνας ἄλλος ναρόντικος οἰκονομολόγος, ὁ κ. Β. Β., τάσσεται ἀπόλυτα ἀλληλέγγυος μέ τόν κ. Ν. — ον *στά προαναφερόμενα σπουδαιότατα ζητήματα* καί διαφέρει μόνο κατά τό ὅτι ἔχει μιά ἀκόμα πιό πρωτόγονη ἀποψη.

νομική θεωρία τῶν ναρόντικων εἶναι ἀπλῶς ἡ ρωσική παραλλαγή τοῦ πανευρωπαϊκοῦ ρωμαντισμοῦ.

Εἶναι αὐτονόητο ὅτι οἱ ἱστορικές καὶ οἰκονομικές ἰδιομορφίες τῆς Ρωσίας, ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, καὶ ἡ ἀσύγκριτα μεγαλύτερη καθυστέρησή της, ἀπὸ τὸ ἄλλο, κάνουν τὸν ναροντικισμό νὰ παρουσιάζει πολὺ μεγάλες διαφορές. Ὡστόσο, οἱ διαφορές αὐτές δέν ξεπερνοῦν τὰ πλαίσια τῶν διαφορῶν μορφῆς καὶ γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ δέν ἀλλάζουν τὴν ὁμοιογένεια τοῦ ναροντικισμοῦ καὶ τοῦ μικροαστικοῦ ρωμαντισμοῦ.

Ἴσως, ἡ πιὸ σημαντικὴ καὶ ἀξιοπρόσεχτη διαφορὰ νὰ εἶναι ἡ τάση τῶν ναρόντικων οἰκονομολόγων νὰ συγκαλύψουν τὸ ρωμαντισμὸ τους μὲ τὴ δῆλωση ὅτι «συμφωνοῦν» μὲ τὴ νεότατη θεωρία καὶ μὲ ὅσο τὸ δυνατό πιὸ συχνές παραπομπές σ' αὐτήν, ἂν καὶ ἡ θεωρία αὐτὴ κρατάει αὐστηρὰ ἀρνητικὴ στάση ἀπέναντι στοῦ ρωμαντισμοῦ καὶ ἀνδρώθηκε μέσα σὲ σκληρὴ πάλη ἐνάντια σὲ ὅλες τὶς παραλλαγές τῶν μικροαστικῶν θεωριῶν.

Ἡ ἀνάλυση τῆς θεωρίας τοῦ Σισμόντι παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἀκριβῶς γιὰ τὴν δυνάμει νὰ ἀναλυθοῦν οἱ γενικὲς μέθοδοι αὐτῆς τῆς μεταμφίσεως.

Εἶδαμε ὅτι καὶ ὁ ρωμαντισμός, καὶ ἡ νεότατη θεωρία διαπιστώνουν τὶς ἴδιες ἀντιθέσεις στὴν οἰκονομία τῆς σημερινῆς κοινωνίας. Αὐτὸ ἀκριβῶς ἐκμεταλλεύονται καὶ οἱ ναρόντικοι, πού ἐπικαλοῦνται τὸ γεγονός ὅτι ἡ νεότατη θεωρία παραδέχεται τὶς ἀντιθέσεις, πού ἐκδηλώνονται στὶς κρίσεις, στὶς ἀναζητήσεις ἐξωτερικῆς ἀγορᾶς, στὴν αὔξηση τῆς παραγωγῆς μὲ παράλληλη ἐλάττωση τῆς κατανάλωσης, στοῦ δασμολογικοῦ προστατευτισμοῦ, στὴ βλαβερὴ ἐπίδραση τῆς μηχανικῆς βιομηχανίας κτλ., κτλ. Καὶ οἱ ναρόντικοι ἔχουν ἀπόλυτα δίκιο: ἡ νεότατη θεωρία πραγματικὰ παραδέχεται ὅλες αὐτές τὶς ἀντιθέσεις, πού τὶς παραδεχόταν καὶ ὁ ρωμαντισμός. Γεννιέται ὁμως τὸ ἐρώτημα: ἔβαλε ἔστω κι ἓνας ναρόντικος ποτέ τὸ ζήτημα: κατὰ τί διαφέρει ἡ ἐπιστημονικὴ ἀνάλυση αὐτῶν τῶν ἀντιθέσεων, πού τὶς ἀνάγει στὰ διαφορετικὰ συμφέροντα, τὰ ἀναφυόμενα πάνω στοῦ ἔδαφος τοῦ σημερινοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος, ἀπὸ τὴ χρησιμοποίησι τῶν διαπιστώσεων αὐτῶν σχετικὰ μὲ τὶς ἀντιθέσεις μόνο γιὰ νὰ διατυπωθοῦν εὐσεβεῖς πόθοι; — Ὁχι, σὲ κανένα ναρόντικο δὲ θὰ βροῦμε τὴν ἀνάλυση τοῦ ζητήματος αὐτοῦ, πού χαρακτηρίζει ἴσα-ἴσα τὴν διαφορὰ τῆς νεότατης θεωρίας ἀπὸ τὸ ρωμαντισμὸ. Καὶ οἱ ναρόντικοι χρησιμοποιοῦν τὶς διαπιστώσεις

τους σχετικά με τις αντιθέσεις μόνο για να εκφράσουν εὐσεβείς πόθους.

Γεννιέται ἀκόμα τὸ ἐρώτημα: ἔβαλε ἔστω καὶ ἓνας ναρόντικος ποτέ τὸ ζήτημα κατὰ τί διαφέρει ἢ συναισθηματικὴ κριτικὴ τοῦ καπιταλισμοῦ ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ, τὴ διαλεχτικὴ κριτικὴ του; — Κανένας δὲν ἔβαλε τὸ ζήτημα αὐτό, πού χαρακτηρίζει τὴ δευτέρη σπουδαιότατη διαφορὰ τῆς νεότατης θεωρίας ἀπὸ τὸ ρωμαντισμό. Κανένας δὲ θεώρησε ἀναγκαῖο νὰ πάρει σάν κριτήριον τῶν θεωριῶν του ἀκριβῶς τὴ δοσμένη ἀνάπτυξη τῶν κοινωνικοοικονομικῶν σχέσεων (καὶ ἀκριβῶς στὴ χρησιμοποίησι αὐτοῦ τοῦ κριτηρίου βρίσκεται ἡ βασικὴ διαφορὰ τῆς ἐπιστημονικῆς κριτικῆς).

Τέλος, γεννιέται τὸ ἐρώτημα: ἔβαλε ποτέ ἔστω καὶ ἓνας ναρόντικος, τὸ ζήτημα: κατὰ τί διαφέρει ἢ ἄποψη τοῦ ρωμαντισμοῦ, πού ἐξιδανικεύει τὴ μικρὴ παραγωγὴ καὶ κλαίει γιὰ τὸ «σπάσιμο» τῶν βάθρων τῆς ἀπὸ τὸν «καπιταλισμό», — κατὰ τί διαφέρει ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς νεότατης θεωρίας, πού παίρνει σάν ἀφετηρία τῶν συλλογισμῶν τῆς τὴ μεγάλη κεφαλαιοκρατικὴ παραγωγὴ μὲ μηχανές καὶ διακηρύχνει ὅτι εἶναι προοδευτικὸ φαινόμενο αὐτὸ τὸ «σπάσιμο τῶν βάθρων»; (Χρησιμοποιοῦμε τὴ συνηθισμένη αὐτὴ ναρόντικιστικὴ ἔκφραση πού δίνει ἀνάγλυφα τὸ προτσές τοῦ μετασχηματισμοῦ τῶν κοινωνικῶν σχέσεων κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς μεγάλης μηχανικῆς βιομηχανίας, πού παντοῦ, κι ὄχι μόνο στὴ Ρωσία, συντελοῦνταν μὲ μιά μορφή ἀπότομη καὶ ὀξεία, πού προκαλοῦσε κατάπληξη στὴν κοινωνικὴ σκέψη). — Καὶ πάλι ὄχι. Κανένας ναρόντικος δὲν ἔβαλε αὐτὸ τὸ ζήτημα, κανένας δὲν προσπάθησε νὰ ἐφαρμόσει στὸ ρωσικὸ «σπάσιμο» τὰ μέτρα, πού ὑποχρέωσαν ν' ἀναγνωριστῆ τὸ δυτικοευρωπαϊκὸ «σπάσιμο» σάν προοδευτικὸ, καὶ ὄλοι τους κλαῖνε τὰ βάθρα καὶ κάνουν τὴ σύστασι νὰ σταματήσῃ τὸ σπάσιμο, βεβαιώνοντας μὲ δάκρυα στὰ μάτια ὅτι αὐτὴ ἀκριβῶς εἶναι καὶ ἡ «νεότατη θεωρία»...

Ἡ σύγκριση τῆς «θεωρίας» τους — πού τὴν παρουσίαζαν σάν καινούργια καὶ αὐτοτελῆ λύση τοῦ προβλήματος τοῦ καπιταλισμοῦ, μὲ βάση τὴν τελευταία λέξη τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ζωῆς τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης — μὲ τὴ θεωρία τοῦ Σισμόντι δείχνει παραστατικὰ σὲ πόσο πρωτόγονη περίοδο ἐξέλιξης τοῦ καπιταλισμοῦ καὶ ἐξέλιξης τῆς κοινωνικῆς σκέψης ἀναφέρεται ἡ ἐμφάνισι αὐτῆς τῆς θεωρίας. Ἡ οὐσία ὅμως τοῦ ζητήματος δὲ βρίσκεται στὸ ὅτι ἡ θεωρία αὐτὴ εἶναι παλιά.

Μήπως υπάρχουν λίγες πολύ παλιές εὐρωπαϊκές θεωρίες, πού θά ἦταν πολύ καινούργιες γιά τή Ρωσία! Ἡ οὐσία τοῦ ζητήματος βρίσκεται στό ὅτι καί τότε πού ἐμφανίστηκε ἡ θεωρία αὐτή, ἦταν θεωρία μικροαστική καί ἀντιδραστική.

VI. Η ΕΚΤΙΜΗΣΗ ΤΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΔΑΣΜΩΝ ΓΙΑ ΤΑ ΣΙΤΗΡΑ ΣΤΗΝ ΑΓΓΛΙΑ ΑΠΟ ΤΟ ΡΩΜΑΝΤΙΣΜΟ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

Τή σύγκριση τῆς θεωρίας τοῦ ρωμαντισμοῦ γιά τά κύρια σημεῖα τῆς σύγχρονης οἰκονομίας μέ τή νεότατη θεωρία θά τή συμπληρώσουμε μέ μιᾶ σύγκριση τῆς κρίσης τους γιά ἕνα πραχτικό ζήτημα. Τό ἐνδιαφέρον πού παρουσιάζει ἡ σύγκριση αὐτή ἐπιτείνεται, ἀπό τό ἕνα μέρος, ἀπό τό γεγονός ὅτι τό πραχτικό αὐτό ζήτημα ἀποτελεῖ ἕνα ἀπό τά μεγαλύτερα ζητήματα ἀρχῆς τοῦ καπιταλισμοῦ, καί ἀπό τό ἄλλο, ἀπό τό γεγονός ὅτι πάνω στό ζήτημα αὐτό ἔχουν πει τή γνώμη τους καί οἱ δύο ἐπιφανέστεροι ἐκπρόσωποι τῶν ἐχθρικών αὐτῶν θεωριῶν.

Μιλᾶμε γιά τούς νόμους γιά τά σιτηρά στήν Ἀγγλία καί γιά τήν κατάργησή τους⁸⁹. Τό ζήτημα αὐτό στή δεύτερη εικοσιπενταετία τοῦ αἰῶνα μας ἐνδιέφερε ἐξαιρετικά ὄχι μόνο τούς ἄγγλους οἰκονομολόγους, μά καί τούς οἰκονομολόγους τῆς ἡπειρωτικῆς Εὐρώπης: ὅλοι καταλάβαιναν ὅτι δέν πρόκειται καθόλου γιά ἕνα μερικότερο ζήτημα τῆς τελωνειακῆς πολιτικῆς, ἀλλά γιά τό γενικό ζήτημα: ἡ ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου, ἡ ἐλευθερία τοῦ συναγωνισμοῦ, οἱ «τύχες τοῦ καπιταλισμοῦ». Ἐπρόκειτο ἀκριβῶς γιά τό ἐπιστέγασμα τοῦ οἰκοδομήματος τοῦ καπιταλισμοῦ μέ πλήρη ἐφαρμογή τῆς ἐλευθερίας τοῦ συναγωνισμοῦ, γιά τό ξεκαθάρισμα τοῦ δρόμου γιά τήν ὀλοκλήρωση τοῦ «σπασίματος», πού ἄρχισε νά τό πραγματοποιεῖ στήν Ἀγγλία ἡ μεγάλη μηχανική βιομηχανία ἀπό τά τέλη τοῦ περασμένου αἰῶνα, γιά τό παραμέρισμα τῶν προσκομμάτων πού παρεμποδίζουν τό «σπάσιμο» αὐτό στή γεωργία. Ἔτσι ἀκριβῶς εἶδαν τό ζήτημα αὐτό καί οἱ δύο οἰκονομολόγοι τῆς ἡπειρωτικῆς Εὐρώπης, γιά τούς ὁποίους πρόκειται νά μιλήσουμε.

Ὁ Σισμόντι πρόσθεσε στή δεύτερη ἐκδοση τῶν «Nouveaux Principes» του ἕνα εἰδικό κεφάλαιο «γιά τούς νόμους σχετικά μέ τό ἐμπόριο τῶν σιτηρῶν» (I, III, ch. X).

Διαπιστώνει πρῶτ' ἀπ' ὄλα τόν ὀξύ χαρακτήρα τοῦ ζητή-

ματος: «Ὁ μισός ἀγγλικός λαός ζητάει σήμερα τὴν κατάργηση τῶν νόμων γιὰ τὰ σιτηρὰ καὶ ζητάει τὴν κατάργηση ὄντας φοβερὰ ὀργισμένος ἐνάντια σέ κείνους, πού ὑποστηρίζουν τοὺς νόμους, ἐνῶ ὁ ἄλλος μισός ἀπαιτεῖ τὴ διατήρησή τους, φωνάζοντας ἀγαναχτισμένος ἐνάντια σέ κείνους, πού θέλουν νά τοὺς καταργήσουν» (I, 251).

Ἀναλύοντας τὸ ζήτημα, ὁ Σισμόντι τονίζει, ὅτι τὰ συμφέροντα τῶν ἀγγλῶν φέρμερς ἀπαιτοῦν δασμοὺς στὰ σιτηρὰ γιὰ νά τοὺς ἐξασφαλιστεῖ μιὰ remunerating price (τιμὴ συμφέρουσα ἢ τιμὴ πού δέ ζημιώνει). Τὰ συμφέροντα ὅμως τῶν ἰδιοκτητῶν μανουφακτούρας ἀπαιτοῦν τὴν κατάργηση τῶν νόμων γιὰ τὰ σιτηρὰ, γιατί οἱ μανουφακτοῦρες δέν μποροῦν νά ὑπάρχουν χωρίς ἐξωτερικές ἀγορές καὶ ἡ παραπέρα ἀνάπτυξη τῶν ἀγγλικῶν ἐξαγωγῶν ἀνακόπτεται ἀπὸ τοὺς νόμους πού περιορίζουν τίς εἰσαγωγές: «Οἱ ἐργοστασιάρχες ἔλεγαν, ὅτι ὁ κορεσμός τῆς ἀγορᾶς, πού συναντοῦν στοὺς τόπους πούλησης, εἶναι ἀποτέλεσμα αὐτῶν τῶν νόμων γιὰ τὰ σιτηρὰ, ὅτι οἱ πλούσιοι τῆς ἡπειρωτικῆς Εὐρώπης δέν μποροῦν ν' ἀγοράζουν τὰ ἐμπορεύματά τους, γιατί δέ βρίσκουν ἀγορές πούλησης γιὰ τὰ δικά τους σιτηρὰ» (I, 254)*.

«Τὸ ἀνοιγμα τῶν ἀγορῶν στὰ ξένα σιτηρὰ θά καταστρέψει, πιθανόν, τοὺς ἀγγλους γαιοχτήμονες καὶ θά ρίξει ἀσύγκριτα πιο χαμηλά τὸ νοίκι τῆς γῆς. Δέ χωράει ἀμφιβολία ὅτι αὐτὸ θά ἦταν μεγάλη συμφορά, δέ θά ἦταν ὅμως ἀδικία» (I, 254). Καὶ ὁ Σισμόντι καταπιάνεται μὲ τὸν πιο ἀπλοϊκὸ τρόπο ν' ἀποδείξει, ὅτι τὸ εἰσόδημα τῶν γαιοχτημόνων πρέπει ν' ἀντιστοιχεῖ στὴν ὑπηρεσία (sic!!**), πού προσφέρουν στὴν «κοινωνία» (τὴν κεφαλαιοκρατική;) κλπ. «Οἱ φέρμερς, — συνεχίζει ὁ Σισμόντι, — θ' ἀποσύρουν τὰ κεφάλαιά τους ἐνμέρει, τουλάχιστο, ἀπὸ τὴ γεωργία».

* Ὅσο μονόπλευρη κι ἂν εἶναι ἡ ἐξήγηση αὐτὴ τῶν ἀγγλῶν ἐργοστασιάρχων, πού ἀγνοοῦν τὰ βαθύτερα αἰτία τῶν κρίσεων καὶ τὸν ἀναπόφευκτο χαρακτήρα τους σέ συνθήκες ἀσθενικῆς διεύρυνσης τῆς ἀγορᾶς, ὥστόσο σ' αὐτὴν ὑπάρχει, χωρίς ἀμφιβολία, μιὰ ἀπόλυτα σωστὴ σκέψη, ὅτι ἡ πραγματοποίηση τοῦ προϊόντος μὲ τὴν πούληση στὸ ἐξωτερικὸ ἀπαιτεῖ, γενικά καὶ συνολικά ἀντίστοιχες εἰσαγωγές ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ. Κάνουμε τὴ σύσταση νά πάρουν ὑπόψη τὴν ὑπόδειξη αὐτὴ τῶν ἀγγλῶν ἐργοστασιάρχων ἐκεῖνοι οἱ οἰκονομολόγοι, πού ξεφορτώνονται τὸ ζήτημα τῆς πραγματοποίησης τοῦ προϊόντος στὴν κεφαλαιοκρατικὴ κοινωνία μὲ τὴ βαθυστόχαστη παρατήρηση: «θὰ πωληθοῦν στὸ ἐξωτερικόν».

** —ἔτσι!! Ἡ Σύντ.

Στό συλλογισμό αυτό του Σισμόντι (καί ὁ Σισμόντι ἱκανοποιεῖται μέ τό συλλογισμό αυτό) ἐκδηλώνεται τό βασικό σφάλμα τοῦ ρωμαντισμοῦ νά μήν προσέχει ἀρκετά τό προτσές τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης, πού συντελεῖται στήν πραγματικότητα. Εἶδαμε ὅτι ὁ Σισμόντι διαπίστωσε ὁ ἴδιος τή βαθμιαία ἀνάπτυξη καί ἐπέχταση τοῦ συστήματος τῆς φέρμας στήν Ἑγγλία. Βιάζεται ὁμως νά καταδικάσει τό προτσές αυτό, ἀντί νά μελετήσῃ τίς αἰτίες του. Μόνο αὐτή ἡ βιασύνη, ἡ ἐπιθυμία νά ἐπιβάλλῃ στήν ἱστορία τοὺς εὐσεβεῖς του πόθους, μπορεῖ νά ἐξηγήσῃ καί τό γεγονός, ὅτι ὁ Σισμόντι δέ βλέπει τή γενική τάση ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ στή γεωργία καί τήν ἀναπόφευχτη ἐπιτάχυνση αὐτοῦ τοῦ προτσές σέ περίπτωση κατάρρευσης τῶν νόμων γιά τά σιτηρά, δηλ. δέ βλέπει ὅτι θά ἔχουμε κεφαλαιοκρατική πρόοδο στή γεωργία, ἀντί κατάπτωση ὅπως προφητεύει ὁ Σισμόντι.

Ὁ Σισμόντι ὁμως εἶναι πιστός στόν ἑαυτό του. Μόλις ἔφτασε στή διαπίστωση τῆς ἀντίθεσης τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ αὐτοῦ προτσές, κατέφυγε ἀμέσως στήν ἀπλοϊκή «ἀπόριψή» του, προσπαθώντας ν' ἀποδείξῃ πάση θυσία, ὅτι εἶναι λαθεμένος ὁ δρόμος, πού ἀκολουθεῖ ἡ «ἀγγλική πατρίδα».

«Τί θά κάνει ὁ μεροκαματιάρης;... Ἡ δουλιά θά σταματήσῃ, τά χωράφια θά μετατραποῦν σέ βοσκοτόπια... Τί θά γίνουν οἱ 540 000 οἰκογένειες, πού θά μείνουν χωρίς δουλιά;» * Κι ἂν ἀκόμα ὑποθέσουμε ὅτι θά εἶναι ἱκανές γιά ὅποιαδήποτε βιομηχανική ἐργασία, ὑπάρχει σήμερα μιά τέτια βιομηχανία, πού θά μπορούσε νά τοὺς δεχτεῖ;... Θά βρεθεῖ κυβέρνηση πού θ' ἀποφάσιζε θεληματικά νά ρίξῃ τό μισό ἔθνος, πού κυβερνάει, σέ μιά τέτια κρίση;... Ἐκεῖνοι στοὺς ὁποίους θά θυσιάσουν μέ τόν τρόπο αυτό τοὺς γεωργούς θ' ἀποκομίσουν οἱ ἴδιοι κανένα ὄφελος ἀπ' αὐτό; Μά οἱ γεωργοί αὐτοί εἶναι οἱ πῖο ἄμεσοι καί οἱ πῖο σίγουροι καταναλωτές τῶν προϊόντων τῆς ἀγγλικῆς μανουφακτούρας. Τό σταμάτημα τῆς κατανάλωσής τους θά κατάφερνε στή βιομηχανία ἕνα πολύ πῖο καταστρεπτικό χτύ-

* Ὁ Σισμόντι, γιά «νά ἀποδείξῃ» ὅτι εἶναι ἀκατάλληλος ὁ καπιταλισμός, σκαρώνει ἀμέσως ἕναν κατά προσέγγιση ὑπολογισμό (οἱ τέτιοι ὑπολογισμοί ἀρέσουν πολύ, λχ., στό δικό μας ρῶσο ρωμαντικό κ. Β. Β.). 600 000 οἰκογένειες, λέει, ἀσχολοῦνται μέ τή γεωργία. Σέ περίπτωση ἀντικατάστασης τῶν χωραφῶν μέ βοσκοτόπια, «θά χρειάζεται» ὄχι περισσότερο ἀπό τό ἕνα δέκατο τοῦ ἀριθμοῦ αὐτοῦ... Ὅσο λιγότερο καταλαβαίνει ὁ συγγραφέας τό προτσές σ' ὄλη τή συνθετότητά του, τόσο πῖο πρόθυμα καταφεύγει σέ παιδικούς ὑπολογισμούς «μέ τό μάτι».

πημα από τό κλείσιμο μιᾶς ἀπό τίς μεγαλύτερες ἐξωτερικές ἀγορές» (255-256). Παρουσιάζεται στή σκηνή ὁ περιβόητος «περιορισμός τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς». «Πόσο θά χάσουν οἱ μανουφακτοῦρες ἀπό τό σταμάτημα τῆς κατανάλωσης ὅλης τῆς τάξης τῶν ἀγγλων γεωργῶν, πού ἀποτελεῖ τό μισό σχεδόν ἔθνος; Πόσο θά χάσουν οἱ μανουφακτοῦρες ἀπό τό σταμάτημα τῆς κατανάλωσης τῶν πλουσίων, πού θά ἀπολέσουν σχεδόν τά εἰσοδήματά τους ἀπό τή γεωργία;» (267). Ὁ ρωμαντικός τρῶει τά λυσσακά του γιά ν' ἀποδείξει στούς ἐργοστασιάρχες, ὅτι οἱ ἀντιθέσεις, πού προσιδιάζουν στήν ἀνάπτυξη τῆς παραγωγῆς τους καί τοῦ πλούτου τους, ἐκφράζουν ἀπλῶς ἕνα λάθος τους, δείχνουν τήν ἀνοικοκυροσύνη τους. Καί γιά «νά πείσει» τούς ἐργοστασιάρχες γιά «τόν κίνδυνο» τοῦ καπιταλισμοῦ, ὁ Σισμόντι περιγράφει λεπτομερειακά τήν ἀπειλή τοῦ συναγωνισμοῦ ἀπομέρους τῶν πολωνικῶν καί τῶν ρωσικῶν σιτηρῶν (p. 257-261). Χρησιμοποιεῖ κάθε λογῆς ἐπιχειρήματα, θέλει νά ἐπιδράσει ἀκόμα καί στό φιλότιμο τῶν ἀγγλων. «Τί θά γίνει μέ τήν τιμή τῆς Ἀγγλίας, ἂν ὁ ρῶσος αὐτοκράτορας μόλις θελήσει νά πετύχει κάποια παραχώρηση ἀπ' αὐτήν, θά εἶναι σέ θέση νά τήν πεθάνει ἀπό τήν πείνα, κλείνοντας τά λιμάνια τῆς Βαλτικῆς θάλασσας;» (268). Θυμηθεῖτε, ἀναγνώστες, πῶς ὁ Σισμόντι προσπαθοῦσε νά ἀποδείξει ὅτι εἶναι λαθεμένη ἡ «ὑπεράσπιση τῆς ἐξουσίας τοῦ χρήματος» μέ τό ἐπιχείρημα ὅτι κατά τήν πούληση μπορεῖ εὐκολά νά γίνουν ἀπάτες... Ὁ Σισμόντι θέλει «νά ἀποκρούσει» τούς θεωρητικούς ἐρμηνευτές τοῦ συστήματος τῆς φέρμας, τονίζοντας ὅτι οἱ πλούσιοι φέρμερς δέν μποροῦν νά ἀντέξουν στό συναγωνισμό ὀρισμένων κακομοιριασμένων ἀγροτῶν (πιό πάνω περικοπή) καί τελικά καταλήγει στό ἀγαπημένο του συμπέρασμα, ὄντας πεπεισμένος, ὅπως φαίνεται, ὅτι ἀπέδειξε τό «λαθεμένο» δρόμο, πού ἀκολουθεῖ ἡ «ἀγγλική πατρίδα». «Τό παράδειγμα τῆς Ἀγγλίας μᾶς δείχνει ὅτι ἡ μέθοδος αὐτή (ἡ ἀνάπτυξη τῆς χρηματικῆς οἰκονομίας στήν ὁποία ὁ Σισμόντι ἀντιπαραθέτει *l'habitude de se fournir soi-même*, «τή συνήθεια νά ζεῖς ἀπό τήν ἐργασία τῶν χεριῶν σου») δέν εἶναι ἀκίνδυνη» (263). «Τό ἴδιο τό οἰκονομικό σύστημα (καί συγκεκριμένα τό σύστημα τῆς φέρμας) εἶναι ἀσχημο, στηρίζεται σέ ἐπικίνδυνη βάση, κι αὐτό ἀκριβῶς τό σύστημα πρέπει νά προσπαθήσουμε νά τό ἀλλάξουμε» (266).

Τό συγκεκριμένο πρόβλημα, πού προκλήθηκε ἀπό τή σύγκρουση ὀρισμένων συμφερόντων, σ' ἕνα ὀρισμένο σύστημα

οικονομίας, πνίγεται, έτσι, μέσα σ' ένα χείμαρο εὐσεβῶν πόθων! Τά ἴδια ὅμως τὰ ἐνδιαφερόμενα μέρη ἔβαλαν τό πρόβλημα μέ τόση ὀξύτητα, πού ἦταν πιά ἐντελῶς ἀδύνατο νά περιοριστεῖ κανεῖς σέ μιά τέτια «λύση» (σ' αὐτήν περιορίζεται ὁ ρωμαντισμός σχετικά μέ ὅλα τὰ ἄλλα προβλήματα).

«Τί νά κάνουμε, ὥστόσο, — ρωτᾶει μέ ἀπόγνωση ὁ Σισμόντι — ν' ἀνοίξουμε τὰ λιμάνια τῆς Ἀγγλίας ἢ νά τὰ κλείσουμε; νά καταδικάσουμε στήν πείνα καί στό θάνατο τοὺς ἐργάτες τῆς μανουφακτούρας ἢ τοὺς ἐργάτες γῆς τῆς Ἀγγλίας; Πραγματικά, τό πρόβλημα εἶναι τρομερό· ἡ θέση τῆς ἀγγλικῆς κυβέρνησης εἶναι μιά ἀπό τίς πιο δύσκολες θέσεις, ὅπου βρέθηκαν ποτέ πολιτικοὶ ἄνδρες» (260). Καί ὁ Σισμόντι γυρίζει ξανά καί ξανά στό «γενικό συμπέρασμα», ὅτι τό σύστημα τῆς φέρμας ἀποτελεῖ «κίνδυνο», ὅτι εἶναι «ἐπικίνδυνο νά ὑποτάσσεται ὅλη ἡ γεωργία στό σύστημα τῆς κερδοσκοπίας». Ὅμως «πῶς μπορεῖ νά παρθοῦν στήν Ἀγγλία τέτια μέτρα σοβαρά, μά καί βαθμιαῖα ταυτόχρονα, πού θά ἔκαναν ὥστε οἱ μικρές φέρμες ν' ἀποχτήσουν μεγαλύτερη σημασία (remettraient en honneur) ὅταν τό μισό ἔθνος, πού ἀπασχολεῖται στίς μανουφακτούρες, ὑποφέρει ἀπό τήν πείνα, ἐνῶ τὰ μέτρα πού ζητᾶει τό ἔθνος ἀπειλοῦν μέ τήν πείνα τό ἄλλο μισό τοῦ ἔθνους, πού ἀσχολεῖται μέ τή γεωργία — αὐτό δέν τό ξέρω. Νομίζω ὅτι εἶναι ἀπαραίτητο νά γίνουν σημαντικές ἀλλαγές στοὺς νόμους γιά τό ἐμπόριο τῶν σιτηρῶν· συμβουλευῶ ὅμως ἐκείνους πού ἀπαιτοῦν τήν ὀλοκληρωτική κατάργησή τους νά μελετήσουν λεπτομερειακά τὰ παρακάτω ζητήματα» (267), — ἀκολουθοῦν τὰ παλιά παράπονα καί οἱ παλιοὶ φόβοι σχετικά μέ τήν πτώση τῆς γεωργίας, τόν περιορισμό τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς κλπ.

Ἔτσι, στήν πρώτη κιόλας σύγκρουση μέ τήν πραγματικότητα ὁ ρωμαντισμός χρεωκόπησε πέρα γιά πέρα. Ἀναγκάστηκε νά δόσει μόνος του στόν ἑαυτό του *testimonium pauperitatis** καί νά ὑπογράψει αὐτοπροσώπως τή λήψη του. Θυμηθεῖτε πόσο εὐκόλα καί ἀπλά «ἔλυνε» ὁ ρωμαντισμός ὅλα τὰ προβλήματα τῆς «θεωρίας»! Ὁ προστατευτισμός εἶναι παράλογος, ὁ καπιταλισμός — ὀλέθρια πλάνη, ὁ δρόμος τῆς Ἀγγλίας — λαθεμένος καί ἐπικίνδυνος, ἡ παραγωγή πρέπει νά συμβαδίζει μέ τήν κατανάλωση, ἡ βιομηχανία καί τό ἐμπόριο πρέπει νά συμβαδίζουν μέ τή γεωργία, οἱ μηχανές συμ-

* —πιστοποιητικό ἀπορίας. Ἡ Σύντ.

φέρουν μονάχα όταν έχουν σαν επακόλουθο τό ανέβασμα τοῦ μεροκάματου ἢ τῆ μείωση τῆς ἐργάσιμης μέρας, τὰ μέσα παραγωγῆς δέν πρέπει νά χωρίζονται ἀπό τοὺς παραγωγούς, ἢ ἀνταλλαγή δέν πρέπει νά ξεπερνάει τὴν παραγωγή, δέν πρέπει νά ὀδηγεῖ σέ κερδοσκοπία κλπ., κλπ. Ὁ ρωμαντισμὸς συγκάλυψε κάθε ἀντίθεση μὲ μιὰ ἀνάλογη συναισθηματικὴ φράση, σέ κάθε ἐρώτημα ἀπάντησε μὲ κάποιον ἀντίστοιχο εὐσεβεῖ πόθο καὶ κολώντας τέτιες ἐτικέτες σ' ὄλα τὰ γεγονότα τῆς τρέχουσας ζωῆς ἔλεγε ὅτι «λύνει» τὰ προβλήματα. Δέν εἶναι ἐκπληκτικὸ ὅτι οἱ λύσεις αὐτές ἦταν τόσο συγκινητικὰ ἀπλές καὶ εὐκολες: δέν ἔπαιρναν ὑπόψη μονάχα ἓνα μικρὸ περιστατικὸ — τὰ πραγματικὰ συμφέροντα, στή σύγκρουση τῶν ὁποίων βρισκόταν ἡ ἀντίθεση. Καὶ ὅταν ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἀντίθεσης αὐτῆς ἔφερε τό ρωμαντικὸ ἀντιμέτωπο μὲ μιὰ ἀπὸ τίς πολὺ δυνατές συγκρούσεις, ὅπως ἦταν ἡ πάλη τῶν κομμάτων στήν Ἀγγλία, πάλη πού προηγήθηκε ἀπὸ τὴν κατάργηση τῶν νόμων γιά τὰ σιτηρά, ὁ ρωμαντικὸς μας τὰ ἔχασε ἐντελῶς. Ἐνωθε περίφημα τὸν ἑαυτὸ του μέσα στήν ὁμίχλη τῶν ὄνειροπολημάτων καὶ τῶν εὐσεβῶν πόθων, σκάρωνε μὲ τόση μαεστρία τὰ ἀποφθέγματα, πού ταίριαζαν στήν «κοινωνία» γενικά (πού δέν ταίριαζαν ὅμως σέ κανένα, ἱστορικὰ συγκεκριμένο κοινωνικὸ σύστημα), — καὶ ὅταν ἀπὸ τὸν κόσμον τῆς φαντασίας του ἔπεσε στή ὀνη τῆς πραγματικῆς ζωῆς καὶ τῆς πάλης τῶν συμφερόντων, — δέν τοῦ ἀπόμεινε στά χέρια οὔτε ἓνα κριτήριον γιά τὴ λύση τῶν συγκεκριμένων προβλημάτων. Ἡ συνήθεια τῶν ἀφηρημένων συλλογισμῶν καὶ τῶν ἀφηρημένων λύσεων ἔφερε τό ζήτημα σέ μιὰ ἀπερίφραστη διατύπωση: ποιὸς πληθυσμὸς πρέπει ν' ἀφανιστεῖ, ὁ γεωργικὸς πληθυσμὸς ἢ ὁ πληθυσμὸς τῆς μανουφακτοῦρας; — Καὶ ὁ ρωμαντικὸς δέν μπορούσε, βέβαια, παρά νά βγάλει τό συμπέρασμα, ὅτι κανένας δέν πρέπει ν' ἀφανιστεῖ, ὅτι πρέπει «ν' ἀλλάξουμε δρόμον». . . οἱ πραγματικὲς ὅμως ἀντιθέσεις τὸν ἔχουν τυλίξει πιά τόσο γερά, πού δέν τὸν ἀφήνουν νά ξαναπέσει σὲ σύννεφα τῶν εὐσεβῶν πόθων καὶ ὁ ρωμαντικὸς εἶναι ἀναγκασμένος νά δώσει ἀπάντηση. Ὁ Σισμόντι ἔδωσε μάλιστα δύο ὀλόκληρες ἀπαντήσεις: ἡ πρώτη εἶναι: «δέν ξέρω», ἡ δευτέρη — «ἀπὸ τῆ μιὰ μεριά, δέν ἐπιτρέπεται νά μὴν ἀγνωρίσουμε, ἀπὸ τὴν ἄλλη, πρέπει νά παραδεχτοῦμε»⁹⁰.

Στις 9 του Γενάρη 1848 ο Κάρλ Μάρξ έβγαλε σέ μιά δημόσια συγκέντρωση στίς Βρυξέλλες «λόγο γιά τήν έλευθερία του έμπορίου»*. Σ' αντίθεση μέ τό ρωμαντισμό, πού δήλωνε ότι ή «πολιτική οίκονομία δέν είναι έπιστήμη ύπολογισμού, αλλά έπιστήμη ήθικης», ο Μάρξ πήρε σάν άφετηρία τής εκθεσής του άκριβώς έναν άπλό νηφάλιο ύπολογισμό τών συμφερότων. Άντί νά δει τό πρόβλημα τών νόμων γιά τά σιτηρά σάν πρόβλημα του «συστήματος», πού εκλέγεται από τό έθνος, ή σάν πρόβλημα νομοθεσίας (όπως τό έβλεπε ο Σισμόντι), ο δμιλητής άρχισε παρουσιάζοντας τό πρόβλημα αυτό σάν σύγκρουση τών συμφερότων τών έργοστασιάρχων καί τών γαιοχτημόνων καί έδειξε μέ ποιόν τρόπο οί άγγλοι έργοστασιάρχες προσπαθοῦσαν νά παρουσιάσουν τό πρόβλημα σάν παλλαϊκή ύπόθεση, προσπαθοῦσαν νά πείσουν τούς έργάτες ότι ενεργοῦν γιά τό καλό του λαοῦ. Σ' αντίθεση μέ τό ρωμαντικό, πού διατύπωσε τό πρόβλημα μέ τή μορφή συλλογισμών, πού πρέπει νά έχει ύπόψη του ο νομοθέτης κατά τήν εφαρμογή τής μεταρύθμισης, ο δμιλητής άνήγαγε τό ζήτημα στή σύγκρουση τών πραγματικῶν συμφερότων τών διάφορων τάξεων τής άγγλικής κοινωνίας. Έδειξε, ότι ή ανάγκη νά φτηνήνουν οί πρῶτες ύλες γιά τούς έργοστασιάρχες αποτελεί τή βάση του όλου προβλήματος. Περιέγραψε τή δυσπιστία τών άγγλων έργατῶν, πού έβλεπαν «στους γεμάτους αυτοθυσία άνθρώπους, σέ κάποιον Μπούρινγκ (Bowring), κάποιον Μπράιτ (Bright) καί τούς συνεταίρους τους — τούς μεγαλύτερους έχθρους των».

«Οί έργοστασιάρχες χτίζουν μέ μεγάλα έξοδα παλάτια, όπου ή Anti-Corn-Law-League (Σύνδεσμος ενάντια στους νόμους γιά τά σιτηρά)⁸² έγκατασταίνει κατά κάποιον τρόπο τήν έδρα του, στέλνουν σέ όλα τά σημεία τής Άγγλίας όλόκληρη στρατιά από άποστόλους γιά νά κηρύξουν τή θρησκεία του έλευθερου έμπορίου. Τυπώνουν σέ χιλιάδες αντίτυπα προσοῦρες καί τίς μοιράζουν δωρεάν, γιά νά διαφωτίσουν τόν εργαζόμενο σχετικά μέ τά δικά του τά συμφέροντα. Ξοδεύουν τεράστια ποσά, γιά νά πάρουν τόν τύπο μέ τό μέρος τους. Όργανώνουν ένα μεγαλειώδικο διοικητικό μηχανισμό, γιά νά διευθύνουν τό κίνημα υπέρ τής έλευθερίας του έμπορίου

* «Discours sur le libre échange» («Λόγος γιά τήν έλευθερία του έμπορίου» Η Σύντ.) Χρησιμοποιούμε τή γερμανική μετάφραση: «Rede über die Frage des Freihandels»⁸¹.

καί σέ δημόσιες συγκεντρώσεις ἀναπτύσσουν ὅλα τά ρητορικά τους χαρίσματα. Σέ μιά ἀπό τίς συγκεντρώσεις αὐτές ἕνας ἐργάτης ἀναφώνησε: “Ἄν οἱ γαιοχτήμονες πουλοῦσαν τὰ κόκαλά μας, ἐσεῖς, οἱ ἐργοστασιάρχες, πρῶτοι θά τ’ ἀγοράζατε, γιά νά τά στείλετε στόν ἀτμόμυλο καί νά τά κάνετε ἀλεύρι!”. Οἱ ἄγγλοι ἐργαζόμενοι κατάλαβαν θαυμάσια τή σημασία τῆς πάλης ἀνάμεσα στούς γαιοχτήμονες καί στούς ἐργοστασιάρχες. Ξέρουν θαυμάσια, ὅτι θέλουν νά κατεβάσουν τήν τιμή τῶν σιτηρῶν, γιά νά κατεβάσουν τό μεροκάματο, καί ὅτι τό κέρδος τοῦ κεφαλαίου θ’ ἀνεβεί τόσο, ὅσο θά πέσει ἡ μισοπρόσοδος»⁹³.

Ἔτσι, ἡ ἴδια κιόλας ἡ τοποθέτηση τοῦ ζητήματος εἶναι ἐντελῶς διαφορετική ἀπ’ ὅ,τι στόν Σισμόντι. Μπαίνει τό καθῆκον, πρῶτο, νά ἐξηγηθεῖ ἡ στάση πού παίρνουν ἀπέναντι στό ζήτημα αὐτό οἱ διάφορες τάξεις τῆς ἀγγλικῆς κοινωνίας ἀπό τήν ἄποψη τῶν συμφερόντων τους· δεύτερο, νά φωτιστεῖ ἡ σημασία τῆς μεταρύθμισης μέσα στήν ὅλη ἐξέλιξη τῆς ἀγγλικῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας.

Πάνω στό τελευταῖο αὐτό σημεῖο οἱ γνῶμες τοῦ ὀμιλητῆ συμφωνοῦν μέ τίς γνῶμες τοῦ Σισμόντι ἀπό τήν ἄποψη ὅτι κι αὐτός δέ βλέπει ἐδῶ ἕνα μερικό, ἀλλά τό γενικό ζήτημα τῆς ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ γενικά, τῆς «ἐλευθερίας τοῦ ἐμπορίου», σάν σύστημα. «Ἡ κατάργηση τῶν νόμων γιά τά σιτηρά στήν Ἀγγλία ἦταν ὁ μεγαλύτερος θρίαμβος, πού πέτυχε τό ἐλεύθερο ἐμπόριο στό ΧΙΧ αἰῶνα»⁹⁴. «Μέ τήν κατάργηση τῶν νόμων γιά τά σιτηρά ὁ ἐλεύθερος συναγωνισμός, τό σημερινό καθεστῶς τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας, φτάνει στήν ἀνώτατη ἀνάπτυξή του»*. Συνεπῶς γιά τοὺς συγγραφεῖς

* «Die Lage der arbeitenden Klasse in England» (1845)⁹⁵. Τό ἔργο αὐτό εἶχε γραφεῖ ἀπό τήν ἴδια ἀπολύτως σκοπιᾶ πρὶν ἀπό τήν κατάργηση τῶν νόμων γιά τά σιτηρά (1846), ἐνῶ ὁ λόγος, πού παρατίθεται στό κείμενο, ἀναφέρεται στήν περίοδο μετά τήν κατάργησή τους. Ἡ χρονολογική ὁμῶς διαφορά δέν ἔχει σημασία γιά μᾶς: ἀρκεῖ νά συγκρίνει κανεῖς τοὺς παραπάνω συλλογισμούς τοῦ Σισμόντι, πού ἀνάγονται στό 1827, μέ τό λόγο αὐτό τοῦ 1848, γιά νά δεῖ ὅτι τά στοιχεῖα τοῦ προβλήματος ταυτίζονται ἀπόλυτα καί στούς δύο συγγραφεῖς. Τήν ἴδια τήν ἰδέα νά συγκριθεῖ ὁ Σισμόντι μέ τό μεταγενέστερο γερμανό οἰκονομολόγο τῆ δανειστῆκαμε ἀπό τό «Handwörterbuch der Staatswissenschaften», B. V., Art. «Sismondii» von Lippert, Seite 679. Ὁ παραλληλισμός ἀποδείχτηκε ὅτι παρουσιάζει τέτιο ζωτικό ἐνδιαφέρον, ὥστε ἡ ἐκθεση τοῦ κ. Λίππερτ ἔχασε ἀμέσως τήν ἀκαμψία της... δηλαδή τήν «ἀντικειμενικότητα» καί ἔγινε ἐνδιαφέρουσα, ζωντανή καί γεμάτη πάθος.

αυτούς τό ζήτημα αυτό παρουσιάζεται έτσι: *πρέπει νά επιθυμεί κανείς τήν παραπέρα ανάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ ἢ τήν ἀναχαίτισή του, τίς ἀναζητήσεις «ἄλλων δρόμων» κτλ.* Καί ξέρουμε ὅτι ἡ καταφατική ἀπάντησή τους στό ἐρώτημα αὐτό ἀποτέλεσε ἀκριβῶς τή λύση τοῦ ὅλου ζητήματος ἀρχῆς γιά τίς «τύχες τοῦ καπιταλισμοῦ» καί ὄχι τοῦ μερικοῦ ζητήματος τῶν νόμων γιά τά σιτηρά στήν Ἀγγλία, γιατί ἡ ἀποψη πού διατυπώνεται ἐδῶ, ἴσχυε καί πολύ ἀργότερα καί γιά ἄλλα κράτη. Οἱ συγγραφεῖς ὑποστήριζαν τίς ἴδιες ἀπόψεις τοῦ 1840-1850 καί γιά τή Γερμανία, καί γιά τήν Ἀμερική*, διακηρύχνοντας ὅτι ὁ ἐλεύθερος συναγωνισμός ἔχει προοδευτικό χαρακτήρα γιά τή χώρα αὐτή· ὅσο γιά τή Γερμανία, ἕνας ἀπ' αὐτούς ἔγραφε ἀκόμα στή δεκαετία 1860-1870 ὅτι ὑποφέρει ὄχι μόνο ἀπό τόν καπιταλισμό, ἀλλά καί ἀπό τήν ἀνεπαρκῆ ανάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ⁹⁸.

* Ἀς ξαναγυρίσουμε στό λόγο, πού ἐξετάζουμε. Δείξαμε ὅτι ἀπό ἀποψη ἀρχῶν ἦταν διαφορετική ἡ θέση τοῦ ὁμιλητῆ, πού ἀνήγαγε τό ζήτημα σέ ζήτημα συμφερόντων τῶν διάφορων τάξεων τῆς ἀγγλικῆς κοινωνίας. Τήν ἴδια βαθιά διαφορά βλέπουμε καί στήν τοποθέτηση ἀπομέρους του τοῦ καθαρὰ θεωρητικοῦ ζητήματος τῆς σημασίας, πού ἔχει ἡ κατάργηση τῶν νόμων γιά τά σιτηρά στήν κοινωνική οἰκονομία. Γι' αὐτόν δέν εἶναι ζήτημα ἀφηρημένο, σχετικά μέ τό ποιό σύστημα πρέπει νά ἀκολουθήσει ἡ Ἀγγλία, ποιό δρόμο πρέπει νά διαλέξει (ὅπως βάζει τό ζήτημα ὁ Σισμόντι, ξεχνώντας ὅτι ἡ Ἀγγλία ἔχει παρελθόν καί παρόν πού καθορίζουν ἤδη τό δρόμο αὐτό). Ὁχι, αὐτός βάζει εὐθύς ἀμέσως τό ζήτημα πάνω στό ἔδαφος τοῦ *δοσμένου κοινωνικοοικονομικοῦ συστήματος*. Βάζει τό ἐρώτημα *ποιό πρέπει νά εἶναι τό ἐπόμενο βῆμα* στήν ἐξέλιξη τοῦ συστήματος αὐτοῦ μετά τήν κατάργηση τῶν νόμων γιά τά σιτηρά.

Ἡ δυσκολία, πού παρουσίαζε τό ζήτημα, ἦταν νά καθοριστεῖ, τί ἐπίδραση θά ἔχει ἡ κατάργηση τῶν νόμων γιά τά σιτηρά στή γεωργία, — γιατί ἡ ἐπίδραση αὐτή στή βιομηχανία ἦταν ὀλοφάνερη γιά ὄλους.

Γιά ν' ἀποδείξει ὅτι ἡ κατάργηση αὐτή θά εἶναι ὠφέλιμη καί γιά τή γεωργία, ἡ Anti-Corn-Law-League ὄρισε ἕνα βραβεῖο γιά τά τρία καλύτερα ἔργα, πού θά εἶχαν σάν θέμα τήν

* Πρβλ. στό «Neue Zeit»⁹⁸ τά ἄρθρα τοῦ Μάρξ στό «Westphälisches Dampfboot»⁹⁷ πού βρέθηκαν τελευταία.

ευεργετική επίδραση τῆς κατάργησης τῶν νόμων γιά τά σιτηρά στήν ἀγγλική γεωργία. Ὁ ὀμιλητής διατυπώνει σύντομα τίς ἀπόψεις καί τῶν τριῶν βραβευμένων, τοῦ Χόπ (Hope), τοῦ Μόρς (Morse) καί τοῦ Γκρέγκ (Greg), καί ἀπό αὐτούς ξεχωρίζει ἀμέσως τόν τελευταῖο, πού τό ἔργο του εἶναι πιό ἐπιστημονικό καί ἐφαρμόζει πιό αὐστηρά τίς ἀρχές τίς καθιερωμένες ἀπό τήν κλασική πολιτική οἰκονομία.

Ὁ Γκρέγκ, πού ἦταν ὁ ἴδιος μέγας ἐργοστασιάρχης καί ἔγραψε κυρίως γιά τούς μέγλους φέρμερς, ἀποδεικνύει ὅτι ἡ κατάργηση τῶν νόμων γιά τά σιτηρά θά ἐκτοπίσει ἀπό τή γεωργία τούς μικροῦς φέρμερς, πού θά στραφούν πρὸς τή βιομηχανία, θά ὠφελήσει ὅμως τούς μέγλους φέρμερς, πού θ' ἀποχτήσουν τή δυνατότητα νά νοικιάζουν τή γῆ γιά μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα, νά ἐπενδύουν στή γῆ περισσότερα κεφάλαια, νά χρησιμοποιοῦν περισσότερες μηχανές καί νά τά βγάδουν πέρα μέ λιγότερη ποσότητα ἐργασίας, πού θά φτηναίνει κι αὐτή μέ τό φθίνασμα τῶν σιτηρῶν. Οἱ γαιοχτήμονες ὅμως θ' ἀναγκαστοῦν νά ἱκανοποιοῦνται μέ πιό χαμηλή γαιοπρόσοδο, γιατί θά πάψει νά καλλιεργεῖται ἡ χειρότερη γῆ, πού δέ θά μπορεῖ ν' ἀντέξει στό συναγωνισμό τῶν φτηνῶν εἰσαγόμενων σιτηρῶν.

Ὁ ὀμιλητής εἶχε πέρα γιά πέρα δίκιο ὅταν παραδεχόταν ὅτι ἡ πρόβλεψη αὐτή καί ἡ ἀνοιχτή ὑπεράσπιση τοῦ καπιταλισμοῦ στή γεωργία ἦταν ἡ πιό ἐπιστημονική. Ἡ ἱστορία δικαίωσε τήν πρόβλεψη. «Ἡ κατάργηση τῶν νόμων γιά τά σιτηρά ἔδωσε τεράστια ὄθηση στήν ἀγγλική γεωργία... Ἡ ἀπόλυτη μείωση τοῦ ἐργατικοῦ πληθυσμοῦ τῆς ὑπαίθρου συμβάδιζε μέ τήν ἐπέκταση τῆς καλλιεργούμενης ἔκτασης, μέ τήν ἐντατικοποίηση τῆς καλλιέργειας, μέ μιὰ πρωτάκουστη συσσώρευση κεφαλαίων, πού ἔχουν τοποθετηθεῖ στή γῆ καί προορίζονται γιά τήν καλλιέργειά της μέ μιὰ αὔξηση τοῦ προϊόντος τῆς γῆς χωρίς προηγούμενο στήν ἱστορία τῆς ἀγγλικῆς γεωπονίας, μέ αὔξηση τῆς γαιοπροσόδου τῶν γαιοχτημόνων καί τοῦ πλούτου τῶν κεφαλαιοκρατῶν ἐνοικιαστῶν... Βασικός ὁρος τῶν νέων μεθόδων ἦταν ἡ μεγαλύτερη δαπάνη κεφαλαίου σέ κάθε ἄκρ, ἐπομένως καί ἡ ἐπιτάχυνση τῆς συγκέντρωσης τῶν ἀγροκτημάτων»*.

* Γράφτηκε τό 1867⁹⁹. — Ὅσον ἀφορᾷ τήν αὔξηση τῆς γαιοπροσόδου, γιά νά ἐξηγήσουμε τό φαινόμενο αὐτό πρέπει νά πάρομε ὑπόψη τό νόμο πού διατύπωσε ἡ νεότατη ἀνάλυση τῆς διαφορικῆς γαιοπροσόδου καί

Ὁ ὁμιλητὴς ὅμως δὲν περιορίστηκε, ἐννοεῖται, στό νά παραδεχτεῖ ὅτι οἱ συλλογισμοὶ τοῦ Γκρέγκ ἦταν πιό σωστοί. Στό στόμα τοῦ Γκρέγκ ὁ συλλογισμὸς αὐτὸς ἦταν ἐπιχείρημα ἑνὸς ὁπαδοῦ τῆς ἐλευθερίας ἐμπορίου, πού μιλάει γιὰ τὴν ἀγγλικὴ γεωργία γενικά καὶ προσπαθεῖ ν' ἀποδείξει τὸ γενικὸ ὄφελος πού θά ἔχει τὸ ἔθνος ἀπὸ τὴν κατάργηση τῶν νόμων γιὰ τὰ σιτηρά. "Υστερα ἀπ' ὅσα ἐκθέσαμε παραπάνω εἶναι ὀλοφάνερο, ὅτι ἡ ἀποψη τοῦ ὁμιλητῆ δὲν ἦταν αὐτῆ.

Ἐξήγησε ὅτι ἡ μείωση τῆς τιμῆς τῶν σιτηρῶν, πού τὴν ἐξυμνοῦν τόσο πολὺ οἱ ὁπαδοὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἐμπορίου, σημαίνει ἀναπόφευκτη ἐλάττωση τοῦ μεροκάματου, φθίναιμα τοῦ ἐμπορεύματος «ἐργασία» (πιό ἀκριβολογημένα: τῆς ἐργατικῆς δύναμης)· ὅτι τὸ φθίναιμα τῶν σιτηρῶν δὲν εἶναι ποτέ σέ θέση νά ἰσοφαρίσει γιὰ τὸν ἐργάτη τὴν ἐλάττωση αὐτῆ τοῦ μεροκάματου, πρῶτο, ἐπειδὴ μέ τὴν μείωση τῆς τιμῆς τῶν σιτηρῶν θά εἶναι πιό δύσκολο γιὰ τὸν ἐργάτη νά κάνει οἰκονομία στὴν κατανάλωση ψωμοῦ, γιὰ νά μπορεῖ ν' ἀγοράσει ἄλλα εἶδη· δεύτερο, ἐπειδὴ ἡ πρόοδος τῆς βιομηχανίας κάνει πιό φθηνά τὰ εἶδη κατανάλωσης, ἀντικατασταίνοντας τὴν μύρα μέ βότκα, τὸ ψωμί μέ πατάτα, τὸ μαλλί καὶ τὸ λιβάρι μέ βαμβάκι, κατεβάζοντας ἔτσι τὸ ἐπίπεδο τῶν ἀναγκῶν καὶ τῆς ζωῆς τοῦ ἐργάτη.

Ἔτσι, βλέπουμε, ὅτι ὁ ὁμιλητὴς καθορίζει τὰ στοιχεῖα τοῦ προβλήματος, προφανῶς, ὅπως καὶ ὁ Σισμόντι: καὶ αὐτὸς παραδέχεται ἐπίσης ὅτι ἀναπόφευκτη συνέπεια τοῦ ἐλεύθερου

συγκεκριμένα, ἡ ἀξηση τῆς γαιοπροσόδου εἶναι δυνατὴ παράλληλα μέ τὴν μείωση τῆς τιμῆς τῶν σιτηρῶν. «Ὅταν τὸ 1846 καταργήθηκαν στὴν Ἀγγλία οἱ δασμοὶ τῶν σιτηρῶν, οἱ ἀγγλοὶ ἐργοστασιάρχες νόμιζαν, ὅτι μετέτρεψαν ἔτσι τὴν γαιοκτητικὴ ἀριστοκρατία σέ θεόφτωχους. Ἄντι γι' αὐτὸ ἔγινε πλουσιότερη ἀπὸ κάθε ἄλλη φορά. Πῶς συνέβηκε αὐτό; Πολὺ ἀπλά. Πρῶτο, οἱ γαιοκτήμονες μέ τὸ συμβόλαιο ἄρχισαν ν' ἀπαιτοῦν ἀπὸ τοὺς φέρμερες νά ἐπενδύουν κάθε χρόνο 12 λίρες στερλίνες ἀντὶ 8 λίρες στερλίνες σέ κάθε ἄκρ γῆς καὶ δεύτερο, οἱ γαιοκτήμονες, πού εἶχαν πάρα πολλοὺς ἀντιπροσώπους στὴ βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, ἐξασφάλισαν μιὰ μεγάλη κρατικὴ ἐπιχορήγηση, γιὰ τὴν ἀποξήρανση τῶν γαιῶν τους καὶ ἄλλες βελτιώσεις διαρκείας. Ἐπειδὴ πουθενά δὲν παρατηρήθηκε τὸ φαινόμενο νά ἐγκαταλειφθεῖ τελειῶς ἀκόμα καὶ ἡ χειρότερη γῆ, ἀλλά, τὸ πολὺ-πολὺ συνέβηκε νά χρησιμοποιεῖται γιὰ ἄλλους σκοποὺς, καὶ αὐτὸ τίς περισσότερες φορές προσωρινά, ἡ γαιοπρόσοδος ἀυξήθηκε ἀνάλογα μέ τὴν ἀξηση τῶν ἐπενδύσεων κεφαλαίου στὴ γῆ, καὶ ἡ γαιοκτητικὴ ἀριστοκρατία βρέθηκε σέ συνθήκες καλύτερες ἀπὸ κάθε ἄλλη φορά» («Das Kapital» III, 2, 259) («Τὸ Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. III, μέρος 2, σελ. 259¹⁰⁰. Ἡ Σύντ.).

ἐμπορίου εἶναι ἡ καταστροφή τῶν μικρῶν φέρμερς, ἡ ἐξαθλίωση τῶν ἐργατῶν τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς γεωργίας. Οἱ δικοί μας οἱ ναρόντικοὶ πού διακρίνονται ἐπίσης γιὰ τὴν ἀμίμητη τέχνη τους «νά παραθέτουν περικοπές», συνήθως σταματοῦν ἐδῶ ἀκριβῶς τὰ «ἀποσπάσματα», πού παραθέτουν, δηλώνοντας, πέρα γιὰ πέρα ἱκανοποιημένοι, ὅτι εἶναι ἀπόλυτα «σύμφωνοι». Οἱ μέθοδοι ὁμοίως αὐτές δείχνουν ἀπλῶς, ὅτι δέν καταλαβαίνουν, πρῶτο, τίς τεράστιες διαφορές στὸν τρόπο τοποθέτησης τοῦ ζητήματος, πού τίς ἀναφέραμε πιο πάνω· δεύτερο, τὸ γεγονός ὅτι ἡ ριζικὴ διαφορὰ τῆς νέας θεωρίας ἀπὸ τὸ ρωμαντισμὸ *μόλις ἐδῶ ἀρχίζει*: ὁ ρωμαντικὸς ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὰ συγκεκριμένα προβλήματα τῆς πραγματικῆς ἀνάπτυξης καὶ βυθίζεται σὲ ὄνειροπολήματα, ἐνῶ ὁ ρεαλιστὴς παίρνει τὰ διαπιστωμένα γεγονότα σάν κριτήριο γιὰ μιὰ ὀρισμένη λύση τοῦ συγκεκριμένου προβλήματος.

Ἄφου τόνισε τὴν ἐπικείμενη βελτίωση τῆς κατάστασης τῶν ἐργατῶν, ὁ ὁμιλητὴς συνέχισε:

«Οἱ οἰκονομολόγοι θὰ μᾶς προβάλουν σ' αὐτὸ τὴν ἀντίρρηση:

Ἐ, καλὰ, εἶμαστε σύμφωνοι ὅτι ὁ συναγωνισμὸς ἀνάμεσα στοὺς ἐργάτες, πού, ἀσφαλῶς, δέ θὰ μειωθεῖ στίς συνθήκες κυριαρχίας τοῦ ἐλεύθερου ἐμπορίου, πολὺ γρήγορα θὰ φέρει τὸ μεροκάματο σὲ ἀντιστοιχία μὲ τὴν πιο χαμηλὴ τιμὴ τῶν ἐμπορευμάτων. Ἄπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ὁμοίως, ἡ μείωση τῆς τιμῆς τῶν ἐμπορευμάτων, θὰ ὀδηγήσει σὲ μεγαλύτερη κατανάλωση· ἡ μεγαλύτερη κατανάλωση θὰ ἀπαιτήσῃ ἐντατικὴ παραγωγή, πού θὰ προκαλέσῃ μεγαλύτερη ζήτησις ἐργατικῆς δυνάμεως· ἀποτέλεσμα τῆς μεγαλύτερης ζήτησις ἐργατικῆς δυνάμεως θὰ εἶναι τὸ ἀνέβασμα τῶν μεροκαμάτων.

Ὅλη αὐτὴ ἡ ἐπιχειρηματολογία συνοψίζεται στὰ παρακάτω: *τὸ ἐλεύθερο ἐμπόριο μεγαλώνει τίς παραγωγικὰς δυνάμεις*. Ἄν ἡ βιομηχανία μεγαλώνει, ἂν ὁ πλοῦτος, οἱ παραγωγικὰς δυνάμεις, μὲ λίγα λόγια, ἂν τὸ παραγωγικὸ κεφάλαιο ἀνεβάζῃ τὴ ζήτησις τῆς ἐργασίας, τότε ἡ τιμὴ τῆς ἐργασίας, συνεπῶς καὶ τὸ μεροκάματο ἀνεβαίνουν. *Ἡ ἀύξηση τοῦ κεφαλαίου ἀποτελεῖ τὸ πιο εἰνoῖκο γιὰ τὸν ἐργάτη γεγονός*. *Αὐτὸ πρέπει νὰ τὸ παραδεχτοῦμε**. Ἄν τὸ κεφάλαιο μείνῃ ἀμετάβλητο, ἡ βιομηχανία δέ θὰ μείνῃ ἀμετάβλητη, ἀλλὰ θ' ἀρχίσει νὰ πέφτει, καὶ ὁ ἐργάτης στὴν περίπτωσις αὐτὴ θὰ

* Ἡ ὑπογράμμιση εἶναι δική μας.

είναι τό θύμα τῆς πτώσης της. Ὁ ἐργάτης θά χαθεῖ πρὶν ἀπὸ τὸν κεφαλαιοκράτη. Μά καί στήν περίπτωση πού τό κεφάλαιο θ' αὐξάνει, δηλαδή, ὅπως εἶπαμε κίόλας, στήν καλύτερη γιά τὸν ἐργάτη περίπτωση, ποιά θά εἶναι ἡ τύχη του; Καί στήν περίπτωση αὐτή θά χαθεῖ...»¹⁰¹. Καί ὁ ὁμιλητής ἐξήγησε λεπτομερειακά, χρησιμοποιώντας τά στοιχεῖα τῶν ἀγγλων οικονομολόγων, πῶς ἡ συγκέντρωση κεφαλαίου ἐντείνει τὸν καταμερισμό τῆς ἐργασίας, πού κάνει πιά φτηνὴ τὴν ἐργατικὴ δύναμη χάρη στήν ἀντικατάσταση τῆς εἰδικευμένης ἐργασίας μέ ἀπλή, πῶς οἱ μηχανές ἐκτοπίζουν τοὺς ἐργάτες, πῶς τό μεγάλο κεφάλαιο καταστρέφει τοὺς μικροβιομήχανους καί τοὺς μικροεισοδηματίες, καί ὁδηγεῖ στό δυνάμωμα τῶν κρίσεων, πού μεγαλώνουν ἀκόμα περισσότερο τὸν ἀριθμὸ τῶν ἀνέργων. Ἀπὸ τὴν ἀνάλυσή του ἔβγαξε τό συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου δέ σημαίνει τίποτε ἄλλο παρά ἐλευθερία ἀνάπτυξης τοῦ κεφαλαίου.

Κι ἔτσι ὁ ὁμιλητής μπόρεσε νά βρεῖ ἓνα κριτήριον γιά τὴ λύση τοῦ προβλήματος, κριτήριον πού ὁδηγεῖ ἀπὸ πρώτη ματιά στό ἴδιο ἀδιέξοδο δίλημμα, μπροστά στό ὁποῖο σταμάτησε ὁ Σισμόντι: καί τό ἐλεύθερο ἐμπόριον καί ἡ ἀναχαιτίσις του ὁδηγοῦν ἐξίσου στήν καταστροφὴ τῶν ἐργατῶν. *Τὸ κριτήριον αὐτό εἶναι ἡ ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων.* Ἡ τοποθέτηση τοῦ ζητήματος ἀνω σέ ἱστορικό ἔδαφος ἔγινε ἀμέσως αἰσθητὴ: ἀντὶ νά συγκρίνει τὸν καπιταλισμὸ μέ κάποια ἀφηρημένη κοινωνία, τέτια πού θά ἔπρεπε νά εἶναι (δηλ. στήν οὐσία μέ μιὰ οὐτοπία), ὁ ὁμιλητής τὴ σύγκρινε μέ *τά προγενέστερα στάδια* τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας, σύγκρινε *τά διάφορα στάδια* τοῦ καπιταλισμοῦ στή διαδοχικὴ ἀντικατάστασή τους καί διαπίστωσε *τό γεγονός τῆς ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς κοινωνίας, χάρη στήν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ.* Ἐξετάζοντας τὴν ἐπιχειρηματολογία τῶν ὁπαδῶν τῆς ἐλευθερίας ἐμπορίου μέ μιὰ ἐπιστημονικὴ κριτικὴ, μπόρεσε ν' ἀποφύγει τό συνηθισμένο λάθος τῶν ρωμαντικῶν, πού, ἀρνούμενοι ὅτι ἡ ἐπιχειρηματολογία αὐτὴ ἔχει μιὰ ὁποιαδήποτε σημασία «πετᾶνε ἀπὸ τὴ μπανιέρα μαζί μέ τό νερό καί τό μωρό», μπόρεσε νά ξεχωρίσει τὸν ὑγιῆ της κόκο, δηλ. τό ἀναμφισβήτητο γεγονός τῆς γιγάντιας τεχνικῆς προόδου. Οἱ ναρόντικοί μας μέ τὴν δξύνοια, πού τοὺς χαρακτηρίζει, θά ἔβγαζαν, ἀσφαλῶς, τό συμπέρασμα ὅτι ὁ συγγραφέας αὐτός, πού τάσσεται τόσο ἀνοιχτά *μέ τό μέρος τοῦ μεγάλου κεφαλαίου ἐνάντια στόν μικροπαραγωγό,* εἶναι

«άπολογητής τῆς ἐξουσίας τοῦ χρήματος», πολύ περισσότερο γιατί μίλησε στήν ἠπειρωτική Εὐρώπη, καί ἐπέκτεινε τά συμπεράσματα ἀπό τήν ἀγγλική ζωή καί στήν πατρίδα του, ὅπου ἡ μεγάλη μηχανική βιομηχανία τότε ἔκανε τά πρῶτα της, ἀκόμα δειλά βήματα. Καί ὅμως πάνω σ' αὐτό ἀκριβῶς τό παράδειγμα (ὅπως καί σ' ἕνα σωρό παρόμοια παραδείγματα ἀπό τήν ἱστορία τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης) θά μπορούσαν νά μελετήσουν τό φαινόμενο, πού δέν μποροῦν (ἴσως, δέ θέλουν;) μέ κανένα τρόπο νά τό καταλάβουν καί συγκεκριμένα ὅτι ἡ παραδοχή τοῦ προοδευτικοῦ χαρακτήρα τοῦ μεγάλου κεφαλαίου σέ σύγκριση μέ τή μικρή παραγωγή βρίσκεται ἀκόμα πολύ, πάρα πολύ μακριά ἀπό τήν «άπολογητική».

Φτάνει νά θυμηθοῦμε τό παραπάνω κεφάλαιο ἀπό τόν Σισμόντι καί τόν προκειμένο λόγο, γιά νά πεισθοῦμε γιά τήν ὑπεροχή τοῦ δευτέρου καί ἀπό θεωρητική ἄποψη, καί ἀπό τήν ἄποψη τῆς ἐχθρικής στάσης ἀπέναντι σέ ὁποιαδήποτε «άπολογητική». Ὁ ὁμιλητής περιέγραψε τίς ἀντιθέσεις, πού συνοδεύουν τήν ἀνάπτυξη τοῦ μεγάλου κεφαλαίου, μέ πολύ μεγαλύτερη ἀκρίβεια, πληρότητα, εὐθύτητα, καί εἰλικρίνεια ἀπ' ὅ,τι τό ἔχουν κάνει ποτέ οἱ ρωμαντικοί. Ὅμως πουθενά δέν ἔφτασε στό σημεῖο νά πεί ἔστω καί μιά συναισθηματική φράση, νά θρηνησε γιά τήν ἀνάπτυξη αὐτή. Πουθενά δέν ξεστόμισε ἔστω καί μιά λεξούλα γιά ὁποιαδήποτε δυνατότητα «ν' ἀλλάξουμε δρόμο». Καταλάβαινε ὅτι μέ μιά παρόμοια φράση οἱ ἄνθρωποι καλύπτουν ἀπλῶς τό γεγονός ὅτι οἱ ἴδιοι «ἀπομακρύνονται» ἀπό τό πρόβλημα, πού βάζει μπροστά τους ἡ ζωή, δηλ. ἡ δοσμένη οἰκονομική πραγματικότητα, ἡ δοσμένη οἰκονομική ἀνάπτυξη, τά δοσμένα συμφέροντα, πού ἀναπτύσσονται πάνω στό ἔδαφος της.

Τό παραπάνω, ἀπόλυτα ἐπιστημονικό, κριτήριο τοῦ ἔδοσε τή δυνατότητα νά λύσει τό πρόβλημα αὐτό, μένοντας συνεπῆς ρεαλιστής.

«Μή νομίζετε, ὡστόσο, κύριοι, — εἶπε ὁ ὁμιλητής, — ὅτι κάνοντας κριτική στό ἐλεύθερο ἐμπόριο ἔχουμε τήν πρόθεση νά ὑπερασπίσουμε τό προστατευτικό σύστημα»¹⁰². Καί ὁ ὁμιλητής τόνισε ὅτι τό ἐλεύθερο ἐμπόριο καί ὁ προστατευτισμός ἔχουν τήν ἴδια βάση στό σύγχρονο καθεστῶς τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας, ἔδειξε σύντομα τό προτσές τοῦ «σπασίματος» τῆς παλαιᾶς οἰκονομικῆς ζωῆς καί τῶν παλιῶν μισοπατριαρχικῶν σχέσεων στά κράτη τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, πού ἐπιτέλεσε ὁ καπιταλισμός στήν Ἀγγλία καί στήν ἠπειρωτική

Εύρωπη, έδειξε τό κοινωνικό γεγονός, ότι κάτω από όρισμένες συνθήκες τό έλεύθερο έμπόριο έπιταχύνει τό «σπάσιμο» αυτό*. «Καί μόνο μέ τήν έννοια αυτή, κύριοι, — είπε τελειώνοντας ό όμιλητής, — δίνω τήν ψήφο μου ύπέρ τής έλευθερίας έμπορίου»¹⁰⁴.

---

* Τήν προσδευτική αυτή σημασία τής κατάργησης τών νόμων για τά σιτηρά τήν τόνιζε καθαρά και ό συγγραφέας του Έργου «Die Lage» *άκόμα πριν τήν κατάργησή τους*. (l. c., p. 179), ύπογραμμίζοντας είδικά τήν επίδρασή της πάνω στην αυτοσυνείδηση τών παραγωγών¹⁰⁵.

Ο ΝΕΟΣ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑΚΟΣ ΝΟΜΟΣ¹⁰⁵

*Γράφτηκε στην έξορία τό καλο-
καίρι τοῦ 1897*

*Τό παράρτημα γράφτηκε τό φθι-
νόπωρο τοῦ 1897*

*Πρωτοδημοσιεύτηκε σέ χωριστή
μπροσούρα στή Γενεύη τό 1899*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό κεί-
μενο τῆς μπροσούρας*

ПРОЛЕТАРИИ ВСЕХЪ СТРАНЪ, СОДНИНЯЙТЕСЬ!

НОВЫЙ Фабричный Законъ

ИЗДАНИЕ РОССИЙСКОЙ СОЦИАЛЪДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ РАБОЧЕЙ ПАРТІИ.

ЖЕНЕВА
ТИПОГРАФИЯ „СОЮЗА РУССКИХЪ СОЦИАЛЪДЕМОКРАТОВЪ“
1899

Τό ἐξώφυλλο τῆς μπροσοῦρας τοῦ Β. Ι. Λένιν
«Ὁ νέος ἐργοστασιακός νόμος».—1899

Ι. ΤΙ ΠΡΟΚΑΛΕΣΕ ΤΗΝ ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑΚΟΥ ΝΟΜΟΥ ;

Στις 2 τοῦ Ἰουνίου 1897 ἐκδόθηκε ὁ νέος ἐργοστασιακός νόμος γιὰ τόν περιορισμό τῆς ἐργάσιμης μέρας στίς φάμπρικες καί στά ἐργοστάσια καί γιὰ τόν καθορισμό τῶν ἡμερῶν ἀργίας. Οἱ ἐργάτες τῆς Πετρούπολης ἀπό καιρό περίμεναν τόν νόμο αὐτό, πού ἡ κυβέρνησις τόν εἶχε ὑποσχεθεῖ ἤδη ἀπό τό 1896, τρομοκρατημένη ἀπό τήν μαζική ἀπεργία τῶν ὑφαντουργῶν τήν ἀνοιξη τοῦ ἴδιου χρόνου. Τῆ μαζική αὐτή ἀπεργία τῶν ἐργατῶν τῶν βαμβακοκλωστηρίων καί βαμβακοὑφαντουργείων τήν ἀκολούθησαν ἄλλες ἀπεργίαι καί παντοῦ οἱ ἐργάτες ζητοῦσαν τόν περιορισμό τῆς ἐργάσιμης μέρας. Ἡ κυβέρνησις ἀπαντοῦσε στίς ἀπεργίαις μέ ἄγριους διωγμούς, ἐπιανε καί ἐκτόπιζε χωρίς δίκη μάζες ἐργατῶν. Ἡ κυβέρνησις, ἀπό τό φόβο τῆς προσπαθοῦσε νά ἐπηρεάσει τοὺς ἐργάτες μέ ἠλίθιες φράσεις γιὰ χριστιανική ἀγάπη τῶν ἐργοστασιαρχῶν ἀπέναντι στοὺς ἐργάτες (ἐγκύκλιος τοῦ ὑπουργοῦ Βίττε πρὸς τοὺς ἐπιθεωρητῆς ἐργασίας, πού κυκλοφόρησε τό 1895-1896*). Οἱ ἐργάτες ὁμως ἀπαντοῦσαν στίς φράσεις αὐτές μόνο μέ γέλια καί κανενός εἶδους διωγμοί δέν μπορούσαν νά σταματήσουν τό κίνημα, πού εἶχε ἀγκαλιάσει δεκάδες καί ἑκατοντάδες χιλιάδες ἐργάτες. Ἡ κυβέρνησις κατάλαβε τότε πῶς ἦταν ἀπαραίτητο νά ὑποχωρήσει καί νά ἱκανοποιήσει ἔστω καί ἓνα μέρος ἀπό τά αἰτήματα τῶν ἐργατῶν. Ἐκτός ἀπό τοὺς ἄγριους διωγμούς τῶν ἀπεργῶν καί τίς γεμάτες ψευτιά καί ὑποκρισία φράσεις, οἱ ἐργάτες τῆς Πετρούπολης πῆραν σάν ἀπάντησι τήν ὑπόσχεσι τῆς κυβέρνησις, ὅτι θά ἐκδόσει νόμο γιὰ τόν

* Βλ. σέ τοῦτον τόν τόμο, σελ. 118. Ἡ Σύντ.

περιορισμό τῆς ἐργάσιμης μέρας. Ἡ ὑπόσχεση αὐτὴ γνωστοποιήθηκε στοὺς ἐργάτες μὲ πρωτοφανῆ ἐπισημότητα, μὲ εἰδικές ἀνυποκρίσεις¹⁰⁶ τοῦ ὑπουργοῦ Οἰκονομικῶν, πού τοιχοκολήθηκαν στὰ ἐργοστάσια. Οἱ ἐργάτες περίμεναν μὲ ἀνυπομονησία τὴν ἐκπλήρωση τῆς ὑπόσχεσης, περίμεναν τὸ νόμο στὶς 19 τοῦ Ἀπρίλη 1897 καὶ ἦταν πιά ἐτοιμοὶ νὰ πιστέψουν ὅτι κι αὐτὴ ἡ κυβερνητικὴ ὑπόσχεση, ὅπως κι ἓνα σωρὸ ἄλλες κυβερνητικὲς δηλώσεις, ἦταν ἓνα χοντροκομμένο ψέμα. Τούτῃ τῇ φορᾷ ὅμως ἡ κυβέρνησις κράτησε τὸ λόγο τῆς: ὁ νόμος ἐκδόθηκε· τί λογῆς ὅμως εἶναι αὐτός ὁ νόμος θὰ τὸ δοῦμε παρακάτω. Τώρα πρέπει νὰ ἐξετάσουμε τὰ περιστατικά, πού ἀνάγκασαν τὴν κυβέρνησις νὰ ἐκπληρώσει τὴν ὑπόσχεσή της.

Ἡ κυβέρνησή μας ἀσχολήθηκε μὲ τὸ ζήτημα τοῦ περιορισμοῦ τῆς ἐργάσιμης μέρας ὄχι ἀπὸ τὸ 1896, ἀλλὰ πολὺ πρὶν. Τὸ ζήτημα εἶχε ἀνακινηθεῖ ἐδῶ καὶ 15 χρόνια: ἤδη τὸ 1883 οἱ ἐργοστασιάρχες τῆς Πετρούπολης εἶχαν ὑποβάλει αἰτήσεις ζητώντας νὰ ἐκδοθεῖ ἓνας τέτιος νόμος. Παρόμοιες αἰτήσεις ἔγιναν κάμποσες φορές καὶ ἀπὸ ἄλλους ἐργοστασιάρχες (συγκεκριμένα ἀπὸ τοὺς πολωνοὺς), μὰ ὅλες αὐτὲς οἱ αἰτήσεις ἔμπαιναν στὸ χρονοντούλαπο, ὅπως κι ἓνα σωρὸ ἄλλα νομοσχέδια γιὰ τὴ βελτίωση τῆς κατάστασης τῶν ἐργατῶν. Ἡ ρωσικὴ κυβέρνησις ὅταν πρόκειται γιὰ τέτια νομοσχέδια δὲ βιάζεται· αὐτὰ μένουν στὸ χρονοντούλαπο δεκάδες χρόνια. Ὅταν πρόκειται νὰ ἐλεήσει μὲ κάμποσα ἑκατομμύρια ρούβλια τοὺς κ.κ. ρώσους νομιμόφρονες γαιοχτήμονες, πού «ζητοῦν» μιά μικρὴ ἐλεημοσύνη ἀπὸ τὰ χρήματα τοῦ λαοῦ, ἢ ὅταν πρόκειται νὰ δώσει ἐπιχορήγησις ἢ πρὶμ στοὺς «καταπιεζόμενους» κ.κ. ἐργοστασιάρχες, ἔ, τότε ἡ ρωσικὴ κυβέρνησις βιάζεται καὶ οἱ ρόδες τῶν ὑπαλληλικῶν καὶ ὑπουργικῶν γραφείων γυρίζουν πολὺ γρήγορα, λές καὶ εἶναι «λαδωμένες» μὲ κάποιο εἰδικὸ «λάδι». Ὅταν ὅμως πρόκειται γιὰ τοὺς ἐργάτες, ὄχι μόνο τὰ νομοσχέδια μένουν στὸ χρονοντούλαπο χρόνια καὶ δεκαετίες (λογουχάρη τὸ νομοσχέδιο γιὰ τὴν εὐθύνη τῶν ἐπιχειρηματιῶν μοῦ φαίνεται ὅτι ἔχει εἴκοσι χρόνια πού «καταρτίζεται»), ἀλλὰ καὶ οἱ νόμοι πού ἔχουν ἐκδοθεῖ δὲν ἐφαρμόζονται, γιὰτί οἱ ὑπάλληλοι τῆς αὐτοκρατορικῆς κυβέρνησις φοβοῦνται μήπως ἐνοχλήσουν τοὺς κ.κ. ἐργοστασιάρχες (λογουχάρη, ὁ νόμος τοῦ 1886 γιὰ τὴν ὀργάνωσις νοσοκομείων ἀπὸ τοὺς ἐργοστασιάρχες στὶς πρὸς πολλὰς περιπτώσεις δὲν ἐφαρμόζεται μέχρι σήμερα). Μπαίνει τὸ ἐρώτημα,

γιατί τούτη τή φορά ένα ζήτημα, πού είχε ανακινηθεῖ ἀπό καιρό προωθήθηκε ἀμέσως; λύθηκε ἀμέσως καί πέρασε κατά προτεραιότητα ἀπό τό ὑπουργεῖο καί ἀπό τό Κρατικό Συμβούλιο; γιατί πῆρε ἀμέσως τή μορφή νομοσχεδίου καί ἐγινε νόμος; Φαίνεται ὅτι ὑπῆρχε κάποια δύναμη, πού ἐσπρωχνε τοὺς δημοσίους ὑπαλλήλους, τοὺς τράνταζε, ὑπερνικοῦσε τήν ἐπιμονή ἀπροθυμία τους «νά στενοχωρέσουν» τοὺς ντόπιους βιομήχανους μέ καινούργιες διεκδικήσεις. Ἡ δύναμη αὐτή ἦταν οἱ ἐργάτες τῆς Πετρούπολης καί οἱ τεράστιες ἀπεργίες πού ὀργάνωσαν στά 1895-1896· οἱ ἀπεργίες αὐτές συνοδεύονταν, χάρη στή βοήθεια πού ἔδωσαν στοὺς ἐργάτες οἱ σοσιαλδημοκράτες (ἢ «Ἐνωση ἀγώνα»), ἀπό τήν ὑποβολή συγκεκριμένων αἰτημάτων στήν κυβέρνηση καί ἀπό τό μοίρασμα ἀνάμεσα στοὺς ἐργάτες σοσιαλιστικῶν διακηρύξεων καί προκηρύξεων. Ἡ κυβέρνηση κατάλαβε ὅτι κανένας ἀστυνομικός διωγμός δέν μπορεῖ νά τσακίσει τίς ἐργατικές μάζες, πού ἔχουν ἀποχτήσῃ συνείδηση τῶν συμφερόντων τους, ἔχουν ἐνωθεῖ γιά τόν ἀγώνα καί καθοδηγοῦνται ἀπό τό κόμμα τῶν σοσιαλδημοκρατῶν, πού ὑπερασπίζουσι τήν ἐργατική ὑπόθεση. Ἡ κυβέρνηση ἀναγκάστηκε νά ὑποχωρήσῃ. Οἱ ἐργάτες ἐπέβαλαν στήν κυβέρνηση τό νέο ἐργοστασιακό νόμο, ἀπέσπασαν τό νόμο αὐτό ἀπό τό χειρότερο ἔχθρό τους, ἔτσι ἀκριβῶς ὅπως πρὶν ἀπό 11 χρόνια εἶχαν ἐπιβάλλῃ τήν ἔκδοση τοῦ νόμου τῆς 3 τοῦ Ἰουνίου 1886 γιά τόν κανονισμό ἐσωτερικῆς τάξης, τά πρόστιμα, τό τιμολόγιο κλπ. Τότε ἡ πάλῃ τῶν ἐργατῶν εἶχε ἐκδηλωθεῖ μέ τή μεγαλύτερη ἔνταση στά κυβερνεῖα Μόσχας καί Βλαντίμιρ. Εἶχε ἐπίσης ἐκδηλωθεῖ μέ πάρα πολλές ἀπεργίες. Οἱ ἐργάτες εἶχαν ὑποβάλλῃ καί τότε στήν κυβέρνηση ἄμεσα καί συγκεκριμένα αἰτήματα, καί τόν καιρό τῆς περιφημῆς ἀπεργίας στό ἐργοστάσιο τοῦ Μορόζοφ τό πλῆθος τῶν ἐργατῶν εἶχε ἐπιδόσει στόν ἐπιθεωρητή αἰτήματα διατῆπώμενα ἀπό τοὺς ἴδιους τοὺς ἐργάτες. Μέσα στά αἰτήματα αὐτά ἀναφερόταν, λχ., ὅτι οἱ ἐργάτες ζητοῦν περιορισμό τῶν προστίμων. Ὁ νόμος τῆς 3 τοῦ Ἰουνίου 1886, πού ἐκδόθηκε λίγο ὕστερα ἀπ' αὐτό, ἦταν μιᾶ ἄμεση ἀπάντηση στά αἰτήματα αὐτά τῶν ἐργατῶν καί περιεῖχε τίς διατάξεις γιά τά πρόστιμα*.

Τό ἴδιο καί τώρα. Τό 1896 οἱ ἐργάτες ἀπαιτοῦσαν περιορισμό τῆς ἐργάσιμης μέρας, ὑπεράσπιζαν τό αἶτημά τους μέ τε-

* Βλ. σχετικά μ' αὐτό τή προσούρα «Γιά τά πρόστιμα» (σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 15-63 Ἡ Σύντ.).

ράστιες άπεργίες. Ἡ κυβέρνηση απαιτάει τώρα στό αίτημα αὐτό ἐκδίδοντας τό νόμο γιά περιορισμό τῆς ἐργάσιμης μέρας. Τότε, τό 1886, ἡ κυβέρνηση ἔκανε ὑποχωρήσεις στούς ἐργάτες κάτω ἀπό τήν πίεση τῶν ἐργατικῶν ἐξεγέρσεων καί προσπαθοῦσε νά περιορίσει τίς ὑποχωρήσεις στό ἐλάχιστο ὄριο, προσπαθοῦσε ν' ἀφήσει παραθυράκια στούς ἐργοστασιάρχες, νά καθυστερήσει τήν ἐφαρμογή τῶν νέων κανονισμῶν, ν' ἀφαιρέσει μέ πονηριές ὅ,τι μποροῦσε ἀπό τά αἰτήματά τους. Τώρα, τό 1897, ἡ κυβέρνηση ὑποχωρεῖ μέ τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο μπροστά στήν πίεση τῶν ἐργατικῶν ἐξεγέρσεων καί μέ τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο προσπαθεῖ μέ ὅλες της τίς δυνάμεις νά περιορίσει τίς ὑποχωρήσεις ἀπέναντι στούς ἐργάτες, προσπαθεῖ νά παζαρέψει, ν' ἀφαιρέσει μέ πονηριές μιά-δύο ὥριτες, μεγαλώνοντας ἀκόμα καί κείνη τήν ἐργάσιμη μέρα πού ἔχουν προτείνει οἱ ἐργοστασιάρχες, προσπαθεῖ νά σβήσει πρός ὄφελος τῶν ἐργοστασιάρχῶν λίγο περισσότερες γιορτές, ἐξαιρώντας τες ἀπό τίς μέρες ὑποχρεωτικῆς ἀργίας, προσπαθεῖ νά κωλυσιεργήσει τήν ἐφαρμογή τῶν νέων κανονισμῶν, ἀναβάλλοντας τήν ἐφαρμογή τῶν βασικῶν διατάξεών τους ὡς τήν ἐκδοση ὑπουργικῶν διαταγῶν. Ἔτσι, οἱ νόμοι τῆς 3 τοῦ Ἰουνῆ 1886 καί τῆς 2 τοῦ Ἰουνῆ 1897, οἱ κύριοι αὐτοί ἐργοστασιακοί νόμοι τῆς Ρωσίας, εἶναι καί οἱ δύο τους μιά ἀναγκαστική ὑποχώρηση πού ἀπόσπασαν οἱ ρῶσοι ἐργάτες ἀπό τήν ἀστυνομική κυβέρνηση. Καί οἱ δύο δείχνουν ποιά θέση παίρνει ἡ ρωσική κυβέρνηση ἀπέναντι στά πιό νόμιμα αἰτήματα τῶν ἐργατῶν.

II. ΠΟΙΟΣ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΘΕΩΡΕΙΤΑΙ ΧΡΟΝΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ;

Ἄς ἐξετάσουμε λεπτομερειακά τό νόμο τῆς 2 τοῦ Ἰουνῆ 1897*. Ὅπως εἶπαμε κιόλας, ὁ νέος νόμος, πρῶτο, περιορίζει τήν ἐργάσιμη μέρα γιά ὅλους τοὺς ἐργάτες· δεύτερο, καθιερώνει ὑποχρεωτική ἀργία γιά τίς Κυριακές καί τίς γιορτές. Πρὶν ὅμως καθορίσει τή διάρκεια τοῦ χρόνου ἐργασίας, ὁ νόμος πρέπει νά καθορίσει τί ἀκριβῶς θά πεῖ χρόνος ἐργασίας. Ὁ νέος νόμος θεσπίζει λοιπόν τόν παρακάτω κανόνα: «Χρόνος ἐργασίας ἢ σύνολο ἐργάσιμων ὥρῶν στό εἰκοσιτετράωρο

* Ὁ νόμος αὐτός μπαίνει σέ ἰσχί ἀπό τό Νοέμβρη τοῦ 1898.

για κάθε εργάτη, θεωρείται ο χρόνος, στη διάρκεια του οποίου, σύμφωνα με το σύμβολαιο μίσθωσης, ο εργάτης είναι υποχρεωμένος να βρίσκεται στο χώρο της επιχείρησης και στη διάθεση του διευθυντή του για εκτέλεση εργασίας». Έτσι λοιπόν, ολόκληρος ο χρόνος, που ο εργάτης σύμφωνα με τον κανονισμό ή με απαίτηση του διευθυντή, βρίσκεται στο εργοστάσιο, πρέπει να θεωρείται χρόνος εργασίας.

Αν στο διάστημα αυτό ο εργάτης είναι απασχολημένος με την κανονική ή συνηθισμένη δουλιά του, ή αν ο διευθυντής τον υποχρεώνει να εργάζεται σε κάποια άλλη δουλιά, ή ακόμα τον υποχρεώνει απλώς να περιμένει, αυτό δεν έχει σημασία: ολος ο χρόνος, που ο εργάτης βρίσκεται στο εργοστάσιο πρέπει να θεωρείται χρόνος εργασίας. Λογουχάρη, σε όρισμένα εργοστάσια το Σάββατο οι εργάτες, ύστερα από το σφύριγμα της σειρήνας, καθαρίζουν τις μηχανές σύμφωνα με το νόμο, και το καθάρισμα των μηχανών πρέπει να θεωρείται μέρος του χρόνου εργασίας. Συνεπώς, αν ο εργοστασιάρχης δεν πληρώνει τίποτα στον εργάτη για το καθάρισμα των μηχανών, θα πει ότι ο εργοστασιάρχης χρησιμοποιεί δωρεάν το χρόνο εργασίας του μισθωτού εργάτη. Αν ο εργοστασιάρχης, που έχει μισθώσει τον εργάτη με το κομμάτι, τον υποχρεώνει να περιμένει ή τον απόσπᾳ από τη δουλιά του, απασχολώντας τον σε κάποια δουλιά ξένη προς τη δική του, χωρίς να τον πληρώνει ιδιαίτερα για τη δουλιά αυτή (κάθε εργάτης ξέρει ότι αυτό γίνεται συχνά), θα πει ότι ο εργοστασιάρχης χρησιμοποιεί δωρεάν το χρόνο εργασίας του μισθωτού εργάτη. Οι εργάτες πρέπει να θυμούνται τον όρισμό αυτό, που δίνει για το χρόνο εργασίας ο νέος νόμος και, στηριζόμενοι σ' αυτόν, ν' αντιστέκονται σε κάθε προσπάθεια του ιδιοκτήτη να χρησιμοποιήσει δωρεάν την εργατική δύναμη. Φυσικά, ο όρισμός αυτός του χρόνου εργασίας πρέπει να βγαίνει μόνος του από το σύμβολαιο μίσθωσης: όρισμένοι εργάτες θα νομίσουν ότι το πράγμα είναι τόσο καθαρό, που δε χρειάζεται καν να γίνεται λόγος γι' αυτό. Η κυβέρνηση όμως, υπηρετώντας τους κεφαλαιοκράτες, σκόπιμα συσκοτίζει πολλά πράγματα, που για τον κάθε εργάτη είναι καθαρά από μόνα τους. Έτσι και ἔδω ἢ κυβέρνηση προσπάθησε ν' αφήσει ἕνα μικρό παραθυράκι στους κυρίους εργοστασιάρχες. Ο νόμος λέει ότι χρόνος εργασίας θεωρείται ο χρόνος, στη διάρκεια του οποίου ο εργάτης, σύμφωνα με το σύμβολαιο μίσθωσης, είναι υποχρεωμένος να βρίσκεται στο εργοστάσιο. Και τί θά γίνει στην

περίπτωση πού τό συμβόλαιο μίσθωσης δέν ἀναφέρει τίποτα γιά ὑποχρέωση τοῦ ἐργάτη νά βρίσκεται τόσες καί τόσες ὥρες τή μέρα στό ἐργοστάσιο; Συμβαίνει συχνά, λχ., σέ ὀρισμένα μηχανουργεῖα, τό συμβόλαιο τῶν ἐργατῶν μέ τό ἀφεντικό νά καθορίζει ἀπλῶς ὅτι οἱ ἐργάτες ἀναλαβαίνουν τήν ὑποχρέωση μέ τήν ἰάδε πληρωμή νά παράγουν τό τάδε πράγμα (κάποιο ἐξάρτημα μηχανῆς, ὀρισμένο ἀριθμό βίδες ἢ παξιμάδια κτλ.), ἐνῶ τό συμβόλαιο δέ λέει τίποτα γιά τό χρόνο, πού θά πρέπει νά χρησιμοποιήσῃ ὁ ἐργάτης στή δουλιὰ. Ἰσχύει στήν περίπτωση αὐτή ὁ νέος νόμος γιά τόν ἀριθμό τῶν ἐργασιμῶν ὥρῶν στό εἰκοσιτετράωρο; Σύμφωνα μέ τήν κοινή λογική, ἀσφαλῶς, ἰσχύει, γιατί ὁ ἐργάτης ἐργάζεται στό ἐργοστάσιο, — καί πῶς μπορεῖ ὁ χρόνος αὐτός νά μή θεωρεῖται χρόνος ἐργασίας; Ἡ «κοινή λογική» ὅμως τῶν κυρίων κεφαλαιοκρατῶν καί τῆς κυβέρνησης πού τοὺς ὑποστηρίζει εἶναι ὀλότελα διαφορετική. Σύμφωνα μέ τό γράμμα τοῦ ἄρθρου τοῦ νόμου πού παραθέσαμε, στίς περιπτώσεις αὐτές μποροῦν εὐκολά νά μήν ἐφαρμόζουν τό νόμο γιά τήν ἐλάττωση τοῦ χρόνου ἐργασίας. Ὁ ἐργοστασιάρχης θά ἐπικαλεστεῖ τό γεγονός ὅτι αὐτός στό συμβόλαιο δέν ὑποχρέωνε τόν ἐργάτη νά βρίσκεται στό ἐργοστάσιο — καί τελεία καί παύλα. Κι ἐπειδή ὁ κάθε ἐργοστασιάρχης δέν εἶναι τόσο ἐπιτήδειος στρεψόδικος, ὥστε νά προσέξει τό τέχνασμα αὐτό, οἱ ὑπάλληλοι τοῦ ὑπουργείου Οἰκονομικῶν ἔσπευσαν νά ὑποδείξουν ἐκ τῶν προτέρων στοὺς ἐπιχειρηματίες ὅλης τῆς Ρωσίας αὐτό τό ὀφέλιμο παραθυράκι, πού τοὺς ἀφήνει ὁ νέος νόμος. Τό ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν βγάζει ἀπό καιρό τώρα μιὰ εἰδική ἐφημεριδοῦλα: «Βέστνικ Φινάνσοφ, Προμίσλενοστι ἰ Τοργκόβλι»¹⁰⁷, — μιὰ ἀπό τίς ἐπίσημες ἐκεῖνες ἐφημερίδες, πού ἐκτός ἀπό τή δημοσίευση τῶν διαταγμάτων τῆς κυβέρνησης, προσπαθοῦν νά ἐξυμνοῦν τίς ἐπιτυχίες τῶν ρώσων κεφαλαιοκρατῶν καί νά ἐκθειάζουν τίς φροντίδες τῆς κυβέρνησης γιά τό πορτοφόλι τῶν τραπεζιτῶν, τῶν ἐργοστασιαρχῶν, τῶν ἐμπόρων καί τῶν γαιοκτημόνων μέ τό πρόσχημα τῆς φροντίδας γιά τό λαό. Λίγο ὕστερα ἀπό τήν ἐκδοση τοῦ νέου νόμου ἡ ἐφημεριδοῦλα αὐτή δημοσίευσε ἕνα ἄρθρο γιά τό νέο νόμο («Βέστνικ Φινάνσοφ» ἀρ. φύλλου 26, τοῦ 1897), πού ἐξηγεῖ λεπτομερειακά τή σημασία του καί ἀποδείχνει ὅτι ἴσα-ἴσα ὁ ρόλος τῆς κυβέρνησης, εἶναι νά ἐνδιαφέρεται γιά τήν ὑγεία τῶν ἐργατῶν. Σ' αὐτό ἀκριβῶς τό ἄρθρο οἱ ὑπάλληλοι προσπάθησαν νά ὑποδείξουν στοὺς ἐργοστασιάρχες τή δυνατότητα νά βρεθεῖ ἕνα παραθυράκι γιά νά παρα-

καμφθεί ὁ νέος νόμος. Στό ἄρθρο αὐτό ἐξηγιέται ρητά, ὅτι ὁ νέος νόμος δέν μπορεῖ νά ἐφαρμόζεται στίς περιπτώσεις πού τό συμβόλαιο δέ λέει τίποτα γιά τό χρόνο ἐργασίας, γιατί, ὅταν ἕνας ἐργάτης ἀναλαβαίνει μέ βάση τό συμβόλαιο νά ἐκτελέσει μιὰ καθορισμένη ἐργασία «δέν εἶναι πιά μισθωτός ἐργάτης, ἀλλά πρόσωπο πού παίρνει παραγγελία». Συνεπῶς, δέν εἶναι πολύ δύσκολο γιά τόν ἐργοστασιάρχη ν' ἀπαλλαγεί ἀπό τό δυσάρεστο νόμο: ἀρκεῖ μόνο νά ὀνομάσει τόν ἐργάτη ὄχι ἐργάτη, ἀλλά «πρόσωπο πού παίρνει παραγγελία». Συνεπῶς, ὁ νόμος, ἀντί νά πεῖ ὅτι χρόνος ἐργασίας θεωρεῖται ὁ χρόνος, στή διάρκεια τοῦ ὁποίου ὁ ἐργάτης βρίσκεται στό ἐργοστάσιο στή διάθεση τοῦ ἀφεντικοῦ, ἐκφράστηκε σκόπιμα λιγότερο συγκεκριμένα, μιλώντας γιά τό χρόνο στή διάρκεια τοῦ ὁποίου ὁ ἐργάτης, σύμφωνα μέ τό συμβόλαιο, εἶναι ὑποχρεωμένος νά βρίσκεται στό ἐργοστάσιο. Θά νόμιζε κανεῖς ὅτι εἶναι τό ἴδιο, στήν πραγματικότητα ὅμως καί δῶ δέ δίστασαν νά χρησιμοποιήσουν μιὰ προμελετημένη ἀσάφεια σέ βάρος τῶν ἐργατῶν!

III. ΚΑΤΑ ΠΟΣΟ ΕΛΑΤΤΩΝΕΙ Ο ΝΕΟΣ ΝΟΜΟΣ ΤΟ ΧΡΟΝΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ;

Ὁ νόμος τῆς 2 τοῦ Ἰουνῆ 1897 περιορίζει τό χρόνο ἐργασίας, προκειμένου γιά δουλιὰ τή μέρα, σέ $11\frac{1}{2}$ ὥρες τό εἰκοσιτετράωρο. Γιά τά Σάββατα καί τίς παραμονές ἑορτῶν σέ 10 ὥρες τό εἰκοσιτετράωρο. Ἡ ἐλάττωση τῆς ἐργάσιμης μέρας, σύμφωνα μέ τό νέο νόμο, εἶναι, συνεπῶς, μηδαμινή. Ὑπάρχουν ἀρκετοί ἐργάτες, καί στήν Πετρούπολη, τέτιοι εἶναι, ἴσως, οἱ περισσότεροι, γιά τούς ὁποίους ὁ νόμος αὐτός δέ θά φέρει καμιὰ ἐλάττωση τοῦ χρόνου ἐργασίας, καί μᾶλλον ὑπάρχει κίνδυνος νά τόν παρατείνει. Στά ἐργοστάσια τῆς Πετρούπολης ὁ συνηθισμένος χρόνος ἐργασίας εἶναι 10- $10\frac{1}{2}$ ὥρες. Ἡ καθιέρωση μέ νόμο μιᾶς τόσο ὑπέρμετρα μεγάλης ἐργάσιμης μέρας δείχνει καθαρά ὅτι ὁ νόμος αὐτός ἦταν ἡ ἀπάντηση στίς διεκδικήσεις τῶν ἐργατῶν τῶν βαμβακοκλωστηρίων καί τῶν βαμβακοῦφαντουργείων τῆς Πετρούπολης. Γι' αὐτούς τούς ἐργάτες, ὁ νέος νόμος, ἴσως, νά περιορίζει τήν ἐργάσιμη μέρα, γιατί αὐτοί ἐργάζονταν συνήθως 12-14 ὥρες τή μέρα. (Πιο κάτω θά ἐξηγήσουμε γιατί λέμε «ἴσως»). 10ωρη ἐργάσιμη μέρα καθορίστηκε σύμφωνα μέ τό νόμο γιά τούς βιοτέ-

χνες καί καθιερώθηκε γιά τά ἐργοστάσια, πού ὑπάγονται στή δικαιοδοσία τοῦ ὑπουργείου Στρατιωτικῶν. Ὡστόσο, ἡ κυβέρνηση ἀποφάσισε ὅτι οἱ ἐργάτες τῶν ἐργοστασίων μπορεῖ νά ἐξαναγκαστοῦν νά ἐργάζονται ἀκόμα περισσότερο! Ἀκόμα καί οἱ ἐργοστασιάρχες τῆς Πετρούπολης ἔκαναν διαβήματα στήν κυβέρνηση γιά ἐλάττωση τοῦ χρόνου ἐργασίας σέ 11 ὥρες! Ἡ κυβέρνηση ἀποφάσισε νά προσθέσει ἀκόμα μισή ὥριτσα πρὸς ὄφελος τῶν ἐργοστασιαρχῶν τῆς Μόσχας, πού ἀναγκάζουν τοὺς ἐργάτες νά ἐργάζονται σέ δύο βάρδιες ὀλοκληρο τό εἰκοσιτετράωρο καί δέν πῆραν ἀκόμα, ὅπως φαίνεται, ἀπὸ τοὺς ἐργάτες τό μάθημα πού τοὺς χρειάζεται. Ἡ ρωσική κυβέρνηση, πού καυχίεται ὅτι φροντίζει γιά τοὺς ἐργάτες, ἀποδείχτηκε στήν πράξη τσιγκούνα σάν ψιλικατζής. Ἀποδείχτηκε πιό τσιγκούνα κι ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς ἐργοστασιάρχες, πού ἀπομυζοῦν ἀπὸ τοὺς ἐργάτες παραπανίσια χιλιάρικα ἀπὸ κάθε πρόσθετη μισή ὥριτσα ἐργασίας. Μὲ τό παράδειγμα αὐτό οἱ ἐργάτες μποροῦν νά δοῦν καθαρά ὅτι ἡ κυβέρνηση δέν ὑπερασπίζει ἀπλῶς τά συμφέροντα τῶν ἐργοστασιαρχῶν, ἀλλά, κάτι παραπάνω, ὑπερασπίζει τά συμφέροντα τῶν χειρότερον ἐργοστασιαρχῶν· ὅτι ἡ κυβέρνηση εἶναι πολὺ πιό ἄσπονδος ἐχθρὸς τῶν ἐργατῶν ἀπὸ ὅ,τι ἡ τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν. Οἱ ἐργάτες τῆς Πετρούπολης θά πετύχαιναν *πιό μικρὴ ἐργάσιμη ἡμέρα* καί γιά τὸν ἑαυτὸ τους καί γιά ὄλους τοὺς ῥώσους ἐργάτες, ἂν δέν ἔμπαινε *ἐμπόδιο ἡ κυβέρνηση*. Ἐνωμένοι οἱ ἐργάτες ἀνάγκασαν τοὺς ἐργοστασιάρχες νά κάνουν παραχωρήσεις· οἱ ἐργοστασιάρχες τῆς Πετρούπολης ἦταν ἔτοιμοι νά ἱκανοποιήσουν τίς διεκδικήσεις τῶν ἐργατῶν· ἡ κυβέρνηση ἀπαγορεύει στοὺς ἐργοστασιάρχες νά κάνουν παραχωρήσεις, γιά νά μὴν ἀποτελέσουν αὐτὲς παράδειγμα γιά τοὺς ἐργάτες. Ἐπειτα ἡ πλειοψηφία τῶν ἐργοστασιαρχῶν τῆς Πετρούπολης πείθεται, ὅτι εἶναι ἀνάγκη νά γίνουν παραχωρήσεις στοὺς ἐργάτες καί ἀπευθύνεται στήν κυβέρνηση μὲ μιὰ αἴτηση γιά ἐλάττωση τοῦ χρόνου ἐργασίας σέ 11 ὥρες. Ἡ κυβέρνηση, ὅμως, ὑπερασπίζει τά συμφέροντα ὄχι μόνο τῶν ἐργοστασιαρχῶν τῆς Πετρούπολης, ἀλλά ὅλης τῆς Ρωσίας, κι ἐπειδὴ στήν ἀγία Ρωσία ὑπάρχουν ἐργοστασιάρχες πολὺ πιό τσιγκούνηδες ἀπὸ τοὺς ἐργοστασιάρχες τῆς Πετρούπολης, γιά τό λόγο αὐτό ἡ κυβέρνηση, θέλοντας νά εἶναι «δίκαιη», δέν μπορεῖ νά ἐπιτρέψει στοὺς ἐργοστασιάρχες τῆς Πετρούπολης νά ληστεύουν πολὺ λίγο τοὺς ἐργάτες τους: οἱ ἐργοστασιάρχες τῆς Πετρούπολης δέν πρέπει νά τρέχουν πολὺ

πιό μπροστά από τούς υπόλοιπους ρώσους εργοστασιάρχες· και ή κυβέρνηση προσθέτει μισή ώριτσα στην εργάσιμη μέρα, πού ζητούσαν οί κεφαλαιοκράτες. Είναι ολοφάνερο ότι από τήν τέτια συμπεριφορά τής κυβέρνησης βγαίνουν τρία διδάγματα για τούς εργάτες:

Πρώτο δίδαγμα: οί πρωτοπόροι ρώσοι εργάτες πρέπει νά προσπαθοῦν μέ όλες τους τίς δυνάμεις νά τραβήξουν στό κίνημα τούς πιό καθυστερημένους εργάτες. Ἄν δέν τραβήξουν στην πάλη για τήν εργατική υπόθεση ὅλη τή μάζα τῶν ρώσων εργατῶν, οί πρωτοπόροι εργάτες τής πρωτεύουσας, δέ θά πετύχουν πολλά πράγματα, κι ἄν ἀκόμα ἀναγκάσουν τούς εργοστασιάρχες τους νά κάνουν παραχωρήσεις, γιατί τήν κυβέρνηση τή διακρίνει ἕνας τόσο ὑψηλός βαθμός «δικαιοσύνης», ὥστε δέν ἐπιτρέπει στούς καλύτερους εργοστασιάρχες νά κάνουν οὐσιαστικές παραχωρήσεις στούς εργάτες. Δεύτερο δίδαγμα: ή ρωσική κυβέρνηση είναι πολύ πιό ἄσπονδος ἐχθρός τῶν ρώσων εργατῶν ἀπ' ὅ,τι οί ρώσοι εργοστασιάρχες, ἐπειδή ή κυβέρνηση δέν ὑπερασπίζει μόνο τά συμφέροντα τῶν εργοστασιαρχῶν, δέν καταφεύγει για τό σκοπό αὐτό μόνο σέ ἄγριους διωγμούς τῶν εργατῶν, σέ συλλήψεις, ἐκτοπίσεις καί ἐπιθέσεις μέ τό στρατό ἐνάντια στούς ἄοπλους εργάτες, ἀλλά ἐκτός ἀπ' αὐτό ὑπερασπίζει καί τά συμφέροντα τῶν πιό τσιγκούνηδων εργοστασιαρχῶν καί ἐξεγείρεται ἐνάντια στην τάση τῶν καλύτερων εργοστασιαρχῶν νά κάνουν παραχωρήσεις στούς εργάτες. Τρίτο δίδαγμα: για νά ἐξασφαλίσουν ἀνθρώπινους ὅρους ἐργασίας καί νά πετύχουν ὄμορη εργάσιμη μέρα, πού ἀποτελεῖ σήμερα ἐπιδίωξη τῶν εργατῶν ὅλου τοῦ κόσμου, οί ρώσοι εργάτες πρέπει νά βασίζονται μόνο στή δύναμη τής ἐνότητάς τους καί ν' ἀποσποῦν σταθερά ἀπό τήν κυβέρνηση τήν μιά παραχώρηση μετά τήν ἄλλη. Ἡ κυβέρνηση λές καί κάνει παζάρια μέ τούς εργάτες, δοκιμάζοντας νά δεῖ μήπως μπορεῖ νά προσθέσει ἀκόμα μισή ὄριτσα — οί εργάτες θά τής δείξουν ὅτι ξέρουν νά ἐπιμένουν στίς διεκδικήσεις τους. Ἡ κυβέρνηση λές καί θέλει νά δοκιμάσει τήν ὑπομονή τῶν εργατῶν: μήπως μπορεῖ νά ξεμπερδέψει πιό φτηνά μέ μιά παραχωρησούλα — οί εργάτες θά τής δείξουν ὅτι ἔχουν ἀρκετή ὑπομονή καί για τόν πιό ἐπίμονο ἀγώνα, ἐπειδή ὁ ἀγώνας αὐτός είναι ἀγώνας για τή ζωή τους, ἀγώνας ἐνάντια στην πλέρια ταπείνωση καί καταπίεση τής εργατιᾶς.

IV. ΤΙ ΘΕΩΡΕΙ Ο ΝΟΜΟΣ «ΝΥΧΤΕΡΙΝΟ ΧΡΟΝΟ» ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΕΡΓΑΤΕΣ;

«Νυκτερινός χρόνος θεωρείται: στη δουλιά μέ μιιά βάρδια — ό χρόνος από τίς 9 τό βράδυ ως τίς 5 τό πρωί, καί στη δουλιά μέ δυό καί περισσότερες βάρδιες — ό χρόνος από τίς 10 τό βράδυ ως τίς 4 τό πρωί». Αὐτά λέει ό νέος νόμος. Ἡ «νύχτα» γιά τόν ἀπλό λαό, πού ὄλη του τή ζωή πρέπει νά ἐργάζεται γιά τούς ἄλλους, καί ἡ «νύχτα» γιά τούς καθώσ πρέπει κυρίουσ, πού μποροῦν νά ζοῦν ἀπό ξένη ἐργασία, εἶναι, σύμφωνα μέ τό «νόμο», δυό ἐντελῶσ διαφορετικά πράγματα. Τίς περισσότερες μέρες τοῦ χρόνου καί στήν Πετρούπολη, καί στή Μόσχα στίς 4 τό πρωί εἶναι σχεδόν ὀλότελα σκοτάδι, ὀλότελα νύχτα. Ὁ ρωσικός ὄμως νόμος θεσπίζει ὅτι ό ἐργάτης πρέπει σ' ὄλη του τή ζωή νά προσαρμόζεται στά συμφέροντα τοῦ κεφαλαίου, ό ἐργάτης πρέπει νά πιστεύει, ὅτι στίς πέντε τό πρωί ἀρχίζει ὀπωσδήποτε ἡ μέρα, ἔστω κι ἄν ὄσ τήν ἀνατολή τοῦ ἡλιου ὑπολείπονται ἀκόμα κάμποσες ὄρες. Κι ἄν ό ἐργάτης δέν κατοικεῖ στό ἐργοστάσιο, θά εἶναι ὑποχρεωμένος νά σηκώνεται στίς τρεῖς τό πρωί, ἴσως καί νωρίτερα, γιά νά προλάβει νά βρῖσκεται στίς 4 στό ἐργοστάσιο! Γιά τούς δημόσιους ὑπαλλήλους τῆσ Πετρούπολησ, ἡ «μέρα» ἀρχίζει στίς 12 τό μεσημέρι ἀκόμα καί στήν 1 μ.μ., οἱ δημόσιοι ὄμως ὑπάλληλοι εἶναι ἐντελῶσ διαφορετικοί ἄνθρωποι... Ἡ «μέρα» γιά τούς ἐργάτες τελειώνει μόνο στίς 10 τό βράδυ καί, βγαίνοντας ἀπό τό ἐργοστάσιο στόν ὄλοσκότεινο δρόμο, ό ἐργάτης δέν πρέπει νά στενοχωριέται γι' αὐτό τό σκοτάδι: πρέπει νά θυμάται καί νά πιστεύει ὅτι μόλις τελείωσε ἡ «μέρα», γιὰτί αὐτό καθορίζει ό νόμος. Γιατί νά μήν καθορίζει ό νόμος ὅτι ἡ «μέρα» γιά τόν ἐργάτη ἀρχίζει ὄταν ἡ σειρήνα τοῦ ἐργοστασίου τόν καλεῖ στό ἐργοστάσιο καί τελειώνει ὄταν ἡ ἴδια σειρήνα καλεῖ τήν ἄλλη βάρδια — αὐτό θά ἦταν πιό ντόμπρο καί πιό δίκαιο! Στήν Ἑλβετία ὑπάρχει κιόλασ ἕνας νόμος πού καθορίζει τί πρέπει νά θεωρεῖται νυκτερινός χρόνος γιά τόν ἐργάτη, μά πού νά σκεφτοῦν οἱ ἔλβετοί ὄλεσ τίς πονηριέσ τῶν ρώσων ἀστυνομικῶν ὑπαλλήλων; στοῦσ τρομεροῦσ αὐτοῦσ ἔλβετοῦσ ἡ «νύχτα» γιά τόν ἐργάτη εἶναι ἡ ἴδια ὄπως καί γιά τούς ἄλλους ἄνθρώπουσ καί συγκεκριμένα ἀπό τίς 8 τό βράδυ ως τίς 5 (ἢ 6) τό πρωί. Ὁ μοναδικός περιορισμός τοῦ νέου νόμου γιά τή «νυκτερινή ἐργασία» συνίσταται στό ὅτι οἱ ἐργάτες, πού δουλεύουν ἔστω καί ἐνμέρει τή

νύχτα, δέν πρέπει νά ἐργάζονται πάνω ἀπό 10 ὥρες τό εἰκοσιτετράωρο. Αὐτό εἶναι ὄλο. Ὁ νόμος δέν ἀπαγορεύει τή νυχτερινή ἐργασία. Ὁ νόμος καί ἀπ' αὐτή τήν ἀποψη ἔμεινε πίσω σχετικά μέ τίς αἰτήσεις τῶν ἐργοστασιαρχῶν τῆς Πετρούπολης, πού ζητοῦσαν πρίν 14 χρόνια (τό 1883) ν' ἀπαγορευτεῖ ἡ νυχτερινή ἐργασία γιά τούς ἐνήλικους ἐργάτες. Συνεπῶς, οἱ ἐργάτες τῆς Πετρούπολης καί στόν τομέα αὐτό θά πετύχαιναν περισσότερο ἀπό τούς ἐργοστασιάρχες, ἂν δέν ἔβαζε ἐμπόδια ἡ κυβέρνησις, πού ὑπεράσπισε τά συμφέροντα τῶν πύο καθυστερημένων ρώσων ἐργοστασιαρχῶν. Ἡ κυβέρνησις δέν ἄκουσε τούς ἐργοστασιάρχες τῆς Πετρούπολης, γιατί δέν ἤθελε νά βλάψει τούς ἐργοστασιάρχες τῆς Μόσχας, πού τίς περισσότερες φορές ἀναγκάζουν τούς ἐργάτες νά ἐργάζονται τή νύχτα. Ὅπως συνήθως, ἡ κυβέρνησις προσπάθησε νά συγκαλύψει μέ ἀπατηλές φράσεις καί διαβεβαιώσεις τή δουλικότητά της ἀπέναντι στά συμφέροντα τῶν *χειρότερων* ἐργοστασιαρχῶν. Τό «Βέστνικ Φινάνσοφ», πού ἐκδίδεται ἀπό τό ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν, παίρνοντας ἀφορμή ἀπό τό νέο νόμο, τόνισε σέ ἐπεξηγηματικό ἄρθρο ὅτι σέ ἄλλα κράτη (λογουχάρη, στή Γαλλία) ἡ νυχτερινή ἐργασία ἀπαγορεύεται. Ὁ δικός μας ὁμως ὁ νόμος, λέει τό ἄρθρο, δέν μποροῦσε νά κάνει τό ἴδιο. «Ὁ περιορισμός τῆς εἰκοσιτετράωρης δουλιᾶς στίς ἐπιχειρήσεις δέν εἶναι πάντοτε δυνατός: ὑπάρχουν πολλοί κλάδοι πού, λόγω τοῦ χαρακτήρα τους, πρέπει νά ἐργάζονται χωρίς διακοπή».

Εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι πρόκειται γιά ὀλότελα κενή ὑπεκφυγή. Γιατί δέν πρόκειται γιά τούς εἰδικούς ἐκείνους κλάδους παραγωγῆς, πού πρέπει νά ἐργάζονται χωρίς διακοπή, ἀλλά γιά ὄλους τούς κλάδους τῆς παραγωγῆς γενικά. Σύμφωνα καί μέ τό σημερινό νόμο ἀκόμα, μέ τίς δυό βάρδιες, ἀδιάκοπη ἐργασία δέν μπορεῖ νά γίνεται χωρίς ὑπερωρίες, γιατί ἡ δουλιά τῆς μέρας ἔχει καθοριστεῖ σέ $11\frac{1}{2}$ ὥρες καί τῆς νύχτας σέ 10 ὥρες, δηλ. συνολικά $21\frac{1}{2}$ ὥρες. Συνεπῶς ὅσον ἀφορᾷ τούς κλάδους παραγωγῆς, πού πρέπει νά ἐργάζονται χωρίς διακοπή ὁ νέος νόμος προβλέπει ὀποσδήποτε ἐξαιρέσεις (δηλ. εἰδικούς κανονισμούς καταρτισμένους ἀπό τό ὑπουργεῖο, γιά τούς ὀποίους θά μιλήσουμε παρακάτω). Δηλαδή δέν ὑπῆρχε ἀπολύτως τίποτε πού νά ἔκανε «ἀδύνατη» τήν ἀπαγόρευση τῆς νυχτερινῆς ἐργασίας. Εἶπαμε κιόλας πῶς ἡ κυβέρνησις θέλει νά παρουσιάζεται ὅτι φροντίζει γιά τήν ὑγεία τῶν ἐργατῶν: νά τί λέει τό ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν γιά τή νυχτερινή ἐργασία: «Οἱ νυχτερινές ἐργασίες εἶναι ἀναμφισβήτητα πύο

κουραστικές, πιά επιβλαβεῖς γιά τήν ὑγεία καί γενικά λιγότερο φυσικές ἀπό τίς ἐργασίες, πού γίνονται μέ τό φῶς τῆς ἡμέρας· ἡ ἐργασία αὐτή εἶναι τόσο πιά βλαβερή, ὅσο πιά πολύωρη καί συνεχῆς εἶναι. Θά νόμιζε κανεῖς ὅτι μιά καί οἱ νυχτερινές ἐργασίες εἶναι βλαβερές, τό καλύτερο ἀπ' ὅλα θά ἦταν νά ἀπαγορευτοῦν καί γιά τούς ἐνήλικους ἐργάτες (ὅπως ἀπαγορεύονται γιά τίς γυναῖκες καί τούς νέους καί τῶν δυό φύλων σέ ὀρισμένους κλάδους παραγωγῆς, καί ὅπως ἀπαγορεύονται ὀψωδῆποτε γιά τά παιδιά), δέν ὑπάρχει ὁμως καμιά βάση γιά ἓνα τέτιο πράγμα, ἀκόμα καί ἀπό τήν ἄποψη τῆς γενικῆς εὐημερίας τοῦ ἐργάτη· μιά μέτρια νυχτερινή ἐργασία εἶναι πιά ἀβλαβῆς γι' αὐτόν ἀπ' ὅτι μιά ἐξαιρετικά πολύωρη ἐργασία τῆς μέρας, πού ὁμως πληρώνεται τό ἴδιο». Νά πόσο ὁμορφα ξέρουν νά ρίχνουν στάχτη στά μάτια τοῦ λαοῦ οἱ ὑπάλληλοι τῆς ρωσικῆς κυβέρνησης! Ἀκόμα καί ἡ ὑπεράσπιση τῶν συμφερόντων τῶν χειρότερων ἐργοστασιαρχῶν παρουσιάζεται σάν φροντίδα γιά τήν «εὐημερία τοῦ ἐργάτη». Καί πόσο ξετσιπωτή εἶναι ἡ δικαιολογία, πού σοφίστηκε τό ὑπουργεῖο: ἡ «μέτρια νυχτερινή ἐργασία», βλέπετε, εἶναι «πιά ἀβλαβῆς ἀπό μιά ἐξαιρετικά πολύωρη ἐργασία τῆς μέρας, πού ὁμως πληρώνεται τό ἴδιο». Τό ὑπουργεῖο θέλει νά πεί ὅτι τόν ἐργάτη τόν ἀναγκάζει νά πηγαίνει στή νυχτερινή δουλιὰ τό χαμηλό μεροκάματο, τόσο χαμηλό, ὥστε ὁ ἐργάτης δέν μπορεῖ νά τά βγάξει πέρα χωρίς μιά ὑπέρμετρα πολύωρη ἐργασία. Καί νά πού τό ὑπουργεῖο, ὄντας πεισμένο ὅτι τά πράγματα θά μείνουν πάντοτε ἔτσι, ὅτι ὁ ἐργάτης δέ θά μπορέσει νά πετύχει καλύτερο μεροκάματο, δηλώνει κυνικά: ἂν ὁ ἐργάτης ἀναγκάζεται νά ἐργάζεται τρομερά πολύ γιά νά θρέψει τήν οἰκογένειά του, ἔχει γι' αὐτόν διαφορά ἂν θά ἐργάζεται περισσότερες ὥρες τῆ μέρα ἢ θά ἐργάζεται τῆ νύχτα; Φυσικά, ἂν ἡ πλειοψηφία τῶν ῥώσων ἐργατῶν ἐξακολουθήσει νά παίρνει τά παλιά μεροκάματα πείνας, ἡ φτώχεια θά τούς ἀναγκάσει νά δουλεύουν περισσότερες ὥρες, πόση ὁμως ξετσιπωσιά χρειάζεται γιά νά ἀποδίδει κανεῖς τό γεγονός ὅτι ἐπιτρέπεται ἡ νυχτερινή ἐργασία στήν ἄθλια κατάσταση τοῦ ἐργάτη! «Ἡ ἐργασία θά πληρώνεται τό ἴδιο», — νά ποιά εἶναι ἡ οὐσία τοῦ ζητήματος γιά τούς ὑπηρετές τοῦ κεφαλαίου, — «ἐνῶ μέ τῆ σημερινή πληρωμή τῆς ἐργασίας ὁ ἐργάτης δέν μπορεῖ νά τά βγάλει πέρα χωρίς ὑπερωρίες». Καί οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι αὐτοῦ τοῦ εἶδους, πού ἐπινοοῦν κουλάκικα ἐπιχειρήματα γιά τούς τσιγκοῦνηδες ἐργοστασιαρχές, τολμοῦν ἀκόμα νά μιλοῦν γιά «ἄποψη τῆς

γενικής εϋημερίας τοῦ ἐργάτη». Δέν εἶναι ὁμως μάταιες οἱ ἐλπίδες τους, ὅτι ὁ ἐργάτης θά εἶναι πάντα τόσο κακομοιριασμένος; ὅτι θά δέχεται πάντα τήν «ἴδια πληρωμή» καί συγκεκριμένα τήν παλιά ἄθλια πληρωμή γιά τήν ἐργασία του; Τό χαμηλό μεροκάματο καί ἡ πολύωρη ἐργάσιμη μέρα πᾶνε πάντοτε μαζί καί τό ἕνα εἶναι ἀδύνατο νά ὑπάρχει χωρίς τό ἄλλο. Ὅταν τό μεροκάματο εἶναι χαμηλό, τότε ὁ ἐργάτης ὑποχρεώνεται νά ἐργάζεται περισσότερες ὥρες, νά ἐργάζεται καί τή νύχτα, γιά νά μπορεῖ νά βγάλει τό ψωμί του. Ὅταν ὁ χρόνος ἐργασίας εἶναι ὑπέρμετρα μεγάλος, τό μεροκάματο θά εἶναι πάντοτε χαμηλό, γιατί, ὅταν ὁ χρόνος ἐργασίας εἶναι μεγάλος, ὁ ἐργάτης παράγει στήν κάθε ὥρα λιγότερα καί πολύ χειρότερα προϊόντα ἀπ' ὅ,τι ὅταν εἶναι μικρή ἡ ἐργάσιμη μέρα· γιατί ὁ ἐργάτης, τσακισμένος ἀπό τήν ὑπέρμετρη ἐργασία, θά μένει πάντοτε κακομοιριασμένος καί ἀνίσχυρος ἀπέναντι στό ζυγό τοῦ κεφαλαίου. Συνεπῶς, ὅταν τό ὑπουργεῖο τῶν ῥώσων ἐργοστασιαρχῶν ὑπολογίζει νά διατηρήσει ἀμετάβλητο τό σημερινό τρομερά χαμηλό μισθό ἐργασίας τῶν ῥώσων ἐργατῶν καί ταυτόχρονα φλυαρεῖ γιά «εϋημερία τῶν ἐργατῶν», — αὐτό δείχνει πεντακάθαρα τήν ὑποκρισία καί τήν ψευτιά τῆς φρασεολογίας του.

V. ΠΩΣ ΑΠΟΔΕΙΧΝΕΙ ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ
 ΟΤΙ Ο ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΥΠΕΡΩΡΙΩΝ ΘΑ ΗΤΑΝ «ΑΔΙΚΙΑ»
 ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΟΥΣ ΕΡΓΑΤΕΣ;

Τό νέο νόμο τόν ἀποκαλέσαμε νόμο γιά τόν περιορισμό τῆς ἐργάσιμης μέρας. Εἶπαμε πῶς πάνω ὅτι ὁ νέος νόμος περιορίσε τήν ἐργάσιμη μέρα σέ $11\frac{1}{2}$ ὥρες (10 ὥρες γιά τή νυχτερινή ἐργασία). Στήν πραγματικότητα ὁμως ὅλα αὐτά δέν εἶναι ἔτσι, ἀλλά πολύ χειρότερα. Ὁ νόμος καθορίζει δλους τοὺς περιορισμούς μόνο σχετικά μέ τή συνηθισμένη, κανονική, ταχτική ἐργασία, χωρίς νά ἀναφέρεται στίς *ὑπερωρίες!* Συνεπῶς στήν πράξη δέν περιορίζεται καθόλου τό «δικαίωμα» τοῦ ἐργοστασιάρχου νά ὑποχρεώνει τοὺς ἐργάτες νά δουλεύουν ἀτέλειωτες ὥρες, ἀκόμα καί 24 ὥρες τό εἰκοσιτετράωρο. Νά τί λέει ὁ νόμος γιά τίς ὑπερωρίες: «Ἐπερωρία θεωρεῖται ἡ δουλιά τοῦ ἐργάτη στή βιομηχανική ἐπιχείρηση τίς ὥρες πού, σύμφωνα μέ τόν κανονισμό ἐσωτερικῆς τάξης, δέν εἶναι ὑποχρεωμένος νά ἐργάζεται. Οἱ ὑπερωρίες δέν ἐπιτρέπονται παρά μόνο ὕστερα ἀπό εἰδική συμφωνία τοῦ διευθυντῆ τῆς βιομη-

χανικῆς ἐπιχείρησης μέ τόν ἐργάτη. Στό συμβόλαιο μίσθωσης μποροῦν νά περιληφθοῦν μόνο ὄροι σχετικά μέ τίς ὑπερωρίες, πού θεωροῦνται ἀπαραίτητες ἐξαιτίας τῶν τεχνικῶν ὄρων τῆς παραγωγῆς». Αὐτό εἶναι ἓνα ἐξαιρετικά σπουδαῖο ἄρθρο τοῦ νέου νόμου καί στρέφεται ὀλοκληρωτικά ἐνάντια στούς ἐργάτες καί ἀφήνει ἐλεύθερο τό πεδίο δράσης στήν αὐθαιρέσια τοῦ ἐργοστασιάρχῃ. Ὡς τά σήμερα οἱ ὑπερωρίες γίνονταν ἀπό ἔθιμο· ὁ νόμος δέ μιλοῦσε γι' αὐτές. Τώρα ἡ κυβέρνησις καθιερώνει μέ νόμο τίς ὑπερωρίες αὐτές. Ἡ προσθήκη τοῦ νόμου, ὅτι γιά τίς ἐργασίες αὐτές ἀπαιτεῖται «εἰδική συμφωνία» τοῦ ἐργάτη μέ τό ἀφεντικό, εἶναι μιὰ κενή φράση χωρίς κανένα νόημα. Ὅλες οἱ ἐργασίες γίνονται ἀπό τοὺς ἐργάτες ὕστερα «ἀπό συμφωνία» μέ τά ἀφεντικά· οἱ ἐργάτες δέν εἶναι δουλοπάροικοι (ἂν καί πάρα πολλοί ἀπό τοὺς ρώσους δημόσιους ὑπαλλήλους θά ἐπιθυμοῦσαν ὀλόψυχα νά τοὺς μετατρέψουν σέ δουλοπάροικους)· ἐργάζονται σάν μισθωτοί, δηλ. ὕστερα ἀπό συμφωνία. Δέν ὑπῆρχε λόγος νά εἰπωθεῖ ὅτι γιά τίς ὑπερωρίες ἀπαιτεῖται συμφωνία. Ἡ κυβέρνησις ἔμπασε στό νόμο αὐτή τήν χωρίς περιεχόμενο φράση γιά νά δημιουργήσῃ τήν ἐντύπωση ὅτι θέλει τάχα νά περιορίσει τίς ὑπερωρίες. Στήν πραγματικότητα ὅμως ἐδῶ δέν ἔχουμε ἀπολύτως κανένα περιορισμό τῶν ὑπερωριῶν· ὅπως προηγούμενα τό ἀφεντικό ἔλεγε στόν ἐργάτη: «ἂν θέλεις, δούλεψε ὑπερωρίες· δέ θέλεις, σέ ἀπολύω!», τά ἴδια θά τοῦ λέει καί τώρα. Μόνο ὡς τά τώρα αὐτό γινόταν ἀπό ἔθιμο, ἐνῶ τώρα θά γίνεται μέ βάση τό νόμο. Πρωτότερα ὁ ἐργοστασιάρχῃς, ἀπολύοντας τόν ἐργάτη γιατί δέ δεχόταν νά ἐργαστεῖ ὑπερωρίες, δέν μπορούσε νά στηριχτεῖ στό νόμο, ἐνῶ τώρα ὁ νόμος τοῦ λέει ἀνοιχτά, πῶς μπορεῖ νά ζορίζει τοὺς ἐργάτες. Ἄντί νά περιορίσει τίς ὑπερωρίες, τό ἄρθρο αὐτό τοῦ νόμου μπορεῖ εὐκόλα νά ὀδηγήσῃ σέ ἀκόμα μεγαλύτερη χρησιμοποίησή τους. Ὁ νόμος δίνει ἀκόμα στό ἀφεντικό τό δικαίωμα νά περιλαβαίνει στό συμβόλαιο τόν ὄρο ὅτι θά γίνονται ὑπερωρίες, ὅταν οἱ ὑπερωρίες «θά εἶναι ἀπαραίτητες ἐξαιτίας τῶν τεχνικῶν ὄρων τῆς παραγωγῆς». Ἡ ἐπιφύλαξη αὐτή δέ θά στενοχωρήσῃ καθόλου τόν ἐργοστασιάρχῃ. Πῶς μπορεῖ νά ξεδιαλύνει κανεῖς ποιές ἐργασίες εἶναι «ἀπαραίτητες ἐξαιτίας τῶν τεχνικῶν ὄρων τῆς παραγωγῆς» καί ποιές δέν εἶναι; Ποιός θά τό ξεκαθαρίσῃ αὐτό; Πῶς μπορεῖ νά ἀναιρεθεῖ ἡ δήλωση τοῦ ἀφεντικοῦ ὅτι ἡ ἐργασία, γιά τήν ὀποία ὑποχρέωσε τόν ἐργάτη νά ἐργαστεῖ ὑπερωρίες, «εἶναι ἀπυραίτητη ἐξαιτίας τῶν τεχνικῶν ὄρων τῆς παραγωγῆς»;

Κανένας δέ θά τό ξεκαθαρίσει αὐτό, κανένας δέν πρόκειται νά ἐλέγξει ἄν εἶναι σωστή ἡ δήλωση τοῦ ἀφεντικοῦ. Ὁ νόμος ἀπλῶς κατοχύρωσε τήν αὐθαιρεσία τῶν ἀφεντικῶν, ὑποδείχνοντάς τους ἕναν πολύ σίγουρο τρόπο γιά νά πιέζουν τοὺς ἐργάτες.

Τώρα, ἀρκεῖ ἀπλῶς νά περιλάβει τό ἀφεντικό στοὺς δρους τοῦ συμβολαίου τή ρήτρα, ὅτι ὁ ἐργάτης δέν ἔχει τό δικαίωμα ν' ἀρνηθεῖ νά δουλέψει τίς ὑπερωρίες, πού «εἶναι ἀπαραίτητες ἐξαιτίας τῶν τεχνικῶν ὄρων τῆς παραγωγῆς», καί ἡ δουλιὰ τοῦ ἐργοστασιάρχῃ εἶναι ἐν τάξει! Ἄν ὁ ἐργάτης ἀποπειραθεῖ νά μὴ δουλέψει ὑπερωρίες θά τόν διώξουν. Καί μετὰ θά δοῦμε (θά σκεφτεῖ ὁ ἐργοστασιάρχῃς) ποιός ἐργάτης θά μπορέσει ν' ἀποδείξει ὅτι ἡ δουλειὰ αὐτή δέν ἦταν «ἀπαραίτητη ἐξαιτίας τῶν τεχνικῶν ὄρων τῆς παραγωγῆς»! Εἶναι γελοῖο καί νά φανταστεῖ κανεὶς ὅτι μπορεῖ ὁ ἐργάτης νά διατυπώσει παρόμοιο παράπονο. Εἶναι περιττό νά ποῦμε ὅτι δέ θά ὑπάρξουν ποτέ τέτια παράπονα καί ὅτι ποτέ δέ θά ἔχουν κανένα ἀποτέλεσμα. Ἔτσι, ἡ κυβέρνησις νομιμοποίησε πέρα γιά πέρα τήν αὐθαιρεσία τῶν ἐργοστασιάρχῶν ὅσον ἀφορᾷ τίς ὑπερωρίες. Πόσο βιάζεται τό ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν νά ἐξυπηρέτησι τοὺς ἐργοστασιάρχῃς καί νά τοὺς μάθει νά χρησιμοποιοῦν ποιό πλατιά τίς ὑπερωρίες, καλυπτόμενοι πίσω ἀπὸ τοὺς νέους νόμους, φαίνεται πολύ καθαρά ἀπὸ τὸν παρακάτω συλλογισμό τοῦ «Βέστνικ Φινάνσοφ»: «Οἱ ὑπερωρίες εἶναι ἀπαραίτητες καί γιά τίς ἐπείγουσες παραγγελίες, πού ὁ ἰδιοκτήτης τῆς φάμπρικας ἢ τοῦ ἐργοστασίου δέν μπορεῖ καθόλου νά τίς προβλέψει* στοὺς κλάδους στοὺς ὁποίους ἡ παραγωγή συνδέεται μέ ὀρισμένες, σύντομες χρονικὲς περιόδους, ἄν γιά τὸν ἰδιοκτήτη τῆς ἐπιχείρησις εἶναι ἀδύνατο ἢ δύσκολο ν' αὐξήσῃ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐργατῶν».

Βλέπετε μέ πόση δεξιοτεχνία «ἐρμηνεύουν» τό νόμο οἱ γεμάτοι ζῆλο λακέδες τῶν ἐργοστασιάρχῶν, πού τρογγυλοκάθονται στὸ ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν! Ὁ νόμος μιλάει μόνο γιά τίς ὑπερωρίες, πού εἶναι ἀπαραίτητες ἐξαιτίας τεχνικῶν ὄρων, ἐνῶ τό ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν σπεύδει νά παραδεχταῖ σάν

* Παλιό τροπάρι! Κάθε χρόνο τὰ ἐργοστάσια τῆς Ρωσίας—ἰδιαίτερα τῆς κεντρικῆς περιοχῆς—παίρνουν πρὶν ἀπὸ τὴν ἐμποροπανήγυρη τοῦ Νίζνι Νόβγκοροντ ἐπείγουσες παραγγελίες καί κάθε χρόνο βεβαιώνουν πανηγυρικά ὄλους τοὺς βλάκες, πού τοὺς πιστεύουν ἢ κάνουν πῶς τοὺς πιστεύουν, ὅτι δέν μποροῦσαν νά τίς προβλέψουν!...

«ἀπαραίτητες» καί τίς ὑπερωρίες σέ περίπτωση «ἀπρόβλεπτων» (;!) παραγγελιῶν καί μάλιστα σέ περίπτωση πού ὁ ἐργοστασιάρχης «δυσκολεύεται» ν' αὐξήσει τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν! Αὐτό εἶναι πιά πραγματικός χλευασμός τῶν ἐργατῶν! Γιατί ὁ κάθε καπάτσος ἐργοστασιάρχης πάντοτε μπορεῖ νά πεί ὅτι τοῦ εἶναι «δύσκολο». Ν' αὐξήσει τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν — σημαίνει νά μισθώσει καινούργιους, σημαίνει νά ἐλαττώσει τόν ἀριθμό τῶν ἀνέργων, πού στριμώχνονται ἔξω ἀπό τήν πόρτα τοῦ ἐργοστασίου, σημαίνει νά μειώσει τό συναγωνισμό ἀνάμεσα στούς ἐργάτες, νά κάνει τούς ἐργάτες πιά ἀπαιτητικούς, νά δεχτεῖ, ἴσως, νά πληρώσει μεγαλύτερο μεροκάματο. Εἶναι αὐτονόητο, ὅτι δέν ὑπάρχει κανένας ἐργοστασιάρχης, πού δέ θά τό θεωροῦσε αὐτό «δύσκολο» γιά τόν ἑαυτό του. Μιά τέτια ἀθαιρεσία τοῦ ἐργοστασιάρχου στό ζήτημα τοῦ καθορισμοῦ τῶν ὑπερωριῶν ἐκμηδενίζει κάθε σημασία τοῦ νόμου γιά τήν ἐλάττωση τῆς ἐργάσιμης μέρας. Γιά πάρα πολλοὺς ἐργάτες δέ θά γίνεи καμιά ἐλάττωση τῶν ὥρων ἐργασίας, γιατί θά ἐξακολουθοῦν νά ἐργάζονται ὅπως καί πρῶτα 15-18 ὥρες καί περισσότερο, μένοντας στό ἐργοστάσιο καί τίς νύχτες γιά ὑπερωρίες. Ὁ παραλογισμός τοῦ νόμου γιά περιορισμό τῆς ἐργάσιμης μέρας χωρίς ἀπαγόρευση (ἢ τουλάχιστον περιορισμό) τῶν ὑπερωριῶν εἶναι τόσο ἐξόφθαλμος, πού ὅλα τά προκαταρκτικά νομοσχέδια πρόβλεπαν νά περιοριστοῦν οἱ ὑπερωρίες. Οἱ ἐργοστασιάρχες τῆς Πετρούπολης (οἱ ἴδιοι οἱ ἐργοστασιάρχες!) ζήτησαν ἀπό τό 1883 ἀκόμα νά περιοριστοῦν οἱ ὑπερωρίες σέ μιά ὥρα τῆ μέρα. Ὅταν ἡ κυβέρνηση, τρομοκρατημένη ἀπό τίς ἀπεργίες τῆς Πετρούπολης τοῦ 1895-1896, ὄρισε ἀμέσως μιά ἐπιτροπή γιά τή σύνταξη νόμου γιά τόν περιορισμό τῆς ἐργάσιμης μέρας, καί ἡ ἐπιτροπή αὐτή πρότεινε ἐπίσης νά περιοριστοῦν οἱ ὑπερωρίες καί συγκεκριμένα σέ 120 ὥρες τό χρόνο*. Ἡ κυβέρνηση, ἀπορίπτοντας ὅλες τίς προτάσεις γιά ὁποιοδήποτε περιορισμό τῶν ὑπερωριῶν, ἀνέλαβε ἀπροκάλυπτα μέ τήν πράξη της αὐτή τήν ὑπεράσπιση τῶν συμφερόντων τῶν χειρότερων ἐργοστασιάρχων, νομιμοποίησε ἀπροκάλυπτα τήν πλήρη ὑποταγή τῶν ἐργατῶν καί ἔδειξε πεντακάθαρα τήν πρόθεσή της νά τ' ἀφήσει ὅλα ὅπως ἦταν παλιά, ξεφεύγοντας μέ φράσεις, πού δέ λένε τίποτε. Τό

* Ἀκόμα καί τό ἴδιο τό ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν, ἐπεξηγώντας τό νέο νόμο, δέν μποροῦσε νά μήν ἀναγνωρίσει ὅτι «εἶναι κάπως ἄστοχο νά ἐπιτρέπονται οἱ ὑπερωρίες» («Βέστνικ Φινάνσοφ»).

ύπουργεῖο Οἰκονομικῶν, πού τσακίζεται γιά τά συμφέροντα τῶν ἐργοστασιαρχῶν, τράβηξε τόσο μακριά, πού βάλθηκε ν' ἀποδείξει ὅτι θά ἦταν τάχα «ἀδικία καί γιά τόν ἴδιο τόν ἐργάτη» νά περιοριστοῦν οἱ ὑπερωρίες. Ὅριστε ποιοί εἶναι οἱ συλλογισμοί αὐτοί, πάνω στούς ὁποίους εἶναι ἀφέλιμο νά σκεφτεῖ ὁ κάθε ἐργάτης. «Ἡ στέρηση ἀπό τόν ἐργάτη τοῦ δικαιώματος νά δουλεύει στό ἐργοστάσιο πάνω ἀπό τόν καθορισμένο ἀριθμό ὥρων τό εἰκοσιτετράωρο θά ἦταν δύσκολο νά ἐφαρμοστεῖ στήν πράξη» (γιατί; μήπως γιατί οἱ ἐπιθεωρητές ἐργασίας ἐκπληρώνουν ἄθλια τίς ὑποχρεώσεις τους, ἐπειδή φοβοῦνται περισσότερο κι ἀπό τή φωτιά μή τυχόν θίξουν τοὺς κ.κ. ἐργοστασιάρχες; Μήπως γιατί, ἐφόσον ὁ ρῶσος ἐργάτης δέν ἔχει δικαιώματα καί δέν τολμᾷ νά μιλήσει, εἶναι δύσκολο νά πραγματοποιηθοῦν ὅλες οἱ μεταρρυθμίσεις πρὸς ὄφελός του; Τό ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν, χωρίς νά τό ἀντιλαμβάνεται, εἶπε τήν ἀλήθεια: πραγματικά, ἐφόσον οἱ ρῶσοι ἐργάτες, ὅπως καί ὅλος ὁ ρωσικός λαός, θά μένουν χωρίς δικαιώματα ἀπέναντι στήν ἀστυνομική κυβέρνηση, ἐφόσον δέ θά ἔχουν πολιτικά δικαιώματα, — καμιά μεταρύθμιση δέ θά ἔχει ἀποτελέσματα)... «καί θά ἦταν ἀδικία ἀπέναντι στόν ἐργάτη: δέν μπορεί νά καταδιώκεται ἕνας ἄνθρωπος ἐπειδή ζητάει νά βρεῖ μέσα γιά τήν ὑπαρξή του, ἐπειδή ἐντείνει τίς δυνάμεις του κάποτε μάλιστα πέρα ἀπό τά ὄρια φτάνοντας στό σημεῖο ὅπου ἡ ἐργασία του μπορεί ν' ἀποβεῖ βλάβερή γιά τήν υἰεγία». Νά πόσο οὐμανιστική καί φιλόανθρωπη εἶναι ἡ ρωσική κυβέρνηση! Ρῶσε ἐργάτη, νά ὑποκλίνεσαι καί νά εὐγνωμονεῖς! Ἡ κυβέρνηση εἶναι τόσο εὐσπλαχνική, ὥστε «δέ σοῦ στερεῖ» τό «δικαίωμα» νά ἐργάζεσαι ἔστω καί 18, ἔστω καί 24 ὥρες τό εἰκοσιτετράωρο, ἡ κυβέρνηση εἶναι τόσο δίκαιη ὥστε δέ θέλει νά σέ καταδιώκει γιά τό γεγονός ὅτι ὁ ἐργοστασιάρχης σέ ἀναγκάζει νά τσακίζεσαι στή δουλιά! Σ' ὅλες τίς ἄλλες χῶρες γιά δουλιά στό ἐργοστάσιο πέρα ἀπό τίς καθορισμένες ὥρες *καταδιώκουν* τόν ἐργοστασιάρχη καί ὄχι τόν ἐργάτη... οἱ δικοί μας δημόσιοι ὑπάλληλοι τό ξέχασαν αὐτό. Μά καί πῶς μποροῦν οἱ ρῶσοι δημόσιοι ὑπάλληλοι νά τολμήσουν νά *καταδιώξουν* τοὺς κ.κ. ἐργοστασιάρχες! Ἐλεος, πῶς μπορεί νά γίνει αὐτό! Θά δοῦμε ἀμέσως ὅτι οἱ κ.κ. ἐργοστασιάρχες δέ θά καταδιώκονται ἀκόμα καί γιά τήν παράβαση τοῦ νέου αὐτοῦ νόμου. Σέ ὅλες τίς ἄλλες χῶρες οἱ ἐργάτες γιά τήν «ἐξέυρεση μέσων ὑπαρξης» ἔχουν τό δικαίωμα νά ὀργανώνουν σωματεῖα, ταμεῖα ἀλληλοβοήθειας, νά προβάλλουν ἀνοιχτή ἀντί-

σταση στὸν ἐργοστασιάρχη, νὰ τοῦ προτείνουν τοὺς ὄρους τους, νὰ ὀργανώνουν ἀπεργίες. Στὴ χώρα μας δὲ συνηθίζεται αὐτό. Σὲ ἀντάλλαγμα στὴ χώρα μας παραχωρήθηκε στους ἐργάτες «τὸ δικαίωμα» νὰ ἐργάζονται «παραπάνω» ὅσοσδήποτε ὥρες τὸ εἰκοσιτετράωρο. Γιατί αὐτοὶ οἱ ἀνθρωπιστές ὑπάλληλοι δὲν πρόσθεσαν ὅτι ἡ δίκαιη κυβέρνησις «δὲν ἀφαιρεῖ» ἀπὸ τοὺς ῥώσους ἐργάτες οὔτε τὸ «δικαίωμα» νὰ βρεθοῦν χωρὶς δίκη στὴ φυλακὴ ἢ νὰ τρῶνε ξύλο ἀπὸ ὅποιονδήποτε ἀστυνομικό μπασιμπουζούκο γιὰ κάθε ἀπόπειρα νὰ ὑπερασπίσουν τὸν ἑαυτὸ τους ἀπὸ τὸ ζυγὸ τῶν κεφαλαιοκρατῶν;

VI. ΤΙ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΠΑΡΕΧΕΙ Ο ΝΕΟΣ ΝΟΜΟΣ ΣΤΟΥΣ ΥΠΟΥΡΓΟΥΣ;

Δείξαμε πῶς ἀνω ὅτι στὰ οὐσιαστικότερα σημεῖα ὁ νέος νόμος δὲ θέσπισε ὑποχρεωτικούς γιὰ ὅλους, συγκεκριμένους καὶ ἀμετάβλητους κανόνες: ἡ κυβέρνησις προτίμησε νὰ παραχωρήσει περισσότερα δικαιώματα στὴ διοίκηση (συγκεκριμένα στους ὑπουργούς) γιὰ νὰ μποροῦν νὰ εἰσάγουν κάθε εἶδους διατάξεις καὶ διευκολύνσεις γιὰ τοὺς ἐργοστασιάρχες, νὰ μποροῦν νὰ παρεμποδίζουν τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ νέου νόμου κτλ. Τὰ δικαιώματα πού παρέχει ὁ νέος νόμος στους ὑπουργούς εἶναι ἐξαιρετικά πλατιά καὶ μεγάλα. Στους ὑπουργούς (συγκεκριμένα στὸν ὑπουργὸ Οἰκονομικῶν ἢ στὸν ὑπουργὸ Συγκοινωνίας κτλ. σὲ συμφωνία μὲ τὸν ὑπουργὸ Ἑσωτερικῶν) «παρέχεται» τὸ δικαίωμα νὰ ἐκδίδουν λεπτομερειακοὺς κανονισμούς γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ νέου νόμου. Στὴν ἀπόλυτη ἀρμοδιότητα τῶν ὑπουργῶν ἀφήνονται ἕνα σωρὸ ζητήματα, πού ἀφοροῦν ἀπὸ τίς *πῶς ποικίλες* πλευρὲς ὅλα τὰ ἄρθρα τοῦ νέου νόμου. Τὰ δικαιώματα τῶν ὑπουργῶν εἶναι τόσο μεγάλα, ὥστε στὴν οὐσία ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ νέου νόμου ἐξαρτιέται ὀλοκληρωτικά ἀπ' αὐτούς· ἂν θέλουν μποροῦν νὰ ἐκδόσουν τέτοιους κανονισμούς, ὥστε νὰ ἐφαρμόζεται πραγματικά ὁ νόμος· ἂν θέλουν — νὰ ἐνεργήσουν κατὰ τέτιον τρόπο, ὥστε νὰ μὴ ἐφαρμόζεται καθόλου ὁ νόμος. Πραγματικά, κοιτάξτε, τί εἶδους ἀκριβῶς κανονισμούς μποροῦν νὰ ἐκδίδουν οἱ ὑπουργοὶ «γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ παρόντος νόμου» (αὐτὴ τὴ διατύπωση χρησιμοποιεῖ ὁ νόμος· εἶδαμε κιόλας πόσο ἔξυπνα ξέρει «ν' ἀναπτύσσει» τὸ νόμο τὸ ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν — τὸν ἀναπτύσσει μὲ τέτιον τρόπο, ὥστε οἱ ἐργάτες, κατὰ τὴ γνώμη του,

πρέπει νά εἰδωμονοῦν τήν κυβέρνησιν, ἐπειδή δέν τοὺς καταδιώκει γιά ὑπέρμετρη ἐργασία καί δέν τοὺς «στερεῖ τό δικαίωμα» νά ἐργάζονται ἔστω καί 24 ὥρες τό εἰκοσιτετράωρο). Θά ἀπαριθμούσαμε ὅλες τίς κατηγορίες τῶν κανονισμῶν αὐτῶν, ἂν αὐτό ἦταν δυνατό, ἢ ἀλήθεια, ὅμως, εἶναι ὅτι, ἐκτός ἀπό τά ζητήματα πού ἀναφέρονται στό νόμο καί ὑπάγονται γιά λύσιν στοὺς ὑπουργικούς κανονισμούς, ὁ νόμος δίνει στοὺς ὑπουργούς τό δικαίωμα νά ἐκδίδουν καί ἄλλους κανονισμούς, χωρίς κανένα περιορισμό. Στούς ὑπουργούς παρέχεται τό δικαίωμα νά ἐκδίδουν κανονισμούς γιά τή διάρκειά τῆς ἐργασίας. Συνεπῶς, ὁ νόμος γιά τή διάρκειά τῆς ἐργασίας εἶναι ἕνα πράγμα, καί ἐπιπλέον θά ἔχουμε στήν περίπτωσιν αὐτή καί τοὺς κανονισμούς τῶν ὑπουργῶν γιά τό ἴδιο ζήτημα. Οἱ ὑπουργοί μποροῦν νά ἐκδίδουν κανονισμούς πού νά ρυθμίζουν τίς βάρδιες, μποροῦν, ὅμως, καί νά μήν ἐκδίδουν τέτοιους κανονισμούς, γιά νά μήν ἐνοχλοῦν τοὺς ἐργοστασιάρχες. Στούς ὑπουργούς παρέχεται τό δικαίωμα νά ἐκδίδουν κανονισμούς πού νά κανονίζουν τόν ἀριθμό τῶν συνεργειῶν (δηλ. πόσες βάρδιες θά ὑπάρχουν, πόσες βάρδιες μποροῦν νά ὑπάρχουν στό εἰκοσιτετράωρο), γιά τά διαλείμματα κτλ. Ὁ νόμος προσθέτει: κτλ. (καί τά λοιπά), δηλ. ἐκδίδετε ὅ,τι θέλετε. Ἄν δέ θελήσουν οἱ ὑπουργοί, δέ θά ὑπάρχει κανένας κανονισμός γιά τά διαλείμματα καί οἱ ἐργοστασιάρχες θά ἐξακολουθοῦν, ὅπως καί τώρα, νά πιέζουν τοὺς ἐργάτες καί νά μήν τοὺς δίνουν τή δυνατότητα νά πηγαίνουν σπῆτι τους νά φᾶνε τό μεσημέρι, ἢ στίς μάνες νά ταῖζουν τά παιδιά τους. Στούς ὑπουργούς παρέχεται τό δικαίωμα νά ἐκδίδουν κανονισμούς γιά τίς ὑπερωρίες καί συγκεκριμένα: γιά τήν ἐκτέλεσίν τους, τήν κατανομή καί τόν ὑπολογισμό τους. Συνεπῶς, οἱ ὑπουργοί ἔχουν ἐδῶ ἐλεύθερο τό πεδίο. Οἱ ὑπουργοί μποροῦν ἀπλούστατα νά τροποποιεῖν τίς ἀπαιτήσεις τοῦ νόμου, δηλ. καί νά τίς ἐπιτείνουν καί νά τίς μειώσουν (ὁ νόμος σκόπιμα ἐπιφύλαξε ἴσα-ἴσα στοὺς ὑπουργούς τό δικαίωμα νά μειώσουν τίς ἀπαιτήσεις τοῦ νέου νόμου σχετικά μέ τοὺς ἐργοστασιάρχες) σέ τρεῖς περιπτώσεις: πρῶτο, «ὅταν αὐτό θά θεωρεῖται ἀναγκαῖο λόγῳ τοῦ χαρακτήρα τῆς παραγωγῆς (ἀδιάκοπη παραγωγή κλπ.)». Ὁ νόμος προσθέτει καί πάλι αὐτό τό «καί τά λοιπά», δίνοντας στοὺς ὑπουργούς τό δικαίωμα νά ἐπικαλοῦνται ὅποιοδῆποτε «χαρακτήρα τῆς παραγωγῆς». Δεύτερο, «λόγῳ τοῦ χαρακτήρα τῶν ἐργασιῶν (περιποίηση τῶν ἀτμολεβήτων, τῶν λουριῶν μετάδοσης, τρέχουσες καί ἑκτακτες ἐπισκευές κτλ.)». Καί ξανά «καί τά

λοιπά»! Τρίτο, «καί σέ άλλες πολύ σπουδαῖες, ἐξαιρετικές περιπτώσεις». Ἐπειτα οἱ ὑπουργοί μποροῦν νά καθορίζουν ποιοί κλάδοι παραγωγῆς εἶναι ἰδιαίτερα βλαβεροί γιά τήν ὑγεία τῶν ἐργατῶν (μποροῦν ὅμως καί νά μήν καθορίζουν: ὁ νόμος δέν τούς ὑποχρεώνει νά τό κάνουν, ἀπλῶς καί μόνο τούς παρέχει τό δικαίωμα. . . , ἄν καί τό δικαίωμα αὐτό τό εἶχαν καί προηγουμένα, δέν ἤθελαν ὅμως νά τό χρησιμοποιοῦν!), καί νά ἐκδίδουν εἰδικούς κανονισμούς γιά τούς κλάδους αὐτούς. Οἱ ἐργάτες βλέπουν τώρα γιατί εἶπαμε ὅτι δέν μποροῦμε ν' ἀπαριθμήσουμε τά ζητήματα, πού ἡ λύση τους ἀφέθηκε στήν ἀρμοδιότητα τῶν ὑπουργῶν: στό νόμο παντοῦ ἔχει μπεῖ ἐδῶ: «κτλ.» καί «κ.ο.κ.». Γενικά τούς ρωσικούς νόμους μποροῦμε νά τούς χωρίσουμε σέ δύο κατηγορίες: σέ νόμους πού παραχωροῦν ὀρισμένα δικαιώματα στούς ἐργάτες καί στόν ἀπλό λαό γενικά, καί σέ νόμους πού ἀπαγορεύουν κάτι καί ἐπιτρέπουν στούς δημόσιους ὑπαλλήλους ν' ἀπαγορεύουν. Στούς πρώτους νόμους ὅλα, καί τά πιό μικρά δικαιώματα τῶν ἐργατῶν, ἀπαριθμοῦνται μέ ἀπόλυτη ἀκρίβεια (ἀκόμα λχ., καί τό δικαίωμα τῶν ἐργατῶν νά μήν πηγαίνουν στή δουλιά ἀπό δικαιολογημένες αἰτίες) καί ἀκόμα καί ἡ ἐλάχιστη παρέκκλιση, τιμωρεῖται μέ τίς πιό σκληρές ποινές. Στούς νόμους αὐτούς δέ θά συναντήσετε ποτέ κανένα «κτλ.» ἢ «κ.ο.κ.». Στούς νόμους τῆς δεύτερης κατηγορίας δίνονται πάντοτε μόνο οἱ γενικές ἀπαγορεύσεις *χωρίς καμιά ἀκριβῆ ἀπαρίθμηση*, ἔτσι πού ἡ διοίκηση μπορεῖ ν' ἀπαγορεύει *ὅλα ὅσα θέλει* στούς νόμους αὐτούς ὑπάρχουν πάντοτε μικρές, μά πολύ σπουδαῖες προσθήκες: «κλπ.», «κ.ο.κ.». Οἱ λεξοβλές αὐτές δείχνουν παραστατικά τήν παντοδυναμία τῶν ρώσων δημοσίων ὑπαλλήλων, τήν πλέρια ἔλλειψη δικαιωμάτων τοῦ λαοῦ ἀπέναντί τους: τήν ἀνοησία καί τήν ἀγριότητα τῆς ἀπαισίας ὑπαλληλοκρατίας καί γραφειοκρατίας, πού διαποτίζει πέρα γιά πέρα ὅλα τά ἰδρύματα τῆς αὐτοκρατορικῆς ρωσικῆς κυβέρνησης. Κάθε νόμο, πού θά μποροῦσε νά δώσει ἔστω καί ἐλάχιστο ὄφελος, τόν μπερδεύει αὐτή ἡ γραφειοκρατία σέ τέτιο βαθμό, πού ἡ ἐφαρμογή τοῦ νόμου ἀναβάλλεται ἐπ' ἀόριστον· καί δέν εἶναι μόνο αὐτό: ἡ ἐφαρμογή τοῦ νόμου ἀφήνεται στήν ἀπόλυτη δικαιοδοσία τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων πού, ὅπως ξέρει ὁ καθένας, εἶναι πρόθυμοι «νά ἐξυπηρετήσουν» μ' ὄλη τήν ψυχή τους κάθε γεμάτο πορτοφόλι καί, μόλις παρουσιαστεῖ ἡ εὐκαιρία, νά κάνουν παλιανθρωπιές σέ βάρος τοῦ ἀπλοῦ λαοῦ. Ἡ ἐκδοση ὄλων αὐτῶν τῶν κανονισμῶν «γιά τήν ἀνά-

πτυξη τοῦ παρόντος νόμου» ἔχει ἀνατεθεῖ μόνο στοὺς ὑπουργούς, δηλ. οἱ ὑπουργοὶ μποροῦν νὰ τοὺς ἐκδόσουν, μποροῦν ὁμως καὶ νὰ μὴν τοὺς ἐκδόσουν. Ὁ νόμος δὲν τοὺς ὑποχρεώνει καθόλου. Ὁ νόμος δὲν ὀρίζει προθεσμία: μποροῦν νὰ τοὺς ἐκδόσουν τώρα ἀμέσως, μποροῦν ὁμως νὰ τοὺς ἐκδόσουν καὶ ὕστερα ἀπὸ δέκα χρόνια. Εἶναι φανερό ὅτι ἡ ἀπαρίθμηση *μερικῶν* κανονισμῶν, πού ἀναφέρονται στὸ νόμο, χάνει στὴν περίπτωση αὐτὴ κάθε νόημα καὶ κάθε σημασία: πρόκειται γιὰ κούφια λόγια, πού καλύπτουν ἀπλῶς τὴν ἐπιθυμία τῆς κυβέρνησης νὰ ἐξασθενίσει τὴν ἰσχύ τοῦ νόμου στὴν πρακτικὴ του ἐφαρμογῇ. Σχεδόν κάθε νόμος, πού ἀφορᾷ τὴ ζωὴ τῶν ἐργατῶν, παρέχει τεράστια δικαιώματα στοὺς ὑπουργούς μας. Καὶ καταλαβαίνουμε πολὺ καλά, γιατί ἡ κυβέρνηση ἐνεργεῖ κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο: θέλει νὰ ἐξυπηρετήσῃ ὅσο τὸ δυνατό περισσότερο τοὺς κ.κ. ἐργοστασιάρχες. Γιὰ τὸν ἐργοστασιάρχη εἶναι πολὺ πιὸ εὐκόλο νὰ ἐπηρεάσῃ τὸν ὑπάλληλο, πού ἐφαρμόζει αὐτὸ τὸ νόμο, παρά τὴν ἴδια τὴν ἐκδότη τοῦ νόμου. Ὁ καθένας ξέρει πόσο εὐκόλα φτάνουν οἱ καρχαρίες κεφαλαιοκράτες μας στὰ σαλόνια τῶν κ.κ. ὑπουργῶν γιὰ εὐχάριστες συζητήσεις μαζί τους, πόσο φιλικὰ κερνιοῦνται στὰ γεύματά τους: μέ πόση εὐγένεια προσφέρουν στοὺς ἀργυρώνητους ὑπαλλήλους τῆς αὐτοκρατορικῆς κυβέρνησης φιλοδωρήματα ἀπὸ δεκάδες κι ἑκατοντάδες χιλιάδες ρούβλια (αὐτὸ γίνεται καὶ ἄμεσα, μέ τὴ μορφή δωροδοκίας, καὶ ἔμμεσα, μέ τὴ μορφή παροχῆς «ιδρυτικῶν» μετοχῶν ἐταιριῶν ἢ μέ τὴ μορφή παροχῆς τιμητικῶν καὶ προσοδοφόρων θέσεων στίς ἐταιρίες αὐτές). Ἔτσι, ὅσο περισσότερα δικαιώματα παρέχει ὁ νέος νόμος στοὺς δημόσιους ὑπαλλήλους σχετικὰ μέ τὴν ἐφαρμογῇ τοῦ νόμου αὐτοῦ, τόσο πιὸ ἐπωφελῆς θὰ εἶναι καὶ γιὰ τοὺς *δημόσιους ὑπαλλήλους* καὶ γιὰ τοὺς *ἐργοστασιάρχες*: οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι ἔχουν ὄφελος γιατί θὰ μποροῦν νὰ βουτηξοῦν κι ἄλλα: οἱ ἐργοστασιάρχες γιατί θὰ μποροῦν πιὸ εὐκόλα νὰ πετύχουν προνόμια καὶ χατίρια. Γιὰ παράδειγμα θὰ θυμίσουμε στοὺς ἐργάτες δύο περιπτώσεις, πού δείχνουν πού ὀδηγοῦν στὴν πράξη οἱ ὑπουργικοὶ αὐτοὶ κανονισμοί, πού ἐκδίδονται *γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ νόμου*. Ὁ νόμος τῆς 3 Ἰουνίου 1886 καθόριζε ὅτι τὰ πρόστιμα εἶναι χρήματα τῶν ἐργατῶν καὶ πρέπει νὰ ξοδεύονται γιὰ τίς ἀνάγκες τους. Ὁ ὑπουργὸς «ἀνέπτυξε» τὸ νόμο αὐτὸ ἔτσι πού στὴν Πετρούπολη, λχ., δὲν ἐφαρμοζόταν ἐπὶ ὀλόκληρα 10 χρόνια καὶ ὅταν ἄρχισε νὰ ἐφαρμόζεται, τὰ πάντα παραδόθηκαν στὰ χέρια τοῦ ἐργοστα-

σιάρχη, από τόν όποιο ό έργάτης είναι ύποχρεωμένος νά ζητάει τά χρήματά του σάν έλεημοσύνη. Άλλο παράδειγμα. Ό ίδιος νόμος (της 3 του Ίουνη 1886) καθορίζει ότι ή πληρωμή πρέπει νά γίνεται τό λιγότερο δυό φορές τό μήνα, ένώ ό ύπουργός «άνέπτυξε» τό νόμο αυτό έτσι ώστε οι έργοστασιάρχες έχουν τό δικαίωμα νά καθυστερούν ένάμισυ μήνα τά μεροκάματα του έργάτη πού είναι καινούργιος στό έργοστάσιο. Ύστερα άπ' αυτό κάθε έργάτης καταλαβαίνει περίφημα, γιατί και στην περίπτωση αυτή δόθηκε στους ύπουργούς τό δικαίωμα «νά άναπτύσσούν» τό νόμο. Καί οι έργοστασιάρχες τό καταλαβαίνουν αυτό περίφημα και έβαλαν κιόλας μπρός τά δικά τους μέσα. Είδαμε παραπάνω ότι στους ύπουργούς «παρέχεται τό δικαίωμα» νά εκδίδουν κανονισμούς για τίς ύπερωρίες. Οι έργοστασιάρχες άρχισαν κιόλας νά πιέζουν τήν κυβέρνηση νά μήν περιορίζει τίς ύπερωρίες. Ή έφημερίδα «Μοσκόβκιγε Βέντομοστι», πού ύπερασπίζει πάντοτε μέ τόσο ζήλο τά συμφέροντα των χειρότερων έργοστασιάρχων, πού τόσο επίμονα παρακινεί τήν κυβέρνηση νά διαπράττει τίς πιό θηριώδικες και σκληρές πράξεις και έχει τόσο τεράστια έπιροή «στους άνώτερους κύκλους» (δηλ. στους άνώτερους δημόσιους υπάλληλους, στους ύπουργούς κτλ.), ή έφημερίδα αυτή άρχισε κιόλας όλόκληρη έκστρατεία, επιμένοντας ότι δέν πρέπει νά περιορίζονται οι ύπερωρίες. Οι έργοστασιάρχες έχουν χίλιους δυό τρόπους νά πιέζουν τήν κυβέρνηση: έχουν τίς εταιρίες και τά ιδρύματά τους: οι έργοστασιάρχες είναι μέλη πολλών κυβερνητικών έπιτροπών και συμβουλίων (λογουχάρη, της Έπιτροπής για τίς έργοστασιακές ύποθέσεις κτλ.), οι έργοστασιάρχες μπορούν νά επισκέπτονται αυτοπροσώπως τους ύπουργούς, οι έργοστασιάρχες μπορούν νά δημοσιεύουν όσα θέλουν για τίς έπιθυμίες και τίς διεκδικήσεις τους, και ό τύπος έχει σήμερα τεράστια σημασία. Άντίθετα, οι έργάτες δέν έχουν κανένα νόμιμο μέσο νά πιέζουν τήν κυβέρνηση. Στους έργάτες δέν άπομένει παρά μόνο ένα πράγμα: νά ένώνονται, νά καλλιεργοούν σ' όλους τους έργάτες τή συνείδηση των συμφερόντων τους, σάν ανθρώπων πού άνήκουν στην ίδια τάξη και μέ τίς ένωμένες δυνάμεις τους νά προβάλλουν αντίσταση στην κυβέρνηση και στους έργοστασιάρχες. Ό κάθε έργάτης βλέπει τώρα ότι ή εφαρμογή του νέου νόμου έξαρτιέται όλόκληρωτικά από τό ποιός θά άσκει μεγαλύτερη πίεση στην κυβέρνηση: οι έργοστασιάρχες είτε οι έργάτες. Μόνο μέ τήν πάλη, μέ τή συνειδητή και σταθερή πάλη πέτυχαν οι έργάτες

τήν έκδοση τοῦ νόμου αὐτοῦ. Μόνο μέ τήν πάλη μποροῦν νά πετύχουν νά ἐφαρμόζεται πραγματικά ὁ νόμος αὐτός καί νά ἐφαρμόζεται πρὸς τό συμφέρον τῶν ἐργατῶν. Χωρίς ἐπίμονη πάλη, χωρίς σταθερή ἀπάντηση τῶν ἐνωμένων ἐργατῶν σέ κάθε ἀξίωση τῶν ἐργοστασιαρχῶν, ὁ νέος νόμος θά μένει ἕνα κουρελόχαρτο, μιὰ ἀπό κείνες τίς κομπές καί ἀπατηλές ταμπέλες, πού χρησιμοποιοεῖ ἡ κυβέρνησή μας προσπαθώντας νά ἐξωραΐσει τό τελείως σαθρό οἰκοδόμημα τῆς ἀστυνομικῆς αὐθαιρεσίας, τῆς ἔλλειψης δικαιωμάτων καί τῆς καταπίεσης τῶν ἐργατῶν.

VII. ΠΩΣ Η «ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ» ΜΑΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΠΕΡΙΚΟΒΕΙ ΤΙΣ ΓΙΟΡΤΕΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΕΡΓΑΤΕΣ

Ἐκτός ἀπό τίς διατάξεις πού ἀφοροῦν τό χρόνο ἐργασίας ὁ νέος νόμος περιέχει καί μιὰ διάταξη γιά ὑποχρεωτική ἀργία τῶν ἐργοστασιακῶν ἐργατῶν τίς Κυριακές καί τίς γιορτές. Οἱ δουλοπρεπεῖς γραφιάδες, πού εἶναι τόσο πολλοί ἀνάμεσα στούς ρώσους δημοσιογράφους καί δημοσιολόγους, ἔσπευσαν κιόλας νά ἀνεβάσουν στά οὐράνια τήν κυβέρνησή μας γιά τίς διατάξεις αὐτές καί τόν ἀνθρωπισμό της. Θά δοῦμε τώρα ὅτι ὁ ἀνθρωπιστικός αὐτός νόμος στήν πραγματικότητα ἐπιδιώκει νά περικόψει τίς γιορτές γιά τοὺς ἐργάτες. Πρῶτα ὅμως ἄς ἐξετάσουμε τίς γενικές διατάξεις γιά τήν ἀργία τῆς Κυριακῆς καί τῶν ἑορτῶν. Θά σημειώσουμε πρὶν ἀπ' ὅλα ὅτι οἱ ἐργοστασιάρχες τῆς Πετρούπολης εἶχαν ζητήσει ἐδῶ καί 14 χρόνια (τό 1883) τήν καθιέρωση ἀργίας γιά τίς Κυριακές καί τίς γιορτές. Συνεπῶς, καί στήν περίπτωση αὐτή ἡ ρωσική κυβέρνηση, ἀπλῶς φρέναρε καί τράβηξε σέ μᾶκρος τήν ὑπόθεση, ἀντιτασσόμενη στή μεταρρύθμιση ὅσον καιρό τῆς ἦταν δυνατό. Σύμφωνα μέ τό νόμο, στόν κατάλογο τῶν ἑορτῶν, κατά τίς ὁποῖες δέν ἐπιτρέπεται ἡ ἐργασία, περιλαμβάνονται ὑποχρεωτικά ὅλες οἱ Κυριακές σὺν 14 ἄλλες γιορτές — γι' αὐτές θά μιλήσουμε λεπτομερειακά παρακάτω. Ὁ νόμος δέν ἀπαγορεύει ἀπόλυτα τήν ἐργασία τίς γιορτές, τήν ἐπιτρέπει ὅμως κάτω ἀπό τοὺς ἐξῆς περιοριστικούς ὅρους: ἀπαιτεῖται πρῶτο, «ἀμοιβαία συμφωνία» τοῦ ἐργοστασιάρχου καί τῶν ἐργατῶν· δεύτερο, ἡ ἐργασία τῆ μέρα τῆς γιορτῆς ἐπιτρέπεται «σέ ἀντικατάσταση μιᾶς ἐργάσιμης μέρας»· τρίτο, γιά τῆ συμφωνία σχετικά μέ τήν ἀντικατάσταση τῆς γιορτῆς μέ ἐργάσιμη μέρα θά πρέπει νά εἰδοποιεῖται ἀμέσως ἡ ἐπιθεώρηση ἐργασίας. Ἔτσι, σύμφω-

να μέ τό νόμο, σέ καμιά περίπτωση ή έργασία τίς γιορτές δέν πρέπει νά λιγοστεύει τόν άριθμό τών ήμερών άνάπαυσης, γιατί ό έργοστασιάρχης είναι ύποχρεωμένος νά άντικαταστήσει μιά μέρα άργίας πού δούλεψε ό έργάτης μέ μιά έργάσιμη μέρα πού δέ θά δουλέψει. Οί έργάτες πρέπει πάντα νά τό έχουν αυτό ύπόψη τους, καθώς επίσης και τό γεγονός ότι, γιά μιά τέτια άντικατάσταση, ό νόμος άπαιτεί άμοιβαία συμφωνία του έργοστασιάρχη και τών έργατών. Συνεπώς, οί έργάτες μπορούν πάντοτε, στηριζόμενοι πέρα γιά πέρα στό νόμο, ν' άρνηθοῦν μιά τέτια άντικατάσταση και ό έργοστασιάρχης δέν έχει τό δικαίωμα νά τους έξαναγκάσει. Στήν πραγματικότητα, βέβαια, ό έργοστασιάρχης και στήν περίπτωση αυτή θά έξαναγκάζει τους έργάτες μέ τόν έξής τρόπο: θ' άρχίσει νά ρωτάει έναν-έναν τους έργάτες αν συμφωνοῦν, και ό κάθε έργάτης θά διστάσει ν' άρνηθεί, από φόβο μήν τόν άπολύσουν, αν δέν συμφωνήσει: μιά τέτια μέθοδος του έργοστασιάρχη θά είναι, φυσικά, παράνομη, γιατί ό νόμος άπαιτεί *τή συμφωνία τών εργατών*, δηλ. όλων τών εργατών μαζί. Πώς μπορούν όμως όλοι οί έργάτες ενός έργοστασίου (κάποτε κάμποσες εκατοντάδες, ακόμα και χιλιάδες, σκορπισμένοι σέ πολλά μέρη) νά δηλώσουν ότι είναι όλοι τους σύμφωνοι; 'Ο νόμος δέν άνάφερε τίποτα γι' αυτό κι έτσι έδωσε πάλι στά χέρια του έργοστασιάρχη ένα μέσο γιά νά πιέζει τους έργάτες. Γιά νά μήν επιτρέψουν μιά τέτια καταπίεση, οί έργάτες έχουν μόνο ένα μέσο: νά διεκδικοῦν σέ κάθε παρόμοια περίπτωση τήν έκλογή άντιπροσώπων τών εργατών γιά νά μεταβιβάσουν στό άφεντικό *τήν κοινή* άπόφαση όλων τών εργατών. Τή διεκδίκηση αυτή οί έργάτες μπορούν νά τή στηρίξουν στό νόμο, γιατί ό νόμος μιλάει γιά συμφωνία *όλων τών εργατών*, και όλοι οί έργάτες δέν μπορούν νά μιλήσουν ταυτόχρονα μέ τό άφεντικό. 'Ο θεσμός τών έκλεγμένων άντιπροσώπων τών εργατών θά είναι γενικά πολύ ώφέλιμος γιά τους έργάτες και κατάλληλος γιά κάθε λογής άλλες έπαφές μέ τόν έργοστασιάρχη και μέ τό γραφείο, γιατί ό κάθε έργάτης χωριστά είναι πολύ δύσκολο και πολλές φορές έντελώς άδύνατο νά προβάλλει διεκδικήσεις, αξιώσεις κτλ. Έπειτα, δσον άφορᾷ τους «άλλόθρησκους» έργάτες ό νόμος λέει ότι γι' αυτούς «επιτρέπεται» νά μήν συγκαταλέγονται στόν κατάλογο τών έορτών οί μέρες πού δέν τιμᾷ ή έκκλησία τους. Σέ άντιστάθμισμα όμως υπάρχουν άλλες γιορτές πού τίς γιορτάζουν οί καθολικοί και δέν τίς έχουν οί όρθόδοξοι. 'Ο νόμος δέ μιλάει γι' αυτές και, συνεπώς, προσπαθεί νά πιέζει κάπως

τούς μή ὀρθόδοξους ἐργάτες. Ἀκόμα ἰσχυρότερη εἶναι ἡ πίεση πάνω στους μή χριστιανούς ἐργάτες: γι' αὐτούς, σύμφωνα μέ τό νόμο, «ἐπιτρέπεται» νά περιληφθοῦν στόν κατάλογο τῶν ἑορτῶν ἄλλες μέρες τῆς βδομάδας ἀντί τῆς Κυριακῆς. Ἀπλῶς «ἐπιτρέπεται»! Ἡ χριστιανική μας κυβέρνηση καταδιώκει τόσο ἄγρια τά πρόσωπα, πού δέν ἀνήκουν στήν κυρίαρχη θρησκεία, ὥστε πιθανόν νά γίνεται καί στήν περίπτωση αὐτή μιὰ προσπάθεια νά πιεστοῦν οἱ μή χριστιανοί μέ τήν ἀσάφεια τοῦ νόμου. Ὁ νόμος καί δῶ διατυπώθηκε πολύ σκοτεινά. Πρέπει νά τόν καταλάβει κανεῖς μέ τήν ἔννοια ὅτι μιὰ μέρα τήν ἑβδομάδα πρέπει νά εἶναι ὅπωςδῆποτε μέρα ἀνάπαυσης καί ἐπιτρέπεται μόνο ν' ἀντικατασταθεῖ ἡ Κυριακή μέ μιὰ ἄλλη μέρα. Καί ἡ «κυρίαρχη» ὅμως θρησκεία εὐνοεῖ μόνο τούς «κυρίους», ἐνῶ ὅταν πρόκειται γιά τόν ἐργάτη δέν παραλείπει ἐπίσης τήν εὐκαιρία νά ἐπινοήσει κάθε λογῆς μηχανοραφίες σέ βάρος του. Ἄς δοῦμε ποιές γιορτές ἀπαιτεῖ ὁ νόμος νά περιλαμβάνονται ὑποχρεωτικά στόν κατάλογο. Καλό εἶναι νά μιλάει κανεῖς γιά τήν καθιέρωση τῆς ἀργίας τίς Κυριακές καί τίς γιορτές στήν πραγματικότητα καί ὡς τά τώρα οἱ ἐργάτες συνήθως στίς περισσότερες περιπτώσεις δέ δούλευαν οὔτε τίς Κυριακές οὔτε τίς γιορτές. Ὁ νόμος μπορεῖ νά καθορίσει κατά τέτιο τρόπο τήν ἀργία στίς γιορτές, ὥστε ὁ ἀριθμός τῶν ὑποχρεωτικῶν ἑορτῶν νά εἶναι πολύ μικρότερος ἀπό τόν ἀριθμό τῶν ἑορτῶν, πού γιορτάζονται συνήθως. *Αὐτό ἀκριβῶς ἔκανε μέ τό νέο νόμο καί ἡ χριστιανική μας κυβέρνηση.* Ὁ νέος νόμος καθόρισε 66 ὑποχρεωτικές γιορτές τό χρόνο, 52 Κυριακές, 8 ἀκίνητες γιορτές (1 καί 6 τοῦ Γενάρη, 25 τοῦ Μάρτη, 6 καί 15 τοῦ Αὐγούστου, 8 τοῦ Σεπτέμβρη, 25 καί 26 τοῦ Δεκέμβρη) καί 6 κινητές γιορτές (Παρασκευή καί Σάββατο τῆς βδομάδας τῶν Παθῶν, Δευτέρα καί Τρίτη τοῦ Πάσχα, τῆς Ἀνάληψης καί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος). Καί πόσες γιορτές τό χρόνο γιορτάζονταν συνήθως ὡς τά σήμερα στά ἐργοστάσια μας; Ἀκριβῆ στοιχεῖα ἔχουμε στή διάθεσή μας γιά τά κυβερνεῖα Μόσχα καί Σμολένσκ, καί πάλι μόνο γιά ὀρισμένα ἐργοστάσια. Ἐπειδή ὅμως οἱ διαφορές ἀνάμεσα στά διάφορα ἐργοστάσια, καθῶς καί ἀνάμεσα στά δύο κυβερνεῖα δέν εἶναι πολύ μεγάλες, τά στοιχεῖα αὐτά εἶναι ἀπολύτως κατάλληλα γιά νά κρίνουμε σχετικά μέ τήν πραγματική σημασία τοῦ νέου νόμου. Στό κυβερνεῖο Μόσχα συγκεντρώθηκαν στοιχεῖα γιά 47 μεγάλα ἐργοστάσια, πού ἔχουν ὄλα μαζί πάνω ἀπό 20 χιλιάδες ἐργάτες. Διαπιστώθηκε ὅτι γιά τά χειροτεχνικά ἐργοστά-

σια ὁ συνηθισμένος ἀριθμὸς ἡμερῶν ἀργίας τὸ χρόνο εἶναι 97 καὶ γιὰ τὰ ἐργοστάσια πού χρησιμοποιοῦν μηχανές, 98. Ὁ μικρότερος ἀριθμὸς ἡμερῶν ἀργίας τὸ χρόνο εἶναι 78: αὐτές οἱ 78 μέρες ἀργίας γιορτάζονται σέ ὄλα *χωρὶς ἐξαίρεση* τὰ ἐργοστάσια, πού ἐξετάστηκαν. Γιὰ τὸ κυβερνεῖο Σμολένσκ ἔχουμε στοιχεῖα γιὰ 15 ἐργοστάσια μέ 5-6 περίπου χιλιάδες ἐργάτες. Ὁ μέσος ἀριθμὸς ἡμερῶν ἀργίας τὸ χρόνο εἶναι 86, δηλ. σχεδόν ὅσες καὶ στό κυβερνεῖο Μόσχας· ὁ μικρότερος ἀριθμὸς ἡμερῶν ἀργίας διαπιστώθηκε σ' ἓνα ἐργοστάσιο μέ 75 μέρες ἀργίας. Σ' αὐτόν τὸ *συνηθισμένο* ἀριθμὸ ἡμερῶν ἀργίας τὸ χρόνο, πού γιορτάζονται στὰ ρωσικά ἐργοστάσια, ἀντιστοιχοῦσε καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἡμερῶν ἀργίας πού καθιερώθηκαν στὰ ἐργοστάσια, τὰ ὑπαγόμενα στή στρατιωτικὴ διοίκηση· συγκεκριμένα σ' αὐτὰ εἶναι καθιερωμένες 88 μέρες ἀργίας τὸ χρόνο. Σύμφωνα μέ τοὺς νόμους μας σχεδόν τόσες εἶναι οἱ μέρες, πού ἀναγνωρίζονται σάν μέρες ἀργίας (87 μέρες τὸ χρόνο). Συνεπῶς, ὁ *συνηθισμένος* ἀριθμὸς ἡμερῶν ἀργίας τὸ χρόνο ἦταν ὡς τώρα καὶ γιὰ τοὺς ἐργάτες ὁ ἴδιος, ὅπως καὶ γιὰ ὄλους τοὺς ἄλλους πολίτες. Ἡ «χριστιανικὴ κυβέρνησή» μας, φροντίζοντας γιὰ τὴν ὑγεία τῶν ἐργατῶν, ἀφαίρεσε ἀπ' αὐτές τίς συνηθισμένες μέρες ἀργίας τὸ ἓνα τέταρτο, ὀλόκληρες 22 μέρες καὶ ἄφησε μόνο 66 ὑποχρεωτικὲς γιορτές. Θ' ἀπαριθμήσουμε τίς συνηθισμένες αὐτές γιορτές πού ἀφαίρεσε ἡ κυβέρνησις μέ τὸ νέο νόμο. Ἀπὸ τίς ἀκίνητες γιορτές ἔχουν ἀφαιρεθεῖ: ἡ 2 τοῦ Φλεβάρη — τῆς Ὑπαπαντῆς· ἡ 9 τοῦ Μάη — τοῦ ἀγίου Νικολάου· ἡ 29 τοῦ Ἰούνη — τοῦ Πέτρου καὶ Παύλου· ἡ 8 τοῦ Ἰούλη — τῆς Παναγίας τοῦ Καζάν· ἡ 20 τοῦ Ἰούλη — τοῦ προφήτη Ἡλία· ἡ 29 τοῦ Αὐγούστου — τοῦ ἀγίου Ἰωάννη τοῦ Βαπτιστῆ· ἡ 14 τοῦ Σεπτέμβρη — ἡ ὕψωση τοῦ Σταυροῦ· ἡ 1 τοῦ Ὀκτώβρη — τοῦ πέπλου τῆς Παναγίας (ἀκόμα καὶ τῆ γιορτῆ αὐτῆ ἡ κυβέρνησις τὴ θεώρησε περιττὴ καὶ ὄχι ὑποχρεωτικὴ. Μποροῦμε νὰ εἴμαστε σίγουροι ὅτι δὲ θά βρεθεῖ κανένας ἐργοστασιάρχης πού θά τολμοῦσε ν' ἀναγκάσει τοὺς ἐργάτες νὰ δουλέψουν τὴ μέρα αὐτῆ. Ἡ κυβέρνησις κι ἐδῶ πάλι ὑπερασπίζει τὰ συμφέροντα καὶ τὰ πιεστικά μέτρα τῶν χειρότερων ἐργοστασιάρχων)· ἡ 21 τοῦ Νοέμβρη — τὰ εἰσόδια τῆς Θεοτόκου· ἡ 6 τοῦ Δεκέμβρη — τοῦ ἀγίου Νικολάου. Συνολικά ἔχουν ἀφαιρεθεῖ 10 ἀκίνητες γιορτές*. Σέ συνέχεια ἀπὸ τίς κινητὲς γιορτές ἀφαιρέθηκε

* Ἀπαριθμήσαμε μόνον τίς γιορτές, πού γιορτάζονταν ὡς τὰ σήμερον

τό Σάββατο τῆς Τυροφάγου καί ἡ Τετάρτη τῆς ἑβδομάδας τῶν Παθῶν, δηλ. δύο γιορτές. Ἐπομένως, συνολικά ἀφαιρέθηκαν 12 γιορτές ἀπό τόν *πυό μικρό* ἀριθμό ἑορτῶν, πού, σύμφωνα μέ τό ἔθιμο, ἦταν ὡς τά σήμερα μέρες ἀνάπαυσης γιά τούς ἐργάτες. Τῆς κυβέρνησης τῆς ἀρέσει τόσο πολύ νά αὐτοτιτλοφορεῖται «χριστιανική» κυβέρνηση· οἱ ὑπουργοί καί οἱ ἄλλοι δημόσιοι ὑπάλληλοι, ὅταν ἀπευθύνονται πρὸς τούς ἐργάτες, γλυκαίνουν τό λόγο τους μέ φράσεις γιά τή «χριστιανική ἀγάπη» καί τά «χριστιανικά αἰσθήματα» τῶν ἐργοστασιαρχῶν ἀπέναντι στούς ἐργάτες, τῆς κυβέρνησης ἀπέναντι στούς ἐργάτες κτλ. Μόλις ὁμως στή θέση τῶν φράσεων ἀρχίζει ἡ πράξη, ἀμέσως ὄλα αὐτά τά ὑποκριτικά καί φαρισαϊκά λόγια πηγαίνουν στό διάβολο καί ἡ κυβέρνηση μετατρέπεται σέ ψιλικατζή, πού προσπαθεῖ ὅπου μπορεῖ ν' ἀφαιρέσει κάτι ἀπό τούς ἐργάτες. Ἐδῶ καί πολύν καιρό οἱ ἴδιοι οἱ ἐργοστασιαρχες, καί μάλιστα οἱ καλύτεροι ἀπ' αὐτούς, ζήτησαν νά καθιερωθεῖ μέ νόμο ἡ ἀργία τίς Κυριακές καί τίς γιορτές. Ἡ κυβέρνηση, ὕστερα ἀπό 15 χρόνων καθυστέρηση, ἐκδίδει ἐπιτέλους ἕναν τέτιο νόμο καί καθορίζει, ὅτι *εἶναι ὑποχρεωτική* ἡ ἀργία τίς Κυριακές καί τίς γιορτές, γιά τήν παραχώρηση ὁμως αὐτή ἀπέναντι στούς ἐργάτες δέν παραλείπει τήν εὐκαιρία νά τούς πιέσει περισσότερο, ἀφαιρώντας ἀπό τόν ἀριθμό τῶν ὑποχρεωτικῶν ἑορτῶν τό ἕνα τέταρτο τῶν ἑορτῶν πού γιορτάζονται συνήθως. Ἡ κυβέρνηση ἐνεργεῖ, συνεπῶς, σάν πραγματικός τοκογλύφος: κάνοντας μιὰ παραχώρηση, προσπαθεῖ νά τήν ἰσοφαρίσει μέ κάποια ἄλλη πίεση. Ὑστερα ἀπό ἕνα τέτιο νόμο εἶναι πολύ εὐκολο σέ ὀρισμένα ἐργοστάσια νά δοκιμάσουν τ' ἀφεντικά νά *ἐλαττώσουν* τόν ἀριθμό τῶν ἡμερῶν ἀνάπαυσης τῶν ἐργατῶν, νά δοκιμάσουν νά ὑποχρεώσουν τούς ἐργάτες νά ἐργάζονται τίς γιορτές πού γιορτάζονταν ὡς τώρα, δέν ἔχουν ὁμως συμπεριληφθεῖ ἀπό τό νόμο στόν ἀριθμό τῶν ὑποχρεωτικῶν ἡμερῶν ἀργίας. Γιά νά μήν ἐπιτρέψουν νά ἐπιδεινωθεῖ ἡ κατάσταση· τους, οἱ ἐργάτες καί ἀπό τήν ἀποψη αὐτή πρέπει νά εἶναι πάντοτε ἔτοιμοι νά ἀντισταθοῦν σέ κάθε προσπάθεια νά ἐλαττωθεῖ ὁ ἀριθμός τῶν ἡμερῶν ἀργίας. Ὁ νόμος ἀναφέρει μόνο τίς ὑποχρεωτικές μέρες ἀργίας· οἱ

σέ ὄλα τά ἐργοστάσια. Ὑπάρχουν καί πολλές ἄλλες γιορτές, πού γιορτάζονται ἀπό τήν *τεράστια πλειοψηφία* τῶν ἐργοστασιῶν, λ.χ. ἡ καθαρῆ Δευτέρα, ἡ Παρασκευή τῆς Τυροφάγου, ἡ Πέμπτη, ἡ Παρασκευή καί τό Σάββατο τῆς μεγάλης ἑβδομάδας καί πολλές ἄλλες.

ἐργάτες ὅμως ἔχουν τό δικαίωμα νά διεκδικοῦν ἐκτός ἀπ' αὐτές καί ἄλλες μέρες ἀργίας. Εἶναι μόνο ἀνάγκη νά ἐπιμένουν νά συμπεριληφθοῦν ὅλες οἱ μέρες ἀργίας στόν κανονισμό ἐσωτερικῆς τάξης, καί νά μὴν πιστεῦουν τίς προφορικές ὑποσχέσεις. Οἱ ἐργάτες τότε μόνο μποροῦν νά εἶναι σίγουροι ὅτι δέ θά τοὺς ἀναγκάσουν νά ἐργάζονται μιὰ γιορτή, ὅταν ἡ γιορτή αὐτή θά ἔχει καταχωρηθεῖ στόν κανονισμό ἐσωτερικῆς τάξης. Τό ἴδιο ἀκριβῶς πού γίνεται μέ τίς μέρες ἀργίας γίνεται καί σχετικά μέ τίς ἡμιαργίες. Ὁ νέος νόμος προσπάθησε ν' ἀφήσει τὰ πράγματα ὅπως ἦταν καί ἐνμέρει μάλιστα νά τὰ χειροτερέψει. Ὁ νόμος ὀρίζει μόνο μιὰ ἡμέρα ἡμιαργίας — συγκεκριμένα τήν παραμονή τῶν Χριστουγέννων: τή μέρα αὐτή ἡ δουλιά πρέπει νά τελειώσει τό ἀργότερο τό μεσημέρι. Αὐτό γινόταν καί ὡς τὰ τώρα στά περισσότερα ἐργοστάσια, καί ἂν σέ κανένα ἐργοστάσιο δέν ἄφηναν ἐλεύθερους τοὺς ἐργάτες τό μεσημέρι τῆς παραμονῆς τῶν Χριστουγέννων, τότε τοὺς παραχωροῦσαν συνήθως σάν ἡμιαργία τήν παραμονή κάποιας ἄλλης μεγάλης γιορτῆς. Γενικά μιὰ ἡμιαργία τό χρόνο ἦταν καθορισμένη ὡς τὰ τώρα στά περισσότερα ἐργοστάσια. Ἐπειτα τὰ Σάββατα καί τίς παραμονές τῶν ἑορτῶν ἡ ἐργάσιμη μέρα περιορίστηκε ἀπό τό νόμο σέ 10 ὥρες, δηλ. κατά 1 1/2 ὥρα λιγότερο ἀπό τή συνηθισμένη ἐργάσιμη μέρα. Ἀπό τήν ἀποψη αὐτή ἐπίσης ὁ νόμος δέν ἐπέφερε βελτίωση στή θέση τῶν ἐργατῶν, ἴσως μάλιστα καί νά τήν ἐπιδείνωσε: ὡς τὰ σήμερα σχεδόν σ' ὅλα τὰ ἐργοστάσια ἡ δουλιά τὰ Σάββατα τελειώνει νωρίτερα ἀπό ὅ,τι συνήθως. Ἐνας ἐρευνητής, πού εἶχε συγκεντρώσει πολλά στοιχεῖα πάνω σ' αὐτό τό ζήτημα καί γενικά εἶχε γνωρίσει ἀπό κοντά τήν ἐργοστασιακή ζωή, βεβαίως: κατά μέσο ὄρο μποροῦμε νά ποῦμε, χωρίς νά πέσουμε σέ λάθος, ὅτι τὰ Σάββατα ἡ δουλιά τελειώνει 2 ὥρες νωρίτερα ἀπό τήν κανονισμένη ὥρα. Συνεπῶς, καί δῶ ὁ νόμος δέν ἔχασε τήν εὐκαιρία, μετατρέποντας τήν συνηθισμένη ἀνάπαυση σέ ὑποχρεωτική, ν' ἀφαιρέσει ἀπό τοὺς ἐργάτες γιά τήν παραχώρηση αὐτῆ ἔστω καί ἄλλη μισή ὥριτσα. Μισή ὥριτσα κάθε βδομάδα, αὐτό μᾶς κάνει τό χρόνο (ἂν ὑπολογίσουμε 46 ἐργάσιμες βδομάδες) — 23 ὥρες, δηλ. 2 μέρες ἐπιπλέον δουλιά γιά τό ἀφεντικό... Δέν εἶναι ἄσχημο δῶρο στοὺς καυμένους τοὺς φτωχοὺς μας ἐργοστασιάρχες! Μποροῦμε νά εἶμαστε βέβαιοι ὅτι αὐτοὶ οἱ ἱπότες τοῦ μεζαχτᾶ δέ θά διστάσουν νά δεχτοῦν καί τό δῶρο αὐτό καί θά καταβάλουν κάθε προσπάθεια γιά ν' ἀνταμείψουν ἔτσι τόν ἑαυτό τους γιά τίς «θυσίες», πού

τούς επιβάλλει ὁ νέος νόμος (ὅπως τούς ἀρέσει νά ἐκφράζονται), συνεπῶς κι ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη οἱ ἐργάτες πρέπει νά ὑπολογίζουσι μόνο στόν ἑαυτό τους, στή δύναμη τῆς ἐνότητάς τους. Παρά τό νέο νόμο, ἡ ἐργατική τάξη, χωρίς ἐπίμονη πάλη, δέν μπορεῖ νά περιμένει οὔτε καί στόν τομέα αὐτό βελτίωση τῆς κατάστασής της.

VIII. ΜΕ ΤΙ ΕΞΑΣΦΑΛΙΖΕΤΑΙ Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΝΟΜΟΥ;

Μέ τί ἐξασφαλίζεται γενικά ἡ ἐφαρμογή τῶν νόμων; Πρῶτο, μέ τήν ἐποπτεία γιά τήν ἐφαρμογή τοῦ νόμου. Δεύτερο, μέ τίς κυρώσεις γιά τή μή ἐφαρμογή τοῦ νόμου. Ἄς δοῦμε, λοιπόν, πῶς ἔχουν τά πράγματα σχετικά μέ τό νέο ἐργοστασιακό νόμο. Ἡ ἐποπτεία γιά τήν ἐφαρμογή τῶν νόμων ἀνατίθεται στούς ἐπιθεωρητές ἐργασίας. Ὡς τά σήμερα οἱ κανονισμοί γιά τήν ἐποπτεία τῶν ἐργοστασιακῶν ἐπιχειρήσεων, πού ἐκδόθησαν τό 1886, σέ καμιά περίπτωση δέν ἴσχυαν γιά ὅλη τή Ρωσία, ἀλλά μόνο γιά ὀρισμένα κυβερνεῖα καί συγκεκριμένα γιά τά πιό βιομηχανικά. Ἡ ἐπέκταση τοῦ τομέα τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ κανονισμοῦ γιά τήν ἐποπτεία τῶν ἐργοστασιακῶν ἐπιχειρήσεων ἀκολουθοῦσε πάντοτε κατά πόδας τήν ἐπέκταση τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καί τῶν ἀπεργιῶν τῶν ἐργατῶν. Τώρα, ταυτόχρονα μέ τό νόμο γιά τόν περιορισμό τῆς ἐργάσιμης μέρας, ἐκδόθηκε (ἐπίσης στίς 2/VI 1897) ὁ νόμος γιά τήν ἐπέκταση σ' ὅλη τή Ρωσία καί σ' ὄλο τό βασίλειο τῆς Πολωνίας τῆς ἐποπτείας τῶν ἐργοστασιακῶν ἐπιχειρήσεων. Αὐτή ἡ ἐπέκταση σ' ὅλη τή Ρωσία τῶν κανονισμῶν γιά τήν ἐποπτεία καί τήν καθιέρωση τοῦ θεσμοῦ τῶν ἐπιθεωρητῶν ἐργασίας ἀποτελεῖ, βέβαια, ἕνα βῆμα πρὸς τά μπρός. Οἱ ἐργάτες θά τό χρησιμοποιήσουν αὐτό γιά νά ἐνημερώσουν μεγαλύτερο ἀριθμό συντρόφων τους σχετικά μέ τήν κατάστασή τους, σχετικά μέ τούς ἐργατικούς νόμους, μέ τή στάση τῆς κυβέρνησης καί τῶν ὑπαλλήλων της ἀπέναντι στούς ἐργάτες κτλ. Ἡ ὑπαγωγή ὅλων τῶν ρώσων ἐργοστασιακῶν ἐργατῶν στούς κανονισμούς πού ἴσχύουν γιά τούς πρωτοπόρους ἐργάτες (τῶν κυβερνεῖων Πετρούπολης, Μόσχας, Βλαντίμιρ καί ἄλλων κυβερνεῖων) θά βοηθήσει, βέβαια, καί τό ἐργατικό κίνημα ν' ἀγκαλιάσει πιό γρήγορα ὅλους τούς ρώσους ἐργάτες. Τό κατά πόσο εἶναι ἀποτελεσματική ἡ ἐποπτεία γιά τήν ἐφαρμογή τοῦ νόμου μέσω τῶν ἐπιθεωρητῶν ἐργασίας, τό ζήτημα αὐτό δέ θά ἐξετάσουμε

λεπτομερειακά. Γι' αυτό θά έπρεπε νά γραφτεί ειδικό βιβλιαράκι (τόσο πλατύ είναι τό θέμα), και ίσως νά κατορθώσουμε άλλη φορά νά μιλήσουμε μέ τούς έργάτες γιά τήν έπιθεώρηση εργασίας. Θά παρατηρήσουμε μόνο σύντομα ότι στή Ρωσία διορίζονται τόσο λίγοι επιθεωρητές εργασίας, πού πολύ σπάνια εμφανίζονται στά εργοστάσια. Οί επιθεωρητές εργασίας υπάγονται ολοκληρωτικά στό ύπουργείο Οίκονομικών, πού τούς μετατρέπει σέ υπηρέτες τών εργοστασιαρχών, τούς υποχρεώνει νά καταγγέλουν στήν άστυνομία τίς άπεργίες και τίς άναταραχές, τούς υποχρεώνει νά καταδιώκουν τούς εργάτες όταν φεύγουν από τό εργοστάσιο, άκόμα και όταν δέν τούς καταδιώκει ό εργοστασιάρχης, μέ λίγα λόγια, μετατρέπει τούς επιθεωρητές εργασίας σέ ένα είδος άστυνομικούς υπαλλήλους, σέ ένα είδος ένωματάρχες του εργοστασίου. Ό εργοστασιάρχης έχει χίλιους δυό τρόπους γιά νά έπηρεάζει τούς επιθεωρητές εργασίας και νά τούς αναγκάζει νά ένεργοϋν όπως θέλει αυτός. Αντίθετα, οι εργάτες δέν έχουν κανένα μέσο γιά νά έπηρεάζουν τήν έπιθεώρηση εργασίας, ούτε και μπορούν νά έχουν τέτια μέσα οι εργάτες όσο δέ θά έχουν τό δικαίωμα νά συνέρχονται έλεύθερα, νά οργανώνουν σωματεία, νά γράφουν στον τύπο γιά τίς υποθέσεις τους, νά εκδίδουν τίς εργατικές τους έφημερίδες. Έφόσον δέν υπάρχουν αυτά τά δικαιώματα καμιά έποπτεία τών δημοσίων υπαλλήλων πάνω στους εργοστασιάρχες δέν μπορεί νά είναι και δέ θά είναι ποτέ σοβαρή και άποτελεσματική. Μόνο όμως ή έποπτεία δέν είναι άρκετή γιά νά εφαρμόζεται ό νόμος. Γιά νά εφαρμόζεται ό νόμος είναι επίσης άπαραίτητο νά προβλέπονται άυστηρές κυρώσεις γιά τή μή εφαρμογή του. Διαφορετικά τί νόημα θά έχει τό ότι ό επιθεωρητής εργασίας θά υποδείξει στον εργοστασιάρχη ότι δέν ένεργεί σύμφωνα μέ τό νόμο; Ό εργοστασιάρχης δέ θά δώσει προσοχή σ' αυτό και θά κάνει ό,τι και προηγούμενα. Γιά τό λόγο αυτό, όταν εκδίδεται ένας νέος νόμος, καθορίζουν πάντοτε ποιά ποινή επιβάλλεται σέ κείνον πού δέν τόν εφαρμόζει. *Ό νέος όμως νόμος τής 2 'Ιούνη 1897 γιά τόν περιορισμό του χρόνου εργασίας και τήν άργία τίς γιορτές δέν προβλέπει κανενός είδους κυρώσεις γιά τή μή εφαρμογή του.* Από δω, οι εργάτες μπορούν νά δούν πόσο διαφορετική είναι ή στάση τής κυβέρνησης άπέναντι στους εργοστασιάρχες από τή στάση της άπέναντι στους εργάτες. Όταν εκδίδουν ένα νόμο, λχ., γιά τό ότι οι εργάτες δέν έχουν τό δικαίωμα νά φεύγουν από τό εργοστάσιο πρίν από τήν προθεσμία, καθο-

ρίζουν άμέσως και τίς κυρώσεις για τήν άποχώρηση, και μάλιστα ένα τόσο δρακόντειο μέτρο όπως ή σύλληψη. Για τήν άπεργία, λχ., ό νόμος άπειλεί τούς εργάτες με σύλληψη ή άκόμα και με φυλάκιση, ένω ό εργοστασιάρχης για τή μη εφαρμογή τών διατάξεων, πού όδήγησε στην άπεργία, τιμωρείται μόνο με πρόστιμο. Έτσι και τώρα. Η άπαιτηση του νόμου νά δίνει ό εργοστασιάρχης στους εργάτες τήν άργία τής Κυριακής και τών έορτών και νά μήν τούς άπασχολεί πάνω από 11 1/2 ώρες τό είκοσιτετράωρο, δέν εξασφαλίζεται με κανένος είδους κυρώσεις για τή μη εφαρμογή της. Τί λόγο θά δώσει ό εργοστασιάρχης, πού παραβίασε αυτό τό νόμο; Τό πολύ-πολύ θά τόν παραπέμψουν στον ειρηνοδίκη, πού δέν μπορεί νά επιβάλει πρόστιμο μεγαλύτερο από 50 ρούβλια, είτε ή ίδια ή έπιτροπή για τίς εργοστασιακές υποθέσεις θά του επιβάλει κάποια κύρωση επίσης με τή μορφή προστίμου. Μήπως όμως ό εργοστασιάρχης θά φοβηθεί από τά 50 ρούβλια πρόστιμο; Ό εργοστασιάρχης δέ θά βγάλει μόνο 50 ρούβλια κέρδος, όταν υποχρεώσει όλους τούς εργάτες νά δουλέψουν γι' αυτόν μία νύχτα ή μία γιορτή! Στόν εργοστασιάρχη συμφέρει πραγματικά περισσότερο νά παραβαίνει τό νόμο και νά πληρώνει πρόστιμο. Τό γεγονός ότι ό νόμος δέν προβλέπει ειδικές κυρώσεις για τή μη εφαρμογή του από τόν εργοστασιάρχη άποτελεί κατάφωρη άδικία, πού δείχνει ξεκάθαρα ότι ή κυβέρνηση ή μας θέλει ν' αφήσει όσο τό δυνατό περισσότερο διάστημα άνεφάρμοστο τό νόμο, ότι ή κυβέρνηση δέν έχει διάθεση ν' άπαιτήσει αυστηρά από τούς εργοστασιάρχες νά συμμορφωθούν με τό νόμο. Και σέ άλλες χώρες έχει συμβεί σέ πολύ παλιούς καιρούς νά εκδόσει ή κυβέρνηση εργοστασιακούς νόμους χωρίς νά καθορίζει κυρώσεις για τή μη εφαρμογή τους. Οί νόμοι αυτοί στην πράξη δέν εφαρμόζονταν καθόλου κι έμεναν άπλά κουρελόχαρτα. Για τό λόγο αυτό σέ άλλες χώρες έδώ και πολύν καιρό εγκατέλειψαν τήν άνόητη αυτή συνήθεια νά συντάσσουν νόμους, χωρίς νά εξασφαλίζουν τήν εφαρμογή τους. Σήμερα ή ρωσική κυβέρνηση επαναλαμβάνει τό παλιό αυτό κόλπο με τήν έλπίδα ότι δέ θά τό άντιληφθούν οί εργάτες. Η έλπίδα όμως αυτή είναι άβάσιμη. Μόλις οί εργάτες μάθουν τό νέο νόμο, θ' αρχίσουν μόνοι τους νά παρακολουθούν αυστηρά τήν εφαρμογή του και δέ θά έπιτρέπουν και τήν παραμικρότερη παρέκκλιση άπ' αυτόν, θά άρνοούνται νά πιάσουν δουλιά έφόσον δέ θά εφαρμόζονται οί διατάξεις του νόμου. Αυτή ή έποπτεία άπομέρους τών ίδιων τών

ἐργατῶν θά εἶναι πιά ἀποτελεσματική ἀπό τήν ἐποπτεία ὀποιωνδήποτε ἐνωματάρχων τοῦ ἐργοστασίου. Χωρίς μιά τέτια ἐποπτεία ὁ νόμος δέ θά ἐφαρμόζεται.

ΙΧ. ΘΑ ΚΑΛΥΤΕΡΕΥΣΕΙ Ο ΝΕΟΣ ΝΟΜΟΣ ΤΗΝ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΕΡΓΑΤΩΝ;

Ἀπό πρώτη ματιά μπορεί μάλιστα νά φανεῖ παράξενο πού βάζουμε τό ἐρώτημα αὐτό. Ὁ νόμος περιορίζει τό χρόνο ἐργασίας καί καθιερώνει τήν ὑποχρεωτική ἀργία τίς Κυριακές καί τίς γιορτές, — πῶς μπορεί νά μήν ἀποτελεῖ αὐτό καλυτέρευση τῆς κατάστασης τῶν ἐργατῶν; Ἐμεῖς ὅμως ἔχουμε κιόλας δείξει λεπτομερειακά πιά πάνω πόσο ἀνακριβεῖς καί ἀόριστοι εἶναι οἱ διατάξεις τοῦ νέου νόμου, πόσο συχνά ὁ νόμος, ἀναγράφοντας μιά διάταξη πού καλυτερεύει τή θέση τῶν ἐργατῶν, ἐκμηδενίζει τή διάταξη αὐτή, γιατί ἀφήνει ἐλεύθερο πεδίο στήν ἀθαιρεσία τοῦ ἀφεντικοῦ ἢ περιορίζει τίς ὑποχρεωτικές μέρες ἐργασίας σέ ἀριθμό πολύ μικρότερο ἀπό τόν ἀριθμό τῶν συνηθισμένων ἡμερῶν ἀργίας.

Ἄς ἐπιχειρήσουμε νά ὑπολογίσουμε ἄν μέ τήν ἐφαρμογή τοῦ νέου νόμου θά περιοριστεῖ ὁ χρόνος ἐργασίας, σέ περίπτωση πού ὁ ἀριθμός τῶν ἡμερῶν ἀργίας δέ θά εἶναι μεγαλύτερος ἀπό τόν ἀριθμό πού καθορίζει ὁ νόμος, δηλαδή στήν περίπτωση πού θά παρέχεται ἀνάπαυση στούς ἐργάτες μόνο στίς ὑποχρεωτικές μέρες ἀργίας, πού καθορίζει ὁ νόμος, ἐνῶ τίς ὑπόλοιπες μέρες ἀργίας, πού τηροῦνται συνηθῶς, οἱ ἐργοστασιάρχες θά κατορθώσουν νά ἐξαναγκάσουν τούς ἐργάτες νά ἐργάζονται. Ἄν θά τό πετύχουν ἢ ὄχι, αὐτό, φυσικά, εἶναι ἄλλο ζήτημα. Αὐτό ἐξαρτιέται ἀπό τήν ἀντίσταση τῶν ἐργατῶν. Δέ χωράει ὅμως ἀμφιβολία ὅτι οἱ ἐργοστασιάρχες θά προσπαθήσουν νά ἀποζημιωθοῦν γιά τόν περιορισμό τῆς ἐργασιας μέρας, ἐλαττώνοντας τόν ἀριθμό τῶν ἡμερῶν ἀργίας. Δέ χωράει ἐπίσης ἀμφιβολία ὅτι ὁ νόμος βοηθάει μέ κάθε τρόπο τήν εὐγενική αὐτή τάση τῶν κεφαλαιοκρατῶν νά πιέζουν τούς ἐργάτες. Ἄς δοῦμε λοιπόν τί θά γινόταν στήν περίπτωση αὐτή. Γιά νά συγκρίνουμε τό χρόνο ἐργασίας στήν παλιά τάξη πραγμάτων μέ τό χρόνο ἐργασίας στή νέα τάξη πραγμάτων (δηλαδή σύμφωνα μέ τό νόμο τῆς 2 τοῦ 1897), πρέπει νά πάρουμε τόν ἀριθμό τῶν ὡρῶν ἐργασίας γιά ἓνα χρόνο: μόνο μ' ἓναν τέτιον ὑπολογισμό μπορεί νά βρεῖ

κανείς και όλες τις μέρες άργίας και τόν περιορισμό τής δουλειάς στις παραμονές τών έορτών. Πόσες ώρες τό χρόνο εργάζεται συνήθως ένας ρώσος εργοστασιακός εργάτης σήμερα, δηλ. προτού εφαρμοστεί ό νόμος τής 2 του 'Ιούνη 1897; Είναι αυτονόητο ότι δέν υπάρχουν άπόλυτα ακριβή στοιχεία γι' αυτό τό πράγμα, γιατί δέν μπορεί νά υπολογιστεί ό αριθμός τών ώρων εργασίας του κάθε εργάτη. Πρέπει νά χρησιμοποιήσουμε στοιχεία συγκεντρωμένα από κάμποσα εργοστάσια: προϋποτίθεται ότι στα υπόλοιπα εργοστάσια ό αριθμός τών ώρων είναι περίπου ό ίδιος όπως και στα εργοστάσια πού έχουν έρευνηθεί. "Ας πάρουμε τά στοιχεία, πού έχουν συγκεντρωθεί γιά τό κυβερνείο Μόσχας. 'Ο αριθμός τών εργάσιμων ημερών του χρόνου είχε υπολογιστεί μέ ακρίβεια σέ 45 μεγάλα εργοστάσια. Διαπιστώθηκε ότι και στα 45 αυτά εργοστάσια μαζί έχουμε 12 010 εργάσιμες μέρες τό χρόνο, δηλ. κατά μέσο όρο σέ κάθε εργοστάσιο αναλογούν 267 εργάσιμες μέρες τό χρόνο*. 'Ο αριθμός τών ώρων εργασίας τή βδομάδα άνέρχεται κατά μέσο όρο (σύμφωνα μέ τά στοιχεία γιά κάμποσες εκατοντάδες εργοστάσια) σέ 74, δηλ. σέ $12\frac{1}{3}$ ώρες τήν ημέρα. Συνεπώς, τό χρόνο ήταν συνολικά $267 \times 12\frac{1}{3} = 3\ 193$ ώρες εργασίας, ή γιά νά στρογγυλέψουμε τόν αριθμό 3300 ώρες εργασίας. Γιά τήν 'Οδησό υπολογίσαμε τά στοιχεία 54 μεγάλων εργοστασίων, γιά τά όποια ξέρουμε και τόν αριθμό τών εργάσιμων ημερών τό χρόνο και τόν αριθμό τών ώρων. Διαπιστώθηκε ότι ό μέσος αριθμός τών ώρων εργασίας τό χρόνο σέ όλα αυτά τά εργοστάσια είναι 3 139 ώρες, δηλ. σημαντικά μικρότερος άπ' ό,τι στό κυβερνείο Μόσχας. Στην 'Οδησό ή εργάσιμη μέρα είναι πίο μικρή: ή πίο συνηθισμένη είναι $10\frac{1}{2}$ ώρες και κατά μέσο όρο γιά τά 54 αυτά εργοστάσια είναι 10,7 ώρες. Συνεπώς, ό έτήσιος αριθμός τών ώρων εργασίας είναι μικρότερος, παρά τό γεγονός ότι είναι μικρότερος ό αριθμός ημερών άργίας. "Ας δοϋμε πόσες ώρες εργασίας θά έχουμε σύμφωνα μέ τό νέο νόμο. Πρίν άπ' όλα άς καθορίσουμε τόν αριθμό τών εργάσιμων ημερών τό χρόνο. Γιά νά γίνει αυτό, άπό τις 365 πρέπει ν' αφαιρέσουμε, πρώτο, τις

* "Αν οι εργάσιμες μέρες του χρόνου είναι 267, αυτό σημαίνει ότι οι μή εργάσιμες, οι μέρες άργίας είναι 98. Πίο πάνω είπαμε ότι οι μέρες άργίας είναι 89, είχαμε πάρει όμως, πρώτο, μόνο τά εργοστάσια όπου ή δουλιά γίνεται μέ μηχανές, και δεύτερο, όχι τό μέσο αριθμό ημερών άργίας σέ όλα τά εργοστάσια, αλλά τόν αριθμό ημερών άργίας, πού συναντάμε συχνότερα.

66 γιορτές· δεύτερο, τή μισή μέρα τῆς παραμονῆς τῶν Χριστουγέννων· τρίτο, πρέπει ν' ἀφαιρέσουμε τόν ἐλεύθερο χρόνο πού ἔχει ὁ ἐργάτης τελειώνοντας τίς παραμονές τῶν ἡμερῶν ἀργίας τῆ δουλιᾶ $1\frac{1}{2}$ ὥρα νωρίτερα. Ἔχουμε 60 παραμονές ἑορτῶν (καί ὄχι 66, γιατί κάπου 6 μέρες ἀργίας ἀκολουθοῦνται ἀπό ἄλλες μέρες ἀργίας). Συνεπῶς, ἀπό τήν ἐλάττωση τῆς ἐργασίας κατά τίς παραμονές τῶν ἡμερῶν ἀργίας θά ἔχουμε $60 \times 1\frac{1}{2} = 90$ ὥρες ἐργασίας ἢ 8 ἐργάσιμες μέρες. Συνολικά ἀπό τίς 365 πρέπει ν' ἀφαιρέσουμε $74\frac{1}{2}$ μέρες ἀργίας ($66 + 1\frac{1}{2} + 8 = 74\frac{1}{2}$). Θά ἔχουμε ἔτσι $290\frac{1}{2}$ ἐργάσιμες μέρες ἢ $290\frac{1}{2} \times 11\frac{1}{2} = 3\,340$ ὥρες ἐργασίας. Συνεπῶς, βγαίνει πῶς, ἂν ὁ ἀριθμός τῶν ἡμερῶν ἀργίας περιοριστεῖ στόν ἀριθμό τῶν ὑποχρεωτικῶν ἀπό τό νόμο ἡμερῶν ἀργίας, τότε ἡ κατάσταση τῶν ἐργατῶν ὄχι μόνο δέ θά καλυτερέψει ἀπό τήν ἐφαρμογή τοῦ νέου νόμου, ἀλλά μᾶλλον θά χειροτερέψει : γενικά ὁ ἐτήσιος χρόνος ἐργασίας τους θά μείνει ὁ ἴδιος ἢ ἀκόμα καί θ' αὐξηθεῖ! Φυσικά, ὁ ὑπολογισμός αὐτός εἶναι μόνο κατά προσέγγιση: δέν μπορεῖ ὁ ὑπολογισμός νά γίνει μέ ἀπόλυτη ἀκρίβεια. Ὁ ὑπολογισμός ὁμῶς αὐτός στηρίζεται σέ ἀπολύτως ἔγκυρα στοιχεῖα καί μᾶς δείχνει καθαρά πόσο πονηρό κόλπο ἔβαλε σέ ἐνέργεια ἡ κυβέρνησις γιά νά πιέσει τοὺς ἐργάτες, ἐλαττώνοντας τόν ἀριθμό τῶν ὑποχρεωτικῶν ἡμερῶν ἀργίας σέ σύγκριση μέ τόν ἀριθμό τῶν ἡμερῶν ἀργίας πού τηροῦνται συνήθως. Ὁ ὑπολογισμός αὐτός δείχνει καθαρά πῶς ἂν οἱ ἐργάτες δέν ὑποστηρίζουν γερά ὁ ἓνας τόν ἄλλο καί δέν προβάλλουν ἀπό κοινοῦ ἀντίσταση στοὺς ἐργοστασιάρχες, ἡ κατάστασή τους μπορεῖ νά χειροτερέψει μέ τήν ἐφαρμογή τοῦ νέου νόμου! Καί μάλιστα μὴν ξεχνᾶτε πῶς ὅλος αὐτός ὁ ὑπολογισμός ἀφορᾷ μόνο τῆ δουλιᾶ τῆς ἡμέρας καί συγκεκριμένα τῆ δουλιᾶ στίς ταχτικῆς ὥρες ἐργασίας. Καί οἱ ὑπερωρίες; Μά γι' αὐτές ὁ νόμος δέν καθόρισε κανένα περιορισμό καί εἶναι ἄγνωστο ἂν οἱ κ.κ. ὑπουργοί θά συμπεριλάβουν κανένα περιορισμό στοὺς κανονισμούς πού τοὺς «ἀνατέθηκε» νά ἐκδόσουν. Αὐτή ἡ ἔλλειψη περιορισμῶν γιά τίς ὑπερωρίες εἶναι ἡ κυριότερη αἰτία, πού μᾶς κάνει ν' ἀμφιβάλλουμε ἂν ὁ νέος νόμος θά καλυτερέψει τήν κατάσταση τῶν ἐργατῶν. Ἄν μέ τήν ἐλάττωση τῆς κανονικῆς (ταχτικῆς) ἐργάσιμης μέρας τό μεροκάματο τῆς πλειοψηφίας τῶν ρώσων ἐργατῶν θά ἐξακολουθήσει νά εἶναι τόσο σκανδαλώδικο χαμηλό, ὅπως καί τώρα, τότε ὁ ἐργάτης θά ὑποχρεωθεῖ ἀπό ἀνέχεια νά δεχτεῖ νά δουλέψει ὑπερωρίες καί ἡ κατάστασή του δέ θά καλυτερέψει.

Ὁ ἐργάτης δὲν πρέπει νὰ ἐργάζεται περισσότερο ἀπὸ 8 ὥρες τὸ εἰκοσιτετράωρο, γιὰ νὰ ἔχει τὸν καιρὸ νὰ ἀναπαύεται, νὰ μορφώνεται, νὰ κάνει χρῆση τῶν δικαιωμάτων του σάν ἄνθρωπος, σάν οἰκογενειάρχης, σάν πολίτης. Ὁ ἐργάτης δὲν πρέπει νὰ παίρνει μεροκάματο πείνας, ἀλλὰ μεροκάματο ἀρκετὸ γιὰ νὰ ζεῖ σάν ἄνθρωπος, νὰ ἐπωφελεῖται καὶ ὁ ἴδιος ἀπὸ τίς τελειοποιήσεις, πού εἰσάγονται στὴν ἐργασία καὶ νὰ μὴ δίνει ὄλο τὸ κέρδος στοὺς ἐκμεταλλευτὲς του. Ἄν ὁμοῦς ὁ ἐργάτης ὑποχρεωθεῖ νὰ ἐργάζεται μὲ τὸ ἴδιο μεροκάματο τόσες ὥρες ὅσες ἐργαζόταν καὶ προηγούμενα, τότε μήπως δὲ θὰ τοῦ εἶναι τὸ ἴδιο ἂν αὐτὴ ἢ ὑπέρμετρη δουλιὰ του θὰ ὀνομάζεται κανονικὴ δουλιὰ ἢ ὑπερωρία; Ὁ νόμος γιὰ τὸν περιορισμὸ τῆς ἐργασίμης μέρας θὰ μείνει τότε νεκρὸ γράμμα, θ' ἀποδειχτεῖ πὼς εἶναι ἓνα κουρελόχαρτο. Στὴν περίπτωσιν αὐτὴ ὁ νέος νόμος δὲ θὰ θίξει καθόλου τοὺς ἐργοστασιάρχες, δὲ θὰ τοὺς ἀναγκάσει νὰ κάνουν καμιὰ παραχώρησιν στὴν ἐργασιὰ. Καὶ οἱ ὑπάλληλοι τοῦ ὑπουργείου Οἰκονομικῶν, γιὰ ν' ἀποχτήσουν τὴν εὖνοια τῶν κεφαλαιοκρατῶν, ἄρχισαν κιόλας νὰ κάνουν ἀνοιχτὰ ὑπαινιγμούς γι' αὐτό: στὸ ἴδιο ἄρθρο τοῦ «Βέστικ Φινάνσοφ» λένε στοὺς κ.κ. ἐργοστασιάρχες τὰ παρακάτω καθησυχαστικὰ λόγια: «Ὁ νέος νόμος, περιορίζοντας τὴν ἐλευθερίαν τοῦ συμβολαίου μίσθωσης στίς συνηθισμένες ἐργασίες, δὲν ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὸν ἐργοστασιάρχη τὴ δυνατότητα νὰ βάζει τὴν ἐπιχείρησιν νὰ ἐργάζεται ὅποιαδήποτε ὥρα τῆς μέρας καὶ τῆς νύχτας καὶ σὲ περίπτωσιν ἀνάγκης» (ναὶ! ναὶ! οἱ καυμένοι, οἱ καταπιεζόμενοι ἐργοστασιάρχες μας τόσο συχνὰ νιώθουν τὴν «ἀνάγκη» τῆς δωρεάν ἐργασίας τῶν ῥώσων ἐργατῶν!) «καὶ τίς μέρες ἀργίας, κλείνοντας γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ εἰδικές συμφωνίες (γιὰ ὑπερωρίες) μὲ τοὺς ἐργάτες».

Βλέπετε πόσο κόβονται οἱ λακέδες αὐτοὶ τοῦ μπεζαχτᾶ! Ἔσεῖς, κύριοι ἐργοστασιάρχες, λένε, μὴν πολυστενοχωριέστε: μπορεῖτε «νὰ βάζετε τὸ ἐργοστάσιό σας νὰ ἐργάζεται ὅποιαδήποτε ὥρα τῆς μέρας καὶ τῆς νύχτας», μόνον πού τότε ἡ δουλιὰ αὐτὴ, πού πρῶτα θεωροῦνταν κανονικὴ, πρέπει νὰ ὀνομαστῆ ὑπερωρία. Ἀλλάζει ἀπλῶς ἢ ὀνομασίαν τῆς δουλιᾶς, καὶ τίποτε ἄλλο!

Τὸ πῶς καταπληχτικὸ σ' αὐτὴ τὴ δήλωσιν εἶναι ἡ ξετσιπωσιά τῶν ὑπαλλήλων· εἶναι προκαταβολικὰ σίγουροι πὼς δὲ θὰ ὑπάρχει κανένας περιορισμὸς ὅσον ἀφορᾷ τίς ὑπερωρίες (ἂν περιοριστοὺν οἱ ὑπερωρίες, τότε ὁ ἐργοστασιάρχης δὲ θὰ μπορεῖ νὰ βάζει τὸ ἐργοστάσιό του νὰ δουλεύει ὅποιαδήποτε ὥρα

τῆς μέρας καί τῆς νύχτας!). Εἶναι προκαταβολικά σίγουροι πῶς οἱ κυνικές καί ἀνοιχτές συστάσεις τους πρὸς τοὺς ἐργοστασιάρχες νά μὴν πολυσκοτίζονται δέ θά φτάσουν στ' αὐτιά τῶν ἐργατῶν! Μοῦ φαίνεται πῶς στό σημεῖο αὐτό διέπρεψαν καί οἱ ὑπάλληλοι τοῦ ὑπουργείου Οἰκονομικῶν! Γιά τοὺς ἐργάτες θά εἶναι πολὺ διδαχτικό νά μάθουν πῶς συζητοῦν οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι μέ τοὺς ἐργοστασιάρχες καί τί τοὺς συμβουλεύουν. Ἄμα τό μάθουν αὐτό, οἱ ἐργάτες θά καταλάβουν ὅτι κάτω ἀπὸ τό προκάλυμμα τοῦ νέου νόμου ξεσηκώνονται ἐναντίον τους οἱ παλιοὶ ἐχθροὶ μέ τίς παλιές τάσεις νά ὑποδουλώσουν τὸν ἐργάτη πάνω στήν πιό *ἀνόμιμη βία*».

X. ΠΟΙΑ ΕΙΝΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΝΟΜΟΥ;

Ξέρουμε τώρα τό νέο νόμο μέ ὄλες τους τίς λεπτομέρειες. Μᾶς μένει νά ἐξετάσουμε ἀκόμα *ποιά εἶναι ἡ σημασία* τοῦ νόμου αὐτοῦ γιά τοὺς ἐργάτες καί γιά τό ἐργατικό κίνημα τῆς Ρωσίας.

Ἡ σημασία τοῦ νέου ἐργοστασιακοῦ νόμου συνίσταται στό ὅτι, ἀπὸ τό ἓνα μέρος, ἀποτελεῖ ἀναγκαστική ὑποχώρηση τῆς κυβέρνησης, στό ὅτι εἶναι μιὰ κατάχτηση πού οἱ ἐνωμένοι καί συνειδητοὶ ἐργάτες *ἀπόσπασαν* ἀπὸ τὴν ἀστυνομική κυβέρνηση. Ἡ ἔκδοση τοῦ νόμου αὐτοῦ δείχνει *τὴν ἐπιτυχία* τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος τῆς Ρωσίας, δείχνει πόση τεράστια δύναμη κλείνουν μέσα τους οἱ συνειδητές καί ἐπίμονες διεκδικήσεις τῶν ἐργατικῶν μαζῶν. Οὔτε οἱ διώξεις, οὔτε οἱ μαζικές συλλήψεις καί ἐκτοπίσεις, οὔτε οἱ μεγάλες πολιτικές δίκες, οὔτε ὁ κατατρεγμὸς τῶν ἐργατῶν — τίποτα δέν ὠφέλησε. Ἡ κυβέρνηση ἔβαλε σέ ἐνέργεια ὄλα τὰ μέσα της καί ὄλες τίς δυνάμεις της. Ρίχτηκε στοὺς ἐργάτες τῆς Πετρούπολης μέ ὄλο τό βᾶρος τῆς τεράστιας ἐξουσίας πού ἔχει. Καταδίωκε καί κατάτρεχε τοὺς ἐργάτες χωρὶς καμιά δίκη, μέ πρωτοφανῆ σκληρότητα, προσπαθώντας μέ κάθε θυσία *νά ξεριζώσῃ* ἀπὸ τοὺς ἐργάτες τό πνεῦμα τῆς διαμαρτυρίας καί τῆς πάλης, προσπαθώντας *νά πνίξῃ* τό ἀναπτυσσόμενο σοσιαλιστικό κίνημα τῶν ἐργατῶν ἐνάντια στοὺς ἐργοστασιάρχες καί ἐνάντια στήν κυβέρνηση. Τίποτε δέν ὠφέλησε καί ἡ κυβέρνηση ἀναγκάστηκε νά πειστεῖ ὅτι καμιά καταδίωξη μεμονωμένων ἐργατῶν δέ θά μπορέσῃ νά ξεριζώσῃ *τό ἐργατικό κίνημα* καί ὅτι πρέπει νά κάνει ὑποχωρήσεις. Ἡ ἀπολυταρχική κυβέρνηση, πού θεω-

ρείται πανίσχυρη και ανεξάρτητη από τό λαό, βρέθηκε στην ανάγκη νά υποχωρήσει μπροστά στις διεκδικήσεις μερικών δεκάδων χιλιάδων εργατών της Πετρούπολης. Είδαμε πόσο άσημαντες, πόσο διαφορούμενες είναι οι παραχωρήσεις αυτές. Πρόκειται όμως μόνο για τό πρώτο βήμα. Τό εργατικό κίνημα από καιρό πιά έχει ξεπεράσει τά πλαίσια της Πετρούπολης: αναπτύσσεται όλο και πιό πλατιά, αγκαλιάζοντας όλο και πιό βαθιά τις μάζες των βιομηχανικών εργατών *σέ όλη τή χώρα* και όταν όλες αυτές οι μάζες, καθοδηγούμενες από τό ένιαίο κόμμα των σοσιαλιστών, θά προβάλουν από κοινοῦ τις διεκδικήσεις τους, — τότε πιά ἡ κυβέρνηση δέ θά μπορέσει νά ξεφύγει μέ μιά τόσο τιποτένια παραχώρηση!

Ἀπό τό ἄλλο μέρος, ἡ σημασία τοῦ νέου νόμου συνίσταται στό ὅτι κατ' ἀνάγκην και ἀναπόφευχτα *δίνει μιά καινούργια ὠθηση* στό ρωσικό εργατικό κίνημα. Είδαμε πῶς ὁ νόμος προσπάθησε ν' ἀφήσει παντοῦ παραθυράκια γιά τοὺς εργοστασιάρχες, πῶς ἐπεδίωξε ν' ἀφήσει ἀκαθόριστα τά πιό σπουδαία ζητήματα. Ἡ πάλη ἀνάμεσα στοὺς εργοστασιάρχες και στοὺς ἐργάτες γιά τήν ἐφαρμογή τοῦ νόμου αὐτοῦ θ' ἀρχίσει παντοῦ· ἡ πάλη αὐτή θά διεξαχθεῖ σέ πολύ πλατύτερα πλαίσια, γιατί ὁ νόμος ἐπεκτείνεται σ' ὅλη τή Ρωσία. Καί οι ἐργάτες θά μπορέσουν νά διεξαγάγουν τήν πάλη αὐτή συνειδητά και σταθερά, θά μπορέσουν νά ἐπιμείνουν στις διεκδικήσεις τους, θά μπορέσουν ν' ἀποφύγουν τις παγίδες, πού τοὺς στήνουν οι ἀστυνομικοί μας νόμοι ἐνάντια στις ἀπεργίες. Ἡ καθιέρωση τοῦ καινούργιου εργοστασιακοῦ καθεστώτος, ἡ ἀλλαγή στην τεράστια πλειοψηφία των εργοστασίων ὅλης τῆς Ρωσίας τῆς συνηθισμένης, κανονικῆς μέρας, θά φέρει τεράστιο ὄφελος: θ' ἀναταράξει τά πιό καθυστερημένα στρώματα των εργατῶν θά ξυπνήσει παντοῦ τό πιό ζωνρό ἐνδιαφέρον γιά τά ζητήματα και τοὺς κανονισμούς τῆς εργοστασιακῆς ζωῆς· θ' ἀποτελέσει μιά ὑπέροχη, κατάλληλη, *νόμιμη* ἀφορμή γιά τοὺς ἐργάτες νά προβάλλουν *τίς διεκδικήσεις τους*, νά ὑπερασπίζονται *τή δική τους ἀντίληψη* γιά τό νόμο, νά ὑπερασπίζονται *τά παλιά ἔθιμα*, όταν αὐτά συμφέρουν καλύτερα στοὺς ἐργάτες (λχ., νά ὑπερασπίζονται *τίς συνηθισμένες μέρες ἀργίας* νά ἐπιμείνουν ὥστε ἡ ἐργασία τά Σάββατα νά τελειώνει ὄχι 1½ ἀλλά 2 και πλέον ὥρες ωρρίτερα), νά διεκδικοῦν καλύτερους ὁρους μέ *τίς καινούργιες συμφωνίες* γιά τις ὑπερωρίες, νά προσπαθοῦν νά πετύχουν *μεγαλύτερο μεροκάματο* ὥστε ἡ μείωση

τῆς ἐργάσιμης μέρας νά φέρει πραγματικό ὄφελος στούς ἐργά-
τες χωρίς καμιά ζημιά γι' αὐτούς.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

I

Τό βιβλιαράκι γιά τό νέο εργοστασιακό νόμο (νόμος τῆς 2 τοῦ Ἰούνη 1897) εἶχε πιά γραφεῖ, ὅταν δημοσιεύτηκε στίς ἀρχές τοῦ Ὀκτώβρη ὁ κανονισμός γιά τήν ἐφαρμογή τοῦ νόμου αὐτοῦ, κανονισμός, πού ἐπικυρώθηκε στίς 20 τοῦ Σεπτεμβρίου 1897 ἀπό τό ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν σέ συμφωνία μέ τό ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν. Μιλῆσαμε κιόλας πῶς πάνω γιά τήν τεράστια σημασία πού θά ἔχει γιά ὅλο τό νόμο ὁ κανονισμός αὐτός. Τούτη τή φορά τό ὑπουργεῖο βιάστηκε νά ἐκδόσει τόν κανονισμό πρῖν μπεῖ σέ ἰσχὴ ὁ νέος νόμος, γιὰτί στόν κανονισμό (ὅπως θά τό δοῦμε ἀμέσως) ἀναφέρονται οἱ περιπτώσεις στίς ὁποῖες ἐπιτρέπεται νά μὴν ἐφαρμόζονται οἱ διατάξεις τοῦ νέου νόμου, δηλ. ἐπιτρέπεται στούς εργοστασιάρχες «νά βάζουν τό εργοστάσιό τους νά ἐργάζεται» πάνω ἀπό τίς ὥρες πού καθορίζει ὁ νόμος. Ἄν ὁ κανονισμός αὐτός δέν ἦταν ἐπιταχτικά ἀναγκαῖος γιά τοὺς εργοστασιάρχες, — οἱ ἐργάτες θά ἔπρεπε φυσικά, νά περιμένουν πολὺν καιρὸ ἀκόμα τήν ἐκδοσὴ του. Ἄμέσως ὕστερα ἀπὸ τόν «κανονισμό» δημοσιεύτηκαν καὶ οἱ «ὀδηγίες πρὸς τοὺς ὑπαλλήλους τῆς ἐπιθεώρησης ἐργασίας» σχετικὰ μέ τήν ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου τῆς 2 τοῦ Ἰούνη 1897 μέ τό πρόσχημα ὅτι πρόκειται ἀπλῶς νά ἐξηγηθεῖ στοὺς ἐπιθεωρητές ἐργασίας ὁ τρόπος ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου· οἱ ὀδηγίες αὐτές νομιμοποιοῦν τήν πλήρη αὐθαιρεσία τῶν ὑπαλλήλων καὶ στρέφονται ὀλοκληρωτικὰ ἐνάντια στοὺς ἐργάτες, ἐπιτρέποντας στοὺς εργοστασιάρχες νά παρακάμπτουν μέ κάθε τρόπο τό νόμο. Ἡ αὐτοκρατορικὴ κυβέρνησις ἀγαπάει πολὺ νά γράφει ὁμορφα λόγια στοὺς νόμους καὶ ὕστερα ἐπιτρέπει νά παρακάμπτονται οἱ νόμοι αὐτοί, ἀντικατασταίνοντάς τους μέ ὀδηγίες. Ἄν ἀναλύσουμε λεπτομερεια-

κά τόν κανονισμό, θά δοῦμε ὅτι τέτιες ἀκριβῶς εἶναι οἱ καινούργιες ὁδηγίες. Θά δοῦμε ἐπίσης ὅτι οἱ «ὁδηγίες» αὐτές στό μεγαλύτερο μέρος τους ἔχουν ἀντιγραφεῖ λέξη πρὸς λέξη ἀπὸ τὸ ἄρθρο τοῦ «Βέστνικ Φινάνσοφ», πού τὸ ἀναφέραμε πολλές φορές στό βιβλιαράκι γιὰ τὸ νέο νόμο*. Λογουχάρη, ἀναφέραμε ἐκεῖ πῶς τὸ «Βέστνικ Φινάνσοφ» ὑπόδειξε ἕναν τρόπο στρεψοδικίας στοὺς ἐργοστασιάρχες: συγκεκριμένα τὸ «Βέστνικ Φινάνσοφ» διευκρίνισε ὅτι ὁ νέος νόμος δέν ἐφαρμόζεται στίς περιπτώσεις πού τὸ συμβόλαιο τοῦ ἐργάτη μέ τόν ἐργοστασιάρχη δέν ἀναφέρει τίποτε γιὰ τὸ χρόνο ἐργασίας, γιὰ τὴν περίπτωση αὐτὴ ὁ ἐργάτης εἶναι τάχα «πρόσωπο πού παίρνει παραγγελία καὶ ὄχι μισθωτὸς ἐργάτης». Τὴν στρεψοδικὴ αὐτὴ ἐξήγηση τὴν ἐπαναλαβαίνουν κατὰ γράμμα οἱ «ὁδηγίες». Ὁ κανονισμὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ 22 ἄρθρα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὅμως πολλά ἐπαναλαβαίνουν ἀπλῶς ἀτόφια τὰ ἄρθρα τοῦ νόμου τῆς 2 τοῦ Ἰουνίου 1897. Θά σημειώσουμε ὅτι ὁ κανονισμὸς αὐτὸς ἀφορᾷ μόνον τοὺς ἐργοστασιάρχες, «πού ὑπάγονται στό ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν» δέν ἀφορᾷ οὔτε τὰ ὄρυχεῖα, οὔτε τὰ μηχανοστάσια τῶν σιδηροδρόμων, οὔτε τὰ κρατικά ἐργοστάσια. Πρέπει νὰ γίνεταὶ αὐστηρὸς ξεχωρισμὸς ἀνάμεσα σ' αὐτὸν τόν κανονισμό καὶ στὸν ἴδιον τὸ νόμο: ὁ κανονισμὸς ἐκδόθηκε μόνο γιὰ ν' ἀναπτύξει τὸ νόμο, καὶ οἱ ὑπουργοί, πού τόν ἐκδόσανε, μποροῦν νὰ τόν συμπληρώσουν, νὰ τόν ἀλλάξουν, νὰ ἐκδόσουν καινούργιο. Ὁ κανονισμὸς μιλάει γιὰ τὰ παρακάτω πέντε ζητήματα: 1) γιὰ τὰ διαλείμματα· 2) γιὰ τὴν ἀνάπαυση τίς Κυριακές καὶ τίς γιορτές· 3) γιὰ τίς περιπτώσεις μὴ ἐφαρμογῆς τοῦ νέου νόμου· 4) γιὰ τίς βάρδιες· 5) γιὰ τίς ὑπερωρίες. Ἄς ἐξετάσουμε λεπτομερειακὰ τόν κανονισμό πάνω σὲ κάθε ζήτημα καὶ σὲ σχέση μέ τόν κανονισμό αὐτὸ ἄς δοῦμε μέ ποιὸν τρόπο τὸ ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν στίς ὁδηγίες του συστήνει νὰ ἐφαρμόζεται αὐτὸς ὁ κανονισμὸς.

II

Ὅσον ἀφορᾷ τὰ διαλείμματα ὁ κανονισμὸς καθορίζει: πρῶτο, ὅτι τὰ διαλείμματα δέν συμπεριλαμβάνονται στὸν ἀριθμὸ τῶν ὥρων ἐργασίας, ὅτι ὁ ἐργάτης εἶναι ἐλεύθερος τὴν ὥρα

* Βλ. σὲ τοῦτο τὸν τόμο, σελ. 284. Ἡ Σύντ.

τοῦ διαλείμματος· τὰ διαλείμματα πρέπει ν' ἀναγράφονται στὸν κανονισμό ἐσωτερικῆς τάξης· δεύτερο, ὅτι τὸ διάλειμμα πρέπει νὰ ὀρίζεται ὑποχρεωτικά μόνο στὴν περίπτωση ποῦ ὁ χρόνος ἐργασίας εἶναι μεγαλύτερος ἀπὸ 10 ὥρες τὸ εἰκοσιτετράωρο καὶ ὅτι τὸ διάλειμμα δὲν πρέπει νὰ εἶναι μικρότερο ἀπὸ μιὰ ὥρα. Ἡ διάταξη αὐτὴ δὲν καλυτερεύει καθόλου τὴ θέση τῶν ἐργατῶν. Μάλλον τὸ ἀντίθετο. Τὸ διάλειμμα τῆς μιᾶς ὥρας εἶναι ἐξαιρετικά μικρό· στὰ περισσότερα ἐργοστάσια ἔχει καθιερωθεῖ 1½ ὥρα διάλειμμα γιὰ τὸ μεσημεριανὸ φαγητό καὶ κάποτε κι ἄλλη μισὴ ὥρα διάλειμμα γιὰ τὸ πρωινό. Οἱ ὑπουργοὶ φρόντισαν νὰ διαλέξουν τὸ μικρότερο διάλειμμα! Μέσα σὲ μιὰ ὥρα ὁ ἐργάτης συνήθως οὔτε κἀν προλαβαίνει νὰ πάει σπιτί του νὰ φάει.

Φυσικά, οἱ ἐργάτες δὲ θὰ ἐπιτρέψουν νὰ καθοριστεῖ ἓνα τόσο μικρὸ διάλειμμα καὶ θ' ἀπαιτήσουν μεγαλύτερο. Μιὰ ἄλλη ἐπιφύλαξη σχετικὰ μὲ τὸν ὑποχρεωτικὸ χαρακτήρα τοῦ διαλείμματος δημιουργεῖ ἐπίσης τὴν ἀπειλή ν' ἀσκεῖται πίεση πάνω στοὺς ἐργάτες: σύμφωνα μὲ τὸν κανονισμὸ τῶν ὑπουργῶν τὸ διάλειμμα εἶναι ὑποχρεωτικὸ μόνον ὅταν ἡ ἐργάσιμη μέρα ξεπερνάει τίς 10 ὥρες! Συνεπῶς, ὅταν ἡ ἐργάσιμη μέρα εἶναι 10 ὥρες, ὁ ἐργοστασιάρχης ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ μὴν ἐπιτρέπει διάλειμμα στοὺς ἐργάτες! Καὶ πάλι θὰ χρειαστεῖ οἱ ἐργάτες νὰ φροντίσουν πιά μόνοι τους, ὥστε οἱ ἐργοστασιάρχες νὰ μὴ μπορέσουν, καὶ νὰ μὴ τολμήσουν νὰ χρησιμοποιήσουν τὸ δικαίωμα αὐτό. Οἱ ἐργάτες μποροῦν νὰ μὴ συμμορφώνονται μὲ μιὰ τέτια διάταξη (ὅταν ἀναγράφεται στὸν κανονισμὸ ἐσωτερικῆς τάξης) καὶ ν' ἀπαιτοῦν νὰ ἔχουν πιὸ συχνὰ διάλειμμα. Γιὰ τοὺς ὑπουργοὺς φάνηκαν λίγες ἀκόμα κι αὐτὲς οἱ πιέσεις. Σὲ μιὰ «ὑποσημείωση» σχετικὰ μὲ τὴ διάταξη αὐτὴ λέγεται ἀκόμα πῶς «σὲ περιπτώσεις σημαντικῶν ἐμποδίων ἐπιτρέπονται παρεκκλίσεις ἀπὸ τὴν ἀπαίτηση αὐτὴ», δηλ. ἐπιτρέπεται στοὺς κ.κ. ἐργοστασιάρχες νὰ μὴν παραχωροῦν καθόλου διάλειμμα στοὺς ἐργάτες! Οἱ ὑπουργοὶ τὸ ἐπιτρέπουν αὐτό, εἶναι ὅμως πολὺ λίγο πιθανὸ ὅτι θὰ τὸ ἐπιτρέψουν καὶ οἱ ἐργάτες. Ἐκτός ἀπ' αὐτό, οἱ ὑπουργοὶ ἐπιτρέπουν παρεκκλίσεις καὶ ὅταν θὰ διαπιστώνεται ὅτι ἡ διάταξη γιὰ διάλειμμα θεωρεῖται κοπιαστικὴ γιὰ τοὺς ἐργάτες. Ὡ, στοργικοὶ κύριοι ὑπουργοὶ! Οἱ ὑπουργοὶ μας σκέφτηκαν ὅτι γιὰ τοὺς ἐργάτες μπορεῖ νὰ εἶναι «κοπιαστικὸ» νὰ διακόπτουν τὴ δουλιὰ, ὅτι ὅμως γιὰ τοὺς ἐργάτες εἶναι «κοπιαστικὸ» νὰ προλαβαίνουν νὰ τρῶνε τὸ μεσημέρι μέσα σὲ μιὰ ὥρα ἢ ὅτι

τούς είναι ακόμα πιό «κοπιαστικό» νά δουλεύουν *ἐπὶ 10 ὥρες* χωρίς διακοπή, — γι' αὐτό τό πράγμα οἱ κ.κ. ὑπουργοί δέν ἔβγαλαν τσιμουδιά! Ἡ τρίτη διάταξη σχετικά μέ τό διάλειμμα ἀπαιτεῖ νά δίνεται στόν ἐργάτη ἡ δυνατότητα νά τρώει τό λιγότερο κάθε 6 ὥρες. Ὁ κανονισμός ὅμως δέν ἀπαιτεῖ *διάλειμμα* κάθε 6 ὥρες· τότε τί νόημα ἔχει ἡ διάταξη αὐτή; Πῶς μπορεῖ ὁ ἐργάτης νά φάει χωρίς διάλειμμα; Οἱ κ.κ. ὑπουργοί δέ δυσκολεύτηκαν καί πολύ σχετικά μ' αὐτό. Ἄν δέν ὑπάρχει διάλειμμα (λέει ὁ κανονισμός), τότε στόν ἐργάτη «πρέπει νά δοθεῖ ἡ δυνατότητα νά τρώει τήν ὥρα τῆς δουλιᾶς καί ὁ κανονισμός ἐσωτερικῆς τάξης πρέπει νά καθορίζει τό μέρος ὅπου θά τρώει ὁ ἐργάτης». Ὅλος αὐτός ὁ κανονισμός εἶναι μιά τέτια ἀνοησία, πού δέν μπορεῖς παρά ν' ἀπορεῖς! Ἐνα ἀπό τά δυό: εἴτε αὐτό «τό μέρος ὅπου θά τρώει» θά καθοριστεῖ *νά μήν εἶναι ἐκεῖ ὅπου δουλεύει ὁ ἐργάτης* καί τότε εἶναι ἀναπόφευχτο τό *διάλειμμα*. Εἴτε τό μέρος αὐτό θά καθοριστεῖ νά εἶναι ἐκεῖ ὅπου δουλεύει ὁ ἐργάτης καί τότε τί νόημα ἔχει ὁ καθορισμός τοῦ μέρους; Ὁ ἐργάτης δέν ἔχει τό δικαίωμα νά διακόπτει τή δουλιά, — πῶς μπορεῖ ὅμως νά φάει *χωρίς νά διακόψει* τή δουλιά; Οἱ κ.κ. ὑπουργοί βλέπουν τόν ἐργάτη σάν μηχανή: τή μηχανή μπορεῖ κανεῖς νά τήν ταῖζει μέ λάδι τήν ὥρα πού κινεῖται, γιατί λοιπόν (σκέφτονται τά «στοργικά» μας τσιράκια τοῦ κεφαλαίου, οἱ ὑπουργοί) νά μήν μπορεῖ καί ὁ ἐργάτης νά στουπᾶνει μέσα του τήν τροφή τήν ὥρα τῆς δουλιᾶς; Στούς ἐργάτες ἀπομένει μόνο μιά ἐλπίδα, ὅτι ἡ ἀνόητη αὐτή διάταξη μποροῦσε νά ἐπινοηθεῖ μόνο στά γραφεῖα τῶν ρώσων δημοσίων ὑπαλλήλων καί δέ θά ἐφαρμοστεῖ στήν πράξη. Οἱ ἐργάτες θ' ἀπαιτοῦν «τό μέρος ὅπου θά τρώει» *νά μήν εἶναι τό μέρος ὅπου ἐργάζονται*: Οἱ ἐργάτες θ' ἀπαιτοῦν *διάλειμμα* κάθε 6 ὥρες. Αὐτός εἶναι ὅλος ὁ κανονισμός γιά τό διαλείμματα. Οἱ ὑπουργοί ἀνέπιυξαν τό νόμο ἔτσι ποι δέν μπορεῖ παρά νά χειροτερέψει τήν κατάσταση τῶν ἐργατῶν. Ἄν οἱ ἐργάτες δέν ὑπερασπίσουν οἱ ἴδιοι τόν ἑαυτό τους καί δέν ἐπιμείνουν ἀπό κοινοῦ νά ἐφαρμόζεται ὁ δικός τους κανονισμός καί ὄχι ὁ κανονισμός τῶν ὑπουργῶν.

III

Ὅσον ἀφορᾷ τήν ἀνάπαυση τίς Κυριακές καί τίς γιορτές μπῆκε μόνο μιά μικρή διάταξη, συγκεκριμένα ὅτι τίς Κυριακές καί τίς γιορτές οἱ ἐργάτες πρέπει νά εἶναι ἀπαλλαγμένοι

ἀπό δουλιά ὄχι λιγότερο ἀπὸ 24 ὥρες συνέχεια. Αὐτό εἶναι τὸ *λιγότερο* πού μποροῦσε νά καθοριστεῖ «στὴν ἀνάπτυξη» τοῦ νόμου σχετικά μέ τὴν ἀνάπαυση τῆς Κυριακῆς καὶ τῆς γιορτῆς. Λιγότερο δὲν μποροῦσε νά καθοριστεῖ. Οἱ ὑπουργοὶ οὔτε κἀν σκέφθηκαν νά καθορίσουν μεγαλύτερο διάστημα ἀνάπαυσης γιὰ τοὺς ἐργάτες (λχ., 36 ὥρες, ὅπως συνηθίζεται σέ μερικές ἄλλες χῶρες). Σχετικά μέ τοὺς μὴ χριστιανοὺς ἐργάτες ὁ κανονισμὸς δέ λέει τίποτα.

IV

Σχετικά μέ τῆς ἐξαιρέσεις ἀπὸ τὸ νόμο, ὁ κανονισμὸς περιέχει πολλές διατάξεις, πάρα πολλές καὶ πολὺ λεπτομερειακές. Θὰ θυμίσουμε στοὺς ἐργάτες ὅτι ὁ νόμος παραχώρησε τὸ δικαίωμα στοὺς ὑπουργοὺς νά ἐπιτρέπουν στὸν κανονισμὸ παρεκκλίσεις ἀπὸ τὸ νόμο, *αὐξάνοντας* τῆς ἀπαιτήσεις τοῦ νόμου (δηλ. ἀπαιτώντας ἀπὸ τοὺς ἐργοστασιάρχες περισσότερα ὑπὲρ τῶν ἐργατῶν) καὶ *μετριάζοντας* τῆς ἀπαιτήσεις τοῦ νόμου (δηλ. ἀπαιτώντας ἀπὸ τοὺς ἐργοστασιάρχες *λιγότερα* γιὰ τοὺς ἐργάτες). Ἐς δοῦμε πῶς ἐνήργησαν οἱ ὑπουργοί. Πρώτη διάταξη. Παρέκκλιση ἀπὸ τὸ νόμο ἐπιτρέπεται «ὅταν οἱ ἐργάτες ἀσχολοῦνται μέ *ἀδιάκοπη* ἐργασία, δηλ. μέ ἐργασία πού δὲν μπορεῖ νά διακοπεῖ ὅποιαδήποτε στιγμή χωρὶς νά χαλάσουν τὰ μηχανήματα, τὰ ὑλικά ἢ τὰ προϊόντα». Στῆς περιπτώσεις αὐτές οἱ κ.κ. ἐργοστασιάρχες μποροῦν «νά βάζουν τὸ ἐργοστάσιό τους νά ἐργάζεται» καὶ πάνω ἀπὸ τὸ χρονικὸ διάστημα πού καθορίζει ὁ νόμος. Ὁ κανονισμὸς ἀπαιτεῖ μόνο στὴν περίπτωση αὐτή, πρῶτο, ὁ ἀριθμὸς τῶν ὥρων ἐργασίας στὴ διάρκεια δυὸ διαδοχικῶν εἰκοσιτετραῶρων νά μὴν ξεπερνᾷ γιὰ τὸν ἐργάτη τῆς 24 ὥρες (καὶ στὴν περίπτωση πού οἱ βάρδιες δέ δουλεύουν συνέχεια — τῆς τριάντα ὥρες). Γιατί ὁ κανονισμὸς λέει 24 ὥρες στὰ δυὸ εἰκοσιτετράωρα καὶ ὄχι 12 ὥρες τὸ εἰκοσιτετράωρο; Αὐτό θὰ τὸ δοῦμε στὴν παράγραφο γιὰ τῆς βάρδιες. Δεύτερο, ὁ κανονισμὸς ἀπαιτεῖ, στῆς ἐπιχειρήσεις ὅπου ἡ ἐργασία εἶναι συνεχῆς ὁ ἐργάτης νά εἶναι ἐλεύθερος τέσσερα εἰκοσιτετράωρα τὸ μῆνα, ἂν ἡ ἐργάσιμη μέρα του εἶναι πάνω ἀπὸ 8 ὥρες. Συνεπῶς, γιὰ τοὺς ἐργάτες τῶν ἐπιχειρήσεων πού δουλεύουν *συνέχεια* ὁ ἀριθμὸς τῶν ἡμερῶν ἀνάπαυσης *εἶναι ἔντονα μειωμένος*: 4 τὸ μῆνα, δηλ. 48 τὸ χρόνο, ἐνῶ *ἀκόμα* καὶ ὁ νόμος (μέ ὄλες τῆς περικοπῆς τῶν ἐορτῶν) ἄφησε 66 ὑποχρεωτικῆς μέρες ἀργίας τὸ χρόνο. Ποιὰ

λογική βάση είχαν οι ύπουργοί για νά ἐλαττώσουν αὐτό τόν ἀριθμό τῶν ἡμερῶν ἀργίας; Ἀπολύτως καμιά· ἡ *συνεχῆς παραγωγή* ὅπωςδήποτε διακόπτεται καί ὅταν ὑπάρχουν 4 μέρες ἀργίας τὸ μήνα, δηλ. οἱ ἐργοστασιάρχες ὅπωςδήποτε πρέπει νά μισθώνουν ἄλλους ἐργάτες τὶς μέρες ἀργίας (ἂν ἡ παραγωγή εἶναι *πραγματικά* συνεχῆς, δηλ. ὅταν δέν μπορεῖ νά σταματήσῃ). Δηλαδή, οἱ κ.κ. ὑπουργοί περικόψανε κι ἄλλο τὶς μέρες ἀργίας τῶν ἐργατῶν *μόνο καὶ μόνο* γιὰ «νά στενοχωρῶσουν» λιγότερο τοὺς ἐργοστασιάρχες, γιὰ νά λιγοστεύουν τὶς περιπτώσεις μίσθωσης *ἄλλων* ἐργατῶν! Κάτι παραπάνω, οἱ «ὀδηγίες» ἐπιτρέπουν ἀκόμα στοὺς ἐπιθεωρητές ἐργασίας νά ἐπικυρώνουν καί κανονισμοὺς ἐσωτερικῆς τάξης, πού καθορίζουν *ἀκόμα λιγότερη ἀνάπαυση* στοὺς ἐργάτες! Ὁ ἐπιθεωρητής ἐργασίας πρέπει ἀπλῶς νά τὸ ἀναφέρει αὐτὸ στὴ Διεύθυνση ἐμπορίου καί βιομηχανίας. Αὐτὸ εἶναι ἓνα πολὺ χτυπητὸ παράδειγμα, πού δείχνει γιὰ τῆς κυβερνήσεώς μας τῆς ἀρέσουν οἱ νόμοι πού δέ λένε τίποτα καί οἱ λεπτομερειακοὶ κανονισμοὶ καί ὀδηγίες: γιὰ νά τροποποιηθεῖ ἓνας δυσάρεστος κανονισμὸς, ἀρκεῖ νά ὑποβληθεῖ αἴτηση γι' αὐτὸ στὴ Διεύθυνση... τῶν ἀναμάρτητων εἰσοδημάτων!! Τὸ ἴδιο ἀκριβῶς καί ὁ ἐπιθεωρητής ἐργασίας μπορεῖ (σύμφωνα μὲ τὶς ὀδηγίες!) νά ἐπιτρέψει νά περιληφθοῦν στίς συνεχεῖς ἐργασίες καί ἐργασίες πού δέν ἀναφέρονται στὸν πίνακα, πού ἐπισυνάπτεται στίς ὀδηγίες: ἀρκεῖ ν' ἀναφέρει στὴ Διεύθυνση... Μιὰ ὑποσημείωση στὴ διάταξη αὐτὴ λέει ὅτι οἱ συνεχεῖς ἐργασίες πρέπει νά *κατονομάζονται εἰδικά* στὸν κανονισμὸ ἐσωτερικῆς τάξης. «Παρέκκλιση ἀπὸ τὸ νόμο αὐτὸ ἐπιτρέπεται μόνο στὸ βαθμὸ πού ὑπάρχει *πραγματικά* ἀνάγκη» (αὐτὸ λέει ὁ κανονισμὸς τῶν ὑπουργῶν). Καί ποιὸς θά παρακολουθεῖ ἂν ὑπάρχει *πραγματικά* ἀνάγκη ἢ ὄχι; Δέν ὑπάρχει κανένας ἄλλος ἐκτός ἀπὸ τοὺς ἐργάτες: αὐτοὶ πρέπει νά μὴν ἐπιτρέπουν ν' ἀναγράφονται στὸν κανονισμὸ ἐσωτερικῆς τάξης ἐπιφυλάξεις σχετικὰ μὲ τὶς συνεχεῖς ἐργασίες, χωρὶς νά ὑπάρχει *πραγματικὴ* ἀνάγκη. Δεύτερη διάταξη. Παρεκκλίσεις ἀπὸ τὸ νόμο ἐπιτρέπονται ὅταν οἱ ἐργάτες ἀπασχολοῦνται σὲ βοηθητικὰ δουλιὰς σὲ διάφορους τομεῖς τῆς παραγωγῆς (τρέχουσες ἐπισκευές, συντήρηση τῶν καζανιῶν, τῶν κινητῶν καὶ τῶν λουριῶν μετάδοσης, θέρμανση, φωτισμὸς, ὕδρευση, ὑπηρεσία φρούρησης καὶ πυροσβεστικὴ ὑπηρεσία κτλ.). Οἱ παρεκκλίσεις αὐτὲς πρέπει ἐπίσης νά *καθορίζονται εἰδικά* στὸν κανονισμὸ ἐσωτερικῆς τάξης. Γιὰ τοὺς ἐργάτες αὐτοὺς ὁ *κανονισμὸς* δέ

λέει τίποτα σχετικά με τις μέρες ανάπαυσης. Οί εργάτες και πάλι πρέπει να φροντίσουν οι ίδιοι να έχουν ανάπαυση, δηλ. να μη δέχονται τέτοιους κανονισμούς έσωτερικής τάξης, όπου δέν καθορίζονται οι μέρες ανάπαυσης για τους εργάτες αυτούς. Τρίτη διάταξη. παρεκκλίσεις από τις διατάξεις για την εργάσιμη μέρα και την ανάπαυση κατά τις Κυριακές και τις γιορτές και από τις διατάξεις του κανονισμού έσωτερικής τάξης επιτρέπονται σε άλλες δυό περιπτώσεις: πρώτο, σε περίπτωση ξαφνικής βλάβης των μηχανημάτων, εργαλείων κτλ. που προκάλεσε σταμάτημα των εργασιών όλου του εργοστασίου ή ενός τμήματός του. Η αναγκαία έπισκευή στις περιπτώσεις αυτές επιτρέπεται να γίνεται παρά τις διατάξεις του κανονισμού. Δεύτερο, παρά τις διατάξεις του κανονισμού επιτρέπεται να γίνονται «προσωρινές εργασίες σ' ένα οποιοδήποτε τμήμα της έπιχείρησης σε περίπτωση που, λόγω πυρκαγιάς, σπασίματος και άλλων απρόβλεπτων περιστατικών, οι εργασίες του ενός ή του άλλου τμήματος της έπιχείρησης περιορίστηκαν για όρισμένο διάστημα ή σταμάτησαν έντελώς ή σε περίπτωση που αυτό είναι αναγκαίο για την πλήρη λειτουργία των άλλων τμημάτων της έπιχείρησης». (Σ' αυτή την περίπτωση ο εργοστασιάρχης πρέπει την ίδια μέρα να είδοποιήσει τον έπιθεωρητή εργασίας, που δίνει την άδεια για να γίνουν αυτές οι εργασίες). Η τελευταία αυτή διάταξη δείχνει πόσο πολύ «φροντίζουν» οι ύπουργοί να μην ξεδέψουν οι εργοστασιάρχες ούτε ρούβλι παραπάνω. Σ' ένα τμήμα του εργοστασίου έγινε πυρκαγιά. Η δουλιά σταμάτησε. Όταν τέλειωσαν οι έπισκευές, ο εργοστασιάρχης θέλει να αναπληρώσει τό χρόνο που έχασε. Για τό λόγο αυτό ο ύπουργός του επιτρέπει να ξεζουμίζει τους εργάτες με όσηδήποτε παραπανίσια εργασία, αναγκάζοντάς τους να δουλεύουν ακόμα και 18 ώρες τό είκοσιτετράωρο. Και τί φταίνε στην περίπτωση αυτή οι εργάτες; Όταν ο εργοστασιάρχης βγάζει παραπανίσιο κέρδος, τό μοιράζεται με τους εργάτες; έλατιώνει τότε τις ώρες της δουλιάς; Από ποδ κι ως ποδ πρέπει ν' αυξάνουν τις ώρες της δουλιάς των εργατών, όταν ο εργοστασιάρχης παθαίνει ζημιά; Αυτό σημαίνει: τό κέρδος τό παίρνω εγώ ο ίδιος, και τή ζημιά τή φορτώνω στους εργάτες. Αν χρειάζεται ν' αναπληρώσει τό χαμένο χρόνο, γιατί να μη μισθώσει άλλους εργάτες; Είναι έκπληκτικό πόσο «φροντίζουν» οι ρώσοι ύπουργοί για την τσέπη των κ.κ. εργοστασιάρχων! Τέταρτη διάταξη. Μπορεί να γίνουν παρεκκλίσεις από τό νέο νόμο και «σε άλλες πολύ

σπουδαίες, ἐξαιρετικές περιπτώσεις». (Τί περιπτώσεις είναι αὐτές; Ἐχουν κιόλας ἀπαριθμηθεῖ τόσες πολύ σπουδαίες, ἐξαιρετικές περιπτώσεις, πού, μου φαίνεται, δέν ἔμειναν ἄλλες!). Οἱ παρεκκλίσεις αὐτές ἐγκρίνονται ἀπό τούς ὑπουργούς Οἰκονομικῶν καί Ἐσωτερικῶν γιά κάθε περίπτωση ξεχωριστά. Δηλαδή, θά τό ζητήσῃ ὁ ἐργοστασιάρχης, — θά τό ἐγκρίνουν οἱ ὑπουργοί — καί ὅλα εἶναι ἐντάξει. Τούς ἐργάτες οὔτε κἀν τούς ρωτᾶνε: πῶς εἶναι δυνατό νά ζητοῦν τ' «ἀφεντικά» τή γνώμη τοῦ λαουτζίκου! Ὁ χυδαῖος ὄχλος πρέπει νά δουλεύει γιά τούς κεφαλαιοκράτες καί νά μή συζητᾷ ἄν αὐτό πού ἀνάγκασε τόν ἐργοστασιάρχη νά κάνει αἴτηση εἶναι μιᾶ «ἐξαιρετική» περίπτωση ἢ τό πιό συνηθισμένο πάθος τοῦ κέρδους. Αὐτές εἶναι οἱ ὑπουργικές διατάξεις σχετικά μέ τίς παρεκκλίσεις ἀπό τόν νόμο. Ὅπως βλέπουμε, ὅλες αὐτές οἱ διατάξεις λένε καί πότε μπορεῖ νά μήν ἐφαρμόζεται ὁ νόμος, μπορεῖ νά ἐλαττωθεῖ ἐκεῖνο πού ἀπαιτεῖ ὁ νόμος ἀπό τούς ἐργοστασιάρχες πρὸς ὄφελος τῶν ἐργατῶν. Γιά αὔξηση τῶν ἀπαιτήσεων πού προβάλλει ὁ νόμος στούς ἐργοστασιάρχες πρὸς ὄφελος τῶν ἐργατῶν, οἱ ὑπουργοί δέ βγάζουν τσιμονδιά. Ἄς θυμηθοῦν οἱ ἐργάτες τί ἔλεγε τό βιβλιαράκι σχετικά μέ τό νέο ἐργοστασιακό νόμο στό ζήτημα: γιατί ὁ νόμος παρέχει τόσο μέγала δικαιώματα στούς ὑπουργούς!

V

Ὅσο γιά τίς βάρδιες, ὁ κανονισμός περιέχει μόνο μιᾶ μικρή διάταξη, πού ἐπιτρέπει στήν περίπτωση 18ωρης δουλιᾶς σέ δύο βάρδιες ν' αὐξάνει ὁ ἀριθμός τῶν ὥρων ἐργασίας σέ 12 ὥρες τό εἰκοσιτετράωρο ἔτσι, ὥστε κατά μέσο ὄρο, ὑπολογίζοντας γιά μιᾶ περίοδο δύο ἐβδομάδων, ὁ χρόνος ἐργασίας τοῦ κάθε ἐργάτη νά μήν ξεπερνᾷ τίς 9 ὥρες τό εἰκοσιτετράωρο. Ἡ διάταξη αὐτή, συνεπῶς, ἐπιτρέπει καί πάλι νά αὐξάνει ἡ ἐργάσιμη μέρα. Πόσες διατάξεις ὑπάρχουν γιά τήν αὔξηση τῆς ἐργάσιμης μέρας, γιά τήν ἐλάττωσή της ὁμως δέν ὑπάρχει καμιᾶ — καί οὔτε θά ὑπάρξει! Σύμφωνα μέ τή διάταξη αὐτή μπορεῖ ν' ἀναγκάσουν τούς ἐργάτες νά ἐργάζονται ὀλόκληρη ἐβδομάδα ἀπό 12 ὥρες τό εἰκοσιτετράωρο, καί οἱ «ὀδηγίες» προσθέτουν καί πάλι ὅτι οἱ ἐπιθεωρητές ἐργασίας μποροῦν νά ἐπιτρέπουν καί ἄλλες παρεκκλίσεις ἀπό τό νόμο, ἀναφέροντας σχετικά στό διευθυντή... Ἐπειτα τίς βάρδιες ἀφορᾷ ἐπίσης καί ἡ προαναφερόμενη διάταξη πού καθορίζει τό χρὸ

νο εργασίας, σέ περίπτωση συνεχούς δουλιᾶς, σέ 24 ὥρες στά δύο εἰκοσιτετράωρα. Οἱ ὀδηγίες ἐξηγοῦν γιατί εἰπώθηκε 24 ὥρες στά δύο εἰκοσιτετράωρα καί ὄχι 12 ὥρες τό εἰκοσιτετράωρο. Αὐτό ἐγινε γιά νά μείνει ἀμετάβλητο τό σκανδαλώδικο καθεστῶς τῆς συνεχούς δουλιᾶς σέ 2 βάρδιες μέ 8 ὥρες ἀνάπαυση, πού καθιερώθηκε σέ ὀρισμένα ἐργοστάσια: σέ τέτιες βάρδιες ὁ ἐργάτης ἐργάζεται τή μιὰ μέρα 16 ὥρες καί τήν ἄλλη 8 ὥρες, χωρίς νά ἔχει οὔτε κανονική ἀνάπαυση, οὔτε κανονικό ὕπνο. Εἶναι δύσκολο νά φανταστεῖ κανεῖς κάτι πιό ἀπαισιοῦν ἀπ' αὐτές τίς βάρδιες. Οἱ ὑπουργοί ὅμως ὄχι μόνο δέν ἔκαναν τίποτα γιά νά περιορίσουν αὐτές τίς ἀσχημίες, μά εἶχαν καί τήν ἀναιδεια νά ποῦν στίς «ὀδηγίες» ὅτι ἀπό πολλές ἀπόψεις οἱ βάρδιες αὐτές εἶναι πιό βολικές γιά τούς ἐργάτες!! Νά πῶς φροντίζουν οἱ ὑπουργοί γιά τίς ἀνέσεις τῶν ἐργατῶν!

VI

Ὅσο γιά τίς ὑπερωρίες, ὁ κανονισμός περιέχει, ἀπό πρώτη ματιά, πιό συγκεκριμένες διατάξεις. Ὁ περιορισμός τῶν ὑπερωριῶν εἶναι τό πιό βασικό ὄχι μόνο στόν κανονισμό τῶν ὑπουργῶν, ἀλλά καί σ' ὄλο τό νέο νόμο. Μιλήσαμε κιόλας πιό πάνω γιά τήν πλέρια ἀσάφεια τοῦ ἴδιου τοῦ νόμου σχετικά μέ τό ζήτημα αὐτό, γιά τήν πρωταρχική πρόθεση τοῦ ὑπουργείου Οἰκονομικῶν νά μήν προσθέσει καμιά συμπληρωματική διάταξη γιά τίς ὑπερωρίες. Τώρα ἀποδείχτηκε ὅτι οἱ ὑπουργοί παρ' ὅλα αὐτά περιορίσαν τίς ὑπερωρίες, τίς περιορίσαν ἀκριβῶς ἔτσι, ὅπως σκόπευε νά τίς περιορίσει ἡ ἐπιτροπή, πού εἶχε καταρτίσει τό νέο νόμο, δηλ. σέ 120 ὥρες τό χρόνο. Σέ ἀντάλλαγμα, ὅμως, ὁ ὑπουργός τῶν Οἰκονομικῶν στίς «ὀδηγίες» ἐπανελάβε πρὸς γνώση τῶν ἐπιθεωρητῶν ἐργασίας ὅλα ἐκεῖνα τά κόλπα καί τίς στρεψοδικίες ἐναντία στούς ἐργάτες πού ἀναφέραμε στό βιβλίον γιά τό νέο νόμο, παίρνοντάς τα ἀπό τό «Βέστνικ Φινάνσοφ»: οἱ «ὀδηγίες», τό ξαναλέμε, εἶναι ἀντιγραμμένες ἀπό τό «Βέστνικ Φινάνσοφ».

Ἡ πρώτη διάταξη ἀφορᾷ τό ἄρθρο τοῦ νέου νόμου, σύμφωνα μέ τό ὅποιο ὁ ἐργοστασιάρχης μπορεῖ νά περιλάβει στό συμβόλαιο μέ τόν ἐργάτη τόν ὄρο τῶν ὑπερωριῶν, πού εἶναι ἀναγκαῖες ἀπό τούς τεχνικούς ὄρους τῆς παραγωγῆς. Μιλήσαμε κιόλας γιά τήν ἀοριστία αὐτῆς τῆς διατάξεως. Καί ὅμως αὐτό τό ἄρθρο τοῦ νόμου ἔχει τεράστια σημασία: ἂν ὁ ὄρος γιά τίς ὑπερωρίες περιληφθεῖ στόν κανονισμό ἐσωτερικῆς τάξεως.

τότε οί υπερωρίες είναι *υποχρεωτικές* γιά τόν ἐργάτη, καί ὅλος ὁ νόμος στήν περίπτωση αὐτή μένει *ανεφάρμοστος*. Τώρα ὁ κανονισμός τοῦ ὑπουργείου ἐξηγεῖ τή διατύπωση αὐτή ὡς ἐξῆς: «ἀναγκαῖες ἐξαιτίας τῶν τεχνικῶν ὀρων τῆς παραγωγῆς» μποροῦν νά θεωρηθοῦν μόνο οἱ ἐργασίες πού προκαλοῦνται «ἀποκλειστικά ἀπό τυχαῖες καί παράλληλα ἐξαρτώμενες ἀπό τό χαρακτήρα τῆς ἴδιας τῆς παραγωγῆς παρεκκλίσεις ἀπό τήν κανονική πορεία τῆς». Συνεπῶς, οἱ παρεκκλίσεις λχ. πού προκαλοῦνται ἀπό ἀξημένες παραγγελίες δέν ὑπάγονται ἐδῶ (γιατί δέν ἐξαρτιοῦνται ἀπό τό χαρακτήρα τῆς παραγωγῆς). Ἐπίσης δέν ὑπάγονται ἐδῶ οἱ παρεκκλίσεις πού προκαλοῦνται ἀπό πυρκαγιά, σπασίματα κτλ., γιατί κι αὐτές δέν ἐξαρτιοῦνται ἀπό τό χαρακτήρα τῆς ἴδιας τῆς παραγωγῆς. *Σύμφωνα μέ τόν κοινό νοῦ* ἔτσι ἀκριβῶς πρέπει νά καταλαβαίνει κανεῖς αὐτή τή διάταξη. Ἐδῶ ὅμως σέ βοήθεια τῶν ἐργοστασιαρχῶν ἐρχονται οἱ «ὀδηγίες». Οἱ «ὀδηγίες» ἀναπτύσσουν τόσο λαμπρά τίς περιπτώσεις, πού μποροῦν νά κάνουν *υποχρεωτικές* τίς υπερωρίες γιά τούς ἐργάτες, περιλαβαίνοντάς τες στούς ὀρους τῆς μίσθωσης, δηλ. στόν κανονισμό ἐσωτερικῆς τάξης, ὥστε σ' αὐτές τίς περιπτώσεις μπορεῖ νά ὑπαγάγει κανεῖς *κυριολεχτικά ὀ,τι θέλει*. Πραγματικά ἄς θυμηθοῦν οἱ ἐργάτες πῶς *ἀνέπτυσε* τό νόμο τό ἄρθρο τοῦ «Βέστνικ Φινάνσοφ», κι ἄς συγκρίνουν τώρα μ' αὐτό τίς «ὀδηγίες». Στήν ἀρχή οἱ «ὀδηγίες» μιλοῦν γιά ἐργασίες «ἀναγκαῖες ἀπό τούς τεχνικούς ὀρους τῆς παραγωγῆς», ὕστερα βάζουν ἀπαρατήρητα μιᾶ ἄλλη διατύπωση: «ἐργασίες ἀπόλυτα ἀναγκαῖες» (ἔτσι λοιπόν! καί ποιός θά κρίνει ἄν εἶναι ἀναγκαῖες;), καί παρακάτω πάλι οἱ ὀδηγίες ἀναφέρουν καί παραδειγματάκια «ἀπόλυτης ἀναγκαιότητας»: ἀποδείχεται ὅτι ἐδῶ ὑπάγονται καί περιπτώσεις πού γιά τόν ἐργοστασιάρχη «εἶναι ἀδύνατο ἢ δύσκολο (τό παλιό τροπάρι!) ν' αὐξήσει τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν»· ὅταν ἡ δουλιά εἶναι πολύ βιαστική καί ἐπείγουσα (λογουχάρη, κατά τίς ἐποχιακές ἐργασίες)· ὅταν πρέπει νά ἐξασφαλίζεται ἡ καθημερινή ἐκδοση μιᾶς ἐφημερίδας· ὅταν οἱ ἐργασίες δέν μποροῦν νά προβλεφθοῦν ἐκ τῶν προτέρων κτλ. Μέ δύο λόγια, ζητᾶς ὀ,τι θέλεις. Τά ἀδιάντροπα τσιράκια τῶν κεφαλαιοκρατῶν, πού εἶναι θρονιασμένα στό ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν, *ἀνέπτυξαν* τό νόμο κατά τέτιον τρόπο ὥστε ὁ ἐργοστασιάρχης *ἔχει τό δικαίωμα* νά μπάξει στόν κανονισμό ἐσωτερικῆς τάξης *υπερωρίες* γιά *ὀποιοδήποτε εἶδος ἐργασίας*. Κι ἀπό τή στιγμή πού ἡ διάταξη αὐτή θά μπεῖ στόν *κανονισμό ἐσωτερικῆς τάξης*, ὅλος ὁ νέος

νόμος πάει κατά διαβόλου, κι όλα μένουν όπως ήταν. Οι εργάτες δεν πρέπει να επιτρέπουν να αναγράφονται τέτοιες διατάξεις στον κανονισμό έσωτερικής τάξης, διαφορετικά ή κατάστασή τους όχι μόνο δε θα καλυτερέψει, αλλά και θα χειροτερέψει. Οι εργάτες μπορούν να δουν σε αυτό το παράδειγμα ότι οι εργοστασιάρχες και οι δημόσιοι υπάλληλοι συνεννοούνται μεταξύ τους για τον τρόπο με τον οποίο θα υποδουλώσουν και πάλι τους εργάτες πάνω σε νόμιμη βάση. Οι «όδηγίες» δείχνουν καθαρά αυτή τη συνεννόηση, αυτή τη δουλικότητα του ύπουργείου Οικονομικών απέναντι στα συμφέροντα των κεφαλαιοκρατών.

Η δεύτερη διάταξη για τις υπερωρίες καθορίζει ότι ο αριθμός των υπερωριών για κάθε εργάτη δεν πρέπει να ξεπερνάει τις 120 ώρες το χρόνο, και στον αριθμό αυτό δεν περιλαμβάνονται, πρώτο, οι υπερωρίες που προβλέπονται στο συμβόλαιο σαν υποχρεωτικές για τον εργάτη «έξαιτίας των τεχνικών δρων της παραγωγής», ενώ εμείς τώρα-δά είδαμε ότι οι ύπουργοί επιτρέψανε να υπάγονται σε αυτή τη διατύπωση όποιεσδήποτε περιπτώσεις, που δεν έχουν τίποτα το κοινό με τους «τεχνικούς δρους της παραγωγής»· δεύτερο, δεν περιλαμβάνονται οι υπερωρίες, που γίνονται σε περίπτωση πυρκαγιάς ή σπασίματος κτλ., ή για να κερδηθεί ο χαμένος χρόνος σε περίπτωση που θα είχε σταματήσει ή δουλιά σε κάποιο τμήμα.

Όλες αυτές οι διατάξεις για τις υπερωρίες μαζί παρμένες θυμίζουν καταπληχτικά το γνωστό μύθο, που αναφέρει πως το λιοντάρι μοίραζε «έξισου» τη λεία με τους συντρόφους του στο κυνήγι: την πρώτη μερίδα την παίρνει δικαιωματικά· τη δεύτερη μερίδα, γιατί είναι βασιλιάς των ζώων· την τρίτη, γιατί είναι πιο δυνατό απ' όλα· και όσο για την τέταρτη — όποιος άπλώσει το πόδι του, δε θα μείνει ζωντανός¹⁰⁸. Έτσι ακριβώς θα σκέφτονται τώρα και σε μας οι εργοστασιάρχες σχετικά με τις υπερωρίες. Πρώτο, θ' απομυζούν «δικαιωματικά» από τους εργάτες τις υπερωρίες που είναι «άναγκαίες εξαιτίας των τεχνικών δρων της παραγωγής», δηλ. οποιαδήποτε εργασία, αρκεί να έχει περιληφθεί στον κανονισμό έσωτερικής τάξης. Δεύτερο, θ' απομυζούν από τους εργάτες εργασία σε «ειδικές περιπτώσεις», δηλ. όταν θα θέλουν να φορτώσουν στους εργάτες τις ζημιές τους. Τρίτο, θ' απομυζούν από τους εργάτες κι άλλες 120 ώρες το χρόνο για το λόγο ότι αυτοί είναι πλούσιοι, ενώ οι εργάτες είναι θεόφτωχοι. Τέταρτο, σε «έξαι-

ρετικές περιπτώσεις» θά πάρουν ιδιαίτερες διευκολύνσεις από τους ύπουργούς. Καί σέ συνέχεια ύστερα απ' όλα αυτά ό,τι θά μένει στους έργάτες από τίς 24 ώρες του είκοσιτετραώρου, — αυτό οί έργάτες θά μπορούν νά τό χρησιμοποιούν «έλεύθερα» χωρίς όμως νά ξεχνούν καθόλου, ότι ή δίκαιη κυβέρνηση σέ καμιά περίπτωση δέν «τους στερεί τό δικαίωμα» νά εργάζονται ακόμα καί 24 ώρες τό είκοσιτετράωρο. . . Για νά γίνεται αυτή ή απομύζηση ύπερωριών από τους έργάτες σύμφωνα μέ τό νόμο, έχει καθοριστεί νά κρατούν οί εργοστασιάρχες είδικά βιβλία για όλες αυτές τίς κατηγορίες των ύπερωριών. Σ' ένα βιβλίο θά γράφουν ό,τι βγάζουν γδέρνοντας τους έργάτες «δικαιωματικά» σ' ένα άλλο βιβλίο ό,τι βγάζουν γδέρνοντας τους σέ «είδικές περιπτώσεις» σ' ένα τρίτο ό,τι βγάζουν γδέρνοντας τους ύστερα από «είδική συμφωνία» (όχι περισσότερες από 120 ώρες τό χρόνο) σ' ένα τέταρτο — ό,τι βγάζουν γδέρνοντας τους σέ «έξαιρετικές περιπτώσεις». Αντί καλύτερησης τής θέσης των εργατών δέ θά έχουμε παρά διοικητική κωλυσιεργία καί γραφειοκρατική άλληλογραφία (όπως γίνεται πάντα ύστερα απ' όλες τίς μεταρρυθμίσεις τής άπολυταρχικής ρωσικής κυβέρνησης). Οί ένωματάρχες του εργοστασίου θά έπισκέπτονται τά εργοστάσια καί θά «έπιθεωρούν»... αυτά τά βιβλία (όπου κι ό ίδιος ό διάβολος θά σπάσει τά μύθρα του) καί στό χρόνο, πού θά τους αφήσει έλεύθερο αυτή ή ώφέλιμη άπασχόληση θ' αναφέρουν στό διευθυντή του τμήματος έμπορίου καί μανουφακτούρας σχετικά μέ τά καινούργια δώρα πού πρέπει νά δοθούν στους εργοστασιάρχες καί στή Διεύθυνση τής άστυνομίας σχετικά μέ τίς άπεργίες των εργατών. Τί έπιτήδειοι άνθρωποι είναι αυτοί οί ψιλικατζήδες, παρέα μέ τους μπασιμπουζούκους, πού άποτελούν τήν κυβέρνησηή μας! Μέ μιά συγκαταβατική τιμή θά μισθώσουν τώρα καί κανένα άντιπρόσωπο στό έξωτερικό πού θά διαλαλεί σ' όλα τά σταυροδρόμια τής «Εύρώπης»: κοιτάξτε, πόσο φροντίζουν για τους έργάτες οί νόμοι τής χώρας μας.

VII

Τελειώνοντας, άς ρίξουμε μιά γενική ματιά στον ύπουργικό κανονισμό. Άς θυμηθούμε ποιές διατάξεις είχε αφήσει ό νέος νόμος στή δικαιοδοσία των κ.κ. ύπουργών. Οί διατάξεις αυτές άνήκουν σέ τρεις κατηγορίες: 1) διατάξεις πού έξηγούν τό νόμο· 2) διατάξεις πού αυξάνουν ή μετριάζουν

τίς απαιτήσεις τοῦ νέου νόμου ἀπό τοὺς ἐργοστασιάρχες· 3) διατάξεις γιά τοὺς κλάδους τοὺς πολύ ἀνθυγιεινοὺς γιά τοὺς ἐργάτες. Πῶς χρησιμοποίησαν οἱ ὑπουργοὶ τό δικαίωμα, πού τοὺς παραχώρησε ὁ νόμος;

Στήν πρώτη κατηγορία περιορίστηκαν στό πιά ἀναγκαῖο, σ' ἓνα ἐλάχιστο ὄριο, πού δέν μποροῦσαν νά τό ἀποφύγουν. Ἐπέτρεψαν τίς ὑπερωρίες σέ διαστάσεις πολύ μεγάλες καί πολύ ἐλαστικές, — 120 ὥρες τό χρόνο, καί ταυτόχρονα μέ τίς ὀδηγίες καθόρισαν τόσο πολλές ἐξαιρέσεις, πού ἐκμηδενίζεται κάθε σημασία τοῦ κανονισμοῦ. Φρόντισαν νά περικόψουν τά διαλείμματα τῶν ἐργατῶν, ἄφησαν, ὅπως ἦταν παλιά, ἄν δέν τίς χειροτέρεψαν, τίς βάρδιες μέ ὅλα τά αἴσχη τους.

Σχετικά μέ τή δεύτερη κατηγορία τῶν διατάξεων τοῦ κανονισμοῦ οἱ ὑπουργοὶ ἔκαναν τό πᾶν γιά νά ἐλαττώσουν τίς απαιτήσεις τοῦ νέου νόμου ἀπό τοὺς ἐργοστασιάρχες, δηλ. ἔκαναν τό πᾶν γιά τοὺς ἐργοστασιάρχες καί δέν ἔκαναν ἀπολύτως τίποτε γιά τοὺς ἐργάτες: στόν κανονισμό δέν ὑπάρχει καμιά διάταξη πού νά ἀξάνει τίς απαιτήσεις τοῦ νέου νόμου ἀπό τοὺς ἐργοστασιάρχες πρὸς ὄφελος τῶν ἐργατῶν.

Σχετικά μέ τήν τρίτη κατηγορία (δηλ. ὅσον ἀφορᾷ τήν ἀναγραφή ὀρισμένων διατάξεων γιά τήν προστασία τῶν ἐργατῶν, πού εἶναι ὑποχρεωμένοι νά δουλεύουν σέ ἀνθυγιεινοὺς κλάδους παραγωγῆς) οἱ ὑπουργοὶ δέν ἔκαναν ἀπολύτως τίποτα, δέν εἶπαν οὔτε λέξη σχετικά μ' αὐτό. Μόνο στίς ὀδηγίες λέγεται ὅτι οἱ ἐπιθεωρητές ἐργασίας μποροῦν ν' ἀναφέρουν στό τμήμα ἐμπορίου καί βιομηχανίας γιά τοὺς πολύ ἀνθυγιεινοὺς κλάδους! Οἱ ἐπιθεωρητές ἐργασίας καί πρῶτα εἶχαν τό δικαίωμά «ν' ἀναφέρουν» ὅ,τιδήποτε. Μόνο πού ὡς τώρα, γιά ἀνεξήγητους λόγους, οἱ ἐνωματάρχες τῶν ἐργοστασίων «ἀνέφεραν» γιά τίς ἐργατικές ἀπεργίες, γιά τίς μέθοδες κατατρογμοῦ κι ὄχι γιά τήν προστασία τῶν ἐργατῶν στοὺς πολύ ἀνθυγιεινοὺς κλάδους παραγωγῆς.

Ἐκτός ἀπὸ οἱ ἐργάτες μποροῦν νά δοῦν μόνοι τους τί πρέπει νά περιμένουν ἀπό τοὺς ὑπαλλήλους τῆς ἀστυνομικῆς κυβέρνησης. Γιά νά ἐπιτύχουν ὀρθρὴ ἐργάσιμη μέρα καί ὀλοκληρωτικὴ ἀπαγόρευση τῶν ὑπερωριῶν, οἱ ῥῶσοι ἐργάτες ἔχουν ἀκόμα μπροστά τους μιά μακρόχρονη καί ἐπίμονη πάλη.

Владиміръ Ильинъ.

ЭКОНОМИЧЕСКІЕ ЭТЮДЫ И СТАТЬИ.

Къ характеристикѣ экономическаго романтизма. — Пермская кустарная перепись. — Перлы народническаго прожектерства. — Отъ какаго наследства мы отказываемся? — Къ вопросу о нашей фабрично-заводской статистикѣ.

С. ПЕТЕРБУРГЪ.

Типо-литографія А. Лейферта. Бол. Морская, 65.

1893.

Τὸ ἐξώφυλλο τῆς συλλογῆς ἀρθρῶν τοῦ Β. Ι. Λένιν
«Οἰκονομικὲς μελέτες καὶ ἀρθρα»

Σμίκρυνση

Η ΒΙΟΤΕΧΝΙΚΗ ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΤΟΥ 1894/95
 ΣΤΟ ΚΥΒΕΡΝΕΙΟ ΠΕΡΜ
 ΚΑΙ ΤΑ ΓΕΝΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ
 ΤΗΣ «ΒΙΟΤΕΧΝΙΚΗΣ» ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ¹⁰⁹

Γράφτηκε στην έξορά τόν Αδγου-
 στο-Σεπτέμβρη, 8χι άργότερα από
 τίς 7 (19), 1897

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1898
 στή συλλογή: Βλαντίμιρ Ίλιν.
 «Οικονομικές μελέτες και άρθρα».
 Πετρούπολη

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό κείμε-
 νο τής συλλογής «Οικονομικές με-
 λέτες και άρθρα», άφού παραβλή-
 θηκε μέ τό κείμενο τής συλλογής :
 Βλ. Ίλιν. «Τό άγροτικό
 ζήτημα», 1908

ΑΡΘΡΟ ΠΡΩΤΟ

(I. Γενικά στοιχεία. — II. 'Ο «βιοτέχνης» καί ἡ μισθωτικὴ ἐργασία. — III. 'Η «κοινοτικο-εργασιακὴ διαδοχὴ»)

Ἐν ὄψει τῆς ἔκθεσης τοῦ Νίζνι Νόβγκοροντ τοῦ 1896, οἱ ἐπιστημονικὲς ἑταιρίαι τοῦ Πέρμ ἔκαναν, μέ τῆ συμμετοχῆ τοῦ ζέμστρο, μιὰ εὐρεία ἐργασία πού φέρνει τό γενικό τίτλο: «Ἐπισκόπηση τῆς περιοχῆς Πέρμ». Τό ὕλικό πού συγκεντρώθηκε εἶναι πάνω ἀπό 200 φύλλα· ὅλη ἡ ἔκδοσις θ' ἀποτελέσει ὀχτώ τόμους. Ὅπως γίνεται συνήθως, δέν πρόλαβαν νά τελειώσουν τὴν ἐργασία πρὶν ἀνοίξει ἡ ἔκθεσις καί γιὰ τὴν ὥρα ἔχει ἐκδοθεῖ μόνο ὁ πρῶτος τόμος, πού περιέχει ἕνα δοκίμιο γιὰ τὴ βιοτεχνικὴ παραγωγή τοῦ κυβερνεῖου*. Τό «Δοκίμιο» παρουσιάζει ἐξαιρετικό ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ ὕλικό πού ἔχει σάν βάση του εἶναι καινούργιο, πλούσιο καί πλήρες. Τό ὕλικό συγκεντρώθηκε μέ εἰδικὴ βιοτεχνικὴ ἀπογραφή, πού ἔγινε μέ ἔξοδα τοῦ ζέμστρο τό 1894/95, καί ἡ ἀπογραφή αὐτὴ ἔγινε κατὰ νοικοκυριό, ρωτήθηκε κάθε νοικοκύρης χωριστά. Τὰ στοιχεῖα συγκεντρώθηκαν ἀπὸ τοὺς ζέμσκι νατσάλνικ**. Τό πρόγραμμα τῆς ἐρευνας κατὰ νοικοκυριό ἦταν πολὺ εὐρὺ, περιλάβαινε καί τὰ μέλη τῶν οἰκογενειῶν τῶν βιοτεχνῶν-ἀφεντικῶν, καί τῆ μισθωτῆ ἐργασία, πού χρησιμοποιοῦν οἱ βιοτέχνες, καί τό ἀγροτικό νοικοκυριό τους, καί τὰ στοιχεῖα γιὰ τὴ συγκέντρωσις πρῶτων ὑλῶν, γιὰ τὴν τεχνικὴ τῆς παραγωγῆς, γιὰ τὴν κατανομὴ τῶν ἐργασιῶν κατὰ μῆνες στὴ διάρ-

* «Ἐπισκόπηση τῆς περιοχῆς Πέρμ. Δοκίμιο γιὰ τὴν κατάστασις τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς στὸ κυβερνεῖο Πέρμ». Ἐκδόθηκε μέ ἔξοδα τοῦ ζέμστρο τοῦ κυβερνεῖου Πέρμ, 1896. Σελ. II+365+232 σελίδες πίνακες, 16 διαγράμματα καί χάρτης τοῦ κυβερνεῖου Πέρμ. Τιμὴ 1 ρούβλι καί 50 καπίκια.

** Ἀξιωματοῦχοι πού εἶχαν διοικητικὴ καί δικαστικὴ ἐξουσία πάνω στοὺς ἀγρότες. Σημ. μετ.

κεια τοῦ ἔτους, γιά τήν πούληση τῶν προϊόντων, γιά τό χρόνο δημιουργίας τῶν ἐπιχειρήσεων καί γιά τά χρέη τῶν βιοτεχνῶν. Ἄπ' ὅσα ξέρουμε, τόσο πλούσια στοιχεῖα δημοσιεύονται ἴσως γιά πρώτη φορά στή φιλολογία μας. Σ' ὅποιον ὅμως ἔχουν δοθεῖ πολλά, ἀπ' αὐτόν θά ζητηθοῦν ἐπίσης πολλά. Ὁ πλοῦτος τοῦ ὑλικοῦ μᾶς δίνει τό δικαίωμα νά ἔχουμε ἀπό τοὺς ἐρευνητές τήν ἀπαίτηση νά ἐπεξεργαστοῦν ἐμπεριστατωμένα αὐτό τό ὑλικό, καί τό «Δοκίμιο» πολύ ἀπέχει ἀπό τοῦ νά ἱκανοποιεῖ πέρα γιά πέρα αὐτές τίς ἀπαιτήσεις. Καί στά στοιχεῖα τῶν πινάκων, καί στόν τρόπο ταξιόμησης καί ἐπεξεργασίας τῶν στοιχείων ὑπάρχουν πολλά κενά, πού ὁ συγγραφέας ἀναγκάστηκε νά τά συμπληρώσει ἐνμέρει, διαλέγοντας ἀπό τό βιβλίον καί ὑπολογίζοντας τά σχετικά στοιχεῖα.

Σκοπεύουμε νά παρουσιάσουμε στοὺς ἀναγνώστες τό ὑλικό, πού συγκέντρωσε ἡ ἀπογραφή, τίς μέθοδες ἐπεξεργασίας του καί τά συμπεράσματα, πού βγαίνουν ἀπό τά στοιχεῖα αὐτά σχετικά μέ τήν *οἰκονομική πραγματικότητα* τῶν «βιοτεχνικῶν ἐπαγγελμάτων» μας. Ὑπογραμμίζουμε τίς λέξεις: «οἰκονομική πραγματικότητα», γιατί βάζουμε ἀπλῶς τό ζήτημα τί ὑπάρχει στήν πραγματικότητα καί γιατί αὐτή ἡ πραγματικότητα εἶναι ἀκριβῶς τέτια καί ὄχι διαφορετική. Ὅσο γιά τήν ἐπέκταση τῶν συμπερασμάτων, πού βγαίνουν ἀπό τά στοιχεῖα τοῦ κυβερνεῖου Πέρμ, σέ ὄλους τοὺς «βιοτεχνικούς μας κλάδους» γενικά, ὁ ἀναγνώστης θά πειστεῖ ἀπό τά παρακάτω ὅτι μιὰ τέτια ἐπέκταση εἶναι δικαιολογημένη, γιατί στό κυβερνεῖο Πέρμ τά εἶδη «βιοτεχνικῆς παραγωγῆς» εἶναι ἐξαιρετικά ποικίλα καί περιλαμβάνουν ὄλα τά πιθανά εἶδη της, γιά τά ὁποῖα ἔγινε ποτέ λόγος στή φιλολογία τῆ σχετικῆ μέ τή βιοτεχνική παραγωγή.

Μόνο παρακαλοῦμε πολύ τόν ἀναγνώστη νά κάνει ὅσο μπορεῖ πιό αὐστηρή διάκριση ἀνάμεσα στίς δύο πλευρές τῆς ἐκθεσης πού θά ἀκολουθήσει: ἀνάμεσα στή μελέτη καί στήν ἐπεξεργασία τῶν συγκεκριμένων στοιχείων, ἀπό τό ἓνα μέρος, καί στήν ἐκτίμηση τῶν ναροντικιστικῶν ἀπόψεων τῶν συγγραφέων τοῦ «Δοκιμίου», ἀπό τό ἄλλο.

I. ΓΕΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Ἡ βιοτεχνική ἀπογραφή τοῦ 1894/95 περιέλαβε σ' ὄλους τοὺς νομούς τοῦ κυβερνεῖου 8 991 οἰκογένειες βιοτεχνῶν (χωρίς νά ὑπολογίζονται οἱ οἰκογένειες τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν),

δηλ. περίπου τά 72% του συνολικού αριθμού των βιοτεχνών του Πέρμ, όπως υποθέτουν οι έρευνητές, υπολογίζοντας σύμφωνα με άλλα στοιχεία ότι υπάρχουν ακόμα 3 484 οικογένειες. Η βασική υποδιαίρεση των βιοτεχνών κατά τύπους, πού γίνεται στο «Δοκίμιο», συνίσταται στο χωρισμό των βιοτεχνών σε δύο ομάδες (στους πίνακες οι ομάδες σημειώνονται με τους λατινικούς αριθμούς I και II), και συγκεκριμένα σε κείνους πού έχουν γεωργικό νοικοκυριό (I) και σε κείνους πού δεν έχουν (II)· κατόπι στο χωρισμό της κάθε ομάδας σε τρεις υποομάδες (πού σημειώνονται με τους αραβικούς αριθμούς: 1, 2, 3), και συγκεκριμένα: 1) βιοτέχνες πού εργάζονται για την ελεύθερη πούληση· 2) βιοτέχνες πού εργάζονται επί παραγγελία για πελάτες-καταναλωτές, και 3) βιοτέχνες πού εργάζονται επί παραγγελία για εμπόρους-προαγοραστές. Στις δύο τελευταίες υποομάδες οι πρώτες ύλες δίνονται στο βιοτέχνη κυρίως από τους πελάτες. "Ας σταθούμε λίγο σ' αυτή την ταξινόμηση. Η διαίρεση των βιοτεχνών σε γεωργούς και μη γεωργούς είναι, φυσικά, απόλυτα λογική και αναγκαία. Ο μεγάλος αριθμός βιοτεχνών χωρίς γη στο κυβερνείο Πέρμ, πού συχνά είναι συγκεντρωμένοι σε συνοικισμούς γύρω από τά εργοστάσια, ανάγκασε τους συγγραφείς του «Δοκιμίου» νά κάνουν την ταξινόμηση αυτή συστηματικά και νά την περιλάβουν σε πίνακες. Μαθαίνουμε έτσι ότι τό $\frac{1}{3}$ του συνολικού αριθμού των βιοτεχνών (στά 8 991 εργαστήρια υπάρχουν 19 970 εργάτες — μέλη οικογενειών και μισθωτοί εργάτες) και συγκεκριμένα 6 638 άτομα ανήκουν στην κατηγορία εκείνων πού δεν έχουν γεωργικό νοικοκυριό*. Συνεπώς, από δώ κιόλας φαίνεται ή ανακρίβεια των συνηθισμένων υποθέσεων και ισχυρισμών ότι ή σύνδεση της βιοτεχνικής παραγωγής με τή γεωργία είναι γενικό φαινόμενο, — σύνδεση πού ορισμένες φορές ανάγεται μάλιστα σε Ίδιομορφία της Ρωσίας. "Αν αφαιρεθούν από τόν αριθμό των «βιοτεχνών» οι χειροτέχνες του χωριού (και της πόλης) πού κακώς συμπεριλαμβάνονται στους βιοτέχνες, τότε από τίς υπόλοιπες 5 566 οικογένειες οι 2 268 δεν έχουν γη, δηλ. πάνω από τά $\frac{2}{5}$ του συνολικού αριθμού των βιοτεχνών πού εργάζονται για τήν αγορά. Δυστυχώς κι αυτή ή βασική ταξινόμηση δεν ακολουθείται

* Στην πραγματικότητα πάνω από τό ένα τρίτο των βιοτεχνών δεν έχουν γη, γιατί ή απογραφή δεν περιλαμβάνει παρά μόνο μιά πόλη. Γι' αυτό τό πράγμα θά μιλήσουμε παρακάτω.

μέ συνέπεια στό «Δοκίμιο». Πρώτο, δέν περιλαβαίνει παρά μόνο τούς βιοτέχνες-άφεντικά, ἐνῶ γιά τούς μισθωτούς ἐργάτες δέν ὑπάρχουν τέτια στοιχεῖα. Τό κενό αὐτό προκύπτει ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ βιοτεχνική ἀπογραφή παρέκαμψε γενικά τούς μισθωτούς ἐργάτες καί τίς οἰκογένειές τους, καί κατέγραψε μόνο τά ἐργαστήρια, μόνο τ' ἀφεντικά. Στό «Δοκίμιο» ἀντί γιά τίς λέξεις αὐτές χρησιμοποιεῖται πολύ ἀνακριβῶς ἡ διατύπωση: «οἱ οἰκογένειες πού ἀσχολοῦνται μέ τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα»· γιατί ἀσφαλῶς οἱ οἰκογένειες, πού προμηθεύουν μισθωτούς ἐργάτες στούς βιοτέχνες, δέν «ἀσχολοῦνται» λιγότερο «μέ τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα», ἀπ' ὅτι οἱ οἰκογένειες πού μισθώνουν ἐργάτες. Ἡ ἔλλειψη στοιχείων κατά νοικοκυριό γιά τίς οἰκογένειες τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν (ὁ ἀριθμός τους ἰσοῦται μέ τό $\frac{1}{4}$ τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργατῶν) — εἶναι ἓνα σοβαρό κενό τῆς ἀπογραφῆς. Τό κενό αὐτό εἶναι πολύ χαρακτηριστικό γιά τούς ναρόν νικους, πού υἰοθετοῦν ἀμέσως τήν ἀποψη τοῦ μικροπαραγωγοῦ καί δέν παίρνουν ὑπόψη τῆ μισθωτῆ ἐργασία. Παρακάτω θά συναντήσουμε ἐπανελημμένα κενά στά στοιχεῖα γιά τούς μισθωτούς ἐργάτες, γιά τήν ὥρα ὅμως ἄς περιοριστοῦμε στήν παρατήρηση ὅτι, ἂν καί ἡ ἔλλειψη στοιχείων γιά τίς οἰκογένειες τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν ἀποτελεῖ συνηθισμένο φαινόμενο στή φιλολογία τῆ σχετικῆ μέ τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα, ὥστόσο ὑπάρχουν καί ἐξαιρέσεις. Στίς ἐργασίες τῆς στατιστικῆς τῶν ζέμιστρο τῆς Μόσχας βρίσκουμε κάποτε συστηματικά συγκεντρωμένα στοιχεῖα γιά τίς οἰκογένειες τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν· ἀκόμα περισσότερα τέτια στοιχεῖα ὑπάρχουν στή γνωστή ἐρευνα τῶν κ.κ. Χαριζομένοφ καί Προυγκάβιν: «Τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα στό κυβερνεῖο Βλαντίμιρ», ὅπου ὑπάρχουν καί ἀπογραφές τῶν νοικοκυριῶν, πού καταγράφουν τίς οἰκογένειες τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν τό ἴδιο ὅπως καί τίς οἰκογένειες τῶν ἀφεντικῶν. Δεύτερο, οἱ ἐρευνητές, συμπεριλαβαίνοντας στόν ἀριθμό τῶν βιοτεχνῶν τή μάζα τῶν βιοτεχνῶν πού δέν ἔχουν γῆ, ὑπέσκαψαν, φυσικά, τή βάση τῆς συνηθισμένης, τῆς ἐντελῶς λαθεμένης μεθόδου — νά ἀποκλείονται ἀπό τόν ἀριθμό τῶν «βιοτεχνῶν» οἱ βιοτέχνες τῆς πόλης. Καί βλέπουμε πράγματι ὅτι στή βιοτεχνική ἀπογραφή τοῦ 1894/95 συμπεριλήφθηκε καί μιᾶ πόλη, ἡ πόλη Κουνγκούρ (σελ. 33 τῶν πινάκων), ὅμως μόνο μιᾶ. Στό «Δοκίμιο» δέν ὑπάρχει καμιᾶ ἐξήγηση καί μένει ἄγνωστο γιατί στήν ἀπογραφή συμπεριλήφθηκε: μόνο μιᾶ πόλη καί ἀκριβῶς αὐτή ἡ πόλη, ἂν αὐτό ἐγινε

τυχαία ή έχει κάποιο λόγο. Τό αποτέλεσμα είναι μιά αρκετά μεγάλη σύγχυση πού χαλνᾷ πολύ τά γενικά στοιχεία. Συνεπώς, ή βιοτεχνική απογραφή επαναλαμβάνει γενικά τό συνηθισμένο λάθος τῶν ναρόντικων νά χωρίζει τό χωριό (τό «βιοτέχνη») ἀπό τήν πόλη, ἄν καί μιά ὀρισμένη βιομηχανική περιφέρεια περιλαμβάνει συνήθως τήν πόλη καί τά γύρω χωριά. Εἶναι πιά καιρός νά ἐγκαταλειφθεῖ ὁ χωρισμός αὐτός, πού στηρίζεται σέ μιά πρόληψη καί στήν ἐξόγκωση τῶν ξεπερασμένων πιά φραγμῶν τῆς κλειστῆς τάξης.

Ἐχομε ἤδη ἀναφέρει πολλές φορές τούς χειροτέχνες τοῦ χωριοῦ καί τῆς πόλης, πότε ξεχωρίζοντάς τους ἀπό τούς βιοτέχνες, πότε συμπεριλαμβάνοντάς τους στόν ἀριθμό τῶν βιοτεχνῶν. Οἱ ταλαντεύσεις αὐτές, χαρακτηρίζουν ὄλη τή φιλολογία γιά τά «βιοτεχνικά» ἐπαγγέλματα, καί ἀποδείχνουν ὅτι εἶναι ἀκατάλληλος ὁ ὅρος «βιοτέχνης» γιά τίς ἐπιστημονικές ἔρευνες. Θεωρεῖται κοινῶς παραδεγμένη ἡ γνώμη ὅτι στούς βιοτέχνες πρέπει νά συμπεριλαμβάνονται μόνον ὅσοι ἐργάζονται γιά τήν ἀγορά, μόνον οἱ ἐμπορευματοπαραγωγοί, στήν πράξη ὅμως δέν εἶναι εὐκόλο νά βρεῖ κανεῖς μιά ἔρευνα γιά τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα, ὅπου στούς βιοτέχνες νά μὴν συμπεριλαμβάνονται καί οἱ χειροτέχνες, δηλ. ὅσοι ἐργάζονται ἐπί παραγγελία γιά πελάτες-καταναλωτές (στό «Δοκίμιο» ἡ 2η ὑποομάδα). Καί στίς «Ἐργασίες τῆς ἐπιτροπῆς γιά τήν ἔρευνα τῶν βιοτεχνικῶν ἐπαγγελμάτων» καί στά «Βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα τοῦ κυβερνεῖου Μόσχας», θά βρεῖτε τούς χειροτέχνες νά συμπεριλαμβάνονται στούς «βιοτέχνες». Νομίζουμε πῶς εἶναι ἀνώφελο νά συζητᾶμε γιά τήν ἔννοια τῆς λέξης «βιοτέχνης», γιατί, ὅπως θά δοῦμε παρακάτω, δέν ὑπάρχει μορφή βιομηχανίας (ἐκτός ἴσως ἀπό τή μηχανική βιομηχανία), πού νά μὴν ἔχει συμπεριληφθεῖ σ' αὐτόν τόν πατροπαράδοτο ὄρο, τόν ἐντελῶς ἀκατάλληλο γιά ἐπιστημονικές ἔρευνες. Εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι πρέπει νά κάνουμε αὐστηρή διάκριση ἀνάμεσα στούς ἐμπορευματοπαραγωγούς, πού ἐργάζονται γιά τήν ἀγορά (1η ὑποομάδα) καί στούς χειροτέχνες, πού ἐργάζονται γιά τούς καταναλωτές (2η ὑποομάδα), γιατί οἱ μορφές αὐτές τῆς παραγωγῆς ἀντιπροσωπεύουν ἐντελῶς διαφορετικούς τύπους ὅσον ἀφορᾷ τήν κοινωνικοοικονομική τους σημασία. Εἶναι πολύ ἀποτυχημένες οἱ προσπάθειες τοῦ «Δοκιμίου» νά ἐξομαλύνει τίς διαφορές αὐτές (σύγκρ. τίς σελ. 13, 177)· πολύ πιό σωστά εἶχε σημειωθεῖ σέ μίαν ἄλλη ἔκδοση τῆς στατιστικῆς τοῦ ζέμστρο γιά τούς βιοτέχνες τοῦ Πέρμ ὅτι «οἱ χειρο-

τέχνες έχουν πολύ λίγα σημεία επαφής με τόν τομέα τής βιοτεχνικής παραγωγής, — λιγότερα απ' ό,τι έχει ή τελευταία αυτή με τήν έργοστασιακή βιομηχανία»*. Καί ή έργοστασιακή βιομηχανία καί ή πρώτη ύποομάδα «βιοτεχνών» ανήκουν στήν *έμπορευματική παραγωγή*, πού δέν υπάρχει στή δεύτερη ύποομάδα. Έξίσου αόστηρή διάκριση πρέπει νά γίνει καί όσον άφορά τήν τρίτη ύποομάδα, τούς βιοτέχνες, πού *έργάζονται* γιά προαγοραστές (καί έργοστασιάρχες) καί διαφέρουν *ούσιαστικά* από τούς «βιοτέχνες» τών δυό πρώτων ύποομάδων. Δέν μπορεί παρά νά εύχηθει κανείς ώστε όλοι οί έρευνητές τής λεγόμενης «βιοτεχνικής» παραγωγής νά τηρούν αόστηρά αυτή τή διαίρεση καί νά χρησιμοποιοϋν άκριβείς πολιτικοοικονομικούς όρους αντί νά άποδίδουν μιά αόθαιρη έννοια στους όρους τής καθομιλουμένης.

Παραθέτουμε τά στοιχεΐα γιά τήν κατανομή τών «βιοτεχνών» κατά ομάδες καί ύποομάδες:

	Όμάδα I				Όμάδα II				Γενικό σύνολο
	Ύποομάδες			Σύνολο	Ύποομάδες			Σύνολο	
	1	2	3		1	2	3		
'Αριθμός εργα- στηρίων	2 285 37,3	2 821 46,1	1 013 16,6	6 119 100	935 32,6	604 21,0	1 333 46,4	2 872 100	8 991 —
'Αριθ. εργα- τών	4 201	4 146	1 957	10 304	1 648	881	2 233	4 762	15 066
Μέλη οικογε- νειών									
Μισθωτοί	1 753	681	594	3 028	750	282	844	1 876	4 904
Σύνολο	5 954	4 827	2 551	13 332	2 398	1 163	3 077	6 638	19 970
'Αριθμός εργα- στηρίων μέ μισθω- τούς εργατάς	700	490	251	1 441	353	148	482	983	2 424

* «Η βιοτεχνική παραγωγή του κυβερνείου Πέρμ στην επιστημονικοβιομηχανική έκθεση τής Σιβηρίας καί τών Ουραλίων, πού έγινε στην πόλη Αίκατερινμπούργκ τό 1887» του Ε. Κρασνοπιόροφ. 3 τεύχη. Πέρμ., 1888 - 1889. Τεύχος 1, σελ. 8. Θά παραθέτουμε περικοπές απ' αυτή τή χρήσιμη έκδοση, σημειώνοντας σύντομα: «βιοτεχν. παραγ.», τό τεύχος καί τή σελίδα.

Πρίν βγάλουμε συμπεράσματα άπ' αυτά τά στοιχεία, θά θυμίσουμε ότι ή πόλη Κουνγκούρ μπήκε στή II ομάδα, πού περιέχει έτσι μιχτά στοιχεία γιά τούς βιοτέχνες του χωριου και τής πόλης. Από τόν πίνακα βλέπουμε ότι οί γεωργοί (I ομάδα), ένώ υπερέχουν σημαντικά μέσα στόν αριθμό τών βιοτεχνών και τών χειροτεχνών του χωριου, είναι πίο καθυστερημένοι άπό τούς μή γεωρούς. (II ομάδα) δσον άφορα τήν ανάπτυξη τών μορφών παραγωγής. Οί γεωργοί έχουν πολύ πίο αναπτυγμένη τήν πρωτόγονη χειροτεχνία σέ σύγκριση μέ τήν παραγωγή γιά τήν άγορά. Η μεγαλύτερη ανάπτυξη του καπιταλισμου στους μή γεωρούς εκδηλώνεται μέ τό μεγαλύτερο ποσοστό μισθωτών έργατών, εργαστηρίων μέ μισθωτούς εργάτες και βιοτεχνών, πού εργάζονται γιά έμπορους-προαγοραστές. Συνεπώς, μπορεί νά βγάλει κανείς τό συμπέρασμα, ότι ή σύνδεση μέ τή γεωργία διατηρεί πίο καθυστερημένες μορφές παραγωγής και, αντίθετα, ότι ή ανάπτυξη του καπιταλισμου στή βιομηχανία οδηγεί στό ξέκομμα άπό τή γεωργία. Δυστυχώς, δέν έχουμε άκριβή στοιχεία γι' αυτό τό πράγμα και είμαστε ύποχρεωμένοι ν' άρκεστούμε στίς άόριστες αυτές ένδείξεις. Λογουχάρη, τό «Δοκίμιο» δέ μās δίνει στοιχεία πού νά δείχνουν πώς χωρίζεται γενικά ο πληθυσμός του κυβερνείου Πέρμ σέ γεωρούς και σέ άγρότες πού δέν έχουν γή, και γι' αυτό δέν μπορούμε νά συγκρίνουμε σέ ποιά άπ' αυτές τίς κατηγορίες είναι πίο αναπτυγμένα τά βιοτεχνικά έπαγγέλματα. Δέν προσέχτηκε επίσης τό έξαιρετικά ένδιαφέρον ζήτημα τών βιοτεχνικών περιφερειών (οί έρευνητές είχαν πάνω στό ζήτημα αυτό τά πίο άκριβή στοιχεία γιά κάθε χωριό χωριστά), τό ζήτημα τής συγκέντρωσης τών βιοτεχνιών στα μή γεωργικά, στα εργοστασιακά, γενικά στα έμποροβιοτεχνικά χωριά, τό ζήτημα τών κέντρων κάθε βιομηχανικού κλάδου και τό ζήτημα τής διάδοσης τών βιοτεχνικών επαγγελμάτων άπ' αυτά τά κέντρα στα γύρω χωριά. "Αν προσθέσουμε σ' αυτά ότι τά στοιχεία κατά νοικοκυριό σχετικά μέ τό χρόνο τής εμφάνισης τών εργαστηρίων (γι' αυτά παρακάτω, § III) θά έδιναν τή δυνατότητα νά καθοριστεί ο χαρακτήρας ανάπτυξης τών βιοτεχνικών επαγγελμάτων, δηλ. άν τά βιοτεχνικά επαγγέλματα διαδίδονται άπό τά κέντρα στα γύρω χωριά ή αντίστροφα, άν διαδίδονται περισσότερο άνάμεσα στους γεωρούς ή άνάμεσα στους μή γεωρούς κτλ., δέν μπορούμε νά μή λυπηθούμε γιά τήν ανεπαρκή έπεξεργασία τών στοιχείων. "Ο,τι μπορούμε νά πάρουμε σχετικά μ' αυτό τό ζήτημα είναι τά στοι-

χειά που άφοροδν τήν κατανομή τών βιοτεχνικῶν ἔπαγγελμάτων κατά νομούς. Για νά κάνουμε γνωστά στόν άναγνώστη αὐτά τά στοιχεῖα, θά χρησιμοποιήσουμε τή διαίρεση τών νομῶν κατά ομάδες, που προτείνει τό «Δοκίμιο» (σελ. 31): 1) «νομοί μέ τό μεγαλύτερο ποσοστό βιοτεχνῶν, που ἐργάζονται για τήν άγορά, καί παράλληλα μέ σχετικά ύψηλό επίπεδο ανάπτυξης τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς» — 5 νομοί· 2) «νομοί μέ σχετικά άδύνατο βαθμό ανάπτυξης τών βιοτεχνικῶν ἔπαγγελμάτων, μέ μεγαλύτερο ὅμως άριθμό βιοτεχνῶν, που ἐργάζονται για τήν άγορά» — 5 νομοί καί 3) «νομοί ἔπίσης μέ χαμηλό επίπεδο ανάπτυξης τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς, ὅπου ὅμως επικρατοῦν συχνά οἱ βιοτέχνες, που δουλεύουν ἐπί παραγγελία για πελάτες-καταναλωτές» — 2 νομοί. Ἐν συνοψίσουμε τά σπουδαιότερα στοιχεῖα σχετικά μ' αὐτές τίς ομάδες νομῶν, θά ἔχουμε τόν παρακάτω πίνακα: (Βλ. σελ. 343. Ἡ Σύντ.).

Ὁ πίνακας αὐτός μᾶς δίνει τά παρακάτω ἔνδιαφέροντα συμπεράσματα: ὅσο πῖό αναπτυγμένη εἶναι ἡ βιοτεχνία τοῦ χωριοῦ στήν ομάδα νομῶν, 1) τόσο μικρότερο εἶναι τό ποσοστό τών χειροτεχνῶν τοῦ χωριοῦ, δηλ. τόσο πῖό πολύ ἔκτοπίζεται ἡ χειροτεχνία ἀπό τήν ἔμπορευματική παραγωγή· 2) τόσο μεγαλύτερο ποσοστό βιοτεχνῶν ἀνήκει στό μῆ γεωργικό πληθυσμό· 3) τόσο πῖό ἔντατικά ἀναπτύσσονται οἱ κεφαλαιοκρατικές σχέσεις, τόσο πῖό μεγάλο εἶναι τό ποσοστό τών ἔξαρτημένων βιοτεχνῶν. Στήν τρίτη ομάδα νομῶν ὑπερισχύουν οἱ χειροτέχνες τοῦ χωριοῦ (τά 77,7% ὄλων τών βιοτεχνῶν)· παράλληλα ἔδῶ ὑπερισχύουν οἱ γεωργοί (μόνο τά 5,7% εἶναι μῆ γεωργοί) καί ὁ καπιταλισμός εἶναι ἔλάχιστα ἀναπτυγμένος: συνολικά 7,2% εἶναι οἱ μισθωτοί ἐργάτες καί 2,7% οἱ βιοτέχνες, που ἐργάζονται μαζί μέ τίς οἰκογένειές τους για ἔμπορους-προαγοραστές, δηλ. συνολικά 9,9% εἶναι ἔξαρτημένοι βιοτέχνες. Ἀντίθετα, στή δεύτερη ομάδα νομῶν ὑπερισχύει ἡ ἔμπορευματική παραγωγή, που ἔκτοπίζει κιόλας τή χειροτεχνία: μόνο τά 32,5% εἶναι χειροτέχνες. Τό ποσοστό τών βιοτεχνῶν-γεωργῶν πέφτει ἀπό 94,3% σέ 66,2%· τό ποσοστό τών μισθωτῶν ἐργατῶν αὐξάνει περισσότερο ἀπό τέσσερις φορές: ἀπό 7,2% σέ 32,1%· αὐξάνει, ἄν καί ὄχι σέ τόσο σημαντικό βαθμό, καί τό ποσοστό τών βιοτεχνῶν, που ἐργάζονται μαζί μέ τίς οἰκογένειές τους για προαγοραστές καί ἔτσι τό γενικό ποσοστό τών ἔξαρτημένων βιοτεχνῶν ἀνέρχεται στά 38,4%, δηλ. σχεδόν στά $\frac{2}{5}$ τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ. Τέλος, στή πρώτη ομάδα νομῶν ἡ χειροτεχνία ἔκτοπίζεται ἄ-

Όμαδες νομών	Αριθμός βιοτεχνιών, που εγγράζονται:												Ποσοστό βιοτεχνιών			Αριθμός ατόμων και των δύο φύλων στις οικογένειες των βιοτεχνών		
	Για ελεύθερη πούληση			Για έμπορος προαγοραστές			Για καταναλωτές			Σύνολο			Ποσά εγγράζονται για την αγορά	Εξαρτημένοι (βλ. την προσηλωμένη)	Ποσά έχουν δικό τους γαρδικό νομό	Ποσά δεν έχουν καλλιεργήσιμη έκταση	Σύνολο	
	Μέλη οικογενειών	Μισθωτοί	Σύνολο	Μέλη οικογενειών	Μισθωτοί	Σύνολο	Μέλη οικογενειών	Μισθωτοί	Σύνολο	Μέλη οικογενειών	Μισθωτοί	Σύνολο						
1) Νομοί με τη μεγαλύτερη ανάπτυξη της βιοτεχνικής παραγωγής, στοιχεία για 5 νομούς	4 160	1 702	5 862	3 930	1 397	5 327	2 501	623	3 124	10 591	3 722	14 313	78,2	53,4	21 320	15 483	42,1	36 803
2) Νομοί με πιο άδυνατη ανάπτυξη της βιοτεχνικής παραγωγής, στοιχεία για 5 νομούς	1 436	904	2 340	259	158	417	1 077	252	1 329	2 772	1 314	4 086	67,5	38,4	7 335	3 740	33,8	11 075
3) Νομοί όπου επικρατούν τά χειροτεχνικά επαγγέλματα, στοιχεία για 2 νομούς	340	59	399	56	—	56	1 499	88	1 587	1 895	147	2 042	22,3	9,9	5 998	364	5,7	6 362
Σύνολο	5 936	2 665	8 601	4 245	1 555	5 800	5 077	963	6 040	15 258	5 183	20 441	70,5	46,1	34 653	19 587	36,1	54 240

1) Η πρώτη ομάδα περιλαμβάνει τους νομούς: Ξάνθινος, Κορινθιακός, Κρασινοφυμιακός, Αικατερινιπούργος και 'Οσά' ή 2η τους νομούς: Βεροιοτοβικός, Πέρμ, 'Ιρμπίτ, 'Οχάσκ και Τσερνίντ ή 3η τους νομούς: Σολικιάσκ και Καμισλόφ.

2) «Εξαρτημένους» βιοτέχνους ονομάζουμε: α) τους μισθωτούς εργατές και β) τους βιοτέχνους που εργάζονται με τις οικογένειές τους για έμπορος προαγοραστές.

3) Ο αριθμός των βιοτεχνιών εδώ δεν είναι ο ίδιος με κείνον, που δόσαμε πιο πάνω, γιατί οι ύψιστοι κατά νομούς, που δίνει το «Δοκίμιο» (σελ. 30-31) διαφέρουν από τους συνολικούς αριθμούς του πίνακα, που δημοσιεύεται στο παράρτημα.

κόμα περισσότερο από τήν ἐμπορευματική παραγωγή καί ἀπασχολεῖ μόνο τό $\frac{1}{5}$ τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν «βιοτεχνῶν» (21,8%), ἐνῶ ταυτόχρονα ὁ ἀριθμός τῶν μή γεωργῶν-βιοτεχνῶν αὐξάνει ὡς τά 42,1%· τό ποσοστό τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν ἐλαττώνεται κάπως (ἀπό 32,1% στά 26%), σέ ἀντιστάθμισμα ὅμως παίρνει τεράστιες διαστάσεις τό ποσοστό τῶν βιοτεχνῶν πού ἐργάζονται μαζί μέ τίς οἰκογένειές τους γιά προαγοραστές καί ἐξαρτιοῦνται ἀπ' αὐτούς. Συγκεκριμένα ἀπό 6,3% φτάνει στά 27,4%, καί ἔτσι συνολικά οἱ ἐξαρτημένοι βιοτέχνες εἶναι περισσότερο ἀπό τούς μισούς, δηλ. τά 53,4%. Ἡ περιφέρεια μέ τό μεγαλύτερο (ἀπόλυτα καί σχετικά) ἀριθμό «βιοτεχνῶν» εἶναι ταυτόχρονα καί περιφέρεια μέ τή μεγαλύτερη ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ: ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς ἐκτοπίζει σέ δεύτερη μοῖρα τή χειροτεχνία, καί ὁδηγεῖ στήν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ καί στό πέρασμα τῶν βιοτεχνικῶν ἐπαγγελμάτων στά χέρια τῶν μή γεωργῶν, δηλ. στό διαχωρισμό τῆς βιομηχανίας ἀπό τή γεωργία (ἢ, ἴσως, στή συγκέντρωση τῶν βιοτεχνικῶν ἐπαγγελμάτων στά χέρια τοῦ μή γεωργικοῦ πληθυσμοῦ). Στόν ἀναγνώστη μπορεῖ νά γεννηθεῖ ἡ ἀμφιβολία ἄν εἶναι σωστό νά θεωροῦμε πῶς ἀναπτυγμένο τόν καπιταλισμό στήν πρώτη ὀμάδα νομῶν, ὅπου εἶναι λιγότεροι οἱ μισθωτοί ἐργάτες, ἀπ' ὅ,τι στή δεύτερη ὀμάδα, εἶναι ὅμως περισσότερο ἐκεῖνοι πού ἐργάζονται γιά ἐμπόρους προαγοραστές. Μποροῦν νά μᾶς φέρουν τήν ἀντίρηση ὅτι ἡ δουλιά στό σπίτι εἶναι κατώτερη μορφή τοῦ καπιταλισμοῦ. Ὡστόσο, θά δοῦμε παρακάτω ὅτι πολλοί ἀπ' αὐτούς τούς προαγοραστές εἶναι ἐργοστασιάρχες καί ἔχουν μεγάλες κεφαλαιοκρατικές ἐπιχειρήσεις. Ἡ δουλιά στό σπίτι εἶναι ἐδῶ *ἐξάρτημα τοῦ ἐργοστασίου* καί σημαίνει μεγάλη συγκέντρωση τῆς παραγωγῆς καί τοῦ κεφαλαίου (γιά ὀρισμένους προαγοραστές ἐργάζονται 200-500, ὡς χίλια καί περισσότερα ἄτομα), μεγαλύτερο καταμερισμό τῆς ἐργασίας καί εἶναι, συνεπῶς, ἀνώτερη, ὡς πρός τό βαθμό ἀνάπτυξης, μορφή τοῦ καπιταλισμοῦ. Ἀνάμεσα σ' αὐτή τή μορφή καί στό μικρό ἐργαστήρι τοῦ μικροῦ ἀφεντικοῦ μέ μισθωτούς ἐργάτες ὑπάρχει ἡ ἴδια σχέση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στήν κεφαλαιοκρατική μανουφακτοῦρα καί στήν ἀπλή κεφαλαιοκρατική συνεργασία.

Τά στοιχεῖα πού παραθέσαμε ἀνατρέπουν σέ ἄρκετό βαθμό τίς προσπάθειες τῶν συνταχτῶν τοῦ «Δοκιμίου» ν' ἀντιπαραθέσουν ἀπό ἄποψη ἀρχῆς τή «βιοτεχνική μορφή παραγωγῆς» στήν «κεφαλαιοκρατική», — συλλογισμός πού ἐπαναλαβαίνει

τίς πατροπαράδοτες προλήψεις όλων τῶν ναρόντικων τῆς Ρωσίας μέ ἐπικεφαλῆς τοὺς κ.κ. Β. Β. καὶ Ν. — ον. Οἱ ναρόντικοὶ τοῦ Πέρμ θεωροῦν πῶς «βασικὴ διαφορὰ» ἀνάμεσα σ' αὐτέες τίς δυὸ μορφές εἶναι ὅτι στήν πρώτη μορφή «στήν ἐργασία ἀνήκουν τὰ ἐργαλεῖα καὶ τὰ ὑλικά παραγωγῆς, ταυτόχρονα καὶ ὄλα τ' ἀποτελέσματα τῆς ἐργασίας μέ τή μορφή προϊόντων παραγωγῆς» (σελ. 3). Τώρα πιά μπορούμε νά διαπιστώσουμε ἀπολύτως συγκεκριμένα ὅτι αὐτό εἶναι λαθεμένο. Κι ἂν ἀκόμα στόν ἀριθμό τῶν βιοτεχνῶν συμπεριλάβουμε καί τοὺς χειροτέχνες, καί πάλι τό μεγαλύτερο μέρος τῶν «βιοτεχνῶν» δέν ὑπάγεται σ' αὐτούς τοὺς ὅρους: δέν ὑπάγονται, πρῶτον, οἱ μισθωτοὶ ἐργάτες, πού ἀποτελοῦν τὰ 25,3%· δέν ὑπάγονται, δεύτερο, οἱ βιοτέχνες πού μαζί μέ τίς οἰκογένειές τους ἐργάζονται γιά προαγοραστές, γιατί δέν τοὺς ἀνήκουν οὔτε τὰ ὑλικά τῆς παραγωγῆς, οὔτε τ' ἀποτελέσματα τῆς ἐργασίας καί πληρώνονται ἀπλῶς μέ τό κομμάτι· αὐτοὶ ἀποτελοῦν τὰ 20,8%· δέν ὑπάγονται, τρίτο, οἱ βιοτέχνες τῆς 1ης καί τῆς 2ης ὑποομάδας, πού ἐργάζονται μαζί μέ τίς οἰκογένειές τους καί διατηροῦν μισθωτοὺς ἐργάτες, γιατί σ' αὐτούς ἀνήκουν τ' ἀποτελέσματα ὄχι μόνο τῆς δικῆς τους ἐργασίας. Τέτοιοι εἶναι, πιθανόν, τὰ 10% περίπου (ἀπό τὰ 6 645 ἐργαστήρια τῆς 1ης καί τῆς 2ης ὑποομάδας τὰ 1 691, δηλ. τὰ 25,4% διατηροῦν μισθωτοὺς ἐργάτες· στά 1 691 αὐτὰ ἐργαστήρια ὑπάρχουν, πιθανόν, ὄχι λιγότερο ἀπό 2 000 βιοτέχνες πού ἐργάζονται μέ τίς οἰκογένειές τους). Ἔτσι συνολικά ἔχουμε κιόλας 25,3% + 20,8% + 10% = 56,1% «βιοτέχνες», δηλ. πάνω ἀπό τοὺς μισοὺς πού δέν ὑπάγονται σ' αὐτούς τοὺς ὅρους. Μ' ἄλλα λόγια, ἀκόμα καί σ' ἓνα τόσο ἀπόκεντρο καί καθυστερημένο ἀπό οἰκονομικὴ ἀποψη κυβερνεῖο, ὅπως εἶναι τό κυβερνεῖο Πέρμ, σήμερα ἤδη ὑπερισχύει ὁ «βιοτέχνης», πού εἴτε μισθώνεται ὁ ἴδιος, εἴτε μισθώνει ἄλλους, εἴτε ἐκμεταλλεύεται ἄλλους, εἴτε τόν ἐκμεταλλεύονται. Εἶναι ὁμως πολὺ πιό σωστό, κάνοντας ἓναν τέτιο ὑπολογισμό, ν' ἀφήσουμε ἔξω τή χειροτεχνία καί νά πάρουμε μόνο τήν ἐμπορευματικὴ παραγωγή. Ἡ χειροτεχνία εἶναι μιὰ τόσο ἀρχαϊκὴ μορφή παραγωγῆς, ὥστε ἀκόμα καί μέσα στοὺς ναρόντικούς μας, πού πολλές φορές ἀποφάνθηκαν, ὅτι ἡ καθυστέρηση εἶναι ἡ εὐτυχία τῆς Ρωσίας (à la* κ.κ. Β. Β., Γιουζακόφ καί Σία), δέ βρέθηκε ἄνθρωπος πού θά τολμοῦσε νά τήν ὑπερασπίσει ἀνοιχτά καί ἀπρο-

* —σάν τοὺς. Ἡ Σύντ

κάλυπτα και να την παρουσιάσει σαν «εγγύηση» των ιδανικών του. Στο κυβερνητικό Πέρμ η χειροτεχνία είναι ακόμα πολύ αναπτυγμένη σε σύγκριση με την κεντρική Ρωσία: αρκεί ν' αναφέρουμε το βάσιμο των ύφαντων (χρωστήρια). Πρόκειται αποκλειστικά για το χειροτεχνικό βάσιμο των πανικών που υφαίνουν οι αγρότες στο σπίτι. Τα πανικά αυτά στα λιγότερο απόκεντρα μέρη της Ρωσίας ήδη από καιρό έχουν παραχωρήσει τη θέση τους στα τσίτια εργοστασιακής κατασκευής. Μά και στο κυβερνητικό Πέρμ η χειροτεχνία έχει πιά εκτοπιστεί σε πολύ δευτερεύουσα μοίρα: ακόμα και στη βιοτεχνική παραγωγή του χωριού μόνο τα 29,5%, δηλ. λιγότερο από το ένα τρίτο, ανήκουν στους χειροτέχνες. Αν εξαιρέσουμε λοιπόν τους χειροτέχνες, έχουμε 14 401 άτομα, που εργάζονται για την αγορά: απ' αυτούς τα 29,3% είναι μισθωτοί εργάτες και τα 29,5% βιοτέχνες, που μαζί με τις οικογένειές τους εργάζονται για προαγοραστές, δηλ. έχουμε 58,8% εξαρτημένους «βιοτέχνες» και περίπου 7-8% μικροαφεντικά με μισθωτούς εργάτες, δηλ. συνολικά 66% περίπου, τα δύο τρίτα των «βιοτεχνών», που έχουν δύο βασικά στοιχεία ομοιότητας και όχι διαφορᾶς με τον καπιταλισμό, συγκεκριμένα: πρώτο, όλοι τους είναι εμπορευματοπαραγωγοί και ο καπιταλισμός δέν είναι παρά εμπορευματική οικονομία αναπτυγμένη στο έπακρο· δεύτερο, το μεγαλύτερο μέρος τους βρίσκεται σε σχέσεις αγοραπωλησίας της εργατικής δύναμης, σχέσεις που αποτελούν χαρακτηριστικό γνώρισμα του καπιταλισμού. Οι συγγραφείς του «Δοκιμίου» προσπαθούν να πείσουν τον αναγνώστη ότι η μισθωτή εργασία στη «βιοτεχνική» παραγωγή έχει ιδιαίτερη σημασία και εξηγείται, τάχα, από «εύλογες» αίτιες: θα εξετάσουμε στην κατάλληλη θέση (§ VII) αυτές τις διαβεβαιώσεις και τα παραδείγματα, που παραθέτουν. Έδώ είναι αρκετό να διαπιστώσουμε, ότι εκεί όπου κυριαρχεί η εμπορευματική παραγωγή, και η μισθωτή εργασία δέ χρησιμοποιείται τυχαία, αλλά συστηματικά, υπάρχουν όλα τα γνωρίσματα του καπιταλισμού. Μπορεί να μιλάει κανείς για τον μη αναπτυγμένο χαρακτήρα του, να λέει ότι βρίσκεται στο έμβρυακό του στάδιο, ότι έχει τις ιδιομορφίες του, να θεωρεί όμως «βασική διαφορά» εκείνο που στην πραγματικότητα δείχνει μιά βασική ομοιότητα — σημαίνει ότι διαστρεβλώνει την πραγματικότητα.

Με την ευκαιρία αυτή θ' αναφέρουμε κι άλλη μιά διαστρέβλωση. Στη σελ. 5 του «Δοκιμίου» λέγεται ότι τα «προϊόντα

του βιοτέχνη... φκιάνονται από ύλικά, πού στίς περισσότερες περιπτώσεις έξασφαλίζονται επί τόπου». Άκριβώς πάνω σ' αυτό τό σημείο υπάρχουν στο «Δοκίμιο» στοιχεία πού επιτρέπουν νά γίνει μιά έπαλήθευση, συγκεκριμένα μιά αντιπαραβολή του πώς κατανέμονται κατά νομούς του κυβερνείου οί βιοτέχνες, πού έπεξεργάζονται τά ζωικά προϊόντα σέ σύγκριση μέ τήν κατανομή των προϊόντων τής κτηνοτροφίας και τής γεωργίας· οί βιοτέχνες, πού έπεξεργάζονται δασικά προϊόντα σέ σύγκριση μέ τήν κατανομή των δασών· οί βιοτέχνες, πού έπεξεργάζονται τά μέταλλα σέ σύγκριση μέ τήν κατανομή του χυτοσιδήρου και του σιδήρου πού παράγονται στο κυβερνείο. Άπό τήν αντιπαραβολή αυτή βγαίνει ότι στην έπεξεργασία ζωικών προϊόντων σέ τρεις νομούς είναι συγκεντρωμένα τά 68,9% των βιοτεχνών αυτής τής κατηγορίας, ενώ ό αριθμός των ζώων στους νομούς αυτούς είναι μόνον 25,1% και οί ντεσιατίνες σπαρμένης έκτασης μόνον 29,5%, δηλ. άποδειχεται άκριβώς τό αντίθετο, και στο «Δοκίμιο» διαπιστώνεται επίσης ότι «ό ύψηλός βαθμός ανάπτυξης των κλάδων παραγωγής, πού στηρίζονται στην έπεξεργασία ζωικών προϊόντων, έξασφαλίζεται κυρίως μέ πρώτες ύλες, πού εισάγονται από άλλα μέρη, λχ., στους νομούς Κουνγκούρ και Αικατερινμπούργκ μέ άκατέργαστα δέρματα, πού τά έπεξεργάζονται τά ντόπια εργοστάσια βυρσοδεψίας και τά ντόπια βιοτεχνικά ταμπάκια, άπ' όπου προέρχεται κυρίως τό ύλικό για τήν τσαγκαρική, τό σπουδαιότερο βιοτεχνικό κλάδο αυτών των νομών» (24-25). Συνεπώς, ή βιοτεχνία στηρίζεται έδώ όχι μόνο στίς μεγάλες συναλλαγές των ντόπιων κεφαλαοκρατών στο δερματεμπόριο, αλλά και στην άπόχτηση μισοεπεξεργασμένων ύλικών από τους εργοστασιάρχες, δηλ. ή βιοτεχνία ήταν άποτέλεσμα, έξάρτημα τής αναπτυγμένης έμπορευματικής κυκλοφορίας και των κεφαλαιοκρατικών επιχειρήσεων βυρσοδεψίας. «Στό νομό Σάντρινσκ εισαγόμενη πρώτη ύλη είναι τό μαλλί, πού άποτελεί τό ύλικό για τό κυριότερο βιοτεχνικό έπάγγελμα του νομού — τήν κετσεδοποιία». Έπειτα, στην έπεξεργασία δασικών προϊόντων τά 61,3% των βιοτεχνών είναι συγκεντρωμένοι σέ 4 νομούς. Κι όμως σ' αυτούς τους 4 νομούς υπάρχουν μόνο τά 20,7% τής συνολικής δασωμένης επιφάνειας του κυβερνείου. Άντίθετα, στους δύο νομούς, όπου είναι συγκεντρωμένα τά 51,7% των δασών, βρίσκονται μόνο τά 2,6% των βιοτεχνών, πού έπεξεργάζονται δασικά προϊόντα (σελ. 25), δηλ. κι έδώ άποδειχεται άκριβώς τό αντίθετο, κι έδώ τό «Δοκί-

μιο» διαπιστώνει ότι οι πρώτες ύλες εισάγονται από άλλου (σελ. 26)*. Συνεπώς παρατηρούμε ένα πολύ ενδιαφέρον γεγονός, ότι δηλ. από την ανάπτυξη της βιοτεχνικής παραγωγής προηγήθηκε (αποτελώντας τον όρο της ανάπτυξης αυτής) ή *έμπορευματική κυκλοφορία*, που έχει κιόλας ριζώσει βαθιά. Τό περιστατικό αυτό είναι πολύ σπουδαίο, πρώτο, γιατί δείχνει ότι ή έμπορευματική οικονομία διαμορφώθηκε έδω και πολύν καιρό, ότι μέσα στην οικονομία αυτή ή βιοτεχνία δέν είναι παρά ένα από τά μέλη της, κι ότι συνεπώς είναι άνοησία νά παρουσιάζει κανείς τή βιοτεχνική μας παραγωγή μέ τή μορφή κάποιας *tabula rasa*,** που άκόμα «μπορεί» δήθεν ν' ακολουθήσει διαφορετικούς δρόμους. Οι έρευνητές δείχνουν λχ., ότι στη «βιοτεχνική παραγωγή» του κυβερνείου Πέρμ «άντανακλαΐται όπως και πρώτα ή επίδραση των δρόμων συγκοινωνίας, που καθόρισαν την έμπορική-βιομηχανική φυσιογνωμία της περιοχής όχι μόνο στην εποχή που προηγήθηκε από την κατασκευή των σιδηροδρόμων, αλλά άκόμα και στην εποχή πριν από τή μεταρύθμιση» (σελ. 39). Πραγματικά ή πόλη Κουνγκούρ ήταν συγκοινωνιακός κόμβος στην περιοχή δώθε από τά Ουράλια: άπ' αυτήν περνά ό δρόμος της Σιβηρίας, που συνδέει τό Κουνγκούρ μέ τό Αικατερινμπούργκ και μέ τίς διακλαδώσεις του συνδέει τό Κουνγκούρ και μέ τό Σάντρινσκ· επίσης από τό Κουνγκούρ περνάει ένας άλλος έμπορικός δρόμος, ό δρόμος Γκορομπλαγκοντάτσκι, που ένώνει τό Κουνγκούρ μέ τήν Όσά. Τέλος, ό δρόμος του Μπίρσκ ένώνει τό Κουνγκούρ μέ τό Κρασνοουφίμσκ. «Έτσι, βλέπουμε ότι ή βιοτεχνική παραγωγή του κυβερνείου συγκεντρώθηκε στις περιοχές, όπου βρίσκονται οι συγκοινωνιακοί κόμβοι: δώθε από τά Ουράλια — στους νομούς Κουγγκούρ, Κρασνοουφίμσκ και Όσά· και πέρα από τά Ουράλια στους νομούς Αικατερινμπούργκ και Σάντρινσκ» (σελ. 39). Θά θυμίσουμε στον άναγνώστη ότι ίσα-ίσα αυτοί οι 5 νομοί αποτελούν τήν πρώτη, από τήν άποψη της ανάπτυξης της βιοτεχνικής παραγωγής, ομάδα νομών και ότι στους νομούς αυτούς είναι συγκεντρωμένα τά 70% του συνολικού αριθμού των βιοτεχνών. Δεύτερο,

* Αιτές οι δύο κατηγορίες βιοτεχνών, δηλ. εκείνοι που έπεξεργάζονται ζωικά προϊόντα και εκείνοι που έπεξεργάζονται δασικά προϊόντα, αποτελούν τά 33%+28% = 61% του συνολικού αριθμού των βιοτεχνών. Στην έπεξεργασία μετάλλων άπασχολούνται τά 25% των βιοτεχνών (σελ. 20).

** —άγραφο χαρτί. Η Σύντ.

τό γεγονός αυτό μᾶς δείχνει ὅτι ἡ «ὀργάνωση τῶν ἀνταλλαγῶν» στή βιοτεχνική παραγωγή, γιά τήν ὁποία φλυαροῦν μέ τόση ἐπιπολαιότητα οἱ πρωτόγονοι προστάτες τοῦ μουζίκου, στήν πραγματικότητα ἔχει δημιουργηθεῖ καί δέ δημιουργήθηκε ἀπό κανέναν ἄλλο, παρά μόνον ἀπό τοὺς ἐμπόρους ὅλης τῆς Ρωσίας. Παρακάτω θά συναντήσουμε πολλά γεγονότα πού ἐπιβεβαιώνουν αὐτό τό πράγμα. Μόνον στήν τρίτη κατηγορία βιοτεχνῶν (πού ἐπεξεργάζονται μέταλλα) ὑπάρχει ἀντιστοιχία ἀνάμεσα στήν κατανομή τῆς παραγωγῆς πρώτων ὑλῶν καί στήν ἐπεξεργασία τους ἀπό τοὺς βιοτέχνες: σέ 4 νομούς, ὅπου παράγονται τά 70,6% τοῦ χυτοσιδήρου καί τοῦ σιδήρου, εἶναι συγκεντρωμένα τά 70% τῶν βιοτεχνῶν αὐτῆς τῆς κατηγορίας. Ἐδῶ ὁμως οἱ πρώτες ὕλες εἶναι πιά οἱ ἴδιες προϊόν τῆς μεγάλης ἐξορυκτικῆς βιομηχανίας, πού ἔχει, ὅπως θά δοῦμε, «δικές της ἀπόψεις» γιά τό «βιοτέχνη».

II. Ο «ΒΙΟΤΕΧΝΗΣ» ΚΑΙ Η ΜΙΣΘΩΤΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Θά περάσουμε στήν ἐκθεση τῶν στοιχείων πού ἀφοροῦν τῇ μισθωτῇ ἐργασία στά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα τοῦ κυβερνείου Πέρμ. Χωρίς νά ἐπαναλαβαίνουμε τοὺς ἀπόλυτους ἀριθμούς, πού παραθέσαμε παραπάνω, θά περιοριστοῦμε στό νά δείξουμε τίς πιό ἐνδιαφέρουσες σχέσεις σέ ποσοστά:

	Ὁμάδα I				Ὁμάδα II				Γενικό σύνολο
	Ἵποομάδες			Σύνολο	Ἵποομάδες			Σύνολο	
	1	2	3		1	2	3		
Με μισθωτοὺς ἐργάτες	30,6	17,4	24,1	23,6	37,8	24,4	36,1	34,2	26,9
Μόνο μέ μισθωτοὺς ἐργάτες	1,3	1,2	0,7	1,1	1,6	1,4	0,3	1,0	1,1
Με 6 καί περισσότερους μισθωτοὺς ἐργάτες	2,0	0,1	1,4	1,1	1,3	0,8	0,4	0,8	0,9
Μισθωτ. ἐργάτες	29,4	14,1	23,2	22,7	31,2	29,3	27,4	28,3	24,5
Ἄριθμ. ἐργατῶν κατὰ μέσο ὄρο	1,8	1,5	1,9	1,6	1,7	1,4	1,6	1,6	1,6
Μέλη οἰκογενειῶν	0,75	0,23	0,57	0,48	0,78	0,43	0,63	0,63	0,52
Μισθωτοί ἐργάτηρι	2,6	1,7	2,5	2,1	2,5	1,8	2,2	2,2	2,1
Ποσοστό ἐργαστηρίων ὅπου ἐργάζονται 3 καί πάνω ἐργάτες - μέλη οἰκογενειῶν	20,3	7,8	20,9	15,1	18,5	8,6	14,3	14,6	14,9

Βλέπουμε, συνεπώς, ότι τό ποσοστό τών μισθωτῶν ἐργατῶν εἶναι *μεγαλύτερο* στους μή γεωργούς παρά στους γεωργούς καί ότι ἡ διαφορά αὐτή ἐξαρτιέται *κυρίως* ἀπό τή 2η ὑποομάδα: στους χειροτέχνες-γεωργούς τό ποσοστό τών μισθωτῶν ἐργατῶν εἶναι 14,1% ἐνῶ στους μή γεωργούς 29,3%, δηλ. ξεπερνάει τό διπλάσιο. Στίς ὑπόλοιπες δυό ὑποομάδες τό ποσοστό τών μισθωτῶν ἐργατῶν εἶναι λίγο μεγαλύτερο στή II δμάδα σέ σύγκριση μέ τήν I. Ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει ότι τό φαινόμενο αὐτό εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς μεγαλύτερης καθυστέρησης στήν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στό γεωργικό πληθυσμό. Φυσικά, οἱ ναρόντικοι τοῦ Πέρμ, ὅπως καί ὄλοι οἱ ἄλλοι ναρόντικοι, τό θεωροῦν αὐτό πλεονέκτημα γιά τούς γεωργούς. Χωρίς ν' ἀρχίσουμε ἐδῶ συζήτηση γύρω ἀπό τό γενικό ζήτημα, ἂν ὁ μή ἀναπτυγμένος χαρακτήρας καί ἡ καθυστέρηση τῶν δοσμένων κοινωνικοοικονομικῶν σχέσεων μποροῦν νά θεωροῦνται πλεονέκτημα, θά παρατηρήσουμε ἀπλῶς ὅτι ἀπό τά στοιχεῖα, πού παραθέτουμε παρακάτω, θά φανεῖ ότι τό πλεονέκτημα αὐτό τῶν γεωργῶν συνίσταται στό ὅτι ἔχουν χαμηλές ἀποδοχές.

Ἔχει ἐνδιαφέρον νά σημειωθεῖ ότι ἡ διαφορά *ἀνάμεσα στίς δμάδες* σχετικά μέ τή χρησιμοποίηση μισθωτῆς ἐργασίας εἶναι μικρότερη ἀπό τή διαφορά *ἀνάμεσα στίς ὑποομάδες τῆς μιάς δμάδας*. Μ' ἄλλα λόγια, ἡ οἰκονομική διάρθρωση τῆς βιομηχανίας (χειροτέχνες - ἐμπορευματοπαραγωγοί- ἐργάτες τῶν προαγοαραστῶν) ἔχει πολύ πῖο ἰσχυρή ἐπίδραση πάνω στό βαθμό χρησιμοποίησης μισθωτῆς ἐργασίας ἀπ' ὅ,τι ἔχει ἡ σύνδεση μέ τή γεωργία εἴτε ἡ ἔλλειψη αὐτῆς τῆς σύνδεσης. Λογουχάρη, ὁ μικρός ἐμπορευματοπαραγωγός - γεωργός μοιάζει περισσότερο μέ τό μικρό ἐμπορευματοπαραγωγό - μή γεωργό παρά μέ τό γεωργό - χειροτέχνη. Τό ποσοστό τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν στήν 1η ὑποομάδα εἶναι γιά τήν I δμάδα 29,4% καί γιά τήν II — 31,2%, ἐνῶ στή 2η ὑποομάδα τῆς I δμάδας εἶναι μόνο 14,1%. Τό ἴδιο ἀκριβῶς ὁ γεωργός, πού ἐργάζεται γιά τόν προαγοραστή, μοιάζει περισσότερο μέ τό μή - γεωργό, πού ἐργάζεται γιά τόν προαγοραστή (23,2% μισθωτοί ἐργάτες καί 27,4%) παρά μέ τό γεωργό - χειροτέχνη. Τό γεγονός αὐτό μᾶς δείχνει πῶς ἡ γενική ἐπικράτηση τῶν ἐμπορευματο-κεφαλαιοκρατικῶν σχέσεων μέσα στή χώρα ἰσοπεδώνει τό γεωργό καί τό μή γεωργό, πού συμμετέχουν στή βιοτεχνική παραγωγή. Τά στοιχεῖα γιά τά εἰσοδήματα τῶν βιοτεχνῶν θά δείξουν ἀκόμα πῖο παραστατικά αὐτή τήν ἰσοπέδωση. Ὅπως

παρατηρήσαμε πίο πάνω, ή 2η ύποομάδα άποτελεί έξαίρεση· άν όμως στή θέση τών στοιχείων γιά τό ποσοστό τών μισθω- τών έργατών άρουμε τά στοιχεία γιά τόν άριθμό τών μισθω- τών έργατών, πού άναλογοϋν κατά μέσο όρο σέ 1 έργαστήρι, θά δοϋμε ότι οι χειροτέχνες - γεωργοί βρίσκονται πίο κοντά στους χειροτέχνες - μή γεωρούς (0,23 και 0,43 μισθωτοί έρ- γάτες σέ 1 έργαστήρι) παρά στους γεωρούς τών άλλων ύπο- ομάδων. Ό μέσος άριθμός τών άτομων, πού έργάζονται σ' ένα έργαστήρι, είναι σχεδόν ίδιος γιά τους χειροτέχνες και τών δυό ομάδων (1,7 και 1,8 άτομα κατά έργαστήρι), ενώ στίς ύποομάδες τής κάθε ομάδας ό άριθμός αυτός κυμαίνεται πάρα πολύ (I : 2,6 και 1,7· II : 2,5 και 1,8).

Τά στοιχεία γιά τόν άριθμό τών άτομων, πού άναλογοϋν κατά μέσο όρο στό 1 έργαστήρι σέ κάθε ύποομάδα δείχνουν έπίσης τό ένδιαφέρον γεγονός, ότι στους χειροτέχνες και τών δυό ομάδων ό άριθμός αυτός είναι ό μικρότερος : 1,7 και 1,8 έργάτες κατά έργαστήρι. Συνεπώς, μέσα στους χειροτέχνες ύπερισχύει ή πίο κομματιασμένη παραγωγή, ή μεγαλύτερη άπομόνωση τών άτομικών παραγωγών, ή μικρότερη χρησιμο- ποίηση τής συνεργασίας στήν παραγωγή. Στήν πρώτη θέση άπ' αυτή τήν άποψη βρίσκονται και στίς δυό ομάδες οι πρώ- τες ύποομάδες, δηλ. τά μικροαφεντικά, πού έργάζονται γιά τήν έλεύθερη πούληση. Ό άριθμός τών άτομων, πού έργά- ζονται σ' ένα έργαστήρι, είναι έδω ό μεγαλύτερος (2,6 και 2,5 άτομα)· ό άριθμός τών βιοτεχνών μέ τά περισσότερα μέλη οίκογένειας είναι έδω ό μεγαλύτερος (συγκεκριμένα 20,3% και 18,5% τών έργαστηρίων έχουν 3 και περισσότερους έρ- γάτες - μέλη οίκογένειας· μικρή έξαίρεση άποτελεί ή 3η ύπο- ομάδα τής I ομάδας μέ 20,9%)· παράλληλα μ' αυτό ή χρησι- μοποίηση μισθωτής έργασίας είναι ή μεγαλύτερη (0,75 και 0,78 μισθωτοί έργάτες κατά έργαστήρι)· τά μεγάλα έργαστή- ρια είναι τά πίο πλλά (2,0% και 1,3% έργαστήρια μέ 6 και περισσότερους μισθωτούς έργάτες). Συνεπώς, ή συνεργασία στήν παραγωγή χρησιμοποιείται έδω σέ πίο πλατιά κλίμακα, κι αυτό πετυχαίνεται μέ τή μεγαλύτερη χρησιμοποίηση μι- σθωτής έργασίας, ενώ ταυτόχρονα είναι μεγαλύτερος και ό άριθμός τών έργατών - μελών τής οίκογένειας (1,8 και 1,7 έργάτες - μέλη τής οίκογένειας κατά έργαστήρι· μικρή έξαι- ρηση άποτελεί ή 3η ύποομάδα τής I ομάδας μέ 1,9 άτομα).

Τό τελευταίο αυτό περιστατικό μās οδηγεί στό πολύ σπου- δαίο ζήτημα τής άμοιβαίας σχέσης τής έργασίας τών μελών

τῆς οἰκογένειας καί τῆς μισθωτῆς ἐργασίας στούς «βιοτέχνες», πράγμα πού μᾶς κάνει ν' ἀμφιβάλλουμε γιά τήν ὀρθότητα τῶν θεωριῶν πού ἐπικρατοῦν ἀνάμεσα στούς ναρόντικους, ὅτι δῆθεν ἡ μισθωτή ἐργασία στή βιοτεχνική παραγωγή «συμπληρώνει» ἀπλῶς τήν ἐργασία τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειας. Οἱ ναρόντικοι τοῦ Πέρμ ὑποστηρίζουν αὐτή τή γνώμη, λέγοντας στή σελ. 55 ὅτι «ἡ συνταύτιση τῶν συμφερόντων τῶν βιοτεχνῶν καί τῶν κουλάκων» διαψεύδεται ἀπό τό γεγονός ὅτι οἱ πῖο εὐποροὶ βιοτέχνες (I ὁμάδα) ἔχουν τοὺς πῖο πολλοὺς ἐργάτες - μέλη τῆς οἰκογένειας, ἐνῶ «ἂν ὁ βιοτέχνης ἀπέβλεπε μόνο στό κέρδος, πού ἀποτελεῖ τό μοναδικό κίνητρο τῶν κουλάκων, καί ὄχι στή σταθεροποίηση καί ἀνάπτυξη τῆς παραγωγῆς του, χρησιμοποιώντας ὅλες τίς δυνάμεις τῆς οἰκογένειάς του, θά εἶχαμε δίκαιο νά περιμένουμε ὅτι σ' αὐτή τήν ὑποομάδα ἐργαστηρίων θάχουμε τό μικρότερο ποσοστό βιοτεχνῶν, πού ἐργάζονται μαζί μέ τίς οἰκογένειές τους» (;!). Περίεργο συμπέρασμα! Πῶς μορεῖς νά βγάζεις συμπεράσματα γιά τό ρόλο τῆς «προσωπικῆς συμμετοχῆς στή δουλιά» (σελ. 55), χωρὶς νά θίγεις τά στοιχεῖα γιά τή μισθωτή ἐργασία; Ἄν ἡ εὐπορία τῶν βιοτεχνῶν, πού ἔχουν μεγάλες οἰκογένειες, δέν ἐξέφραζε κουλάκικες τάσεις, τότε θά βρῖσκαμε σ' αὐτούς τό μικρότερο ποσοστό μισθωτῶν ἐργατῶν, τό μικρότερο ποσοστό ἐργαστηρίων μέ μισθωτοὺς ἐργάτες, τό μικρότερο ποσοστό ἐργαστηρίων μέ μεγάλο ἀριθμό ἐργατῶν (πάνω ἀπό πέντε), τό μικρότερο ἀριθμό ἐργατῶν, πού ἀναλογοῦν κατά μέσο ὄρο σέ ἓνα ἐργαστήρι. Στήν πραγματικότητα οἱ πῖο εὐποροὶ βιοτέχνες (Iη ὑποομάδα) κατέχουν ἀπ' ὅλες αὐτές τίς ἀπόψεις τήν πρώτη θέση, κι ὄχι τήν τελευταία, ἐνῶ ταυτόχρονα ἔχουν τίς πῖο πολυάριθμες οἰκογένειες καί τοὺς πῖο πολλοὺς ἐργάτες - μέλη τῆς οἰκογένειας, τό μεγαλύτερο ποσοστό βιοτεχνῶν μέ 3 καί πάνω ἐργάτες - μέλη τῆς οἰκογένειας! Εἶναι ξεκάθαρο, ὅτι τά γεγονότα λένε ἀκριβῶς τό ἀντίθετο ἀπὸ κείνο πού θέλει νά ὑποστηρίξει ὁ ναρόντικος: ὁ βιοτέχνης ἀποβλέπει ἴσα-ἴσα στό κέρδος μέ τή μέθοδο τῶν κουλάκων· ἐπωφελεῖται ἀπὸ τή μεγάλη του εὐπορία (ἡ πολυμελής οἰκογένεια εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς ὄρους τῆς) γιά νά χρησιμοποιεῖ *περισσότερη* μισθωτή ἐργασία. Βρίσκεται σέ πῖο εὐνοϊκὴ θέση σέ σύγκριση μέ τοὺς ἄλλους βιοτέχνες ὅσον ἀφορᾷ τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν - μελῶν τῆς οἰκογένειας καί ἐπωφελεῖται ἀπ' αὐτό γιά νά ἐκτοπίσει τοὺς ἄλλους, καταφεύγοντας στή μίσθωση *μεγαλύτερου* ἀριθμοῦ

ἐργατῶν. Ἡ «οἰκογενειακὴ συνεργασία», γιὰ τὴν ὁποία ἀρέσκονται μὰ μιᾶνε μὲ τόση κατάνυξη οἱ κ.κ. Β. Β. καὶ οἱ ἄλλοι ναρόντικοι (σύγκρ. τῆ «Βιοτεχν. παραγ.», I, σελ. 14), ἀποτελεῖ ἐγγύηση γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς κεφαλαιοκρατικῆς συνεργασίας. Αὐτό, βέβαια, θά φανεῖ παράδοξο, γιὰ τὸν ἀναγνώστη, πού ἔχει συνηθίσει στίς ναρόντικες προλήψεις, εἶναι ὁμως γεγονός. Γιὰ νά ἔχουμε ἀκριβῆ στοιχεῖα σχετικὰ μ' αὐτό τὸ ζήτημα, θά ἔπρεπε νά ξέρουμε ὄχι μόνο τὴν κατανομὴ τῶν ἐργαστηρίων ἀνάλογα μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐργατῶν - μελῶν τῆς οἰκογένειας καὶ τὸν ἀριθμὸ τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν (πράγμα πού δίνεται στό «Δοκίμιο»), μὰ ἀκόμα καὶ τὸ *συνδυασμὸ* τῆς ἐργασίας τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειας μὲ τὴ μισθωτὴ ἐργασία. Τὰ στοιχεῖα κατὰ νοικοκυριό ἔδιναν ὅλη τὴ δυνατότητα νά γίνει ἕνας τέτιος συνδυασμός, νά ὑπολογιστεῖ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐργαστηρίων μὲ 1, μὲ 2 κτλ. μισθωτοὺς ἐργάτες σέ κάθε κατηγορία ἐργαστηρίων ἀνάλογα μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐργατῶν - μελῶν τῆς οἰκογένειας. Δυστυχῶς αὐτό δέν ἔγινε. Γιὰ νά συμπληρώσουμε ἔστω καὶ λίγο αὐτό τὸ κενό, θά χρησιμοποιήσουμε τὸ προαναφερόμενο ἔργο: «Βιοτεχν. παραγ. κτλ.». Ἐδῶ παρατίθενται ἀκριβῶς συνδυασμένοι πίνακες ἐργαστηρίων ἀνάλογα μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐργατῶν - μελῶν τῆς οἰκογένειας καὶ τὸν ἀριθμὸ τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν. Οἱ πίνακες δίνονται γιὰ πέντε βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα καὶ περιλαμβάνουν συνολικά 749 ἐργαστήρια μὲ 1945 ἐργάτες (στό προαναφερόμενο ἔργο, I, σελ. 59, 78, 160· III, σελ. 87 καὶ 109). Γιὰ ν' ἀναλύσουμε αὐτὰ τὰ στοιχεῖα ἀναφορικὰ μὲ τὸ ζήτημα πού μᾶς ἐνδιαφέρει, τὸ ζήτημα τῆς ἀμοιβαίας σχέσης τῆς ἐργασίας τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειας καὶ τῆς μισθωτῆς ἐργασίας, πρέπει νά χωρίσουμε ὅλα τὰ ἐργαστήρια σέ ὁμάδες ἀνάλογα μὲ τὸ συνολικὸ ἀριθμὸ τῶν ἐργατῶν (γιατί ἀκριβῶς ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν ἐργατῶν δείχνει τὸ μέγεθος τοῦ ἐργαστηρίου καὶ τὸ βαθμὸ χρησιμοποίησης τῆς συνεργασίας στὴν παραγωγή) καὶ νά καθορίσουμε τὸ ρόλο τῆς ἐργασίας τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειας καὶ τῆς μισθωτῆς ἐργασίας στὴν κάθε ὁμάδα. Παίρνουμε 4 ὁμάδες: 1) ἐργαστήρια μὲ 1 ἐργάτη· 2) μὲ 2—4 ἐργάτες· 3) μὲ 5—9 ἐργάτες· 4) μὲ 10 ἐργάτες καὶ πάνω. Ὁ χωρισμὸς αὐτὸς ἀνάλογα μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐργατῶν εἶναι πολὺ πιὸ ἀπαραίτητος, γιατί τὰ ἐργαστήρια, λχ., μὲ 1 καὶ μὲ 10 ἐργάτες ἀντιπροσωπεύουν, ὀλοφάνερα, ἐντελῶς διαφορετικούς οἰκονομικοὺς τύπους· θά ἦταν ἐντελῶς ἀνόητη μέθοδος νά τὰ ἀθροίσει κανεὶς καὶ νά βγάλει ἕνα «μέσο» ὄρο, ὅπως

θά δοῦμε παρακάτω ἀπὸ τὰ στοιχεῖα πού δίνει τὸ «Δοκίμιο». Ἡ προαναφερόμενη ταξινόμηση σὲ δμάδες μᾶς δίνει τὰ ἐξῆς στοιχεῖα:

Ὅμαδες ἐργαστηρίων ἀνάλογα μὲ τὸ συνολικὸ ἀριθμὸ ἐργατῶν	Ἀριθμὸς ἐργαστηρίων	Ἀριθμὸς ἐργατῶν			Ἀριθμὸς ἐργαστηρίων μὲ μισθωτοὺς ἐργάτες	σέ %	Σὲ 1 ἐργαστήρι ἀναλογῶν ἐργάτες		
		Μέλη τῆς οἰκογένειας	Μισθωτοί	Σύνολο			Μέλη τῆς οἰκογένειας	Μισθωτοί	Σύνολο
Ἐργαστήρια μὲ 1 ἐργ.	345	343	2	345	2	0,5	0,995	0,005	1,00
» » 2-4 »	319	559	251	810	143	44,8	1,76	0,78	2,54
» » 5-9 »	59	111	249	360	53	89,8	1,88	4,22	6,10
» μὲ 10 & πάνω »	26	56	374	430	26	100	2,15	14,38	16,53
Σύνολο	749	1069	876	1945	224	29,9	1,43	1,16	2,59

Ἔτσι, τὰ λεπτομερειακὰ αὐτὰ στοιχεῖα ἐπιβεβαιώνουν στὸ ἀκέραιο τῆ θέση πού διατυπώσαμε πιο πάνω, καί πού ἀπὸ πρώτη ματιὰ φαίνεται παράδοξη: ὅσο μεγαλύτερες εἶναι οἱ διαστάσεις τοῦ ἐργαστηρίου ὅσον ἀφορᾷ τὸ συνολικὸ ἀριθμὸ ἐργατῶν, τόσο περισσότεροι ἐργάτες - μέλη τῆς οἰκογένειας ἀναλογοῦν σὲ 1 ἐργαστήρι, τόσο πιο πλατιά εἶναι, συνεπῶς, ἡ «οἰκογενειακὴ συνεργασία», ταυτόχρονα ὁμως διευρύνεται καί ἡ κεφαλαιοκρατικὴ συνεργασία καί διευρύνεται ἀσύγκριτα πιο γρήγορα. Οἱ πιο εὐκατάστατοι βιοτέχνες, ἂν καί ἔχουν μεγαλύτερο ἀριθμὸ ἐργατῶν - μελῶν τῆς οἰκογένειας, μισθώνουν καί μεγάλο ἀριθμὸ μισθωτῶν ἐργατῶν: ἡ «οἰκογενειακὴ συνεργασία» ἀποτελεῖ ἐγγύηση καί βάση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς συνεργασίας.

Ἄς δοῦμε τὰ στοιχεῖα τῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1894/95 γιά τὴν ἐργασία τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειας καί τῆ μισθωτῆ ἐργασία. Ἀνάλογα μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐργατῶν - μελῶν τῆς οἰκογένειας τὰ ἐργαστήρια κατανέμονται ὡς ἐξῆς:

Ἐργαστήρια μὲ	0	ἐργάτες-μέλη τῆς οἰκογένειας	97	σέ %
» » 1	»	» » »	»	4787
» » 2	»	» » »	»	2770
» » 3	»	» » »	»	898
» » 4	»	» » »	»	279
» » 5 καί πάνω	»	» » »	»	160
Σύνολο				8991
				100

Πρέπει νά σημειώσουμε ἐδῶ τὸ γεγονός ὅτι ὑπερισχύνουν

τά εργαστήρια μέ ένα εργαζόμενο μέλος τῆς οἰκογένειας: εἶναι περισσότερα ἀπό τά μισά. Κι ἂν ἀκόμα εἶχαμε ὑποθέσει ὅτι ὅλα τά εργαστήρια πού συνδυάζουν τὴν ἐργασία τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειας μέ τὴ μισθωτὴ ἐργασία δὲν ἔχουν παρά ἕναν ἐργάτη - μέλος τῆς οἰκογένειας, καὶ τότε ἀκόμα θ' ἀποδειχνόταν ὅτι τά εργαστήρια, πού δὲν ἔχουν παρά μόνο ἕναν εργαζόμενο, ἀνέρχονται σέ 2500. Αὐτοὶ εἶναι οἱ πῖο σκόρπιοι παραγωγοί, πού ἀντιπροσωπεύουν τὴ μεγαλύτερη ἀπομόνωση τῶν μικρῶν ἐργαστηρίων, ἀπομόνωση πού χαρακτηρίζει γενικά τὴν παινερμένη «λαϊκὴ παραγωγή». Ἄς δοῦμε τὸν ἀντίθετο πόλο, τά πῖο μεγάλα εργαστήρια:

				σε %	Ἄριθμός μισθωτῶν ἐργατῶν*	Πόσοι μισθωτοὶ ἐργάτες ἀναλογοῦν σέ 1 ἐργαστήρι
Ἐργαστήρια μέ 0 μισθωτοὺς ἐργάτες	6567	73,1	—	—	—	
» » 1 » »	1537	17,2	1537	1		
» » 2 » »	457	5,1	914	2		
» » 3 » »	213	2,3	639	3		
» » 4 » »	88	0,9	352	4		
» » 5 » »	44	0,5	220	5		
» » 6—9 » »	41	0,4	290	1	7,1	
» » 10 καὶ πάνω » »	44					0,5
	85		0,9	1	14,6	
Σύνολο	8991	100	4904	0,5		

Ἔτσι, τά «μικρά» εργαστήρια τῶν βιοτεχνῶν φτάνουν ὀρισμένες φορές σέ ἐπιβλητικὲς διαστάσεις: σέ 85 ἀπὸ τά πῖο μεγάλα εργαστήρια εἶναι συγκεντρωμένο σχεδόν τὸ ἕνα τέταρτο τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν κατὰ μέσο ὄρο ἕνα τέτιο ἐργαστήρι ἔχει 14,6 μισθωτοὺς ἐργάτες. Αὐτοὶ εἶναι πῖα ἐργοστασιάρχες κάτοχοι κεφαλαιοκρατικῶν ἐπιχειρήσεων**. Ἡ συνεργασία πάνω σέ κεφαλαιοκρατικὲς ἀρχὲς χρησιμοποιεῖται ἐδῶ σέ μεγάλη κλίμακα: σ' ἕνα ἐργαστήρι μέ 15 ἐργάτες εἶναι δυνατὸς καὶ ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας σέ λίγο-πολύ σημαντικὲς διαστάσεις, πετυχαίνεται μεγάλη οἰκονομία ὅσον ἀφορᾷ τὸ χῶρο καὶ τὰ ἐργαλεῖα, καὶ ταυτόχρονα τά τελευταῖα αὐτὰ εἶναι πῖο πολλὰ καὶ πῖο ποικίλα. Ὁ ἐφοδιασμὸς μέ πρῶτες ὕλες καὶ ἡ πούληση τοῦ προ-

* Ἐχει ὑπολογισθεῖ σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα τοῦ «Δοκιμίου» (σελ. 54 καὶ ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν).

** Ἀπὸ τῆς «φάμπρικες καὶ τὰ ἐργοστάσια» μας (ὅπως ὀνομάζονται στὴν ἐπίσημη στατιστικὴ) ἡ τεράστια πλειοψηφία ἔχει λιγότερους ἀπὸ 16 ἐργάτες, συγκεκριμένα 15 000 ἀπὸ τῆς 21 000. Βλ. τὸν «Ὁδηγὸ τοῦ 1890 γιὰ τῆς φάμπρικες καὶ τὰ ἐργοστάσια».

ιόντος γίνεται ἐδῶ ἀπαραίτητα σέ μεγάλες διαστάσεις, πράγμα πού φτηναίνει σέ σημαντικό βαθμό τίς πρώτες ὕλες καθῶς καί τὰ ἔξοδα μεταφορᾶς, διευκολύνει τήν πούληση, ἐπιτρέπει νά ὑπάρχουν κανονικές ἐμπορικές σχέσεις. Παρακάτω, ὅταν θά παραθέσουμε στοιχεῖα γιά τὰ εἰσοδήματα, θά δοῦμε ὅτι τό πράγμα αὐτό ἐπιβεβαιώνεται ἀπό τήν ἀπογραφή τοῦ 1894/95. Ἐδῶ εἶναι ἀρκετό νά ἀναφέρουμε αὐτές τίς πασίγνωστες θεωρητικές θέσεις. Ἄπ' ὄλα αὐτά καταλαβαίνουμε ὅτι καί ἡ τεχνική καί ἡ οἰκονομική φυσιογνωμία αὐτῶν τῶν ἐργαστηρίων διαφέρει ριζικά ἀπό τὰ ἐργαστήρια πού δέν χρησιμοποιοῦν μισθωτή ἐργασία, καί δέν μπορεῖ παρά ν' ἀπορεῖ κανεῖς ὅταν βλέπει ὅτι οἱ στατιστικοί τοῦ Πέρμ ἀποφάσισαν ὥστόσο νά τὰ *συνενώσουν* καί νά βγάλουν γενικούς «μέσους ὄρους». Μποροῦμε νά ποῦμε κιόλας a priori*, ὅτι αὐτοί οἱ μέσοι ὄροι θά εἶναι πέρα γιά πέρα πλασματικοί καί ὅτι ἡ ἐπεξεργασία τῶν στοιχείων κατὰ νοικοκυριά θά ἔπρεπε νά μᾶς δίνει, ἐκτός ἀπό τή διαίρεση τῶν βιοτεχνῶν σέ ὀμάδες καί ὑποομάδες, καί τό χωρισμό τους σέ κατηγορίες ἀνάλογα μέ τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν στό ἐργαστήρι (καί τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειας καί τῶν μισθωτῶν μαζί). Χωρίς ἕναν τέτιο χωρισμό εἶναι ἀδύνατο νά ἔχει κανεῖς ἀκριβῆ στοιχεῖα οὔτε γιά τὰ εἰσοδήματα, οὔτε γιά τούς ὄρους ἀγορᾶς τῶν πρώτων ὑλῶν καί πούλησης τῶν προϊόντων, οὔτε γιά τήν τεχνική τῆς παραγωγῆς, οὔτε γιά τήν κατάσταση τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν σέ σύγκριση μέ τὰ ἐργαστήρια πού δέ χρησιμοποιοῦν μισθωτή ἐργασία, οὔτε γιά τήν ἀναλογία ἀνάμεσα στά μεγάλα καί στά μικρά ἐργαστήρια, — κι ὄλα αὐτά εἶναι σπουδαιότατα ζητήματα γιά τή μελέτη τῆς οἰκονομίας τῆς «βιοτεχνίας». Οἱ ἐρευνητές τοῦ Πέρμ προσπαθοῦν, φυσικά, νά μειώσουν τήν σημασία τῶν κεφαλαιοκρατικῶν ἐργαστηρίων. Ἄν ὑπάρχουν ἐργαστήρια μέ 5 καί πάνω ἐργάτες - μέλη τῆς οἰκογένειας, ἔτσι σκέφτονται αὐτοί, θά πεί ὅτι ὁ συναγωνισμός τῆς «κεφαλαιοκρατικῆς» καί τῆς «βιοτεχνικῆς μορφῆς τῆς παραγωγῆς» (sic!***) μπορεῖ νά ἔχει σημασία μόνο ὅταν ὑπάρχουν στό ἐργαστήρι πάνω ἀπό 5 μισθωτοί ἐργάτες, ἐνῶ τὰ ἐργαστήρια αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἀποτελοῦν ὄλο-ὄλο τό 1%. Συλλογισμός καθαρά τεχνητός: πρώτο, τὰ ἐργαστήρια μέ 5 ἐργάτες - μέλη τῆς οἰκογένειας καί 5 μισθωτούς ἐργάτες δέν εἶναι παρά

* — ἐκ τῶν προτέρων. Ἡ Σύντ.

** — ἔτσι! Ἡ Σύντ.

μιά κενή ἀφαίρεση, πού ὀφείλεται στήν ἀνεπαρκῆ ἐπεξεργασία τῶν στοιχείων, γιατί ἡ μισθωτή ἐργασία συνδυάζεται μέ τήν ἐργασία τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειας. Ὅταν ἓνα ἐργαστήρι μέ 3 ἐργάτες - μέλη τῆς οἰκογένειας μισθώσει κι ἄλλους 3 ἐργάτες, θά ἔχει πάνω ἀπό 5 ἐργάτες καί θά βρίσκεται σέ ἐντελῶς εἰδικούς δρους συναγωνισμοῦ σέ σύγκριση μέ τά ἐργαστήρια πού δέ χρησιμοποιοῦν μισθωτή ἐργασία. Δεύτερο, ἂν οἱ στατιστικοί ἤθελαν πραγματικά νά μελετήσουν τό ζήτημα τοῦ «συναγωνισμοῦ» ἀνάμεσα στά διάφορα ἐργαστήρια, πού διαφέρουν ὅσον ἀφορᾷ τή χρησιμοποίηση μισθωτῆς ἐργασίας, γιατί δέ χρησιμοποίησαν τά στοιχεῖα τῆς ἀπογραφῆς κατά νοικοκυριό; γιατί δέν ταξινομήσαν τά ἐργαστήρια ἀνάλογα μέ τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν καί γιατί δέν παράθεσαν τοὺς ἀριθμούς πού ἀφοροῦν τό εἰσόδημα; δέ θά ἦταν πῶς σκόπιμο οἱ στατιστικοί, πού ἔχουν στά χέρια τους πλουσιότατο ὑλικό, νά μελετήσουν συγκεκριμένα τό ζήτημα, παρά νά σερβίρουν στόν ἀναγνώστη ὅ,τι τοὺς κατέβει καί νά βιάζονται νά περάσουν στήν «κατατρόπωση» τοῦ ναροντικισμοῦ;

«... Ἀπό τήν ἀποψη τῶν ὀπαδῶν τοῦ καπιταλισμοῦ τό ποσοστό αὐτό θά θεωρηθεῖ, ἴσως, ἄρκετό γιά νά προφητεύσουν τόν ἀναπόφευκτο ἐκφυλισμό τῆς βιοτεχνικῆς μορφῆς σέ κεφαλαιοκρατική, στήν πραγματικότητα ὅμως δέν παρουσιάζει ἀπ' αὐτή τήν ἀποψη κανένα ἀπειλητικό σύμπτωμα, κυρίως λόγω τῶν ἐξῆς περιστατικῶν» (σελ. 56)...

Τί χαριτωμένα λόγια, δέν εἶναι ἔτσι; Ἄντί νά κάνουν τόν κόπο νά διαλέξουν ἀπό τό ὑλικό, πού εἶχαν στή διάθεσή τους, συγκεκριμένα στοιχεῖα γιά τά κεφαλαιοκρατικά ἐργαστήρια, οἱ συγγραφεῖς πρόσθεσαν τά ἐργαστήρια αὐτά μέ τά ἐργαστήρια πού δέ χρησιμοποιοῦν μισθωτή ἐργασία καί ἀρχίζουν νά προβάλλουν ἀντιρρήσεις σέ κάποιους «προφήτες»! — Δέν ξέρουμε τί θά «προφήτευαν» κάποιοι δυσάρεστοι γιά τοὺς στατιστικούς τοῦ Πέρμ «ὀπαδοί τοῦ καπιταλισμοῦ», ἐμεῖς ὅμως, ἀπό τήν πλευρά μας, θά ποῦμε μόνο ὅτι ὄλες αὐτές οἱ φράσεις κρύβουν ἀπλῶς τήν προσπάθεια ν' ἀγνοηθοῦν τά γεγονότα. Καί τά γεγονότα δείχνουν ὅτι δέν ὑπάρχει καμιά ἰδιαίτερη «βιοτεχνική μορφή παραγωγῆς» (πρόκειται γιά ἐπινόηση τῶν οἰκονομολόγων πού δουλεύουν μέ βιοτεχνικές μέθοδες) ὅτι ἀπό τοὺς μικροῦς ἐμπορευματοπαραγωγούς ἀναπτύσσονται οἱ μεγάλες κεφαλαιοκρατικές ἐπιχειρήσεις (στοὺς πίνακες βρήκαμε ἓναν βιοτέχνη μέ 65 μισθωτοὺς ἐργάτες! σελ. 169), ὅτι οἱ στατιστικοί εἶχαν τήν ὑποχρέωση νά ταξινομήσουν

τά στοιχεῖα κατά τέτιον τρόπο, ὥστε νά μπορούμε νά μελετήσουμε αὐτό τό προτσές, νά συγκρίνουνε τά διάφορα ἐργαστήρια ὡς πρὸς τό βαθμό πού πλησιάζουν τά κεφαλαιοκρατικά. Οἱ στατιστικοὶ τοῦ Πέρμ ὄχι μόνο δέν ἔκαναν οἱ ἴδιοι αὐτό τό πράγμα, ἀλλά κι ἐμᾶς μᾶς στέρησαν τή δυνατότητα νά τό κάνουμε, γιατί σιούς πίνακες ὄλα τά ἐργαστήρια μιᾶς δοσμῆνης ὑποομάδας ἔχουν προστεθεῖ μαζί καί εἶναι ἀδύνατο νά ξεχωρίσουμε τόν ἐργοστασιάρχη ἀπό τό βιοτέχνη, πού δέ χρησιμοποιεῖ μισθωτή ἐργασία. Οἱ συγγραφεῖς καλύπτουν τά κενά τους μέ ἀποφθέγματα χωρίς περιεχόμενο. "Ὅπως βλέπετε, μᾶς λένε, τά μεγάλα ἐργαστήρια ἀποτελοῦν ὄλο-ὄλο τό 1%, καί ἂν τά ἐξαιρέσουμε, δέ θ' ἀλλάξουν τά συμπεράσματα, πού βγήκαν μέ βάση τά 99% (σελ. 56). — Μά αὐτό τό ἕνα ποσοστό, αὐτό τό ἕνα ἑκατοστό δέν εἶναι ἴσο μέ τά ἄλλα ἑκατοστά! Ἐνα μεγάλο ἐργαστήρι ἰσοδυναμεῖ μέ πάνω ἀπό 15 ἐργαστήρια τῆς κατηγορίας ὅπου δέ χρησιμοποιεῖται μισθωτή ἐργασία καί αὐτά ἀντιπροσωπεύουν πάνω ἀπό τά 30 «ἑκατοστά» (τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργαστηρίων)! Αὐτό, ἂν κάνουμε τόν ὑπολογισμό μέ βάση τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν. Κι ἂν παίρναμε τά στοιχεῖα γιά τή συνολική παραγωγή ἢ γιά τό καθαρό εἰσόδημα, θά βλέπαμε ὅτι ἕνα μόνο μεγάλο ἐργαστήρι ξεπερνάει ὄχι 15, μά, ἴσως, καί 30 ἐργαστήρια*. Σ' αὐτό τό «ἕνα ἑκατοστό» τῶν ἐργαστηρίων εἶναι συγκεντρωμένο τό ἕνα τέταρτο ὄλων τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν, πράγμα πού δίνει κατά μέσο ὄρο 14,6 ἐργάτες κατά ἐργαστήρι. Γιά νά δείξουμε κάπως παραστατικά στόν ἀναγνώστη αὐτό τόν τελευταῖο ἀριθμό, ἄς πάρουμε ἀπό τή «Συλλογή στοιχείων γιά τήν ἐργοστασιακή βιομηχανία τῆς Ρωσίας» (ἔκδοση τῆς Διεύθυνσης ἐμπορίου καί μανουφακτούρας) τοὺς ἀριθμούς γιά τό κυβερνεῖο Πέρμ. Ἐπειδή οἱ ἀριθμοὶ παρουσιάζουν μεγάλες διακυμάνσεις ἀπό χρόνο σέ χρόνο, θά πάρουμε τό μέσο ὄρο γιά 7 χρόνια (1885-1891). Θά ἔχουμε ἔτσι ὄσον ἀφορᾷ τό κυβερνεῖο Πέρμ 885 «φάμπρικες καί ἐργοστάσια» (μέ τήν ἔννοια τῆς ἐπίσημης στατιστικῆς μας) μέ παραγωγή ἀξίας 22 645 ρού-

---

* Παρακάτω θά παρατεθοῦν στοιχεῖα γιά τήν κατανομή τῶν ἐργαστηρίων ἀνάλογα μέ τό καθαρό εἰσόδημα. Σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα αὐτά, σέ 2 376 ἐργαστήρια μέ ἐλάχιστο εἰσόδημα (ὡς 50 ρούβλια) τό καθαρό εἰσόδημα = 77.900 ρούβλια, καί σέ 80 ἐργαστήρια μέ ἀνώτατο εἰσόδημα = 83.150 ρούβλια. Κατά «ἐργαστήρι» ἀναλογοῦν 32 ρούβλια καί 1 039 ρούβλια.

βλια και με 13 006 εργάτες, πράγμα που δίνει κατά «μέσο δρο» ακριβώς 14,6 εργάτες σε κάθε 1 φάμπρικα.

Οι συγγραφείς του «Δοκίμιου», για να στηρίξουν τη γνώμη τους ότι τα μεγάλα εργαστήρια δεν έχουν σοβαρή σημασία, επικαλούνται το γεγονός ότι από τους εργάτες, που μισθώνουν οι βιοτέχνες, πολύ λίγοι είναι οι εργάτες (8%) που μισθώνονται για όλο το χρόνο, ενώ οι περισσότεροι δουλεύουν με το κομμάτι (37%), για ορισμένο χρονικό διάστημα (30%) ή μεροκαματιάρηδες (25%, σελ. 51). Οι εργάτες που δουλεύουν με το κομμάτι «εργάζονται συνήθως στο σπίτι τους, με δικά τους εργαλεία, με δική τους τροφή», ενώ οι μεροκαματιάρηδες μισθώνονται «προσωρινά», όπως γίνεται με τους εργάτες γής. Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες «ένας σχετικά μεγάλος αριθμός μισθωτών εργατών δεν αποτελεί ακόμα για μας αναμφισβήτητο γνώρισμα ότι τα εργαστήρια αυτά είναι κεφαλαιοκρατικού τύπου» (56)... «Έχουμε την πεποίθηση, πως ούτε ο εργάτης που εργάζεται με το κομμάτι, ούτε ο μεροκαματιάρης γενικά δεν αποτελούν μέλη της εργατικής τάξης, όπως συμβαίνει με το προλεταριάτο της Δυτικής Ευρώπης· τέτια μέλη μπορούν να είναι μόνον οι μόνιμοι εργάτες, που μισθώνονται για όλο το χρόνο».

Δεν μπορούμε παρά να επαινέσουμε τους ναρόντικους του Πέρμ, μιά και ενδιαφέρονται για το ζήτημα της σχέσης των ρώσων μισθωτών εργατών προς το «προλεταριάτο της Δυτικής Ευρώπης». Το ζήτημα είναι ενδιαφέρον — ούτε λόγος! Έμεις όμως παρ' όλα αυτά θα προτιμούσαμε ν' ακούσουμε από τους στατιστικούς γνώμες, που να στηρίζονται σε γεγονότα κι όχι σε «πεποίθηση». Γιατί με το να εκφράζεις την «πεποίθησή» σου δεν μπορείς πάντα να πείσεις τους άλλους... Δέ θα ήταν προτιμότερο, αντί να διηγούμαστε στον αναγνώστη την «πεποίθηση» των κ.κ. NN και MM, να παραθέσουμε περισσότερα στοιχεία; Ήξάλλου το «Δοκίμιο» περιέχει εξαιρετικά λίγα στοιχεία για την κατάσταση των μισθωτών εργατών, για τους δρους εργασίας, για την εργάσιμη μέρα στά εργαστήρια διάφορου μεγέθους, για τις οικογένειες των μισθωτών εργατών κτλ. Αν οι συλλογισμοί για τη διαφορά των ρώσων εργατών από το προλεταριάτο της Δυτικής Ευρώπης χρησίμευαν μόνο για να καλύψουν αυτό το κενό, τότε θα βρισκόμασταν στην ανάγκη να πάρουμε πίσω τον επαινό μας...

Όλα όσα ξέρουμε από το «Δοκίμιο» για τους μισθωτούς εργάτες είναι ότι διαιρούνται σε 4 κατηγορίες: εργάτες που

μισθώνονται για ὄλο τό χρόνο, ἐργάτες πού μισθώνονται για ὄρισμένο χρονικό διάστημα, ἐργάτες πού δουλεύουν μέ τό κομμάτι καί μεροκαματιάρηδες. Για νά δοῦμε τί εἶναι αὐτές οἱ κατηγορίες εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά σταχυολογήσουμε τά στοιχεῖα, πού εἶναι σκορπισμένα σ' ὄλο τό βιβλίο. Για 29 βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα (ἀπό τά 43) ἀναφέρεται ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν κάθε κατηγορίας καί οἱ ἀποδοχές τους. Σ' αὐτά τά 29 βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα ὑπάρχουν 4 795 μισθωτοί ἐργάτες μέ σύνολο ἀποδοχῶν 233 784 ρούβλια. Ἐνῶ σέ ὄλα μαζί καί τά 43 βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα ὑπάρχουν 4 904 μισθωτοί ἐργάτες μέ σύνολο ἀποδοχῶν 238 992 ρούβλια. Δηλαδή, ὁ δικός μας πίνακας περιλαμβάνει τά 98% τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν καί τίς ἀποδοχές τους. Νά, en regard*, οἱ ἀριθμοί τοῦ «Δοκίμιου»** καί οἱ ἀριθμοί τοῦ δικοῦ μας πίνακα:

Οἱ ἀριθμοί τοῦ δικοῦ μας πίνακα

	Ἀριθμός τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν σύμφωνα μέ τό «Δοκίμιο»		Οἱ ἀποδοχές τους:				
	Ἀριθμός τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν	%	Ἀριθμός τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν	%	Σύνολο Ρούβλια	Σέ κάθε ἐργάτη	% ***
Γιά ἓνα χρόνο	379	8	351	7,4	26 978	76,8	100
Γιά ὄρισμένο χρονικό διάστημα	1 496	30	1 432	29,8	40 958	28,6	37
Μέ τό κομμάτι	1 812	37	1 577	32,9	92 357	58,5	76,1
Μεροκαματιάρηδες	1 217	25	1 435	29,9	73 491	51,2	66,7
Σύνολο	4 904	100	4 795	100	233 784	48,7	

Φαίνεται ὅτι στόν πίνακα τοῦ «Δοκίμιου» ὑπάρχουν εἴτε λάθη, εἴτε παροράματα. Αὐτό ὅμως τό ἀναφέρουμε ἐν παρόδῳ. Τό κυριότερο ἐνδιαφέρον τό παρουσιάζουν τά στοιχεῖα για τίς ἀποδοχές, Οἱ ἀποδοχές τῶν ἐργατῶν πού ἐργάζονται μέ τό κομμάτι, για τοῦς ὁποίους τό «Δοκίμιο» λέει ὅτι «ἡ δουλιά μέ τό κομμάτι εἶναι οὐσιαστικά τό πιό κοντινό στάδιο στό δρόμο πού ὀδηγεῖ στήν κατάσταση αὐτοτελοῦς ἀφεντικοῦ»

* — για ἀντιπαραβολή. Ἡ Σύντ.

** Σέλ. 50. Στό «Δοκίμιο» δέν συνοψίστηκαν τά στοιχεῖα για τό μέγεθος τῶν ἀποδοχῶν.

*** Οἱ ἀποδοχές τοῦ ἐργάτη πού μισθώνεται για ἓνα χρόνο παίρνονται ἴσες μέ 100.

(σελ. 51 — ασφαλώς και πάλι «σύμφωνα με την πεποίθησή μας»); — αποδείχονται σημαντικά κατώτερες από τις αποδοχές του έργατη που μισθώνεται για όλο το χρόνο. Αν ο Ισχυρισμός των στατιστικών, ότι ο έργατης που μισθώνεται για όλο το χρόνο παίρνει συνήθως την τροφή του από τον εργοδότη, ενώ ο έργατης που δουλεύει με το κομμάτι ζει με δική του τροφή, δεν στηρίζεται απλώς στην «πεποίθησή» τους, αλλά και σε γεγονότα, τότε η διαφορά αυτή θα είναι ακόμα μεγαλύτερη. Οι βιοτέχνες - αφεντικά του Πέρμ εξασφαλίζουν κατά περίεργο τρόπο στους έργατες τους το «δρόμο προς την αυτοτέλεια»! Η εξασφάλιση αυτή συνίσταται στην *ελάττωση του μισθού εργασίας*. . . Οι διακυμάνσεις όσον αφορά την περίοδο της εργασίας, όπως θα δούμε, δεν είναι τόσο μεγάλες, ώστε να εξηγούν αυτή τη διαφορά. Έπειτα, είναι πολύ ενδιαφέρον να σημειώσουμε ότι οι αποδοχές του μεροκαματιάρη αποτελούντά 66,7% των αποδοχών του έργατη που μισθώνεται για όλο το χρόνο. Συνεπώς, κάθε μεροκαματιάρης απασχολείται κατά μέσο όρο, περίπου 8 μήνες το χρόνο. Είναι ολοφάνερο ότι εδώ θα ήταν πολύ πιο σωστό να μιλούμε για «προσωρινή» απόσπαση από τη βιοτεχνική παραγωγή, (αν πραγματικά οι μεροκαματιάρηδες αποσπώνται μόνοι τους από τη βιομηχανία και δεν είναι το αφεντικό που τους αφήνει χωρίς δουλιά), παρά για «υπεροχή του στοιχείου της προσωρινότητας στη μισθωτή εργασία» (σελ. 52).

III. Η «ΚΟΙΝΟΤΙΚΟ-ΕΡΓΑΣΙΑΚΗ ΔΙΑΔΟΧΗ»

Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν από την απογραφή της βιοτεχνίας σχετικά με το χρόνο εμφάνισης όλων σχεδόν των εργαστηρίων που εξέταστηκαν. Δίνουμε τα γενικά στοιχεία γι' αυτό το πράγμα:

*Αριθμός εργαστηρίων που ιδρύθηκαν πριν το 1845	640
μέσα στη δεκαετία	
» » » 1845-1855	251
» » » 1855-1865	533
» » » 1865-1875	1339
» » » 1875-1885	2652
» » » 1885-1895	3469
Σύνολο	8984

Βλέπουμε, συνεπώς, ότι η εποχή μετά τη μεταρύθμιση προ-

κάλεσε μεγάλη ανάπτυξη τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς. Ὅσο περνάει ὁ καιρός, οἱ συνθήκες πού εὐνόησαν αὐτή τήν ανάπτυξη ἐπιδρῶσαν καί ἐπιδρῶν, ὅπως φαίνεται, ὄλο καί πιά ἔντονα, γιατί σέ κάθε ἐπόμενη δεκαετία, ἀνοίγουν ὄλο καί περισσότερα ἐργαστήρια. Τό φαινόμενο αὐτό δείχνει ἀνάγλυφα τή δύναμη μέ τήν ὁποία συντελεῖται μέσα στήν ἀγροτιά ἡ ανάπτυξη τῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς, ὁ χωρισμός τῆς γεωργίας ἀπό τή βιομηχανία, ἡ ανάπτυξη τοῦ ἐμπορίου καί τῆς βιομηχανίας γενικά. Ἐμεῖς λέμε: «ὁ χωρισμός τῆς γεωργίας ἀπό τή βιομηχανία», γιατί ὁ χωρισμός αὐτός ἀρχίζει πιά νωρίς ἀπό τό χωρισμό τῶν γεωργῶν ἀπό τοὺς βιοτέχνες: κάθε ἐπιχείρηση πού παράγει προϊόντα γιά τήν ἀγορά, προκαλεῖ ἀνταλλαγὴ ἀνάμεσα στοὺς γεωργούς καί στοὺς βιοτέχνες. Συνεπῶς, ἡ ἐμφάνιση μιᾶς τέτιας ἐπιχείρησης σημαίνει ὅτι σταματᾷ ἡ παραγωγή αὐτοῦ τοῦ προϊόντος ἀπό τοὺς γεωργούς στό σπίτι καί ἀγοράζεται στήν ἀγορά, καί τό πράγμα αὐτό ἀπαιτεῖ νά πούλῃσῃ ὁ ἀγρότης γεωργικά προϊόντα. Ἡ αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐμποροβιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων σημαίνει, ἔτσι, ὅτι αὐξάνει ὁ κοινωνικός καταμερισμός τῆς ἐργασίας, αὐτή ἡ γενική βάση τῆς ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας καί τοῦ καπιταλισμοῦ*.

Στή ναροντικιστική φιλολογία ἐκφράστηκε ἡ γνώμη ὅτι ἡ γρήγορη ανάπτυξη τῆς μικρῆς παραγωγῆς στή βιομηχανία μετά τή μεταρύθμιση δέν εἶναι φαινόμενο κεφαλαιοκρατικοῦ χαρακτήρα. Ἐλεγαν ὅτι ἡ ανάπτυξη τῆς μικρῆς παραγωγῆς ἀποδείχνει τή δύναμη καί τή ζωτικότητα τῆς σέ σύγκριση μέ τή μεγάλη (κ. Β.Β.). Ὁ συλλογισμός αὐτός εἶναι ὀλότελα λαθεμένος. Ἡ ανάπτυξη τῆς μικρῆς παραγωγῆς στήν ἀγροτιά σημαίνει ἐμφάνιση καινούργιων κλάδων παραγωγῆς, σημαίνει ὅτι καινούργιοι κλάδοι ἐπεξεργασίας πρώτων ὑλῶν ἀποχωρίζονται καί γίνονται αὐτοτελεῖς τομεῖς τῆς βιομηχανίας, σημαίνει πρόοδο στόν κοινωνικό καταμερισμό τῆς ἐργασίας, εἶναι τό ἀρχικό προτσές τοῦ καπιταλισμοῦ, ἐνῶ ἡ ἀπορρόφηση τῶν μικρῶν ἐργαστηρίων ἀπό τά μεγάλα σημαίνει κιόλας ἓνα παραπέρα βῆμα τοῦ καπιταλισμοῦ, πού ὀδηγεῖ στή νίκη τῶν ἀνώτερων μορφῶν του. Ἡ διάδοση τῶν μικρῶν

---

* Γιαυτό, ἀν οἱ ἐπιθέσεις τοῦ κ. Ν.—ον ἐνάντια στό «χωρισμό τῆς βιομηχανίας ἀπό τή γεωργία» δέν ἦταν πλατωνικοὶ ἀναστεναγμοὶ ρωμαντικοῦ, θά ἔπρεπε νά θρηνεῖ καί γιά τήν ἐμφάνιση κάθε βιοτεχνικοῦ ἐργαστηρίου.

εργαστηρίων μέσα στην αγροτιά διευρύνει την εμπορευματική οικονομία, προετοιμάζει τό έδαφος για τόν καπιταλισμό (δημιουργώντας μικροαφεντικά και μισθωτούς εργάτες), ενώ ή άπορόφηση τών μικρών εργαστηρίων από τή μανουφακτούρα και τή φάμπρικα σημαίνει χρησιμοποίηση αυτού του προετοιμασμένου έδάφους από τό μεγάλο κεφάλαιο. Ή ταυτόχρονη ύπαρξη σέ μιά χώρα αυτών τών δυό φαινομενικά αντίθετων προτσές, στην πραγματικότητα δέν κλείνει μέσα της καμιά αντίθεση: είναι άπόλυτα φυσικό ότι ό καπιταλισμός σέ μιά πιά άναπτυγμένη περιοχή τής χώρας ή σέ έναν πιά άναπτυγμένο τομέα τής βιομηχανίας προοδεύει, γιατί προσελκύει τούς μικροβιοτέχνες στό μηχανικό έργοστάσιο, ενώ στά άπόκεντρα μέρη ή στους καθυστερημένους κλάδους τής βιομηχανίας τό προτσές τής ανάπτυξης του καπιταλισμού μόλις αρχίζει και έκδηλώνεται μέ τήν εμφάνιση νέων κλάδων παραγωγής και νέων βιοτεχνικών επαγγελμάτων. Ή κεφαλαιοκρατική μανουφακτούρα «μόνο πολύ κομματιαστά καταχτάει τήν έθνική παραγωγή και στηρίζεται πάντα σάν σέ πλατιά βάση (Hintergrund) στή χειροτεχνία τών πόλεων και στην άγροτική οικότεχνία πού άσκεΐται σάν πάρεργο. Ήν τήν καταστρέφει μέ τή μιά της μορφή, σέ μερικούς κλάδους και σέ όρισμένα σημεία, προκαλεί ξανά τή γέννησή της σέ άλλα σημεία» («Das Kapital», I², S, 779*).

Στό «Δοκίμιο» και τά στοιχεία για τό χρόνο εμφάνισης τών εργαστηρίων δέν έχουν επίσης δουλευτεί άρκετά: δίνονται μόνο τά στοιχεία κατά νομούς, ενώ για τίς ομάδες και υποομάδες δέν αναφέρονται στοιχεία σχετικά μέ τό χρόνο εμφάνισης τών εργαστηρίων: δέν υπάρχουν επίσης και άλλες ταξινομήσεις σέ ομάδες (ανάλογα μέ τό μέγεθος τών εργαστηρίων, τόν τόπο όπου βρίσκονται τά εργαστήρια στό κέντρο τής βιοτεχνίας ή στά γύρω χωριά κτλ.). Χωρίς νά έπεξεργαστούν τά στοιχεία τής απογραφής άκόμα και σύμφωνα μέ τίς ομάδες και τίς υποομάδες, πού οί ίδιοι καθόρισαν, οί ναρόντικοι του Πέρμ θεώρησαν κι έδώ άναγκαίο νά σερβίρουν στον άναγνώστη άποφθέγματα, πού προκαλούν κατάπληξη μέ τήν υπερναροντικιστική καταναυχτικότητα και... άνοησία τους. Οί στατιστικοί του Πέρμ άνακάλυψαν ότι «στή βιοτεχνική μορφή παραγωγής» υπάρχει μιά ιδιαίτερη «μορφή διαδοχής» τών εργαστηρίων, και συγκεκριμένα ή «κοινοτικο-εργασιακή

* «Τό Κεφάλαιο», τόμ. I, 2η ρωσ. έκδ., σελ. 779¹¹⁰. Ή Σύντ.

διαδοχή», ενώ στην κεφαλαιοκρατική βιομηχανία κυριαρχεί η «κληρονομικο-περιουσιακή διαδοχή», ότι «ή κοινοτικο-εργασιακή διαδοχή μετατρέπει οργανικά τό μισθωτό εργάτη σε αυτότελές αφεντικό» (sic!) και έκδηλώνεται στο ότι, σε περίπτωση που ο νοικοκύρης του εργαστηρίου πεθαίνει χωρίς να αφήσει κληρονόμους εργάτες - μέλη της οικογένειας, τό εργαστήρι περνά σε άλλη οικογένεια, «ΐσως, σ' ένα μισθωτό εργάτη του ίδιου εργαστηρίου», καθώς και στο ότι ή κοινοτική γαιοκτησία έγγυάται στον ίδιο βαθμό και στο αφεντικό της βιοτεχνικής επιχείρησης και στον μισθωτό του εργάτη «τή δυνατότητα να γίνουν μέ τή δουλιά τους αυτότελείς» (σελ. 7, 68 κ.ά.).

Δέν άμφιβάλλουμε ότι αυτή ή «άρχή της κοινοτικο-εργασιακής διαδοχής των βιοτεχνικών επαγγελμάτων», που την επινόησαν οι ναρόντικοι του Πέρμ, θά καταλάβει τή θέση που της πρέπει στή μελλοντική ιστορία της φιλολογίας, δίπλα στην έξισου γλυκανάλατη θεωρία των κ.κ. Β.Β., Ν. — ον και άλλων για τή «λαϊκή παραγωγή». Καί οι δύο θεωρίες είναι της ίδιας πάστας, και οι δύο έξωραίζουν και διαστρεβλώνουν τήν πραγματικότητα μέ μανιλοφικές φράσεις. Ό καθένας ξέρει, ότι και τά εργαστήρια, τά υλικά, τά εργαλεία κλπ. των βιοτεχνών αποτελούν *περιουσιακά αγαθά* που άνήκουν στην άτομική ιδιοκτησία και μεταβιβάζονται *κληρονομικά* και όχι σύμφωνα μέ κάποιο κοινοτικό δίκαιο, ότι ή κοινότητα δέν έγγυάται καθόλου τήν αυτότέλεια όχι μόνο στή βιομηχανία, αλλά και στή γεωργία, ότι μέσα στην κοινότητα διεξάγεται ή ίδια οικονομική πάλη και ύπάρχει ή ίδια έκμετάλλευση, όπως κι έξω άπ' αυτήν. Τό άπλό γεγονός ότι ο μικρονοικοκύρης, που έχει ένα μικρό κεφάλαιο, είναι ύποχρεωμένος να εργάζεται και ο ίδιος, ότι ο μισθωτός εργάτης *μπορεί* να γίνει αφεντικό (φυσικά, αν θά είναι οικονόμος και έγκρατής), και στο «Δοκίμιο» ύπάρχουν σχετικά παραδείγματα στή σελ. 69 — μετατράπηκε σε μιά ειδική θεωρία: στή θεωρία της «κοινοτικο-εργασιακής διαδοχής»... Όλοι οι μικροαστοί θεωρητικοί παρηγορούνταν πάντα μέ τήν ιδέα ότι στή μικρή παραγωγή ο εργάτης *μπορεί* να γίνει αφεντικό, και τά ιδανικά όλων τους ποτέ δέν προχωρούσαν πέρα από τήν μετατροπή των εργατών σε μικρονοικοκυρέους. Στο «Δοκίμιο» γίνεται επίσης προσπάθεια να αναφερθούν «στατιστικά στοιχεία, που επιβεβαιώνουν τήν άρχή της κοινοτικο-εργασιακής διαδοχής» (45). Τά στοιχεία άφορούν τό έπάγγελμα της βυρσοδεψίας.

Από τὰ 129 ἐργαστήρια τὰ 90 (δηλ. τὰ 70%) ιδρύθηκαν μετά τὸ 1870, ἐνῶ τὸ 1869 τὰ βιοτεχνικά ἐργαστήρια βυρσοδεψίας ὑπολογίζονταν σέ 161 (σύμφωνα μέ «τόν πίνακα τῶν κατοικημένων σημείων») καί τὸ 1895 σέ 153. Δηλαδή τὸ ἐπάγγελμα αὐτὸ περνοῦσε ἀπὸ οἰκογένεια σέ οἰκογένεια, γεγονός πού θεωρεῖται σάν «ἀρχὴ τῆς κοινοτικο-εργασιακῆς διαδοχῆς». Θὰ ἦταν, ἀσφαλῶς, γελοῖο καί νά ἀντικρούσει κανεὶς αὐτὴ τὴν ἐπιθυμία νά βλέπουν σάν εἰδικὴ «ἀρχὴ» τὸ γεγονός δι τὰ μικρὰ ἐργαστήρια εὐκολὰ ἀνοίγουν καί κλείνουν, εὐκολὰ περνοῦν ἀπὸ χέρι σέ χέρι κλπ. Θὰ προσθέσουμε μόνο εἰδικὰ γιὰ τὸ ἐπάγγελμα τῆς βυρσοδεψίας δι, πρῶτο, τὰ στοιχεῖα γιὰ τὸ χρόνο ἐμφάνισης τῶν ἐργαστηρίων τῆς δείχνουν δι ἀναπτυσσόταν χρονικά πολὺ πιὸ ἀργά ἀπὸ τὰ ἄλλα βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα· δεύτερο, εἶναι τελείως ἄστοχη ἡ σύγκριση τοῦ 1869 καί τοῦ 1895, γιὰ τὴν ἔννοια «βιοτεχνικό ἐργαστήρι βυρσοδεψίας» τὴν μπερδεύουν συνεχῶς μέ τὴν ἔννοια «ἐργοστάσιο βυρσοδεψίας». Στὴ δεκαετία 1860-1870 ἡ τεράστια πλειονότητα τῶν «ἐργοστασίων βυρσοδεψίας» (σύμφωνα μέ τὴ στατιστικὴ τῶν ἐργοστασίων) εἶχε στό κυβερνεῖο τοῦ Πέρμ παραγωγή ἀξίας λιγότερο ἀπὸ 1000 ρούβλια (βλ. τὴν «Ἐπετηρίδα τοῦ ὑπουργείου Οἰκονομικῶν». Τεύχος I, Πετρούπολη, 1869. Πίνακες καί σημειώσεις), ἐνῶ στὴ δεκαετία 1890-1900, ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος οἱ ἐπιχειρήσεις μέ παραγωγή ἀξίας κάτω ἀπὸ 1000 ρούβλια δέν ἔχουν συμπεριληφθεῖ στόν ἀριθμὸ τῶν ἐργοστασίων· ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, στά «βιοτεχνικά ἐργαστήρια βυρσοδεψίας» ἔχουν συμπεριληφθεῖ πολλὰ ἐργαστήρια μέ παραγωγή ἀξίας πάνω ἀπὸ 1000 ρούβλια, ἔχουν συμπεριληφθεῖ ἐργοστάσια μέ παραγωγή ἀξίας ἀπὸ 5-10 χιλιάδες ρούβλια καί πάνω (σελ. 70 τοῦ «Δοκιμίου». Σελ. 149, 150 τῶν πινάκων). Μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἀπόλυτη ἀοριστία τῆς διαφορᾶς ἀνάμεσα στὴ βιοτεχνικὴ καί ἐργοστασιακὴ βυρσοδεψία τί σημασία μπορεῖ νά ἔχει ἡ σύγκριση τῶν στοιχείων τοῦ 1869 καί τοῦ 1895; Τρίτο, κι ἂν ἀκόμα ἦταν σωστὸ δι ἐλαττώθηκε ὁ ἀριθμὸς τῶν βυρσοδεψείων, μήπως αὐτὸ δέν μπορούσε νά σημαίνει δι ἔκλεισαν πολλὰ μικρὰ ἐργαστήρια καί στὴ θέση τους ἀνοίξαν σιγά-σιγά πιὸ μεγάλα; Μήπως μιὰ τέτια «ἀντικατάσταση» θὰ ἐπιβεβαίωνε ἐπίσης τὴν «ἀρχὴ τῆς κοινοτικο-εργασιακῆς διαδοχῆς»;

Καί σάν ἐπιστέγασμα αὐτῆς τῆς παραδοξολογίας, ὅλες αὐτές οἱ γλυκανάλατες φράσεις γιὰ «κοινοτικο-εργασιακὴ ἀρχὴ», γιὰ «ἐγγύηση τῆς κοινοτικο-εργασιακῆς αὐτοτέλειας»

κτλ. λέγονται ακριβώς για τό βυρσοδεσικό κλάδο, όπου οί γεωργοί-βιοτέχνες αποτελούν καθαρότατο τύπο μικροαστών (βλ. πιο κάτω), για ένα κλάδο πού είναι σέ τεράστιο βαθμό συγκεντρωμένος σέ τρεις μεγάλες επιχειρήσεις (έργοστάσια), πού συμπεριλήφθηκαν στήν κατηγορία τών βιοτεχνών δίπλα στους βιοτέχνες πού δέν χρησιμοποιούν μισθωτή εργασία και δίπλα στους χειροτέχνες. Όρίστε τά στοιχεία γι' αυτή τή συγκέντρωση:

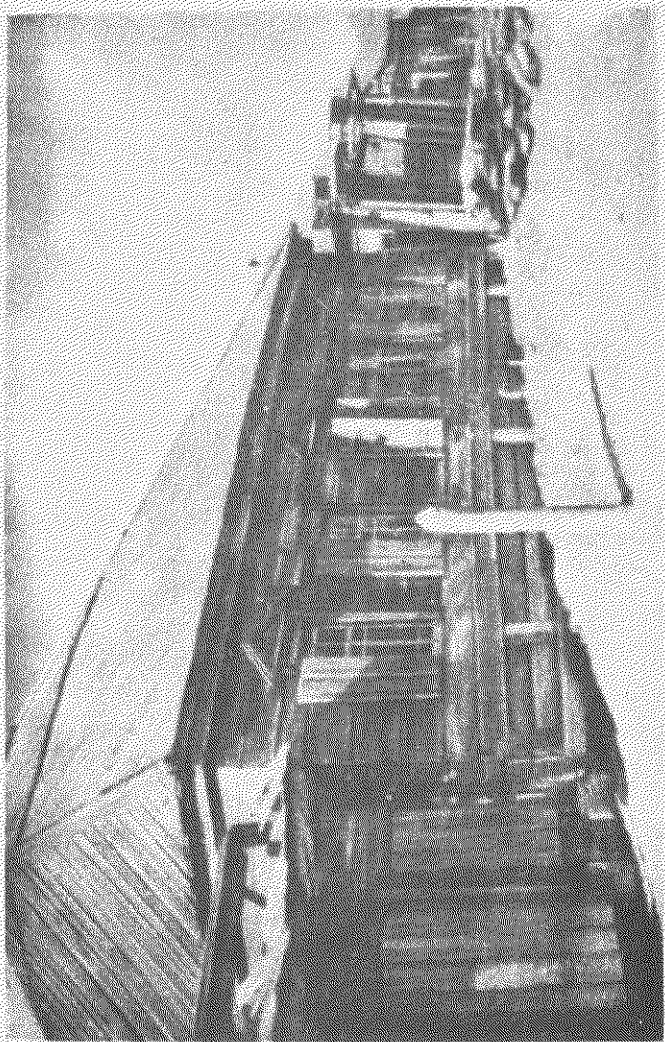
Ό κλάδος αυτός περιλαβαίνει συνολικά 148 εργαστήρια. Έχει 267 εργάτες-μέλη τής οικογένειας + 172 μισθωτούς = 439. Άξια τής παραγωγής = 151 022 ρούβλια. Καθαρό εισόδημα = 26 207 ρούβλια, μαζί και 3 εργαστήρια μέ 0 εργάτες-μέλη τής οικογένειας + 65 μισθωτούς = 65. Άξια τής παραγωγής = 44 275 ρούβλια. Καθαρό εισόδημα = 3 391 ρούβλια (σελ. 70 του κειμένου και σελ. 149 και 150 τών πινάκων).

Δηλαδή τά τρία εργαστήρια από τά 148 («μόνο 2,1%», όπως λέει καθησυχαστικά τό «Δοκίμιο» σελ. 76) συγκεντρώνουν σχεδόν τό ένα τρίτο τής δλης παραγωγής του «βιοτεχνικού βυρσοδεσικού κλάδου», δίνοντας στ' άφεντικά τους χιλιάδες ρούβλια εισόδημα, χωρίς καμιά συμμετοχή τους στήν παραγωγή. Θά δοϋμε παρακάτω πολλά παραδείγματα τέτιων περιεργων φαινομένων και σ' άλλους βιοτεχνικούς κλάδους. Στήν περιγραφή όμως του κλάδου αυτού οί συγγραφείς του «Δοκιμίου», σάν εξαίρεση, στάθηκαν στά τρία προαναφερόμενα εργαστήρια. Για τό ένα απ' αυτά δίνεται ή πληροφορία, ότι τό άφεντικό (γεωργός!) «άσχολείται, όπως φαίνεται, μόνο μέ έμπορικές πράξεις, έχοντας μαγαζιά πούλησης δερμάτων στό χωριό Μπελογιάρσκογε και στήν πόλη Αικατερινμπούργκ» (σελ. 76-77). Τό μικρό αυτό παράδειγμα, δείχνει πώς τό κεφάλαιο τό τοποθετημένο στήν παραγωγή ένώνεται μέ τό κεφάλαιο τό τοποθετημένο στό έμπόριο. Προς γνώση τών συγγραφέων του «Δοκιμίου», πού παρουσιάζουν τούς «κουλάκους» και τίς έμπορικές πράξεις σάν κάτι τό ξένο, τό άποσπασμένο από τήν παραγωγή! Σ' ένα άλλο εργαστήρι ή οικογένεια άποτελείται από 5 άνδρες, μά κανέναν τους δέν εργάζεται: «ό πατέρας άσχολείται μέ τό έμπόριο τών δικών του προϊόντων, ένω οί γιοί του (ήλικίας από 18 ως 53 χρονών), όλοι έγγράμματοι, άκολούθησαν, όπως φαίνεται, άλλους δρόμους, πιο έλκυστικούς από τή μεταφορά τών δερμάτων από καδί σέ καδί και τό πλύσιμό τους» (σελ. 77). Οί συγγραφείς συμφωνούν μεγαλόψυχα ότι τά εργαστήρια αυτά «έχουν

κεφαλαιοκρατικό χαρακτήρα», «στό ερώτημα όμως σέ ποιό βαθμό τό μέλλον αὐτῶν τῶν ἐπιχειρήσεων εἶναι ἐξασφαλισμένο πάνω στήν ἀρχή τῆς κληρονομικῆς - περιουσιακῆς μεταβίβασης, τήν κατηγορηματική ἀπάντηση μπορεῖ νά τή δώσει μόνο τό ἴδιο τό μέλλον» (76). ὦ, τί βαθυστόχαστη σκέψη! «Στό ερώτημα γιά τό μέλλον μπορεῖ νά δώσει ἀπάντηση μόνο τό μέλλον». Ἄγία ἀλήθεια! Μήπως ὅμως αὐτό ἀποτελεῖ ἐπαρκῆ λόγο γιά νά διαστρεβλώνεται τό παρόν;

Το σπίτι στο χωριό Σουλενσκογιε, όπου ζούσε ο Β. Ι. Λένιν στην εξορία.
Τα δύο άριστερά άκρα είναι παράθυρα του δωματίου
του Λένιν.

ΑΡΘΡΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

(IV. Ἡ γεωργία τῶν «βιοτεχνῶν». — V. Μεγάλα καὶ μικρά ἐργαστήρια.— Τά εἰσοδήματα τῶν βιοτεχνῶν).

IV. Η ΓΕΩΡΓΙΑ ΤΩΝ «ΒΙΟΤΕΧΝΩΝ».

Ἡ ἀπογραφή κατὰ νοικοκυριό τῶν βιοτεχνῶν-νοικοκυρέων καὶ τῶν μικρονοικοκυρέων συγκέντρωσε ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα γιὰ τὴ γεωργία τους. Ὅριστε αὐτά τὰ στοιχεῖα, ταξινομημένα στὸ «Δοκίμιο» κατὰ ὑποομάδες:

Ἵποομάδες:	Ἐναλογοῦν κατὰ νοικοκυριό			Ποσοστὸ νοικοκυριῶν	
	ντεσιατί- νες σπαρ- μένης ἐκ- τασης	ἄλογα	ἀγελά- δες	χωρὶς ἄλογο	χωρὶς ἀγελάδα
1. Ἐμπορευματοπαραγωγοί	7,1	2,1*	2,2*	7,4	5
2. Χειροτέχνες	6,2	1,9	2,1	9,0	6
3. Αὐτοὶ πού ἐργάζονται γιὰ προαγοραστῆς	4,5	1,4	1,3	16,0	13
<i>Σύνολο</i>	6,3	1,8	2,0	9,5	6

Κι ἔτσι, ὅσο πῖο εὐκατάστατοι εἶναι οἱ βιοτέχνες σάν παραγωγοί, τόσο πῖο εὐποροὶ εἶναι σάν γεωργοί. Ὅσο πῖο κατώτερο ρόλο παίζουν στὴν παραγωγή, τόσο πῖο κατώτεροι εἶναι σάν γεωργοί. Συνεπῶς τὰ στοιχεῖα τῆς βιοτεχνικῆς ἀπογρα-

* Στὸ «Δοκίμιο» στοὺς ἀριθμοὺς αὐτοὺς ὑπάρχει, ὅπως φαίνεται, τυπογραφικὸ λάθος (βλ. στή σελ. 58), πού τὸ διορθώσαμε.

φής επιβεβαιώνουν στο άκέραιο τή γνώμη, πού έχει ήδη διατυπωθεί στη φιλολογία, ότι δηλ. ή διαφοροποίηση τών βιοτεχνών στη βιομηχανία συμβαδίζει με τή διαφοροποίηση τών ίδιων τών άγροτών σάν γεωργών. (Α. Βόλγκιν. Θεμελίωση του ναροντικισμού κτλ. Σελ. 211 κι έπóm.). Έπειδή οι μισθωτοί εργάτες, πού εργάζονται σέ βιοτέχνες, βρίσκονται σέ ακόμα χειρότερη (ή σέ όχι καλύτερη) κατάσταση από τούς βιοτέχνες πού εργάζονται για προαγοραστές, έχουμε τό δικαίωμα νά βγάλουμε τό συμπέρασμα, ότι ανάμεσα σ' αυτούς υπάρχουν πολύ περισσότεροι καταστραμμένοι γεωργοί. Η άπογραφή κατά νοικοκυριό, όπως ειπώθηκε κιόλας, δέν άσχολήθηκε με τούς μισθωτούς εργάτες. Έν πάση περιπτώσει και τά στοιχεία, πού παραθέτουμε δείχνουν παραστατικά, πόσο διασκεδαστικός είναι ό ισχυρισμός του «Δοκίμιου», ότι δηθεν «ή κοινοτική γαιοκτησία έγγυάται στον ίδιο βαθμό και στο άφεντικό του βιοτεχνικού εργαστηρίου και στο μισθωτό εργάτη του τή δυνατότητα νά γίνουν με τή δουλιά τους αυτοτελείς».

Η έλλειψη λεπτομερειακών στοιχείων για τή γεωργία τών βιοτεχνών με έναν εργαζόμενο και τών μικρών και μεγάλων άφεντικών φαίνεται πολύ χτυπητά στα στοιχεία, πού έξετάζουμε. Για νά συμπληρώσουμε έστω και ένμέρει αυτό τό κενό, πρέπει νά καταφύγουμε στα στοιχεία κατά χωριστά βιοτεχνικά επαγγέλματα: κάποτε τυχαίνει νά υπάρχουν στοιχεία για τόν αριθμό τών εργατών γής τών νοικοκυρέων*, δέν υπάρχει όμως ένας γενικός συνοπτικός πίνακας τών στοιχείων αυτών στο «Δοκίμιο».

Ας πάρουμε τούς βυρσοδέψες-γεωργούς: 131 νοικοκυριά. Έχουν 124 μισθωτούς εργάτες γής: 16,9 ντεσιατ. σπαρμένη έκταση κατά νοικοκυριό και 4,6 άλογα: από 4,1 άγελάδες (σελ. 71). Οι μισθωτοί εργάτες (73 μισθωμένοι για όλο τό χρόνο και 51 για όρισμένο διάστημα) παίρνουν 2492 ρούβλια μισθό εργασίας, δηλ. από 20,1 ρούβλια ό καθένας, ένώ ό μέσος μισθός του εργάτη στη βυρσοδεψία είναι 52 ρούβλια. Συνεπώς, κι έδώ παρατηριέται τό κοινό για όλες τίς κεφαλαιοκρατικές χώρες φαινόμενο, δηλ. ή κατάσταση τών εργατών είναι χειρότερη στη γεωργία απ' ό,τι στη βιομηχανία. Είναι όλοφά-

* Είναι γνωστό ότι στους άγρότες πολλές φορές και οι βιομηχανικοί εργάτες είναι αναγκασμένοι νά εκτελούν γεωργικές άργασίες. Σύγκρ. τή «Βιοτεχ. παραγ. κτλ.», III, σελ. 7.

νερο ότι οι «βιοτέχνες»-βυρσοδέψες αποτελούν καθαρότατο τύπο αγροτικής αστικής τάξης, και ή περιβόητη «ένωση της βιοτεχνίας με τη γεωργία», πού τόσο την εξυμνούν οι ναρόντικοι, συνίσταται στο ότι τά εύπορα αφεντικά των έμπορικών-βιομηχανικών επιχειρήσεων μεταφέρουν κεφάλαιο από τό έμπόριο και τή βιομηχανία στη γεωργία, πληρώνοντας στους εργάτες τους γής εξαιρετικά χαμηλά μεροκάματα*.

*Ας πάρουμε τους βιοτέχνες-ιδιοκτήτες έλαιουργείων. 'Απ' αυτούς γεωργοί είναι 173. Στο κάθε νοικοκυριό αναλογούν 10,1 ντεσιατ. σπαρμένη έκταση, 3,5 άλογα και 3,3 αγελάδες. Νοικοκυριά χωρίς άλογα και χωρίς αγελάδες δέν υπάρχουν. 'Εργάτες γής είναι 98 (για όλο τό χρόνο ή για όρισμένο διάστημα) με σύνολο άποδοχών 3438 ρούβλια, δηλ. από 35,1 ρούβλια τό άτομο. «'Ο πυρήνας ή οι πίτες πού μένουν μετά τήν εκθλιψη των έλαιόσπορων είναι ή καλύτερη τροφή για τά ζώα, πράγμα πού κάνει δυνατό νά λιπαινούνται τά χωράφια σε πιό πλατιά κλίμακα. 'Ετσι, από τό βιοτεχνικό αυτό έπάγγελμα τό νοικοκυριό έχει τριπλό όφελος: εισόδημα άμεσα από τό έπάγγελμα, εισόδημα από τά ζώα και καλύτερες σοδιές στα χωράφια» (164). «Αυτοί (οι ιδιοκτήτες έλαιουργείων) ασχολούνται με τή γεωργία σε πλατιά κλίμακα· πολλοί μάλιστα απ' αυτούς δέν άρκούνται στους κλήρους, πού παίρνουν άνάλογα με τά μέλη της οικογένειάς τους, μά νοικιάζουν κι άλλη γή από τά άδύνατα νοικοκυριά» (168). Τά στοιχεία κατά νομούς για τίς έκτάσεις, πού καλλιεργούνται με λινάρι και κανάβι, δείχνουν «όρισμένη σχέση άνάμεσα στην επιφάνεια, πού καλλιεργείται με λινάρι και κανάβι, και στη διάδοση του επαγγέλματος του έλαιουργού στους νομούς του κυβερνείου» (170).

Συνεπώς, οι έμπορικές-βιομηχανικές επιχειρήσεις αποτε-

* 'Ο εργάτης, πού μισθώνεται για όρισμένο διάστημα στη γεωργία, παίρνει πάντα πάνω από τό μισό του έτήσιου μισθού εργασίας. 'Ας υποθέσουμε ότι εδώ οι εργάτες, πού μισθώνονται για όρισμένο διάστημα, δέν παίρνουν παρά τό μισό του μισθού εργασίας του εργάτη, πού μισθώνεται για όλο τό χρόνο. Στην περίπτωση αυτή ό μισθός εργασίας του εργάτη, πού μισθώνεται για όλο τό χρόνο θα είναι $(2492 : (73 + \frac{41}{2})) = 55,2$ ρούβλια. Σύμφωνα με τά στοιχεία της Διεύθυνσης γεωργίας ό μέσος μισθός εργασίας για 10 χρόνια (1881 - 1891) ενός εργάτη γής, πού μισθώνεται για όλο τό χρόνο και παίρνει τροφή από τό αφεντικό, είναι στο κυβερνείο Πέρμ 50 ρούβλια.

λοῦν ἐδῶ τίς λεγόμενες ἀγροτικές τεχνικές ἐπιχειρήσεις, πού ἡ ἀνάπτυξή τους ἀποτελεῖ πάντα χαρακτηριστικό γνώρισμα τῆς προόδου τῆς ἐμπορικῆς καί κεφαλαιοκρατικῆς γεωργίας.

Μυλωνάδες-νοικοκυρέοι. Οἱ περισσότεροί τους εἶναι γεωργοί: οἱ 385 ἀπό τοὺς 421. Σέ κάθε νοικοκυριό ἀναλογοῦν 11,0 ντεσιατ. σπαρμένης ἔκτασης, 3,0 ἄλογα καί 3,5 ἀγελάδες. Οἱ μισθωτοί ἐργάτες γῆς εἶναι 307 μέ σύνολο ἀποδοχῶν 6211 ρούβλια. Ὅπως ἡ ἐλαιουργία, ἔτσι καί «ἡ ἀλευροποιία εἶναι γιά τοὺς ἰδιοχτῆτες τῶν μύλων μέσο γιά νά πουλᾶνε στήν ἀγορά μέ τήν πιά συμφέρουσα μορφή τὰ προϊόντα τοῦ νοικοκυριοῦ τους» (178).

Μοῦ φαίνεται ὅτι τὰ παραδείγματα αὐτά εἶναι πέρα γιά πέρα ἀρκετά, γιά νά δείξουμε πόσο ἀνόητο εἶναι νά ἐννοεῖ κανεῖς λέγοντας «βιοτέχνης-γεωργός» κάτι τό ὁμοιογενές, κάτι τό ἴσο μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του. Ὅλοι οἱ προαναφερόμενοι γεωργοί εἶναι ἐκπρόσωποι τῆς μικρῆς ἀστικῆς γεωργίας, καί τό νά βάζει κανεῖς αὐτούς τοὺς τύπους μαζί μέ τήν ὑπόλοιπη ἀγροτιά καί μέ τὰ καταστραμμένα νοικοκυριά — σημαίνει ὅτι συγκαλύπτει τὰ πιά χαρακτηριστικά γνώρισμα τῆς πραγματικότητος.

Τελειώνοντας τήν περιγραφή τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ ἐλαιουργοῦ, οἱ συντάχτες προσπαθοῦν ν' ἀντικρούσουν τήν «κεφαλαιοκρατική θεωρία» πού διακηρύχνει ὅτι ἡ διαφοροποίηση τῶν ἀγροτῶν σημαίνει ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ. Ἡ θέση αὐτή στηρίζεται, δῆθεν, στόν «ἐντελῶς ἀθθαίρετο ἰσχυρισμό, ὅτι ἡ προαναφερόμενη διαφοροποίηση εἶναι ἓνα γεγονός, πού παρουσιάζεται σέ μεταγενέστερη ἐποχή καί ἀποτελεῖ ὀλοφάνερο γνώρισμα τῆς γρήγορης ἀνάπτυξης μέσα στό ἀγροτικό περιβάλλον τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ καθεστώτος *de facto**, παρά τήν ὑπαρξη τῆς κοινοτικῆς γαιοκτησίας *de jure***» (176). Οἱ συγγραφεῖς προβάλλουν τήν ἀντίρρηση ὅτι ἡ κοινότητα ποτέ δέν ἀπέκλειε καί δέν ἀποκλείει τίς περιουσιακές διαφοροποιήσεις, ὅμως «δέν τίς κατοχυρώνει, δέ δημιουργεῖ τάξεις»: «οἱ μεταβατικές αὐτές διαφοροποιήσεις δέν ὀξύνονταν μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου, μά, ἀντίθετα, ἐξομαλύνονταν σιγά-σιγά» (177). Φυσικά, ὁ ἰσχυρισμός αὐτός, πού γιά νά τόν ἀποδείξουν ἐπικαλοῦνται τοὺς συνεταρισμούς (γι' αὐτά βλ. παρακάτω, § VII), τὰ οἰκογενειακά μοιράσματα (*sic!*) καί οἱ ἀνα-

* —πραγματικά. Ἡ Σύντ.

** —νομικά. Ἡ Σύντ.

δασμοί τῆς γῆς (!), δέν μποροῦν νά προκαλέσουν παρά μόνο τό χαμόγελο. Τό ν' ἀποκαλεῖ κανεῖς «αἰθαίρετη» τή θέση ἀναφορικά μέ τήν ἀνάπτυξη καί τήν αὔξηση τῆς διαφοροποίησης τῶν ἀγροτῶν — σημαίνει ὅτι δέν παίρνει ὑπόψη πασίγνωστα γεγονότα καί συγκεκριμένα ὅτι ἕνας μέγας ἀριθμός ἀγροτῶν μένει χωρίς ἄλογο καί ἐγκαταλείπει τή γῆ, ὅτι παράλληλα μ' αὐτό παρατηρεῖται μιά «τεχνική πρόοδος στό ἀγροτικό νοικοκυριό» (σύγκρ. «Τά προοδευτικά ρεύματα στό ἀγροτικό νοικοκυριό», τοῦ κ. Β.Β.), ὅτι παράλληλα μέ τήν αὔξηση τοῦ ἐνοικίου τῆς γῆς αὐξάνουν οἱ περιπτώσεις ἐνοικίασης καί ὑποθήκευση τῶν κλήρων, ὅτι παράλληλα μέ τήν αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐμπορο-βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων αὐξάνει ὁ ἀριθμός τῶν ἀσχολουμένων μέ πλανόδια ἐπαγγέλματα, αὐτῶν τῶν πλανόδιων μισθωτῶν ἐργατῶν κτλ., κτλ.

Ἡ ἀπογραφή τῶν βιοτεχνῶν κατά νοικοκυριό θά ἔπρεπε νά δώσει πλούσιο ὕλικό γιά τό ἐξαιρετικά ἐνδιαφέρον ζήτημα τῆς σχέσης τῶν εἰσοδημάτων καί τῶν ἀποδοχῶν τῶν βιοτεχνῶν-γεωργῶν πρὸς τά εἰσοδήματα τῶν μὴ γεωργῶν-βιοτεχνῶν. Στούς πίνακες ὑπάρχουν ὄλα τά στοιχεῖα αὐτοῦ τοῦ εἴδους, στό «Δοκίμιο» ὅμως δέ δίνεται μιά συνόψισή τους, κι ἔτσι ἀναγκαστήκαμε νά κάνουμε μόνοι μας αὐτή τή συνόψιση σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα τοῦ βιβλίου. Ἡ συνόψιση αὐτή στηρίχτηκε, πρῶτο, στίς συνοψίσεις πού γίνονται στό «Δοκίμιο» γιά τά διάφορα βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα. Δέν εἶχαμε παρά νά προσθέσουμε τά στοιχεῖα γιά τά διάφορα βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα. Ἡ συνόψιση ὅμως αὐτή δέ δίνεται μέ τή μορφή πίνακα γιά ὄλα τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα. Κάποτε καταλήγαμε στό συμπέρασμα ὅτι στή συνόψιση αὐτή ἔχουν παρειασφύσει λάθη ἢ παροράματα — φυσικό ἀποτέλεσμα ἐφόσον δέν ἔγιναν ἀθροίσεις ἐλέγχου. Δεύτερο, ἡ συνόψιση στηρίχτηκε στήν ἐπιλογή ἀριθμητικῶν στοιχείων ἀπό τίς περιγραφές ὀρισμένων βιοτεχνικῶν ἐπαγγελμάτων. Τρίτο, ὅταν ἔλειπε καί ἡ μιά καί ἡ ἄλλη πηγὴ, ἀναγκαζόμεσταν νά καταφύγουμε ἀπευθείας στούς πίνακες (λογουχάρη, σχετικά μέ τό τελευταῖο ἐπάγγελμα: «ἐξόρυξη ὀρυκτῶν»). Εἶναι αὐτονόητο, ὅτι μιά τέτια ἀνομοιογένεια τοῦ ὕλικου δέν μποροῦμε παρά νά ὀδηγήσει σέ λάθη καί ἀνακρίβειες στή συνόψισή μας. Νομίζουμε, ὅστόσο, ὅτι, ἂν καί τά γενικά ἀποτελέσματα τῆς συνόψισής μας δέν μποροῦσαν νά συμπέσουν μέ τ' ἀποτελέσματα τοῦ πίνακα, παρ' ὄλα αὐτά, τά συμπεράσματα πού βγαίνουν ἀπό τή συνόψιση εἶναι ἀπόλυτα χρησιμοποιοῦσιμα, γιατί σέ περίπτωση

διόρθωσης ὁ μέσος ὀρος μεγεθῶν καί σχέσεων (τό μόνο πού χρησιμοποιοῦμε γιά τά συμπεράσματα) θ' ἄλλαζε σέ ἐξαιρετικά ἀσήμαντο βαθμό. Λογουχάρη, σύμφωνα μέ τά συμπεράσματα τῶν πινάκων στό «Δοκίμιο» τό μέγεθος τοῦ συνολικοῦ εἰσοδήματος κατά ἐργάτη ἀνέρχεται σέ 134,8 ρούβλια, ἐνώ σύμφωνα μέ τή δική μας συνόψιση — σέ 133,3 ρούβλια. Τό καθαρό εἰσόδημα κατά ἐργάτη-μέλος τῆς οἰκογένειας εἶναι 69,0 ρούβλια καί 68,0 ρούβλια. Τό μεροκάματο 1 μισθωτοῦ ἐργάτη εἶναι 48,7 ρούβλια καί 48,6 ρούβλια.

Δίνουμε τ' ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς συνόψισης πού καθορίζουν τό μέγεθος τοῦ συνολικοῦ εἰσοδήματος, τοῦ καθαροῦ εἰσοδήματος καί τοῦ μισθοῦ ἐργασίας τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν κατά ὀμάδες καί ὑποὀμάδες. (Βλ. πίνακα στή σελ. 375. *Ἡ Σύντ.*).

Δίνουμε τά βασικά συμπεράσματα ἀπ' αὐτόν τόν πίνακα:

1) Ὁ μὴ ἀγροτικός βιοτεχνικός πληθυσμός ἀσχολεῖται σέ ἀσύγκριτα μεγαλύτερο βαθμό μέ τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα (σέ σύγκριση μέ τήν ἀριθμητική του δύναμη) ἀπό τό γεωργικό. Ἀπό τήν ἄποψη τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργατῶν οἱ μὴ γεωργοί εἶναι δύο φορές λιγότεροι ἀπό τοὺς γεωγούς. Ἐνῶ, ὡς πρὸς τή συνολική παραγωγή, ἀποτελοῦν σχεδόν τό μισό, δίνοντας 1 276 772 ρούβλια ἀπό τὰ 2 655 007, δηλ. τὰ 48,1 % Ὡς πρὸς τό εἰσόδημα ἀπό τήν παραγωγή, δηλ. ὡς πρὸς τό μέγεθος τοῦ καθαροῦ εἰσοδήματος τῶν ἀφεντικῶν σὺν τό μισθῷ ἐργασίας τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν, οἱ μὴ γεωργοί ὑπερέχουν μάλιστα ἀπέναντι στοὺς γεωγούς, δίνοντας 647 666 ρούβλια ἀπό τὰ 1 260 335 δηλ. τὰ 51,4%. Συνεπῶς, ἀποδειχνεται ὅτι οἱ μὴ γεωργοί-βιοτέχνες, ἐνῶ ἀριθμητικά ἀποτελοῦν μειωψήφια, δέν ὕστερον ἀπό τοὺς γεωγούς ὅσον ἀφορᾷ τό μέγεθος τῆς παραγωγῆς. Τό γεγονός αὐτό ἔχει πολὺ σπουδαία σημασία γιά τήν ἐκτίμησι τῆς πατροπαράδοτης θεωρίας τῶν ναρόντικων, ὅτι ἡ γεωργία ἀποτελεῖ τό «κύριο βᾶθρο» τῆς λεγόμενης βιοτεχνικῆς παραγωγῆς.

Ἀπ' αὐτό τό γεγονός βγαίνουν φυσικά καί ἄλλα συμπεράσματα:

2) Ἡ συνολική παραγωγή τῶν μὴ γεωργῶν (συνολικό εἰσόδημα) ὑπολογιζόμενη κατά ἐργάτη, εἶναι σημαντικά μεγαλύτερη ἀπό τή συνολική παραγωγή τῶν γεωργῶν: 192,2 ρούβλια ἔναντι 103,8, δηλ. σχεδόν τό διπλάσιο. Ὅπως θά δοῦμε παρακάτω, ἡ περίοδος ἐργασίας τῶν μὴ γεωργῶν εἶναι μεγαλύτερη ἀπό τῶν γεωργῶν, ἡ διαφορά ὁμως αὐτὴ δέν εἶναι καθόλου τόσο μεγάλη, κι ἔτσι ἡ μεγάλη παραγωγικότητα τῆς

Όμιλος	Υποομάδες	Αριθμός έργων-στηρίων			Αριθμός εργατών		Συνολικό εισόδημα σε ρούβλια		Καθαρό εισόδημα του νοικοκυριού σε ρούβλια		Αποδοχές σε ρούβλια		Καθαρό εισόδημα και μισθός εργασιών μαζί	Αριθμός επιχειρήσεων που έχουν χρέη
		Έργα της οικογένειας	Μισθωτοί	Σύνολο	Σύνολο	Κατά έργο-τη μέση οικογένεια	Σύνολο	Σύνολο	Κατά μισθωτό εργατή					
I	1	2 239	4 122	1 726	5 848	758 493	129,7	204 004	49,5	74 558	43,2	278 562	225	
	2	2 841	4 249	712	4 961	383 441	77,3	186 719	43,9	34 937	49,0	221 656	93	
	3	1 016	1 878	586	2 464	236 301	95,9	91 916	48,9	20 535	35,0	112 451	304	
Συνολικά στη I ομάδα		6 096	10 249	3 024	13 273	1 378 235	103,8	482 639	47,1	130 030	43,0	612 669	622	
II	1	959	1 672	738	2 410	605 509	251,2	220 713	132,0	45 949	62,2	266 662	176	
	2	595	876	272	1 148	178 916	155,8	90 203	102,9	18 404	67,6	108 607	51	
	3	1 320	2 231	852	3 083	492 347	159,7	229 108	102,7	43 289	50,8	272 397	262	
Συνολικά στη II ομάδα		2 874	4 779	1 862	6 641	1 276 772	192,2	540 024	113,0	107 642	57,8	647 666	489	
Σύνολο		8 970	15 028	4 886	19 914	2 655 007	133,3	1 022 663	68,0	237 672	48,6	1 260 335	1 111	

ἐργασίας τῶν μὴ γεωργῶν εἶναι ἀναμφισβήτητη. Πιὸ μικρὴ εἶναι ἢ διαφορὰ αὐτὴ στὴ 3ῃ ὑποομάδα, στοὺς βιοτέχνες πού ἐργάζονται γιὰ προαγοραστὲς, πράγμα ἐντελῶς φυσικόν.

3) Τὸ καθαρὸ εἰσόδημα τῶν μὴ γεωργῶν ἀφεντικῶν καὶ τῶν μικροαφεντικῶν εἶναι *πάνω ἀπὸ δύο φορές* μεγαλύτερο ἀπὸ τὸ καθαρὸ εἰσόδημα τῶν γεωργῶν : 113,0 ρούβλια ἔναντι 47,1 ρούβλια (σχεδόν 2½ φορές). Ἡ διαφορὰ αὐτὴ ὑπάρχει σὲ ὄλες τίς ὑποομάδες, εἶναι ὁμοίως μεγαλύτερη στὴν 1ῃ ὑποομάδα, στοὺς βιοτέχνες, πού ἐργάζονται γιὰ τὴν ἐλεύθερη πούληση. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι ἡ διαφορὰ αὐτὴ πολὺ λιγότερο μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ μὲ τὴ διαφορὰ τῶν περιόδων ἐργασίας. Δέν χωράει ἀμφιβολία ὅτι ἡ διαφορὰ αὐτὴ ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι *ἡ σύνδεση μὲ τὴ γῆ ἐλαττώνει τὸ εἰσόδημα τῶν βιοτεχνῶν* ἢ ἡ ἀγορὰ ἐλαττώνει τὸ εἰσόδημα τῶν βιοτεχνῶν ἀπὸ τὴ γεωργία, καὶ οἱ γεωργοὶ εἶναι ἀναγκασμένοι ν' ἀρκοῦνται σὲ χαμηλὲς ἀποδοχές. Σ' αὐτὰ προσθέτονται, προφανῶς, καὶ τὰ μεγαλύτερα χασίματα τῶν γεωργῶν κατὰ τὴν πούληση, καὶ τὰ μεγαλύτερα ἐξοδα γιὰ τὴν ἀγορὰ ὕλικῶν, καὶ ἡ μεγαλύτερη ἐξάρτηση ἀπὸ τοὺς ἐμπόρους. Ἐν πάσῃ περιπτώσει παραμένει γεγονός ὅτι *ἡ σύνδεση μὲ τὴ γῆ ἐλαττώνει τίς ἀποδοχές τοῦ βιοτέχνη*. Δέν ὑπάρχει λόγος νὰ ἐπεκταθοῦμε σχετικὰ μὲ τὴν τεράστια σημασία αὐτοῦ τοῦ γεγονότος, πού ξεκαθαρίζει τὴν πραγματικὴ σημασία τῆς «ἐξουσίας τῆς γῆς» στὴ σύγχρονη κοινωνία. Ἀρκεῖ νὰ θυμηθοῦμε πόσο τεράστια σημασία ἔχει τὸ χαμηλὸ ἐπίπεδο τῶν ἀποδοχῶν γιὰ τὴ διατήρηση τῶν ὑποδουλωτικῶν καὶ πρωτόγονων τρόπων παραγωγῆς, γιὰ τὴν καθυστέρηση τῆς χρησιμοποίησης μηχανῶν, γιὰ τὴν πτώση τοῦ βιοτικῆς ἐπιπέδου τῶν ἐργατῶν*.

* Θὰ σημειώσουμε σχετικὰ μὲ τὸ τελευταῖο αὐτὸ σημεῖο (πρῶτο ὡς πρὸς τὴ σπουδαιότητα) ὅτι στὸ «Δοκίμιο» δέν ὑπάρχουν, δυστυχῶς, στοιχεῖα γιὰ τὸ βιοτικὸ ἐπίπεδο τῶν γεωργῶν καὶ τῶν μὴ γεωργῶν. Ἄλλοι ὁμοίως ἐρευνητὲς διαπίστωσαν καὶ στὸ κυβερνεῖο Πέρμ τὸ συνηθισμένο φαινόμενο νὰ εἶναι ὑψηλότερο τὸ βιοτικὸ ἐπίπεδο τῶν βιοτεχνῶν-μὴ γεωργῶν σὲ σύγκριση μὲ τὸ βιοτικὸ ἐπίπεδο τῶν γεωργῶν τῆς «ἀράδας». Σύγκρ. τίς «Ἐκθέσεις καὶ μελέτες γιὰ τὴ βιοτεχνικὴ παραγωγή στὴ Ρωσία», ἐκδ. τοῦ ὑπουργείου Γεωργίας καὶ δημόσιων κτημάτων, τόμ. III, ἀρθρο τοῦ Ἐγκουνοφ. Ὁ ἀρθρογράφος δείχνει ὅτι σὲ ὀρισμένα χωριά πού δέν ἔχουν γῆ τὸ βιοτικὸ ἐπίπεδο εἶναι τελείως ὁμοίο μὲ τὸ ἐπίπεδο τῆς «πόλης», ὅτι ὁ βιοτέχνης-μὴ γεωργὸς ἔχει τὴν τάση νὰ ντύνεται καὶ νὰ ζεῖ «ἀνθρωπινῶς» (εὐρωπαϊκὰ ροῦχα μέχρι καὶ κολαρισμένο πουκάμισο· σαμποβάρι· μεγάλη κατανάλωση τσαγιοῦ, ζάχαρης, ἄσπρου ψωμοῦ, βοδινοῦ κρέα-

4) Ὁ μισθός ἐργασίας τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν εἶναι ἐπίσης παντοῦ μεγαλύτερος στοὺς μὴ γεωργούς ἀπ' ὅ,τι στοὺς γεωργούς, ἢ διαφορά ὅμως αὐτὴ δέν εἶναι καθόλου τόσο μεγάλη, ὅσο ἢ διαφορά ἀνάμεσα στὰ εἰσοδήματα τῶν ἀφεντικῶν. Γενικά καί στίς τρεῖς ὑποομάδες ὁ μισθωτός ἐργάτης τοῦ ἀφεντικοῦ-γεωργοῦ βγάζει 43,0 ρούβλια, ἐνῶ τοῦ μὴ γεωργοῦ — 57,8 ρούβλια, δηλ. κατὰ $\frac{1}{3}$ περισσότερα. Ἡ διαφορά αὐτὴ *μπορεῖ* σέ σημαντικό βαθμό (*καί πάλι ὄχι ἀπόλυτα*) νά ἐξαρτιέται ἀπό τὴ διαφορά τῶν ἐργασιῶν τῆς περιόδου. Δέν μποροῦμε ὅμως νά κρίνουμε γιὰ τὴ σχέση αὐτῆς τῆς διαφορᾶς πρὸς τὴ σύνδεση μὲ τὴ γῆ, ἐπειδὴ δέν ἔχουμε στοιχεῖα γιὰ τοὺς μισθωτοὺς ἐργάτες γεωργούς καί μὴ γεωργούς. Ἐκτός ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς περιόδου ἐργασίας ἐκδηλώνεται, βέβαια, κι ἐδῶ ἡ ἐπίδραση τοῦ διαφοροτικοῦ ἐπιπέδου ἀναγκῶν.

5) Ἡ διαφορά ἀνάμεσα στοῦ μέγεθος τοῦ εἰσοδήματος τῶν ἀφεντικῶν καί τὸ μισθὸ ἐργασίας τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν εἶναι ἀσύγκριτα μεγαλύτερη στοὺς μὴ γεωργούς παρά στοὺς γεωργούς: καί στίς τρεῖς ὑποομάδες στοὺς μὴ γεωργούς τὸ εἰσόδημα τοῦ ἀφεντικοῦ εἶναι σχεδόν διπλάσιο ἀπὸ τὸ μισθὸ ἐργασίας τοῦ μισθωτοῦ (113 ρούβλια ἔναντι 57,8), ἐνῶ στοὺς γεωργούς τὸ εἰσόδημα τοῦ ἀφεντικοῦ εἶναι μεγαλύτερο κατὰ ἓνα ἀσήμαντο ποσό — 4,1 ρούβλια (47,1 καί 43,0)! Ἄν οἱ ἀριθμοὶ αὐτοὶ εἶναι καταπληχτικοί, πολὺ περισσότερο πρέπει νά τὸ ποῦμε αὐτὸ γιὰ τοὺς βιοτέχνες-γεωργούς (1,2)· σ' αὐτοὺς τὸ εἰσόδημα τῶν ἀφεντικῶν εἶναι *κατώτερο* ἀπὸ τὸ μισθὸ ἐργασίας τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν! Ὡστόσο, τὸ φαινόμενο αὐτὸ θά γίνει τελείως κατανοητό, ὅταν θά παραθέσουμε παρακάτω τὰ στοιχεῖα πού δείχνουν τὴν τεράστια διαφορά ἀνάμεσα στοῦ μέγεθος τοῦ εἰσοδήματος στὰ μεγάλα καί στὰ μικρά ἐργαστήρια. Τὰ μεγάλα ἐργαστήρια, ἀνεβάζοντας τὴν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας, δίνουν τὴ δυνατότητα νά πληρώνεται μισθός ἐργασίας πού ξεπερνάει τὸ εἰσόδημα τῆς φτωχολογιᾶς, — τῶν βιοτεχνῶν μὲ ἓναν ἐργαζόμενο στοῦ ἐργαστήρι, καί πού ἢ «αὐτοτέλειά» τους, λόγω τῆς ὑποταγῆς τους στὴν ἀγορά, ἀποδείχεται ἐντελῶς πλασματική. Αὐτὴ ἢ τεράστια διαφορά ἀνάμεσα στὰ εἰσοδήματα τῶν μεγάλων καί τῶν μικρῶν ἐργαστηρίων ἐκδηλώνεται καί στίς δύο ομάδες, πολὺ περισσότερο ὅμως στοὺς γεωργούς (ἐπειδὴ οἱ μικροὶ βιοτέχνες βρίσκονται

τος κτλ.). Ὁ ἀρθρογράφος στηρίζεται στοὺς προϋπολογισμοὺς πού δημοσιεύονται στίς ἐκδόσεις τῆς στατιστικῆς τῶν ζέμιστρο.

σέ χειρότερη κατάσταση). Ἡ μηδαμινή διαφορά ανάμεσα στό εισόδημα τοῦ μικροαφεντικοῦ καί στό μεροκάματο τοῦ μισθωτοῦ δείχνει παραστατικά ὅτι τό εισόδημα τοῦ μικροῦ βιοτέχνη-γεωργοῦ, πού δέν ἔχει μισθωτούς ἐργάτες, δέν εἶναι μεγαλύτερο, πολλές φορές μάλιστα εἶναι καί μικρότερο ἀπό τό μισθό ἐργασίας τοῦ μισθωτοῦ ἐργάτη. Πράγματι, τό μέγεθος τοῦ καθαροῦ εισοδήματος τοῦ ἀφεντικοῦ (47,1 ρούβλια κατά ἐργάτη-μέλος τῆς οἰκογένειας) εἶναι ἕνα μέσο μέγεθος γιά ὅλα τά ἐργαστήρια, μεγάλα καί μικρά, γιά τούς ἐργοστασιάρχες καί τούς βιοτέχνες μέ ἕνα μόνον ἐργαζόμενο. Εἶναι εὐνόητο ὅτι στά μεγάλα ἀφεντικά ἡ διαφορά ανάμεσα στά καθαρά εισοδήματα τοῦ ἀφεντικοῦ καί στό μισθό ἐργασίας τοῦ μισθωτοῦ δέν εἶναι 4 ρούβλια, ἀλλά 10-100 φορές μεγαλύτερη, καί αὐτό σημαίνει ὅτι τό εισόδημα τοῦ μικροῦ βιοτέχνη μέ ἕναν ἐργαζόμενο εἶναι πολύ πιο κάτω ἀπό τά 47 ρούβλια, δηλ. τό εισόδημα αὐτό δέν εἶναι μεγαλύτερο, ἀλλά συχνά εἶναι καί μικρότερον ἀπό τόν μισθό ἐργασίας τοῦ μισθωτοῦ ἐργάτη. Τά στοιχεῖα τῆς βιοτεχνικῆς ἀπογραφῆς γιά τή κατανομή τῶν ἐργαστηρίων σύμφωνα μέ τό καθαρό εισόδημα (βλ. παρακάτω, § V) ἐπιβεβαιώνουν στό ἀκέραιο αὐτό τά φαινομενικά παράδοξα συμπέρασμα. Τά στοιχεῖα ὅμως αὐτά ἀφοροῦν ὅλα τά ἐργαστήρια γενικά, χωρίς διάκριση σέ γεωργούς καί μή γεωργούς, καί γι' αὐτό τό λόγο ἔχει γιά μᾶς ἐξαιρετικά σπουδαία σημασία τό συμπέρασμα, πού βγαίνει ἀπό τόν παραπάνω πίνακα: εἶδαμε ὅτι ἴσα-ἴσα οἱ γεωργοί ἔχουν τίς πιο χαμηλές ἀποδοχές, ὅτι ἡ «σύνδεση μέ τή γῆ» κατεβάζει σέ τεράστιο βαθμό τίς ἀποδοχές.

Μιλώντας γιά τή διαφορά τῶν εισοδημάτων τῶν γεωργῶν καί τῶν μή γεωργῶν, ἀναφέραμε κιόλας, ὅτι δέν μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ μέ τή διαφορά τῶν περιόδων ἐργασίας. Ἄς δοῦμε τά στοιχεῖα τῆς βιοτεχνικῆς ἀπογραφῆς σχετικά μέ τό ζήτημα αὐτό. Στό πρόγραμμα τῆς ἀπογραφῆς, ὅπως μάθαμε ἀπό τήν «εἰσαγωγή», συμπεριλήφθηκε ἡ ἔρευνα γιά τήν «έντατικότητα τῆς παραγωγῆς στή διάρκεια τοῦ ἔτους, μέ βάση τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν-μελῶν τῆς οἰκογένειας καί τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν, πού ἀπασχολοῦνται στήν παραγωγή κατά μήνες» (σελ. 14). Ἐπειδή ἡ ἀπογραφή ἔγινε κατά νοικοκυριό, δηλ. κάθε ἐργαστήρι, ἐξετάστηκε χωριστά (δυστυχῶς, στό «Δοκίμιο» δέν ἐπισυνάπτεται ἕνα ὑπόδειγμα τοῦ ἐρωτηματολογίου κατά νοικοκυριό), πρέπει νά ὑποθέσουμε ὅτι γιά τό κάθε ἐργαστήρι συγκεντρώνονταν στοιχεῖα σχετικά μέ τόν ἀριθμό τῶν

ἐργατῶν πού ἀπασχολοῦνται τὸν κάθε μῆνα ἢ στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν μηχανῶν πού δούλεψε τὸ χρόνο κάθε ἐργαστήρι. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ συνοψίζονται στὸ «Δοκίμιο» σ' ἓναν πίνακα (σελ. 57 καὶ 58), ὅπου γιὰ κάθε ὑποομάδα καὶ τῶν δυὸ ὁμάδων ἀναφέρεται ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐργατῶν (μελῶν τῆς οἰκογένειας καὶ μισθωτῶν μαζί), πού ἀπασχολοῦνται κάθε μῆνα τοῦ χρόνου.

Ἡ προσπάθεια τῆς βιοτεχνικῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1894/95 νά καθορίσει μὲ τόση ἀκρίβεια τὸν ἀριθμὸ τῶν μηνῶν ἐργασίας τῶν βιοτεχνῶν εἶναι ἐξαιρετικὰ διδαχτικὴ καὶ ἐνδιαφέρουσα. Πραγματικά, χωρὶς τέτιες πληροφορίες τὰ στοιχεῖα γιὰ τὰ εἰσοδήματα καὶ τίς ἀποδοχές δέ θά ἦταν πλήρη, καὶ οἱ στατιστικοὶ ὑπολογισμοὶ θά ἦταν μόνο κατὰ προσέγγιση. Δυστυχῶς ὅμως εἶναι πολὺ ἐλλιπὴς ἡ ἐπεξεργασία τῶν στοιχείων γιὰ τὴν περίοδο ἐργασίας: ἐκτός ἀπ' αὐτὸ τὸ γενικὸ πῖνακα δίνονται μόνο τὰ στοιχεῖα γιὰ ὀρισμένα βιοτεχνικὰ ἐπαγγέλματα σχετικὰ μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐργατῶν κατὰ μῆνες, κάποτε μὲ τὸ χωρισμὸ τους κατὰ ὁμάδες, κάποτε χωρὶς ἓναν τέτιο χωρισμὸ· ὁ χωρισμὸς ὅμως κατὰ ὑποομάδες δέ γίνεται γιὰ κανένα βιοτεχνικὸ ἐπάγγελμα. Πολὺ μεγάλη σημασία γι' αὐτὸ τὸ ζήτημα θά εἶχε ὁ ξεχωρισμὸς τῶν μεγάλων ἐργαστηρίων, γιατί ἔχουμε τὸ δικαίωμα νά ὑποθέσουμε — καὶ αὐτοὶ καὶ σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα ἄλλων ἐρευνητῶν τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς, — ὅτι οἱ περίοδοι ἐργασίας δέν εἶναι οἱ ἴδιες στοὺς μεγάλους καὶ στοὺς μικροὺς βιοτέχνες. Ἐκτός ἀπ' αὐτὸ, ὁ ἴδιος ὁ πίνακας τῆς σελ. 57 δέν ἔγινε, ὅπως φαίνεται, χωρὶς λάθη ἢ παροράματα (λογουχάρη, στοὺς μῆνες: Φλεβάρη, Αὐγουστο καὶ Νοέμβρη· ὅπως φαίνεται, μπερδεύτηκαν ἡ 2η καὶ ἡ 3η στήλη τῆς II ὁμάδας, γιατί ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐργατῶν στὴν 3η ὑποομάδα εἶναι μεγαλύτερος ἀπ' ὅ,τι στὴν 2η). Ἀκόμα καὶ μὲ τὴ διόρθωση αὐτῶν τῶν ἀνακρίβειῶν (διόρθωση πολλὰς φορὲς κατὰ προσέγγιση), ὁ πίνακας αὐτὸς δημιουργεῖ ἀρκετὰς ἀμφιβολίας πού κάνουν ἐπικίνδυνη τὴν χρησιμοποίησίν του. Πραγματικά, ἐξετάζοντας τὰ στοιχεῖα αὐτοῦ τοῦ πίνακα κατὰ ὑποομάδες, βλέπουμε ὅτι στὴν 3η ὑποομάδα (ὁμάδα I) τὸ maximum τῶν ἀπασχολούμενων ἐργατῶν παρατηρεῖται τὸ Δεκέμβρη καὶ φτάνει στοὺς 2911 ἐργάτες. Παράλληλα ὅμως, τὸ «Δοκίμιο» ὑπολογίζει συνολικὰ 255 ἐργάτες στὴν 3η ὑποομάδα. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὴν 3η ὑποομάδα τῆς II ὁμάδας: τὸ maximum εἶναι 3221, ἐνῶ ὁ πραγματικὸς ἀριθμὸς τῶν ἐργατῶν εἶναι 3077.

Ἀντίθετα, κατά ὑποομάδες τὰ *maxima* τῶν ἐργατῶν, πού ἀπασχολοῦνται ἕναν ἀπὸ τοὺς μῆνες, εἶναι *μικρότερα* ἀπὸ τὸν πραγματικό ἀριθμὸ τῶν ἐργατῶν. Πῶς ἐξηγιέται αὐτὸ τὸ φαινόμενο; Μήπως μὲ τὸ ὅτι πάνω σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα δὲν ἔχουν συγκεντρωθεῖ στοιχεῖα γιὰ ὅλα τὰ ἐργαστήρια; Εἶναι πολὺ πιθανό, τὸ «Δοκίμιο» ὅμως δὲ λέει οὔτε λέξη γι' αὐτό. Στὴ 2η ὑποομάδα τῆς II ομάδας ὄχι μόνον τὸ *maximum* τῶν ἐργατῶν (Φλεβάρης) εἶναι μεγαλύτερο ἀπὸ τὸν πραγματικό ἀριθμὸ τῶν ἐργατῶν (1882 ἔναντι 1163), ἀλλὰ καὶ ὁ μέσος ἀριθμὸς τῶν ἐργατῶν πού ἀπασχολοῦνται ἕνα μόνον μῆνα (δηλ. τὸ πηλίκον πού βγαίνει ἀπὸ τὴ διαίρεση τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργατῶν πού δουλεύουν 12 μῆνες διὰ 12) εἶναι *μεγαλύτερον* ἀπὸ τὸν πραγματικό ἀριθμὸ τῶν ἐργατῶν (1 265 ἔναντι 1163)!! Γεννιέται τὸ ἐρώτημα: ποιὸν ἀριθμὸ ἐργατῶν θεωροῦσαν πραγματικό οἱ ἀπογραφεῖς: τὸ μέσο γιὰ ἕνα χρόνον, τὸ μέσο γιὰ μιὰ ὀρισμένη περίοδο (λογουχάρη γιὰ τὸ χειμῶνα) ἢ τὸν ἀριθμὸ πού ὑπάρχει γιὰ ἕνα ὀρισμένο μῆνα τοῦ χρόνου; Ἡ ἀνάλυση τῶν στοιχείων γιὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐργατῶν κατὰ μῆνα στὰ διάφορα βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα δὲ βοηθᾷ νὰ λυθοῦν ὅλες αὐτές οἱ ἀπορίες. Στὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ 23 βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα, γιὰ τὰ ὁποῖα δίνονται αὐτὰ τὰ στοιχεῖα, τὸ *maximum* τῶν ἐργατῶν, πού ἀπασχολοῦνται σ' ἕνα ἀπὸ τοὺς μῆνες τοῦ χρόνου, εἶναι *κατώτερον* ἀπὸ τὸν πραγματικό ἀριθμὸ τῶν ἐργατῶν. Σὲ 2 βιοτεχνικούς κλάδους τὸ *maximum* αὐτὸ εἶναι *μεγαλύτερον* ἀπὸ τὸν πραγματικό ἀριθμὸ τῶν ἐργατῶν: στὴ χαλκουργία (239 ἔναντι 233) καὶ στὴ σιδηρουργία (II ομάδα — 1 811 ἔναντι 1 269). Σὲ 2 βιοτεχνικούς κλάδους, τὸ *maximum* ἴσουςται μὲ τὸν πραγματικό ἀριθμὸ τῶν ἐργατῶν (σχοινοποιία καὶ ἐλαιουργία, ομάδες II).

Μ' αὐτοὺς τοὺς ὁρους εἶναι ἀδύνατον νὰ χρησιμοποιήσῃ κανεὶς τὰ στοιχεῖα, πού ἀφοροῦν τὴν κατανομὴ τῶν ἐργατῶν κατὰ μῆνα, γιὰ νὰ τὰ συγκρίνει μὲ τὰ ποσὰ τῶν ἀποδοχῶν, μὲ τὸν πραγματικό ἀριθμὸ τῶν ἐργατῶν κτλ. Δὲ μᾶς μένει παρά νὰ πάρουμε αὐτὰ τὰ στοιχεῖα ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ ἄλλα, νὰ συγκρίνουμε τὰ *maxima* καὶ τὰ *minima* τῶν ἐργατῶν πού ἀπασχολοῦνται κατὰ μῆνες. Αὐτὸ ἀκριβῶς γίνεται καὶ στὸ «Δοκίμιο», παράλληλα ὅμως συγκρίνονται οἱ διάφοροι μῆνες. Βρίσκουμε πιὸ σωστὸ νὰ συγκρίνουμε τὸ χειμῶνα μὲ τὸ καλοκαίρι: τότε μποροῦμε νὰ παρακολουθήσουμε κατὰ πόσον ἡ γεωργία ἀποσπᾷ ἐργάτες ἀπὸ τὰ βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα. Πήραμε σάν μέτρο τὸ μέσο ἀριθμὸ ἐργατῶν, πού ἐργάζονται

τό χειμώνα (Οχτώβρης-Μάρτης) καί, εφαρμόζοντας αυτό τό μέτρο στόν αριθμό τών εργατών, πού εργαζονται τό καλοκαίρι, βρήκαμε τόν αριθμό τών θερινών μηνών εργασίας. Τό άθροισμα τών χειμωνιάτικων καί τών θερινών μηνών έδινε τόν αριθμό τών μηνών εργασίας τοϋ χρόνου. Άς τό εξηγήσουμε μ' ένα παράδειγμα. Στην 1η ύποομάδα τής I ομάδας τούς έξι χειμωνιάτικους μήνες εργαζονται 18 060 εργάτες· συνεπώς, κάθε χειμωνιάτικο μήνα εργαζονται κατά μέσο όρο (18 060:6 =) 3 010 εργάτες. Τό καλοκαίρι εργαζονται 12 345 εργάτες, δηλ. ή περίοδος εργασίας τό καλοκαίρι είναι 12 345:3010) 4,1 μήνες. Συνεπώς, ή περίοδος εργασίας στην 1η ύποομάδα τής I ομάδας είναι 10,1 μήνες τό χρόνο.

Αυτή ή μέθοδος επεξεργασίας τών στοιχείων μās φάνηκε καί ή πιό σωστή καί ή πιό βολική. Η πιό σωστή, γιατί στηρίζεται στή σύγκριση τών μηνών τοϋ χειμώνα καί τοϋ καλοκαιριοϋ, συνεπώς, καθορίζει μέ ακρίβεια κατά πόσο ή γεωργία άποσπā τούς εργάτες από τά βιοτεχνικά επαγγέλματα. Ότι οί μήνες τοϋ χειμώνα πάρθηκαν σωστά επιβεβαιώνεται από τό γεγονός ότι ακριβώς από τόν Όχτώβρη καί ακριβώς ως τό Μάρτη καί στίς δυό ομάδες ό αριθμός τών εργατών είναι μεγαλύτερος από τό μέσο όρο τοϋ χρόνου. Άκριβώς από τό Σεπτέμβρη ως τόν Όχτώβρη ό αριθμός τών εργατών αυξάνει περισσότερο, ακριβώς από τό Μάρτη ως τόν Άπρίλη παρουσιάζει τή μεγαλύτερη πτώση. Εξάλλου, ή έκλογή άλλων μηνών θ' άλλαζε σέ πολύ άσήμαντο βαθμό τά συμπεράσματα. Θεωρούμε σάν πιό βολική τή μέθοδο πού υιοθετήσαμε, γιατί εκφράζει τήν περίοδο εργασίας μέ έναν ακριβή αριθμό καί δίνει τή δυνατότητα νά συγκριθούν άπ' αυτή τήν άποψη οί ομάδες καί ύποομάδες.

Όρίστε τά στοιχεία πού βγαίνουν από τή χρησιμοποίηση αυτής τής μεθόδου:

Όμάδα I			Όμάδα II			Και στις δυό ομάδες
Υποομάδες	Σύνολο		Υποομάδες	Σύνολο		
1	2	3	1	2	3	

Περίοδος εργασίας:

σε μήνες   10,1   9,6   10,5   10,0   10,0   10,4   10,9   10,5   10,2

Τά στοιχεία αὐτά ὀδηγοῦν στό συμπέρασμα, ὅτι ὅσον ἀφορᾷ τήν περίοδο ἐργασίας ἢ διαφορά ἀνάμεσα στούς γεωργούς καί στούς μή γεωργούς βιοτέχνες εἶναι *ἐξαιρετικά μικρή*: στούς μή γεωργούς ἢ περίοδος ἐργασίας εἶναι μόνο κατά 5% μεγαλύτερη. Αὐτή ἢ πολύ μικρή διαφορά γεννάει τήν ἀμβολία ἄν εἶναι σωστοί οἱ ἀριθμοί. Γιά νά μπορέσουμε νά τό ἐλέγξουμε αὐτό, κάναμε ὀρισμένους ὑπολογισμούς καί συνεισώσεις τοῦ ὕλικου, πού εἶναι σκορπισμένο στό βιβλίον, καί καταλήξαμε στά ἐξῆς συμπεράσματα:

Ἀπό τά 43 βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα τό «Δοκίμιον» δίνει στοιχεία γιά τά 23 σχετικά μέ τήν κατανομή τῶν ἐργατῶν κατά μήνα· γιά 12 (13)* βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα τά στοιχεία αὐτά δίνονται κατά ὁμάδες, ἐνῶ γιά 10 δέ δίνονται κατά ὁμάδες. Διαπιστώνεται ὅτι σέ τρία βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα (παραγωγή κατραμιοῦ, βάψιμο ὕφαντῶν καί τουβλοποιία) ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν τό καλοκαίρι εἶναι μεγαλύτερος ἀπ' ὅ,τι τό χειμῶνα: στούς ἑξί χειμωνιάτικους μήνες ἀπασχολοῦνται συνολικά 1953 ἄτομα καί στά τρία αὐτά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα, ἐνῶ στούς 6 θερινούς μήνες ἀπασχολοῦνται 4918 ἄτομα. Ὁ ἀριθμός τῶν γεωργῶν σ' αὐτά τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα ξεπερνάει σέ τεράστιον βαθμό τόν ἀριθμό τῶν μή γεωργῶν καί ἀποτελεῖ τά 85,9% τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργατῶν. Εἶναι εὐνόητο ὅτι θά ἦταν ἐντελῶς λαθεμένο νά προσθέσει κανεῖς στά γενικά σύνολα κατά ὁμάδες αὐτά τά θερινά, μποροῦμε νά ποῦμε, βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα μέ τά ἄλλα, γιὰ αὐτό θά σήμαινε ὅτι προσθέτει ἕτερογενή πράγματα καί ἀνεβάζει τεχνητά σ' ὅλα τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα τόν ἀριθμό τῶν θερινῶν ἐργατῶν. Ὑπάρχουν δύο τρόποι γιά νά διορθωθεῖ τό λάθος, πού προκύπτει ἀπ' αὐτό. Ὁ πρῶτος εἶναι ν' ἀφαιρεθοῦν τά στοιχεία πού ἀφοροῦν αὐτά τά τρία βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα ἀπό τό συνολικό ἀριθμό πού δίνει τό «Δοκίμιον» σχετικά μέ τίς ὁμάδες I καί II**. Ἐτσι βρίσκουμε περίοδο ἐργασίας γιά τήν I ὁμάδα 9,6 μήνες καί γιά τήν II — 10,4 μήνες. Ἐδῶ ἢ διαφορά ἀνάμεσα στίς δύο ὁμάδες ἄν καί μεγαλ' ἔτερη, ἐξακολουθεῖ νά εἶναι πολύ μικρή: 8,3%. Ὁ δεῦτερος τρόπος νά διορθωθεῖ τό λάθος συνίσταται στή συνόψιση τῶν στοιχείων πού

* Ἡ παραγωγή εἰδῶν ἀπό κέρατα δέν ἔχει παρά μόνο τήν I ὁμάδα.

** Ἡ κατανομή τῶν ἐργατῶν αὐτῶν τῶν τριῶν βιοτεχνικῶν ἐπαγγελμάτων ἀνάμεσα στήν I καί στήν II ὁμάδα γίνεται κατά προσέγγιση, παίρνοντας σάν βάση 85,9% γιά τήν I.

ἀφοροῦν τὰ 12 βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα, γιὰ τὰ ὁποῖα τὸ «Δοκίμιο» δίνει στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τὴν κατανομὴ τῶν ἐργατῶν κατὰ μῆνα στὴν I καὶ II ὁμάδα χωριστά. Ἡ συνῶψιση αὐτὴ θὰ περιλάβει τὰ 70% τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν βιοτεχνῶν, κι ἐκτός ἀπ' αὐτὸ ἡ σύγκριση ἀνάμεσα στὴν I καὶ στὴ II ὁμάδα θὰ εἶναι πιὸ σωστὴ. Ἀποδείχτηκε ὅτι σ' αὐτὰ τὰ 12 βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα ἡ περίοδος ἐργασίας γιὰ τὴν I ὁμάδα εἶναι μόνο 8,9 μῆνες, ἐνῶ γιὰ τὴ II ὁμάδα εἶναι 10,7 μῆνες, καὶ γιὰ τὶς δύο ὁμάδες μαζί 9,7 μῆνες. Ἐδῶ ἡ περίοδος ἐργασίας γιὰ τοὺς μὴ γεωργοὺς εἶναι κατὰ 20,2% μεγαλύτερη ἀπ' ὅ,τι γιὰ τοὺς γεωργοὺς. Οἱ γεωργοὶ σταματοῦν τὶς δουλιές τὸ καλοκαίρι γιὰ 3,1 μῆνες, ἐνῶ οἱ μὴ γεωργοὶ μόνο γιὰ 1,3 μῆνες. Ἄν πάρουμε γιὰ μέτρο τὴν ἀνώτερη σχέση τῶν περιόδων ἐργασίας στὴ II καὶ στὴν I ὁμάδα καὶ τότε θὰ φανεῖ πὼς ὄχι μόνον οἱ διαφορὲς στὴ συνολικὴ παραγωγή τῶν ἐργατῶν τῆς I καὶ II ὁμάδας ἢ στὸ καθαρὸ εἰσόδημα τῶν ἐργαστηρίων τους, μὰ ἀκόμα καὶ οἱ διαφορὲς στὸ μισθὸ ἐργασίας τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν, πού ἐργάζονται σὲ γεωργοὺς καὶ μὴ γεωργοὺς βιοτέχνες, δέν μποροῦν νὰ ἐξηγηθοῦν μὲ τὴ διαφορὰ τῶν περιόδων ἐργασίας. Συνεπῶς, ἐξακολουθεῖ νὰ ἰσχύει στὸ ἀκέραιο τὸ συμπέρασμα, πού βγάλαμε πιὸ πάνω, ὅτι ἡ σύνδεση μὲ τὴ γῆ ἐλαττώνει τὰ εἰσοδήματα τῶν βιοτεχνῶν.

Συνεπῶς πρέπει νὰ θεωρεῖται λαθεμένη ἡ γνώμη τῶν συγγραφέων τοῦ «Δοκιμίου», πού θέλουν νὰ ἐξηγήσουν τὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ εἰσόδημα τῶν γεωργῶν καὶ τῶν μὴ γεωργῶν μὲ τὴ διαφορὰ τῶν περιόδων ἐργασίας. Τὸ λάθος τους ὀφείλεται στὸ ὅτι δέν ἐπιχείρησαν νὰ ἐκφράσουν τὶς διαφορὲς τῶν περιόδων ἐργασίας μὲ ἀκριβεῖς ἀριθμοὺς καὶ γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἔπεσαν σὲ πλάνη. Λογουχάρη, στὴ σελ. 106 τοῦ «Δοκιμίου» λέγεται ὅτι ἡ διαφορὰ τῶν ἀποδοχῶν τῶν γουναράδων - γεωργῶν καὶ τῶν γουναράδων - μὴ γεωργῶν «καθορίζεται κυρίως ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐργάσιμων ἡμερῶν, πού ἀφιερώνονται σ' αὐτὸ τὸ βιοτεχνικὸ ἐπάγγελμα». Καὶ ὅμως σ' αὐτὸ τὸ βιοτεχνικὸ ἐπάγγελμα τὰ εἰσοδήματα τῶν μὴ γεωργῶν ξεπερνοῦν τὰ εἰσοδήματα τῶν γεωργῶν 2 ὡς 4 φορές (κατὰ ἐργάτη-μέλος τῆς οἰκογένειας στὴν 1η ὑποομάδα ἀναλογοῦν 65 καὶ 280 ρούβλια· στὴ 2η ὑποομάδα ἀναλογοῦν 27 καὶ 62 ρούβλια), ἐνῶ ἡ περίοδος ἐργασίας στοὺς μὴ γεωργοὺς εἶναι μεγαλύτερη μόνο κατὰ 28,7% (8,5 μῆνες ἐναντι 6,6).

Τὸ γεγονός τῆς μείωσης τῶν ἀποδοχῶν λόγω τῆς σύνδεσης μὲ τὴ γῆ δέν μποροῦσε νὰ μὴν τὸ δοῦν καὶ οἱ συγγραφεῖς τοῦ

Δοκιμίου», πού τό παρουσίασαν ώστόσο μέ τή συνηθισμένη ναροντικιστική διατύπωση γιά «ύπεροχή» τής βιοτεχνικής μορφής άπέναντι στην κεφαλαιοκρατική: «συνδυάζοντας τή γεωργία μέ τό βιοτεχνικό έπάγγελμα ό βιοτέχνης... μπορεί νά πουλάει τά προϊόντα του πιό φτηνά από τά έργοστασιακά» (σελ. 4), μ' άλλα λόγια, μπορεί νά ίκανοποιείται μέ μικρότερες άποδοχές. Ποιό όμως είναι έδώ τό «πλεονέκτημα» τής σύνδεσης μέ τή γη, έφόσον ή άγορά έξουσιάζει πιά σέ τέτιο βαθμό όλη τήν παραγωγή τής χώρας πού ύπολογίζει αυτή τή σύνδεση, έλαττώνοντας τίς άποδοχές του βιοτέχνη-γεωργού; άν τό κεφάλαιο ξέρει νά εκμεταλλεύεται αυτή τή «σύνδεση» γιά νά άσκει μεγαλύτερη πίεση πάνω στό βιοτέχνη-γεωργό, πού είναι λιγότερο ίκανός νά ύπερασπίσει τόν έαυτό του, νά διαλέξει άλλο άφεντικό, άλλον άγοραστή, άλλη άπασχόληση; Ή πτώση του μισθοϋ έργασίας (καί των άποδοχών από τό βιοτεχνικό έπάγγελμα γενικά), στην περίπτωση πού ό εργάτης (καί ό μικροβιοτέχνης) έχει ένα κομμάτι γης, είναι γενικό φαινόμενο γιά όλες τίς κεφαλαιοκρατικές χώρες: τό φαινόμενο αυτό τό ξέρουν πάρα πολύ καλά όλοι οί επιχειρηματίες, πού από πολύν καιρό έχουν εκτιμήσει τά τεράστια «πλεονεκτήματα» πού παρουσιάζουν οί δεμένοι μέ τή γη εργάτες. Μόνο πού στή σάπια Δύση όνομάζουν τά πράγματα άνοιχτά μέ τ' όνομά τους, ένώ σέ μās τή μείωση των άποδοχών, τήν πτώση του βιοτικού επιπέδου των εργαζομένων, τήν επιβράδυνση τής εισαγωγής μηχανών, τήν κατοχύρωση κάθε ύποδούλωσης τήν όνομάζουν «πλεονέκτημα» τής «λαϊκής παραγωγής», «πού συνδυάζει τή γεωργία μέ τή βιοτεχνία»...

Κλείνοντας τήν επισκόπηση των στοιχείων τής βιοτεχνικής άπογραφής του 1894/95 σχετικά μέ τήν περίοδο έργασίας, δέν μπορούμε νά μήν εκφράσουμε και πάλι τήν λύπη μας γιά τό ότι δέν έχουν δουλευτεί τά στοιχεία πού συγκεντρώθηκαν, και νά μήν ευχηθούμε ή άποτυχία αυτή νά μήν αποθαρρύνει άλλους έρευνητές αυτού του ενδιαφέροντος ζητήματος. Πρέπει νά παραδεχτούμε ότι ή μέθοδος έρευνας — ό καθορισμός τής κατανομής των εργατικών δυνάμεων κατά μήνα — είναι πολύ πετυχημένος. Πιό πάνω παραθέσαμε κατά ομάδες και ύποομάδες τά στοιχεία γιά τήν περίοδο έργασίας. Τά στοιχεία κατά ομάδες είχαμε τή δυνατότητα νά τά έλέγξουμε κάπως. Τά στοιχεία όμως κατά ύποομάδες είναι έντελώς άδύνατο νά έλεγχθούν, γιατί στό βιβλίο δέν ύπάρχει έπίσης κανένα άπολύτως στοιχείο γιά τή διαφορά τής περιόδου έρ-

γασίας στις διάφορες υποομάδες. Γιαυτό, αναλύοντας αυτά τα στοιχεία, πρέπει να διατυπώσουμε την επιφύλαξη πώς δέν μπορούμε να έγγυηθούμε ότι είναι απόλυτως σίγουρα, κι αν εξακολουθούμε να βγάζουμε συμπεράσματα, τό κάνουμε μόνο γιά να θέσουμε τό ζήτημα και να επιστήσουμε την προσοχή τών έρευνητών σ' αυτό. Τό σπουδαιότερο συμπέρασμα είναι ότι ή μικρότερη διαφορά στις περιόδους έργασίας της I και II ομάδας παρουσιάζεται στην 1η υποομάδα (συνολικά 1%: 10,1 και 10,0 μήνες), δηλ. *λιγότερο απ' άλλους απομακρύνονται από τή γεωργία* οι πιό εϋποροι βιοτέχνες και οι πιό μεγάλοι και *εγκατάστατοι γεωργοί*. 'Η μεγαλύτερη διαφορά παρουσιάζεται στους χειροτέχνες (2η υποομάδα: 9,5 και 10,4 μήνες), δηλ. στους παραγωγούς βιοτέχνες, πού τούς έχει θίξει λιγότερο απ' άλλους ή έμπορευματική οίκονομία, και στους *μεσαίους γεωργούς*. Βγαίνει τό συμπέρασμα πώς τάχα ή μικρή απομάκρυνση τών εϋπορων γεωργών από τή γεωργία οφείλεται είτε στό μεγαλύτερο αριθμό τών μελών της οίκογένειάς τους, είτε στή μεγαλύτερη εκμετάλλευση μισθωτής έργασίας στό βιοτεχνικό *επάγγελμα*, είτε στή μίσθωση εργατών γης, και πώς ή μεγαλύτερη απομάκρυνση τών χειροτεχνών από τή γεωργία οφείλεται στό γεγονός ότι είναι λιγότερο διαφοροποιημένοι σάν γεωργοί, ότι σ' αυτούς διατηρούνται σέ μεγαλύτερο βαθμό οι πατριαρχικές σχέσεις και ότι δουλεύουν άμεσα γιά τούς καταναλωτές-γεωργούς, πού περιορίζουν, τίς παραγγελίες τους τό καλοκαίρι*.

— «'Η σύνδεση μέ τή γεωργία», σύμφωνα μέ τά στοιχεία της απογραφής, άντανakλάται εξαιρετικά ανάγλυφα, στό βαθμό πού οι βιοτέχνες *ξέρουν ανάγνωση και γραφή* δυστυχώς δέν έχει έρευνηθεί κατά πόσο ξέρουν ανάγνωση και γραφή οι μισθωτοί εργάτες. 'Αποδειχεται ότι ό μή γεωργικός πληθυσμός** *ξέρει ανάγνωση και γραφή σέ πολύ μεγαλύτερο βαθμό* από τό γεωργικό κι αυτή ή σχέση παρατηρείται σ' όλες χωρίς εξαίρεση τίς υποομάδες, και στους άνδρες και στις γυναίκες. 'Ορίστε in extenso*** τά στοιχεία της απογρα-

* 'Υπάρχει μιά εξαίρεση : τό αποκλειστικά χειροτεχνικό *επάγγελμα* του βαφέα στό όποιο υπερτερεί ή δουλιά του καλοκαιριού εναντι στή δουλιά του χειμώνα.

** Θυμίζουμε ότι μπήκε έδώ κατ' εξαίρεση μόνο μιά πόλη (και πάλι μόνο πρωτεύουσα νομού): από τούς 4 762 εργάτες-μέλη της οίκογένειας της II ομάδας κάτοικοι της πόλης είναι μόνο 1 412, δηλ. τά 29,6%.

*** — διεξοδικά. 'Η Σύντ.

φής σχετικά μ' αυτό τό ζήτημα σέ ποσοστά (σελ. 62):

	Όμάδα I (γεωργοί)				Όμάδα II (μή γεωργοί)				Και στις δύο ομάδες μαζί	
	Υποομάδες			Σύνολο	Υποομάδες			Σύνολο		
	1	2	3		1	2	3			
«Ποσοστά αυτών που ξέρουν ανάγνωση και γραφή σέ σχέση προς τόν υπάρχοντα αριθμό ατόμων»	άνδρες	32	33	20	31	41	45	33	39	33
γυναίκες		9	6	4	7					
«Ποσοστό αυτών που ξέρουν ανάγνωση και γραφή ανάμεσα σέ κείνους που παίρνουν προσωπικά μέρος στήν παραγωγή σάν εργαζόμενοι»	άνδρες	39	37	26	36	44	57	51	49	40
	γυναίκες	13	17	4	10	53	21	23	30	19
Ποσοστό τών οικογενειών με μέλη που ξέρουν ανάγνωση και γραφή		49	43	34	44	55	63	50	55	47

Είναι ενδιαφέρον νά σημειωθεί ότι στό μή γεωργικό πληθυσμό ή γνώση ανάγνωσης και γραφής διαδίδεται πολύ πιό γρήγορα μέσα στις γυναίκες παρά μέσα στους άνδρες. Τό ποσοστό τών ανδρών, που ξέρουν ανάγνωση και γραφή στή II ομάδα, είναι $1\frac{1}{2}$ — 2 φορές μεγαλύτερο άπ' ό,τι στήν I, ενώ τό ποσοστό τών γυναικών που ξέρουν ανάγνωση και γραφή είναι $2\frac{1}{2}$ — $5\frac{3}{4}$ φορές.

Συνοψίζοντας τά συμπεράσματα, που έδωσε ή βιοτεχνική άπογραφή του 1894/95 για τή «γεωργία σέ σύνδεση με τά βιοτεχνικά επαγγέλματα», μπορούμε νά διαπιστώσουμε, ότι ή σύνδεση με τή γεωργία:

1) διατηρεί τίς πιό καθυστερημένες μορφές βιοτεχνίας και αναχαιτίζει τήν οικονομική ανάπτυξη·

2) μειώνει τίς άποδοχές και τά εισοδήματα τών βιοτεχνών, έτσι που οι πιό εύκατάστατες ύποομάδες τών γεωργών - άφεντικών βγάζουν, γενικά και κατά μέσο όρο, λιγότερα από τίς ύποομάδες τών μισθωτών εργατών, που βρίσκονται στή χειρότερη κατάσταση και εργάζονται σέ μή γεωργούς, για νά μή μιλήσουμε πιά για τ' άφεντικά-μή γεωργούς. Άκόμα και σέ σύγκριση με τούς μισθωτούς εργάτες τής I ομάδας άφεντικών τής ίδιας αυτής ομάδας τά εισοδήματα είναι πολύ χαμηλά, ξεπερνούν μόνο πολύ λίγο τίς άποδοχές τών μισθωτών εργατών, κάποτε μάλιστα πέφτουν και κάτω άπ' αυτές·

3) παρεμποδίζει τήν πολιτιστική ανάπτυξη του πληθυσμού,

πού έχει χαμηλότερο επίπεδο αναγκών και μένει πολύ πίσω από τους μή γεωργούς στο ζήτημα της ανάγνωσης και γραφής.

Τά συμπεράσματα αυτά θά μᾶς χρειασθουν παρακάτω, όταν θά κρίνουμε τό πρόγραμμα της βιομηχανικής πολιτικής τῶν ναρόντικων.

4) Στους βιοτέχνες-γεωργούς διαπιστώνεται μιὰ διαφοροποίηση παράλληλη μέ τή διαφοροποίηση τῶν βιοτεχνῶν. Ταυτόχρονα οἱ ἀνώτερες (ὅσον ἀφορᾷ τήν οἰκονομική κατάσταση) κατηγορίες τῶν γεωργῶν ἀποτελοῦν καθαρό τύπο ἀγροτικής ἀστικής τάξης, πού στηρίζει τό νοικοκυριό της στή μίσθωση ἐργατῶν γῆς καί μεροκαματιάρηδων.

5) Ἡ περίοδος ἐργασίας στους γεωργούς εἶναι πῶ σύντομη ἀπ' ὅ,τι στους μή γεωργούς, ἡ διαφορά ὅμως αὐτή εἶναι πολύ μικρή (5%—20%).

V. ΜΕΓΑΛΑ ΚΑΙ ΜΙΚΡΑ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑ. ΤΑ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΑ ΤΩΝ ΒΙΟΤΕΧΝΩΝ

Εἶναι ἀνάγκη νά σταθοῦμε πῶ λεπτομερειακά στά στοιχεῖα της βιοτεχνικής ἀπογραφῆς τοῦ 1894/95 σχετικά μέ τά *εἰσοδήματα* τῶν βιοτεχνῶν. Ἡ προσπάθεια νά συγκεντρωθοῦν στοιχεῖα γιά τά εἰσοδήματα κατά νοικοκυριό εἶναι πολύ διδαχτική, καί δέ θά ἀκολουθούσαμε καθόλου σωστή μέθοδο ἂν περιοριζόμασταν στους γενικούς «μέσους δρους» κατά ὑποομάδες (πού παραθέσαμε πῶ πάνω). Ἐχουμε μιλήσει πολλές φορές γιά τήν πλασματικότητα τῶν «μέσων δρων» πού βγαίνουν ἀπό τήν πρόσθεση μαζί τῶν βιοτεχνῶν πού δουλεύουν μόνοι τους καί τῶν ἰδιοκτητῶν μεγάλων ἐργαστηρίων καί τή διαίρεση τοῦ ἀθροίσματος διά τοῦ ἀριθμοῦ τῶν προσθετέων. Θά προσπαθήσουμε νά συγκεντρώσουμε τά στοιχεῖα πού ὑπάρχουν στό «Δοκίμιο» πάνω σ' αὐτό τό ζήτημα, γιά νά δείξουμε καί ν' ἀποδείξουμε παραστατικά αὐτή τήν πλασματικότητα, ν' ἀποδείξουμε ὅτι, στίς ἐπιστημονικές ἐρευνες καί στήν ἐπεξεργασία τῶν στοιχείων τῶν ἀπογραφῶν κατά νοικοκυριό, εἶναι ἀνάγκη νά ταξινομοῦνται οἱ βιοτέχνες κατά κατηγορίες σύμφωνα μέ τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν, πού ἐργάζονται στό ἐργαστήρι (καί μελῶν της οἰκογένειας καί μισθωτῶν) καί νά καταχωροῦνται ὅλα τά στοιχεῖα της ἀπογραφῆς σύμφωνα μ' αὐτές τίς κατηγορίες.

Οἱ συγγραφεῖς τοῦ «Δοκίμιου» δέν μποροῦσαν νά μὴν προσέ-

ξουν τό εξόφθαλμο γεγονόςς ότι τά μεγάλα ἐργαστήρια εἶναι πύ προσοδοφόρα καί προσπάθησαν νά μειώσουν τή σημασία του. Ἄντί νά παραθέσουν τά ἀκριβῆ στοιχεῖα τῆς ἀπογραφῆς γιά τά μεγάλα ἐργαστήρια (δέ θά ἦταν δύσκολο νά ξεχωρίσουν αὐτά τά στοιχεῖα), περιορίστηκαν πάλι σέ γενικούς συλλογισμούς, κρίσεις καί ἐπιχειρήματα ἐνάντια στά συμπεράσματα, πού δέν εἶναι εὐχάριστα γιά τό ναροντικισμό. Ἄς δοῦμε αὐτά τά ἐπιχειρήματα.

«Ἄν σ' αὐτά τά (μεγάλα) ἐργαστήρια βλέπουμε ότι τό εἰσόδημα τῆς οἰκογένειας εἶναι δυσανάλογα μεγάλο σέ σύγκριση μέ τά μικρά ἐργαστήρια, δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε ότι σημαντικό μέρος τοῦ εἰσοδήματος αὐτοῦ εἶναι κυρίως ἀναπαραγωγή τῆς ἀξίας, πρῶτο, τοῦ μέρους τοῦ πάγιου κεφαλαίου, πού πέρασε στά προϊόντα, δεύτερο, τῆς ἐργασίας καί τῶν ἐξόδων ἐμπορικοῦ-διαμετακομιστικοῦ χαρακτήρα, πού δέν ἔχουν σχέση μέ τήν παραγωγή, καί, τρίτο, τῆς ἀξίας τῆς τροφῆς τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν, πού συντηροῦνται μέ τρόφιμα τοῦ ἀφεντικοῦ. Τά γεγονότα αὐτά (ἰσῶρα γεγονότα!) περιορίζουν τή δυνατότητα νά δημιουργοῦνται ὀρισμένες ἀταπάτες, δηλ. νά ὑπερβάλλονται τά ὀφέλη τῆς μισθωτῆς ἐργασίας στή βιοτεχνική παραγωγή ἢ, πράγμα πού εἶναι τό ἴδιο, τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ στοιχείου» (σελ. 15). Φυσικά, κανεῖς δέ θ' ἀμφισβητήσῃ πῶς θά ἦταν εὐχῆς ἔργο γιά τήν ἔρευνα «νά περιοριστεῖ» ἡ δυνατότητα δημιουργίας ἀταπατῶν, γιά νά γίνει ὅμως αὐτό πρέπει νά ἀντιπαραθέσεις στίς «ἀταπάτες» ἴσα-ἴσα τά γεγονότα, πού συγκέντρωσε ἡ ἀπογραφή κατά νοικοκυριό κι ὄχι τοὺς δικούς σου συλλογισμούς, πού κάποτε ἀνήκουν ὀλοκληρωτικά στίς «ἀταπάτες». Πραγματικά, μήπως δέν εἶναι ἀταπάτη ὁ συλλογισμός τῶν συγγραφέων γιά τά ἐμπορικά διαμετακομιστικά ἔξοδα; Ποιός δέν ξέρει, ότι γιά τό μεγάλο βιοτέχνη τά ἔξοδα αὐτά εἶναι κατά μονάδα προϊόντος ἀσύγκριτα μικρότερα ἀπ' ὅ,τι γιά τό μικρό*, ότι ὁ πρῶτος ἀγοράζει τά ὄλικά πύ φτηνά, καί πουλάει τό προϊόν πύ ἀκριβά, ξέροντας (κι ὄντας σέ θέση) νά διαλέγει τό χρόνο καί τόν τόπο; Ἡ βιοτεχνική ἀπογραφή ἀναφέρει ἐπίσης αὐτά τά πασίγνωστα γεγονότα: συγκρίνοντας λχ. τίς σελ. 204 καί 263 δέν μποροῦμε παρά νά ἐκφράσουμε τή λύπη μας γιατί στό «Δοκίμιο» δέν

* Εἶναι αὐτονόητο ότι μπορεῖ νά γίνει σύγκριση μόνο ἀνάμεσα στοὺς βιοτέχνες μᾶς μόνο ὑπομάδας κι ὄχι ἀνάμεσα στόν ἐμπορευματοπαραγωγό καί τό χειροτέχνη ἢ σ' αὐτόν πού δουλεύει γιά τόν προαγοραστή.

υπάρχουν *γεγονότα* αναφορικά με τὰ έξοδα γιὰ τὴν ἀγορὰ πρῶτων ὑλῶν καὶ τὴν πούληση τοῦ προϊόντος ἀπὸ τοὺς μεγάλους καὶ μικροὺς παραγωγούς, ἀπὸ τοὺς βιοτέχνες καὶ τοὺς προαγοραστῆς. Σὲ συνέχεια, ὅσον ἀφορᾷ τὸ μέρος τοῦ πάγιου κεφαλαίου πού φθεῖρεται, οἱ συγγραφεῖς καὶ πάλι δέν μπόρσαν παρά νά πέσουν σέ αὐταπάτη, πολεμώντας ἐνάντια στήν αὐταπάτη. Εἶναι γνωστό ἀπὸ τὴ θεωρία, ὅτι τὰ μεγάλα έξοδα γιὰ τὸ πάγιο κεφάλαιο ἐλαττώνουν, ὑπολογίζοντας κατὰ μονάδα προϊόντος, τὸ μέρος τῆς ἀξίας, πού φθεῖρεται καὶ μεταβιβάζεται στό προϊόν. «Μιά συγκριτική ἀνάλυση τῶν τιμῶν τῶν ἐμπορευμάτων, πού παράγονται μέ χειροτεχνικό ἢ μανουφакτουρικό τρόπο, καὶ τῶν τιμῶν τῶν ἰδίων ἐμπορευμάτων, παραγόμενων μέ μηχανές, μᾶς δείχνει γενικά ὅτι στό μηχανοποίητο προϊόν, τὸ μέρος τῆς ἀξίας, πού προέρχεται ἀπὸ τὸ μέσο ἐργασίας, ἀξάνει σχετικά, μειώνεται ὅμως ἀπόλυτα. Δηλαδή μειώνεται τὸ ἀπόλυτο μέγεθός του ἀξάνει ὅμως τὸ μέγεθός του σέ σχέση μέ τὴ συνολικὴ ἀξία τοῦ προϊόντος, λογουχάρη μιᾶς λίβρας νήματος» («Das Kapital», I², S. 406*¹). Ἡ ἀπογραφή λογάρισε καὶ τὰ έξοδα παραγωγῆς, στὰ ὁποῖα συμπεριλαμβάνονται (σελ. 14, § 7) «οἱ ἐπισκευές τῶν ἐργαλείων καὶ τῶν μηχανισμῶν». Ποιός ὁ λόγος νά πιστεύει κανεῖς ὅτι τὰ κενά στήν καταχώρηση αὐτῆς τῆς παραγράφου συναντιοῦνται πιό συχνά στὰ μεγάλα ἀφεντικά ἀπ' ὅ,τι στὰ μικρά; Μήπως συμβαίνει μᾶλλον τὸ ἀντίθετο; Ὅσο γιὰ τὴ συντήρηση τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν, στό «Δοκίμιο» δέν ὑπάρχουν καθόλου *γεγονότα* πάνω σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα: δέν ξέρουμε πόσοι ἀκριβῶς ἐργάτες παίρνουν τροφή ἀπὸ τὸ ἀφεντικό, πόσες φορές παρατηροῦνται κενά στήν ἀπογραφή σχετικά μ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, πόσες φορές τ' ἀφεντικά-γεωργοὶ συντηροῦν τοὺς μισθωτοὺς μέ τὰ προϊόντα τοῦ νοικοκυριοῦ τους, πόσες φορές τ' ἀφεντικά καταχωροῦσαν τὴ συντήρηση τῶν ἐργατῶν στὰ έξοδα παραγωγῆς. Δέν ὑπάρχουν ἐπίσης καθόλου *γεγονότα* γιὰ τὴν ἄνιση διάρκεια τῶν περιόδων ἐργασίας στὰ μεγάλα καὶ στὰ μικρά ἐργαστήρια. Δέν ἀρνούμαστε καθόλου, ὅτι ἡ περίοδος στὰ μεγάλα ἐργαστήρια εἶναι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα μεγαλύτερη ἀπ' ὅ,τι στὰ μικρά, ὅμως, πρῶτο, ἢ διαφορὰ στήν προσοδοφορία εἶναι ἀσύγκριτα μεγαλύτερη ἀπὸ τίς διαφορές τῆς περιόδου ἐργασίας: καὶ δεύτερο, πρέπει νά διαπιστώσουμε πῶς στὰ συγκεκριμένα *γεγονότα* τῆς ἀπογρα-

* —«Τὸ Κεφάλαιο», τόμ. I, 2 ρωσ. ἐκδ., σελ. 406¹¹¹. Ἡ Σύντ.

φής κατά νοικοκυριό (πού παραθέτουμε παρακάτω) οί στατιστικοί του Πέρμ δέν μόρεσαν ν' αντίτάξουν καμιά σοβαρή, στηριγμένη σέ άκριβή στοιχεΐα, αντίρηση γιά νά υπερασπίσουν τίς «αύταπάτες» τών ναρόντικων.

Τά στοιχεΐα γιά τά μεγάλα καί μικρά έργαστήρια τά βγάλαμε ώς έξής: έξετάσαμε τούς πίνακες, πού έπισυνάπτονται στό «Δοκίμιο», σημειώσαμε τά μεγάλα έργαστήρια (δταν μπορούσαμε νά τά ξεχωρίσουμε, δηλ. δταν δέν είχαν συμπεριληφθει σ' ένα γενικό άθροισμα μαζί μέ τή μάζα τών έργαστηρίων) καί τά συγκρίναμε μέ τά γενικά σύνολα του «Δοκιμίου» γιά όλα τά έργαστήρια τής ίδιας ομάδας καί υποομάδας. Τό ζήτημα είναι τόσο σπουδαίο, ώστε νά έλπίζουμε ότι οί άναγνώστες δέ θά παραπονεθούν εναντίον μας γιά τούς άφθονους πίνακες πού παραθέτουμε παρακάτω: στους πίνακες τά στοιχεΐα φαίνονται πίο άνάγλυφα καί πίο συμπαγή.

Κετσεδοποιία :

Όμάδα I Υποομάδα I	Άριθμός έργαστηρίων			Άριθμός εργατών		Συνολικό εισόδημα		Μισθός εργασίας τών μισθωτών εργατών		Καθαρό εισόδημα		Παραπομπές στις σελίδες του «Δοκιμίου»
	Μέλη τής οικογένειας	Μισθωτοί	Σύνολο	Σύνολο	Κατά έργατή	Σύνολο	Κατά μισθωτό έργατή	Σύνολο	Κατά έργατή-μέλος τής οικογένειας			
										Ρούβλια		
Σύνολο	58	99	95	194	22 769	117,3	4 338	45,6	7 410	75,0	Σελ. 112 του κειμένου	
Μεγάλα έργαστήρια	10	14	65	79	13 291	168,0	3 481	53,5	3 107	222,0	Σελ. 214, 215 καί 154 τών πινάκων	
Τά υπόλοιπα έργαστήρια χωρίς αυτά τά μεγάλα	48	85	30	115	9 478	82,4	857	28,5	4 303	41,2		

Κι έτσι τό «μέσο» εισόδημα τών 75 ρουβλίων κατά έργατή-μέλος τής οικογένειας βγήκε από τήν άθροιση τών εισοδημάτων τών 222 ρουβλίων καί τών 41 ρουβλίων. Άποδείχεται ότι εκτός από τά 10 μεγάλα έργαστήρια* μέ 14 έργα-

* Όστόσο δέν πρόκειται καθόλου γιά τά μεγαλύτερα έργαστήρια. Από τήν κατανομή τών έργαστηρίων σύμφωνα μέ τόν αριθμό τών μισθωτών εργατών (σελ. 113) μπορούμε νά υπολογίσουμε ότι σέ 3 έργαστή-

τες-μέλη της οικόγενειας, τά υπόλοιπα εργαστήρια δίνουν καθαρό εισόδημα κατώτερο από τό μισθό εργασίας τοῦ μισθωτοῦ ἐργάτη (41,2 ρούβλια ἔναντι 45,6), ἐνῶ στά μεγάλα εργαστήρια ὁ μισθός εργασίας εἶναι ἀκόμα μεγαλύτερος. Ἡ παραγωγικότητα τῆς εργασίας στά μεγάλα εργαστήρια εἶναι πάνω ἀπό διπλάσια (168,0 καί 82,4), ὁ μισθός εργασίας τοῦ μισθωτοῦ ἐργάτη εἶναι σχεδόν διπλάσιος (53 καί 28), τό καθαρό εισόδημα πενταπλάσιο (222 καί 41). Εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι οὔτε μέ τίς διαφορές τῆς περιόδου εργασίας, οὔτε μέ ὁποιαδήποτε ἄλλα ἐπιχειρήματα δέν μπορεῖ νά ἐξαλειφθεῖ τό γεγονός, ὅτι τά μεγάλα εργαστήρια ἔχουν μεγαλύτερη παραγωγικότητα εργασίας* καί εἶναι πιό προσοδοφόρα, ἐνῶ οἱ μικροί βιοτέχνες βγάζουν λιγότερα ἀπό τοὺς μισθωτοὺς ἐργάτες παρ' ὄλη τήν «αὐτοτέλειά» τους (1η ὑποομάδα: ἐργάζονται αὐτοτελῶς γιά τήν ἀγορά) καί τή σύνδεσή τους μέ τή γῆ (I ὁμάδα).

Στό ἐπάγγελμα τοῦ μαραγκοῦ στήν 1η ὑποομάδα τῆς I ὁμάδας τό «καθαρό εισόδημα» τῶν οἰκογενειῶν εἶναι κατά «μέσο ὄρο» 37,4 ρούβλια κατά ἐργάτη-μέλος τῆς οἰκογένειας, ἐνῶ ὁ μέσος μισθός ἑνός μισθωτοῦ ἐργάτη στήν ἴδια ὑποομάδα εἶναι 56,9 ρούβλια (σελ. 131). Οἱ πίνακες δέ μᾶς δίνουν τή δυνατότητα νά ξεχωρίσουμε τά μεγάλα εργαστήρια, δέ χωράει ὅμως ἀμφιβολία ὅτι αὐτό τό «μέσο» μέγεθος τοῦ εισοδήματος κατά ἐργάτη-μέλος τῆς οἰκογένειας εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ ἀθροίσματος τῶν πολύ προσοδοφόρων ἐργαστηρίων πού ἔχουν μισθωτοὺς ἐργάτες (πού κάτι κάνουν γιά νά τοὺς πληρώνουν ἀπό 56 ρούβλια) καί τῶν πολύ μικρῶν ἐργαστηρίων τῶν μικρῶν «αὐτοτελῶν» βιοτεχνῶν, πού βγάζουν πολύ λιγότερα ἀπό ἕνα μισθωτό ἐργάτη.

ρια ὑπάρχουν 163 μισθωτοὶ ἐργάτες, δηλ. κατά μέσο ὄρο ἀπό 54 μισθωτοὶ ἐργάτες κατά ἐργαστήρι. Κι αὐτοὶ εἶναι «βιοτέχνες», πού τοὺς ἀθροίζουν μαζί μέ τοὺς βιοτέχνες πού δέ χρησιμοποιοῦν μισθωτή εργασία (σ' αὐτό τό βιοτεχνικό ἐπάγγελμα ὑπάρχουν τό λιγότερο 460 βιοτέχνες αὐτῆς τῆς κατηγορίας) καί βγάζουν γενικούς «μέσους ὄρους»!

* «Σ' ἕνα ἐργαστήρι» σημειώθηκε ἡ εἰσαγωγή μηχανῆς γιά τό λανάρισμα τοῦ μαλλιῶ (σελ. 119).

Ἔπειτα ἔρχεται ἡ χορτοπλεχτική:

Ὅμαδα I Ἰσοομάδα I	Ἀριθμὸς ἐργαστηρίων	Ἀριθμὸς ἐργατῶν			Συνολικὸ εἰσόδημα		Μισθὸς ἐργασίας		Καθαρὸ εἰσόδημα		Παραπομπές στὶς σελίδες τοῦ «Δοκιμίου»
		Μέλη τῆς οἰκογένειας	Μισθωτοί	Σύνολο	Σύνολο	Κατὰ ἐργάτη	Σύνολο	Κατὰ μισθωτὸ ἐργάτη	Σύνολο	Κατὰ ἐργάτη μέλος τῆς οἰκογένειας	
Σύνολο	99	206	252	458	38 681	84,4	6 664	26,4	10 244	49,7	Σελ. 151- τοῦ κειμέ- νου
Μεγάλα ἐργαστήρια	11	11	95	106	18 170	171,4	2 520	26,5	3 597	327,0	Σελ. 95, 97 καὶ 136 τῶν πινά- κων
Ἰσόλοιπα	88	195	157	352	20 511	58,2	4 144	26,4	6 647	34,0	

Κι ἔτσι, τὰ 11 ἐργαστήρια ἀπὸ τὰ 99 συγκεντρώνουν σχεδὸν τὸ μισό τῆς ὅλης παραγωγῆς. Ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας σ' αὐτὰ εἶναι πάνω ἀπὸ δύο φορές μεγαλύτερη· ὁ μισθὸς ἐργασίας τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν ἐπίσης μεγαλύτερος· τὸ καθαρὸ εἰσόδημα εἶναι πάνω ἀπὸ ἕξι φορές μεγαλύτερο ἀπὸ τὸ «μέσο ὄρο» καὶ σχεδὸν δέκα φορές μεγαλύτερο ἀπὸ τὸ εἰσόδημα τῶν ἰσόλοιπων, δηλ. τῶν πῶ μικρῶν βιοτεχνῶν. Τὰ εἰσοδήματα αὐτῶν τῶν τελευταίων εἶναι κιόλας λίγο μεγαλύτερα ἀπὸ τὸ μισθὸ ἐργασίας τῶν μισθωτῶν (34 καὶ 26).

Σχοινοποιία*:

Ὅμαδα I Ἰσοομάδα I	Ἀριθμὸς ἐργαστηρίων	Ἀριθμὸς ἐργατῶν			Συνολικὸ εἰσόδημα		Μισθὸς ἐργασίας		Καθαρὸ εἰσόδημα		Παραπομπές στὶς σελίδες τοῦ «Δοκιμίου»
		Μέλη τῆς οἰκογένειας	Μισθωτοί	Σύνολο	Σύνολο	Κατὰ ἐργάτη	Σύνολο	Κατὰ μισθωτὸ ἐργάτη	Σύνολο	Κατὰ ἐργάτη μέλος τῆς οἰκογένειας	
Σύνολο	58	179	106	285	81 672	286	6 946	65,6	16127	90,1	Σελ. 158 τοῦ κειμέ- νου*
Μεγάλα ἐργαστήρια	4	5	56	61	48 912	800	4 695	83,8	5599	1119,0	Σελ. 40 καὶ 188 τῶν πινά- κων
Ἰσόλοιπα	54	174	50	224	32 760	146	2 251	45,0	10528	60,5	

* Στὸν πίνακα τῆς σελ. 158 ὑπάρχει, ὅπως φαίνεται, παρῶραμα ἢ λάθος.

Έτσι λοιπόν, οί γενικοί «μέσοι όροι» καί δώ δείχνουν ότι οί εργάτες-μέλη της οικογένειας έχουν μεγαλύτερα εισόδημα από τούς μισθωτούς (90 έναντι 65,6). Όμως από τά 58 εργαστήρια τά 4 συγκεντρώνουν πάνω από τό μισό όλης της παραγωγής. Σ' αυτά τά εργαστήρια (κεφαλαιοκρατικές μονοφακτοδρες καθαρού τύπου)* ή παραγωγικότητα της εργασίας είναι σχεδόν τρεις φορές μεγαλύτερη από τό μέσο όρο (800 καί 286) καί πάνω από πέντε φορές μεγαλύτερη απ' ό,τι στά υπόλοιπα, δηλ. στά πίο μικρά εργαστήρια (800 καί 146). Ό μισθός εργασίας τών μισθωτών εργατών στις φάμπρικες είναι σημαντικά μεγαλύτερος από τό μισθό εργασίας τών μισθωτών εργατών, πού εργάζονται σέ μικροαφεντικά (84 καί 45). Τό καθαρό εισόδημα τών εργοστασιαρχών ξεπερνάει τά 1000 ρούβλια κατά οικογένεια έναντι 90 ρούβλια «κατά μέσο όρο» καί 60,5 ρούβλια στους μικροβιοτέχνες. Έτσι, οί μικροβιοτέχνες έχουν εισόδημα κατώτερο από τό μισθό εργασίας τών μισθωτών εργατών (60,5 καί 65,6).

Κατραμοπαραγωγή :

Ομάδα I Υποομάδα 1	Αριθμός εργαστηρίων				Αριθμός εργατών		Συνολικό εισόδημα		Μισθός εργασίας		Καθαρό εισόδημα		Παρακομπές στις σελίδες του «Δοκίμιου»
	Μέλη της οικογένειας	Μισθωτοί	Σύνολο	Σύνολο	Κατά εργάτη	Σύνολο	Κατά μισθωτό εργάτη	Σύνολο	Κατά εργάτη-μέλος της οικογένειας				
Σύνολο	167	319	80	399	22 076	55,3	2 150	26,8	10 979	34,4	Σελ. 189 του κειμένου		
Μεγάλα εργαστήρια	9	10	16	26	4 440	170,7	654	40,8	2 697	269,7	Σελ. 100, 101, 137, 160, 161 καί 220 των πινάκων		
Υπόλοιπα	158	309	64	373	17 636	47,3	1 496	23,2	8 282	26,8			

γιατί στο νομό Ίρμπιτ τό καθαρό εισόδημα είναι μεγαλύτερο από τά 9 827 ρούβλια, πού αναγράφονται στο σύνολο. Αναγκαστήκαμε νά διορθώσουμε τόν πίνακα αυτό σύμφωνα μέ τά στοιχεία τών πινάκων, πού επισυνάπτονται στο «Δοκίμιο».

* Πρβλ. τή «Βιοτεχν. παραγ.» σελ. 46 - 47, καθώς επίσης τήν περιγραφή του κλάδου στο «Δοκίμιο», σελ. 162 κι έπóm. Είναι υπερχαρακτηριστικό ότι «οί επιχειρηματίες αυτοί ήταν κάποτε πραγματικοί βιοτέχνες καί γι' αυτό πάντα... τούς άρεζε καί τούς άρέσει νά αυτοαποκαλούνται βιοτέχνες».

Κι έτσι, καί σ' αὐτό τόν κλάδο παραγωγῆς, πού γενικά εἶναι πολὺ μικρός, μέ πολύ μικρό ἀριθμὸ μισθωτῶν ἐργατῶν (20%)—στὴ γεωργικὴ ομάδα, στοὺς αὐτοτελεῖς βιοτέχνες, παρατηρεῖται τὸ ἴδιο καθαρό κεφαλαιοκρατικὸ φαινόμενο τῆς ὑπεροχῆς τῶν (σχετικά) μεγάλων ἐργαστηρίων. Καί ἡ κατραμο- παραγωγή εἶναι κλασικὸ ἀγροτικὸ «λαϊκὸ» βιοτεχνικὸ ἐπάγ- γελμα! Στά μεγάλα ἐργαστήρια ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργα- σίας εἶναι πάνω ἀπὸ τρεῖς φορές μεγαλύτερη, ὁ μισθὸς ἐργα- σίας τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν μιάμιση φορά μεγαλύτερος, τὸ καθαρὸ εἰσόδημα ὀχτῶ φορές μεγαλύτερο ἀπὸ τὸ «μέσο εἰσό- δημα» καί δέκα φορές μεγαλύτερο ἀπὸ τὸ μισθὸ ἐργασίας τῶν ὑπόλοιπων βιοτεχνῶν-μελῶν τῆς οἰκογένειας, πού δὲ βγά- ζουν περισσότερα ἀπὸ ἓνα μέσο μισθωτὸ ἐργάτη καί βγάζουν λιγότερα ἀπὸ ἓνα μισθωτὸ ἐργάτη τῶν μεγάλων ἐργαστηρίων. Θά σημειώσουμε ὅτι ἡ κατραμοπαραγωγή γίνεται κυρίως τὸ καλοκαίρι, ἔτσι πού οἱ διαφορὲς στὴν περίοδο ἐργασίας δέν μποροῦν νά εἶναι σημαντικῆς*.

Φουρνάρειοι :

Ὅμαδα I Υπομάδα I	Ἀριθμὸς ἐργαστη- ρίων		Ἀριθμὸς ἐργατῶν		Συνολικὸ εἰσόδημα		Μισθὸς ἐργασίας		Καθαρὸ εἰσόδημα		Παρακομ- πῆς στίς σελίδες τοῦ «Δο- κίμιου»
	Ἀριθμὸς τῆς οἰκογένειας	Μέλη τῆς οἰκογένειας	Μισθωτοὶ	Σύνολο	Σύνολο	Κατὰ ἐρ- γάτη	Σύνολο	Κατὰ μισθω- τὸ ἐργάτη	Σύνολο	Κατὰ ἐργά- τη-μέλος τῆς οἰκογέ- νειας	
Σύνολο	27	63	55	118	44 619	378,1	2 497	45,4	7 484	118,8	Σελ 215 τοῦ κειμέ- νου
Μεγάλα ἐργα- στήρια	4	7	42	49	25 740	525	2 050	48,8	4 859	694	Σελ. 68 καί 229 τῶν πινά- κων
Υπόλοιπα	23	56	13	69	18 879	273	447	34,4	2 625	46,8	

* Ἀπὸ τὸ «Δοκίμιον» φαίνεται ὅτι στὴν κατραμοπαραγωγή χρησιμο- ποιοῦνται καί οἱ πρωτόγονες μέθοδοι διύλισης τοῦ κατραμινοῦ σὲ λάκους καί πῖο τελειοποιημένες —σὲ καζάνια, ἀκόμα καί σὲ κυλινδρικοὺς λέβητες (σελ. 195). Ἡ ἀπογραφή κατὰ νοικοκυριῶ ἐδοσε ὕλικὸ γιὰ τὴν κατανομή καί τῆς μῆας καί τῆς ἄλλης, τὸ ὅλοκο δῶμα αὐτὸ δὲ χρησιμοποιήθηκε, γιατί δέν ξεχωρίζονται τὰ μεγάλα ἐργαστήρια.

Δηλαδή και πάλι οι μέσοι αριθμοί για όλη την ύπομάδα αποδείχονται έντελώς πλασματικοί. Τα μεγάλα εργαστήρια (των μικρών κεφαλαιοκρατών) συγκεντρώνουν πάνω από το μισό όλης της παραγωγής, δίνουν καθαρό εισόδημα έξι φορές μεγαλύτερο από το μέσο εισόδημα και 14 φορές μεγαλύτερο από το εισόδημα των μικρονοικοκυρέων και πληρώνουν στους μισθωτούς εργάτες μισθό εργασίας πού ξεπερνά το εισόδημα των μικροβιοτεχνών. Δέ μιλάμε για την παραγωγικότητα της εργασίας, σέ 3-4 μεγάλα εργαστήρια παράγουν πίο πολύτιμο προϊόν — μελάσσα.

Άγγειοπλαστική. Πάλι κλασικό μικρό άγροτικό βιοτεχνικό έπάγγελμα, μέ άσήμαντο αριθμό μισθωτών εργατών (13%), μέ πολύ μικρά εργαστήρια (λιγότερο από 2 εργάτες κατά έργαστήρι), μέ ύπεροχή των γεωργών. Κι έδω βλέπουμε τό ίδιο πράγμα:

Όμάδα I Ύπομάδα 1	Αριθμός εργαστη- ρίων	Αριθμός εργατών			Συνολικό εισόδημα		Μισθός εργασίας		Καθαρό εισόδημα		Παραπομπές στις σελίδες του «Δοκιμίου»
		Μέλη της οικογένειας	Μισθωτοί	Σύνολο	Σύνολο	Κατά έργατη	Σύνολο	Κατά μισθωτό έργατη	Σύνολο	Κατά έργατη-μέλος της-οικογένειας	
Σύνολο	97	163	31	194	12 414	63,9	1 830	59	6 657	41	Σελ. 291 του κειμένου
Μεγάλα εργαστήρια	7	9	17	26	4 187	161,0	1 400	80,2	1 372	152	Σελ. 168 και 206 των κινάκων
Ύπόλοιπα	90	154	14	168	8 227	48,9	430	30,0	5 285	34,3	

Συνεπώς, κι έδω από τούς «μέσους» αριθμούς φαίνεται άμέσως ότι ό μισθός εργασίας του μισθωτού εργάτη είναι μεγαλύτερος από τό εισόδημα του έργατη-μέλους της οικογένειας. Ό ξεχωρισμός των μεγάλων εργαστηρίων έξηγει αυτή την αντίθεση, πού τή διαπιστώσαμε κιόλας πίο πάνω μέ βάση ένα ωρό στοιχείο. Στά μεγάλα εργαστήρια είναι άσύγκριτα μεγαλύτερη και ή παραγωγικότητα της εργασίας και ό μισθός εργασίας, και τό εισόδημα των άφεντικών, ένδω οι μικροβιοτέχνες βγάζουν λιγότερα από τούς μισθωτούς εργάτες και πάνω από δύο φορές λιγότερα από τούς μισθωτούς εργάτες των καλύτερα οργανωμένων εργαστηρίων.

Τουβλοποιία :

Ομάδα I Υποομάδα 1	Αριθμός εργαστη- ρίων			Αριθμός εργατών		Συνολικό εισόδημα		Μισθός εργασίας		Καθαρό εισόδημα		Παραπο- μπές στις σελίδες του «Δο- κιμίου»
	Μέλη της οικογένειας	Μισθωτοί	Σύνολο	Σύνολο	Κατά έρ- γάτη	Σύνολο	Κατά μι- σθωτό έρ- γάτη	Σύνολο	Κατά έργα- τη-μέλος της οικογέ- νειας			
Σύνολο	229	558	218	776	17 606	22,6	4 560	20,9	10 126	18,1	Σελ. 299 του κειμέ- του	
Μεγάλα έργα- στήρια	8	9	45	54	3 130	57,9	1 415	31,4	1 298	144	Σελ. 46, 120, 169 καί 183 των πινά- κων	
Υπόλοιπα	221	549	173	722	14 476	20,0	3 145	18,2	8 828	16,0		

Έτσι, και δώ τό «μέσο» εισόδημα ενός εργατή-μέλους τής οικογένειας αποδειχεται κατώτερο από τό μισθό εργασίας του μισθωτού εργατή. Και δώ ή εξήγηση αυτού του φαινομένου βρίσκεται στό ότι έχουν προστεθεί μαζί τά μεγάλα εργαστήρια, πού τά διακρίνει ασύγκριτο μεγαλύτερη παραγωγικότητα τής εργασίας, μεγαλύτερος μισθός εργασίας των μισθωτών εργατών και πολύ μεγάλο σχετικά εισόδημα, — και τά μικρά εργαστήρια, πού τ' αφεντικά τους έχουν σχεδόν δύο φορές μικρότερο εισόδημα σε σύγκριση μέ τό μισθό εργασίας των μισθωτών εργατών, πού δουλεύουν στά μεγάλα εργαστήρια.

Θά μπορούσαμε νά παραθέσουμε στοιχεία και γιά άλλα ακόμα βιοτεχνικά επαγγέλματα*, νομίζουμε όμως ότι κι αυτά πού παραθέσαμε είναι υπεραρκετά.

Άς συνοψίσουμε τώρα τά συμπεράσματα, πού βγαίνουν από τά στοιχεία πού εξετάσαμε:

1) Από τήν άθροιση των μεγάλων και μικρών εργαστηρίων μαζί προκύπτουν έντελώς πλασματικοί «μέσοι» αριθμοί, πού δέ δίνουν καμιά ιδέα γιά τήν πραγματικότητα, συγκαλύπτουν τίς κεφαλαιώδεις διαφορές και παρουσιάζουν σάν όμοιογενή, πράγματα έντελώς άνομοι ενή, διαφορετικής σύστασης.

* Σύγκρ. τήν άμαξοποιία, σελ. 308 του κειμένου και σελ. 11 και 12 των πινάκων τήν κατασκευή σεντουκιών, σελ. 335· τά ραφάδικα, σελ. 344 κ. ά.

2) Τά στοιχεῖα γιά μιὰ ὀλόκληρη σειρά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα δείχνουν ὅτι τά μεγάλα (ὡς πρὸς τὸ συνολικό ἀριθμὸ τῶν ἐργατῶν) ἐργαστήρια διαφέρουν ἀπὸ τά μεσαῖα καὶ τά μικρά:

α) ἀπὸ τὴν ἀσύγκριτα μεγαλύτερη παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας:

β) ἀπὸ τὸ μεγαλύτερο μισθὸ ἐργασίας τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν:

γ) ἀπὸ τὸ ἀσύγκριτα μεγαλύτερο καθαρὸ εἰσόδημα.

3) Ὅλα χωρὶς ἐξαιρεση τά μεγάλα ἐργαστήρια, πού τά ξεχωρίσαμε, χρησιμοποιοῦν σέ ἀσύγκριτα μεγαλύτερη ἔκταση τὴ μισθωτὴ ἐργασία (σέ σύγκριση μὲ τά μεσαῖα ἐργαστήρια τοῦ δοσμένου βιοτεχνικοῦ ἐπαγγέλματος), πού ὅσον ἀφορᾷ τὸ ρόλο τῆς ξεπερνᾷ σέ σημαντικό βαθμὸ τὴν ἐργασία τῶν ἐργατῶν-μελῶν τῆς οἰκογένειας. Ἡ παραγωγικότητά τους φτάνει στίς δέκα χιλιάδες ρούβλια καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν στά δέκα καὶ πάνω ἄτομα κατὰ ἐργαστήρι. Τά μεγάλα αὐτά ἐργαστήρια ἀποτελοῦν ἔτσι κεφαλαιοκρατικά ἐργαστήρια. Συνεπῶς, τά στοιχεῖα τῆς βιοτεχνικῆς ἀπογραφῆς ἀποδείχνουν ὅτι στήν περιώνυμη «βιοτεχνική» παραγωγή *ὑπάρχουν καθαρὰ κεφαλαιοκρατικοὶ νόμοι καὶ σχέσεις*: ἀποδείχνουν τὴν πλήρη ὑπεροχὴ τῶν κεφαλαιοκρατικῶν ἐργαστηρίων, πού βασιζοῦνται στή συνεργασία τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν, ἀπέναντι στοὺς βιοτέχνες πού δέ χρησιμοποιοῦν μισθωτὴ ἐργασία καὶ γενικά ἀπέναντι στοὺς μικροβιοτέχνες — ὑπεροχὴ καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὴν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας, καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὴν πληρωμὴ τῆς ἐργασίας ἀκόμα καὶ τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν.

4) Σέ μιὰ ὀλόκληρη σειρά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα ὁ μισθὸς ἐργασίας τῶν μικρῶν *αὐτοτελῶν* βιοτεχνῶν ἀποδεικνύεται ὄχι ἀνώτερος, πολλές φορές μάλιστα ἀκόμα καὶ κατώτερος ἀπὸ τὸ μισθὸ ἐργασίας τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν τοῦ ἴδιου βιοτεχνικοῦ ἐπαγγέλματος. Ἡ διαφορὰ αὐτὴ θά μεγαλώσει ἀκόμα περισσότερο, ἂν στὸ μισθὸ ἐργασίας τῶν μισθωτῶν προστεθοῦν καὶ τά μέσα συντήρησης, πού παίρνουν ὀρισμένους ἀπ' αὐτοὺς.

Τὸ τελευταῖο αὐτὸ συμπέρασμα τὸ ξεχωρίζουμε ἀπὸ τά τρία πρῶτα μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ἐκεῖνα τά συμπεράσματα ἐκφράζουν φαινόμενα γενικά καὶ ὑποχρεωτικά σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους τῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς, ἐνῶ στήν περίπτωσιν αὐτὴ δὲν μπορούμε νὰ τὴ θεωροῦμε φαινόμενο γενικό καὶ ὑποχρεω-

τικό. Συνεπώς, τό διατυπώνουμε ώς έξής: δεδομένου ότι ή παραγωγικότητα τής έργασίας στά μικρά έργαστήρια είναι πίο χαμηλή και ή θέση τών νοικοκυρέων τους (ιδιαίτερα τών γεωργών) στήν αγορά, άνυπεράσπιστη, είναι άπόλυτα δυνατό νά παρουσιαστεί ένα τέτιο φαινόμενο, νά είναι δηλ. τό εισόδημα του άνεξάρτητου βιοτέχνη κατώτερο άπό τό μισθό έργασίας του μισθωτου έργάτη, και τά στοιχειά δείχνουν ότι τό φαινόμενο αυτό παρουσιάζεται πολύ συχνά στήν πραγματικότητα.

Η άποδειχτική σημασία τών άθροιστικών συμπερασμάτων πού άναφέραμε είναι άναμφισβήτητη, γιατί πήραμε όλόκληρη σειρά βιοτεχνικά επαγγέλματα, δέν τά διαλέξαμε τυχαία, αλλά παραθέσαμε όλα εκείνα τά βιοτεχνικά επαγγέλματα, γιά τά όποια οι πίνακες έδιναν τή δυνατότητα νά πάροουμε χωριστά τά μεγάλα έργαστήρια, και δέν πήραμε όρισμένα έργαστήρια, αλλά όλα τά έργαστήρια αυτού του είδους συγκρίνοντάς τα πάντα μέ κάμποσα μεγάλα έργαστήρια διαφόρων νομών. Θά ήταν εύχής έργο νά δινόταν στά φαινόμενα πού περιγράφονται πίο γενική και άκριβής διατύπωση. Εύτυχώς, στό «Δοκίμιο» ύπάρχουν στοιχειά, πού επιτρέπουν νά πραγματοποιηθεί *ένμέρει* ή επιθυμία αυτή. Είναι τά στοιχειά, πού *άφοροϋν τήν ταξινόμηση τών εργαστηρίων σύμφωνα μέ τό καθαρό εισόδημά τους*. Γιά όρισμένα βιοτεχνικά επαγγέλματα, τό «Δοκίμιο» άναφέρει πόσα έργαστήρια έχουν καθαρό εισόδημα ώς 50 ρούβλια, ώς 100 ρούβλια, ώς 200 ρούβλια κτλ. Έμεϊς συνοψίσαμε όλα αυτά τά στοιχειά. Άποδειχτηκε ότι τέτια στοιχειά ύπάρχουν γιά 28 βιοτεχνικά επαγγέλματα*, πού περιλαμβάνουν 8 364 έργαστήρια, δηλ. τά 93,2% του συνολικού άριθμου (8 991). Συνολικά σ' αυτά τά 28 βιοτεχνικά επαγγέλματα ύπάρχουν 8 377 έργαστήρια (13 έργαστήρια δέν ταξινομήθηκαν σύμφωνα μέ τό εισόδημα) μέ 14 135 έργάτες - μέλη τής οικογένειας + 4 625 μισθωτούς έργάτες, συνολικά μέ 18 760 έργάτες, πού άποτελοϋν τά 93,9% του συνολικού άριθμου τών εργατών. Είναι εύνόητο ότι άπό αυτά τά στοιχειά γιά τά 93% τών βιοτεχνών έχουμε όλο τό δικαίωμα νά βγά-

* Τέτια στοιχειά ύπάρχουν επίσης γιά τή βιοτεχνία δαντελών, τούς κλειδαράδες, τούς κλάδους πού κατασκευάζουν φυσαρμόνικες, παραλείψαμε όμως τά βιοτεχνικά αυτά επαγγέλματα, έπειδή δέν έχουμε στοιχειά γιά τήν κατανομή τών εργαστηρίων τους σύμφωνα μέ τόν άριθμό τών εργατών - μελών τής οικογένειας.

λουμε συμπεράσματα για όλους, γιατί δεν υπάρχει κανένας λόγος να υποθέσει κανείς ότι τα υπόλοιπα 7% διαφέρουν απ' αυτά τα 93%. Πριν παραθέσουμε τα στοιχεία της δικής μας συνόψισης, πρέπει να αναφέρουμε τα παρακάτω:

1) Οι συγγραφείς του «Δοκίμιου», κάνοντας αυτή την ταξινόμηση κατά ομάδες, δεν έδιναν πάντοτε αυστηρά μία και την αυτή ονομασία στην κάθε ομάδα. Λογουχάρη λένε: «ως 100 ρούβλια», «κλιότερο από 100 ρούβλια», κάποτε μάλιστα «από 100 ρούβλια». Δεν αναφέρουν πάντοτε το αρχικό και το τελικό όριο της κατηγορίας, δηλ. κάποτε αρχίζουν να ταξινομούν κατά ομάδες από την κατηγορία «ως 100 ρούβλια», κάποτε από την κατηγορία «ως 50 ρούβλια», «ως 10 ρούβλια» κλπ. κάποτε τελειώνουν την ταξινόμηση κατά ομάδες με την κατηγορία «1000 ρούβλια και πάνω», κάποτε παραθέτουν κατηγορίες με «2000-3000 ρούβλια», κτλ. Όλες αυτές οι ελλείψεις ακριβολογίας δεν μπορούν να έχουν καμιά σοβαρή σημασία. Συνοψίσαμε όλες τις κατηγορίες, που αναφέρονται στο «Δοκίμιο» (είναι 15: ως 10 ρούβλια, ως 20 ρούβλια, ως 50 ρούβλια, ως 100 ρούβλια, ως 200 ρούβλια, ως 300 ρούβλια, ως 400 ρούβλια, ως 500 ρούβλια, ως 600 ρούβλια, ως 700 ρούβλια, ως 800 ρούβλια, ως 900 ρούβλια, ως 1000 ρούβλια, από 1000 ρούβλια και πάνω, 2000-3000 ρούβλια), και όλες τις μικρές ελλείψεις ακριβολογίας και τις άπορίες τις λύσαμε περιλαμβανοντάς τες σε μία απ' αυτές τις κατηγορίες.

2) Στο «Δοκίμιο» δίνεται μόνο ο αριθμός των εργαστηρίων, που έχουν εισοδήματα της τάδε και τάδε κατηγορίας, δεν αναφέρεται όμως το μέγεθος του εισοδήματος, που αναλογεί σε όλα τα εργαστήρια κάθε κατηγορίας. Και όμως για μās είναι απαραίτητα αυτά ακριβώς τα τελευταία στοιχεία. Γιαυτό θεωρήσαμε ότι το μέγεθος του εισοδήματος στα εργαστήρια μιās δοσμένης κατηγορίας θα καθοριστεί με αρκετή ακρίβεια αν πολλαπλασιάσουμε τον αριθμό των εργαστηρίων της αντίστοιχης κατηγορίας με το μέσο μέγεθος του εισοδήματος, δηλ. τον αριθμητικό μέσο όρο του maximum και του minimum της κατηγορίας (λογουχάρη 150 ρούβλια στην κατηγορία 100-200 ρούβλια κτλ.). Μόνο για τις δύο κατώτερες κατηγορίες (ως 10 ρούβλια και ως 20 ρούβλια) αντί τους μέσους πήραμε τους άνωτερους όρους εισοδήματος (10 ρούβλια και 20 ρούβλια). Ο έλεγχος έδειξε ότι η μέθοδος αυτή (γενικά αποδεκτή στους στατιστικούς υπολογισμούς) δίνει αριθμούς, που πλησιάζουν πολύ στην πραγματικότητα. Και

συγκεκριμένα, όλο τό καθαρό εισόδημα τών οικογενειών τών βιοτεχνών σ' αὐτούς τούς 28 βιοτεχνικούς κλάδους είναι, σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα τοῦ «Δοκιμίου», 951.653 ρούβλια καί σύμφωνα μέ τά δικά μας κατά προσέγγιση στοιχεῖα, πού στηρίζονται στίς κατηγορίες μέ βάση τό εισόδημα, είναι 955.150 ρούβλια, δηλ. κατά 3.497 ρούβλια = 0,36% περισσότερα. Συνεπώς, ἡ διαφορά ἢ τό λάθος είναι λιγότερο ἀπό τέσσερα καπίκια στά 10 ρούβλια.

3) Ἀπό τό δικό μας πίνακα μαθαίνουμε τό μέσο μέγεθος εισοδήματος κατά οικογένεια (σέ κάθε κατηγορία) καί ὄχι κατά ἐργάτη-μέλος τῆς οικογένειας. Γιά τόν καθορισμό τοῦ τελευταίου μεγέθους χρειάστηκε πάλι νά κάνουμε ἕναν ὑπολογισμό κατά προσέγγιση. Γνωρίζοντας τήν κατανομή τών οικογενειών σύμφωνα μέ τόν ἀριθμό τών ἐργατῶν-μελῶν τῆς οικογένειας (καί χωριστά — σύμφωνα μέ τόν ἀριθμό τών μισθωτῶν ἐργατῶν), ὑποθέσαμε ὅτι ὅσο μικρότερο είναι τό μέγεθος τοῦ εισοδήματος κατά οικογένεια, τόσο λιγότεροι είναι οἱ ἐργάτες-μέλη τῆς οικογένειας (δηλ. ὁ ἀριθμός τών ἐργατῶν-μελῶν τῆς οικογένειας κατά ἐργαστήρι) καί τόσο λιγότερα τά ἐργαστήρια μέ μισθωτούς ἐργάτες. Καί ἀντίστροφα, ὅσο μεγαλύτερο είναι τό εισόδημα κατά οικογένεια, τόσο περισσότερα είναι τά ἐργαστήρια μέ μισθωτούς ἐργάτες, τόσο περισσότερα τά μέλη τῆς οικογένειας, δηλ. ὁ ἀριθμός τών ἐργατῶν-μελῶν τῆς οικογένειας κατά ἐργαστήρι. Είναι ὀλοφάνερο ὅτι αὐτή ἡ προϋπόθεση είναι ἡ πιό πρόσφορη ἀπό τήν ἄποψη ἐκείνου πού θά ἤθελε νά ἀνατρέψει τά συμπεράσματά μας. Μέ ἄλλα λόγια: *ὅποιαδήποτε ἄλλη προϋπόθεση ἀπλῶς θά ἐνίσχυε τά συμπεράσματά μας.*

Τώρα παραθέτουμε πίνακα τών στοιχείων γιά τήν κατανομή τών βιοτεχνῶν σύμφωνα μέ τό εισόδημα τών ἐργαστηρίων (βλ. σελ. 401. *Ἡ Σύντ.*)

Τά στοιχεῖα αὐτά είναι πολύ κομματιασμένα κι ἔτσι πρέπει νά τά συγκεντρώσουμε σέ πιό ἀπλές καί κατανοητές στήλες. Ἄς πάρουμε πέντε κατηγορίες βιοτεχνῶν σύμφωνα μέ τό εισόδημα: α) φτωχοί βιοτέχνες μέ εισόδημα ὡς 50 ρούβλια κατά οικογένεια· β) μέ μικρή περιουσία — μέ εισόδημα ἀπό 50-100 ρούβλια κατά οικογένεια· γ) μεσαῖοι — μέ εισόδημα ἀπό 100-300 ρούβλια κατά οικογένεια· δ) εὐποροί — μέ εισόδημα ἀπό 300-500 ρούβλια κατά οικογένεια καί ε) πλούσιοι — μέ εισόδημα μεγαλύτερο ἀπό 500 ρούβλια κατά οικογένεια.

Κατη- γορίες	Αριθμός εργασιών	Κατ'εργασία		Αριθμός εργασιών	Κατ'εργασία		Κατη- γορίες	Αριθμός εργασιών	Κατ'εργασία		Αριθμός εργασιών	Κατη- γορίες	Αριθμός εργασιών	Κατ'εργασία		Αριθμός εργασιών	
		Μέσο εισόδημα	Εισόδημα όλων		Μέσο εισόδημα	Εισόδημα όλων			Μέσο εισόδημα	Εισόδημα όλων				Μέσο εισόδημα	Εισόδημα όλων		
Ός 10 ρ.	127	10	1270	Ός 300 ρ.	602	250	150 050	Ός 800 ρούβλ.	22	750	16 500	Κατη- γορίες	2	2500	5 000	8864	955 150
> 20 >	139	20	2780	> 400 >	208	350	72 800	> 900 >	20	850	17 000						
> 50 >	2110	35	73 850	> 500 >	112	450	50 400	> 1000 >	17	950	16 150						
> 100 >	3494	75	262 050	> 600 >	40	550	22 000	1000 ρούβλ. και πάνω	19	1500	28 500						
> 200 >	1414	150	212 100	> 700 >	38	650	24 700	2000—3000 ρούβλ	2	2500	5 000						

Σύνολο εργασιών.....

Μέ βάση τά στοιχεία γιά τό εισόδημα τών ἐργαστηρίων θά προσθέσουμε σ' αὐτές τίς κατηγορίες μιά κατά προσέγγιση κατανομή τών ἐργαστηρίων μέ τόν ἀριθμό τών ἐργατῶν - μελῶν τῆς οἰκογένειας καί τών μισθωτῶν ἐργατῶν*. Ἔχουμε τόν παρακάτω πίνακα: (Βλ. σελ. 403. Ἡ Σύντ.).

Ἄπό τά στοιχεία αὐτά βγαίνουν πολύ ἐνδιαφέροντα συμπεράσματα, πού θά τά ἐξετάσουμε σύμφωνα μέ τίς κατηγορίες τών βιοτεχνῶν:

α) Πάνω ἀπό τό ἕνα τέταρτο τών οἰκογενειῶν τών βιοτεχνῶν (28,4%) ἀνήκουν στή *πτωχολογία*, μέ μέσο εισόδημα 33 ρούβλια περίπου κατά οἰκογένεια. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ὅλο αὐτό τό εισόδημα τών 33 ρ. ἀναλογεῖ σέ ἕναν ἐργάτη-μέλος τῆς οἰκογένειας, ὅτι σ' ὅλα τά ἐργαστήρια αὐτῆς κατηγορίας δουλεύει ἕνας ἐργάτης-μέλος τῆς οἰκογένειας. Ὅπως καί ἂν ἔχει τό πράγμα οἱ ἀποδοχές αὐτῶν τών βιοτεχνῶν εἶναι *σημαντικά κατώτερες* ἀπό τίς ἀποδοχές τών μισθωτῶν ἐργατῶν πού δουλεύουν στούς βιοτέχνες (45 ρούβλια καί 85 καπίκια). Ἄν ἡ πλειονότητα τών βιοτεχνῶν αὐτῶν, πού δουλεύουν μόνοι τους ἀνήκει στήν κατώτερη (3η) ὑποομάδα, δηλ. ἐργάζεται γιά τούς προαγοραστές, αὐτό σημαίνει ὅτι τ' ἀφεντικά» πληρώνουν σ' αὐτούς, πού ἐργάζονται στό σπίτι, λιγότερα ἀπ' ὅ,τι στούς μισθωτούς ἐργάτες, πού ἐργάζονται στό ἐργαστήρι. Κι ἂν ἀκόμα παραδεχτοῦμε ὅτι σ' αὐτή τήν κατηγορία τών βιοτεχνῶν ἡ περίοδος ἐργασίας εἶναι ἡ μικρότερη, καί πάλι οἱ ἀποδοχές τους εἶναι πραγματικά ἄθλιες.

β) Πάνω ἀπό τά δύο πέμπτα τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τών βιοτεχνῶν (41,8%) ἀνήκουν στούς βιοτέχνες μέ μικρή περιουσία, μέ μέσο εισόδημα 75 ρούβλια κατά οἰκογένεια. Δέν πρόκειται πιά γιά βιοτέχνες πού ὅλοι δουλεύουν μόνοι τους (ἐνῶ ἡ προηγούμενη κατηγορία ἀποτελοῦνταν μόνον ἀπό βιοτέχνες πού δούλευαν μόνοι τους): στήν κατηγορία αὐτή περίπου οἱ μισές οἰκογένειες ἔχουν ἀπό 2 ἐργάτες-μέλη τῆς οἰκογένειας καί, συνεπῶς, τό μέσο εισόδημα ἑνός ἐργάτη -

* Τά 8 377 ἐργαστήρια σέ 28 βιοτεχνικούς κλάδους κατανέμονται ὡς ἐξῆς σύμφωνα μέ τόν ἀριθμό τών ἐργατῶν-μελῶν τῆς οἰκογένειας καί τών μισθωτῶν ἐργατῶν: μέ 0 ἐργάτες-μέλη τῆς οἰκογένειας—95 ἐργαστήρια· μέ 1 ἐργάτη—4362 ἐργαστήρια· μέ 2 ἐργάτες—2632· μέ 3—870· μέ 4—275· μέ 5 καί πάνω—143. Ἐργαστήρια μέ μισθωτούς ἐργάτες—2228, ἀπ' αὐτά μέ 1 μισθωτό ἐργάτη—1359· μέ 2—447· μέ 3—201· μέ 4—96· μέ 5 καί πάνω—125. Συνολικά οἱ μισθωτοὶ ἐργάτες εἶναι 4625 μέ σύνολο ἀποδοχῶν 212 096 ρούβλια (45,85 ρούβλια κατά ἐργάτη).

μέλους τῆς οἰκογένειας δέν εἶναι παρά 50 ρούβλια περίπου, δηλ. δέν εἶναι μεγαλύτερο ἢ εἶναι καί μικρότερο ἀκόμα ἀπό τό μεροκάματο τοῦ μισθωτοῦ ἐργάτη, πού ἐργάζεται σέ βιοτέχνη (ἐκτός ἀπό τό μεροκάματο σέ χρῆμα, 45 ρούβλια καί 85 καπίκια, ἕνα μέρος ἀπό τοὺς μισθωτοὺς ἐργάτες παίρνει τὰ εἶδη συντήρησης ἀπό τό ἀφεντικό του). Κι ἔτσι, τὰ ἑπτὰ δέκατα τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν βιοτεχνῶν βρίσκονται, ὡς πρὸς τίς ἀποδοχές τους στό ἐπίπεδο τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν, πού ἐργάζονται σέ βιοτέχνες, ἐνμέρει μάλιστα καί κάτω ἀπ' αὐτό τό ἐπίπεδο. Ὅσο καταπληχτικό κι ἂν εἶναι αὐτό τό συμπέρασμα, ὅμως ἀνταποκρίνεται πέρα γιά πέρα στά προαναφερόμενα στοιχεῖα σχετικά μέ τήν ὑπεροχή τῶν μεγάλων ἐργαστηρίων ἀπέναντι στά μικρά. Πόσο χαμηλό εἶναι τό ἐπίπεδο εἰσοδήματος αὐτῶν τῶν βιοτεχνῶν, μπορεῖ νά τό κρίνει κανεῖς ἀπό τό γεγονός ὅτι στό κυβερνεῖο Πέρμ ὁ μέσος μισθός ἐργασίας ἐνός ἐργάτη γῆς, πού μισθώνεται γιά ὄλο τό χρόνο εἶναι 50 ρούβλια μέ τροφή ἀπό τό ἀφεντικό*. Συνεπῶς, τὰ ἑπτὰ δέκατα τῶν «αὐτοτελῶν» βιοτεχνῶν δέν ἔχουν ἀνώτερο βιοτικό ἐπίπεδο ἀπό τοὺς ἐργάτες γῆς!

Οἱ ναρόντικοι θά ποῦν, βέβαια, ὅτι πρόκειται μόνο γιά βοηθητικές ἀποδοχές δίπλα στή γεωργία, ὅμως, πρῶτο, μήπως δέν ἔχει διαπιστωθεῖ ἀπό πολύ παλιά ὅτι ἡ γεωργία μόνο σέ μιά μειοψηφία ἀγροτῶν μπορεῖ νά δώσει τ' ἀπαραίτητα γιά τή συντήρηση τῆς οἰκογένειας, ἀφοῦ ἀφαιρεθοῦν οἱ πληρωμές, τό νοῖκι τῆς γῆς καί τὰ ἔξοδα τοῦ νοικοκυριοῦ; Κι ἐμεῖς συγκρίνουμε τό εἰσόδημα τοῦ βιοτέχνη μέ τό μεροκάματο τοῦ ἐργάτη γῆς, πού παίρνει καί τροφή ἀπό τό ἀφεντικό. Δεύτερο, στά ἑπτὰ δέκατα τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν βιοτεχνῶν ἔπρεπε νά συμπεριληφθοῦν καί οἱ μή γεωργοί. Τρίτο, κι ἂν ἀκόμα εἶχε ἀποδειχτεῖ ὅτι ἡ γεωργία ἐξασφαλίζει τή συντήρηση τῶν βιοτεχνῶν-γεωργῶν αὐτῶν τῶν κατηγοριῶν, καί πάλι εἶναι ἀναμφισβήτητο τό γεγονός ὅτι οἱ ἀποδοχές ἐλαττώνονται ἐξαιρετικά λόγω τῆς σύνδεσης μέ τή γῆ. Κι ἄλλη μιά σύγκριση: στό νομό Κρασνοουφίμσκ οἱ μέσες ἀποδοχές ἐνός μισθωτοῦ ἐργάτη, πού ἐργάζεται σέ βιοτέχνη, εἶναι 33,2 ρούβλια (σελ. 149 τῶν πινάκων), ἐνῶ ἡ στα-

* Ἡ ἀξία τῆς τροφῆς εἶναι 45 ρούβλια τό χρόνο. Τά στοιχεῖα εἶναι τὰ μέσα στοιχεῖα γιά 10 χρόνια (1881 - 1891), σύμφωνα μέ τίς πληροφορίες τῆς Διεύθυνσης Γεωργίας. (Βλ. Σ. Α. Κολορένκο, «Ἡ ἐλεύθερη μισθωτή ἐργασία» κ.τ.λ.).

τιστική τῶν ζέμιστρο καθορίζει ὅτι οἱ μέσες ἀποδοχές ἑνός ἀτόμου, πού ἐργάζεται σ' ἓνα ἐργοστάσιο τοῦ τόπου του, δηλ. ἑνός ἐργάτη ὀρυχείου, πού προέρχεται ἀπό ἀγρότες, εἶναι 78,7 ρούβλια (σύμφωνα μέ τά «Υλικά γιά τή στατιστική τοῦ κυβερνεῖου Πέρμ. Νομός Κρασοουφίμσκ. Περιφέρεια Ζαβόντ». Καζάν, 1894), δηλ. πάνω ἀπό τό διπλάσιο. Καί, ὅπως εἶναι γνωστό, οἱ ἀποδοχές τῶν ἐργατῶν ὀρυχείων, πού ἐργάζονται σέ ἐργοστάσια τοῦ τόπου τους, πάντα εἶναι κατώτερες ἀπό τίς ἀποδοχές τῶν «ἐλεύθερων» ἐργατῶν, πού δουλεύουν στά ἐργοστάσια καί τίς φάμπρικες. Συνεπῶς, μπορεῖ νά κρίνει κανεῖς μέ πόσο περιορισμό τῶν ἀναγκῶν, μέ πόση πτώση τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου ὡς τήν κατάστασι τῆς ἀθλιότητος ἐξαγοράζεται ἡ περιβόητη «αὐτοτέλεια» τοῦ ρώσου βιοτέχνη, «ἡ βασισμένη στίς ἀρχές τῆς ὀργανικῆς σύνδεσης τῶν βιοτεχνικῶν ἐπαγγελμάτων μέ τή γεωργία»!

γ) Στούς «μεσαιούς» βιοτέχνες, συμπεριλάβαμε τίς οἰκογένειες πού ἔχουν εἰσόδημα ἀπό 100 ὡς 300 ρούβλια, κατά μέσο ὄρο γύρω στά 180 ρούβλια κατά οἰκογένεια. Τέτιοι εἶναι περίπου τό ἓνα τέταρτο τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν βιοτεχνῶν (24,1%). Καί τό ἀπόλυτο εἰσόδημά τους εἶναι πολύ, πάρα πολύ μικρό: ἂν ὑπολογίσουμε ἀπό 2,5 ἐργάτες-μέλη τῆς οἰκογένειας κατά ἐργαστήρι, θά ἔχουμε περίπου 72 ρούβλια κατά ἐργάτη-μέλος τῆς οἰκογένειας — ποσό πολύ ἀνεπαρκές, πού δέ θά τό ζηλέψει κανένας ἐργοστασιακός ἐργάτης. Σέ σύγκριση ὁμως μέ τή μάζα τῶν βιοτεχνῶν τό ποσό αὐτό παρουσιάζεται ἀρκετά σημαντικό! Ἀποδείχεται ὅτι κι αὐτή ἡ τόσο πενιχρή «εὐπορία» δέν ἀποχτιέται παρά μόνο σέ βάρος ἄλλωνοῦ: ἡ πλειοψηφία τῶν βιοτεχνῶν τῆς κατηγορίας αὐτῆς διατηρεῖ πιά μισθωτούς ἐργάτες (περίπου τά 85% τῶν νοικοκυρέων ἔχουν μισθωτούς ἐργάτες καί κατά μέσο ὄρο στό καθένα ἀπό τά 2016 ἐργαστήρια ἀναλογεῖ πάνω ἀπό ἓνας μισθωτός ἐργάτης). Συνεπῶς, γιά ν' ἀποσπαστεῖ κανεῖς ἀπό τή μάζα τῶν βιοτεχνῶν, πού τοὺς δέρνει ἡ φτώχεια, πρέπει, πάνω στό ἔδαφος τῶν σημερινῶν ἐμπορευματοικῶν - κεφαλαιοκρατικῶν σχέσεων, νά καταχτᾶ γιά τόν ἑαυτό του τήν «εὐπορία» ἀπό τοὺς ἄλλους, νά κατεβαίνει σέ οἰκονομικό ἀγῶνα, νά ἐκτοπίζει ἀκόμα πιό πολύ πρός τά πίσω τή μάζα τῶν μικροβιοτεχνῶν, νά μετατρέπεται σέ μικροαστό. Εἶτε ἀθλιότητα καί πτώσι ὡς τό nec plus ultra* τοῦ βιοτι-

* —ὡς τά ἔσχατα ὄρια. Ἡ Σύντ.

κοῦ ἐπιπέδου, εἴτε (γιά τή μειοψηφία) δημιουργία τῆς δικῆς τῆς (ἐξαιρετικά πενιχρῆς) εὐημερίας σέ βάρος ἄλλου, — αὐτό εἶναι τό δίλημμα, πού βάζει μπροστά στούς μικροβιοτέχνες ἡ ἐμπορευματική παραγωγή. Αὐτό λένε τά γεγονότα.

δ) Στήν κατηγορία τῶν εὐπορῶν βιοτεχνῶν ἀνήκουν μόνον τά 3,8% τῶν οἰκογενειῶν μέ μέσο εἰσόδημα γύρω στά 385 ρούβλια καί γύρω στά 100 ρούβλια κατά ἐργάτη-μέλος τῆς οἰκογένειας (ὑπολογίζοντας ὅτι ἐδῶ ἀνήκουν οἱ νοικοκυρέοι μέ 4 καί 5 ἐργάτες-μέλη τῆς οἰκογένειας κατά ἐργαστήρι). Τό εἰσόδημα αὐτό, πού εἶναι διπλάσιο ἀπό τό χρηματικό εἰσόδημα τοῦ μισθωτοῦ ἐργάτη, στηρίζεται πιά στή σημαντική χρησιμοποίηση μισθωτῆς ἐργασίας: ὅλα τά ἐργαστήρια αὐτῆς τῆς κατηγορίας διατηροῦν μισθωτούς ἐργάτες, κατά μέσο ὄρο γύρω στά 3 ἄτομα κατά ἐργαστήρι.

ε) Οἱ πλούσιοι βιοτέχνες, μέ μέσο εἰσόδημα 820 ρούβλια κατά οἰκογένεια, εἶναι συνολικά 1,9%. Ἐδῶ πρέπει νά συμπεριληφθοῦν ἐνμέρει τά ἐργαστήρια μέ 5 ἐργάτες - μέλη τῆς οἰκογένειας, ἐνμέρει τά ἐργαστήρια πού δέν ἔχουν καθόλου ἐργάτες-μέλη τῆς οἰκογένειας, δηλ. πού βασίζονται ἀποκλειστικά στή μισθωτή ἐργασία. Ὑπολογίζοντας ἕναν ἐργάτη-μέλος τῆς οἰκογένειας, ἔχουμε περίπου 350 ρούβλια εἰσόδημα. Τό μεγάλο εἰσόδημα, πού ἔχουν αὐτοί οἱ «βιοτέχνες» ἐξαρτιέται ἀπό τό μεγαλύτερο ἀριθμό μισθωτῶν ἐργατῶν, πού κατά μέσο ὄρο εἶναι γύρω στά 10 ἄτομα κατά ἐργαστήρι*. Αὐτοί εἶναι πιά μικροεργοστασιάρχες, ἰδιοχτῆτες κεφαλαιοκρατικῶν ἐργαστηρίων, καί ἡ κατάταξή τους στούς «βιοτέχνες» μαζί μέ τούς βιοτέχνες πού δέ χρησιμοποιοῦν μισθωτή ἐργασία, μαζί μέ τούς χειροτέχνες τοῦ χωριοῦ, ἀκόμα καί μέ κείνους πού δουλεύουν στό σπίτι τους γιά τούς ἐργοστασιάρχες (κάποτε, ὅπως θά δοῦμε παρακάτω, γιά τούς ἴδιους αὐτούς πλούσιους βιοτέχνες!) — δείχνει ἀπλῶς, ὅπως τό τονίσαμε ἤδη, πόσο ἀσαφῆς καί ἀόριστος εἶναι ὁ ὄρος «βιοτέχνης».

Κλείνοντας τήν ἀνάλυση τῶν στοιχείων τῆς βιοτεχνικῆς ἀπογραφῆς γιά τά εἰσοδήματα τῶν βιοτεχνῶν, εἶναι ἀνάγκη νά σημειώσουμε καί τά παρακάτω. Μποροῦν νά μᾶς ποῦν, ὅτι ἡ συγκέντρωση τῶν εἰσοδημάτων στά βιοτεχνικά ἐπαγγέλ-

* Ἀπό τά 2 228 ἐργαστήρια μέ μισθωτούς ἐργάτες, πού ὑπάρχουν σ' αὐτά τά 28 βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα, τά 46 ἐργαστήρια ἔχουν ἀπό 10 καί πάνω μισθωτούς ἐργάτες, συνολικά 887 μισθωτούς ἐργάτες, δηλ. κατά μέσο ὄρο ἀπό 19,2 μισθωτούς ἐργάτες τό ἐργαστήρι.

ματα αποδείχεται όχι και πολύ σημαντική: τά 5,7% τών εργαστηρίων έχουν τά 26,5% τοῦ εισοδήματος και τά 29,8% τών εργαστηρίων έχουν τά 64,4% τοῦ εισοδήματος. Θ' ἀπαντήσουμε σ' αὐτό, πρῶτον, ὅτι κι αὐτή ἡ συγκέντρωση ἀποδείχνει ὅτι εἶναι πέρα γιά πέρα ἀκατάλληλες και ἀντεπιστημονικές οἱ γενικές κρίσεις γιά τό «βιοτέχνη» και οἱ «μέσοι» ἀριθμοί γι' αὐτόν. Δεύτερο, δέν πρέπει νά μᾶς διαφεύγει ὅτι σ' αὐτά τά στοιχεῖα δέν συμπεριλήφθηκαν οἱ προαγοραστές, και γι' αὐτό τό λόγο ἡ κατανομή τών εισοδημάτων δέν εἶναι καθόλου ἀκριβής. Εἶδαμε ὅτι 2 346 οἰκογένειες και 5 628 ἐργάτες ἐργάζονται γιά προαγοραστές (3η ὑποομάδα), συνεπῶς, τά κύρια εισοδήματα τά παίρνουν ἐδῶ οἱ προαγοραστές. Ἡ ἀφαίρεσή τους ἀπό τόν ἀριθμό τών βιοτεχνῶν εἶναι μιά μέθοδος πέρα γιά πέρα τεχνητή και ἐντελῶς ἀδικοιολόγητη. Ὅπως θά ἦταν λάθος νά περιγράψει κανεῖς τίς οικονομικές σχέσεις στή μεγάλη ἐργοστασιακή βιομηχανία χωρίς ν' ἀναφέρει τό μέγεθος τών εισοδημάτων τών ἐργοστασιαρχῶν, ἔτσι εἶναι λάθος νά περιγράψει τήν οικονομία τῆς «βιοτεχνικῆς» παραγωγῆς χωρίς ν' ἀναφέρει τά εισοδήματα τών προαγοραστῶν, — εισοδήματα, πού προέρχονται ἀπό τήν ἴδια παραγωγή, μέ τήν ὁποία ἀσχολοῦνται και οἱ βιοτέχνες: τά εισοδήματα, πού ἀποτελοῦν μέρος τῆς ἀξίας τών προϊόντων τών βιοτεχνῶν. Συνεπῶς, ἔχουμε δίκιο και εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά βγάλουμε τό συμπέρασμα ὅτι ἡ πραγματική κατανομή τών εισοδημάτων στή βιοτεχνική παραγωγή εἶναι ἀσύγκριτα πῶ ἀνισόμετρη ἀπ' αὐτή πού δείξαμε παραπάνω, γιατί λείπουν ἀπ' αὐτήν οἱ κατηγορίες τών πῶ μεγάλων παραγωγῶν.

ΑΡΘΡΟ ΤΡΙΤΟ

VI). Τί είναι ὁ προαγοραστής;— VII. «Εὐχάριστα φαινόμενα» στή βιοτεχνική παραγωγή.—VIII. Τό πρόγραμμα βιομηχανικῆς πολιτικῆς τῶν ναρόντικων)

VI. ΤΙ ΕΙΝΑΙ Ο ΠΡΟΑΓΟΡΑΣΤΗΣ;

Προαγοραστές ὀνομάσαμε πῶ πάνω τούς πῶ μεγάλους παραγωγούς. Ἀπό τή συνηθισμένη ναροντικιστική ἄποψη αὐτό ἀποτελεῖ ἀίρεση. Σέ μᾶς ἔχουν συνηθίσει νά θεωροῦν τόν προαγοραστή σάν κάτι πού βρίσκεται ἔξω ἀπό τήν παραγωγή, σάν κάτι φερμένο ἀπ' ἔξω, σάν κάτι τό ξένο πρὸς τήν ἴδια τή βιομηχανία, σάν κάτι πού ἐξαρτιέται «μόνο» ἀπό τήν ἀνταλλαγῆ.

Ἐδῶ δέν εἶναι ὁ τόπος νά σταθοῦμε λεπτομερειακά στά θεωρητικά λάθη αὐτῆς τῆς ἄποψης, πού στηρίζεται στή μὴ κατανόηση τοῦ γενικοῦ καί βασικοῦ ὑπόβαθρου, τῆς βάσης, τοῦ φόντου τῆς σύγχρονης βιομηχανίας (μαζί καί τῆς βιοτεχνίας), καί συγκεκριμένα τῆς ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας, ὅπου τό ἐμπορικό κεφάλαιο ἀποτελεῖ ἀπαραίτητο συστατικό μέρος κι ὄχι τυχαία καί ξένη προσθήκη. Ἐδῶ πρέπει νά ἐπιμείνουμε στά γεγονότα καί στά στοιχεῖα τῆς βιοτεχνικῆς ἀπογραφῆς, καί καθήκον μας θά εἶναι τώρα νά ἐξετάσουμε καί ν' ἀναλύσουμε αὐτά τά στοιχεῖα πού ἀφοροῦν τούς προαγοραστές. Ὁ ξεχωρισμός τῶν βιοτεχνῶν, πού ἐργάζονται γιά προαγοραστές, σέ εἰδική ὑποομάδα (3η) ἀποτελεῖ ὄρο πού διευκολύνει τήν ἐξέταση αὐτή. Στό ζήτημα αὐτό ὅμως ὑπάρχουν πολὺ περισσότερα κενά καί σημεῖα πού δέν ἐξετάστηκαν, πρᾶγμα πού κάνει ἀρκετά δύσκολη τήν ἐξέτασή του. Δέν ὑπάρχουν στοιχεῖα γιά τόν ἀριθμό τῶν προαγοραστῶν, γιά τούς μεγάλους καί μικροὺς προαγοραστές, γιά τή σύνδεσή τους μέ τούς εὐπορους βιοτέχνες (σύνδεση προέλευσης· σύν-

δεση τῶν ἐμπορικῶν πράξεων τοῦ προαγοραστῆ με τὴν παραγωγή στὸ ἐργαστήριό του κτλ.), γιὰ τὸ νοικοκυριό τῶν προαγοραστῶν. Οἱ ναροντικιστικὲς προλήψεις, πού ξεχωρίζουν τὸν προαγοραστή σάν κάτι τὸ ἔξω ἀπὸ τὴν παραγωγή ἐμπόδισαν τοὺς περισσότερους ἐρευνητὲς τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς νὰ θέσουν τὸ ζήτημα τοῦ νοικοκυριοῦ τῶν προαγοραστῶν, κι ὁμως εἶναι ὀλοφάνερο, ὅτι γιὰ ἕναν οἰκονομολόγο αὐτὸ εἶναι τὸ πρῶτο καὶ κύριο ζήτημα. Εἶναι ἀνάγκη νὰ μελετηθεῖ λεπτομερειακὰ καὶ ἐπισταμένα, πῶς *διαχειρίζεται τὸ νοικοκυριό* τοῦ ὁ προαγοραστή, πῶς σχηματίζεται τὸ κεφάλαιό του, πῶς δρᾷ αὐτὸ τὸ κεφάλαιο στὴ σφαῖρα τῆς ἀγορᾶς τῶν πρώτων ὑλῶν καὶ τῆς πούλησης τῶν προϊόντων, ποιοὶ εἶναι οἱ ὁροι (οἱ κοινωνικοοικονομικοὶ) τῆς λειτουργίας τοῦ κεφαλαίου σ' αὐτὲς τίς σφαῖρες, πόσο μεγάλα εἶναι τὰ ἔξοδα τοῦ προαγοραστῆ γιὰ τὴν ὀργάνωση τῆς ἀγορᾶς καὶ τῆς πούλησης, πῶς κατανέμονται αὐτὰ τὰ ἔξοδα σὲ ἐξάρτηση ἀπὸ τὸ μέγεθος τοῦ ἐμπορικοῦ κεφαλαίου κι ἀπὸ τὸ μέγεθος τῆς ἀγορᾶς καὶ τῆς πούλησης, ποιὲς συνθῆκες ἐπιβάλλουν κάποτε τὴ μερικὴ ἐπεξεργασία τῶν πρώτων ὑλῶν στὰ ἐργαστήρια τοῦ προαγοραστῆ καὶ τὴν παράδοσή τους σὲ συνέχεια στοὺς ἐργάτες πού δουλεύουν στὸ σπίτι γιὰ παραπέρα ἐπεξεργασία (καὶ μάλιστα ἡ τελικὴ ἐπεξεργασία γίνεται κάποτε πάλι ἀπὸ τὸν προαγοραστή) ἢ τὴν πούληση τῶν πρώτων ὑλῶν στοὺς μικροβιοτέχνες γιὰ ν' ἀγοράζει ἔπειτα τὰ προϊόντα τους στὴν ἀγορά. Εἶναι ἀνάγκη νὰ συγκρίνουμε τὴν ἀξία τῆς παραγωγῆς τοῦ προϊόντος ἀπὸ τὸ μικροβιοτέχνη, ἀπὸ τὸ μεγάλο βιοτέχνη στὸ ἐργαστήρι, πού συνενώνει κάμποσους μισθωτοὺς ἐργάτες, καὶ ἀπὸ τὸν προαγοραστή, πού μοιράζει τὸ ὑλικὸ γιὰ ἐπεξεργασία στὰ σπίτια. Εἶναι ἀνάγκη νὰ πάρουμε σάν μονάδα ἐρευνας κάθε *ἐπιχείρηση*, δηλ. κάθε προαγοραστή χωριστά, νὰ καθορίσουμε τὸν ὄγκο τῶν συναλλαγῶν του, τὸν ἀριθμὸ τῶν ἀτόμων πού ἐργάζονται γι' αὐτὸν στὸ ἐργαστήρι ἢ στὰ ἐργαστήρια καὶ στὰ σπίτια, τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐργατῶν πού ἀπασχολεῖ γιὰ τὴ συγκέντρωση πρώτων ὑλῶν, τὴ διατήρησή τους, καθὼς καὶ τὴ συντήρηση τῶν προϊόντων καὶ τὴν πούλησή τους. Εἶναι ἀνάγκη νὰ συγκρίνουμε τὴν τεχνικὴ τῆς παραγωγῆς (τὴν ποσότητα καὶ τὴν ποιότητα τῶν ἐργαλείων καὶ τῶν μηχανισμῶν, [τὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας κτλ.) στὸ μικρονοικοκύρη, στὸν ἰδιοκτήτη ἐργαστηρίου με μισθωτοὺς ἐργάτες καὶ στὸν προαγοραστή. Μόνο μιά τέτια *οἰκονομικὴ ἐρευνα* μπορεῖ νὰ δώσει ἀκριβῆ ἐπιστημονικὴ

ὕπάντηση στό ἐρώτημα, τί εἶναι ὁ προαγοραστής, στό ἐρώτημα ποιά εἶναι ἡ σημασία του στήν οἰκονομία, ἡ σημασία του στήν ἱστορική ἐξέλιξη τῶν μορφῶν βιομηχανίας τῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς. Ἡ ἔλλειψη τέτιων στοιχείων σέ μιὰ ἐργασία ἀφιερωμένη στίς συνοψίσεις τῆς ἀπογραφῆς κατά νοικοκυριό, πού μελέτησε λεπτομερειακά ὄλα αὐτά τά ζητήματα σχετικά μέ τόν κάθε βιοτέχνη, δέν μπορεῖ παρά νά θεωρηθεῖ μεγάλο κενό. Ἀκόμα κι ἂν εἶχε ἀποδειχτεῖ (γιά διάφορους λόγους) ὅτι εἶναι ἀδύνατη ἡ καταγραφή καί ἡ μελέτη τῆς ἐπιχείρησης τοῦ κάθε προαγοραστή, — πολλὰ ἀπό τά προαναφερόμενα στοιχεῖα θά μπορούσαν νά βγοῦν ἀπό τά στοιχεῖα γιά τά νοικοκυριά τῶν βιοτεχνῶν, πού ἐργάζονται γιά προαγοραστῆς. Ἀντί γι' αὐτό βρίσκουμε στό «Δοκίμιο» μόνον τίς τριμμένες ναροντικιστικές φράσεις, ὅτι ὁ «κουλάκος» «ἀπό τήν ἴδια τή φύση του εἶναι ξένος πρός τήν παραγωγή» (σελ. 7), μάλιστα στούς κουλάκους κατατάσσουν ἀπό τό ἕνα μέρος καί τούς προαγο ἀστῆς καί τά ἐργαστήρια συναρμολόγησης, καί ἀπό τό ἄλλο, τούς τοκογλύφους· ὅτι «ἡ μισθωτή ἐργασία δέν κυριαρχεῖται ἀπό τήν τεχνική τῆς συγκέντρωση, ὅπως εἶναι ἡ φάμπρικα» (;), ἀλλά ἀπό τή χρηματική ἐξάρτηση τῶν βιοτεχνῶν... μιὰ ἀπό τίς κουλάκικες μορφές» (309-310), ὅτι «ἡ πηγὴ ἐκμετάλλευσης τῆς ἐργασίας... δέν βρίσκεται στή λειτουργία τῆς παραγωγῆς, ἀλλά στή λειτουργία τῆς ἀνταλλαγῆς» (101), ὅτι στό βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα ὑπάρχει συχνά ἡ «κεφαλαιοκρατικοποίηση τοῦ προτσῆς τῆς ἀνταλλαγῆς» κι ὄχι ἡ «κεφαλαιοκρατικοποίηση τῆς παραγωγῆς» (265). Ἐμεῖς, φυσικά, δέ σκεφτόμαστε νά κατηγορήσουμε τούς ἐρευνητές τοῦ «Δοκιμίου» γιά αὐτοτέλεια: αὐτοὶ ἀπλῶς ἀντέγραψαν ἀτόφια τά ἀποφθέγματα, πού μέ τόση ἀφθονία εἶναι σκορπισμένα, λογουχάρη, στά ἔργα τοῦ «γνωστοῦ μας» κ. Β. Β.

Γιά νά ἐκτιμήσουμε τήν πραγματική σημασία τέτιων φράσεων, ἀρκεῖ νά θυμηθοῦμε ἔστω καί τό γεγονός, ὅτι σ' ἕναν ἀπό τούς κύριους κλάδους τῆς βιομηχανίας μας, καί συγκεκριμένα στήν ὑφαντουργική βιομηχανία, ὁ «προαγοραστής» ἦταν ὁ ἄμεσος πρόδρομος, ὁ πατέρας τοῦ μεγάλου ἐργοστασίου, μέ τή μεγάλη μηχανική παραγωγή. Τό μοῖρασμα νήματος στούς βιοτέχνες γιά ἐπεξεργασία στό σπίτι. Αὐτό ἦταν τό χτές ὄλων τῶν ὑφαντουργικῶν μας ἐπιχειρήσεων· αὐτή ἦταν, συνεπῶς, δουλιά γιά τόν «προαγοραστή», γιά τόν «κουλάκο», πού, ἐπειδή δέν εἶχε δικό του ἐργαστήρι («ἦταν ξέ-

νος πρὸς τὴν παραγωγή»), μοίραζε «ἀπλῶς» τὸ νῆμα καὶ ἔπαιρνε τὰ ἔτοιμα προϊόντα. Οἱ ἀγαθοὶ μας ναρόντικοι οὔτε κἀν προσπάθησαν νὰ μελετήσουν τὴν προέλευση αὐτῶν τῶν προαγοραστῶν, διαδοχικῆ τους σύνδεση μὲ τοὺς κατόχους μικρῶν ἐργαστηρίων, τὸ ρόλο τους σὰν ὀργανωτῶν τῆς ἀγορᾶς τῶν πρώτων ὑλῶν καὶ τῆς πούλησης τοῦ προϊόντος, τὸ ρόλο τοῦ κεφαλαίου τους, πού συγκεντρώνει τὰ μέσα παραγωγῆς, πού συνενώνει σ' ἓνα μέρος τίς μάζες τῶν σκόρπιων μικροβιοτεχνῶν, πού εἰσάγει τὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας κι ἐτοιμάζει τὰ στοιχεῖα τῆς ἐπίσης μεγάλης, ὅμως μηχανικῆς πιά, παραγωγῆς. Οἱ ἀγαθοὶ ναρόντικοι περιορίζονται στό νὰ θρηνοῦν καὶ νὰ ὀδύρονται γι' αὐτὸ τὸ «θλιβερό», «τεχνητὸ» κτλ., κτλ. φαινόμενο, παρηγοροῦνταν μὲ τὸ ὅτι αὐτὸ εἶναι «κεφαλαιοκρατικοποίηση μόνον» τοῦ προτσῆς τῆς ἀνταλλαγῆς καὶ ὄχι τῆς παραγωγῆς, ἔκαναν γλυκερές συζητήσεις γιὰ «ἄλλους δρόμους γιὰ τὴν πατρίδα», — ἐνῶ στό ἴδιο διάστημα οἱ «τεχνητοὶ» καὶ «ἀνεδαφικοὶ» «κουλάκοι» τραβοῦσαν τὸ δρόμο τους, καὶ μάλιστα τὸν παλιὸ τους δρόμο, ἐξακολουθοῦσαν νὰ συγκεντρώνουν κεφάλαια, «νὰ συγκεντρώνουν» μέσα παραγωγῆς καὶ παραγωγούς, νὰ διευρύνουν τίς διαστάσεις τῆς ἀγορᾶς πρώτων ὑλῶν, νὰ ἀναπτύσσουν τὸν καταμερισμὸ τῆς παραγωγῆς σὲ μιὰ σειρά χωριστῆς πράξεις (στημόνιασμα, ὕφανση, βάψιμο, φινίρισμα κτλ.) καὶ νὰ μετασχηματίζουν τὴν κομματιασμένη, τὴν τεχνικὰ καθυστερημένη, τὴ βασισμένη στὴ χειρωναχτικὴ ἐργασία καὶ στὴν ὑποδούλωση *κεφαλαιοκρατικὴ μανουφακτούρα σὲ κεφαλαιοκρατικὴ μηχανικὴ βιομηχανία.*

Ἄκριβῶς τὸ ἴδιο προτσῆς συντελεῖται τώρα σ' ἓνα σωρὸ ἀπὸ τὰ λεγόμενα «βιοτεχνικὰ» ἐπαγγέλματά μας, καὶ οἱ ναρόντικοι κατὰ τὸν ἴδιον ἀκριβῶς τρόπο ἀποφεύγουν νὰ μελετήσουν τὴν πραγματικότητα στὴν ἐξέλιξή της, κατὰ τὸν ἴδιον ἀκριβῶς τρόπο ὑποκαθιστοῦν τὸ ζήτημα τῆς προέλευσης τῶν δοσμένων σχέσεων καὶ τῆς ἐξέλιξής τους μὲ τὸ ζήτημα τί θὰ μπορούσε νὰ ὑπάρχει (ἂν δὲν ὑπῆρχε αὐτὸ πού ὑπάρχει), κατὰ τὸν ἴδιον ἀκριβῶς τρόπο παρηγοροῦν τὸν ἑαυτὸ τους λέγοντας ὅτι γιὰ τὴν ὥρα πρόκειται «μόνο» γιὰ προαγοραστῆς, κατὰ τὸν ἴδιον ἀκριβῶς τρόπο ἐξιδανικεύουν καὶ ἐξωραΐζουν τίς χειρότερες μορφές τοῦ καπιταλισμοῦ, χειρότερες καὶ μὲ τὴν ἔννοια τῆς τεχνικῆς καθυστέρησης, καὶ μὲ τὴν ἔννοια τῆς οἰκονομικῆς ἀτέλειας, καὶ τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτιστικῆς κατάστασης τῶν ἐργαζομένων μαζῶν.

Ἐὰς δοῦμε τὰ στοιχεῖα τῆς βιοτεχνικῆς ἀπογραφῆς τοῦ Πέρμ. Θὰ προσπαθήσουμε νά συμπληρώσουμε, στό μέτρο πού χρειάζεται, τὰ παραπάνω κενά αὐτῶν τῶν στοιχείων, μέ τό ὕλικό τοῦ προαναφερόμενου βιβλίου «Ἡ βιοτεχνική παραγωγή τοῦ κυβερνεῖου Πέρμ κ.τλ.». Θὰ ξεχωρίσουμε πρῶτ' ἀπ' ὄλα τὰ βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα, μέ τὰ ὁποῖα ἀσχολεῖται ἡ κύρια μάζα τῶν βιοτεχνῶν, πού ἐργάζονται γιά προαγοραστῆς (3ῆ ὑπομάδα). Γιά τό σκοπό αὐτό θὰ χρειαστεῖ νά χρησιμοποιοῦμε καί τό δικό μας πίνακα, πού τ' ἀποτελέσματα του (ὅπως σημειώσαμε πῶς πάνω) δέ συμπίπτουν μέ τούς ἀριθμούς τοῦ «Δοκιμίου».

Ἐπαγγέλματα	Ἀριθμός οἰκογενειῶν, πού ἐργάζονται γιά προαγοραστῆς		
	1 ὁμάδα	II ὁμάδα	Σύνολο
Τσαγκαρική	31	605	636
Κετσεδοποιία	607	12	619
Σιδηρουργία	70	412	482
Χορτοπλεχτική	132	10	142
Ἐπιπλοποιία	38	49	87
Ἀμαξοποιία	32	28	60
Ραφτική	4	42	46
Συνολικά στά 7 βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα	914	1 158	2 072
Συνολικός ἀριθμός τῶν βιοτεχνῶν τῆς 3ῆς ὑπομάδας	1 016	1 320	2 336

Κι ἔτσι, περίπου τὰ $\frac{9}{10}$ τῶν βιοτεχνῶν, πού ἐργάζονται γιά προαγοραστῆς, εἶναι συγκεντρωμένοι στά 7 παραπάνω βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα. Κι αὐτά θά ἐξετάσουμε πρῶτ' ἀπ' ὄλα.

Θ' ἀρχίσουμε ἀπό τήν τσαγκαρική. Ἡ τεράστια πλειοψηφία τῶν τσαγκαράδων πού ἐργάζονται γιά προαγοραστῆς, εἶναι συγκεντρωμένοι στό νομό Κουνγκούρ, στό κέντρο τῆς παραγωγῆς δερμάτων στό κυβερνεῖο Πέρμ. Πάρα πολλοί βιοτέχνες ἐργάζονται γιά τούς ἰδιοκτῆτες ἐργοστασίων βυρσοδεψίας: στή σελ. 87 τοῦ «Δοκιμίου» ἀναφέρονται 8 προαγοραστῆς, γιά τούς ὁποίους ἐργάζονται 445 ἐργαστήρια*. Ὅλοι αὐτοί οἱ προαγοραστῆς εἶναι «ἀπό πάπου πρός πάπον» βυρσοδέ-

* Καί ἀπ' αὐτούς γιά 2 προαγοραστῆς (τόν Πονομαριόφ καί τόν Φομίνσκι) ἐργάζονται 217 ἐργαστήρια. Συνολικά στό νομό Κουνγκούρ 470 ἐργαστήρια τσαγκαράδων ἐργάζονται γιά προαγοραστῆς.

ψες ἐργοστασιάρχες καί τὰ ὀνόματά τους μπορεῖ νά τά βρεῖ κανεῖς στὸν «Ὁδηγὸ γιὰ τίς φάμπρικες καί τὰ ἐργοστάσια» τοῦ 1890, τοῦ 1879 καί στίς σημειώσεις τῆς «Ἐπετηρίδας τοῦ ὑπουργείου Οἰκονομικῶν». Τεύχος I, 1869. Οἱ βυρσοδέψες ἐργοστασιάρχες κόβουν τὰ δέρματα καί τὰ παραδίδουν κομμένα γιὰ ράψιμο στοὺς «βιοτέχνες». Τό πέρασμα τῶν ψιδιῶν γίνεται εἰδικά ἀπὸ μερικές οἰκογένειες κατὰ παραγγελία τῶν ἐργοστασιάρχων. Γενικά μὲ τὴν ἐργοστασιακὴ παραγωγή δερμάτων συνδέονται πολλὰ «βιοτεχνικά» ἐπαγγέλματα, δηλ. πολλές δουλιές γίνονται στό σπίτι. Τέτια ἐπαγγέλματα εἶναι: 1) ἡ τελικὴ κατεργασία τῶν δερμάτων· 2) τὸ ράψιμο τῶν παπουτσιῶν· 3) τὸ κόλλημα μικρῶν κομματιῶν ἀπὸ δέρμα κατὰ στρώματα γιὰ τακούνια· 4) τὸ ἐπάγγελμα πού φτιάχνει τίς βίδες γιὰ τὰ ὑποδήματα· 5) τὸ ἐπάγγελμα πού φτιάχνει πρόκες γιὰ τὰ ὑποδήματα· 6) ἡ κατασκευὴ καλαποδιῶν γιὰ τὰ ὑποδήματα· 7) ἡ παραγωγή στάχτης γιὰ τὰ ἐργοστάσια βυρσοδεψίας· 8) ἡ παραγωγή «δεψικοῦ ὑλικοῦ» (ἀπὸ φλούδα ἰτιάς) γιὰ τὰ ἴδια ἐργοστάσια. Τὰ ἀπορρίμματα τῆς βυρσοδεψίας τὰ ἐπεξεργάζονται τὰ βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα παραγωγῆς κετσέδων καί κόλας («Βιοτεχν. παραγ.», III, σελ. 3-4 κ.ά.). Ἐκτός ἀπὸ τὸ λεπτομερειακὸ καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας (δηλ. τὸ χωρισμὸ τῆς παραγωγῆς ἐνὸς πράγματος σὲ κάμποσες πράξεις, πού ἐκτελοῦνται ἀπὸ διάφορα πρόσωπα) σ' αὐτὸ τὸν κλάδο παραγωγῆς ἀναπτύχθηκε καί ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας κατὰ εἶδος ἐμπορεύματος: κάθε οἰκογένεια (κάποτε μάλιστα καί κάθε δρόμος ἐνὸς βιοτεχνικοῦ χωριοῦ) παράγει ἓνα εἶδος ὑποδημάτων. Θ' ἀναφέρουμε σάν ἀξιοπερίεργο τὸ γεγονός ὅτι στό βιβλίον «Βιοτεχν. παραγ. κτλ.» «ἡ βυρσοδεψικὴ παραγωγή τοῦ Κουνγκούρ» χαρακτηρίζεται σάν «ὁ κλασικὸς ἐκφραστής τῆς ἰδέας τῆς ὀργανικῆς σύνδεσης τῆς ἐργοστασιακῆς καί τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς πρὸς τὸ συμφέρον καί τῶν δύο» (sic!)... τὸ ἐργοστάσιο συνάπτει κανονικὴ (sic!) συμμαχία μὲ τὴ βιοτεχνικὴ παραγωγή, ἀποβλέποντας πρὸς τὸ συμφέρον του (ἀκριβῶς!) ὄχι στὴν ἀνάπτυξη... ἀλλὰ στὴν ἀνάπτυξη τῶν δυνάμεων τῆς (III, σελ. 3). Λογουχάρη ὁ ἐργοστασιάρχης Φομίνσκι πῆρε στὴν ἐκθεση τοῦ Αἰκατερινμπούργκ, τὸ 1887, χρυσὸ μετάλλιον ὄχι μόνο γιὰ τὴν ἄριστη κατεργασία τῶν δερμάτων, ἀλλὰ καί «γιὰ τὴ μεγάλη παραγωγή, πού δίνει μεροκάματα στό γύρω πληθυσμό» (ibid*, σελ. 4, ἡ ὑπογράμμισή εἶναι τοῦ συγγραφέα).

* — ibidem — στό ἴδιο. Ἡ Σύντ.

Καί συγκεκριμένα, από τούς 1450 ἐργάτες του οἱ 1300 ἐργάζονται στό σπίτι σ' ἕναν ἄλλον ἐργοστασιάρχη, στό Σαρτακόφ, 100 ἄτομα ἀπό τά 120 ἐργάζονται στό σπίτι κτλ. Συνεπῶς, οἱ ἐργοστασιάρχες τοῦ Πέρμ συναγωνίζονται μέ μεγάλη ἐπιτυχία τή ναρόντικη διανοήση στό ἔργο τῆς ἐμφύτευσης καί τῆς ἀνάπτυξης τῶν βιοτεχνικῶν ἐπαγγελμάτων...

Ἐντελῶς ἀνάλογη εἶναι καί ἡ ὀργάνωση τῆς τσαγκαρικῆς στό νομό Κρασνοουφίμσκ («Βιοτεχν. παραγ.», I, 148-149): κι ἐδῶ οἱ βυρσοδέψες ἐργοστασιάρχες κατασκευάζουν ἀπό τά δέρματά τους ὑποδήματα, ἐνμέρει στά ἐργαστήριά τους, ἐνμέρει δίνοντας δουλιά στό σπίτι ἕνας ἀπό τούς μεγάλους ιδιοκτήτες ἐργαστηρίων βυρσοδεψίας καί τσαγκαρικῆς ἔχει περίπου 200 μόνιμους ἐργάτες.

Τώρα μπορούμε νά σχηματίσουμε μιὰ ἀρκετά καθαρή εἰκόνα γιά τήν οἰκονομική ὀργάνωση τῆς τσαγκαρικῆς καί πολλῶν ἄλλων «βιοτεχνικῶν» ἐπαγγελμάτων, πού συνδέονται μ' αὐτήν: δέν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρά *παραστήματα* τῶν μεγάλων κεφαλαιοκρατικῶν ἐργαστηρίων («φάμπρικες», σύμφωνα μέ τήν ὀρολογία τῆς ἐπίσημης στατιστικῆς μας), δέν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρά *μερικότερες ἐργασίες* τῶν μεγάλων κεφαλαιοκρατικῶν ἐργασιῶν κατὰ τήν κατεργασία τῶν δερμάτων. Οἱ ἐπιχειρηματίες ἔχουν ὀργανώσει τήν ἀγορά τῶν ὑλικῶν σέ μεγάλη κλίμακα, ἔχουν ἰδρύσει ἐργοστάσια γιά τήν κατεργασία τῶν δερμάτων καί γιά τήν παραπέρα κατεργασία τους ἔχουν δημιουργήσει ὀλόκληρο σύστημα, πού βασιζέται στόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας (σάν ὄρο τεχνικό) καί στή μισθωτή ἐργασία (σάν ὄρο οἰκονομικό): ἄλλες δουλιές τίς κάνουν στά ἐργαστήριά τους (τό κόψιμο τῶν παπουτσιῶν), ἄλλες στά σπίτια τους οἱ «βιοτέχνες» πού ἐργάζονται γι' αὐτούς τούς ἐπιχειρηματίες: οἱ ἐπιχειρηματίες καθορίζουν τίς διαστάσεις τῆς παραγωγῆς, τό ὕψος τῆς πληρωμῆς κατ' ἀποκοπή, τά εἶδη τῶν παραγόμενων ἐμπορευμάτων, καί τήν ποσότητα τῶν προϊόντων κάθε εἶδους. Αὐτοί ἐπίσης ὀργάνωσαν καί τή χοντρική πούληση τοῦ προϊόντος. Εἶναι ὀλοφάνερο, ὅτι σύμφωνα μέ τήν ἐπιστημονική ὀρολογία δέν πρόκειται παρά γιά *κεφαλαιοκρατική μανουφακτούρα*, πού ἐνμέρει περνᾷ πιά σέ ἀνώτερη μορφή, στή μορφή τῆς *φάμπρικας* (καί συγκεκριμένα στό μέτρο πού στήν παραγωγή χρησιμοποιοῦνται μηχανές καί συστήματα μηχανῶν: τά μεγάλα ἐργοστάσια βυρσοδεψίας ἔχουν ἀτμοκινητήρες). Τό νά ξεχωρίζει κανεῖς ὀρισμένα μέρη τῆς μανουφακτούρας αὐτῆς σάν ἰδιαίτερη «βιοτεχνική» μορφή

παραγωγής αποτελεί όλοφάνερα άνοησία, πού συγκαλύπτει τό βασικό γεγονός τής κυριαρχίας τής μισθωτής έργασίας και τής ύποταξης όλης τής παραγωγής τής βυρσοδεψίας και τής τσαγκαρικής στό μεγάλο κεφάλαιο. Άντί νά κάνουν κωμικούς συλλογισμούς ότι γι' αυτό τό βιοτεχνικό έπάγγελμα θά ήταν εύχής έργο ή «συνεταιριστική όργάνωση τής άνταλλαγής» (σελ. 93 τοϋ «Δοκιμίου»), θά ήταν προτιμότερο νά μελετήσουν πió έπισταμένα τήν πραγματική όργάνωση τής παραγωγής, νά μελετήσουν τίς συνθήκες, πού άναγκάζουν τούς έργοστασιάρχες νά προτιμοϋν τό μοίρασμα τής δουλιās στά σπίτια. Οί έργοστασιάρχες βρίσκουν τό σύστημα αυτό άναμφισβήτητα πió συμφέρον γιά τόν έαυτό τους, και θά τό καταλάβουμε αυτό, άν θυμηθοϋμε τά χαμηλά μεροκάματα τών βιοτεχνών γενικά, και ειδικά τών βιοτεχνών γεωργών και τών βιοτεχνών τής 3ης ύποομάδας. Μοιράζοντας τό ύλικό στά σπίτια, οί έπιχειρηματίες φτηναίνουν έτσι τό μισθό έργασίας, κάνουν οικονομία στά έξοδα γιά χτίρια, ένμέρει στα έξοδα γιά τά έργαλεία και γιά τήν επίβλεψη, άπαλλάσσονται από τίς όχι πάντα εύχάριστες διεκδικήσεις, πού ύποβάλλονται στόν έργοστασιάρχη (αυτοί δέν είναι έργοστασιάρχες, αλλά έμποροι!), εξασφαλίζουν έργάτες πió σκόρπιους, πió χωρισμένους. λιγότερο ίκανούς γιά άυτοϋπεράσπιση, εξασφαλίζουν δωρεάν έπιστάτες γι' αυτούς τούς έργάτες — ένα είδος «ζαγκλόντ» ή «μικρομαστόρους» (πρόκειται γιά τεχνικούς όρους τής ύφαντουργικής βιομηχανίας μας στό σύστημα διανομής νήματος στό σπίτι) στό πρόσωπο τών βιοτεχνών εκείνων πού εργάζονται γιά τούς έπιχειρηματίες και *προσλαμβάνουν γιά δικό τους λογαριασμό μισθωτούς έργάτες* (σέ 636 οίκογένειες τσαγκαράδων, πού εργάζονται γιά προαγοραστés, μετρήθηκαν 278 μισθωτοί έργάτες). Είδαμε πιά από τό γενικό πίνακα ότι αυτοί οί μισθωτοί έργάτες (στήν 3η ύποομάδα) παίρνουν τόν πió χαμηλό μισθό έργασίας. Κι αυτό δέν είναι παράξενο, γιατί ύποβάλλονται σέ διπλή έκμετάλλευση: στήν έκμετάλλευση άπ' αυτόν πού τούς μισθώνει και πού άπομυζά από τούς έργάτες ένα «μικρό όφελος» γιά τόν έαυτό του και στήν έκμετάλλευση από τό βυρσοδέψη έργοστασιάρχη πού μοιράζει τό ύλικό στους μικρονοικοκυρέους. Είναι γνωστό ότι αυτοί οί μικρομαστόροι, πού ξέρουν καλά τίς τοπικές συνθήκες και τίς άτομικές ιδιομορφίες τών έργατών, είναι κυριολεκτικά άνεξάντλητοι στήν έφεύρεση διάφορων πιέσεων, στή χρησιμοποίηση τής ύποδουλωτικής μίσθωσης, τοϋ truck-system¹¹²

κλπ. Είναι γνωστή ή υπέρμετρη διάρκεια τής ἐργάσιμης μέρας σ' αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὰ ἐργαστήρια καί τίς «βιοτεχνικές ἴζμπες», καί δέν μπορούμε παρά νά ἐκφράσουμε τή λύπη μας γιατί ἡ βιοτεχνική ἀπογραφή τοῦ 1894/95 δέν ἔδωσε σχεδόν καθόλου ὑλικά σχετικά μ' αὐτά τὰ σπουδαιότατα ζητήματα, γιά νά φωτιστεῖ τό δικό μας πρωτότυπο sweating-system* μέ τό πλῆθος τούς μεσολαβητές, πού δυναμώνουν τήν πίεση πάνω στους ἐργάτες, μέ τήν πιό ἀνεξέλεγκτη καί ζετσίπωτη ἐκμετάλλευση.

Γιά τήν ὀργάνωση τής κετσεδοποιίας (πού ἔρχεται δεύτερη ὡς πρός τόν ἀπόλυτο ἀριθμό τῶν οἰκογενειῶν, πού ἐργάζονται γιά προαγοραστές) τό «Δοκίμιο» δέ δίνει, δυστυχῶς, σχεδόν κανένα στοιχεῖο. Εἶδαμε ὅτι σ' αὐτό τό βιοτεχνικό ἐπάγγελμα ὑπάρχουν βιοτέχνες μέ δεκάδες μισθωτούς ἐργάτες, δέν ξεκαθαρίστηκε ὅμως ἂν αὐτοί μοιράζουν δουλιά στό σπίτι, δηλ. ἂν κάνουν ἓνα μέρος τῶν ἐργασιῶν ἔξω ἀπό τό ἐργαστήρι τους**. Θά σημειώσουμε μόνο ἓνα γεγονός, πού τό διαπιστώνουν οἱ ἐρευνητές, τό γεγονός ὅτι οἱ ὄροι ὑγιεινῆς στήν κετσεδοποιία εἶναι ἐξαιρετικά ἄσχημοι («Δοκίμιο», σελ. 119, «Βιοτεχν. παραγ.» III, 16) — ἀφόρητη ζέστη, σύννεφα σκόνης, ἀποπνιχτική ἀτμόσφαιρα. Κι αὐτό στίς ἴζμπες τῶν βιοτεχνῶν! Φυσικό ἀποτέλεσμα ὅλης αὐτῆς τῆς κατάστασης εἶναι νά μήν ἀντέχουν οἱ βιοτέχνες περισσότερο ἀπό 15 χρόνια στή δουλιά καί καταντοῦν φυματικοί. Ὁ Ι. Ι. Μολλεσσόν, πού μελέτησε τούς ὑγειονομικούς ὄρους δουλιᾶς, λέει: «Οἱ ἐργάτες ἀπό 13 ὡς 30 χρονῶν ἀποτελοῦν τήν κύρια δύναμη τῶν ἐργατῶν τῆς κετσεδοποιίας. Καί σχεδόν ὅλοι τους διακρίνονται ἀπό τή μεγάλη χλωμάδα, ἀπό τό θαμπό χρῶμα τοῦ δέρματος καί ἀπό τή μαραμένη ὄψη τους, *λές κι ἐξαντλήθηκαν ἀπό ἀρρώστια*» (III, σελ. 145, ἡ ὑπογράμμιση εἶναι τοῦ συγγραφέα). Τό πραχτικό συμπέρασμα τοῦ ἐρευνητῆ εἶναι τό παρακάτω: «Εἶναι ἀνάγκη νά ὑποχρεωθοῦν τ' ἀφεντικά νά χτίζουν ἐργαστήρια (κετσεδοποιεῖα) πολύ μεγαλύτερα, ἔτσι πού σέ κάθε ἐργάτη ν' ἀναλογεῖ ἐκ τῶν προτέρων ἓνας ὀρισμένος καί σταθερός ὄγκος ἀέρα»· «τό ἐργαστήρι πρέπει νά προορίζεται ἀποκλειστικά γιά τή δουλιά. Πρέπει ν' ἀπαγορευτεῖ ρητά νά κοιμοῦν-

* —σύστημα ἀπομύζησης τοῦ ἰδρώτα. *Η Σύντ.*

** Τέτοια εἶναι ἡ ὀργάνωση τῆς κετσεδοποιίας στους νομούς Ἀρζαμάς καί Σεμιόνοφ τοῦ κυβερνεῖου Νίζνι Νόβγκοροντ. Βλ. τίς «Ἔργασίες τῆς ἐπιτροπῆς γιά τή μελέτη τῶν βιοτεχνικῶν ἐπαγγελμάτων» καί τὰ «Υλικά» τῆς στατιστικῆς τοῦ ζέμστρο τοῦ Νίζνι Νόβγκοροντ.

ται τή νύχτα σ' αὐτά οἱ ἐργάτες» (ibid.). Κι ἔτσι οἱ ὑγεινολόγοι γιατροὶ ἀπαιτοῦν γι' αὐτούς τούς βιοτέχνες νά χτιστοῦν ἐργοστάσια καί ν' ἀπαγορευτεῖ ἡ δουλιὰ στό σπίτι. Δέν μποροῦμε παρά νά εὐχηθοῦμε τήν ἐφαρμογή αὐτοῦ τοῦ μέτρου, πού θά προωθοῦσε τήν τεχνική πρόοδο, παραμερίζοντας τό πλῆθος τῶν μεσολαβητῶν, θά ξεκαθάριζε τό δρόμο γιά τή ρύθμιση τῆς ἐργάσιμης μέρας καί τῶν ὄρων ἐργασίας, μέ δύο λόγια, θά παραμέριζε τίς πιό κατάφωρες καταχρήσεις τῆς «λαϊκῆς» μας βιομηχανίας.

Στή χορτοπλεχτική ἀνάμεσα στοὺς προαγοραστὲς φιγουράρει ὁ Μπουτακόφ, ἔμπορος ἀπὸ τὴν Ὀσά, πού εἶχε, σύμφωνα μέ τὰ στοιχεῖα τοῦ 1879, στήν πόλη Ὀσά ἐργοστάσιο χορτοπλεχτικῆς μέ 180 ἐργάτες*. Μήπως ὁ ἐργοστασιάρχης αὐτός πρέπει νά θεωρηθεῖ «ξένος πρὸς τὴν ἴδια τὴν παραγωγή» ἐπειδὴ βρῆκε ὅτι τοῦ συμφέρει καλύτερα νά μοιράζει τὴ δουλιὰ στό σπίτι; Θά ἦταν ἐπίσης ἐνδιαφέρον νά ξέρουμε κατὰ τί διαφέρουν οἱ προαγοραστὲς, πού συμπεριλήφθηκαν στήν κατηγορία τῶν βιοτεχνῶν ἀπὸ τούς «βιοτέχνες» ἐκείνους πού, ἐνῶ δέν ἔχουν ἐργάτες-μέλη τῆς οἰκογένειας, «ἀγοράζουν ταινίες ἀπὸ φλούδια φλαμουριάς καί τίς δίνουν γιά ἐπεξεργασία στοὺς ἐργάτες, πού δουλεύουν μέ τό κομμάτι καί αὐτοὶ φκιάνουν ψάθινα εἶδη καί σακιά μέ δικά τους ἐργαλεῖα» («Δοκίμιο», 152); — αὐτό ἀποτελεῖ παραστατικό παράδειγμα τῆς σύγχυσης, ὅπου ὀδήγησαν τούς ἐρευνητὲς οἱ ναροντικιστικὲς προλήψεις. Οἱ ὄροι ὑγιεινῆς σ' αὐτό τό βιοτεχνικό ἐπάγγελμα εἶναι ἐπίσης κάτω ἀπὸ κάθε κριτική — στενότητα χώρου, ἀκαθαρότητα, σκόνη, ὑγρασία, δυσωδία, πολύωρη ἐργάσιμη μέρα (12-15 ὥρες τό εἰκοσιτετράωρο) — ὅλα αὐτά κάνουν τὰ κέντρα αὐτοῦ τοῦ βιοτεχνικοῦ ἐπαγγέλματος πραγματικὲς «ἐστίες ἐξανθηματικοῦ τύφου»** — πού ἐδῶ ἀκριβῶς ἐφαινοῦντο συχνά.

Σχετικὰ μέ τὴν ὀργάνωση τῆς δουλιᾶς γιά τούς προαγοραστὲς στή σιδηρουργία καί πάλι δέ μαθαίνουμε τίποτε ἀπὸ τό «Δοκίμιο» καί πρέπει νά καταφύγουμε στό βιβλίο «Βιοτεχν. παραγ. κτλ.», πού δίνει μιά ἐξαιρετικά ἐνδιαφέροντα περιγραφή τῆς βιοτεχνικῆς σιδηρουργίας τοῦ Νίζνι-Ταγκίλ. Ἡ

* «Ὁδηγὸς γιά τίς φάμπρικες καί τὰ ἐργοστάσια» τοῦ 1879. Οἱ χορτοπλέχτες, πού ἐργάζονται γιά προαγοραστὲς, εἶναι συγκεντρωμένοι πιό πολὺ στό νομὸ Ὀσά.

** «Δοκίμιο», σελ. 157.

παραγωγή δίσκων και άλλων ειδών είναι μοιρασμένη ανάμεσα σε κάμποσα εργαστήρια: *τά σιδεράδικα* σφυρηλατούν τό σίδηρο, *τά γανωτήρια* τό γανώνουν, *τά βαφεΐα* τό βάφουν. Ορισμένοι βιοτέχνες-άφεντικά έχουν εργαστήρια όλων αυτών των ειδών και, συνεπώς, είναι ιδιοκτήτες μανουφακτούρας καθαρού τύπου. Άλλοι κάνουν στό εργαστήρι τους μιά από τίς πράξεις και κατόπι μοιράζουν τά είδη γιά γάνωμα και βάψιμο στους βιοτέχνες στό σπίτι. Συνεπώς, έδω παρουσιάζεται πολύ παραστατικά ή όμοιογένεια τής οικονομικής όργάνωσης του βιοτεχνικού επαγγέλματος ενώ παράλληλα μοιράζεται ή δουλιά στό σπίτι και σ' ένα άφεντικό ανήκουν κάμποσα ειδικά εργαστήρια. Οί βιοτέχνες-προαγοραστές, πού μοιράζουν τή δουλιά στά σπίτια, ανήκουν στους πίο μεγάλους έπιχειρηματίες (είναι 25 άτομα), πού έχουν όργανώσει κατά τόν πίο συμφερετικό τρόπο τήν άγορά των πρώτων ύλων και τήν πούληση του προϊόντος σε πλατιά κλίμακα: οί 25 αυτοί βιοτέχνες (και μόνον αυτοί) πηγαίνουν στην έμποροπανήγυρη ή έχουν δικά τους πρατήρια. Έκτός άπ' αυτούς, προαγοραστές είναι πιά οί μεγάλοι «έργοστασιάρχες-έμποροι», πού έκθέσανε τά προϊόντα τους στην έκθεση του Αικατερινμπούργκ στό τμήμα φάμπρικες και έργοστάσια: αυτούς ό συγγραφέας του βιβλίου τους συμπεριλαμβάνει στην «έργοστασιακή-βιοτεχνική (sic!) παραγωγή» («Βιοτεχν. παραγ.», I, σελ. 98-99). Γενικά θά έχουμε έτσι μιά έξαιρετικά χαρακτηριστική εικόνα τής κεφαλαιοκρατικής μανουφακτούρας, πού περιπλέκεται μέ τους πίο διαφορετικούς και παράξενους τρόπους μέ τά μικρά εργαστήρια. Γιά νά δείξουμε παραστατικά πόσο λίγο ό χωρισμός των παραγωγών σε «βιοτέχνες» και «έργοστασιάρχες», σε παραγωγούς και «προαγοραστές» βοηθάει νά ξεδιαλύνουμε αυτές τίς πολύπλοκες σχέσεις, θά χρησιμοποιήσουμε τους αριθμούς πού μās δίνει τό προαναφερόμενο βιβλίο και θά παραστήσουμε τίς οικονομικές σχέσεις αυτού του βιοτεχνικού επαγγέλματος μέ τή μορφή πίνακα: (Βλ. Σελ. 403. *Η Σύντ.*).

Και τώρα θά μās πουν ότι οί προαγοραστές, όπως και οί τοκογλύφοι, «είναι ξένοι πρός τήν ίδια τήν παραγωγή», ότι ή κυριαρχία τους σημαίνει άπλώς «κεφαλαιοκρατικοποίηση του προτσές τής ανταλλαγής» και όχι «κεφαλαιοκρατικοποίηση τής παραγωγής»!

Πολύ χαρακτηριστικό παράδειγμα κεφαλαιοκρατικής μανουφακτούρας είναι επίσης ή βιοτεχνική παραγωγή σεντουκιών («Δοκίμιο», σελ. 334-339, «Βιοτεχν. παραγ.», I, σελ.

Αότοτελής παραγωγή για την αγορά				Δουλιά για προαγοραστές				
Έργαστήρια	Έργατες			Σύνολο της παραγωγής σε χιλιάδες ρούβλια	Έργαστήρια	Έργατες		
	Μέλη της οικογένειας	Μισθωτοί	Σύνολο			Μέλη της οικογένειας	Μισθωτοί	Σύνολο
A. «Έργοστασιακή-βιοτεχνική παραγωγή»								
:	:	:	:	60+7	α) 29	51	39	90
(«Έργοστασιάρχες - έμποροι»)					β) 39	53	79	132
B. «Βιοτεχνική παραγωγή»								
25	{(Βιοτέχνες-προαγορασ.)}			95+30	68	104	118	222
16	88	161	249	8				
				163+37				

200 χιλ. ρούβλια -- τό σύνολο της παραγωγής όλης της βιοτεχνικής σιδηρουργίας του Νίζνι-Ταγκίλ

α) βιοτέχνες, εξαρτημένοι όσον αφορά την πούληση.

β) βιοτέχνες, εξαρτημένοι όσον αφορά την πούληση και την παραγωγή.

31-40), πού είναι όργανωμένη μέ τόν παρακάτω τρόπο: κάμποσοι μεγάλοι νοικοκυρέοι, πού έχουν έργαστήρια μέ μισθωτούς έργατες, αγοράζουν τά ύλικά, κατασκευάζουν *ένμέρει* τό προϊόν στά έργαστήριά τους, κυρίως όμως μοιράζουν τό ύλικό στά μικρά είδικά έργαστήρια, ένώ στά δικά τους έργαστήρια συναρμολογούν τά κομμάτια του σεντουκιού και, ύστερα από τήν τελική έπεξεργασία, στέλνουν τό εμπόρευμα στην αγορά. Ο καταμερισμός της έργασίας — αυτός ό χαρακτηριστικός όρος και ή τεχνική βάση της μανουφακτούρας — χρησιμοποιείται στην παραγωγή σε πλατιά κλίμακα: ή κατασκευή όλόκληρου του σεντουκιού χωρίζεται σε 10-12 πράξεις πού ή καθεμιά τους εκτελείται χωριστά από τους μερικούς βιοτέχνες. Η όργάνωση του βιοτεχνικού κλάδου είναι συνένωση των μερικών έργατών (Teilarbeiter, όπως όνομάζονται στο «Κεφάλαιο»¹¹³) κάτω από τις διαταγές του κεφαλαίου. Για ποίο λόγο τό κεφάλαιο προτιμά τή διανομή της δουλιās στα σπίτια από τή δουλιά των μισθωτών έργατών στο έργαστήρι, σ' αυτό δίνουν σαφή άπάντηση τά στοιχεία της βιοτεχνικής άπογραφής του 1894/95 σχετικά μέ τά έργαστήρια του έργοστασίου Νεβιάνσκ του νομού Αικατερινμπούργκ (ένός από τά κέντρα του βιοτεχνικού κλάδου), όπου βλέπουμε πλάι

πλάι και τὰ ἐργαστήρια συναρμολόγησης και τούς ἐργάτες που ἐπεξεργάζονταν τεμάχια τοῦ προϊόντος. Ἡ σύγκριση ἀνάμεσα στὰ πρῶτα και στοὺς δεύτερουσ εἶναι, συνεπῶσ, ἀπόλυτα δυνατή. Παραθέτουμε τὰ συγκριτικά στοιχεῖα σέ πίνακα (σελ. 173 τῶν πινάκων):

Σεντουκάδες τοῦ ἐργοστασίου Νεβιάνσκ	Ὅμιδες	Ἵποομάδες	Ἀριθμὸς ἐργαστηρίων	Ἀριθμὸς ἐργατῶν			Συνολικὸ εἰσόδημα		Μισθὸς ἐργασίας		Καθαρὸ εἰσόδημα	
				Μέλη τῆσ οἰκογένειασ	Μισθωτοί	Σύνολο	Σύνολο	Κατὰ ἐργάτη	Σύνολο	Κατὰ μισθωτὸ ἐργάτη	Σύνολο	Κατὰ ἐργάτη μέλος τῆσ οἰκογένειασ
«Προαγοραστές»	II	1	2	1	13	14	5 850	418	390	100	1 617	800,5*
«Βιοτέχνες»	II	3	8	11	8	19	1 315	70,3	351	44	984	89,4

Ἄσ ἐξετάσουμε αὐτὸ τὸν πίνακα, κάνοντας στὴν ἀρχὴ τὴν παρατήρηση ὅτι, ἂν στή θέση τοῦ ἐργοστασίου Νεβιάνσκ παίρναμε τὰ στοιχεῖα γιὰ ὅλη τὴν 1η και 3η ὑποομάδα (σελ. 335 τοῦ «Δοκιμίου»), πάλι τὰ συμπεράσματα θά ἦταν τὰ ἴδια. Εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι τὰ μεγέθη τοῦ συνολικοῦ εἰσοδήματος τῶν δυὸ ὑποομάδων δέν ἐπιδέχονται σύγκριση, γιατί ἕνα και τὸ αὐτὸ ὕλικὸ περνᾷ ἀπὸ τὰ χέρια διάφορων μερικῶν ἐργατῶν και ἀπὸ τὰ ἐργαστήρια συναρμολόγησης. Εἶναι ὁμως χαρακτηριστικά τὰ στοιχεῖα γιὰ τὸ εἰσόδημα και τὸ μισθὸ ἐργασίας. Ἀποδείχεται ὅτι ὁ μισθὸς ἐργασίας τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν στὰ ἐργαστήρια συναρμολόγησης εἶναι μεγαλύτερος ἀπὸ τὸ εἰσόδημα τῶν ἐξαρτημένων βιοτεχνῶν (100 ρούβλια και 89 ρούβλια), παρ' ὄλο πού και οἱ τελευταῖοι ἐκμεταλλεύονται μισθωτούσ ἐργάτες. Καί ὁ μισθὸς ἐργασίας αὐτῶν τῶν τελευταίων εἶναι πᾶνω ἀπὸ δυὸ φορές μικρότερος ἀπὸ τὸ μισθὸ ἐργασίας τῶν ἐργατῶν στὰ ἐργαστήρια συναρμολόγησης. Πῶσ λοιπὸν νά μὴν προτιμοῦν οἱ ἐπιχειρηματίες μας τὴ «βιοτεχνική» παραγωγή ἀπὸ τὴν ἐργοστασιακή, ὅταν ἡ πρώτη τούς δίνει τέτια οὐσιαστικά «πλεονεχτήματα»! Ἐντελῶσ ἀνάλογη

* Κατὰ ἐργαστήρι.

είναι ή όργάνωση τής δουλιᾶς για τόν προαγοραστή στήν άμαξοποιία («Δοκίμιο», σελ. 308 και έπόμ. «Βιοτεχν. παραγ.», I, σελ. 42 και έπόμ.)· τά ίδια έργαστήρια συναρμολόγησης, πού τ' άφεντικά τους είναι «προαγοραστές» (και διανομείς, παραγγελιοδότες) τών μερικῶν-βιοτεχνῶν, ή ίδια ύπεροχή τοῦ μισθοῦ έργασίας τοῦ μισθωτοῦ έργάτη στό έργαστήρι σέ σύγκριση μέ τό εισόδημα τοῦ έξαρτημένου βιοτέχνη (χωρίς νά μιλήσουμε πιά για τό μισθωτό έργάτη του). Ἡ ύπεροχή αὐτή παρατηρεῖται και για τούς γεωργούς (I ομάδα) και για τούς μή γεωργούς (II ομάδα). Στήν έπιπλοποιία προαγοραστές είναι τά καταστήματα έπίπλων τής πόλης Πέρμ («Δοκίμιο», 133, «Βιοτεχν. παραγ.» II, 11), πού δίνουν στους βιοτέχνες μαζί μέ τίς παραγγελίες και τά σχέδια, και έτσι, ανάμεσα σ' άλλα, «άνέβασαν σιγά-σιγά τήν τεχνική τής παραγωγής».

Στή ραφτική τά καταστήματα έτοιμων ένδυμάτων τοῦ Πέρμ και τοῦ Αϊκατερινμπούργκ μοιράζουν στους βιοτέχνες ύλικό για ράψιμο. Είναι γνωστό ότι υπάρχει μιá έντελῶς όμοιογενής όργάνωση τοῦ βιοτεχνικοῦ επαγγέλματος τών ραφτάδων και τής παραγωγής έτοιμων ένδυμάτων και σέ άλλες κεφαλαιοκρατικές χῶρες τής Δυτικῆς Εὐρώπης και τής Ἄμερικῆς. Ἡ διαφορά τής «κεφαλαιοκρατικῆς» Δύσης από τή Ρωσία μέ τή «λαϊκή παραγωγή» της συνίσταται στό ότι στή Δύση τό καθεστῶς αὐτό λέγεται Schwitz-system* και ψάχνουν νά βροῦν τά μέσα πάλης ένάντια σ' αὐτό τό άπαίσιό σύστημα έκμετάλλευσης, λχ. οί γερμανοί ραφτάδες παλαίβουν για νά ιδρύσουν τ' άφεντικά τους έργοστάσια (δηλ. «έμφυτεύουν τεχνητά τόν καπιταλισμό», όπως θά συμπεραίνει ό ναρόντικος τής Ρωσίας), ένῶ σέ μᾶς αὐτό τό σύστημα άποστράγγισης τοῦ ιδρώτα» τό όνομάζουν καλοκάγαθα «βιοτεχνική παραγωγή» και συζητοῦν τά πλεονεχτήματα πού παρουσιάζει σέ σύγκριση μέ τόν καπιταλισμό.

* Έχουμε εξετάσει τώρα όλα τά βιοτεχνικά επαγγέλματα, πού περιλαβαίνουν τήν τεράστια πλειοψηφία τών βιοτεχνῶν πού δουλεύουν για προαγοραστές. Ποιά είναι τ' άποτελέσματα αὐτῆς τής έπισκόπησης; Πειστήκαμε ότι είναι πέρα για πέρα άστήριχτη ή θέση τών ναρόντικων, πῶς τάχα οί προαγορα-

* —σύστημα άπομύζησης τοῦ ιδρώτα. Ἡ Σύντ.

στές, καθώς και τὰ ἐργαστήρια συναρμολόγησης εἶναι τό ἴδιο πράγμα μέ τούς τοκογλύφους, δηλ. στοιχεῖα ξένα πρὸς τὴν παραγωγή κτλ. Παρ' ὄλη τὴν ἀνεπάρκεια, ὅπως δείξαμε παραπάνω, τῶν στοιχείων τοῦ «Δοκιμίου», ἂν καί λείπει ἀπὸ τό πρόγραμμα ἡ ἀπογραφή τῶν ζητημάτων, πού ἀφοροῦν τό νοικοκυριό τῶν προαγοραστῶν, κατορθώσαμε νά διαπιστώσουμε ὅτι στά περισσότερα βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα ὑπάρχει ἡ πιό στενή σύνδεση τῶν προαγοραστῶν μέ τὴν παραγωγή, ἀκόμα καί ἄμεση συμμετοχή τους στήν παραγωγή, «συμμετοχή» σάν ἀφεντικῶν ἐργαστηρίων μέ μισθωτούς ἐργάτες. Δέν ὑπάρχει τίποτε πιό ἀνόητο ἀπὸ τὴ γνώμη ὅτι τάχα ἡ δουλιὰ γιὰ τούς προαγοραστῆς εἶναι ἀπλῶς ἀποτέλεσμα κάποιας παραβίασης, κάποιου τυχαίου περιστατικοῦ, κάποιας «κεφαλαιοκρατικοποίησης τοῦ προσιῆς ἀνταλλαγῆς» καί ὄχι τῆς παραγωγῆς. Ἐντίθετα, ἡ δουλιὰ γιὰ τόν προαγοραστή εἶναι ἴσα-ἴσα μιά *εἰδική μορφή παραγωγῆς*, μιά εἰδική ὀργάνωση τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων στήν παραγωγή, — ὀργάνωση πού ξεπήδησε ἄμεσα ἀπὸ τὴ μικρὴ ἐμπορευματικὴ παραγωγή («τὴ μικρὴ λαϊκὴ παραγωγή», ὅπως συνηθίζουν νά λένε στὴ φιλολογία μας, πού ἔχει τὴν τάση νά τὰ βλέπει ὀλα ρόδινα) καί ὡς τὰ τώρα ἀκόμα συνδέεται μαζί της μέ χίλια νήματα, γιατί ἴσα-ἴσα οἱ πιό εὐποροὶ μικρονοικοκυρεοὶ, οἱ πιό πρωτοπόροι «βιοτέχνες» ἐγκαινιάζουν αὐτό τό σύστημα ἐπεκτείνοντας τίς συναλλαγές τους μέ τό μοίρασμα δουλιᾶς στά σπιτία. Ἡ δουλιὰ γιὰ τόν προαγοραστή πού πλησιάζει ἄμεσα στό κεφαλαιοκρατικὸ ἐργαστήρι μέ μισθωτούς ἐργάτες, καί συχνά δέν ἀποτελεῖ παρά μόνο τὴ συνέχισή του ἢ ἓνα ἀπὸ τὰ τμήματά του, εἶναι ἀπλῶς *ἐξάρτημα τῆς φάμπρικας*, ἂν πάρουμε αὐτὴ τὴν τελευταία ἔκφραση ὄχι μέ τὴν ἐπιστημονικὴ τῆς σημασία, ἀλλὰ μέ τὴ σημασία πού ἔχει στήν καθομιλουμένη. Σύμφωνα μέ τὴν ἐπιστημονικὴ ταξινομήση τῶν μορφῶν βιομηχανίας, στὴ διαδοχικὴ τους ἀνάπτυξη, ἡ δουλιὰ γιὰ τόν προαγοραστή ἀνήκει συνήθως στήν *κεφαλαιοκρατικὴ μανουφακτούρα*, γιατί: 1) στηρίζεται στήν παραγωγή μέ τό χέρι καί στήν πλατιά βάση τῶν μικρῶν ἐργαστηρίων· 2) εἰσάγει τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας ἀνάμεσα σ' αὐτά τὰ ἐργαστήρια, ἀναπτύσσοντάς τον καί μέσα στό ἴδιο τό ἐργαστήρι· 3) βάζει ἐπικεφαλῆς τῆς παραγωγῆς τόν ἔμπορο, ὅπως γίνεται πάντα στὴ μανουφακτούρα, πού προϋποθέτει παραγωγή σέ πλατιά κλίμακα, χοντρικὴ ἀγορὰ πρῶτων ὑλῶν καί πούληση τοῦ προϊόντος· 4) κατεβάζει τούς ἐργαζόμενους στήν κατάσταση μισθωτῶν

ἐργατῶν, πού δουλεύουν στό ἐργαστήρι τοῦ ἀφεντικοῦ ἢ στό σπίτι τους. Ἀκριβῶς αὐτά τὰ γνωρίσματα, ὅπως εἶναι γνωστό, χαρακτηρίζουν τήν ἐπιστημονική ἔννοια τῆς μανουφακτούρας σάν ἰδιαίτερης βαθμίδας ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ στή βιομηχανία (βλέπε «Das Kapital», I, Kapitel XII*). Ὅπως εἶναι γνωστό, αὐτή ἡ μορφή βιομηχανίας σημαίνει ἤδη πλήρη κυριαρχία τοῦ καπιταλισμοῦ καί εἶναι ὁ ἄμεσος πρόδρομος τῆς τελευταίας καί ἀνώτερης μορφῆς του, δηλ. τῆς μεγάλης μηχανικῆς βιομηχανίας. Συνεπῶς, ἡ δουλιά γιά τόν προαγοραστή εἶναι καθυστερημένη μορφή καπιταλισμοῦ, καί στή σύγχρονη κοινωνία ἡ καθυστέρηση αὐτή ἔχει σάν ἐπακόλουθο τήν ἐξαιρετική χειροτέρευση τῆς θέσης τῶν ἐργαζομένων, πού τούς ἐκμεταλλεύονται μιά ὀλόκληρη σειρά ἐνδιάμεσοι (sweating-system), τῶν ἐργαζομένων πού εἶναι σκορπισμένοι καί ἀναγκασμένοι νά ἀρκοῦνται στό πῶ χυμῶ μεροκάματο, νά ἐργάζονται μέσα σέ ἐξαιρετικά ἀνθυγιεινές συνθῆκες, νά ἐργάζονται πάρα πολλές ὥρες τῆ μέρα, καί τό κυριότερο, νά ἐργάζονται μέσα σέ συνθῆκες πού κάνουν ἐξαιρετικά δύσκολη τή δυνατότητα ἑνός κοινωνικοῦ ἐλέγχου τῆς παραγωγῆς.

Τελειώσαμε τώρα τήν ἀνάλυση τῶν στοιχείων τῆς βιοτεχνικῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1894/95. Ἡ ἀνάλυση αὐτή ἐπιβεβαίωσε πέρα γιά πέρα τήν παρατήρηση πού κάναμε πῶ πάνω, ὅτι ἡ ἔννοια «βιοτεχνική παραγωγή» δέν ἔχει κανένα ἀπολύτως περιεχόμενο. Εἶδαμε ὅτι στήν ἔννοια αὐτή ἔχουν συμπεριληφθεῖ οἱ πῶ διαφορετικές μορφές βιομηχανίας, ἔχουμε μάλιστα τό δικαίωμα νά ποῦμε: *σχεδόν ὅλες οἱ μορφές βιομηχανίας, πού γνωρίζει ἡ ἐπιστήμη*. Πραγματικά, ἐδῶ ἔχουν συμπεριληφθεῖ καί οἱ πατριαρχικοί χειροτέχνες, πού ἐργάζονται μέ παραγγελίες τῶν καταναλωτῶν καί μέ ὑλικά τῶν καταναλωτῶν καί ἀμείβονται ἄλλοτε σέ εἶδος καί ἄλλοτε σέ χρῆμα. Ἐδῶ ἔχουν συμπεριληφθεῖ ἐπίσης οἱ ἐκπρόσωποι μᾶς ἐντελῶς διαφορετικῆς μορφῆς βιομηχανίας, οἱ μικροί ἐμπορευματοπαραγωγοί, πού ἐργάζονται μέ τὰ μέλη τῆς οἰκογένειάς τους. Ἐδῶ ἔχουν συμπεριληφθεῖ οἱ ἰδιοχτῆτες τῶν κεφαλαιοκρατικῶν ἐργαστηρίων μέ μισθωτούς ἐργάτες κι αὐτοί οἱ μισθωτοί ἐργάτες, ἀνέρχονται σέ μερικές δεκάδες κατά ἐργαστήρι. Ἐδῶ ἔχουν συμπεριληφθεῖ οἱ ἐπιχειρηματίες μανουφακτούρας μέ

* —«Τό Κεφάλαιο», τόμ. I, κεφάλαιο XII¹¹⁴. Ἡ Σύντ.

μεγάλο κεφάλαιο, πού κυριαρχούν πάνω σ' ένα δλόκληρο σύστημα ειδικών έργαστηρίων. Έδω έχουν συμπεριληφθεῖ καί οἱ ἐργάτες πού ἐργάζονται στό σπίτι γιά τούς κεφαλαιοκράτες. Σ' ὄλες αὐτές τίς ὑποδιαίρεσεις ὑπολογίστηκαν τό ἴδιο σάν «βιοτέχνες» καί οἱ γεωργοί καί οἱ μὴ γεωργοί, καί οἱ ἀγρότες καί οἱ κάτοικοι τῶν πόλεων. Αὐτή ἡ σύγχυση δέν εἶναι καθόλου μιά ἰδιομορφία αὐτῆς τῆς ἐρευνας γιά τούς βιοτέχνες τοῦ Πέρμ. Κάθε ἄλλο. Ἐπαναλαμβάνεται παντοῦ καί πάντα, ὅταν καί ὅπου μιλοῦν καί γράφουν γιά τή «βιοτεχνική» παραγωγή. Ὁ καθένας, πού γνώρισε, λχ. τίς «Ἔργασίες τῆς ἐπιτροπῆς γιά τή μελέτη τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς» ξέρει ὅτι σ' αὐτή ἔχουν συμπεριληφθεῖ στούς βιοτέχνες κατά τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο ὄλες αὐτές οἱ κατηγορίες. Καί ἡ ἀγαπημένη μέθοδος τῆς δικῆς μας ναροντικιστικῆς οἰκονομίας συνίσταται στό νά βάζει στόν ἴδιο σωρό ὄλη αὐτή τήν ἀτέλειωτη ποικιλία τῶν μορφῶν βιομηχανίας, νά ὀνομάζει αὐτό τό σωρό «βιοτεχνική», «λαϊκή» βιομηχανία, καί — *risum teneatis, amici!** — ν' ἀντιπαράθετει αὐτή τήν ἀνοησία στόν «καπιταλισμό» — στήν «ἐργοστασιακή βιομηχανία». Ἡ «θεμελίωση» αὐτῆς τῆς γοητευτικῆς μεθόδου, πού δείχνει τό ἐξαιρετικό βάθος τῆς σκέψης καί τῶν γνώσεων τοῦ ἐμπνευστῆ τῆς, ἀνήκει, ἂν δέν κάνουμε λάθος, στόν κ. Β. Β., πού στίς πρῶτες κιόλας σελίδες τοῦ ἔργου του «Δοκίμια γιά τή βιοτεχνική παραγωγή» παίρνει τούς ἐπίσημους ἀριθμούς γιά τούς «ἐργοστασιακοὺς» ἐργάτες τῶν κυβερνεῖων Μόσχας, Βλαντίμιρ κ.ἄ. καί συγκρίνει μέ τούς ἀριθμούς αὐτούς τούς ἀριθμούς γιά τούς «βιοτέχνες» καί, φυσικά, ἀποδείχεται ὅτι ἡ «λαϊκή βιομηχανία» εἶναι πολύ πιό ἀναπτυγμένη στήν ἀγία Ρωσία ἀπ' ὅ,τι ὁ «καπιταλισμός», ἐνῶ τό γεγονός πού ἔχει διαπιστωθεῖ πολλές φορές ἀπό τούς ἐρευνητές μας**, ὅτι δηλ. ἡ τεράστια πλειοψηφία αὐτῶν τῶν «βιοτεχνῶν» ἐργάζεται γιά τούς ἴδιους πάλι ἐργοστασιαρχες, ὁ «ἐγκυρος» οἰκονομολόγος μας τό ἀποσιώπησε πολύ φρόνιμα. Ἀκολουθώντας αὐστηρά τίς ναροντικιστικῆς προλήψεις, οἱ συγγραφεῖς τοῦ «Δοκιμίου» ἐπαναλαμβάνουν αὐτή τήν ἴδια μέθοδο. Ἄν καί τό σύνολο τῆς ἐτήσιας παραγωγῆς τῆς «βιοτεχνικῆς» βιομηχανίας στό

* — κρατᾶτε τά γέλια, φίλοι! Ἡ Σύντ.

** Βλ. ἔστω καί τό ἄρθρο τοῦ κ. Χαριζομένοφ «Ἡ σημασία τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς» στό «Γιουριντίσεσκι Βέστνικ»¹²⁸ τοῦ 1883, τεύχη 11 καί 12, πού δίνει συνοπτικό πῖνακα τοῦ στατιστικοῦ ὕλικου πού ὑπῆρχε τότε.

κυβερνείο Πέρμ φτάνει μόνο στά 5 εκατομμύρια ρούβλια*, ενώ τής «έργοστασιακής» — στά 30 εκατομμύρια ρούβλια, όμως «ό αριθμός τών εργατικῶν χεριῶν, πού ἀπασχολοῦνται στήν ἐργοστασιακή βιομηχανία φτάνει τίς 19 χιλιάδες ἄτομα καί στή βιοτεχνία τίς 26 χιλιάδες ἄτομα» (σελ. 364). Ἡ ταξι- νόμηση, ὅπως βλέπετε, εἶναι συγκινητικά ἀπλοϊκή:

α) ἐργοστασιακοὶ ἐργάτες	.....	19 000
β) βιοτέχνες	.....	26 000
	Σύνολο	..... 45 000

Εἶναι εὐνόητο, ὅτι αὐτή ἡ ταξινόμηση ἀνοίγει διάπλατα τίς πόρτες στίς συζητήσεις σχετικά μέ τή «δυνατότητα ἄλλου δρόμου γιά τήν πατρίδα»!

Παρ' ὅλα ὅμως αὐτά δέν μποροῦμε ν' ἀφήσουμε ἀχρησιμο- ποιήτα τά στοιχεῖα τής βιοτεχνικῆς ἀπογραφῆς τών νοικο- κυριῶν, πού μελέτησε τίς μορφές βιομηχανίας. Θά προσπαθή- σουμε νά κάνουμε μιά ταξινόμηση πού ν' ἀντιστοιχεῖ στά στοιχεῖα τής ἀπογραφῆς (ἡ ναροντικιστική ταξινόμηση εἶναι ἀπλῶς κοροϊδία μπροστά σ' αὐτά τά στοιχεῖα) καί στίς διά- φορες μορφές βιομηχανίας. Τά ποσοστά, πού ἔδωσε ἡ ἀπο- γραφή γιά τούς 20 χιλιάδες ἐργάτες, θά τά χρησιμοποιήσουμε καί στόν ἀριθμό 26 χιλιάδες ἐργάτες πού τόν ἔχουν ἀξήσει οἱ συγγραφεῖς στηριζόμενοι σέ ἄλλες πηγές.

* Δέ μιλάμε πιά γιά τόν περίεργο τρόπο καθορισμοῦ τοῦ ἀριθμοῦ αὐτοῦ. Λογυχάρη, τό μεγαλύτερο ποσό τό δίνει ἡ ἀλευροποιία (1,2 ἑκα- τομμύρια ρούβλια), γιατί σ' αὐτήν ὑπολόγισαν τήν ἀξία ὄλων τών σιτηρῶν, πού ἀλέθουν οἱ μύλοι! Στούς πίνακες καί στήν περιγραφή τοῦ «Δοκιμίου» πάρθηκε μόνο τό συνολικό εἰσόδημα πού φτάνει στίς 143 χιλιάδες ρούβλια (βλ. σελ. 358 καί τή σημείωση). Ἡ τσαγκαρική δίνει 930 χιλιάδες ρού- βλια, καί ἀπ' αὐτά ἓνα σημαντικό μέρος ἀποτελεῖ τόν τζίρο τών ἐργοστα- σιαρχῶν τοῦ Κουνγκούρ. Κτλ., κτλ.

A. Έμπορευματική παραγωγή Άριθμός εργατών

I. Έργατες που χρησιμοποιούνται κατά κεφαλαιοκρατικό τρόπο.

(1) «Έργοστασιακοί» έργατες (κατά μέσο όρο, σύμφωνα με τα στοιχεία για την 7ετία 1885-1891, αναλογούν από 14,6 έργατες σε κάθε εργαστήριο) 19 000
42,2%

(2) Μισθωτοί έργατες που εργάζονται σε «βιοτέχνες» (25% του συνολικού αριθμού).

(Απ' αυτούς τό ένα τέταρτο σε εργαστήρια με μέσο αριθμό 14,6 έργατες κατά εργαστήριο) 6 500
14,4% / 30 700
68,2%

(3) Έργαζόμενοι στο σπίτι για προαγοραστές, δηλ. οι βιοτέχνες με τά εργαζόμενα μέλη της οικογένειάς τους της 3ης ύποομάδας 20%.

(Απ' αυτούς πολλοί εργάζονται για τούς ίδιους εργοστασιάρχες, για τούς όποιους εργάζονται και οι έργατες των έδαφίων 1 και 2) 5 200
11,6%

II. Μικροί έμπορευματοπαραγωγοί, δηλ. οι βιοτέχνες με τά εργαζόμενα μέλη της οικογένειάς τους της 1ης ύποομάδας 30%.

(Απ' αυτούς περίπου τό 1/3 έχουν μισθωτούς έργατες) 7 800
17,4%

B. Χειροτεχνία

Οί χειροτέχνες του χωριού (ένμέρει της πόλης), δηλ. οι βιοτέχνες με τά εργαζόμενα μέλη της οικογένειάς τους της 2ης ύποομάδας 25%.

(Απ' αυτούς μιά μικρή μερίδα έχει επίσης μισθωτούς έργατες) 6 500
14,4%

Σύνολο 45 000

100 %

Καταλαβαίνουμε θαυμάσια ότι και σ' αυτήν την ταξινόμηση υπάρχουν λάθη: δέν υπάρχουν σ' αυτήν εργοστασιάρχες, υπάρχουν όμως βιοτέχνες με δεκάδες μισθωτούς έργατες· σ' αυτήν έχουν συμπεριληφθεί τυχαία όρισμένοι ιδιοκτήτες μανουφακτούρας, που δέν ξεχωρίστηκαν όμως ιδιαίτερα, και δέν έχουν συμπεριληφθεί άλλοι, που αποκλείστηκαν σαν «προαγοραστές»· σ' αυτήν συμπεριλήφθηκαν οι χειροτέχνες μιάς πόλης και έμειναν απέξω οι χειροτέχνες 11 πόλεων κτλ. Έν πάση περιπτώσει ή ταξινόμηση αυτή στηρίζεται στα στοιχεία της βιοτεχνικής άπογραφής για τίς μορφές της βιομηχανίας, και τά προαναφερόμενα λάθη είναι λάθη αυτών των

στοιχείων κι όχι λάθη τῆς ταξινόμησης*. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ ταξινόμηση αὐτὴ δίνει ἀκριβὴ εἰκόνα τῆς πραγματικότητας, ἐξηγεῖ τίς πραγματικὲς κοινωνικοοικονομικὲς σχέσεις ἀνάμεσα στίς διάφορες κατηγορίες, πού παίρνουν μέρος στήν παραγωγή, καί συνεπῶς, καί τὴ θέση καί τὰ συμφέροντά τους, — καί αὐτὴ ἡ ἐξήγηση ἀποτελεῖ ἀκριβῶς τὸ ὕψιστο καθῆκον κάθε ἐπιστημονικῆς-οἰκονομικῆς ἔρευνας.

VII. «ΕΥΧΑΡΙΣΤΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ» ΣΤΗ ΒΙΟΤΕΧΝΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ

Θά μπορούσαν νά μᾶς κατηγορήσουν γιά μονομέρεια, γιά προβολή μόνο τῶν σκοτεινῶν πλευρῶν τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς, ἂν ἀποσιωπούσαμε τὰ γεγονότα, πού ἀναφέρονται στό «Δοκίμιο» καί προβάλλουν τὴ «φωτεινὴ πλευρά» καί τὰ «εὐχάριστα φαινόμενα» τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς.

Μᾶς λένε, λχ., ὅτι ἡ μισθωτὴ ἐργασία στή βιοτεχνικὴ παραγωγή ἔχει κάποια ἰδιαίτερη σημασία, γιὰτί ὁ μισθωτός ἐργάτης ξεχωρίζει ἐδῶ μέ «τόν τρόπο τῆς ζωῆς του πού πλησιάζει» τόν τρόπο ζωῆς τοῦ ἀφεντικοῦ καί «μπορεῖ» νά γίνεи κι ὁ ἴδιος ἀφεντικὸς. Συνεπῶς, στὰ «εὐχάριστα φαινόμενα» ἀνήκει ἐδῶ ὁ εὐσεβῆς πόθος νά μετατραποῦν ὅλοι οἱ ἐργάτες σέ μικροαφεντικά!**. Ἐξάλλου, ὄχι, ὄχι ὅλοι, ἀλλὰ μόνο ὀρισμένοι, γιὰτί «δέ χωράει ἀμφιβολία ὅτι ἡ τάση νά ἐκμεταλλεῦνται ξένη ἐργασία χαρακτηρίζει ὄλους τοὺς ἀνθρώπους γενικά, μαζί καί τὸ βιοτέχνη» («Δοκίμιο», σελ. 6). Ἡ φράση αὐτὴ εἶναι πραγματικὰ ἀμίμητη γιά τὴν ἀφέλεια, μέ τὴν ὁποία «ὅλοι οἱ ἄνθρωποι», χωρὶς πολλές περιστροφές, ταυτίζονται μέ τοὺς μικροαστοὺς! Δέν εἶναι ἐκπληχτικό, ὅποιος βλέπει ὄλον τόν κόσμο μέσα ἀπὸ τὰ ματογυῶλια τοῦ μικροαστοῦ ν' ἀνακαλύπτει τέτιες βαρυσήμαντες ἀλήθειες. Στὴ σελ. 268 μιά μικρὴ φάμπρικα μέ 8 μισθωτοὺς ἐργάτες καί παρα-

* Θά μᾶς προβάλλουν ἴσως τὴν ἀντίρρηση, ὅτι οἱ μισθωτοὶ ἐργάτες, πού ἐργάζονται σέ βιοτέχνες-χειροτέχνες (20% τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν, πού ἐργάζονται σέ βιοτέχνες) θά πρέπει νά συμπεριληφθοῦν στή χειροτεχνία κι ὄχι στήν ἐμπορευματικὴ παραγωγή. Ὅμως ἡ ἴσως ἡ ἐργατικὴ δύναμη εἶναι ἐδῶ ἐμπόρευμα καί ἡ ἀγοραπωλησία της εἶναι οὐσιαστικὸ γνῶρισμα τοῦ καπιταλισμοῦ.

** Δέ μᾶς λένε ὁμως τίποτα γιά τὸ πῶς στό σύστημα ἀμοιβῆς καί στή δίκαιη ἀμοιβή, στοὺς τρόπους μίσθωσης, στήν ὑποδούλωση τοῦ ἐργάτη καί στό truck-system ἀντανακλάται «ὁ τρόπος ζωῆς» τοῦ ἐργάτη «πού πλησιάζει» τόν τρόπο ζωῆς τοῦ ἀφεντικοῦ.

γωγή 10 χιλιάδες ρούβλια ανακηρύχεται «σύμφωνα με τις συνθήκες εργασίας σ' αυτήν (sic!) βιοτεχνική επιχείρηση με την αυστηρή σημασία της λέξης». Στίς σελ. 272-274 μās διηγούνται ότι ένας άλλος μικροεργοστασιάρχης (με 7 μισθωτούς εργάτες και 5 μαθητευόμενους και παραγωγή 7 χιλιάδες ρούβλια) έχτισε μιά ύψικάμινω πάνω σέ οικόπεδο, πού τό μίσθωσε από την αγροτική κοινότητα και ζήτησε από τή βιοτεχνική τράπεζα 5000 ρούβλια δάνειο γιά νά χτίσει ένα θολωτό καμίνι, εξηγώντας ότι «όλη ή επιχείρησή του παρουσιάζει καθαρά τοπικό ενδιαφέρον, γιατί ή εξόρυξη του μεταλλεύματος θά γίνεται στους κοινοτικούς κλήρους από ντόπιους αγρότες». 'Η τράπεζα απέριψε τήν αίτηση γιά τυπικούς λόγους. Καί τό «Δοκίμιο», παίρνοντας άφορμή άπ' αυτό, μās περιγράφει μιά γοητευτική εικόνα μετατροπής αυτής τής επιχείρησης σέ συνεργατική, κοινοτική: αυτό «χωρίς άλλο θά είναι τοῦ γούστου» τοῦ άφεντικοῦ «σάν προσιάτη τῶν συμφερόντων όχι μονάχα τής παραγωγής, αλλά και τῶν συγχωριανῶν του, μελῶν τής κοινότητας στήν ὁποία ανήκει κι αυτός». 'Η επιχείρηση «άγκαλιάζει ένα σωρό εργασιακά συμφέροντα τῶν συγχωριανῶν του μελῶν τής κοινότητας, πού θά εξορύσσουν και θά κουβαλοῦν στό εργοστάσιο τό μετάλλευμα και τήν ξυλεία». «Οί σπιτονοικοκυρέοι θά κουβαλοῦν στό εργοστάσιο μετάλλευμα, κάρβουνο κτλ., ὅπως οί σπιτονοικοκυρές πηγαίνουν τό γάλα στό κοινοτικό τυροκομεῖο. Φυσικά, ἔδῳ προὔποτίθεται μιά ὀργάνωση πιά σύνθετη άπ' ὄτι στά κοινοτικά τυροκομεῖα, ιδιαίτερα στίς συνθήκες χρησιμοποίησης ντόπιων μαστόρων και άνειδίκευτων εργατῶν γιά τή διεξαγωγή τῶν εργασιῶν, δηλ. γιά τό λιώσιμο χυτοσίδηρου από τά μεταλλεύματα». "Ω, τί εἰδυλλιακή εικόνα! Οί άνειδίκευτοί εργάτες («οί συγχωριανοί μέλη τής κοινότητας») θά κουβαλοῦν στό εργοστάσιο» μετάλλευμα, ξύλα κτλ., ὅπως οί αγρότισσες κουβαλοῦν τό γάλα στό τυροκομεῖο! Δέ θά άμφισβητήσουμε τό ὅτι ή βιοτεχνική τράπεζα μπορεί (άν δέ σταθεῖ ἔμπόδιο ή γραφειοκρατική τής ὀργάνωση) νά προσφέρει τήν ἴδια ὑπηρεσία, πού προσφέρουν και οί άλλες τράπεζες, αναπτύσσοντας τήν ἔμπορευματική οἰκονομία και τόν καπιταλισμό, θά ἦταν ὅμως πολύ θλιβερό, αν θά ἐξακολουθοῦσε παράλληλα ν' αναπτύσσει τό φαρισαϊσμό και τή μανιλοφική ἀργόσχολη φλυαρία τῶν επιχειρηματιῶν¹¹⁸, πού ὑποβάλλουν αἰτήσεις γιά χορήγηση δανείου.

"Ως τώρα βλέπαμε ὅτι οί επιχειρήσεις μέ μεγάλο ἀριθμό

μισθωτῶν ἐργατῶν ἀνακηρύχονταν «βιοτεχνικές» γιά τό λόγο ὅτι ἐργάζονται καί τά ἴδια τ' ἀφεντικά. Αὐτός ὅμως ὁ ὅρος θά ἦταν κάπως στενόχωρος γιά τοὺς μικροαστοὺς, καί νά πού τό «Δοκίμιο» προσπαθεῖ νά τόν διευρύνει: ἀποδειχθεῖται ὅτι καί μιά ἐπιχείρηση πού «λειτουργεῖ ἀποκλειστικά μέ μισθωτή ἐργασία» μπορεῖ νά εἶναι βιοτεχνική ἂν ἡ «ἐπιτυχία» τῆς ἐπιχείρησης στηρίζεται στήν «προσωπική συμμετοχή» τοῦ ἀφεντικοῦ (σελ. 295), ἢ ἀκόμα ἂν τ' ἀφεντικά «εἶναι ἀναγκασμένα νά περιορίσουν τή συμμετοχή τους λόγω διαφόρων φροντίδων σχετικῶν μέ τή διεύθυνση τῆς ἐπιχείρησης» (σελ. 301). Ἀλήθεια, μέ πόση ἐπιτυχία «προοδεύουν» οἱ ναρόντικοι τοῦ Πέρμ! «Προσωπική ἐργασία» — «προσωπική συμμετοχή» — «διάφορες φροντίδες». Mein Liebchen, was willst du noch mehr? * Ἡ μισθωτή ἐργασία στήν τουβλοποιία ἀποδίδει, ὅπως ἀποδειχθεῖται, «μεγάλα ὀφέλη» (302) στοὺς μισθωτοὺς ἐργάτες, πού βρίσκουν «συμπληρωματικό μεροκάματο» στά τουβλάδικα: στό μεταξύ τ' ἀφεντικά αὐτῶν τῶν ἐργοστασίων νιώθουν συχνά τήν «ἀνάγκη χρημάτων γιά μίσθωση ἐργατῶν». Τό «Δοκίμιο» βγάζει τό συμπέρασμα, ὅτι πρέπει νά ἐγκρίνεται ἡ χορήγηση πίστωσης ἀπό τή βιοτεχνική τράπεζα σέ τέτια ἀφεντικά, «κατατάσσοντας αὐτές τίς ἐπιχειρήσεις, σύμφωνα μέ τή σημείωση τῆς § 3 τοῦ ἄρθρου 7 τοῦ καταστατικοῦ τῆς βιοτεχνικῆς τράπεζας, στίς ἐξαιρετικά δικαιολογημένες περιπτώσεις» (σελ. 302). Αὐτό δέν εἶναι διατυπωμένο πολύ ἄμεμπτα, σέ ἀντιστάθμισμα ὅμως εἶναι πολύ ἐντυπωσιακό καί βαρυσήμαντο! «Κλείνοντας, ἔχουμε ἀρκετοὺς λόγους νά ποῦμε, — διαβάζουμε στό τέλος τῆς περιγραφῆς τῆς τουβλοποιίας, — ὅτι στήν τουβλοποιία τοῦ χωριοῦ τά συμφέροντα τῶν ἀφεντικῶν καί τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν συνενώνονται σέ τέτιο βαθμό, ὥστε, παρά τό γεγονός ὅτι τά ἀρτέλ δέν ἔχουν τυπικά ἐπισημοποιηθεῖ σ' αὐτό τό βιοτεχνικό ἐπάγγελμα, στήν πραγματικότητα ὑπάρχει σ' αὐτό γερὸς συντροφικός δεσμός ἀνάμεσα στ' ἀφεντικά καί στοὺς μισθωτοὺς ἐργάτες τους» (305). Παραπέμπουμε τόν ἀναγνώστη στόν παραπάνω στατιστικό πίνακα αὐτῶν τῶν «συντροφικῶν δεσμῶν». Εἶναι ἐπίσης ἀξιοπεριεργό — σάν δεῖγμα τῆς σύγχυσης, πού ἐπικρατεῖ στίς οἰκονομικές ἀντιλήψεις τῶν ναρόντικων — ὅτι τό «Δοκίμιο» ταυτόχρονα ὑπερασπίζει καί ἐξωραίζει τή μισθωτή ἐργασία μέ τόν ἰσχυρισμό, ὅτι ὁ κουλάκος δέν εἶναι

* — Ἀγαπούλα μου, τί ἄλλο θέλεις;¹¹⁷ Ἡ Σύντ.

καθόλου άφεντικό μέ μισθωτούς έργάτες, αλλά κάτοχος χρηματικού κεφαλαίου, πού «έκμεταλλεύεται τήν έργασία του άφεντικού-βιοτέχνη και των μισθωτών εργατών του» (!), και παράλληλα άρχίζει νά υπερασπίζει τούς κουλάκους κατά τρόπο καθόλου μετριοπαθή και πολύ παράλογο: «παρ' όλα αυτά οί κουλάκοι, μέ οποιαδήποτε σκοτεινά χρώματα κι άν τούς παρουσιάξουν, είναι γιά τήν ώρα ένας άναγκαίος τροχός στό μηχανισμό τής ανταλλαγής τής βιοτεχνικής παραγωγής... Χωρίς άμφιβολία, άν πάρουμε υπόψη τίς έπιτυχίες τής βιοτεχνικής παραγωγής, οί κουλάκοι πρέπει νά θεωρηθοϋν ευεργέτημα, σέ σύγκριση μέ τήν κατάσταση εκείνη όταν ό βιοτέχνης, χωρίς τόν κουλάκο, χωρίς καθόλου χρηματικά μέσα, είναι άναγκασμένος νά μένει χωρίς δουλιά» (σελ. 8)*. "Ως πότε θά ύπάρχει αυτό τό γιά τήν ώρα; "Αν λεγόταν ότι τό έμπορικό και τοκογλυφικό κεφάλαιο είναι άναγκαίο στοιχείο στην ανάπτυξη του καπιταλισμού, άναγκαίος τροχός στό μηχανισμό μιās λίγο άναπτυγμένης κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας (όπως ή δική μας), τότε αυτό θά ήταν σωστό. Μέ μιá τέτια έρμηνεία οί λέξεις «γιά τήν ώρα» πρέπει νά έννοοϋνται ως έξής: γιά τήν ώρα οί άμέτρητοι περιορισμοί στην έλευθερία τής βιομηχανίας και στην έλευθερία του συναγωνισμού (ιδιαίτερα στην άγροτιά) διατηροϋν σέ μās τίς πιό καθυστερημένες και τίς πιό άσχημες μορφές του καπιταλισμού. Φοβούμαστε μόνο ότι ή έρμηνεία αυτή δέ θ' άρέσει στους ναρόντικους του Πέρμ και στους άλλους ναρόντικους!

"Ας περάσουμε στά άρτέλ, σ' αυτούς τούς άμεσότερους και σπουδαιότερους έκφραστές εκείνων των δήθεν κοινοτικών άρχών, τίς όποιες οί ναρόντικοι θέλουν νά βλέπουν όπωσδήποτε στά βιοτεχνικά έπαγγέλματα. Είναι ενδιαφέρον νά δοϋμε τά στοιχεία τής άπογραφής των βιοτεχνών κατά νοικοκυριό

* Τίς ίδιες σκέψεις βρίσκουμε στό βιβλίο «Βιοτεχν. παραγ.», I, 39 και έπóm., όπου γίνεται πολεμική ένάντια στην έφημερίδα «Ντελοβόι Κορρεσποντέν»¹¹⁸, πού είχε γράψει ότι τούς κουλάκους (τ' άφεντικά των εργαστηρίων συναρμολόγησης στη βιοτεχνική παραγωγή σεντουκιών) δέ θά έπρεπε νά τούς κατατάξουν στό βιοτεχνικό τμήμα. «Όλη ή βιοτεχνική μας παραγωγή —διαβάζουμε στην άπάντηση σ' αυτό,— βρίσκεται κάτω από τά δεσμά των ιδιωτικών κεφαλαίων, και γι' αυτό τό λόγο, άν στό βιοτεχνικό τμήμα κατατάσσονταν μόνο οί βιοτέχνες, πού έμπορεύονται οι ίδιοι τά προϊόντα τους, τό βιοτεχνικό μας τμήμα θά ήταν έντελώς άδειο». "Αλήθεια, πόσο χαρακτηριστική όμολογία! Δείξαμε πιό πάνω μέ βάση τά στοιχεία τής άπογραφής αυτά τά «δεσμά των ιδιωτικών κεφαλαίων», πού κρατούν στά χέρια τους τή βιοτεχνική παραγωγή.

σ' ολόκληρο τό κυβερνεῖο, τῆς ἀπογραφῆς πού εἶχε ἄμεσα στό πρόγραμμά της τήν καταγραφή καί τή μελέτη τῶν ἀρτέλ (σελ. 14 § 2). Συνεπῶς, μποροῦμε ὄχι μόνο νά γνωρίσουμε τοὺς διάφορους τύπους ἀρτέλ, ἀλλά καί νά μάθουμε κατά πόσο εἶναι διαδομένοι.

Ἐλαιουργία. «Ἐνα ἀρτέλ γιά τίς καθημερινές ἀνάγκες, μέ τήν αὐστηρή σημασία αὐτῆς τῆς λέξης»: στό κεφαλωῶρι Ποκρόβσκογε καί στό χωριό Γκαβριάτα δυό ἔλαιουργεῖα ἀνήκουν σέ πέντε ἀδέρφια, πού ἔχουν μοιράσει τήν περιουσία τους μεταξύ τους, χρησιμοποιοῦν ὅμως τά ἔλαιουργεῖα μέ τή σειρά. Αὐτά τά γεγονότα παρουσιάζουν «βαθύ ἐνδιαφέρον», γιατί «φανερώνουν τοὺς ρυθμισμένους μέ συμβόλαιο ὄρους τῆς κοινοτικο-εργασιακῆς διαδοχῆς τῶν βιοτεχνικῶν ἐπαγγελμάτων». Εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι αὐτά τά «ἀρτέλ» γιά τίς καθημερινές ἀνάγκες «ἀποτελοῦν σημαντικό προηγούμενο στό ζήτημα τῆς διάδοσης μέσα στοὺς βιοτέχνες τῆς παραγωγῆς ἐργοστασιακοῦ τύπου πάνω σέ συνεταιριστικές ἀρχές» (σελ. 175-176). Κι ἔτσι τό ἀρτέλ, μέ τήν αὐστηρή σημασία τῆς λέξης, σάν πρόδρομος τοῦ συνεταιρισμοῦ, σάν ἔκφραση τοῦ πνεύματος τῆς κοινότητος, συνίσταται στήν *κοινή ιδιοκτησία κληρονόμων ἐξ ἀδαιρέτου!!* Εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι ἂν ἔτσι ἔχουν τά πράγματα, τότε πραγματικό παλλάδιο τοῦ πνεύματος τῆς «κοινότητος» καί τοῦ «συνεταιρισμοῦ» εἶναι τό ρωμαϊκό ἀστικό δίκαιο καί ὁ Χ τόμος τοῦ δικοῦ μας ἀστικοῦ δικαίου μέ τοὺς θεσμούς τοῦ condominium*, τῆς κοινῆς ιδιοκτησίας τῶν κληρονόμων καί μή κληρονόμων!¹¹⁹

«Στήν ἀλευροποιία... ἐκδηλώθηκε κατά τόν πιό χτυπητό τρόπο ἡ κλίση τῶν ἀγροτῶν γιά τήν ἴδρυση ἰδιόμορφων ἀρτέλ γιά τίς καθημερινές ἀνάγκες». Πολλοὺς μύλους τοὺς χρησιμοποιοῦν ἀπό κοινοῦ συνεταιρισμοί ἢ ἀκόμα καί ὀλόκληρα χωριά. Οἱ τρόποι χρησιμοποίησής τῶν μύλων: ὁ πιό συνηθισμένος τρόπος εἶναι ἡ χρησιμοποίησή τους μέ τή σειρά: ἔπειτα τό μοῖρασμα τοῦ καθαροῦ εισοδήματος σέ μερίδια ἀνάλογα μέ τά ἔξοδα τοῦ κάθε συνιδιοχτήτη· σέ «παρόμοιες περιπτώσεις τ' ἀφεντικά-συνέταιροι σπάνια παίρνουν προσωπικά μέρος στή δουλιὰ τῆς παραγωγῆς, πού γίνεται συνήθως μέ μισθωτή ἐργασία» (σελ. 181· τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τά ἀρτέλ παραγωγῆς κατραμιοῦ — σελ. 197). Πράγματι, πόσο καταπληχτική ἰδιόμορφη καί συνεταιριστικό πνεῦμα δείχνει αὐτή

* —σγκατοχῆς. Ἡ Σύντ.

ή κοινή ιδιοκτησία όρισμένων μικροαφεντικών, πού μισθώνουν από κοινού εργάτες! Τό γεγονός ότι οί βιοτέχνες χρησιμοποιούν *μέ τή σειρά* τούς μύλους, τά διυλιστήρια κατραμιού, τά σιδεράδικα, δείχνει, άπεναντίας, τόν καταπληχτικό κατατεμαχισμό τών παραγωγών, πού ούτε κι αυτή ή κοινή ιδιοκτησία δέν είναι σέ θέση νά τούς σπρώξει στό συνεταιρισμό.

«Μιά από τίς μορφές όργάνωσης σέ άρτέλ» είναι τά «άρτέλ - σιδεράδικα» (239). Οί σιδεράδες-άφεντικά για νά κάνουν οικονομία στά καύσιμα συγκεντρώνονται σ' ένα σιδεράδικο, μισθώνοντας έναν εργάτη για τό φουσερό (οίκονομία σέ εργάτες!) και νοικιάζοντας από τόν ιδιοκτήτη του σιδεράδικου και τό χώρο και τό σφυρί έναντι ειδικής πληρωμής. — Κι έτσι, ή παραχώρηση ενός πράγματος, πού άνήκει σ' ένα πρόσωπο μέ βάση τό δικαίωμα τής άτομικής ιδιοκτησίας, σέ άλλο πρόσωπο έναντι πληρωμής ένοικίου είναι «όργάνωση άρτέλ»! Όπωςδήποτε, τό ρωμαϊκό δίκαιο πρέπει νά όνομαστέι κώδικας «για τήν όργάνωση άρτέλ»!... «Η όργάνωση άρτέλ... άποτελεί μία νέα ένδειξη τής άνυπαρξίας άνάμεσα στους βιοτέχνες ταξικής άποκρυστάλλωσης στην παραγωγή, — ένδειξη ότι στίς γραμμές τών γεωργών και τών βιοτεχνών ύπάρχει ή ίδια συγχώνευση τών διάφορων όμάδων πού είδαμε και στους μύλους τών άρτέλ» (239). Και ύστερα άπ' όλα αυτά όρισμένοι κακοί άνθρωποι τολμοϋν άκόμα νά μιλάνε για διαφοροποίηση τής άγροτιάς!

Συνεπώς, ως τώρα δέν είδαμε καμιά περίπτωση *ένωσης* βιοτεχνών για τήν προμήθεια τών πρώτων ύλων και τήν πούληση του προϊόντος, χωρίς νά μιλήσουμε πιά για συνένωση μέσα στην ίδια τήν παραγωγή! Υπάρχουν όμως και τέτιες ένώσεις. Η άπογραφή τών νοικοκυριών τών βιοτεχνών του κυβερνείου Πέρμ καταχώρησε *τέσσερις όλόκληρες* περιπτώσεις τέτιας ένωσης, πού *όλες* όργανώθηκαν μέ τή βοήθεια τής βιοτεχνικής τράπεζας: τρεις στην άμαξοποιία και μία στην κατασκευή γεωργικών μηχανών. Ένα από τά άρτέλ έχει μισθωτούς εργάτες (2 μαθητευόμενους και 2 μισθωτούς «βοηθητικούς» εργάτες), σέ ένα άλλο δυό συνέταιροι χρησιμοποιούν έναντι ειδικής πληρωμής τό σιδεράδικο και τό εργαστήρι, πού άνήκει στον τρίτο συνέταιρο. Προμηθεύονται από κοινού τίς πρώτες ύλες και πουλάνε τό προϊόν, ενώ εργάζονται σέ χωριστά εργαστήρια (έκτός από τήν περίπτωση τής μίσθωσης μέ πληρωμή του σιδεράδικου και του εργαστηρίου πού άναφέραμε). Και τά τέσσερα αυτά άρτέλ συγκέντρωναν

21 εργάτες-μέλη τῆς οἰκογένειας. Ἡ βιοτεχνική τράπεζα τοῦ Πέρμ λειτουργεῖ ἐδῶ καί κάμποσα χρόνια. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι «θά ἐνώνει» τώρα (γιά τή μίσθωση τοῦ γειτονικοῦ σιδεράδικου), *κάθε χρόνο* ὄχι 20 ἐργάτες-μέλη τῆς οἰκογένειας, ἀλλά 50. Τότε ὅλοι καί οἱ 15 000 ἐργάτες-μέλη τῆς οἰκογένειας τῶν βιοτεχνῶν «θά συνενωθοῦν» «ἀπό τήν ὀργάνωση τοῦ ἀρτέλ» ἀκριβῶς ὕστερα ἀπό 300 χρόνια. Κι ἀφοῦ τελειώσουν αὐτή τή δουλιά, θ' ἀρχίσουν πιά «νά συνενώνουν» καί τοὺς μισθωτοὺς ἐργάτες πού ἐργάζονται στοὺς βιοτέχνες... Καί οἱ ναρόντικοι τοῦ Πέρμ θριαμβολογοῦν: «Οἱ τόσο σπουδαῖες οικονομικὲς ἀντιλήψεις, πού δημιουργήθηκαν μέ τήν ἀνεξάρτητη δουλιά τῆς σκέψης τοῦ βιοτεχνικοῦ περιβάλλοντος, ἀποτελοῦν σταθερὴ ἐγγύηση γιά τήν οικονομική πρόοδο τῆς παραγωγῆς σ' αὐτό τό περιβάλλον πάνω στίς ἀρχές τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ἐργασίας ἀπό τό κεφάλαιο, γιὰτί στά δοσμένα γεγονότα δέν ἐκδηλώνεται: μόνον ἡ αὐθόρμητη τάση τῶν βιοτεχνῶν γιά ἐργασιακή αὐτοτέλεια, ἀλλά καί μιὰ πέρα γιά πέρα συνειδητὴ τάση» (σελ. 333). Ἐλεος, κύριοι! Φυσικά, δέν μπορεῖ νά φαντασθεῖ κανεὶς τό ναρόντικισμό χωρὶς μανιλοφικὲς φράσεις, ὥστόσο ὅμως πρέπει νά ὑπάρχει καί κάποιο μέτρο! Ὅπως εἶδαμε, *κανένα* ἀπό τὰ ἀρτέλ δέν ἐκφράζει τήν «ἀρχή τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ἐργασίας ἀπό τό κεφάλαιο»: ὅλα εἶναι ἀρτέλ νοικοκυρέων καί μικρονοικοκυρέων, πολλὰ ἔχουν μισθωτοὺς ἐργάτες. Σ' αὐτὰ τὰ ἀρτέλ δέν ὑπάρχει συνεργασία, ἀκόμα καί ἡ ἀπό κοινοῦ συγκέντρωση τῶν πρώτων ὑλῶν καί ἡ ἀπό κοινοῦ πούληση τοῦ προϊόντος εἶναι ἐξαιρετικὰ σπάνια καί συνενώνει ἓνα πολὺ μηδαμινὸ ἀριθμὸ νοικοκυρέων. Μποροῦμε νά ποῦμε μέ βεβαιότητα ὅτι δέ θά βρεθεῖ καμιὰ κεφαλαιοκρατική χώρα, ὅπου ἡ καταγραφή σχεδόν 9 χιλιάδων μικροεργαστηρίων μέ 20 χιλιάδες ἐργάτες θά παρουσίαζε *τόσο καταπληχτικὸ κατατεμαχισμό καί μιὰ τόσο ἄγρια κατάσταση* τῶν παραγωγῶν, μέσα στοὺς ὁποίους βρέθηκαν μόνο μερικὲς δεκάδες περιπτώσεις *κοινῆς ιδιοκτησίας καί λιγότερο ἀπὸ δέκα περιπτώσεις* ἔνωσης 3-5 μικρονοικοκυρέων γιά τήν προμήθεια τῶν πρώτων ὑλῶν καί τήν πούληση τοῦ προϊόντος! Αὐτὸς ὁ κατατεμαχισμὸς θ' ἀποτελοῦσε *ἀσφαλέστατη ἐγγύηση γιά μιὰ οικονομική καί πολιτιστική στασιμότητα, χωρὶς καμιὰ προοπτική*, ἂν δέν βλέπαμε, εὐτυχῶς, ὅτι ὁ καπιταλισμὸς κάθε μέρα ὑποσκάπτει ἀπὸ τὰ θεμέλια τήν πατριαρχική χειροτεχνία μαζί μέ τήν τοπική της στενότητα τῶν μικρῶν ἀπομονωμένων νοικοκυρέων, ὅτι μέρα

μέ τή μέρα καταστρέφει τίς μικρές τοπικές αγορές (στίς όποιες στηρίζεται ή μικρή παραγωγή) και τίς αντικαθιστά μέ τήν έθνική και παγκόσμια αγορά, *αναγκάζοντας* τούς παραγωγούς όχι κάποιου χωριού Γκαβριάτα, αλλά τούς παραγωγούς μιās ολόκληρης χώρας, άκόμα και διάφορων χωρών νά συνάπτουν μεταξύ τους ένώσεις, έπεχτείνοντας τίς ένώσεις αυτές πέρα από τά στενά πλαίσια τών νοικοκυρέων και τών μικρονοικοκυρέων, βάζοντας μπροστά σ' αυτές τίς ένώσεις προβλήματα πίο πλατιά από τό πρόβλημα τής προμήθειας ξυλείας και σίδερου σέ πίο φτηνή τιμή, ή τό πρόβλημα τής πίο συμφέρουσας πούλησης τών καρφιών και τών κάρων.

VIII. ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΤΩΝ ΝΑΡΟΝΤΝΙΚΩΝ

Έπειδή οί πραχτικές προτάσεις και τά πραχτικά μέτρα συνδέονται πάντα μέ κείνο πού στήν πραγματικότητα θεωρείται «εὐχάριστο» κι έλπιδοφόρο, καταλαβαίνει πιά κανείς a priori ποιοί πόθοι σχετικά μέ τά βιοτεχνικά επαγγέλματα ύπάρχουν στό «Δοκίμιο», πού ανήγαγε όλα τά «εὐχάριστα φαινόμενα» στόν έξωραϊσμό τής μισθωτῆς εργασίας στή μικρή παραγωγή και στήν έξύμνηση τών πολύ λίγων και μονόπλευρων ένώσεων τών μικρονοικοκυρέων. Οί πόθοι αυτοί, επαναλαβαίνοντας τίς συνηθισμένες ναροντνικιστικές συνταγές, προκαλούν κατάπληξη, από τό ένα μέρος, μέ τήν αντιφατικότητά τους, και από τό άλλο, μέ τήν ύπέρμετρη έξόγκωση τών συνηθισμένων «μέτρων», πού μέ τήν βοήθεια τών φράσεων μετατρέπονται σέ λύση τών μεγάλων προβλημάτων. Στήν αρχή-αρχή τοῦ «Δοκιμίου», στήν εισαγωγή, πρίν άκόμα έκτεθοῦν τά στοιχεία τής άπογραφῆς, συναντάμε στομφώδεις συλλογισμούς γιά τό «καθῆκον τής βιοτεχνικῆς πίστης» — «νά έξαλείψει (sic!) τήν έλλειψη χρημάτων», γιά τή «συνεταιριστική όργάνωση τής ανταλλαγῆς ανάμεσα στήν παραγωγή και στήν κατανάλωση» σελ. 8), γιά τή «διόσση τών συνεταιριστικῶν όργανώσεων», γιά τήν άνέγερση βιοτεχνικῶν άποθηκῶν, τήν ίδρυση τεχνικῶν συμβουλευτικῶν σταθμῶν, τεχνικῶν σχολῶν κτλ. (σελ. 9). Οί συλλογισμοί αυτοί επαναλαβαίνονται πολλές φορές στό βιβλίο. «Πρέπει ν' αναδιοργανωθεί ή οικονομία τής βιοτεχνίας κατά τέτιον τρόπο ώστε ό βιοτέχνης νά έχει χρήματα· γιά νά μιλήσουμε πίο άπλά, ν' άπαλλαγεί ό βιοτέχνης από τόν κουλάκο» (119). «Καθῆκον τής εποχῆς

μας» είναι νά ολοκληρώσει «τή χειραφέτηση τῶν βιοτεχνῶν μέ τή βοήθεια τῆς πίστης» κτλ. (267). «Εἶναι ἀπαραίτητο νά ὀργανωθοῦν ὀρθολογικά τὰ προτῆς τῆς ἀνταλλαγῆς», νά καταβληθοῦν φροντίδες «γιά νά εἰσαχθοῦν στοὺς κόλπους τῶν γεωργικῶν νοικοκυριῶν τῶν ἀγροτῶν οἱ ὀρθολογικὲς βάσεις τῆς πίστης, τῆς ἀνταλλαγῆς καὶ τῆς παραγωγῆς» (362), εἶναι ἀπαραίτητη «ἡ οἰκονομικὴ ὀργάνωση τῆς ἐργασίας» (sic!! σελ. 363), «ἡ ὀρθολογικὴ ὀργάνωση τῆς λαϊκῆς οἰκονομίας» κτλ. κ.ο.κ. Ὅπως βλέπετε, ὄλ' αὐτὰ εἶναι ἡ γνωστὴ ναροντικιστικὴ πανάκεια, κολημένη στὰ στοιχεῖα τῆς ἀπογραφῆς. Καὶ σάν νά ἤθελαν νά ἐπιβεβαιώσουν ὀριστικὰ τὴ ναροντικιστικὴ ὀρθοδοξία τους, οἱ συγγραφεῖς δὲν παρέλειψαν νά καταδικάσουν τὴ χρηματικὴ οἰκονομία γενικά, διδάσκοντας τὸν ἀναγνώστη ὅτι ἡ χειροτεχνία «ἀποτελεῖ σπουδαία ὑπηρεσία στὴ λαϊκὴ οἰκονομία, γιὰ τῆς ἐξασφαλίζει τὴ δυνατότητα ν' ἀποφεύγει τὴ μετατροπὴ τῆς φυσικῆς οἰκονομίας σὲ χρηματικὴ». «Τὰ ἐπιταχτικὰ συμφέροντα τῆς λαϊκῆς οἰκονομίας ἀπαιτοῦν νά γίνεταί ἐπὶ τόπου ἡ ἐπεξεργασία πρῶτων ὑλῶν πού παράγει, ὅσο εἶναι δυνατό χωρὶς χρηματικὴ ἀνάμιξη στὰ προτῆς τῆς ἀνταλλαγῆς» (σελ. 360).

Τὸ πρόγραμμα τῶν ναρόντικων εἶναι διατυπωμένο ἐδῶ μέ ὄλη τὴν πληρότητα καὶ εἰλικρίνεια, ἔτσι πού δὲν μπορούμε νά ἐπιθυμήσουμε τίποτα τό καλύτερο! Εἶπαμε: τό «πρόγραμμα τῶν ναρόντικων», γιὰ τὴν ἐμᾶς δὲ μᾶς ἐνδιαφέρει ἐκεῖνο πού ξεχωρίζει τοὺς συγγραφεῖς τοῦ «Δοκιμίου» ἀπὸ τοὺς ἄλλους ναρόντικους, ἀλλά, ἀντίθετα, ἴσα-ἴσα τό κοινὸ πού παρουσιάζουν. Μᾶς ἐνδιαφέρει τό πραχτικὸ πρόγραμμα τῶν ναρόντικων σχετικὰ μέ τὰ βιοτεχνικὰ ἐπαγγέλματα γενικά. Μπορεῖ εὐκόλα νά δεῖ κανεὶς, ὅτι στὸ «Δοκίμιον» διατυπώνονται παραστατικὰ ἴσα-ἴσα τὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προγράμματος αὐτοῦ: 1) ἡ καταδίκη τῆς χρηματικῆς οἰκονομίας καὶ ἡ συμπάθεια πρὸς τὴ φυσικὴ οἰκονομία καὶ τὴν πρωτόγονη χειροτεχνία· 2) τὰ διάφορα μέτρα γιά τὴν ὑποστήριξη τῆς μικρῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς, ὅπως ἡ πίστη, ἡ ἀνάπτυξη τῆς τεχνικῆς κτλ.· 3) ἡ ἀνάπτυξη κάθε λογῆς ἐνώσεων καὶ ὀργανώσεων ἀνάμεσα στοὺς νοικοκυρέους καὶ τοὺς μικρονοικοκυρέους, συνεταιρισμῶν γιά τὴν προμήθεια πρῶτων ὑλῶν, τὴν ἀποθήκευση, τὸ δανεισμὸ καὶ τὴν ἀποταμίευση, τὴν πίστωση, τὴν κατανάλωση καὶ τὴν παραγωγή· 4) ἡ «ὀργάνωση τῆς ἐργασίας» εἶναι μιὰ συνηθισμένη φράση πού τὴ βρίσκου-

με σ' όλους τούς εὐσεβεῖς πόθους τῶν ναρόντικων. Ἄς δοῦμε αὐτό τό πρόγραμμα.

Ὅσον ἀφορᾷ πρὶν ἀπ' ὄλα τὴν καταδίκη τῆς χρηματικῆς οἰκονομίας, ἡ καταδίκη αὐτὴ σχετικὰ μὲ τὴ βιομηχανία ἔχει πιά ἐντελῶς πλατωνικὸ χαρακτήρα. Ἡ χειροτεχνία ἀκόμα καὶ στό κυβερνεῖο Πέρμ ἔχει ἤδη ἐκτοπιστεῖ ἀπὸ τὴν ἐμπορευματικὴ παραγωγή μακριὰ στό βάθος τῆς σκηνῆς καὶ βρίσκεται σέ τόσο ἀξιοθρήνητη κατάσταση, ὥστε καὶ στό ἴδιο τό «Δοκίμιο» διαβάζουμε ὅτι θά ἦταν εὐχῆς ἔργο «ν' ἀπαλλαγεῖ ὁ βιοτέχνης ἀπὸ τὴν ἐξάρτηση», δηλαδή νά ἐξαλειφθεῖ ἡ ἐξάρτηση τοῦ χειροτέχνη ἀπὸ τόν πελάτη-καταναλωτὴ «μέ τὴν ἀναζήτηση μέσων γιὰ τὴν ἐπέκταση τῆς ἴδιας τῆς ἀκτίνας πούλησης πέρα ἀπὸ τὰ πλαίσια τῆς ζήτησης γιὰ τοπικὴ κατανάλωση» (σελ. 33). Μ' ἄλλα λόγια: καταδίκη τῆς χρηματικῆς οἰκονομίας στή θεωρία καὶ τάση νά μετατραπεῖ ἡ χειροτεχνία σέ ἐμπορευματικὴ οἰκονομία — στήν πράξη! Κι αὐτὴ ἡ ἀντίθεση δέν ἀποτελεῖ καθόλου ἀποκλειστικὸ γνῶρισμα τοῦ «Δοκίμιου», ἀλλὰ χαρακτηρίζει ὄλα τὰ σχέδια τῶν ναρόντικων: ὅσο ἐπίμονα κι ἂν ἀντιτάσσονται στήν ἐμπορευματικὴ (χρηματικὴ) οἰκονομία, ἡ πραγματικότητα, διωγμένη ἀπὸ τὴν πόρτα, εἰσορμᾷ ἀπὸ τό παράθυρο, καὶ τὰ μέτρα, πού ὑποστηρίζουν αὐτοί, ἀναπτύσσουν ἴσα-ἴσα τὴν ἐμπορευματικὴ οἰκονομία. Παράδειγμα ἡ πίστη. Στὰ σχέδια καὶ στοὺς πόθους τους οἱ ναρόντικοι δέν ἀποκλείουν τὴν ἐμπορευματικὴ οἰκονομία. Τό «Δοκίμιο», λχ., δέ λέει οὔτε λέξη γιὰ τό ὅτι οἱ προτεινόμενες μεταρρυθμίσεις δέν πρέπει νά στηρίζονται στό ἔδαφος τῆς ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας. Ἀντίθετα, ἐπιθυμεῖ ἀπλῶς ὀρθολογικὲς βάσεις γιὰ τὴν ἀνταλλαγὴ, συνεταιριστικὴ ὀργάνωση τῆς ἀνταλλαγῆς. Ἡ ἐμπορευματικὴ παραγωγή μένει, ἀπλῶς πρέπει νά μεταρρυθμιστεῖ πάνω σέ ὀρθολογικὲς βάσεις. Ἡ οὐτοπία αὐτὴ δέν εἶναι καθόλου καινούργια καὶ εἶχε στήν παλιὰ οἰκονομικὴ φιλολογία πολὺ μεγάλους ἐκπροσώπους. Ἀπὸ καιρὸ ἤδη ἔχει φανεῖ ὅτι θεωρητικὰ δέ στέκει καὶ δέ χρειάζεται νά σταθοῦμε σ' αὐτό τό ζήτημα. Δέ θά ἦταν καλύτερο, ἀντὶ νά λένε ἀνοησίες γιὰ τὴν ἀνάγκη «νά ὀρθολογιστεῖ» ἡ οἰκονομία, «νά ὀρθολογίσουν» πρῶτα τίς ἀντιλήψεις τους γιὰ τὴν πραγματικὴ οἰκονομία, γιὰ τίς πραγματικὲς κοινωνικοοικονομικὲς σχέσεις πού ὑπάρχουν σέ κείνη τὴν ἐξαιρετικὰ ἀνομοιογενῆ, διαφορετικὴ ὡς πρὸς τὴ σύνθεση μάζα τῶν «βιοτεχνῶν», πού τίς τύχες της εἰδούλουν νά τίς κρίνουν ἀπὸ τὰ πάνω μέ τόση γραφειοκρατικὴ ὑπολαϊό-

τητα οί ναρόντικοί μας; Μήπως ή πραγματικότητα δέ μās δείχνει σέ κάθε βήμα, ότι τά πραχτικά μέτρα τών ναρόντικων, πού έχουν σκαρωθει σύμφωνα μέ τίς συνταγές τών «καθαρών» δήθεν ιδεών γιά τήν «όργάνωση τής έργασίας» κτλ., στήν πράξη όδηγοϋν άπλως στή βοήθεια και στή συμπαράσταση πρós τό «μουζικό νοικοκύρη», τό μικρό έργοστασιάρχη ή προαγοραστή, γενικά πρós όλους τούς έκπροσώπους τής μικροαστικής τάξης; Αυτό δέν είναι καθόλου τυχαίο, δέν είναι άποτέλεσμα τής άτέλειας ή τής άποτυχίας τών διαφόρων μέτρων. Άπεναντίας, πάνω στή γενική βάση τής έμπορευματικής οικονομίας αναπόφευχτα και άπαραίτητα χρησιμοποιοϋν τήν πίστη, τίς άποθήκες, τίς τράπεζες, τίς τεχνικές συμβουλές κτλ. πρῶτ' άπ' όλα και περισσότερο άπ' όλα οί μικροαστοί.

Θά μās προβάλουν τήν αντίρηση: άν όμως έτσι έχουν τά πράγματα, άν οί ναρόντικοί στά πραχτικά τους μέτρα, άσυναίσθητα και παρά τή θέλησή τους, έξυπηρετοϋν τήν ανάπτυξη τής μικροαστικής τάξης, συνεπώς, και τοϋ καπιταλισμοϋ γενικά, γιατί νά επιτίθενται ένάντια στό πρόγραμμα τους οί άνθρωποι πού καταρχήν παραδέχονται ότι ή ανάπτυξη τοϋ καπιταλισμοϋ είναι προοδευτικό προτσές; Είναι λογικό, επειδή είναι λαθεμένα ή — γιά νά χρησιμοποιήσουμε μιά πιό ήπια έκφραση — συζητήσιμα τά ιδεολογικά περιβλήματα, νά επιτίθεσαι ένάντια στό ώφέλιμο άπό πραχτική άποψη πρόγραμμα, γιατί κανείς δέ θ' άρνηθει τήν «ώφέλεια» τής τεχνικής μόρφωσης, τής πίστης τών ένώσεων και όργανώσεων άνάμεσα στους παραγωγούς;

Οί άντιρήσεις αυτές δέν είναι έπινοημένες. Πότε μέ τή μιά και πότε μέ τήν άλλη μορφή, πότε γιά τή μιά και πότε γιά τήν άλλη αίτία άκούονται συνεχώς σαν άπάντηση στήν πολεμική ένάντια στό ναροντικισμό. Δέ θά μιλήσουμε έδῶ γιά τό ότι οί άντιρήσεις αυτές, κι άν άκόμα είναι δίκαιες, δέν άναιροϋν καθόλου τό γεγονός ότι και μόνο ό τρόπος αυτός, νά παρουσιάζουν τά μικροαστικά σχέδια σαν τίς άνώτερες κοινωνικές πανάκειες, προξενεί μεγάλη κοινωνική ζημιά. Σκοπεύουμε νά τοποθετήσουμε τό ζήτημα πάνω στό πραχτικό έδαφος τών πιό άμεσων και έπιταχτικῶν αναγκῶν τής σύγχρονης έποχής, και άπ' αυτή τή σκόπιμα περιορισμένη άποψη νά κρίνουμε τό πρόγραμμα τών ναρόντικων.

Παρά τό γεγονός ότι πολλά μέτρα τών ναρόντικων φέρνουν πραχτικό όφελος, γιατί συντελοϋν στήν ανάπτυξη τοϋ καπιταλισμοϋ, ώστόσο γενικά και στό σύνολό τους τά μέτρα αυτά

ἀποδείχονται: 1) στὸν ἀνώτατο βαθμὸ ἀσυνεπῆ, 2) δογματικά-ἄψυχα καὶ 3) μικρόλογα σὲ σύγκριση μὲ τὰ πραγματικά καθήκοντα πού βάζει μπροστά στή βιομηχανία μας ὁ ἀναπτυσσόμενος καπιταλισμός. Θὰ τὸ ἐξηγήσουμε αὐτό. Τονίσαμε πρῶτο, τὴν ἀσυνέπεια τῶν ναρόντικων σάν *πραχτικῶν* ἀνθρώπων. Παράλληλα μὲ τὰ προαναφερόμενα μέτρα, πού χαρακτηρίζονται συνήθως σάν φιλελεύθερη οἰκονομικὴ πολιτικὴ, μέτρα πού ἀναγράφονταν πάντοτε στή σημαία τῶν ἀρχηγῶν τῆς ἀστικῆς τάξης στή Δύση, οἱ ναρόντικοι τὰ καταφέρνουν νά διατηροῦν τὴν πρόθεση *ν' ἀναχαιτίσουν* τὴ δοσμένη οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη, *νά ἐμποδίσουν* τὴν πρόοδο τοῦ καπιταλισμοῦ, *νά ὑποστηρίξουν* τὴ μικρὴ παραγωγή, πού πνίγεται στὸν ἀγῶνα ἐνάντια στή μεγάλη. Ὑπερασπίζονται τοὺς νόμους καὶ τοὺς θεσμούς, πού περιορίζουν τὴν ἐλευθερία ἀγοραπωλησίας τῆς γῆς, τὴν ἐλευθερία μετακίνησης καὶ κρατοῦν τὴν ἀγροτιά στὴν ἀπομόνωση τῆς κλειστῆς τάξης κτλ. Γεννιέται τὸ ἐρώτημα, ὑπάρχουν ὁποιοσδήποτε λογικὲς αἰτίες γιὰ *ν' ἀναχαιτίζεται* ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ καὶ τῆς μεγάλης βιομηχανίας; Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῆς ἀπογραφῆς εἶδαμε ὅτι ἡ περιβόητη «αὐτοτέλεια» τῶν βιοτεχνῶν δὲν ἀποτρέπει καθόλου τὴν ὑποταγὴ τους στὸ ἐμπορικὸ κεφάλαιο, στή χειρότερη αὐτὴ μορφή ἐκμετάλλευσης, ὅτι *στήν* *πράξη* ἡ κατάσταση τῆς τεράστιας μάζας αὐτῶν τῶν «αὐτοτελῶν» βιοτεχνῶν εἶναι συχνά *πιό ἀξιοθρήνητη* ἀπὸ τὴν κατάσταση τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν, πού ἐργάζονται σὲ βιοτέχνες, ὅτι οἱ ἀποδοχῆς τους εἶναι καταπληχτικὰ μηδαμινές, οἱ ὄροι δουλιᾶς (ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν ὑγειονομικῶν συνθηκῶν καὶ τῆς διάρκειας τῆς ἐργάσιμης μέρας) στὸ ἔπακρο μὴ ἱκανοποιητικοί, ἡ παραγωγή κομματιασμένη, πρωτόγονη καὶ καθυστερημένη ἀπὸ τεχνικὴ ἀποψη. Γεννιέται τὸ ἐρώτημα, ὑπάρχει ὁποιαδήποτε λογικὴ αἰτία νά διατηροῦνται οἱ ἀστυνομικοὶ νόμοι, πού κατοχυρώνουν τὴ «σύνδεση μὲ τὴ γῆ» καὶ *ἀπαγορεύουν* νά κόβεται αὐτὴ ἡ σύνδεση, πού συγκινεῖ τοὺς ναρόντικους;*

* Τὸ «Δοκίμιον» μιλάει ἐπίσης μὲ μεγάλο πάθος γιὰ τὴν ὠφέλεια τῆς κοινότητος καὶ τῆ ζημιὰ τῆς «ἐλευθερίας ἀγοραπωλησίας» τῶν κτημάτων, πού θὰ ὀδηγοῦσε δῆθεν στὴν ἐμφάνιση τοῦ «προλεταριάτου» (σελ. 6). Αὐτὴ ἡ ἀντιπαράθεση τῆς ἐλευθερίας ἀγοραπωλησίας στὴν κοινότητα ὑπογραμμίζει θαυμάσια τὸ *πιό* ἀντιδραστικὸ καὶ ἐπιζήμιον γνώρισμα τῆς «κοινότητος».—Θὰ ἦταν ἐνδιαφέρον νά ξέραμε, θὰ βρισκόταν ἔστω καὶ σὲ μιὰ κεφαλαιοκρατικὴ χώρα ἕνας «προλετάριος», πού δὲ θὰ τὸν εἶχαν συμπεριλάβει στὴν κατηγορία τῶν *θεόφτωχων*, ἂν εἶχε μισθὸ ἐργασίας 33 ἢ 50 ρούβλια τὸ χρῶνο;

Τά στοιχεῖα τῆς «βιοτεχνικῆς ἀπογραφῆς» τοῦ 1894/95 στό κυβερνεῖο Πέρμ δείχνουν καθαρά ὅτι εἶναι τελείως παράλογο τό τεχνητό δέσιμο τῶν ἀγροτῶν μέ τή γῆ. Τό δέσιμο αὐτό ἀπλῶς ἐλαττώνει τίς ἀποδοχές τους, πού ὅταν ὑπάρχει ἡ «σύνδεση μέ τή γῆ» εἶναι περισσότερο ἀπό δύο φορές μικρότερες ἀπ' ὅ,τι στούς μή γεωργούς, κατεβάζει τό βιοτικό ἐπίπεδο, ἐντείνει τήν ἀπομόνωση καί τόν καταταμαχισμό τῶν παραγωγῶν, πού εἶναι σκορπισμένοι στά χωριά, τοὺς κάνει ἀκόμα πιά ἀδύναμους μπροστά στόν κάθε προαγοραστή καί μαστοράκο. Τό δέσιμο μέ τή γῆ ἐπιβραδύνει ταυτόχρονα καί τήν ἀνάπτυξη τῆς γεωργίας, χωρίς, ὡστόσο, νά εἶναι σέ θέση νά ἐμποδίσει τήν ἐμφάνιση τῆς μικρῆς ἀστικῆς τάξης τοῦ χωριοῦ. Οἱ ναρόντικοι ἀποφεύγουν νά βάλουν τό ζήτημα ὡς ἐξῆς: νά ἐμποδίζεται ἢ νά μήν ἐμποδίζεται ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ; Προτιμοῦν νά συζητοῦν γιά τή «δυνατότητα ἄλλων δρόμων γιά τήν πατρίδα». Ἐφόσον ὁμως πρόκειται γιά ἀμεσότατα πραχτικά μέτρα, μ' αὐτό κίόλας ὁ κάθε παράγοντας τοποθετεῖται στό ἔδαφος τοῦ *δοσμένου δρόμου**. Κάνετε ὅ,τι θέλετε γιά νά «σπρώξετε» τήν πατρίδα σέ ἄλλο δρόμο! Μιά τέτια προσπάθεια δέ θά προκαλέσει καμιά κριτική (ἐκτός ἀπό τήν κριτική τοῦ γέλιου). Μήν ὑπερασπίζετε ὁμως ἐκεῖνο πού ἀναχαιτίζει τεχνητά τή δοσμένη ἀνάπτυξη, μήν πνίγετε μέ φράσεις γιά «ἄλλο δρόμο» τό ζήτημα τοῦ παραμερισμοῦ τῶν ἐμποδίων ἀπό τό δοσμένο δρόμο.

Ἐνα ἄλλο περιστατικό, πού εἶναι ἀπαραίτητο νά τό ἔχουμε ὑπόψη μας κατά τήν ἐκτίμηση τοῦ πραχτικοῦ προγράμματος τῶν ναρόντικων, εἶναι τό παρακάτω. Εἶδαμε κίόλας, ὅτι οἱ ναρόντικοι προσπαθοῦν νά διατυπώσουν ὅσο τό δυνατό πιά ἀφηρημένα τοὺς πόθους τους, νά τοὺς παρουσιάσουν σάν ἀφηρημένες διεκδικήσεις τῆς «καθαρῆς» ἐπιστήμης, τῆς «καθαρῆς» δικαιοσύνης, καί ὄχι σάν πραγματικές ἀνάγκες τῶν πραγματικῶν τάξεων, πού ἔχουν συγκεκριμένα συμφέροντα. Τήν πίστη — αὐτή τήν ἐπιταχτική ἀνάγκη τοῦ κάθε νοικοκύρη καί μικρονοικοκύρη μέσα στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία — ὁ ναρόντικος τήν παρουσιάζει σάν κάποιο στοιχεῖο τοῦ συστήματος τῆς ὀργάνωσης τῆς ἐργασίας· οἱ ἐνώσεις καί οἱ ὀργανώσεις τῶν νοικοκυρέων παρασταίνονται σάν ἐμβρυώ-

* Τό ὅτι αὐτός ὁ δοσμένος δρόμος συνίσταται στήν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ, ἀπ' ὅσα ξέρουμε, δέν τό ἀρνήθησαν καί οἱ ἴδιοι οἱ ναρόντικοι, οὔτε ὁ κ. Ν.—ον, οὔτε ὁ κ. Β.Β., οὔτε ὁ κ. Γιουζακόφ κτλ., κτλ..

δική έκδήλωση τῆς ἰδέας τοῦ συνεταιρισμοῦ γενικά, τῆς ἰδέας τῆς «βιοτεχνικῆς χειραφέτησης» κτλ., ἐνῶ ὁ καθένας ξέρει, ὅτι ὅλες αὐτές οἱ ἐνώσεις στήν πραγματικότητα ἐπιδιώκουν σκοπούς πού δέν ἔχουν τίποτε τό κοινό μέ τέτια ὑψηλά προβλήματα, ἀλλά συνδέονται ἀπλῶς μέ τό μέγεθος τοῦ εἰσοδή- δήματος αὐτῶν τῶν μικρονοικοκυρέων, μέ τήν ἐδραίωση τῆς θέσης τους, μέ τήν αὐξηση τοῦ κέρδους τους. Αὐτή ἡ μετα- τροπή τῶν συνηθισμένων ἀστικῶν καί μικροαστικῶν πόθων σέ κάποιες κοινωνικές πανάκειες ἀπλῶς ἀδυνατίζει αὐτούς τοὺς πόθους, τοὺς ἀφαιρεῖ τό ζωτικό τους νεῦρο, τήν ἐγγύηση γιά τήν ἐπιταχτικότητα καί τό πραγματοποιήσιμό τους. Ὁ ναρόντικος παιδεύεται νά παρουσιάσει τά ἐπιταχτικά προβλή- ματα κάθε νοικοκύρη, προαγοραστή, ἐμπόρου (πίστωση, ἐνώ- σεις, τεχνική βοήθεια) σάν γενικά προβλήματα, πού στέκον- ται πάνω ἀπό τά ἀτομικά συμφέροντα. Ὁ ναρόντικος φαντά- ζεται ὅτι ἔτσι δυναμώνει τή σημασία τους, τά ἐξυψώνει, ἐνῶ στήν πραγματικότητα μετατρέπει ἔτσι μιᾶ ζωτική ὑπόθεση, πού ἐνδιαφέρει τή μιᾶ ἢ τήν ἄλλη ὁμάδα τοῦ πληθυσμοῦ, σέ φιλισταϊκό πόθο, σέ φιλοσοφία γραφείου, σέ γραφειοκρατικό «συλλογισμό γιά τά ὀφέλη». Μ' αὐτό συνδέεται ἄμεσα καί ἓνα τρίτο περιστατικό. Ἐπειδή δέν καταλαβαίνει ὅτι τά πραχτικά αὐτά μέτρα, ὅπως ἡ πίστη καί ὁ συνεταιρισμός, ἡ τεχνική βοήθεια κτλ., ἐκφράζουν τίς ἀνάγκες τοῦ ἀναπτυσσόμενου καπιταλισμοῦ, ὁ ναρόντικος δέν εἶναι σέ θέση νά διατυπώ- σει τίς γενικές καί βασικές ἀνάγκες μιᾶς τέτιας ἀνάπτυξης, καί τίς ἀντικατασταίνει μέ ἀσήμαντα, ἀρπαγμένα στήν τύχη, μεσοβέζικα μέτρα, πού, παρμένα χωριστά, δέν μποροῦν νά ἀσκήσουν ὅποιαδήποτε σοβαρή ἐπίδραση καί εἶναι κατα- δικασμένα σέ ἀναπόφευκτη ἀποτυχία. Ἄν ὁ ναρόντικος ἔστε- κε ἀνοιχτά καί μέ συνέπεια στήν ἀποψη τοῦ ἐκφραστή τῶν ἀπαιτήσεων τῆς κοινωνικῆς ἀνάπτυξης πάνω στόν κεφαλαιο- κρατικό δρόμο, θά μποροῦσε ν' ἀντιληφθεῖ τοὺς γενικούς ὀ- ρους, τίς γενικές ἀπαιτήσεις αὐτῆς τῆς ἀνάπτυξης, θά ἔβλεπε ὅτι, ἐφόσον ὑπάρχουν οἱ γενικοὶ αὐτοὶ ὄροι (ὁ κυριότερος ἀπ' αὐτούς στό ζήτημα πού μᾶς ἐνδιαφέρει εἶναι ἡ ἐλευθερία τῆς βιομηχανίας) ὅλα αὐτά τά μικρά του σχέδια καί μέτρα θά πραγματοποιοῦνταν μόνα τους, δηλ. μέ τή δράση τῶν ἰδίων τῶν ἐνδιαφερομένων προσώπων, ἐνῶ ἡ ἀγνόηση τῶν γενικῶν αὐτῶν συνθηκῶν καί ἡ προβολή μόνο πραχτικῶν μέτρων ἐντε- λῶς ἰδιωτικοῦ χαρακτήρα δέν μπορεῖ παρά νά ὀδηγήσει σέ ἄερολογία. Ἄς σταθοῦμε, γιά παράδειγμα, σ' αὐτό τό ζήτημα

τῆς ἐλευθερίας τῆς βιομηχανίας. Ἀπό τό ἕνα μέρος, τό ζήτημα αὐτό εἶναι τόσο γενικό καί βασικό μέσα στά ζητήματα τῆς βιομηχανικῆς πολιτικῆς, ὥστε εἶναι πολύ ἐπίκαιρη ἡ ἐξέτασή του. Ἀπό τό ἄλλο μέρος, οἱ ἰδιομορφίες τῆς ζωῆς στήν περιοχή τοῦ Πέρμ ἐπιβεβαιώνουν κατά τρόπο πολύ ἐνδιαφέροντα ὅτι τό ζήτημα αὐτό ἔχει κεφαλαιώδη σημασία.

Ὅπως εἶναι γνωστό, τό κύριο φαινόμενο τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τῆς περιοχῆς εἶναι ἡ μεταλλουργική βιομηχανία, πού ἔβαλε στήν περιοχή μιά ὀλότελα ἰδιαίτερη σφραγίδα. Μέ τήν κατάσταση καί τά συμφέροντα τῆς μεταλλουργικῆς βιομηχανίας τῶν Οὐραλίων συνδέεται καί ἡ ἱστορία τοῦ ἐποικισμοῦ καί ἡ σημερινή κατάσταση τῆς περιοχῆς. «Γενικά οἱ ἀγρότες μετακινήθηκαν στά Οὐράλια γιά νά δουλεύουν στούς ἰδιοχτῆτες τῶν ἐργοστασίων» — διαβάζουμε στό γράμμα ἑνός Μπάμπουσκιν, ἀπό τό ἐργοστάσιο Νόβο-Σεργκίνσκ, πού δημοσιεύτηκε στίς «Ἔργασίες τῆς ἐπιτροπῆς γιά τή μελέτη τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς κτλ.»*. Αὐτά τά ἀπλοϊκά λόγια ἐκφράζουν πολύ σωστά τόν τεράστιο ρόλο τῶν ἰδιοκτητῶν τῶν ἐργοστασίων στή ζωή τῆς περιοχῆς, τή σημασία τους σάν τσιφλικάδων καί ἐργοστασιαρχῶν μαζί, τή συνήθειά τους νά κυριαρχοῦν ἀπόλυτα καί ἀπεριόριστα, νά ἔχουν θέση μονοπωλητῶν, πού στηρίζουν τή βιομηχανία τους στό δικαίωμά τους γαιοκτησίας καί ὄχι στό κεφάλαιο καί στό συναγωνισμό. Οἱ μονοπωλιακές βάσεις τῆς μεταλλουργικῆς βιομηχανίας τῶν Οὐραλίων βρῆκαν τήν ἐκφρασή τους στό νόμο μέ τό γνωστό ἄρθρο 394 τοῦ VII τόμ. τοῦ κώδικα νόμων (κανονισμός γιά τά ὄρυχεῖα), δηλ. μέ τό ἄρθρο, γιά τό ὁποῖο λέχθηκαν καί λέγονται τόσο πολλά στή φιλολογία σχετικά μέ τά Οὐράλια. Ὁ νόμος αὐτός, πού ἐκδόθηκε τό 1806, ἀπαιτεῖ, πρῶτο, τήν ἔγκριση τῆς Διεύθυνσης ὄρυχειῶν γιά τό ἄνοιγμα ὁποιονδήποτε ἐργοστασίων στίς πόλεις, ὅπου ὑπάρχουν ὄρυχεῖα, καί δεύτερο ἀπαγορεύει στίς περιοχές τῶν μεταλλουργικῶν ἐργοστασίων τό ἄνοιγμα «ὁποιασδήποτε μανουφακτούρας καί ἐργοστασίου πού ὄλη ἡ παραγωγή τους στηρίζεται κυρίως στήν ἐνέργεια τῆς φωτιᾶς, καί ἀπαιτεῖ κάρβουνο καί ξύλα». Τό 1861 οἱ ἰδιοχτῆτες τῶν μεταλλουργείων τῶν Οὐραλίων ἐπιμένανε ἰδιαίτερα νά περιληφθοῦν οἱ διατάξεις αὐτοῦ τοῦ νόμου στούς ὄρους ἀπελευθέρωσης τῶν ἀγροτῶν, καί τό ἄρ-

* Τεύχος XVI, σελ. 594-595. Ἡ περικοπή ὑπάρχει στό βιβλίο «Βιοτεχνική παραγωγή», I, 140.

Άρθρο 11 του κανονισμού για τους εργάτες των μεταλλουργείων επαναλαμβάνει μία παρόμοια απαγόρευση*. Ο απολογισμός της διοίκησης της Τράπεζας βιοτεχνίας-βιομηχανίας, για το 1895, λέει ανάμεσα στ' άλλα: «Ωστόσο, πιο συχνά διατυπώνονται παράπονα, ότι οι υπάλληλοι της Διεύθυνσης ορυχείων και οι κάτοχοι εργοστασίων πάνω σε εκχωρημένες γαίες** απαγορεύουν ν' ανοίγονται στην άχτινα της δικαιοδοσίας τους επιχειρήσεις που λειτουργούν με φωτιά, καθώς και παράπονα για διάφορα μέτρα που εμποδίζουν τη βιοτεχνική παραγωγή επεξεργασίας μετάλλων» («Δοκίμιο», σελ. 223). Έτσι, τα Ουράλια κι ως τα σήμερα διατηρούν απαρασάλευτες τις παραδόσεις του «παλιού καλού καιρού», και η στάση απέναντι στη μικρή αγροτική βιομηχανία βρίσκεται εδώ σε απόλυτη άρμονία με κείνη την «οργάνωση της εργασίας» που εξασφάλιζε στα εργοστάσια εργατικό πληθυσμό, δεμένο με τον τόπο. Οι παραδόσεις αυτές χαρακτηρίζονται πολύ παραστατικά στην παρακάτω ανακοίνωση που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Πέρμσκιγε Γκουμπέρνσκιγε Βέντομοστι»¹²⁰, αρ. φύλλου 183 του 1896· η ανακοίνωση παρατίθεται στο «Δοκίμιο» και πολύ δίκαια αποκαλείται «βαρυσήμαντη». Νά αυτή η ανακοίνωση: «Τό ύπουργείο Γεωργίας και Δημοσίων Κτημάτων πρότεινε στους βιομήχανους μεταλλουργίας των Ουραλίων νά συζητήσουν τό ζήτημα της δυνατότητας νά πάρουν τά εργοστάσια μεταλλουργίας μέτρα για τήν ανάπτυξη των

* Βλ. «Βιοτεχν. παραγ.», I, 18 - 19. «Δοκίμιο», 222, 223, 244.—«Εκθέσεις και μελέτες για τή βιοτεχνική παραγωγή», έκδ. του ύπουργείου Δημοσίων Κτημάτων και Γεωργίας, άρθρο του Έγκουνοφ, στόν III τόμο. Δημοσιεύοντας τό άρθρο του Έγκουνοφ, τό ύπουργείο σε σημείωση εκφράζει τήν επιφύλαξη, ότι οι απόψεις του άρθρογράφου «διαφέρουν ουσιαστικά από τις απόψεις και τά στοιχεία της Γενικής Διεύθυνσης ορυχείων».—Λοχουγάρη, στό νομό Κρασνοουφίμσκ είχαν κλειστεί, με βάση τους προαναφερόμενους νόμους, ως 400 σιδεράδικα.—Σύγκρ. «Έργασίες της έπιτροπής για τή μελέτη της βιοτεχνικής παραγωγής», τεύχος XVI άρθρο του Β. Ντ. Μπελόφ: «Η βιοτεχνική παραγωγή των Ουραλίων σε σχέση με τή μεταλλουργία». Ο άρθρογράφος διηγείται, ότι οι βιοτέχνες φοβούνται τους αυστηρούς νόμους και κρύβουν τις μηχανές τους. Κάποιος βιοτέχνης κατασκεύασε πάνω σε τροχούς, για νά μπορεί νά τό κρύβει πιο εύκολα, ένα καμίνι για τό λιώσιμο και τήν κατασκευή μετάλλινων ειδών! (σελ. 18 του προαναφερόμενου άρθρου).

** Ρωσικά: ποσεισιόνιγιε ζαβόντι.—Πρόκειται για εργοστάσια που τόν καιρό της δουλοπαροικίας είχαν χτιστεί από ιδιώτες πάνω σε εκχωρημένες από τό δημόσιο γαίες και μέ δικαίωμα των εργοστασιαρχών νά χρησιμοποιούν σάν δουλοπάροικους τούς αγρότες της περιοχής που τούς εκχωρήθηκε. Σημ. μετ.

βιοτεχνικῶν ἐπαγγελμάτων στά Οὐράλια. Οἱ βιομήχανοι μεταλλουργίας γνωστοποίησαν στό ὑπουργεῖο ὅτι ἡ ἀνάπτυξη τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς στά Οὐράλια θά προξενήσει ζημιά στή μεγάλη βιομηχανία, γιατί καί σήμερα ἀκόμα, μέ τήν ἀδύνατη ἀνάπτυξη τῶν βιοτεχνικῶν ἐπαγγελμάτων στά Οὐράλια, ὁ πληθυσμός τους δέν μπορεῖ νά δώσει στά ἐργοστάσια τόν ἀπαραίτητο ἀριθμό ἐργατῶν*· καί ὅταν ὁ πληθυσμός θά βρῖσκει μεροκάματο στό σπίτι, τά ἐργοστάσια θά κινδυνέψουν νά μείνουν ἐντελῶς χωρίς δουλιὰ» («Δοκίμιο», σελ. 244). Αὐτή ἡ ἀνακοίνωση ἔκανε τούς συγγραφεῖς τοῦ «Δοκίμιου» ν' ἀναφωνήσουν τά παρακάτω: «Φυσικά, ὁ πρῶτος καί ἀπαραίτητος ὁρος γιά κάθε λογῆς βιομηχανία, *μεγάλη, μεσαία καί μικρή*, εἶναι ἡ ἐλευθερία τῆς βιομηχανίας... Στό ὄνομα τῆς ἐλευθερίας τῆς βιομηχανίας *ὄλοι οἱ κλάδοι τῆς* πρέπει νά εἶναι νομικά ἰσότιμοι... Τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα ἐπεξεργασίας μετάλλου στά Οὐράλια πρέπει ν' ἀπαλλογῶν ἀπ' ὅλα τά ἔκτακτα δεσμά, πού δημιούργησε ὁ ἐργοστασιακός κανονισμός μέ σκοπό νά περιορίσει τή *φυσιολογική* τους ἀνάπτυξη» (ibid. Ἡ ὑπογράμμιση εἶναι δική μας). Διαβάζοντας αὐτό τό συγκινητικό καί πολύ σωστό κατεβατό, πού ὑπερασπίζει τήν «ἐλευθερία τῆς βιομηχανίας», θυμηθῆκαμε τό γνωστό μῦθο γιά ἕναν μεταφυσικό, πού ἀργοῦσε νά βγεῖ ἀπό τό λάκκο, ρωτώντας, καί τί εἶναι τό σχοινί πού τοῦ ρίξανε, — «μιά ἀπλή τριχιά»!¹²¹ Ἔτσι καί οἱ ναρόντικοι τοῦ Πέρμ σχετικά μέ τήν ἐλευθερία τῆς βιομηχανίας, τήν ἐλευθερία ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ, τήν ἐλευθερία συναγωνισμοῦ ρωτοῦν περιφρονητικά: τί εἶναι ἡ ἐλευθερία τῆς βιομηχανίας — μιά ἀπλή ἀστική διεκδίκηση! Αὐτοί στούς πόθους τους ἀνεβαίνουν πολύ πιό ψηλά· δέ θέλουν τήν ἐλευθερία συναγωνισμοῦ (τί τιποτένιος, στενός, ἀστικός πόθος!), ἀλλά τήν «ὀργάνωση τῆς ἐργασίας»... Ἄρκεῖ ὅμως τά μανιλοφικά αὐτά ὄνειρα νά βρεθοῦν «πρόσωπο μέ πρόσωπο» μπροστά στήν ἀφκιασίδωτη καί πεζή πραγματικότητα, — καί ἡ πρα-

* Θά παρατηρήσουμε, γιά νά κατατοπίσουμε τόν ἀναγνώστη, ὅτι ἡ στατιστική τῆς μεταλλουργικῆς βιομηχανίας μας ἔχει κιόλας διαπιστώσει ἐπανειλημμένα, ὅτι στά Οὐράλια ὁ ἀριθμός τῶν ἀπασχολούμενων ἐργατῶν ἀνάλογα μέ τό προϊόν πού παράγεται εἶναι ἀσύγκριτα μεγαλύτερος ἀπ' ὅ,τι στή νότια ἢ στήν πολωνική μεταλλουργική περιοχή. Ὁ χαμηλός μισθός ἐργασίας — ἀποτέλεσμα τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ ἐργάτες εἶναι δεμένοι μέ τή γῆ — κρατᾷ τά Οὐράλια σέ ἀφάνιαστα πιό χαμηλό ἐπίπεδο τεχνικῆς σέ σύγκριση μέ τό Νότο καί τήν Πολωνία.

γματικότητα αυτή μυρίζει άμέσως μία τέτια «*οργάνωση τής εργασίας*», πού ό ναρόντικος ξεχνάει τή «*ζημιά*» και τόν «*κίνδυνο*» του καπιταλισμού, τή δυνατότητα «*άλλων δρόμων για τήν πατρίδα*» και κάνει έκκληση νά δοθεί «*έλευθερία στη βιομηχανία*».

Έπαναλαβαίνουμε ότι θεωρούμε αυτό τόν πόθο βαθύτατα δίκαιο και νομίζουμε ότι ή άποψη αυτή (πού δέν τήν συμερίζεται μόνο τό «*Δοκίμιο*», αλλά σχεδόν όλοι οι συγγραφείς, πού έγραψαν πάνω σ' αυτό τό ζήτημα) άποτελεί τιμή για τούς ναρόντικούς. Όμως... — Τί νά γίνει! Δέν μπορούμε καθόλου νά επαινέσουμε τούς ναρόντικούς χωρίς νά βάλουμε άμέσως ένα μεγάλο-μεγάλο «*δμως*», — έμείς ώστόσο έχουμε νά κάνουμε σχετικά μ' αυτό δυό ουσιαστικές παρατηρήσεις.

Πρώτο. Μπορούμε νά είμαστε σίγουροι πώς ή τεράστια πλειοψηφία των ναρόντικών θά άπορίψει μέ άγανάχτηση τό γεγονός ότι είναι σωστή ή συνταύτιση άπομέρους μας τής «*έλευθερίας τής βιομηχανίας*» μέ τήν «*έλευθερία του καπιταλισμού*». Θά πουν ότι ή εξάλειψη των μονοπωλίων και των ύπολειμμάτων τής δουλοπαροικίας είναι «*άπλως*» διεκδίκηση ίσοτιμίας, συμφέρον «*όλης*» τής λαϊκής οικονομίας γενικά και τής οικονομίας του άγρότη ιδιαίτερα, και καθόλου του καπιταλισμού. Ξέρουμε ότι οι ναρόντικοι θά τό πουν αυτό. Αυτό όμως δέ θά είναι σωστό. Πέρασαν ήδη πάνω άπό έκατό χρόνια άπό τότε πού τήν «*έλευθερία τής βιομηχανίας*» τήν έβλεπαν έτσι ιδεαλιστικά-άφηρημένα και τή θεωρούσαν σαν τό βασικό και φσσικό (σύγκρ. τήν ύπογραμμισμένη λέξη στό «*Δοκίμιο*») «*δικαίωμα του ανθρώπου*». Η διεκδίκηση τής «*έλευθερίας τής βιομηχανίας*» και ή πραγματοποίηση αυτής τής διεκδίκησης έκανε άπό τότε τό γύρο κάμποσων χωρών και παντού ή διεκδίκηση αυτή ήταν έκφραση τής μή άντιστοιχίας του άναπτυσσόμενου καπιταλισμού μέ τά ύπολείμματα των μονοπωλίων και των κανονισμών, παντού ήταν τό σύνθημα τής πρωτοπόρας άστικής τάξης, παντού όδηγούσε άπλως στόν όλοκληρωτικό θρίαμβο του καπιταλισμού. Η θεωρία έξήγησε άπό τότε πέρα για πέρα όλη τήν άφέλεια τής αυταπάτης, ότι ή «*έλευθερία τής βιομηχανίας*» είναι τάχα διεκδίκηση του «*καθαρού λόγου*», διεκδίκηση τής άφηρημένης «*ίσοτιμίας*» κι έδειξε ότι τό ζήτημα τής έλευθερίας τής βιομηχανίας είναι ζήτημα κεφαλαιοκρατικό. Η πραγματοποίηση τής «*έλευθερίας τής βιομηχανίας*» σέ καμιά περίπτωση δέν είναι μόνο «*νομικός*» μετασχηματισμός· είναι βαθιά οικονομική

μεταρύθμιση. Ἡ διεκδίκηση τῆς «ἐλευθερίας τῆς βιομηχανίας» σημαίνει πάντα ὅτι δέν ὑπάρχει ἀντιστοιχία ἀνάμεσα στούς νομικούς κανόνες (πού ἀντανακλοῦν τίς ξεπερασμένες πιά σχέσεις παραγωγῆς) καί τίς καινούργιες σχέσεις παραγωγῆς, πού ἀναπτύχθηκαν παρά τούς παλιούς κανόνες, πού ξεπετάχθηκαν μέσ' ἀπ' αὐτούς, καί ἀπαιτοῦν τήν κατάργησή τους. Ἄν τό καθεστώς τῶν Οὐραλίων προκαλεῖ σήμερα μιά γενική κραυγή, γιά «ἐλευθερία τῆς βιομηχανίας», αὐτό σημαίνει ὅτι οἱ κανονισμοί, τά μονοπώλια καί τά προνόμια, πού ἔχουν κληρονομηθεῖ ὑπέρ τῶν τσιφλικάδων-ιδιοχτητῶν ἐργοστασίων, περιορίζουν τίς δοσμένες οἰκονομικές σχέσεις, τίς δοσμένες οἰκονομικές δυνάμεις. Τί εἶδους εἶναι αὐτές οἱ σχέσεις καί αὐτές οἱ δυνάμεις; Εἶναι σχέσεις ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας. Οἱ δυνάμεις αὐτές εἶναι δυνάμεις τοῦ κεφαλαίου, πού διευθύνει τήν ἐμπορευματική οἰκονομία. Θυμηθεῖτε ἔστω καί τήν προαναφερόμενη «ὁμολογία» τοῦ ναρόντικου τοῦ Πέρμ: «Ὅλη ἡ βιοτεχνική μας παραγωγή βρίσκεται στά δεσμά τῶν ἰδιωτικῶν κεφαλαίων». Μά καί χωρίς αὐτή τήν ὁμολογία τά ἴδια τά στοιχεῖα τῆς βιοτεχνικῆς ἀπογραφῆς μιλοῦν μόνα τους ἀρκετά εὐγλωττα.

Δεύτερη παρατήρηση. Χαιρετίζουμε τό γεγονός ὅτι οἱ ναρόντικοι ὑπερασπίζουν τήν ἐλευθερία τῆς βιομηχανίας. Τούς χαιρετίζουμε ὅμως στό μέτρο πού εἶναι *συνεπεῖς* σ' αὐτή τήν υπεράσπιση. Μήπως ἡ «ἐλευθερία τῆς βιομηχανίας» συνίσταται μόνο στήν ἐξάλειψη τῶν ἀπαγορεύσεων πού δέν ἐπιτρέπουν νά ἀνοίγονται στά Οὐράλια ἐπιχειρήσεις πού λειτουργοῦν μέ τή χρησιμοποίησι φωτιάς; Μήπως τό γεγονός ὅτι ὁ ἀγρότης δέν ἔχει τό δικαίωμα νά βγεῖ ἀπό τήν κοινότητα, δέν ἔχει τό δικαίωμα ν' ἀσχοληθεῖ μέ ὁποιοδήποτε βιοτεχνικό ἐπάγγελμα ἢ δουλιά, δέν ἀποτελεῖ πολύ πῖο οὐσιαστικό περιορισμό τῆς «ἐλευθερίας τῆς βιομηχανίας»; Μήπως ἡ ἔλλειψη ἐλευθερίας μετακίνησης, μήπως τό γεγονός ὅτι οἱ νόμοι δέν ἀναγνωρίζουν τό δικαίωμα κάθε πολίτη νά διαλέγει γιά τόπο κατοικίας ὁποιαδήποτε κοινότητα, πόλη ἢ χωριό μέσα στό κράτος, δέν περιορίζει τήν ἐλευθερία τῆς βιομηχανίας; Μήπως τό γεγονός ὅτι ἡ ἀγροτική κοινότητα εἶναι κλειστή ταξική μορφή ὀργάνωσης, τό γεγονός ὅτι εἶναι ἀδύνατο νά μπουδν σ' αὐτήν πρόσωπα ἀπό τήν ἐμποροβιομηχανική τάξη δέν περιορίζει τήν ἐλευθερία τῆς βιομηχανίας; κτλ. κτλ. Ἄναφέραμε τούς πολύ πῖο σπουδαίους, τούς πῖο γενικούς, τούς πῖο διαδομένους περιορισμούς τῆς ἐλευθερίας τῆς βιομηχα-

νίας, πού άσκοϋν τήν επίδρασή τους πάνω σ' όλη τή Ρωσία καί πού πολύ πάνω σ' όλη τήν άγροτική μάζα. Άν «ή μεγάλη, ή μεσαία καί ή μικρή» βιομηχανία πρέπει νά είναι ισότιμες, τότε δέν πρέπει ή τελευταία αϋτή νά έχει στό ζήτημα τής άφαιρέσης τής γής τά ίδια δικαιώματα πού έχουν καί οί δυό πρῶτες; Άν οί νόμοι, πού άφοροϋν τή μεταλλουργική βιομηχανία τών Ουραλίων, άποτελοϋν «έκτακτα δεσμά, πού έμποδίζουν τή φυσιολογική ανάπτυξη», μήπως ή άλλη λέγγω εϋθύνη, τό μή έκποιήσιμο τών κλήρων, οί ειδικοί νόμοι τής κλειστής τάξης καί οί κανονισμοί γιά τίς μετακινήσεις, γιά τίς μεταβιβάσεις κυριότητας, γιά τά βιοτεχνικά έπαγγέλματα καί τίς διάφορες άσχολίες δέν άποτελοϋν «έκτακτα δεσμά»; Μήπως δέν «περιορίζουν τή φυσιολογική ανάπτυξη»;

Γι' αϋτό άκριβῶς πρόκειται, γιά τό ότι ό ναροντικισμός καί στό προκείμενο ζήτημα έδειξε τόν έπαμφοτερισμό καί τή διπροσωπία, πού χαρακτηρίζουν τόσο κάθε ιδεολογία τοϋ Kleinbürger'ισμού*. Άπό τό ένα μέρος, οί ναρόντικοι δέν άρνοϋνται ότι στή ζωή μας ύπάρχουν πολλά ύπολείμματα μιās «όργάνωσης τής έργασίας», πού ή προέλευσή της άνάγεται στήν περίοδο τοϋ τιμαριωτισμοϋ καί πού βρίσκεται στήν πού χτυπητή αντίθεση μέ τό σύγχρονο οίκονομικό καθεστῶς, μέ όλη τήν οίκονομική καί πολιτιστική ανάπτυξη τής χώρας. Άπό τό άλλο μέρος, δέν μποροϋν παρά νά βλέπουν ότι αϋτό τό οίκονομικό καθεστῶς καί αϋτή ή ανάπτυξη άπειλοϋν νά καταστρέψουν τό μικροπαραγωγό καί οί ναρόντικοι, κατατρομαγμένοι γιά τή μοίρα αϋτοϋ τοϋ παλλαδίου τών «ιδανικῶν» τους, προσπαθοϋν ν' ανακόψουν τήν πορεία τής Ιστορίας, νά σταματήσουν τήν εξέλιξη, παρακαλοϋν καί ίκετεύουν «ν' άπαγορευτεί» «νά μήν έπιτραπεί», καί συγκαλύπτουν αϋτό τό άξιοθρήνητο αντιδραστικό ψέλισμα μέ φράσεις γιά «όργάνωση τής έργασίας», μέ φράσεις πού δέν μπορεί παρά νά ήχοϋν σάν πικρή ειρωνεία.

Φυσικά, γιά τόν αναγνώστη είναι τώρα καθαρό ποιά θά είναι ή κύρια καί βασική αντίρησή μας στό *πραχτικό* πρόγραμμα τών ναρόντικων γιά τά ζητήματα τής σύγχρονης βιομηχανίας. Στο βαθμό πού τά μέτρα τών ναρόντικων άποτελοϋν μέρος ή συμπίπτουν μέ τό μετασχηματισμό, πού άπό τόν καιρό τοϋ Άνταμ Σμίθ λέγεται *έλευθερία τής βιομηχανίας* (μέ τήν πλατιά σημασία τής λέξης), στό βαθμό αϋτό είναι προ-

* —μικροαστισμοϋ. *Η Σύντ.*

οδευτικά. Όμως, πρώτο, στά μέτρα αυτά δέν υπάρχει τότε τίποτα τό «ναροντικιστικό», τίποτα πού νά υποστηρίζει ειδικά τή μικρή παραγωγή και τούς «ειδικούς δρόμους» τής πατρίδας. Δεύτερο, αυτό τό θετικό μέρος τοῦ προγράμματος τῶν ναρόντικων εξασθενίζει και παραμορφώνεται μέ τήν υποκατάσταση τοῦ γενικοῦ και βασικοῦ ζητήματος τής ἐλευθερίας τής βιομηχανίας μέ μερικά και ἀσήμαντα σχέδια και μέτρα. Και στό βαθμό πού οί πόθοι τῶν ναρόντικων ἔρχονται σέ ἀντίθεση μέ τήν ἐλευθερία τής βιομηχανίας και προσπαθοῦν ν' ἀνακόψουν τή σύγχρονη ἀνάπτυξη, εἶναι ἀντιδραστικοί και παράλογοι και ἡ πραγματοποιήσῃ τους δέν μπορεῖ νά προξενήσει παρά μόνο ζημιά. Ἄς φέρουμε μερικά παραδείγματα. Ἡ πίστη. Ἡ πίστη εἶναι θεσμός τής πιό ἀναπτυγμένης ἐμπορευματικῆς κυκλοφορίας τῶν πιό ἀναπτυγμένων ἀνταλλαγῶν ἀνάμεσα στούς πολίτες. Ἡ πραγματοποίηση τής «ἐλευθερίας τής βιομηχανίας» ὁδηγεῖ ἀναπόφευχτα στή δημιουργία πιστωτικῶν ἰδρυμάτων μέ τή μορφή ἐμπορικῶν ἰδρυμάτων, στήν ἐξάλειψη τής κλειστῆς ταξικῆς μορφῆς ὀργάνωσης τῶν ἀγροτῶν, στήν προσέγγισή τους πρὸς τίς τάξεις, πού χρησιμοποιοῦν πιό πολύ τήν πίστωση, στήν αὐτοτελεῖ δημιουργία πιστωτικῶν ἐταιριῶν ἀπό διάφορα ἐνδιαφερόμενα πρόσωπα κτλ. Ἀντίθετα, τί σημασία μποροῦν νάχουν τά πιστωτικά μέτρα, πού προσφέρουν «στούς μουζικούς» οί ζέμτσι και ἡ λοιπή «διανόηση», ἐφόσον οί νόμοι και οί θεσμοί βάζουν τήν ἀγροτιά σέ μιὰ κατάσταση, πού ἀποκλείει τήν κανονική και ἀναπτυγμένη ἐμπορευματική κυκλοφορία, σέ μιὰ κατάσταση, ὅπου στή θέση τής περιουσιακῆς εὐθύνης (βάσης τής πίστης) πολύ πιό εὐκολη, πιό πραγματοποιήσιμη, πιό προσιτή, και πιό διαδομένη εἶναι... ἡ *ξεπληρωμή μέ δουλιά!* Κάτω ἀπ' αὐτές τίς συνθῆκες τά πιστωτικά μέτρα θά μείνουν πάντα ξένα φυτά, φερμένα ἀπέξω, φυτεμένα σέ ἐντελῶς ἀκατάλληλο ἔδαφος, θ' ἀποδειχτοῦν μέτρα θνησιγενῆ πού μποροῦσαν νά τά δημιουργήσουν μόνο ὄνειροπόλοι διανοούμενοι τύπου Μανίλοφ και μερικοί καλοθελητές ὑπάλληλοι, πού τούς κοροϊδεοῦν και θά τούς κοροϊδεοῦν οί πραγματικοί *ἔμποροι τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου*. Γιά νά μή λέμε μόνο λόγια, θ' ἀναφέρουμε τή γνώμη τοῦ Ἐγκοῦνοφ (τό προαναφερόμενο ἄρθρο), πού κανεῖς δέν μπορεῖ νά τόν ὑποπτευθεῖ γιά... «ὄλισμό». Γιά τίς ἀποθῆκες τῶν βιοτεχνῶν ὁ Ἐγκοῦνοφ λέει: «ἀκόμα και ἀπό τίς πιό εὐνοϊκές τοπικές συνθῆκες μιὰ ἀκίνητη ἀποθήκη, και μάλιστα μοναδική σ' ἕναν ὀλόκληρο νομό, ποτέ δέ θ'

ἀντικαταστήσει, μά καί δέν μπορεί ν' ἀντικαταστήσει τόν αἰώνως μετακινούμενο καί προσωπικά ἐνδιαφερόμενο ἔμπορο». Γιά τή βιοτεχνική τράπεζα τοῦ Πέρμ διαβάζουμε: γιά νά πάρει δάνειο ὁ βιοτέχνης πρέπει νά υποβάλλει αἴτηση ἢ στήν τράπεζα ἢ στόν πράχτορά της καί νά προτείνει ἔγγυητές. Ἔρχεται ὁ πράχτορας, ἐλέγχει τήν αἴτηση τοῦ βιοτέχνη, συγκεντρώνει λεπτομερειακά στοιχεῖα γιά τήν παραγωγή κτλ. «καί στέλνει στή διεύθυνση τῆς τράπεζας ὄλο αὐτό τό σωρό τῶν χαρτιῶν σχετικά μέ τό βιοτέχνη». Ὄταν ἐγκριθεῖ τό δάνειο, ἡ τράπεζα στέλνει τό χρεωστικό γραμμάτιο (μέσω τοῦ πράχτορα ἢ τῆς τοπικῆς διοίκησης). Ὄταν ὁ χρεώστης τό υπογράψει (μέ πιστοποίηση τῆς ὑπογραφῆς του ἀπό τίς τοπικές ἀρχές) καί τό ἐπιστρέψει στήν τράπεζα, — μόνο τότε τοῦ στέλνουν τά χρήματα. Ἄν τό δάνειο τό παίρνει κάποιο ἀρτέλ, ἀπαιτεῖται ἀντίγραφο τοῦ συνεταιρικοῦ συμβολαίου. Οἱ πράχτορες πρέπει νά παρακολουθοῦν ὥστε τά δάνεια νά ξοδεύονται ἀκριβῶς γιά τό σκοπό πού δόθηκαν, νά μή χαλᾶν οἱ δουλιές τῶν πελατῶν κτλ. «Εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι ἡ τραπεζιτική πίστωση δέν μπορεί σέ καμιά περίπτωση νά θεωρηθεῖ προσιτή στούς βιοτέχνες: μπορούμε νά ποῦμε μέ βεβαιότητα, ὅτι πολύ πιό πρόθυμα ὁ βιοτέχνης θά προτιμήσει νά ψάξει νά βρεῖ πίστωση ἀπό τόν ντόπιο πλούσιο, παρά νά υποβληθεῖ σ' ὄλες τίς παραπάνω ταλαιπωρίες, νά πληρώσει τά ταχυδρομικά, τά συμβολαιογραφικά καί τά τοπικά ἔξοδα, νά περιμένει μῆνες ὀλόκληρους, ἀπό τή μέρα πού τοῦ παρουσιάστηκε ἡ ἀνάγκη δανείου ὡς τή μέρα πού θά τό πάρει, καί νά βρίσκεται ὑπό ἔλεγχου σ' ὄλο τό διάστημα γιά τό ὅποιο χορηγεῖται αὐτό τό δάνειο» (σελ. 170 τοῦ προαναφερόμενου ἀρθροῦ). Ὅσο ἀνόητη εἶναι ἡ γνώμη τῶν ναρόντικων γιά κάποια ἀντικεφαλαιοκρατική πίστη, ἄλλο τόσο παράλογες, ἀδέξιες καί λίγο ἀποτελεσματικές εἶναι οἱ ἀπόπειρες αὐτοῦ τοῦ εἶδους (μέ ἀκατάλληλα μέσα) νά γίνει μέ τίς δυνάμεις τῶν «διανοουμένων» καί τῶν ὑπαλλήλων ἐκεῖνο, πού παντοῦ καί πάντα εἶναι ἡ καθαντό δουλιά τῶν ἐμπόρων. — Τεχνική μόρφωση. Μοῦ φαίνεται ὅτι μπορούμε πιά καί νά μή μιλήσουμε γι' αὐτό... Θά θυμίσουμε ἴσως τό ἄξιο «αἰώνιας ὑπόμνησης» σχέδιο τοῦ γνωστοῦ προοδευτικοῦ συγγραφέα μας κ. Γιουζακόφ νά δημιουργήσει στή Ρωσία γεωργικά γυμνάσια γιά νά μποροῦν οἱ φτωχοί ἀγρότες καί ἀγρότισσες νά ξεπληρώσουν μέ δουλιά

τά δίδαχτρά τους, δουλεύοντας, λχ., μάγειροι ή πλύστρες*... Τά ἀρτέλ. Ποιός όμως δέν ξέρει ότι τά βασικά ἐμπόδια για τή διάδοσή τους βρίσκονται στίς παραδόσεις τῆς ἴδιας ἐκείνης «ὀργάνωσης τῆς ἐργασίας», πού βρῆκε τήν ἀντανάκλασή της καί στούς νόμους για τή μεταλλουργία τῶν Οὐραλίων; Ποιός δέν ξέρει ότι ἡ ἐφαρμογή τῆς ἐλευθερίας τῆς βιομηχανίας σέ ὄλη της τήν ἐκταση ὀδήγησε παντοῦ καί πάντοτε σέ πρωτοφανή ἀνθιση καί ἀνάπτυξη κάθε λογῆς ἐνώσεων καί ὀργανώσεων; Εἶναι πάρα πολύ κωμικό νά βλέπει κανεῖς πῶς ἕνας ναρόντικος προσπαθεῖ νά παρουσιάσει τόν ἀντίπαλό του σάν ἐχθρό τῆς ὀργάνωσης σέ ἀρτέλ, ἐνώσεις κτλ. γενικά. Αὐτό σημαίνει, ἀλήθεια, νά ρίχνεις τό φταιξιμο στούς ἄλλους! Τό ζήτημα όμως εἶναι ότι, ἀναζητώντας τίς ιδέες τοῦ συνεταιρίζεσθαι καί τά μέσα για τήν πραγματοποίησή τους, δέν πρέπει νά βλέπουμε πρὸς τά πίσω, στό παρελθόν, στήν πατριαρχική χειροτεχνία καί στή μικρή παραγωγή, πού γεννοῦν τήν ἐξαιρετική ἀπομόνωση, τόν καταταμαχισμό, καί τήν πρωτόγονη κατάσταση τῶν παραγωγῶν, — ἀλλά μπροστά, πρὸς τό μέλλον, πρὸς τήν πλευρά τῆς ἀνάπτυξης τοῦ μεγάλου βιομηχανικοῦ καπιταλισμοῦ.

Ξέρουμε πολύ καλά μέ τί μεγάλη περιφρόνηση θά δεχθεῖ ὁ ναρόντικος αὐτό τό πρόγραμμα τῆς βιομηχανικῆς πολιτικῆς, πού ἀντιπαρατίθεται στό δικό του. «Ἐλευθερία τῆς βιομηχανίας»! Πόσο παλιός, στενός, μαγχεστριανός**, ἀστικός πόθος! Ὁ ναρόντικος εἶναι πεπεισμένος ότι αὐτό τό πράγμα εἶναι γι' αὐτόν *überwundener Standpunkt****, ότι αὐτός μπόρεσε νά ὑψωθεῖ πάνω ἀπό τά ἐφήμερα καί μονόπλευρα συμφέροντα πού βρίσκονται στή βάση ἑνός τέτοιου πόθου, ότι μπόρεσε νά ὑψωθεῖ ὡς τίς πιό βαθιές καί τίς πιό καθαρές ιδέες για τήν «ὀργάνωση τῆς ἐργασίας»... Στήν πραγματικότητα κατρακύλησε ἀπλῶς ἀπό τήν προοδευτική ἀστική ἰδεολογία

* Βλ. τό ἐπόμενο ἀρθρο. (Σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 497-531. Ἡ Σύντ.)

** Θά βρεθοῦν ἴσως ἄνθρωποι πού θά νομίσουν, ότι ἡ «ἐλευθερία τῆς βιομηχανίας» ἀποκλείει τέτια μέτρα σάν τοὺς «ἐργοστασιακοὺς» νόμους κτλ. Λέγοντας «ἐλευθερία τῆς βιομηχανίας», ἐννοοῦμε τήν ἐξάλειψη τῶν ἐμποδίων στήν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ, πού *ἔμειναν ἀπό τό παρελθόν*. Ἡ ἐργοστασιακή όμως νομοθεσία, ὅπως καί τά ἄλλα μέτρα τῆς σύγχρονης λεγόμενης Sozialpolitik (κοινωνικῆς πολιτικῆς, Ἡ Σύντ.), *προϋποθέτει* μεγάλη ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ καί μέ τή σειρά της *προωθεί* αὐτή τήν ἀνάπτυξη.

*** —Ξεπερασμένη ἀποψη. Ἡ Σύντ.

στήν αντιδραστική μικροαστική ιδεολογία, πού ταλαντεύεται ανίσχυρη ανάμεσα στήν τάση νά ἐπιταχυνθεῖ ἡ σύγχρονη οἰκονομική ἀνάπτυξη καί στήν τάση ν' ἀναχαιτιστεῖ, ἀνάμεσα στά συμφέροντα τῶν μικρονοικοκυρέων καί στά συμφέροντα τῆς ἐργασίας. Στό προκείμενο ζήτημα τά τελευταῖα αὐτά συμπίπτουν μέ τά συμφέροντα τοῦ μεγάλου βιομηχανικοῦ κεφαλαίου.

ΑΠ' ΑΦΟΡΜΗ ΕΝΑ ΣΧΟΛΙΟ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑΣ

Στήν ἐφημερίδα «Ρούσκιγε Βέντομοστι»¹²² ἀρ. φύλλου 239 (τῆς 30 τοῦ Αὐγούστου) δημοσιεύτηκε ἕνα ἀρθράκι τοῦ κ. Ν. Λεβίτσκι: «Γύρω ἀπό μερικά ζητήματα τῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ». «Ζώντας στό χωριό καί ἔχοντας ταχτική ἐπικοινωνία μέ τό λαό», ὁ ἀρθρογράφος «ἀντιμετώπισε ἀπό πολύν καιρό» μερικά ζητήματα τῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ, ζητήματα, πού ἡ λύση τους μέ τά κατάλληλα «μέτρα» ἀποτελεῖ «ἀνυπέρβητη ἀνάγκη», «ἐπιταχτική ἀνάγκη». Ὁ ἀρθρογράφος λέει πώς εἶναι βέβαιος ὅτι τά «σύντομα σχόλιά» του γιά ἕνα θέμα τέτιας σημασίας «θά βροῦν ἀπήχηση στούς κύκλους τῶν προσώπων, πού ἐνδιαφέρονται γιά τίς ἀνάγκες τοῦ λαοῦ» καί ὅτι ἐπιθυμεῖ τό σχόλιό του, νά προκαλέσει μιᾶ ἀνταλλαγή γνωμῶν γύρω ἀπό τά ζητήματα πού ἀνακινεῖ.

Ὁ «στόμφος», μέ τόν ὁποῖο εἶναι γραμμένο τό ἀρθράκι τοῦ κ. Ν. Λεβίτσκι, καί ἡ ἀφθονία πομπωδῶν λέξεων σέ κάνουν νά πιστέψεις στήν ἀρχή, ὅτι πρόκειται γιά κάποια πραγματικά σοβαρά, ἐπιταχτικά, φλέγοντα ζητήματα τῆς σύγχρονης ζωῆς. Στήν πραγματικότητα, ὅμως, οἱ προτάσεις τοῦ ἀρθρογράφου δίνουν ἀπλῶς ἀκόμα ἕνα, καί ἐξαιρετικά χτυπητό, παράδειγμα τῆς ἀληθινά μανιλοφικῆς σχεδιομανίας, στήν ὁποία ἔχουν συνηθίσει τό ρωσικό κοινό οἱ δημοσιολόγοι τοῦ ναροντικισμού. Νά γιατί νομίσαμε πώς δέ θά ἦταν ἀνώφελο νά ποῦμε τή γνώμη μας γιά τά ζητήματα πού ἀνακίνησε ὁ κ. Ν. Λεβίτσκι.

Τά «ζητήματα» πού ἀπαρίθμησε ὁ κ. Ν. Λεβίτσκι εἶναι πέντε (κατά παραγράφους) καί μάλιστα ὁ ἀρθρογράφος ὄχι μόνο δίνει «ἀπάντηση» σέ κάθε «ζήτημα», μά καί ὑποδειχνεῖ ἀπολύτως συγκεκριμένα καί τά ἀνάλογα «μέτρα». Τό πρῶτο ζήτημα εἶναι μιᾶ «φτηνή καί προσιτή» πίστη, ἡ ἐξάλειψη τῆς αὐθαυρεσίας τῶν τοκογλύφων, «τῶν κουλάκων καί τῶν κάθε λογῆς παρασίτων καί ληστῶν». Τό μέτρο πού προτεῖ-

νει είναι «νά δημιουργηθεί ένας πίο άπλοποιημένος τύπος άγροτικῶν ταμείων τοῦ χωριοῦ», καί ὁ άρθρογράφος σχεδιάζει νά χορηγοῦνται ταμειυτικά βιβλιάρια ἀπό τά ταμεία τῆς κρατικῆς τράπεζας ὄχι σέ ἄτομα, ἀλλά σέ εἰδικά ὀργανωμένες συντροφίες, πού θά κάνουν καταθέσεις καί θά παίρνουν δάνεια μέσω ἐνός ταμία.

Νά λοιπόν σέ ποιό συμπέρασμα ὀδήγησε τόν ἀρθρογράφο, πάνω στό τόσο συνηθισμένο ζήτημα τῆς πίστης, ἡ μακρόχρονη «ἐπικοινωνία μέ τό λαό»: «δημιουργία» ταμείων νέου τύπου! Ὁ ἀρθρογράφος ὑποθέτει, ὀλοφάνερα, ὅτι στή χώρα μας ξοδεύεται πολύ λίγο χαρτί καί μελάνι γιά τήν κατάστρωση ἀμέτρητων «τύπων», «προτύπων», «καταστατικῶν», «ὑποδειγματικῶν καταστατικῶν», «κανονικῶν καταστατικῶν» κτλ. κτλ. «Ζώντας στό χωριό», ὁ πραχτικιστής μας δέν εἶδε κανενός εἶδους ἄλλα πίο σοβαρά ζητήματα ἀπό κείνα πού γεννάει ἡ ἐπιθυμία ν' ἀντικατασταθεῖ ὁ «κουλάκος» «μέ φτηνή καί προσιτή πίστη». Δέ θ' ἀρχίσουμε φυσικά νά μιᾶμε ἐδῶ γιά τή σημασία τῆς πίστης: παίρνουμε *σάν* *δοσμένο* τό σκοπό τοῦ ἀρθρογράφου καί ἐξετάζουμε ἀπό καθαρά πραχτική πλευρά τά μέσα, πού ἀπαριθμεῖ μέ τόσο στόμφο ὁ ἀρθρογράφος. Ἡ πίστη εἶναι θεσμός τῆς ἀναπτυγμένης ἐμπορευματικῆς κυκλοφορίας. Γεννιέται τό ἐρώτημα: εἶναι δυνατό νά δημιουργηθεῖ ένας τέτιος θεσμός μέσα στήν ἀγροτιά μας, ἡ ὀποία χάρη στά ἀναρίθμητα ὑπολείμματα τῶν νόμων καί τῶν ἀπαγορεύσεων τῆς κλειστῆς τάξης, βρίσκεται σέ συνθήκες, πού *ἀποκλείουν* τήν κανονική, ἐλεύθερη, πλατιά καί ἀναπτυγμένη ἐμπορευματική κυκλοφορία; Δέν εἶναι γελοῖο, μιλώντας γιά τίς ζωτικές καί ἐπιταχτικές ἀνάγκες τοῦ λαοῦ, ν' ἀνάγει τό ζήτημα τῆς πίστης στή σύνταξη «καταστατικῶν» νέου τύπου καί ν' ἀποσιωπᾶς τελείως τήν ἀνάγκη *νά καταργηθοῦν* ἕνα σωρό «καταστατικά», πού ἐμποδίζουν τήν κανονική ἐμπορευματική κυκλοφορία στήν ἀγροτιά, ἐμποδίζουν τήν ἐλεύθερη κυκλοφορία τῶν περιουσιῶν, κινητῶν καί ἀκινήτων, τήν ἐλεύθερη μετακίνηση τῶν ἀγροτῶν ἀπό τόν ἕναν τόπο στόν ἄλλο καί ἀπό τή μιᾶ ἀπασχόληση στήν ἄλλη, τήν ἐλεύθερη εἴσοδο στίς ἀγροτικές κοινότητες προσώπων, πού ἀνήκουν σέ ἄλλες τάξεις καί ἄλλα στρώματα; Ὑπάρχει κομικότερο πράγμα ἀπό τό νά ἀντιπαλαίβεις τούς «κουλάκους, τούς τοκογλύφους, τά παράσιτα, τούς ληστές» μέ τήν τελειοποίηση τῶν «καταστατικῶν» τῶν πιστωτικῶν ταμείων; Ἡ τοκογλυφία στίς χειρότερες μορφές της κρατιέται πίο γερά ἀπ' ὀλα στό χωριό

μας γιατί τό χωριό μας έχει κλειστό χαρακτήρα, γιατί υπάρχουν χιλιάδες δεσμά, πού παρεμποδίζουν τήν ανάπτυξη τῆς ἐμπορευματικῆς κυκλοφορίας — καί νά, ὁ πραχτικός ἀρθρογράφος μας δέν ἀναφέρει οὔτε λέξη γι' αὐτά τά δεσμά καί δηλώνει ὅτι τό ζωτικό πρόβλημα τῆς ἀγροτικῆς πίστεως εἶναι ἡ ἐπεξεργασία νέων καταστατικῶν. Κατά πάσα πιθανότητα οἱ ἀναπτυγμένες κεφαλαιοκρατικές χῶρες, ὅπου τό χωριό βρίσκεται ἀπό καιρό σέ συνθήκες, πού ἀντιστοιχοῦν στήν ἐμπορευματική κυκλοφορία, κι ὅπου ἡ πίστη πῆρε πλατιά ἀνάπτυξη, κατά πάσα πιθανότητα οἱ χῶρες αὐτές σημείωσαν τέτια ἐπιτυχία χάρη στά ἄφθονα «καταστατικά», πού σύνταξαν καλόβουλοι δημόσιοι ὑπάλληλοι!

Τό δεύτερο ζήτημα εἶναι ἡ «ἀπελπιστική κατάσταση τῆς ἀγροτικῆς οἰκογένειας σέ περίπτωση θανάτου τοῦ ἀρχηγοῦ της», καθῶς καί ἡ «ἐπιταχτική ἀνάγκη» «νά διαφυλάσσεται καί νά περιφρουρεῖται μέ ὅλα τά δυνατά μέτρα καί τρόπους ὁ ἐργαζόμενος γεωργικός πληθυσμός τοῦ χωριοῦ». Ὅπως βλέπετε, ὅσο προχωροῦμε παραπέρα, τόσο τά «ζητήματα» τοῦ κ. Ν. Λεβίτσκι γίνονται πῖο πλατιά, πῖο μεγαλεπήβολα! Ἄν τό πρῶτο ζήτημα ἀφοροῦσε τόν πῖο συνηθισμένο ἀστικό θεσμό, πού τήν ὠφελιμότητά του θά μπορούσαμε νά τήν ἀναγνωρίσουμε μόνο μέ πολύ μεγάλες ἐπιφυλάξεις, ἐδῶ πιά βάζουν μπροστά μας ἕνα ζήτημα μέ τόσο τεράστια σπουδαιότητα, πού «καταρχήν» ἀναγνωρίζουμε ἀπόλυτα τό ζωτικό του χαρακτήρα καί δέν μπορούμε παρά νά ἐκφράσουμε στόν ἀρθρογράφο τή συμπάθειά μας γιατί θέτει ἕνα τέτιο ζήτημα. Σ' αὐτό δμως τό τεράστιο ζήτημα ἀνταποκρίνεται κατά τόν ναρόντικό μας, καί ἕνα «μέτρο» τεράστιας... πῶς νά ἐκφραστοῦμε πῖο ἥπια;... ἀνοησίας. Ἄκουστε: «...εἶναι ἐπιταχτική ἀνάγκη νά ὀργανωθεῖ καί νά ἐφαρμοστεῖ ἡ ὑποχρεωτική (sic*) μαζική, φτηνή ὡς τό ἐλάχιστο δυνατό ὄριο, ἀμοιβαία ἀσφάλιση τῆς ζωῆς ὅλου τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ** (μέ ἐταιρίες, συντροφίες, συνεταιρισμούς κτλ.). Συνάμα πρέπει νά ξεκαθαριστεῖ ὁ ρόλος καί ἡ συμμετοχή σ' αὐτό τό ἔργο α) τῶν ἰδιωτικῶν ἀσφαλιστικῶν ἐταιριῶν, β) τῶν ζέμιστρο καί γ) τοῦ κράτους».

Δέν εἶναι καθόλου διορατικοί οἱ μουζίκιοι μας! Δέ σκέφτονται πῶς ἂν πεθάνει ὁ νοικοκύρης, ἡ οἰκογένειά του θά βρεθεῖ

* —ἔτσι! Ἡ Σύντ.

** Ἡ ὑπογράμμιση εἶναι τοῦ ἀρθρογράφου.

στήν ανάγκη νά ζητιανεύει· πώς ἂν δέν εἶναι καλή ἡ σοδιά θά πεθάνει ἀπό τήν πείνα, κι ἂν θά ἔχει κάποτε καλή σοδιά, καί πάλι δέν πρόκειται νά γλυτώσει τή ζητιανιά, γυρίζοντας ἀπό τίς ἀποτυχημένες ἀναζητήσεις «μεροκάματου»! Δέ φαντάζονται αὐτοί οἱ ἀνόητοι μουζικοί, ὅτι ὑπάρχει στόν κόσμο ἡ «ἀσφάλιση τῆς ζωῆς», ὅτι ἐδῶ καί πολύν καιρό πολλοί καλοί κύριοι ἐπωφελοῦνται ἀπ' αὐτή τήν ἀσφάλιση καί ὅτι ἄλλοι καλοί κύριοι (οἱ κάτοχοι μετοχῶν τῶν ἀσφαλιστικῶν ἐταιριῶν) κερδίζουν χρήματα ἀπ' αὐτήν. Δέ φαντάζεται ὁ πεινασμένος «Σισόικα»¹²³ ὅτι ἄρκει νά ὀργανώσει, μαζί μέ τόν ἐξίσου πεινασμένο «Μιτιάι», μιᾶ ἐταιρία γιά ἀμοιβαία ἀσφάλιση τῆς ζωῆς (μέ ἐλάχιστη, ἐλαχιστότατη εἰσφορά!) — καί οἱ οἰκογένειές τους θά εἶναι ἀσφαλισμένες σέ περίπτωση θανάτου τοῦ νοικοκύρη! Ἐδνυχῶς, γι' αὐτούς τούς κοντόφθαλμους μουζικούς, σκέφτεται ἡ φωτισμένη ναροντικιστική διανόησή μας· ἕνας ἀπό τούς ἐκπροσώπους αὐτῆς τῆς διανόησης, «ζώντας στό χωριό καί ἔχοντας ταχτική ἐπικοινωνία μέ τό λαό», «ἀπό πολύν καιρό σκέφτηκε» αὐτό τό μεγαλεπήβολο, σέ συγκλονιστικό βαθμό μεγαλεπήβολο «σχέδιο»!

Τό τρίτο ζήτημα «Σέ σύνδεση μ' αὐτό εἶναι ἀνάγκη νά μπει καί νά συζητηθεῖ τό ζήτημα τοῦ σχηματισμοῦ *ἐνός κεφαλαίου* γιά *ὅλη τήν αὐτοκρατορία*, μέ σκοπό τήν ἀσφάλιση τῆς ζωῆς τοῦ *ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ**, ἀκριβῶς ὅπως ὑπάρχει ἕνα κεφάλαιο ἐπισιτιστικό καί ἕνα κεφάλαιο πυροσβεστικῆς ὑπηρεσίας γιά ὅλη τήν αὐτοκρατορία». Εἶναι αὐτονόητο ὅτι μιᾶ καί πρόκειται γιά ἀσφάλιση πρέπει νά συζητηθεῖ τό πρόβλημα τῆς δημιουργίας κεφαλαίου. Νομίζουμε, ὅμως, ὅτι ὁ ἀξιότιμος ἀρθρογράφος ἄφησε ἐδῶ ἕνα οὐσιαστικό κενό. Μήπως δέν εἶναι ἐπίσης «ἀναγκαῖο νά τεθεῖ καί νά συζητηθεῖ» τό ζήτημα σέ ποιοῦ ὑπουργεῖο καί σέ ποιά διεύθυνση ὑπουργείου θά ὑπάγεται ὁ σχεδιαζόμενος ὀργανισμός; Ἐπίσης, Ἐπίσης, ἀπό τό ἕνα μέρος, δέ χωράει ἀμφιβολία ὅτι πρέπει νά ὑπάγεται στή διεύθυνση οἰκονομικῶν τοῦ ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν. Ἐπίσης, ἀπό τό ἄλλο μέρος, ἐνδιαφέρει ἄμεσα καί τό τμήμα τῶν ζέμιστρο τοῦ ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν. Ἐπίσης, ἀπό μιᾶ τρίτη πλευρά, οἱ ἀσφαλίσεις πρέπει νά διευθύνονται καί ἀπό τό ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν. Γιαντό δέ θά ἦταν πιό σκόπιμο νά προβλέπει τό σχέδιο τήν ἴδρυση εἰδικῆς «Γενικῆς διεύθυνσης τῆς κρατικῆς ὑποχρεωτικῆς ἀμοιβαίας ἀσφάλισης τῆς ζωῆς ὅλου τοῦ ἀγρο-

* Ἡ ὑπογράμμιση εἶναι τοῦ ἀρθρογράφου.

τικοῦ πληθυσμοῦ», κάτι, λχ., ἀνάλογο μέ τή Γενική διεύθυνση κρατικῶν ἱπποφορβείων;

1) Τό τέταρτο ζήτημα. «Σέ συνέχεια, ἐπειδή στή Ρωσία εἶναι διαδομένοι σέ τεράστια ἔκταση κάθε λογῆς συνεταιρισμοί, καί ἐπειδή εἶναι ἀναμφισβήτητη ἡ ὠφελιμότητα καί ἡ σημασία τους γιά τή λαϊκή οἰκονομία, ἔχει ὠριμάσει ἡ ἐπιταχτική ἀνάγκη 4) νά ὀργανωθεῖ μιᾶ ξεχωρη εἰδική Ἑταιρία γιά τή βοήθεια τῶν γεωργικῶν καί ἄλλων συνεταιρισμῶν». Εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι οἱ κάθε λογῆς συνεταιρισμοί ὠφελοῦν τίς τάξεις ἐκεῖνες τοῦ πληθυσμοῦ, πού τοὺς ὀργανώνουν. Εἶναι ἐπίσης ἀναμφισβήτητο ὅτι καί γιά ὅλη τή λαϊκή οἰκονομία ἡ συνένωση τῶν ἐκπροσώπων τῶν διάφορων τάξεων θά εἶναι πολύ ὠφέλιμη. Κρίμα μόνο πού ὁ ἀρθρογράφος τοῦ κάκου ἐνθουσιάζεται ὑπερβολικά, καί μᾶς λέει ὅτι «στή Ρωσία εἶναι διαδομένοι σέ τεράστια ἔκταση κάθε λογῆς συνεταιρισμοί». Ὁ καθένας ξέρει ὅτι στή Ρωσία, σέ σύγκριση μέ ὁποιαδήποτε δυτικοευρωπαϊκή χώρα «οἱ κάθε λογῆς συνεταιρισμοί» εἶναι σέ ἀπίστευτο βαθμό λίγοι, ἀπάνταστα λίγοι... «Ὁ καθένας ξέρει»... ἐκτός ἀπό τόν ὄνειροπόλο Μανίλοφ. Αὐτό τό ξέρει, λχ., καί ἡ σύνταξη τῆς ἐφημερίδας «Ρούσκιγε Βέντομοστι», πού πρὶν ἀπό τό ἄρθρο τοῦ κ. Ν. Λεβίτσκι δημοσίευσε ἕνα πολύ ἐνδιαφέρον καί πλούσιο σέ περιεχόμενο ἄρθρο, «Τά συνδικάτα στή Γαλλία», καί ὁ κ. Ν. Λεβίτσκι θά μπορούσε νά μάθει ἀπ' αὐτό τό ἄρθρο πόσο μεγάλη ἔκταση ἔχουν πάρει στήν κεφαλαιοκρατική Γαλλία (σέ σύγκριση μέ τή μή κεφαλαιοκρατική Ρωσία) «οἱ κάθε λογῆς συνεταιρισμοί». Ὑπογραμμίζω τό «κάθε λογῆς», γιατί κι ἀπ' αὐτό τό ἄρθρο μπορεῖ εὐκολά νά δεῖ κανεῖς, λχ., ὅτι στή Γαλλία ὑπάρχουν τεσσάρων εἰδῶν συνδικάτα: 1) συνδικάτα τῶν ἐργατῶν (2 163 συνδικάτα μέ 419 172 μέλη)· 2) συνδικάτα τῶν ἀφεντικῶν (1 622 μέ 130 752 μέλη)· 3) γεωργικά συνδικάτα (1188 μέ 398 048 μέλη) καί 4) μιχτά συνδικάτα (173 μέ 31 126 μέλη). Κάντε μιᾶ πρόσθεση, κ. Λεβίτσκι! Θά βρεῖτε σχεδόν ἕνα ἑκατομμύρια ἄτομα (979 χιλιάδες) ἐνωμένα σέ «κάθε λογῆς συνεταιρισμούς», καί πέστε μας τώρα, μέ τό χέρι στήν καρδιά, δέ νιώθετε ντροπή γιά τή φράση, πού σᾶς ξέφυγε, ὅτι «στή Ρωσία εἶναι διαδομένοι σέ τεράστια κλίμακά οἱ κάθε λογῆς (sic!!!) συνεταιρισμοί»; Μήπως δέ βλέπετε πόσο κωμική, πόσο θλιβερά κωμική ἐντύπωση προξενεῖ τό ἄρθρο σας, δημοσιευμένο δίπλα στοὺς ψυχροὺς ἀριθμούς γιά τά «συνδικάτα στή Γαλλία»! Οἱ κακόμοιροι οἱ γάλλοι, πού στή χώρα τους, ὅπως φαίνεται, ἡ πληγή

τοῦ καπιταλισμοῦ δέν ἐπέτρεψε νά διαδοθοῦν σέ τεράστια ἔκταση «οἱ κάθε λογῆς συνεταιρισμοί», ἀσφαλῶς, θά ξεσποῦσαν σέ ὀμηρικά γέλια ἀκούγοντας τήν πρόταση νά ὀργανωθεῖ μιὰ «ξέχωρη εἰδική ἐταιρία»... γιά νά βοηθήσει στήν ὀργάνωση κάθε λογῆς ἐταιριῶν! Εἶναι ὁμως αὐτονόητο, ὅτι τά γέλια αὐτά θά ἦταν ἀπλῶς μιὰ ἐκδήλωση τῆς γνωστῆς ἐπιπολαιότητος τοῦ γάλλου, πού εἶναι ἀνίκανος νά καταλάβει τή σοβαρότητα τοῦ ρώσου. Αὐτοί οἱ ἐπιπόλαιοι γάλλοι δέν ὀργανώνουν μόνο «κάθε λογῆς συνεταιρισμούς», χωρίς νά ἔχουν ὀργανώσει προκαταβολικά «ἐταιρίες γιά τή βοήθεια τῶν συνεταιρισμῶν», ἀλλά ἀκόμα — *horribile dictu!** — δέ συντάσσουν προκαταβολικά «πρότυπα», «κανονικά» καταστατικά καί «ἀπλοποιημένους τύπους» διάφορων ἐταιριῶν!

Τό πέμπτο ζήτημα... (ὠρίμασε ἡ ἐπιταχτική ἀνάγκη) «νά ἐκδοθεῖ δίπλα σ' αὐτή τήν ἐταιρία (ἡ ξέχωρα) ἓνα εἰδικό ὄργανο... ἀφιερωμένο ἀποκλειστικά στή μελέτη τοῦ συνεταιριστικοῦ ζητήματος στή Ρωσία καί στό ἐξωτερικό...».

— Ναί, ναί, κ. Λεβίτσκι! Ὅταν τό χαλασμένο στομάχι του ἐμποδίζει ἓναν ἄνθρωπο νά τρώει ὅπως πρέπει, τότε δέν τοῦ μένει παρά νά διαβάσει πῶς τρῶνε οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι. Μόνο πού καί οἱ γιατροί δέ θά ἐπέτρεπαν, ἴσως, σ' ἓναν τόσο ἄρρωστο ἄνθρωπο νά διαβάσει γιά τά ξένα φαγητά: ἓνα τέτιο διάβασμα μπορεῖ νά προκαλέσει ἐξαιρετική ὄρεξη, πού δέν ἀνταποκρίνεται στή δίαιτα... Οἱ γιατροί θά ἦταν στήν περίπτωση αὐτή ἀπόλυτα συνεπεῖς.

Ἀσχοληθήκαμε μέ τό μικρό σχόλιο τοῦ κ. Ν. Λεβίτσκι ἀρκετά λεπτομερειακά. Ὁ ἀναγνώστης θά ρωτήσῃ: ἄξιζε τόν κόπο νά σταθοῦμε τόσο πολύ σ' ἓνα σύντομο σχόλιο ἐφημερίδας, ἄξιζε τόν κόπο νά τοῦ ἀφιερῶσουμε ἓνα τόσο μεγάλο κριτικό σημεῖωμα; Τί σημασία ἔχει τό ὅτι ἓνας ἄνθρωπος (πού, μιλώντας γενικά, ἔχει τίς καλύτερες προθέσεις) ἔτυχε νά πεῖ μιὰ ἀνοησία γιά κάποια ὑποχρεωτική ἀμοιβαία ἀσφάλιση τῆς ζωῆς ὄλου τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ; Μᾶς ἔτυχε ν' ἀκούσουμε ἀκριβῶς τίς ἴδιες γνῶμες σέ ἀνάλογες περιπτώσεις. Οἱ γνῶμες αὐτές εἶναι περισσότερο ἀπό ἀβάσιμες. Πράγματι, μήπως εἶναι τυχαῖο ὅτι οἱ «πρωτοπόροι δημοσιολόγοι» μας ξερνᾶνε κάθε τόσο ἓνα τερατώδικο «σχέδιο» στό πνεῦμα τοῦ «δουλοπαροικιακοῦ σοσιαλισμοῦ», ἔτσι πού δέ μένει παρά ν' ἀπορεῖ κανεῖς; Μήπως εἶναι τυχαῖο ὅτι ἀκόμα καί ὄργανα,

* —τρομερό νά εἰπωθεῖ! Ἡ Σύντ.

σάν τό «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» καί τή «Ρούσκιγε Βέντομιστι», ὄργανα πού δέν εἶναι καθόλου υπερναροντικιστικά καί πάντα διαμαρτύρονται ἐνάντια στίς ἀκρότητες τοῦ ναροντικισμοῦ κι ἐνάντια στά συμπεράσματα τοῦ ναροντικισμοῦ a la* κ. Β. Β., ὄργανα πού δέ διστάζουν καί νά καλύψουν τά κουρέλια τοῦ ναροντικισμοῦ τους μέ τά στολίδια μιᾶς καινούργιας ἐτικέτας, κάποιας «ἠθικοκοινωνικῆς σχολῆς», ὅτι ἀκόμα καί αὐτά τά ὄργανα προσφέρουν κατά περιόδους μέ τή μεγαλύτερη κανονικότητα στό κοινό τῆς Ρωσίας πότε κάποια «διαφωτιστική οὐτοπία» τοῦ κ. Σ. Γιουζακόφ, ἕνα σχέδιο ὑποχρεωτικῆς μέσης ἐκπαίδευσης στά γεωργικά γυμνάσια, ὅπου οἱ φτωχοί ἀγρότες θά ξεπληρώνουν μέ δουλιά τά δίδαχτρα γιά τή μόρφωσή τους, πότε ἕνα σχέδιο, σάν τοῦ κ. Ν. Λεβίτσκι, γιά τήν ὑποχρεωτική ἀμοιβαία ἀσφάλιση τῆς ζωῆς ὅλου τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ**.

Θά ἦταν πολύ μεγάλη ἀφέλεια νά ποῦμε ὅτι τό φαινόμενο αὐτό εἶναι τυχαῖο. Μέσα σέ κάθε ναρόντικο ὑπάρχει ὁ Μανίλοφ. Ἡ περιφρόνηση πρὸς τίς ἀντικειμενικές συνθήκες τῆς πραγματικότητας καί τῆς πραγματικῆς οικονομικῆς ἐξέλιξης, ἡ ἀπροθυμία νά ἐξετάζουν τά πραγματικά συμφέροντα τῶν διαφόρων τάξεων τῆς ρωσικῆς κοινωνίας στήν ἀμοιβαία σχέση τους, ἡ συνήθεια νά κρίνουν καί ν' ἀποφαίνονται ἀπό τά πάνω γιά τίς «ἀνάγκες» καί τίς «τύχες» τῆς πατρίδας, ἡ ἔπαρση γιά τά θλιβερά ὑπολείμματα τῶν μεσαιωνικῶν ἐνώσεων, πού ὑπάρχουν στίς ρωσικές κοινότητες καί τά ρωσικά ἀρτέλ, σέ σύνδεση μέ τήν περιφρονητική στάση ἀπέναντι στίς ἀσύγκριτα πιό ἀναπτυγμένες ἐνώσεις, πού χαρακτηρίζουν τόν πιό ἀναπτυγμένο καπιταλισμό, — ὅλα αὐτά τά γνωρίσματα θά τά βρεῖτε στόν ἕνα ἢ στόν ἄλλο βαθμό σέ κάθε ναρόντικο. Γιαυτό ἀκριβῶς εἶναι τόσο διδαχτικό νά παρακολουθεῖ κανεῖς, πῶς ἕνας ὄχι πολύ ἔξυπνος, μά πολύ ἀπλοϊκός συγγραφέας, μέ τόλμη ἄξια καλύτερης τύχης, τραβάει αὐτά τά γνωρίσματα ὡς τήν πλέρια λογική τους ἀνάπτυξη καί τά ἐνσαρκώνει σέ μιᾶ ζωηρή εἰκόνα κάποιου «σχεδίου». Αὐτοῦ τοῦ εἶδους τά σχέδια εἶναι πάντα καθαρά, τόσο καθαρά, ὥστε

* —σάν. Ἡ Σύντ.

** Συγκρίνοντας αὐτούς τοὺς δύο σχεδιομανεῖς τῆς ναροντικιστικῆς δημοσιολογίας, δέν μποροῦμε παρά νά προτιμήσουμε τόν κ. Ν. Λεβίτσκι, γιατί τό σχέδιό του εἶναι λιγότερο πιό ἔξυπνο ἀπὸ τό σχέδιο τοῦ κ. Σ. Γιουζακόφ.

άρκει νά τά δείξει κανείς στόν ἀναγνώστη γιά ν' ἀποδείξει τή ζημιά, πού προξενεί στήν κοινωνική μας σκέψη καί στήν κοινωνική μας ἐξέλιξη ὁ σημερινός μικροαστικός ναροντικισμός. Στά σχέδια αὐτά ὑπάρχουν πάντα πολλά κωμικά στοιχεῖα, κι ὅταν τά διαβάσετε στά πεταχτά τίς περισσότερες φορές θά σᾶς προκαλέσουν ἀπλῶς τήν ἐπιθυμία νά γελάσετε. Δοκιμάστε, ὅμως, νά μπεῖτε στό νόημά τους καί θά πεῖτε: «Ὅλα αὐτά θά ἦταν γελοῖα, ἂν δέν ἦταν τόσο θλιβερά!»¹²⁴.

*Γράφτηκε στήν ἐξορία τό Σε-
πτέμβρη τοῦ 1897*

*Δημοσιεύτηκε τόν Ὀχτώβρη τοῦ
1897 στό περιοδικό «Νόβογε Σλό-
βο» τεῦχος I
Ὑπογραφή: Κ. Τ—*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό κεί-
μενο τοῦ περιοδικοῦ*

ΤΑ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΤΩΝ ΡΩΣΩΝ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΩΝ¹²⁵

*Γράφηκε στην έξορά στά τέλη
του 1897*

*Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1898 σέ
ιδιαιτερή μπροσούρα στή Γενεύη*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό κεί-
μενο τής μπροσούρας, πού βγήκε
τό 1902, αφού παραβλήθηκε μέ
τό αντίγραφο του χειρογράφου και
τό κείμενο τής Συλλογής :*
*Βλ. 'Ιλίν. «Μέσα σέ 12 χρόνια»,
1907*

ПРОЛЕТАРИИ ВСѢХЪ СТРАНЪ, СОЕДИНЯЙТЕСЬ!

РОССІЙСКАЯ СОЦІАЛЪДЕМОКРАТИЧЕСКАЯ РАБОЧАЯ ПАРТІЯ.

Н. ЛЕНИНЪ.

**ЗАДАЧИ
РУССКИХЪ
СОЦІАЛЪДЕМОКРАТОВЪ**

Издание 2-о.

СЪ ПРЕДИСЛОВІИМЪ

АВТОРА

И

П. Б. АКСЕЛЬРОДА.

Изданіе Загран. Лиги Русск. Революціонной Соціалъдемократіи.

ЖЕНЕВА

Типографія Лиги, Route Caroline, 27.

1902 г.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ ¹²⁶

Πέρασαν ακριβώς πέντε χρόνια από τότε πού γράφτηκε τούτη ή προσούρα, πού βγαίνει τώρα σέ δεύτερη έκδοση λόγω τών αναγκών τής ζύμωσης. Στο μικρό αυτό χρονικό διάστημα τό νεαρό μας έργατικό κίνημα έκανε ένα τόσο τεράστιο βήμα πρós τά μπρός, στή θέση τής ρωσικής σοσιαλδημοκρατίας καί στήν κατάσταση τών δυνάμεών της επήλθαν τόσο βαθιές αλλαγές, πού θά φανεϊ, ίσως, περίεργο, πώς μπόρεσε νά παρουσιαστεί ή ανάγκη μιās άπλης ανάπτυξης τής παλιās προσούρας. Είναι δυνατό «Τά καθήκοντα τών ρώσων σοσιαλδημοκρατών» νά μήν άλλαξαν καθόλου τό 1902 σέ σύγκριση μέ τό 1897; Είναι δυνατό νά μήν προχώρησαν ούτε κατά ένα βήμα οί άπόψεις πάνω σ' αυτό τό ζήτημα του ίδιου του συγγραφέα, πού τότε έβγαζε μόλις τά συμπεράσματα από τήν «πρώτη πείρα» τής κομματικής του δράσης;

Τέτια (ή παρόμοια) έρωτήματα, πιθανό, νά γεννηθοϋν σέ πολλούς αναγνώστες, καί γιά ν' άπαντήσουμε σ' αυτά τά έρωτήματα πρέπει ν' αναφερθοϋμε στήν προσούρα «Τί νά κάνουμε;» καί νά προσθέσουμε συμπληρωματικά κάτι άκόμα στα δσα λέγονται εκεί. Ν' αναφερθοϋμε — γιά νά επισύρουμε τήν προσοχή στις άπόψεις του συγγραφέα γιά τά σημερινά καθήκοντα τής σοσιαλδημοκρατίας. Νά συμπληρώσουμε τά δσα λέγονται εκεί (σελ. 31-32, 121, 138)* γιά τίς συνθήκες κάτω από τίς όποιες γράφτηκε ή επανεκδιδόμενη σήμερα προσούρα καί γιά τή σχέση της πρós μιá ιδιαίτερη «περίοδο» ανάπτυξης τής ρωσικής σοσιαλδημοκρατίας. Τέτιες περιόδους γενικά άνέφερα τέσσερις στήν προαναφερόμενη προσούρα («Τί νά κάνουμε;»), καί άπ' αυτές ή τελευταία αναφέ-

* * Βλ. Άπαντα, 4η ρωσ. έκδ., τόμ. 5ος, σελ. 360, 463, 483-484. Ή Σύντ.

ρεται στή «σφαίρα τοῦ παρόντος καί ἐνμέρει τοῦ μέλλοντος», τρίτη περίοδος ὀνομάστηκε ἡ κυριαρχία (ἢ, τουλάχιστο, ἡ πλατιά διάδοση) τῆς κατεύθυνσης τοῦ «οἰκονομισμού»¹²⁷, ἀρχίζοντας ἀπό τὰ 1897-1898, δεύτερη περίοδος τὰ χρόνια 1894-1898 καί πρώτη ἡ δεκαετία 1884-1894. Στή δεύτερη περίοδο δέ βλέπουμε, σέ ἀντίθεση μέ τήν τρίτη, διαφωνίες στούς κόλπους τῶν ἰδίων τῶν σοσιαλδημοκρατῶν. Ἡ σοσιαλδημοκρατία ἦταν τότε ἰδεολογικά ἐνιαία καί τότε ἀκριβῶς εἶχε γίνει μιά προσπάθεια νά ἐπιτευχθεῖ καί ἐνότητα πραχτική, ὀργανωτική (δημιουργία τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος τῆς Ρωσίας)¹²⁸. Ἡ κύρια προσοχή τῶν σοσιαλδημοκρατῶν ἦταν τότε στραμμένη ὄχι στό ξεκαθάρισμα καί στή λύση τούτων ἢ ἐκείνων τῶν ἐσωτερικῶν κομματικῶν ζητημάτων (ὅπως στήν τρίτη περίοδο), ἀλλά στήν ἰδεολογική πάλη ἐνάντια στούς ἀντιπάλους τῆς σοσιαλδημοκρατίας, ἀπό τό ἓνα μέρος, καί στήν ἀνάπτυξη τῆς πραχτικῆς κομματικῆς δουλιᾶς ἀπό τό ἄλλο.

Ἀνάμεσα στή θεωρία καί στήν πράξη τῶν σοσιαλδημοκρατῶν δέν ὑπῆρχε τότε ὁ ἀνταγωνισμός, πού ὑπῆρχε στήν ἐποχή τοῦ «οἰκονομισμού».

Ἡ μπροσούρα τούτη ἀντικαθρεφτίζει ἀκριβῶς τίς ἰδιομορφίες τῆς τοτινῆς κατάστασης καί τῶν τοτινῶν «καθηκόντων» τῆς σοσιαλδημοκρατίας. Ἡ μπροσούρα καλεῖ σέ βάθεμα καί πλάτεμα τῆς πραχτικῆς δουλιᾶς, χωρίς νά βλέπει σάν «ἐμπόδιο», ἀπό τήν ἄποψη αὐτή, τό γεγονός ὅτι δέν εἶχαν ξεκαθαριστεῖ μερικές γενικές ἀπόψεις, ἀρχές καί θεωρίες, χωρίς νά βλέπει (γιατί δέν ὑπῆρχε τότε) δυσκολία στό συνδυασμό τῆς πολιτικῆς καί τῆς οἰκονομικῆς πάλης. Ἡ μπροσούρα ἀπευθύνεται στούς ἀντιπάλους τῆς σοσιαλδημοκρατίας, στούς ναροντοβόλτσι¹²⁹ καί στούς ναροντοπράβτσι¹³⁰, διασαφηνίζοντας τὰ ζητήματα ἀρχῶν, προσπαθώντας νά διαλύσει τίς παρεξηγήσεις καί τίς προκαταλήψεις, πού τοὺς κάνουν νά στέκουν παράμερα ἀπό τό νέο κίνημα.

Καί νά πού σήμερα, ὅταν ἡ περίοδος τοῦ «οἰκονομισμού» πλησιάζει, ὅπως φαίνεται, στό τέλος της, ἡ θέση τῶν σοσιαλδημοκρατῶν παρουσιάζεται πάλι ὁμοια μέ τή θέση πού εἶχαν πρὶν πέντε χρόνια. Φυσικά, τὰ καθήκοντα, πού μπαίνουν τώρα μπροστά μας, εἶναι ἀπείρως πολυπλοκότερα, ἀνάλογα καί μέ τήν τεράστια ἀνάπτυξη τοῦ κινήματος στό διάστημα αὐτό, οἱ βασικές ὁμως ἰδιομορφίες τῆς σημερινῆς στιγμῆς ἀναπαράγουν, σέ πῶς πλατιά βάση καί σέ πῶς μεγάλη κλίμακα, τίς

ιδιομορφίες τῆς «δεύτερης» περιόδου. Ἡ ἀναντιστοιχία ἀνάμεσα στή θεωρία μας, στό πρόγραμμά μας, στά ταχτικά μας καθήκοντα καί στήν πρακτική μας ἐξαφανίζεται, στό βαθμό πού ἐξαφανίζεται ὁ οἰκονομισμός. Μποροῦμε καί πρέπει νά καλοῦμε καί πάλι θαρραλέα σέ βάθεμα καί πλάτεμα τῆς πρακτικῆς δουλιᾶς, γιατί τώρα ἔχει πιά πραγματοποιηθεῖ σέ σημαντικό βαθμό τό ξεκαθάρισμα τῶν θεωρητικῶν προϋποθέσεων τῆς δουλιᾶς αὐτῆς. Πρέπει καί πάλι νά στρέψουμε ἰδιαίτερα τήν προσοχή μας στίς μή σοσιαλδημοκρατικές παράνομες κατευθύνσεις στή Ρωσία κι ἐδῶ παρουσιάζονται μπροστά μας πάλι οἱ ἴδιες, στήν οὐσία, κατευθύνσεις, ὅπως καί στό πρῶτο μισό τῆς τελευταίας δεκαετίας τοῦ περασμένου αἰώνα, μόνο πού εἶναι πολύ πιό ἀναπτυγμένες, διαμορφωμένες, «ῥιμες».

Οἱ ναροντοβόλτσι, πετώντας ἀπό πάνω τους τά παλιά τους ράσα, ἔφτασαν στό σημεῖο νά μετατραποῦν σέ «σοσιαλιστές - ἐπαναστάτες»¹³¹, δείχνοντας κατά κάποιον τρόπο καί μέ μόνη τήν ὀνομασία τους αὐτή ὅτι σταμάτησαν στά μισά τοῦ δρόμου. Ἀπό τόν παλιό (τό «ρωσικό» σοσιαλισμό) ἔξοψαν, μά καί στό νέο (τή σοσιαλδημοκρατία) δέν προσχώρησαν. Τή μοναδική θεωρία τοῦ ἐπαναστατικοῦ σοσιαλισμοῦ, πού εἶναι γνωστή στή σημερινή ἀνθρωπότητα, δηλ. τό μαρξισμό, τόν βάζουν στό ἀρχεῖο μέ βάση τήν ἀστική («σοσιαλιστές»!) καί ὀπορτουμιστική (- «ἐπαναστάτες»!) κριτική. Ἡ ἔλλειψη ἰδεολογίας καί ἀρχῶν στήν πράξη τοὺς ὀδηγεῖ στόν «ἐπαναστατικό τυχοδιωκτισμό», πού ἐκφράζεται καί μέ τήν προσπάθειά τους νά βάλουν στό ἴδιο τσουβάλι κοινωνικά στρώματα καί τάξεις, ὅπως τή διανόηση, τό προλεταριάτο καί τήν ἀγροτιά, καί μέ τό θορυβῶδες κήρυγμά τους γιά «συστηματική» τρομοκρατία, καί μέ τό περίφημο ἀγροτικό τους πρόγραμμα - μίνιμουμ (κοινωνικοποίηση τῆς γῆς, — συνεταιρισμοί, — πρόσδεση στόν κληρο. Βλ. «Ἴσκρα»¹³² ἀρ. φύλλων 23 καί 24*), καί μέ τή θέση τους ἀπέναντι στοὺς φιλελεύθερους (βλ. Ρεβολιουτσιόνναγια Ροσσίγια¹³³ ἀρ. φύλλου 9 καί τό κριτικό σημεῖωμα τοῦ κ. Ζιλόβσκι γιά τό «Ὁσβομποζντένιγε»¹³⁴ στό τεύχος 9 τοῦ «Sozialistische Monatshefte»¹³⁵) καί μέ πολλά ἄλλα γιά τά ὁποῖα θά χρειαστεῖ, ἴσως, νά μιλήσουμε πολλές φορές ἀκόμα. Στή Ρωσία ὑπάρχουν ἀκόμα τόσα πολλά

* Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 6ος, σελ. 165-184. Ἡ Σύντ.

κοινωνικά στοιχεία και συνθήκες, πού τρέφουν τή διανοουμενίστικη άστάθεια, προκαλούν στά άτομα μέ ριζοσπαστικές διαθέσεις τήν επιθυμία νά συνδυάσουν τό ξεπερασμένο παλιό μέ τό άψυχο μοντέρνο και τά έμποδίζουν νά συγχωνέψουν τή δουλιά τους μέ τή δουλιά του προλεταριάτου, πού διεξάγει τήν ταξική του πάλη, — ώστε ή ρωσική σοσιαλδημοκρατία θά χρειαστεί νά πάρει ακόμα ύπόψη της τήν κατεύθυνση ή τίς κατευθύνσεις σάν τή «σοσιαλεπαναστατική», όσο ή κεφαλαιοκρατική εξέλιξη και ή όξυνση τών ταξικών αντιθέσεων δέ θά τούς έχει αφαιρέσει κάθε βάση.

Οί ναροντοπράβτσι, πού τό 1897 τούς διέκρινε όχι λιγότερη άοριστία (βλ. παρακάτω, σελ. 20-22)* άπ' ό,τι οί σημερινοί σοσιαλιστές-επαναστάτες, άποσύρθηκαν γι' αυτόν τόν λόγο πολύ γρήγορα από τή σκηνή. 'Η «νηφάλια» όμως ιδέα τους — νά ξεχωρίσουν έντελώς τή διεκδίκηση της πολιτικής έλευθερίας από τό σοσιαλισμό — δέν εξαφανίστηκε και δέν μπορούσε νά εξαφανιστεί, γιατί στή Ρωσία είναι πολύ ισχυρά και όλοένα δυναμώνουν τά φιλελεύθερα δημοκρατικά ρεύματα μέσα στά πίο διαφορετικά στρώματα της μεγάλης και της μικρης άστικής τάξης. Γι' αυτό τό λόγο νόμιμος κληρονόμος τών ναροντοπράβτσι, ξεκαθαρισμένος, συνεπής, ώριμος συνεχιστής τους στάθηκε τό φιλελεύθερο «Όσβομποζντένιγε», πού θέλει νά συγκεντρώσει γύρω του τούς εκπροσώπους της άστικής αντιπολίτευσης στή Ρωσία. Και στο βαθμό πού είναι αναπόφευχτος ό μαρασμός και ή άπονέκρωση της παλιάς, προμεταρυσσιαακής Ρωσίας, της πατριαρχικής άγροτιάς, της διάνοησης παλιού τύπου, της ίκανής νά ένθουσιάζεται έξίσου και από τήν κοινότητα, και από τούς άγροτικούς συνεταιρισμούς, και από τήν «ασύλληπτη» τρομοκρατία, — στόν ίδιο βαθμό είναι αναπόφευκτη ή ανάπτυξη και τό ώρίμασμα τών εϋπορων τάξεων της κεφαλαιοκρατικής Ρωσίας, της μεγάλης και της μικρης άστικής τάξης, μέ τό νηφάλιο φιλελευθερισμό τους, πού αρχίζει νά καταλαβαίνει, ότι δέ συμφέρει νά διατηρείται μιά ήλίθια, βάρβαρη, δαπανηρή άπολυταρχική κυβέρνηση, πού δέν άποτελεί έγγύηση από τόν κίνδυνο του σοσιαλισμού, — μέ τή διεκδίκησή τους για εϋρωπαϊκές μορφές ταξικής πάλης και ταξικής κυριαρχίας, — μέ τήν έμφυτη (στήν εποχή της άφύπνισης και της ανάπτυξης του προλετα-

* Βλ. σέ τοϋτο τόν τόμο, σελ. 489-491. 'Η Σόντ.

ριάτου) τάση τους νά καλύπτουν τά άστικά ταξικά τους συμφέροντα μέ τήν άρνηση τής ταξικῆς πάλης γενικά.

Έχουμε λοιπόν λόγους νά ευχαριστήσουμε τούς κ.κ. φιλελεύθερους τσιφλικάδες, πού προσπαθοῦν νά ιδρύσουν τό «συνταγματικό κόμμα τῶν ζέμτσι»¹³⁶. Πρῶτα-πρῶτα, — ἄς αρχίσουμε ἀπό τό λιγότερο σπουδαῖο, — θά τούς ευχαριστήσουμε γιατί πῆραν ἀπό τή ρωσική σοσιαλδημοκρατία τόν κ. Στρούβε καί τόν μετέτρεψαν ὀριστικά ἀπό ψευτομαρξιστή σέ φιλελεύθερο, πράγμα πού μᾶς βοηθάει νά δείξουμε σέ ὅλους μέ ἕνα ζωντανό παράδειγμα τήν πραγματική σημασία τοῦ μπερνσταϊνισμού γενικά καί τοῦ ρωσικοῦ μπερνσταϊνισμού ιδιαίτερα. Δεύτερο, τό «Όσβομποζντένιγιε», ἐπιδιώκοντας νά κάνει τά διάφορα στρώματα τῆς ρωσικῆς άστικῆς τάξης συνειδητά φιλελεύθερα, θά μᾶς βοηθήσει μ' αὐτόν τόν τρόπο νά ἐπιταχύνουμε τή μετατροπή σέ συνειδητούς σοσιαλιστές ὄλο καί μεγαλύτερης μάζας ἐργατῶν. Στή χώρα μας ὑπῆρχε καί ὑπάρχει τόσο πολὺς συγκεχυμένος, φιλελευθεροναροντικιστικός ψευτοσοσιαλισμός, πού ἡ νέα φιλελεύθερη κατεύθυνση ἀποτελεῖ σέ σύγκριση μ' αὐτόν ὀλοφάνερο βῆμα πρὸς τά μπρός. Τώρα θά εἶναι πολὺ εὐκόλο νά δείχνουμε παραστατικά στοὺς ἐργάτες τή ρωσική φιλελεύθερη καί δημοκρατική άστική τάξη, νά τούς ἐξηγοῦμε τήν ἀνάγκη ἀνεξάρτητου ἐργατικοῦ πολιτικοῦ κόμματος, πού ν' ἀποτελεῖ ἕνα ἐνιαῖο σύνολο μέ τή διεθνή σοσιαλδημοκρατία. Τώρα θά εἶναι πολὺ ἀπλό νά καλοῦμε τούς διανοούμενους νά καθορίσουν ὀριστικά τή θέση τους: φιλελευθερισμός ἢ σοσιαλδημοκρατία. Οἱ μεσοβέζικες θεωρίες καί κατευθύνσεις θά ἀλέθονται πολὺ γρήγορα ἀπό τίς μωλόπετρες αὐτῶν τῶν δυὸ «ἀντιπόδων», πού ἀναπτύσσονται καί δυναμώνουν. Τρίτο, — κι αὐτό, φυσικά, εἶναι τό πιό σπουδαῖο, — θά ευχαριστήσουμε τούς φιλελεύθερους, ἄν κλονίσουν μέ τήν ἀντιπολίτευσή τους τή συμμαχία τῆς ἀπολυταρχίας μέ μερικά στρώματα τῆς άστικῆς τάξης καί τῆς διανόησης. Λέμε «ἀν», γιατί μέ τίς ἐρωτοτροπίες τους πρὸς τήν ἀπολυταρχία, μέ τήν ἐξύμνηση τῆς εἰρηνικῆς πολιτιστικῆς δουλιᾶς, μέ τόν πόλεμό τους ἐνάντια στοὺς «προκατειλημμένους» ἐπαναστάτες κτλ., οἱ φιλελεύθεροι δέν κλονίζουν τόσο τήν ἀπολυταρχία, ὅσο τήν πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία. Ξεσκεπάζοντας σταθερά καί ἀδιάλλαχτα κάθε μεσοβέζικη θέση τῶν φιλελευθέρων, κάθε προσπάθειά τους νά φλερτάρουν μέ τήν κυβέρνηση, θά ἐξασθενοῦμε ἔτσι τήν προδοτική αὐτή πλευρά τῆς πολιτικῆς δράσης τῶν κυρίων

φιλευθέρων ἀστῶν, θά παραλούμε ἔτσι τό ἀριστερό του; χέρι καί θά ἐξασφαλίζουμε τά πιό καλά ἀποτελέσματα στή δουλιὰ τοῦ δεξιοῦ χεριοῦ τους¹³⁷.

Ἔτσι καί οἱ ναροντοβόλτσι καί οἱ ναροντοπράβτσι ἔκαναν πολύ μεγάλα βήματα πρὸς τά μπρὸς μέ τήν ἔννοια τῆς ἐξέλιξης, τοῦ καθορισμοῦ καί τῆς διαμόρφωσης τῶν πραγματικῶν τους ἐπιδιώξεων καί τῆς πραγματικῆς τους φύσης. Ἡ πάλη, πού ἦταν στό πρῶτο μισό τῆς τελευταίας δεκαετίας τοῦ περασμένου αἰώνα πάλη ἀνάμεσα σέ μικροὺς δμίλους τῆς ἐπαναστατικῆς νεολαίας, ξαναρχίζει τώρα σάν ἀποφασιστική πάλη ὄριμων πολιτικῶν κατευθύνσεων καί πραγματικῶν πολιτικῶν κομμάτων.

Γι' αὐτό τό λόγο ἡ ἀνατύπωση τῶν «Καθηκόντων» δέ θά εἶναι, ἴσως, ἀνώφελη καί ἀπό τήν ἀποψη διτι θά θυμίσει στά νεαρά μέλη τοῦ κόμματος τό πρόσφατο παρελθόν του; θά τοὺς δείξει πῶς δημιουργήθηκε ἡ θέση τῶν σοσιαλδημοκρατῶν ἀνάμεσα στά ἄλλα ρεύματα, θέση πού μόλις τώρα καθορίστηκε πλέρια, θά τοὺς βοηθήσει νά καταλάβουν καλύτερα καί σαφέστερα τά ὁμοιογενῆ στήν οὐσία, μά πιό πολύπλοκα «καθήκοντα» τῆς σημερινῆς στιγμῆς.

Μπροστά στή σοσιαλδημοκρατία μπαίνει τώρα μέ ἰδιαίτερη δύναμη τό καθῆκον νά βάλει τέρμα σέ κάθε σύγχυση καί τάλαντευση στίς γραμμές της, νά συσπειρωθεῖ πιό σφιχτά καί νά συγχωνευθεῖ ὀργανωτικά κάτω ἀπό τή σημαία τοῦ ἐπαναστατικοῦ μαρξισμοῦ, — νά κατευθύνει ὅλες τίς προσπάθειές της στή συνένωση ὄλων τῶν σοσιαλδημοκρατῶν, πού δουλεύουν πραχτικά, στό βάθεμα καί στό πλάτεμα τῆς δράσης τους, καί ταυτόχρονα νά δώσει σοβαρή προσοχή στό νά ἐξηγηθεῖ σέ ὅσο τό δυνατό πλατύτερη μάζα διανοουμένων καί ἐργατῶν ἡ ἀληθινή σημασία τῶν δυό παραπάνω κατευθύνσεων, πού ἡ σοσιαλδημοκρατία ἀπό καιροῦ τώρα εἶναι ὑποχρεωμένη νά τίς ὑπολογίζει.

Ν. Λένιν

Αὐγούστος 1902

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό Δεκέμβρη τοῦ 1902 σέ μπουσσούρα, πού ἐκδόθηκε στή Γενεύη ἀπό τό σύνδεσμο τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό κείμενο τῆς μπουσσούρας

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ ΤΡΙΤΗ ΕΚΔΟΣΗ

Ἡ τρίτη ἔκδοση τούτης τῆς προσούρας βγαίνει σέ μιά στιγμή ἀνάπτυξης τῆς ἐπανάστασης στή Ρωσία, στιγμή πού διαφέρει οὐσιαστικά ἀπό τό 1897, ὅταν γράφτηκε αὐτή ἡ προσούρα, κι ἀπό τό 1902, ὅταν βγήκε ἡ δεύτερη ἔκδοσή της. Οὔτε συζήτηση ὅτι ἡ προσούρα δίνει ἀπλῶς μιά γενική σκιαγραφία τῶν καθηκόντων τῆς σοσιαλδημοκρατίας γενικά, καί δέν ὑποδείχνει συγκεκριμένα τά σύγχρονα καθήκοντα, πού ἀνταποκρίνονται στή σημερινή κατάσταση τοῦ ἐργατικοῦ καί ἐπαναστατικοῦ κινήματος, καθώς καί στήν κατάσταση τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος τῆς Ρωσίας. Στά σημερινά καθήκοντα τοῦ κόμματος ἀφιερώνεται ἡ προσούρα μου «Δυό ταχτικές τῆς σοσιαλδημοκρατίας στή δημοκρατική ἐπανάσταση» (Γενεύη, 1905)*. Συγκρίνοντας τίς δυό προσούρες, οἱ ἀναγνώστες μποροῦν νά σχηματίσουν γνώμη γιά τό ἂν ἐξελίχτηκαν μέ συνέπεια οἱ ἀπόψεις τοῦ συγγραφέα ὅσον ἀφορᾷ τά γενικά καθήκοντα τῆς σοσιαλδημοκρατίας καί τά εἰδικά καθήκοντα τῆς σημερινῆς στιγμῆς. Ὅτι μιά τέτια σύγκριση δέν εἶναι ἀνώφελη, φαίνεται, ἀνάμεσα σι' ἄλλα, ἀπό τήν τελευταία ἐπίθεση τοῦ κ. Στροῦβε, ἀρχηγοῦ τῆς φιλελεύθερης μοναρχικῆς μας ἀστικῆς τάξης, πού στό περιοδικό «Ὁσβομποζντένιγε» κατηγορήσε τήν ἐπαναστατική σοσιαλδημοκρατία (στό πρόσωπο τοῦ III Συνεδρίου τοῦ ΣΔΕΚΡ¹³⁸) ὅτι ὁ τρόπος πού τοποθετεῖ τό ζήτημα τῆς ἐνοπλῆς ἐξέγερσης δείχνει πνεῦμα ἀντάρτικο, πνεῦμα ἀφηρημένου ἐπαναστατισμοῦ¹³⁹. Ἀναφέραμε ἤδη στήν ἐφημερίδα «Προλετάρι»¹⁴⁰ (ἀρ. φύλλου 9, «Ἡ ἐπανάσταση διδάσκει»)**

* Βλ. Ἀπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 9ος, σελ. 1-119. Ἡ Σύντ.

** Βλ. Ἀπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 9ος, σελ. 125-134. Ἡ Σύντ.

ὅτι μιὰ ἀπλή σύγκριση ἀνάμεσα στήν ἐργασία «Τά καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» (1897), στό «Τί νά κάνουμε;» (1902)* καί στόν «Προλετάρι» (1905) ἀνατρέπει τήν κατηγορία τῶν ὀσβομποζντέντσι¹⁴¹ καί ἀποδείχνει τή σύνδεση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στήν ἐξέλιξη τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν ἀπόψεων γιά τήν ἐξέγερση καί τήν ἐξέλιξη τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος τῆς Ρωσίας. Ἡ κατηγορία τῶν ὀσβομποζντέντσι, εἶναι ἀπλῶς μιὰ ὀπορτουниστική ἐπίθεση τῶν ὀπαδῶν τῆς φιλελεύθερης μοναρχίας, πού προσπαθοῦν νά σκεπάσουν τήν προδοσία τους ἀπέναντι στήν ἐπανάσταση, τήν προδοσία τῶν συμφερόντων τοῦ λαοῦ, τήν πρόθεσή τους νά κλείσουν συμφωνία μέ τήν τσαρική ἐξουσία.

N. Λένιν

Αὐγουστος τοῦ 1905

*Πρωτοδημοσιεύτηκε τό φθινόπωρο
τοῦ 1905 στήν μπροσούρα πού
ἔβγαλε ἡ ΚΕ τοῦ ΣΔΕΚΡ
στή Γενεύη*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό κείμενο
τῆς μπροσούρας*

* Βλ. Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 5ος, σελ. 319-494. Ἡ Σύντ.

Τό δεύτερο μισό τῆς δεκαετίας 1890-1900 χαρακτηρίζεται ἀπό μιὰ ἀξιοσημεῖωτη ἀναζωογόνηση τοῦ τρόπου τοποθέτησης καί λύσης τῶν ρωσικῶν ἐπαναστατικῶν προβλημάτων. Ἡ ἐμφάνιση τοῦ νέου ἐπαναστατικοῦ κόμματος «Ναρόντνογε πράβο», ἡ ἀυξανόμενη ἐπιρροή καί οἱ ἐπιτυχίες τῶν σοσιαλδημοκρατῶν, ἡ ἐσωτερική ἐξέλιξη τῆς ὀμάδας «Ναρόντναγια βόλια», — ὅλα αὐτά προκάλεσαν ζωηρή συζήτηση γύρω ἀπό τά προγραμματικά ζητήματα τόσο στοὺς σοσιαλιστικούς ὀμίλους — τῶν διανοουμένων καί τῶν ἐργατῶν, — ὅσο καί στήν παράνομη φιλολογία. Στόν τελευταῖο αὐτόν τομέα ἀρκεῖ νά ἀναφέρουμε τό «Ἐπιταχτικό ζήτημα» καί τό «Μανιφέστο» (1894) τοῦ κόμματος «Ναρόντνογε πράβο»· τό «Λετούτσι Λιστόκ "Γκρούπι ναροντβόλτσεφ"»· τή συλλογή «Ραμπόντικ» πού ἔβγαζε στό ἐξωτερικό ἢ «Ἐνωση τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν»¹⁴²· τήν ἐντεινόμενη δραστηριότητα στόν τομέα τῆς ἔκδοσης ἐπαναστατικῶν μπροσουρῶν, κυρίως γιά τοὺς ἐργάτες, στή Ρωσία· τή ζύμωση, πού ἀναπτύσσει ἡ σοσιαλδημοκρατική ὀργάνωση Πετρούπολης «Ἐνωση ἀγῶνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης» σέ συνδυασμό μέ τίς σημαντικότερες ἀπεργίες τῆς Πετρούπολης τό 1896 κτλ.

Σήμερα (τέλη τοῦ 1897) τό πιό φλέγον ζήτημα εἶναι, ἀπό τήν ἀποψή μας, τό ζήτημα τῆς *πραχτικῆς* δράσης τῶν σοσιαλδημοκρατῶν. Ὑπογραμμίζουμε τήν *πραχτική* πλευρά τοῦ σοσιαλδημοκρατισμοῦ, γιατί ἡ θεωρητική του πλευρά, ἔχει πιά ξεπεράσει ὅπως φαίνεται, τήν πιό ὀξεία περίοδο τῆς ἐπίμονης μὴ κατανόησής του ἀπό τοὺς ἀντιπάλους του, τῶν ἐντατικῶν προσπαθειῶν νά πνιγεῖ ἡ νέα κατεύθυνση στή γέννησή της, ἀπό τό ἕνα μέρος καί τῆς ἐνθερμης ὑποστήριξης τῶν βάσεων τοῦ σοσιαλδημοκρατισμοῦ ἀπό τό ἄλλο. Τώρα οἱ θεωρητικές ἀντιλήψεις τῶν σοσιαλδημοκρατῶν στίς *κύριες καί*

βασικές τους γραμμές παρουσιάζονται αρκετά ξεκαθαρισμένες. Δεν μπορούμε να πούμε τό ίδιο και για την *πραχτική* πλευρά του σοσιαλδημοκρατισμού, για τό πολιτικό του πρόγραμμα, για τίς μέθοδοες δράσης του, για την ταχτική του. Νομίζουμε πώς ίσα-ίσα σ' αυτόν τόν τομέα επικρατούν περισσότερο οί παρανοήσεις και ή άμοιβαία έλλειψη κατανόησης, πού έμποδίζουν να πλησιάσουν πέρα για πέρα στό σοσιαλδημοκρατισμό οί επαναστάτες εκείνοι, πού στή θεωρία έχουν ξεκόψει όλότελα από τίς άντιλήψεις τής ομάδας «Ναρόντναγια βόλια», στήν πράξη, όμως, είτε οδηγούνται από την ίδια τή δύναμη τών πραγμάτων στό να κάνουν προπαγάνδα και ζύμωση μέσα στους έργάτες, κι ακόμα περισσότερο: στό να στηρίζουν τή δράση τους μέσα στους έργάτες *στήν ταξική πάλη*, είτε προσπαθούν να ξεχωρίσουν τά δημοκρατικά καθήκοντα και να τά κάνουν βάση όλου του προγράμματος και όλης τής επαναστατικής δράσης. Αν δεν κάνουμε λάθος, ό τελευταίος χαρακτηρισμός ταιριάζει στίς δυό επαναστατικές ομάδες, πού δρούν σήμερα στή Ρωσία δίπλα στους σοσιαλδημοκράτες, και συγκεκριμένα στή «Ναρόντναγια βόλια» και στό «Ναρόντνογε πράβο».

Γιαυτό μās φαίνεται εξαιρετικά επίκαιρη ή προσπάθεια να εξηγήσουμε τά *πραχτικά* καθήκοντα τών σοσιαλδημοκρατών και να εκθέσουμε τους λόγους, για τους όποιους θεωρούμε ότι τό πρόγραμμά τους είναι τό πιο όρθολογικό από τά τρία προγράμματα πού υπάρχουν, και ότι οί άντιρήσεις ενάντια στό πρόγραμμα αυτό στηρίζονται σε σημαντικό βαθμό σε παρανόηση.

Όπως είναι γνωστό, ή *πραχτική* δράση τών σοσιαλδημοκρατών βάζει σάν καθήκον της να καθοδηγήσει την ταξική πάλη του προλεταριάτου και να οργανώσει την πάλη αυτή και στίς δυό έκδηλώσεις της: στή σοσιαλιστική (πάλη ενάντια στην τάξη τών κεφαλαιοκρατών, πάλη πού επιδιώκει να καταστρέψει τό ταξικό καθεστώς και να οργανώσει τή σοσιαλιστική κοινωνία¹⁴³) και στή δημοκρατική (πάλη ενάντια στην άπολυταρχία, πάλη πού επιδιώκει την κατάχτηση τής πολιτικής έλευθερίας στή Ρωσία και τόν έκδημοκρατισμό του πολιτικού και κοινωνικού καθεστώτος τής Ρωσίας). Είπαμε: *όπως είναι γνωστό*. Και πραγματικά, οί ρώσοι σοσιαλδημοκράτες από τότε ακόμα πού εμφανίστηκαν σάν ιδιαίτερη κοινωνικοεπαναστατική κατεύθυνση, πάντα τόνιζαν μέ τόν πιο συγκεκριμένο τρόπο αυτό τό καθήκον τής δράσης τους, πάντα

υπογράμμιζαν τή διπλή έκδήλωση καί τό διπλό περιεχόμενο τῆς ταξικῆς πάλης τοῦ προλεταριάτου, πάντα ἐπέμεναν στήν ἀδιάρηκτη σύνδεση τῶν σοσιαλιστικῶν καί τῶν δημοκρατικῶν τους καθηκόντων, σύνδεση πού ἐκφράζεται καθαρά στό ὄνομα πού ἔδωσαν στόν ἑαυτό τους. Ὡστόσο καί ὡς τά σήμερα ἀκόμα θά συναντήσετε συχνά σοσιαλιστές, πού ἔχουν τίς πιό στραβές ἀντιλήψεις γιά τοὺς σοσιαλδημοκράτες καί τοὺς κατηγοροῦν ὅτι ἀγνοοῦν τήν πολιτική πάλη κτλ. Ἄς σταθοῦμε λοιπόν λίγο στό χαρακτηρισμό καί τῶν δυό πλευρῶν τῆς πραχτικῆς δράσης τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας.

Ἄς ἀρχίσουμε ἀπό τή σοσιαλιστική δράση. Ἀπό τότε πού ἡ σοσιαλδημοκρατική ὀργάνωση τῆς Πετρούπολης «Ἐνωση ἀγῶνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης» ἀρχισε τή δράση της ἀνάμεσα στοὺς ἐργάτες τῆς Πετρούπολης, θά νόμιζε κανεῖς, ὅτι ἀπό τήν ἄποψη αὐτή, θά ἔπρεπε νά εἶναι πεντακάθαρος ὁ χαρακτήρας τῆς σοσιαλδημοκρατικῆς δράσης. Ἡ σοσιαλιστική δουλιὰ τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν συνίσταται στήν προπαγάνδισι τῶν θεωριῶν τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ, στή διάδοση ἀνάμεσα στοὺς ἐργάτες τῆς σωστῆς ἀντίληψης γιά τό σύγχρονο κοινωνικο-οἰκονομικό καθεστῶς, τίς βάσεις καί τήν ἀνάπτυξή του, γιά τίς διάφορες τάξεις τῆς ρωσικῆς κοινωνίας, γιά τίς ἀμοιβαῖες σχέσεις τους, γιά τήν πάλη τῶν τάξεων αὐτῶν μεταξύ τους, γιά τό ρόλο τῆς ἐργατικῆς τάξης στήν πάλη αὐτή, γιά τή στάση της ἀπέναντι στίς τάξεις πού παρακμάζουν καί στίς τάξεις πού ἀναπτύσσονται, ἀπέναντι στό παρελθόν καί στό μέλλον τοῦ καπιταλισμοῦ, γιά τό ἱστορικό καθῆκον τῆς διεθνοῦς σοσιαλδημοκρατίας καί τῆς ρωσικῆς ἐργατικῆς τάξης. Σέ ἀδιάρηκτη σύνδεση μέ τήν προπαγάνδα βρίσκεται ἡ ζύμωση ἀνάμεσα στοὺς ἐργάτες πού, στίς σημερινές πολιτικές συνθήκες τῆς Ρωσίας καί μέ τό σημερινό ἐπίπεδο ἀνάπτυξης τῶν ἐργατικῶν μαζῶν, προωθεῖται, φυσικά, στήν πρώτη γραμμή. Ἡ ζύμωση ἀνάμεσα στοὺς ἐργάτες συνίσταται στό ὅτι οἱ σοσιαλδημοκράτες παίρνουν μέρος σέ ὄλες τίς αὐθόρμητες ἐκδηλώσεις τοῦ ἀγῶνα τῆς ἐργατικῆς τάξης, σέ ὄλες τίς συγκρούσεις τῶν ἐργατῶν μέ τοὺς κεφαλαιοκράτες γιά τήν ἐργάσιμη μέρα, τό μεροκάματο, τίς συνθήκες ἐργασίας κτλ. κτλ. Καθῆκον μας εἶναι νά συγχωνεύουμε τή δράση μας μέ τά πραχτικά, τά καθημερινά ζητήματα τῆς ἐργατικῆς ζωῆς, νά βοηθᾶμε τοὺς ἐργάτες νά κατανοοῦν αὐτά τά ζητήματα, νά στρέφουμε τήν προσοχή τῶν ἐργατῶν στίς σπουδαιότερες ὑπερβασίες, νά τοὺς βοηθᾶμε νά

διατυπώνουν ακριβέστερα και πραχτικότερα τά αιτήματά τους στους επιχειρηματίες, ν' αναπτύσσουμε στους εργάτες τή συνείδηση τής αλληλεγγύης τους, τή συνείδηση τών κοινών συμφερόντων και τής κοινής υπόθεσης όλων τών ρώσων εργατῶν, σάν μιᾶς ἐνιαίας ἐργατικῆς τάξης, πού ἀποτελεῖ μέρος τῆς παγκόσμιας στρατιᾶς τοῦ προλεταριάτου. Ἡ ὀργάνωση ὁμίλων μέσα στους εργάτες, ἡ δημιουργία κανονικῶν και συνωμοτικῶν σχέσεων ἀνάμεσα σ' αὐτούς και στήν κεντρική ὁμάδα τῶν σοσιαλδημοκρατῶν, ἡ ἐκδοση και ἡ διάδοση ἐργατικῆς φιλολογίας, ἡ ὀργάνωση τῆς ἀποστολῆς ἀνταποκρίσεων ἀπ' ὅλα τά κέντρα τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, ἡ ἐκδοση διαφωτιστικῶν φυλλαδίων και προκηρύξεων και τό μοίρασμά τους, ἡ κατάρτιση μιᾶς ὁμάδας ἀπό ἔμπειρους διαφωτιστές, — αὐτές εἶναι, σέ γενικές γραμμές, οἱ ἐκδηλώσεις τῆς σοσιαλιστικῆς δράσης τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας.

Ἡ δουλιὰ μας πρὶν ἀπ' ὅλα και πάνω ἀπ' ὅλα κατευθύνεται πρὸς τοὺς ἐργοστασιακοὺς εργάτες τῶν πόλεων. Ἡ ρωσική σοσιαλδημοκρατία δέν πρέπει νά σκορπάει τίς δυνάμεις της, πρέπει νά συγκεντρώσει τή δράση της στό βιομηχανικό προλεταριάτο, πού ἀφομοιώνει πιό εὐκόλα τίς σοσιαλδημοκρατικές ιδέες, εἶναι πιό ἀναπτυγμένο διανοητικά και πολιτικά, ἔχει μεγαλύτερη σημασία λόγω τοῦ ἀριθμοῦ του και τῆς συγκέντρωσῆς του στά μεγάλα πολιτικά κέντρα τῆς χώρας. Γιὰ τό λόγο αὐτό ἡ δημιουργία σταθερῆς ἐπαναστατικῆς ὀργάνωσης μέσα στους ἐργοστασιακοὺς εργάτες τῶν πόλεων, ἀποτελεῖ τό πρῶτο και ἐπιταχτικό καθήκον τῆς σοσιαλδημοκρατίας και θά ἦταν ἐξαιρετικά ἀσύνητο ν' ἀπομακρυνθοῦμε σήμερα ἀπ' αὐτό τό καθήκον. Ἀναγνωρίζοντας, ὅμως, τήν ἀνάγκη νά συγκεντρώσουμε τίς δυνάμεις μας στους ἐργοστασιακοὺς εργάτες και καταδικάζοντας τό σκόρπισμα τῶν δυνάμεων, δέ θέλουμε καθόλου νά ποῦμε ὅτι ἡ ρωσική σοσιαλδημοκρατία δέν παίρνει ὑπόψη τά ἄλλα στρώματα τοῦ ρωσικοῦ προλεταριάτου και τῆς ἐργατικῆς τάξης. Κάθε ἄλλο. Ὁ ρῶσος ἐργοστασιακὸς ἐργάτης ἀπὸ τίς ἴδιες τίς συνθήκες τῆς ζωῆς του εἶναι ἀναγκασμένος νά δημιουργεῖ συνεχῶς τίς πιό στενές σχέσεις μέ τοὺς βιοτέχνες, μ' αὐτό τό βιομηχανικό προλεταριάτο, πού εἶναι σκορπισμένο ἔξω ἀπὸ τό ἐργοστάσιο στίς πόλεις και στά χωριά και βρίσκεται σέ πολύ χειρότερες συνθήκες. Ὁ ρῶσος ἐργοστασιακὸς ἐργάτης ἔρχεται σέ ἄμεση ἐπαφή και μέ τόν ἀγροτικό πληθυσμό (συχνά ὁ ἐργοστασιακὸς ἐργάτης ἔχει οἰκογένεια στό χωριό) και συνεπῶς δέν μπο-

ρεῖ νά μὴν πλησιάσει καὶ τὸ ἀγροτικὸ προλεταριάτο, τὰ πολλὰ ἑκατομύρια τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος ἐργατῶν γῆς καὶ τῶν μεροκαματιάρηδων, καθὼς ἐπίσης καὶ τὴν καταστραμμένη ἐκείνη ἀγροτιά, πού γαντζώνεται ἀπὸ τὰ ἄθλια κομματάκια γῆς καὶ ἀσχολεῖται μὲ τὴν ξεπληρωμὴ μὲ δουλιὰ καὶ μὲ κάθε λογῆς τυχαῖα «μεροκάματα», δηλ. ἐπίσης μὲ τὴ μισθωτὴ ἐργασία. Οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες ἔχουν τὴ γνώμη ὅτι δέν εἶναι ἡ ὥρα νά κατευθύνουν τὶς δυνάμεις τοὺς στοὺς βιοτέχνες καὶ στοὺς ἐργάτες γῆς, δέν ἔχουν ὅμως καθόλου τὴν πρόθεση νά παραμελήσουν αὐτὰ τὰ στρώματα καὶ θά προσπαθοῦν νά διαφωτίζουν τοὺς πρωτοπόρους ἐργάτες καὶ πάνω στὰ ζητήματα τῆς ζωῆς τῶν βιοτεχνῶν καὶ τῶν ἐργατῶν γῆς, γιὰ νά μποροῦν οἱ ἐργάτες αὐτοί, ὅταν ἔρχονται σ' ἐπαφὴ μὲ τὰ πιό καθυστερημένα στρώματα τοῦ προλεταριάτου, νά μεταφέρουν καὶ σ' αὐτὰ τὶς ἰδέες τῆς ταξικῆς πάλης, τοῦ σοσιαλισμοῦ καὶ τῶν πολιτικῶν καθηκόντων τῆς ρωσικῆς δημοκρατίας γενικά καὶ τοῦ ρωσικοῦ προλεταριάτου εἰδικά. Δέ θά ἦτανπραχτικὸ νά στείλουμε διαφωτιστὲς στοὺς βιοτέχνες καὶ στοὺς ἐργάτες γῆς, ἐφόσον ἔχουμε μπροστὰ μας τέτιον ὄγκο δουλιᾶς ἀνάμεσα στοὺς ἐργοστασιακοὺς ἐργάτες τῶν πόλεων, σέ πολλές ὅμως περιπτώσεις ὁ σοσιαλιστῆς-ἐργάτης, παρά τὴ θέλησή του ἔρχεται σ' ἐπαφὴ μ' αὐτὸ τὸ περιβάλλον καὶ πρέπει νά εἶναι σέ θέση νά ἐπωφελεῖται ἀπ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις καὶ νά καταλαβαίνει τὰ γενικά καθήκοντα τῆς σοσιαλδημοκρατίας στὴ Ρωσία. Γιαντὸ γελιοῦνται πολὺ ὅσοι κατηγοροῦν τὴ ρωσικὴ σοσιαλδημοκρατία γιὰ στενότητα, γιὰ τάση ν' ἀγνοεῖ τὴ μάζα τοῦ ἐργαζόμενου πληθυσμοῦ καὶ νά ἀσχολεῖται μὲ τοὺς ἐργοστασιακοὺς ἐργάτες. Ἀντίθετα, ἡ ζύμωση ἀνάμεσα στὰ πρωτοπόρα στρώματα τοῦ προλεταριάτου εἶναι ὁ πιό σωστός καὶ ὁ μοναδικὸς δρόμος γιὰ νά ζυπνήσει (στό μέτρο πού θ' ἀπλώνει τὸ κίνημα) καὶ ὅλο τὸ ρωσικὸ προλεταριάτο. Ἡ διάδοση τοῦ σοσιαλισμοῦ καὶ τῆς ἰδέας τῆς ταξικῆς πάλης ἀνάμεσα στοὺς ἐργάτες τῶν πόλεων θά διοχετεύσει ἀπαραίτητα αὐτὲς τὶς ἰδέες καὶ σέ μικρότερους καὶ πιό κομματιασμένους ἀγωγούς: γιὰ νά γίνει αὐτὸ πρέπει οἱ ἰδέες πού ἀναφέραμε νά ριζώσουν πιό βαθιὰ σ' ἓνα καλύτερα προετοιμασμένο περιβάλλον καὶ νά διαποτίσουν αὐτὴ τὴν ἐμπροσθοφυλακὴ τοῦ ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καὶ τῆς ρωσικῆς ἐπανάστασης. Ἡ ρωσικὴ σοσιαλδημοκρατία, κατευθύνοντας ὅλες τὶς δυνάμεις τῆς στὴ δρᾶση ἀνάμεσα στοὺς ἐργοστασιακοὺς ἐργάτες, εἶναι ἔτοιμη νά ὑποστηρίξει ἐκείνους τοὺς ρώσους ἐπαναστά-

τες, πού στήν πράξη φτάνουν στό σημείο νά τοποθετοῦν τή σοσιαλιστική δουλιὰ στή βάση τῆς ταξικῆς πάλης τοῦ προλεταριάτου, χωρίς νά κρύβει καθόλου στήν περίπτωση αὐτή ὅτι καμιά ππραχτική συμμαχία μέ τίς ἄλλες ομάδες τῶν ἐπαναστατῶν δέν μπορεῖ καί δέν πρέπει νά ὀδηγήσει σέ συμβιβασμούς ἢ ὑποχωρήσεις ὅσον ἀφορᾷ τή θεωρία, τό πρόγραμμα, τή σημαία. Πεισμένοι ὅτι μόνον ἡ διδασκαλία τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ καί τῆς ταξικῆς πάλης μπορεῖ νά εἶναι σήμερα ἡ ἐπαναστατική θεωρία, πού χρησιμεύει σάν σημαία γιά τό ἐπαναστατικό κίνημα, οἱ ῥῶσοι σοσιαλδημοκράτες θά τή διαδίνουν μέ ὄλες τους τίς δυνάμεις, θά τήν περιφρουροῦν ἀπό τίς ψευτοερμηνεῖες, θά ξεσηκώνονται ἐνάντια σέ κάθε προσπάθεια νά συνδεθεῖ τό νεαρό ἀκόμα ἐργατικό κίνημα τῆς Ρωσίας μέ ἄλλες λιγότερο συγκεκριμένες θεωρίες. Οἱ θεωρητικοί συλλογισμοί ἀποδείχνουν καί ἡ ππραχτική δράση τῶν σοσιαλδημοκρατῶν δείχνει, ὅτι ὅλοι οἱ σοσιαλιστές στή Ρωσία πρέπει νά γίνουν σοσιαλδημοκράτες.

Ἄς περάσουμε στά δημοκρατικά καθήκοντα καί στή δημοκρατική δουλιὰ τῶν σοσιαλδημοκρατῶν. Ἐπαναλαβαίνουμε ἀκόμα μιά φορά ὅτι ἡ δουλιὰ αὐτή συνδέεται ἀδιάρηχτα μέ τή σοσιαλιστική. Οἱ σοσιαλδημοκράτες ὅταν κάνουν προπαγάνδα στούς ἐργάτες δέν μποροῦν νά παρακάμπτουν τά πολιτικά ζητήματα καί θά θεωροῦσαν μεγάλο λάθος καί ὑποχώρηση ἀπό τίς βασικές θέσεις τοῦ παγκόσμιου σοσιαλδημοκρατισμοῦ κάθε προσπάθεια νά τά παρακάμψουν ἢ καί νά τά παραμερίσουν. Δίπλα στήν προπαγάνδα τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ οἱ ῥῶσοι σοσιαλδημοκράτες βάζουν γιά καθῆκον τους τήν προπαγάνδα μέσα στίς ἐργατικές μάζες καί τῶν δημοκρατικῶν ιδεῶν, προσπαθοῦν νά κάνουν πλατιά γνωστή τήν ἔννοια τοῦ ἀπολυταρχισμοῦ σ' ὄλες τίς ἐκδηλώσεις τῆς δράσης του, τήν ἔννοια τοῦ ταξικοῦ του περιεχομένου, τῆς ἀνάγκης τῆς ἀνατροπῆς του, τήν ἰδέα ὅτι εἶναι ἀδύνατο νά διεξαχθεῖ μέ ἐπιτυχία ὁ ἀγῶνας γιά τήν ἐργατική ὑπόθεση χωρίς τήν κατάχτηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας καί χωρίς τόν ἐκδημοκρατισμό τοῦ πολιτικοῦ καί τοῦ κοινωνικοῦ καθεστώτος τῆς Ρωσίας. Ὅταν οἱ σοσιαλδημοκράτες κάνουν ζύμωση ἀνάμεσα στούς ἐργάτες βασισμένη στίς πιό ἄμεσες οἰκονομικές διεκδικήσεις, συνδέουν ἀδιάρηχτα μ' αὐτή καί μιά ζύμωση βασισμένη στίς πιό ἄμεσες πολιτικές ἀνάγκες, βάσανα καί διεκδικήσεις τῆς ἐργατικῆς τάξης, — τή ζύμωση ἐνάντια στήν ἀστυνομική καταπίεση, πού ἐκδηλώνεται σέ

κάθε ἀπεργία, σέ κάθε σύγκρουση τῶν ἐργατῶν μέ τούς κεφαλαιοκράτες, — τή ζύμωση ἐνάντια στόν περιορισμό τῶν δικαιωμάτων τῶν ἐργατῶν, σάν ρώσων πολιτῶν γενικά καί εἰδικά σάν τάξης πού καταπιέζεται περισσότερο ἀπ' ὄλες κι ἔχει τά λιγότερα δικαιώματα, — τή ζύμωση ἐνάντια σέ κάθε ἐξέχοντα ἐκπρόσωπο καί λακέ τῆς ἀπολυταρχίας, πού ἔρχεται σέ ἀμεσότατη ἐπαφή μέ τούς ἐργάτες καί δείχνει παραστατικά στήν ἐργατική τάξη τήν πολιτική σκλαβιά της. Ὅπως στόν οἰκονομικό τομέα δέν ὑπάρχει ζήτημα ἀπό τή ζωή τῶν ἐργατῶν, πού νά μήν μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ γιά οἰκονομική ζύμωση, τό ἴδιο κι ἀπαράλλαχτα δέν ὑπάρχει κανένα ζήτημα στόν πολιτικό τομέα, πού δέ θά μπορούσε ν' ἀποτελέσει ἀντικείμενο πολιτικῆς ζύμωσης. Τά δύο αὐτά εἶδη ζύμωσης συνδέονται ἀδιάρρηχτα στή δράση τῶν σοσιαλδημοκρατῶν, σάν δύο ὄψεις τοῦ ἴδιου νομίσματος. Καί ἡ οἰκονομική καί ἡ πολιτική ζύμωση εἶναι ἐξίσου ἀπαραίτητες γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς ταξικῆς αὐτοσυνείδησης τοῦ προλεταριάτου, καί ἡ οἰκονομική καί ἡ πολιτική ζύμωση εἶναι ἐξίσου ἀπαραίτητες σάν ὁδηγός τῆς ταξικῆς πάλης τῶν ρώσων ἐργατῶν, γιατί κάθε ταξική πάλη εἶναι πάλη πολιτική. Καί ἡ μιά καί ἡ ἄλλη ζύμωση, πού ξυπνοῦν τή συνείδηση τῶν ἐργατῶν, πού τούς ὀργανώνουν, τούς συνηθίζουν στήν πειθαρχία καί τούς διαπαιδαγωγοῦν γιά ἀλληλέγγυα δράση καί ἀγῶνα γιά τά σοσιαλδημοκρατικά ἰδανικά, θά δόσουν στούς ἐργάτες τή δυνατότητα νά δοκιμάσουν τίς δυνάμεις τους στά πιό ἄμεσα ζητήματα, στίς πιό ἄμεσες ἀνάγκες, θά τούς δόσουν τή δυνατότητα νά πετύχουν μερικότερες παραχωρήσεις ἀπό τόν ἐχθρό τους, βελτιώνοντας ἔτσι τήν οἰκονομική τους κατάσταση, ἀναγκάζοντας τούς κεφαλαιοκράτες νά ὑπολογίζουν τήν ὀργανωμένη δύναμη τῶν ἐργατῶν, ἀναγκάζοντας τήν κυβέρνηση νά διευρύνει τά δικαιώματα τῶν ἐργατῶν καί ν' ἀκούει τίς διεκδικήσεις τους καί θά κρατοῦν ἔτσι τήν κυβέρνηση σέ διαρκή φόβο μπροστά στίς ἐχθρικά διατεθειμένες ἐργατικές μάζες, πού καθοδηγοῦνται ἀπό μιά γερή σοσιαλδημοκρατική ὀργάνωση.

Δείξαμε ὅτι ὑπάρχει ἀδιάσπαστη σύνδεση ἀνάμεσα στή σοσιαλιστική καί στή δημοκρατική προπαγάνδα καί ζύμωση, ὅτι ἡ ἐπαναστατική δουλιὰ καί στόν ἓνα καί στόν ἄλλον τομέα τραβάει τελείως παράλληλα. Ὑπάρχει ὁμως καί μιά μεγάλη διαφορά ἀνάμεσα στά δύο αὐτά εἶδη δράσης καί ἀγῶνα. Ἡ διαφορά αὐτή συνίσταται στό ὅτι τό προλεταριάτο στόν οἰκονομικό ἀγῶνα στέκει ὀλομόναχο, ἀντιμετωπίζοντας καί

τούς γαιοχτήμονες-εὐγενεῖς καὶ τὴν ἀστική τάξη, καὶ βοηθιέται τὸ πολὺ-πολὺ (κι αὐτὸ ὄχι πάντα) ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα τῆς μικροαστικῆς τάξης, πού κλίνουν πρὸς τὸ προλεταριάτο. Ἀντίθετα, στὸ δημοκρατικὸ, πολιτικὸ ἀγῶνα ἡ ρωσικὴ ἐργατικὴ τάξη δὲν εἶναι μόνη· στὸ πλευρὸ τῆς στέκουν ὅλα τὰ πολιτικὰ ἀντιπολιτευτικὰ στοιχεῖα, στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τάξεις, στὸ βαθμὸ πού εἶναι ἐχθρικά πρὸς τὴν ἀπολυταρχία καὶ παλαίβουν ἐναντίον τῆς μὲ τὴ μιά ἢ τὴν ἄλλη μορφή. Δίπλα στὸ προλεταριάτο στέκουν ἐδῶ καὶ τὰ ἀντιπολιτευτικὰ στοιχεῖα τῆς ἀστικῆς τάξης, ἢ τῶν μορφωμένων τάξεων, ἢ τῆς μικροαστικῆς τάξης, ἢ τῶν ἔθνοτήτων, τῶν θρησκειῶν καὶ τῶν αἱρέσεων, κτλ. κτλ., πού ὑφίστανται διώξεις ἀπὸ τὴν ἀπολυταρχία. Γεννιέται, φυσιολογικά, τὸ ἐρώτημα ποῖα πρέπει νὰ εἶναι ἡ στάση τῆς ἐργατικῆς τάξης ἀπέναντι σ' αὐτὰ τὰ στοιχεῖα; Καὶ σέ συνέχεια, δέ θά πρέπει ἄραγε νὰ συνενωθεῖ μ' αὐτὰ γιὰ ἓναν κοινὸ ἀγῶνα ἐνάντια στὴν ἀπολυταρχία; Μιά κι ὅλοι οἱ σοσιαλδημοκράτες παραδέχονται, ὅτι ἡ πολιτικὴ ἐπανάσταση στὴ Ρωσία πρέπει νὰ προηγηθεῖ ἀπὸ τὴ σοσιαλιστικὴ ἐπανάσταση δέ θά πρέπει ἄραγε νὰ ἐνωθοῦν μ' ὅλα τὰ πολιτικὰ ἀντιπολιτευτικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν πάλῃ ἐνάντια στὴν ἀπολυταρχία καὶ ν' ἀναβάλουν γιὰ τὴν ὥρα τὸ σοσιαλισμὸ; δὲν εἶναι ἄραγε αὐτὸ ὑποχρεωτικὸ γιὰ νὰ δυναμώσῃ ὁ ἀγῶνας ἐνάντια στὴν ἀπολυταρχία;

Ἄς ἐξετάσουμε τὰ δύο αὐτὰ ζητήματα.

Ὅσο γιὰ τὴ στάση τῆς ἐργατικῆς τάξης, σάν ἀγωνιστὴ ἐνάντια στὴν ἀπολυταρχία, ἀπέναντι σ' ὅλες τίς ἄλλες πολιτικὰ ἀντιπολιτευτικὲς κοινωνικὲς τάξεις καὶ ομάδες, ἔχει καθοριστεῖ μὲ ἀπόλυτη ἀκρίβεια ἀπὸ τίς βασικὲς ἀρχές τοῦ σοσιαλδημοκρατισμοῦ, πού διατυπώνονται στὸ περίφημο «Κομμουνιστικὸ Μανιφέστο»¹⁴⁴. Οἱ σοσιαλδημοκράτες ὑποστηρίζουν τίς προοδευτικὲς κοινωνικὲς τάξεις ἐνάντια στίς ἀντιδραστικὲς, τὴν ἀστικὴ τάξη ἐνάντια στοὺς ἐκπροσώπους τῆς προνομιούχας καὶ φεουδαρχικῆς γαιοκτησίας καὶ ἐνάντια στὴν ὑπαλληλοκρατία, τὴ μεγαλοαστικὴ τάξη ἐνάντια στοὺς ἀντιδραστικοὺς πόθους τῆς μικροαστικῆς τάξης. Ἡ ὑποστήριξη αὐτὴ δὲν προϋποθέτει καὶ δὲν ἀπαιτεῖ κανενὸς εἶδους συμβιβασμὸ μὲ ὄχι σοσιαλδημοκρατικὰ προγράμματα καὶ ἀρχές, εἶναι ὑποστήριξη ἑνὸς συμμάχου ἐνάντια σ' ἓνα δοσμένο ἐχθρὸ καὶ ἐπὶ πλέον οἱ σοσιαλδημοκράτες δίνουν τὴν ὑποστήριξη αὐτὴ γιὰ νὰ ἐπιταχύνουν τὴν πτώση τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ, δὲν περιμένουν ὅμως τίποτα γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους ἀπ'

αυτούς τους προσωρινούς συμμάχους και δέν κάνουν καμιά παραχώρηση σ' αυτούς. Οί σοσιαλδημοκράτες υποστηρίζουν κάθε επαναστατικό κίνημα έναντια στο σημερινό κοινωνικό σύστημα, κάθε καταπιεζόμενη εθνότητα, κάθε καταδικωμένο θρήσκευμα, κάθε ταπεινωμένο κοινωνικό στρώμα κτλ. στην πάλη τους για ίσοτιμία.

Ἡ *ὑποστήριξη* ὄλων τῶν πολιτικά ἀντιπολιτευτικῶν στοιχείων θά ἐκφράζεται στήν προπαγάνδα τῶν σοσιαλδημοκρατῶν μέ τό ὅτι αὐτοί, ἀποδείχνοντας τήν ἐχθρότητα τῆς ἀπολυταρχίας ἀπέναντι στήν ἐργατική ὑπόθεση, θά τονίζουν καί τήν ἐχθρότητα τῆς ἀπολυταρχίας ἀπέναντι σέ τοῦτες ἡ ἐκεῖνες τίς κοινωνικές ὁμάδες, θά τονίζουν τήν ἀλληλεγγύη τῆς ἐργατικῆς τάξης μ' αὐτές τίς ὁμάδες *σέ τοῦτα ἢ σέ κείνα τά ζητήματα, σέ τοῦτα ἢ σέ κείνα τά καθήκοντα* κτλ. Στή ζύμωση ἡ ὑποστήριξη αὐτή θά ἐκφράζεται μέ τό ὅτι οἱ σοσιαλδημοκράτες θά χρησιμοποιοῦν κάθε ἐκδήλωση ἀστυνομικῆς καταπίεσης ἀπομέρους τῆς ἀπολυταρχίας καί θά δείχνουν στούς ἐργάτες πῶς ἡ καταπίεση αὐτή πέφτει πάνω σ' ὄλους τοὺς πολίτες γενικά καί εἰδικά πάνω στούς ἐκπροσώπους τῶν ἰδιαιτέρα καταπιεζόμενων στρωμάτων, ἐθνοτήτων, θρησκείων, αἰρέσεων κτλ. καί πῶς ἡ καταπίεση αὐτή ἀντανακλάται ἰδιαιτέρα πάνω στήν *ἐργατική τάξη*. Τέλος, στήν πραχτική δράση ἡ ὑποστήριξη αὐτή ἐκφράζεται μέ τό ὅτι οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες εἶναι ἔτοιμοι νά κλείσουν συμμαχίες μέ τοὺς ἐπαναστάτες τῶν ἄλλων κατευθύνσεων γιά νά πετύχουν τούτους ἢ ἐκείνους τοὺς μερικότερους σκοπούς, πράγμα πού τό ἀπέδειξαν πολλές φορές στήν πράξη.

Ἐδῶ ἐρχόμαστε καί στό δεύτερο ζήτημα. Ὑποδείχνοντας τήν ἀλληλεγγύη πρὸς τοὺς ἐργάτες τούτων ἢ ἐκείνων τῶν ἀντιπολιτευτικῶν ὁμάδων, οἱ σοσιαλδημοκράτες θά ξεχωρίζουν πάντα τοὺς ἐργάτες, θά ἐξηγοῦν πάντα τόν προσωρινό καί συμβατικό χαρακτήρα αὐτῆς τῆς ἀλληλεγγύης, θά υπογραμμίζουν πάντα τήν ἰδιαιτέρη ταξική θέση τοῦ προλεταριάτου, πού αὔριο μπορεῖ νά ἐκδηλωθεῖ έναντια στούς σημερινούς του συμμάχους. Θά μᾶς ποῦν: «Μιά τέτια ὑπόδειξη θά *ἐξασθενήσει* σήμερα ὄλους τοὺς ἀγωνιστές γιά τήν πολιτική ἐλευθερία». Καί μεῖς θ' ἀπαντήσουμε: *μιά τέτια ὑπόδειξη θά δυναμώσει* ὄλους τοὺς ἀγωνιστές τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας. Δυνατοί εἶναι μόνο οἱ ἀγωνιστές ἐκεῖνοι, πού στηρίζονται στά *συνειδητά* πραγματικά συμφέροντα ὀρισμένων τάξεων, καί κάθε συγκάλυψη αὐτῶν τῶν ταξικῶν συμφερόντων, πού

παίζουν πιά κυρίαρχο ρόλο στή σύγχρονη κοινωνία, ἀπλῶς θά ξεασθενίσει τούς ἀγωνιστές. Αὐτό εἶναι τό πρῶτο. Καί τό δεύτερο, στήν πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία ἡ ἐργατική τάξη πρέπει νά ξεχωρίζει τόν ἑαυτό της, γιατί *μόνο* αὐτή εἶναι ὡς τό τέλος συνεπής καί ἀδιάλλαχτος ἐχθρός τῆς ἀπολυταρχίας, *μόνο* ἀνάμεσα σ' αὐτή καί στήν ἀπολυταρχία εἶναι ἀδύνατο νά γίνουν συμβιβασμοί, *μόνο* στήν ἐργατική τάξη ὁ δημοκρατισμός μπορεῖ νά βρεῖ ἕναν ὁπαδό χωρίς ἐπιφυλάξεις, χωρίς ταλαντεύσεις, χωρίς κοιτάγματα πρὸς τά πίσω. Σ' ὅλες τίς ἄλλες τάξεις, ὁμάδες καί στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ ἡ ἐχθρότητα ἀπέναντι στήν ἀπολυταρχία *δέν εἶναι ἀπόλυτη*, ὁ δημοκρατισμός τους πάντα κοιτάει πρὸς τά πίσω. Ἡ ἀστική τάξη δέν μπορεῖ παρά νά καταλαβαίνει ὅτι ἡ ἀπολυταρχία συγκρατεῖ τή βιομηχανική καί κοινωνική ἀνάπτυξη, φοβᾶται ὁμως τόν πλέριο ἐκδημοκρατισμό τοῦ πολιτικοῦ καί τοῦ κοινωνικοῦ καθεστώτος καί μπορεῖ πάντα νά συμμαχήσει μέ τήν ἀπολυταρχία ἐνάντια στό προλεταριάτο. Ἡ μικροαστική τάξη εἶναι διπρόσωπη ἀπό τήν ἴδια της τή φύση καί ἐνῶ ἀπό τό ἕνα μέρος τραβιέται πρὸς τό προλεταριάτο καί τό δημοκρατισμό, ἀπό τό ἄλλο τραβιέται πρὸς τίς ἀντιδραστικές τάξεις, προσπαθεῖ ν' ἀνακόψει τήν πορεία τῆς ἱστορίας, εἶναι ἱκανή νά ὑποκύψει στά πειράματα καί τίς ἐρωτοτροπίες τῆς ἀπολυταρχίας (ἔστω καί μέ τή μορφή τῆς «λαϊκῆς πολιτικῆς» τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Γ'¹⁴⁵), εἶναι ἱκανή νά κλείσει συμμαχία μέ τίς κυρίαρχες τάξεις ἐνάντια στό προλεταριάτο, γιά νά δυναμώσει τή θέση της, θέση *μικρῶν ἰδιοχτητῶν*. Οἱ μορφωμένοι ἄνθρωποι, γενικά ἡ «διανόηση», δέν μπορεῖ νά μή ξεσηκωνοῦνται ἐνάντια στή βάρβαρη ἀστυνομική καταπίεση τῆς ἀπολυταρχίας, πού καταδιώκει τή σκέψη καί τή γνώση, τά ὑλικά ὁμως συμφέροντα τῆς διανόησης αὐτῆς τή δένουν μέ τήν ἀπολυταρχία, μέ τήν ἀστική τάξη, τήν ἀναγκάζουν νά εἶναι ἀσυνεπής, νά κάνει συμβιβασμούς, νά πουλάει τήν ἀντιπολιτευτική καί ἐπαναστατική της φλόγα γιά ἕναν κρατικό μισθό ἢ γιά συμμετοχή στά κέρδη καί τά μερίσματα. Ὅσο γιά τά δημοκρατικά στοιχεῖα τῶν καταπιεζόμενων ἐθνοτήτων καί τῶν καταδιωκόμενων θρησκευμάτων, ὁ καθένας ξέρει καί βλέπει ὅτι οἱ ταξικές ἀντιθέσεις μέσα σ' αὐτές τίς κατηγορίες τοῦ πληθυσμοῦ εἶναι πολύ πῖο βαθιές καί πῖο ἰσχυρές, ἀπό τήν ἀλληλεγγύη ὄλων τῶν τάξεων μιᾶς τέτιας κατηγορίας ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία καί ὑπέρ τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν. Μόνο τό προλεταριάτο μπορεῖ νά εἶναι — καί ἀπό

τήν ταξική του θέση δέν μπορεί παρά νά εἶναι — ὡς τό τέλος συνεπῆς δημοκράτης, ἀποφασιστικός ἐχθρός τῆς ἀπολυταρχίας, ἀνίκανος γιά ὀποιαδήποτε ὑποχώρηση καί συμβιβασμό. Μόνο τό προλεταριάτο μπορεί νά εἶναι ὁ *πρωτοπόρος ἀγωνιστής* γιά τήν πολιτική ἐλευθερία καί τοὺς δημοκρατικούς, θεσμούς, γιατί, πρῶτα, ἡ πολιτική καταπίεση ἐκδηλώνεται πιό ἔντονα πάνω στό προλεταριάτο καί δέν ἐπιτρέπει καμιά βελτίωση τῆς θέσης αὐτῆς τῆς τάξης, στήν ὁποία ἀπαγορεύεται ἡ εἴσοδος στήν ἀνώτατη ἐξουσία καθώς καί στή δημόσια ὑπαλληλία καί ἡ ὁποία δέν ἀσκεῖ ἐπίδραση στήν κοινή γνώμη. Καί δεύτερο, μόνο τό προλεταριάτο εἶναι ἱκανό νά τραβήξει ὡς τό τέλος τόν ἐκδημοκρατισμό τοῦ πολιτικοῦ καί κοινωνικοῦ καθεστώτος, γιατί ἕνας τέτιος ἐκδημοκρατισμός θά παρέδιδε τό καθεστῶς αὐτό στά χέρια τῶν ἐργατῶν. Νά γιατί ἡ *συγχώνευση* τῆς δημοκρατικῆς δράσης τῆς ἐργατικῆς τάξης μέ τό δημοκρατισμό τῶν ἄλλων τάξεων καί ὁμάδων θά *ἐξασθένιζε* τή δύναμη τοῦ δημοκρατικοῦ κινήματος, θά *ἐξασθένιζε* τόν πολιτικό ἀγῶνα, θά τόν ἔκανε λιγότερο ἀποφασιστικό, λιγότερο συνεπῆ, περισσότερο ἐπιρεπῆ στοὺς συμβιβασμούς. Ἀντίθετα, ὁ *ξεχωρισμός* τῆς ἐργατικῆς τάξης, σάν πρωτοπόρου ἀγωνιστῆ γιά τοὺς δημοκρατικούς θεσμούς, θά *δυναμώσει* τό δημοκρατικό κίνημα, θά *δυναμώσει* τήν πάλη γιά πολιτική ἐλευθερία, γιατί ἡ ἐργατική τάξη θά *παρακινεῖ* ὅλα τά ἄλλα δημοκρατικά καί πολιτικά ἀντιπολιτευτικά στοιχεία, θά *σπρώχνει* τοὺς φιλελεύθερους πρὸς τοὺς πολιτικά ριζοσπάστες, θά *σπρώχνει* τοὺς ριζοσπάστες σέ ὀριστική ρῆξη μέ ὅλο τό πολιτικό καί κοινωνικό καθεστῶς τῆς σύγχρονης κοινωνίας. Εἶπαμε πιό πάνω ὅτι ὅλοι οἱ *σοσιαλιστές* στή Ρωσία πρέπει νά γίνουν *σοσιαλδημοκράτες*. Τώρα προσθέτουμε: ὅλοι οἱ ἀληθινοί καί συνεπεῖς *δημοκράτες* στή Ρωσία πρέπει νά γίνουν *σοσιαλδημοκράτες*.

Ἄς ἐξηγήσουμε τή σκέψη μας μ' ἕνα παράδειγμα. Ἄς πάρουμε τό θεσμό τῆς ὑπαλληλοκρατίας, τῆς γραφειοκρατίας, σάν ἰδιαίτερο στρώμα προσώπων, πού ἔχουν εἰδικευτεῖ στή διοίκηση καί κατέχουν μιά προνομιοῦχα θέση ἀπέναντι στό λαό. Ἀρχίζοντας ἀπό τήν ἀπολυταρχική, μισοασιατική Ρωσία, ὡς τή μορφωμένη, ἐλεύθερη καί πολιτισμένη Ἀγγλία, παντοῦ βλέπουμε τό θεσμό αὐτό, πού ἀποτελεῖ ἀπαραίτητο ὄργανο τῆς ἀστικῆς κοινωνίας. Στήν καθυστέρηση τῆς Ρωσίας καί στήν ἀπολυταρχία της ἀντιστοιχεῖ ἡ *πλήρης ἔλλειψη δικαιωμάτων* τοῦ λαοῦ ἀπέναντι στήν ὑπαλληλοκρατία,

ἡ πλήρης ἔλλειψη ἐλέγχου πάνω στήν προνομιούχα γραφειοκρατία. Στήν Ἀγγλία ὑπάρχει γερός ἔλεγχος τοῦ λαοῦ πάνω στή διοίκηση, μά καί κεῖ ὁ ἔλεγχος αὐτός πολύ ἀπέχει ἀπό τοῦ νά εἶναι πλήρης, καί κεῖ ἡ γραφειοκρατία διατηρεῖ ὄχι λίγα προνόμια, συνήθως εἶναι ἀφέντης καί ὄχι ὑπρέτης τοῦ λαοῦ. Καί στήν Ἀγγλία βλέπουμε, ὅτι οἱ ἰσχυρές κοινωνικές ομάδες ὑποστηρίζουν τήν προνομιούχα θέση τῆς γραφειοκρατίας, ἐμποδίζουν τόν πλήρη ἐκδημοκρατισμό αὐτοῦ τοῦ θεσμοῦ. Γιατί αὐτό; Γιατί ὁ πλήρης ἐκδημοκρατισμός του συμφέρει μονάχα στό προλεταριάτο: τά πιό πρωτοπόρα στρώματα τῆς ἀστικής τάξης ὑπερασπίζονται ὀρισμένα προνόμια τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, ξεσηκώνονται ἐναντία στήν αἰρετότητα ὄλων τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, ἐναντία στήν ὀλοκληρωτική κατάργηση τοῦ ἐκλογικοῦ τιμήματος, ἐναντία στήν ἄμεση εὐθύνη τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων ἀπέναντι στό λαό κτλ., γιατί τά στρώματα αὐτά νιώθουν ὅτι τό προλεταριάτο θά χρησιμοποιήσῃ ἕναν τέτιο ὀλοκληρωτικό ἐκδημοκρατισμό ἐναντία στήν ἀστική τάξη. Τό ἴδιο καί στή Ρωσία. Ἐναντία στήν παντοδύναμη, ἀνεύθυνη, πούλημένη, βάρβαρη, ἀμόρφωτη καί παρασιτική ρωσική ὑπαλληλοκρατία ἔχουν ἐξεγερθεῖ ἐξαιρετικά πολυάριθμα καί τά πιό διαφορετικά στρώματα τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ. Ἐκτός ὅμως ἀπό τό προλεταριάτο κανένα ἀπ' αὐτά τά στρώματα, δέ θά ἐπέτρεπε τόν πλήρη ἐκδημοκρατισμό τῆς ὑπαλληλοκρατίας, γιατί ὄλα τ' ἄλλα στρώματα (ἀστική τάξη, μικροαστική τάξη, «διανόηση» γενικά) ἔχουν νήματα πού τά συνδέουν μέ τήν ὑπαλληλοκρατία, γιατί ὄλα αὐτά τά στρώματα *συγγενεῦν* μέ τή ρωσική ὑπαλληλοκρατία. Ποιός δέν ξέρει πόσο εὐκολά συντελεῖται στήν ἁγία Ρωσία ἡ μετατροπή τοῦ διανοομένου - ριζοσπάστη, τοῦ διανοομένου σοσιαλιστῆ σέ ὑπάλληλο τῆς αὐτοκρατορικής κυβέρνησης, σέ ὑπάλληλο, πού παρηγοριέται μέ τήν ἰδέα, ὅτι εἶναι «ῶφέλιμος» μέσα στά ὄρια τῆς γραφειοκρατικῆς ρουτίνας, σέ ὑπάλληλο, πού δικαιολογεῖ μ' αὐτή τήν «ῶφέλεια» τήν πολιτική του ἀδιαφορία, τό λακεδισμό του ἀπέναντι στήν κυβέρνηση τοῦ κνούτου καί τοῦ βούρδουλα; Μόνο τό προλεταριάτο εἶναι ἀπόλυτα ἐχθρικό ἀπέναντι στήν ἀπολυταρχία καί τή ρωσική ὑπαλληλοκρατία, μόνο τό προλεταριάτο δέν ἔχει κανένα νῆμα, πού νά τό συνδέει μ' αὐτά τά ὄργανα τῆς κοινωνίας τῶν εὐγενῶν καί τῶν ἀστῶν, μόνο τό προλεταριάτο εἶναι ἱκανό γιά ἀνειρήνευτη ἐχθρότητα καί ἀποφασιστική πάλη ἐναντίον τους.

Όταν ἀποδείχνουμε, ὅτι τὸ προλεταριάτο καθοδηγούμενο στήν ταξική του πάλη ἀπὸ τὴ σοσιαλδημοκρατία, εἶναι ὁ πρωτοπόρος ἀγωνιστὴς τῆς ρωσικῆς δημοκρατίας, συναντοῦμε μίαν ἐξαιρετικά διαδομένη καὶ ἐξαιρετικά περιεργη γνώμη, ὅτι ἡ ρωσική σοσιαλδημοκρατία βάζει τάχα σέ δευτέρα μοίρα τὰ πολιτικά καθήκοντα καὶ τὸν πολιτικό ἀγώνα. Ὅπως βλέπουμε, ἡ γνώμη αὐτὴ εἶναι διαμετρικά ἀντίθετη πρὸς τὴν ἀλήθεια. Πῶς μπορεῖ λοιπὸν νὰ ἐξηγηθεῖ αὐτὴ ἡ καταπληχτικὴ ἔλλειψη κατανόησης τῶν ἀρχῶν τῆς σοσιαλδημοκρατίας, πού ἔχουν διατυπωθεῖ πολλές φορές καὶ διατυπώνονται στίς πρώτες κιόλας ρωσικὲς σοσιαλδημοκρατικὲς ἐκδόσεις, — στίς μπροσοῦρες καὶ στὰ βιβλία τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς»¹⁴⁶, πού ἔχουν ἐκδοθεῖ στὸ ἐξωτερικό; Μᾶς φαίνεται ὅτι ἡ ἐξήγηση τοῦ καταπληχτικοῦ αὐτοῦ γεγονότος βρίσκεται στὰ παρακάτω τρία περιστατικά:

Πρῶτο, στὴ γενικὴ μὴ κατανόηση τῶν ἀρχῶν τοῦ σοσιαλδημοκρατισμοῦ ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τῶν παλιῶν ἐπαναστατικῶν θεωριῶν, πού συνήθισαν νὰ οἰκοδομοῦν τὰ προγράμματα καὶ τὰ σχέδια δράσης στηριζόμενοι σέ ἀφηρημένες ἰδέες, καὶ ὄχι στὸν ὑπολογισμό τῶν πραγματικῶν τάξεων, πού δροῦν στὴ χώρα καὶ ἔχουν τοποθετηθεῖ ἀπὸ τὴν ἱστορία μέσα σέ ὀρισμένες ἀμοιβαῖες σχέσεις. Ἀκριβῶς ἐπειδὴ λείπει αὐτὴ ἡ ζωντανὴ ἐξέταση τῶν συμφερόντων ἐκείνων, πού ὑποστηρίζουν τὴ ρωσική δημοκρατία, μπορούσε νὰ γεννηθεῖ καὶ ἡ γνώμη, ὅτι ἡ ρωσική σοσιαλδημοκρατία παραβλέπει τάχα τὰ δημοκρατικά καθήκοντα τῶν ρώσων ἐπαναστατῶν.

Δεύτερο, στὴ μὴ κατανόηση τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ συνένωση τῶν οἰκονομικῶν καὶ τῶν πολιτικῶν ζητημάτων, τῆς σοσιαλιστικῆς καὶ τῆς δημοκρατικῆς δράσης σ' ἓνα σύνολο, σέ μιά ἐνιαία ταξική πάλη τοῦ προλεταριάτου δέν ἐξασθενίζει, ἀλλὰ δυναμώνει τὸ δημοκρατικὸ κίνημα καὶ τὸν πολιτικό ἀγώνα, φέρνοντάς τον πιό κοντὰ στὰ πραγματικά συμφέροντα τῶν λαϊκῶν μαζῶν, βγάζοντας τὰ πολιτικά ζητήματα ἀπὸ τὰ «στενά γραφεῖα τῆς διανόησης» στὸ δρόμο, σιτοὺς ἐργάτες καὶ στίς ἐργαζόμενες τάξεις, ἀντικατασταίνοντας τίς ἀφηρημένες ἰδέες γιὰ πολιτικὴ καταπίεση μέ τίς πραγματικὲς ἐκδηλώσεις τῆς καταπίεσης αὐτῆς, ἀπὸ τίς ὁποῖες ὑποφέρει περισσότερο ἀπ' ὄλους τὸ προλεταριάτο καὶ πάνω στὸ ἔδαφος τοὺς κάνει τὴ ζύμωσή της ἡ σοσιαλδημοκρατία. Ὅχι σπάνια ὁ ρώσος ριζοσπάστης νομίζει ὅτι ὁ σοσιαλδημοκράτης πού, ἀντὶ νὰ καλεῖ ἀνοιχτὰ καὶ ἄμεσα τοὺς πρωτοπόρους

ἐργάτες στὸν πολιτικό ἀγώνα, βάζει τὸ καθήκον ν' ἀναπτυχθεῖ τὸ ἐργατικό κίνημα, νά ὀργανωθεῖ ἡ ταξική πάλη τοῦ προλεταριάτου, — ὅτι ὁ σοσιαλδημοκράτης μέ τὸν τρόπο αὐτὸ ὑποχωρεῖ ἀπὸ τὸ δημοκρατισμὸ του, βάζει σέ δεύτερη μοίρα τὸν πολιτικό ἀγώνα. "Ἄν ὅμως ὑπάρχει καὶ δῶ ὑποχώρηση, ἴσως νά εἶναι σάν καὶ κείνη πού λέει μιὰ γαλλική παροιμία: «il faut reculer pour mieux sauter!» (πρέπει νά κάνεις πίσω γιὰ νά πηδήξεις καλύτερα).

Τρίτο, ἡ παρανόηση προκλήθηκε ἀπὸ τὸ ὅτι ἡ ἴδια ἡ ἔννοια «πολιτικός ἀγώνας» ἔχει διαφορετική σημασία γιὰ τὸν ὀπαδὸ τῆς «Ναρόντναγια βόλια» καὶ τοῦ «Ναρόντνογε πράβο», ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, καὶ γιὰ τὸ σοσιαλδημοκράτη, ἀπὸ τὸ ἄλλο. Οἱ σοσιαλδημοκράτες καταλαβαίνουν ἀλλιῶς τὸν πολιτικό ἀγώνα, τὸν καταλαβαίνουν πολὺ πλατύτερα ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τῶν παλιῶν ἐπαναστατικῶν θεωριῶν. Τῆ θέση αὐτή, πού μπορεῖ νά φανεῖ παράδοξη, μᾶς τῆ δείχνει παραστατικά τὸ «Λετούτσι Λιστόκ "Γκρούπι ναροντοβόλτσεφ"» τεύχος 4 τῆς 9 τοῦ Δεκεμβρίου 1895. Χαιρετίζοντας ὀλόψυχα τὴν ἐκδοσὴ αὐτή, πού φανερώνει τῆ βαθιὰ καὶ γόνιμη ἐργασία τῆς σκέψης τῶν σημερινῶν ναροντοβόλτσι, δέν μποροῦμε νά μὴν ἀναφέρουμε τὸ ἄρθρο τοῦ Π. Α. Λαβρόφ «Πάνω στά προγραμματικά ζητήματα» (σελ. 19-22), πού δείχνει ἀνάγλυφα ὅτι οἱ ὀπαδοὶ τῆς «Ναρόντναγια βόλια» τῆς παλιᾶς ἀπόχρωσης ἔχουν διαφορετικὴ ἀντίληψη γιὰ τὸν πολιτικό ἀγώνα*. «... Ἐδῶ, — γράφει ὁ Π. Α. Λαβρόφ, μιλώντας γιὰ τῆ σχέση ἀνάμεσα στὸ πρόγραμμα τῶν ναροντοβόλτσι καὶ τὸ σοσιαλδημοκρατικό πρόγραμμα, — ἓνα καὶ μόνο ἓνα εἶναι τὸ οὐσιαστικό: εἶναι ἄραγε δυνατό νά ὀργανωθεῖ ἓνα γερό ἐργατικό κόμμα στὶς συνθήκες τῆς ἀπολυταρχίας καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν ὀργάνωση ἑνὸς ἐπαναστατικοῦ κόμματος, πού νά στρέφεται ἐνάντια στὴν ἀπολυταρχία;» (σελ. 21, στήλη 2)· τὸ ἴδιο γράφει λίγο πιο πάνω (στήλη 1η): «...νά ὀργανώσουμε ἓνα ρωσικό ἐργα-

* Τὸ ἄρθρο τοῦ Π.Α. Λαβρόφ, πού δημοσιεύτηκε στὸ τεύχος 4, εἶναι μόνο ἓνα «ἀπόσπασμα» ἀπὸ τὸ μακροσκελές γράμμα τοῦ Π.Α. Λαβρόφ, πού προοριζόταν γιὰ τὰ «Υλικά»¹⁴⁷. Ἀκούσαμε ὅτι φέτος τὸ καλοκαίρι (1897) ἐκδόθηκαν στὸ ἐξωτερικό καὶ ὀλόκληρο τὸ γράμμα αὐτὸ τοῦ Π.Α. Λαβρόφ καὶ ἡ ἀπάντησὴ τοῦ Πλεχάνοφ, δέν μπορέσαμε ὅμως νά δοῦμε οὔτε τὸ ἓνα οὔτε τὸ ἄλλο. Ἐπίσης μᾶς εἶναι ἄγνωστο, ἂν βγήκε τὸ 5ο τεύχος τοῦ «Λετούτσι Λιστόκ "Γκρούπι ναροντοβόλτσεφ"», ὅπου ἡ σύνταξὴ εἶχε ὑποσχεθεῖ νά δημοσιεύσει ἄρθρο τῆς ἀπ' ἀφορμῆς τὸ γράμμα τοῦ Π.Α. Λαβρόφ. Βλ. τεύχος 4, σελ. 22, στήλη 1η, σημείωσις.

τικό κόμμα στίς συνθήκες κυριαρχίας τῆς ἀπολυταρχίας, χωρίς νά ὀργανώνουμε ταυτόχρονα ἕνα ἐπαναστατικό κόμμα ἐνάντια σ' αὐτή τήν ἀπολυταρχία». Γιά μᾶς εἶναι τελείως ἀκατανόητες αὐτές οἱ διαφορές, πού γιά τόν Π. Α. Λαβρόφ ἔχουν τόσο κεφαλαιώδεια σημασία. Πῶς γίνεται αὐτό; «Ἐνα ἐργατικό κόμμα ἔξω ἀπό τό ἐπαναστατικό κόμμα, πού νά στρέφεται ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία»; Καί μήπως τό ἴδιο τό ἐργατικό κόμμα δέν εἶναι ἐπαναστατικό κόμμα; Μήπως δέ στρέφεται ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία; Τό παρακάτω σημεῖο τοῦ ἄρθρου τοῦ Π. Α. Λαβρόφ δίνει τήν ἐξήγηση αὐτῆς τῆς παραδοξολογίας: «Ἡ ὀργάνωση ἑνός ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος πρέπει νά δημιουργηθεῖ στίς συνθήκες ὑπαρξης τῆς ἀπολυταρχίας μ' ὄλες τίς χάρες τῆς. Ἄν οἱ σοσιαλδημοκράτες κατόρθωναν νά τό κάνουν αὐτό, χωρίς νά ὀργανώσουν ταυτόχρονα πολιτική *συνωμοσία** ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία μέ ὄλους τοὺς δρους πού συνεπάγεται μιά παρόμοια *συνωμοσία**, τότε, φυσικά, τό πολιτικό τους πρόγραμμα θά ἦταν τό κατάλληλο πρόγραμμα τῶν ρώσων σοσιαλιστῶν, γιατί ἡ ἀπελευθέρωση τῶν ἐργατῶν θά πραγματοποιοῦνταν μέ τίς δυνάμεις τῶν ἰδίων τῶν ἐργατῶν. Αὐτό ὅμως εἶναι πολύ ἀμφίβολο, ἂν ὄχι ἀδύνατο» (σελ. 21, στήλη 1). Νά ποιά εἶναι ἡ οὐσία! Γιά τόν ναροντνοβόλτσι ἡ ἔννοια πολιτικός ἀγῶνας εἶναι ταυτόσημη μέ τήν ἔννοια πολιτική *συνωμοσία*. Πρέπει νά ὁμολογήσουμε ὅτι μέ τά λόγια αὐτά ὁ Π. Α. Λαβρόφ κατόρθωσε πραγματικά νά δείξει πολύ ἀνάγλυφα τή βασική διαφορά ἀνάμεσα στήν ταχτική τοῦ πολιτικοῦ ἀγῶνα τῶν ναροντνοβόλτσι καί τῶν σοσιαλδημοκρατῶν. Οἱ παραδόσεις τοῦ μπλανκισμοῦ¹⁴⁸, τοῦ συνωμοτισμοῦ, εἶναι ἐξαιρετικά δυνατές μέσα στοὺς ναροντνοβόλτσι, τόσο δυνατές, πού δέν μποροῦν νά φανταστοῦν διαφορετικά τόν πολιτικό ἀγῶνα, παρά μόνο μέ τή μορφή τῆς πολιτικῆς συνωμοσίας. Οἱ σοσιαλδημοκράτες ὅμως δέν μποροῦν νά κατηγορηθοῦν γιά παρόμοια στενότητα ἀντιλήψεων. Δέν πιστεύουν σέ συνωμοσίες. Ἐχουν τή γνώμη ὅτι πέρασε ἀπό καιρό πιά ἡ ἐποχή τῶν συνωμοσιῶν, ὅτι τό ν' ἀνάγεις τόν πολιτικό ἀγῶνα σέ συνωμοσία σημαίνει, ἀπό τό ἕνα μέρος, νά τόν στενεύεις ὑπέρμετρα καί, ἀπό τό ἄλλο, νά διαλέγεις τίς πιό ἀποτυχημένες μέθοδες πάλης. Ὁ καθένας καταλαβαίνει πῶς τά λόγια τοῦ Π. Α. Λαβρόφ, ὅτι τάχα «ἡ

* Ἡ ὑπογράμμιση εἶναι δική μας.

δράση τῆς Δύσης ἀποτελεῖ ἀπόλυτο πρότυπο γιά τούς ρώσους σοσιαλδημοκράτες» (σελ. 21, στήλη 1), δέν εἶναι παρά ξέσπασμα πολεμικῆς καί ὅτι στήν πραγματικότητα οἱ ρώσοι σοσιαλδημοκράτες ποτέ δέν ξεχνοῦσαν τίς δικές μας πολιτικές συνθήκες, ποτέ δέν ὄνειρευόνταν ὅτι εἶναι δυνατό νά δημιουργηθεῖ στή Ρωσία νόμιμο ἐργατικό κόμμα, ποτέ δέν ξεχώριζαν τά καθήκοντα τῆς πάλης γιά τό σοσιαλισμό ἀπό τά καθήκοντα τῆς πάλης γιά τήν πολιτική ἐλευθερία. Πάντα ὅμως πίστευαν καί ἐξακολουθοῦν νά πιστεύουν, ὅτι τήν πάλη αὐτή δέν πρέπει νά τή διεξάγουν συνωμότες, ἀλλά ἕνα ἐπαναστατικό κόμμα, στηριγμένο στό ἐργατικό κίνημα. Πιστεύουν, ὅτι ἡ πάλη ἐναντία στήν ἀπολυταρχία δέν πρέπει νά συνίσταται στήν ὀργάνωση συνωμοσιῶν, ἀλλά στή διαπαιδαγώγηση, στήν πειθάρχηση καί στήν ὀργάνωση τοῦ προλεταριάτου, στήν πολιτική ζύμωση ἀνάμεσα στούς ἐργάτες, πού θά στιγματίζει κάθε ἐκδήλωση τῆς ἀπολυταρχίας, πού θά καρφώνει στόν πάσαλο τῆς ἀτιμίας ὅλους τούς ἱπότες τῆς ἀστυνομικῆς κυβέρνησης καί θ' ἀναγκάζει τήν κυβέρνηση αὐτή νά κάνει παραχωρήσεις. Μήπως αὐτή ἀκριβῶς δέν εἶναι ἡ δράση τῆς ὀργάνωσης Πετρούπολης «Ἐνωση ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης»; Μήπως ἡ ὀργάνωση αὐτή δέν ἀποτελεῖ ἴσα-ἴσα τό ἔμβρυο ἑνός ἐπαναστατικοῦ κόμματος, πού στηρίζεται στό ἐργατικό κίνημα, καθοδηγεῖ τήν ταξική πάλη τοῦ προλεταριάτου, τήν πάλη ἐναντία στό κεφάλαιο καί ἐναντία στήν ἀπολυταρχική κυβέρνηση, χωρίς νά ὀργανώνει συνωμοσίες καί ἀντλεῖ τίς δυνάμεις τῆς ἀκριβῶς ἀπό τή *συνένωση* τῆς σοσιαλιστικῆς καί δημοκρατικῆς πάλης σέ μιά ἀδιαίρετη ταξική πάλη τοῦ προλεταριάτου τῆς Πετρούπολης; Μήπως ἡ δράση τῆς «Ἐνωσης», παρ' ὅλο πού τελευταῖα συγκροτήθηκε δέν ἔχει ἀποδείξει ὅτι τό προλεταριάτο, καθοδηγούμενο ἀπό τή σοσιαλδημοκρατία, ἀποτελεῖ μεγάλη πολιτική δύναμη, πού ἡ κυβέρνηση εἶναι κιόλας ἀναγκασμένη νά τήν ὑπολογίζει καί βιάζεται νά τῆς κάνει παραχωρήσεις; Ὁ νόμος τῆς 2 τοῦ Ἰουνίου 1897, καί μέ τή βιασύνη πού τόν ἐφάρμοσαν, καί μέ τό περιεχόμενό του, δείχνει παραστατικά τή σημασία του: ἀναγκαστική παραχώρηση στό προλεταριάτο, μιά θέση πού τήν ἀπόσπασε ἀπό τόν ἐχθρό τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ. Ἡ παραχώρηση αὐτή εἶναι πολύ μικροσκοπική, ἡ θέση πολύ ἀσήμαντη, μά καί ἡ ὀργάνωση τῆς ἐργατικῆς τάξης, πού κατόρθωσε νά ἐπιβάλλει τήν παραχώρηση αὐτή, δέ διακρίνεται ἐπίσης οὔτε γιά τό πλάτος, οὔτε γιά τή σταθερότητα, οὔτε γιά τήν ἀρχαιό-

τητα, οὔτε γιὰ τὸν πλοῦτο τῆς πείρας ἢ τῶν μέσων της: ἡ «Ἐνωση ἀγώνα» ἰδρύθηκε, ὅπως ξέρουμε, μόλις τὸ 1895/96, καὶ οἱ προκηρύξεις της πρὸς τοὺς ἐργάτες περιορίζονταν ἀπλῶς σὲ πολυγραφημένα καὶ λιθογραφημένα φεϊβολάν. Μπορεῖ ν' ἀρνηθεῖ κανεὶς ὅτι μιὰ παρόμοια ὀργάνωση, πού θά συνέκρινε τουλάχιστο τὰ μεγαλύτερα κέντρα τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος τῆς Ρωσίας (τίς περιοχάς Πετρούπολης, Μόσχας-Βλαντίμιρ, τὴ Νότια περιοχή καὶ τίς σπουδαιότερες πόλεις, ὅπως τὴν Ὀδησσό, τὸ Κίεβο, τὸ Σαράτοφ κτλ.), πού θά διέθετε ἕνα ἐπαναστατικὸ ὄργανο καὶ θά εἶχε μέσα στοὺς ῥώσους ἐργάτες τὸ κύρος, πού ἔχει ἡ «Ἐνωση ἀγώνα» στοὺς ἐργάτες τῆς Πετρούπολης, — μπορεῖ ν' ἀρνηθεῖ κανεὶς ὅτι μιὰ τέτια ὀργάνωση θ' ἀποτελοῦσε μέγιστο πολιτικὸ παράγοντα στὴ σημερινή Ρωσία, — παράγοντα, πού ἡ κυβέρνησις δέ θά μπορούσε νὰ μὴν τὸν ὑπολογίζει σ' ὅλη τὴν ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ της; Καθοδηγώντας τὴν ταξικὴ πάλη τοῦ προλεταριάτου, ἀναπτύσσοντας τὴν ὀργάνωσιν καὶ τὴν πειθαρχία μέσα στοὺς ἐργάτες, βοηθώντας τους νὰ παλαίβουν γιὰ τίς οἰκονομικὰς ἀνάγκας καὶ ν' ἀποσποῦν ἀπὸ τὸ κεφάλαιο τὴν μιὰ θέσιν ὑστερ' ἀπὸ τὴν ἄλλη, διαπαιδαγωγώντας πολιτικὰ τοὺς ἐργάτες καὶ καταπολεμώντας συστηματικὰ καὶ σταθερὰ τὴν ἀπολυταρχία, κυνηγώντας κάθε τσαρικό μτασιμπουζούκο, πού κάνει νὰ νιώθῃ τὸ προλεταριάτο τὸ βαρὺ πέλμα τῆς ἀστυνομικῆς κυβέρνησις, — μιὰ τέτια ὀργάνωσις θά ἦταν ταυτόχρονα καὶ μιὰ ὀργάνωσις τοῦ ἐργατικοῦ κόμματος, προσαρμοσμένη στὶς συνθήκας τῆς χώρας μας, καὶ ἕνα ἰσχυρὸ ἐπαναστατικὸ κόμμα, πού στρέφεται ἐναντία στὴν ἀπολυταρχία. Νὰ συζητᾷ ὁμως κανεὶς ἐκ τῶν προτέρων σὲ ποιά μέσα θά καταφύγει αὐτὴ ἡ ὀργάνωσις γιὰ νὰ καταφέρει τὸ ἀποφασιστικὸ χτύπημα στὴν ἀπολυταρχία, ἂν θά προτιμήσῃ, λχ., τὴν ἐξέγερσιν ἢ τὴν μαζικὴν πολιτικὴν ἀπεργίαν ἢ ἄλλη μέθοδον ἐπίθεσις, — νὰ συζητᾷ κανεὶς γι' αὐτὰ ἐκ τῶν προτέρων καὶ νὰ λύνῃ σήμερον αὐτὸ τὸ ζήτημα θά ἦταν κούφιος δογματισμὸς. Θά ἦταν σάν νὰ ὀργάνωναν οἱ στρατηγοὶ πολεμικὸ συμβούλιον πρὶν ἀκόμα συγκεντρώσῃν τὰ στρατεύματα, πρὶν τὰ κινητοποιήσῃν καὶ πρὶν τὰ ὀδηγήσῃν στὴν ἐκστρατεία ἐναντία στὸν ἐχθρὸν. Ὅταν ὁμως ἡ στρατιὰ τοῦ προλεταριάτου θ' ἀγωνίζεται σταθερὰ καὶ κάτω ἀπὸ τὴν καθοδήγησιν γερῆς σοσιαλδημοκρατικῆς ὀργάνωσις γιὰ τὴν οἰκονομικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν του ἀπελευθέρωσιν, τότε αὐτὴ ἡ ἴδια ἢ στρατιὰ θά ὑποδείξῃ μόνη της στοὺς στρατηγούς τίς μέ-

θοδες καί τά μέσα δράσης. Τότε καί μόνο τότε θά είναι δυνατό νά λυθῆι τό ζήτημα τοῦ τελικοῦ χτυπήματος ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία, γιατί ἡ λύση αὐτοῦ τοῦ ζητήματος ἐξαρτιέται ἀκριβῶς ἀπό τήν κατάσταση τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, ἀπό τό πλάτος του, ἀπό τίς μέθοδες πάλης πού ἐπεξεργάστηκε τό κίνημα, ἀπό τίς ιδιότητες τῆς ἐπαναστατικῆς ὀργάνωσης πού καθοδηγεῖ τό κίνημα, ἀπό τήν στάση τῶν ἄλλων κοινωνικῶν στοιχείων ἀπέναντι στό προλεταριάτο καί τήν ἀπολυταρχία, ἀπό τούς παράγοντες τῆς ἐξωτερικῆς καί ἐσωτερικῆς πολιτικῆς, μέ δύο λόγια ἀπό χίλιους-δύο παράγοντες, πού εἶναι ἀδύνατο καί ἀνώφελο νά τούς μαντεύει κανεῖς ἀπό τά πρῖν.

Γιαντό εἶναι ἐπίσης πέρα γιά πέρα ἄδικη καί ἡ παρακάτω κρίση τοῦ Π. Λ. Λαβρόφ:

«Ἄν ὁμως ἀναγκαστοῦν (οἱ σοσιαλδημοκράτες) νά ὀργανώσουν μέ τόν ἕναν ἢ τόν ἄλλο τρόπο ὄχι μόνο τίς ἐργατικές δυνάμεις γιά τόν ἀγῶνα ἐνάντια στό κεφάλαιο, ἀλλά καί νά συσπειρώσουν τίς ἐπαναστατικές προσωπικότητες καί ὁμάδες γιά τόν ἀγῶνα ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία, τότε οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες, θά δεχθοῦν οὐσιαστικά τό πρόγραμμα τῶν ἀντιπάλων τους, τῶν ναροντνοβόλτσι, ὅπως καί ἂν αὐτοαποκαλοῦνται. Ἡ διαφορά στίς ἀντιλήψεις γιά τήν κοινότητα, γιά τίς τύχες τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία, γιά τόν οἰκονομικό ὕλισμό εἶναι λεπτομέρειες, πού ἔχουν πολύ λίγη σημασία γιά τό πραγματικό ἔργο καί βοηθοῦν ἢ ἐμποδίζουν νά λυθοῦν τά μερικότερα προβλήματα, οἱ μερικότερες μέθοδες προετοιμασίας τῶν βασικῶν σημείων, — καί τίποτα ἄλλο» (σελ. 21, στήλη 1).

Θά εἶναι παράξενο ἀκόμα καί ν' ἀμφισβητήσουμε αὐτή τήν τελευταία θέση, ὅτι τάχα ἡ διαφορά ἀπόψεων στά βασικά προβλήματα τῆς ρωσικῆς ζωῆς καί τῆς ἀνάπτυξης τῆς ρωσικῆς κοινωνίας, στά βασικά προβλήματα ἀντίληψης τῆς ἱστορίας, μποροῦν ν' ἀφοροῦν μόνο τίς «λεπτομέρειες»! Ἐχει εἰπωθεῖ ἤδη ἀπό καιρό ὅτι χωρίς ἐπαναστατική θεωρία δέν μπορεῖ νά ὑπάρχει καί ἐπαναστατικό κίνημα, καί σήμερον ζήτημα εἶναι ἂν χρειάζεται ν' ἀποδείξουμε μιὰ τέτια ἀλήθεια. Τό νά ὀνομάζεις «λεπτομέρειες» αὐτά τά σπουδαιότατα ἐπαναστατικά ζητήματα, ὅπως εἶναι ἡ θεωρία τῆς ταξικῆς πάλης, ἡ ὕλιστική ἀντίληψη τῆς ρωσικῆς ἱστορίας καί ἡ ὕλιστική ἐκτίμηση τῆς σημερινῆς οἰκονομικῆς καί πολιτικῆς κατάστασης τῆς Ρωσίας, ἡ ἀναγνώριση τῆς ἀνάγκης ν' ἀναγεται ἡ ἐπαναστατική πάλη στά συγκεκριμένα συμφέροντα

μιᾶς ὀρισμένης τάξης, ἀναλύοντας τὴν σχέσιν τῆς πρὸς τὶς ἄλλες τάξεις, τὸ νὰ ὀνομάζεις — αὐτὰ τὰ σπουδαιότατα ἐπαναστατικά ζητήματα «λεπτομέρειες», — εἶναι σὲ τέτιο βαθμὸν κολοσσιαῖο λάθος καὶ ἀναπάντεχο γιὰ ἓναν παλαιμαχὸν τῆς ἐπαναστατικῆς θεωρίας, ποῦ εἴμαστε σχεδὸν ἔτοιμοι νὰ θεωρήσουμε αὐτὴ τὴν περικοπὴν ἀπλῶς lapsus. Καὶ ὅσο γιὰ τὸ πρῶτον μισὸ τῆς περικοπῆς, ποῦ παραθέσαμε, ἡ πλάνη εἶναι ἀκόμα πιὸ καταπληχτική. Τὸ νὰ δηλώνεις ἀπὸ τὸν τύπον ὅτι οἱ ῥῶσοι σοσιαλδημοκράτες ὀργανώνουν τὶς ἐργατικὰς δυνάμεις μόνον γιὰ τὸν ἀγῶνα ἐναντία στό κεφάλαιον (δηλ. μόνον γιὰ τὸν οἰκονομικόν ἀγῶνα!), χωρὶς νὰ συσπειρώνουν τὶς ἐπαναστατικὰς προσωπικότητες καὶ ὀμάδες γιὰ τὸν ἀγῶνα ἐναντία στήν ἀπολυταρχίαν — αὐτὸ σημαίνει εἴτε πῶς δέν ξέρεις, εἴτε πῶς δέ θέλεις νὰ ξέρεις πασίγνωστα γεγονότα σχετικά μέ τὴν δράσιν τῶν ῥώσων σοσιαλδημοκρατῶν. Ἡ, μήπως, ὁ Π. Α. Λαβρόφ δέ θεωρεῖ «ἐπαναστατικὰς προσωπικότητας» καὶ «ἐπαναστατικὰς ὀμάδες» ἐκείνους ποῦ δουλεύουν πραχτικά στίς γραμμὰς τῶν σοσιαλδημοκρατῶν;! Ἡ (καὶ αὐτὸ εἶναι, ἴσως, τὸ πιὸ σωστό), λέγοντας «ἀγῶνα» ἐναντία στήν ἀπολυταρχίαν, ἐννοεῖ μόνον τὶς συνωμοσίας ἐναντία στήν ἀπολυταρχίαν; (βλ. σελ. 21, στήλῃ 2): «...πρόκειται γιὰ... τὴν ὀργάνωσιν μιᾶς ἐπαναστατικῆς συνωμοσίας» ἢ ὑπογράμμισιν εἶναι δική μας). Μήπως, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Π. Α. Λαβρόφ, ὁποῖος δέν ὀργανώνει πολιτικὰς συνωμοσίας δέν κάνει καὶ πολιτικόν ἀγῶνα; Τὸ λέμε ἀκόμα μιὰ φορά: μιὰ τέτια ἀντίληψιν ἀνταποκρίνεται πέρα γιὰ πέρα στίς παλιὰς παραδόσεις τῆς παλιᾶς «Ναρὸντναγια βόλια», δέν ἀνταποκρίνεται ὁμοῦ καθόλου οὔτε στίς σημερινὰς ἀντιλήψεις γιὰ τὸν πολιτικόν ἀγῶνα, οὔτε στή σημερινὴν πραγματικότητα.

Μᾶς μένει ἀκόμα νὰ ποῦμε μερικά λόγια γιὰ τοὺς ναροντοπράβτσι. Ὁ Π. Α. Λαβρόφ ἔχει, κατὰ τὴν γνώμην μας, ἀπόλυτον δίκιον, ὅταν λέει ὅτι οἱ σοσιαλδημοκράτες «συστήνουν τοὺς ναροντοπράβτσι σάν πιὸ εἰλικρινεῖς καὶ εἶναι ἔτοιμοι νὰ τοὺς ὑποστηρίξουν, χωρὶς, κατὰ τ' ἄλλα, νὰ συγχωνευτοῦν μαζί τους» (σελ. 19, στήλῃ 2). Θὰ ἔπρεπε μόνον νὰ προστεθεῖ: σάν πιὸ εἰλικρινεῖς δημοκράτες καὶ ἐφόσον οἱ ναροντοπράβτσι παρουσιάζονται σάν συνεπεῖς δημοκράτες. Δυστυχῶς ὁ ὅρος αὐτός εἶναι μᾶλλον ἓνα ποθητὸ μέλλον, παρά ἓνα πραγματικὸ παρόν. Οἱ ναροντοπράβτσι ἔχουν ἐκφράσει τὴν ἐπιθυμίαν ν' ἀπαλλάξουν τὰ δημοκρατικὰ καθήκοντα ἀπὸ τὶς ἀντιλήψεις τῶν ναρόντικων καὶ γενικὰ ἀπὸ κάθε σύνδεσιν μέ τὶς παλιω-

μένες μορφές του «ρωσικού σοσιαλισμού», αποδείχτηκε όμως ότι οί ίδιοι δέν είχαν απαλλαγεί καθόλου από τίς παλιές προλήψεις και ότι δέν ήταν καθόλου συνεπείς, όταν ονόμασαν τό κόμμα τους κόμμα αποκλειστικά πολιτικών μετασχηματισμών, κόμμα «κοινωνικό (;;!)-επαναστατικό» (βλ. τό «Μανιφέστο» τους τής 19 του Φλεβάρη 1894) και δήλωσαν στό «Μανιφέστο» τους ότι «στήν έννοια λαϊκό δίκαιο περιλαβαίνεται ή οργάνωση τής λαϊκής παραγωγής» (είμαστε αναγκασμένοι νά δίνουμε τ' αποσπάσματα από μνήμη), εισάγοντας μέ τόν τρόπο αυτό στά μουλωχτά τίς ίδιες άκριβώς προλήψεις τών ναρόντικων. Γιαυτό, ίσως, ό Π. Α. Λαβρόφ δέν είχε όλότελα άδικο, όταν τούς άποκαλοϋσε «άποκριάτικους πολιτικούς» (σελ. 20, στήλη 2). Ίσως όμως είναι πιό σωστό νά δει κανείς τό ναροντοπραβισμό σαν μιά μεταβατική θεωρία, πού έχει στό ενεργητικό της τό ότι ντράπηκε για τήν πρωτοτυπία τών δογμάτων τών ναρόντικων και άρχισε άνοιχτή πολεμική ένάντια στους πιό άποκρουστικούς αντιδραστικούς όπαδούς του ναροντικισμού, πού, μπροστά στην άστυνομική ταξική άπολυταρχία, επιτρέπουν στον έαυτό τους νά λέει ότι πρέπει νά γίνουν οικονομικοί, και όχι πολιτικοί μετασχηματισμοί (βλ. τό «Έπιταχτικό ζήτημα» έκδοση του κόμματος «Ναρόντογε πράβο»). Άν μέσα στό κόμμα «Ναρόντογε πράβο» πραγματικά δέν υπάρχουν παρά μόνο πρώην σοσιαλιστές, πού για λόγους ταχτικής κρύβουν τή σοσιαλιστική τους σημαία και φοροϋν άπλως τή μάσκα τών μή-σοσιαλιστών πολιτικών (όπως υποθέτει ό Π. Α. Λαβρόφ, σελ. 20, στήλη 2), — τότε φυσικά, τό κόμμα αυτό δέν έχει κανένα μέλλον. Άν όμως μέσα σ' αυτό τό κόμμα υπάρχουν και πολιτικοί όχι άποκριάτικοι, αλλά άληθινοί μή-σοσιαλιστές πολιτικοί, μή-σοσιαλιστές δημοκράτες, τότε τό κόμμα αυτό μπορεί νά φέρει μεγάλο όφελος, προσπαθώντας νά συνδεθεί μέ τά πολιτικά αντιπολιτευτικά στοιχεία τής άστικής μας τάξης, προσπαθώντας νά ξυπνήσει τήν πολιτική συνείδηση τής μικροαστικής μας τάξης, τών μικρεμπόρων, τών μικροχειροτεχνών κτλ., — αυτής τής τάξης πού παντού στη Δυτική Εϋρώπη έπαιξε τό ρόλο της στό δημοκρατικό κίνημα, πού σε μās στη Ρωσία σημείωσε έξαιρετικά γρήγορες επιτυχίες στον πολιτιστικό και στους άλλους τομείς στην περίοδο μετά τή μεταρρύθμιση και πού δέν μπορεί νά μήν αισθάνεται τό ζυγό τής άστυνομικής κυβέρνησης, ή όποία υποστηρίζει κυνικά τούς μεγάλους εργοστασιάρχες και τούς μεγαλοκαρχαρίες - μονοπωλητές του χρή-

ματος καὶ τῆς βιομηχανίας. Τό μόνο πού χρειάζεται γι' αὐτό εἶναι νά βάλει τό «Ναρόντογε πράβο» γιά καθήκον του νά πλησιάσει ἴσα-ἴσα τά διάφορα στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ καί νά μὴν περιορίζεται πάντα στήν ἴδια «διανόηση», πού εἶναι ἀνήμπορη, ἐξαιτίας τῆς ἀπόσπασῆς τῆς ἀπό τά πραγματικά συμφέροντα τῶν μαζῶν, ὅπως τό παραδέχεται καί τό «Ἐπιταχτικό ζήτημα». Γιά νά γίνει αὐτό, εἶναι ἀπαραίτητο οἱ ναροντοπράβτσι ν' ἀφήνουν κατά μέρος κάθε ἀξίωση γιά συγχώνευση τῶν ἑτερογενῶν κοινωνικῶν στοιχείων καί ἀπομάκρυνση τοῦ σοσιαλισμοῦ ἀπό τά πολιτικά καθήκοντα, ν' ἀφήσουν τίς ψευτοτροπές, πού τοὺς ἐμποδίζουν νά πλησιάσουν τά ἀστικά στρώματα τοῦ λαοῦ, δηλ. νά μὴ μιλᾶνε μονάχα γιά τό πρόγραμμα τῶν μὴ-σοσιαλιστῶν πολιτικῶν, ἀλλά καί νά ἐνεργοῦν σύμφωνα μ' αὐτό τό πρόγραμμα, ξυπνώντας καί ἀναπτύσσοντας τήν ταξική συνείδηση ἐκείνων τῶν κοινωνικῶν ὁμάδων καί τάξεων, πού δέν τοὺς χρειάζεται καθόλου ὁ σοσιαλισμός, μά πού ὅσο περνᾷ ὁ καιρός, τόσο πιό ἔντονα νιώθουν τό ζυγὸ τῆς ἀπολυταρχίας καί τήν ἀνάγκη τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας.

Ἡ ρωσική σοσιαλδημοκρατία εἶναι ἀκόμα πολὺ νεαρή. Μόλις τώρα βγαίνει ἀπὸ τὴν ἐμβρυακὴ ἐκείνη κατάσταση, ὅπου τά θεωρητικὰ ζητήματα κατεῖχαν τὴν κυρίαρχη θέση. Μόλις τώρα ἀρχίζει ν' ἀναπτύσσει τὴν πρακτικὴ τῆς δράση. Οἱ ἐπαναστάτες τῶν ἄλλων ὁμάδων, ἀντὶ νά κριτικάρουν τίς σοσιαλδημοκρατικὲς θεωρίες καί τά σοσιαλδημοκρατικὰ προγράμματα, πρέπει, ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τῶν πραγμάτων, νά κριτικάρουν τὴν *πρακτικὴ δράση* τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν. Καί πρέπει νά παραδεχτοῦμε, ὅτι αὐτὴ ἡ τελευταία κριτικὴ διαφέρει πολὺ αἰσθητὰ ἀπὸ τὴ θεωρητικὴ κριτικὴ, διαφέρει σέ τέτιο βαθμὸ ὥστε ἔγινε δυνατό νά σκαρωθεῖ ἡ γελοία φήμη ὅτι ἡ «Ἐνωση ἀγώνα» τῆς Πετρούπολης δέν εἶναι τάχα σοσιαλδημοκρατικὴ ὀργάνωση. Ἀκόμα καί τό ὅτι μπόρεσε ν' ἀκουστεῖ μιὰ τέτια φήμη δείχνει κιόλας ὅτι δέν εἶναι σωστὲς οἱ κατηγορίες, πού κυκλοφοροῦν ἐνάντια στοὺς σοσιαλδημοκράτες, πὼς τάχα ἀγνοοῦν τὸν πολιτικὸ ἀγώνα. Ἀκόμα καί τό ὅτι μπόρεσε ν' ἀκουστεῖ μιὰ τέτια φήμη δείχνει κιόλας πὼς πολλοὶ ἐπαναστάτες, πού δέν μπόρεσε νά τοὺς πείσει ἡ *θεωρία* τῶν σοσιαλδημοκρατῶν, ἀρχίζουν νά πείθονται ἀπὸ τὴν *πρακτικὴ* δράση τους.

Μπροστά στή ρωσική σοσιαλδημοκρατία ξανοίγεται τερά-

στιο πεδίο δράσης, πεδίο πού μόλις αρχίζει. Τό ξύπνημα τῆς ρωσικῆς ἐργατικῆς τάξης, ἡ αὐθόρμητη τάση της γιά γνώση, γιά συνένωση, γιά σοσιαλισμό, γιά πάλη ἐνάντια στούς ἐκμεταλλευτές καί στούς καταπιεστές της ἐκδηλώνεται κάθε μέρα ὄλο καί πιά καθαρά καί πλατιά. Οἱ γιγάντιες ἐπιτυχίες, πού σημειώνει τόν τελευταῖο καιρό ὁ ρωσικός καπιταλισμός, ἐγγυῶνται ὅτι τό ἐργατικό κίνημα θά μεγαλώνει ἀδιάκοπα σέ πλάτος καί σέ βάθος. Σήμερα περνᾶμε, ὅπως φαίνεται, τήν περίοδο ἐκείνη τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ κύκλου, ὅπου ἡ βιομηχανία «ἀνθίζει», τό ἐμπόριο εἶναι ζωηρό, τά ἐργοστάσια ἐργάζονται μ' ὄλη τους τήν ἔνταση καί, σάν τά μανιτάρια μετά τή βροχή, ξεπετιοῦνται ἕνα σωρό καινούργια ἐργοστάσια, καινούργιες ἐπιχειρήσεις, μετοχικές ἐταιρίες, σιδηροδρομικές ἐγκαταστάσεις κτλ. κτλ. Δέ χρειάζεται νά εἶναι κανεῖς προφήτης γιά νά προβλέψει τήν ἀναπόφευκτη κατάρρευση (περισσότερο ἢ λιγότερο ἀπότομη), πού πρέπει ν' ἀκολουθήσει αὐτή τήν «ἀνθιση» τῆς βιομηχανίας. Αὐτή ἡ κατάρρευση θά καταστρέψει ἕνα σωρό μικρονοικοκυρέους, θά ρίξει τίς ἐργατικές μάζες στίς γραμμές τῶν ἀνέργων καί ἔτσι θά βάλει μέ δξύτητα μπροστά σ' ὄλες τίς ἐργατικές μάζες τά ζητήματα ἐκεῖνα τοῦ σοσιαλισμοῦ καί τοῦ δημοκρατισμοῦ, πού ἀπό καιρό πιά ἔχουν μπεῖ μπροστά στόν κάθε συνειδητό, στόν κάθε σκεπτόμενο ἐργάτη. Οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες πρέπει νά φροντίσουν, ὥστε ἡ κατάρρευση αὐτή νά βρεῖ τό ρωσικό προλεταριάτο πιά συνειδητό, πιά συνενωμένο, ἱκανό νά καταλαβαίνει, τά καθήκοντα τῆς ρωσικῆς ἐργατικῆς τάξης, ἱκανό ν' ἀποκρούσει τήν τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν, πού ἀποκομίζουν σήμερα τεράστια κέρδη καί πάντα προσπαθοῦν νά φορτώνουν τίς ζημιές στούς ἐργάτες, ἱκανό νά μπεῖ ἐπικεφαλῆς τῆς ρωσικῆς δημοκρατίας στήν ἀποφασιστική πάλη ἐνάντια στήν ἀστυνομική ἀπολυταρχία, πού δένει χειροπόδαρα τούς ρώσους ἐργάτες καί ὄλο τό ρωσικό λαό.

Ἐμπρός λοιπόν, ἔμπρός στή δουλιά, σύντροφοι! Ἄς μή χάνουμε πολύτιμο καιρό! Οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες ἔχουν μπροστά τους πολλή δουλιά γιά νά ἱκανοποιήσουν τίς ἀνάγκες τοῦ προλεταριάτου πού ξυπνᾶ, γιά νά ὀργανώσουν τό ἐργατικό κίνημα, γιά νά δυναμώσουν τίς ἐπαναστατικές ὀμάδες καί τήν ἀμοιβαία τους σύνδεση, γιά νά ἐφοδιάσουν τούς ἐργάτες μέ προπαγανδιστικό καί διαφωτιστικό ὕλικό, γιά νά συνενώσουν τούς σκορπισμένους σ' ὄλες τίς γωνιές τῆς Ρωσίας ἐργατικούς ὀμίλους καί τίς σκορπισμένες σοσιαλδημοκρατικές ὀμάδες σ' ἕνα ἑνιαῖο σοσιαλδημοκρατικό ἐργατικό κόμμα!

Η «ΕΝΩΣΗ ΑΓΩΝΑ» ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΕΡΓΑΤΕΣ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΕΣ ΤΗΣ ΠΕΤΡΟΥΠΟΛΗΣ

Οι επαναστάτες της Πετρούπολης περνούν δύσκολους καιρούς. Ἡ κυβέρνηση σάν νά συγκέντρωσε ὅλες τίς δυνάμεις της γιά νά πνίξει τό ἐργατικό κίνημα, πού γεννήθηκε τελευταία καί ἐκδηλώθηκε μέ τόση δύναμη. Οἱ συλλήψεις πῆραν ἀσυνήθιστες διαστάσεις, οἱ φυλακές παραγέμισαν. Πιάνουν διανοούμενους, ἄνδρες καί γυναῖκες, πιάνουν καί ἐκτοπίζουν κατά μάζες τοὺς ἐργάτες. Σχεδόν ἡ κάθε μέρα μᾶς φέρνει εἰδήσεις γιά καινούργια καί καινούργια θύματα τῆς ἀστυνομικῆς κυβέρνησης, πού ρίχνεται μέ λύσσα πάνω στοὺς ἐχθροὺς της. Ἡ κυβέρνηση ἔβαλε σάν καθήκον της νά μὴν ἀφήσει νά δυναμώσει καί νά σταθεῖ στά πόδια τῶν τό καινούργιο ρεύμα τοῦ ρωσικοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος. Οἱ εἰσαγγελεῖς καί οἱ χωροφύλακες ἀρχίζουν νά καυχῶνται ὅτι κατόρθωσαν νά συντρίψουν τὴν «Ἐνωση ἀγώνα».

Ἡ καυχησιολογία αὐτὴ εἶναι ψέμα. Ἡ «Ἐνωση ἀγώνα» εἶναι σῶα, παρ' ὅλες τίς καταδιώξεις. Μέ πλέρια ἱκανοποίηση διαπιστώνουμε ὅτι οἱ μαζικὲς συλλήψεις προσφέρουν τὴν ὑπηρεσία τους, ἀποτελώντας ἰσχυρὸ ὄπλο ζύμωσης μέσα στοὺς ἐργάτες καί στοὺς διανοούμενους σοσιαλιστές, ὅτι τῆ θέση τῶν ἐπαναστατῶν, πού ἔπασαν, τὴν παίρνουν καινούργιοι, ἔτοιμοι νά μποῦν μέ φρέσκες δυνάμεις στίς γραμμὲς τῶν ἀγωνιστῶν γιά τό ρωσικὸ προλεταριάτο καί γιά ὄλο τό ρωσικὸ λαό. Χωρὶς θυσίες δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει πάλι, καί στοὺς ἄγριους διωγμοὺς τῶν μπασιμπουζούκων τοῦ τσάρου ἀπαντᾶμε ἤρεμα: οἱ επαναστάτες ἔπασαν — ζήτω ἡ ἐπανάσταση!

Ὡς τώρα ἡ ἔνταση τῶν διωγμῶν στάθηκε ἱκανὴ νά προκαλέσει μόνο ἓνα προσωρινὸ ἀδυνατίσμα ὀρισμένων τομέων δουλιᾶς τῆς «Ἐνωσης ἀγώνα», μιά προσωρινὴ ἔλλειψη στελεχῶν καί διαφωτιστῶν. Ἀκριβῶς μιά τέτια ἔλλειψη εἶναι

τώρα αισθητή και μᾶς ἀναγκάζει ν' ἀπευθύνουμε ἔκκληση σ' ὄλους τοὺς συνειδητοὺς ἐργάτες και σ' ὄλους τοὺς διανοοῦμενους, πού θέλουν νά θέσουν τίς δυνάμεις τους στήν ὑπηρεσία τῆς ἐπαναστατικῆς ὑπόθεσης. Ἡ «Ἐνωση ἀγώνα» χρειάζεται στελέχη. Ὅλοι οἱ ὄμιλοι κι ὄλα τὰ χωριστά πρόσωπα, πού ἐπιθυμοῦν νά δουλέψουν σ' ὄποιονδήποτε, ἔστω και τόν πῖό στενὸ τομέα τῆς ἐπαναστατικῆς δράσης, ἄς τό δηλώσουν σ' ἐκείνους, πού ἐπικοινωνοῦν μέ τήν «Ἐνωση ἀγώνα». (Σέ περίπτωση πού μιὰ ὄμάδα δέν μπορεῖ νά βρεῖ τέτια πρόσωπα — πράγμα πολύ ἀπίθανο — μπορεῖ ν' ἀποτανθεῖ στήν «Ἐνωση τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» τοῦ ἐξωτερικοῦ). Στελέχη χρειάζονται για κάθε εἶδους δουλιά, κι ὄσο πῖό αὐστηρά εἰδικεύονται οἱ ἐπαναστάτες στίς διάφορες δουλιές τῆς ἐπαναστατικῆς δράσης, ὄσο πῖό αὐστηρά μελετοῦν τίς συνωμοτικές μέθοδες και τήν κάλυψη τῆς δουλιᾶς τους, μέ ὄση περισσότερη αὐταπάρηση κλειστοῦν στή μικρή, ἀφανῆ, μερική δουλιά, — τόσο πῖό σίγουρη θά εἶναι ὄλη ἡ δουλιά και τόσο πῖό δύσκολο θά εἶναι για τοὺς χωροφύλακες και τοὺς χαφιέδες ν' ἀνακαλύψουν τοὺς ἐπαναστάτες. Ἡ κυβέρνηση τύλιξε κιόλας ἀπό τὰ πρῖν μέ τό δίχτυ τῶν πραχτόρων της ὄχι μόνο τίς ὑπάρχουσες, μά και τίς πιθανές ἐστῖες τῶν ἀντικυβερνητικῶν στοιχείων. Ἡ κυβέρνηση ἀναπτύσσει σταθερά και σέ πλάτος και σέ βάθος τῆ δράση τῶν ὑπηρετῶν της, πού καταδιώκουν τοὺς ἐπαναστάτες, ἐφευρίσκει καινούργιες μέθοδες, βάζει καινούργιους προβοκάτορες, προσπαθεῖ ν' ἀσκήσει πίεση πάνω στοὺς κρατούμενους μέ ἐκφοβισμούς, μέ ψεύτικες καταθέσεις, μέ πλαστές ὑπογραφές, μέ ρίξιμο ψεύτικων σημειωμάτων και μέ ἄλλα παρόμοια μέσα. Εἶναι ἀδύνατη ἡ πάλη ἐνάντια στήν κυβέρνηση χωρίς δυνάμωμα και ἀνάπτυξη τῆς ἐπαναστατικῆς πειθαρχίας, χωρίς ὄργάνωση και συνωμοτικότητα. Και ἡ συνωμοτικότητα ἀπαιτεῖ κατά πρῶτο λόγο εἰδικευση τῶν διάφορων ὄμίλων και προσώπων στοὺς διάφορους τομείς τῆς δουλιᾶς και ἀνάθεση τοῦ ἐνωτικοῦ ρόλου στόν πῖό ἀσήμαντο, ἀπό τήν ἄποψη τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μελῶν του, κεντρικό πυρήνα τῆς «Ἐνωσης ἀγώνα». Οἱ διάφοροι τομείς τῆς ἐπαναστατικῆς δουλιᾶς παρουσιάζουν ἀπεριόριστη ποικιλία: χρειάζονται νόμιμοι διαφωτιστές, πού νά ξέρουν νά μιλοῦν μέσα στοὺς ἐργάτες ἔτσι, ὄστε νά μή μποροῦν νά τοὺς παραπέμψουν σέ δίκη γι' αὐτό, πού νά ξέρουν νά λένε μόνο τό α, ἀφήνοντας σέ ἄλλους νά ποῦν τό β και τό γ. Χρειάζονται διανομείς τοῦ τύπου, τῶν προκηρύξεων. Χρειάζονται ὄργανω-

τές ἐργατικῶν ὁμίλων καί ὁμάδων. Χρειάζονται ἀνταποκρι-
τές ἀπ' ὄλες τίς φάμπρικες καί τὰ ἐργοστάσια, πού νά στέλ-
νουν πληροφορίες γιά ὄλα τὰ γεγονότα. Χρειάζονται ἄνθρω-
ποι, πού νά παρακολουθοῦν τοὺς χαφιέδες καί τοὺς προβοκά-
τορες. Χρειάζονται ὀργανωτές παράνομων σπιτιῶν. Χρειά-
ζονται ἄνθρωποι γιά τή διάδοση τοῦ τύπου, γιά τήν μεταβί-
βαση τῶν ἐντολῶν, γιά τήν ἐξασφάλιση ἐπαφῶν ὄλων τῶν εἰ-
δῶν, γιά τήν συλλογή χρημάτων. Μᾶς χρειάζονται ἀνάμεσα
στούς διανοοῦμενους καί στούς δημόσιους ὑπαλλήλους, ἀγω-
νιστές πού νά ἔρχονται σ' ἐπαφή μέ τοὺς ἐργάτες, μέ τήν
ἐργοστασιακή ζωή, μέ τή διοίκηση (μέ τήν ἀστυνομία, τήν
ἐπιθεώρηση ἐργασίας κτλ.). Χρειάζονται ἄνθρωποι γιά τήν
ἐπικοινωνία μέ τίς διάφορες πόλεις τῆς Ρωσίας καί τῶν ἄλ-
λων χωρῶν. Χρειάζονται ἄνθρωποι γιά τήν ὀργάνωση διά-
φορων τρόπων ἀνατύπωσης κάθε ἐντύπου μέ μηχανές. Χρειά-
ζονται ἄνθρωποι γιά τή φύλαξη τῶν ἐντύπων καί τῶν ἄλλων
πραγμάτων κτλ. κτλ. Ὅσο πιά κομματιασμένη, πιά μικρή, θά
εἶναι ἡ δουλιά, πού θ' ἀναλάβει τό κάθε ἄτομο εἴτε ἡ κάθε
ὁμάδα χωριστά, τόσο περισσότερες θά εἶναι οἱ πιθανότητες
ὅτι θά κατορθώσει νά στρώσει μελετημένα αὐτή τή δουλιά
καί νά τήν ἐξασφαλίσει περισσότερο ἀπό ἐνδεχόμενη κατά-
ρευση, νά σκεφτεῖ ὄλες τίς συνωμοτικές λεπτομέρειες, ἐφαρ-
μόζοντας κάθε δυνατή μέθοδο γιά νά ἐξαπατήσει τήν ἐπαγρύ-
πνηση τῶν χωροφυλάκων καί νά τοὺς παραπλανήσει, τόσο
πιά σίγουρη θά εἶναι ἡ ἐπιτυχία τῆς δουλιᾶς, τόσο πιά δύσκο-
λο θά εἶναι γιά τήν ἀστυνομία καί τοὺς χωροφύλακες νά παρα-
κολουθοῦν τόν ἐπαναστάτη καί τή σύνδεσή του μέ τήν ὀργά-
νωση, τόσο πιά εὐκόλο θά εἶναι γιά τό ἐπαναστατικό κόμμα
ν' ἀντικατασταίνει μέ ἄλλους τὰ στελέχη καί τὰ μέλη, πού χά-
νονται, χωρίς νά ζημιώσει ἡ ὄλη ὑπόθεση. Ξέρουμε ὅτι μιά
τέτια εἰδίκευση εἶναι πολύ δύσκολο πράγμα, δύσκολο γιατί
ἀπαιτεῖ περισσότερη ἀντοχή καί περισσότερη αὐταπάρνηση
ἀπό τόν ἄνθρωπο, ἀπαιτεῖ νά δώσει ὄλες τίς δυνάμεις γιά μιά
δουλιά ἀφανῆ, μονότονη, χωρίς σύνδεση μέ τοὺς συντρόφους,
δουλιά πού ὑποτάσσει ὄλη τή ζωή τοῦ ἐπαναστάτη σ' ἕναν ξερό
καί αὐστηρό κανονισμό. Ὅμως μόνον κάτω ἀπ' αὐτές τίς συν-
θήκες οἱ κορυφαῖοι τῆς ἐπαναστατικῆς πρακτικῆς στή Ρω-
σία κατόρθωσαν νά ἐκπληρώσουν τὰ πιά μεγαλειώδη ἐργα,
ἀναλώνοντας χρόνια γιά τήν ὀλόπλευρη προετοιμασία τῆς
δουλιᾶς, καί εἴμαστε ἀπόλυτα πεπεισμένοι, ὅτι οἱ σοσιαλη-
μοκράτες δέ θά δείξουν λιγότερη αὐταπάρνηση ἀπ' ὅτι οἱ

ἐπαναστάτες τῶν προηγούμενων γενεῶν. Ξέρουμε ἐπίσης ὅτι, μέ τό σύστημα πού προτείνουμε, γιά πολλά πρόσωπα, πού ἀνυπομονοῦν νά προσφέρουν τίς δυνάμεις τους στήν ἐπαναστατική δουλιά, θά εἶναι πολύ βαριά ἡ προκαταρκτική περίοδος, ὡσότου ἡ «Ἐνωση ἀγῶνα» συγκεντρώσει τίς ἀπαραίτητες πληροφορίες γιά τό πρόσωπο ἢ τήν ομάδα, πού προσφέρουν τίς ὑπηρεσίες τους, καί ὡσότου δοκιμάσει τήν ἱκανότητά τους σέ διάφορες ἀποστολές. Χωρίς ὅμως μιά τέτια προκαταρκτική δοκιμασία εἶναι ἀδύνατη ἡ ἐπαναστατική δράση στή σύγχρονη Ρωσία.

Προτείνοντας ἕνα τέτιο σύστημα δράσης στούς καινούργιους συντρόφους μας, διατυπώνουμε τίς θέσεις στίς ὁποῖες μᾶς ὀδήγησε ἡ μακρόχρονη πείρα, βαθιά πεπεισμένοι ὅτι μέ τό σύστημα αὐτό εἶναι περισσότερο ἐξασφαλισμένη ἡ ἐπιτυχία τῆς ἐπαναστατικῆς δουλιᾶς.

ΜΑΡΓΑΡΙΤΑΡΙΑ ΤΗΣ ΣΧΕΔΙΟΜΑΝΙΑΣ
ΤΩΝ ΝΑΡΟΝΤΝΙΚΩΝ

Σ. Ν. ΓΙΟΥΖΑΚΟΦ. ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΔΟΚΙΜΙΑ ΔΗΜΟΣΙΟΛΟΓΟΥ.— Η ΜΕΤΑΡΥΘΜΙΣΗ ΤΩΝ
ΜΕΣΩΝ ΣΧΟΛΩΝ.— ΤΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΤΑ ΚΑΘΗ-
ΚΟΝΤΑ ΤΗΣ ΑΝΩΤΕΡΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ.— ΤΑ ΕΓΧΕΙ-
ΡΙΔΙΑ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ.— ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΠΑΛΛΑΓΚΗΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ.— Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΚΑΙ Η ΠΑΙΔΕΙΑ. ΠΕ-
ΤΡΟΥΠΟΛΗ, 1897. ΣΕΛ. VIII + 283. ΤΙΜΗ 1 ΡΟΥΒΛΙ
ΚΑΙ 50 ΚΑΠΙΚΙΑ ¹⁴⁹

*Γράφηκε στην έξορά στά τέλη
τοῦ 1897*

*Πρωτοδημοσιεύθηκε τό 1898 στή
συλλογή: Βλαντίμιρ Ίλιν. «Οικονο-
μικές μελέτες καί άρθρα.
Πετρούπολη.*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό κεί-
μενο τῆς συλλογῆς*

I

Μ' αὐτόν τόν τίτλο ὁ κ. Γιουζακόφ ἔβγαλε μιά συλλογή τῶν ἄρθρων του, πού δημοσιεύτηκαν στό «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» τό 1895-1897. Ὁ ἀρθρογράφος ἔχει τή γνώμη ὅτι τά ἄρθρα του «ἀγκάλιασαν τά σπουδαιότερα ἀπ' αὐτά τά ζητήματα», δηλ. ἀπό τά «ζητήματα τῆς παιδείας», καί «ταυτόχρονα ἀπέτελεσαν ἕνα εἶδος ἐπισκόπησης τῶν πιό ὄριμων καί πιό ἐπιταχτικῶν ἀναγκῶν τοῦ πνευματικοῦ μας πολιτισμοῦ πού γιά τήν ὥρα λίγο ἔχουν ἱκανοποιηθεῖ». (Πρόλογος, σελ. V). Στή σελ. 5 ὑπογραμμίζεται ἀκόμα μιά φορά, ὅτι ὁ ἀρθρογράφος σκοπεύει νά σταθεῖ «κυρίως σέ ζητήματα ἀρχῶν». Ὅλες ὁμως αὐτές οἱ φράσεις δείχνουν ἀπλῶς τήν ἀγάπη τοῦ κ. Γιουζακόφ γιά τά ὑψηλά πετάγματα τῆς σκέψης, καί μάλιστα ὄχι τῆς σκέψης, ἀλλά τῆς πέννας. Καί ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου εἶναι ἐξαιρετικά πλατύς: πραγματικά, — ὅπως φαίνεται καί ἀπό τήν ἀπαρίθμηση τῶν ἄρθρων στόν ὑπότιτλο τοῦ ἔργου, — ὁ ἀρθρογράφος δέν πραγματεύεται καθόλου τά «ζητήματα τῆς παιδείας», ἀλλά μόνο τά ζητήματα τῶν σχολείων, καί μάλιστα τῶν σχολείων μέσης καί ἀνώτερης ἐκπαίδευσης. Ἀπ' ὅλα τά ἄρθρα τοῦ βιβλίου τό πιό σοβαρό εἶναι τό ἄρθρο γιά τά ἐγχειρίδια τῶν γυμνασίων μας. Ὁ συγγραφέας ἐξετάζει ἐδῶ λεπτομερειακά τά ἐν χρήσει ἐγχειρίδια τῆς ρωσικῆς γλώσσας, τῆς γεωγραφίας καί τῆς ἱστορίας καί δείχνει ὅτι εἶναι πέρα γιά πέρα ἀκατάλληλα. Τό ἄρθρο αὐτό θά διαβαζόταν μέ ἀκόμα μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον, ἂν δέν κούραζε τόν ἀναγνώστη μέ τήν πολυλογία, πού χαρακτηρίζει τόν ἀρθρογράφο. Σκοπεύουμε νά συγκεντρώσουμε τήν προσοχή τοῦ ἀναγνώστη σέ δύο μόνο ἄρθρα τοῦ βιβλίου καί συγκεκριμένα στό ἄρθρο γιά τή μεταρύθμιση τῆς μέσης ἐκπαίδευσης καί στό ἄρθρο γιά τήν παλλαϊκή ἐκπαίδευση, γιατί τά ἄρθρα αὐτά θίγουν πραγματικά

ζητήματα ἀρχῶν καί εἶναι πολύ χαρακτηριστικά γιά νά φωτιστοῦν οἱ προσφιλεῖς ἰδέες τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτσβο». Μόνο ἄνθρωποι σάν τούς κυρίους Γκρινέβιτς καί Μιχαηλόβσκι ἀναγκάζονται ν' ἀνακατεῦουν τήν κοπριά τῆς ρωσικῆς ποιητικῆς σαβούρας γιά νά βροῦν παραδείγματα ἐξωφρενικά ἀνόητων συμπερασμάτων ἀπό τήν ἐχθρική θεωρία. Ἐμᾶς γιά τό σκοπό αὐτό δέ μᾶς χρειάζεται νά κάνουμε τόσο δυσάρεστες ἀνασκαφές: ἀρκεῖ ν' ἀνατρέξουμε στό περιοδικό «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» καί μέσα σ' αὐτό σ' ἓναν ἀπό τούς ἀναμφισβήτητους «στυλοβάτες» του.

II

Ἡ παράγραφος II τοῦ ἀρθρου γιά τίς «Βάσεις τῆς μεταρρύθμισης τῆς μέσης ἐκπαίδευσης» τιτλοφορεῖται ἀπό τόν κ. Γιουζακόφ ὡς ἐξῆς: «Τά καθήκοντα τῶν μέσων σχολῶν. Τά ταξικά συμφέροντα καί τό ταξικό σχολεῖο» (βλ. Περιεχόμενα). Τό θέμα, ὅπως βλέπετε, παρουσιάζει συναρπαστικό ἐνδιαφέρον καί ὑπόσχεται νά μᾶς διασαφηνίσει ἓνα ἀπό τά σπουδαιότατα προβλήματα ὄχι μόνο τῆς παιδείας, μά καί ὅλης τῆς κοινωνικῆς ζωῆς γενικά, καί μάλιστα συγκεκριμένα τό πρόβλημα πού προκαλεῖ μιά ἀπό τίς κυριότερες διαφωνίες ἀνάμεσα στούς ναρόντικους καί στούς «μαθητές»¹⁵⁰. Ἄς δοῦμε τί ἀντιλήψεις ἔχει ὁ συνεργάτης τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» γιά «τά ταξικά συμφέροντα καί τό ταξικό σχολεῖο».

Ὁ ἀρθρογράφος λέει πολύ σωστά ὅτι ἡ φράση: «τό σχολεῖο πρέπει νά προετοιμάζει τόν ἄνθρωπο γιά τή ζωή» δέν ἔχει κανένα περιεχόμενο, ὅτι τό ζήτημα συνίσταται στό τί χρειάζεται γιά τή ζωή καί «σέ ποιόν χρειάζεται» (6). «Σέ ποιόν χρειάζεται ἡ μέση μόρφωση — σημαίνει: γιά ποιανοῦ συμφέροντα, γιά ποιανοῦ καλό καί ὄφελος παρέχεται ἡ μόρφωση στούς μαθητές τῶν μέσων σχολῶν;» (7). Θαυμάσια τοποθέτηση τοῦ ζητήματος, καί θά χαιρετούσαμε ὀλόψυχα τόν ἀρθρογράφο, ἂν... ἂν ὅλα αὐτά τά προοίμια δέν ἀποδείχονταν στήν παραπέρα ἐκθεση κούφιος φράσεις: «Αὐτά μπορεῖ νά εἶναι συμφέροντα γιά τό καλό καί τό ὄφελος τοῦ κράτους, τοῦ ἔθνους, τῆς μᾶς ἢ τῆς ἄλλης κοινωνικῆς τάξης, τοῦ ἴδιου τοῦ ἀτόμου πού μορφώνεται». Ἀρχίζει ἓνα μέρδεμα πού σέ ὀδηγεῖ στό συμπέρασμα ὅτι μιά κοινωνία, χωρισμένη σέ τάξεις, μπορεῖ νά συνυπάρχει μέ ἓνα ἀταξικό κράτος, μέ ἓνα ἀταξικό ἔθνος, μέ ἄτομα πού στέκονται ἐξω ἀπό τίς τάξεις!

Θά δοῦμε ἀμέσως, ὅτι δέν πρόκειται καθόλου γιά παραδρομή τῆς γλώσσας τοῦ κ. Γιουζακόφ, ὅτι ὑποστηρίζει ἀκριβῶς αὐτή τήν τόσο παράλογη γνώμη. «Ἐάν κατά τήν κατάρτιση τοῦ σχολικοῦ προγράμματος παίρνονται ὑπόψη τά ταξικά συμφέροντα, τότε δέν μπορεῖ, συνεπῶς, οὔτε λόγος νά γίνει γιά ἕνα γενικό τύπο κρατικοῦ μέσου σχολείου. Στήν περίπτωση αὐτή τά ἐκπαιδευτικά ἰδρύματα εἶναι κατανάγκην ἰδρύματα κλειστής τάξης καί μάλιστα δέν εἶναι μόνο ἰδρύματα μόρφωσης, ἀλλά καί ἰδρύματα διαπαιδαγώγησης, γιατί πρέπει νά δόσουν ὄχι μόνο μιά μόρφωση προσαρμοσμένη στά εἰδικά συμφέροντα καί καθήκοντα τῆς κλειστής τάξης, ἀλλά καί στίς συνήθειες τῆς κλειστής τάξης καί τό συντεχνιακό πνεῦμα τῆς κλειστής τάξης» (7). Τό πρῶτο συμπέρασμα ἀπ' αὐτό τό κατεβατό εἶναι ὅτι ὁ κ. Γιουζακόφ δέν καταλαβαίνει τή διαφορά ἀνάμεσα στίς κλειστές τάξεις καί στίς τάξεις καί γι' αὐτό συγχέει κατά τρόπο ἀπαράδεχτο αὐτές τίς ἐντελῶς διαφορετικές ἐννοιες. Σέ ἄλλα σημεῖα τοῦ ἄρθρου του (βλ. λχ., στή σελ. 8) παρουσιάζεται ἡ ἴδια μή κατανόηση, κι αὐτό εἶναι πολύ πιό ἐκπληχτικό, γιατί ὁ κ. Γιουζακόφ στό ἴδιο πάλι ἄρθρο πλησίασε ἄμεσα στήν οὐσιαστική διαφορά αὐτῶν τῶν ἐννοιῶν. «Πρέπει νά θυμόμαστε, — λέει ὁ κ. Γιουζακόφ στή σελ. 11, — ὅτι συχνά (καθόλου ὅμως καί ἀπαραίτητα) ἡ πολιτική ὀργάνωση, ἡ οἰκονομική καί ἡ πνευματική, ἀποτελοῦν εἴτε νομικό προνόμιο, εἴτε πραγματικό κατηγορημα εἰδικῶν ὁμάδων τοῦ πληθυσμοῦ. Στήν πρώτη περίπτωση πρόκειται γιά κλειστές τάξεις, στή δεύτερη γιά τάξεις». Ἐδῶ τονίζεται σωστά μιά ἀπό τίς διαφορές τῆς τάξης ἀπό τήν κλειστή τάξη καί συγκεκριμένα ὅτι οἱ τάξεις διαφέρουν μεταξύ τους ὄχι ὡς πρός τά νομικά προνόμια, ἀλλά ὡς πρός τίς πραγματικές συνθήκες, ὅτι συνεπῶς, οἱ τάξεις τῆς σύγχρονης κοινωνίας προϋποθέτουν *νομική ἰσότητα*. Ὁ κ. Γιουζακόφ σάν νά μήν ἀγνοεῖ καί μιά ἄλλη διαφορά ἀνάμεσα στίς κλειστές τάξεις καί στίς τάξεις: «... Ἐμεῖς... ἀπαρνηθήκαμε τότε (δηλ. ὕστερα ἀπό τήν κατάργηση τῆς δουλοπαροικίας)... τό καθεστῶς τῆς δουλοπαροικίας καί τῶν κλειστῶν τάξεων στήν ἐθνική ζωή, καθῶς καί τό σύστημα τοῦ κλειστοῦ σχολείου τῆς κλειστής τάξης. Σήμερα ἡ διεΐσδυση τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ προτσές κομματιάζει τό ρωσικό ἔθνος ὄχι τόσο σέ κλειστές τάξεις, ὅσο σέ οἰκονομικές τάξεις...» (8). Ἐδῶ τονίζεται σωστά κι ἕνα ἄλλο γνώρισμα, πού κάνει νά διαφέρουν οἱ κλειστές τάξεις ἀπό τίς τάξεις στήν ἱστορία τῆς Εὐρώπης καί τῆς Ρωσίας.

καί συγκεκριμένα τό γεγονός δτι οί κλειστές τάξεις είναι κατηγορήματα τῆς δουλοπάροικης κοινωνίας, ἐνῶ οί τάξεις — τῆς κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνίας*. Ἄν ὁ κ. Γιουζακόφ σκεφτόταν ἔστω καί λίγο αὐτές τίς διαφορές καί δέν ἀφηνόταν μέ τόση ἐλαφρότητα στήν ἐξουσία τῆς γερῆς του πένας καί τῆς καρδιάς του, καρδιάς Kleinbürger**, δέ θά ἔγραφε οὔτε τό πιό πάνω κατεβατό, οὔτε ἄλλες ἀνοησίες, δπως λογουχάρη δτι τά ταξικά προγράμματα τῶν σχολείων πρέπει νά χωρίζονται σέ προγράμματα γιά τούς πλούσιους καί σέ προγράμματα γιά τούς φτωχοῦς, δτι στή Δυτική Εὐρώπη τά ταξικά προγράμματα δέν ἔχουν ἐπιτυχία, δτι τό ταξικό σχολεῖο προϋποθέτει ταξική ἀπομόνωση κτλ. κτλ. Ὅλα αὐτά δείχνουν πεντακάθαρα δτι, παρά τόν τίτλο πού ὑπόσχεται τόσο πολλά, παρά τίς μεγαλόστομες φράσεις, ὁ κ. Γιουζακόφ δέν κατάλαβε καθόλου πού βρίσκεται ἡ οὐσία τοῦ ταξικοῦ σχολεῖου. Ἡ οὐσία αὐτή, ἀξιότιμε κ. ναρόντικε, βρίσκεται στό δτι ἡ ἐκπαίδευση εἶναι κατά τόν ἴδιο τρόπο ὀργανωμένη καί κατά τόν ἴδιο τρόπο προσιτή γιά ὅλους τούς πλούσιους. Μόνο σ' αὐτή τήν τελευταία λέξη περιλαμβάνεται ἀκριβῶς ἡ οὐσία τοῦ ταξικοῦ σχολεῖου σέ διάκριση ἀπό τό σχολεῖο τῆς κλειστής τάξης. Γιαυτό στό πιό πάνω κατεβατό ὁ κ. Γιουζακόφ εἶπε μιά καθαρότατη ἀνοησία, δτι δῆθεν στίς συνθήκες πού τό σχολεῖο εἶναι ὀργανωμένο μέ βάση τά ταξικά συμφέροντα «δέν μπορεῖ οὔτε λόγος νά γίνεται γιά ἕναν γενικό τύπο κρατικῶν μέσων σχολῶν». Ἀκριβῶς τό ἀντίθετο: τό ταξικό σχολεῖο, — ἂν ἔχει ὀργανωθεῖ μέ συνέπεια, δηλ. ἂν ἔχει ἀπαλλαγεῖ ἀπό κάθε ὑπόλειμμα τῆς κλειστής τάξης, — προϋποθέτει ἀναπόφευχτα ἕνα γενικό τύπο σχολεῖου. Ἡ οὐσία τῆς ταξικῆς κοινωνίας (συνεπῶς καί τῆς ταξικῆς ἐκπαίδευσης) βρίσκεται στήν πλήρη νομική *ισότητα*, στήν πλήρη *ισότητα* ὅλων τῶν πολιτῶν, στήν πλήρη *ισότητα* καί *προσιτότητα* τῆς ἐκπαίδευσης γιά τούς πλούσιους. Τό σχολεῖο τῆς κλειστής τάξης ἀπαιτεῖ ἀπό τό μαθητή ν' ἀνήκει σέ ὀρισμένη κλειστή τάξη. Τό ταξικό σχολεῖο δέν ξέρει κλειστές τάξεις, ξέρει μόνο πολίτες. Ἀπαιτεῖ ἀπ' ὅλους τούς μαθητές *μόνο ἕνα πράγμα*: νά

* Οἱ κλειστές τάξεις (κάστες) προϋποθέτουν τή διαίρεση τῆς κοινωνίας σέ τάξεις καί εἶναι μιά ἀπό τίς μορφές τῶν ταξικῶν διαφορῶν. Ὅταν μιλάμε ἀπλῶς γιά τάξεις, ἐννοοῦμε πάντα τίς τάξεις τῆς κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνίας, πού δέ χωρίζονται σέ κλειστές τάξεις.

** —μικροαστικῆς. Ἡ Σύντ.

πληρώνουν τά διδάχτρα. Τό ταξικό σχολείο δέν έχει καθόλου ανάγκη από διαφορετικά προγράμματα γιά τούς πλούσιους και γιά τούς φτωχούς, γιατί δσους δέν έχουν χρήματα γιά νά πληρώσουν τά διδάχτρα, τά έξοδα γιά τά σχολικά έγχειρίδια, γιά τή συντήρηση τοῦ μαθητῆ στή διάρκεια ὅλης τῆς σχολικῆς περιόδου, — τό ταξικό σχολείο ἀπλούστατα δέν τούς δέχεται στή μέση ἐκπαίδευση. Τό ταξικό σχολείο δέν προϋποθέτει καθόλου τήν ταξική ἀπομόνωση: ἀπεναντίας, οἱ τάξεις, σέ ἀντίθεση πρός τίς κλειστές τάξεις, ἀφήνουν πάντα ἐντελῶς ἐλεύθερο τό πέρασμα μεμονωμένων ἀτόμων ἀπό μιά τάξη σέ ἄλλη. Τό ταξικό σχολείο δέν εἶναι κλειστό γιά κείνον πού έχει τά μέσα νά σπουδάσει. Ὁ ἰσχυρισμός ὅτι στή Δυτική Εὐρώπη «αὐτά τά ἐπικίνδυνα προγράμματα μισομόρφωσης καί ταξικῆς ἠθικο-πνευματικῆς ἀποξένωσης τῶν διαφορῶν λαϊκῶν στρωμάτων δέν έχουν ἐπιτυχία» (9), — ἀποτελεῖ πέρα γιά πέρα διαστρέβλωση τῆς πραγματικότητας, γιατί ὁ καθένας ξέρει ὅτι καί στή Δύση, καί στή Ρωσία, οἱ μέσες σχολές εἶναι ἀπό τήν οὐσία τους ταξικές· καί ὅτι ἐξυπηρετοῦν τά συμφέροντα μόνο μιᾶς μικρῆς, πάρα πολύ μικρῆς μερίδας τοῦ πληθυσμοῦ. Λόγω αὐτῆς τῆς ἀπίστευτης σύγχυσης ἐννοιῶν, πού παρατηρεῖται στόν κ. Γιουζακόφ, νομίζουμε ἀκόμα πῶς δέν εἶναι περιττό νά τοῦ δόσουμε καί τήν ἐξῆς συμπληρωματική ἐξήγηση: στή σύγχρονη κοινωνία, καί ἕνα σχολείο τῆς μέσης ἐκπαίδευσης, πού δέν εἰσπράττει κανενός εἶδους διδάχτρα, δέν παύει καθόλου νά εἶναι ταξικό σχολείο, γιατί τά έξοδα γιά τή συντήρηση τοῦ μαθητῆ ἐπί 7-8 χρόνια, εἶναι ἀσύγκριτα μεγαλύτερα ἀπό τά διδάχτρα, καί στά έξοδα αὐτά μπορεῖ ν' ἀνταποκριθεῖ μόνο μιά ἀσήμαντη μείωση. Ἄν ὁ κ. Γιουζακόφ θέλει νά εἶναι ὁ πρακτικός σύμβουλος τῶν σύγχρονων μεταρρυθμιστῶν τῶν μέσων σχολῶν, ἂν θέλει νά βάλει τό ζήτημα πάνω στό ἔδαφος τῆς σύγχρονης πραγματικότητας (καί ἀκριβῶς ἔτσι τό βάζει), θά ἔπρεπε νά μιλάει μόνο γιά ἀντικατάσταση τοῦ σχολείου τῆς κλειστῆς τάξης μέ τό ταξικό σχολείο, καί *μόνο* γι' αὐτό, ἢ νά σωπάσει πιά τελείως γι' αὐτό τό λεπτό ζήτημα τῶν «ταξικῶν συμφερόντων καί τοῦ ταξικοῦ σχολείου». Καί, ἐξάλλου, δέν ὑπάρχει μεγάλη σύνδεση ἀνάμεσα σ' αὐτά τά ζητήματα ἀρχῆς καί στήν ἀντικατάσταση τῶν ἀρχαίων γλωσσῶν μέ τίς σύγχρονες, πού συστήνει ὁ κ. Γιουζακόφ σ' αὐτό τό ἄρθρο. Ἄν εἶχε περιοριστεῖ σ' αὐτή τή σύσταση, δέ θά τοῦ προβάλλαμε ἀντιρήσεις, καί θά εἶμασταν μάλιστα πρόθυμοι νά τοῦ συγχωρήσουμε τήν ἀκατά-

σχετη εύγλωττία του. Μιά όμως κι έβαλε *μόνος* του τό ζήτημα τών «ταξικών συμφερόντων και του ταξικού σχολείου», — άς έχει και τήν εύθύνη για δλη τήν άνόητη φρασεολογία του.

Η φρασεολογία, όμως, του κ. Γιουζακόφ πάνω στο προκείμενο θέμα δέν περιορίζεται καθόλου στα όσα αναφέραμε παραπάνω. Ο κ. Γιουζακόφ, πιστός στις βασικές ιδέες της «υποκειμενικής μεθόδου στην κοινωνιολογία», αφού έθιξε τό ζήτημα τών τάξεων, άνωψώνεται σε μία «πλατιά άποψη» (12, σύγκρ. 15), τόσο πλατιά, ώστε άπ' αυτήν νά μπορεί ν' άγνοεί μεγαλοπρεπώς τις ταξικές διαφορές, τόσο πλατιά, πού του επιτρέπει νά μιλάει όχι μόνο για ξεχωριστές τάξεις (ούφ, τί στενότητα!), αλλά για δλο τό έθνος γενικά. Στή μεγαλοπρεπή αυτή «εύρύτητα» της άποψης φτάνει με τήν τριμμένη μέθοδο όλων τών ήθικολόγων και ήθικολογούντων, ειδικά τών ήθικολόγων-Kleinbürger. Ο κ. Γιουζακόφ καταδικάζει άυστηρά αυτή τή διαίρεση της κοινωνίας σε τάξεις (και τήν άντανάκλαση αυτής της διαίρεσης στην εκπαίδευση), μιλώντας με πολύ μεγάλη εύγλωττία και με άσύγκριτο πάθος για τόν «κίνδυνο» (9) του φαινομένου αυτού· για τό γεγονός ότι «τό ταξικό σύστημα εκπαίδευσης σε όλα τά είδη και σ' όλες τις μορφές του, στη βάση του, έρχεται σε αντίθεση με τά συμφέροντα του κράτους, του έθνους και τών ατόμων πού μορφώνονται»* (8)· για τό ότι τά ταξικά σχολικά προγράμματα «είναι άσκοπα και επικίνδυνα και άπό κρατική, και άπό έθνική άποψη» (9)· για τό ότι τά παραδείγματα της ιστορίας δείχνουν άπλώς «τήν έξαιρετικά άντεθνική εξέλιξη του ταξικού καθεστώτος και τών ταξικών συμφερόντων, για τήν όποία μιλήσαμε πιο πάνω και τήν άναγνωρίσαμε ήδη σαν επικίνδυνη για τό καλό του έθνους και για τό ίδιο τό κράτος» (11)· για τό ότι «παντού τό ταξικό σύστημα διακυβέρνησης έτσι είτε άλλιώς έχει καταργηθεί» (11)· για τό ότι αυτό τό «επικίνδυνο» κομμάτιασμα σε τάξεις προκαλεί «τόν άνταγωνισμό άνάμεσα στις διάφορες ομάδες του πληθυσμού» και σιγά-σιγά

* Ένα από τά δυό, αξιότιμε κ. Kleinbürger: μιλάτε είτε για μία κοινωνία χωρισμένη σε τάξεις, είτε για μία κοινωνία μή χωρισμένη σε τάξεις. Στην πρώτη περίπτωση δέν μπορεί νά υπάρχει και μή ταξική εκπαίδευση. Στη δεύτερη περίπτωση δέν μπορεί νά υπάρχει ούτε ταξικό κράτος, ούτε ταξικό έθνος, ούτε πρόσωπα πού ν' ανήκουν σε μία από τις τάξεις. Και στις δυό περιπτώσεις ή φράση δέν έχει νόημα και περιέχει μόνο τούς εύσεβείς πόθους ενός Kleinbürger, πού κλείνει άπό δειλία τά μάτια του μπροστά στα πιο χτυπητά γνωρίσματα της σύγχρονης πραγματικότητας.

έξαφανίζει «τό αίσθημα τῆς ἔθνικῆς ἀλληλεγγύης καί τοῦ παγκρατικοῦ πατριωτισμοῦ» (12)· γιά τό ὅτι «ἡ πλατιά, σωστή καί διορατική ἀντίληψη τῶν συμφερόντων τοῦ ἔθνους, σάν συνόλου, τοῦ κράτους καί τῶν ξεχωριστῶν πολιτῶν δέν πρέπει νά ἔρχονται καθόλου σέ ἀντίθεση μεταξύ τους (τουλάχιστο στό σύγχρονο κράτος)» (15) κτλ. κτλ. Ὅλα αὐτά εἶναι ἀπάτη ἀπό τήν ἀρχή ὡς τό τέλος, ἀπλῶς κούφιες φράσεις πού συγκαλύπτουν τήν ἴδια τήν οὐσία τῆς σύγχρονης πραγματικότητας μέ τούς στερημένους ἀπό κάθε νόημα «πόθους» τοῦ Kleinbürger, πόθους πού μεταβιβάζονται ἀπαρατήρητα καί στό χαρακτηρισμό αὐτοῦ πού ὑπάρχει. Γιά νά βροῦμε κάτι ἀνάλογο πρός μιά τέτια κοσμοαντίληψη, ἀπό τήν ὁποία ἀπορέουν αὐτές οἱ φράσεις, πρέπει νά στραφοῦμε στούς ἐκπροσώπους τῆς «ἠθικῆς» σχολῆς τῆς Δύσης, τῆς σχολῆς πού στάθηκε ἡ φυσική καί ἀναπόφευκτη ἔκφραση τῆς θεωρητικῆς δειλίας καί τῆς πολιτικῆς σύγχυσης τῆς ἐκεῖ ἀστικῆς τάξης¹⁶¹.

Θά περιοριστοῦμε ν' ἀντιπαραθέσουμε σ' αὐτή τήν μεγαλοπρεπή εὐγλωττία καί ὠραιολογία, σ' αὐτή τήν ὑπέροχη ὀξυδέρκεια καί διορατικότητα τό παρακάτω μικρό γεγονός. Ὁ κ. Γιουζακόφ ἔθιξε ἐδῶ τό ζήτημα τοῦ σχολείου τῆς κλειστῆς τάξης καί τοῦ ταξικοῦ σχολείου. Σχετικά μέ τό πρῶτο ζήτημα μποροῦμε νά βροῦμε ἀκριβῆ στατιστικά στοιχεῖα, τουλάχιστο, γιά τά γυμνάσια ἀρρένων, τά ἡμιγυμνάσια καί τά πραχτικά λύκεια. Δίνουμε αὐτά τά στοιχεῖα, πού τά πήραμε ἀπό τήν ἔκδοση τοῦ ὑπουργείου Οἰκονομικῶν: «Οἱ παραγωγικές δυνάμεις τῆς Ρωσίας» (Πετρούπολη, 1896. Μέρος XIX. Λαϊκή ἐκπαίδευση. Σελ. 31):

«Ἡ κατανομή τῶν μαθητῶν κατά κλειστή τάξη (σέ % % πρὸς τό συνολικό ἀριθμό τους) φαίνεται ἀπό τόν παρακάτω πίνακα (βλ. σελ. 506).

Ὁ πίνακας αὐτός μᾶς δείχνει παραστατικά πόσο ἀπρόσεχτα ἐκφράστηκε ὁ κ. Γιουζακόφ, ὅταν εἶπε πὼς δῆθεν «παραιτηθήκαμε» ἀπότομα καί κατηγορηματικά (;;) «ἀπό τό σχολεῖο τῆς κλειστῆς τάξης». Ἀντίθετα, τό πνεῦμα τῶν κλειστῶν τάξεων κυριαρχεῖ καί σήμερα στίς μέσες σχολές μας, ἐφόσον ἀκόμα καί στά γυμνάσια (δέ μιᾶμε πιά γιά τά προνομιούχα ἰδρύματα τῶν εὐγενῶν κτλ.) τά 56% τῶν μαθητῶν εἶναι παιδιά εὐγενῶν καί δημοσίων ὑπαλλήλων. Ὁ μοναδικός σοβαρός συναγωνιστής τους εἶναι οἱ κλειστές τάξεις τῶν πόλεων, πού ἔχουν τήν ὑπεροχή στά πραχτικά λύκεια. Ἡ συμμετοχή τῶν

Παιδιά	Στά γυμνάσια ἀρρένων καί στά ημιγυμνάσια τοῦ ὑπουργείου Παιδείας			Στά πρακτικά λύκεια		
	1880	1884	1892	1880	1884	1892
Κληρονομικῶν εὐγενῶν, εὐγενῶν πού πῆραν προσωπικά τόν τίτλο καί δημοσίων ὑπαλλήλων	47,6	49,2	56,2	44,0	40,7	38,0
Κληρικῶν	5,1	5,0	3,9	2,6	1,3	0,9
Κλειστῶν τάξεων τῆς πόλης	33,3	35,9	31,3	37,0	41,8	43,0
Κλειστῶν τάξεων τῆς ὑπαίθρου (μαζί καί τῶν ἐθνικῶν μειονοτι- τῶν καί τῶν κατωτέρων δημο- σίων ὑπαλλήλων)	8,0	7,9	5,9	10,4	10,9	12,7
Ξένων	2,0	1,9	1,9	3,0	4,8	5,4
Τῶν ἄλλων κλειστῶν τάξεων	2,0	Μαζί μέ τά προηγούμενα		3,0	Μαζί μέ τά προηγούμενα	
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0*

κλειστῶν τάξεων τῆς ὑπαίθρου — ἰδιαίτερα ἂν πάρουμε ὑπόψη τήν τεράστια ἀριθμητική ὑπεροχή τους ἀπέναντι στίς ὑπόλοιπες κλειστές τάξεις — εἶναι ἐντελῶς ἀσήμαντη. Συνεπῶς, ὁ πίνακας αὐτός δείχνει παραστατικά ὅτι ὁποῖος θέλει νά μιλάει γιά τό χαρακτήρα τοῦ σημερινοῦ μέσου σχολείου μας πρέπει νά τό χωνέψει καλά πῶς μπορεῖ νά γίνει λόγος μόνο γιά σχολεῖο τῆς κλειστῆς τάξης καί γιά ταξικό σχολεῖο καί πῶς, στό μέτρο πού «ἐμεῖς» παραιτούμαστε πραγματικά ἀπό τό σχολεῖο τῆς κλειστῆς τάξης, — αὐτό γίνεται ἀποκλειστικά ὑπέρ τοῦ ταξικοῦ σχολείου. Εἶναι αὐτονόητο πῶς δέ θέλουμε καθόλου νά ποῦμε μ' αὐτό ὅτι τό ζήτημα τῆς ἀντικατάστασης τοῦ σχολείου τῆς κλειστῆς τάξης μέ τό ταξικό σχολεῖο καί τῆς βελτίωσης τοῦ τελευταίου δέν εἶναι σπουδαῖο εἴτε εἶναι ἀδιάφορο γιά τίς τάξεις πού δέ χρησιμοποιοῦν καί δέν μποροῦν νά χρησιμοποιήσουν τίς μέσες σχολές. Ἀπεναντίας καί γιά τίς τάξεις αὐτές τό ζήτημα δέν εἶναι ἀδιάφορο, ἐπειδή τό καθεστῶς τῆς κλειστῆς τάξης τίς πιέζει πολύ βαριά καί στή ζωή καί στό σχολεῖο, ἐπειδή ἡ ἀντικατάσταση τοῦ σχολείου τῆς κλειστῆς τάξης μέ τό ταξικό σχολεῖο δέν εἶναι παρά ἕνας κρίκος στό προτσές τοῦ γενικοῦ καί ὀλόπλευρου ἐξευρωπαϊσμοῦ τῆς Ρωσίας. Θέλουμε ἀπλῶς νά δείξουμε πόσο διαστρέβλωσε τά πράγματα ὁ κ. Γιουζακόφ καί πόσο ἡ δῆθεν «πλατιά» ἀποψή του στήν πραγματικότητα βρίσκεται ἀσύγκριτα πιό χαμηλά ἀκόμα κι ἀπό τήν ἀστική ἀποψη

πάνω στό ζήτημα αυτό. Μέ τήν εύκαιρία, γιά τόν άστισμό. Νά, ό κ. Α. Μανουήλοφ δέν μπορεί καθόλου νά καταλάβει, γιατί ό κ. Π. Μπ. Στρούβε, πού χαρακτήρισε τόσο συγκεκριμένα τή μονομέρεια του Σούλτσε-Γκέβερνιτς, «προπαγανδίζει» ώστόσο «τίς άστικές του ιδέες» («Ρούσκογε Μπογκάτσβο» τεύχος ΙΙ, σελ. 93). Ό κ. Μανουήλοφ δέν τό καταλαβαίνει αυτό, γιατί γενικά και άποκλειστικά δέν καταλαβαίνει τίς βασικές άντιλήψεις όχι μόνο των ρώσων «μαθητών», αλλά και όλων των δυτικοευρωπαϊών «μαθητών», όχι μόνο των μαθητών, αλλά και του δασκάλου. Ή, μήπως ό κ. Μανουήλοφ θά θελήσει ν' άρνηθει, ότι στίς βασικές άπόψεις του «δασκάλου» — άπόψεις πού διαπερνούν σαν κόκκινη κλωστή δηλ τή θεωρητική, φιλολογική και πραχτική του δράση — άνήκει και ή άδιάλλαχτη έχθρότητα άπέναντι στους θαυμαστές, εκείνους των «πλατιών άπόψεων», πού συγκαλύπτουν μέ γλυκερές φράσεις τόν ταξικό χωρισμό τής σημερινής κοινωνίας; ότι στίς βασικές άπόψεις του άνήκει ή κατηγορηματική άποδοχή τής προοδευτικότητας και τής προτίμησης των άνοιχτών και συνεπών «άστικών ιδεών» σέ σύγκριση μέ τίς ιδέες των Kleinbürger, πού ποθούν διακαώς ν' άναχαιτίσουν και νά σταματήσουν τόν καπιταλισμό; Ήν γιά τόν κ. Μανουήλοφ αυτό δέν είναι καθαρό, άς σκεφτεί έστω και πάνω στό έργα του συνεργάτη του στό περιοδικό κ. Γιουζακόφ. Ής φανταστεί ότι στό ζήτημα, πού μās ενδιαφέρει τώρα, βλέπουμε δίπλα στόν κ. Γιουζακόφ έναν άπροκάλυπτο και συνεπή εκπρόσωπο των «άστικών ιδεών», πού υπερασπίζει ίσα-ίσα τόν ταξικό χαρακτήρα του σημερινού σχολείου, άποδείχοντας ότι αυτό είναι τό καλύτερο, πού θά μπορούσαμε νά φανταστούμε, και προσπαθώντας νά παραμερίσει ολοκληρωτικά τό σχολείο τής κλειστής τάξης και νά κάνει πιο προσιτό τό ταξικό σχολείο (προσιτό μέ τήν έννοια πού αναφέραμε παραπάνω). Ούτε λόγος, ότι οί παρόμοιες ιδέες θά ήταν άσύγκριτα άνώτερες άπό τίς ιδέες του κ. Γιουζακόφ: ή προσοχή στην περίπτωση αυτή θά στρεφόταν στίς πραγματικές άνάγκες του σημερινού σχολείου και συγκεκριμένα στην έξάλειψη του χαρακτήρα τής κλειστής τάξης, πού έχει τό σχολείο κι όχι στην πλαδαρή «πλατιά άποψη» του Kleinbürger. Ή άνοιχτή διασάφηση και υπεράσπιση του μονόπλευρου χαρακτήρα του σύγχρονου σχολείου θά χαρακτήριζε σωστά τήν πραγματικότητα και μέ μόνη πιά τή μονομέρειά της θά φώτιζε τή συνείδηση τής άλλης πλευ-

ρᾶς*. Ἐνῶ οἱ «πλατιές» φλυαρίες τοῦ κ. Γιουζακόφ ἀντίθετα, διαστρέφουν ἀπλῶς τὴν κοινωνικὴ συνείδηση. Τέλος, ἡ πραγματικὴ πλευρὰ τοῦ ζητήματος... ὅμως καὶ ὁ κ. Γιουζακόφ δὲν ξεπερνᾷ οὔτε τόσο δὰ τὰ πλαίσια τοῦ ταξικοῦ σχολείου ὄχι μόνο σ' αὐτὸ τὸ ἄρθρο, ἀλλὰ καὶ στὴν «οὐτοπία» του, στὴν ὁποία θὰ περάσουμε τώρα.

III

Τὸ ἄρθρο τοῦ κ. Γιουζακόφ, πού ἐξετάζει «τὸ ζήτημα τῆς παλλαϊκῆς ἐκπαίδευσης» (βλ. τὸν τίτλο τοῦ βιβλίου), ἐπιγράφεται: «Μιά ἐκπαιδευτικὴ οὐτοπία. Σχέδιο παλλαϊκῆς ὑποχρεωτικῆς μέσης ἐκπαίδευσης». Ἀπὸ τὸν τίτλο κιόλας φαίνεται, ὅτι αὐτὸ τὸ ἐξαιρετικὰ διδαχτικὸ ἄρθρο τοῦ κ. Γιουζακόφ ὑπόσχεται πάρα πολλά. Στὴν πραγματικότητα ὅμως ἡ «οὐτοπία» τοῦ κ. Γιουζακόφ ὑπόσχεται ἀσύγκριτα περισσότερα. «Σέ καμιά περίπτωση λιγότερα ἀπ' αὐτὸ, ἀγαπητοὶ ἀναγνώστες, χωρὶς καμιά ὑποχώρηση ἢ συμβιβασμό... — ἔτσι ἀρχίζει τὸ ἄρθρο του ὁ συγγραφέας. — Ὁλοκληρωμένη γυμνασιακὴ μόρφωση γιὰ ὅλο τὸν πληθυσμό καὶ τῶν δύο φύλων, ὑποχρεωτικὴ γιὰ ὅλους καὶ χωρὶς κανένα ἐξοδο ἀπομέρους τοῦ κράτους, τῶν ζέμιστρο καὶ τοῦ λαοῦ — αὐτὴ εἶναι ἡ τεράστια ἐκπαιδευτικὴ οὐτοπία μου!» (201). Ὁ ἀγαθὸς κ. Γιουζακόφ νομίζει, ὅπως φαίνεται, ὅτι ἡ οὐσία τοῦ ζητήματος αὐτοῦ βρίσκεται στὰ «ἐξοδα» στὴν ἴδια πάλι σελίδα ἐπαναλαμβάνει ἀκόμα μιὰ φορά πῶς ἡ παλλαϊκὴ στοιχειώδης ἐκπαίδευση ἀπαιτεῖ ἐξοδα, ἐνῶ ἡ παλλαϊκὴ μέση ἐκπαίδευση σύμφωνα μὲ

---

* Νιώθουμε θαυμάσια ὅτι γιὰ τοὺς συνεργάτες τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» εἶναι πολὺ, πάρα πολὺ δύσκολο νὰ καταλάβουν ἓνα ἐπιχείρημα τέτοιου χαρακτήρα. Καὶ πάλι αὐτὸ ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι δὲν καταλαβαίνουν ὄχι μόνο τοὺς «μαθητές», ἀλλὰ καὶ τὸ «δάσκαλο».

Νὰ πῶς ἀπόδειχνε, λχ., ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς «δασκάλους», ἀκόμα τὸ 1845, ὅτι θὰ ἦταν ὠφέλιμο γιὰ τοὺς ἀγγλοὺς ἐργάτες νὰ καταργηθοῦν οἱ νόμοι γιὰ τὰ σιτηρὰ. Ἡ κατάργησις αὐτῆ — ἔγραφε — θὰ μετατρέψει τοὺς φέρμερς σέ «φιλελεύθερους, δηλ. σέ συνειδητοὺς ἀστούς», κι αὐτὸ τὸ μέγλωμα τῆς συνειδητικῆς στὴ μιὰ πλευρὰ ὀδηγεῖ κατανάγκην στὸ ἴδιο μέγλωμα τῆς συνείδησης καὶ τῆς ἄλλης πλευρᾶς (Fr. Engels. «The condition of the working class in England in 1844», New York, 1887, p. 179 (Φρ. Ἐνγκελς. «Ἡ κατάστασις τῆς ἐργατικῆς τάξης στὴν Ἀγγλία τὸ 1844»). Νέα Ὑόρκη, 1887, σελ. 179¹⁵². Ἡ. Σύντ.). Τότε γιὰτί, κ.κ. συνεργάτες τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτσβο», κάνετε μόνο ὑποκλίσεις μπροστὰ στοὺς «δασκάλους» καὶ δὲν τοὺς καταγγέλλετε γιὰ «προπαγάνδα ἀστικῶν ἰδεῶν»;

τό «σχέδιό» του δέν απαιτεί κανένα έξοδο. Ἐκτός ἀπό τό ὅτι τό σχέδιο τοῦ κ. Γιουζακόφ δέν απαιτεί κανένα έξοδο, ὑπόσχεται ἀκόμα πολύ περισσότερα ἀπό μιά μέση ἐκπαίδευση γιά ὅλο τό λαό. Γιά νά δείξουμε σ' ὅλη τήν ἔκτασή του αὐτό πού μᾶς ὑπόσχεται ὁ συνεργάτης τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτ-στβο», πρέπει νά προτρέξουμε καί νά παραθέσουμε τίς θριαμβευτικές ἀναφωνήσεις τοῦ ἴδιου τοῦ συγγραφέα, ὅταν ἔχει πιά ἐκθέσει ὅλο του τό σχέδιο καί τό καμαρώνει. Τό σχέδιο τοῦ κ. Γιουζακόφ συνίσταται στό ὅτι μέ τή γυμνασιακή μόρφωση συνδυάζεται ἡ παραγωγική ἐργασία τῶν «μαθητῶν τοῦ γυμνασίου», πού συντηροῦν οἱ ἴδιοι τόν ἑαυτό τους: «... Ἡ καλλιέργεια ἑνός κομματιοῦ γῆς... ἐξασφαλίζει ἀφθονη, νόστιμη, καί ὑγιεινή τροφή σέ ὅλη τή νέα γενιά ἀπό τή γέννησή της ὡς τήν ἀποπεράτωση τῶν γυμνασιακῶν σπουδῶν, καθῶς καί τήν τροφή τῆς νεολαίας, πού ξεπληρώνει μέ ἐργασία τά διδάχτρα (γι' αὐτό τό θεσμό τοῦ Zukunftsstaat* τοῦ Γιουζακόφ θά μιλήσουμε λεπτομερέστερα παρακάτω), καί ὅλου τοῦ διοικητικοῦ προσωπικοῦ, τῶν καθηγητῶν καί τῶν διαχειριστῶν. Παράλληλα ἐξασφαλίζονται γιά ὅλους καί τά εἶδη ὑπόδησης, καθῶς καί τό ράψιμο τῶν ρούχων. Ἐπιπλέον βγάζουν ταυτόχρονα ἀπ' αὐτό τό παραπάνω κομμάτι γῆς περίπου 20 χιλιάδες ρούβλια καί συγκεκριμένα 15 χιλιάδες ρούβλια ἀπό τά περισσεύματα τοῦ γάλακτος καί τῶν ἀνοιξιὰτικων σιτηρῶν... καί περίπου 5 χιλιάδες ρούβλια ἀπό τήν πούληση τῶν τομαριῶν, τῆς γουρουνότριχας, τῶν πούπουλων καί ἄλλων δευτερευόντων προϊόντων» (216). Σκέψου το μόνο, ἀναγνώστη, συντήρηση ὅλης τῆς νέας γενιᾶς ὡς τήν ἀποπεράτωση τῶν γυμνασιακῶν σπουδῶν, δηλ. ὡς τά 21 μέ 25 χρόνια (σελ. 203)! Αὐτό σημαίνει συντήρηση τοῦ μισοῦ πληθυσμοῦ ὅλης τῆς χώρας**. Συντήρηση καί μόρφωση δεκάδων ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων — μά αὐτό εἶναι πιά πραγματική «ὀργάνωση τῆς ἐργασίας»! Ὅπως φαίνεται, ὁ κ. Γιουζακόφ θύμωσε γιά καλά μέ κείνους τούς κακοῦς ἀνθρώπους, πού ὑποστηρίζουν ὅτι τά σχέδια τῶν ναρόντικων γιά «ὀργάνωση τῆς ἐργασίας» εἶναι κούφιε φράσεις κούφιων πολυλογάδων, καί ἀποφάσισε νά ἐκμηδενίσει πέρα γιά πέρα αὐτούς τούς κακοῦς ἀνθρώπους,

* —τοῦ κράτους τοῦ μέλλοντος. Ἡ Σύντ.

** Ὅσον ἀφορᾷ τή σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ρωσίας κατά ἡλικία, σύμφωνα μέ τόν Μπουνιακόβσκι, σέ 1000 κατοίκους ἀναλογοῦν 485 κάτοικοι ἡλικίας 0-20 χρονῶν καί 576 ἡλικίας 0-25 χρονῶν.

δημοσιεύοντας ένα ολοκλήρο «σχέδιο» μιᾶς τέτιας «ὀργάνωσης τῆς ἐργασίας», πού μπορεί νά πραγματοποιηθεῖ «χωρίς κανένα ἔξοδο»... Κι αὐτό ὅμως δέν εἶναι τό ἅπαντο: «...Στήν πορεία ἡμεῖς ἐπεκτείναμε τό καθήκον: στήν ἴδια αὐτή ὀργάνωση ἡμεῖς ἀναθέσαμε τή συντήρηση ὄλου τοῦ παιδικοῦ πληθυσμοῦ· ἡμεῖς φροντίσαμε νά ἐξασφαλίσουμε στούς νέους, πού τελειώνουν τό γυμνάσιο, μιᾶ προίκα σοβαρή γιά τό χωριό· ἡμεῖς βρήκαμε τή δυνατότητα νά διορίζεται ἀπό τό ἴδιο ταμεῖο σέ κάθε γυμνάσιο, δηλ. σέ κάθε ἐπαρχία, ἕνας γιαιτρός, ἕνας κτηνίατρος, ἕνας ἐπιστήμονας γεωπόνος, ἕνας ἐπιστήμονας δεντροκόμος, ἕνας τεχνολόγος καί ἕξι τουλάχιστο τεχνίτες (πού θά συντελέσουν στήν ἄνοδο τοῦ πολιτισμοῦ καί θά ἱκανοποιήσουν τίς ἀντίστοιχες ἀνάγκες ὅλης τῆς περιοχῆς)... Καί μέ τήν ἐφαρμογή τοῦ σχεδίου μας ὄλα αὐτά τά καθήκοντα βρίσκουν τή χρηματική καί οἰκονομική τους λύση...»*. Πόσο θά ρεζιλευτοῦν τώρα οἱ κακές ἐκεῖνες γλώσσες, πού ἔλεγαν ὅτι τό περίφημο «ἡμεῖς» τῶν ναρόντικων εἶναι ἕνας «μυστηριώδης ἄγνωστος», ἕνας ἔβραϊος μέ δυό καλπάκια κτλ.! Τί ἀνάξια συκοφαντία! Ἐπό δῶ καί μπρός θά εἶναι ἄρκετό νά ἐπικαλεῖται κανεῖς τό «σχέδιο» τοῦ κ. Γιουζακόφ, γιά ν' ἀποδείξει τήν παντοδυναμία αὐτῶν τῶν «ἡμεῖς» καί τό πραγματοποιήσιμο τῶν σχεδίων «μας».

Ἴσως στόν ἀναγνώστη νά γεννηθεῖ μιᾶ ἀμφιβολία σχετικά μ' αὐτή τή λέξη: πραγματοποιήσιμο. Ἴσως νά πεῖ ὁ ἀναγνώστης ὅτι ὁ κ. Γιουζακόφ, ὀνομάζοντας τό ἔργο του οὐτοπία, παραμέρισε ἔτσι τό ζήτημα τοῦ πραγματοποιήσιμου. Θά ἦταν ἔτσι, ἂν ὁ ἴδιος ὁ κ. Γιουζακόφ δέ διατύπωνε ὁμόνος του πάρα πολύ οὐσιαστικές ἐπιφυλάξεις σχετικά μέ τή λέξη «οὐτοπία», ἂν δέν ὑπογράμμιζε ἐπανελημμένα σ' ὄλη τήν ἐκθεσή του ὅτι τό σχέδιό του εἶναι πραγματοποιήσιμο. «Ἐχω τήν τόλμη νά πιστεῦω — δηλώνει στήν ἀρχή-ἀρχή τοῦ ἄρθρου — ὅτι μιᾶ τέτια παλλαϊκή μέση μόρφωση φαίνεται οὐτοπία μόνο ἀπό πρώτη ματιά» (201)... Τί ἄλλο θέλετε;... «Ἐχω ἀκόμα τή μεγάλη τόλμη νά ὑποστηρίζω ὅτι μιᾶ τέτια μόρφωση γιά ὄλο τόν πληθυσμό εἶναι πολύ πιό πραγματοποιήσιμη ἀπό τήν παλλαϊκή στοιχειώδη μόρφωση πού ὥστόσο ἐφαρμόζεται ἤδη στή Γερμανία, στή Γαλλία, στήν Ἀγγλία, στίς Ἐνωμένες Πο-

* Σελ. 237. Καί τά δυό βαρυσήμαντα ἀποσιωπητικά σ' αὐτό τό κατεβατό ἀνήκουν στόν κ. Γιουζακόφ. Ἐμεῖς δέ θά τολμούσαμε νά παραλείψουμε ἐδῶ οὔτε ἕνα γράμμα.

λιτείες και πού βρίσκεται στο δρόμο της εφαρμογής της και σε όρισε κυβερνεϊα της Ρωσίας» (201). Ο κ. Γιουζακόφ είναι σε τέτοιο βαθμό πεπεισμένος, ότι το σχέδιό του είναι πραγματοποιήσιμο (είναι ολοφάνερο, ύστερα από όσα ειπώθηκαν πιο πάνω, ότι η έκφραση «σχέδιο» είναι πιο σωστή από τη λέξη ουτοπία), ώστε δεν παραμελεί ακόμα και τις πιο μικρές «πραχτικές λεπτομέρειες» κατά την έπεξεργασία αυτού του σχεδίου. αφήνοντας, λχ., έπιτηδες τό σύστημα τών δυό γυμνασίων, άρρένων και θηλέων, από σεβασμό προς «τήν προκατάληψη πού επικρατεί στην ήπειρωτική Εύρώπη ενάντια στην μικτή εκπαίδευση», υπογραμμίζοντας έντονα ότι τό σχέδιό του «έπιτρέπει νά μήν παραβιάζονται τά καθιερωμένα εκπαιδευτικά προγράμματα τών γυμνασίων άρρένων και θηλέων, προβλέπει περισσότερες ώρες διδασκαλίας, συνεπώς, και μεγαλύτερη άμοιβή για τό διδαχτικό προσωπικό...». «Όλα αυτά έχουν άρκετά σπουδαία σημασία, όταν υπάρχει ή έπιθυμία νά μήν περιορίζεται μόνο στο πείραμα, αλλά νά φτάνεις σε πραγματικά παλλαϊκή μόρφωση» (205-206). Υπήρξαν στον κόσμο πολλοί ουτοπιστές, πού άμιλλώνταν μεταξύ τους για τή γοητεία και τήν άρμονία τών ουτοπιών τους, είναι όμως ζήτημα αν θά βρεθεί ανάμεσά τους έστω και ένας τόσο προσεχτικός άπέναντι στα «καθιερωμένα εκπαιδευτικά προγράμματα» και στις άμοιβές του διδαχτικού προσωπικού. Είμαστε βέβαιοι ότι οι μεταγενέστερες γενιές θ' αναφέρουν για πολύν καιρό ακόμα τον κ. Γιουζακόφ σαν άληθινά πραχτικό και άληθινά σοβαρό «ουτοπιστή».

Είναι ολοφάνερο, πώς, έφόσον ο συγγραφέας δίνει τέτιες υποσχέσεις, τό σχέδιό του για τήν παλλαϊκή εκπαίδευση αξίζει νά εξεταστεί με τή μεγαλύτερη προσοχή.

IV

Η άρχή, από τήν όποία ξεκινά ο κ. Γιουζακόφ, συνίσταται στο ότι τό γυμνάσιο πρέπει νά είναι ταυτόχρονα και άγροτικό νοικοκυριό, πρέπει νά εξασφαλίζει τήν ύπαρξή του με τήν έργασία τών μαθητών του στην περίοδο του καλοκαιρού. Αύτή είναι ή βασική σκέψη του σχεδίου του. «Κανείς δέ θά μπορούσε νά άμφιβάλλει ότι ή σκέψη αύτή δεν είναι σωστή» (237) — υποθέτει ο κ. Γιουζακόφ. Κ' είμαστε σύμφωνοι μαζί του ότι έδώ υπάρχει πραγματικά μία σωστή σκέψη, μόνο πού δεν μπορεί νά τή συνδέει κανείς ούτε όπωσδήποτε με τά «γυ-

μνάσια», ούτε μέ τή δυνατότητα «νά καλύπτονται τά έξοδοα» τών γυμνασίων μέ τήν έργασία τών μαθητῶν. Ἡ σωστή αὐτή σκέψη συνίσταται στό ὅτι δέν μπορεί νά φανταστεῖ κανείς τό ιδανικό τῆς μελλοντικῆς κοινωνίας χωρίς τό συνδυασμό τῆς εκπαίδευσης μέ τήν παραγωγική έργασία τῆς νέας γενιάς: οὔτε ἡ εκπαίδευση καί ἡ μόρφωση χωρίς παραγωγική έργασία, οὔτε ἡ παραγωγική έργασία χωρίς παράλληλη εκπαίδευση καί μόρφωση δέ θά μπορούσαν ν' άνεβουδν στό ὕψος πού απαιτεῖ τό σύγχρονο επίπεδο τῆς τεχνικῆς καί ἡ κατάσταση τῆς επιστημονικῆς γνώσης. Αὐτή τή σκέψη τήν έχουν κιόλας εκφράσει οἱ παλιοί μεγάλοι οὐτοπιστές: τή συμμερίζονται στό άκέραιο καί οἱ «μαθητές» πού άκριβῶς γι' αὐτό τό λόγο, άνάμεσα στ' άλλα, δέν τάσσονται καταρχήν ενάντια στή βιομηχανική έργασία τών γυναικῶν καί τών άνηλικῶν, θεωροῦν άντιδραστικές τίς προσπάθειες ν' άπαγορευτεῖ ὀλότελα αὐτή ἡ έργασία καί επιμένουν μόνο νά γίνεται μέσα σέ άπόλυτα ὕγιεινές συνθήκες. Γιαυτό τοῦ κάκου εκφράζεται ὁ κ. Γιουζακόφ κατ' αὐτό τόν τρόπο: «Ἡθελα άπλῶς νά διατυπώσω μιά σκέψη» (237)... Ἡ σκέψη αὐτή έχει διατυπωθεῖ προπολλοῦ, καί διστάζουμε νά πιστέψουμε (μέχρις άποδείξεως τοῦ εναντίου), ὅτι ὁ κ. Γιουζακόφ μπορούσε νά μήν τήν ξέρει. Ὁ συνεργάτης τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» ἤθελε νά δώσει καί ἔδωσε ένα ὀλότελα αὐτοτελές σχέδιο πραγματοποίησης αὐτῆς τῆς σκέψης. Μόνο άπό τήν άποψη αὐτή πρέπει νά τό θεωροῦμε πρωτότυπο, ὅμως ἔδῶ πιά ἡ πρωτοτυπία του παίρνει διαστάσεις... ἡράκλειων στηλῶν¹⁵³.

Εἶναι ὀλοφάνερο, ὅτι γιά νά συνδυαστεῖ ἡ γενική παραγωγική έργασία μέ τή γενική εκπαίδευση, χρειάζεται νά επιβληθεῖ σ' ὄλους ἡ ὕποχρέωση νά παίρνουν μέρος στήν παραγωγική έργασία. Θά νόμιζε κανείς, ὅτι αὐτό εἶναι αὐτονόητο. Ὡστόσο άποδειχεται ὅτι δέν εἶναι. Ὁ «ναρόντικός» μας λύνει αὐτό τό ζήτημα ἔτσι πού μέ τήν εννοια ὅτι ἡ ὕποχρέωση τῆς χειρωνακτικῆς έργασίας πρέπει πραγματικά νά καθιερωθεῖ σάν γενική άρχή, ὅμως κάθε άλλο παρά γιά ὄλους, αλλά μόνο γιά τούς άπόρους.

Ὁ άναγνώστης θά νομίσει, ἴσως, ὅτι άστειευόμαστε. Μά τό θεό, ὄχι.

«Τά καθαυτό γυμνάσια τών πόλεων τά προοριζόμενα γιά τούς εὔπορους άνθρώπους, πού θά ἦταν διατεθειμένοι νά πληρώνουν μέ χρήματα ὀλόκληρο τό ποσό τών διδάχτρων, θά μπορούσαν νά διατηρήσουν τό σημερινό τύπο» (229). Στή

σελ. 231 οἱ «εὐποροὶ» γενικά συμπεριλαβαίνονται ἄμεσα στίς «κατηγορίες τοῦ πληθυσμοῦ», πού δέν ὑπάγονται στήν ὑποχρεωτική ἐκπαίδευση στά «γεωργικά γυμνάσια». Ἐπομένως, γιά τό ναρόντικο μας ἢ ὑποχρεωτική παραγωγική ἐργασία δέν ἀποτελεῖ ὄρο γιά τή γενική καί ὀλόπλευρη ἀνάπτυξη τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ἀπλῶς πληρωμή γιά τή φοίτηση στό γυμνάσιο. Ἀκριβῶς ἔτσι. Ἀκόμα στήν ἀρχή τοῦ ἀρθροῦ του ὁ κ. Γιουζακόφ ἐξετάζει τό ζήτημα τῶν ἐργατῶν, πού χρειάζεται τό γεωργικό γυμνάσιο γιά τή χειμερινή περίοδο. Πιό «λογικός» τοῦ φαίνεται ὁ παρακάτω τρόπος ἐξασφάλισης στά γυμνάσια ἐργατῶν γιά τή χειμερινή περίοδο. Οἱ μαθητές τῶν κατώτερων τάξεων δέν ἐργάζονται, καί συνεπῶς, συντηροῦνται καί διδάσκονται δωρεάν, χωρίς νά πληρώνουν τίποτε γι' αὐτά τά ἔξοδα, πού κάνει τό γυμνάσιο. «Ἄν ἔτσι ἔχουν τά πράγματα, δέν εἶναι ἄραγε ἄμεση ὑποχρέωση τοῦ μαθητῆ νά ξεπληρώσει μέ δουλιά αὐτά τά ἔξοδα μετά τό τέλος τῶν σπουδῶν του; Ἡ ὑποχρέωση αὐτή, ὑπολογισμένη μέ ἀκρίβεια καί αὐστηρά καθορισμένη γιά τόν καθένα πού δέν μπορεῖ νά πληρώσει τά δίδαχτρα, θά προμηθεύει στό νοικοκυριό τοῦ γυμνασίου τόν ἀπαραίτητο ἀριθμό ἐργατῶν γιά τήν περίοδο τοῦ χειμῶνα καί τόν συμπληρωματικό ἀριθμό ἐργατῶν γιά τήν περίοδο τοῦ καλοκαιριοῦ. . . Θεωρητικά αὐτό εἶναι πολύ ἀπλό, εὐκολονόητο καί ἀπόλυτα ἀδιαφιλονίκητο» (205, ἡ ὑπογράμμιση εἶναι δική μας). Παρακαλῶ, τί μπορεῖ νά εἶναι «πιό ἀπλό» ἀπ' αὐτό; Ἐχεις χρήματα, πλήρωσε, δέν έχεις, δούλεψε! — ὁ κάθε μπακάλης θά συμφωνήσῃ ὅτι αὐτό εἶναι πάρα πολύ «εὐκολονόητο». Κι ἐκτός ἀπ' αὐτό, εἶναι καί ἐξαιρετικά πραχτικό! — Μόνο. . . μόνο τί γυρεῦει ἐδῶ, ἡ «οὐτοπία»; Καί γιατί βεβηλώνει ὁ κ. Γιουζακόφ μέ παρόμοια σχέδια τή μεγάλη βασική ἰδέα, πού ἤθελε νά βάλει στή βάση τῆς οὐτοπίας του;

Ἡ ξεπληρωμή μέ δουλιά ἀπομέρους τῶν ἀπόρων μαθητῶν εἶναι ἡ βάση ὄλου τοῦ σχεδίου τοῦ κ. Γιουζακόφ. Δέχεται, εἶναι ἀλήθεια, καί ἕναν ἄλλο τρόπο ἐξασφάλισης ἐργατῶν γιά τή χειμερινή περίοδο — τή μίσθωση*, τήν τοποθετεῖ ὁμοῦ

* «Τό νοικοκυριό τοῦ γυμνασίου, διευθυνόμενο ἀπό ἕνα νοικοκύρη μέ εἰδικές γνώσεις καί ἐμπειρο, ἐφοδιασμένο μέ ὅλες τίς τελειοποιήσεις καί διαθέτοντας τόν ἀπαραίτητο ἀριθμό ἐπιδέξιων καί μορφωμένων ἐργατῶν, θά εἶναι νοικοκυριό προσοδοφόρο καί θά δικαιολογεῖ τή μίσθωση τοῦ ἀπαραίτητου ἀριθμοῦ ἐργατῶν, ἀπό τοὺς ὁποίους ὀρισμένοι ἀξιοὶ (sic!) (ἔτσι! Ἡ Σύντ.) θά μπορούσαν νά συμμετέχουν στό εἰσόδημα. Ὡς ἕνα ὀρισμένο βα-

σέ δεύτερη μοίρα. Ἡ ξεπληρωμή μέ δουλιά εἶναι ὑποχρεωτική γιά τρία χρόνια (καί σέ περίπτωση ἀνάγκης καί γιά τέσσερα) γιά ὄσους δέν πᾶνε νά ὑπηρετήσουν στό στρατό, δηλ. γιά τὰ $\frac{2}{3}$ τῶν μαθητῶν καί γιά ὄλες τίς κοπέλες. «Μόνο αὐτό τό σύστημα — δηλώνει κατηγορηματικά ὁ κ. Γιουζακόφ — δίνει τό κλειδί γιά τή λύση τῶν προβλημάτων τῆς παλλαϊκῆς ἐκπαίδευσης καί μάλιστα ὄχι τῆς στοιχειώδους, ἀλλά τῆς μέσης» (207-208). «Ἕνας μικρός ἀριθμός μόνιμων ἐργατῶν, πού ἔμεινε ὀριστικά στό γυμνάσιο καί ἐνώθηκε μ' αὐτό(!);, συμπληρώνει αὐτές τίς ἐργατικές δυνάμεις τοῦ νοικοκυριοῦ τοῦ γυμνασίου. Αὐτές εἶναι οἱ ἐνδεχόμενες καί καθόλου οὐτοπικές ἐργατικές δυνάμεις τοῦ γεωργικοῦ μας γυμνασίου» (208). Φυσικά, καί τίς ἄλλες ἐργασίες — σάμπως εἶναι λίγες σ' ἓνα νοικοκυριό; — πάλι αὐτοί θά τίς κάνουν: «Τό συμπληρωματικό προσωπικό δίπλα στούς μαγεῖρους καί στίς πλύστρες, καθώς καί οἱ γραμματεῖς μποροῦν εὐκόλα νά διαλεχτοῦν μέσα ἀπό τοὺς ἐργάτες, πού τέλειωσαν τό γυμνάσιο καί θά δουλεύουν σ' αὐτό τρία χρόνια» (209). Στό γυμνάσιο θά χρειαστοῦν καί τεχνίτες: ράφτες, τσαγκαράδες, μαραγκοί κλπ. Φυσικά, θά μπορεῖ «νά τοὺς δίνονται βοηθοί ἀπό κείνους, πού ξεπληρῶνουν τὰ δίδαχτρα μέ τρίχρονη δουλιά» (210).

Καί πόσα θά παίρνουν γιά τή δουλιά τους αὐτοί οἱ ἐργάτες γῆς (ἢ ἀπόφοιτοι τοῦ γεωργικοῦ γυμνασίου; ἀλήθεια, δέν ξέρω πῶς νά τοὺς ὀνομάσω); Θά παίρνουν ὄλα τὰ ἀπαραίτητα γιά τή ζωή, «ἄφθονη καί νόστιμη τροφή». Ὅλα αὐτά ὁ κ. Γιουζακόφ τὰ ὑπολογίζει μέ ἀκρίβεια, παίρνοντας γιά βάση τίς κανονικές ποσότητες τῶν προϊόντων «πού δίνονται συνήθως στόν ἐργάτη γῆς». Εἶναι ἀλήθεια πῶς «δέν ὑπολογίζει νά τρέφει τό γυμνάσιο ἔτσι» (210), πάντως ὁμως ἀφήνει αὐτές τίς ποσότητες, γιατί οἱ μαθητές τοῦ γυμνασίου θά σοδιάσουν καί ἀπό τὰ χωράφια τους πατάτες, μπιζέλια, φακές, θά σπείρουν γιά τόν ἑαυτό τους κανάβι καί ἥλιους γιά τήν παραγωγή σπορελαίου, ἔπειτα τίς μέρες κρεοφαγίας θά παίρνουν ἀπό μισό φούντι κρέας καί ἀπό 2 ποτήρια γάλα. Μή νομίζετε, ἀναγνώστη, ὅτι ὁ κ. Γιουζακόφ ἔθιξε αὐτά τὰ πράγματα ἀπλῶς στά πεταχτά, ὅτι τὰ ἀπαρίθμησε ἀπλῶς σάν παράδειγμα. Ὅχι, τὰ λογάρισε ὄλα λεπτομερειακά — καί τόν ἀριθμό τῶν μοσχα-

---

θμό θά χρειάζοταν, ἀσφαλῶς, νά ἐφαρμοστεῖ αὐτό τό πράγμα, ἰδιαίτερα σχετικά μέ τοὺς ἀκτῆμονες, πού ἔχουν τελειώσει τίς σπουδές τους στό γυμνάσιο αὐτό» (204).

ριῶν, ἑνός καί δυό χρονῶν, καί τή συντήρηση τῶν ἀρρώστων, καί τήν τροφή τῶν πουλερικῶν. Δέν ξέχασε οὔτε τ' ἀποπλύματα τῆς κουζίνας, οὔτε τά ἐντόσθια, οὔτε τά φλούδια τῶν λαχανικῶν (212). Δέν τοῦ διέφυγε τίποτα. Ἐπειτα, τά ροῦχα καί τά παπούτσια μποροῦν νά φκιάχονται στό γυμνάσιο μέ δικά του μέσα. «Ὅμως τά βαμβακερά ὑφάσματα γιά ἐσώρουχα, σεντόνια καί τραπεζομάντηλα, καθῶς καί γιά καλοκαιρινά ροῦχα, τό πιό χοντρό ὑφασμα γιά χειμωνιάτικα ροῦχα, καί ἡ γούνα, ἔστω καί ἀπό προβιά, γιά τά χειμωνιάτικα πανωφόρια, πρέπει, φυσικά, ν' ἀγοράζονται. Βέβαια, ὄλο τό ἐκπαιδευτικό καί ὑπαλληλικό προσωπικό μέ τίς οἰκογένειές τους πρέπει νά ἐξασφαλίζουν μόνοι τους τά ὑλικά πού τούς χρειάζονται, ἄν καί μπορεῖ νά τούς ἐπιτραπεῖ νά χρησιμοποιοῦν τά ἐργαστήρια. Ὅσο γιά τούς μαθητές καί τούς ἐργάτες πού θά δουλεύουν τρία χρόνια, μετά ἀπό τήν ἀποφοίτησή τους, τό ἐξοδο αὐτό μπορεῖ νά καθοριστεῖ, χωρίς τσιγκουνιές, σέ 50 περίπου ρούβλια τό χρόνο ἢ γύρω στίς 60 000 ρούβλια τό χρόνο γιά ὄλο τό Ἴδρυμα (213).

Ἀρχίζουμε νά ἐνθουσιαζόμαστε γιά καλά μέ τό πραχτικό πνεῦμα τοῦ ναρόντικου μας. Φανταστεῖτε το μόνο: «ἐμεῖς», ἡ «κοινωνία», εἰσάγουμε μιά τόσο μεγαλεπήβολη ὀργάνωση τῆς ἐργασίας, παρέχουμε στό λαό γενική μέση ἐκπαίδευση, κι ὄλα αὐτά χωρίς κανένα ἐξοδο, καί μέ τί τεράστια ἠθικά ἐπιτεύγματα! Τί θαυμάσιο δίδαγμα θά δώσει στούς σημερινούς «μας» ἐργάτες γῆς, πού, παρ' ὄλη τήν ἀμάθειά τους, παρά τό γεγονός ὅτι εἶναι ἀγροῖκοι καί βρίσκονται σέ ἄγρια κατάσταση δέ δέχονται νά δουλέψουν μέ λιγότερο ἀπό 61 ρούβλια τό χρόνο καί μέ διατροφή ἐξασφαλισμένη ἀπό τό ἀφεντικό*, — ὅταν θά δοῦν ὅτι οἱ μορφωμένοι ἐργάτες γῆς, πού βγήκαν ἀπό τό γυμνάσιο θά δουλεύουν μέ 50 ρούβλια τό χρόνο! Μποροῦμε νά εἶμαστε βέβαιοι πῶς ἀκόμα καί ἡ ἴδια ἡ Κορόμποτσκα¹⁵⁴ θά συμφωνήσει τώρα μέ τόν κ. Γιουζακόφ, ὅτι οἱ θεωρητικές βάσεις τοῦ σχεδίου του εἶναι ἐξαιρετικά «εὐκολονόητες».

* Σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα τῆς Διεύθυνσης γεωργίας καί ἀγροτικῆς παραγωγῆς, ὁ μέσος μισθός ἐργασίας ἑνός ἐργάτη γῆς πού μισθώνεται γιά ὄλο τό χρόνο εἶναι στήν Εὐρωπαϊκή Ρωσία 61 ρούβλια καί 29 καπίκια (γιά τή δεκαετία 1881-1891), σὺν τή συντήρηση πού ἀνέρχεται σέ 46 ρούβλια.

V

Πῶς ὅμως θά ἀσκεῖται τό νοικοκυριό τῶν γυμνασίων καί πῶς θά διευθύνεται ἀπό αὐτά; Ὅπως εἶδαμε, τό νοικοκυριό θά εἶναι μιχτό: ἐνμέρει φυσικό, ἐνμέρει χρηματικό. Ὁ κ. Γιουζακόφ κάνει, βέβαια, πολύ λεπτομερειακές ὑποδείξεις πάνω σ' αὐτό τό σπουδαῖο ζήτημα. Στή σελ. 216 ὑπολογίζει μέ ἀκρίβεια, κατά ἄρθρο, ὅτι τό κάθε γυμνάσιο θά χρειαστεῖ 160-170 χιλιάδες ρούβλια σέ χρῆμα, κι ἔτσι γιά 8λα, καί τά 15-20 χιλιάδες γυμνάσια, θά χρειαστοῦν ὡς τρία δισεκατομμύρια ρούβλια. Φυσικά, θά πουλοῦν τά γεωργικά προϊόντα καί θά παίρνουν χρήματα γι' αὐτά. Ὁ συγγραφέας μας εἶναι τόσο προνοητικός, πού παίρνει στήν περίπτωσι αὐτή ὑπόψη του τοὺς γενικούς ὁρους τῆς σύγχρονης ἐμπορευματικῆς-κεφαλαιοκρατικῆς οἰκονομίας: «Τά γυμνάσια, πού βρίσκονται κοντά στίς πόλεις ἢ κοντά στοὺς σιδηροδρομικούς σταθμούς, στίς γραμμές, πού δέν εἶναι μακριά ἀπό τά μεγάλα κέντρα, θά ἔπρεπε νά πάρουν ἐντελῶς διαφορετικό τύπο. Ἡ λαχανοκηπουρική, ἡ δενδροκομία, ἡ γαλακτοκομία καί ἡ χειροτεχνία θά μποροῦν ν' ἀντικαταστήσουν ἐδῶ πέρα γιά πέρα τήν καλλιέργεια σιτηρῶν» (228). Δηλαδή, θά γίνεται ἐμπόριο ὄχι σ' ἀστεῖα. Ὁ συγγραφέας δέν ἀναφέρει ποιός θ' ἀσχολεῖται μ' αὐτό. Πρέπει νά ὑποθέσουμε ὅτι τά παιδαγωγικά συμβούλια τῶν γυμνασίων θά γίνουν ἐνμέρει καί ἐμπορικά συμβούλια. — Οἱ σκεπτικιστές θά ἤθελαν, ἴσως, νά μάθουν τί θά γίνει στίς περιπτώσεις χρεωκοπίας τῶν γυμνασίων καί γενικά ἂν τά γυμνάσια δέν εἶναι σέ θέση νά κάνουν ἐμπόριο; Μά 8λα αὐτά θά ἦταν, φυσικά, ἀδικαιολόγητη γκρίνια: ἂν σήμερα κάνουν ἐμπόριο ἀμόρφωτοι ἔμποροι, μπορεῖ ν' ἀμφιβάλλει κανεὶς γιά τήν ἐπιτυχία, ὅταν μέ τή δουλιά αὐτή θά καταπιαστοῦν οἱ ἐκπρόσωποι τῆς διανοήσῃς μας;

Γιά τό νοικοκυριό τῶν γυμνασίων θά χρειαστεῖ, φυσικά, γῆ. Ὁ κ. Γιουζακόφ γράφει: «Νομίζω... ὅτι ἂν αὐτή ἡ σκέψη εἶχε τήν τύχη νά δοκιμαστεῖ πραχτικά, τότε τά πρῶτα τέτα γεωργικά γυμνάσια θά ἔπρεπε νά πάρουν γιά πειραματισμό ἀπό 6 ὡς 7 χιλιάδες ντεσιατίνες γῆς» (228). Μέ 109 ἑκατομμύρια πληθυσμό — 20 000 γυμνάσια — θά χρειαζόταν περίπου 100 ἑκατομμύρια ντεσιατίνες, δέν πρέπει ὅμως νά ξεχνᾶμε ὅτι μέ τήν ἀγροτική ἐργασία ἀσχολοῦνται μόνον 80 ἑκατομμύρια. «Μόνο τά παιδιά αὐτῶν πρέπει νά γίνονται δεχτά στά γεωργικά γυμνάσια». Ἐπειτα, πρέπει ν' ἀφαιρεθοῦν κι ἄλλα 8

έκατομμύρια περίπου γιά τίς διάφορες κατηγορίες τοῦ πληθυσμοῦ*, — ἔτσι θά μείνουν 72 ἑκατομμύρια. Γιά τίς κατηγορίες αὐτές χρειάζονται μόνον 60-72 ἑκατομμύρια ντεσιατίνες. «Κι αὐτές εἶναι, βέβαια, πολλές» (231), ὅμως ὁ κ. Γιουζακόφ δέν τά χάνει. Καί τό δημόσιο ἐπίσης ἔχει πολλή γῆ, μόνο πού δέ βρίσκεται σέ κατάλληλη θέση. «Ἔτσι, στή βόρεια Πολέσια ὑπάρχουν 127 600 000 ντεσιατίνες, κι ἐδῶ, ἐφαρμόζοντας ὅπου χρειάζεται ἰδίως τό σύστημα τῆς ἀνταλλαγῆς τῆς ἰδιωτικῆς γῆς, ἀκόμα καί τῆς γῆς τῶν ἀγροτῶν μέ τή δημόσια, γιά νά παραχωρηθεῖ ἡ πρώτη στά σχολεῖα, δέ θά ἦταν, ἀσφαλῶς, δύσκολο νά ἐξασφαλιστεῖ δωρεάν γῆ γιά τά γεωργικά μας γυμνάσια. Ἐξίσου καλά ἔχουν τά πράγματα»... στή νοτιοανατολική περιοχή (231). Χμ... «καλά!» νά σταλοῦν, δηλαδή, στό κυβερνεῖο Ἀρχάγγελου! — Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὡς τά σήμερα χρησίμευε πιό πολύ σάν τόπος ἐξορίας, καί τά ἐκεῖ δημόσια δάση στό τεράστιο ποσοστό τους οὔτε κἀν ἔχουν «ταχτοποιηθεῖ» — αὐτό ὅμως δέν ἔχει σημασία. Μόλις στείλουν ἐκεῖ τοὺς μαθητές γυμνασίου μέ μορφωμένους καθηγητές, θά κόψουν ὅλα αὐτά τά δάση, θά καθαρίσουν τή γῆ καί θά τήν καλλιεργήσουν!

Καί στήν κεντρική περιοχή μπορεῖ νά ὀργανωθεῖ ἡ ἐξαγορά τῆς γῆς: δέ χρειάζονται παρά μόνον 80 ἑκατομμύρια ντεσιατίνες περίπου. Νά ἐκδοθοῦν «ἐγγυημένες ὁμολογίες» καί ἡ ἐξόφλησή τους — αὐτό εἶναι αὐτονόητο — νά κατανεμηθεῖ «στά γυμνάσια πού πῆραν δωρεάν κλῆρο» (232) — κι ὅλα θά πᾶνε καλά! Ὁ κ. Γιουζακόφ μᾶς διαβεβαιώνει ὅτι δέν πρέ-

* Δίνουμε πλήρη κατάλογο αὐτῶν τῶν κατηγοριῶν τῶν τυχερῶν, πού ἀπαλλάσσονται ἀπό τήν ἐγγραφή στά γεωργικά γυμνάσια: «Οἱ εὐκατάστατοι, ὅσοι βρίσκονται σέ ἀναμορφωτήρια, τά κορίτσια τῶν μωαμεθανῶν, οἱ φτωχοὶ ἀλλογενεῖς, οἱ φανατικοὶ αἰρετικοί, οἱ τυφλοὶ, οἱ κωφάλαοι, οἱ ἠλίθιοι, οἱ τρελοὶ, οἱ ἀρρωστοὶ μέ χρόνιες ἢ μολυσματικὲς ἀρρώστειες, οἱ ἐγκληματίες» (231). Ὅταν διαβάσαμε αὐτόν τόν κατάλογο, ἡ καρδιά μας σφίχτηκε μέ πόνο: Θεέ μου, εἶπαμε μέσα μας, θά καταφέρουμε νά μπάσουμε στοὺς ἀπαλλασσόμενους τουλάχιστον τοὺς δικούς μας! — Νά τοὺς περάσουμε στήν πρώτη κατηγορία; — δέ θά φτάσουν μάλλον τά οικονομικά μας! Ἐ, γιά τό γυναικεῖο φύλο, ἴσως, τά καταφέρουμε μέ πονηριά νά τό περάσουμε στήν κατηγορία τῶν μωαμεθανῶν κοριτσιῶν, τί θά κάνουμε ὅμως μέ τό ἀνδρικό φύλο; Ἡ μόνη ἐλπίδα βρίσκεται στήν 3ῃ κατηγορία. Ὁ κ. Μιχαηλόβσκι, συνεργάτης τοῦ κ. Γιουζακόφ στό περιοδικό, κατέταξε ἤδη, ὅπως εἶναι γνωστό, τόν Π. Μπ. Στρούβε ἀπλῶς στοὺς ἀλλογενεῖς. Ἴσως εὐαρεστηθεῖ πιά νά μᾶς κατατάξει καί μᾶς ὅλους ἔστω καί «στοὺς φτωχοὺς ἀλλογενεῖς», γιά ν' ἀπαλλαγοῦν οἱ δικοὶ μας ἀπό τά γεωργικά γυμνάσια!

πει νά μᾶς τρομάζει τό «μεγαλεπήβολο τοῦ οἰκονομικοῦ ἐγχειρήματος. Δέν ἀποτελεῖ χίμαιρα καί οὐτοπία» (232). Θά εἶναι «στήν οὐσία θαυμάσια ἐξασφαλισμένη ὑποθήκη». Πῶς νά μὴν εἶναι ἐξασφαλισμένη! Μόνο πού καί πάλι τί σχέση ἔχει ἐδῶ ἡ «οὐτοπία»; Καί μήπως ὁ κ. Γιουζακόφ θεωρεῖ στά σοβαρά τοὺς ἀγρότες μας τόσο πιά ἀποβλακωμένους καί καθυστερημένους, ὥστε νά τοῦ δόσουν τή συγκατάθεσή τους γιά ἓνα παρόμοιο σχέδιο; Κοπιάστε νά καταβάλετε καί τίς πληρωμές γιά τὴν ἐξαγορά τῆς γῆς, καί τίς «πληρωμές γιά τό δάνειο τῆς ἀρχικῆς ταχτοποίησης»*, εὐαρεστηθεῖτε νά συντηρεῖτε κι ὁλόκληρο τό γυμνάσιο, καί νά πληρώνετε τό μισθό σ' ὄλους τοὺς καθηγητές καί ἐπιπλέον κοπιάστε νά δουλέψετε τρία χρόνια γιά νά τὰ ξεπληρώσετε ὅλ' αὐτά (δηλ. ἐπειδὴ προσλήφθηκαν στή δουλιὰ καθηγητές μέ μισθό;)! Δέ νομίζετε πῶς πάει πολύ, φωτισμένε κ. «ναρόντικε»; Σκεφτήκατε ἄραγε, ὅταν τό 1897 ἐπανεκδίδατε τό ἔργο σας, πού εἶχε δημοσιευτεῖ στό «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» τό 1895, πού σᾶς ὀδηγεῖ ἡ χαρακτηριστικὴ γιά ὄλους τοὺς ναρόντικους ἀγάπη πρὸς τίς διάφορες οἰκονομικὲς πράξεις καί ἐξαγορές; Θυμηθεῖτε, ἀναγνώστη, ὅτι εἶχαν ἐπαγγελθεῖ γενικὴ ἐκπαίδευση «χωρὶς κανένα ἐξοδο ἀπομέρους τοῦ κράτους, τῶν ζέμστβο καί τοῦ λαοῦ». Καί ὁ μεγαλοφυῆς οἰκονομολόγος μας, πραγματικά, δέ ζητᾶ δεκάρα οὔτε ἀπὸ τό κράτος, οὔτε ἀπὸ τὰ ζέμστβο. Κι ἀπὸ τό «λαό»; Ἦ, γιά νά ἀκριβολογήσουμε περισσότερο, ἀπὸ τοὺς *φτωχοὺς ἀγρότες*;** Μέ τὰ χρήματά τους ἀγοράζεται καί ἡ γῆ, ὀργανώνονται καί τὰ γυμνάσια (γιατί αὐτοὶ πληρώνουν τοὺς τόκους καί γιά τὴν ἀπόσβεση τῶν κεφαλαίων, πού χρησιμοποιήθηκαν γιά τό σκοπὸ αὐτό), αὐτοὶ πληρώνουν καί τοὺς καθηγητές καί συντηροῦν ὅλα τὰ γυμνάσια. Κι ἔπειτα ἡ ξεπληρωμὴ μέ δουλιὰ. Μά γιατί; Γιατί — ἀπαντᾷ ὁ ἀδυσώπητος οἰκονομολόγος — στίς κατώτερες τάξεις οἱ μαθητές τοῦ γυμνασίου δέν πλήρωναν γιά τὴ μόρφωση καί τὴ συντήρησή τους (204). Ὅμως, πρῶτο, στίς ἡλικίες πού δέ δουλεύουν ἔχουν καταταχθεῖ μόνο «οἱ προπαρασκευαστικὲς καί οἱ δύο πρῶτες τάξεις τοῦ γυμνασίου» (206), κι ἔπειτα ἔρχονται οἱ

* Σελ. 216. Δέκα χιλιάδες ρούβλια ἀπὸ τό κάθε γυμνάσιο.

** Γιατί ἐξαιροῦνται οἱ εὐποροὶ. Κι ὁ ἴδιος ὁ κ. Γιουζακόφ ὑποψιάζεται ὅτι «κι ἀπὸ τὸν ἀγροτικὸ πληθυσμὸ ἓνα ὀρισμένο ποσοστὸ θά προτιμῆσει νά στέλνει τὰ παιδιά του στίς μέσες σχολές τῶν πόλεων μέ πληρωμὴ» (230). Πῶς νά μὴν προτιμῆσει!

μισοεργάτες. Καί, δεύτερο, τά παιδιά αὐτά τά συντηροῦν τά μεγαλύτερα ἀδέρφια τους, πού πληρώνουν καί τούς καθηγητές γιά νά διδάσκουν τούς μικρότερους. Ὅχι, κ. Γιουζακόφ, ὄχι μόνον τώρα, ἀλλά καί στόν καιρό τοῦ Ἀρακτσέγεφ¹⁵⁵ ἕνα τέτιο σχέδιο θά ἦταν ἐντελῶς ἀνεφάρμοστο, ἐπειδή πρόκειται πραγματικά γιά *δουλοπαροικιακή* «οὐτοπία».

Ὅσο γιά τή διεύθυνση τῶν γυμνασίων, ὁ κ. Γιουζακόφ δίνει πολύ λίγα στοιχεῖα. Εἶναι ἀλήθεια πῶς ἀπαρίθμησε μέ ἀκρίβεια τό διδαχτικό προσωπικό καί καθόρισε γιά ὄλους ἕνα «σχετικά ὄχι μεγάλο» μισθό (γιατί τούς παραχωρεῖται ἔτοιμη κατοικία, συντηροῦνται τά παιδιά τους, παίρνουν τά «μισά ἔξοδα γιά τό ντύσιμο») — θά νομίζατε, ἴσως, ὅτι τούς καθόρισε ἀπό 50 ρούβλια τό χρόνο; Ὅχι, λίγο περισσότερο: «στό διευθυντή, στή διευθύντρια καί στόν ἀρχιγεωπόνο ἀπό 2400, στόν ἐπιθεωρητή» κτλ. ἀνάλογα μέ τό βαθμό, κατεβαίνοντας σύμφωνα μέ τήν ἱεραρχική κλίμακα ἴσαμε τά 200 ρούβλια στούς κατώτερους ὑπαλλήλους (214). Ὅπως βλέπετε, δέν εἶναι καί ἄσχημη ἡ σταδιοδρομία γιά τούς ἐκπροσώπους ἐκείνους τῆς μορφωμένης κοινωνίας, πού «προτίμησαν» ἀπό τό γεωργικό γυμνάσιο τό σχολεῖο τῆς πόλης ἐπί πληρωμῆ! Δόστε προσοχή σ' αὐτά τά «μισά ἔξοδα γιά τό ντύσιμο», πού ἐξασφαλίζονται στούς κ.κ. καθηγητές: σύμφωνα μέ τό σχέδιο τοῦ ναρόντικου μας, οἱ καθηγητές θά χρησιμοποιοῦν τά ἐργαστήρια (ὅπως εἶδαμε παραπάνω), δηλ. θά δίνουν στά «γυμνασιόπαιδα» νά τούς μπαλώνουν καί νά τούς ράβουν τά ρούχα τους. Ἀλήθεια, πόσο φροντίζει ὁ κ. Γιουζακόφ... γιά τούς κ.κ. καθηγητές! Ἐξάλλου, φροντίζει καί γιά τά «γυμνασιόπαιδα», ὅπως ἕνας καλός νοικοκύρης φροντίζει γιά τά ζῶα του: πρέπει νά τά ταῖσει, νά τά ποτίσει, νά τά στεγάσει καί... νά τά ζευγαρώσει. Ἀκούστε:

«Ἄν θά... ἐπιτραποῦν οἱ γάμοι ἀνάμεσα στούς νέους, πού ἀποφοίτησαν κι ἔμειναν γιά τρία χρόνια στό γυμνάσιο..., τότε αὐτή ἡ τρίχρονη παραμονή στό γυμνάσιο θά εἶναι πολύ λιγότερο ἐπιβαρυντική ἀπό τή στρατιωτική θητεία» (207). «Ἄν ἐπιτραποῦν οἱ γάμοι»!! Δηλαδή, μπορεῖ καί νά μήν ἐπιτραποῦν; Γιά νά γίνει ὅμως αὐτό χρειάζεται καινούργιος νόμος, ἀξίότιμε κ. προοδευτικέ, ἕνας νόμος πού νά περιορίζει τά ἀστικά δικαιώματα τῶν ἀγροτῶν. Ὡστόσο, μπορεῖ νά ἀπορεῖ κανεῖς γιά μιά τέτια «παραδρομή» (;) τοῦ κ. Γιουζακόφ, ἐφόσον σέ ὄλη τήν «οὐτοπία» του, μέσα στή λεπτομερέστατη ἀνάλυση τῶν ζητημάτων γιά τό μισθό τῶν καθηγητῶν, γιά

τήν ξεπληρωμή τῶν διδάχτρων μέ τή δουλιά τῶν μαθητῶν τοῦ γυμνασίου κτλ., δέ θυμήθηκε οὔτε μία φορά διτι δέ θά ἦταν ἁμαρτία — τουλάχιστο σέ μία «οὐτοπία» — νά παραχωρήσει ὀρισμένα δικαιώματα ὅσον ἀφορᾷ τή διεύθυνση τοῦ «γυμνασίου» καί τή διαχείριση τοῦ νοικοκυριοῦ στούς ἴδιους τοὺς «μαθητές», πού συντηροῦν οἱ ἴδιοι ὄλο τό ἴδρυμα καί τό τελειώνουν στά 23-25 χρόνια τους, μία καί δέν εἶναι μόνο «μαθητές γυμνασίου», ἀλλά καί πολίτες. Ὁ ναρόντικὸς μας ξέχασε ὀλότελα αὐτή τή λεπτομέρεια! Σέ ἀντιστάθμισμα ἐπεξεργάστηκε λεπτομερειακά τό ζήτημα τῶν «μαθητῶν» κακῆς διαγωγῆς. «Ὁ τέταρτος τύπος (γυμνασίων) θά ἔπρεπε νά δημιουργηθεῖ γιά τοὺς μαθητές πού διώχονται ἀπό τά συνηθισμένα γυμνάσια γιά κακή διαγωγή. Ἐφόσον ὄλη ἡ νέα γενιά ὑποχρεώνεται νά φοιτήσῃ σέ μία μέση σχολίη, δέ θά ἦταν λογικό ν' ἀπαλλάσσονται ἀπ' αὐτή γιά κακή διαγωγή. Γιά τίς μεγαλύτερες τάξεις αὐτό θά μπορούσε ν' ἀποτελέσει πειρασμό καί παρότρυνση γιά κακή διαγωγή. (Μά τό θεό, αὐτά ἀκριβῶς εἶναι τυπωμένα στή σελ. 229!!). Ἡ ἴδρυση εἰδικῶν γυμνασίων γι' αὐτούς πού διώχτηκαν λόγῳ κακῆς διαγωγῆς θά ἦταν τό λογικό συμπλήρωμα τοῦ ὄλου συστήματος». Τά γυμνάσια αὐτά θά ὀνομάζονταν «ἀναμορφωτικά γυμνάσια» (230).

Ἀλήθεια, πόσο ἀπαράμιλλη εἶναι αὐτή ἡ «ἐκπαιδευτική οὐτοπία» ρωσικοῦ γούστου μέ τ' ἀναμορφωτικά γυμνάσια γιά κείνους τοὺς κακοποιούς, πού, ἴσως, θά τοὺς «ἔβαζε σέ πειρασμό» ἡ προοπτικὴ «ν' ἀπαλλαγῶν»... ἀπό τή μόρφωση!;

VI

Οἱ ἀναγνώστες δέ θά ξέχασαν, ἴσως, κάποιο σχέδιο διεύθυνσης τῆς βιομηχανίας, πού δίκαια χαρακτηρίστηκε ἀναβίωση τοῦ μερκαντισμοῦ¹⁵⁶, σχέδιο «ἀστικῆς-γραφειοκρατικῆς-σοσιαλιστικῆς ὀργάνωσης τῆς ἔθνικῆς βιομηχανίας»¹⁵⁷ (σελ. 238). Γιά νά χαρακτηρίσουμε τό «σχέδιο» τοῦ κ. Γιουζακόφ, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά χρησιμοποιοῦμε ἕναν ἀκόμα πιό σύνθετο ὄρο. Εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά ὀνομάσουμε αὐτό τό σχέδιο *δουλοπαροικιακό - γραφειοκρατικό - ἀστικό-σοσιαλιστικό* πείραμα. Εἶναι ἀρκετά ἀσουλοῦπωτος ὁ τετραόροφος ὄρος, μά τί θέλετε νά κάνουμε; Ἀφοῦ καί τό σχέδιο εἶναι ἀσουλοῦπωτο. Σέ ἀντάλλαγμα ὁ ὄρος αὐτός ἀποδίδει μέ ἀκρίβεια ὄλα τά χαρακτηριστικά γνωρίσματα τῆς «οὐτοπίας» τοῦ κ. Γιουζακόφ. Θ' ἀρχίσουμε τήν ἀνάλυση ἀπό τόν

τέταρτο δροφο. «Ένα από τὰ βασικά γνωρίσματα τῆς ἐπιστημονικῆς ἔννοιας τοῦ σοσιαλισμοῦ εἶναι ἡ σχεδιομετρικὴ ρύθμιση τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς» — λέει πολὺ σωστά ὁ συγγραφέας, πού μόλις ἀναφέραμε*. Στὴν «οὐτοπία» ὑπάρχει αὐτὸ τὸ γνώρισμα, γιατί τὰ νοικοκυριά δεκάδων ἑκατομμυρίων ἐργατῶν ὀργανώνονται ὑπὸ τὰ πρὶν πάνω σ' ἓνα γενικὸ σχέδιο. Εἶναι ἀναμφισβήτητος ὁ ἀστικός χαρακτήρας τῆς οὐτοπίας: πρῶτο, οἱ μέσες σχολές, σύμφωνα μέ τὸ «σχέδιο» τοῦ κ. Γιουζακόφ, *παραμένουν ταξικά σχολεῖα*. Κι αὐτὸ ὕστερα ἀπ' ὅλα ἐκεῖνα τὰ παχιά λόγια πού ξεστόμισε ὁ κ. Γιουζακόφ «ἐνάντια» στό ταξικὸ σχολεῖο, στό πρῶτο τοῦ ἄρθρου!! Γιά τοὺς εὐπόρους ὑπάρχει ἓνα σχολεῖο, γιά τοὺς ἀπόρους ἄλλο· ἔχεις χρήματα, πλήρωνε τὰ δίδαχτρα, δέν ἔχεις — δούλευε. Κάτι περισσότερο: γιά τοὺς εὐπόρους ἔμεινε, ὅπως εἶδαμε, ὁ «σημερινὸς τύπος». Στίς σημερινές μέσες σχολές, λογουχάρη, τοῦ ὑπουργείου Παιδείας, τὰ δίδαχτρα καλύπτουν μόνον τὰ 28,7% τοῦ συνολικοῦ ποσοῦ τῶν ἐξόδων, τὰ 40,0% τὰ δίνει τὸ δημόσιο ταμεῖο· τὰ 21,8% εἶναι ἐπιχορηγήσεις ἀπὸ διάφορα πρόσωπα, ἰδρύματα καὶ ἑταιρίες· τὰ 3,1% εἶναι τόκοι τοῦ κεφαλαίου καὶ τὰ 6,4% προέρχονται ἀπὸ ἄλλες πηγές («Οἱ παραγωγικὲς δυνάμεις», μέρος XIX, σελ. 36). Συνεπῶς, ὁ κ. Γιουζακόφ *δυνάμωσε ἀκόμα περισσότερο, σέ σύγκριση μέ τὸ σημερινό*, τὸν ταξικὸ χαρακτήρα τῶν μέσων σχολῶν: σύμφωνα μέ τὸ «σχέδιό» τοῦ οἱ εὐποροὶ θὰ πληρώνουν μόνον τὰ 28,7% τῶν διδάχτρων, ἐνῶ οἱ φτωχοὶ θὰ πληρώνουν ὅλα τὰ δίδαχτρα καὶ ἐπιπλέον θὰ τὰ ξεπληρώνουν καὶ μέ δουλιά! Δέν εἶναι καὶ ἄσχημο γιά μιὰ «ναρόντικη» οὐτοπία. Δεύτερο, τὸ σχέδιο προβλέπει τὴ μίσθωση ἐργατῶν ἀπὸ τὸ γυμνάσιο — γιά τὴν περίοδο τοῦ χειμῶνα — ἰδιαίτερα ἀπὸ ἀχτήμονες ἀγρότες. Τρίτο, παραμένει ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὴν πόλη καὶ στό χωριό — αὐτὴ ἡ βάση τοῦ κοινωνικοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας. Ἐφόσον ὁ κ. Γιουζακόφ μπάζει τὴ σχεδιομετρικὴ ὀργάνωση τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας, ἐφόσον γράφει μιὰ «οὐτοπία» γιά τὸ συνδυασμὸ τῆς ἐκπαίδευσης μέ τὴν παραγωγικὴ ἐργασία, — ἡ διατήρηση αὐτῆς τῆς ἀντίθεσης εἶναι ἓνας παραλογισμὸς πού δείχνει ὅτι ὁ συγγραφέας μας δέν ἔχει ἰδέα γιά τὸ ἀντικείμενο, πού ἀνέλαβε νὰ ἐξετάσει. Ἐνάντια σ' αὐτὸ τὸν παραλογισμὸ δέν ἔχουν γράψει μόνον οἱ «δάσκαλοι» τῶν ση-

* «Νόβογε Σλόβο». Ἀπρίλης 1897. Ἐσωτερικὴ ἀνασκόπηση.

μερινῶν μαθητῶν, μά καί οἱ παλιοί οὐτοπιστές, ἀκόμα καί ὁ δικός μας μέγας ρῶσος οὐτοπιστής¹⁵⁸. Τόν κ. Γιουζακόφ δέν τόν νοιάζει γι' αὐτό τό πράγμα! Τέταρτο, — κι αὐτή εἶναι ἡ βαθύτερη αἰτία γιά νά ὀνομαστεῖ ἡ οὐτοπία ἀστική, — δίπλα στήν προσπάθεια τῆς σχεδιομετρικῆς ὀργάνωσης τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει καί ἡ ἐμπορευματική παραγωγή. Τά γυμνάσια παράγουν προϊόντα γιά τήν ἀγορά. Συνεπῶς, τήν κοινωνική παραγωγή θά τή διέπουν οἱ νόμοι τῆς ἀγορᾶς, στούς ὁποίους θά πρέπει νά ὑποτάσσονται καί τά «γυμνάσια»! Τόν κ. Γιουζακόφ δέν τόν νοιάζει γι' αὐτό τό πράγμα! Κι ἀπό ποῦ τό βρήκατε, — θά μᾶς πεῖ ἴσως, — ὅτι τήν παραγωγή θά τή διέπουν κάποιοι νόμοι τῆς ἀγορᾶς; Ὅλα αὐτά εἶναι ἀνοησίες! Τήν παραγωγή δέ θά τή διέπουν κάποιοι νόμοι τῆς ἀγορᾶς, ἀλλά οἱ ἐντολές τῶν κ.κ. διευθυντῶν τῶν γεωργικῶν γυμνασίων. Voilà tout*. — Μιλήσαμε ἤδη γιά τήν καθαρά γραφειοκρατική ὀργάνωση τῶν οὐτοπικῶν γυμνασίων τοῦ κ. Γιουζακόφ. Μποροῦμε νά ἐλπίζουμε ὅτι ἡ «Ἐκπαιδευτική Οὐτοπία» θά προσφέρει χρήσιμη ὑπηρεσία στό ρωσικό ἀναγνωστικό κοινό, δείχνοντάς του πόσο βαθύς εἶναι ὁ «δημοκρατισμός» τῶν σύγχρονων ναρόντικων.

— Δουλοπαροικιακό γνῶρισμα στό «σχέδιο» τοῦ κ. Γιουζακόφ εἶναι ὅτι οἱ ἄποροι ξεπληρώνουν τά δίδαχτρα μέ δουλιά. Ἄν ἓνα σχέδιο αὐτοῦ τοῦ εἶδους τό εἶχε γράψει κάποιος συνεπῆς ἀστός, δέ θά ὑπῆρχε οὔτε ὁ πρῶτος οὔτε ὁ δεύτερος ὄρφος καί τό σχέδιο θά στεκόταν ἀσύγκριτα πιό ψηλά καί θά ἦταν ἀσύγκριτα πιό ὠφέλιμο ἀπό τή ναροντικιστική αὐτή οὐτοπία. Ἡ ξεπληρωμή μέ δουλιά ἀποτελεῖ τήν οἰκονομική οὐσία τοῦ δουλοπαροικιακοῦ συστήματος. Στό κεφαλαιοκρατικό σύστημα ὁ ἄπορος πρέπει νά πωλήσει τήν ἐργατική του δύναμη, γιά ν' ἀγοράσει μέσα ὑπαρξης. Στό δουλοπαροικιακό σύστημα ὁ ἄπορος πρέπει νά ξεπληρώσει μέ δουλιά τά μέσα ὑπαρξης, πού πῆρε ἀπό τόν τσιφλικά. Ἡ ξεπληρωμή μέ δουλιά ἀπαιτεῖ κατανάγκην ἐξαναγκασμό γιά δουλιά, ὄχι πλήρη δικαιώματα γιά κείνον πού ξεπληρώνει μέ δουλιά, ἀπαιτεῖ αὐτό πού ὁ συγγραφέας τοῦ «Κεφαλαίου» τό ὀνόμασε «ansserökonomischer Zwang»** (III, 2, 324)¹⁵⁹. Συνεπῶς, καί στή Ρωσία, ἐφόσον διατηρήθηκε καί διατηρεῖται τό σύστημα τῆς ξεπληρωμῆς μέ δουλιά — ἀπαραίτητο συμπλήρωμά της εἶναι

* — Αὐτό εἶν' ὄλο. Ἡ Σύντ.

** — ἐξωοικονομικός ἐξαναγκασμός. Ἡ Σύντ.

τό γεγονός ὅτι ὁ ἀγρότης δέν ἔχει πλήρη ἀστικά δικαιώματα, τό δέσιμό του μέ τή γῆ, οἱ σωματικές τιμωρίες, τό δικαίωμα νά στέλνεται νά δουλέψει γι' ἄλλον. Ὁ κ. Γιουζακόφ δέν καταλαβαίνει αὐτή τή σύνδεση ἀνάμεσα στήν ξεπληρωμή μέ δουλιὰ καί τήν πλήρη ἔλλειψη δικαιωμάτων, τό αἰσθητήριό του ὅμως σάν «πραχτικοῦ» ἀνθρώπου τοῦ ὑπαγόρευσε ὅτι στίς συνθήκες πού οἱ μαθητές τοῦ γυμνασίου ξεπληρώνουν τά διδάχτρα μέ δουλιὰ δέν πειράζει νά ὀργανωθοῦν ἀναμορφωτικά γυμνάσια γιά κείνους, πού θά τολμοῦσαν ν' ἀποφύγουν τή μόρφωση· ὅτι οἱ μεγάλης ἡλικίας «μαθητές γυμνασίου»-ἐργάτες πρέπει νά παραμείνουν σέ κατάσταση μικρῶν παιδιῶν-μαθητῶν.

Γεννιέται τό ἐρώτημα: τί τοὺς ἤθελε ὁ οὐτοπιστής μας τοὺς πρώτους τρεῖς ὁρόφους τοῦ ἔργου του; Ἄς ἄφηνε μόνο τόν τέταρτο ὄροφο, ὁπότε κανεῖς δέ θά μπορούσε ν' ἀντιτάξει οὔτε μιά λέξη, γιατί ὁ ἄνθρωπος θά ἔλεγε μόνος του ἀνοιχτά καί προκαταβολικά ὅτι γράφει «οὐτοπία»! Μά ἐδῶ ἀκριβῶς προδίνεται ἡ Kleinbürger φύση του. Ἀπό τό ἓνα μέρος, καί ἡ «οὐτοπία» εἶναι καλό πράγμα, κι ἀπό τό ἄλλο, καί ὁ μισθός καθηγητῆ γιά τήν κυρία διανόηση — ἐπίσης δέν εἶναι ἄσχημο πράγμα. Ἀπό τό ἓνα μέρος, «χωρίς κανένα ἐξοδο γιά τό λαό», κι ἀπό τό ἄλλο, ὄχι, ἐσύ ἀδελφάκι μου, πλήρωνε στό ἀκέραιο τοὺς τόκους καί τά χρεωλύσια καί ἐπί πλέον δούλεψε τρία χρονάκια γιά νά ξεπληρώσεις μέ δουλιὰ τά διδάχτρα. Ἀπό τό ἓνα μέρος, πομπώδικες διακηρύξεις γιά τόν κίνδυνο καί τή ζημιὰ πού προκαλεῖ ἡ ταξικὴ διαίρεση, κι ἀπό τό ἄλλο, καθαρὰ ταξικὴ «οὐτοπία». Αὐτές ἀκριβῶς οἱ αἰώνιες ταλαντεύσεις ἀνάμεσα στό παλιό καί στό καινούργιο, αὐτές οἱ παράξενες ἀξιώσεις νά πηδῆσει πάνω ἀπό τό ἴδιο της τό κεφάλι, δηλ. νά σταθεῖ πάνω ἀπό κάθε τάξη, ἀποτελοῦν τήν οὐσία κάθε Kleinbürger κοσμοθεωρίας.

* *

*

Γνωρίζετε, ἀναγνώστη, τό ἔργο τοῦ κ. Σεργκέι Σαράποφ: «Ὁ ρῶσος ἀγρότης νοικοκύρης. Μερικὲς σκέψεις γιά τήν ὀργάνωση τῆς οἰκονομίας στή Ρωσία πάνω σέ καινούργιες ἀρχές» (Δωρεάν παράρτημα τοῦ περιοδικοῦ «Σέβερ»¹⁰⁰ τοῦ 1894), Πετροῦπολη 1894; Θά συστήναμε πολύ στοὺς συνεργάτες τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» γενικά καί στὸν κ. Γιου-

ζακόφ ειδικά νά τό διαβάσουν. Τό πρώτο κεφάλαιό του έχει τόν τίτλο: «Οί ἠθικοί ὄροι τῆς ρωσικῆς οἰκονομίας». Ὁ συγγραφέας ἀναμασάει ἐδῶ ιδέες, πού πλησιάζουν πολύ στό «ναροντικισμό», μιλάει γιά ριζική διαφορά τῆς Ρωσίας ἀπό τή Δύση, γιά ἐπικράτηση στή Δύση ἐνός ψυχροῦ ἐμπορικοῦ ὑπολογισμοῦ, γιά ἔλλειψη ὁποιαδήποτε ἠθικῶν προβλημάτων γιά τά ἐκεῖ ἀφεντικά καί γιά τούς ἐκεῖ ἐργάτες. Ἀντίθετα, στή Ρωσία, χάρη στό γεγονός, ὅτι στό 1861 ἔγινε διανομή τῆς γῆς στους ἀγρότες, «ἡ ὑπαρξή τους ἀπόχτησε ἐντελῶς διαφορετικό σκοπό, ἀπ' ὅ,τι στή Δύση» (8). «Ὁ δικός μας ἀγρότης, πού πῆρέ γῆ, ἀπόχτησε ἀνεξάρτητο σκοπό στή ζωή του». Μέ δυό λόγια, κατοχυρώθηκε ἡ λαϊκή παραγωγή, ὅπως ἐκφράστηκε πολύ πιό παραστατικά ὁ κ. Νικολάι — ον. Ὁ τσιφλικάς μας — συνεχίζει ν' ἀναπτύσσει τή σκέψη του ὁ κ. Σαράποφ — ἐνδιαφέρεται γιά τήν εὐημερία τοῦ ἀγρότη, γιατί ὁ ἴδιος αὐτός ἀγρότης καλλιεργεῖ μέ τά ἐργαλεῖα του τή γῆ τῶν τσιφλικῶν. «Στούς ὑπολογισμούς του (τοῦ τσιφλικᾶ), ἐκτός ἀπό τίς σκέψεις γιά τό ἰδιαίτερο συμφέρον τῆς ἐπιχείρησης, μπαίνει καί τό ἠθικό στοιχεῖο, πιό σωστά, τό ψυχολογικό» (12. Ἡ ὑπογράμμιση εἶναι τοῦ συγγραφέα). Καί ὁ κ. Σαράποφ λέει μέ πάθος (πού δέν ὑστερεῖ ἀπό τό πάθος τοῦ κ. Γιουζακόφ) ὅτι εἶναι ἀδύνατο νά ὑπάρξει σέ μᾶς καπιταλισμός. Σέ μᾶς εἶναι δυνατό νά ὑπάρξει καί χρειάζεται ἀντί τοῦ καπιταλισμοῦ «ἡ συμμαχία ἄρχοντα καί μουζίκου» (τίτλος τοῦ II κεφαλαίου τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Σαράποφ). «Τό νοικοκυριό πρέπει νά στηρίζεται στή στενή ἀλληλεγγύη ἄρχοντα καί μουζίκου» (25): ὁ ἄρχοντας πρέπει νά καλλιεργεῖ τόν πολιτισμό, ἐνῶ ὁ μουζίκος... ἔ, ὁ μουζίκος, φυσικά, πρέπει νά δουλεύει! Καί νά, ὁ κ. Σεργκέι Σαράποφ «ὑστερα ἀπό μακρόχρονα καί βασανιστικά λάθη», πραγματοποίησε ἐπιτέλους στό χτῆμα του «τὴν προαναφερθεμένη ἔνωση τοῦ ἄρχοντα καί τοῦ μουζίκου» (26). Ἐφάρμοσε τήν ὀρθολογική ἀμειψισπορά κτλ. κτλ. κι ἔκλεισε μέ τούς ἀγρότες τήν ἐξῆς συμφωνία: οἱ ἀγρότες παίρνουν ἀπό τό τσιφλικᾶ λειβάδια, βοσκοτόπια καί καλλιεργήσιμη γῆ σὺν τό σπόρο γιά τόσες ντεσιατίνες κτλ. Καί οἱ ἀγρότες ἀναλαβαίνουν τήν ὑποχρέωση νά κάνουν ὅλες τίς δουλιές στό νοικοκυριό τοῦ τσιφλικᾶ (νά μεταφέρουν τήν κοπριά στά χωράφια, νά σκορπίσουν τά φωσφοροῦχα λιπάσματα, νά ὀργώσουν, νά σπείρουν, νά μαζέψουν τή συγκομιδή, νά τήν κουβαλήσουν στήν «ἀποθήκη μου», ν' ἄλωνίσουν κτλ. κτλ. τόσες ντεσιατίνες ἀπό κάθε εἶδος σιτηρῶν)

καί σέ συνέχεια ἀναλαβαίνουν καί νά πληρώσουν στήν ἀρχή 600 ρούβλια, ἔπειτα 800, 850, 1100 καί τέλος 1200 ρούβλια (δηλαδή ἀπό χρόνο σέ χρόνο ἢ πληρωμή αὐξάνει). Ἡ πληρωμή αὐτῶν τῶν χρημάτων γίνεται μέ δόσεις... ἀνάλογα μέ τίς καταβολές τῶν τόκων στήν Τράπεζα τῶν εὐγενῶν (36 καί ἐπὶ). Εἶναι αὐτονόητο πὼς ὁ συγγραφέας εἶναι «ἀπό πεποίθηση ὁπαδὸς τῆς ἀγροτικῆς κοινότητος» (37). Λέμε: «εἶναι αὐτονόητο», γιατί ἂν δέν ὑπῆρχαν οἱ νόμοι, πού δένουν τὸν ἀγρότη στὸν κλῆρο καί κατοχυρώνουν τὸν κλειστό ταξικό χαρακτήρα τῆς ἀγροτικῆς κοινότητος, δέ θά μπορούσαν νά ὑπάρχουν νοικοκυριά αὐτοῦ τοῦ τύπου. Ἡ ἐξασφάλιση τῆς πληρωμῆς τῶν δόσεων ἀπομέρους τῶν ἀγροτῶν συνίσταται γιὰ τὸν κ. Σαράποφ στήν «ἀπαγόρευση νά πουλιοῦνται τὰ ἔτοιμα προϊόντα χωρὶς δική του συμμετοχὴ καί συνεπῶς εἶναι ἀναπόφευχτο ὅλα αὐτὰ νά συγκεντρώνονται καί ν' ἀποθηκεύονται στήν ἀποθήκη του» (36). Ἐπειδὴ θά ἦταν πάρα πολὺ δύσκολο νά εἰσπράττονται οἱ δόσεις ἀπὸ τοὺς φτωχοὺς ἀγρότες, ὁ κ. Σαράποφ ὀργάνωσε τὴν ὑπόθεση ἔτσι ὥστε νά τίς εἰσπράττει ἀπὸ τοὺς πλούσιους ἀγρότες: αὐτοὶ οἱ πλούσιοι ἀγρότες διαλέγουν μόνοι τους μιὰ ομάδα ἀπὸ ἀδύνατους, μπαίνουν ἐπικεφαλῆς αὐτοῦ τοῦ ἀρτέλ (38) καί καταβάλλουν ἀδιαμαρτύρητα τὰ χρήματα στὸν τσιφλικά, γιατί ἀπὸ τὸ φτωχὸ πάντα μποροῦν νά εἰσπράξουν τὰ χρήματα κατὰ τὴν πούληση τῶν προϊόντων (39). «Γιὰ πολλοὺς φτωχοὺς ἀγρότες, ἰδιαιτέρα γιὰ κείνους πού ἔχουν μικρὴ οἰκογένεια, εἶναι πολὺ δύσκολο νά δουλεύουν σέ μένα. Ὑποχρεώνονται νά ἐντείνουν πάρα πολὺ τίς δυνάμεις τους, δέν μποροῦν ὅμως ν' ἀποφύγουν τὴ δουλιὰ, γιατί οἱ ἀγρότες δέ θά δεχτοῦν στὸ κοπάδι τὰ ζῶα ἑνὸς νοικοκύρη, πού κοιτάει νά ξεφύγει. Κι ἐγὼ ἐπίσης δέ θά τὸν δεχτῶ, γιατί μέ ὑποχρεώνουν νά τὸ κάνω οἱ ἀγρότες, κι ἔτσι ὁ φτωχὸς ἀγρότης θέλει δέ θέλει δουλεύει. Αὐτό, βέβαια, εἶναι ἓνα εἶδος καταναγκασμοῦ, ξέρετε ὅμως ποιὸ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα; Ἐνα-δύο χρόνια νοίκιασμα γῆς εἶναι ἀρκετὰ γιὰ νά πληρώσει ὁ φτωχὸς τὰ καθυστερούμενα χρέη στὸ κράτος, νά πάρει πίσω τὰ πράγματα πού εἶχε βάλει ἐνέχυρο, νά βάλει κατὰ μέρος λίγα λεφτουδάκια, νά ξαναφτιάσει τὸ σπίτι του... γιὰ κοίτα! γλύτωσε κιόλας ἀπὸ τὴ φτώχεια» (39). Καί ὁ κ. Σαράποφ «ὑπογραμμίζει μέ περηφάνεια» ὅτι οἱ ἀγρότες «του» (συχνά λέει οἱ «ἀγρότες μου») προοδεύουν, ὅτι αὐτὸς καλλιεργεῖ τὸν πολιτισμὸ, εἰσάγει καί τὸ τριφύλλι, καί τὰ φωσφοροῦχα λιπάσματα, κτλ., ἐνῶ «οἱ ἀγρότες μόνοι τους δέ θά ἔκαναν

τίποτε» (35). «Ταυτόχρονα όλες οι εργασίες πρέπει να γίνονται μ' έντολή και υπόδειξη δική μου. Έγώ διαλέγω τις μέρες για τή σπορά, για τή μεταφορά τής κοπριάς στα χωράφια, για τό θέρο. Όλο τό καλοκαίρι σέ μās σχεδόν ξαναζει ή δουλοπαροικία, έκτός βέβαια, από τις γροθιές και τούς ξυλοδαρμούς στό σταύλο» (σελ. 29).

Όπως βλέπετε, ό άνοιχτόκαρδος νοικοκύρης κ. Σαράποφ είναι λιγάκι πιό ειλικρινής από τό μορφωμένο δημοσιολόγο κ. Γιουζακόφ. Είναι τάχα μεγάλη ή διαφορά ανάμεσα στους τύπους νοικοκυριού στό χτήμα του πρώτου και στήν ούτοπία του δεύτερου; Κι εκεί κι έδώ όλη ή ούσία συνίσταται στήν ξεπληρωμή μέ δουλιά· κι εκεί κι έδώ βλέπουμε *έξαναγκασμό* είτε μέ τήν πίεση τών πλουσίων, πού έξουσιάζουν τήν «κοινότητα», είτε μέ τήν άπειλή νά σέ στείλουν στό άναμορφωτικό γυμνάσιο. — Ό άναγνώστης θά προβάλλει τήν αντίρηση ότι ό κ. Σαράποφ άσκει τό νοικοκυριό από συμφέρον, ένώ οι ύπάλληλοι στήν ούτοπία του κ. Γιουζακόφ άσκουν τό νοικοκυριό από ζήλο για τό γενικό καλό. Συμπαύατι με. Ό κ. Σαράποφ λέει άνοιχτά, ότι άσκει τό νοικοκυριό από ήθικούς λόγους, ότι παραχωρεί τό μισό εισόδημα στους άγρότες κτλ. — και δέν έχουμε ούτε τό δικαίωμα, ούτε λόγους νά τόν πιστέψουμε λιγότερο άπ' ό,τι τόν κ. Γιουζακόφ, πού κι αυτός έξασφάλισε στους ούτοπικούς καθηγητές του μιά καθόλου ούτοπική «προσοδοφόρα θέση». Κι άν κάποιος άλλος τσιφλικάς άκολουθήσει τή συμβουλή του κ. Γιουζακόφ και δώσει τή γή του σ' ένα γεωργικό γυμνάσιο, παίρνοντας από τούς «μαθητές του γυμνασίου» τούς τόκους, πού καταβάλλονται στήν Τράπεζα τών ευγενών («θαυμάσια έξασφαλισμένη ύποθήκη», σύμφωνα μέ τά λόγια του ίδιου του κ. Γιουζακόφ), — θά έξαφανιστεί σχεδόν όλότελα ή διαφορά. Μένει, βέβαια, ή τεράστια διαφορά στα «ζητήματα τής παιδείας», πέστε μου όμως, για όνομα του θεού, μήπως και ό κ. Σεργκέι Σαράποφ δέ θά προτιμούσε νά μισθώνει μορφωμένους εργάτες γής μέ 50 ρούβλια, παρά άμόρφτους μέ 60 ρούβλια;

Και νά, άν ό κ. Μανουήλοφ δέν καταλαβαίνει και τώρα γιατί οι ρώσοι (κι όχι μόνο οι ρώσοι) μαθητές θεωρούν άναγκαίο, για τό συμφέρον τής εργασίας, νά ύποστηρίζουν τούς συνεπείς άστους και τις συνεπείς άστικές ιδέες *ένάντια* στα ύπολείμματα εκείνα του παρελθόντος, πού γεννούν τά νοικοκυριά τών κυρίων Σαράποφ και τις «ούτοπίες» τών κυρίων Γιουζακόφ, — τότε, όμολογούμε, μās είναι δύσκολο άκόμα

καί νά ἐξηγηθοῦμε μ' αὐτόν, γιατί, εἶναι φανερό ὅτι μιᾶμε διαφορετικές γλῶσσες. Ὁ κ. Μανουήλοφ διατυπώνει, ἴσως, τοὺς συλλογισμοὺς του σύμφωνα μέ τήν περίφημη συνταγή τοῦ περίφημου κ. Μιχαηλόβσκι: πρέπει νά παίρνομε τό καλό κι ἀπό κεί κι ἀπό δῶ, ὅπως ἡ νύφη στήν κωμωδία τοῦ Γκόγκολ¹⁶¹ ἤθελε νά πάρει τή μύτη ἑνός ὑποψήφιου γαμπροῦ καί νά τήν κολλήσει στό πηγούνι ἑνός ἄλλου. Ἐμεῖς ὅμως νομίζουμε, ὅτι ἓνας τέτιος συλλογισμός δέν εἶναι παρά ἡ κωμική ἀξίωση ἑνός Kleinbürger νά ὑψωθεῖ πάνω ἀπό τίς συγκεκριμένες τάξεις, πού ἔχουν διαμορφωθεῖ πέρα γιά πέρα στήν πραγματικότητά μας καί ἔχουν καταλάβει μιᾶ πέρα γιά πέρα συγκεκριμένη θέση μέσα στό προτσές τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης, πού συντελεῖται μπροστά στά μάτια μας. Οἱ «οὐτοπίες», πού φυσιολογικά καί ἀναπόφευχτα ξεφυτρώνουν ἀπό παρόμοιους συλλογισμούς, δέν εἶναι πιά κωμικές, ἀλλά βλαβερές, ἰδίως ὅταν ὀδηγοῦν σέ ὑπέρμετρα ἀχαλίνωτες γραφειοκρατικές ἐπινοήσεις. Στή Ρωσία, γιά πολύ εὐνόητους λόγους, τό φαινόμενο αὐτό παρατηριέται πολύ συχνά, δέν περιορίζεται ὅμως μόνο στή Ρωσία. Μέ τό δίκιο του ὁ Ἄντονιο Λαμπριόλα στό ὑπέροχο βιβλίο του «Essais sur la conception matérialiste de l'histoire» (Paris, Giard et Brière 1897)* λέει, ἔχοντας ὑπόψη τήν Πρωσσία, ὅτι στίς βλαβερές μορφές τῶν οὐτοπιῶν, ἐνάντια στίς ὁποῖες πάλαιβαν πρὶν ἀπό μισό αἰῶνα οἱ «δάσκαλοι», προστέθηκε τώρα κι ἄλλη μιᾶ: «ἡ γραφειοκρατική καί φορολογική οὐτοπία, ἡ οὐτοπία τῶν ἡλιθίων» (l'utopie bureaucratique et fiscale, l'utopie de cretins. Page 105, note**).

VII

Κλείνοντας θά ξαναγυρίσουμε στά ζητήματα τῆς παιδείας, ὄχι ὅμως στό βιβλίο τοῦ κ. Γιουζακόφ, πού ἔχει αὐτό τόν τίτλο. Εἶπαμε ἤδη, ὅτι ὁ τίλος αὐτός εἶναι πάρα πολύ πλατύς, γιατί τά ζητήματα τῆς παιδείας δέν περιορίζονται καθόλου στά προβλήματα τοῦ σχολείου, ἡ παιδεία δέν περιορίζεται καθόλου στό σχολεῖο. Ἄν ὁ κ. Γιουζακόφ ἔθετε πραγματικά τά «ζητήματα τῆς παιδείας» ἀπό ἄποψη ἀρχῶν, ἐξετάζοντας τίς σχέσεις ἀνάμεσα στίς διάφορες τάξεις, δέ θά μπορούσε

* —«Δοκίμια γιά τήν ὀλιστική ἀντίληψη τῆς ἱστορίας» (Παρίσι, ἐκδ. Ζιάρ καί Μπριέρ, 1897). Ἡ Σύντ.

** —Σελίδα 105, σημείωση. Ἡ Σύντ.

νά παρακάμψει τό ζήτημα τοῦ ρόλου τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἀνάπτυξης τῆς Ρωσίας στό πρόβλημα τῆς παιδείας τῶν ἐργαζομένων μαζῶν. Τό ζήτημα αὐτό τό ἔθιξε ἕνας ἄλλος συνεργάτης τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτσβο», ὁ κ. Μιχαηλόβσκι, στό τεύχος II τοῦ 1897. Ἐπ' ἀφορμή τὰ λόγια τοῦ κ. Novus, ὅτι ὁ Μάρξ δέ φοβόταν, καί πολύ δικαιολογημένα δέ φοβόταν, νά γράφει «γιά τήν ἠλιθιότητα τῆς ἀγροτικῆς ζωῆς»¹⁶², κι ἔβλεπε τήν ὑπηρεσία, πού προσφέρει ὁ καπιταλισμός καί ἡ ἀστική τάξη στήν «ἐξάλειψη αὐτῆς τῆς ἠλιθιότητος», ὁ κ. Μιχαηλόβσκι γράφει:

«Δέν ξέρω, πού ἀκριβῶς ἔχει γράψει ὁ Μάρξ αὐτά τά βάνουσα (;) λόγια...». Χαρακτηριστική ὁμολογία, πού δείχνει ἄγνοια ἑνός ἀπό τά σπουδαιότερα ἔργα τοῦ Μάρξ (καί συγκεκριμένα τοῦ «Μανιφέστου»)! Ἄκόμα ὁμως πιά χαρακτηριστικά εἶναι τά παρακάτω: «... ὁμως ἀπό πολὺν καιρό εἶναι γνωστό, ὅτι, ἂν ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Μακεδόνας ἦταν μέγας ἥρωας, ὥστόσο δέν ὑπάρχει λόγος νά σπάξει κανεῖς τίς καρέκλες*. Γενικά ὁ Μάρξ δέν πολυδιάλεγε τίς ἐκφράσεις του, καί τό νά τόν μιμεῖται κανεῖς ἀπ' αὐτή τήν ἀποψη θά ἦταν, τό λιγότερο ὄχι ἔξυπνο. Καί πάλι ὁμως εἶμαι βέβαιος (ἀκοῦστε!) ὅτι ἡ προαναφερόμενη ἐκφραση τοῦ Μάρξ εἶναι ἀπλῶς παραξενιά. Κι ἂν ἡ γενιά, πού μαζί μέ τόν κ. Ζλατοβράτσκι βασανίστηκε πάνω στά σύνθετα προβλήματα τῆς ζωῆς τοῦ χωριοῦ, γεύτηκε ἄδικα πολλές πίκρες, πίκρες — ἂν καί διαφορετικές — περιμένουν καί τή γενιά πού διαπαιδαγωγεῖται μέ τό πνεῦμα τῆς περιφρονητικῆς στάσης ἀπέναντι στήν "ἠλιθιότητα τῆς ζωῆς τοῦ χωριοῦ"...» (σελ. 139).

Εἶναι πάρα πολύ χαρακτηριστικό γιά τόν κ. Μιχαηλόβσκι πού δήλωσε ἐπανελημμένα ὅτι συμφωνάει μέ τήν οἰκονομική θεωρία τοῦ Μάρξ, τό ὅτι δέν καταλαβαίνει καθόλου αὐτή τή θεωρία, πράγμα πού τοῦ ἐπιτρέπει νά δηλώνει «μέ βεβαιότητα» ὅτι τά λόγια τοῦ Μάρξ πού παραθέτει ὁ Novus, εἶναι ἀποτελεσμα ἀπλοῦ ἐνθουσιασμοῦ ὁ, ἀπλῶς κακῆς ἐκλογῆς στίς ἐκφράσεις, ἀπλή παραξενιά! Ὁχι, κ. Μιχαηλόβσκι, γελιέστε οἰκτρά. Τά λόγια αὐτά τοῦ Μάρξ δέν εἶναι παραξενιά, ἀλλά ἡ ἐκφραση ἑνός ἀπό τά πιό βασικά καί τά πιό σπουδαῖα γνωρίσματα ὄλης τῆς κοσμοθεωρίας του, καί τῆς θεωρητικῆς καί τῆς πρακτικῆς. Μέ τά λόγια αὐτά ἐκφράζεται καθαρά ἡ ἀνα-

* Πρόκειται γιά ἐκφραση παρμένη ἀπό τόν «Ἐπιθεωρητή» τοῦ Γκόγκολ, μέ τήν ἔννοια ὅτι δέν πρέπει καί νά τό παρακάνει κανεῖς. Σημ. μετ.

γνώριση τοῦ προοδευτικοῦ χαρακτήρα τοῦ προτσές ἀπόσπασης τοῦ πληθυσμοῦ ἀπό τή γεωργία πρὸς τή βιομηχανία, ἀπό τὰ χωριά πρὸς τίς πόλεις, προτσές πού ἀποτελεῖ ἓνα ἀπό τὰ χαρακτηριστικά γνωρίσματα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἀνάπτυξης καί παρατηριέται καί στή Δύση καί στή Ρωσία. Στό ἄρθρο μου «Χαρακτηρισμός τοῦ οἰκονομικοῦ ρωμαντισμοῦ» μίλησα κιόλας γιά τό πόσο σοβαρή σημασία ἔχει αὐτή ἡ ἀποψη τοῦ Μάρξ, πού τήν υἱοθέτησαν ὅλοι οἱ «μαθητές», σέ πόσο χτυπητή ἀντίθεση βρίσκεται πρὸς κάθε λογῆς ρωμαντικές θεωρίες, ἀρχίζοντας ἀπό τό γερο-Σισμόντι καί τελειώνοντας στόν κ. Ν. — ον. Ἐκεῖ ἐπίσης εἶχε τονιστεῖ (σελ. 39¹⁶³) ὅτι ἡ ἀποψη αὐτή διατυπώνεται ἀπολύτως συγκεκριμένα ἀπό τόν Μάρξ καί στό «Κεφάλαιο» (I. Band, 2-te Aufl., S. 527-528*), καθὼς καί ἀπό τόν Ἐνγκελς στό ἔργο του: «Ἡ κατάσταση τῆς ἐργατικῆς τάξης στήν Ἀγγλία»¹⁶⁵. Ἐδῶ μπορεῖ νά προστεθεῖ καί τό ἔργο τοῦ Μάρξ: «Der Achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte» (Hamb. 1885 Cf. S. 98**)***. Καί οἱ δύο αὐτοί συγγραφεῖς ἔχουν ἐκθέσει τόσο λεπτομερειακά τίς γνώμες τους πάνω στό προκείμενο ζήτημα, τίς ἔχουν ἐπαναλάβει τόσο πολλές φορές ξεκινώντας ἀπό τίς πιό διάφορες ἀφορμές, ὥστε μόνο ἀπό τό μυαλό ἑνός ἀνθρώπου, πού δέν ξέρει καθόλου τή θεωρία τους, μποροῦσε νά περάσει ἡ ἰδέα νά χαρακτηρίσει τή λέξη «ἠλιθιότητα» τῆς παραπάνω περικοπῆς ἀπλῶς «βανουσότητα» καί «παραξενιά». Τέλος, ὁ κ. Μιχαηλόβσκι θά μποροῦσε νά θυμηθεῖ ἐπίσης καί τό γεγονός ὅτι ὅλοι οἱ ὀπαδοί αὐτῶν τῶν συγγραφέων πάνω σέ μιὰ σειρά πραχτικά ζητήματα ἔχουν ἐκφραστεῖ πάντα στό πνεῦμα αὐτῆς τῆς θεωρίας, ὑπερασπίζοντας, λχ., τήν πλήρη ἐλευθερία μετακίνησης,

* — I τόμος, 2η ρωσ. ἐκδ., σελ. 527-528¹⁶⁴. Ἡ Σύντ.

** — «Ἡ 18η Μπρυμαίρ τοῦ Λουδοβίκου Βοναπάρτη» (Ἀμβούργο 1885. Πρβλ. τή σελ. 98)¹⁶⁶. Ἡ Σύντ.

*** Ὁ κ. Novus, ἀσφαλῶς, δέν ὑπέθετε ὅτι ὁ κ. Μιχαηλόβσκι ξέρει τόσο λίγο τὰ ἔργα τοῦ Μάρξ, διαφορετικά θά παράθετε ὀλόκληρη τή φράση τοῦ τελευταίου: Die Bourgeoisie hat das Land der Herrschaft der Stadt unterworfen. Sie hat enorme Städte geschaffen, sie hat die Zahl der städtischen Bevölkerung gegenüber der ländlichen in hohem Grade vermehrt und so einen bedeutenden Teil der Bevölkerung dem Idiotismus des Landlebens entzissen. (Ἡ ἀστική τάξη ὑπέταξε τό χωριό στήν κυριαρχία τῆς πόλης. Δημιούργησε τεράστιες πόλεις, αὔξησε σέ μεγάλο βαθμό τόν πληθυσμό τῶν πόλεων σέ σύγκριση μέ τόν πληθυσμό τῆς ὑπαίθρου κι ἔτσι ἀπέσπασε σημαντικὸ μέρος τοῦ πληθυσμοῦ ἀπό τήν ἠλιθιότητα τῆς ἀγροτικῆς ζωῆς. Ἡ Σύντ.).

ἐξεγειρόμενοι ἐνάντια στά σχέδια νά παραχωρηθεῖ στὸν ἐργάτη ἓνα κομματάκι γῆς ἢ ιδιόχρητο σπιτάκι κτλ.

Παρακάτω, στὴν προαναφερόμενη περικοπὴ ὁ κ. Μιχαηλόβσκι κατηγορεῖ τὸν Novus καὶ τοὺς ὁμοϊδεάτες του ὅτι διαπαιδαγωγοῦν τάχα τὴ σημερινή γενιά «στό πνεῦμα τῆς περιφρονητικῆς στάσης ἀπέναντι στὴν ἡλιθιότητα τῆς ἀγροτικῆς ζωῆς». *Αὐτό δὲν εἶναι ἀλήθεια.* Θά ἀξιζε, βέβαια, νά γίνει ἐπίπληξη στοὺς «μαθητές», ἂν κρατοῦσαν «περιφρονητικὴ» στάση ἀπέναντι στὸν τσακισμένο ἀπὸ τὴν φτώχεια καὶ τὴν ἀμορφωσιά κάτοικο τοῦ χωριοῦ, ὅμως ὁ κ. Μιχαηλόβσκι δὲ θά μπορούσε γιὰ κανένα ἀπ' αὐτοὺς ν' ἀποδείξει ὅτι κρατᾶει μιὰ τέτια στάση. Μιλώντας γιὰ «ἡλιθιότητα τῆς ἀγροτικῆς ζωῆς», οἱ μαθητές δείχνουν ταυτόχρονα ποιά διέξοδο ἀπ' αὐτὴ τὴν κατάσταση ἀνοίγει ἢ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ. Θά ἐπανάλαβουμε ὅσα εἰπώθηκαν παραπάνω στό ἄρθρο γιὰ τὸν οικονομικὸ ρωμαντισμό: «Ἐάν ἡ ὑπεροχὴ τῆς πόλης εἶναι ἀναγκαία, τότε μόνο τὸ τράβηγμα τοῦ πληθυσμοῦ στίς πόλεις μπορεῖ νά παραλύσει (καὶ στὴν πραγματικότητα, ὅπως ἀποδείχνει ἡ ἱστορία, παραλύει) τὸ μονόπλευρο χαρακτήρα αὐτῆς τῆς ὑπεροχῆς. Ἐάν ἡ πόλη ξεχωρίζει κατανάγκην, καὶ παίρνει προνομιοῦχα θέση, μόνο ἡ εἰσροή τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ στὴν πόλη, μόνο αὐτὸ τὸ ἀνακάτωμα καὶ ἡ συγχώνευση τοῦ γεωργικοῦ καὶ τοῦ μὴ γεωργικοῦ πληθυσμοῦ μπορεῖ νά βγάλει τὸν ἀγροτικὸ πληθυσμὸ ἀπὸ τὴν κατάσταση ἀδυναμίας. Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, ἀπαντώντας στίς ἀντιδραστικὲς κλάψεις καὶ στά ἀντιδραστικὰ μοιρολόγια τῶν ρωμαντικῶν, ἡ νεότατη θεωρία δείχνει πῶς ἀκριβῶς ἡ προσέγγιση αὐτῆ τῶν συνθηκῶν ζωῆς τοῦ γεωργικοῦ καὶ μὴ γεωργικοῦ πληθυσμοῦ δημιουργεῖ τοὺς ὁδούς γιὰ τὴν ἐξάλειψη τῆς ἀντίθεσης ἀνάμεσα στὴν πόλη καὶ στό χωριό»*.

Αὐτὸ δὲν εἶναι καθόλου περιφρονητικὴ στάση ἀπέναντι στὴν «ἡλιθιότητα τῆς ἀγροτικῆς ζωῆς», ἀλλὰ ἐπιθυμία νά βρεθεῖ διέξοδος ἀπ' αὐτὴ. Ἐὰν τίς ἀντιλήψεις αὐτές βγαίνει μόνο ἡ «περιφρονητικὴ στάση» ἀπέναντι στίς θεωρίες πού προτείνουν «ν' ἀναζητηθοῦν δρόμοι γιὰ τὴν πατρίδα», ἀντί ν' ἀναζητεῖται ἡ διέξοδος στό *δοσμένο* δρόμο καὶ στὴν παράπερα πορεία του.

Ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στοὺς ναρόντικους καὶ στοὺς «μαθητές» στό ζήτημα τῆς σημασίας τοῦ προτσῆς τῆς ἀπόσπασης

* Βλ. σὲ τοῦτο τὸν τόμο, σελ. 235. Ἡ Σύντ.

τοῦ πληθυσμοῦ ἀπὸ τῆ γεωργίας πρὸς τῆ βιομηχανία δέ συνίσταται μόνο στή θεωρητικὴ διαφωνία ἀρχῶν καὶ στή διαφορετικὴ ἐκτίμηση τῶν γεγονότων τῆς ρωσικῆς ἱστορίας καὶ τῆς ρωσικῆς πραγματικότητος, ἀλλὰ καὶ στή λύση τῶν *πραχτικῶν ζητημάτων*, πού συνδέονται μ' αὐτὸ τὸ προτσές. Οἱ «μαθητές», φυσικά, ἐπιμένουν στὴν ἀνάγκη νὰ καταργηθοῦν ὅλοι οἱ παλιωμένοι περιορισμοὶ στή μετακίνηση καὶ μετοίκηση τῶν ἀγροτῶν ἀπὸ τὰ χωριά στὶς πόλεις, ἐνῶ οἱ ναρόντικοι εἴτε ὑπερασπίζουν ἀνοιχτὰ αὐτοὺς τοὺς περιορισμοὺς, εἴτε ἀποφεύγουν προσεχτικὰ τὸ ζήτημα αὐτῶν τῶν περιορισμῶν (κι αὐτὸ στὴν πράξη καταλήγει στὴν ἴδια ὑπεράσπιση). Ὁ κ. Μανουήλοφ θὰ μπορούσε καὶ μ' αὐτὸ τὸ παράδειγμα νὰ ξεκαθαρίσει μέσα του τὸ καταπληχτικὸ γι' αὐτὸν περιστατικὸ, ὅτι οἱ «μαθητές» τάσσονται ἀλληλέγγυοι μὲ τοὺς ἐκπροσώπους τῆς ἀστικῆς τάξης. Ἐνας συνεπὴς ἀστός θὰ εἶναι πάντα ὑπὲρ τῆς κατάργησης τῶν προαναφερομένων περιορισμῶν στή μετακίνηση, ἐνῶ γιὰ τὸν ἐργάτη αὐτὴ τὴν κατάργηση τὴν ἐπιβάλλει τὸ πιὸ ζωτικὸ συμφέρον του. Συνεπῶς, ἡ ἀλληλεγγύη μεταξύ τους εἶναι πέρα γιὰ πέρα φυσικὴ κι ἀναπόφευχτῆ. Ἀντίθετα, γιὰ τοὺς γαιοχτήμονες (μικροὺς καὶ μεγάλους, μαζί καὶ γιὰ τοὺς μουζίκους νοικοκυρέους) δέ συμφέρει αὐτὸ τὸ προτσές τῆς ἀπόσπασης τοῦ πληθυσμοῦ πρὸς τῆ βιομηχανία καὶ προσπαθοῦν ἐπίμονα νὰ τὸ ἀνακόψουν, βοηθούμενοι ἀπὸ τὶς θεωρίες τῶν κ.κ. ναρόντικων.

Τελειώνουμε: στὸ πολὺ σοβαρὸ πρόβλημα τῆς ἀπόσπασης τοῦ πληθυσμοῦ ἀπὸ τῆ γεωργία, πού ἐπιφέρει ὁ καπιταλισμὸς, ὁ κ. Μιχαηλόβσκι ἔδειξε ὅτι δέν καταλαβαίνει καθόλου τὶς θεωρίες τοῦ Μάρξ, καὶ παρέκαμψε, μὲ φράσεις πού δέ λένε τίποτα, τὶς ἀντίστοιχες διαφωνίες ἀνάμεσα στοὺς ρώσους «μαθητές» καὶ στοὺς ναρόντικους τόσο στὰ θεωρητικὰ, ὅσο καὶ στὰ πραχτικὰ σημεῖα.

ΠΟΙΑ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΑΠΑΡΝΟΥΜΑΣΤΕ;

*Γράφηκε στην έξοδα στα τέλη
του 1897*

*Πρωτοδημοσιεύθηκε τό 1898 στη
συλλογή: Βλαντίμιρ Ίλιν.
«Οικονομικές μελέτες και άρθρα».
Πετρούπολη*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό κεί-
μενο τῆς συλλογῆς*

11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100

Στό περιοδικό «Ρούσκογε Μπογκάτσβο», τεύχος 10 του 1897, ὁ κ. Μιχαηλόβσκι ἀναμεταδίδοντας μιά κρίση τοῦ κ. Μίνσκι γιά τούς «διαλεχτικούς ὕλιστές» γράφει τά παρακάτω: «αὐτός (ὁ κ. Μίνσκι) θά πρέπει νά ξέρει ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὐτοί δέ θέλουν νά βρίσκονται σέ καμιά σύνδεση διαδοχῆς μέ τό παρελθόν καί ἀπαρνοῦνται κατηγορηματικά τήν κληρονομιά» (σελ. 179), δηλ. «τήν κληρονομιά τῆς περιόδου 1860 - 1880», πού τήν ἀπαρνήθηκε ἐπίσημα τό 1891 ὁ κ. Β. Ρόζα-νοφ στήν ἐφημερίδα «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι» (σελ. 178).

Στήν κρίση αὐτή τοῦ κ. Μιχαηλόβσκι γιά τούς «ρώσους μαθητές» ὑπάρχει μεγάλη δόση ἀπάτης. Εἶναι ἀλήθεια, ὅτι ὁ κ. Μιχαηλόβσκι δέν εἶναι ὁ μοναδικός καί πρωτότυπος δημιουργός αὐτῆς τῆς ἀπάτης ὅτι «οἱ ρῶσοι μαθητές ἀπαρνοῦνται τήν κληρονομιά», — τήν ἐπαναλαβαίνουν ἐδῶ καί πολύν καιρό σχεδόν ὅλοι οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ φιλελευθερο-ναροντικιστικοῦ τύπου στήν πολεμική τους ἐνάντια στούς «μαθητές». Ἄπ' ὅ,τι θυμᾶμαι, ὁ κ. Μιχαηλόβσκι, ὅταν ἄρχισε τό λυσσασμένο πόλεμο ἐνάντια στούς «μαθητές», δέν εἶχε ἀκόμα σκεφτεῖ αὐτή τήν ἀπάτη, πού τήν εἶχαν ἐπινοήσει ἄλλοι πρὶν ἄπ' αὐτόν. Μετά θεώρησε ἀναγκαῖο-νά τήν ἀρπάξει κι αὐτήν. Ὅσο οἱ «μαθητές» ἀνέπτυσσαν παραπέρα τίς ἀπόψεις τους στή ρωσική φιλολογία, ὅσο πῶ λεπτομερειακά καί πῶ ἐπισταμένα διατύπωναν τίς γνώμες τους πάνω σέ μιά ὁλόκληρη σειρά θεωρητικά καί πραχτικά ζητήματα, τόσο πῶ σπάνια μποροῦσε νά συναντήσῃ κανεῖς στὸν ἐχθρικό τύπο οὐσιαστική ἀντίρρηση ὅσον ἀφορᾷ τά βασικά σημεῖα τῆς νέας κατεύθυνσης, ὅσον ἀφορᾷ τίς ἀντιλήψεις πού παραδέχονται τήν προοδευτικότητα τοῦ ρωσικοῦ καπιταλισμοῦ, θεωροῦν ἀνόητη τῇ ναροντικιστική ἐξιδανίκευση τοῦ μικροπαραγωγοῦ, καί ὑποστηρίζουν ὅτι εἶναι ἀνάγκη ν' ἀναζητηθεῖ στά ὕλικά συμφέροντα τῶν διάφορων τάξεων τῆς ρωσικῆς κοινωνίας ἡ ἐξή-

γηση σχετικά μέ τά ρεύματα τής κοινωνικής σκέψης καί τούς νομικούς καί πολιτικούς θεσμούς. Ἀποσιωποῦσαν τά βασικά αὐτά σημεῖα, προτιμοῦσαν καί προτιμοῦν νά μή μιᾶνε γι' αὐτά, σέ ἀντιστάθμισμα ὅμως σκαρώνονταν ὄλο καί περισσό-τερες ἐπινοήσεις μέ σκοπό νά δυσφημίσουν τή νέα κατεύθυνση. Μιά ἀπ' αὐτές τίς ἐπινοήσεις, τίς «κακές ἐπινοήσεις», εἶναι καί τούτη ἡ συνηθισμένη φράση ὅτι «οἱ ῥῶσοι μαθητές, ἀπαρνοῦνται τήν κληρονομιά», ὅτι ξεκόβουν ἀπό τίς καλύτερες παραδόσεις τής καλύτερης, τής πρωτοπόρας μερίδας τής ρωσικῆς κοινωνίας, ὅτι κόβουν τά δημοκρατικά νήματα κτλ. κτλ., κι ὅπως ἀλλιῶς κι ἂν τό διατύπωναν αὐτό. Τό γεγονός ὅτι παρόμοιες φράσεις κυκλοφοροῦν σέ ἐξαιρετικά πλατιά κλίμακα μᾶς ὑποχρεώνει νά τίς ἀναλύσουμε λεπτομερειακά καί νά τίς ἀναιρέσουμε. Γιά νά μήν ἀποδειχθεῖ ἡ ἔκθεσή μας ἀστήριχτη, θ' ἀρχίσουμε ἀπό ἕναν ἱστορικο-φιλολογικό παραλληλισμό ἀνάμεσα σέ δύο «δημοσιολόγους τοῦ χωριοῦ», πού τούς παίρνουμε γιά νά δόσουμε τό χαρακτηρισμό τής «κληρονομιάς». Διατυπώνουμε τήν ἐπιφύλαξη ὅτι περιορίζομαστε ἀποκλειστικά στά οἰκονομικά καί δημοσιολογικά προβλήματα, ὅτι ἀπ' ὄλη τήν «κληρονομιά» ἐξετάζουμε μόνο αὐτά καί ἀφήνουμε κατά μέρος τά φιλοσοφικά, φιλολογικά, αἰσθητικά προβλήματα κτλ.

I. ΕΝΑΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΕΚΠΡΟΣΩΠΟΥΣ ΤΗΣ «ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ»

Πρὶν ἀπό τριάντα χρόνια, τό 1867, στό περιοδικό «Ὁτέτσεστβενιγε Ζαπίσκυ»¹⁶⁷ ἀρχισαν νά δημοσιεύονται οἱ δημοσιολογικές μελέτες τοῦ Σκάλντιν μέ τόν τίτλο: «Στίς ἀπόμερες ἐπαρχίες καί στήν πρωτεύουσα». Οἱ μελέτες αὐτές δημοσιεύονταν ἐπί τρία χρόνια, ἀπό τό 1867 ὡς τό 1869. Τό 1870 ὁ συγγραφέας τίς συγκέντρωσε ὅλες μαζί καί τίς ἔβγαλε σέ χωριστό βιβλίο μέ τόν ἴδιο τίτλο*. Τό διάβασμα αὐτοῦ τοῦ βιβλίου, πού σήμερα ἔχει σχεδόν ξεχαστεῖ, εἶναι ἐξαιρετικά διδαχτικό σχετικά μέ τό ζήτημα πού μᾶς ἐνδιαφέρει, δηλ. σχετικά μέ τό ζήτημα τής στάσης τῶν ἐκπροσώπων τής «κληρονομιάς» ἀπέναντι στούς ναρόντικους καί στούς «ῥώσους μα-

* Σκάλντιν. «Στίς ἀπόμερες ἐπαρχίες καί στήν πρωτεύουσα», Πετρούπολη 1870 (σελ. 451). Δέν εἴχαμε τή δυνατότητα νά βροῦμε τό «Ὁτέτσεστβενιγε Ζαπίσκυ» ἐκείνης τής περιόδου καί χρησιμοποίησαμε μόνο αὐτό τό βιβλίο¹⁶⁸.

θητές». Ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου εἶναι ἀκατάλληλος. Ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας τὸ πρόσεξε καὶ ἐξηγεῖ στὸν πρόλογο τοῦ βιβλίου του, ὅτι τὸ θέμα του εἶναι ἡ στάση τῆς «πρωτεύουσας» ἀπέναντι στοῦ «χωριό», δηλ. δημοσιολογικὲς μελέτες γιὰ τὸ χωριό, καὶ ὅτι δὲν ἔχει τὴν πρόθεση νὰ μιλήσει εἰδικά γιὰ τὴν πρωτεύουσα. Δηλαδή, ἴσως καὶ νὰ εἶχε τὴν πρόθεση, μὰ τὸ βρίσκει ἀκατάλληλο: ὡς δύναμαι — οὐ βούλομαι, ὡς δέ βούλομαι — οὐ δύναμαι* — ὁ Σκάλντιν ἀναφέρει τὰ λόγια ἐνός ἑλληνα συγγραφέα, γιὰ νὰ ἐξηγήσει γιατί βρίσκει ἀκατάλληλο αὐτὸ τὸ πράγμα.

Θὰ δόσουμε μιὰ σύντομη ἔκθεση τῶν ἀπόψεων τοῦ Σκάλντιν.

Θ' ἀρχίσουμε ἀπὸ τὴν ἀγροτικὴ μεταρύθμιση¹⁰⁹, — ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀφετηρία, στὴν ὁποία πρέπει ἀναπόφευχτα ν' ἀνατρέχει κι ὡς τὰ σήμερα ἀκόμα ὁποῖος θέλει νὰ ἐκθέσει τίς γενικὲς του ἀντιλήψεις γιὰ τὰ οἰκονομικὰ καὶ τὰ δημοσιονομικὰ ζητήματα. Στὸ βιβλίο τοῦ Σκάλντιν ἀφιερώνεται πάρα πολὺς χώρος στοῦ ἀγροτικὸ ζήτημα. Ὁ Σκάλντιν ἦταν ἴσως ὁ πρῶτος συγγραφέας πού, στηριζόμενος σὲ πλούσια στοιχεῖα καὶ σὲ μιὰ λεπτομερειακὴ ἐξέταση ὅλης τῆς ζωῆς τοῦ χωριοῦ, ἔδειξε συστηματικὰ τὴν ἄθλια κατάσταση τῶν ἀγροτῶν μετὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς μεταρύθμισης, τὴ χειροτέρευση τῆς ζωῆς τους, τίς καινούργιες μορφές οἰκονομικῆς, νομικῆς καὶ κοινωνικῆς τους ἐξάρτησης, μὲ λίγα λόγια, ἔδειξε ὅλα ἐκεῖνα πού ἀπὸ τότε τόσο ἐπισταμένα καὶ λεπτομερειακὰ ἔδειξαν καὶ ἀπέδειξαν οἱ πολυάριθμοι ἔρευνοι καὶ περιγραφές. Τώρα ὅλες αὐτὲς οἱ ἀλήθειες δὲν εἶναι κάτι τὸ καινούργιο. Τότε ὄχι μόνον ἦταν καινούργιες, ἀλλὰ προκαλοῦσαν καὶ δυσπιστία στὴ φιλελεύθερη κοινωνία, πού φοβόταν μήπως πίσω ἀπ' αὐτὲς τίς ὑποδείξεις σχετικὰ μὲ τίς λεγόμενες «ἐλλείψεις τῆς μεταρύθμισης» κρύβεται ἡ καταδίκη τῆς καὶ μιὰ συγκαλυμμένη δουλοπαροικία. Τὸ ἐνδιαφέρον πού παρουσιάζουν οἱ ἀπόψεις τοῦ Σκάλντιν μεγαλώνει ἀκόμα περισσότερο ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ συγγραφέας ζοῦσε στὴν ἐποχὴ τῆς μεταρύθμισης (ἴσως μάλιστα νὰ πῆρε μέρος καὶ σ' αὐτὴν. Δὲν ἔχουμε στὴ διάθεσή μας κανενὸς εἶδους ἱστορικο-φιλολογικὲς πληροφορίες καὶ βιογραφικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸν Σκάλντιν). Οἱ ἀπόψεις του στηρίζονται, συνεπῶς, στὴν ἄμεση παρακολούθηση καὶ τῆς τοτινῆς «πρωτεύουσας» καὶ τοῦ τοτινοῦ «χωριοῦ», κι ὄχι στὴ

* Ἑλληνικά στοῦ πρωτότυπο. Σημ. μετ.

μελέτη μέσα στο γραφείο ενός ύλικου παρμένου από τὰ βιβλία.

Στις απόψεις του Σκάλντιν γιά τήν αγροτική μεταρύθμιση πριν ἀπ' ὄλα τραβᾷ τήν προσοχή του σύγχρονου ἀναγνώστη, πού εἶναι συνηθισμένος ν' ἀκούει τὰ γλυκερά παραμύθια τῶν ναρόντικων πάνω στό θέμα αὐτό, ἡ ἐξαιρετική *εὐθυκρισία* του συγγραφέα. Ὁ Σκάλντιν βλέπει τή μεταρύθμιση χωρίς καμιά αὐταπάτη, χωρίς καμιά ἐξιδανίκευση, τή βλέπει σάν μιᾶ συναλλαγή ἀνάμεσα σέ δύο πλευρές, τούς τσιφλικάδες καί τούς ἀγρότες, πού χρησιμοποιοῦσαν ὡς τὰ τότε τή γῆ ἀπό κοινού μέ ὀρισμένους ὄρους καί τώρα πιά τὰ μοίρασαν, ὅποτε μέ τή μοιρασιά αὐτή ἄλλαξε καί ἡ νομική θέση καί τῶν δύο πλευρῶν. Ὁ παράγοντας πού καθόρισε τόν τρόπο αὐτῆς τῆς μοιρασιάς καί τό μέγεθος τῆς μερίδας πού πήρε ἡ κάθε πλευρά, ἦταν τὰ συμφέροντα τῶν δύο πλευρῶν. Τά συμφέροντα αὐτά καθόριζαν τίς ἐπιδιώξεις καί τῶν δύο πλευρῶν, καί ἡ δυνατότητα πού εἶχε ἡ μιᾶ πλευρά νά συμμετέχει ἄμεσα στήν ἴδια τή μεταρύθμιση καί στήν πραχτική ἐπεξεργασία τῶν διάφορων προβλημάτων πού συνδέονταν μέ τήν ἐφαρμογή της καθόρισε, ἀνάμεσα σ' ἄλλα, τήν ὑπεροχή τῆς μιᾶς πλευράς. Ἔτσι ἀκριβῶς καταλαβαίνει ὁ Σκάλντιν τή μεταρύθμιση. Στό κύριο πρόβλημα τῆς μεταρύθμισης, στούς κλήρους καί τίς πληρωμές, ὁ Σκάλντιν στέκει πολύ λεπτομερειακά καί στίς μελέτες του ἐπανέρχεται ἐπανειλημμένα σ' αὐτά. (Τό βιβλίο του Σκάλντιν περιλαβαίνει 11 μελέτες μέ αὐτοτελές περιεχόμενο καί ὡς πρός τή μορφή τους θυμίζουν ὀρισμένα γράμματα ἀπό τό χωριό. Ἡ πρώτη μελέτη χρονολογεῖται ἀπό τό 1866, ἡ τελευταία ἀπό τό 1869). Φυσικά, γιά τούς λεγόμενους ἀγρότες «μέ λιγοστή γῆ» ὁ σημερινός ἀναγνώστης δέ θά βρεῖ τίποτα τό καινούργιο στό βιβλίο του Σκάλντιν, γιά τὰ τέλη ὁμως τῆς δεκαετίας 1860-1870 τὰ στοιχεῖα του ἦταν καί καινούργια, καί πολύτιμα. Δέ θ' ἀρχίσουμε, βέβαια, νά τὰ ἐπαναλαβαίνουμε, θά σημειώσουμε ἀπλῶς τήν ἰδιομορφία του χαρακτηρισμοῦ, πού δίνει ὁ Σκάλντιν στό φαινόμενο, — ἰδιομορφία πού τόν κάνει νά ὑπερέχει ἀπέναντι στούς ναρόντικους. Ὁ Σκάλντιν δέ μιλά γιά τή «λιγοστή γῆ», ἀλλά γιά τίς «πάρα πολύ σημαντικές περικοπές πού ἔγιναν στούς κλήρους τῶν ἀγροτῶν» (σελ. 213, τό ἴδιο στή σελ. 214 καί σέ πολλές ἄλλες πρβλ. τόν τίτλο τῆς III μελέτης), γιά τό ὅτι οἱ μεγαλύτεροι κλήροι, πού καθόριζαν τὰ διατάγματα ἀποδειχτήκαν μικρότεροι ἀπό τούς κλήρους πού ὑπῆρχαν (σελ. 257), παρα-

θέτοντας, ανάμεσα στ' άλλα, εξαιρετικά χαρακτηριστικές και κλασικές κρίσεις τῶν ἀγροτῶν γι' αὐτὴ τὴν πλευρὰ τῆς μεταρρύθμισης*. Οἱ ἐξηγήσεις καὶ τὰ ἐπιχειρήματα πού φέρνει ὁ Σκάλντιν σχετικά μέ τό γεγονός αὐτό εἶναι ἐξαιρετικά λεπτομερειακά, δυνατά, ἀκόμα καί σέ ἔντονο ὕφος γιά ἓνα συγγραφέα γενικά ἐξαιρετικά μετριοπαθῆ, συνετό καί, κρίνοντας ἀπό τίς γενικές του ἀντιλήψεις, ἀναμφισβήτητα ἀστό. Συνεπῶς, χτυποῦσε πολύ δυνατά στά μάτια τό φαινόμενο αὐτό, ἐφόσον γι' αὐτό μιλάει μέ τόσο ἔντονο ὕφος ἀκόμα κι ἓνας συγγραφέας σάν τόν Σκάλντιν. Γιά τό βάρος τῶν πληρωμῶν ὁ Σκάλντιν μιλάει ἐπίσης ἐξαιρετικά ἔντονα καί ἐμπεριστατωμένα καί ἀποδείχνει τίς θέσεις του μ' ἓνα σωρό στοιχεῖα. «Οἱ ὑπέρογκοι φόροι, — διαβάζουμε στόν ὑπότιτλο τῆς III μελέτης (1867) — εἶναι ἡ κύρια αἰτία τῆς φτώχειας τους (τῶν ἀγροτῶν)» καί ὁ Σκάλντιν δείχνει ὅτι οἱ φόροι εἶναι μεγαλύτεροι ἀπό τό εἰσόδημα τῶν ἀγροτῶν ἀπό τή γῆ, παραθέτει ἀπό τίς «Ἔργασίες τῆς φορολογικῆς ἐπιτροπῆς» στοιχεῖα γιά τὴν κατανομή τῶν φόρων, πού εἰσπράττονται στή Ρωσία ἀπό τίς ἀνώτερες καί ἀπό τίς κατώτερες τάξεις, καί μάλιστα ἀποδειχεται ὅτι στίς κατώτερες τάξεις ἀναλογοῦν τά 76% ὄλων τῶν φόρων καί στίς ἀνώτερες τά 17%, ἐνῶ στή Δυτικῇ Εὐρώπῃ ἡ ἀναλογία εἶναι παντοῦ ἀσύγκριτα πιό εὐνοϊκῇ γιά τίς κατώτερες τάξεις. Στόν ὑπότιτλο τῆς VII μελέτης (1868) διαβάζουμε: «Οἱ ὑπέρογκες χρηματικές ὑποχρεώσεις ἀποτελοῦν μιά ἀπό τίς κύριες αἰτίες τῆς φτώχειας τῶν ἀγροτῶν» καί ὁ συγγραφέας δείχνει πῶς οἱ καινούργιες συνθήκες ζωῆς ἀπαίτησαν ἀμέσως ἀπό τόν ἀγρότη χρήματα, χρήματα καί πάλι χρήματα, πῶς στό «Διάταγμα» πάρθηκε σάν κανόνας ν' ἀποζημιώνονται οἱ τσιφλικάδες καί γιά τὴν κατάργηση τῆς δουλοπαροικίας (252), πῶς τό μέγεθος τοῦ γεώμορου εἶχε καθοριστεῖ «μέ βάση τίς αὐθεντικές πληροφορίες, πού ἔδωσαν οἱ τσιφλικάδες, οἱ διαχειριστές καί οἱ ἐπιστάτες τους, δηλ. μέ βάση στοιχεῖα ἐντελῶς ἀuthαίρετα πού δέν ἦταν οὔτε κατά

* «Τῆ γῆ μας αὐτός (ἡ ὑπογράμμιση εἶναι τοῦ συγγραφέα) τὴν περιέκοψε τόσο, πού δέν μπορούμε νά ζήσουμε χωρὶς αὐτὴ τὴ γῆ, πού μᾶς περιέκοψε ἀπ' ὅλες τίς πλευρὲς μᾶς περιτριγύρισε μέ τὰ χωράφια του, ἔτσι πού δέν ἔχουμε ἀπὸ πού νά περάσουμε τὰ ζῶα μας καί τώρα πλήρωνε γιά τόν κλῆρο ξεχωριστά καί γιά τὴν περικομμένη γῆ ἐπίσης ξεχωριστά, ὅσα ζητήσῃ». «Τί καλύτερευση τῆς ζωῆς εἶν' αὐτή! —μοῦ ἔλεγε ἓνας ἐγγράμματος καί πολύπειρος μουζίκος ἀπὸ τοὺς πρῶν κολήγους,— τό γεώμορο ἔμεινε ὅπως ἦταν, ἐνῶ τῆ γῆ μας τὴν περικόψανε».

τό ελάχιστο αξιόπιστα» (255), και γιαυτό τά μέσα γεώμορα, πού καθόρισαν οί επιτροπές, αποδείχτηκαν μεγαλύτερα από τά πραγματικά μέσα γεώμορα. «Στό βάρος τῶν φόρων προστέθηκε ακόμα και τό γεγονός ὅτι οί ἀγρότες ἔχασαν τή γῆ πού χρησιμοποιοῦσαν ἐπί αἰῶνες» (258). «Ἄν ἡ ἐκτίμηση τῆς γῆς γιά τήν ἔξαγορά δέν εἶχε γίνει μέ βάση τήν κεφαλαιοποίηση τοῦ γεώμορου, ἀλλά σύμφωνα μέ τήν πραγματική τῆς ἀξία στήν ἐποχή τῆς ἀπελευθέρωσης, τότε ἡ ἔξαγορά θά μπορούσε νά γίνει πολύ εὐκόλα και δέ θά χρειαζόταν καθόλου ἡ συνδρομή τῆς κυβέρνησης, οὔτε ἡ ἐκδοση πιστωτικῶν γραμματίων» (264). «Ἡ ἔξαγορά, πού θά ἔπρεπε, σύμφωνα μέ τό πνεῦμα τοῦ Διατάγματος τῆς 19 τοῦ Φλεβάρη, νά διευκολύνει τοὺς ἀγρότες και νά ὀλοκληρώσει τό ἔργο τῆς καλυτέρευσης τῆς ζωῆς τους, στήν πραγματικότητα μετατρέπεται συχνά σέ ακόμα μεγαλύτερη καταπίεσή τους» (269). Δίνουμε ὅλες αὐτές τίς περικοπές — πού αὐτές καθαυτές δέν παρουσιάζουν μεγάλο ἐνδιαφέρον και ἐνμέρει ἔχουν παλιώσει, — γιά νά δείξουμε πόσο ἔντονα ἐκφραζόταν ὑπέρ τῶν συμφερόντων τῶν ἀγροτῶν ἕνας συγγραφέας, πού κρατᾶ ἐχθρική στάση ἀπέναντι στήν κοινότητα και σέ πάρα πολλά ζητήματα ἔχει ἐκφραστεῖ σάν πραγματικός μαγχεστριανός. Εἶναι πολύ διδαχτικό νά σημειώσουμε τήν ὀλοκληρωτική σύμπτωση ὄλων σχεδόν τῶν ὀφέλιμων και μῆ ἀντιδραστικῶν θέσεων τοῦ ναροντικισμοῦ μέ τίς θέσεις αὐτοῦ τοῦ μαγχεστριανοῦ. Εἶναι αὐτονόητο, ὅτι ὁ Σκάλντιν, ἔχοντας αὐτές τίς ἀπόψεις γιά τή μεταρύθμιση, δέν μπορούσε μέ κανένα τρόπο ν' ἀσχολεῖται μέ τή γλυκερή ἐξιδανίκευσή τῆς, στήν ὁποία ἐπιδίδονταν κι ἐξακολουθοῦν νά ἐπιδίδονται οἱ ναρόντικοι, λέγοντας ὅτι ἡ μεταρύθμιση καθιέρωσε τή λαϊκή παραγωγή, ὅτι ἦταν ἀνώτερη ἀπό τίς ἀγροτικές μεταρρυθμίσεις τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, ὅτι ἔκανε τή Ρωσία ἕνα εἶδος *tabula rasa** κτλ. Ὁ Σκάλντιν ὄχι μόνο δέν ἔλεγε και δέν μπορούσε νά λέει κάτι τό παρόμοιο, μά ακόμα ἔλεγε ἀπροκάλυπτα ὅτι στή χώρα μας ἡ ἀγροτική μεταρύθμιση πραγματοποιήθηκε μέ ὄρους λιγότερο εὐνοϊκοὺς γιά τοὺς ἀγρότες, ὅτι ἔφερε λιγότερο ὄφελος ἀπ' ὅτι ἔφερε στή Δύση. «Τό ζήτημα θά μῆπει ἀνοιχτά, — ἔγραφε ὁ Σκάλντιν, — ἂν ρωτήσουμε τόν ἑαυτό μας: γιατί οἱ καλές συνέπειες τῆς ἀπελευθέρωσης δέν ἐκδηλώθηκαν σέ μᾶς μέ τήν ἴδια ταχύτητα και προ-

* — ἄγραφος χάρτης. Ἡ Σύντ.

οδευτική άνοδο, όπως έκδηλώθηκαν, λχ., στην Πρωσσία και Σαξονία στην πρώτη εικοσιπενταετία του αιώνα μας;» (221). «Στην Πρωσσία, όπως και σ' όλη τή Γερμανία, δέν εξαγοράζονταν οί κληροί των άγροτών, πού προπολλού είχαν άναγνωριστεί από τό νόμο σάν ιδιοχτησία τους, αλλά οί άναγκαστικές ύποχρεώσεις των άγροτών άπέναντι στους τσιφλικάδες» (272).

Άπό τήν εκτίμηση τής οικονομικής πλευράς τής μεταρρύθμισης, πού κάνει ό Σκάλντιν, ως περάσουμε στή νομική. Ό Σκάλντιν είναι άσπονδος έχθρός τής άλληλέγγυας ευθύνης, του συστήματος των διαβατηρίων και τής πατριαρχικής έξουσίας τής άγροτικής «κοινότητας» (και τής μικροαστικής κοινωνίας) πάνω στά μέλη της. Στην ΙΙΙ μελέτη (1867) επιμένει στην κατάργηση τής άλληλέγγυας ευθύνης, του κεφαλικού φόρου και του συστήματος των διαβατηρίων, στην ανάγκη ενός έξισωτικού φόρου περιουσίας, στην αντικατάσταση των διαβατηρίων μέ πιστοποιητικά χορηγούμενα δωρεάν και επ' άόριστον. «Φόρος στά διαβατήρια για τό έξωτερικό τής πατρίδας δέν ύπάρχει σέ κανένα άλλο πολιτισμένο κράτος» (109). Είναι γνωστό ότι ό φόρος αυτός καταργήθηκε μόλις τό 1897. Στόν τίτλο τής ΙV μελέτης διαβάζουμε: «ή αυθαιρεσία των άγροτικών κοινοτήτων και των δημοτικών συμβουλίων κατά τήν άποστολή των διαβατηρίων και τήν είσπραξη των φόρων από τους άπόντες φορολογούμενους...». «Η άλληλέγγυα ευθύνη είναι ένας βαρύς ζυγός πού πρέπει νά τόν σέρνουν οί ευσυνείδητοι και καλοί νοικοκυρέοι εξαιτίας των άργόσχολων και των άκαμάτηδων» (126). Ό Σκάλντιν θέλει νά αποδόσει τή διαφοροποίηση τής άγροτιάς, πού παρατηρούνταν από τότε κιόλας, στις προσωπικές ιδιότητες αυτών πού ανεβαίνουν κι αυτών πού ξεπέφτουν. — Ό συγγραφέας περιγράφει λεπτομερειακά τίς δυσκολίες πού συναντούν οί άγρότες πού ζουνε στην Πετρούπολη για νά πάρουν διαβατήρια και νά τά παρατείνουν, και αντικρούει τήν αντίρηση εκείνων πού θά πουν: «δόξα τό θεό, πού όλη αυτή ή μάζα των άκτημόνων άγροτών δέν πολιτογραφήθηκε στις πόλεις, δέν αύξησε τόν αριθμό των κατοίκων των πόλεων πού δέν έχουν άκίνητη περιουσία...» (130). «Η βάρβαρη άλληλέγγυα ευθύνη...» (131)... «Γεννιέται τό έρώτημα: μπορεί νά όνομάσει κανείς ελεύθερους πολίτες τους άνθρωπος, πού βρίσκονται σ' αυτή τήν

κατάσταση; Δέν είναι καί αὐτοί — glebae adscripti;»* (132). Ρίχνουν τό φταιξιμο στήν ἀγροτική μεταρύθμιση. «Μήπως ὁμως φταίει ἡ ἀγροτική μεταρύθμιση γιά τό ὅτι ἡ νομοθεσία, ἀπελευθερώνοντας τόν ἀγρότη ἀπό τά δουλοπαροικιακά δεσμά τοῦ τσιφλικᾶ, δέν πρόβλεπε τίποτε γιά νά τόν ἀπαλλάξει ἀπό τά δουλοπαροικιακά δεσμά τῆς κοινότητας καί τοῦ τόπου τῆς πολιτογράφησής του... Ποῦ εἶναι τά γνωρίσματα τῆς ἐλευθερίας τοῦ πολίτη, τῆ στιγμῆ πού ὁ ἀγρότης δέν εἶναι ἐλεύθερος νά διαλέξει οὔτε τόν τόπο διαμονῆς του, οὔτε τό εἶδος τῶν ἀσχολιῶν του;» (132). Τόν ἀγρότη μας ὁ Σκάλντιν τόν ὀνομάζει πάρα πολύ σωστά καί εὐστοχα «προλετάριο μέ μόνιμο τόπο διαμονῆς» (231)**. Στόν τίτλο τῆς VIII μελέτης (1868) διαβάζουμε: «Τό δέσιμο τῶν ἀγροτῶν στίς κοινότητες καί στούς κλήρους τους ἐμποδίζει τήν καλύτερευση τῆς ζωῆς τους... Ἐμπόδιο γιά τήν ἀνάπτυξη τῶν πλανοδίων βιοτεχνικῶν ἐπαγγελμάτων». «Δίπλα στήν ἀμάθεια τῶν ἀγροτῶν καί στήν καταπίεσή τους μέ τούς προοδευτικά αὐξανόμενους φόρους μιά ἀπό τίς αἰτίες πού ἀνακόπτουν τήν ἀνάπτυξη τῆς ἐργασίας τῶν ἀγροτῶν, συνεπῶς, καί τῆς εὐημερίας τῶν ἀγροτῶν, εἶναι τό δέσιμο τῶν ἀγροτῶν στίς κοινότητες καί στούς κλήρους τους. Τό γεγονός ὅτι δένονται τά ἐργατικά χέρια σ' ἕναν τόπο καί δεσμεύεται ἡ ἀγροτική κοινότητα μέ ἀδιάρηχτους δεσμούς ἀποτελεῖ ἤδη ἕναν αὐτόν καθαντόν, ἐξαιρετικά ἀσύμφορο ὄρο γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς ἐργασίας, τῆς ἀτομικῆς ἐπιχειρηματικότητας καί τῆς μικρῆς γαιοκτησίας» (284). «Οἱ δεμένοι στούς κλήρους καί στίς κοινότητες ἀγρότες, πού στεροῦνται τῆ δυνατότητα νά χρησιμοποιοῦν τήν ἐργασία τους ἐκεῖ ὅπου εἶναι πῶ παραγωγική καί πῶ προσοδοφόρα γι' αὐ-

* Ἀγρότες τῆς ἀρχαίας ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, πού ἦταν δεμένοι μέ τά κομμάτια γῆς, ἀπό τά ὅποια δέν μποροῦσαν νά φύγουν, ὅσο ἄνονα κι ἄν ἦταν αὐτά τά κομμάτια γῆς. *Ἡ Σύντ.*

** Ὁ Σκάλντιν εἰδείξε πολύ λεπτομερειακά τήν ὀρθότητα ὄχι μόνο τοῦ πρώτου, ἀλλά καί τοῦ δευτέρου μέρους αὐτοῦ τοῦ ὀρισμοῦ (προλετάριος). Στίς μελέτες του διαθέτει μεγάλο μέρος στήν περιγραφή τῆς ἐξαρτημένης θέσης τῶν ἀγροτῶν καί τῆς ἀνέχειάς τους, στήν περιγραφή τῆς δύσκολης κατάστασης τῶν ἐργατῶν γῆς, στήν «περιγραφή τῆς πείνας τοῦ 1868» (τίτλος τῆς V μελέτης) καί τῶν διάφορων μορφῶν ὑποδούλωσης καί ταπείνωσης τοῦ ἀγρότη. Καί στή δεκαετία 1860-1870, ὅπως καί στή δεκαετία 1890-1900, ὅπῃρχαν ἄνθρωποι πού δέ μιλοῦσαν γιά τήν πείνα καί ἀρνοῦνταν ὅτι ὑπάρχει πείνα. Ὁ Σκάλντιν ἐξεγείρεται μέ ἀγανάχτηση ἐναντίον τους. Φυσικά θά ἦταν περιττό νά παραθέσουμε λεπτομερειακά ἀποσπάσματα σχετικά μ' αὐτό τό ζήτημα.

τούς, λές κι έχουν ἀπολιθωθεί στή στενάχωρη, ζωώδικη, μή παραγωγική μορφή ζωής, στήν ὁποία πέρασαν ἀπό τά χέρια τῆς δουλοπαροικίας» (285). Συνεπῶς, ὁ συγγραφέας βλέπει αὐτά τά ζητήματα τῆς ἀγροτικῆς ζωῆς ἀπό καθαρά ἀστική ἄποψη, ὅμως, παρά τό γεγονός αὐτό (πιό σωστά: ἀκριβῶς χάρη σ' αὐτό), ἐκτιμᾷ πάρα πολύ σωστά τή ζημιὰ πού φέρνει σ' ὄλη τήν κοινωνική ἀνάπτυξη καί στούς ἴδιους τούς ἀγρότες τό δέσιμο τῶν ἀγροτῶν. Ἡ ζημιὰ αὐτή ἐκδηλώνεται, μέ ἰδιαίτερη δύναμη (θά προσθέσουμε ἐμεῖς), στίς κατώτατες ὁμάδες τῆς ἀγροτιᾶς, στό προλεταριάτο τοῦ χωριοῦ. Ὁ Σκάλντιν λέει πολύ εὐστοχα: «εἶναι ὑπέροχη ἢ φροντίδα τοῦ νόμου γιά νά μή μείνουν οἱ ἀγρότες χωρίς γῆ· δέν πρέπει ὅμως νά ξεχνᾶμε ὅτι οἱ ἴδιοι ἀγρότες φροντίζουν γι' αὐτό τό πράγμα σέ ἀσύγκριτα μεγαλύτερο βαθμό ἀπό ὁποιοδήποτε νομοθέτη» (286). «Ἐκτός ἀπό τό δέσιμο τῶν ἀγροτῶν στούς κληρικούς καί στίς κοινότητές τους, ἀκόμα καί οἱ προσωρινές ἀπομακρύνσεις τους ἀπό τό χωριό γιά μεροκάματα, συνδέονται μ' ἓνα σωρό περιορισμούς καί ἔξοδα, ἐξαιτίας τῆς ἀλληλεγγύης εὐθύνης καί τοῦ συστήματος τῶν διαβατηρίων» (298). «Κατά τή γνώμη μου, γιά πάρα πολλούς ἀγρότες θά βρισκόνταν μιὰ διέξοδος ἀπό τή σημερινή δύσκολη κατάσταση, ἂν εἶχαν παρθεῖ... μέτρα, πού νά διευκολύνουν τούς ἀγρότες νά παραιτηθοῦν ἀπό τή γῆ» (294). Ἐδῶ ὁ Σκάλντιν ἐκφράζει μιὰ εὐχή ριζικά ἀντίθετη πρὸς τά σχέδια τῶν ναρόντικων, πού ὄλα τους καταλήγουν στό ἀντίθετο: στήν ἐδραίωση τῆς κοινότητας, στό ἀμεταβίβαστο τῶν κλήρων κτλ. Ἀπό τότε ἓνα σωρό γεγονότα ἔχουν ἀποδείξει πέρα γιά πέρα ὅτι ὁ Σκάλντιν εἶχε ἀπόλυτα δίκιο: τό γεγονός ὅτι οἱ ἀγρότες ἐξακολουθοῦν νά μένουν δεμένοι μέ τή γῆ καί ὁ κλειστός φεουδαρχικός χαρακτήρας τῆς ἀγροτικῆς κοινότητας ἀπλῶς χειροτερεύει τήν κατάσταση τοῦ ἀγροτικοῦ προλεταριάτου καί παρεμποδίζει τήν οἰκονομική ἀνάπτυξη τῆς χώρας, χωρίς νά εἶναι καθόλου σέ θέση νά ὑπερασπίσει τόν «προλετάριο μέ μόνιμο τόπο διαμονῆς» ἀπό τίς χειρότερες μορφές ὑποδούλωσης καί ἐξάρτησης, ἀπό τή μέγιστη πτώση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας καί τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου.

Ἀπό τίς παραπάνω περικοπές ὁ ἀναγνώστης μπόρεσε κιόλας νά δεῖ, ὅτι ὁ Σκάλντιν εἶναι ἐχθρός τῆς κοινότητας. Ἐξεγείρεται ἐναντία στήν κοινότητα καί τά ξαναμοιράσματα ξεκινώντας ἀπό τήν ἄποψη τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, τοῦ ἐπιχειρηματικοῦ πνεύματος κτλ. (σελ. 142 καί ἐπόμε.). Στούς

υπερασπιστές της κοινότητας ο Σκάλντιν προβάλλει την αντίρρηση, ότι πέρασε ή εποχή του «προαιώνιου έθιμικού δικαίου»: «Σ' όλες τις χώρες, στο βαθμό που οι κάτοικοι του χωριού πλησίαζαν στο πολιτισμένο περιβάλλον, τό έθιμικό δίκαιο έχανε την πρωτόγονη καθαρότητά του, χαλνούσε καί παραμορφωνόταν. Τό ίδιο φαινόμενο παρατηριέται καί σέ μās: ή έξουσία της κοινότητας μετατρέπεται σιγά-σιγά σέ έξουσία τών παρασίτων καί τών γραφιάδων του χωριού κι αντί νά περιφρουρεί την προσωπικότητα του αγρότη, πέφτει πάνω του σάν βαρύς ζυγός» (143) — παρατήρηση πολύ σωστή, που μέσα σ' αυτά τά 30 χρόνια επιβεβαιώθηκε από άπειρα γεγονότα. «Η πατριαρχική οικογένεια, ή κοινοτική γαιοκτησία, τό έθιμικό δίκαιο», κατά τή γνώμη του Σκάλντιν, έχουν καταδικαστεί όριστικά από την ιστορία. «Εκείνοι, που θά επιθυμούσαν νά κρατήσουν για πάντα στή χώρα μας αυτά τά άξιοσέβαστα μνημεία τών περασμένων αιώνων άποδειχουν έτσι πώς είναι περισσότερο ίκανοί νά ένθουσιάζονται από την ιδέα, παρά νά έμβαθύνουν στην πραγματικότητα καί νά καταλαβαίνουν την άσυγκράτητη πορεία της ιστορίας» (162), καί ο Σκάλντιν προσθέτει σ' αυτή την πραγματικά σωστή παρατήρηση — πυρινούς μαγχεστριανούς φιλιππικούς. «Η κοινοτική χρησιμοποίηση της γής, — λέει σ' άλλο σημείο, — βάζει τόν κάθε αγρότη σέ δουλική έξάρτηση άπ' όλη την κοινωνία» (222). Κι έτσι, ή άπόλυτη έχθρότητα άπέναντι στην κοινότητα από καθαρά άστική άποψη συνδυάζεται στον Σκάλντιν μέ τή συνεπή υπεράσπιση τών συμφερόντων τών αγροτών. Ο Σκάλντιν δέ συνδέει καθόλου την έχθρότητα άπέναντι στην κοινότητα μέ τά άνόητα σχέδια της βίαιης έκμηδένισης της κοινότητας καί της βίαιης εισαγωγής του ενός ή του άλλου συστήματος γαιοκτησίας, — σχέδια που σκαρώνουν συνήθως οι σημερινοί αντίπαλοι της κοινότητας, που είναι υπέρ της βίαιης επέμβασης στην αγροτική ζωή καί τάσσονται ένάντια στην κοινότητα, χωρίς νά ξεκινούν καθόλου από την άποψη τών συμφερόντων τών αγροτών. Άπεναντίας, ο Σκάλντιν διαμαρτύρεται έντονα έπειδή τόν συγκαταλέγουν στους όπαδούς της «βίαιης έκμηδένισης της κοινοτικής χρησιμοποίησης της γής» (144). «Τό Διάταγμα της 19 του Φλεβάρη, — λέει, — αφήνει πολύ φρόνιμα έλεύθερους τούς αγρότες... νά περάσουν... από την κοινοτική χρησιμοποίηση της γής στην οικογενειακή. Πράγματι, κανένας εκτός από τούς ίδιους τούς αγρότες δέν μπορεί νά καθορίσει ακριβώς τή στιγμή που θά

γίνει τό πέραςμα αὐτό». Συνεπῶς, ὁ Σκάλντιν εἶναι ἐχθρός τῆς κοινότητος μόνο μέ τήν ἔννοια ὅτι ἡ κοινότητα περιορίζει τήν οἰκονομική ἀνάπτυξη, τήν ἔξοδο τῶν ἀγροτῶν ἀπό τήν κοινότητα, τήν παραίτηση ἀπό τή γῆ, δηλ. μέ τήν ἴδια ἔννοια πού εἶναι σήμερα ἐναντίον της καί οἱ «ῥῶσοι μαθητές» ἡ ἐχθρότητα αὐτή δέν ἔχει τίποτα τό κοινό μέ τήν ὑπεράσπιση τῶν ἰδιοτελῶν συμφερόντων τῶν τσιφλικάδων, μέ τήν ὑπεράσπιση τῶν ὑπολειμμάτων καί τοῦ πνεύματος τῆς δουλοπαροικίας, μέ τήν ὑπεράσπιση τῆς ἐπέμβασης στή ζωή τῶν ἀγροτῶν. Εἶναι ἐξαιρετικά σπουδαῖο νά ἔχει κανεῖς ὑπόψη του αὐτή τή διαφορά, γιατί οἱ σημερινοί ναρόντικοι, πού συνήθισαν νά βλέπουν τοὺς ἐχθροὺς τῆς κοινότητος μόνο στό στρατόπεδο τῆς «Μοσκόβκιγε Βέντομοστι» κτλ., προσποιούνται πολύ πρόθυμα ὅτι δέν καταλαβαίνουν μίαν ἄλλη ἐχθρότητα ἀπέναντι στήν κοινότητα.

Ἡ γενική ἄποψη τοῦ Σκάλντιν γιά τίς αἰτίες τῆς ἄθλιας κατάστασης τῶν ἀγροτῶν συνοψίζεται στό ὅτι ὅλες αὐτές οἱ αἰτίες πρέπει νά ἀναζητηθοῦν στά ὑπολείματα τῆς δουλοπαροικίας. Ὁ Σκάλντιν, ἀφοῦ περιέγραψε τήν πείνα τοῦ 1868, παρατηρεῖ πῶς οἱ φεουδάρχες ἀναφέρουν μέ χαιρεκακία τήν πείνα αὐτή καί τήν ἀποδίδουν στή διαφθορά τῶν ἀγροτῶν, στήν κατάργηση τῆς κηδεμονίας ἀπομέρους τῶν τσιφλικάδων κτλ. Ὁ Σκάλντιν ἐξεγείρεται μέ πάθος ἐνάντια στίς ἀπόψεις αὐτές. «Οἱ αἰτίες τῆς φτώχειας τῶν ἀγροτῶν — λέει — ἔχουν κληρονομηθεῖ ἀπό τή δουλοπαροικία (212), καί δέν εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς κατάργησής της· πρόκειται γιά τίς γενικές ἐκεῖνες αἰτίες, πού κρατοῦν τήν πλειοψηφία τῶν ἀγροτῶν μας σέ κατάσταση παρόμοια μέ τήν κατάσταση τοῦ προλεταριάτου», καί ὁ Σκάλντιν ἐπαναλαβαίνει τίς πύ πάνω κρίσεις γιά τή μεταρύθμιση. Εἶναι ἀνόητο νά ἐπιτίθεται κανεῖς ἐνάντια στά οἰκογενειακά μοιράσματα: «Κι ἂν ἀκόμα τά μοιράσματα αὐτά προξενοῦν προσωρινή ζημιά στά ὕλικά συμφέροντα τῶν ἀγροτῶν, σέ ἀντιστάθμισμα σώζουν τήν προσωπική τους ἐλευθερία καί τήν ἠθική ἀξιοπρέπεια τῆς ἀγροτικῆς οἰκογένειας, δηλ. τά ἀνώτερα ἐκεῖνα ἀγαθά τοῦ ἀνθρώπου, χωρίς τά ὁποῖα εἶναι ἀδύνατες ὁποιοσδήποτε ἐπιτυχίες στόν τομέα τῆς συνείδησης τῶν δικαιωμάτων καί ὑποχρεώσεων τοῦ πολίτη» (217), καί ὁ Σκάλντιν τονίζει δικαιολογημένα τ' ἀληθινά αἷτια τῆς ἐκστρατείας ἐνάντια στά μοιράσματα: «πολλοὶ τσιφλικάδες ὑπερβάλλουν ἐξαιρετικά τή ζημιά, πού προέρχεται ἀπό τά μοιράσματα καί ἀποδίδουν σ' αὐτά καθῶς καί στό

μεθύσι όλες τις συνέπειες τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης αἰτίας τῆς φτώχειας τῶν ἀγροτῶν, αἰτίες πού δέ θέλουν νά τις παραδεχτοῦν οἱ τσιφλικάδες» (218). Σέ ὄσους λένε ὅτι τώρα γράφουν πολλά γιά τή φτώχεια τῶν ἀγροτῶν, ἐνῶ πρῶτα δέν ἔγραφαν καί ὅτι συνεπῶς ἡ κατάσταση τῶν ἀγροτῶν ἔχει χειροτερέψει, ὁ Σκάλντιν ἀπαντάει: «Γιά νά μπορεῖ κανεῖς, συγκρίνοντας τή σημερινή κατάσταση τῶν ἀγροτῶν μέ τήν προηγούμενη, νά κρίνει τ' ἀποτελέσματα τῆς ἀπελευθέρωσης ἀπό τήν ἐξουσία τῶν τσιφλικάδων, θά ἔπρεπε, ἀκόμα στήν περίοδο τῆς κυριαρχίας τῆς δουλοπαροικίας, νά εἶχαν περικοπεῖ οἱ ἀγροτικοί κληροῖ ἔτσι ὅπως περικόπηκαν τώρα, νά εἶχαν φορτώσει στούς ἀγρότες όλες ἐκεῖνες τις ὑποχρεώσεις πού ἔκαναν τήν ἐμφάνισή τους μόνο μετά τήν ἀπελευθέρωση, καί κατόπιν νά δεῖ πῶς θά ἄντεχαν οἱ δουλοπάροικοι ἀγρότες σ' αὐτή τήν κατάσταση» (219). Πρόκειται γιά ἕνα πάρα πολύ χαρακτηριστικό καί σπουδαῖο γνώρισμα τῶν ἀπόψεων τοῦ Σκάλντιν, ὅτι όλες τις αἰτίες τῆς χειροτέρευσης τῆς κατάστασης τῶν ἀγροτῶν τις ἀποδίδει στά ὑπολείμματα τῆς δουλοπαροικίας πού ἄφησε σάν κληρονομιά τήν ξεπληρωμή μέ δουλιά, τά δοσίματα, τά ὀτρεῖκι, τήν ἔλλειψη δικαιωμάτων τοῦ ἀτόμου καί τό μόνιμο τόπο διαμονῆς τῶν ἀγροτῶν. Ὁ Σκάλντιν ὄχι μόνο δέ βλέπει ὅτι τά αἷτια τῆς φτώχειας τῶν ἀγροτῶν μπορεῖ νά ὀφείλονται στό ἴδιο τό σύστημα τῶν νέων κοινωνικο-οικονομικῶν σχέσεων, στό ἴδιο τό σύστημα τῆς οἰκονομίας μετά τή μεταρύθμιση, ἀλλά καί ἀποκλείει ἀπολύτως μιᾶ τέτια σκέψη, πιστεύοντας βαθιά ὅτι μέ τήν πλήρη κατάργηση ὄλων αὐτῶν τῶν ὑπολειμμάτων τῆς δουλοπαροικίας θά ἐπέλθει γενική εὐημερία. Ἡ ἄποψή του εἶναι ἀκριβῶς ἀρνητική: παραμερίστε τά ἐμπόδια ἀπό τό δρόμο τῆς ἐλεύθερης ἀνάπτυξης τῆς ἀγροτιᾶς, παραμερίστε τά δεσμά, πού κληρονομήθηκαν ἀπό τή δουλοπαροικία, κι ὄλα θά πᾶνε καλύτερα στόν καλύτερο ἀπό τούς δυνατούς κόσμους. «Ἀπομέρους τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, — λέει ὁ Σκάλντιν, — ἐδῶ (δηλ. ἀπέναντι στήν ἀγροτιᾶ) δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει παρά μόνο ἕνας δρόμος: νά παραμεριστοῦν βαθμιαῖα καί σταθερά οἱ αἰτίες, πού ὀδήγησαν τόν ἀγρότη μας στή σημερινή του ἀποβλάκωση καί φτώχεια καί δέν τοῦ δίνουν τή δυνατότητα νά σηκωθεῖ καί νά σταθεῖ στά πόδια του» (224, ἡ ὑπογράμμιση εἶναι δική μου). Εἶναι ἐξαιρετικά χαρακτηριστική ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη ἡ ἀπάντηση τοῦ Σκάλντιν σέ ὄσους ὑπερασπίζου τήν «κοινότητα» (δηλ. τό δέσιμο τῶν ἀγροτῶν στίς κοινότητες καί στούς κλήρους), λέγοντας πῶς διαφορετικά

«θά σχηματιστεί ένα αγροτικό προλεταριάτο». «Ἡ ἀντίρρηση αὐτή, — λέει ὁ Σκάλντιν, — πέφτει μόνη της, ὅταν θυμηθοῦμε πόσο ἀπέραντες ἐκτάσεις γῆς μένουν στή χώρα μας ἀχρησιμοποίητες, ἐπειδή δέ βρίσκονται ἐργατικά χέρια. Ἄν ὁ νόμος δέ θά περιορίζει σέ μᾶς τή φυσιολογική κατανομή τῶν ἐργατικῶν δυνάμεων, τότε στή Ρωσία πραγματικοί προλετάριοι μποροῦν νά εἶναι μόνο οἱ ἄνθρωποι πού εἶναι ζητιάνοι ἐξ ἐπαγγέλματος ἢ οἱ ἀθεράπευτα χαλασμένοι καί μέθυσοι» (144) — χαρακτηριστική ἀποψη τῶν οἰκονομολόγων καί τῶν «διαφωτιστῶν» τοῦ XVIII αἰῶνα, πού πίστευαν ὅτι ἡ κατάργηση τῆς δουλοπαροικίας καί ὄλων τῶν ὑπολειμμάτων της θά δημιουργήσει στή γῆ ἕνα βασίλειο γενικῆς εὐημερίας. — Ὁ ναρόντικος, ἀσφαλῶς, θά ἔβλεπε ἀφ' ὑψηλοῦ τόν Σκάλντιν καί θά ἔλεγε ὅτι εἶναι ἀπλῶς ἕνας ἀστός. — Καί φυσικά, ὁ Σκάλντιν εἶναι ἀστός, εἶναι ὅμως ἐκπρόσωπος τῆς προοδευτικῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας, πού στή θέση της ὁ ναρόντικος βάζει μικροαστική, σέ πάρα πολλά σημεῖα ἀντιδραστική ἰδεολογία. Καί τά πραχτικά καί πραγματικά συμφέροντα τῶν ἀγροτῶν, πού συμπίπτανε καί συμπίπτουν μέ τίς ἀπαιτήσεις ὅλης τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης, αὐτός ὁ «ἀστός» ἤξερε νά τά ὑπερασπίζει πολύ καλύτερα ἀπό τό ναρόντικο*!

Γιά νά τελειώσουμε τό χαρακτηρισμό τῶν ἀπόψεων τοῦ Σκάλντιν, θά προσθέσουμε, ὅτι εἶναι ἀντίπαλος τῶν κλειστῶν τάξεων, ὑπερασπιστής τῆς ἐνιαίας δικαιοσύνης γιά ὅλες τίς τάξεις, ὅτι συμπαθεῖ «στή θεωρία» τήν τοπική διοίκηση χωρίς κλειστές τάξεις, εἶναι ἔνθερος ὀπαδός τῆς λαϊκῆς ἐκπαίδευσης, ἰδιαίτερα τῆς γενικῆς, ὀπαδός τῆς αὐτοδιοίκησης καί τῶν θεσμῶν τῶν ζέμστρο, ὀπαδός τῆς πλατιάς ἀγροτικῆς πίστεως, ἰδιαίτερα τῆς μικρῆς, γιατί ὑπάρχει μεγάλη ζήτηση γιά ἀγορά γῆς ἀπομέρους τῶν ἀγροτῶν. Ὁ «μαγχεστριανός» ἐκδηλώνεται κι ἐδῶ: ὁ Σκάλντιν λέει, λχ., ὅτι οἱ τράπεζες τῶν ζέμστρο καί τῶν πόλεων εἶναι «πατριαρχική ἢ πρωτόγονη μορφή τραπεζῶν», πού πρέπει νά παραχωρήσει τή θέση της στίς ἰδιωτικές τράπεζες, πού ἔχουν «ὄλα τά πλεονεχτήματα»

* Καί ἀντίθετα: ὄλα τά προοδευτικά πραχτικά μέτρα, πού συναντοῦμε στούς ναρόντικους, ὡς πρός τό περιεχόμενό τους εἶναι πέρα γιά πέρα ἀστικά, δηλ. ὠφελοῦν ἀκριβῶς τήν κεφαλαιοκρατική κι ὄχι μιᾶ ὀποιαδήποτε ἄλλη ἀνάπτυξη. Μόνο μικροαστοί θά μποροῦσαν νά ἐπινοήσουν τή θεωρία ὅτι τάχα ἡ ἐπέκταση τῆς ἀγροτικῆς γαιοκτησίας, ἡ ἐλάττωση τῶν φόρων, οἱ μετοικήσεις, ἡ πίστη, ἡ ἀνοδος τῆς τεχνικῆς, ἡ ρύθμιση τῆς πούλησης καί ἄλλα μέτρα ἐξυπηρετοῦν κάποια «λαϊκή παραγωγή».

(80). «Ἡ ἀναζωογόνηση τῆς βιομηχανικῆς καί ἐμπορικῆς δράσης στίς ἐπαρχίες μας» μπορεῖ νά δώσει ἀξία στή γῆ (71) κλπ.

Ἄς συνοψίσουμε. Τόν Σκάλντιν, κρίνοντας ἀπό τό χαρακτήρα τῶν ἀντιλήψεων του, μποροῦμε νά τόν ὀνομάσουμε ἀστό διαφωτιστή. Οἱ ἀπόψεις του θυμίζουν πάρα πολύ τίς ἀπόψεις τῶν οἰκονομολόγων τοῦ XVIII αἰῶνα (ἐννοεῖται μέ τήν ἀντίστοιχη διάθλασή τους μέσα ἀπό τό πρίσμα τῶν ρωσικῶν συνθηκῶν), καί ὁ γενικός «διαφωτιστικός» χαρακτήρας τῆς «κληρονομιάς» τῆς δεκαετίας 1860-1870 ἐκφράζεται ἀπ' αὐτόν ἀρκετά ζωηρά. Ὅπως τούς διαφωτιστές τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, ὅπως τήν πλειονότητα τῶν δημοσιολόγων τῆς δεκαετίας 1860-1870, ἔτσι καί τόν Σκάλντιν τόν κατέχει μιὰ ἀπέραντη ἐχθρότητα ἀπέναντι στή δουλοπαροικία, ἀπέναντι *σ' ὅλα τά ἐπακόλουθά* τῆς στόν οἰκονομικό, κοινωνικό καί νομικό τομέα. Αὐτό εἶναι τό πρῶτο χαρακτηριστικό γνώρισμα τοῦ «διαφωτιστή». Τό δεύτερο χαρακτηριστικό γνώρισμα — κοινό γιά ὄλους τούς ῥώσους διαφωτιστές — εἶναι ἡ ἐνθερμη ὑπεράσπιση τῆς παιδείας, τῆς αὐτοδιοίκησης, τῆς ἐλευθερίας, τῶν εὐρωπαϊκῶν μορφῶν ζωῆς καί γενικά τοῦ ὀλόπλευρου ἐξευρωπαϊσμοῦ τῆς Ρωσίας. Τέλος, τό τρίτο χαρακτηριστικό γνώρισμα τοῦ «διαφωτιστή» εἶναι ἡ ὑπεράσπιση τῶν συμφερόντων τῶν λαϊκῶν μαζῶν, κυρίως τῶν ἀγροτῶν (πού δέν εἶχαν ἀκόμα ἀπελευθερωθεῖ πέρα γιά πέρα ἢ μόλις ἀπελευθερώνονταν στήν ἐποχή τῶν διαφωτιστῶν), ἡ εἰλικρινής πίστη, ὅτι ἡ κατάργηση τῆς δουλοπαροικίας καί τῶν ὑπολειμμάτων τῆς θά φέροι τή γενική εὐημερία καί ἡ εἰλικρινής ἐπιθυμία νά συντελέσει σ' αὐτό τό πράγμα. Αὐτά τά τρία γνωρίσματα ἀποτελοῦν καί τήν οὐσία ἐκείνου πού ὀνομάζουν σέ μᾶς «κληρονομιά τῆς δεκαετίας 1860-1870», κι ἔχει σπουδαία σημασία νά ὑπογραμμίσουμε ὅτι *δέν ὑπάρχει τίποτε τό ναροντικιστικό σ' αὐτή τήν κληρονομιά*. Ὑπάρχουν στή Ρωσία ἀρκετοί συγγραφεῖς πού παρουσιάζουν, κρίνοντας ἀπό τίς ἀπόψεις τους, τά πιό πάνω γνωρίσματα καί δέν εἶχαν ποτέ τίποτε τό κοινό μέ τό ναροντικισμό. Ὅταν ὑπάρχουν στήν κοσμοαντίληψη ἑνός συγγραφέα αὐτά τά γνωρίσματα, πάντα καί ὄλοι τόν θεωροῦν ἄνθρωπο πού «διατήρησε τίς παραδόσεις τῆς δεκαετίας 1860-1870», ἐντελῶς ἀνεξάρτητα ἀπό τή στάση του ἀπέναντι στό ναροντικισμό. Κανένας δέ θά διανοηθεῖ, βέβαια, νά πεί ὅτι ὁ κ. Μ. Στασιουλέβιτς λχ., πού τό ἰωβηλαῖο του γιορτάστηκε τελευταία, «ἀπαρνήθηκε τήν κληρονομιά» γιατί ἦταν ἀντίπα-

λος του ναροντικισμού ή κρατούσε αδιάφορη στάση απέναντι στα ζητήματα, που άνακινούσε ο ναροντικισμός. Πήραμε σαν παράδειγμα τον Σκάλντιν* άκριβώς γιατί, ενώ είναι *αναμφισβήτητος* εκπρόσωπος της «κληρονομιάς», είναι ταυτόχρονα και κατηγορηματικός έχθρός εκείνων των θεσμών του παλιού καιρού, που άνάλαβε νά υπερασπίσει ο ναροντικισμός.

Είπαμε πιο πάνω ότι ο Σκάλντιν είναι άστός. Δόθηκαν πιο πάνω άρκετά στοιχεία που άποδείχνουν αυτό τό χαρακτηρισμό, πρέπει όμως νά πούμε ότι σέ μās συχνά καταλαβαίνουν πολύ λαθεμένα, στενά, άντιστορικά αυτή τή λέξη, συνδέοντας μ' αυτήν (*χωρίς διάκριση των ιστορικων εποχων*) μιá ιδιοτελή υπεράσπιση των συμφερόντων τής μειοψηφίας. Δέν πρέπει νά ξεχνάμε ότι τον καιρό που έγραφαν οι διαφωτιστές του XVIII αιώνα (που ή κοινή γνώμη τους κατατάσσει ομόφωνα στους άρχηγούς τής άστικής τάξης), τον καιρό που γράφανε οι δικοί μας διαφωτιστές τής περιόδου 1840-1870 όλα τά κοινωνικά ζητήματα άνάγονταν στην πάλη ενάντια στη δουλοπαροικία και στα ύπολείμματα της. Οι νέες κοινωνικο-οικονομικές σχέσεις και οι άντιθέσεις τους βρίσκονταν άκόμα τότε σέ έμβρυώδικη κατάσταση. Γιαυτό, οι θεωρητικοί εκπρόσωποι τής άστικής τάξης δέν παρουσίαζαν τότε καμιá ιδιοτέλεια αντίθετα, και στη Δύση, και στη Ρωσία πίστευαν μέ άπόλυτη ειλικρίνεια στη γενική ευημερία και την επιθυμούσαν ειλικρινά, πραγματικά δέν έβλεπαν (ένμερει δέν μπορούσαν άκό-

* Θα μās προβάλλουν, ίσως, τήν άντίρρηση ότι ο Σκάλντιν μέ τήν έχθρότητά του απέναντι στην κοινότητα και μέ τον τόνο του δέν είναι ο τυπικός εκπρόσωπος τής δεκαετίας 1860-1870. Έδώ όμως δέν πρόκειται καθόλου μόνο για τήν κοινότητα. Πρόκειται για τίς κοινές άντιλήψεις όλων των διαφωτιστών, που τίς συμμερίζεται και ο Σκάλντιν. Κι όσο για τον τόνο του, πραγματικά, ίσως, νά μήν είναι τυπικός λόγω τής ήρεμης λογικής του, τής μετριопάθειάς του, λόγω του ότι είναι οπαδός τής βαθμιαίας εξέλιξης κτλ. Δέ είχε άδικο ο Ένγκελς όταν ονόμασε τον Σκάλντιν *liberal-konservativ* (μετριοπαθή συντηρητικό. *Σύντ.*)¹⁷⁰. Ωστόσο τό νά πάρουμε έναν εκπρόσωπο τής κληρονομιάς μέ πιο τυπικό τόνο θά ήταν, πρώτο, άταίριαστο για διάφορους λόγους, και, δεύτερο, θά μπορούσε νά γεννήσει παρεξηγήσεις, όταν θά κάναμε παραλληλισμούς μέ τό σύγχρονο ναροντικισμό¹⁷¹. Από τον ίδιο τό χαρακτήρα του σκοπού μας ο τόνος (άντίθετα από τήν παροιμία) δέν κάνει τή μουσική, και ο μή τυπικός τόνος του Σκάλντιν ξεχωρίζει πιο έντονα τή «μουσική» του, δηλ. τό περιεχόμενο των άπόψεών του. Και μās μόνο αυτό τό περιεχόμενο μās ενδιαφέρει. Σκοπεύουμε νά κάνουμε έναν παραλληλισμό άνάμεσα στους εκπροσώπους τής κληρονομιάς και στους ναρόντικούς τής σημερινής εποχής μόνο ως προς τό περιεχόμενο των άπόψεων (και διόλου ως προς τον τόνο των συγγραφέων).

μα νά δουν) τίς ἀντιθέσεις τοῦ συστήματος, πού ἀναπτυσσόταν μέσα ἀπό τή δουλοπαροικία. Μέ τό δίκιο του ὁ Σκάλντιν παραθέτει σ' ἓνα σημεῖο τοῦ βιβλίου του μιά περικοπή ἀπό τόν Ἄνταμ Σμίθ: εἶδαμε ὅτι καί οἱ ἀντιλήψεις του καί ὁ χαρακτήρας τῆς ἐπιχειρηματολογίας του σέ πολλά σημεῖα ἐπαναλαμβάνουν τίς θέσεις αὐτοῦ τοῦ μεγάλου θεωρητικοῦ ἐκπροσώπου τῆς πρωτοπόρας ἀστικῆς τάξης.

Καί νά, ἂν συγκρίνουμε τίς πραχτικές διεκδικήσεις τοῦ Σκάλντιν, ἀπό τό ἓνα μέρος, μέ τίς ἀπόψεις τῶν σημερινῶν ναρόντικων, καί ἀπό τό ἄλλο, μέ τή στάση τῶν «ρώσων μαθητῶν» ἀπέναντι στούς πόθους αὐτούς, θά δοῦμε ὅτι οἱ «μαθητές» θά εἶναι πάντα ὑπέρ τῆς ὑποστήριξης τῶν διεκδικήσεων τοῦ Σκάλντιν, γιατί οἱ διεκδικήσεις αὐτές ἐκφράζουν τά συμφέροντα τῶν προοδευτικῶν κοινωνικῶν τάξεων, τά ζωτικά συμφέροντα ὅλης τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης πάνω στό δοσμένο, δηλ. τόν κεφαλαιοκρατικό δρόμο. Ἐκεῖνο πού ἄλλαξαν οἱ ναρόντικοι σ' αὐτές τίς πραχτικές διεκδικήσεις τοῦ Σκάλντιν ἤ στήν τοποθέτηση τῶν ζητημάτων ἀπομέρους του ἀποτελεῖ ἓνα *μείον* καί ἀπορίπτεται ἀπό τόν «μαθητή». Οἱ μαθητές δέν «καταφέρονται» ἐνάντια στήν «κληρονομιά» (αὐτό εἶναι μιά ἀνόητη ἐπινόηση), ἀλλά ἐνάντια στίς ρωμαντικές καί μικροαστικές προσθήκες, πού ἔκαναν στήν κληρονομιά οἱ ναρόντικοι. Ἄς περάσουμε τώρα σ' αὐτές ἀκριβῶς τίς προσθήκες.

II. ΟΙ ΠΡΟΣΘΗΚΕΣ ΠΟΥ ἘΚΑΝΕ Ο ΝΑΡΟΝΤΝΙΚΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ «ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ»

Ἀπό τόν Σκάλντιν θά περάσουμε στόν Ἐνγκελγκάρντ. Τά γράμματά του «Ἀπό τό χωριό» εἶναι ἐπίσης δημοσιολογικές μελέτες γιά τό χωριό, ἔτσι πού καί τό περιεχόμενο, καθώς καί ἡ μορφή τοῦ βιβλίου του μοιάζουν πολύ μέ τό βιβλίον τοῦ Σκάλντιν. Ὁ Ἐνγκελγκάρντ ἔχει πολύ μεγαλύτερο ταλέντο ἀπό τόν Σκάλντιν, τά γράμματά του ἀπό τό χωριό εἶναι γραμμένα πολύ πύο ζωντανά, πύο παραστατικά. Δέν ἔχει τούς μακροσκελεῖς συλλογισμούς τοῦ σοβαροῦ συγγραφέα τοῦ βιβλίου «Στίς ἀπόμερες ἐπαρχίες καί στήν πρωτεύουσα», σέ ἀντιστάθμισμα ὅμως ἔχει πολύ περισσότερους εὐστοχούς χαρακτηρισμούς καί ἄλλες εἰκόνες. Δέν εἶναι παράξενο ὅτι τό βιβλίον τοῦ Ἐνγκελγκάρντ ἔχει τόσο σταθερές συμπάθειες στό ἀναγνωστικό κοινό καί τελευταῖα ἀκόμα ἐπανεκδόθηκε, ἐνῶ τό βιβλίον τοῦ

Σκάλντιν ἔχει ξεχαστεῖ σχεδόν ὀλότελα, ἂν καί τὰ γράμματα τοῦ Ἐνγκελγκάρντ ἄρχισαν νά δημοσιεύονται στό «Ὁτέτσεσ-τβενιγε Ζαπίσκι» μόλις δυό χρόνια μετά τήν ἔκδοση τοῦ βιβλίου τοῦ Σκάλντιν. Συνεπῶς δέν ὑπάρχει καμιά ἀνάγκη νά κάνουμε γνωστό στόν ἀναγνώστη τό περιεχόμενο τοῦ βιβλίου τοῦ Ἐνγκελγκάρντ καί θά περιοριστοῦμε μόνο σ' ἓνα σύντομο χαρακτηρισμό τῶν δυό πλευρῶν τῶν ἀπόψεων του: πρῶτο, τῶν ἀπόψεων πού ἀποτελοῦν χαρακτηριστικό γνώρισμα τῆς «κληρονομιᾶς» γενικά καί εἰδικά πού εἶναι κοινές γιά τόν Ἐνγκελγκάρντ καί τόν Σκάλντιν· δεύτερο, τῶν ἀπόψεων πού ἀνήκουν εἰδικά στούς ναρόντικους. Ὁ Ἐνγκελγκάρντ εἶναι *πιά ναρόντικος*, στίς ἀπόψεις του ὅμως ὑπάρχουν ἀκόμα τόσο πολλά γνώρισμα κοινά γιά ὄλους τούς διαφωτιστές, τόσο πολλά ἀπό κείνα πού ἀπέριψε ἢ ἄλλαξε ὁ σύγχρονος ναροντικισμός, ὥστε δυσκολεύεσαι πού νά τόν κατατάξεις: στούς ἐκπροσώπους τῆς «κληρονομιᾶς», γενικά χωρίς ναροντικιστική ἀπόχρωση, ἢ στούς ναρόντικους.

Τόν Ἐνγκελγκάρντ τόν συνδέει μέ τούς πρώτους κυρίως ἡ ἐξαιρετική εὐθυκρισία τῶν ἀπόψεων του, ὁ ἀπλός καί εἰλικρινής χαρακτηρισμός τῆς πραγματικότητας, τό ἀμείλιχτο ξεσκεπάσμα ὄλων τῶν ἀρνητικῶν ιδιοτήτων, τῶν «βάθρων» γενικά καί τῆς ἀγροτιᾶς εἰδικά, ἐκείνων ἀκριβῶς τῶν «βάθρων» πού ἡ ὑποκριτική ἐξιδανίκευση καί ὠραιοποίησή τους ἀποτελοῦν ἀναγκαῖο συστατικό μέρος τοῦ ναροντικισμοῦ. Γιαντό ὁ ναροντικισμός τοῦ Ἐνγκελγκάρντ, πού εἶναι ἐκφρασμένος κατά τρόπο ἐξαιρετικά ἀδύνατο καί δειλό, βρίσκεται σέ ἄμεση καί χτυπητή ἀντίθεση μέ τήν εἰκόνα τῆς *πραγματικότητας* τοῦ χωριοῦ, πού τή ζωγράφισε μέ τόσο ταλέντο, κι ἂν κάποιος οἰκονομολόγος ἢ δημοσιολόγος ἔπαιρνε σάν βάση τῶν κρίσεων του γιά τό χωριό *τά στοιχεῖα καί τίς παρατηρήσεις* πού παραθέτει ὁ Ἐνγκελγκάρντ*, θά ἦταν ἀδύνατο νά βγάλει ναροντικιστικά συμπεράσματα ἀπό ἓνα τέτιο ὕλι-

* Ἄς ποῦμε ἐνπαρόδω πῶς αὐτό θά ἦταν ὄχι μόνο ἐξαιρετικά ἐνδιαφέρον καί διδαχτικό, ἀλλά καί μιᾶ ἀπόλυτα νόμιμη μέθοδος οἰκονομολόγου-ἐρευνητή. Ἄν οἱ ἐπιστήμονες δίνουν πίστη στό ὕλικό τῶν ἐρευνῶν —στίς ἀπαντήσεις καί στίς κρίσεις πολλῶν νοικοκυρέων, πού συνήθως εἶναι μεροληπτικοί, ἀκατατόπιστοι, δέν ἔχουν ὀλοκληρωμένη ἀντιληψη καί δέν ἔχουν βαθύνει τίς ἀπόψεις τους, —γιατί νά μή δίνουν πίστη στίς παρατηρήσεις πού ἐπὶ 11 ὀλόκληρα χρόνια συκέντρωνε ἓνας ἄνθρωπος μέ ἐξαιρετική παρατηρητικότητα, μέ ἀναμφισβήτητη εἰλικρίνεια. ἓνας ἄνθρωπος, πού μελέτησε θαυμάσια αὐτό γιά τό ὅποιο μιλά.

κό. Ἡ ἐξιδανίκευση τοῦ ἀγρότη καί τῆς κοινότητάς του ἀποτελεῖ ἓνα ἀπό τὰ ἀναγκαῖα συστατικά μέρη τοῦ ναροντικισμού καί οἱ ναρόντικοι ὄλων τῶν ἀποχρώσεων, ἀρχίζοντας ἀπό τόν κ. Β. Β. καί τελειώνοντας στόν κ. Μιχαηλόβσκι, ἔχουν προσφέρει πλούσιο τό φόρο ὑποτελείας σ' αὐτή τήν τάση τῆς ἐξιδανίκευσης καί τῆς ὠραιοποίησης τῆς «κοινότητος». Στόν Ἐνγκελγκάρντ δέν ὑπάρχει οὔτε ἴχνος μιᾶς τέτοιας ὠραιοποίησης. Σέ ἀντίθεση μέ τίς συνηθισμένες φράσεις γιά κοινοτικό πνεῦμα τοῦ ἀγρότη μας, μέ τίς συνηθισμένες ἀντιπαραθέσεις αὐτοῦ τοῦ «πνεύματος τῆς κοινότητος» στόν ἀτομικισμό τῶν πόλεων, στό συναγωνισμό τῆς κεφαλαιοκρατικῆς οἰκονομίας κτλ., ὁ Ἐνγκελγκάρντ ξεσκεπάζει μέ τόν πιό ἀμείλιχτο τρόπο τόν καταπληχτικό ἀτομικισμό τοῦ μικροῦ γεωργοῦ. Δείχνει λεπτομερειακά, ὅτι οἱ «ἀγρότες» μας «στά ζητήματα τῆς ἰδιοκτησίας εἶναι οἱ πιό φανατικοί ἰδιοκτῆτες» (σελ. 62, οἱ περικοπές δίνονται ἀπό τήν ἐκδοση τοῦ 1885), ὅτι δέν μποροῦν νά ὑποφέρουν τήν «ὀμαδική ἐργασία», πού τήν μισοῦν γιά λόγους στενά ἀτομικούς καί ἐγωιστικούς: στίς συνθήκες τῆς ὀμαδικῆς ἐργασίας ὁ καθένας «φοβᾶται μήν τυχόν παραδουλέψει» (σελ. 206). Ὁ φόβος αὐτός μή τυχόν καί παραδουλέψει φτάνει στό ἀποκορύφωμα τῆς κωμικότητος (ἴσως μάλιστα κωμικοτραγικότητος), ὅταν ὁ συγγραφέας ἀφηγεῖται περιπτώσεις γυναικῶν, πού ζοῦν στό ἴδιο σπίτι, συνδέονται μέ τό κοινό νοικοκυριό καί μέ συγγενικούς δεσμούς, καί πλένουν ἢ καθεμιᾶ χωριστά τό μέρος τοῦ τραπεζιοῦ ὅπου τρῶνε, ἢ ἀρμέγουν μέ τή σειρά τίς ἀγελάδες, συγκεντρώνοντας τό γάλα ἢ καθεμιᾶ γιά τό δικό της παιδί (ἀπό φόβο μήπως οἱ ἄλλες κρύψουν τό γάλα) καί φτιάχνοντας ἢ καθεμιᾶ χωριστά τό χυλό γιά τό παιδί της (σελ. 323). Ὁ Ἐνγκελγκάρντ ἐξηγεῖ τόσο λεπτομερειακά αὐτά τά γνωρίσματα, τά ἐπιβεβαιώνει μέ τόσο πολλά παραδείγματα, ὥστε δέν μπορεῖ καν νά γίνει λόγος ὅτι τά γεγονότα αὐτά εἶναι τυχαῖα. Ἐνα ἀπό τά δύο: ἢ ὁ Ἐνγκελγκάρντ εἶναι ἓνας παρατηρητής ὀλότελα ἄχρηστος καί ἀνάξιος ἐμπιστοσύνης, ἢ τά παραμύθια γιά τό κοινοτικό πνεῦμα καί τίς κοινοτικές ἀρετές τοῦ μουζίκου μας εἶναι μιᾶ κούφια ἐπινόηση, πού μεταφέρει στό νοικοκυριό γνωρίσματα ἀποσπασμένα ἀπό τή μορφή γαιοκτησίας (ταυτόχρονα ἀπ' αὐτή τή μορφή γαιοκτησίας εἶναι ἀποσπασμένες ἀκόμα κι ὅλες οἱ φορολογικο-διοικητικές της πλευρές). Ὁ Ἐνγκελγκάρντ δείχνει ὅτι στήν οἰκονομική του δράση ὁ μουζίκος ἔχει τήν τάση νά γίνει κουλάκος: «ὁ

κάθε αγρότης έχει όρισμένη δόση κουλάκου μέσα του» (σελ. 491), «τά κουλάκικα ιδανικά κυριαρχούν μέσα στους αγρότες»... «Πολλές φορές τόνισα, ότι οί αγρότες έχουν αναπτυγμένο στό έπακρο τόν άτομικισμό, τόν έγωισμό, τήν τάση γιά εκμετάλλευση»... «Ό καθένας φιλοδοξεί νά γίνει λούτσος και έπιδιώκει νά φάει τόν κυπρίνο». Η αγροτιά δέν κλίνει καθόλου πρός τό «κοινοτικό» καθεστώς, δέν κλίνει καθόλου πρός τή «λαϊκή παραγωγή», αλλά πρός ένα πίο συνηθισμένο μικροαστικό καθεστώς, πού προσιδιάζει σ' όλες τις κεφαλαιοκρατικές κοινωνίες, — αυτό τό έδειξε θαυμάσια ό Ένγκελγκάρντ. Ό Ένγκελγκάρντ περιέγραψε και απέδειξε κατά τρόπο άδιαφιλονίκητο τήν τάση του εύπορου αγρότη νά καταπιάνεται μέ διάφορες έμπορικές επιχειρήσεις (363), νά δίνει σιτηρά σέ άντάλλαγμα τής εργασίας, ν' αγοράζει τήν εργασία του φτωχού μουζίκου (σελ. 457, 492 και άλλες), δηλ., μιλώντας τή γλώσσα τής οίκονομίας, τή μετατροπή των νοικοκυρέων μουζίκων σέ αγροτική άστική τάξη. «Αν οί αγρότες δέν περάσουν στό συνεταιριστικό νοικοκυριό — λέει ό Ένγκελγκάρντ — και ό καθένας διαχειρίζεται τό νοικοκυριό του χωριστά, τότε ακόμα και σέ συνθήκες άφθονίας γής θά υπάρχουν άνάμεσα στους γεωργούς-αγρότες και άκτήμονες και εργάτες γής. Θα πώ κάτι παραπάνω: νομίζω ότι όσον άφορᾷ τήν οικονομική κατάσταση των αγροτών ή διαφορά θά είναι ακόμα πίο σημαντική άπ' ό,τι σήμερα. Παρά τήν κοινοτική γαιοκτησία, δίπλα στους «πλούσιους» θά υπάρχουν πολλοί πραγματικά εργάτες γής πού έχασαν τή γή. Τι μέ ώφελει έμένα ή τά παιδιά μου τό ότι έχω δικαίωμα στη γή, τή στιγμή πού δέν έχω ούτε κεφάλαιο, ούτε εργαλεία γιά τήν καλλιέργεια; Αυτό είναι τό ίδιο σά νά δίνεις σ' έναν τυφλό γή και του λές — φάτην!» (σελ. 370). Τό «συνεταιριστικό νοικοκυριό» στέκει έδῶ όλομόναχο, σάν μιá τραγική είρωνεία, σάν ένας αγαθός και ευσεβής πόθος, πού όχι μόνο δέν άπορρέει άπό τά στοιχεία γιά τήν αγροτιά, αλλά και άναιρεΐται και άποκλείεται άμεσα άπ' αυτά τά στοιχεία.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό, πού πλησιάζει τόν Ένγκελγκάρντ στους εκπροσώπους τής κληρονομιάς χωρίς καμιά ναροντικιστική άπόχρωση, είναι ή πίστη του ότι ή κυριότερη και βασική αίτία τής άθλιας κατάστασης τής αγροτιάς βρίσκεται στα ύπολείμματα τής δουλοπαροικίας και στον κανονισμό πού τή χαρακτηρίζει. Έξαλειψτε αυτά τά ύπολείμματα κι αυτόν τόν κανονισμό και τά πράγματα θά ταχτοποιη-

θούν. Ἡ ἀπόλυτη ἀρνητικὴ στάση τοῦ Ἐνγκελγκάρντ ἀπέναντι στὸν κανονισμό, ἡ δηχτικὴ εἰρωνεία του γιὰ κάθε προσπάθεια νὰ ἐδεργηθεῖ ὁ μουζικός με τὸν κανονισμό ἀπὸ τὰ πάνω, εἶναι διαμετρικὰ ἀντίθετες πρὸς τὶς ἐλπίδες πού στηρίζουν οἱ ναρόντικοι στὸ «λογικὸ καὶ στή συνείδηση, στίς γνώσεις καὶ στὸν πατριωτισμὸ τῶν ἡγετικῶν τάξεων» (λόγια τοῦ κ. Γιουζακόφ στὸ «Ρούσκογε Μπογκάτστβο». 1896, τεῦχος 12, σελ. 106), πρὸς τὴ ναρόντικη σχεδιομανία σχετικὰ με τὴν «ὀργάνωση τῆς παραγωγῆς» κτλ. Θὰ θυμίσουμε με πόσο σαρκασμὸ ὁ Ἐνγκελγκάρντ ἐπιτίθονταν ἐνάντια στή διάταξη πού ἀπαγορεύει νὰ πουλᾶνε βότκα στὸ μύλο, διάταξη πού ἀπέβλεπε στὸ «καλὸ» τοῦ μουζικοῦ· με πόση ἀγανάχτηση μιλάει γιὰ τὴν ὑποχρεωτικὴ ἀπόφαση, πού πῆραν ὀρισμένα ζέμστβο τό 1880, νὰ μὴ σπέρνεται ἡ σίκαλη πρὶν ἀπὸ τὶς 15 τοῦ Αὐγούστου, γι' αὐτὴ τὴ χοντροκομμένη ἐπέμβαση τῶν «ἐπιστημόνων» τοῦ γραφείου στὸ νοικοκυριὸ «ἐκατομμυρίων γεωργῶν νοικοκυρέων», πού προκλήθηκε ἐπίσης ἀπὸ τὴ φροντίδα γιὰ τὸ καλὸ τοῦ μουζικοῦ (424). Ὁ Ἐνγκελγκάρντ ἀφοῦ ἀναφέρει τέτοιους κανονισμοὺς καὶ διατάξεις, ὅπως ἡ ἀπαγόρευση νὰ καπνίζουν σὲ δάσος κωνοφόρων δέντρων, νὰ ψαρεύουν τοὺς λούτσους τὴν ἀνοιξη, νὰ κόβουν τὶς σημύδες τὸ «Μάη», νὰ καταστρέφουν τὶς φωλιές τῶν πουλιῶν κτλ., παρατηρεῖ με σαρκασμὸ: «... ἡ φροντίδα γιὰ τὸ μουζικοὸ πάντα ἀποτελοῦσε καὶ ἀποτελεῖ τὴν κύρια ἐγνοια τῶν διανοουμένων. Ποιὸς ζεῖ γιὰ τὸν εαυτὸ του; Ὅλοι ζοῦνε γιὰ τὸ μουζικοὸ!... Ὁ μουζικός εἶναι κουτός, δέν μπορεῖ μόνος του νὰ ὀργανώσει τὴ ζωὴ του. Ἄν δέ φροντίσει κανένας γι' αὐτόν, θὰ κάψει ὅλα τὰ δάση, θὰ ἐξοντώσει ὅλα τὰ πουλιά, θὰ πιάσει ὅλα τὰ ψάρια, θ' ἀχρηστέψει τὴ γῆ καὶ θὰ πεθάνει κι ὁ ἴδιος» (398). Πέστε μου ἀναγνώστη, θὰ μποροῦσε αὐτός ὁ συγγραφέας νὰ δεῖ με συμπάθεια ἔστω καὶ τοὺς ἀγαπημένους νόμους τῶν ναρόντικων γιὰ τὸ ἀμεταβίβαστο τῶν κλήρων; Θὰ μποροῦσε νὰ πεῖ κάτι πού νὰ μοιάζει με τὴν παρά πάνω φράση ἐνός ἀπὸ τοὺς στυλοβάτες τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτστβο»; Θὰ μποροῦσε νὰ συμμαριστεῖ τὴν ἄποψη ἐνός ἄλλου στυλοβάτη τοῦ ἴδιου περιοδικοῦ, τοῦ κ. Ν. Κάρισεφ, πού μέμφεται τὰ ζέμστβο τῶν κυβερνεῖων μας (σὴν δεκαετία 1890-1900!), γιὰτὶ «δέ βρίσκουν σωστό» «νὰ γίνουν συστηματικὲς, μεγάλες, σοβαρὲς δαπάνες γιὰ τὴν ὀργάνωση τῆς γεωργικῆς ἐργασίας»;

* «Ρούσκογε Μπογκάτστβο», 1896, τεῦχος 5, Μάης. Ἄρθρο τοῦ κ.

Θ' αναφέρουμε ένα ακόμα χαρακτηριστικό, πού πλησιάζει τόν 'Ενγκελγκάρντ στόν Σκάλντιν: τήν άσυνειδητοποιήτη στάση τοῦ 'Ενγκελγκάρντ ἀπέναντι σέ πολλές καθαρά άστικέσ διεκδικήσεις καί μέτρα. "Οχι ὅτι ὁ 'Ενγκελγκάρντ δέν προσπαθοῦσε νά ἐξωραΐσει τούς μικροαστούς, νά ἐπινοήσει κάποια δικαιολογία (à la* κ. Β.Β.) γιά νά μή δοθεῖ αὐτός ὁ χαρακτηρισμός στόν ἕναν ἢ στόν ἄλλο ἐπιχειρηματία, — κάθε ἄλλο. 'Απλῶς ὁ 'Ενγκελγκάρντ, πού ὁ ἴδιος εἶναι πραγματικός νοικοκύρης, ἐνθουσιάζεται ἀπό κάθε πρόοδο καί βελτίωση τοῦ νοικοκυριοῦ, χωρίς νά βλέπει καθόλου ὅτι ἡ κοινωνική μορφή αὐτῶν τῶν βελτιώσεων ἀποτελεῖ τήν καλύτερη διάψευση τῶν θεωριῶν του, πού λένε ὅτι δέν εἶναι δυνατό νά ὑπάρξει σέ μᾶς καπιταλισμός. Θά θυμίσουμε, λχ., πῶς ἐνθουσιάζεται ἀπό τίς ἐπιτυχίες πού πέτυχε στό νοικοκυριό του χάρη στό σύστημα τῆς πληρωμῆς τῶν ἐργατῶν κατ' ἀποκοπή (γιά τό κοπάνισμα τοῦ λιναριοῦ, γιά τό ἄλώνισμα κτλ.). 'Ο 'Ενγκελγκάρντ σάν νά μήν ὑποψιάζεται ὅτι ἡ ἀντικατάσταση τοῦ χρονομισθίου μέ τήν πληρωμή μέ τό κομμάτι εἶναι μιά ἀπό τίς πιό διαδομένες μέθοδες τῆς ἀναπτυσσόμενης κεφαλαιοκρατικῆς οἰκονομίας, πού μέ τή μέθοδο αὐτή πετυχαίνει αὔξηση τῆς ἐντατικότητας τῆς ἐργασίας, καί αὔξηση τοῦ ποσοστοῦ τῆς ὑπεραξίας. "Ενα ἄλλο παράδειγμα. 'Ο 'Ενγκελγκάρντ κοροΐδεύει τό πρόγραμμα τῆς «Ζεμλεντέλτσεςκαγια Γκαζέτα»¹⁷²: «τό σταμάτημα τοῦ συστήματος τῆς καλλιέργειας τῆς γῆς κατὰ ὀμάδες**», τήν ὀργάνωση τοῦ νοικοκυριοῦ μέ βάση τή δουλιά τῶν ἐργατῶν γῆς, τήν εἰσαγωγή τελειοποιημένων μηχανῶν, ἐργαλείων, ζῶων καλῆς ράτσας, τοῦ συστήματος τῆς πολλαπλῆς ἀμειψισποράς, τῆ βελτίωση τῶν λειβαδιῶν καί τῶν βοσκοτόπων κτλ. κτλ.». — «Μά ὅλ' αὐτά δέν εἶναι παρά γενικές φράσεις!» — ἀναφωνεῖ ὁ 'Ενγκελγκάρντ (128). Κι ὁμως αὐτό ἀκριβῶς τό πρόγραμμα ἐφάρμοσε ὁ 'Ενγκελγκάρντ στήν πράξη σά νοικοκύρης καί πέτυχε τεχνική πρόοδο στό νοικοκυριό του ἀκριβῶς χάρη στό γεγονός ὅτι τό ὀργάνωσε πάνω στή βάση τῆς χρησιμοποίησης ἐργα-

Κάρισεφ σχευικά μέ τίς δαπάνες τῶν ζέμστβο τῶν κυβερνεῖων γιά μέτρα οἰκονομικῆς φύσης. Σελ. 20.

* —σάν τόν. 'Η Σύντ.

** Καλλιέργεια κατὰ ὀμάδες —μιά ἀπό τίς μορφές καλλιέργειας μισακάρικα ἢ παχτώματος μέ δρους ὑποδοιλωτικούς γιά τούς ἀγρότες τῆς Ρωσίας μετὰ τή μεταρύθμιση. Σημ. μετ.

των γῆς. Ἡ κάτι ἀκόμα: εἶδαμε πόσο εἰλικρινά καί πόσο σωστά ξεσκεπάσε ὁ Ἐνγκελγκάρντ τίς πραγματικές τάσεις τοῦ νοικοκύρη μουζίκου· αὐτό ὅμως δέν τόν ἐμπόδισε καθόλου νά ὑποστηρίξει ὅτι «δέ χρειάζονται οὔτε φάμπρικες οὔτε ἐργοστάσια, ἀλλά μικρά (ἢ ὑπογράμμιση εἶναι τοῦ Ἐνγκελγκάρντ) ἀγροτικά οἰνοπνευματοποιεῖα, ἐλαιουργεῖα», κτλ. (σελ. 336), δηλ. «χρειάζεται τό πέρασμα τῆς ἀστικής τάξης τοῦ χωριοῦ σέ τεχνικές ἀγροτικές ἐπιχειρήσεις, πέρασμα πού ἀποτελοῦσε παντοῦ καί πάντα ἓνα ἀπό τά -σπουδαιότερα συμπτώματα τοῦ ἀγροτικοῦ καπιταλισμοῦ. Ἐδῶ ἐκδηλώθηκε τό γεγονός, ὅτι ὁ Ἐνγκελγκάρντ δέν ἦταν θεωρητικός, ἀλλά πραχτικός — νοικοκύρης. Ἄλλο πράγμα εἶναι νά συζητᾷς γιά τή δυνατότητα τῆς προόδου χωρίς τόν καπιταλισμό κι ἄλλο νά διευθύνεις τό νοικοκυριό μόνος σου. Ὁ Ἐνγκελγκάρντ, μιά κι ἔβαλε σάν σκοπό του νά ὀργανώσει ὀρθολογικά τό νοικοκυριό του, ἀναγκάστηκε ἐξαιτίας τῶν συνθηκῶν τοῦ περιβάλλοντος νά πετύχει αὐτό τό πράγμα μέ μέθοδες καθαρά κεφαλαιοκρατικές καί ν' ἀφήσει κατά μέρος ὅλες τίς θεωρητικές καί ἀφηρημένες ἀμφιβολίες του σχετικά μέ τούς «ἐργάτες γῆς». Στή θεωρία ὁ Σκάλντιν συλλογιζόταν σάν τυπικός μαγχεστριανός, χωρίς ν' ἀντιλαμβάνεται καθόλου οὔτε τό χαρακτήρα τῶν συλλογισμῶν του, οὔτε τήν ἀντιστοιχία τους μέ τίς ἀνάγκες τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἐξέλιξης τῆς Ρωσίας. Στήν πράξη ὁ Ἐνγκελγκάρντ ἀναγκάστηκε νά δρᾷ σάν τυπικός μαγχεστριανός παρά τή θεωρητική διαμαρτυρία του ἐνάντια στόν καπιταλισμό καί τήν ἐπιθυμία του νά πιστέψει στούς εἰδικούς δρόμους τῆς πατρίδας.

Καί ὁ Ἐνγκελγκάρντ εἶχε αὐτή τήν πίστη, πού μᾶς ἀναγκάζει νά τόν ὀνομάσουμε ναρόντικο. Ὁ Ἐνγκελγκάρντ βλέπει πιά καθαρά τήν πραγματική τάση τῆς οικονομικῆς ἀνάπτυξης τῆς Ρωσίας κι ἀρχίζει νά ξεφεύγει ἀπό τίς ἀντιθέσεις αὐτῆς τῆς ἀνάπτυξης. Προσπαθεῖ ν' ἀποδείξει, ὅτι στή Ρωσία εἶναι ἀδύνατο νά ὑπάρξει ἀγροτικός καπιταλισμός, ν' ἀποδείξει ὅτι «σέ μᾶς δέν ὑπάρχει ἐργάτης γῆς» (σελ. 556), ἄν καί μόνος του ἀναίρεσε μέ τόν πιό λεπτομερειακό τρόπο τά παραμύθια, ὅτι οἱ ἐργάτες μας κοστίζουν πάρα πολύ, μόνος του ἔδειξε μέ πόσο μίζερο μεροκάματο ἐργάζεται στούς σταύλους τοῦ ὁ Πέτρος μέ τήν οἰκογένειά του, πού ἐκτός ἀπό τή συντήρησή του τοῦ μένουν 6 ρούβλια τό χρόνο «γιά νά ἀγοράσει ἀλάτι, λάδι καί ροῦχα» (σελ. 10). «Καί ὅμως τόν ζηλεύουν κι ἄν τόν διώξω, θά βρεθοῦν ἀμέσως 50 ὑποψήφιοι γιά

τή θέση του» (σελ. 11). Ἀναφέροντας τίς ἐπιτυχίες τοῦ νοικοκυριοῦ του, τὴν ἐπιδεξιότητα μὲ τὴν ὁποία οἱ ἐργάτες χειρίζονται τὸ ἀλέτρι, ὁ Ἐγγελεγκάρντ ἀναφωνεῖ θριαμβευτικά: «καὶ ποιοὶ εἶναι οἱ καλλιεργητές; Ἀγράμματοι, ἀσυνειδήτοι ρῶσοι ἀγρότες» (σελ. 225).

Ὁ Ἐγγελεγκάρντ, ἂν καὶ μὲ τὸ νοικοκυριό του καὶ μὲ τὸ ξεσκέπασμα πού ἔκανε στὸν ἀτομικισμό τοῦ ἀγρότη ἀναίρεσε ὅλες τίς αὐταπάτες σχετικὰ μὲ τὸ «κοινοτικό πνεῦμα», ὥστόσο, ὄχι μόνον «πίστευε» στὴ δυνατότητα νὰ περάσουν οἱ ἀγρότες στὸ συνεταιριστικό νοικοκυριό, ἀλλὰ καὶ ἐξέφρασε τὴν «πεποίθησι» ὅτι αὐτὸ ἀκριβῶς θὰ γίνῃ, ὅτι ἡμεῖς, οἱ ρῶσοι, θὰ πραγματοποιήσουμε ἀκριβῶς αὐτὸ τὸ μεγάλο ἔργο, θὰ εἰσάγουμε καινούργιες μέθοδοι ὀργάνωσις τοῦ νοικοκυριοῦ. «Αὐτοῦ ἀκριβῶς βρίσκεται ἡ ἰδιομορφία καὶ ἡ πρωτοτυπία τῆς οἰκονομίας μας» (σελ. 349). Ὁ ρεαλιστὴς Ἐγγελεγκάρντ μετατρέπεται σὲ ρωμαντικὸ Ἐγγελεγκάρντ, πού ἀναπληρώνει τὴν ὀλοκληρωτικὴ ἔλλειψη «ἰδιομορφίας» στίς μέθοδοι τοῦ νοικοκυριοῦ του καὶ στίς μέθοδοι πού εἶχε παρατηρήσει στὸ νοικοκυριό τῶν ἀγροτῶν, μὲ τὴν «πίστι» στὴν ἐπερχόμενη «ἰδιομορφία»! Ἀπὸ τὴν πίστη αὐτὴ δέν εἶναι πιά μεγάλη ἡ ἀπόστασις ὡς τὰ ὑπερναροντικιστικὰ γνωρίσματα, πού, — ἂν καὶ πολὺ σποραδικὰ — συναντοῦνταν στὸν Ἐγγελεγκάρντ, ἡ ἀπόστασις ὡς τὸ στενὸ ἔθνικισμό, πού συνορεύει μὲ τὸ σωβινισμό («Καὶ τὴν Εὐρώπῃ θὰ τσακίσουμε», «Καὶ στὴν Εὐρώπῃ ὁ μουζίκος θὰ εἶναι μὲ τὸ μέρος μας» (σελ. 387) — προσπαθοῦσε ὁ Ἐγγελεγκάρντ ν' ἀποδείξει σ' ἓναν τσιφλικά, πού μιλοῦσε μαζί του γιὰ τὸν πόλεμο), ἀκόμα κι ὡς τὴν ἐξιδανίκευσι τῆς ξεπληρωμῆς μὲ δουλιὰ! Ναι, ὁ ἴδιος ἀκριβῶς ὁ Ἐγγελεγκάρντ, πού ἀφιέρωσε τόσο πολλὰ θαυμάσιες σελίδες τοῦ βιβλίου του στὴν περιγραφὴ τῆς κατάστασις τοῦ τσακισμένου καὶ ταπεινωμένου ἀγρότη, πού καταχρεώθηκε σὲ χρέμα ἢ σιτηρὰ γιὰ νὰ τὰ ξεπληρώσει μὲ δουλιὰ καὶ ἀναγκάζεται νὰ δουλεύει σχεδὸν δωρεάν κάτω ἀπὸ τίς χειρότερες συνθήκες προσωπικῆς ἐξάρτησις* — αὐτὸς ἀκριβῶς ὁ Ἐγγελεγκάρντ ἔφτασε σὲ σημεῖο νὰ λέει ὅτι «καλὸ θὰ ἦταν

* Θυμηθεῖτε τὴ σκηνὴ πού ὁ «στάροστα» (δηλ. ὁ διαχειριστὴς τοῦ τσιφλικά) καλεῖ τὸν ἀγρότη στὴ δουλιὰ τῆ στιγμῆ, πού σκορπιόυνται στὸ χωράφι τὰ σιτηρὰ τοῦ μουζίκου, καὶ τὸν ἀναγκάζει νὰ πάει στὴ δουλιὰ ὑπενθυμίζοντάς του μόνον ὅτι «θὰ τοῦ κατεβάσουν τὰ πανταλόνια» στὸ γραφεῖο τῆς τοπικῆς διοικήσις.

νά είχε ο γιατρός. (γινόταν λόγος ἄν εἶναι ἀπαραίτητος καὶ ὠφέλιμος ὁ γιατρός στό χωριό. Β. Ι.) δικό του νοικοκυριό, ἔτσι πού ὁ μουζίκος νά μπορεῖ νά τοῦ ξεπληρώνει μέ δουλιά τή θεραπεία» (σελ. 41). Τά σχόλια εἶναι περιττά.

— Γενικά, συγκρίνοντας τά θετικά χαρακτηριστικά τῆς κοσμοαντίληψης τοῦ Ἐνγκελγκάρντ, πού ἀναφέραμε πιο πάνω, (δηλ. ὅσα εἶναι κοινά σ' αὐτόν καί στούς ἐκπροσώπους τῆς «κληρονομιάς» χωρίς καμιά ναροντικιστική ἀπόχρωση) καί τά ἀρνητικά (δηλ. τά ναροντικιστικά), πρέπει νά παραδεχτοῦμε ὅτι τά πρῶτα ὑπερτεροῦν ἀναμφισβήτητα στό συγγραφέα τοῦ ἔργου «Ἀπό τό χωριό», ἐνῶ τά τελευταῖα λές καί εἶναι μιᾷ ἐξωτερική, τυχαία προσθήκη, πού τοῦ ὑπαγορεύτηκε ἀπέξω καί δέν ταιριάζει μέ τό βασικό τόνο τοῦ βιβλίου.

III. ΚΕΡΑΙΣΕ Η «ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ» ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΝΔΕΣΗ ΜΕ ΤΟ ΝΑΡΟΝΤΝΙΚΙΣΜΟ:

— Καί τί ἐννοεῖτε μέ τή λέξη ναροντικισμός; — θά ρωτήσῃ, ἴσως, ὁ ἀναγνώστης. — Πιο πάνω ἔχει δοθεῖ ὁ ὀρισμός τοῦ περιεχομένου τῆς ἔννοιας «κληρονομιά», ἐνῶ δέ δόθηκε κανένας ὀρισμός τῆς ἔννοιας «ναροντικισμός».

— Μέ τή λέξη ναροντικισμός ἐννοοῦμε ἓνα σύστημα ἀπόψεων, πού περιέχει τά παρακάτω τρία χαρακτηριστικά γνώρισμα, δηλ. 1) *παραδέχεται ὅτι ὁ καπιταλισμός στή Ρωσία σημαίνει κατάπτωση, ὀπισθοδρόμηση. Ἀπό δῶ ἀπορέουν οἱ τάσεις καί οἱ πόθοι «ν' ἀναχαιτιστεῖ», «νά σταματήσῃ», «νά πάψῃ τό σπάσιμο» τῶν αἰώνιων βάθρων ἀπό τόν καπιταλισμό καί οἱ ἄλλες ἀντιδραστικές κραυγές αὐτοῦ τοῦ εἶδους.* 2) *Παραδέχεται ὅτι τό οικονομικό καθεστῶς τῆς Ρωσίας γενικά, καί τοῦ ἀγρότη μέ τήν κοινότητά του, τό ἀρτέλ του κτλ. εἰδικά εἶναι ιδιόμορφο.* Δέ θεωρεῖ ἀπαραίτητο νά ἐφαρμοστοῦν στίς ρωσικές οικονομικές σχέσεις οἱ ἔννοιες, πού ἔχει ἐπεξεργαστεῖ ἡ σύγχρονη ἐπιστήμη γιά τίς διάφορες κοινωνικές τάξεις καί τίς συγκρούσεις τους. Ἡ ὀργανωμένη σέ κοινότητα ἀγροτιά θεωρεῖται κάτι τό ἀνώτερο, τό καλύτερο σέ σύγκριση μέ τόν καπιταλισμό· γίνεται ἐξιδανίκευση τῶν «βάθρων». Ἀποκρούεται καί συγκαλύπτεται τό γεγονός ὅτι μέσα στήν ἀγροτιά ὑπάρχουν οἱ ἴδιες ἀντιθέσεις, πού χαρακτηρίζουν κάθε ἐμπορευματική καί κεφαλαιοκρατική οἰκονομία, ἀπορίπτεται ἡ σύνδεση τῶν ἀντιθέσεων αὐτῶν μέ τήν πιο ἀναπτυγμένη μορφή τους στήν κεφαλαιοκρατική βιομηχανία καί στήν

κεφαλαιοκρατική γεωργία. 3) Δέν παίρνει υπόψη τή σύνδεση τῆς «διανόησης» καί τῶν νομικοπολιτικῶν θεσμῶν τῆς χώρας μέ τά ὑλικά συμφέροντα καθορισμένων κοινωνικῶν τάξεων. Ἡ ἄρνηση αὐτῆς τῆς σύνδεσης, ἢ μή ὑλιστική ἐξήγηση αὐτῶν τῶν κοινωνικῶν παραγόντων ὑποχρεώνει τό ναροντικισμό νά βλέπει σ' αὐτούς μιὰ δύναμη ἰκανή «νά τραβήξει τήν ἱστορία σέ ἄλλη γραμμή» (ὁ κ. Β.Β.), «νά τήν ἀποτραβήξει ἀπό τό δρόμο» (ὁ κ. Ν. — ον, ὁ κ. Γιουζακόφ κλπ.) κ.ο.κ.

Αὐτό ἐννοοῦμε μέ τή λέξη «ναροντικισμός». Συνεπῶς, ὁ ἀναγνώστης βλέπει, ὅτι χρησιμοποιοῦμε τόν ὄρο αὐτό μέ τήν πλατιά ἔννοια τῆς λέξης, ὅπως τόν χρησιμοποιοῦν κι ὄλοι οἱ «ρῶσοι μαθητές» πού τάσσονται ἐναντία σ' ὀλόκληρο τό σύστημα τῶν ἀπόψεων κι ὄχι ἐναντία στούς ξεχωριστούς ἐκπροσώπους του. Ἀνάμεσα σ' αὐτούς τούς ξεχωριστούς ἐκπροσώπους ὑπάρχουν, βέβαια, διαφορές, κάποτε καί ἀρκετά μεγάλες. Κανείς δέν ἀγνοεῖ τίς διαφορές αὐτές. Τά παραπάνω ὅμως χαρακτηριστικά τῆς κοσμοαντίληψης εἶναι κοινά γιά ὄλους καί τούς πιό διαφορετικούς ἐκπροσώπους τοῦ ναροντικισμοῦ, ἀρχίζοντας ἀπό... ἄς ποῦμε ἔστω, ἀπό τόν κ. Γιούζοφ καί τελειώνοντας στόν κ. Μιχαηλόβσκι. Οἱ κ.κ. Γιούζοφ, Σαζόνοφ, Β.Β. κτλ. ἐκτός ἀπό τά πιό πάνω ἀρνητικά χαρακτηριστικά τῶν ἀπόψεῶν τους ἔχουν καί ἄλλα ἀρνητικά γνωρίσματα, πού δέν ὑπάρχουν, λχ., οὔτε στόν κ. Μιχαηλόβσκι, οὔτε στούς ἄλλους συνεργάτες τοῦ σημερινοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτσβο». Δέ θά ἦταν, βέβαια, σωστό νά ἀρνιέται κανείς αὐτές τίς διαφορές τῶν ναρόντικων, μέ τή στενή ἔννοια τῆς λέξης, ἀπό τούς ναρόντικους γενικά, ὅμως θά ἦταν ἀκόμα λιγότερο σωστό νά μήν παίρνει κανείς υπόψη ὅτι οἱ βασικές κοινωνικοοικονομικές ἀπόψεις ὄλων τῶν ναρόντικων συμπίπτουν στά προαναφερόμενα κύρια σημεία. Κι ἐπειδή οἱ «ρῶσοι μαθητές» ἀπορίπτουν αὐτές ἀκριβῶς τίς βασικές ἀπόψεις κι ὄχι μόνο τίς «θλιβερές παρεκκλίσεις» ἀπ' αὐτές πρός τή χειρότερη πλευρά, εἶναι φανερό ὅτι ἔχουν ὄλο τό δικαίωμα νά χρησιμοποιοῦν τήν ἔννοια «ναροντικισμός» μέ τήν πλατιά σημασία τῆς λέξης. Ὅχι μόνον ἔχουν τό δικαίωμα, μά καί δέν μποροῦν νά πράξουν διαφορετικά.

Ἐξετάζοντας τίς βασικές ἀπόψεις τοῦ ναροντικισμοῦ, πού περιγράψαμε πιό πάνω, πρέπει πρῶτ' ἀπ' ὄλα νά διαπιστώσουμε ὅτι ἡ «κληρονομιά» δέν ἔχει ἀπολύτως καμιὰ σχέση μ' αὐτές τίς ἀπόψεις. Ὑπάρχουν πάρα πολλοί ἀναμφισβήτητοι ἐκπρόσωποι καί θεματοφύλακες τῆς «κληρονομιάς», πού δέν

έχουν τίποτα τό κοινό μέ τό ναροντικισμό, οϋτε καί βάζουν καθόλου ζήτημα καπιταλισμοϋ, δέν πιστεύουν καθόλου στήν ιδιομορφία τής Ρωσίας, τής άγροτικής κοινότητας κτλ., δέ βλέπουν στή διανόηση καί στους νομικοπολιτικούς θεσμούς κανένα παράγοντα ίκανό «ν' άποτραβήξει άπό τό δρόμο». Αναφέραμε πιό πάνω σάν παράδειγμα τόν εκδότη διευθυντή τοϋ «Βέστνικ Έβρόπι»¹⁷³, πού μπορεί νά κατηγορηθεί για ό,τιδήποτε άλλο, όχι όμως για παράβαση τών παραδόσεων τής κληρονομιάς. Αντίθετα, υπάρχουν άνθρωποι, πού ως προς τίς άπόψεις τους υπάρχουν στίς προαναφερόμενες βασικές άρχές τοϋ ναροντικισμού καί ταυτόχρονα «άρνούνται τήν κληρονομιά» άμεσα καί κατηγορηματικά, — θά φέρουμε σάν παράδειγμα έστω καί τόν ίδιο κ. Γ. Άμπράμοφ, πού αναφέρει καί ό κ. Μιχαηλόβσκι, ή τόν κ. Γιουζοφ. Ο ναροντικισμός, πού πολεμούν οί «ρῶσοι μαθητές», δέν υπήρχε καν τόν καιρό πού (για νά εκφραστοϋμε μέ τή νομική γλώσσα) «έμφανιζόταν» ή κληρονομιά, δηλ. στή δεκαετία 1860-1870. Έμβρυα, σπέρματα τοϋ ναροντικισμού υπήρχαν, βέβαια, όχι μόνο στή δεκαετία 1860-1870, αλλά καί στή δεκαετία 1840-1850 κι άκόμα πιό πριν*, τώρα όμως δέ μās άπασχολεί καθόλου ή ιστορία τοϋ ναροντικισμού. Για μās σπουδαία σημασία έχει, τό λέμε άκόμα μιά φορά, νά διαπιστώσουμε, ότι ή «κληρονομιά» τής δεκαετίας 1860-1870, μέ τήν έννοια πού τήν περιγράψαμε πιό πάνω, δέν έχει τίποτα τό κοινό μέ τό ναροντικισμό, δηλ. ως προς τήν οϋσία τών άπόψεών τους δέν υπάρχει τίποτα τό κοινό ανάμεσά τους, βάζουν διαφορετικά προβλήματα. Υπάρχουν θεματοφύλακες τής «κληρονομιάς» μή ναρόντικοι καί υπάρχουν ναρόντικοι πού «άπαρνήθηκαν τήν κληρονομιά». Έννοείται ότι υπάρχουν καί ναρόντικοι πού φυλάνε τήν «κληρονομιά» ή διατείνονται ότι τή φυλάνε. Γιαντό άκριβώς μιλάμε για σύνδεση τής κληρονομιάς μέ τό ναροντικισμό. Άς δοϋμε τί έδωσε αυτή ή σύνδεση.

Πρώτο, ό ναροντικισμός έκανε ένα μεγάλο βήμα προς τά μπρός σέ σύγκριση μέ τήν κληρονομιά, βάζοντας μπροστά στήν κοινωνική σκέψη για λύση προβλήματα, πού οί θεματοφύλακες τής κληρονομιάς ένμέρει δέν μπορούσαν άκόμα (στόν καιρό τους) νά τά θέσουν, καί ένμέρει δέν τά έθεσαν καί δέν τά θέτουν λόγω τής στενότητας τοϋ ορίζοντα πού τους χαρα-

* Πρβλ. τώρα τό βιβλίο τοϋ Τουγκάν-Μπαρανόβσκι: «Τό ρωσικό έργοστάσιο» (Πετρούπολη, 1898).

κτηρίζει. Τό γεγονός ότι ο ναροντικισμός έθεσε αυτά τά προβλήματα αποτελεί τή μεγάλη ιστορική ύπηρεσία του, και είναι άπόλυτα φυσικό και άυτονόητο τό ότι ο ναροντικισμός δίνοντας (μιά όποιαδήποτε) λύση σ' αυτά τά προβλήματα, κατέλαβε έτσι μιά πρωτοπόρα θέση ανάμεσα στά προοδευτικά ρεύματα τής ρωσικής κοινωνικής σκέψης.

Η λύση όμως πού έδωσε ο ναροντικισμός στά προβλήματα αυτά άποδείχτηκε ότι δέν αξίζει τίποτα, ότι στηρίζεται σέ καθυστερημένες θεωρίες, πού έδώ και πολύν καιρό πιά τίς έχουν άπορίψει στή Δυτική Ερώπη, ότι στηρίζεται στή ρωμαντική και μικροαστική κριτική του καπιταλισμού, στήν άγνόηση των μεγαλύτερων γεγονότων τής ρωσικής ιστορίας και πραγματικότητας. Όσο ή ανάπτυξη του καπιταλισμού στή Ρωσία και των αντίθέσεων πού το χαρακτηρίζουν ήταν άκόμα πολύ άδύνατη, ή πρωτόγονη αυτ: κριτική του καπιταλισμού μπορούσε νά σταθεί. Ο ναροντικισμός όμως δέν άνταποκρίνεται καθόλου στή σημερινή ανάπτυξη του καπιταλισμού στή Ρωσία, στή σημερινή κατάσταση των γνώσεων μας για τή ρωσική οικονομική ιστορία και πραγματικότητα, στίς σημερινές άπαιτήσεις μας άπό τήν κοινωνιολογική θεωρία. Ο ναροντικισμός, ένώ ήταν κάποτε προοδευτικό φαινόμενο, γιατί έθεσε για πρώτη φορά τό ζήτημα του καπιταλισμού, είναι σήμερα *αντιδραστική και επιζήμια* θεωρία, πού προκαλεί σύγχυση στήν κοινωνική σκέψη και ένδοεί τή στασιμότητα και κάθε άσιατισμό. Ο αντιδραστικός χαρακτήρας τής ναροντικιστικής κριτικής του καπιταλισμού έδωσε σήμερα στό ναροντικισμό άκόμα και γνωρίσματα τέτλια, πού τον τοποθετούν *πίο χαμηλά* άπό τήν κοσμοαντίληψη πού περιορίζεται στήν πιστή διαφύλαξη τής κληρονομιάς*. Ότι έτσι έχουν τά πράγματα, θά προσπαθήσουμε νά τό δείξουμε άμέσως αναλύοντας τό καθένα άπό τά τρία βασικά γνωρίσματα τής ναροντικιστικής κοσμοαντίληψης, πού σημειώσαμε *πίο πάνω*.

Πρώτο χαρακτηριστικό είναι ότι παραδέχεται πώς ο καπιταλισμός στή Ρωσία σημαίνει κατάπτωση και όπισθοδρό-

* Είχα κιόλας τήν εύκαιρία νά σημειώσω *πίο πάνω* στό άρθρο για τον οικονομικό ρωμαντισμό, ότι οι αντίπαλοί μας δείχνουν καταπληχτική μυωπία, παίρνοντας τούς δρους: *αντιδραστικός, μικροαστικός* σάν έσπάρματα πολεμικής, ένώ οι έκφράσεις αυτές έχουν ένα τελείως συγκεκριμένο ιστορικό-φιλοσοφικό νόημα. (Βλ. σέ τουτό τον τόμο, σελ. 221. *Η Σύνη*).

μηση. Μόλις τέθηκε τό ζήτημα τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία, πολύ γρήγορα ξεκαθαρίστηκε, ὅτι ἡ οἰκονομική μας ἀνάπτυξη εἶναι κεφαλαιοκρατική καί οἱ ναρόντικοι δῆλωσαν, ὅτι αὐτή ἡ ἀνάπτυξη εἶναι ὀπισθοδρόμηση, λάθος, παρέκκλιση ἀπό τό δρόμο, πού ἔχει δῆθεν προδιαγραφεί ἀπ' ὄλη τήν ἱστορική ζωή τοῦ ἔθνους, ἀπό τό δρόμο, πού ἔχει δῆθεν καθγιασθεῖ ἀπό τά προαίωνια βάρθρα κτλ. κ.ο.κ. Στή θέση τῆς φλογερῆς πίστεως τῶν διαφωτιστῶν στή δοσμένη κοινωνική ἀνάπτυξη παρουσιάστηκε ἡ δυσπιστία ἀπέναντί της, στή θέση τῆς ἱστορικής αἰσιοδοξίας καί τῆς εὐρωστίας τοῦ πνεύματος — ἡ ἀπαισιοδοξία καί ἡ ἀπόγνωση, πού βασιζονται στήν πεποιθήση ὅτι, ὅσο πιό πέρα τραβᾶνε τά πράγματα, ἔτσι ὅπως τραβᾶνε, τόσο τό χειρότερο, τόσο δυσκολότερο θά εἶναι νά λυθοῦν τά προβλήματα, πού βάζει ἡ καινούργια ἀνάπτυξη· παρουσιάζονται οἱ ἐκκλήσεις «ν' ἀναχαιτιστεῖ», «νά σταματήσει» αὐτή ἡ ἀνάπτυξη, ἐμφανίζεται ἡ θεωρία ὅτι ἡ καθυστέρηση ἀποτελεῖ τήν εὐτυχία τῆς Ρωσίας κτλ. Ὅλα αὐτά τά γνωρίσματα τῆς ναρόντικιστικῆς κοσμοαντίληψης ὄχι μόνο δέν ἔχουν τίποτα τό κοινό μέ τήν «κληρονομιά», ἀλλά ἔρχονται καί σέ ἄμεση ἀντίθεση μ' αὐτήν. Ἡ παραδοχή ὅτι ὁ ρωσικός καπιταλισμός εἶναι «παρέκκλιση ἀπό τό δρόμο», κατάπτωση κτλ. ὁδηγεῖ στή διαστρέβλωση ὄλης τῆς οἰκονομικῆς ἐξέλιξης τῆς Ρωσίας, στή διαστρέβλωση τῆς «ἀλλαγῆς», πού συντελεῖται μπροστά στά μάτια μας. Ὁ ναρόντικός, συνεπαρμένος ἀπό τήν ἐπιθυμία ν' ἀναχαιτίσει καί νά σταματήσει τό σπάσιμο τῶν προαίωνων βάρθρων ἀπό τόν καπιταλισμό, πέφτει σέ μιά καταπληχτική ἱστορική ἔλλειψη τάκτ, ξεχνᾷ ὅτι πίσω ἀπ' αὐτόν τόν καπιταλισμό δέν ὑπάρχει παρά ἡ ἴδια ἐκμετάλλευση συνδυασμένη μέ τίς ἀπειράριθμες μορφές ὑποδούλωσης καί προσωπικῆς ἐξάρτησης, πού κάνουν πιό δύσκολη τήν κατάσταση τοῦ ἐργαζόμενου, δέν ὑπάρχει παρά ρουτίνα καί στασιμότητα στήν κοινωνική παραγωγή, συνεπῶς, καί σ' ὄλες τίς σφαῖρες τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Πολεμώντας τόν καπιταλισμό ἀπό τή ρωμαντική, μικροαστική του ἄποψη, ὁ ναρόντικός ἀπορίπτει κάθε ἱστορικό ρεαλισμό, ἀντιπαραθέτοντας πάντοτε τήν *πραγματικότητα* τοῦ καπιταλισμοῦ στήν *ἐπινόηση* τοῦ προκεφαλαιοκρατικοῦ καθεστώτος. Ἡ «κληρονομιά» τῶν χρόνων 1860-1870 μέ τή φλογερή τους πίστη στόν προοδευτικό χαρακτήρα τῆς δοσμένης κοινωνικῆς ἐξέλιξης, μέ τήν ἀδυσώπητη ἐχθρότητά τους, πού στρεφόταν ὀλοκληρωτικά καί ἀποκλειστικά ἐνάντια στά ὑπολείμματα τοῦ παλιοῦ και-

ροῦ, μέ τήν πεποιθήσή τους ὅτι, μόλις ξεκαθαριστοῦν πέρα γιά πέρα αὐτά τά ὑπολείμματα, τά πράγματα θά πᾶνε ὅσο τό δυνατό καλύτερα, — ἡ «κληρονομιά» αὐτή ὄχι μόνο δέν ἔχει καμιά σχέση μέ τίς παραπάνω ἀπόψεις τοῦ ναροντικισμοῦ, ἀλλά βρίσκεται καί σέ διαμετρική ἀντίθεση μαζί τους.

Τό δεύτερο χαρακτηριστικό τοῦ ναροντικισμοῦ εἶναι ἡ πίστη στήν ἰδιομορφία τῆς Ρωσίας, ἡ ἐξιδανίκευση τοῦ ἀγρότη, τῆς κοινότητος κτλ. Ἡ θεωρία γιά τήν ἰδιομορφία τῆς Ρωσίας ἀνάγκασε τοὺς ναρόντικους νά γαντζώνονται ἀπό τίς παλιωμένες δυτικοευρωπαϊκές θεωρίες, τοὺς ἔκανε νά δείχνουν μιά καταπληχτική ἐπιπολαιότητα ἀπέναντι σέ πολλές καταχτήσεις τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ: οἱ ναρόντικοι ἐφησύχαζαν μέ τή σκέψη ὅτι ἂν ἐμεῖς δέν ἔχουμε τοῦτα ἢ ἐκεῖνα τά γνωρίσματα τῆς πολιτισμένης ἀνθρωπότητας, σέ ἀντιστάθμισμα «μᾶς ἔλαχε» νά δείξουμε στόν κόσμο καινούργιες μέθοδες οἰκονομίας κτλ. Ἡ ἀνάλυση τοῦ καπιταλισμοῦ καί ὄλων τῶν ἐκδηλώσεών του, πού μᾶς ἔδωσε ἡ πρωτοπόρα δυτικοευρωπαϊκή σκέψη, ὄχι μόνο δέν ἐφαρμοζόταν στήν ἁγία Ρωσία, ἀλλά, ἀντίθετα, ὅλες οἱ προσπάθειες στρέφονταν στό νά ἐπινοηθοῦν δικαιολογίες, πού νά ἐπιτρέπουν νά μή βγαίνουν ὅταν πρόκειται γιά τό ρωσικό καπιταλισμό τά ἴδια συμπεράσματα, πού βγήκαν σχετικά γιά τόν εὐρωπαϊκό. Οἱ ναρόντικοι ὑποκλίνονταν μπροστά στους συγγραφεῖς αὐτῆς τῆς ἀνάλυσης καί... ἐξακολουθοῦσαν ἀτάραχα νά μένουν οἱ ἴδιοι ρωμαντικοί, ἐνάντια στους ὁποίους πάλαιβαν σ' ὅλη τους τή ζωή οἱ συγγραφεῖς αὐτοί. Καί πάλι αὐτή ἡ κοινή σ' ὄλους τοὺς ναρόντικους θεωρία γιά τήν ἰδιομορφία τῆς Ρωσίας ὄχι μόνο δέν ἔχει τίποτα τό κοινό μέ τήν «κληρονομιά», μά εἶναι καί διαμετρικά ἀντιθετή τῆς. Ἀπεναντίας, ἡ «δεκαετία 1860-1870» προσπαθοῦσε νά ἐξευρωπαϊεῖ τή Ρωσία, πίστευε στήν ἔνταξή της στό γενικό εὐρωπαϊκό πολιτισμό, φρόντιζε γιά τή μεταφορά τῶν θεσμῶν αὐτοῦ τοῦ πολιτισμοῦ καί στό δικό μας, τό καθόλου ἰδιόμορφο, ἔδαφος. Κάθε θεωρία γιά ἰδιομορφία τῆς Ρωσίας βρίσκεται σέ πλήρη ἀντίθεση πρὸς τό πνεῦμα τῆς δεκαετίας 1860-1870 καί τίς παραδόσεις της. Πολύ περισσότερο δέν ἀνταποκρίνεται σ' αὐτή τήν παράδοση ἡ ναροντικιστική ἐξιδανίκευση καί ὠραιοποίηση τοῦ χωριοῦ. Αὐτή ἡ ἀπατηλή ἐξιδανίκευση, πού ἤθελε ὅπως-δήποτε νά βλέπει στό χωριό μας κάτι τό ἰδιαίτερο, τό τελείως διαφορετικό μέ τό καθεστῶς ὁποιοῦδήποτε ἄλλου χωριοῦ ὁποιασδήποτε ἄλλης χώρας στήν περίοδο τῶν προκεφαλαιο-

κρατικῶν σχέσεων, βρίσκεται στήν πιό χτυπητή ἀντίθεση μέ τίς παραδόσεις τῆς ὑγιοῦς καί πραγματικῆς κληρονομιάς. Ὅσο πιό πέρα καί πιό βαθιά ἀναπτυσσόταν ὁ καπιταλισμός, ὅσο πιό ἔντονα ἐκδηλώνονταν στό χωριό οἱ ἀντιθέσεις, πού εἶναι κοινές γιά κάθε ἐμπορευματική κεφαλαιοκρατική κοινωνία, μέ τόσο μεγαλύτερη δξύτητα πρόβαλλε ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στά γλυκερά παραμύθια τῶν ναρόντικων γιά τό «κοινοτικό», «συνεταριστικό» πνεῦμα τοῦ ἀγρότη κτλ., ἀπό τό ἕνα μέρος, καί στήν πραγματική διάσπαση τῆς ἀγροτιᾶς σέ κεφαλαιοκρατία τοῦ χωριοῦ καί σέ ἀγροτικό προλεταριάτο, ἀπό τό ἄλλο· τόσο πιό γρήγορα μετατρέπονταν οἱ ναρόντικοι, πού ἐξακολουθοῦσαν νά βλέπουν τά πράγματα μέ τά μάτια τοῦ ἀγρότη, ἀπό συναισθηματικοί ρωμαντικοί σέ θεωρητικούς ἐκπροσώπους τῆς μικροαστικῆς τάξης, γιατί στή σύγχρονη κοινωνία ὁ μικρός παραγωγός μετατρέπεται σέ ἐμπορευματοπαραγωγό. Ἡ ἀπατηλή ἐξιδανίκευση τοῦ χωριοῦ καί τά ρωμαντικά ὄνειροπολήματα σχετικά μέ τό «κοινοτικό» πνεῦμα ὀδήγησαν στό γεγονός ὅτι οἱ ναρόντικοι φέρονταν μέ ἐξαιρετική ἐπιπολαιότητα ἀπέναντι στίς πραγματικές ἀνάγκες τῆς ἀγροτιᾶς, πού ἀπορέανε ἀπό τή δοσμένη οἰκονομική ἀνάπτυξη. Στή θεωρία μποροῦσε νά μιλάει κανεῖς ὅσο ἤθελε γιά τή δύναμη τῶν βάρων, στήν πράξη ὅμως ὁ κάθε ναρόντικος ἐνιωθε περίφημα ὅτι ἡ ἐξάλειψη τῶν ὑπολειμμάτων τοῦ παρελθόντος, τῶν ὑπολειμμάτων τοῦ πρίν ἀπό τή μεταρύθμιση καθεστώτος, πού τυλίγουν κι ὡς τά σήμερα τήν ἀγροτιά μας ἀπό τήν κορφή ὡς τά νύχια, θ' ἀνοίξει τό δρόμο ἀκριβῶς στήν κεφαλαιοκρατική κι ὄχι σέ κάποια ἄλλη ἀνάπτυξη. Καλύτερα στασιμότητα παρά κεφαλαιοκρατική πρόοδος — αὕτη εἶναι, στήν οὐσία, ἡ ἄποψη τοῦ κάθε ναρόντικου γιά τό χωριό, ἂν καί εἶναι εὐνόητο, ὅτι ὁ κάθε ναρόντικος δέ θά τολμήσει νά ἐκφράσει ρητά καί κατηγορηματικά αὐτό τό πρᾶγμα μέ τήν ἀφελῆ εἰλικρίνεια τοῦ κ. Β.Β. «Οἱ δεμένοι στούς κλήρους καί στίς κοινότητες ἀγρότες, πού στεροῦνται τή δυνατότητα νά χρησιμοποιοῦν τήν ἐργασία τους ἐκεῖ ὅπου εἶναι πιό παραγωγική καί πιό προσοδοφόρα γι' αὐτούς, λές κι ἔχουν ἀπολιθωθεῖ στή στενόχωρη, ζωώδικη, μή παραγωγική μορφή ζωῆς, στήν ὁποία πέρασαν ἀπό τά χέρια τῆς δουλοπαροικίας». Ἔτσι ἔβλεπε τό ζήτημα ἕνας ἀπό τοὺς ἐκπροσώπους τῆς «κληρονομιάς» ξεκινώντας ἀπό τή χαρακτηριστική ἄποψη τοῦ «διαφωτιστῆ»¹⁷⁴. — «Καλύτερα ἄς ἐξακολουθοῦν οἱ ἀγρότες ν' ἀπολιθώνονται στή ρουτινιασμένη τους πατριαρχική μορφή

ζωής, παρά νά ξεκαθαριστεῖ ὁ δρόμος γιά τόν καπιταλισμό στό χωριό» — ἔτσι βλέπει, στήν οὐσία, τό ζήτημα ὁ κάθε ναρόντικος. Στήν πραγματικότητα δέ θά βρεθεῖ, ἴσως, κανένας ναρόντικος, πού θά τολμοῦσε ν' ἀρνηθεῖ, ὅτι τό καθεστῶς τῆς κλειστῆς τάξης τῆς ἀγροτικῆς κοινότητας μέ τήν ἀλληλέγγυα εὐθύνη της, μέ τήν ἀπαγόρευση τῆς πούλησης τῆς γῆς καί τῆς παραίτησης ἀπό τόν κοινοτικό κλῆρο ἔρχεται στήν πιό χτυπητή ἀντίθεση μέ τή σημερινή οἰκονομική πραγματικότητα, μέ τίς σημερινές ἐμπορευματικές-κεφαλαιοκρατικές σχέσεις καί τήν ἀνάπτυξή τους. Εἶναι ἀδύνατο ν' ἀρνηθεῖ κανείς αὐτή τήν ἀντίθεση, ὅλη ἡ οὐσία ὅμως βρῖσκεται στό γεγονός ὅτι οἱ ναρόντικοι φοβοῦνται σάν τή φωτιά νά βάλουν ἔτσι τό ζήτημα, νά κάνουν μιά τέτια ἀντιπαραβολή τῆς νομικῆς κατάστασης τῆς ἀγροτικῆς μέ τήν οἰκονομική πραγματικότητα, μέ τή δοσμένη οἰκονομική ἀνάπτυξη. Ὁ ναρόντικος ἐπιμένει νά πιστεύει στήν ἀνύπαρκτη καί ρωμαντική του φανταστική ἀνάπτυξη χωρίς καπιταλισμό, καί γι' αὐτό... γι' αὐτό εἶναι πρόθυμος ν' ἀνακόψει τή δοσμένη ἀνάπτυξη, πού ἀκολουθεῖ τόν κεφαλαιοκρατικό δρόμο. Ἀπέναντι στά ζητήματα τοῦ καθεστώτος τῆς κλειστῆς τάξης τῆς ἀγροτικῆς κοινότητας, τῆς ἀλληλέγγυας εὐθύνης, τοῦ δικαιώματος τῶν ἀγροτῶν νά πούλουν τή γῆ καί νά παραιτοῦνται ἀπό τόν κλῆρο — ὁ ναρόντικος δέν κρατάει ἀπλῶς τή μεγαλύτερη ἐπιφυλαχτικότητα καί τό μεγαλύτερο φόβο γιά τήν τύχη τῶν «βάθρων» (τῶν βάθρων τῆς ρουτίνας καί τῆς στασιμότητας)· κάτι περισσότερο, ὁ ναρόντικος πέφτει ἀκόμα καί τόσο χαμηλά, ὥστε νά χαιρετίζει τήν ἀστυνομική ἀπαγόρευση νά πούλῃν οἱ ἀγρότες τή γῆ. «Ὁ μουζικός εἶναι κουτός, — μπορεῖ ν' ἀπαντήσει κανείς σ' ἓνα τέτιο ναρόντικο μέ τά λόγια τοῦ Ἐνγκελγκάρντ; — δέν μπορεῖ μόνος του νά ὀργανώσει τή ζωή του. Ἄν δέν φροντίσει κανένας γι' αὐτόν θά κάψει ὄλα τά δάση, θά ἐξοντώσει ὄλα τά πουλιά, θά πιάσει ὄλα τά ψάρια, θ' ἀχρηστέψει τή γῆ καί θά πεθάνει κι ὁ ἴδιος». Ἐδῶ ὁ ναρόντικος «ἀρνιέται» πιά ἀνοιχτά τήν «κληρονομιά» καί μετατρέπεται σέ ἀντιδραστικό. Καί σημειώστε παράλληλα ὅτι, στό μέτρο τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης, αὐτή ἡ καταστροφή τοῦ καθεστώτος τῆς κλειστῆς τάξης τῆς ἀγροτικῆς κοινότητας γίνεται ὄλο καί πιό ἐπιταχτική ἀνάγκη γιά τό ἀγροτικό προλεταριάτο, ἐνῶ γιά τήν ἀστική τάξη τοῦ χωριοῦ οἱ δυσκολίες, πού προέρχονται ἀπό δῶ, δέν εἶναι καθόλου τόσο σημαντικές. Ἐνας «νοικοκύρης μουζικός» μπο-

ρεί εύκολα νά νοικιάσει γῆ ἀπ' ἄλλοῦ, ν' ἀνοίξει ἐργαστήρι σέ ἄλλο χωριό, νά πάει ὅπου θέλει κι ὅποτε θέλει γιά ἐμπορικές ὑποθέσεις. Γιά τόν «ἀγρότη» ὅμως, πού ζεῖ κυρίως πωλώνοντας τήν ἐργατική του δύναμη, τό δέσιμο στόν κληρο καί στήν κοινότητα σημαίνει τεράστιο περιορισμό τῆς οἰκονομικῆς του δραστηριότητας, σημαίνει ὅτι εἶναι ἀδύνατο νά βρεῖ κάποιον πού θά τόν μισθώσει μέ πιό συμφερτικούς ὄρους, σημαίνει ὅτι εἶναι ὑποχρεωμένος νά πουλάει τήν ἐργατική του δύναμη ἴσα-ἴσα στους ντόπιους ἀγοραστῆς τῆς, πού πληρώνουν πάντα πιό φτηνά καί ψάχνουν νά βροῦν λογιῆς-λογιῆς τρόπους ὑποδούλωσης. — Ὁ ναρόντικος, μιά καί παραδόθηκε στήν ἐξουσία τῶν ρωμαντικῶν ὄνειροπολημάτων κι ἔβαλε γιά σκοπό του νά ὑποστηρίξει καί νά περιφρουρήσει τά βάρη ἐναντία στήν οἰκονομική ἀνάπτυξη, κατακύλησε χωρίς νά τό καταλάβει κι ὁ ἴδιος σ' αὐτόν τόν κατήφορο ὡς τό σημεῖο πού βρέθηκε δίπλα στόν τσιφλικά, πού ποθεῖ μ' ὄλη του τήν ψυχή τή διατήρηση καί τή στερέωση τοῦ «δεσίματος τοῦ ἀγρότη μέ τή γῆ». Ἄρκει νά θυμηθοῦμε ἔστω καί τό γεγονός, ὅτι αὐτό τό καθεστῶς τῆς κλειστῆς τάξης τῆς ἀγροτικῆς κοινότητας γέννησε εἰδικούς τρόπους μίσθωσης τῶν ἐργατῶν: τήν ἀποστολή ἀπομέρους τῶν ἰδιοκτητῶν ἐργοστασίων καί ἐπιχειρήσεων ὑπαλλήλων στά χωριά, ἰδιαίτερα στά χωριά πού καθυστεροῦν φόρους, γιά νά μισθώσουν ἐργάτες μέ τοῦς πιό συμφερτικούς ὄρους. Εὐτυχῶς ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἀγροτικοῦ καπιταλισμοῦ, καταστρέφοντας τό «μόνιμο τόπο διαμονῆς» τοῦ προλετάριου (αὐτή εἶναι ἡ ἐπίδραση τῶν λεγόμενων πλανόδιων ἀγροτικῶν βιοτεχνικῶν ἐπαγγελμάτων), ἀντικατασταίνει σιγά-σιγά αὐτή τήν ὑποδούλωση μέ τήν ἐλεύθερη μίσθωση.

Μιά ἄλλη, ἴσως, ὄχι λιγότερο παραστατική ἐπιβεβαίωση τῆς θέσης μας ὅτι εἶναι ἐπιζήμιες οἱ σημερινές ναροντικιστικές θεωρίες δίνει τό γεγονός ὅτι ἀνάμεσα στους ναρόντικους εἶναι συνηθισμένο φαινόμενο ἡ *ἐξιδανίκευση τῆς ξεπληρωμῆς μέ δουλιά*. Φέραμε πιό πάνω ἕνα παράδειγμα γιά τόν τρόπο πού ὁ Ἐνγκελγκάρντ, ἀφοῦ ὑπέπεσε στό ναροντικιστικό πατρογονικό ἀμάρτημά του, ἔφτασε στό σημεῖο νά γράφει ὅτι «καλό θά ἦταν» ν' ἀναπτυχθεῖ στό χωριό τό σύστημα τῆς ξεπληρωμῆς μέ δουλιά! Τό ἴδιο βρήκαμε καί στό περίφημο σχέδιο τοῦ κ. Γιουζακόφ γιά τά γεωργικά γυμνάσια («Ρούσκογε Μπογκάτσβο», 1895, τεύχος 5)*. Τήν ἴδια ἐξι-

* Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 64-72 καί 497-531. Ἡ Σύντ.

δανίκευση ἔκανε σέ σοβαρά οἰκονομικά ἄρθρα ὁ κ. Β.Β. συνεργάτης τοῦ Ἐνγκελγκάρντ σ' αὐτό τό περιοδικό, ὑποστηρίζοντας ὅτι ὁ ἀγρότης κέρδισε μιὰ νίκη ἐνάντια στόν τσιφλικᾶ, πού ἠθέλε νά εἰσαγάγει τόν καπιταλισμό· τό κακό ὅμως ἦταν ὅτι ὁ ἀγρότης ἄρχισε νά καλλιεργεῖ τή γῆ τοῦ τσιφλικᾶ, παίρνοντας ἐναντι γῆ «μέ νοίκι», — δηλ. ἐπανεφέρε πέρα γιά πέρα τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο νοικοκυριοῦ, πού ὑπῆρχε καί ἐπί δουλοπαροικίας. Αὐτά εἶναι τά πιό χτυπητά παραδείγματα ἀντιδραστικῆς στάσης τῶν ναρόντικων ἀπέναντι στά ζητήματα τῆς γεωργίας μας. Θά συναντήσετε αὐτή τήν ἰδέα μέ λιγότερο χτυπητή μορφή σέ κάθε ναρόντικο. Ὁ κάθε ναρόντικος μιλάει γιά τή ζημιὰ καί τόν κίνδυνο τοῦ καπιταλισμοῦ στή γεωργία μας, γιατί ὁ καπιταλισμός λέει, ἀντικατασταίνει τόν ἀνεξάρτητο ἀγρότη μέ τόν ἐργάτη γῆς. Ἡ πραγματικότητα τοῦ καπιταλισμοῦ («ὁ ἐργάτης γῆς») ἀντιπαρατίθεται στήν ἐπινόηση γιά τόν «αὐτοτελεῖ» ἀγρότη: ἡ ἐπινόηση αὐτή στηρίζεται στό ὅτι ὁ ἀγρότης τῆς προκεφαλαιοκρατικῆς ἐποχῆς κατέχει μέσα παραγωγῆς, ἐνῶ ταυτόχρονα ἀποσιωπᾶται μέ μετριοφροσύνη τό γεγονός ὅτι γι' αὐτά τά μέσα παραγωγῆς πρέπει νά πληρώσει δυά φορές περισσότερο ἀπό τήν ἀξία τους· ὅτι τά μέσα αὐτά παραγωγῆς χρησιμεύουν γιά τήν ξεπληρωμή μέ δουλιά· ὅτι τό βιοτικό ἐπίπεδο αὐτοῦ τοῦ «αὐτοτελοῦς» ἀγρότη εἶναι τόσο χαμηλό, πού σέ ὅποια-δήποτε κεφαλαιοκρατική χώρα θά τόν κατατάσσανε στούς θεόφτωχους· ὅτι στή μαύρη φτώχεια καί στήν πνευματική ἀδράνεια τοῦ «αὐτοτελοῦς» αὐτοῦ ἀγρότη προστίθεται καί ἡ προσωπική ἐξάρτηση, πού συνοδεύει ἀναπόφευχτα τίς προκεφαλαιοκρατικές μορφές οἰκονομίας.

Τό τρίτο χαρακτηριστικό γνώρισμα τοῦ ναροντικισμοῦ — τό ὅτι ἀγνοεῖ τή σύνδεση τῆς «διανόησης» καί τῶν νομικοπολιτικῶν θεσμῶν τῆς χώρας μέ τά ὕλικά συμφέροντα ὀρισμένων κοινωνικῶν τάξεων — βρίσκεται στήν πιό ἀδιάρρηχτη σύνδεση μέ τά προηγούμενα: καί μόνο αὐτή ἡ ἔλλειψη ρεαλισμοῦ στά κοινωνιολογικά ζητήματα μποροῦσε νά γεννήσει τή θεωρία ὅτι εἶναι «λάθος» ὁ ρωσικός καπιταλισμός καί ὅτι ὑπάρχει ἡ δυνατότητα «ν' ἀποτραβηχτεῖ ἀπό τό δρόμο». Καί αὐτή ἡ ἀποψη τοῦ ναροντικισμοῦ δέν ἔχει καμιὰ σχέση μέ τήν «κληρονομιά» καί τίς παραδόσεις τῶν χρόνων 1860-1870, ἀλλά, ἀπεναντίας, βρίσκεται σέ *διαμετρική ἀντίθεση μ' αὐτές τίς παραδόσεις*. Ἀπό τήν ἀποψη αὐτή ἀπορέει φυσιολογικά ἡ στάση τῶν ναρόντικων ἀπέναντι στά πολυάριθμα ὑπολείμ-

ματα του κανονισμού της ρωσικής ζωής, πριν από τη μεταρρύθμιση, πού σέ καμιά περίπτωση δέ θά μπορούσαν νά τήν υίοθετήσουν οί εκπρόσωποι της «κληρονομιάς». Γιά νά χαρακτηρίσουμε αὐτή τή στάση, ἄς μᾶς ἐπιτραπεί νά χρησιμοποιήσουμε τίς θαυμάσιες παρατηρήσεις τοῦ κ. Β. Ἰβανόφ στό ἄρθρο «Μιά κακή ἐπίνοηση» («Νόβογε Σλόβο», Σεπτέμβρης τοῦ 1897). Ὁ συγγραφέας μιλάει γιά τό γνωστό μυθιστόρημα τοῦ κ. Μπομπορίκιν «Μέ ἄλλο τρόπο» καί δείχνει ὅτι δέν καταλαβαίνει τή διαμάχη τῶν ναρόντικων μέ τούς «μαθητές». Ὁ κ. Μπομπορίκιν βάζει στό στόμα ἑνός ναρόντικου, ἥρωα τοῦ μυθιστορήματός του, τή μομφή ἐναντία στούς «μαθητές», ὅτι τάχα ὄνειρεύονται «ἕνα στρατώνα μέ τόν ἀνυπόφορο δεσποτισμό τοῦ κανονισμού». Ὁ κ. Β. Ἰβανόφ παρατηρεῖ σχετικά μ' αὐτό τό πράγμα:

«Αὐτοί (οἱ ναρόντικοι) ὄχι μόνο δέν εἶπαν ὅτι ὁ ἀφόρητος δεσποτισμός τοῦ "κανονισμού" εἶναι "ὄνειρο" τῶν ἀντιπάλων τους, μά καί οὔτε μποροῦν νά λέγε οὔτε καί θά ποῦν ἕνα τέτιο πράγμα, ἐφόσον παραμένουν ναρόντικοι. Ἡ οὐσία τῆς διαμάχης τους μέ τούς ὀπαδοῦς τοῦ "οἰκονομικοῦ ὕλισμου" σ' αὐτόν τόν τομέα βρίσκεται ἀκριβῶς στό ὅτι τά ὑπολείμματα τοῦ παλιοῦ κανονισμοῦ, πού διατηρήθηκαν σέ μᾶς, μποροῦν, κατά τή γνώμη τῶν ναρόντικων, νά χρησιμεύσουν σάν βάση γιά τήν παραπέρα ἀνάπτυξη τοῦ κανονισμοῦ. Τόν ἀφόρητο χαρακτήρα αὐτοῦ τοῦ παλιοῦ κανονισμοῦ τόν κρύβει ἀπό τά μάτια τους, ἀπό τό ἕνα μέρος, ἡ ἀντίληψη ὅτι δῆθεν ἡ ἴδια ἡ "ψυχή" τοῦ ἀγρότη (ἡ ἐνιαία καί ἀδιαίρετη) ἐξελίσσεται" πρὸς τήν πλευρά τοῦ κανονισμοῦ, — κι ἀπό τό ἄλλο, ἡ πεποιθήση στήν σημερινή ἢ μελλοντική ἠθική ὁμορφιά τῆς "διανόησης", τῆς "κοινωνίας" ἢ γενικά τῶν "ἡγετικῶν τάξεων". Κατηγοροῦν τούς ὀπαδοῦς τοῦ οἰκονομικοῦ ὕλισμου γιά προκατάληψη ὄχι ἀπέναντι στόν "κανονισμό", ἀλλά, ἀντίθετα, ἀπέναντι στό καθεστῶς τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, πού βασιζέται στήν ἔλλειψη κανονισμοῦ. Καί οἱ ὀπαδοί τοῦ οἰκονομικοῦ ὕλισμοῦ ὑποστηρίζουν πραγματικά, ὅτι τά ὑπολείμματα τοῦ παλιοῦ κανονισμοῦ, πού εἶχε ἀναπτυχθεῖ μέ βάση τή φυσική οἰκονομία, γίνονται μέρα μέ τή μέρα ὄλο καί "πιό ἀφόρητα" σέ μιά χώρα πού πέρασε στή χρηματική οἰκονομία, οἰκονομία πού προκαλεῖ ἀμέτρητες ἀλλαγές τόσο στήν πραγματική κατάσταση, ὅσο καί στήν πνευματική καί στήν ἠθική φυσιογνωμία τῶν διάφορων στρωμάτων τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας. Γιαυτό εἶναι πεπεισμένοι, ὅτι οἱ συνθήκες, οἱ ἀπα-

ραίτητες για να εμφανιστεί ένας καινούργιος ευεργετικός "κανονισμός" της οικονομικής ζωής της χώρας, μπορούν ν' αναπτυχθούν όχι από τα υπολείμματα ενός κανονισμού προσαρμοσμένου στη φυσική οικονομία και τη δουλοπαροικία, αλλά μόνο μέσα σε μία ατμόσφαιρα, από την οποία θα λείπει όλοτελα και σε οποιαδήποτε μορφή αυτός ο παλιός κανονισμός, όπως λείπει στις προηγμένες χώρες της Δυτικής Ευρώπης και της Αμερικής. Σ' αυτό το σημείο βρίσκεται το πρόβλημα του "κανονισμού" στη διαμάχη ανάμεσα στους ναρόντικους και στους αντιπάλους τους» (σελ. 11-12, 1. c.*). Αυτή η στάση των ναρόντικων απέναντι στα «υπολείμματα του παλιού κανονισμού» αποτελεί, ίσως, την πιο χτυπητή παρέκκλιση του ναρόντικισμού από τις παραδόσεις της «κληρονομιάς». Τους εκπροσώπους αυτής της κληρονομιάς τους διέκρινε, όπως είδαμε, αυστηρή και κατηγορηματική καταδίκη όλων χωρίς εξαίρεση των υπολειμμάτων του παλιού κανονισμού. Συνεπώς, απ' αυτή την πλευρά οι «μαθητές» βρίσκονται ασύγκριτα πιο κοντά στις «παραδόσεις» και στην «κληρονομιά» της δεκαετίας 1860-1870 απ' ό,τι οι ναρόντικοι.

Η έλλειψη κοινωνιολογικού ρεαλισμού, εκτός από το προαναφερόμενο σοβαρότατο λάθος των ναρόντικων, τους οδηγεί επίσης και στον ιδιαίτερο εκείνο τρόπο σκέψης και κρίσης για τις κοινωνικές υποθέσεις και τα κοινωνικά προβλήματα, που μπορεί να ονομαστεί στενά διανοουμενίστικη έπαρση ή, ίσως, γραφειοκρατική σκέψη. Ο ναρόντικός κάνει πάντοτε συλλογισμούς για το δρόμο που πρέπει να διαλέξουμε «εμείς» για την πατρίδα, τί συμφορές θα συναντήσουμε, αν «εμείς» κατευθύνουμε την πατρίδα στον τάδε δρόμο, τί διεξόδους θα μπορούσαμε να εξασφαλίσουμε «εμείς» στον έαυτό μας, αν παρακάμπαμε τους κινδύνους του δρόμου που ακολούθησε ή γηραιά Ευρώπη, αν «παίρναμε ό,τι καλό» έχει και η Ευρώπη και ο παμπάλαιος θεσμός της δικής μας κοινότητας κτλ. κτλ. Από δω πηγάζει ή απόλυτη δυσπιστία και περιφρόνηση του ναρόντικου απέναντι στις αυτοτελείς τάσεις των ξεχωριστών κοινωνικών τάξεων, που δημιουργούν την ιστορία σύμφωνα με τα συμφέροντά τους. Από δω πηγάζει ή καταπληκτική επιπολαιότητα με την οποία ο ναρόντικός (ξεχνώντας τις γύρω συνθήκες) ρίχνεται σε κάθε λογής κοινωνική

* —loco citato — στο αναφερόμενο μέρος. *Η Σύντ.*

σχεδιομανία, αρχίζοντας από κάποια «ὀργάνωση τῆς γεωργικῆς ἐργασίας» καί καταλήγοντας στήν «κοινοτικοποίηση τῆς παραγωγῆς» μέ τίς προσπάθειες τῆς «κοινωνίας» μας. «Mit der Gründlichkeit der geschichtlichen Action wird der Umfang der Masse zunehmen, deren Action sie ist»* — αὐτά τά λόγια** ἐκφράζουν μιὰ ἀπό τίς πιό βαθιές καί τίς πιό σπουδαιές θέσεις τῆς ἱστορικοφιλοσοφικῆς θεωρίας, πού δέν θέλουν καί δέν μποροῦν καθόλου νά τήν καταλάβουν οἱ ναρόντικοί μας. Στό μέτρο πού ἐπεκτείνεται καί βαθαίνει ἡ ἱστορική δημιουργία τῶν ἀνθρώπων πρέπει ν' αὐξάνει καί ὁ ὄγκος τῆς μάζας τοῦ πληθυσμοῦ, πού γίνεται συνειδητός παράγοντας τῆς ἱστορίας. Ὁ ναρόντικος πάντοτε θεωροῦσε τόν πληθυσμό γενικά καί τόν ἐργαζόμενο πληθυσμό εἰδικά, ἀντικείμενο τούτων ἢ ἐκείνων τῶν λίγο-πολύ λογικῶν μέτρων, ὑλικό πού πρέπει νά κατευθυνθεῖ σέ τοῦτο ἢ κείνο τό δρόμο, καί ποτέ δέν ἔβλεπε τίς διάφορες τάξεις τοῦ πληθυσμοῦ σάν αὐτοτελεῖς ἱστορικούς παράγοντες στό δοσμένο δρόμο, ποτέ δέν ἔθετε τό ζήτημα τῶν συνθηκῶν τοῦ δοσμένου δρόμου, πού μποροῦν ν' ἀναπτύσσουν (ἢ ἀντίθετα νά παραλύουν) τήν αὐτοτελεῖ καί συνειδητή δράση αὐτῶν τῶν δημιουργῶν τῆς ἱστορίας.

Κι ἔτσι, παρ' ὅλο πού ὁ ναροντικισμός ἔκανε ἓνα μεγάλο βῆμα πρὸς τά μπρός σέ σύγκριση μέ τήν «κληρονομιά» τῶν διαφωτιστῶν, βάζοντας τό πρόβλημα τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία, ἡ λύση ὅμως πού ἔδωσε στό πρόβλημα αὐτό ἀποδείχτηκε τόσο λίγο ἱκανοποιητική, λόγω τῆς μικροαστικῆς ἀποψῆς καί τῆς συναισθηματικῆς κριτικῆς τοῦ καπιταλισμοῦ, πού ὁ ναροντικισμός σέ μιὰ σειρά σπουδαιότατα ζητήματα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς ἔμεινε πίσω σέ σύγκριση μέ τούς «διαφωτιστές». Ἡ προσχώρηση τοῦ ναροντικισμοῦ στήν κληρονομιά καί στίς παραδόσεις τῶν διαφωτιστῶν μας ἀποδείχτηκε σέ τετελευταία ἀνάλυση ἓνα μειῶν: ὁ ναροντικισμός δέν ἔλυσε τά νέα προβλήματα, πού ἔθεσε μπροστά στή ρωσική κοινωνική σκέψη ἢ οἰκονομική ἀνάπτυξη τῆς Ρωσίας μετά τή μεταρύθμιση, καί περιορίστηκε σχετικά μ' αὐτά σέ συναισθηματικούς καί ἀντιδραστικούς θρήνους, ἐνῶ τά παλιά προ-

* Marx, «Die heilige Familie» (Μάρξ, «Ἡ Ἁγία οἰκογένεια». Ἡ Σύντ.), 120¹⁷⁵. Κατά τόν Μπέλτοφ, σελ. 235.

** «Μαζί μέ τό βάθεμα τῆς ἱστορικῆς δράσης θ' ἀναπτύσσεται συνεπῶς καί ὁ ὄγκος τῆς μάζας, πού ἔργο της εἶναι αὐτή ἡ δράση». Ἡ Σύντ.

βλήματα, πού τά είχαν ήδη θέσει οί διαφωτιστές, ό ναροντικισμός τά σκέπασε μέ τό ρομαντισμό του καί καθυστέρησε τήν ολοκληρωτική λύση τους.

IV. ΟΙ «ΔΙΑΦΩΤΙΣΤΕΣ», ΟΙ ΝΑΡΟΝΤΝΙΚΟΙ ΚΑΙ ΟΙ «ΜΑΘΗΤΕΣ»

Μπορούμε τώρα νά βγάλουμε όρισμένα συμπεράσματα από τούς παραλληλισμούς μας. Θά προσπαθήσουμε νά χαρακτηρίσουμε σύντομα τίς σχέσεις ανάμεσα στά ρεύματα τής κοινωνικής σκέψης πού αναφέρονται στόν τίτλο του κεφαλαίου αυτού.

Ό διαφωτιστής πιστεύει στή δοσμένη κοινωνική ανάπτυξη, γιατί δέ βλέπει τίς αντιθέσεις, πού τή χαρακτηρίζουν. Ό ναρόντικος φοβάται τή δοσμένη κοινωνική ανάπτυξη, γιατί έχει κιόλας δεί αυτές τίς αντιθέσεις. Ό «μαθητής» πιστεύει στή δοσμένη κοινωνική ανάπτυξη, γιατί βλέπει τίς έγγυήσεις γιά ένα καλύτερο μέλλον μόνο στήν πλήρη ανάπτυξη τών αντιθέσεων αυτών. Γι' αυτό τό λόγο ή πρώτη καί ή τελευταία κατεύθυνση προσπαθούν νά ύποστηρίξουν, νά έπιταχύνουν, νά διευκολύνουν τήν ανάπτυξη πάνω στό δοσμένο δρόμο, νά παραμερίσουν κάθε έμπόδιο, πού έμποδίζει καί αναχαιτίζει αυτή τήν ανάπτυξη. Αντίθετα, ό ναροντικισμός προσπαθεί ν' αναχαιτίσει καί νά σταματήσει αυτήν τήν ανάπτυξη, φοβάται τήν έκμηδένιση όρισμένων έμποδίων, πού μπαίνουν στήν ανάπτυξη του καπιταλισμού. Τήν πρώτη καί τήν τελευταία κατεύθυνση τίς χαρακτηρίζει αυτό πού μπορεί νά όνομαστέϊ ιστορική αισιοδοξία: όσο πιό μπροστά κι όσο πιό γρήγορα προχωρήσουν τά πράγματα, έτσι όπως προχωρούν, τόσο τό καλύτερο. Αντίθετα, ό ναροντικισμός όδηγεϊ φυσιολογικά στή ιστορική άπαισιοδοξία: όσο πιό μπροστά προχωρήσουν τά πράγματα, έτσι όπως προχωρούν, τόσο τό χειρότερο. Οί «διαφωτιστές» δέν έβαζαν καθόλου τά ζητήματα του χαρακτήρα τής ανάπτυξης μετά τή μεταρύθμιση καί περιορίζονταν άποκλειστικά στόν πόλεμο ένάντια στά ύπολείμματα του πρίν από τή μεταρύθμιση καθεστώτος, περιορίζονταν στό άρνητικό καθήκον νά καθαρίσουν τό δρόμο γιά τήν εύρωπαϊκή ανάπτυξη τής Ρωσίας. Ό ναροντικισμός έβαλε τό πρόβλημα του καπιταλισμού στή Ρωσία, τό έλυσε όμως μέ τήν έννοια ότι ό καπιταλισμός είναι αντιδραστικός καί, συνεπώς, ό ναροντικισμός δέν μπορούσε νά δεχτέϊ άτόφια τήν κληρονομιά τών διαφωτιστών: οί ναρόντικοι έκαναν πάντα πόλεμο ένάντια

στούς ανθρώπους, πού ἐπιδίωκαν τόν ἐξευρωπαϊσμό τῆς Ρωσίας γενικά, ἀπό τήν ἄποψη τῆς «ἐνότητας τοῦ πολιτισμοῦ», ἔκαναν πόλεμο ὄχι μόνον ἐπειδή δέν μπορούσαν νά περιοριστοῦν στά ἰδανικά αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων (ἕνας τέτιος πόλεμος θά ἦταν δίκαιος), ἀλλά ἐπειδή δέν ἤθελαν νά τραβήξουν τόσο μακριά στήν ἀνάπτυξη τοῦ δοσμένου, δηλ. τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ, πολιτισμοῦ. Οἱ «μαθητές» λύνουν τό πρόβλημα τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία μέ τήν ἔννοια ὅτι εἶναι προοδευτικός καί γι' αὐτό ὄχι μόνο μποροῦν, μά καί πρέπει νά δεχτοῦν ἀτόφια τήν κληρονομιά τῶν διαφωτιστῶν, συμπληρώνοντας αὐτή τήν κληρονομιά μέ τήν ἀνάλυση τῶν ἀντιθέσεων τοῦ καπιταλισμοῦ ἀπό τήν ἄποψη τῶν παραγωγῶν, πού δέν ἔχουν δικό τους νοικοκυριό. Οἱ διαφωτιστές δέν ξεχώριζαν σάν ἀντικείμενο ἰδιαίτερης προσοχῆς καμιά τάξη τοῦ πληθυσμοῦ, μιλοῦσαν ὄχι μόνο γιά λαό γενικά, μά ἀκόμα καί γιά ἔθνος γενικά. Οἱ ναρόντικοι ἐπιθυμοῦσαν νά ἐκπροσωποῦν τά συμφέροντα τῆς ἐργασίας, χωρίς ν' ἀναφέρουν, ὡστόσο, συγκεκριμένες ὁμάδες στό σημερινό σύστημα οἰκονομίας· στήν πράξη υἱοθετοῦσαν πάντα τήν ἄποψη τοῦ μικροπαραγωγοῦ, πού ὁ καπιταλισμός τόν μετατρέπει σέ ἐμπορευματοπαραγωγό. Οἱ «μαθητές» ὄχι μόνο παίρνουν γιά κριτήριο τά συμφέροντα τῆς ἐργασίας, μά ταυτόχρονα ἀναφέρουν καί τελείως συγκεκριμένες οἰκονομικές ὁμάδες τῆς κεφαλαιοκρατικῆς οἰκονομίας, καί συγκεκριμένα τούς παραγωγούς, πού δέν ἔχουν δικό τους νοικοκυριό. Ἡ πρώτη καί ἡ τελευταία κατεύθυνση ἀνταποκρίνονται, ὡς πρός τό περιεχόμενο τῶν διεκδικήσεών τους, στά συμφέροντα τῶν τάξεων, πού δημιουργεῖ καί ἀναπτύσσει ὁ καπιταλισμός· ὁ ναροντικισμός, ὡς πρός τό περιεχόμενό του, ἀνταποκρίνεται στά συμφέροντα τῆς τάξης τῶν μικροπαραγωγῶν, τῆς μικροαστικῆς τάξης, πού κατέχει ἐνδιάμεση θέση ἀγάμεσα στίς ἄλλες τάξεις τῆς σημερινῆς κοινωνίας. Γι' αὐτό τό λόγο ἡ ἀντιφατική στάση τοῦ ναροντικισμοῦ ἀπέναντι στήν «κληρονομιά» δέν εἶναι καθόλου κάτι τό τυχαῖο, ἀλλά τό ἀναγκαῖο ἀποτέλεσμα τοῦ ἴδιου τοῦ περιεχομένου τῶν ἀπόψεων τῶν ναρόντικων: εἶδαμε ὅτι ἕνα ἀπό τά βασικά γνωρίσματα τῶν ἀπόψεων τῶν διαφωτιστῶν, ἦταν ὁ φλογερός πόθος ἐξευρωπαϊσμοῦ τῆς Ρωσίας, οἱ ναρόντικοι ὁμῶς δέν μποροῦν καθόλου, ἐφόσον δέν παύουν νά εἶναι ναρόντικοι, νά συμμαρτυροῦν στό ἀκέραιο αὐτή τήν τάση.

Σέ τελευταία ἀνάλυση βγάλαμε, ἐπομένως, τό συμπέρασμα, πού ἐπανελημμένα τό ἔχουμε ἤδη τονίσει πιό πάνω, καί συγ-

κεκριμένα, ότι οί μαθητές είναι πολύ πιο συνεπείς, πολύ πιο πιστοί θεματοφύλακες τῆς κληρονομιάς ἀπ' ὅ,τι οί ναρόντικοι. Ὅχι μόνο δέν ἀπαρνοῦνται τήν κληρονομιά, μά, ἀπεναντίας, θεωροῦν ἕνα ἀπό τά κυριότερα καθήκοντά τους τήν ἀντίκρουση τῶν ρωμαντικῶν καί μικροαστικῶν φόβων, πού κάνουν τούς ναρόντικούς ν' ἀπαρνοῦνται σέ πάρα πολλά καί πολύ σπουδαία σημεῖα τά εὐρωπαϊκά ἰδανικά τῶν διαφωτιστῶν. Εἶναι ὁμως αὐτονόητο ὅτι οί «μαθητές» δέ φυλάν τήν κληρονομιά ὅπως οί ἀρχαιοφύλακες φυλάν ἕνα παλιό χαρτί. Φυλάγω τήν κληρονομιά — δέν σημαίνει καθόλου ὅτι περιορίζομαι στήν κληρονομιά, καί οί «μαθητές» στήν ὑπεράσπιση τῶν γενικῶν ἰδανικῶν τοῦ εὐρωπαϊσμοῦ προσθέτουν τήν ἀνάλυση τῶν ἀντιθέσεων, πού περικλείνει μέσα της ἡ κεφαλαιοκρατική μας ἀνάπτυξη, καί τήν ἐκτίμηση αὐτῆς τῆς ἀνάπτυξης ἀπό τήν εἰδική ἄποψη, πού ἀναφέραμε πιο πάνω.

V. Ο κ. ΜΙΧΑΗΛΟΒΣΚΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΠΑΡΝΗΣΗ ΤΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ «ΜΑΘΗΤΕΣ»

Τελειώνοντας, ἄς γυρίσουμε πάλι στόν κ. Μιχαηλόβσκι καί στήν ἀνάλυση τοῦ ἰσχυρισμοῦ του σχετικά μέ τό ζήτημα πού μᾶς ἐνδιαφέρει. Ὁ κ. Μιχαηλόβσκι ὄχι μόνο δηλώνει ὅτι οί ἄνθρωποι αὐτοί (οί μαθητές) «δέν ἐπιθυμοῦν νά ἔχουν καμιά σχέση διαδοχῆς μέ τό παρελθόν καί ἀρνοῦνται κατηγορηματικά τήν κληρονομιά» (I, σ., 179), ἀλλά προσθέτει ἐπιπλέον ὅτι «αὐτοί» (παράλληλα μέ ἄλλα πρόσωπα τῶν πιο διαφορετικῶν κατευθύνσεων, συμπεριλαμβάινοντας καί τόν κ. Ἀμπράμοφ, τόν κ. Βολίνσκι, τόν κ. Ρόζανοφ) «ἐπιτίθενται μέ ἐξαιρετική μανία ἐναντία στήν κληρονομιά» (180). -- Γιά ποιά κληρονομιά μιλάει ὁ κ. Μιχαηλόβσκι; — Γιά τήν κληρονομιά τῆς περιόδου 1860-1880, γιά τήν κληρονομιά ἐκείνη, πού τήν ἀπαρνοῦνταν καί τήν ἀπαρνιέται ἐπίσημα ἡ «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι» (178).

Ἔχουμε δείξει κιόλας πῶς, ὅταν μιλάει κανεῖς γιά τήν «κληρονομιά», πού ἔλαχε στούς σύγχρονους ἀνθρώπους, πρέπει νά ξεχωρίζει δύο κληρονομίες: ἡ μιά εἶναι ἡ κληρονομιά τῶν διαφωτιστῶν γενικά, τῶν ἀνθρώπων, πού κρατοῦσαν ἀπόλυτα ἐχθρική στάση ἀπέναντι σέ καθετί πού ὑπῆρχε πρὶν ἀπό τήν μεταρύθμιση, τῶν ἀνθρώπων πού τάσσονταν ὑπέρ τῶν εὐρωπαϊκῶν ἰδανικῶν καί ὑπέρ τῶν συμφερόντων τῆς πλατιάς μάζας τοῦ πληθυσμοῦ. Ἡ ἄλλη κληρονομιά εἶναι ἡ ναρόντι-

κιστική. Έχουμε κιόλας δείξει ότι θά ήταν χοντρό λάθος νά συγγείει κανείς αυτά τά δύο διαφορετικά πράγματα, γιατί ό καθένας ξέρει πώς ύπήρχαν και ύπάρχουν άνθρωποι, πού διατηρούν τίς «παραδόσεις τής δεκαετίας 1860-1870» και δέν έχουν τίποτα τό κοινό μέ τό ναροντικισμό. Όλες οί παρατηρήσεις τοῦ κ. Μιχαηλόβσκι στηρίζονται όλοκληρωτικά και άποκλειστικά στό μέρδεμα αὐτῶν τῶν όλότελα διαφορετικῶν κληρονομιῶν. Κι επειδή ό κ. Μιχαηλόβσκι δέν μπορεί νά μήν ξέρει αὐτή τή διαφορά, ή επίθεσή του άποχτάει τόν άπόλυτα συγκεκριμένο χαρακτήρα μιᾶς όχι μόνον άνόητης, αλλά και συκοφαντικῆς επίθεσης. Μήπως ή έφημερίδα «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι» επιτίθονταν ειδικά ένάντια στό ναροντικισμό; — Όχι, καθόλου: έκαναν επίθεση όχι λιγότερο, άν όχι περισσότερο, ένάντια στους διαφωτιστές γενικά, και τό «Βέστνικ Έβρόπι», ένα έντελῶς ξένο πρὸς τό ναροντικισμό περιοδικό, δέν είναι μικρότερος έχθρός τους από τό «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» τῶν ναρόντικων. Φυσικά, ή «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι» σέ πάρα πολλά σημεία δέ θά συμφωνοῦσε μέ τούς ναρόντικους εκείνους πού άπαρνήθηκαν τήν κληρονομιά κατά τόν πιό κατηγορηματικό τρόπο, λχ., μέ τόν Γιούζοφ, είναι όμως πολύ λίγο πιθανό ότι θά τοῦ επιτίθονταν μέ μανία και έν πάση περιπτώσει θά τόν επαινοῦσε για τό γεγονός ότι αὐτός ξεχωρίζει από τούς ναρόντικους, πού επιθυμοῦν νά φυλάξουν τήν κληρονομιά. — Επιτίθονταν ό κ. Άμπράμοφ ή ό κ. Βολίνσκι ένάντια στό ναροντικισμό; — Καθόλου. Ό πρώτος άπ' αὐτούς είναι και ό ίδιος ναρόντικος και οί δύο τους επιτίθονταν ένάντια στους διαφωτιστές γενικά. — Επιτίθονταν οί «ρώσοι μαθητές» ένάντια στους ρώσους διαφωτιστές; Άπαρνήθηκαν καμιά φορά τήν κληρονομιά πού μάς κληροδότησε μιᾶ άπόλυτη έχθρότητα άπέναντι στόν τρόπο ζωῆς πρίν από τή μεταρύθμιση και στά ύπολείμματά του; — Όχι μόνο δέν επιτίθονταν, μά, άπεναντίας, ξεσκέπαζαν τήν τάση τῶν ναρόντικων, πού, ξεκινώντας από μικροαστικό φόβο άπέναντι στόν καπιταλισμό, έφταναν νά ύποστηρίζουν όρισμένα άπ' αὐτά τά ύπολείμματα. — Επιτίθονταν καμιά φορά ένάντια στήν κληρονομιά, πού μάς κληροδότησε τά εύρωπαϊκά ιδανικά γενικά; — Όχι μόνο δέν επιτίθονταν, μά, αντίθετα, ξεσκέπαζαν τούς ναρόντικους, γιατί στή θέση τῶν πανευρωπαϊκῶν ιδανικῶν έπινοοῦν πάνω σέ πολλά έξαιρετικά σπουδαία ζητήματα κάθε λογῆς πρωτότυπες σοβαροφανεῖς άνοησίες. — Επιτίθονταν καμιά φορά ένάν-

τια στην κληρονομιά, πού μᾶς κληροδότησε τή φροντίδα γιά τά συμφέροντα τῶν ἐργαζόμενων μαζῶν τοῦ πληθυσμοῦ; — Ὅχι μόνο δέν ἐπιτίθονταν, μά, ἀντίθετα, ξεσκεπάσαν τοὺς ναρόντικους, γιατί ἡ φροντίδα τους γι' αὐτά τά συμφέροντα δέν ἦταν συνεπής (ἐπειδὴ συγχέουν πάρα πολύ τήν ἀγροτική ἀστική τάξη μέ τό προλεταριάτο τοῦ χωριοῦ): γιατί τό ὄφελος ἀπ' αὐτές τίς φροντίδες ἐξασθενίζει μέ τά ὄνειροπολήματα γι' αὐτό πού θά μπορούσε νά ὑπάρχει, ἀντί νά στρέψουν τήν προσοχή σέ κείνο πού ὑπάρχει· γιατί οἱ φροντίδες τους εἶναι ἐξαιρετικά περιορισμένες, ἐπειδὴ ποτέ τους δέν ἦταν σέ θέση νά ἐκτιμῆσουν ὅπως πρέπει τίς συνθήκες (οἰκονομικές καί ἄλλες), πού διευκολύνουν ἢ δυσκολεύουν αὐτά τά πρόσωπα νά φροντίζουν μόνο τους γιά τόν ἑαυτό τους.

Ὁ κ. Μιχαηλόβσκι μπορεῖ νά μή συμφωνεῖ ὅτι τά ξεσκεπάσματα αὐτά εἶναι σωστά, καί, σά ναρόντικος, ἀσφαλῶς, δέ θά συμφωνήσῃ, — τό νά μιλάει ὁμως κανεῖς γιά «μανιασμένες» ἐπιθέσεις ἐνάντια στην «κληρονομιά τῆς περιόδου 1860 - 1880» ἀπομέρους ἀνθρώπων, πού στην πραγματικότητα ἐπιτίθενται μέ «μανία» μόνο ἐνάντια στό ναροντικισμό, τοῦ ἐπιτίθενται γιατί δέν μπόρεσε νά λύσει τά καινούργια προβλήματα, πού πρόβαλε ἡ ἱστορία μετά τή μεταρύθμιση, *στό πνεῦμα αὐτῆς τῆς κληρονομιάς καί χωρίς νά ἔρχεται σέ ἀντίθεση μ' αὐτή*, — τό νά λέει κανεῖς ἕνα τέτιο πράγμα σημαίνει ὅτι διαστρεβλώνει ἀπλουστάτα τήν ὑπόθεση.

Ὁ κ. Μιχαηλόβσκι ἀγαναχτεῖ κατά τρόπο πάρα πολύ διασκεδαστικό, γιατί οἱ «μαθητές» συγχέουν πρόθυμα «ἐμᾶς» (δηλ. τοὺς δημοσιολόγους τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτσβο») μέ τοὺς «ναρόντικους» καί μέ ἄλλα πρόσωπα, πού δέν ἔχουν σχέση μέ τό «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» (σελ. 180). Μόνο γέλια μπορεῖ νά προκαλέσει ἡ περίεργη αὐτή προσπάθεια νά ξεχωρίσουν τόν ἑαυτό τους ἀπό τοὺς «ναρόντικους», διατηρώντας ταυτόχρονα ὄλες τίς βασικές ἀντιλήψεις τῶν ναρόντικων. Ὁ καθένας ξέρεῖ, ὅτι ὅλοι οἱ «ρῶσοι μαθητές» χρησιμοποιοῦν τή λέξη «ναρόντικος» καί «ναροντικισμός» μέ τήν πλατιά ἔννοια. Κανένας δέν ξέχασε καί κανένας δέν ἀρνήθηκε ὅτι ἀνάμεσα στοὺς ναρόντικους ὑπάρχουν πολλές διαφορετικές ἀποχρώσεις: οὔτε ὁ Π. Στρούβε, οὔτε ὁ Ν. Μπέλτοφ, λχ., στά βιβλία τους δέ «συγγέανε» τόν κ. Ν. Μιχαηλόβσκι ὄχι μόνο μέ τόν κ. Β.Β., μά οὔτε καί μέ τόν κ. Γιουζακόφ, δηλ. δέ συγκάλυπταν τίς διαφορές τῶν ἀντιλήψεών τους, δέν ἀπέδιδαν στόν ἕνα τίς ἀντιλήψεις τοῦ ἄλλου. Ὁ Π. Μπ. Στροῦ-

βε μάλιστα τόνιζε άνοιχτά τή διαφορά τών άπόψεων του κ. Γιουζακόφ από τις άπόψεις του κ. Μιχαηλόβσκι. Άλλο πράγμα είναι ν' ανακατεύεις μαζί τις διάφορες άντιλήψεις, κι άλλο νά γενικεύεις και νά βάζεις σέ μιά κατηγορία τους συγγραφείς πού, παρά τις διαφορές τους σέ πολλά ζητήματα, είναι άλληλέγγυοι πάνω σέ κείνα τά βασικά και κύρια σημεία, ένάντια στά όποια άκριβώς έξεγείρονται οί «μαθητές». Για ένα «μαθητή» δέν έχει σπουδαία σημασία νά δείξει, λχ., ότι είναι άκατάλληλος οί άπόψεις, πού ξεχωρίζουν κάποιον κ. Γιουζοφ από τους άλλους ναρόντικους: γι' αυτόν σπουδαία σημασία έχει ν' ανατρέψει τις άντιλήψεις, πού είναι κοινές και για τον κ. Γιουζοφ και για τον κ. Μιχαηλόβσκι και για όλους τους ναρόντικους γενικά, δηλ. τή στάση τους άπέναντι στην κεφαλαιοκρατική έξέλιξη τής Ρωσίας, τον τρόπο πού αντιμετώπιζουν τά οικονομικά και δημοσιολογικά ζητήματα, ξεκινώντας από τή σκοπιά του μικροπαραγωγού, τή μή κατανόηση άπ' αυτούς του κοινωνικού (ή ιστορικού) ύλισμού. Τά χαρακτηριστικά αυτά αποτελούν κοινό κτήμα ενός όλόκληρου ρεύματος τής κοινωνικής σκέψης, πού έπαιξε μεγάλο ιστορικό ρόλο. Σ' αυτό τό πλατύ ρεύμα υπάρχουν οί πιό διαφορετικές άποχρώσεις, υπάρχει δεξιά και άριστερή πτέρυγα, υπάρχουν άνθρωποι, πού έχουν κυλήσει ως τον έθνικισμό και τον άντισημιτισμό κτλ., και υπάρχουν άνθρωποι άθωοι άπ' αυτή τήν πλευρά: υπάρχουν άνθρωποι, πού κρατούν περιφρονητική στάση άπέναντι σέ πολλές ύποθήκες τής «κληρονομιάς», και υπάρχουν άνθρωποι πού προσπαθούν όσο είναι δυνατό, νά περιφρουρήσουν αυτές τις ύποθήκες (δηλ. όσο είναι αυτό δυνατό για ένα ναρόντικο). Κανένας από τους «ρώσους μαθητές» δέν άρνήθηκε αυτές τις διαφορές άποχρώσεων, κανέναν άπ' αυτούς δέ θά μπορούσε νά τον κατηγορήσει ό κ. Μιχαηλόβσκι ότι άπόδιδε τις άπόψεις κάποιου ναρόντικου μιάς άποχρώσεως σέ ναρόντικο άλλης άποχρώσεως. Μιά όμως και παίρνουμε θέση ένάντια στις βασικές άντιλήψεις, τις κοινές για όλες αυτές τις διαφορετικές άποχρώσεις, ποιός ό λόγος νά μιλάμε για τις έπιμέρους διαφορές του γενικού ρεύματος; Αυτό είναι μιά έντελώς παράλογη άπαίτηση! Οί κοινές άπόψεις για τό ρωσικό καπιταλισμό, για τήν άγροτική «κοινότητα», για τήν παντοδυναμία τής λεγόμενης «κοινωνίας» σέ συγγραφείς, πού δέν είναι καθόλου άλληλέγγυοι σέ όλα, αναφέρθηκαν πολλές φορές στή φιλολογία μας πολύ πριν από τήν εμφάνιση τών «μαθητών», κι όχι μόνο αναφέρθηκαν,

ἀλλά καί ἐξυμνήθηκαν σάν εὐτυχῆς ἰδιομορφία τῆς Ρωσίας. Ὁ ὅρος «ναροντικισμός», μέ τήν πλατιά ἔννοια, χρησιμοποιόταν ἐπίσης στή φιλολογία μας πολύ πρὶν ἀπὸ τήν ἐμφάνιση τῶν «μαθητῶν». Ὁ κ. Μιχαηλόβσκι ὄχι μόνο συνεργάζοταν πολλά χρόνια στό ἴδιο περιοδικό μέ τό «ναρόντικο» (μέ τή στενή ἔννοια) κ. Β. Β., ἀλλά καί συμμεριζόταν τά πιό πάνω βασικά γνωρίσματα τῶν ἀντιλήψεων του. Ὁ κ. Μιχαηλόβσκι, προβάλλοντας στίς δεκαετίες 1880-1890 καί 1890-1900 ἀντιρήσεις γιά ὀρισμένα συμπεράσματα τοῦ κ. Β. Β., ἀπορίπτοντας σάν ὄχι ὀρθές τίς ἐκδρομές του στόν τομέα τῆς ἀφηρημένης κοινωνιολογίας, ὥστόσο καί στή δεκαετία 1880-1890, καί στή δεκαετία 1890-1900 διατύπωσε τήν ἐπιφύλαξη, ὅτι ἡ κριτική του δέ στρέφεται καθόλου ἐναντία στίς οἰκονομικές ἐργασίες τοῦ κ. Β. Β., ὅτι τάσσεται ἀλληλέγγυος μαζί του ὅσον ἀφορᾷ τίς βασικές ἀντιλήψεις του γιά τό ρωσικό καπιταλισμό. Γιαυτό, ἂν τώρα οἱ στυλοβάτες τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτσβο», πού ἔχουν κάνει τόσα πολλά γιά τήν ἀνάπτυξη, τή στερέωση καί τή διάδοση τῶν ναροντικιστικῶν (μέ τήν πλατιά ἔννοια) ἀπόψεων, νομίζουν πῶς θά γλυτώσουν ἀπό τήν κριτική τῶν «ρῶσων μαθητῶν» μέ τήν ἀπλή δήλωση ὅτι δέν εἶναι «ναρόντικοι» (μέ τή στενή ἔννοια), ὅτι ἀποτελοῦν μιᾶ ὀλότελα εἰδική «ἠθικοκοινωνική σχολή», — εἶναι φυσικό τά κόλπα αὐτοῦ τοῦ εἴδους νά προκαλοῦν ἀπλῶς μιᾶ δικαιολογημένη εἰρωνεία ἀπέναντι στούς ἀνθρώπους, τούς τόσο γενναίους καί ταυτόχρονα τόσο διπλωμάτες.

Στή σελ. 182 τοῦ ἄρθρου του ὁ κ. Μιχαηλόβσκι διατυπώνει ἐναντία στούς «μαθητές» καί τό ἐξῆς καταπληχτικό ἐπιχείρημα. Ὁ κ. Κάμενσκι κάνει φαρμακερές ἐπιθέσεις ἐναντία στούς ναρόντικούς¹⁷⁶ αὐτό, ὅπως βλέπετε, «δείχνει ὅτι θυμώνει, πράγμα, πού δέν τοῦ ταιριάζει (sic!!*)». Ἐμεῖς, οἱ "ὑποκειμενικοί γέροι", ὅπως καί οἱ "ὑποκειμενικοί νεανίες", μπορούμε νά ἐπιτρέψουμε στόν ἑαυτό μας αὐτή τήν ἀδυναμία χωρίς νά ἔρθουμε σέ ἀντίφαση μέ τόν ἑαυτό μας. Οἱ ἐκπρόσωποι ὅμως μιᾶς θεωρίας, "πού μέ τό δίκιο της περηφανεύεται γιά τόν ἀδυσώπητο ἀντικειμενισμό της" (ἐκφραση ἑνός «μαθητῆ»), βρίσκονται σέ διαφορετική θέση.

Τί εἶναι αὐτό;! Ἄν οἱ ἀνθρώποι ἔχουν τήν ἀπαίτηση οἱ ἀπόψεις γιά τά κοινωνικά φαινόμενα νά στηρίζονται στήν

* — ἔτσι! Ἡ Σύντ.

ἀδυσώπητα ἀντικειμενική ἀνάλυση τῆς πραγματικότητας καὶ τῆς πραγματικῆς ἀνάπτυξης, θά πεί ὅτι δέν πρέπει νά θυμώνουν;! Μά αὐτά εἶναι ἀπλῶς κολοκύθια καὶ πράσινα ἄλογα. Μήπως δέν ἀκούσατε, κ. Μιχαηλόβσκι, ὅτι ἓνα ἀπό τὰ ἐξαιρετικά πρότυπα ἀδυσώπητης ἀντικειμενικότητας στή μελέτη τῶν κοινωνικῶν φαινομένων θεωρεῖται πολὺ σωστά ἡ περίφημη πραγματεία γιά τό «Κεφάλαιο»; Πολλοί ἐπιστήμονες καὶ οἰκονομολόγοι θεωροῦν βασική καὶ κύρια ἔλλειψη τῆς πραγματείας αὐτῆς ἀκριβῶς τήν ἀδυσώπητη ἀντικειμενικότητα. Κι ὁμως, σπάνια θά βρεῖτε σέ ἐπιστημονική πραγματεία τόση «καρδιά», τόσο φλογερές καὶ σφοδρές ἐπιθέσεις πολεμικῆς ἐναντία στοὺς ἐκπροσώπους τῶν καθυστερημένων ἀπόψεων, ἐναντία στοὺς ἐκπροσώπους τῶν κοινωνικῶν ἐκείνων τάξεων, πού παρεμποδίζουν, ὅπως πιστεύει ὁ συγγραφέας, τήν κοινωνική ἐξέλιξη. Ὁ συγγραφέας, πού ἔδειξε μέ ἀδυσώπητη ἀντικειμενικότητα ὅτι οἱ ἀπόψεις, λχ., τοῦ Προυντόν ἀποτελοῦν φυσική, κατανοητή καὶ ἀναπόφευκτη ἀντανάκλαση τῶν ἀπόψεων καὶ τῶν διαθέσεων τοῦ γάλλου petit bourgeois*, παρ' ὅλα αὐτά «ἐπιτίθονταν» μέ τό μεγαλύτερο πάθος, μέ ζωηρή ἀγανάχτηση ἐναντία σ' αὐτόν τό θεωρητικό ἐκπρόσωπο τῆς μικροαστικῆς τάξης. Μήπως νομίζει ὁ κ. Μιχαηλόβσκι, ὅτι ὁ Μάρξ ἐδῶ «ἀντιφάσκει μέ τόν ἑαυτό του»; Ἄν μιά ὀρισμένη θεωρία ἀπαιτεῖ ἀπό τόν κάθε κοινωνικό παράγοντα ν' ἀναλύει μέ ἀδυσώπητη ἀντικειμενικότητα τήν πραγματικότητα καὶ τίς σχέσεις ἀνάμεσα στίς διάφορες τάξεις, πού διαμορφώνονται πάνω στό ἔδαφος αὐτῆς τῆς πραγματικότητας, τότε μέ ποιό θαῦμα μπορεῖ νά βγάλει κανεῖς ἀπό δῶ τό συμπέρασμα, ὅτι ὁ κοινωνικός παράγοντας δέν πρέπει νά συμπαθεῖ τή μιά ἢ τήν ἄλλη τάξη, ὅτι αὐτό «δέν τοῦ ταιριάζει»; Εἶναι μάλιστα γελοῖο καὶ νά μιλάει κανεῖς ἐδῶ γιά χρέος, γιατί ὁ κάθε ζωντανός ἄνθρωπος δέν μπορεῖ παρά νά τάσσειται μέ τό μέρος τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης τάξης (ἐφόσον ἔχει καταλάβει τίς ἀμοιβαίες σχέσεις τους), δέν μπορεῖ παρά νά χαίρεται γιά τήν ἐπιτυχία τῆς δοσμένης τάξης, δέν μπορεῖ παρά νά πικραίνεται γιά τήν ἀποτυχία της, δέν μπορεῖ παρά νά ἀγαναχτεῖ ἐναντία σ' ὅσους κρατοῦν ἐχθρική στάση ἀπέναντι στήν τάξη αὐτή, ἐναντία σ' ὅσους ἐμποδίζουν τήν ἀνάπτυξή της διαδίδοντας καθυστερημένες ἀπόψεις κτλ. κτλ. Ἡ στερη-

* —μικροαστοῦ. Ἡ Σύντ.

μένη από κάθε σημασία επίθεση του κ. Μιχαηλόβσκι δείχνει απλώς, ότι ως τὰ σήμερα ἀκόμα δέν ἔχει ξεκαθαρίσει ἓνα πολύ στοιχειώδες ζήτημα, συγκεκριμένα τὴ διαφορὰ τοῦ ντετερμινισμού ἀπὸ τὴ μοιρολατρεία.

«Τὸ Κεφάλαιο ἔρχεται!» — αὐτὸ εἶναι ἀναμφισβήτητο — γράφει ὁ κ. Μιχαηλόβσκι, — ὅμως (sic!!) τὸ ζήτημα εἶναι πῶς νὰ τὸ ὑποδεχτοῦμε» (σελ. 189).

Ὁ κ. Μιχαηλόβσκι ἀνακαλύπτει τὴν Ἀμερικὴ, μᾶς μιλάει γιὰ ἓνα «ζήτημα», πού οἱ «ῥῶσοι μαθητές», ὅπως φαίνεται, οὔτε κἀν τὸ σκέφτηκαν! Ἴσως ἢ αἰτία τῆς διαφωνίας τῶν «ῥώσων μαθητῶν» μέ τοὺς ναρόντικους νὰ μὴν εἶναι καθόλου αὐτὸ τὸ ζήτημα! Μόνο μέ δύο τρόπους μπορεῖ «νὰ ὑποδεχτεῖ» κανεὶς τὸν καπιταλισμό, πού ἀναπτύσσεται στὴ Ρωσία: εἴτε νὰ τὸν θεωρήσει προοδευτικὸ φαινόμενο, εἴτε ὀπισθοδρομικόν· εἴτε ἓνα βῆμα πρὸς τὰ μπρὸς πάνω στὸν πραγματικὸ δρόμο, εἴτε παρέκκλιση ἀπὸ τὸν πραγματικὸ δρόμο· εἴτε νὰ τὸν ἐκτιμῆσει ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς τάξης τῶν μικροπαραγωγῶν, πού καταστρέφονται ἀπὸ τὸν καπιταλισμό, εἴτε ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς τάξης τῶν παραγωγῶν, πού δέν ἔχουν δικό τους νοικοκυριό, τῆς τάξης πού δημιουργεῖται ἀπὸ τὸν καπιταλισμό. Μέσος δρόμος ἐδῶ δέν ὑπάρχει*. Συνεπῶς, ἂν ὁ κ. Μιχαηλόβσκι ἀπορίπτει τὴν ὀρθότητα τῆς στάσεως ἐκείνης ἀπέναντι στὸν καπιταλισμό, στὴν ὁποία ἐπιμένουν οἱ «μαθητές», θὰ πεῖ ὅτι υἱοθετεῖ τὴ στάση τῶν ναρόντικων, πού πολλές φορές σὲ προηγούμενα ἄρθρα τοῦ τὴν ἔχει διατυπώσει ἀπολύτως συγκεκριμένα. Ὁ κ. Μιχαηλόβσκι δέν ἔκανε καὶ δέν κάνει καμιὰ συμπλήρωση, καμιὰ ἀλλαγὴ στὶς παλιές του ἀπόψεις πάνω σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα, παραμένοντας ὅπως καὶ πρῶτα ναρόντικος. Μὰ ἀπὸ ποῦ κι ὡς ποῦ! Δέν εἶναι ναρόντικος, θεὸς φυλάξει! Εἶναι ἐκπρόσωπος τῆς «ἠθικοκοινωνιολογικῆς σχολῆς»...

«Ἄς μὴ μιλᾶνε, — συνεχίζει ὁ κ. Μιχαηλόβσκι, — γιὰ κεῖνα τὰ μελλοντικά (;;) ἀγαθὰ, πού θὰ φέρει (;) ἢ παραπέρα ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ».

* Δέ μιλᾶμε, φυσικά, γιὰ τὴν ὑποδοχὴ ἐκείνη, πού δέ θεωρεῖ καθόλου ἀπαραίτητο νὰ ἔχει γιὰ γνώμονα τὰ συμφέροντα τῆς ἐργασίας, ἢ τὴν ὑποδοχὴ γιὰ τὴν ὁποία ἡ γενίκευση, πού ἐκφράζεται μέ τὸν ὄρο «καπιταλισμός», δέν εἶναι κατανοητὴ καὶ σαφής. Ὅσο σπουδαία σημασία κι ἂν ἔχουν στὴ ρωσικὴ ζωὴ τὰ ρεύματα τῆς κοινωνικῆς σκέψης, πού ἀναφέρονται ἐδῶ, δέν ἔχουν ὅμως καμιὰ σχέση μέ τὴ διαμάχη ἀνάμεσα στοὺς ναρόντικους καὶ στοὺς ἀντιπάλους τοὺς καὶ δέ χρειάζεται νὰ τὰ ἀνακατεύουμε ἐδῶ.

Ὁ κ. Μιχαηλόβσκι δέν εἶναι ναρόντικος. Μόνο πού ἐπα-
ναλαβαίνει ἀτόφια τά λάθη τῶν ναρόντικων καί τίς λαθεμέ-
νες μέθοδοι τῶν συλλογισμῶν τους. Πόσες φορές δέν ἔχει εἰπω-
θεῖ στους ναρόντικους ὅτι μιὰ παρόμοια τοποθέτηση τοῦ ζη-
τήματος «γιά τό μέλλον» δέν εἶναι σωστή, ὅτι δέν πρόκειται
γιά τίς «μελλοντικές», ἀλλά γιά τίς πραγματικές, τίς προοδευ-
τικές ἀλλαγές τῶν προκεφαλαιοκρατικῶν σχέσεων, πού ὑπάρ-
χουν ἤδη, — γιά τίς ἀλλαγές πού φέρνει (κι ὄχι θά φέρει)
ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία. Μεταφέροντας τό
ζήτημα στήν περιοχὴ τοῦ «μέλλοντος», ὁ κ. Μιχαηλόβσκι
μ' αὐτό στήν οὐσία θεωρεῖ σάν ἀποδειγμένες ἴσα-ἴσα ἐκεῖνες
τίς θέσεις, πού ἀμφισβητοῦν οἱ «μαθητές». Θεωρεῖ σάν ἀπο-
δειγμένο ὅτι, στήν πραγματικότητα, σ' αὐτό πού συντελεῖται
μπροστά στά μάτια μας, ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ δέ
φέρει καμιά προοδευτικὴ ἀλλαγὴ στίς παλιές κοινωνικο-
οικονομικές σχέσεις. Ἀκριβῶς σ' αὐτό συνίσταται ἡ ναροντι-
κιστικὴ ἄποψη, κι ἀκριβῶς αὐτὴν καταπολεμοῦν οἱ «ρῶσοι
μαθητές», ἀποδείχνοντας τό ἀντίθετο. Δέν ὑπάρχει κανένα
βιβλίον ἀπ' ὅσα ἔβγαλαν οἱ «ρῶσοι μαθητές», στό ὁποῖο νά
μὴ γινόταν λόγος καί νά μὴν ἀποδειχνόταν, ὅτι ἡ ἀντικατάστα-
ση τῆς ξεπληρωμῆς μέ δουλιὰ ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη μισθωτὴ
ἐργασία στή γεωργία, ἡ ἀντικατάσταση τῆς λεγόμενης «βιο-
τεχνικῆς» παραγωγῆς ἀπὸ τὴν ἐργοστασιακὴ εἶναι ἓνα πρα-
γματικό φαινόμενο, πού συντελεῖται (καί μάλιστα μέ τερά-
στια ταχύτητα) μπροστά στά μάτια μας καί δέν εἶναι καθόλου
μόνο «μελλοντικό» ὅτι ἡ ἀντικατάσταση αὐτὴ εἶναι ἀπὸ κάθε
ἄποψη προοδευτικό φαινόμενο, ὅτι καταστρέφει τὴ ρουτινια-
σμένη, κομματιασμένη, μικρὴ, χειρωνακτικὴ παραγωγὴ, πού
τὴ χαρακτηρίζει μιὰ προαιώνια ἀκίνησις καί στασιμότητα·
ὅτι ἀνεβάζει τὴν παραγωγικότητα τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας
καί δημιουργεῖ ἔτσι τὴ δυνατότητα ν' ἀνέβει τό βιοτικὸ ἐπί-
πεδο τῶν ἐργαζομένων· ὅτι δημιουργεῖ ἐπίσης τοὺς ὄρους,
πού μετατρέπουν αὐτὴ τὴ δυνατότητα σέ ἀναγκαιότητα καί
συγκεκριμένα: μετατρέπουν τὸν ἐγκαταλελειμμένο «στά ἀπό-
κεντρα μέρη» «προλετάριον μέ μόνιμον τρόπο διαμονῆς» — μόνι-
μον τόσο ἀπὸ φυσικὴ, ὅσο καί ἀπὸ ἠθικὴ ἄποψη — σέ κιν-
ητό, μετατρέπουν τίς ἀσιατικὲς μορφές ἐργασίας μέ τὴν ἐξαι-
ρετικὰ ἀναπτυγμένη ὑποδούλωση, μέ τίς διάφορες μορφές
προσωπικῆς ἐξάρτησης — σέ εὐρωπαϊκῆς· ὅτι «ὁ εὐρωπαϊκὸς
τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι καί αἰσθάνεσθαι δέν εἶναι λιγότερον
ἀναγκαῖον (σημειώστε το: ἀναγκαῖον. Β. Ι.) γιά τὴ χρησιμο-

ποίηση τῶν μηχανῶν μέ ἐπιτυχία, ἀπ' ὅτι ὁ ἀτμός, τό κάρβουνο, ἡ τεχνική»* κτλ. Ἐπαναλαβαίνουμε πῶς ὅλα αὐτά λέγονται κι ἀποδείχνονται ἀπό τόν κάθε «μαθητή», ὅλα αὐτά ὁμως δέν ἔχουν, ὅπως φαίνεται, καμιά σχέση μέ τόν κ. Μιχαηλόβσκι «καί Σία»: ὅλα αὐτά γράφονται μόνο ἐνάντια στούς «ναρόντικους», «πού δέν ἔχουν καμιά σχέση» μέ τό «Ρούσκογε Μπογκάτσβο». Τό «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» εἶναι «ἠθικοκοινωνιολογική σχολή», πού ἡ οὐσία της συνίσταται στό ὅτι διοχετεύει κάτω ἀπό μιά καινούργια σημαία τήν παλιά σαβούρα.

Ὅπως δείξαμε κιόλας πιο πάνω, καθῆκον τοῦ ἄρθρου μας εἶναι ν' ἀναιρέσει τίς πολύ διαδομένες στό φιλελεύθερο - ναροντικιστικό τύπο ἐπινοήσεις, ὅτι οἱ «ρῶσοι μαθητές» ἀπαρνοῦνται δῆθεν τήν «κληρονομιά», ξεκόβουν ἀπό τίς καλύτερες παραδόσεις τῆς καλύτερης μερίδας τῆς ρωσικῆς κοινωνίας κτλ. Δέ θά ἦταν χωρίς ἐνδιαφέρον νά σημειώσουμε ὅτι ὁ κ. Μιχαηλόβσκι, ἐπαναλαβαίνοντας τίς τριμμένες αὐτές φράσεις, εἶπε στήν οὐσία ἀκριβῶς τό ἴδιο πού δήλωσε πολύ πιο πρίν καί πολύ πιο κατηγορηματικά ὁ «ναρόντικος» κ. Β.Β., πού «δέν ἔχει καμιά σχέση» μέ τό «Ρούσκογε Μπογκάτσβο». Διαβάσατε ἀναγνώστες τά ἄρθρα, πού δημοσίευσε ὁ ἴδιος αὐτός συγγραφέας στή «Νεντέλια»¹⁷⁸, ἐδῶ καί τρία χρόνια, στά τέλη τοῦ 1894, σάν ἀπάντηση στό βιβλίο τοῦ Π. Μπ. Στρούβε; Πρέπει νά ὁμολογήσω, ὅτι, κατά τή γνώμη μου, δέ χάσατε ἀπολύτως τίποτε, ἄν δέν τά διαβάσατε. Ἡ βασική ἰδέα αὐτῶν τῶν ἄρθρων εἶναι ὅτι οἱ «ρῶσοι μαθητές» κόβουν δῆθεν τά δημοκρατικά νήματα, πού περνοῦν μέσα ἀπ' ὅλα τά προοδευτικά ρεύματα τῆς ρωσικῆς κοινωνικῆς σκέψης. Μήπως ὁ κ. Μιχαηλόβσκι δέν ἐπαναλαβαίνει τώρα τό ἴδιο, μόνο μέ κάπως διαφορετικές ἐκφράσεις, ὅταν κατηγορεῖ τοὺς «μαθητές» ὅτι ἀπαρνοῦνται τήν «κληρονομιά», πού ἐνάντιά της ἐπιτίθεται λυσσασμένα ἡ «Μοσκόβκιγε Βέντομοστι»; Πραγματικά, ὅπως εἶδαμε, οἱ ἄνθρωποι πού ἐπινόησαν αὐτό τό πράγμα προσπαθοῦν νά φορτώσουν σέ ἄλλους τά σφάλματά τους, ἰσχυριζόμενοι ὅτι δῆθεν ἡ ὀριστική ρῆξη τῶν «μαθητῶν» μέ τό ναροντικισμό σημαίνει ρῆξη μέ τίς καλύτερες παραδόσεις τῆς καλύτερης μερίδας τῆς ρωσικῆς κοινωνίας. Μήπως συμβαίνει τό ἀντίθετο, κύριοι; Μήπως αὐτή ἡ ρῆξη σημαίνει ξεκαθάρισμα αὐτῶν τῶν καλύτερων παραδόσεων ἀπό τό ναροντικισμό;

* Λόγια τοῦ Σούλτσε-Γκέβερνιτς στό «Schmollers Jahrbuch»¹⁷⁷ 1896, στό ἄρθρο του γιά τή βιομηχανία βαμβακερῶν ὑφασμάτων στό κυβερνεῖν Μόσχας καί Βλαντίμιρ.

ΠΡΟΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΑ
ΥΛΙΚΑ

ΠΡΟΣΧΕΔΙΟ ΠΡΟΛΟΓΟΥ
ΣΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΜΠΡΟΣΟΥΡΑΣ «ΤΑ
ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΤΩΝ ΡΩΣΩΝ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΩΝ»¹⁷⁰

Τρία στάδια. (Έτσι θά μπορούσε νά τιτλοφορηθεῖ τό ἀρθράκι, πού πρέπει νά μπεῖ σάν πρόλογος στή 2η ἐκδοση τῶν «καθηκόντων»). Στήν ἀρχή (ἄς ποῦμε σάν Vorwort*) λίγα λόγια γιά τήν ἀλλαγὴ τῶν «καθηκόντων» τόν τελευταῖο καιρό (σύγκρινε μέ ὅσα ἔχουν ἤδη γραφεῖ). «Αὔξηση τῶν κομματικῶν καθηκόντων».

I *Πρῶτο στάδιο* (ἀντίστοιχα «Καθήκοντα»). Ἀσήμαντη ἀνάπτυξη τοῦ κινήματος: ἔμβρυο. Νεανική ἡλικία τῆς σοσιαλδημοκρατίας.

Συνένωσή της μέ τό νόμιμο μαρξισμό. «Ἐνότητα» μέσα στή σοσιαλδημοκρατία. Στενότητα τοῦ κύλου τῶν σοσιαλδημοκρατῶν (ἓνας ὄχι πλατιά διαδομένος σοσιαλδημοκρατισμός). Ἡ κύρια προσοχή εἶναι στραμμένη στίς «ἐξωτερικές» σχέσεις τῶν σοσιαλδημοκρατῶν: δηλ. στή σχέση μέ τίς ἄλλες ἐπαναστατικές ὁμάδες (πάλι ἐναντία στούς ναρόντικους στό νόμιμο τύπο, — ἐναντία στούς ναροντοβόλτσι καί στούς ναροντοπράβτσι στόν παράνομο τύπο).

Ἡ «οἰκονομισμός» δέν ὑπάρχει σάν κατεύθυνση, ὑπάρχει ὅμως σάν ἔλξη πρὸς τήν οἰκονομική ζύμωση.

II *Τεράστια ἀνάπτυξη* τοῦ κινήματος. Τό κίνημα αὐτό προῦθει στήν πρώτη γραμμὴ τήν ἐσωτερική πολιτική τῆς Ρωσίας. Πλατύ φοιτητικό + || (ἐξαιρετικά ἀποφασιστικό)

ἀγροτικό. || (— Διαδηλώσεις
τρομοκρατία.)

{ Ἀπεργίες
μόνο }

* — πρόλογος. Ἡ Σύντ.

Ἄκόμα μεγαλύτερη ἀνάπτυξη τῆς σοσιαλδημοκρατίας. Ρῆξη μέ τό νόμιμο μαρξισμό καί τόν οἰκονομισμό — (διαφορά καί τῶν δυό ρῆξεων).

Ἄκριτος χαρακτήρας τῆς πρώτης καί ὁ πρόσκαιρος χαρακτήρας τῆς δευτέρας.

Ἡ κύρια προσοχή στρέφεται στίς ἐσωτερικές σχέσεις τῆς σοσιαλδημοκρατίας: πόλεμος ἐνάντια στούς «κριτικούς» καί «διαχωρισμούς» ἀπό τούς «οἰκονομιστές».

Τό στάδιο αὐτό πλησιάζει, ὅπως φαίνεται, στό τέλος του. (Διαχωρισμός ἀπό τό νόμιμο μαρξισμό, καθώς καί ἀπό τόν οἰκονομισμό).

Ταυτότητα περιεχομένου μέ τό «Τί νά κάνουμε;»*.

Ντοκουμέντο τῆς 2ης περιόδου.

{ Γράφτηκε ἀπ' ἀφορμή τήν ἐπικείμενη συνένωση.

{ Προτιμότερο ἀπ' ὅτι τό παρόν.

Πρόβλεψη τῆς κρίσης.

III Τρίτο στάδιο

Νέο βῆμα τοῦ κινήματος: ξεσηκώνεται ἡ ἀγροτιά. Τό ζήτημα τῆς ἐξέγερσης πλησιάζει ὅλο καί περισσότερο στό «absehbare Zukunft»**.

Στό ζήτημα τῶν νόμιμων μαρξιστῶν, τῶν κριτικῶν (Millerand*** καί Βέλγιο) καί τοῦ οἰκονομισμοῦ ὅλα τά οὐσιώδη ἔχουν ἀναφερθεῖ.

{ Οἱ ιδιομορφίες ἐκεῖνες τοῦ περιεχομένου, πού δείχνουν ὅτι ἡ προσοῦρα ἀνήκει στή 2η περίοδο.

{ «ἡ ταξική πάλη εἶναι πάλη πολιτική».

{ «ἡ ἀδιάρρηκτη σύνδεση τῆς οἰκονομικῆς πάλης μέ τήν πολιτική πάλη»****.

{ Τά γεγονότα ὕστερα ἀπό τό «Τί νά κάνουμε;» — ἀγροτικές ἐξεγέρσεις· δημιουργία τοῦ κόμματος τῶν ἐσέρων· ἐκδηλώσεις τῶν ἀστῶν δημοκρατῶν(;) }

* Βλ. Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 5ος, σελ. 319-494. Ἡ Σύντ.

** — ἄμεσο μέλλον. Ἡ Σύντ.

*** — Μίλλεράν. Ἡ Σύντ.

**** Βλ. σέ τοῦτον τόν τόμο, σελ. 476-477. Ἡ Σύντ.

2 «μεταμορφώσεις» τῶν παλιῶν (1897) ναροντοβόλτσι καί ναροντοπράβτσι — ἐσέροι καί φιλελεύθεροι δημοκράτες.

Ἐάν αὐτός ὁ χαρακτηρισμός τοῦ νέου σταδίου εἶναι σωστός, τό ἀποτέλεσμα πρέπει νά εἶναι: περισσότερη συνοχή μέσα στούς σοσιαλδημοκράτες, περισσότερη προσοχή στίς ἐξωτερικές σχέσεις.

Ἡ βασική σκέψη πρέπει νά εἶναι αὕτη:

Τότε (1897) — τό κύριο καθήκον ἦταν ὁ καθορισμός τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων τῆς σοσιαλδημοκρατίας.

Στήν 3ῃ περίοδο (1898 - 1902) τό κύριο καθήκον ἦταν ὁ καθορισμός τῶν ἐσωτερικῶν σχέσεων τῆς σοσιαλδημοκρατίας.

Τώρα προωθεῖται πάλι στήν πρώτη γραμμή τό καθήκον τῆς ρύθμισης τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων (σοσιαλιστές - ἐπαναστάτες).

Ἄπεργίες — Διαδηλώσεις
(+τρομοκρατία)

Ἐνωσι — Ρήξη καί πάλι
μέ τό νόμιμο ἔναντίον του
μαρξισμό

Ἐνότητα — Ρήξη μέ τόν
τῆς σοσιαλδη- οἰκονομισμό
μοκρατίας

— Ἄγροτικές «ἐξεγέρσεις»

— Γέννησι τοῦ κριτικοῦ (ἤ μέ τή βοήθεια τοῦ «κριτικοῦ»;) φιλελευθερισμοῦ *pur sang**.

— Πτώσι (;;) τοῦ οἰκονομισμοῦ.

Γράφτηκε τό 1902
δχι ἀργότερα ἀπό τόν Αὐγουστο

Δημοσιεύεται γιά πρώτη φορά
σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο

* —καθαρόαιμου. Ἡ Σόντ.

ΜΙΣΟΤΕΛΕΙΩΜΕΝΗ ΠΑΡΑΛΛΑΓΗ ΤΟΥ ΠΡΟΛΟΓΟΥ
ΣΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΜΠΡΟΣΟΥΡΑΣ
«ΤΑ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΤΩΝ ΡΩΣΩΝ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΩΝ»

Πρόλογος στή δεύτερη έκδοση

Πέρασαν σχεδόν πέντε χρόνια από τότε πού γράφτηκε τούτη ή μπροσούρα. Στο διάστημα αυτό τό επαναστατικό και ιδιαίτερα τό σοσιαλδημοκρατικό εργατικό μας κίνημα πήρε τεράστιες διαστάσεις, αναπτύχθηκε μέ αφάνταστη ταχύτητα· πολύ ουσιώδεις αλλαγές έγιναν στήν έσωτερική και στήν έξωτερική κατάσταση τής ρωσικής σοσιαλδημοκρατίας· πολλά έδωσαν αυτά τά χρόνια και στόν ίδιο τό συγγραφέα μέ τήν έννοια τής κομματικής (και τής θεωρητικής και τής πρακτικής) πείρας. Μπορεί νά φανεί παράξενη γι' αυτό τό λόγο ή εμφάνιση τής δεύτερης έκδοσης μιās μικρής μπροσούρας γιά τά καθήκοντα χωρίς καμιά αλλαγή σέ σύγκριση μέ τήν πρώτη έκδοση. Μήπως τά «καθήκοντα» από τότε δέν άλλαξαν ούτε και κατά ένα γιώτα και από τήν άποψη τών αντικειμενικών «δεδομένων» τής κομματικής ζωής, και ύποκειμενικά από τήν άποψη τοῦ συγγραφέα;

Ή άπάντηση σ' αυτό τό εύλογο έρώτημα περιέχεται στή μπροσούρα μου «Τί νά κάνουμε;» (Stuttgart, Verlag Dietz, 1902*), όπου εκθέτονται οί σημερινές άπόψεις τοῦ συγγραφέα γιά τά σημερινά «καθήκοντα» τοῦ κόμματος**. Ή τελευταία αυτή μπροσούρα, από τό ένα μέρος, εξηγάει γιατί ήταν περιττές (ίσως μάλιστα και αδύνατες) οί συμπληρώσεις και οί τροποποιήσεις σέ τούτη τήν μπροσούρα. Από τό άλλο μέρος,

* —Στουτγάρδη, έκδοτικός οίκος Ντίτς, 1902. Ή Σύντ.

** Βλ. Ή Απαντα, 4η ρωσ. έκδ., τόμ. 5ος, σελ. 319-494. Ή Σύντ.

ἐξηγάει ἐπίσης, πῶς μπόρεσε νά παρουσιαστεῖ ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπανεκδόσης μιᾶς παλαιᾶς (καί κατὰ πολύ, φυσικά, ξεπερασμένης) μπροσούρας, — ἔξω ἀπό πραχτικούς - διαφωτιστικούς σκοπούς. Ἄκριβῶς μέ τό βιβλίον «Τί νά κάνουμε;» προσπάθησα νά ρίξω μιᾶ ἀναδρομική ματιὰ στήν ἱστορία τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας καί νά καθορίσω τίς τρεῖς περιόδους ἀνάπτυξής της. Τώρα, ἀπό τήν ἄποψη αὐτή, βρισκόμαστε στό τέλος τῆς 3ης καί στις ἀρχές τῆς 4ης περιόδου, καί ἐπιπρόσθετα ἡ τρίτη περίοδος εἶναι ἐποχή διασπορᾶς καί ταλαντεύσεων, πού ὀφείλονται στήν ἐξαιρετικά γρήγορη ἀνάπτυξη τοῦ κινήματος σέ πλάτος, μέ ἀνεπαρκή ἀνάπτυξη σέ βάθος. Ἡ ὀρθότητα τῆς ἐκτίμησής αὐτῆς ἐξαρτιέται, προφανῶς, ἀπό τό ἄν ὑπῆρχε στή δεύτερη περίοδο κάτι τό λίγο-πολύ σταθερό κάτι πού «κλονίστηκε» στό ἐπόμενο στάδιο*.

*Γράφηκε τό 1902
ὄχι ἀργότερα ἀπό τόν Αἴγουστο*

*Δημοσιεύεται γιά πρώτη φορά
σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο*

---

* Ἐδῶ τό χειρόγραφο διακόπτεται. Ἡ τελευταία φράση τοῦ χειρογράφου εἶναι σβησμένη. Ἡ Σύντ.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΤΟΥ Β. Ι. ΛΕΝΙΝ
ΠΟΥ ΔΕΝ ΒΡΕΘΗΚΑΝ

—
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

—
ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ

—
ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΕΣ ΑΠΟ ΤΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΗ
ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ Β. Ι. ΛΕΝΙΝ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΤΟΥ Β. Ι. ΛΕΝΙΝ
ΠΟΥ ΑΝΑΓΟΝΤΑΙ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ 1895-1897,
ΚΑΙ ΔΕΝ ΒΡΕΘΗΚΑΝ ΩΣ ΤΩΡΑ

1894-1895

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

Ένα έρωτηματολόγιο γιά τή μελέτη τών συνθηκών δουλιάς καί ζωής τών εργατῶν κυκλοφοροῦσε τό χειμῶνα τοῦ 1894-1895 ανάμεσα στά μέλη τῆς ὀργάνωσης Πετρούπολης «Ένωσι ἀγῶνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς εργατικῆς τάξης», καθῶς καί ανάμεσα στούς προπαγανδιστές τών ἄλλων ὀμίλων. Ὁ Μ. Α. Σίλβιν ἀναφέρει ὅτι τό έρωτηματολόγιο τό εἶχε γράψει ὁ Λένιν (βλ. Ἐναμνήσεις γιά τόν Βλαντίμιρ Ἰλίτς Λένιν. Μέρος 1, Μόσχα, 1956, σελ. 126). Καί στίς ἀναμνήσεις τοῦ Ι. Β. Μπάμπουσκιν, πού ἀναφέρονται στό χειμῶνα τοῦ 1894-1895 γίνεται λόγος γιά φυλλάδια μέ συστηματικές έρωτήσεις, πού ἐπαιρναν οἱ μαθητές τών ὀμίλων ἀπό τό δάσκαλό τους—τόν Β. Ι. Λένιν (βλ. Ἐναμνήσεις γιά τόν Β. Ι. Λένιν. Μέρος 1, Μόσχα 1956, σελ. 113-114).

Πιθανόν αὐτό τό έρωτηματολόγιο νά εἶχε ὑπόψη του καί ὁ Β. Ν. Κατίν Γιάρτσεφ, ὅταν ἔγραφε ὅτι χρησιμοποιοῦσε γιά τήν προπαγανδιστική του δουλιά ὀρισμένες σημειώσεις «Γιά τό μισθό ἐργασίας» γραμμένες μέ τό χέρι τοῦ Β. Ι. Λένιν (βλ. «Μπιλόγε», ρωσ. ἔκδ. 1924, τεῦχος 25, σελ. 111).

1895

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑΣ
«ΡΑΜΠΟΤΣΕΓΕ ΝΤΙΕΛΟ»

Γιά ένα χειρόγραφο τοῦ Λένιν μέ τό περιεχόμενο τοῦ πρώτου φύλλου τῆς ἐφημερίδας «Ραμπότσεγε Ντιέλο» καί τήν ἀγγελία ὅτι ἡ ἐφημερίδα δέ θά ἐκδίδεται σέ τακτές προθεσμίες, ἀλλά ἀνάλογα μέ τό ὄλικό πού θά συγκεντρῶνεται, γίνεται λόγος στήν «Ἀναφορά σχετικά μέ τήν ὑπόθεση τών ἐγκληματικῶν ὀμίλων, πού ἐμφανίστηκαν στά 1894 καί 1895 στήν Πετρούπολη καί ἀποτελοῦνταν ἀπό πρόσωπα, αὐτοκαλούμενα "σοσιαλιστικοκράτες" (βλ. Συλλογή ὄλικῶν καί ἀρθρῶν. Σύνταξη τοῦ περιοδικοῦ «Ἱστορίτσεςκι Ἀρχίβ». Μέρος Ι [Μόσχα], 1921, σελ. 125) καί τά πρακτικά τῆς ἀνάκρισης τοῦ Β. Ι. Λένιν στίς 30 τοῦ Μάρτη (11 τοῦ Ἀπρίλη) 1896 (βλ. Ἐγγραφα τοῦ Ἰνστιτούτου Λένιν. Ι. Μόσχα, 1927, σελ. 129-130).

ΑΡΘΡΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ «ΡΑΜΠΟΤΣΕΓΕ ΝΤΙΕΛΟ»

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΕΡΓΑΤΕΣ ΤΗΣ ΡΩΣΙΑΣ
(ΚΥΡΙΟ ΑΡΘΡΟ)

Τό ἄρθρο αὐτό, ὅπως ἔγραφε ὁ Β. Ι. Λένιν στήν ἐργασία «Τί νά κάνουμε;», «περιέγραφε τά ἱστορικά καθήκοντα τῆς ἐργατικῆς τάξης τῆς Ρωσίας καί στό κέντρο τῶν καθηκόντων αὐτῶν ἔβαζε τό ζήτημα τῆς κατάκτησης τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας» (Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 5ος, σελ. 348).

Τό ἄρθρο αὐτό τελειώνει, ὅπως σημειώνεται στήν «Ἀναφορά σχετικά μέ τήν ὑπόθεση τῶν ἐγκληματικῶν ὁμίλων, πού ἐμφανίστηκαν στά 1894 καί 1895 στήν Πετρούπολη καί ἀποτελοῦνταν ἀπό πρόσωπα, αὐτοκαλούμενα "σοσιαλδημοκράτες", μέ τά παρακάτω λόγια: «Κι ἔτσι, ἀγώνας ἐνάντια στόν ἐργοστασιάρχη γιά ἀνθρώπινους ὁρους ζωῆς, ἀγώνας ἐνάντια στήν αὐθαιρεσία καί στήν παντοδυναμία τῆς κυβέρνησης: ἐργάτες, ἐνωθεῖτε καί παλαίψτε ὅλοι μαζί καί ἐπίμονα γιά τή μεγάλη ὑπόθεση». Ὅτι τό ἄρθρο αὐτό εἶναι τοῦ Λένιν φαίνεται καί ἀπ' ὅσα λένε ὁ Α. Μάρτοφ (Γ. Ο. Τσεντερμπάουμ) καί ὁ Μ. Α. Σιλβιν (βλ. Συλλογή ὕλικῶν καί ἄρθρων, Σύνταξη τοῦ περιοδικοῦ «Ἱστορίτσεςκι Ἀρχίβ». Μέρος Ι. [Μόσχα], 1921, σελ. 125, 247-248· Ἀναμνήσεις γιά τόν Βλαντίμιρ Ἰλίτς Λένιν. Μέρος Ι, Μόσχα, 1956, σελ. 128).

ΦΡΙΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

Πληροφορίες γιά τό ἄρθρο-νεκρολογία «Φρίντριχ Ἐγγκελς» ὑπάρχουν στήν «Ἀναφορά σχετικά μέ τήν ὑπόθεση τῶν ἐγκληματικῶν ὁμίλων, πού ἐμφανίστηκαν στά 1894 καί 1895 στήν Πετρούπολη καί ἀποτελοῦνταν ἀπό πρόσωπα, αὐτοκαλούμενα "σοσιαλδημοκράτες"». Ὅτι τό ἄρθρο εἶναι τοῦ Β. Ι. Λένιν τό ἀναφέρουν ὁ Α. Μάρτοφ (Γ. Ο. Τσεντερμπάουμ) καί ὁ Μ. Α. Σιλβιν (βλ. Συλλογή ὕλικῶν καί ἄρθρων, Σύνταξη τοῦ περιοδικοῦ «Ἱστορίτσεςκι Ἀρχίβ». Μέρος Ι. [Μόσχα], 1921, σελ. 125, 247-248· Ἀναμνήσεις γιά τόν Βλαντίμιρ Ἰλίτς Λένιν. Μέρος Ι. Μόσχα, 1956, σελ. 128). Ἴσως νά ἦταν συνοπτική ἔκθεση τοῦ ἄρθρου, πού δημοσιεύτηκε στή συλλογή «Ραμπότνικ» τεῦχος 1-2 τοῦ 1896 (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 1-14).

Η ΑΠΕΡΓΙΑ ΤΟΥ 1895 ΣΤΟ ΓΙΑΡΟΣΛΑΒΑ

Ἡ πληροφορία ὅτι τό ἄρθρο αὐτό εἶναι τοῦ Β. Ι. Λένιν, ὑπάρχει στήν «Ἀναφορά σχετικά μέ τήν ὑπόθεση τῶν ἐγκληματικῶν ὁμίλων, πού ἐμφανίστηκαν στά 1894 καί 1895 στήν Πετρούπολη καί ἀποτελοῦνταν ἀπό πρόσωπα, αὐτοκαλούμενα "σοσιαλδημοκράτες"» καί στίς ἀναμνήσεις τοῦ Μ. Α. Σιλβιν (βλ. Συλλογή ὕλικῶν καί ἄρθρων, Σύνταξη τοῦ περιοδικοῦ «Ἱστορίτσεςκι Ἀρχίβ» Μέρος Ι. [Μόσχα], 1921, σελ. 127· Ἀναμνήσεις γιά τόν Βλαντίμιρ Ἰλίτς Λένιν. Μέρος Ι. Μόσχα, 1956, σελ. 128). Τό ἄρθρο ἀναφέρεται ἐπίσης καί στά πραχτικά τῆς ἀνάκρισης τοῦ Β. Ι. Λένιν στίς 21 τοῦ Δεκέμβριου 1895 (2 τοῦ Γενάρη 1896) (βλ. Ἐγγραφα τοῦ Ἰνστιτούτου Λένιν. Ι. Μόσχα, 1927, σελ. 128).

Η ΑΠΕΡΓΙΑ ΤΩΝ ΥΦΑΝΤΟΥΡΓΩΝ ΣΤΟ ΙΒΑΝΟΒΟ-ΒΟΖΝΕΣΕΝΣ
ΚΑΙ Η ΑΠΕΡΓΙΑ ΤΩΝ ΕΡΓΑΤΩΝ ΕΝΟΣ ΤΜΗΜΑΤΟΣ
ΤΟΥ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟΥ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΙΑΣ
ΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΠΑΠΟΥΤΣΙΩΝ

Οι πληροφορίες ότι αυτά τὰ ἄρθρα εἶναι τοῦ Λένιν, ὑπάρχουν στήν «Ἀναφορά σχετικά μέ τήν ὑπόθεση τῶν ἐγκληματικῶν ὀμίλων, πού ἐμφανίστηκαν στά 1894 καί 1895 στήν Πετροῦπολη καί ἀποτελοῦνταν ἀπό πρόσωπα, αὐτοκαλούμενα "σοσιαλδημοκράτες"» (βλ. Συλλογή ὑλικῶν καί ἄρθρων. Σύνταξη τοῦ περιοδικοῦ «Ἱστορίτσεςκι Ἀρχίβ». Μέρος Ι. [Μόσχα], 1921, σελ. 126, 127). Στήν ἀνάκριση τῆς 30 τοῦ Μάρτη (11 τοῦ Ἀπρίλη) 1896 ὁ Β. Ι. Λένιν ἐπιβεβαίωσε ότι τὰ χειρόγραφα αὐτά τὰ ἔγραψε ὁ ἴδιος (βλ. Ἐγγραφα τοῦ Ἰνστιτούτου Λένιν. Ι. Μόσχα, 1927, σελ. 129-130).

1896

ΠΡΩΤΟΜΑΓΙΑΤΙΚΗ ΠΡΟΚΗΡΥΞΗ

Ὅτι ἡ μία ἀπό τίς τρεῖς παραλλαγές τῆς πρωτομαγιατικῆς προκήρυξης ἀνήκει στόν Β. Ι. Λένιν τό ἀναφέρει ὁ Μ. Α. Σίλβιν (βλ. περιοδ. «Κάτεργα καί ἐξορία», ρωσ. ἐκδ., 1934, τεῦχος 1, σελ. 110, 113). Τήν προκήρυξη τήν εἶχε στείλει ὁ Β. Ι. Λένιν ἀπό τή φυλακή τό 1896 καί τή διάβασε ἡ Ν. Κ. Κρούπσκαγια ὅταν συζητήθηκε ἀπό τὰ μέλη τῆς ὀργάνωσης Πετροῦπολης «Ἐνωση ἀγῶνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης». Δέν τυπώθηκε.

ΜΠΡΟΣΟΥΡΑ «ΓΙΑ ΤΙΣ ΑΠΕΡΓΙΕΣ»

Τήν μπροσούρα τήν ἔστειλε ὁ Β. Ι. Λένιν στίς ἀρχές τοῦ 1896 ἀπό τή φυλακή. Γιά συνωμοτικούς λόγους ἡ μπροσούρα εἶχε γραφεῖ μέ γάλα· ἀποκρυπτογραφήθηκε καί ἀντιγράφηκε ἀπό τή Ν. Κ. Κρούπσκαγια. Στίς ἀρχές τοῦ Μάη 1896 ἡ μπροσούρα δόθηκε στό παράνομο τυπογραφεῖο τῆς Λάχτα τῆς «Ὁμάδας τῶν ναροντοβόλτσι», καί ἐτοιμαζόταν ἡ στοιχειοθέτησή της. Δέν στάθηκε, ὅμως, δυνατό νά τυπωθεῖ γιατί ἡ τσαρική κυβέρνηση ἔσπασε τό τυπογραφεῖο στίς 24 τοῦ Ἰούνη (6 τοῦ Ἰούλη) 1896.

Γιά τή μπροσούρα αὐτή γίνεται λόγος στίς ἀναμνήσεις τῆς Ν. Κ. Κρούπσκαγια, τῆς Α. Ι. Οὐλιάνοβας-Ἐλιζάροβας, τοῦ Π. Φ. Κουντέλι καί ἄλλων (βλ. τό περιοδικό «Τρόρτσσετσο», ρωσ. ἐκδ. 1920, τεῦχος 7-10, σελ. 6· Ἀναμνήσεις γιά τόν Βλαντίμιρ Ἰλίτς Λένιν. Μέρος 1, Μόσχα 1956, σελ. 39. Π. Κουντέλι. Οἱ ναροντοβόλτσι στό σταυροδρόμι. Λένινγκραντ, 1925, σελ. 27).

ΔΟΚΙΜΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ
ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΟΥ ΧΙΧ ΑΙΩΝΑ

Μνεσία γιά τό χειρόγραφο αὐτό γίνεται στήν αἴτηση τοῦ Β. Ι. Λένιν μέ ἡμερομηνία 2 (14) τοῦ Δεκέμβρη 1896, πού ὑποβλήθηκε στόν εἰσαγγελέα τοῦ Πρωτοδικείου Πετροῦπολης καί φυλάγεται στό Ἀρχεῖο τοῦ Ἰνστιτούτου μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΣΕ.

1897

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ ΓΙΑ ΤΗ ΜΕΛΕΤΗ
ΤΟΥ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ

Γιά τό πρόγραμμα αὐτό γίνεται λόγος σ' ἓνα ἀπόσπασμα ἀπό γράμμα τοῦ Β. Ι. Λένιν πρὸς τὴ Μ. Ι. Οὐλιάνοβα, μέ ἡμερομηνία 3 (15) τοῦ Ἰούλη 1897, πού ὑπάρχει στοὺς φακέλους τῆς Διεύθυνσης Χωροφυλακῆς Μόσχας. Στό ἀπόσπασμα αὐτό λέγεται, ὅτι «στό γράμμα παρατίθεται ἓνα πρόγραμμα μαθημάτων γιά τὴ μελέτη τοῦ μαρξισμοῦ· μεταξύ τῶν πηγῶν ὑποδείχνονται διάφορα ὄργανα τῆς σοσιαλδημοκρατίας, ὅπως ἡ "Vorwärts" καί τὸ "Neue Zeit"» ("Ἀπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 37ος, σελ. 463).

1895-1897

ἈΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ ΜΕ ΤΟΥΣ ΔΙΚΟΥΣ ΤΟΥ

Πληροφορίες γιά πολλά γράμματα στοὺς δικούς του, πού δέν ἔφτασαν ὡς ἡμᾶς, βρίσκουμε στή διασωμένη ἀλληλογραφία τοῦ Β. Ι. Λένιν μέ τοὺς δικούς του καί στίς ἀναμνήσεις τῆς Α. Ι. Οὐλιάνοβας-Ἐλιζάροβας καί τῆς Ν. Κ. Κρούτσκαγια (βλ. "Ἀπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 37ος, σελ. 12, 14, 16, 27, 31, 32, 36, 44, 53, 54, 57, 60, 69, 463· Ἀναμνήσεις γιά τὸν Βλαντίμιρ Ἰλίτς Λένιν. Μέρος 1. Μόσχα, 1956, σελ. 35-38, 80-81).

ἈΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ ΜΕ ΤΟΥΣ Π. Μπ. ἈΞΕΛΡΟΝΤ,
Γ. Μ. ΚΡΖΙΖΑΝΟΒΣΚΙ, Ι. Χ. ΛΑΛΑΓΙΑΝΤΣ, Π. Π. ΜΑΣΛΟΦ,
Λ. ΜΑΡΤΟΦ, Α. Π. ΣΚΛΙΑΡΕΝΚΟ, Π. Μπ. ΣΤΡΟΥΒΕ
ΚΑΙ ἈΛΛΑ ΠΡΟΣΩΠΑ

Γιά τὴν ἀλληλογραφία αὐτὴ γίνεται λόγος στά διασωμένα γράμματα τοῦ Β. Ι. Λένιν πρὸς τοὺς δικούς του, στίς ἀναμνήσεις τῆς Α. Ι. Οὐλιάνοβας-Ἐλιζάροβας, τῆς Ν. Κ. Κρούτσκαγια, τοῦ Π. Μπ. Ἀξελρόντ, τοῦ Γ. Μ. Κρζιζανόβσκι, τοῦ Λ. Μάρτοφ (Γ. Ο. Τσεντερμπάουμ) καί ἄλλων (βλ. "Ἀπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 37ος, σελ. 57, 59, 62, 69· Ἀναμνήσεις γιά τὸν Βλαντίμιρ Ἰλίτς Λένιν. Μέρος 1, Μόσχα, 1956, σελ. 35-38, 80-81, 112, 154-155, 156-157, 227. Ἀλληλογραφία τοῦ Γ. Μ. Πλεχάνοφ καί τοῦ Π. Μπ. Ἀξελρόντ. Τόμ. Ι. Μόσχα, 1925, σελ. 275· Γ. Μάρτοφ. Σημειώσεις ἑνὸς σοσιαλδημοκράτη. Μόσχα, 1924, σελ. 325, 328-330, 331-332).

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΡΓΑΣΙΩΝ
ΠΟΥ ΣΤΗ ΣΥΝΤΑΞΗ ΤΟΥΣ ΠΗΡΕ ΜΕΡΟΣ
Ο Β. Ι. ΛΕΝΙΝ

1895

*Άρθρα για τό 1ο φύλλο της εφημερίδας «Ραμπότσεγε Ντιέλο» (βλ. Ν. Κ. Κρούτσκαγια. Άναμνήσεις για τόν Λένιν. Μόσχα, 1957, σελ. 19).

*Άνταποκρίσεις για τή μή περιοδική συλλογή «Ραμπότνικ» (βλ. Β. Ι. Λένιν. Άπαντα, 4η ρωσ. έκδ., τόμ. 34ος, σελ. 1-2, 3. Παλιός μπολσεβίκος. Συλλογή 2 (5). Μάρτης-Άπρίλης. Μόσχα, 1933, σελ. 134· περιοδικό «Κά-τεργα καί Έξορίω», ρωσ. έκδ., 1934, τεύχος 1, σελ. 101-102).

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΡΓΑΣΙΩΝ
ΠΟΥ ΕΧΟΥΝ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΕΙ ΑΠΟ ΤΟΝ
Β. Ι. ΛΕΝΙΝ

1895

Μετάφραση του άρθρου «Φρίντριχ Έγκελς» από την εφημερίδα «Neue Revue» της Βιέννης, αρ. φύλλου 33, τής 14 του Αυγούστου 1895.

Γιά τή μετάφραση αὐτή γίνεται λόγος στά πρακτικά τής ἀνάκρισης τοῦ Β. Ι. Λένιν στίς 30 τοῦ Μάρτη (11 τοῦ Ἀπρίλη) 1896 (βλ. Ἐγγραφα τοῦ Ἰνστιτούτου Λένιν. Ι. Μόσχα, 1927, σελ. 129-130) καί στήν «Ἀναφρά γιά τήν ὑπόθεση τῶν ἐγκληματικῶν ὁμίλων, πού ἐμφανίστηκαν στά 1894 καί 1895 στήν Πετροῦπολη καί ἀποτελοῦνταν ἀπό πρόσωπα, αὐτοκαλούμενα "σοσιαλδημοκράτες"» (βλ. Συλλογή ὑλικῶν καί ἀρθρῶν. Σύνταξη τοῦ περιοδικοῦ «Ἱστορίτσески Ἀρχιβ». Μέρος Ι. [Μόσχα], 1921, σελ. 128). Τό χειρόγραφο δέ βρεθῆκε.

1896 - 1897

Μετάφραση ἀπό τά γερμανικά τοῦ βιβλίου τοῦ Κ. Μπόχερ «Ἡ προέλευση τής ἐθνικῆς οἰκονομίας (Διάλεξη, πού ἔγινε σάν ἐναρκτήριο μάθημα στήν Ἀνώτερη τεχνική σχολή τής Καρλσρούης, στίς 13 τοῦ Ὀχτώβρη 1890)». Τό χειρόγραφο φυλάγεται στό Ἀρχεῖο τοῦ Ἰνστιτούτου μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ τής ΚΕ τοῦ ΚΚΣΕ.

**ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΡΓΑΣΙΩΝ
ΠΟΥ ΠΙΘΑΝΟΝ ΑΝΗΚΟΥΝ
ΣΤΟΝ Β. Ι. ΛΕΝΙΝ**

Τό ἄρθρο «Ἐμπιστευτικό γράμμα τοῦ κυρίου Ντουρνοβό πρός τόν Πομπεντονόστσεφ», πού δημοσιεύτηκε στήν ἔφημερίδα «Vorwärts» στίς 15 τοῦ Σεπτεμβρίου 1895.

Ἐπιθέσεις ὅτι ὁ Β. Ι. Λένιν ἴσως νά συνεργαζόταν στήν ἔφημερίδα «Vorwärts» τό 1895 διατυπώθηκαν ἐπανεπιλημμένα στό σοβιετικό τύπο (βλ. περιοδικά (Βοϊνστβουγιουτσι Ματεριαλιστ», ρωσ. ἐκδ., 1925, τεύχος 4, σελ. 208, 213. «Λέτοπισι Μαρξίσμα», ρωσ. ἐκδ. 1926, τεύχος 1, σελ. 87-89).

Τό ἄρθρο «Ἐμπιστευτικό γράμμα τοῦ κυρίου Ντουρνοβό πρός τόν Πομπεντονόστσεφ» ἀπό ἄποψη περιεχομένου πλησιάζει πρός τό ἄρθρο «Τί σκεφτονται οἱ ὑπουργοί μας», πού δημοσιεύεται σέ τοῦτο τόν τόμο (βλ. σελ. 79-84). Οἱ περικοπές καί στά δύο ἄρθρα συμπίπτουν. Ἐκτός ἀπ' αὐτό, στό ἄρθρο τῆς «Vorwärts» θίγεται τό ζήτημα τῆς νομιμοποίησης τῆς δράσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν· τό ζήτημα αὐτό πιά λεπτομερειακά ἀναλύεται ἀπό τόν Β. Ι. Λένιν στό ἄρθρο «Ἐνα φλέγον ζήτημα» (Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 4ος, σελ. 201-206).

Τό Ἰνστιτούτο μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΣΕ δέ διαθέτει ἄλλα πιά σημαντικά στοιχεῖα, πού νά ἐπιβεβαιώνουν ὅτι τό ἄρθρο ἀνήκει στόν Β. Ι. Λένιν, γιατί δέν ὑπάρχει ἀρχεῖο τῆς ἔφημερίδας «Vorwärts».

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- ¹ Τό άρθρο-νεκρολογία «Φρίντριχ Ήνγκελς» γράφτηκε από τόν Λένιν τό φθινόπωρο τοῦ 1895 καί δημοσιεύτηκε στή συλλογή «Ραμπότνικ», τεῦχος 1-2, πού βγήκε ὄχι νωρίτερα ἀπό τό Μάρτη τοῦ 1896.

«Ραμπότνικ» («Ἐργάτης») — συλλογή πού ἐξέδιδε σέ μή περιοδικά διαστήματα στό ἐξωτερικό στά χρόνια 1896-1899 ἢ «Ἐνωση τῶν ῥώσων σοσιαλδημοκρατῶν» μέ ἐπιμέλεια τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς». Πρωτοεργάτης τῆς ἐκδοσης τῆς συλλογῆς «Ραμπότνικ» ἦταν ὁ Λένιν. Τόν καιρό τῆς παραμονῆς του στό ἐξωτερικό τό 1895 ὁ Λένιν συμφώνησε μέ τόν Γ. Β. Πλεχάνοφ καί τόν Π. Μπ. Ἀξελρόντ νά βγάξει καί νά ἐπιμελεῖται τή συλλογή ἢ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς». Ὅταν γύρισε στή Ρωσία, ὁ Λένιν ἔκανε μεγάλη δουλιά γιά τήν ὀργάνωση τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης τῆς ἐκδοσης αὐτῆς καί τόν ἐφοδιασμό τῆς συλλογῆς μέ ἄρθρα καί ἀνταποκρίσεις ἀπό τή Ρωσία. Ὡς τή σύλληψή του, τό Δεκέμβρη τοῦ 1895, ὁ Λένιν ἐτοίμασε καί ἔστειλε στή σύνταξη τῆς συλλογῆς «Ραμπότνικ» τό ἄρθρο νεκρολογία «Φρίντριχ Ήνγκελς» καί κάμποσες ἀνταποκρίσεις· μερικές ἀπό αὐτές (τοῦ Α. Α. Βανέγεφ, τοῦ Μ. Α. Σίλβιν, τοῦ Σ. Π. Σεστέρνιν) δημοσιεύτηκαν στό τεῦχος 1-2 καί στό τεῦχος 5-6 τῆς συλλογῆς.

Βγήκαν συνολικά 6 τεύχη τῆς συλλογῆς «Ραμπότνικ» (τρία διπλά τεύχη καί 10 τεύχη τοῦ περιοδικοῦ «Λιστόκ "Ραμπότνικα"»).—1.

- ² Οἱ στίχοι, πού παραθέτει ὁ Β. Ι. Λένιν σάν ἐπίγραμμα στό ἄρθρο «Φρίντριχ Ήνγκελς», εἶναι παρμένοι ἀπό τό ποίημα τοῦ Ν. Α. Νεκράσοφ «Στή μνήμη τοῦ Ντομπρολιούμποφ» (βλ. Ν. Α. Νεκράσοφ. Πλήρης συλλογή ἔργων καί γραμμάτων, ῥωσ. ἔκδ., τόμ II, 1948, σελ. 200).—5.

- ³ Φ. Ήνγκελς. Πρόλογος στό βιβλίο «ὁ Πόλεμος τῶν χωρικῶν στή Γερμανία» (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ήνγκελς. Διαλεχτά ἔργα σέ δύο τόμους, ῥωσ. ἔκδ., τόμ I, 1955, σελ. 604). — 8.

- ⁴ Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ήνγκελς. Ἀπαντα, 2η ῥωσ. ἔκδ., τόμ. 2ος, σελ. 231-517. — 8.

- ⁵ Βλ. Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. Άπαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 2ος, σελ. 3-230. — 10.
- ⁶ Ό Λένιν έχει υπόψη του τό περιοδικό «*Deutsch - Französische Jahrbücher*». («Γερμανο-γαλλικά Χρονικά»), πού έβγαине στό Παρίσι κάτω από τή διεύθυνση του Κ. Μάρξ και του Α. Ρούγκε στά γερμανικά. Βγήκε μόνο τό πρώτο, διπλό, τεύχος τό Φλεβάρη του 1844. Σ' αυτό δημοσιεύτηκαν τά έργα του Κ. Μάρξ «Σχετικά μέ τό βραβικό ζήτημα», «Κριτική τής χειγκελιανής φιλοσοφίας του δικαίου, Είσαγωγή», καθώς και τά έργα του Φ. Ένγκελς «Δοκίμιο κριτικής τής πολιτικής οικονομίας» και «Η κατάσταση τής Άγγλίας. Θωμάς Καρλάυλ. "Τό παρελθόν και τό παρόν"» (βλ. Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. Άπαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 1ος, σελ. 382-413, 414-429, 544-571, 572-597) πού δείχνουν τό όριστικό πέρασμα του Μάρξ και του Ένγκελς στον ύλισμό και στον κομμουνισμό.
- Κύρια αίτια τής διακοπής τής έκδοσης του περιοδικού ήταν οι διαφωνίες του Μάρξ μέ τον άστό ριζοσπάστη Ρούγκε πάνω σέ ζητήματα άρχών. — 10.
- ⁷ Πρόκειται για τήν έργασία του Φ. Ένγκελς «Δοκίμιο κριτικής τής πολιτικής οικονομίας» (βλ. Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. Άπαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 1ος, σελ. 544-571). — 10.
- ⁸ «Ένωση τών κομμουνιστών»—ή πρώτη διεθνής όργάνωση του έπαναστατικού προλεταριάτου. Πρίν από τή δημιουργία τής «Ένωσης» ό Μάρξ και ό Ένγκελς έκαναν σημαντική δουλιά για τήν Ιδεολογική και όργανωτική συσείρωση τών σοσιαλιστών και τών εργατών όλων τών χωρών. Στίς άρχές του 1847 ό Μάρξ και ό Ένγκελς προσχώρησαν στή μυστική γερμανική έταιρία «Ένωσις τών δικαίων». Στίς άρχές του Ιούνη του 1847 έγινε στό Λονδίνο τό συνέδριο τής «Ένωσης τών δικαίων», και σ' αυτό ή έταιρία μετονομάστηκε σέ «Ένωσις τών κομμουνιστών». Τό προηγούμενο άόριστο σύνθημα — «Όλοι οι άνθρωποι είναι άδέρφια!»—άντικαταστάθηκε μέ τό μαχητικό διεθμιστικό σύνθημα—«Προλετάριοι όλων τών χωρών, ένωθείτε!».
- Η «Ένωσις τών κομμουνιστών» έβαλε για σκοπό τής τήν άνατροπή τής άστικής τάξης, τήν εξάλειψη τής παλιάς, τής άστικής κοινωνίας, πού στηρίζεται στον άνταγωνισμό τών τάξεων, και τή δημιουργία μιås νέας κοινωνίας χωρίς τάξεις και άτομική ιδιοχτησία. Ό Μάρξ και ό Ένγκελς πήραν μέρος στίς εργασίες του δεύτερου συνεδρίου τής «Ένωσης», πού έγινε στό Λονδίνο τό Νοέμβρη-Δεκέμβρη του 1847 και μέ έντολή του συνεδρίου έγραψαν τό πρόγραμμα τής «Ένωσης» — τό «Μανιφέστο του Κομμουνιστικού κόμματος», πού δημοσιεύτηκε τό Φλεβάρη του 1848. Η «Ένωσις τών κομμουνιστών» έπαιξε μεγάλο Ιστορικό ρόλο σάν σχολειό, προλετάρων έπαναστατών, σάν έμβρυο του προλεταριακού κόμματος, σάν πρόδρομος τής Διεθνούς Ένωσης τών Έργατών (τής Ι Διεθνούς) έζησε ως τό Νοέμβρη του 1852. Η Ιστορία τής «Ένωσης» δίνεται στό άρθρο του Φ. Ένγκελς «Γιά τήν Ιστορία τής Ένωσης τών κομμουνιστών» (βλ. Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. Διαλεχτά έργα σέ δυό τόμους, ρωσ. έκδ. τόμ. II, 1955, σελ. 320-338). — 10.
- ⁹ Η «Νέα Έφημερίδα του Ρήνου» («*Neue Rheinische Zeitung*») έβγαине

στήν Κολωνία από την 1 του Ιούνη 1848 ως τις 19 του Μάη 1849. Καθοδηγητές της εφημερίδας ήταν ο Κ. Μάρξ και ο Φ. Ένγκελς, αρχισυντάχτης — ο Μάρξ. Σύμφωνα με την έκφραση του Λένιν, η εφημερίδα ήταν «τό καλύτερο, τό άπαραμίλλο όργανο του έπαναστατικού προλεταριάτου» (Άπαντα, 4η ρωσ. έκδ., τόμ. 21ος σελ. 64), έπαιξε τό ρόλο διαπαιδαγωγητή των λαϊκών μαζών, τις ξεσήκωνε στην πάλη ενάντια στην άντεπανάσταση, άσκούσε έπιρροή σ' όλη τή Γερμανία. Η άποφασιστική και άδιάλλακτη στάση της «Νέας Έφημερίδας του Ρήνου», ό μαχητικός διεθνισμός της από τους πρώτους άκόμα μήνες της ύπαρξής της προκάλεσαν τόν κατατρεγμό της από τό φεουδαρχικό-μοναρχικό και φιλελεύθερο άστικό τύπο, καθώς και διώξεις από τήν κυβέρνηση. Η άπέλαση του Μάρξ από τήν πρωσική κυβέρνηση και οί διωγμοί ενάντια στους άλλους συντάχτες στάθηκαν ή αίτία νά διακοπεί ή έκδοση της εφημερίδας. Γιά τή «Νέα Έφημερίδα του Ρήνου» βλ. τό άρθρο του Φ. Ένγκελς «Ο Μάρξ και ή "Νέα Έφημερίδα του Ρήνου" (1848-1849)» (Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. Διαλεχτά Έργα σέ δύο τόμους, ρωσ. έκδ., τόμ. II, 1955, σελ. 311-319). — 11.

¹⁰ Πρόκειται γιά τό βιβλίο του Φ. Ένγκελς «Άντι-Ντύρινγκ. Η άνατροπή της έπιστήμης από τόν κύριο Εύγένιο Ντύρινγκ». — 12.

¹¹ Μέ τόν τίτλο αυτό βγήκε στή ρωσική έκδοση τό 1892 ή έργασία του Φ. Ένγκελς «Η εξέλιξη του σοσιαλισμού από τήν ούτοπία στην έπιστήμη», πού είχε σά βάση της τρία κεφάλαια από τό βιβλίο του Φ. Ένγκελς «Άντι-Ντύρινγκ» (βλ. Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. Διαλεχτά Έργα σέ δύο τόμους, ρωσ. έκδ., τόμ. II, 1955, σελ. 107-145). — 12.

¹² Βλ. Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. Διαλεχτά Έργα σέ δύο τόμους, ρωσ. έκδ., τόμ. II, 1955, σελ. 160-310. — 12.

¹³ Βλ. Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. Διαλεχτά Έργα σέ δύο τόμους, ρωσ. έκδ., τόμ. II, 1955, σελ. 339-382. — 12.

¹⁴ Ο Β. Ι. Λένιν έχει ύπόψη του τό άρθρο του Φ. Ένγκελς «Η έξωτερική πολιτική του ρωσικού τσαρισμού», πού δημοσιεύτηκε στά δύο πρώτα τεύχη του «Σοσιαλ-Ντεμοκράτ» μέ τό τίτλο «Η έξωτερική πολιτική του ρωσικού βασιλείου» (βλ. Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. Άπαντα, ρωσ. έκδ., τόμ. XVI, μέρος II, 1936, σελ. 3-40).

«Σοσιαλ-Ντεμοκράτ» — φιλολογικο-πολιτική έπιθεώρηση — τήν έβγαζε ή ομάδα «Άπελευθέρωση της δουλιάς» στό έξωτερικό (Λονδίνο — Γενεύη) σά χρόνια 1890-1892. Έπαιξε μεγάλο ρόλο γιά τή διάδοση των ιδεών του μαρξισμού στή Ρωσία· βγήκαν συνολικά τέσσερα τεύχη. Κύριοι συνεργάτες του περιοδικού «Σοσιαλ-Ντεμοκράτ» ήταν ό Γ. Β. Πλεχάνοφ, ό Π. Μπ. Άξερλόντ και ή Β. Ι. Ζασούλιτς. — 12.

¹⁵ Ο Λένιν έχει ύπόψη του τά άρθρα του Φ. Ένγκελς «Γιά τό ζήτημα της κατοικίας» (βλ. Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. Διαλεχτά Έργα σέ δύο τόμους, ρωσ. έκδ., τόμ. I, 1955, σελ. 504-587). — 12.

¹⁶ Πρόκειται για τό άρθρο του Φ. Ένγκελς «Γιά τίς κοινωνικές σχέσεις στη Ρωσία» καί τόν επίλογο στό άρθρο αυτό, πού συμπεριλήφθηκαν στό βιβλίο «Ό Φρίντριχ Ένγκελς για τή Ρωσία». Γενεύη 1894 (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ένγκελς. Άπαντα, ρωσ. έκδ., τόμ. XV, 1933, σελ. 251-264. τόμ. XVI, μέρος II, 1936, σελ. 388-401). — 12.

¹⁷ *Τέταρτο τόμο του «Κεφαλαίου»* ονομάζει ό Λένιν, σύμφωνα μέ τήν υπόδειξη του Φ. Ένγκελς, τό έργο του Κ. Μάρξ «Θεωρίες για τήν υπεραξία», πού γράφτηκε τό 1862-1863. Στόν πρόλογο του δεύτερου τόμου του «Κεφαλαίου» ό Ένγκελς έγραφε: «Επιφυλάσσομαι να δημοσιεύω τό κριτικό μέρος αυτού του χειρογράφου (των «θεωριών για τήν υπεραξία». Σύντ.) σάν IV τόμο του «Κεφαλαίου», αφού αφαιρέσω τά πολυάριθμα σημεία πού εξαντλούνται στους τόμους II καί III» (Κ. Μάρξ «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. έκδ., τόμ. II, 1955, σελ. 2). Ό Ένγκελς όμως δέν πρόφτασε να προετοιμάσει τήν έκδοση του IV τόμου του «Κεφαλαίου». Οι «Θεωρίες για τήν υπεραξία» πρωτοδημοσιεύτηκαν στά γερμανικά μέ επίμελεια του Κ. Κάουτσκι τό 1905, 1910. Στήν έκδοση αυτή παραβιάστηκαν οι βασικές απαιτήσεις της έπιστημονικής δημοσίευσης του κειμένου καί διαστρεβλώθηκαν μιά σειρά θέσεις του μαρξισμού.

Τό Ίνστιτούτο μαρξισμού-λενινισμού της ΚΕ του ΚΚΣΕ βγάξει νέα έκδοση της εργασίας «Θεωρίες για τήν υπεραξία» (IV τόμος του «Κεφαλαίου») σέ τρία μέρη σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο του 1862-1863 (βλ. Κ. Μάρξ. «Θεωρίες για τήν υπεραξία» ρωσ. έκδ., (IV τόμος του «Κεφαλαίου»), μέρος I, 1955· μέρος II, 1957). — 12.

¹⁸ Πρόκειται για τό γράμμα του Φ. Ένγκελς προς τόν I. Φ. Μπέκκερ της 15 του Όχτώβρη 1884 (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ένγκελς. Άπαντα, ρωσ. έκδ., τόμ. XXVII, 1935, σελ. 415). — 12.

¹⁹ «*Διεθνής ένωση των εργατών*» — Διεθνής εταιρία των Έργατών (I Διεθνής) — ή πρώτη διεθνής όργάνωση του προλεταριάτου Ιδρύθηκε από τόν Κ. Μάρξ τό 1864 στη διεθνή εργατική σύναξη, πού συγκλήθηκε στό Λονδίνο από άγγλους καί γάλλους εργάτες. Η δημιουργία της I Διεθνούς είναι άποτέλεσμα επίμονης πολύχρονης πάλης του Κ. Μάρξ καί του Φ. Ένγκελς για ένα επαναστατικό κόμμα της εργατικής τάξης. Όπως τονίξε ό Β. I. Λένιν, ή I Διεθνής «έβαλε τά θεμέλια της διεθνούς όργάνωσης των εργατών για τήν προετοιμασία της επαναστατικής τους έφόδου έναντια στό κεφάλαιο», «έβαλε τά θεμέλια της προλεταριακής, της διεθνούς πάλης για τό σοσιαλισμό» (Άπαντα, 4η ρωσ. έκδ., τόμ. 29ος, σελ. 280, 281).

Κεντρικό καθοδηγητικό όργανο της I Διεθνούς ήταν τό Γενικό συμβούλιο της Διεθνούς Ένώσης των Έργατών, μέ μόνιμο μέλος του τόν Κ. Μάρξ. Υπερνικώντας τίς μικροαστικές έπιρροές καί τίς σεκταριστικές τάσεις, πού κυριαρχούσαν τότε στό εργατικό κίνημα (τρείντ-γιουνιονισμός στην Άγγλία, προυντιονισμός καί άναρχισμός στις λατινικές χώρες), ό Μάρξ συσπείρωσε γύρω του τά πιο συνειδητά μέλη του Γενικού συμβουλίου (Φ. Λέσσνερ, Ε. Ντυπόν, Γ. Γιούνγκ κ. ά.). Η I Διεθνής καθοδηγόσε τήν οικονομική καί πολιτική πάλη των εργατών των διάφορων χωρών καί έδραίωνε τή διεθνή τους άλληλεγγύη. Τεράστιος

είναι ο ρόλος της I Διεθνούς στο Έργο της διάδοσης του μαρξισμού, της συνένωσης του μαρξισμού με το εργατικό κίνημα.

Μετά την ήττα της Κομμούνας του Παρισιού μπήκε στην εργατική τάξη το καθήκον της δημιουργίας μαζικών εθνικών κομμάτων με βάση τις αρχές, που διατύπωσε η I Διεθνής. «Παίρνοντας υπόψη την κατάσταση πραγμάτων στην Εύρωπη — έγραφε το 1873 ο Κ. Μάρξ — θεωρώ άπωσδήποτε ωφέλιμο να τεθεί σε δεύτερη μοίρα η επίσημη όργάνωση της Διεθνούς» (Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς, Διαλεχτά γράμματα, 1953, σελ. 288). Το 1876 στη συνδιάσκεψη της Φιλαδέλφειας η I Διεθνής διαλύθηκε επίσημα. — 12.

²⁰ Βλ. Κ. Μάρξ. «Προσωρινό καταστατικό της Ένωσης», «Γενικό καταστατικό της Διεθνούς Ένωσης των Έργατών» Φ. Ένγκελς. Πρόλογος στη γερμανική έκδοση του 1890 του «Μανιφέστου του Κομμουνιστικού κόμματος» (Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς, Άπαντα, ρωσ. έκδ., τόμ. XIII, μέρος I, 1936, σελ. 13· Διαλεχτά Έργα σε δυο τόμους, τόμ. I, 1955, σελ. 6 και 344). — 14.

²¹ Η προσούρα «Έρμηγεία του νόμου για τα πρόστιμα που εισπράτουν από τους εργάτες στις φάμπρικες και στα εργοστάσια» γράφτηκε από τον Λένιν το φθινόπωρο του 1895. Τυπώθηκε το Δεκέμβρη σε τρεις χιλιάδες αντίτυπα στο λεγόμενο τυπογραφείο της Λάχτα, στην Πετρούπολη, παράνομο τυπογραφείο της «Ομάδας των ναροντοβόλτσι» που τότε διατηρούσε έπαφή με την όργάνωση Πετρούπολης «Ένωση άγώνα για την άπελευθέρωση της εργατικής τάξης» και τύπωνε τις εκδόσεις της. Το χειρόγραφο της προσούρας δέ διασώθηκε, κάηκε μετά τη στοιχειοθέτηση, όπως καίγονταν και όλα τα χρησιμοποιημένα χειρόγραφα.

Στο έξώφυλλο της προσούρας για συνωμοτικούς λόγους αναγράφονταν φανταστικά στοιχεία: Έκδοση του βιβλιοπωλείου Α. Ε. Βασίλιεφ. Χερσώνα. Τυπογραφείο Κ. Ν. Σουμπότιν, όδος Αίκατερίνσκαγια, οίκια Καλίνιν. Πουλιέται σ' όλα τα βιβλιοπωλεία της Μόσχας και της Πετρούπολης. Στη σελίδα τίτλου υπήρχε η έπιγραφή: Έπιτράπηκε από τη λογοκρισία. Χερσώνα, 14 του Νοέμβρη 1895. Το 1897 η προσούρα έπανεκδόθηκε στη Γενεύη από την «Ένωση των ρώσων σοσιαλδημοκρατών του έξωτερικού».

Η προσούρα κυκλοφόρησε πλατιά. Στην περίοδο 1895-1905, σύμφωνα με τα στοιχεία της διεύθυνσης αστυνομίας, την προσούρα την έβρισκαν κατά τις έρευνες και τις συλλήψεις στην Πετρούπολη, στο Κίεβο, στο Γιαροσλάβλ, στο Ίβάνοβο-Βοσνεσένσκ, στο Καζάν, στο Σόρμφοβο, στο Νίζνι Νόβγκοροντ, στο Όρέχοβο-Ζούγεβο, στο Σαράτοφ, στο Κρασνογιάρσκ, στο Πέρμ και σε άλλες πόλεις της Ρωσίας. — 15.

²² Πρόκειται για το «Αίτημα με τη γενική συγκατάθεση των εργατών», που συντάχθηκε στις 9 (21) του Γενάρη 1885 από τους Β. Σ. Βόλκοφ και Π. Α. Μοϊσένκο, όργανωτές της άπεργίας στο ύφαντουργείο του Νικόλσκ (Μορόζοφ) στο αίτημα άπαριθμούνταν οι όροι για την επάνληψη της δουλειάς στη φάμπρικα. — 23.

²³ «Νόβογε Βρέμια» («Νέοι Καιροί») — καθημερινή έφημερίδα· έβγαине στην Πετρούπολη από το 1868 ως το 1917· άνηκε σε διάφορους εκδότες

καί άλλαξε ἐπανελημμένα τὴν πολιτικὴ τῆς κατεύθυνση. Στὴν ἀρχὴ ἦταν μετριοπαθὴς φιλελεύθερη, ἀπὸ τὸ 1876, ὅταν ἐκδότης τῆς ἡμερησίου ἔγινε ὁ Α. Σ. Σουβόριν, μετατράπηκε σὲ ὄργανο τῶν ἀντιδραστικῶν ἀριστοκρατικῶν καὶ ὑπαλληλικῶν-γραφειοκρατικῶν κύκλων. Ἀπὸ τὸ 1905 ἔγινε ὄργανο τῶν μαυροεκατονταρχικῶν. Μετὰ τὴν ἀστικοδημοκρατικὴ ἐπανάσταση τοῦ Φλεβάρη ἡ ἡμερησίδα ὑποστήριξε πέρα γιὰ πέρα τὴν ἀντεπαναστατικὴ πολιτικὴ τῆς ἀστικῆς Προσωρινῆς κυβέρνησης καὶ ἔκανε λυσσασμένη καμπάνια ἐναντίον τοῦ μπολσεβίκου. Κλείστηκε ἀπὸ τὴ Στρατιωτικὴ-ἐπαναστατικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ Σοβιέτ τῆς Πετρούπολης στίς 26 τοῦ Ὀχτώβρη (8 τοῦ Νοέμβρη) 1917. Ὁ Β. Ι. Λένιν ὀνόμαζε τὴ «Νόβογε Βρέμια» πρότυπο πωλημένης ἡμερησίδας. — 23.

²⁴ «*Μοσκόβκιγε Βέντομοσι*» («Χρονικά τῆς Μόσχας») — ἡ παλιότερη ρωσικὴ ἡμερησίδα, πού τὴν ἔβγαζε ἀρχικὰ τὸ Πανεπιστήμιο τῆς Μόσχας (ἀπὸ τὸ 1756) σὲ σχῆμα μικροῦ φυλλαδίου. Ἀπὸ τὸ 1863 ἡ ἡμερησίδα μετατράπηκε στὰ χέρια τοῦ Μ. Ν. Κατκόφ σὲ μοναρχικὸ-ἐθνικιστικὸ ὄργανο, πού διοχέτευε τίς ἀπόψεις τῶν πιὸ ἀντιδραστικῶν στρωμάτων τῶν τσιφλικῶν καὶ τοῦ κλήρου. Ἀπὸ τὸ 1905 ἔγινε ἕνα ἀπὸ τὰ κύρια ὄργανα τῶν μαυροεκατονταρχικῶν. Ἐβγαίνε ὡς τὴν Ὀχτωβριανὴ ἐπανάσταση τοῦ 1917. — 24.

²⁵ «*Ἐγκύκλιος πρὸς τοὺς ὑπαλλήλους τῆς ἐπιθεώρησης ἐργασίας*» — ὁδηγίαι, πού ἀριθμοῦσαν τίς ὑποχρεώσεις τῶν ἐπιθεωρητῶν ἐργασίας. Ἡ ἐγκύκλιος ἐγκρίθηκε ἀπὸ τὸν ὑπουργὸ τῶν οικονομικῶν Σ. Γ. Βίττε καὶ δημοσιεύθηκε τὸν Ἰούνη τοῦ 1894. — 40.

²⁶ «*Ἡ ἀπεργία στὸ ὑφαντουργεῖο Χλοῦντοφ* (βαμβακοκλωστήριο τῶν ἀδελφῶν Χλοῦντοφ) *στὸ νομὸ Γιεγκόριεβσκ τοῦ Κυβερνεῖου Ριαζάν* ἔγινε στίς 25 τοῦ Μάη μὲ 7 τοῦ Ἰούνη (6 μὲ 19 τοῦ Ἰούνη) 1893. Αἰτία τῆς ἀπεργίας ἦταν οἱ βάρβαρες ἀδθαιρέσιες τῆς διεύθυνσης τοῦ ἐργοστασίου, τὰ χαμηλὰ μεροκάματα, τὰ μεγάλα πρόστιμα, ἡ καθιέρωση τῆς νυχτερινῆς δουλιᾶς στίς παραμονές τῶν γιορτῶν. Οἱ ἐργάτες ἔχασαν τὴν ὑπομονή τους καὶ κατέστρεψαν τὸ πρατήριον καὶ τὰ γραφεῖα τοῦ ἐργοστασίου, ἔσπασαν τὰ τζάμια τῶν κτιρίων τοῦ ἐργοστασίου, ἔκαναν ζημιές στίς μηχανές. Στίς 8 (20) τοῦ Ἰούνη, ἔπειτα ἀπὸ ὑπόσχεση τῆς διεύθυνσης, ὅτι θὰ ἰκανοποιήσει ὀρισμένα αἰτήματα, ἡ δουλιὰ στὸ ἐργοστάσιον ἐπαναλήφθηκε. Τὸν Ὀχτώβρη ὅμως ἡ ἀπεργία ξανάρχισε γιὰ τὰ περισσότερα αἰτήματα τῶν ἐργατῶν δὲν ἰκανοποιήθηκαν. Στὴν ἀπεργία πῆραν μέρος 5 χιλιάδες ἐργάτες. — 59.

²⁷ Τὸ ἄρθρον «*Τὰ νοικοκυριά τῶν γυμνασίων καὶ τὰ ἀναμορφωτικὰ γυμνάσια*» τὸ ἔγραψε ὁ Β. Ι. Λένιν τὸ φθινόπωρον τοῦ 1895 σάν ἀπάντηση στὸ ἄρθρον τοῦ Σ. Ν. Γιουζακόφ «*Μιά ἐκπαιδευτικὴ οὐτοπία. Σχέδιον παλαικτικῆς ὑποχρεωτικῆς μέσης ἐκπαίδευσης*», πού δημοσιεύθηκε στὸ τεύχος τοῦ Μάη 1895 τοῦ περιοδικοῦ «*Ρούσκογε Μπογκάτσβο*».

Ὁ Λένιν ὑποβάλλει σὲ ἀυστηρὴ κριτικὴ καὶ δείχνει τὸν ἀντιδραστικὸν χαρακτῆρα τοῦ σχεδίου τοῦ Γιουζακόφ, πού πρότεινε νὰ ἐφαρμοσθῆι στὰ γεωργικὰ Γυμνάσια ἡ ὑποχρεωτικὴ μέση ἐκπαίδευση καὶ οἱ ἄποροι μαθητὲς νὰ ξεπληρώνουν τὰ δίδακτρα μὲ δουλιὰ. Κατοπινὰ, ὅταν βρι-

σκόταν έξορία στη Σιβηρία, κατά τὰ τέλη τοῦ 1897, ὁ Λένιν ἐπανῆλθε στό θέμα αὐτό μέ τό ἄρθρο του «Μαργαριτάρια τῆς σχεδιομανίας τῶν ναρόντικων» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο σελ. 497-531).

Τό ἄρθρο «Τά νοικοκυριά τῶν γυμνασίων καί τὰ ἀναμορφωτικά γυμνάσια» δημοσιεύτηκε μέ τήν ὑπογραφή *Κ. Τ.* — στίς 25 τοῦ Νοέμβρη (7 τοῦ Δεκέμβρη) 1895 στήν ἐφημερίδα «Σαμάρσκι Βέστνικ».

«*Σαμάρσκι Βέστνικ*» («Ἀγγελιαφόρος τῆς Σαμάρας») - ἐφημερίδα ἔβγαине στη Σαμάρα (σήμερα Κούμπισεφ) ἀπό τό 1883 ὡς τό 1904. Ἀπό τὰ τέλη τοῦ 1896 ὡς τό Μάρτη τοῦ 1897 ἡ ἐφημερίδα βρισκόταν στά χέρια τῶν «νόμιμων μαρξιστῶν» (Π. Π. Μάσλοφ, Ρ. Γκβόζντεφ (Ρ. Ε. Τσίμμερμαν), Α. Α. Σάνιν, Β. Β. Πορτουγκάλοφ κ.ά.). Στή δεκαετία 1890-1900 δημοσιεύτηκαν στήν ἐφημερίδα ὀρισμένα ἄρθρα τῶν ρώσων ἐπαναστατῶν μαρξιστῶν. — 64.

- ²⁸ «*Ρούσκογε Μπογκάτσβο*» («Ρωσικός Πλοῦτος») — μηνιαῖκο περιοδικό ἔβγαине στήν Πετρούπολη ἀπό τό 1876 ὡς τὰ μέσα τοῦ 1918. Ἀπό τίς ἀρχές τῆς δεκαετίας 1890-1900 τό περιοδικό ἔγινε ὄργανο τῶν φιλελευθέρων ναρόντικων καί διευθυνόταν ἀπό τοὺς Σ. Ν. Κριβένκο καί Ν. Κ. Μιχαηλόβσκι. Τό περιοδικό κήρυχνε τή συμφιλίωση μέ τήν τσαρική κυβέρνηση καί πολεμοῦσε μέ λύσσα τό μαρξισμό καί τοὺς ρώσους μαρξιστές. Στό λογοτεχνικό μέρος τοῦ περιοδικοῦ δημοσιεύτηκαν ἔργα προοδευτικῶν συγγραφέων, τῶν Β. Β. Βερεσάγεφ, Β. Μ. Γκάρσιν, Α. Μ. Γκόρκι, Β. Γ. Κορολένκο, Α. Ι. Κουπρίν, Ντ. Ν. Μάμιν-Σμπιριάκ, Γ. Ι. Οὐσπένσκι καί ἄλλων.

Ἀπό τό 1906 ἔγινε ὄργανο τοῦ μισοκαντέτικου κόμματος τῶν ἐνέσων («λαϊκῶν σοσιαλιστῶν»). — 64.

- ²⁹ Ἡ προκήρυξη «*Πρός τοὺς ἐργάτες καί τίς ἐργάτριες τοῦ ἐργοστασίου Θόρτον*» γράφτηκε ἀπό τόν Λένιν μετά τίς 7 (19) τοῦ Νοέμβρη 1895 ὅταν ἔγινε ἡ ἀπεργία 500 περίπου ὑφαντουργῶν, πού ξέσπασε στό ἐργοστάσιο στίς 6 (18) τοῦ Νοέμβρη ἐξαιτίας τῆς δύσκολης κατάστασης τῶν ἐργατῶν καί τῶν νέων περιοριστικῶν μέτρων τῆς διεύθυνσης τοῦ ἐργοστασίου. Τήν ἀπεργία τήν καθοδηγοῦσε ἡ ὀργάνωση Πετρούπολης «Ἐνωση ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης». Πρίν ἀρχίσει ἡ ἀπεργία ἡ «Ἐνωση ἀγώνα» ἔβγαλε μιά προκήρυξη μέ τὰ αἰτήματα τῶν ὑφαντουργῶν, γραμμένη ἀπό τόν Γ. Μ. Κρζιζανόβσκι. Ἡ προκήρυξη αὐτή δέ βρέθηκε ὡς τώρα.

Ἡ προκήρυξη τοῦ Λένιν βγήκε ὄστερα ἀπό μερικές μέρες καί κυκλοφόρησε στό ἐργοστάσιο ὅταν τέλειωσε ἡ ἀπεργία. Τά στοιχεῖα ἀπό τή ζωή τῶν ἐργατῶν, πού ἀναφέρονταν στήν προκήρυξη, τὰ συγκέντρωσε μέ ἐπιμέλεια ὁ ἴδιος ὁ Λένιν.

Ἡ προκήρυξη τυπώθηκε σέ πολύγραφο καί τήν ἀνοιξη τοῦ 1896 ἀναδημοσιεύτηκε στό ἐξωτερικό, στό τεῦχος 1-2 τῆς συλλογῆς «Ραμπόνικ». — 73.

- ³⁰ *Νόλλες* — ἀποχτενίδια ἀπό μαλλί, κοντή ἴνα, λιγότερο κατάλληλη γιά ὕφανση ἀπό ὅ,τι τό μαλλί. Μένει ὄστερα ἀπό τήν ἐπεξεργασία τοῦ μαλλιοῦ στίς λαναριστικές μηχανές.

Κνόπ — κοντή ίνα, πού βγαίνει από τό κούρεμα τής τσόχας και είναι ακατάλληλη γιά ύφανση. — 74.

³¹ *Σμίτς* — μέτρο μήκους πού ισοδυναμεί με πέντε άρσίν (περίπου 3,5 μέτρα) τό χρησιμοποιούσαν γιά νά καθορίσουν τά τιμολόγια γιά τούς ύφαντουργούς. — 74.

³² «*Μπίμπερ*» και «*Ούράλ*» — όνομασίες διαφόρων ποιότητων τσόχας : ντράπ μπίμπερ, ντράπ ούράλ. — 76.

³³ «*Τί σκέφτονται οί ύπουργοί μας:*» — ένα από τά άρθρα του Λένιν, πού προορίζονταν γιά τήν έφημερίδα «*Ραμπότσεγε Ντιέλο*», πού έτοιμαζε ή όργάνωση Πετρούπολης «*Ένωση άγώνα γιά τήν άπελευθέρωση τής έργατικής τάξης*» σέ συμφωνία με τήν «*Ομάδα των ναροντοβόλτσι*». Τό πρώτο φύλλο τής «*Ραμπότσεγε Ντιέλο*» έτοιμάστηκε και θεωρήθηκε από τόν Λένιν. Ο ίδιος έγραψε και όλα τά βασικά άρθρα : τό κύριο άρθρο «*Πρός τούς έργάτες τής Ρωσίας*», τά άρθρα «*Τί σκέφτονται οί ύπουργοί μας:*», «*Φρίντριχ Ένγκελς*», «*Η άπεργία του Γιαροσλάβλ τό 1895*». Έκτός άπ' αυτά στό πρώτο φύλλο τής έφημερίδας ύπήρχαν άρθρα και άλλων μελών τής «*Ένωσης άγώνα*» Πετρούπολης — των Γ. Μ. Κρζιζανόβσκι, Α. Α. Βανέγεφ, Π. Κ. Ζαπορόζετς, Α. Μάρτοφ (Γ. Ο. Τσεντερμπάουμ), Μ. Α. Σίλβιν. Γιά τό περιεχόμενο του πρώτου φύλλου τής «*Ραμπότσεγε Ντιέλο*» ό Λένιν αναφέρει στό «*Τί νά κάνουμε:*» τά παρακάτω : «*Τό φύλλο αυτό, πού ήταν έντελώς έτοιμο γιά τύπωμα, κατασχέθηκε από τούς χωροφύλακες στην έπιδρομή πού έκαναν τή νύχτα τής 8 προς τήν 9 του Δεκέμβρη 1895 στό σπίτι ενός μέλους τής ομάδας, του Άνατ. Άλεξ. Βανέγεφ, κι έτσι ή «*Ραμπότσεγε Ντιέλο*» δέν έμελλε νά δει τό φώς τής ημέρας στην άρχική της μορφή. Τό κύριο άρθρο τής έφημερίδας αυτής (πού ίσως ύστερα από καμιά τριανταριά χρόνια κάποια «*Ρούσκαγια Σταρινά*» θά τό ξεθάψει από τό άρχείο τής διεύθυνσης τής άστυνομίας) περιέγραφε τά ιστορικά καθήκοντα τής έργατικής τάξης τής Ρωσίας και στό κέντρο των καθήκόντων αυτών έβαζε τό ζήτημα τής κατακτησης τής πολιτικής έλευθερίας. Η έφημερίδα περιείχε ένα άρθρο με τόν τίτλο «*Τί σκέφτονται οί ύπουργοί μας:*», άφιερωμένο στή διάλυση από τήν άστυνομία των Έπιτροπών γιά τήν καταπολέμηση του αναλφαβητισμού, καθώς και μιá σειρά άνταποκρίσεις όχι μόνο από τήν Πετρούπολη, αλλά και από άλλα μέρη τής Ρωσίας (λχ., μιá άνταπόκριση γιά τή σφαγή των εργατών στο Κυβερνείο Γιαροσλάβλ)» (Άπαντα, 4η ρωσ. έκδ., τόμ. 5ος, σελ. 348-349). Τά χειρόγραφα των άρθρων αυτών δέν βρέθηκαν ως τώρα. Τό Γενάρη του 1924 στό φάκελλο τής διεύθυνσης τής άστυνομίας γιά τήν «*Ένωση άγώνα*» βρέθηκε μόνο ένα αντίγραφο του άρθρου «*Τί σκέφτονται οί ύπουργοί μας:*». — 79.*

³⁴ Τό σχέδιο και εξήγηση του προγράμματος του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος», γράφτηκαν από τόν Λένιν στή φυλακή τής Πετρούπολης : τό «*Σχέδιο προγράμματος*», ύστερα από τίς 9 (21) του Δεκέμβρη 1895 και ή «*Εξήγηση του προγράμματος*» τόν Ιούνη-Ιούλη του 1896. Όπως λένε στις άναμνήσεις τους ή Ν. Κ. Κρούπσκαγια και ή Α. Ι. Ουλιάνοβα - Έλιζάροβα, τό κείμενο είχε γραφτεί με γάλα ανάμεσα στις γραμμές κάποιου βιβλίου. Τό άθθεντικό αυτό κείμενο του

Βλαντίμιρ Ίλιτς, όπως φαίνεται, στην αρχή τό εμφάνισαν και μετά τό αντίγραψαν.

Στό Ἄρχειο τοῦ Ἰνστιτούτου μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΣΕ φυλάγονται τρία αντίγραφα τοῦ «Σχεδίου προγράμματος». Τό πρῶτο, πού βρέθηκε στό ἀτομικό ἀρχειο τοῦ Λένιν τῆς περιόδου 1900-1904, εἶναι γραμμένο ἀπό ἀγνωστο χέρι μέ συμπαθητική μελάνη ἀνάμεσα στίς γραμμές τοῦ ἄρθρου τοῦ Σ. Τσουγκοῦνοφ «Ὁ αὐθεντικός σπόνδυλος τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τήν ἄποψη τῆς θεωρίας τῆς ἐξέλιξης» στό περιοδικό «Ναούτσονογε Ὀμποζρένιγε» τεῦχος 5 τοῦ 1900. Τό αντίγραφο αὐτό δέν ἔχει τίτλο. Οἱ σελίδες τοῦ ἀντιγράφου εἶναι ἀριθμημένες μέ μολύβι· ὁ γραφικός χαρακτήρας στήν ἀρίθμηση εἶναι τοῦ Λένιν. Οἱ σελίδες ἦταν τοποθετημένες σέ φάκελο, ὅπου ὁ Λένιν εἶχε γράψει μέ τό χέρι του : «Τό παλιό (1895) σχέδιο προγράμματος».

Τό δεύτερο αντίγραφο, πού ἐπίσης βρέθηκε στό ἀτομικό ἀρχειο τοῦ Λένιν τῆς περιόδου 1900-1904, εἶναι γραμμένο σέ γραφομηχανή πάνω σέ λεπτό τσιγαρόχαρτο καί ἔχει τόν τίτλο : «Τό παλιό (1895) σχέδιο προγράμματος τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος».

Τό τρίτο αντίγραφο, πού βρέθηκε στό ἀρχειο τοῦ ΣΔΕΚΡ στή Γενεύη, ἀποτελεῖται ἀπό 39 φύλλα πολυγραφημένα. Τό αντίγραφο αὐτό, διαφέρει ἀπό τά δύο πρῶτα γιατί περιέχει ὄχι μόνο τό «Σχέδιο προγράμματος», ἀλλά καί τήν «Ἐξήγηση τοῦ προγράμματος», πού ἀποτελοῦν καί τά δύο μαζί ἓνα ἐνιαῖο ἔργο. — 85.

³⁵ «Ναούτσονογε Ὀμποζρένιγε» («Ἐπιστημονική Ἐπιθεώρηση») — περιοδικό· ἐβγαίνει στήν Πετρούπολη ἀπό τό 1894 ὡς τό 1903, στήν ἀρχή κάθε βδομάδα καί μετά κάθε μήνα. Τό περιοδικό δέν εἶχε καθορισμένη κατεύθυνση, ὁμως «γιά νά εἶναι τῆς μόδας», κατὰ τήν ἔκφραση τοῦ Λένιν, διέθετε τίς σελίδες του στούς μαρξιστές. Στό «Ναούτσονογε Ὀμποζρένιγε» εἶχαν δημοσιευτεῖ μερικά γράμματα καί ἄρθρα τοῦ Κ. Μάρξ καί τοῦ Φ. Ἐνγκελς καί τρία ἄρθρα τοῦ Β. Ι. Λένιν : «Σημείωμα σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς θεωρίας τῶν ἀγορῶν», «Καί πάλι γιά τό ζήτημα τῆς θεωρίας τῆς πραγματοποιήσεως», «Ἄκριτη Κριτική» (βλ. Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 4ος, σελ. 41-50, 59-77· τόμ. 3ος, σελ. 537-559). — 85.

³⁶ Οἱ πληρωμές ἐξαγορᾶς καθορίζονταν ἀπό τό «Διάταγμα γιά τήν ἐξαγορά ἀπό τοὺς ἀγρότες, πού ἀπαλλάχτηκαν ἀπό τή δουλοπαροικιακή ἐξάρτηση. . .»· τό διάταγμα ἐπικυρώθηκε στίς 19 τοῦ Φλεβάρη 1861. Ἡ τσαρική κυβέρνηση ὑποχρέωσε τοὺς ἀγρότες νά πληρώσουν στούς τσιφλικάδες ἓνα ποσό ἐξαγορᾶς κάμποσες φορές μεγαλύτερο ἀπό τήν πραγματική ἀξία τῶν ἀγροτικῶν κλήρων πού πῆραν. Ὅταν ὑπογραφόταν ἡ πράξη τῆς ἐξαγορᾶς ἡ κυβέρνηση πλήρωνε στούς τσιφλικάδες τό ποσό ἐξαγορᾶς· τό ποσό αὐτό θεωροῦνταν χρέος τῶν ἀγροτῶν καί ἔπρεπε νά ἐξοφληθεῖ μέσα σέ 49 χρόνια. Οἱ ἀνάλογες ἐξοφλητικές δόσεις τοῦ χρέους αὐτοῦ, πού πλήρωναν κάθε χρόνο οἱ ἀγρότες, λέγονταν πληρωμές ἐξαγορᾶς. Οἱ ἐπαχθεῖς καί ἀφόρητες γιά τοὺς ἀγρότες πληρωμές ἐξαγορᾶς προκαλοῦσαν τή μαζική καταστροφή καί ἐξαθλίωσή τους. Μόνο οἱ πρῶην ἀγρότες τῶν τσιφλικάδων πλήρωσαν στήν τσαρική κυβέρνηση περίπου 2 δισεκατομῦρια ρούβλια, ἐνῶ στήν ἐλευθερία ἀγορά ἡ τιμὴ τῆς γῆς, πού πέρασε στοὺς ἀγρότες δέν ξεπερνοῦσε τά 544 ἑκατομῦρια ρούβλια. Ἐπειδὴ ἡ ἐξαγορά μποροῦσε νά γίνει ὡς τό 1883, ἡ προθεσμία καταβολῆς ὄλων τῶν πληρωμῶν ἐξαγορᾶς θά ἔληγε μόλις

τό 1932. Ὡστόσο τό ἀγροτικό κίνημα στήν περίοδο τῆς πρώτης ρωσικῆς ἐπανάστασης τοῦ 1905-1907 ἀνάγκασε τήν τσαρική κυβέρνηση νά καταργήσει τίς πληρωμές ἐξαγορᾶς ἀπό τό Γενάρη τοῦ 1907. — 91.

- 37 Ἐλλειψήματα εὐθύνη — ὑποχρεωτική συλλογική εὐθύνη τῶν ἀγροτῶν κάθε ἀγροτικῆς κοινότητος γιά τήν ἐγκαίρη καί πλήρη καταβολή ἀπομέρους τῆς ὄλων τῶν χρηματικῶν πληρωμῶν καί γιά τήν ἐκτέλεση κάθε ὑποχρέωσης πρὸς τό κράτος καί τοὺς τσιφλικάδες (φόροι, πληρωμές ἐξαγορᾶς, στρατολογία νεοσυλλέκτων κτλ.). Ἡ μορφή αὐτῆ ὑποδούλωσης τῶν ἀγροτῶν, πού διατηρήθηκε καί μετὰ τήν κατάργησιν τῆς δουλοπαροικίας στή Ρωσία, καταργήθηκε μόλις τό 1906. — 91.
- 38 Πρόκειται γιά τήν ἐγκύκλιον τοῦ ὑπουργοῦ Οἰκονομικῶν Σ. Γ. Βίττε πρὸς τοὺς ἐπιθεωρητῆς ἐργασίας, πού ἀποτελοῦσε ἀπάντησιν στίς ἀπεργίαις τοῦ καλοκαιριοῦ καί τοῦ φθινόπωρου τοῦ 1895. Χαρακτηρισμό τῆς ἐγκυκλίου βλ. σέ τοῦτον τόν τόμον σελ. — 110.
- 39 *Τὴν προκήρυξιν* «Πρὸς τήν τσαρικήν κυβέρνησιν τὴν ἔγραψε ὁ Λένιν στὴ φυλακὴν πρὶν ἀπὸ τίς 25 τοῦ Νοέμβρη (7 τοῦ Δεκεμβρίου) 1896 καί τυπώθηκε σὲ πολὺγραφὸν ἀπὸ τὴν ὀργάνωσιν Πετρούπολης «Ἐνωσιν ἀγῶνα γιά τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς ἐργατικῆς τάξεως». Ἡ προκήρυξις ἀποτελοῦσε ἀπάντησιν στήν ἐγκύκλιον τοῦ Σ. Γ. Βίττε πρὸς τοὺς ἐπιθεωρητῆς ἐργασίας καί στήν ἀνακοίνωσιν γιά τίς ἀπεργίαις τοῦ καλοκαιριοῦ τοῦ 1896 στήν Πετρούπολιν, πού δημοσιεύθηκε στίς 19 (31) τοῦ Ἰουλίου 1896 στήν «Πραβίτελστβεννι Βέσνικον» ἀρ. φύλλον 158. — 117.
- 40 Τίς ἀπεργίαις, πού ἔγιναν τό Μάη-Ἰουνῆ τοῦ 1896, ὁ Λένιν τίς ὀνόμαζε ἑξακουστό βιομηχανικὸν πόλεμον τῆς Πετρούπολης. Οἱ ἀπεργίαις ἐξέσπασαν ἐπειδὴ οἱ ἐργοστασιάρχαι ἀρνήθησαν νά πληρώσουν στοὺς ἐργάτας στὸ ἀκέραιον τὰ μεροκάματα γιά τίς μέρας ἀργίας κατὰ τὴν στέψην τοῦ Νικολάου τοῦ Β'. Ἡ ἀπεργία ἄρχισε στὸ ἐργοστάσιον Βαμβακοκλωστικῆς (Καλίνινσκαγια) καί γρηγορὰ ἐπεκτάθηκε σὲ ὅλες τίς βασικὰς βαμβακοκλωστικὰς καὶ ὑφαντουργικὰς ἐπιχειρήσεις τῆς Πετρούπολης. Τό προλεταριάτον τῆς Πετρούπολης γιά πρώτη φορά κατέβηκε σὲ πλατὺ μέτωπον στήν πάλη ἐναντία στοὺς ἐκμεταλλευτῆς. Ἀπεργήσανε πάνω ἀπὸ 30 χιλιάδες ἐργάταις. Τὴν ἀπεργίαν τὴν καθοδηγοῦσε ἡ ὀργάνωσις Πετρούπολης «Ἐνωσιν ἀγῶνα γιά τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς ἐργατικῆς τάξεως», πού ἔβγαλε τρὶς καὶ προκηρύξεις, καλώντας τοὺς ἐργάτας νά ὑπερασπίσθων τὰ δικαιώματά τους μὲ συνοχή καὶ ἐπιμονή. Ἡ «Ἐνωσιν ἀγῶνα», τύπωσε καὶ κυκλοφόρησε τὰ βασικὰ αἰτήματα τῶν ἀπεργῶν: μείωσις τῆς ἐργασίμου μέραις σὲ 10½ ὥρας, αὔξησις τῶν τιμολογίων, ἐγκαίρη πληρωμὴ τῶν μεροκάμων κτλ. Οἱ ἀπεργίαις τῆς Πετρούπολης βοήθησαν τὴν ἀνάπτυσιν τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος στὴ Μόσχα καὶ στίς ἄλλαις πόλεις τῆς Ρωσίας, ἀνάγκασαν τὴν κυβέρνησιν νά ἐπισπεύσει τὴν ἀναθεώρησιν τῶν ἐργατικῶν νόμων καὶ νά ἐκδόσῃ τὸν νόμον τῆς 2 (14) τοῦ Ἰουλίου 1897 γιά τὴν μείωσιν τῆς ἐργασίμου μέραις στίς φάμπρικαις καὶ στὰ ἐργοστάσια σὲ 11½ ὥρας. Οἱ ἀπεργίαις αὐταί, ὅπως ἔγραφε κατοπινὰ ὁ Β. Ι. Λένιν, «ἐγκαινίασαν τὴν ἐποχὴν τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, πού ἀναπτύχθηκε σὲ συνέχειαν σταθερὰ, δηλαδὴ τοῦ πῶς ἰσχυροῦ παράγοντα ὅλης τῆς ἐπανάστασός μας» (Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 13ος, σελ. 78). — 119.

⁴¹ «*Πραβίτελσβεννι Βέσνικι*» («Κυβερνητικός Ἀγγελιαφόρος») — καθημερινή εφημερίδα, επίσημο ὄργανο τῆς τσαρικής κυβέρνησης· ἐβγαίνε στήν Πετρούπολη ἀπό τό 1869 ὡς τό 1917. — 119.

⁴² Ἡ «*Ἐνωση ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης*» ὀργανώθηκε ἀπό τόν Λένιν τό φθινόπωρο τοῦ 1895. Σ' αὐτήν συνενώθηκαν εἴκοσι περίπου μαρξιστικοί ἐργατικοί ὄμιλοι τῆς Πετρούπολης. Ὁλητήρ ἡ δουλιὰ τῆς «Ἐνωσης ἀγώνα» στηριζόταν στίς ἀρχές τοῦ συγκεντρωτισμοῦ καί τῆς αὐστηρῆς πειθαρχίας. Ἐπικεφαλῆς τῆς «Ἐνωσης ἀγώνα» ἦταν ἡ Κεντρική ομάδα, πού περιλάβαινε τοὺς Β. Ι. Λένιν, Α. Α. Βανέγεφ, Π. Κ. Ζαπορόζετς, Γ. Μ. Κρζιζανόβσκι, Ν. Κ. Κρούπσκαγια, Λ. Μάρτοφ (Γ. Ο. Τσεντερμπάουμ), Μ. Α. Σίλβιν, Β. Β. Στάρκοφ καί ἄλλους. Τήν ὄλη δουλιὰ τήν καθοδηγοῦσαν ἄμεσα πέντε μέλη τῆς ὁμάδας μέ ἐπικεφαλῆς τόν Λένιν. Ἡ ὀργάνωση ἦταν χωρισμένη σέ ἀχτιδικές ὁμάδες. Πρωτοπόροι συνειδητοὶ ἐργάτες (Ι. Β. Μπάμπουσκιν, Β. Α. Σεγκουνόφ κ.ά.) συνδέανε τίς ὁμάδες αὐτές μέ τίς φάμπρικες καί τά ἐργοστάσια. Στά ἐργοστάσια ὑπῆρχαν ὀργανωτές γιά τή συγκεντρωση πληροφοριῶν καί τῆ διάδοση τοῦ τύπου, στίς μεγάλες ἐπιχειρήσεις εἶχαν δημιουργηθεῖ ἐργατικοὶ ὄμιλοι.

Ἡ «Ἐνωση ἀγώνα» γιά πρώτη φορά στή Ρωσία ἀρχισε νά πραγματοποιεῖ τή συνένωση τοῦ σοσιαλισμοῦ μέ τό ἐργατικό κίνημα, τό πέρασμα ἀπό τήν προπαγάνδισι τοῦ μαρξισμοῦ σ' ἓνα μικρό κύκλο πρωτοπόρων ἐργατῶν, ὀργανωμένων σέ ὁμίλους, στήν πολιτική ζύμωση μέσα στίς πλατιές μάζες τοῦ προλεταριάτου. Ἡ «Ἐνωση» καθοδηγοῦσε τό ἐργατικό κίνημα, σύνδεε τήν πάλη τῶν ἐργατῶν γιά τίς οικονομικές διεκδικήσεις μέ τήν πολιτική πάλη ἐναντία στόν τσαρισμό. Τό Νοέμβρη τοῦ 1895 ὀργάνωσε τήν ἀπεργία στό ἐργοστάσιο τσόχας τοῦ Θόρντον. Τό καλοκαίρι τοῦ 1896 μέ τήν καθοδήγησι τῆς «Ἐνωσης» ἐγινε ἡ περίφημη ἀπεργία τῶν ὑφαντουργῶν τῆς Πετρούπολης, πού ἀγκάλιασε πάνω ἀπό 30 χιλιάδες ἐργάτες. Ἡ «Ἐνωση ἀγώνα» ἐβγαζε προκηρῶξεις καί μπροσοῦρες γιά τοὺς ἐργάτες, προετοίμασε τήν ἐκδοσι τῆς ἐφημερίδας «*Ραμπότσεγε Ντιέλο*». Διευθυντής τῶν ἐκδόσεων τῆς «Ἐνωσης ἀγώνα» ἦταν ὁ Β. Ι. Λένιν. Ἡ «Ἐνωση ἀγώνα» ἐπέκτεινε τήν ἐπιροή της πολύ πέρα ἀπό τήν Πετρούπολη. Μέ δική της πρωτοβουλία ἐγινε ἡ συνένωση τῶν ἐργατικῶν ὁμίλων σέ παρόμοιες ἐνώσεις στή Μόσχα, τό Κίεβο, τό Αἰκατερινοσλάβ καί ἄλλες πόλεις καί περιοχές τῆς Ρωσίας.

Τό Δεκέμβρη τοῦ 1895 ἡ τσαρική κυβέρνησι ἔδωσε ἓνα σοβαρό χτύπημα στήν «Ἐνωση ἀγώνα»· τῆ νύχτα τῆς 8 μέ 9 (20 μέ 21) πιάστηκε σημαντικό μέρος τῶν στελεχῶν της μέ ἐπικεφαλῆς τόν Λένιν. Πιάστηκε καί τό ἔτοιμο γιά στοιχειοθέτησι φύλλο τῆς ἐφημερίδας «*Ραμπότσεγε Ντιέλο*». Σάν ἀπάντησι στή σύλληψη τοῦ Β. Ι. Λένιν καί τῶν ἄλλων μελῶν τῆς «Ἐνωσης» βγήκε μιὰ προκήρυξι μέ πολιτικές διεκδικήσεις καί γιά πρώτη φορά γινόταν λόγος γιά τήν ὑπαρξι τῆς «Ἐνωσης ἀγώνα».

Ὁ Β. Ι. Λένιν, βρισκόμενος στή φυλακή, καθοδηγοῦσε ὅπως καί προηγούμενα τήν «Ἐνωση», τῆ βοηθοῦσε μέ τίς συμβουλές του, ἔστειλε ἔξω κρυπτογραφημένα γράμματα καί προκηρῶξεις· ἐκεῖ ἐγραψε τήν μπροσοῦρα «Γιά τίς ἀπεργίες» (ὡς τώρα δέ βρέθηκε), τό «Σχέδιο καί ἐξήγησι τοῦ προγράμματος τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος».

Ἡ σημασία τῆς ὀργάνωσης Πετρούπολης «Ἐνωση ἀγώνα γιά τήν

ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης» βρισκόταν, σύμφωνα μέ τήν ἔκφραση τοῦ Λένιν, στό ὅτι ἀποτελοῦσε τό πρώτο σοβαρό ἐμβρυο ἐπαναστατικοῦ κόμματος, πού στηρίζεται στό ἐργατικό κίνημα καί καθοδηγεῖ τήν ταξική πάλη τοῦ προλεταριάτου. — 122.

- ⁴³ Τήν «*Ἀνακοίνωση ἐξ ὀνόματος τῶν "γηραιῶν" πρὸς τά μέλη τῆς ὀργάνωσης Πετρούπολης "Ἐνωση ἀγῶνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης"*» τήν ἔγραψε ὁ Λένιν στή φυλακή τό 1896 σάν προειδοποίηση πρὸς τά μέλη τῆς «Ἐνώσης ἀγῶνα», πού δέν εἶχαν πιαστεῖ, σχετικά μέ τόν προβακάτορα Ν. Μιχάηλοφ. Ἡ «Ἀνακοίνωση» εἶχε γραφεῖ ἀνάμεσα στίς γραμμές τῆς σελίδας 240 τοῦ βιβλίου τοῦ Ν. Ι. Τεζιακόβ «Οἱ ἐργάτες γῆς καί ἡ ὀργάνωση γι' αὐτούς ὑγειονομικῆς ἐπιθεώρησης στό κυβερνεῖο Χερσῶνας» (1896). Τό βιβλίό τό εἶχε διαβάσει ὁ Λένιν γιά νά γράψει τό βιβλίό του «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία».

Ὅπως φαίνεται, γιά συνωμοτικούς λόγους τό χειρόγραφο εἶχε γραφτεῖ πολύ συγκεκριμένα, μέ μικρά γράμματα καί μέ ἀπλό μολύβι· σέ πολλά μέρη ἦταν δυσανάγνωστο καί γιά τό λόγο αὐτό δέν ἀποκρυπτογραφήθηκε ὅλο. — 123.

- ⁴⁴ Ἡ φοιτητική ὀργάνωση πού ἔφερε τήν ὀνομασία «*κορποράτσιγια*» εἶχε ὀργανωθεῖ στό Πανεπιστήμιο τῆς Πετρούπολης στά τέλη τοῦ 1891 ἀπό φοιτητικούς ὀμίλους αὐτομόρφωσης. Συνένωνε τή νεολαία πού εἶχε ἐπαναστατικές διαθέσεις, δέν εἶχε ὅμως συγκεκριμένο πολιτικό πρόγραμμα καί σέ λίγους μῆνες διαλύθηκε. Ὁ Ν. Μιχάηλοφ, πού παρουσιάστηκε σάν ἕνας ἀπό τοὺς ὀργανωτῆς τῆς, εἶχε σύνδεση μέ τήν Ὀχράνα καί πρόδωσε στήν ἀστυνομία τά μέλη τῆς ὀργάνωσης. — 123.

- ⁴⁵ Ἡ ἀπεργία στή *φάμπρικα Βορόνιν* (βαμβακοῦφαντουργικό ἐργοστάσιο τοῦ ἐμπόρου Ι. Α. Βορόνιν στό Ρεζβοοστρόβσκ) ἐγινε στά τέλη τοῦ Γενάρη 1894. Αἰτία τῆς ἀπεργίας ἦταν ἡ μείωση τῶν τιμολογίων, πράγμα πού προκάλεσε πτώση τοῦ ἡμερομισθίου τῶν ὑφαντουργῶν. Ἡ ἀπεργία κράτησε τρεῖς μέρες καί τελείωσε μέ νίκη τῶν ἐργατῶν: τά τιμολόγια αὐξήθηκαν. Κάμποσοι ἐργάτες ἀπό τόν κύκλο τῶν «ὑποκινητῶν» τῆς ἀπεργίας πιάστηκαν καί ἐκτοπίστηκαν ἀπό τήν Πετρούπολη. — 123.

- ⁴⁶ Ἡ ἐργασία «*Χαρακτηρισμός τοῦ οἰκονομικοῦ ρωμαντισμοῦ*» γράφτηκε ἀπό τόν Λένιν στήν ἐξορία, στή Σιβηρία, τήν ἀνοιξη τοῦ 1897. Δημοσιεύθηκε σέ τέσσερα τεύχη (7-10) τοῦ περιοδικοῦ τῶν «νόμιμων μαρξιστῶν» «*Νόβογε Σλόβο*» (Ἀπρίλης-Ἰούλης 1897) μέ τήν ὑπογραφή *Κ. Τ—ν*· κατοπινά περιλήφθηκε στή συλλογή: Βλαντίμιρ Ἰλίν. «*Οἰκονομικές μελέτες καί ἄρθρα*», πού ἐκδόθηκε τόν Ὀχτώβρη τοῦ 1898 (στό ἐξώφυλλο καί στή σελίδα τοῦ τίτλου τῆς συλλογῆς ἀναγράφεται 1899). Στίς ἀρχές τοῦ 1908 ἡ ἐργασία δημοσιεύθηκε μέ ὀρισμένες διορθώσεις καί περικοπές στή συλλογή: Βλ. Ἰλίν. «*Τό ἀγροτικό πρόβλημα*». Στήν ἐκδοση αὐτή παραλείπεται τό τρίτο μέρος τοῦ II κεφαλαίου: «*Τό ζήτημα τῆς αὐξησης τοῦ βιομηχανικοῦ πληθυσμοῦ σέ βάρος τοῦ γεωργικοῦ*» καί τό τέλος τοῦ πέμπτου μέρους τοῦ II κεφαλαίου: «*Ὁ ἀντιδραστικός χαρακτήρας τοῦ ρωμαντισμοῦ*» στό I κεφάλαιο προστέθηκε ἕνα «*Ὑστερόγραφο*».

Ὁ Λένιν, ὅταν ἐτοίμαζε τίς νόμιμες ἐκδόσεις τοῦ 1897 καί 1898,

έξαιτίας τῆς λογοκρισίας ἦταν ἀναγκασμένος νά γράφει ἀντί «θεωρία τοῦ Μάρξ» καί «θεωρία τοῦ μαρξισμού» — «νεώτερη θεωρία», ἀντί «Μάρξ» — «ὁ γνωστός γερμανός οἰκονομολόγος», ἀντί «μαρξιστής» — «ρεαλιστής», ἀντί «Κεφάλαιο» — «πραγματεία» κτλ. Στὴν ἐκδοση τοῦ 1908 πολλές ἀπὸ τίς παραπάνω ἐκφράσεις ὁ Λένιν εἶτε τίς διόρθωσε στό κείμενο, εἶτε τίς ἐπεξήγησε μέ ὑποσημειώσεις. Στὴ δευτέρα καί στὴν τρίτη ἐκδοση τῶν Ἀπάντων οἱ διορθώσεις αὐτές καταχωρήθηκαν στὶς ὑποσημειώσεις. Στὴν τέταρτη καί σέ τούτη τὴν ἐκδοση οἱ διορθώσεις περιλήφθηκαν στό κείμενο. — 125.

⁴⁷ *Πρόσθετη ἀξία* — ὑπεραξία (Mehrwert κατὰ τὸν Μάρξ). Ὁ Λένιν στά ἔργα του τῆς δεκαετίας 1890-1900 γιὰ τὴν ἔννοια ὑπεραξία χρησιμοποιοῖ τὸν ὄρο «πρόσθετη ἀξία» παράλληλα μέ τὸν ὄρο «ὑπεραξία». Ἀργότερα χρησιμοποιοῖ μόνο τὸν ὄρο ὑπεραξία. — 138.

⁴⁸ Πρόκειται γιὰ τὸ ἄρθρο πολεμικῆς τοῦ Μάκ-Κοῦλλοχ «Mr. Owen's Plans for Relieving the National Distress» («Τὰ σχέδια τοῦ κυρίου Ὅουεν γιὰ τὴν ἀνακούφιση τῆς ἐθνικῆς δυστυχίας»), ποῦ δημοσιεύτηκε ἀνυπόγραφο στὸν XXXII τόμο τῆς «Edinburgh Review» τὸ 1819· στό ἄρθρο αὐτὸ ἀπάντησε ὁ Σισμόντι.

«*The Edinburgh Review or Critical Journal*». («Ἐπιθεώρηση τοῦ Ἐδιμβούργου ἢ Κριτικὸ Ἐβδομήμερον») — ἐπιστημονικὸ, φιλολογικοπολιτικὸ περιοδικὸ· ἔβγαине ἀπὸ τὸ 1802 ὡς τὸ 1929. — 147.

⁴⁹ Ἡ ἐκφραση «στέλω ἀπὸ τὸν Πόντιο στὸν Πιλάτο» ἔχει σχέση μέ τὸ ὄνομα τοῦ Πόντιου Πιλάτου (Pontius Pilatus), ρωμαίου ἀρμοστή (τοποτηρητῆ) τῆς Ἰουδαίας στά χρόνια 26-36 τῆς νέας ἐποχῆς, ποῦ ἔγινε διάσημος γιὰ τὴν ὑποκρισία καί τὴ σκληρότητά του· ἔχει τὴν ἔννοια τῆς καταδίκης κάποιου σέ βασιανιστικὴ χρονοτριβή, γιὰτὶ καί τὰ δύο αὐτὰ ὀνόματα ἀνήκουν σ' ἓνα καί τὸ αὐτὸ πρόσωπο. (Στὰ ἑλληνικά χρησιμοποιεῖται συνήθως ἡ ἐκφραση ἀπὸ τὸν Ἄνα στὸν Καϊάφα. Σημ. Μετ.). — 150.

⁵⁰ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τὸ Κεφάλαιο», ρωσ. ἐκδ., τόμ. II, 1955, σελ. 373· τόμ. III, 1955, σελ. 856. — 150.

⁵¹ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τὸ Κεφάλαιο», ρωσ. ἐκδ., τόμ. II, 1955, σελ. 349-524. — 150.

⁵² Στὶς ἐκδόσεις τοῦ 1897 καί τοῦ 1898 ὁ Λένιν στό μέρος αὐτὸ παρέπεμπε στό βιβλίον τοῦ Μ. I. Τουργκάν-Μπαρονόβσκι «Ἡ βιομηχανικὴ κρίση», μέρος II. Στὴν ἐκδοση τοῦ 1908 ὁ Λένιν ἀντικατάστησε τὴν παραπομπή αὐτὴ μέ παραπομπή στό βιβλίον τοῦ «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στὴ Ρωσία», ποῦ βγήκε τὸ 1899. — 150.

⁵³ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τὸ Κεφάλαιο», ρωσ. ἐκδ., τόμ. II, 1955, σελ. 390. — 153.

⁵⁴ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τὸ Κεφάλαιο», ρωσ. ἐκδ., τόμ. III, 1955, σελ. 260. — 155.

⁵⁵ Βλ. Κ. Μάρξ και Φ. Έγγκελς, Άπαντα, 2η ρωσ. Έκδ., τόμ. 4ος, σελ. 404-418. — 164.

⁵⁶ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. Έκδ., τόμ. ΙΙ, 1955, σελ. 314 — 168.

⁵⁷ Άπό καθέδρας σοσιαλιστές — Έκπρόσωποι μιās από τίς κατευθύνσεις στην άστική πολιτική οικονομία τής περιόδου 1870-1890, πού από τίς πανεπιστημιακές Έδρες (γερμανικά Katheder) μέ τή μορφή του σοσιαλισμού κήρυτταν τον άστικο-φιλελεύθερο ρεφορμισμό. Ή Έμφάνιση του άπό καθέδρας σοσιαλισμού καθορίστηκε από τό φόβο των Έκμεταλλευτριών τάξεων μπροστά στη διάδοση του μαρξισμού και στην άνάπτυξη του Έργατικού κινήματος, από τήν τάση των άστών θεωρητικών νά βρούν καινούργια μέσα για νά κρατούν σέ ύποταγή τους Έργαζομένους.

Οί Έκπρόσωποι του άπό καθέδρας σοσιαλισμού (Α. Βάγνερ, Γ. Σμόλλερ, Α. Μπρεντάνο, Β. Ζόμπαρτ κ. ά.) ίσχυρίζονταν ότι τό άστικό κράτος είναι υπερταξικό, ίκανό νά συμφιλιώνει τίς Έχθρικές τάξεις και νά εισάγει βαθμιαία τό «σοσιαλισμό», χωρίς νά θίγει τά συμφέροντα των κεφαλαιοκρατών και παίρνοντας ύπόψη κατά τό δυνατόν τίς διεκδικήσεις των Έργατών. Πρότειναν νά γίνει νόμος ή ρύθμιση τής μισθώτης Έργασίας από τήν άστυνομία, νά αναγεννηθούν οί συνεχινίες του μεσαιώνα. Τήν αντίδραστική ουσία του άπό καθέδρας σοσιαλισμού τήν ξεσκέπασαν ο Μάρξ και ο Έγγκελς. Ο Λένιν όνόμαζε τους άπό καθέδρας σοσιαλιστές κοριοús τής «άστυνομικής-άστικής πανεπιστημιακής έπιστήμης», πού μισούν τήν Έπαναστατική διδασκαλία του Μάρξ. Στη Ρωσία τίς άπόψεις των άπό καθέδρας σοσιαλιστών τίς προπαγάνδιζαν οί «νόμιμοι μαρξιστές». — 174.

⁵⁸ Βλ. Κ. Μάρξ και Φ. Έγγκελς. Άπαντα, 2η ρωσ. Έκδ., τόμ. 2ος, σελ. 320. — 180.

⁵⁹ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. Έκδ., τόμ. Ι, 1955, σελ. 648. — 180.

⁶⁰ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. Έκδ., τόμ. Ι, 1955, σελ. 648. — 181.

⁶¹ Προστατευτισμός — σύστημα οικονομικών μέτρων, πού προορίζονται νά ύποστηρίξουν τήν άνάπτυξη τής κεφαλαιοκρατικής βιομηχανίας ή τής κεφαλαιοκρατικής άγροτικής οικονομίας μιās δοσμένης χώρας και νά τίς προστατεύσουν από τον Ξένο συναγωνισμό. Τά σπουδαιότερα από τά μέτρα αυτά είναι οί ύψηλοί τελωνειακοί δασμοί στα εισαγόμενα Έμπορεύματα μέ σκοπό νά περιοριστεί ή εισαγωγή τους, ο ποσοτικός περιορισμός των εισαγωγών, οί συναλλαγματικοί περιορισμοί, ή ένθάρρυνση τής Έξαγωγής ντόπιων Έμπορευμάτων μέ τή μείωση των Έξαγωγικών δασμών, ή παροχή χρηματικών Έπιχορηγήσεων σέ Ξεχωριστούς κεφαλαιοκράτες κτλ.

Ο προστατευτισμός Έμφανίστηκε στην Έποχή τής πρωταρχικής συσσώρευσης στην Άγγλία και Έπικρατούσε σέ πλατιά κλίμακα στην Έποχή του βιομηχανικού καπιταλισμού, ιδιαίτερα στην Έποχή του Ιμπεριαλισμού. Στίς συνθήκες του Ιμπεριαλισμού ή πολιτική του προστατευτισμού Έχει τό σκοπό νά Έξασφαλίσει στα κεφαλαιοκρατικά

μονοπώλια τήν πούληση ἐμπορευμάτων στήν ἐσωτερική ἀγορά μέ ὕψηλές τιμές, τήν ἀποκόμιση μονοπωλιακῶν ὑπερκερδῶν μέ τήν καταλήστευση τῶν λαϊκῶν μαζῶν. — 194.

⁶² Φρειντερισμός (ἐλευθερία ἐμπορίου) — κατεύθυνση τῆς οικονομικῆς πολιτικῆς τῆς ἀστικῆς τάξης, πού ἀπαιτεῖ ἐλευθερία ἐμπορίου καί μὴ ἐπέμβαση τοῦ κράτους στήν ἰδιωτικὴ οικονομικὴ δράση. Ἐμφανίστηκε στήν Ἀγγλία στὰ τέλη τοῦ XVIII αἰώνα. Στὴν περίοδο 1830-1840 προμαχῶνας τῆς ἐλευθερίας ἐμπορίου στήν Ἀγγλία ἦταν οἱ βιομήχανοι τῆς πόλης Μάντσεστερ καί γιαυτό τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ ἐλεύθερου ἐμπορίου τοὺς ὀνόμαζαν καί «μαγχεστριανούς». Ἐπικεφαλῆς τῆς «μαγχεστριανῆς σχολῆς» ἦταν ὁ Κόμπντεν καί ὁ Μπράιτ. Τάσεις ἐλευθερίας ἐμπορίου παρουσιάστηκαν καί στήν πολιτικὴ τῆς Γαλλίας, τῆς Γερμανίας, τῆς Ρωσίας καί ἄλλων κρατῶν. Ἡ ἐλευθερία ἐμπορίου βρῆκε τὴ θεωρητικὴ τῆς αἰτιολόγησιν στὰ ἔργα τοῦ Α. Σμίθ καί τοῦ Ντ. Ρικάρντο.

Ὁ Κ. Μάρξ καί ὁ Φ. Ἐνγκελς ξεσκεπάσαν τὴν προσπάθεια τῆς ἀστικῆς τάξης νά χρησιμοποιήσῃ τὸ σύνθημα τῆς ἐλευθερίας ἐμπορίου γιὰ κοινωνικὴ δημαγωγία. — 199.

⁶³ Πρόκειται γιὰ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ μικροαστικοῦ σοσιαλισμοῦ τοῦ Σισμόντι στὸ «Μανιφέστο τοῦ Κομμουνιστικοῦ κόμματος», (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς. Ἄπαντα, 2η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 4ος, σελ. 450) ἡ ἐκτίμησιν αὐτὴ παρατίθεται ἀπὸ τὸν Ν. Φ. Ντανιελσόν στὸ ἄρθρο «Λίγα λόγια γιὰ τὶς συνθήκες τῆς οικονομικῆς μας ἀνάπτυξης», πού δημοσιεύτηκε στὸ περιοδικὸ «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» τεύχος 6 τοῦ 1894. — 201.

⁶⁴ «Zur Kritik» — ἡ ἀρχὴ τοῦ τίτλου τοῦ βιβλίου τοῦ Κ. Μάρξ «Zur Kritik der politischen Ökonomie» («Κριτικὴ τῆς πολιτικῆς οικονομίας»). Ὁ Λένιν παραθέτει περικοπὲς ἀπὸ τὴ ρωσικὴ μετάφραση τοῦ βιβλίου αὐτοῦ, πού ἐτοιμάστηκε ἀπὸ τὸν Π. Π. Ρουμιάντσεφ καί ἐκδόθηκε τὸ 1896 (βλ. Κ. Μάρξ «Κριτικὴ τῆς πολιτικῆς οικονομίας», ρωσ. ἐκδ. 1953, σελ. 50-51, 44). — 202.

⁶⁵ Βλ. Κ. Μάρξ. «Κριτικὴ τοῦ προγράμματος τῆς Γκότα» (Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς. Διαλεχτὰ ἔργα σὲ δύο τόμους, ρωσ. ἐκδ., τόμ. II, 1955, σελ. 15-16).

Στὶς ἐκδόσεις τοῦ 1897 καί τοῦ 1898 ὁ Λένιν ἐξαιτίας τῆς λογοκρισίας στὸ μέρος αὐτὸ δὲν ἀναφέρεται ἄμεσα στὸν Μάρξ, ἀλλὰ στὸν Στρούβε. Στὴν ἐκδόσιν τοῦ 1908 ὁ Λένιν παραπέμπει κατευθείαν στήν «Κριτικὴ τοῦ προγράμματος τῆς Γκότα» τοῦ Μάρξ. Ἡ διόρθωσιν αὐτὴ γίνεται καί στὸ κείμενο τῆς τέταρτης καί τῆς πέμπτης ἐκδόσεως τῶν Ἀπάντων. — 206.

⁶⁶ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τὸ Κεφάλαιο», ρωσ. ἐκδ., τόμ. III, 1955, σελ. 892, 896, 897. — 207.

⁶⁷ Πρόκειται γιὰ τὰ ἐξῆς ἔργα πολεμικῆς τῶν ναρόντικων ἐναντία στοὺς μαρξιστῆς: γιὰ τὸ ἄρθρο τοῦ Ν. Φ. Ντανιελσόν «Ἡ ἀπολογητικὴ τῆς ἐξουσίας τοῦ χρήματος, σάν σημεῖο τῶν καιρῶν», πού δημοσιεύτηκε μέ τὸ ψευδώνυμο Νικολάι—ον στὰ τεύχη 1 καί 2 τοῦ περιοδικοῦ «Ρού-

- σκογε Μπογκάτσβο» τό 1895, καί γιά τό άρθρο τοῦ Β. Π. Βοροντσόφ «Ὁ γερμανικός σοσιαλδημοκρατισμός καί ὁ ρωσικός ἀστισμός», πού δημοσιεύθηκε μέ τό ψευδώνυμο Β. Β. στά φύλλα ἀρ. 47-49 τῆς ἐφημερίδας «Νεντέλιω» τό 1894. — 207.
- ⁶⁸ Κ. Μάρξ. «Ἡ ἀθλιότητα τῆς φιλοσοφίας» (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς Ἐπαντα, 2η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 4ος, σελ. 87). — 207.
- ⁶⁹ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἐκδ., τόμ. III, 1955, σελ. 854-855. — 208.
- ⁷⁰ Βλ. Κ. Μάρξ. «Θεωρίες τῆς ὑπεραξίας» (IV τόμος τοῦ «Κεφαλαίου») ρωσ. ἐκδ., μέρος II, 1957, σελ. 107· γιά τίς παρακάτω περικοπές βλ. σελ. 110-111 καί 112. — 211.
- ⁷¹ «Πρωτοπόρο» δημοσιολόγο τοῦ τέλους τοῦ XIX αἰώνα ὁ Λένιν ὀνομάζει εἰρωνικά τό φιλελεύθερο ναρόντικο Σ. Ν. Γιουζακόφ· περικοπή ἀπό τό ἀρθρο τοῦ Γιουζακόφ «Τά ζητήματα τῆς ἡγεμονίας στά τέλη τοῦ XIX αἰώνα», πού εἶχε δημοσιευθεῖ στά τεύχη 3-4 τοῦ περιοδικοῦ «Ρούσκαγια Μίσλ», τό 1895, παρέθετε ὁ Π. Μπ. Στρούβε. — 215.
- ⁷² Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς. Ἐπαντα, 2η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 4ος, σελ. 164. Ὁ Λένιν ἐξαιτίας τῆς λογοκρισίας ἀντικατέστησε ἐδῶ τή λέξη «σοσιαλιστές» (στό γερμανικό πρωτότυπο «Sozialisten») μέ τή λέξη «συγγραφεῖς». — 217.
- ⁷³ Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς. Ἐπαντα, 2η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 4ος, σελ. 100-101. — 220.
- ⁷⁴ Βλ. Κ. Μάρξ. «Κριτική τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας», ρωσ. ἐκδ., 1953, σελ. 87-88. — 223.
- ⁷⁵ Κοινότητα (ἀγροτική) στή Ρωσία — μορφή κοινῆς χρήσης τῆς γῆς ἀπό τοὺς ἀγρότες, πού τά χαρακτηριστικά τῆς γνωρίσματα ἦταν ἡ ὑποχρεωτική ἀμειψισπορά, τό ἀδιαίρετο τῶν δασῶν καί τῶν βοσκοτόπων. Τά βασικότερα γνωρίσματα τῆς ρωσικῆς ἀγροτικῆς κοινότητος ἦταν ἡ ἀλληλέγγυα εὐθύνη, ἡ συστηματική ἀναδιανομή τῆς γῆς καί ἡ ἀνυπαρξία δικαιώματος παραίτησης ἀπό τήν παραχωρούμενη γῆ, ἡ ἀπαγόρευση τῆς ἀγοραπωλησίας τῆς γῆς.
- Ἡ κοινότητα στή Ρωσία εἶναι γνωστή ἀπό τοὺς ἀρχαιότατους ἀκόμα χρόνους. Στήν πορεία τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης ἡ κοινότητα γινόταν βαθμιαία ἕνα ἀπό τά θεμέλια τῆς φεουδαρχίας στή Ρωσία. Οἱ τσιφλικάδες καί ἡ τσαρική κυβέρνησις χρησιμοποιοῦσαν τήν κοινότητα γιά νά δυνάμουν τή δουλοπαροικιακή καταπίεση καί νά ἀπομυζοῦν ἀπό τό λαό πληρωμές ἐξαγορᾶς καί φόρους. Ὁ Β. Ι. Λένιν τόνιζε, ὅτι ἡ κοινότητα «χωρίς νά προστατεύει τόν ἀγρότη ἀπό τήν προλεταριοποίηση, παίζει στήν πραγματικότητα τό ρόλο μεσαιωνικοῦ φραγμοῦ πού χωρίζει τοὺς ἀγρότες, τοὺς κρατᾶ καθηλωμένους σέ μικρές ἐνώσεις καί σέ κατηγορίες πού ἔχουν χάσει κάθε "νόημα ὑπαρξης"» (Ἐπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 15ος, σελ. 61).

Τό πρόβλημα τῆς κοινότητας προκάλεσε ζωηρές συζητήσεις καί συντέλεσε στήν ἐμφάνιση πλούσιας οικονομικῆς φιλολογίας. Ἐξαιρετικά μεγάλη προσοχή ἔδιναν στήν κοινότητα οἱ ναρόντικοι, πού τήν ἐβλεπαν σάν ἐγγύηση ἑνός ἰδιαίτερου δρόμου ἐξέλιξης τῆς Ρωσίας πρὸς τό σοσιαλισμό. Κάνοντας μεροληπτική ἐπιλογή καί διαστρέβλωση τῶν στοιχείων, χρησιμοποιώντας τοὺς λεγόμενους «μέσους δρους», οἱ ναρόντικοι προσπαθοῦσαν νά ἀποδείξουν ὅτι ἡ κοινοτική ἀγροτιά στή Ρωσία ἔχει ἐξαιρετική «ἀνθεκτικότητα» καί ὅτι ἡ κοινότητα προστατεῖει δῆθεν τοὺς ἀγρότες ἀπὸ τῆ διείσδυση τῶν κεφαλαιοκρατικῶν σχέσεων στή ζωὴ τους, «σώζει» τὸν ἀγρότη ἀπὸ τὴν καταστροφὴ καί τὴν ταξικὴ διαφοροποίηση. Ἀκόμα ἀπὸ τῆ δεκαετία 1880-1890 ὁ Γ. Πλεχάνοφ ἔδειξε ὅτι δέν ἔχουν καμιὰ βάση τὰ ὄνειροπολήματα τῶν ναρόντικων γιὰ «κοινοτικό σοσιαλισμό» καί στή δεκαετία 1890-1900 ὁ Β. Ι. Λένιν ἐξουθένωσε τελειωτικά τίς θεωρίες τῶν ναρόντικων. Σηριζόμενος σέ πολυάριθμα γεγονότα καί στατιστικά στοιχεία, ὁ Λένιν ἔδειξε μέ ποιό τρόπο ἀναπτύσσονται οἱ κεφαλαιοκρατικές σχέσεις στό ρωσικό χωριό καί μέ ποιό τρόπο τό κεφάλαιο, διεισδύοντας στήν πατριαρχική ἀγροτική κοινότητα, ἀποσύνθετε ἀπὸ τά μέσα τὴν ἀγροτιά σέ ἀνταγωνιστικές τάξεις : τοὺς κουλάκους καί τοὺς φτωχοὺς ἀγρότες.

Τό 1906 ὁ ὑπουργός τοῦ τσάρου Στολίπιν ἐβγαλε πρὸς τό συμφέρον τῶν κουλάκων ἕνα νόμο, πού ἐπέτρεψε στοὺς ἀγρότες νά βγαίνουν ἀπὸ τὴν κοινότητα καί νά πουλοῦν τὸν κλῆρο. Μέσα σέ δέκα χρόνια ἀπὸ τὴν ἐκδοση τοῦ νόμου αὐτοῦ, πού ἐγκαινίασε τὴν ἐπίσημη διάλυση τοῦ κοινοτικοῦ συστήματος στό χωριό καί δυνάμωσε τὴ διαφοροποίηση τῆς ἀγροτιάς, βγήκαν ἀπὸ τίς κοινότητες πάνω ἀπὸ δύο ἑκατομμύρια νοικοκυραιοί. — 224.

⁷⁶ Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς. Ἐπαντα, 2η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 8ος, σελ. 148.

Στίς ἐκδόσεις τοῦ 1897 καί τοῦ 1898 ὁ Λένιν ἐξαιτίας τῆς λογοκρισίας δέν ἀναφέρει τό ὄνομα τοῦ Κ. Μάρξ καί παραθέτει τὴν περικοπὴ αὐτὴ τῆς ἐργασίας τοῦ Μάρξ «Ἡ 18η Μπρυμαίρ τοῦ Λουδοβίκου Βοναπάρτη» ἀπὸ τό βιβλίο τοῦ Ν. Μπέλτοφ (Γ. Β. Πλεχάνοφ) «Γύρω στό ζήτημα τῆς ἐξέλιξης τῆς μονιστικῆς ἀντίληψις στήν ἱστορία». Στήν ἐκδοση τοῦ 1908 ὁ Λένιν ἀναφέρεται ἄμεσα στόν Μάρξ καί στό βιβλίο του, παραθέτοντας τὴν περικοπὴ ἀπὸ τὴ συλλογὴ : Κ. Μάρξ «Συλλογὴ ἱστορικῶν ἐργασιῶν». Πετροῦπολη. 1906. — 227.

⁷⁷ «Ρούσκαγια Μίσλ» («Ρωσικὴ Σκέψη») — μηνιαίκο περιοδικό φιλελεύθερης-ναροντικιστικῆς κατεύθυνσης· ἐβγαине στή Μόσχα ἀπὸ τό 1880. Στή δεκαετία 1890-1900, στήν περίοδο τῆς πολεμικῆς ἀνάμεσα στοὺς μαρξιστὲς καί στοὺς φιλελεύθερους ναρόντικούς, ἡ σύνταξη τοῦ περιοδικοῦ, παραμένοντας στίς ναροντικιστικές θέσεις, διέθετε ὀρισμένες φορές τίς σελίδες τοῦ περιοδικοῦ γιὰ ἄρθρα τῶν μαρξιστῶν. Στὴ λογοτεχνικὴ στήλη τοῦ περιοδικοῦ δημοσιεύτηκαν ἔργα προοδευτικῶν συγγραφέων — τῶν Α. Μ. Γκόρκι, Β. Γ. Κορολένκο, Ντ. Ν. Μάμιν-Σιμπιριάκ, Γ. Ι. Οὐσπένσκι, Α. Π. Τσέχοφ καί ἄλλων.

Μετά τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1905 τό περιοδικό ἔγινε ὄργανο τῆς δεξιᾶς πτέρυγας τοῦ κόμματος τῶν καντέτων καί ἐβγαине κάτω ἀπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Π. Μπ. Στρούβε. Κλείστηκε στά μέσα τοῦ 1918. — 227.

- ⁷⁸ «*Nóboye Sλόβο*» («*Νέος Λόγος*») — μηνιάτικο επιστημονικο-φιλολογικό και πολιτικό περιοδικό· τό βγαζαν στην Πετρούπολη από τό 1894 οί φιλελεύθεροι ναρόντνικοι και από τίς αρχές του 1897 οί «νόμοι μαρξιστές» (Π. Μπ. Στρούβε, Μ. Ι. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι και άλλοι). Όταν ο Λένιν βρισκόταν έξωρία στη Σιβηρία δημοσίευσε στο «*Nόboye Sλόβο*» δύο άρθρα: «Χαρακτηρισμός του οικονομικού ρωμαντισμού» και «'Απ' άφορμή ένα σχόλιο έφημερίδας». Στο περιοδικό δημοσιεύονταν και έργασίες του Γ. Β. Πλεχάνοφ, τής Β. Ι. Ζασούλιτς, του Α. Μάρτοφ, του Α. Μ. Γκόρκι και άλλων. Τό Δεκέμβρη του 1897 τό περιοδικό κλείστηκε από τήν τσαρική κυβέρνηση. — 228.
- ⁷⁹ 'Ο Λένιν παραθέτει λόγια από τό έργο του Α. Ν. 'Οστρόβσκι «'Αλλος έχει τ' όνομα κι άλλος τή χάρη» (βλ. Α. Ν. 'Οστρόβσκι, 'Απαντα, ρωσ. έκδ., τόμ. ΙΙ, 1950, σελ. 31). — 230.
- ⁸⁰ Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. «Μανιφέστο του Κομμουνιστικού κόμματος» (βλ. 'Απαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 4ος, σελ. 451). — 233.
- ⁸¹ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο» ρωσ. έκδ., τόμ. Ι, 1955, σελ. 650. — 234.
- ⁸² Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. έκδ., τόμ. Ι, 1955, σελ. 509. — 234.
- ⁸³ Βλ. Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. 'Απαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 2ος, σελ. 483-484. — 234.
- ⁸⁴ Βλ. Φ. Ένγκελς. «'Αντι-Ντύρινγκ», ρωσ. έκδ. 1957, σελ. 274-282. — 234.
- ⁸⁵ «*Sozialpolitisches Centralblatt*» («Κεντρική Κοινωνικοπολιτική Έφημερίδα») — όργανο τής δεξιās πτέρυγας τής γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας. 'Αρχισε νά βγαίνει από τό 1892. — 235.
- ⁸⁶ Βλ. Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. 'Απαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 2ος, σελ. 256. — 243.
- ⁸⁷ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. έκδ., τόμ. Ι, 1955, σελ. 507.
Στίς εκδόσεις του 1897 και του 1898 τίς λέξεις «τής κοινωνικής επανάστασης» («der sozialen Revolution») ο Λένιν, εξαιτίας τής λογοκρισίας, τίς αντικατέστησε μέ τίς λέξεις: «του κοινωνικού μετασχηματισμού». Στην έκδοση του 1908 ο Λένιν μετέφρασε τίς λέξεις αυτές ως εξής: «τής κοινωνικής ανατροπής». 'Η διόρθωση αυτή μπήκε στο κείμενο τής τέταρτης και τής πέμπτης έκδοσης. — 252.
- ⁸⁸ Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. «Μανιφέστο του Κομμουνιστικού κόμματος» (βλ. 'Απαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 4ος, σελ. 449-450). — 255.
- ⁸⁹ Οί νόμοι γιά τά σιτηρά ψηφίστηκαν στην 'Αγγλία τό 1815. Οί νόμοι αυτοί καθόριζαν ύψηλούς δασμούς γιά τά σιτηρά που εισάγονταν από άλλες χώρες, μερικές φορές άπαγόρευαν και όλότελα τήν εισαγωγή σιτηρών από τό έξωτερικό. Οί νόμοι γιά τά σιτηρά έδιναν τή δυνατότητα στους μεγαλογαιοκτήμονες νά ανεβάσουν τίς τιμές των σιτηρών στην έσωτερική αγορά και νά παίρνουν τεράστια γαιοπρόσοδο. Οί

νόμοι ενίσχυαν και τις πολιτικές θέσεις της γαιοκτητικής αριστοκρατίας. Γύρω από τους νόμους για τα σιτηρά διεξήχθη έντονη και μακρόχρονη πάλη ανάμεσα στους μεγαλογαιοκτήμονες και την αστική τάξη· ή πάλι τερματίστηκε με την κατάργηση αυτών των νόμων το 1846. — 260.

⁹⁰ «Από τη μιά μεριά, δεν επιτρέπεται να μην αναγνωρίσουμε, από την άλλη, πρέπει να παραδεχτούμε» — ειρωνική έκφραση από τα έργα του Μ. Ε. Σαλτικόφ-Στσερνίν «Τό ήμερολόγιο ενός επαρχιώτη στην Πετρούπολη» και «Η κηδεία» (βλ. Μ.Ε. Σαλτικόφ-Στσερνίν. Άπαντα, ρωσ. έκδ., τόμ. Χ, 1936, σελ. 477· τόμ. ΧΙΙΙ, 1936, σελ. 410). — 265.

⁹¹ Βλ. Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. Άπαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 4ος, σελ. 404-418. — 266.

⁹² *Anti - Corn - Law - League* (Σύνδεσμος ενάντια στους νόμους για τα σιτηρά) ιδρύθηκε το 1838 από τους Κόμπντεν και Μπράιτ, εργοστασιάρχες ύφαντουργίας της πόλης Μάντσεστερ· οι βιομήχανοι της πόλης αυτής αποτελούσαν το προπύργιο της ελευθερίας εμπορίου στην Άγγλία.

Ο Σύνδεσμος πάλαψε για την κατάργηση των νόμων για τα σιτηρά· υπεράσπιζε την ανάγκη της ελευθερίας του εμπορίου, παρουσιαζόταν με δημαγωγικούς ισχυρισμούς, ότι αυτή θα οδηγήσει στην άνοδο του βιοτικού επιπέδου της εργατικής τάξης, ενώ στην πραγματικότητα ή μείωση των τιμών στα σιτηρά συντελούσε στη μείωση του ημερομισθίου των εργατών και στην αύξηση των κερδών των κεφαλαιοκρατών. Η πάλη ανάμεσα στη βιομηχανική αστική τάξη και στη γαιοκτητική αριστοκρατία τερματίστηκε όταν ψηφίστηκε το 1846 το νομοσχέδιο, που καταργούσε τους νόμους για τα σιτηρά. Η εκτίμηση του κινήματος για την κατάργηση των νόμων αυτών δόθηκε από τον Κ. Μάρξ στο «Λόγο για την ελευθερία του εμπορίου» (βλ. Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. Άπαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 4ος, σελ. 404-418). — 266.

⁹³ Βλ. Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. Άπαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 4ος, σελ. 404, 409. — 267.

⁹⁴ Βλ. Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. Άπαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 4ος, σελ. 404. — 267.

⁹⁵ Βλ. Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. Άπαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 2ος, σελ. 488. — 267.

⁹⁶ «*Die Neue Zeit*» («Νέοι Καιροί») — θεωρητικό περιοδικό της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας· έβγαινε στη Στουτγάρδη από το 1883 ως το 1923. Ός τον Όκτώβρη του 1917 διευθυνόταν από τον Κ. Κάουτσκι, κατοικία από τον Γ. Κουνόφ. Στα χρόνια 1885-1895 στο «*Die Neue Zeit*» δημοσιεύτηκαν όρισμένα άρθρα του Κ. Μάρξ και του Φ. Ένγκελς. Ο Ένγκελς έκανε συχνά ύποδειξεις στη σύνταξη του περιοδικού καθώς και άυστηρή κριτική για την απόμάκρυνσή της από το μαρξισμό. Στο περιοδικό δημοσιεύονταν άρθρα του Φ. Μέρινγκ, του Π. Λαφάργκ,

του Γ. Β. Πλεχάνοφ και άλλων παραγόντων του διεθνούς εργατικού κινήματος. Από το δεύτερο μισό της δεκαετίας 1890-1900 το περιοδικό άρχισε να δημοσιεύει συστηματικά άρθρα αναθεωρητών. Στά χρόνια του πρώτου παγκόσμιου πολέμου (1914-1918) το περιοδικό κρατούσε κεντριστική, καουτσικιστική στάση, υποστηρίζοντας στην πραγματικότητα τους σοσιαλσβινιστές. — 268.

- ⁹⁷ Τα άρθρα που αναφέρει ο Β. Ι. Λένιν είναι η εργασία του Κ. Μάρξ και του Φ. Έγκελς «Έγκυκλιος ενάντια στον Κρίγκε» και το IV κεφάλαιο του II τόμου της «Γερμανικής ιδεολογίας», που δημοσιεύτηκαν στο περιοδικό «Das Westphälische Dampfboot» τον Ιούλιο του 1846 και τον Αύγουστο-Σεπτέμβριο του 1847 και αναδημοσιεύτηκαν άποσπασματικά στα τεύχη 27 και 28 του περιοδικού «Die Neue Zeit» τό 1895-1896 (βλ. Κ. Μάρξ και Φ. Έγκελς, "Απαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 4ος, σελ. 6-9· τόμ. 3ος, σελ. 520-521, 523).

«Das Westphälische Dampfboot» («Τό Άτμόπλοιο της Βεστφαλίας») —μηνιαίο περιοδικό, όργανο μιάς από τις κατευθύνσεις του μικροαστικού γερμανικού, ή του «άληθινού», σοσιαλισμού· έβγαине κάτω από τη διεύθυνση του Ο. Λιούνιγκ στο Μπίλεφελντ και τό Πάντεμπορν (Γερμανία) από τό Γενάρη του 1845 ως τό Μάρτη του 1848. — 268.

- ⁹⁸ Βλ. Κ. Μάρξ. Πρόλογος στην πρώτη έκδοση του I τόμου του «Κεφάλαιου» («Τό Κεφάλαιο», ρωσ. έκδ., τόμ. I, 1955, σελ. 7). — 268.
- ⁹⁹ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. έκδ., τόμ. I, 1955, σελ. 682, 683. — 269.
- ¹⁰⁰ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. έκδ., τόμ. III, 1955, σελ. 738. — 270.
- ¹⁰¹ Βλ. Κ. Μάρξ και Φ. Έγκελς, "Απαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 4ος, σελ. 411. — 272.
- ¹⁰² Βλ. Κ. Μάρξ και Φ. Έγκελς. "Απαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 4ος, σελ. 417. — 273.
- ¹⁰³ Βλ. Κ. Μάρξ και Φ. Έγκελς. "Απαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 2ος, σελ. 488-489. — 274.
- ¹⁰⁴ Βλ. Κ. Μάρξ και Φ. Έγκελς. "Απαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 4ος, σελ. 418.

Έξαιτίας της λογοκρισίας ό Λένιν άλλαξε εδώ (ή άφαίρεσε) όρισμένες λέξεις από τό παρατιθέμενο μέρος του «Λόγου για την έλευθερία του έμπορίου» του Μάρξ. Έτσι τά λόγια «έπιταχύνει την κοινωνική επανάσταση» τά μετέφρασε «έπιταχύνει αυτό τό "σπάσιμο"»· ή φράση «μόνο μέ την επαναστατική αυτή έννοια» μεταφράστηκε «μόνο μέ την έννοια αυτή». — 274.

- ¹⁰⁵ 'Η μπροσούρα «'Ο νέος εργοστασιακός νόμος» γράφτηκε από τον Λένιν στην έξορία, στη Σιβηρία, τό καλοκαίρι του 1897 και τό παράρτημα της μπροσούρας τό φθινόπωρο του ίδιου χρόνου. Τό χειρόγραφο

- της προσούρας, κρίνοντας από τον πρόλογο του Π. Μπ. 'Αξελρόντ στην πρώτη έκδοση της προσούρας του Λένιν «Τά καθήκοντα των ρώσων σοσιαλδημοκρατών», έφτασε στο έξωτερικό μόλις τό φθινόπωρο του 1898. Τυπώθηκε τό 1899 στή Γενεύη από την ομάδα «'Απελευθέρωση της δουλιὰς» στό τυπογραφείο της «'Ενωσης των ρώσων σοσιαλδημοκρατών». — 275.
- ¹⁰⁶ 'Ο Λένιν έχει υπόψη του τίς ανακοινώσεις, πού τοιχοκολήθηκαν στίς αρχές του Γενάρη 1897 σέ όλα τά βαμβακοκλωστικά καί ύφαντουργικά εργοστάσια της Πετρούπολης: οί ανακοινώσεις έλεγαν ότι καθιερώνεται εργάσιμη μέρα 11½ ώρων από τίς 16 (28) του 'Απρίλη, δηλ. από τίς παραμονές της 19 του 'Απρίλη (1 του Μάη), διεθνούς μέρας άλληλεγγύης των εργαζομένων όλων των χωρών. — 280.
- ¹⁰⁷ «*Βέστνικ Φινάνσοφ, Προμίσλενοστι ι Τοργκόβλι*» («Οικονομικός, Βιομηχανικός καί 'Εμπορικός 'Αγγελιαφόρος») — μηνιαίο περιοδικό του ύπουργείου Οικονομικών της τσαρικής Ρωσίας: έβγαине στήν Πετρούπολη από τό 1883 ως τό 1917 (ώς τό Γενάρη του 1885 μέ τον τίτλο «Δελτίο κυβερνητικών διαταγμάτων του ύπουργείου Οικονομικών») Στο περιοδικό δημοσιεύονταν κυβερνητικά διατάγματα, οικονομικά άρθρα καί άνασκοπήσεις. — 284.
- ¹⁰⁸ 'Ο Λένιν έχει υπόψη του τό μύθο του Ι. Α. Κριλόφ «'Η μερίδα του λέοντος» (1808). — 327.
- ¹⁰⁹ Τό άρθρο «'Η βιοτεχνική άπογραφή του 1894/95 στό κυβερνείο Πέρμ καί τά γενικά προβλήματα της "βιοτεχνικής" παραγωγής», γράφτηκε από τον Λένιν τον Αύγουστο μέ Σεπέμβρη κι όχι άργότερα από τίς 7 (19) του Σεπέμβρη 1897, όταν βρισκόταν έξόριστος στή Σιβηρία. Τά ύλικά αυτού του άρθρου ο Λένιν τά χρησιμοποίησε στό βιβλίο του «'Η ανάπτυξη του καπιταλισμού στή Ρωσία».
- Τό άρθρο πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1898 στή συλλογή «Οικονομικές μελέτες καί άρθρα» καί άναδημοσιεύτηκε τό 1908 στή συλλογή «Τό άγροτικό ζήτημα». — 333.
- ¹¹⁰ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. έκδ., τόμ. Ι, 1955, σελ. 751. — 363.
- ¹¹¹ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. έκδ., τόμ. Ι, 1955, σελ. 396. — 389.
- ¹¹² *Truck - system* — σύστημα πληρωμής του μισθού εργασίας στους εργάτες μέ έμπορεύματα καί προϊόντα από τά πρατήρια των εργοστασίων, πού άνήκαν στους εργοστασιάρχες. Τό σύστημα αυτό, πού άποτελεί συμπληρωματικό μέσο εκμετάλλευσης των εργατών, ήταν πάρα πολύ διαδομένο στίς βιοτεχνικές περιοχές της Ρωσίας. — 415.
- ¹¹³ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. έκδ., τόμ. Ι, 1955, σελ. 346-349. — 419.
- ¹¹⁴ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. έκδ., τόμ. Ι, 1955, σελ. 343-376. — 423.

- ¹¹⁵ «*Γιουριντίσεσκι Βέστνικ*» («Νομικός Ἀγγελιαφόρος») — μηνιάτικο περιοδικό με άστικο-φιλελεύθερη κατεύθυνση· ἔβγαине στή Μόσχα ἀπό τό 1867 ὡς τό 1892. — 424.
- ¹¹⁶ «*Μανιλοφική ἀργόσχολη φλυαρία*» — ἔκφραση, πού συνδέεται μέ τόν τύπο τοῦ «καλόκαρδου» καί συναισθηματικοῦ τσιφλικᾶ Μανίλοφ, ἑνός ἀπό τοὺς ἥρωες τοῦ ἔργου τοῦ Ν. Β. Γκόγκολ «Νεκρές ψυχές» (1842), ἀργόσχολου φλύαρου καί στείρου φαντασιοκόπου, πού τό ὄνομά του ἔγινε συνώνυμο τῆς κενῆς φλυαρίας, τῆς ἀνεδαφικῆς ὄνειροπόλησης καί τῆς παθητικῆς-καλοκάγαθης στάσης ἀπέναντι στήν πραγματικότητα. — 428.
- ¹¹⁷ Ὁ Β. Ι. Λένιν παραθέτει λόγια ἀπό τό ποίημα τοῦ Ε. Χάινε «Du hast Diamanten und Perlen...» («Ἐσύ ἔχεις διαμάντια καί μαργαριτάρια...»). (Βλ. Ε. Χάινε. Ἔπαντα σέ δέκα τόμους, ρωσ. ἔκδ., τόμ. 1, 1956, σελ. 112). — 429.
- ¹¹⁸ «*Ντελοβόι Κορρεσποντέντ*» («Ἀνταποκριτῆς τῶν ἐπιχειρηματικῶν κύκλων») — ἐμπορικο-βιομηχανική ἔφημερίδα· ἔβγαине στό Αἰκατερινμπούργκ (τό σημερινό Σβερντλόβσκ) ἀπό τό 1886 ὡς τό 1898. Στήν ἔφημερίδα δημοσιεύονταν πληροφορίες, ἀγγελίες, οἰκονομικά ἀρθρα καί ἀνασκοπήσεις. — 430.
- ¹¹⁹ Πρόκειται γιά τόν «Κώδικα νόμων τῆς Ρωσικῆς αὐτοκρατορίας», τόμ. 10, μέρος 1. — 431.
- ¹²⁰ «*Πέρμσκιγε Γκουμπέρσκιγε Βέντομοστι*» («Δελτίο τοῦ κυβερνεῖου Πέρμ») — ἐπίσημο ὄργανο, ἑβδομαδιαία καί κατόπιν ἡμερήσια ἔφημερίδα· ἔβγαине στό Πέρμ ἀπό τό 1838 ὡς τό 1917. — 442.
- ¹²¹ Πρόκειται γιά τό μῦθο τοῦ Ι. Ι. Χερνίτσερ «Ὁ Μεταφυσικός» ὅπου ὁ τύπος τοῦ μεταφυσικοῦ ἀποτελεῖ ἐνσάρκωση τῆς κούφιας θεωρητικολογίας. — 443.
- ¹²² «*Ρούσκιγε Βέντομοστι*» («Ρωσικά Χρονικά») — ἔφημερίδα· ἔβγαине στή Μόσχα ἀπό τό 1863, ἐξέφρασε τίς ἀπόψεις τῆς μετριοπαθοῦς φιλελεύθερης διανόησης. Στά 1880-1900 στήν ἔφημερίδα συνεργάζονταν συγγραφεῖς τοῦ δημοκρατικοῦ στρατοπέδου (Β. Γ. Κορολένκο, Μ. Ε. Σαλικόφ-Στεντρίν, Γ. Ι. Οὐσπένσκι καί ἄλλοι), δημοσιεύονταν σ' αὐτήν ἔργα τῶν φιλελευθέρων ναρόντικων. Ἀπό τό 1905 ἡ ἔφημερίδα ἦταν ὄργανο τῆς δεξιᾶς πτέρυγας τοῦ ἀστικοῦ κόμματος τῶν καντέτων. Ὁ Λένιν ἔλεγε ὅτι ἡ «Ρούσκιγε Βέντομοστι» συνδύαζε κατά τρόπο ἰδιόμορφο «τό δεξιό καντετισμό μ' ἕνα ναροντικιστικό ἐπιχρισμα» (Ἔπαντα. 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 19ος, σελ. 111). Τό 1918 ἡ «Ρούσκιγε Βέντομοστι» κλείστηκε μαζί μέ τίς ἄλλες ἀντεπαναστατικές ἔφημερίδες. — 451.
- ¹²³ «*Σισόικα*» — ἕνας ἀπό τοὺς κύριους ἥρωες τοῦ διηγήματος τοῦ Φ. Μ. Ρεσέντικοφ «Ποντίλιποβτσι» (1864), ἀντιπροσωπευτικός τύπος ἀγράμματος καί στερημένου ἀπό δικαιώματα φτωχοῦ ἀγρότη, τσακισμένου ἀπό τή φτώχεια καί τήν ἀβάσταχτη δουλιὰ. — 454.

- ¹²⁴ 'Ο Β. Ι. Λένιν παραθέτει λόγια από τό ποίημα του Μ. Γ. Λέρμοντοφ «Στήν Α. Ο. Σμιρνόβα» (βλ. Μ. Γ. Λέρμοντοφ. "Απαντα σέ έξι τόμους, ρωσ. έκδ., τόμ. 2ος, 1954, σελ. 163). — 458.
- ¹²⁵ 'Η μπροσούρα «*Τά καθήκοντα τών ρώσων σοσιαλδημοκρατών*» γράφτηκε από τόν Λένιν όταν ήταν έξορία στη Σιβηρία, στά τέλη του 1897 και πρωτοεκδόθηκε τό 1898 στη Γενεύη από τήν ομάδα «Απελευθέρωση τής δουλιᾶς». 'Η μπροσούρα κυκλοφοροῦσε πλατιά ανάμεσα στους πρωτοπόρους εργάτες τής Ρωσίας. Στά χρόνια 1898-1905, σύμφωνα μέ τά στοιχεία τής Διεύθυνσης αστυνομίας, τήν μπροσούρα τήν έβρισκαν κατά τίς έρευνες και τίς συλλήψεις στην Πετρούπολη, Μόσχα, Σμολένσκ, Καζάν, 'Οριόλ, Κίεβο, Βίλνα, Θεοδοσία, 'Ιρκούτσκ, 'Αρχάγγελο, Σόρμοβο, Κόβνο και σ' άλλες πόλεις.
- Τό χειρόγραφο τής μπροσούρας δέ βρέθηκε. 'Υπάρχει μόνο αντίγραφο του χειρογράφου αυτού από άγνωστο χέρι. Τό 1902 ή μπροσούρα βγήκε στη Γενεύη σέ δεύτερη έκδοση και τό 1905 σέ τρίτη έκδοση μέ προλόγους του Β. Ι. Λένιν. 'Η μπροσούρα περιλήφθηκε επίσης στη συλλογή: Βλ. 'Ιλίν. «Μέσα σέ 12 χρόνια», που βγήκε τό Νοέμβρη του 1907 (στό έξώφυλλο και στη σελίδα του τίτλου τής συλλογής αναγράφεται: 1908). Στίς εκδόσεις του 1902, 1905 και 1907 λείπει ή προκήρυξη: «"Η Ένωση άγώνα" πρὸς τούς εργάτες και τούς σοσιαλιστές τής Πετρούπολης», που υπάρχει στό αντίγραφο του χειρογράφου και σάν παράρτημα στην πρώτη έκδοση τής μπροσούρας. 'Η προκήρυξη αυτή, που δημοσιεύτηκε σ' όλες τίς προηγούμενες εκδόσεις τών 'Απάντων, περιλήφθηκε επίσης και σέ τούτη τήν έκδοση. Στό αντίγραφο του χειρογράφου υπάρχουν όρισμένα λάθη, όρισμένες παραδρομές του αντιγραφέα. 'Ανακρίβειες υπήρχαν και στην πρώτη έκδοση τής μπροσούρας κατά τήν έκτύπωση της στό έξωτερικό από τήν ομάδα «'Απελευθέρωση τής δουλιᾶς». Αυτές διορθώθηκαν από τόν Λένιν στίς επόμενες εκδόσεις. — 459.
- ¹²⁶ 'Ο «*Πρόλογος στη δεύτερη έκδοση*» γράφτηκε τόν Αύγουστο του 1902 και δημοσιεύτηκε τό Δεκέμβρη του ίδιου χρόνου στην μπροσούρα «*Τά καθήκοντα τών ρώσων σοσιαλδημοκρατών*», που έκδόθηκε από τόν Σύνδεσμο του έξωτερικού τής ρωσικής έπαναστατικής σοσιαλδημοκρατίας.
- 'Ο Σύνδεσμος του έξωτερικού τής ρωσικής έπαναστατικής σοσιαλδημοκρατίας ιδρύθηκε μέ πρωτοβουλία του Β. Ι. Λένιν τόν 'Οχτώβρη του 1901. Στό Σύνδεσμο μπήκε τό κλιμάκιο έξωτερικού τής όργάνωσης «'Ισκρα»-«Ζαριά» και ή όργάνωση «Σοσιάλ-Ντημοκράτ», (που συμπεριλάβαινε τήν ομάδα «'Απελευθέρωση τής δουλιᾶς»). Τό καθήκον του Συνδέσμου ήταν νά διαδίδει τίς ιδέες τής έπαναστατικής σοσιαλδημοκρατίας και νά συμβάλλει στη διαμόρφωση μιᾶς μαχητικής σοσιαλδημοκρατικής όργάνωσης. Στην πραγματικότητα ό Σύνδεσμος ήταν εκπρόσωπος τής όργάνωσης «'Ισκρα» στό έξωτερικό. 'Ο Σύνδεσμος στρατολογοῦσε όπαδούς τής «'Ισκρα» μέσα στους ρώσους σοσιαλδημοκράτες του έξωτερικού, τήν ενίσχυε οικονομικά, όργάνωνε τήν άποστολή τής έφημερίδας στη Ρωσία και έβγαζε έκλαικευτική μαρξιστική φιλολογία. 'Ο Σύνδεσμος έβγαλε κάμποσα «Δελτία» και μπροσούρες. Τό II συνέδριο του ΣΔΕΚΡ άναγνώρισε τό Σύνδεσμο σάν τή μονα-

δική κομματική ὀργάνωση στό ἐξωτερικό, μέ καταστατικά δικαιώματα ἐπιτροπής, καί τόν ὑποχρέωνε νά δουλεύει κάτω ἀπό τήν καθοδήγηση καί τόν ἔλεγχο τῆς ΚΕ τοῦ ΣΔΕΚΡ.

Ὑστερα ἀπό τό II συνέδριο στό «Σύνδεσμο τοῦ ἐξωτερικοῦ» ταμ-
πουρώθηκαν οἱ μενσεβίκοι καί πάλαιβαν ἐνάντια στόν Λένιν, ἐνάντια
στούς μπολσεβίκους. Στό δεύτερο συνέδριο τοῦ Σύνδέσμου τόν Ὀκτώ-
βρη τοῦ 1903 οἱ μενσεβίκοι ἐπιδόθηκαν σέ συκοφαντίες ἐνάντια στούς
μπολσεβίκους καί ὕστερα ἀπ' αὐτό ὁ Λένιν καί οἱ ὁπαδοί του ἀποχώ-
ρησαν ἀπό τό συνέδριο. Οἱ μενσεβίκοι ἐπικύρωσαν τό νέο καταστατι-
κό τοῦ Σύνδέσμου· τό καταστατικό αὐτό στρεφόταν ἐνάντια στό κατα-
στατικό τοῦ κόμματος πού εἶχε ψηφιστεῖ στό II συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ.
'Από τότε ὁ Σύνδεσμος ἐγίνε προπύργιο τοῦ μενσεβικισμοῦ· διατηρή-
θηκε ὡς τό 1905. — 463.

¹²⁷ Ἡ «κατεύθυνση τοῦ οἰκονομισμοῦ» ἢ «οἰκονομισμός» — ὀπορτου-
νιστικό ρεύμα μέσα στή ρωσική σοσιαλδημοκρατία στά τέλη τοῦ XIX
μέ ἀρχές τοῦ XX αἰώνα, ρωσική παραλλαγή τοῦ διεθνoῦς ὀπορτου-
νισμοῦ. Ὅργανα τύπου τῶν «οἰκονομιστῶν» ἦταν ἡ ἐφημερίδα «Ρα-
μπότσαγια Μίσλ» (1897-1902) στή Ρωσία, καί τό περιοδικό «Ραμπό-
τσεγε Ντιέλο» (1899-1902) στό ἐξωτερικό.

Τό 1899 ἐμφανίστηκε τό «Credo» — διακήρυξη τῶν οἰκονομιστῶν,
συνταγμένη ἀπό τήν Ε. Ντ. Κουσόβα. Ὁ Λένιν, πού βρισκόταν
στήν ἐξορία, ὅταν πῆρε τό «Credo» ἔγραψε τή «Διαμαρτυρία τῶν
ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν», ὅπου ἔκανε αὐστηρή κριτική στό προ-
γραμμα τῶν «οἰκονομιστῶν». Ἡ Διαμαρτυρία συζητήθηκε καί ἐγίνε
ὀμόφωνα δεχτή σέ μιὰ σύσκεψη, πού συγκλήθηκε στό χωριό Ἐρμα-
κόβοσκογε τῆς περιοχῆς Μινουσίνσκ, στήν ὁποία πῆραν μέρος 17 πολι-
τικοί ἐξόριστοι μαρξιστές. Οἱ «οἰκονομιστές» περιορίζαν τά καθή-
κοντα τῆς ἐργατικῆς τάξης στήν οἰκονομική πάλη γιά τήν ἀύξηση
τοῦ μεροκάματο, τή βελτίωση τῶν συνθηκῶν ἐργασίας κτλ., ἰσχυ-
ρίζόμενοι ὅτι ἡ πολιτική πάλη εἶναι ἔργο τῆς φιλελεύθερης ἀστικῆς
τάξης. Ἄρνοῦνταν τόν καθοδηγητικό ρόλο τοῦ κόμματος τῆς ἐργατι-
κῆς τάξης, καί εἶχαν τή γνώμη, ὅτι τό κόμμα πρέπει ἀπλῶς νά παρα-
κολουθεῖ παθητικά τό αὐθόρμητο προσές τοῦ κινήματος, νά εἶναι
πρωτοκολλητής τῶν γεγονότων. Οἱ «οἰκονομιστές», ὑποκλινόμενοι
προστά στό αὐθόρμητο τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, ὑποτιμοῦσαν
τή σημασία τῆς ἐπαναστατικῆς θεωρίας, τῆς συνειδητότητας, ἰσχυ-
ρίζονταν ὅτι ἡ σοσιαλιστική ἰδεολογία μπορεῖ νά γεννηθεῖ ἀπό τό
αὐθόρμητο κίνημα· ἄρνοῦνταν τήν ἀνάγκη τῆς εἰσαγωγῆς τῆς σο-
σιαλιστικῆς συνείδησης στό ἐργατικό κίνημα καί εἶσι ἀνοίγαν τό
δρόμο στήν ἀστική ἰδεολογία. Οἱ οἰκονομιστές ὑπερέσπιζαν τό κομ-
μάτιασμα καί τό χειροτεχνισμό τῶν χωριστῶν ὀμίλων, ὑποστήριζαν
τή διασπορά καί τίς ταλαντεύσεις στό σοσιαλδημοκρατικό κίνημα καί
τάσσονταν ἐνάντια στήν ἀνάγκη τῆς δημιουργίας συγκεντρωτικοῦ
κόμματος τῆς ἐργατικῆς τάξης. Ὁ «οἰκονομισμός» γεννοῦσε τόν κίν-
δυνο νά ἀπομακρυνθεῖ ἡ ἐργατική τάξη ἀπό τόν ταξικό ἐπαναστατικό
δρόμο καί νά μετατραπεῖ σέ πολιτικό ἐξάρτημα τῆς ἀστικῆς τάξης.

Μεγάλο ρόλο στήν πάλη ἐνάντια στόν οἰκονομιστικό ἐπιχειρῶ ἡ ἐνι-
νιστική «Ἴσκρα»· ἡ τελειωτική ἰδεολογική συντριβή τοῦ «οἰκονομ-
ισμοῦ» ὀλοκληρώθηκε στό βιβλίο τοῦ Β. Ι. Λένιν «Τί νά κάνουμε»,
πού βγήκε τό Μάρτη τοῦ 1902. — 464.

¹²⁸ Πρόκειται για τό Ι συνέδριο του ΣΔΕΚΡ που έγινε στο Μίνσκ από την 1 ως τις 3 (13-15) του Μάρτη 1898. Στο συνέδριο πήραν μέρος 9 αντιπρόσωποι και 6 οργανώσεις: από τις οργανώσεις Πετρούπολης, Μόσχας, Αικατερινοσλάβ και Κιέβου της «Ένωσης αγώνα για την άπελευθέρωση της εργατικής τάξης», από την ομάδα «Ραμπότσαγια Γκαζέτα» του Κιέβου και από τή Μπουντ. Το συνέδριο έβγαλε Κεντρική Έπιτροπή του κόμματος, επικύρωσε σάν επίσημο όργανο του κόμματος τή «Ραμπότσαγια Γκαζέτα», δημοσίευσε «Διακήρυξη» και ανακήρυξε τήν «Ένωση των ρώσων σοσιαλδημοκρατών του έξωτερικού» εκπρόσωπο του κόμματος στο έξωτερικό (βλ. «Αποφάσεις και ψηφίσματα των συνεδρίων και των συνδιασκέψεων του ΚΚΣΕ και των όλομελειών τής ΚΕ», ρωσ. έκδ., μέρος Ι, 1954, σελ. 11-15).

Η σημασία του Ι συνεδρίου του ΣΔΕΚΡ βρίσκεται στο ότι με τις αποφάσεις του και με τή «Διακήρυξη» του διακήρυξε τή δημιουργία του Σοσιαλδημοκρατικού εργατικού κόμματος τής Ρωσίας και έπαιξε έτσι μεγάλο επαναστατικό-προπαγανδιστικό ρόλο. Το συνέδριο, όμως, δέν ψήφισε πρόγραμμα, δέν έπεξεργάστηκε καταστατικό του κόμματος· ή ΚΕ που εκλέχτηκε στο συνέδριο πιάστηκε, τό τυπογραφείο τής «Ραμπότσαγια Γκαζέτα» κατασχέθηκε και γι' αυτό τό λόγο τό συνέδριο δέν κατάφερε νά συνενώσει και νά συνδέσει τούς χωριστούς μαρξιστικούς όμιλους και οργανώσεις. Δέν υπήρχε καθοδήγηση από ένα ένιαίο κέντρο, ούτε και ένιαία γραμμή στή δουλιά των τοπικών οργανώσεων. — 464.

¹²⁹ Πρόκειται για τά μέλη τής «Όμάδας των ναροντοβόλτσι», που εμφανίστηκε τό φθινόπωρο του 1891 στήν Πετρούπολη. Αρχικά στήν ομάδα άνηκαν ό Μ. Σ. Όλμίνσκι (Άλεξάντροφ), ό Ν. Α. Μεστσεριακόφ, ή Ε. Μ. Άλεξάντροβα, ό Α. Α. Φεντούλοφ, ό Α. Α. Έργκιν και άλλοι. Η ομάδα αυτή ακολουθούσε τό πρόγραμμα τής Ναρόντναγια βόλια. Στο τυπογραφείο τής τύπωνε μιά σειρά παράνομες προσούρες και προκηρύξεις, τή «Ραμπότσι Σμπόρινκ», δύο φύλλα τής «Λετούτσι Λιστόκ». Τόν Άπρίλη του 1894 ή ομάδα χτυπήθηκε από τήν αστυνομία, γρήγορα όμως ξανάρχισε τή δράση της. Στήν περίοδο αυτή ή ομάδα περνούσε από τό ναροντοβολτισμό τό σοσιαλδημοκρατισμό. Τό 4ο και τελευταίο φύλλο τής «Λετούτσι Λιστόκ», που βγήκε τό Δεκέμβρη του 1895, είχε πιά καταφανή τά ίχνη τής σοσιαλδημοκρατικής έπιροής. Η ομάδα συνδέθηκε με τήν οργάνωση Πετρούπολης «Ένωση αγώνα για τήν άπελευθέρωση τής εργατικής τάξης», τύπωνε στο τυπογραφείο της όρισμένες εκδόσεις τής «Ένωσης», λχ., τήν προσούρα του Λένιν «Έρμηνεία του νόμου για τά πρόστιμα που εισπράττουν από τούς εργάτες στις φάμπρικές και στά εργοστάσια» (βλ. σέ τουτό τόν τόμο σελ. 15—63), διεξήγαγε συνομιλίες με τήν «Ένωση» για κοινή έκδοση τής έφημερίδας «Ραμπότσεγε Ντιέλο». Στο ίδιο τυπογραφείο έπρόκειτο νά εκδοθεί ή προσούρα του Λένιν «Γιά τις άπεργίες», που στάλθηκε τό Μάη του 1896 από τή φυλακή (τό χειρόγραφο της δέ βρέθηκε ως τώρα). Όστόσο δέ στάθηκε δυνατό νά τυπωθεί ή προσούρα γιατί τόν Ιούνη του 1896 έσπασαν τό τυπογραφείο κι έπασαν τά μέλη τής ομάδας· ύστερα άπ' αυτό ή ομάδα έπαψε νά ύπάρχει. Άργότερα όρισμένα μέλη τής ομάδας (Π. Φ. Κουντέλι, Ν. Α. Μεστσεριακόφ, Μ. Σ. Όλμίνσκι κ. ά.) έγιναν δραστήρια στελέχη του ΣΔΕΚΡ, τά πε-

ρισσότερα, όμως, μέλη της προσχώρησαν στο κόμμα των εσέρων.—164.

- ¹³⁰ *Ναροντοπράβτσι* — μέλη του κόμματος «Ναρόντογε πράβο», παράνομης οργάνωσης της ρωσικής δημοκρατικής διανοήσης, που ιδρύθηκε το καλοκαίρι του 1893 με συμμετοχή των πρώην ναροντοβόλτσι Ο. Β. Άπτεκμαν, Α. Ι. Μπογκντανόβιτς, Α. Β. Γκεντενόβσκι, Μ. Α. Νατανσόν, Ν. Σ. Τιούτσεφ και άλλων. Οι ναροντοπράβτσι έβαζαν σαν καθήκον τους τη συνένωση όλων των δυνάμεων της αντιπολίτευσης στην πάλη για πολιτικές μεταρρυθμίσεις. Η οργάνωση έβγαλε δυό προγραμματικά ντοκουμέντα: τη «Διακήρυξη» και το «Ζωτικό ζήτημα». Την άνοιξη του 1894 η οργάνωση χτυπήθηκε από την ισαρική κυβέρνηση και διαλύθηκε. Έκτιμηση για τους ναροντοπράβτσι σαν πολιτικού κόμματος βλ. στην έργασία του Β. Ι. Λένιν «Τί είναι οι "φίλοι του λαού" και πώς πολεμούν τους σοσιαλδημοκράτες;» (Άπαντα, 5η έκδ., τόμ. 1ος, σελ. 341-344) και στις σελ. 489-491 τούτου του τόμου. Οι περισσότεροι ναροντοπράβτσι μήκαν άργότερα στο κόμμα των εσέρων.—164.

- ¹³¹ «Σοσιαλιστές - επαναστάτες» (εσέροι)—μικροαστικό κόμμα στη Ρωσία: εμφανίστηκε στα τέλη του 1901 — άρχές του 1902 με τη συνένωση διάφορων ναροντικιστικών ομάδων και όμίλων. Έπίσημα όργανα του κόμματος έγιναν η έφημερίδα «Ρεβολιουτσιόνναγια Ροσσίγια» (1900-1905) και το περιοδικό «Βέσνικ Ρούσκοϊ Ρεβολιούτσι» (1901-1905). Οι άπόψεις των σοσιαλιστών-επαναστατών είναι διατυπωμένες στο πρόγραμμα του κόμματος που ψηφίστηκε στο Ι συνέδριο των σοσιαλιστών-επαναστατών (Δεκέμβρης του 1905 — Γενάρης του 1906): αποτελούσαν ένα μίγμα των ιδεών του ναροντικισμού και του δυτικοευρωπαϊκού όπορτουνισμού. Όπως λέει ο Λένιν, οι εσέροι μάλωναν τις τρύπες του ναροντικισμού «μέ τα μπαλώματα της όπορτουνιστικής "κριτικής" του μαρξισμού» (Άπαντα, 4η ρωσ. έκδ., τόμ. 9ος, σελ. 283). Οι εσέροι δέν έβλεπαν τις ταξικές διαφορές ανάμεσα στον προλετάριο και στο μικροϊδιοκτήτη και, συγκαλύπτοντας τις ταξικές αντιθέσεις μέσα στην άγροτιά, άρνοθναν τον καθοδηγητικό ρόλο του προλεταριάτου στην επανάσταση, την ιδέα της διχτατορίας του προλεταριάτου. Η ταχτική της άτομικής τρομοκρατίας, που έφάρμοζαν οι εσέροι, προξένησε μεγάλη ζημιά στο επαναστατικό κίνημα.

Στο άγροτικό πρόγραμμα οι εσέροι ζητούσαν νά γίνει η γη ιδιοκτησία όλης της κοινωνίας, νά μοιραστεί στους άγρότες και νά άναπτυχθούν διάφορες κοινωνικές ένώσεις και συνεταιρισμοί. Ό Λένιν έδειξε ότι το πρόγραμμα των εσέρων για «κοινωνικοποίηση» της γης δέν έχει τίποτε το κοινό με το σοσιαλισμό, ότε η εξαίλειψη της άτομικής ιδιοκτησίας μόνο στη γη «δέν εξαλείφει ούτε την κυριαρχία του κεφαλαίου, ούτε τη φτώχια των μαζών» (Άπαντα, 4η ρωσ. έκδ., τόμ. 10ος, σελ. 24).

Στην περίοδο της πρώτης ρωσικής επανάστασης του 1905-1907 οι εσέροι έδειξαν τη μικροαστική τους φύση, εφαρμόζοντας συμπλιωτική πολιτική άπέναντι στη φιλελεύθερη άστική τάξη. Στο κόμμα έφανίστηκαν δυό πτέρυγες: η δεξιά πτέρυγα, που παραιτήθηκε από την πάλη για τη δημοκρατία και έκλεισε συνασπισμό με τους καντέ-

τους, και ή άριστερή, πού δημιούργησε τήν «Ένωση τών σοσιαλιστών-έπαναστατών μαξιμαλιστών» αυτοί θεωρούσαν βασικό μέσο πάλης τήν άτομική τρομοκρατία. Στά χρόνια του πρώτου παγκόσμιου πόλεμου (1914-1918) οί έσέροι πέρασαν στις θέσεις του σοσιαλσωβινισμού. Μετά τή νίκη τής άστικοδημοκρατικής επανάστασης του Φλεβάρη 1917 στό κόμμα τών έσέρων διαμορφώθηκαν τρεις παρατάξεις: οί δεξιοί (μέ έπικεφαλής τήν Ε. Μπρέσκο-Μπρεσκόβσκαγια και τόν Κερένσκι), οί κεντριστές (μέ έπικεφαλής τόν Β. Τσερνόφ) και οί άριστεροί (μέ έπικεφαλής τήν Μ. Σπριντόνοβα). Οί ήγέτες τών δεξιών και τών κεντριστών μπήκαν στήν άστική Προσωρινή κυβέρνηση. Ή ομάδα τής Σπριντόνοβα αποτέλεσε τήν άριστερή πτέρυγα, πού στά τέλη του Νοέμβρη του 1917 σχημάτισε τό ανεξάρτητο κόμμα τών «άριστερών» έσέρων. Μετά τή νίκη τής Μεγάλης Ήστωβριανής σοσιαλιστικής επανάστασης, οί έσέροι έκαναν άντεπαναστατική, ύπονομευτική δουλιά, ύποστήριζαν τούς λευκοφρουρούς στρατηγούς και τούς εισβολείς, έπαιραν μέρος σέ άντεπαναστατικές συνωμοσίες, όργανωναν τρομακρατικές πράξεις ενάντια στους σοβιετικούς παράγοντες. Οί «άριστεροί» έσέροι, προσπαθώντας νά διατηρήσουν τήν έπιροή τους στις άγροτικές μάζες, άναγνώρισαν κατά τύπου τή σοβιετική έξουσία, μέ τήν ανάπτυξη όμως τής ταξικής πάλης στό χωριό πέρασαν στό δρόμο τής πάλης ενάντια στή Σοβιετική έξουσία και τσακίστηκαν. Όταν τέλειωσε ό εμφύλιος πόλεμος και ή ξένη επέμβαση οί έσέροι συνέχιζαν τήν έχθρική δουλιά ενάντια στό Σοβιετικό κράτος στό έσωτερικό τής χώρας και στό στρατόπεδο τών λευκοφρουρών έμγκρέδων. — 465.

¹³² «*Ισκρα*» («Σπίθα») — ή πρώτη πανρωσική παράνομη μαρξιστική έφημερίδα, πού ιδρύθηκε από τόν Λένιν τό 1900. Ή δημιουργία του μαχητικού αυτού όργάνου τών επανασιατών μαρξιστών αποτέλεσε τό βασικό κρίκο και τό βασικό καθήκον στήν άλυσίδα τών κρίκων και στήν άλυσίδα τών καθηκόντων, πού έστεικαν τότε μπροστά στους ρώσους σοσιαλδημοκράτες. Ήπειδή, λόγω τών άστυνομικών διώξεων, ήταν άδύνατο νά έκδοθει επαναστατική έφημερίδα στή Ρωσία, ό Λένιν, όταν άκόμα ήταν έξόριστος στή Σιβηρία, κατέστρωσε σ' όλες του τίς λεπτομέρειες ένα σχέδιο έκδοσής της στό έξωτερικό.

Μέ τή λήξη τής έξορίας του (Γενάρης του 1900) ό Λένιν καταπιάστηκε άμέσως μέ τήν πραγματοποίηση του σχεδίου αυτού. Τό Φλεβάρη του 1900 στήν Πετρούπολη ό Λένιν έκανε διαπραγματεύσεις μέ τή Β. Ι. Ζασούλιτς, πού είχε έρθει παράνομα από τό έξωτερικό, για συμμετοχή τής ομάδας «Απελευθέρωση τής δουλιάς» στήν έκδοση μιås πανρωσικής μαρξιστικής έφημερίδας. Τόν Άπρίλη του 1900 έγινε ή λεγόμενη «Σύσκεψη του Πσκόφ», όπου πήραν μέρος ό Β. Ι. Λένιν, ό Α. Μάρτοφ (Γ. Ο. Τσεντερμπάουμ), ό Α. Ν. Πότερσοφ, ό Σ. Ι. Ραντσένκο και οί «νόμιμοι μαρξιστές» (Π. Μπ. Στρούβε, Μ. Ι. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι)· στή σύσκεψη διαβάστηκε και συζητήθηκε τό σχέδιο δήλωσης τής σύνταξης για τό πρόγραμμα και τά καθήκοντα τής πανρωσικής έφημερίδας («*Ισκρα*») και του έπιστημονικού-πολιτικού περιοδικού («*Ζαρίν*»)· τό σχέδιο αυτό τό είχε γράψει ό Λένιν. Ή Ο Λένιν έπισκέφθηκε μία ο ιρά πόλεις τής Ρωσίας: Πετρούπολη, Ρίγα, Πσκόφ, Σαμάρα, Νίζνι Νόβγκοροντ, Ουφά, άποκατέστησε έπαφή μέ τίς σοσιαλδημοκρατικές ομάδες και μέ διάφορους μεμονωμέ-

νους σοσιαλδημοκράτες και κατέληξε σέ συμφωνία μαζί τους γιά υποστήριξη τής μελλοντικής «Ίσκρα». Μέ τήν άφιξη του Λένιν στην Έλβετία, τον Αύγουστο του 1900, έγινε σύσκεψη του Β. Ι. Λένιν και του Α. Ν. Πότερσοφ γιά τά μέλη τής ομάδας «Άπελευθέρωση τής δουλιᾶς» γιά τό πρόγραμμα και τά καθήκοντα τής έφημερίδας και του περιοδικού, τούς πιθανούς συνεργάτες, τή σύνθεση τής σύνταξης και τήν έδρα της. Γιά τό ιστορικό τής εμφάνισης τής «Ίσκρα» βλ. τό άρθρο του Β. Ι. Λένιν «Πῶς παρά λίγο θα έσβηνε ή “Ίσκρα”» (Άπαντα, 4η ρωσ. Έκδ., τόμ. 4ος, σελ. 309-324).

Τό πρώτο φύλλο τής λενινιστικής «Ίσκρα» βγήκε τό Δεκέμβρη του 1900 στή Λειψία, τά επόμενα έβγαιναν στό Μόναχο· από τον Άπρίλη του 1902 ή Έκδοση τής «Ίσκρα» γίνεται στό Λονδίνο και από τήν άνοιξη του 1903 στή Γενεύη. Στή σύνταξη τής «Ίσκρα» ανήκαν ό Β. Ι. Λένιν, ό Γ. Β. Πλεχάνοφ, ό Α. Μάρτοφ, ό Π. Μπ. Άξελρόντ, ό Α. Ν. Πότερσοφ και ή Β. Ι. Ζασούλιτς. Γραμματέας τής σύνταξης στην αρχή ήταν ή Ι. Γ. Σμιντόβιτς-Λέμαν και κατόπι, από τήν άνοιξη του 1901, ή Ν. Κ. Κρούσκαγια, που κρατούσε κι όλη τήν άλληλογραφία τής «Ίσκρα» μέ τίς ρωσικές σοσιαλδημοκρατικές οργανώσεις. Ό Λένιν ήταν ουσιαστικά ό αρχισυντάχτης και καθοδηγητής τής «Ίσκρα». Έγραφε άρθρα στην «Ίσκρα» γιά όλα τά βασικά προβλήματα τής κομματικής οικοδόμησης και τής ταξικής πάλης του προλεταριάτου στην Ρωσία, σχολίαζε τά βασικότερα γεγονότα τής διεθνούς ζωής.

Σύμφωνα μέ τό σχέδιο του Λένιν ή «Ίσκρα» έγινε κέντρο συνένοησης των κομματικών δυνάμεων, συγκέντρωσης και διαπαιδαγώγησης των κομματικών στελεχών. Σέ πολλές πόλεις τής Ρωσίας (Πετρούπολη, Μόσχα, Σαμάρα και άλλες) δημιουργήθηκαν ομάδες και επιτροπές του ΣΔΕΚΡ λενινιστικής-ίσκρικής κατεύθυνσης. Οι ίσκρικές οργανώσεις δημιουργούνταν και δούλευαν κάτω από τήν άμεση καθοδήγηση των μαθητών και συνεργατών του Β. Ι. Λένιν — Ν. Ε. Μπάουμαν, Ι. Β. Μπάμπουσκιν, Σ. Ι. Γκοϋσεφ, Μ. Ι. Καλίνιν, Γ. Μ. Κρζιζανόβσκι και άλλων. Η έφημερίδα έπαιξε αποφασιστικό ρόλο στην πάλη γιά τή δημιουργία μαρξιστικού κόμματος, στή συντριβή των «οικονομιστών», στή συνένωση των σκόρπιων σοσιαλδημοκρατικών όμίλων.

Μέ πρωτοβουλία του Λένιν και μέ τήν άμεση συμμετοχή του ή σύνταξη τής «Ίσκρα» έπεξεργάστηκε τό σχέδιο προγράμματος του κόμματος (δημοσιεύτηκε στό φύλλο άρ. 21 τής «Ίσκρα») και προετοίμασε τό II συνέδριο του ΣΔΕΚΡ, που έγινε τον Ιούλη—Αύγουστο του 1903. Τόν καιρό τής σύγκλησης του συνεδρίου οι περισσότερες τοπικές σοσιαλδημοκρατικές οργανώσεις τής Ρωσίας είχαν προσχωρήσει στην «Ίσκρα», είχαν έγκρίνει τήν ταχτική της, τό πρόγραμμα και τό οργανωτικό της σχέδιο, τήν είχαν αναγνωρίσει σαν καθοδηγητικό τους όργανο. Τό συνέδριο σέ ειδική απόφασή του τόνισε τον έξαιρετικό ρόλο τής «Ίσκρα» στην πάλη γιά τή δημιουργία του κόμματος και τήν ανακήρυξε Κεντρικό Όργανο του ΣΔΕΚΡ. Τό II συνέδριο όρισε συνταχτική επιτροπή από τούς Λένιν, Πλεχάνοφ και Μάρτοφ. Ό Μάρτοφ, παρά τήν απόφαση του συνεδρίου του κόμματος, άρνήθηκε νά μπει στην σύνταξη και τά φύλλα άρ. 46-51 τής «Ίσκρα» βγήκαν μέ συνταχτική επιτροπή τούς Λένιν και Πλεχάνοφ. Άργότερα ό Πλεχάνοφ έπέρασε στις θέσεις του μενσεβικισμού και

ζήτησε να συμπεριληφθούν στη συνταχτική επιτροπή της «Ίσκρα» όλοι οι παλιοί συντάχτες-μενσεβίκοι, που είχαν καταψηφιστεί από το συνέδριο. Ο Λένιν δέν μπορούσε να συμφωνήσει μ' αυτό και στις 19 του Οχτώβρη (1 του Νοέμβρη) 1903 αποχώρησε από τή σύνταξη της «Ίσκρα» μέ σκοπό νά ἐδραιώσει τή θέση του στην ΚΕ του κόμματος καί από κεί νά παλαίψει ἐνάντια στους όπορτουμιστές-μενσεβίκους. Τό φύλλο 52 βγήκε μέ συντάχτη μόνο τόν Πλεχάνοφ. Στις 13 (26) του Νοέμβρη 1903 ό Πλεχάνοφ μονάχος του, παραβιάζοντας τή θέληση του συνεδρίου, προσέλαβε στη συνταχτική επιτροπή της «Ίσκρα» τους πρώην συντάχτες της μενσεβίκους. Από τό φύλλο 52 ό μένσεβίκοι μετέτρεψαν τήν «Ίσκρα» σέ όργανό τους.

Στή θέση της παλιᾶς, της λενινιστικής, μπολσεβίκικης «Ίσκρα» άρχισε νά βγαίνει ή νέα, όπορτουμιστική, μενσεβίκικη «Ίσκρα». — 465.

- 133 «*Революционная Россия*» («Επαναστατική Ρωσία») — παράνομη έφημερίδα τών έσέρων τήν έβγαζε από τά τέλη του 1900 στη Ρωσία ή «Ένωση τών σοσιαλιστών-επαναστατών» καί από τό Γενάρη του 1902 ως τό Δεκέμβρη του 1905 έβγαине στό έξωτερικό (Γενεύη) σάν επίσημο όργανο του κόμματος τών έσέρων. — 465.
- 134 «*Освобождение*» («Απελευθέρωση») — δεκαπενθήμερο περιοδικό παράνομο όργανο της φιλελεύθερης-μοναρχικής άστικής τάξης έβγαине στό έξωτερικό (Στουτγάρδη-Παρίσι) από τόν Ίούνη του 1902 ως τόν Οχτώβρη του 1905 κάτω από τή διεύθυνση του Π. Μπ. Στρούβε. Τό «Όσβομποζνένιγε», που ήταν τό πιό έγκυρο όργανο της φιλελεύθερης διανόησης καί τών ζέμτσι, προετοίμασε μέ τή δράση του τό έδαφος για τή δημιουργία, τόν Οχτώβρη του 1905, του συνταγματικού-δημοκρατικού κόμματος (του κόμματος τών καντέτων). — 465.
- 135 «*Sozialistische Monatshefte*» («Μηνιαίακη Σοσιαλιστική Έπιθεώρηση») — περιοδικό, κύριο όργανο τών γερμανών όπορτουμιστών καί ένα από τά όργανα του διεθνούς όπορτουισμού. Έβγαине στό Βερολίνο από τό 1897 ως τό 1933. Στα χρόνια του πρώτου παγκόσμιου πόλεμου (1914-1918) έπαιρνε σοσιαλσωβινιστική θέση. — 465.
- 136 Πρόκειται για τίς προσπάθειες τών φιλελευθέρων διανοουμένων, τών ζέμτσι καί τών τσιφλικάδων νά δημιουργήσουν κόμμα μέ προγραμματική του διεκδίκηση τή διατήρηση του τσαρισμού στη Ρωσία μέ τή μορφή της συνταγματικής μοναρχίας. Μέ τό σκοπό αυτό μέσα στό 1902 στη Μόσχα, στην Πετρούπολη, καί σ' άλλες πόλεις έγιναν συνέδρια καί ιδιαίτερες συσκέψεις τών παραγόντων τών ζέμστρο καί τών φιλελευθέρων διανοουμένων, όπου συζητήθηκε ή πλατφόρμα του μελλοντικού κόμματος. Ωστόσο κόμμα δέν δημιουργήθηκε. Τόν Οχτώβρη του 1905 ό συνταγματικοί-ζέμτσι μπήκαν στο συνταγματικό-δημοκρατικό κόμμα (κόμμα τών καντέτων), που διαμορφώθηκε τότε. — 467.
- 137 *Σούιτσα* καί *ντέσνιτσα* στό κείμενο, παλιά ρωσική έκφραση που σημαίνει τό άριστερό καί τό δεξιό χέρι. — 467.

¹³⁸ Τὸ III συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ ἔγινε στὸ Λονδίνο στὶς 12-27 τοῦ Ἀπρίλη (25 τοῦ Ἀπρίλη — 10 τοῦ Μάη) 1905. Στὸ συνέδριο πῆραν μέρος 24 ἀντιπρόσωποι μὲ θετικὴ ψήφο καὶ 14 μὲ συμβουλευτικὴ. Τὸ συνέδριο προετοιμάστηκε καὶ συγκλήθηκε ἀπὸ τοὺς μπολσεβίκους. Ἦταν τὸ πρῶτο μπολσεβίκικο συνέδριο.

Ἡ ἡμερήσια διάταξη τοῦ III συνεδρίου τοῦ ΣΔΕΚΡ, πού καταρτίστηκε ἀπὸ τὸν Λένιν καὶ ψηφίστηκε ἀπὸ τὸ συνέδριο, ἦταν ἡ παρακάτω: I. Ἐκθεση τῆς Ὄργανωτικῆς ἐπιτροπῆς. II. Ζητήματα ταχτικῆς: 1) ἔνοπλη ἐξέγερση· 2) ἡ στάση ἀπέναντι στὴν πολιτικὴ τῆς κυβέρνησης στὶς παραμονές καὶ τῆ στιγμῆ τῆς ἐπανάστασης (τὸ θέμα αὐτὸ ἦταν ἀφιερωμένο στὰ ἐξῆς δύο ζητήματα: α) ἡ στάση ἀπέναντι στὴν πολιτικὴ τῆς κυβέρνησης τὶς παραμονές τῆς ἀνατροπῆς· β) γιὰ τὴν προσωρινὴ ἐπαναστατικὴ κυβέρνηση)· 3) ἡ στάση ἐπέναντι στὸ ἀγροτικὸ κίνημα. III. Ὄργανωτικὰ ζητήματα: 4) οἱ σχέσεις ἐργατῶν καὶ διανοουμένων στὶς κομματικὲς ὀργανώσεις· 5) τὸ καταστατικὸ τοῦ κόμματος. IV. Ἡ στάση ἀπέναντι σὶ ἄλλα κόμματα καὶ ρεύματα: 6) ἡ στάση ἀπέναντι στὸ τμήμα πού ἀποσπάστηκε ἀπὸ τὸ ΣΔΕΚΡ· 7) ἡ στάση ἀπέναντι στὶς ἐθνικὲς σοσιαλδημοκρατικὲς ὀργανώσεις· 8) ἡ στάση ἀπέναντι στοὺς φιλελεύθερους· 9) οἱ πρακτικὲς συμφωνίες μὲ τοὺς σοσιαλιστὲς-ἐπαναστάτες. V. Ἐσωτερικὰ ζητήματα τῆς κομματικῆς ζωῆς: 10) προπαγάνδα καὶ ζύμωση. VI. Ἐκθέσεις τῶν ἀντιπροσώπων: 11) ἀπολογισμὸς τῆς ΚΕ· 12) ἐκθέσεις τῶν ἀντιπροσώπων τῶν τοπικῶν ἐπιτροπῶν. VII. Ἐκλογές: 13) ἐκλογές· 14) διαδικασία τῆς δημοσίευσης τῶν ἀποφάσεων, τῶν πρακτικῶν τοῦ συνεδρίου καὶ τῆς ἀνάληψης τῶν καθηκόντων τους ἀπὸ τὰ ὑπεύθυνα πρόσωπα.

Ὅλη ἡ δουλιὰ τοῦ συνεδρίου ἔγινε κάτω ἀπὸ τὴν καθοδήγηση τοῦ Β. Ι. Λένιν. Ὁ ἴδιος ἔγραψε τὰ σχέδια τῶν βασικῶν ἀποφάσεων, πού ψηφίστηκαν ἀπὸ τὸ συνέδριο· ἔκανε τὶς εἰσηγήσεις γιὰ τὸ ζήτημα τῆς ἔνοπλης ἐξέγερσης, γιὰ τὴ συμμετοχὴ τῆς σοσιαλδημοκρατίας σὲ προσωρινὴ ἐπαναστατικὴ κυβέρνηση, γιὰ τὴ στάση ἀπέναντι στὸ ἀγροτικὸ κίνημα, γιὰ τὸ καταστατικὸ τοῦ κόμματος καὶ γιὰ διάφορα ἄλλα ζητήματα. Στὰ πρακτικὰ τοῦ συνεδρίου ἀναγράφονται πάνω ἀπὸ ἑκατὸ ὀμιλίες καὶ προτάσεις τοῦ Λένιν.

Τὸ συνέδριο καθόρισε τὴ γραμμὴ ταχτικῆς τῶν μπολσεβίκων, πού ἀπέβλεπε στὴν πλήρη νίκη τῆς ἀστικοδημοκρατικῆς ἐπανάστασης καὶ στὴ μετεξέλιξή της σὲ σοσιαλιστικὴ ἐπανάσταση. Στὶς ἀποφάσεις τοῦ συνεδρίου τονίστηκαν τὰ καθήκοντα τοῦ προλεταριάτου σὺν ἡγέτῃ τῆς ἐπανάστασης καὶ χαράχτηκε τὸ στρατηγικὸ σχέδιο τοῦ κόμματος στὴν ἀστικοδημοκρατικὴ ἐπανάσταση: τὸ προλεταριάτο σὲ συμμαχία μὲ ὅλη τὴν ἀγροτιά, ἀπομονώνοντας τὴ φιλελεύθερη ἀστικὴ τάξη, πρέπει νὰ παλαίψει γιὰ τὴ νίκη τῆς ἐπανάστασης.

Τὸ συνέδριο τροποποίησε τὸ καταστατικὸ τοῦ κόμματος: α) ψήφισε τὸ ἄρθρο I τοῦ καταστατικοῦ μὲ τὴ διατύπωση τοῦ Λένιν· β) καθόρισε μὲ ἀκρίβεια τὰ δικαιώματα τῆς ΚΕ καὶ τὶς σχέσεις της μὲ τὶς τοπικὲς ὀργανώσεις· γ) ἄλλαξε τὴν ὀργανωτικὴ συγκρότηση τῶν κεντρικῶν ὀργάνων τοῦ κόμματος: στὴ θέση τῶν τριῶν κεντρικῶν ὀργάνων (ΚΕ, ΚΟ καὶ Συμβούλιο τοῦ κόμματος) τὸ συνέδριο δημιούργησε ἐνιαῖο κομματικὸ κεντρικὸ ὄργανο μὲ πλήρη δικαιώματα, τὴν Κεντρικὴ Ἐπιτροπῆ.

Γιὰ τὶς ἐργασίες καὶ τὴ σημασία τοῦ III συνεδρίου βλ. τὸ ἄρθρο

του Λένιν «Τό τρίτο συνέδριο» και τό βιβλίο «Δυό ταχτικές τῆς σοσιαλ-δημοκρατίας στή δημοκρατική ἐπανάσταση» (Άπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 8ος, σελ. 409-415, τόμος 9, σελ. 1-119), καθώς και τίς «Άποφάσεις και ψηφίσματα τῶν συνεδρίων και τῶν συνδιασκέψεων τοῦ ΚΚΣΕ και τῶν ὀλομελειῶν τῆς ΚΕ», ρωσ. ἐκδ., μέρος I, 1954, σελ. 68-90. — 469.

¹³⁹ Πρόκειται γιά τό ἄρθρο «Ἡ διάσπαση τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας», πού δημοσιεύθηκε στίς 21 (8) τοῦ Ἰούνη 1905 μέ ὑπογραφή Ν—τς στό τεῦχος 72 τοῦ περιοδικοῦ τοῦ Π. Στρούβε «Ἐσβομποζντένιγε». — 469.

¹⁴⁰ «Προλετάρι» — παράνομη μπολσεβίκικη βδομαδιατική ἐφημερίδα. Κεντρικό ὄργανο τοῦ ΣΔΕΚΡ, πού ἰδρύθηκε μέ ἀπόφαση τοῦ ΙΙΙ συνεδρίου τοῦ κόμματος. Μέ ἀπόφαση τῆς Ὀλομέλειας τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ κόμματος, στίς 27 τοῦ Ἀπρίλη (10 τοῦ Μάη) 1905 ἀρχισυντάκτης τοῦ ΚΟ ὀρίστηκε ὁ Β. Ι. Λένιν.

Ἡ ἐφημερίδα «Προλετάρι» ἐβγαίνε στή Γενεῦη ἀπό τίς 14 (27) τοῦ Μάη ὡς τίς 12 (25) τοῦ Νοέμβρη 1905. Βγήκαν 26 φύλλα. Συμμετείχαν μόνιμα στή δουλιά τῆς σύνταξης οἱ Β. Β. Βορόβσκι, Α. Β. Λουνατσάρσκι, Μ. Σ. Ὀλμίνσκι (Άλεξάντροφ). Δραστήρια δουλιά στή σύνταξη ἔκαναν ἡ Ν. Κ. Κρούπσκαγια, ἡ Β. Μ. Βελίτσκινα, ὁ Β. Α. Καρπίνσκι. Ἡ Α. Ι. Οὐλιάνοβα-Ἐλεζάροβα, Σ. Α. Γκοῦσεφ και ὁ Β. Ντ. Μπόντς-Μπρουγέβιτς κατόρθωσαν νά ὀργανώσουν τή συστηματική ἀποστολή στή Γενεῦη ἀνταποκρίσεων ἀπό τίς τοπικές ὀργανώσεις. Τήν ἀλληλογραφία μέ τίς τοπικές ὀργανώσεις και τοὺς ἀναγνώστες τῆς «Προλετάρι» τήν κρατοῦσαν ἡ Ν. Κ. Κρούπσκαγια και ἡ Α. Α. Φοτιέβα.

Ἡ ἐφημερίδα «Προλετάρι» ἀκολουθοῦσε τή γραμμή τῆς παλιάς, τῆς λενινιστικῆς, «Ἴσκρα» και ἀποτελοῦσε πλήρη συνέχεια τῆς μπολσεβίκικης ἐφημερίδας «Βεριόντ». Στήν περίοδο τῆς πρώτης ρωσικῆς ἐπανάστασης τοῦ 1905-1907 ἡ ἐφημερίδα ἔκανε μεγάλη δουλιά γιά τήν ἐξήγηση τῆς ἐπαναστατικῆς ταχτικῆς τοῦ κόμματος, ἐπαίξε σπουδαίον ρόλον στήν ὀργανωτική και ἰδεολογική συσπείρωση τῶν μπολσεβίκων γιά τήν ἐφαρμογή τῆς ταχτικῆς αὐτῆς.

Ὁ Λένιν ἔγραψε στήν ἐφημερίδα πάνω ἀπό 60 ἄρθρα και σχόλια. Τά ἄρθρα τοῦ Λένιν, πού δημοσιεύονταν στήν ἐφημερίδα «Προλετάρι» ἀναδημοσιεύονταν στά τοπικά ὀργανα τοῦ μπολσεβίκικου τύπου, ἐκδίδονταν σέ ἰδιαίτερες προκηρύξεις. Λίγον μετά τήν ἀναχώρηση τοῦ Λένιν γιά τή Ρωσία, τό Νοέμβρη τοῦ 1905, ἡ ἐφημερίδα «Προλετάρι» ἔπαυε νά βγαίνει. Τά τελευταία δυό φύλλα τῆς ἐφημερίδας (25 και 26) βγήκαν κάτω ἀπό τή διεύθυνση τοῦ Β. Β. Βορόβσκι. — 469.

¹⁴¹ «Ἐσβομποζντέντσι» — φιλελεύθεροι διανοούμενοι, ζέμτσι και τσιφλικάδες, συγκεντρωμένοι γύρω ἀπό τό περιοδικό «Ἐσβομποζντένιγε». Τό Γενάρη τοῦ 1904 οἱ «Ἐσβομποζντέντσι» σχημάτισαν τή φιλελεύθερη-μοναρχική «Ἐνωση ἀπελευθέρωσης», πού διατηρήθηκε ὡς τόν Ὀχτώβρη τοῦ 1905. Σκέπαζαν τήν προδοσία τῆς ἐπανάστασης και τῶν συμφερόντων τοῦ λαοῦ μ' ἕνα κάλπικο δημοκρατισμό. Μαζί μέ τῶν συνταγματικῶν-ζέμτσι οἱ «Ἐσβομποζντέντσι» ἀποτέλεσαν τόν πυρήνα τοῦ κύριου ἀστικῶν κόμματος τῆς Ρωσίας, τοῦ κόμματος τῶν καντέτων, πού δημιουργήθηκε τόν Ὀχτώβρη τοῦ 1905. — 470.

- ¹⁴² Ἡ «Ἐνωση τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ» ἰδρύθηκε τὸ 1894 στὴ Γενεὺθ με πρωτοβουλία τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς». Εἶχε δικό της τυπογραφεῖο, ὅπου τύπωνε ἐπαναστατικὴ φιλολογία. Στὴν ἀρχὴ ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς» καθοδηγοῦσε τὴν «Ἐνωση» καὶ εἶχε τὴν ἐπιμέλεια τῶν ἐκδόσεων τῆς. Ἡ «Ἐνωση» ἔβγαζε κατὰ καιροὺς τὴ συλλογὴ «Ραμπόντικ» καὶ τὰ «Λιστόκ "Ραμπόντικα"», ἐξέδωσε τὴν ἐργασία τοῦ Β. Ι. Λένιν «Ἐρμηνεῖα τοῦ νόμου γιὰ τὰ πρόστιμα» (1897), τὴν ἐργασία τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ «Νέα ἐκστρατεία ἐναντία στὴ ρωσικὴ σοσιαλδημοκρατία» (1897) καὶ ἄλλες. Τὸ Ι συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ, τὸ Μάρτη τοῦ 1898, ἀναγνώρισε τὴν «Ἐνωση» ὡς ἐκπρόσωπο τοῦ κόμματος στὸ ἐξωτερικόν. Ἀργότερα στὴν «Ἐνωση» ἐπικράτησαν τὰ ὀπορτουμιστικὰ στοιχεῖα —οἱ «οἰκονομιστές», οἱ λεγόμενοι «νεαροί». Τὸ Νοέμβρη τοῦ 1898 στὸ πρῶτο συνέδριο τῆς «Ἐνώσεως», στὴ Ζυρίχη, ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς» δήλωσε ὅτι παύει νὰ ἐπιμελεῖται τίς ἐκδόσεις τῆς «Ἐνώσεως», ἐκτός ἀπὸ τὰ τεύχη 5-6 τῆς «Ραμπόντικ» καὶ τίς προσούρες τοῦ Β. Ι. Λένιν «Τὰ καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» καὶ «Ὁ νέος ἐργαστασιακὸς νόμος» τὴν ἐκδοσὴ τους τὴν ἀναλάβαινε ἡ ἴδια. Ἀπὸ τότε ἡ «Ἐνωση» ἄρχισε νὰ βγάζει τὸ περιοδικὸ τῶν οἰκονομιστῶν «Ραμπόντσεγε Ντιέλο». Ἡ τελικὴ ρῆξις καὶ ἡ ἀποχώρησις τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς» ἀπὸ τὴν «Ἐνωση» ἐγίνε τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1900 στὸ δεῦτερο συνέδριο τῆς «Ἐνώσεως» στὴ Γενεὺθ, ὅταν ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς» καὶ οἱ ὁμοῖδεάτες τῆς ἀποχώρησαν ἀπὸ τὸ συνέδριο καὶ δημιούργησαν τὴν αὐτοτελὴ ὀργανῶση «Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ». Τὸ ΙΙ συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ, τὸ 1903, πῆρε ἀπόφασις γιὰ τὴ διάλυσις τῆς «Ἐνώσεως» (βλ. «Ἀποφάσεις καὶ ψηφίσματα τῶν συνεδρίων καὶ τῶν συνδιασκέψεων τοῦ ΚΚΣΕ καὶ τῶν ὀλομελειῶν τῆς ΚΕ», ρωσ. ἐκδ. μέρος Ι, 1954 σελ. 56. — 471.
- ¹⁴³ Τὸ χειρόγραφο τῆς προσούρας «Τὰ καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο δὲν ἔλεγε «δμψεσστβα» = «κοινωνίας», ἀλλὰ «πρ-βα» («προϊζβόντστβα» = «παραγωγῆς»). Στὴν πρώτη ἐκδοσις τῆς προσούρας (1898) ἡ λέξις αὐτὴ διαβάστηκε καὶ τυπώθηκε λαθεμένα : «πραβίτελστβα» («κυβέρνησις»). Στὴ δεύτερη ἐκδοσις (1902), πού τὴν ἔκανε ὁ Λένιν, τὸ κατάφωρο αὐτὸ λάθος διορθώθηκε: ἡ λέξις «πραβίτελστβα» («κυβέρνησις») ἀντικαταστάθηκε μετὰ τὴ λέξις «δμψεσστβα» («κοινωνίας»). Μετὰ τὴ διόρθωσις αὐτὴ τοῦ Λένιν ἡ προσούρα τυπώθηκε τὸ 1905, ἔτσι τυπώθηκε καὶ στὴ συλλογὴ «Μέσα σὲ 12 χρόνια» τὸ 1907. — 472.
- ¹⁴⁴ Βλ. Κ. Μάρξ καὶ Φ. Ἐνγκελς. Ἄπαντα, 2η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 4ος, σελ. 458-459. — 478.
- ¹⁴⁵ Πρόκειται γιὰ τὴν πολιτικὴν, πού ἀκολουθοῦσε ὁ ὑπουργὸς τῶν ἐσωτερικῶν Ν. Π. Ἰγκνάτιεφ (1881-1882) κατὰ τὴν ἐκφραση τοῦ Λένιν, προσπαθοῦσε «νὰ ξεγελάσει» τοὺς φιλελεύθερους καὶ ἐρωτοτροπῶντας μετὰ τὸ δημοκρατισμὸ νὰ κρίνει τὸ πέρασμα τῆς κυβερνήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Γ' στὴν ἀνοιχτὴ ἀντίδραση. Μετὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ συγκαλοῦνταν συσκέψεις «ἀρμόδιων ἀνθρώπων» (προεστῶν τῶν εὐγενῶν, προέδρων τῶν συμβουλίων τῶν ζέμιστβο καὶ ἄλλων) γιὰ νὰ συζητήσουν

τά ζητήματα τῆς μείωσης τῶν πληρωμῶν ἑξαγορᾶς, τῆς ρύθμισης τῶν μετοικήσεων, τῆς μεταρρύθμισης τῆς τοπικῆς διοίκησης· εἶχε σχεδιασθεῖ ἔτισης καί ἡ σύγκληση μιᾶς χωρὶς δικαιώματα σύνταξης 3000 ἀνθρώπων μέ τὴν ὄνομασία «ζέμσκι σομπόρ». Ὅλες αὐτὲς οἱ προσπάθειες σταμάτησαν μέ τὴν παραίτηση τοῦ Ἰγκνάτιεφ· μετὰ ἀρχισε ἡ ἐποχὴ τῆς «ἀποχαλινωμένης, ἀπίστευτα παράλογης καί θηριώδικης ἀντίδρασης» (B. I. Λένιν. Ἄπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 1ος, σελ. 294). — 480.

148 Ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς»—ἡ πρώτη ρωσικὴ μαρξιστικὴ ὁμάδα, ποὺ ἰδρύθηκε ἀπὸ τὸ Γ. Β. Πλεχάνοφ στὴ Γενεύη (Ἑλβετία) τὸ 1883. Ἐκτός ἀπὸ τὸν Πλεχάνοφ στὴν ὁμάδα ἀνῆκαν ὁ Π. Μπ. Ἀξελρόντ, ὁ Λ. Γ. Ντέιτς, ἡ Β. Ι. Ζασούλιτς, ὁ Β. Ν. Ἰγκνάτοφ.

Ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς» ἔκανε μεγάλη δουλιὰ γιὰ τὴ διάδοση τοῦ μαρξισμοῦ στὴ Ρωσία. Ἡ ὁμάδα μετέφραζε στὴ ρωσικὴ γλῶσσα, ἐξέδιδε στὸ ἐξωτερικὸ καί κυκλοφοροῦσε στὴ Ρωσία τὰ ἔργα τῶν θεμελιωτῶν τοῦ μαρξισμοῦ. : «Μανιφέστο τοῦ Κομμουνιστικοῦ κόμματος» τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἐνγκελς, «Μισθωτῆ ἔργασία καί κεφάλαιο» τοῦ Μάρξ, «Ἡ ἐξέλιξη τοῦ σοσιαλισμοῦ ἀπὸ τὴν οὐτοπία στὴν ἐπιστήμη» τοῦ Ἐνγκελς καί ἄλλα. Ὁ Πλεχάνοφ καί ἡ ὁμάδα του ἔδωσαν σοβαρὸ κτύπημα στὸ ναροντικισμὸ. Τὰ δύο σχέδια προγράμματος τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν, ποὺ γράφτηκαν ἀπὸ τὸν Πλεχάνοφ τὸ 1883 καί τὸ 1885 καί ἐκδόθηκαν ἀπὸ τὴν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς», ἦταν ἓνα σοβαρὸ βῆμα γιὰ τὴν προετοιμασία καί τὴ δημιουργία σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος στὴ Ρωσία. Μεγάλο ρόλο στὴ διάδοση τῶν μαρξιστικῶν ἀντιλήψεων ἔπαιξαν οἱ ἐργασίες τοῦ Πλεχάνοφ «Ὁ σοσιαλισμὸς καί ἡ πολιτικὴ πάλη» (1883). «Οἱ διαφωνίες μας» (1885), «Γύρω στὸ ζήτημα τῆς ἐξέλιξης τῆς μονιστικῆς ἀντίληψης στὴν ἱστορία» (1895). Ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς» ἔκανε καί σοβαρά λάθη: διατηροῦσε ὑπολείμματα ναροντικιστικῶν ἀπόψεων, ὑποτιμοῦσε τὴν ἐπαναστατικὴτητα τῆς ἀγροτιᾶς, ὑπεριτιμοῦσε τὸ ρόλο τῆς φιλελεύθερης ἀστικῆς τάξης. Τὰ λάθη αὐτὰ ἀποτέλεσαν τὸ ἐμβρυο τῶν μελλοντικῶν μενσεβίκικων ἀπόψεων τοῦ Πλεχάνοφ καί τῶν ἄλλων μελῶν τῆς ὁμάδας. Ἡ δράση τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς», ἔπαιξε μεγάλο ρόλο στὴ διαμόρφωση τῆς ἐπαναστατικῆς αὐτοσυνείδησης τῆς ρωσικῆς ἐργατικῆς τάξης, ἀν καί δέν ἦταν πραχτικὰ συνδεμένη μέ τὸ ἐργατικὸ κίνημα. Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔλεγε, ὅτι ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς» «μόνο θεωρητικὰ θεμελιώσε τὴ σοσιαλδημοκρατία καί ἔκανε τὸ πρῶτο βῆμα πρὸς τὸ ἐργατικὸ κίνημα» (Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 20ός, σελ. 255). Ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς», ἀποκατέστησε σύνδεση μέ τὸ διεθνὲς ἐργατικὸ κίνημα καί, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸ πρῶτο συνέδριο τῆς II Διεθνοῦς τὸ 1889 (Παρίσι), ἀντιπροσώπευε τὴ ρωσικὴ σοσιαλδημοκρατία σ' ὅλα τὰ συνέδρια τῆς Διεθνοῦς.

Στὸ δεῦτερο συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ, τὸν Αὐγουστο τοῦ 1903, ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς» δήλωσε ὅτι αὐτοδιαλύεται. — 483.

147 Ὁ Λένιν ἔχει ὑπόψη του τίς συλλογὲς ἀρθρῶν «Ἵλικά γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ κοινωνικο-επαναστατικοῦ κινήματος τῆς Ρωσίας», ποὺ ἐκδίδονταν στὰ χρόνια 1893-1896 στὴ Γενεύη ἀπὸ τὴν «Ὁμάδα τῶν παλιῶν

ναροντοβόλτσι» (Π. Α. Λαβρόφ, Ν. Σ. Ρουσάνοφ καὶ ἄλλους). Βγήκαν συνολικά τέσσερις τόμοι τῶν «Υλικῶν» σέ πέντε τεύχη ἐνῶ σχεδιαζόταν νά βγοῦν δέκα ἐπτά. — 484.

- 148 *Μπλανκισμός*—ρεῦμα μέσα στό γαλλικό σοσιαλιστικό κίνημα· ἐπικεφαλῆς του ἦταν ὁ διάσημος ἐπαναστάτης καὶ ἐπιφανῆς ἐκπρόσωπος τοῦ γαλλικοῦ οὐτοπικοῦ κομμουνισμοῦ Λουί·Ὀγκύστ Μπλανκί (1805-1881).

Οἱ μπλανκιστές ἀρνοῦνταν τήν ταξική πάλη, περίμεναν «τήν ἀπαλλαγὴ τῆς ἀνθρωπότητας ἀπό τῆ μισθωτῆ σκλαβιά ὄχι μέ τήν ταξική πάλη τοῦ προλεταριάτου, ἀλλά μέ τῆ συνωμοσία μιᾶς μικρῆς μειοψηφίας διανοουμένων» (Β. Ι. Λένιν. Ἔπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 10ος, σελ. 360). Ὑποκαθιστώντας τῆ δράση τοῦ ἐπαναστατικοῦ κόμματος μέ τίς ἐνέργειες μιᾶς μυστικῆς ομάδας συνωμοστῶν, οἱ μπλανκιστές δέν ἐπαιρναν ὑπόψη τῆ συγκεκριμένη κατάσταση, πού χρειάζεται γιά τῆ νίκη τῆς ἐξέγερσης καὶ περιφρονοῦσαν τῆ σύνδεση μέ τίς μάξες. — 485.

- 149 Τό ἄρθρο «*Μαργαριτάρια τῆς σχεδιομανίας τῶν ναρόντικων*» γράφτηκε ἀπό τόν Λένιν στήν ἐξορία, στή Σιβηρία, στά τέλη τοῦ 1897 γιά τό περιοδικό «Νόβογε Σλόβο»· ὁ Λένιν τότε δέν ἤξερε ἀκόμα ὅτι τό περιοδικό τό εἶχε κλείσει ἡ τσαρική κυβέρνησις τό Δεκέμβριον τοῦ 1897.

Τό 1898 ὁ Λένιν ἐβαλε τό ἄρθρο στή συλλογή «Ὀικονομικές μελέτες καὶ ἄρθρα». — 497.

- 150 «*Μαθητές*» εἶναι οἱ ὁπαδοί τοῦ Μάρξ καὶ τοῦ Ἐνγκελς. Ὁ ὁρος αὐτός χρησιμοποιοῦνταν στή δεκαετία 1890-1900 σάν νόμιμη ὀνομασία τῶν μαρξιστῶν. — 500.

- 151 Πρόκειται γιά τήν ἱστορικο-ἠθική σχολή τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, πού ἐμφανίστηκε στά 1870-1880 στή Γερμανία· ἡ σχολή αὐτή ἔδινε μεγάλη σημασία στίς ἠθικές ἀρχές τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς. Ἐκπρόσωποι τῆς ἦταν ὁ Γ. Σμόλλερ, ὁ Α. Μπρεντάνο καὶ ἄλλοι ἀπό καθέδρας σοσιαλιστές. — 505.

- 152 Βλ. Κ. Μάρξ καὶ Φ. Ἐνγκελς. Ἔπαντα, 2η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 2ος, σελ. 489. — 508.

- 153 Ἡ ἐκφραση «*παίρνω διαστάσεις ἡράκλειων στηλῶν*» σημαίνει φθάνω στά ἐσχάτα ὄρια, λέγω πολύ μεγάλες ὑπερβολές. Οἱ ἡράκλειες στηλές, σύμφωνα μέ τήν ἀρχαία ἐλληνική μυθολογία, εἶχαν ἀνεγερθεῖ ἀπό τόν Ἡρακλῆ, καί, κατά τήν ἀντίληψη τῶν ἀρχαίων ἐλλήνων, ἀποτελοῦσαν τήν ἄκρη τοῦ κόσμου πέρα ἀπό τήν ὁποία δέν ὑπῆρχε δρόμος. — 512.

- 154 *Κορομποτσκα*—πρόσωπο τοῦ ἔργου τοῦ Ν. Β. Γκόγκολ «Νεκρές ψυχές» (1842), μικρὴ γαιοχτήτρια, τσιγκούνα, σχολαστική καὶ κουτῆ, «ξεροκέφαλη», ὅπως ἔλεγε ὁ Γκόγκολ. Τό ὄνομα τῆς Κορομποτσκας ἔγινε προσηγορικό, πού δείχνει τήν ψλικάτζίδικη τσιγκουνιά καὶ χοντροκεφαλιά. — 515.

- ¹⁵⁵ Πρόκειται για τήν περίοδο τῆς δράσεως τοῦ Α. Α. Ἀραξέγεφ, τοῦ πανίσχυρου εὐνοοῦμενου τοῦ Παύλου τοῦ Α' καί τοῦ Ἀλέξανδρου τοῦ Α' μέ τό ὄνομα τοῦ Ἀραξέγεφ συνδέεται ὀλόκληρη ἐποχή ἀπειριόριστου ἀστυνομικοῦ δεσποτισμοῦ καί αὐθαιρεσιῶν τῆς βάνουσης στρατοκρατίας («ἀραξεγεβστισιν»). Χαρακτηριστικό γνώρισμα τοῦ καθεστώτος αὐτοῦ ἦταν τά σκληρά μέτρα ἐναντία στό ἐπαναστατικό κίνημα τῶν καταπιεζόμενων μαζῶν καί ἐναντία σέ κάθε ἐλευθερία σκέψεως.
- Ἄραξέγεφ ἔγινε διάσημος κυρίως μέ τήν ὀργάνωση στρατιωτικῶν συνοικισμῶν, πού εἶχαν σκοπό νά ἐλαττώσουν τά ἐξόδα συντήρησης τοῦ στρατοῦ· ὁ πληθυσμός τῶν συνοικισμῶν αὐτῶν ὀφείλε, ἐκτός ἀπό τήν ἐκπλήρωση τῶν στρατιωτικῶν ὑποχρεώσεων, νά ἀσχολεῖται μέ τή γεωργία καί νά συντηρεῖται ὁ μόνος του. Στούς στρατιωτικούς συνοικισμούς κυριαρχοῦσε ἀπίστευτη σκληρότητα, πειθαρχία τοῦ βούρδουλα καί σχολαστικοί κανονισμοί ζωῆς. — 519.
- ¹⁵⁶ *Μερκαντιλισμός* — σύστημα οἰκονομικῶν ἀπόψεων καί οἰκονομική πολιτική πολλῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν τό XV—XVIII αἶωνα, πού ὑποβοήθησε τή συσσώρευση κεφαλαίων καί τήν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου. Οἱ ὀπαδοί τοῦ μερκαντιλισμοῦ ταῦτιζαν τόν πλοῦτο τοῦ ἔθνους μέ τό χρῆμα καί θεωροῦσαν ὅτι ὁ κοινωνικός πλοῦτος περικλείνεται ἀποκλειστικά στό χρῆμα μέ τή μορφή τῶν πολυτίμων μετάλλων. Τά κράτη, πού ἀκολουθοῦσαν τό μερκαντιλικό σύστημα, προσπαθοῦσαν νά πετύχουν μιά τέτια ρύθμιση τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου, πού θά ἐξασφάλιζε ὑπεροχή στίς ἐξαγωγές ἐμπορευμάτων ὑπέναντι στίς εἰσαγωγές. Γιά τό σκοπό αὐτό ἐφαρμοζόταν πολιτική προστασίας τῆς ντόπιας βιομηχανίας, πού συνίστατο στή ρύθμιση τῶν εἰσαγωγῶν ξένων ἐμπορευμάτων μέ τήν ἐπιβολή τελωνειακῶν δασμῶν, τήν παροχή ἐπιχορηγήσεων στίς μανουφакτοῦρες κτλ. Ἡ οἰκονομική πολιτική τοῦ μερκαντιλισμοῦ συντέλεσε στό δυνάμωμα τῆς ἐκμετάλλευσης τῶν ἐργαζομένων. — 520.
- ¹⁵⁷ Ἐτσι χαρακτηρίζε ὁ Π. Μπ. Στρούβε τό σχέδιο τοῦ Γκούρεφ, μέλους τῆς ἐπιστημονικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ ὑπουργείου Οἰκονομικῶν, στό ἄρθρο του «Τά τρέχοντα προβλήματα τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς, πού δημοσιεύτηκε μέ τήν ὑπογραφή Π. Μπ. (βλ. «Νόβογε Σλόβο», 1897 τεύχος 7, Ἀπρίλης, σελ. 238). — 520.
- ¹⁵⁸ Ὁ μέγας ρῶσος οὐτοπιστής εἶναι ὁ Ν. Γ. Τσερνισέβσκι. — 522.
- ¹⁵⁹ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἐκδ. τόμ. III, 1955, σελ. 803. — 522.
- ¹⁶⁰ «Σέβερ» («Βορᾶς») — ἐβδομαδιαῖο φιλολογικό-λογοτεχνικό περιοδικό ἔβγαине στήν Περτρούπολη ἀπό τό 1888 ὡς τό 1914. — 523.
- ¹⁶¹ Ἡ νύφη τῆς κωμωδίας τοῦ Γκόγκολ—πρόκειται γιά τήν Ἀγάπη Τιχόνοβνα, πρόσωπο τῆς κωμωδίας τοῦ Γκόγκολ «Παντρολογήματα» (1833). — 527.
- ¹⁶² Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς. «Μανιφέστο τοῦ Κομμουνιστικοῦ κόμματος» (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς. Ἄπαντα, 2η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 4ος,

- σελ. 428). Παρακάτω ο Λένιν παραθέτει την περικοπή αυτού του μέρους πιο λεπτομερειακά (βλ. τρίτη ύποσημείωση στη σελ. 486 αυτού του τόμου). — 528.
- ¹⁸³ 'Ο Λένιν αναφέρεται εδώ στη σελ. 39 του περιοδικού «Νόβογε Σλόβο», τεύχος 9, 'Ιούνης 1897, όπου υπάρχει το αναφερόμενο σημείο του άρθρου του «Χαρακτηρισμός του οικονομικού ρωμαντισμού» βλ. σε αυτό τον τόμο, σελ. 235). — 529.
- ¹⁸⁴ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. εκδ., τόμ. I, 1955, σελ. 508-509. — 529.
- ¹⁸⁵ Βλ. Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. 'Απαντα, 2η ρωσ. εκδ., τόμ. 2, σελ. 483-484. — 529.
- ¹⁸⁶ Βλ. Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. 'Απαντα, 2η ρωσ. εκδ., τόμ. 8, σελ. 207-208. — 529.
- ¹⁸⁷ «'Οτέσεστβενιγε Ζαπίσκι» («Χρονικά της Πατρίδας») — φιλολογικο-πολιτικό περιοδικό· άρχισε να εκδίδεται στην Πετρούπολη τό 1820· από τό 1839 έγινε τό καλύτερο και προοδευτικότερο περιοδικό εκείνου του καιρού. Συνεργάτες του περιοδικού ήταν ο Β. Γ. Μπελίνσκι, ο Α. Ι. Χέρτσεν, ο Τ. Ν. Γκρανόβσκι, ο Ν. Π. 'Ογκαριόφ και άλλοι. Από τό 1846, μετά την άποχώρηση του Μπελίνσκι από τή σύνταξη, τό «'Οτέσεστβενιγε Ζαπίσκι» άρχισε να χάνει τή σημασία του. Από τό 1868, όταν τό περιοδικό πέρασε στά χέρια των Ν. Α. Νεκράσοφ και Μ. Ε. Σαλιτικόφ-Στσεντριν, άρχισε μιά περίοδος νέας άνθισης του· στην περίοδο αυτή τό «'Οτέσεστβενιγε Ζαπίσκι» συγκέντρωσε γύρω του τήν επαναστατική-δημοκρατική διάνοηση. Μετά τό θάνατο του Νεκράσοφ (1877) κυριάρχησε στό περιοδικό ή έπιροή των ναρόντικων.
- Τό περιοδικό καταδιώχτηκε επανειλημμένα από τή λογοκρισία και τόν 'Απρίλη του 1884 κλείστηκε από τήν τσαρική κυβέρνηση. — 536.
- ¹⁸⁸ Στο 'Αρχείο του 'Ινστιτούτου μαρξισμού-λενινισμού της ΚΕ του ΚΚΣΕ υπάρχει περίληψη του βιβλίου του Σκάλντιν «Στίς άπόμερες έπαρχίες και στην πρωτεύουσα», καμωμένη από τόν Κ. Μάρξ (βλ. 'Αρχείο του Μάρξ και του Ένγκελς, ρωσ. εκδ., τόμ. XI, 1948, σελ. 119-138) και ένα αντίτυπο αυτού του βιβλίου της έκδοσης του 1870 μέ παρατηρήσεις και υπογραμμίσεις του Μάρξ. 'Η σύγκριση της περίληψης του Μάρξ μέ τήν έργασία του Λένιν «Ποιά κληρονομιά άπαρνούμαστε;» μās δείχνει ότι οι γνώμες του Μάρξ και του Λένιν όσον άφορā τό έμπράγματο ύλικό και τά συμπεράσματα του συγγραφέα του βιβλίου συμπίπτουν. — 536.
- ¹⁸⁹ 'Η «άγροτική μεταρρύθμιση», πού κατάργησε τή δουλοπαροικία στη Ρωσία, έγινε από τήν τσαρική κυβέρνηση τό 1861 πρός τό συμφέρον των φεουδαρχών-τσιφλικάδων. 'Η ανάγκη της μεταρρύθμισης υπαγορεύτηκε άπ' όλη τήν πορεία της οικονομικής ανάπτυξης της χώρας και από τήν άνοδο του μαζικού άγροτικού κινήματος ένάντια στη δουλοπαροικιακή έκμετάλλευση. 'Ός πρός τή μορφή της ή «άγροτική μεταρρύθμιση» ήταν φεουδαρχική μεταρρύθμιση. 'Όστόσο, ή δύ-

ναμη της οικονομικής ανάπτυξης, πού τράβηξε τή Ρωσία στο δρόμο του καπιταλισμού, έδωσε στη φεουδαρχική μορφή αστικό περιεχόμενο και «τό περιεχόμενο αυτό εκδηλωνόταν τόσο έντονοτερα, όσο λιγότερο περικόπτονταν τά χωράφια τών άγροτών, όσο πιο πλήρης ήταν ό χωρισμός τους από τά τσιφλικάδικα χωράφια, όσο πιο χαμηλό ήταν τό χαράτσι πού έπρεπε νά πληρώσουν οι άγρότες στους τσιφλικάδες» (B. I. Λένιν. Άπαντα, 4η ρωσ. έκδ., τόμος 17ος, σελ. 95). 'Η «άγροτική μεταρύθμιση» ήταν ένα βήμα πρός τή μετατροπή της Ρωσίας σέ αστική μοναρχία. Στίς 19 του Φλεβάρη 1861 ό 'Αλέξανδρος ό Β' ύπόγραψε τή Διακήρυξη και τά «Διατάγματα» γιά τούς άγρότες, πού απαλλάσσονταν από τή δουλοπαροικιακή εξάρτηση. Συνολικά «άπελευθερώθηκαν» 22 500 000 δουλοπάροικοι. 'Ωστόσο ή τσιφλικάδικη γαιοκτησία διατηρήθηκε. Οι γαίες τών άγροτών κηρύσσονταν ιδιοκτησία του τσιφλικά. 'Ο άγρότης μπορούσε νά αποχτήσει κληρο μόνο σύμφωνα μέ τό μέγεθος πού καθόριζε ό νόμος (και μάλιστα μέ τή συγκατάθεση του τσιφλικά) και μέ έξαγορά. 'Η έξαγορά πληρωνόταν από τούς άγρότες στην τσαρική κυβέρνηση, πού πλήρωσε τό καθορισμένο ποσό στους τσιφλικάδες. Σύμφωνα μέ κατά προσέγγιση ύπολογισμούς οι ευγενείς κατείχαν, ύστερα από τή μεταρύθμιση, 71 500 000 ντεσιατινές γής, και οι άγρότες — 33 700 000 ντεσιατινές. Χάρη στη μεταρύθμιση οι τσιφλικάδες πήραν γιά τόν εαυτό τους τό 1/5 και σέ μερικές περιπτώσεις άκόμα και τά 2/5 της γής τών άγροτών. 'Η μεταρύθμιση δέν κατάργησε, άπλως ύπονόμεισε τό παλιό σύστημα οικονομίας, πού στηριζόταν στην άγγαρεία. Στά χέρια τών τσιφλικάδων έμειναν τά καλύτερα κομμάτια τών άγροτικών κληρών (τά «ότρέζκι», τά δάση, τά λειβάδια, οι ποτίστρες, οι βοσκότοποι και άλλα) και χωρίς αυτά οι άγρότες δέν μπορούσαν νά διατηρήσουν ανεξάρτητο νοικοκυριό. 'Ωσπου νά γίνουν τά συμβόλαια έξαγοράς οι άγρότες θεωρούνταν «προσωρινά ύπόχρεοι» και ήταν ύποχρεωμένοι νά δίνουν στον τσιφλικά δασίματα και νά εκτελούν άγγαρείες.

Οι ρώσοι έπαναστάτες δημοκράτες μέ έπικεφαλής τόν Ν. Γ. Τσερνισέβσκι επέκριναν τήν «άγροτική μεταρύθμιση» γιά τό δουλοπαροικιακό της χαρακτήρα. 'Ο Β. I. Λένιν ονόμασε τήν «άγροτική μεταρύθμιση» του 1861 πρώτο μαζικό εκβιασμό σέ βάρος της άγροτιάς πρός όφελος του καπιταλισμού πού γεννιόταν στην γεωργία, τσιφλικάδικη «έκκαθάριση του εδάφους» γιά τόν καπιταλισμό.

Γιά τή μεταρύθμιση του 1861 βλ. τό άρθρο του Φ. Ένγκελς «'Ο σοσιαλισμός στη Γερμανία» (Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. Άπαντα, ρωσ. έκδ., τόμ. XVI, μέρος II, 1936, σελ. 252-254) και τίς εργασίες του Β. I. Λένιν «Πενήντα χρόνια από τήν κατάργηση της δουλοπαροικίας», «'Απ' άφορμή μιá επέτειο», «'Η άγροτική μεταρύθμιση και ή άγροτική προλεταριακή έπανάσταση» (Άπαντα, 4η ρωσ. έκδ., τόμ. 17ος, σελ. 64-67, 84-101). — 537.

¹⁷⁰ 'Ο Ένγκελς χαρακτήρισε τόν Σκάλντιν μετριοπαθή συντηρητικό στο άρθρο του «Soziales aus Russland» («Οι κοινωνικές σχέσεις στην Ρωσία») (βλ. Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. Άπαντα, ρωσ. έκδ., τόμ. XV, 1933, σελ. 261). — 549.

¹⁷¹ 'Ο Λένιν, μιλώντας γιά τήν ιδεολογική «κληρονομιά» της δεκαετίας 1860-1870, ήταν άναγκασμένος εξαιτίας της λογοκρισίας νά αναφέ-

- ρεται στον Σκάλντιν. Στην πραγματικότητα όμως κύριο εκπρόσωπο της «κληρονομιάς» αυτής ο Λένιν θεωρούσε τον Ν. Γ. Τσερνισέβσκι. Σ' ένα γράμμα, που έστειλε από τη Σιβηρία, εξόριστος, στις 26 του Γενάρη 1899 στον Α. Ν. Πότερσοφ, ο Λένιν έγραφε «... εγώ πουθενά δέν προτείνω νά δεχτομμε άκριβώς τήν κληρονομιά του Σκάλντιν. Ότι πρέπει νά δεχτομμε τήν κληρονομιά από άλλους άνθρωπους, αυτό είναι άναμφισβήτητο. Νομίζω ότι για τήν υπερασπίσή μου (άπό τις πιθανές επιθέσεις των αντίπαλων) θά χρησιμεύσει ή σημείωση στή σελ. 237 (σελ. 503 τούτου του τόμου. Σύντ.), όπου είχα υπόψη μου ίσα-ίσα τόν Τσερνισέβσκι και αιτιολογούσα γιατί δέν ένδεικνυται νά τόν πάρουμε για παραλληλισμό» (Άπαντα, 4η ρωσ. έκδ., τόμ 34ος, σελ. 8). — 549.
- ¹⁷² *Ζευλεντέλτσεσκαγια Γκαζέτα* («Άγροτική Έφημερίδα») — όργανο του ύπουργείου Δημοσίων κτημάτων (άπό τό 1894 όργανο του ύπουργείου Δημοσίων κτημάτων και Γεωργίας) έβγαине στην Πετρούπολη άπό τό 1834 ως τό 1917. — 555.
- ¹⁷³ «*Βέστνικ Έβρόπι*» («Άγγελιαφόρος της Εύρώπης») — μηνιάτικο ιστορικό-πολιτικό και λογοτεχνικό περιοδικό με άστική-φιλελεύθερη κατεύθυνση: έβγαине στην Πετρούπολη άπό τό 1866 ως τό 1918. Στο περιοδικό δημοσιεύονταν άρθρα ενάντια στους έπαναστάτες μαρξιστές. Διευθυντής και έκδότης του περιοδικού ως τό 1908 ήταν ό Μ. Μ. Στασιουλέβιτς. — 560.
- ¹⁷⁴ Ό Λένιν έχει υπόψη τόν Σκάλντιν και ή φράση που παραθέτει, είναι παρμένη άπό τό βιβλίο του τελευταίου (βλ. Σκάλντιν. «Στίς άπόμερες έπαρχίες και στην πρωτεύουσα». Πετρούπολη, ρωσ. έκδ., 1870, σελ. 285). — 564.
- ¹⁷⁵ Βλ. Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. Άπαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 2ος, σελ. 90. — 570.
- ¹⁷⁶ Πρόκειται για τό άρθρο του Γ. Β. Πλεχάνοφ «Η ύλιστική αντίληψη της Ιστορίας», που δημοσιεύτηκε τό 1897 με τήν ύπογραφή Ν. Κάμενσκι στο τεύχος 12 (Σεπτέμβρης) του περιοδικού «Νόβογε Σλόβο» (βλ. Γ. Β. Πλεχάνοφ. «Διαλεχτά φιλοσοφικά έργα» σέ πέντε τόμους ρωσ. έκδ., τόμ. II, 1956, σελ. 236-266). — 577.
- ¹⁷⁷ «*Schmollers Jahrbuch*» («Έπετηρίδα του Σμόλλερ»), ό πλήρης τίτλος είναι «*Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich*» («Έπετηρίδα της Νομοθεσίας, της Διοίκησης και της Έθνικής Οικονομίας της Γερμανικής Αυτοκρατορίας») — περιοδικό πολιτικής οίκονομίας: τό έβγαζαν άπό τό 1877 οι γερμανοί άστοί οίκονομολόγοι και εκπρόσωποι του άπό καθέδρας σοσιαλισμού Φ. Χόλτσεντορφ και Λ. Μπρεντάνο, και άπό τό 1881 και μετά τό εξέδιδε ό Γ. Σμόλλερ. — 577.
- ¹⁷⁸ «*Νεντέλια*» («Έβδομάδα») — φιλελεύθερη-ναροντικιστική πολιτική και λογοτεχνική έφημερίδα: έβγαине στην Πετρούπολη άπό τό 1866 ως τό 1901. Η έφημερίδα άντιτασσόταν στην πάλη κατά της άπολυ-

ταρχίας, προπαγάνδιζε τή λεγόμενη θεωρία τών «μικρών Έργων», δηλ. καλοῦσε τή διανόηση νά παραιτηθεῖ ἀπό τήν ἐπαναστατική πάλη καί νά ἀσχοληθεῖ μέ τόν «ἐκπολιτισμό». — 578.

- ¹⁷⁹ Τό «Σχέδιο προλόγου στή δεύτερη ἐκδοση τῆς μπερσοῦρας "Τά καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν"» γράφτηκε ἀπό τόν Λένιν τό 1902, ὄχι ἀργότερα ἀπό τόν Αὐγουστο· οἱ βασικές θέσεις του ἀναπτύχθηκαν ἀπό τόν Β. Ι. Λένιν στόν πρόλογο (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 463-468). — 585.
-

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ
ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΚΑΙ ΠΗΓΩΝ
ΠΟΥ ΑΝΑΦΕΡΕΙ Ἡ ΠΑΡΑΘΕΤΕΙ
ΠΕΡΙΚΟΠΕΣ ΤΟΥΣ Ο Β. Ι. ΛΕΝΙΝ

Αίτημα μέ τή γενική συγκατάθεση τῶν ἐργατῶν. — «Ρούσκιγε Βέντομοστι», Μόσχα, 1886, ἀρ. φύλλου 144, 29 τοῦ Μάη, σελ. 3, στό ἄρθρο: *Οἱ ταραχές τῶν ἐργατῶν τῆς Ἑταιρείας τοῦ ὑφαντουργείου Νικόλασκ.* — 22, 28, 32-33, 37, 62-63, 281.

B. B.—βλ. [Βοροντσόφ, Β. Π.]

«Βέστνικ Ἐβρόπι». Πετρούπολη. — 559, 574.

— 1897, τεῦχος 1, σελ. 119-187· τεῦχος 2, σελ. 567-639· τεῦχος 3, σελ. 5-74. — 567-568.

«Βέστνικ Φιάνσοφ, Προμίσλενοστι ἰ Τοργκόβλι». Πετρούπολη, 1897, Τεῦχος 26, σελ. 850-853—284, 289-291, 292-293, 294, 312-313, 317-318, 326.

Βίττε, Σ. Γ. [Ἐγκύκλιος τοῦ ὑπουργοῦ Οἰκονομικῶν πρός τοὺς ἐπιθεωρητές ἐργασίας]. — «Λετούτσι Λιστόκ "Γκρούπι ναροντοβόλτσεφ"», [Πετρούπολη], 1895, τεῦχος 4, 9 τοῦ Δεκέμβρη, σελ. I—II, στό μέρος: «Παραρτήματα» «Ρούσκιγε Βέντομοστι», Μόσχα, 1896, ἀρ. φύλλου 112, 24 τοῦ Ἀπρίλη, σελ. 1. «Ρούσκογε Σλόβο», Μόσχα, 1896, ἀρ. φύλλου 107, 22 τοῦ Ἀπρίλη, σελ. 3. — 112, 114, 118-119, 120-122, 279.

Βόλγκιν, Α.—βλ. [Πλεχάνοφ, Γκ. Β.]

[*Βοροντσόφ, Β. Π.*] *B. B.* *Δοκίμια γιά τή βιοτεχνική παραγωγή τῆς Ρωσίας.* Πετρούπολη, 1886, III, 233 σελ.—424-425.

— *Ὁ γερμανικός σοδιαλδημοκρατισμός καί ὁ ρωσικός ἀστισμός.* (II. Στρούβε. Κριτικές παρατηρήσεις σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης τῆς Ρωσίας). — «Νεντέλια», Πετρούπολη, 1894, ἀρ. φύλλου 47, 20 τοῦ Νοέμβρη, σελ. 1504-1508· ἀρ. φύλλου 48, 27 τοῦ Νοέμβρη, σελ. 1543-1547· ἀρ. φύλλου 49, 4 τοῦ Δεκέμβρη, σελ. 1587-1593. — 575-581.

— *Οἱ κατευθύνσεις μας.* Πετρούπολη, 1893, VI, 215 σελ. — 245, 559.

- *Τά προοδευτικά ρεύματα στό ἀγροτικό νοικοκυριό.* Πετρούπολη, 1892., VI, 261, σελ. — 372-373.

Γιά τήν διάρκεια καί τήν κατανομή τοῦ χρόνου ἐργασίας στίς βιομηχανικές ἐπιχειρήσεις [2 τοῦ Ἰοῦνη 1897.] — «Συλλογή νόμων καί διαταγμάτων

τῆς κυβερνήσεως, ἔκδ. τῆς διευθύνουσας Συγκλήτου» Πετρούπολη, 1897, τεύχος 62, 13 τοῦ Ἰουνῆ, ἄρθρο 778, σελ. 2135-2139. — 279-315, 317, 318, 320-321, 322, 323-326, 327-328, 484.

Γιὰ τὴν ἀναδιοργάνωση τῆς ἐπιθεώρησης ἐργασίας καὶ τῶν ὑπηρεσιῶν «τῶν μηχανικῶν καὶ κερμασιῶν καὶ τὴν ἐπέκταση τῆς ἰσχύος τῶν διατάξεων ἐλέγχου πᾶνω στὶς ἐπιχειρήσεις τῆς ἐξορυκτικῆς βιομηχανίας καὶ τῶν ἀμοιβαίων σχέσεων ἐργοστασιαρχῶν καὶ ἐργατῶν [14 τοῦ τοῦ Μάρτη 1894]. — «Συλλογὴ νόμων καὶ διαταγμάτων τῆς κυβερνήσεως, ἔκδ. τῆς διευθύνουσας Συγκλήτου», Πετρούπολη, 1894, τεύχος 45, 31 τοῦ Μάρτη, ἄρθρο 358, σελ. 971-980. — 58.

Γιὰ τὴν ἐναρξη τῆς ἰσχύος τῶν διατάξεων ἐλέγχου σχετικὰ μὲ τὴν καλὴν ὀργάνωση καὶ τὴν τάξη στὰ ἐργοστάσια καὶ στὶς βιοτεχνικὲς ἐπιχειρήσεις ἐξορυκτικῆς βιομηχανίας πού ἀνήκουν σὲ ἰδιῶτες, καθὼς καὶ γιὰ τὴ μίσθωση ἐργατῶν σ' αὐτὰ [9 τοῦ Μάρτη 1892]. — «Συλλογὴ νόμων καὶ διαταγμάτων τῆς κυβερνήσεως, ἔκδ. τῆς διευθύνουσας Συγκλήτου», Πετρούπολη, 1892, τεύχος 114, 15 τοῦ Ὀκτώβρη, ἄρθρο 1099, σελ. 2756. — 58.

Γιὰ τὴν ἐπέκταση στὰ κυβερνεῖα τοῦ Πολωνικοῦ Βασιλείου τοῦ νόμου σχετικὰ μὲ τὴ μίσθωση ἐργατῶν στὶς φάμπρικες, στὰ ἐργοστάσια καὶ στὶς μανουφρακτοῦρες καὶ τὸν ἔλεγχο τῶν βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων. [11 τοῦ Ἰουνῆ 1891]. — «Συλλογὴ νόμων καὶ διαταγμάτων τῆς κυβερνήσεως, ἔκδ. τῆς διευθύνουσας Συγκλήτου», Πετρούπολη, 1891, τεύχος 75, 23 τοῦ Ἰούλη, ἄρθρο 799, σελ. 1911-1913. — 59.

Γιὰ τὴν ἐπέκταση σὲ ὀρισμένα κυβερνεῖα τῶν διατάξεων σχετικὰ μὲ τὸν ἔλεγχο τῶν βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ τὶς ἀμοιβαῖες σχέσεις ἐπιχειρηματιῶν καὶ ἐργατῶν καθὼς καὶ σχετικὰ μὲ τὴν ἔκδοση ἐνός νέου κανονισμοῦ τῆς ἐπιθεώρησης ἐργασίας. [2 τοῦ Ἰουνῆ 1897]. — «Συλλογὴ νόμων καὶ διαταγμάτων τῆς κυβερνήσεως, ἔκδ. τῆς διευθύνουσας Συγκλήτου», Πετρούπολη, 1897, τεύχος 63, 17 τοῦ Ἰουνῆ, ἄρθρο 792, σελ. 2190-2194. — 307.

Γιὰ τὴν ἐπέκταση στὸ νομὸ Ἐγκόρεβσκ τοῦ κυβερνεῖου Ριαζάν τῶν διαταγμάτων πού ἐρμηνεύονται στὸν κώδικα περὶ βιομηχανίας σχετικὰ μὲ τὸν ἔλεγχο τῶν βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ τὶς ἀμοιβαῖες σχέσεις ἐργοστασιαρχῶν καὶ ἐργατῶν [30 τοῦ Ἰούλη 1893]. — Συλλογὴ νόμων καὶ διαταγμάτων τῆς κυβερνήσεως, ἔκδ. τῆς διευθύνουσας Συγκλήτου», Πετρούπολη, 1893, τεύχος 130, 31 τοῦ Αὐγούστου, ἄρθρο 1064, σελ. 2983. — 59.

Γιὰ τὸν ἔλεγχο σχετικὰ μὲ τὴν καλὴν ὀργάνωση καὶ τὴν τάξη στὰ ἐργοστάσια καὶ τὶς βιοτεχνικὲς ἐπιχειρήσεις ἐξορυκτικῆς βιομηχανίας πού ἀνήκουν σὲ ἰδιῶτες, καθὼς καὶ γιὰ τὴ μίσθωση ἐργατῶν σ' αὐτὰ [9 τοῦ Μάρτη 1892]. — «Συλλογὴ νόμων καὶ διαταγμάτων τῆς κυβερνήσεως, ἔκδ. τῆς διευθύνουσας Συγκλήτου», Πετρούπολη, 1892, τεύχος 40, 24 τοῦ Ἀπριλίη, ἄρθρο 410, σελ. 757-763, — 58.

Γιουζακόφ, Σ. Ν. Ἀπὸ τὰ χρονικά τῆς σύγχρονης ἐποχῆς. Ἡ γυναῖκα καὶ

- ή εκπαίδευση. — «Ρούσκογε Μπογκάτσβο», Πετρούπολη, 1895, τεύχος 5, σελ. 171-197. — 499.
- *Ἡμερολόγιο ἑνὸς δημοσιογράφου*. Ἐπὶ ἀφορμὴ τῆς τελευταίας φήμης γιὰ τὴ μέση ἐκπαίδευση. — Τὰ καθήκοντα καὶ τὰ συστήματα τῆς ἀνώτερης ἐκπαίδευσης. — Τὸ πανεπιστημιακὸ ζήτημα στὸ ρωσικὸ τύπο. — Οἱ προαγωγικὲς ἐξετάσεις. Τὰ ἐγχειρίδια γυμνασίου. — Γιὰ τὰ ἐγχειρίδια γυμνασίου. — Γιὰ τὰ ἐγχειρίδια γυμνασίου. Ἱστορία. Συμπεράσματα. — «Ρούσκογε Μπογκάτσβο», Πετρούπολη, 1896, τεύχος 6, σελ. 19-42· τεύχος 7, σελ. 24-53· 1897, τεύχος 2, σελ. 162-169· τεύχος 4, σελ. 130-158· τεύχος 6, σελ. 127-153· τεύχος 7, σελ. 130-157. — 499.
- *Ἡμερολόγιο ἑνὸς δημοσιογράφου*. — «Ρούσκογε Μπογκάτσβο», Πετρούπολη, 1896, τεύχος 12, σελ. 93-114. — 554-555.
- *Ζητήματα παιδείας*. Δοκίμια δημοσιολόγου. Ἡ μεταρύθμιση τῶν μέσων σχολῶν. — Τὰ συστήματα καὶ τὰ καθήκοντα τῆς ἀνώτερης ἐκπαίδευσης. — Τὰ ἐγχειρίδια γυμνασίου. — Τὸ ζήτημα τῆς παλαικῆς ἐκπαίδευσης. — Ἡ γυναῖκα καὶ ἡ παιδεία. Πετρούπολη, 1897. VII, 284 σελ. — 448, 497, 499-523, 524-527.
- *Μιά ἐκπαιδευτικὴ οὐτοπία*. Σχέδιο παλαικῆς ὑποχρεωτικῆς μέσης ἐκπαίδευσης. — «Ρούσκογε Μπογκάτσβο», Πετρούπολη, 1895, τεύχος 5, σελ. 52-77. — 64-72, 457, 497, 517, 566.
- *Τὰ ζητήματα τῆς ἡγεμονίας στὰ τέλη τοῦ XIX αἰῶνα*. «Ρούσκογια Μίσλ», Μόσχα, 1885, τεύχος 3, σελ. 123-150 τεύχος 4, σελ. 36-54. — 215.
- «Γιουριντίτσεςκι Βέστνικ», Μόσχα, 1883, τεύχος 11, σελ. 414-441· τεύχος 12, σελ. 543-597. — 424.
- Γκόγκολ, Ν. Β. «Παντρολογήματα». — 527.
- «Νεκρὲς ψυχές» — 364, 428-429, 433, 443, 451-454, 457, 516.
- Διακήρυξη τοῦ κοινωνικο-επαναστατικοῦ κόμματος «Ναρόντογε Πράβο»* [Προκήρυξη]. 19 τοῦ Φλεβάρη 1894. [Σμολένσκι], 1894. 1 φύλλο. — 471, 489.
- Διατάγματα γιὰ τὸν ἐργατικὸ πληθυσμὸ τῶν κρατικῶν ἐργοστασίων τῆς ἐξορυκτικῆς βιομηχανίας ποῦ ὑπάγονται στὸ ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν*. Πετρούπολη, 1861, 14 σελ. — 442.
- [*Διατάγματα τῆς 19 τοῦ Φλεβάρη 1861*] γιὰ τοὺς ἀγρότες ποῦ ἀπαλλάχτηκαν ἀπὸ τὴν ἐξάρτηση τῆς δουλοπαροικίας]—538, 539.
- * *Δοκίμιο γιὰ τὴν κατάσταση τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς τοῦ κυβερνεῖου Πέρμ*. Πέρμ, 1896, IV, 365 σελ.· 232 φύλ. πινάκων· 8 σελ. XVI φύλ. τοῦ διαγράμ.· 1 φύλ. χάρτη. (Ἐπισκόπηση τῆς περιοχῆς Πέρμ). 335-450.

* Μὲ ἀστερίσκο σημειώνονται τὰ βιβλία στὰ ὁποῖα ὑπάρχουν σημειώσεις τοῦ Β. Ι. Λένιν. Τὰ βιβλία αὐτὰ φυλάσσονται στὸ Ἀρχεῖο τοῦ Ἰνστιτούτου μαρξισμοῦ λενινισμοῦ τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΣΕ.

- Έγκοῦνοφ, Α. Ν. Τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα τοῦ κυβερνείου Πέρμ σέ σχέση μέ τήν ἐξορυχτική βιομηχανία. (Ἀπόσπασμα ἀπό τήν ἐκθεση γιά τό 1892 τοῦ Α. Ν. Έγκοῦνοφ). — Στό βιβλίον «Ἐκθέσεις καί μελέτες γιά τή βιοτεχνική παραγωγή τῆς Ρωσίας». Τόμ. III, Πετρούπολη, 1895, σ.λ. 128-173. (Υπουργεῖο Γεωργίας καί δημοσίων κτημάτων. Τμήμα ἐγροτικής οἰκονομίας καί ἀγροτικής στατιστικής).—376, 442, 447-448.*
- Έγκόκλιος πρὸς τοὺς ὑπαλλήλους τῆς ἐπιθεώρησης ἐργασίας — «Συλλογή νόμων καί διαταγμάτων τῆς κυβέρνησης, ἐκδ. τῆς διευθύνουσας Συγκλήτου», Πετρούπολη, 1894, τεῦχος 104, 27 τοῦ Ἰούνη, ἄρθρο 704 σελ. 2189-2212. — 40, 42, 43.*
- Ἐκθέσεις καί μελέτες γιά τή βιοτεχνική παραγωγή τῆς Ρωσίας. Τόμ. III. Πετρούπολη, 1895, 228 σελ. (Υπουργεῖο Γεωργίας καί δημοσίων κτημάτων. Τμήμα ἀγροτικής οἰκονομίας καί ἀγροτικής στατιστικής). —376, 442-443, 446-455.*
- Ἐκθεση σχετικά μέ τά κεφάλαια καί τόν κύκλο ἐργασιῶν καί τή δράση τῆς βιοτεχνικῆς βιομηχανικῆς τράπεζας τοῦ ζέμιστρο τοῦ κυβερνείου Πέρμ τό 1895. Συντάχθηκε ἀπό τή διευθύνση τῆς τράπεζας. Πέρμ, 1896, 144 σελ. 442.*
- Ένγκελγκρόντ, Α. Ν. Ἀπό τό χωριό.— «Ὅτέτισεστβενιγε Ζαπίσκι», Πετρούπολη, 1872, τεῦχος 5, σελ. 30-50· τεῦχος 6, σελ. 161-182. — 550.*
- *Ἀπό τό χωριό. 11 γράμματα, 1872-1882. Πετρούπολη, Σουβόριν, 1882. 493 σελ. — 550.*
- *Ἀπό τό χωριό. 11 γράμματα, 1872-1882. Πετρούπολη, 1885, 563. σελ. —549-558, 563, 564.*
- Ένγκελς, Φ. Ἀντι-Ντύρινγκ. Ἡ ἀνατροπή τῆς ἐπιστήμης ἀπό τόν κύριο Εὐγένιο Ντύρινγκ. Ρωσ. ἐκδ. 1876-1878. — 10-12, 234.*
- *Γιά τό ζήτ μα τῆς κατοικίας. Δεύτερο δεκαπενθήμερο τοῦ Μάη 1872 — Γενάρης 1873. — 10-12.*
- *Ἡ ἐξέλιξη τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ. Μετάφρ. ἀπό τά γερμ. τῆς Β. Ζασούλιτς. 2η ρωσ. ἐκδ. Μέ δύο παραρτήματα: 1 Φρίντριχ Ένγκελς (βιογραφική σκιαγραφία). 2. Ἡ θεωρία τῆς βίας (ἐνάντια στόν Ντύρινγκ). Γενεύη, τυπ. τοῦ «Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ» 1892. XV, 84 σελ. (Βιβλιοθήκη τοῦ σύγχρονου σοσιαλισμοῦ. Σειρά I. — Μέρος II). — 11.*
- *Ἡ ἐξωτερική πολιτική τοῦ ρωσικοῦ τσαρισμοῦ. — «Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ», Λονδίνο, 1890, βιβλίον 1, Φλεβάρης, σελ. 176-185. Γενεύη, βιβλίον 2, Αὐγουστος, σελ. 42-61. Τίτλος: Ἡ ἐξωτερική πολιτική τοῦ ρωσικοῦ τσαρισμοῦ. — 11-12.*
- *Ἡ καταγωγή τῆς οἰκογένειας, τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καί τοῦ*

κράτους. (Μετάφραση ἀπὸ τὴν 4η γερμανικὴ ἔκδοσι). Ἐκδ. 3η διορθωμένη. Πετρούπολη, τυπ. Τρέι, 1895, XVI, 172 σελ. — 11-12.

— *Λουδοβίκος Φόνερμαπαχ*. Μετάφραση ἀπὸ τὰ γερμανικά τοῦ Γ. Πλεχάνοφ. Μὲ δύο παραρτήματα καὶ μὲ ἐπεξηγηματικά σχόλια τοῦ μεταφραστή. Γενεὴ, τυπ. τοῦ «Σοσιάλ-Ντεμοκράτ», 1892, IV, 105 σελ. (Βιβλιοθήκη τοῦ σύγχρονου σοσιαλισμοῦ. Σειρά II. — Μῆρος I). — 11-12.

— Ὁ Φρίντριχ Ἐνγκελς γιὰ τὴ Ρωσία. 1) Ἀπάντηση στὸν Π. Ν. Τκατσιόφ (1875). 2) Ἐπίλογος στὴν ἀπάντηση αὐτὴ (1894). Μετάφραση ἀπὸ τὰ γερμανικά τῆς Β. Ζασούλιτς. Γενεὴ τυπ. τοῦ «Σοσιάλ-Ντεμοκράτ», 1894. VII, 38 σελ. (Βιβλιοθήκη τοῦ σύγχρονου σοσιαλισμοῦ. Σειρά II. — Μῆρος III). — 11-12.

— Πρόλογος στὸ βιβλίον «Ὁ πόλεμος τῶν χωρικῶν στὴ Γερμανία». 1 τοῦ Ἰούλη 1874. — 7.

— Πρόλογος στὴ γερμανικὴ ἔκδοσι τοῦ 1890 [τοῦ «Μανιφέστου τοῦ Κομμουνιστικοῦ κόμματος»]. 1 τοῦ Μάη 1890. — 12-14.

— Στὸν I. - Φ. Μπέκκερ. 15 τοῦ Ὀκτώβρη 1884. — 12.

Ἔργασίες τῆς ἐπιτροπῆς γιὰ τὴν ἔρευνα τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς τῆς Ρωσίας. Μῆρος I — XVI. Πετρούπολη, 1879-1887. — 340, 421, 424, 442.

Ἔργασίες τῆς ἐπιτροπῆς ποὺ ὁρίσθηκε ἀπὸ τὴν αὐτοῦ μεγαλειότητα γιὰ τὴν ἀναθεώρηση τοῦ συστήματος τῶν φόρων καὶ τῶν εἰσφορῶν. Τόμ. I—XXIII. Πετρούπολη, 1863-1877. — 540.

*Ἐπιτηρίδα τοῦ ὑπουργείου Οἰκονομικῶν. Μῆρος I. Γιὰ τὸ ἔτος 1869. Καταρτίστηκε μὲ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ Α. Μπ. Μπουσεν. Πετρούπολη, 1869. VIII, 618 σελ. — 366, 413.

Ἐπιταχτικὸ ζήτημα—βλ. [Μπογκντανόβιτς, Α. I.]

[Ἐφρούσι, Μπ. Ο. Νεκρολογία]. — «Ρούσκογε Μπογκάτσβο», Πετρούπολη, 1897, τεύχος 3, σελ. 196, στὸ ἄρθρο: Ἄννεσκι, Ν. «Χρονικὸ τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς». Ἡ ἀναθεώρηση τῶν διατάξεων γιὰ τοὺς ἀγρότες. — Α.Ν. Μάικοφ. — Μπ. Ο. Ἐφρούσι. — 129.

— Οἱ κοινωνικοοικονομικὲς ἀντιλήψεις τοῦ Σιμόν ντέ Σισμόντι. «Ρούσκογε Μπογκάτσβο». Πετρούπολη, 1896, τεύχος 7, σελ. 138-168.— τεύχος 8, σελ. 38-58.—129-130, 138-139, 169-170, 171, 172-175, 178-179, 186, 187-188, 193-194, 195-196, 205, 206, 210, 227, 237, 241, 246-249, 251, 252, 253-254.

Ζαϊέζι. Ἡ ἔκθεσή μας. Βιοτεχνικὸ περίπτερο. — «Ντελοβόι Κορρεσποντέντ», Αικατερινμπούργκ, 1877, ἀρ. φύλλου 148, 22 τοῦ Σεπτεμβρίου, σελ. 1-2 — 430.

- [Ζασούλιτς, Β. Ι.] *Ίβανόφ, Β. Μιά κακή ἐπιπόνηση.* (Ἄπ' ἀφορμὴ τὸ μυθιστόρημα τοῦ κ. Μπομπορίκιν «Μὲ ἄλλο τρόπο»). — «Νόβογε Σλόβο», Πετρούπολη, 1897, τεύχος 12, Σεπτέμβρης, σελ. 1-19. — 568-569.
- «Ζεμλεντέλτσεσκαγια Γκαζέτα. Πετρούπολη, 1873, ἀρ. φύλλου 9, 3 τοῦ Μάρτη, σελ. 129-133. — 555.
- Ζίμπερ, Ν. Ι. *Οἱ κοινωνικοοικονομικὲς μελέτες τοῦ Ντάβιντ Ρικάρντο καὶ τοῦ Κάρολ Μάρξ.* Δοκίμιο κριτικῆς-οικονομικῆς μελέτης. Πετρούπολη, 1885. VII, 598 σελ. — 164, 181, 188, 189, 190.
- «Ζντορόβιε». Πετρούπολη, 1879, τεύχος 122, σελ. 382-384· τεύχος 123, σελ. 403-405.
- Ἡ βιομηχανία. Ἄρθρα ἀπὸ τὸ Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Μετάφραση ἀπὸ τὰ γερμανικά. Μόσχα, ζεύγος Βοντοβόζοβι, 1896, VIII, 328 σελ.— 206.
- Ἡ διάρκεια καὶ ἡ κατανομὴ τοῦ χρόνου ἐργασίας στὶς βιομηχανικὲς ἐπιχειρήσεις. — «Βέστινικ Φινάνσοφ, Προμίσλενοστι ἰ Τοργκόβλι», Πετρούπολη, 1897, τεύχος 26, σελ. 850-853. — 284, 288-291, 292-294, 296, 312-313, 317-318, 325-326.
- Ἡ ἐργοστασιακὴ βιομηχανία καὶ τὸ ἐμπόριο τῆς Ρωσίας. Πετρούπολη, ἔκδ. τῆς διευθύνσης ἐμπορίου καὶ μανουφακτούρας τοῦ ὑπουργείου Οἰκονομικῶν, 1893. 747 σελ. (Παγκόσμια ἔκθεσις «Κολόμβος» τὸ 1893 στὸ Σικάγο). — 38-39, 48.
- Ίβανόφ, Β. — βλ. [Ζασούλιτς, Β. Ι.]
- Ἰνγκερμ, Ντ. *Ἱστορία τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας.* Μετάφραση ἀπὸ τὰ ἀγγλικά μὲ ἐπιμέλεια τοῦ Ι. Ι. Γιανζούλ. Μόσχα, Σολντάτενκοφ, 1891. XI, 322, IV σελ. — 205.
- «Ἰσκρα» [Λονδίνο], 1902, ἀρ. φύλλου 23, 1 τοῦ Αὐγούστου, σελ. 2-4· ἀρ. φύλλου 24, 1 τοῦ Σεπτέμβρη, σελ. 2-4. — 465.
- Κάμενσκι, Ν. — βλ. [Πλεχάνοφ, Γ. Β.]
- Κανονισμὸς βιομηχανίας. — Στὸ βιβλίον: Κώδικας νόμων τῆς Ρωσικῆς αὐτοκρατορίας. Τόμ. 11. Μέρος II. Πετρούπολη, 1887, σελ. 1-125. — 27-35, 35-39, 44, 45, 49-51, 52, 53, 55-56, 57, 60, 61-63.
- Κανονισμὸς γιὰ τὴ διάρκεια καὶ τὴν κατανομὴ τοῦ χρόνου ἐργασίας στὶς βιομηχανικὲς ἐπιχειρήσεις, «Πραβίτελτσβεννι Βέστινικ», Πετρούπολη, 1897, ἀρ. φύλλου 221, τῆς 9 (21) τοῦ Ὀκτώβρη, σελ. 1.— 317, 318-321, 323-324, 324-325, 327-328, 329.
- Κανονισμὸς γιὰ τὴ φύλαξη καὶ τὴ διάθεσι τοῦ κεφαλαίου προστίμων πού ἐπιβάλλονται στὰ ἐργοστάσια. [4 τοῦ Δεκέμβρη 1890]. — «Συλλογὴ νόμων καὶ διαταγμάτων τῆς κυβερνήσεως, ἔκδ. τῆς διευθύνουσας Συγ-

κλήτου», Πετρούπολη, 1891, τεύχος 2, τῆς 4 τοῦ Γενάρη, ἄρθρο 24, σελ. 23-24. — 44-45, 46-47, 55-56, 57, 59-60, 62, 63.

Κανονισμός ὄρυξεων. — Στὸ βιβλίον: Κώδικας νόμων τῆς Ρωσικῆς αὐτοκρατορίας, 1857. Τόμ. 7. Πετρούπολη, 1857, σελ. 1-495. — 442, 443, 449-450.

Κάρισεφ, Ν. Α. Προσχέδια ἐθνικῆς οἰκονομίας. XXXIII. Δαπάνες τῶν ζέμιστρο τῶν κυβερνεῖων γιὰ τὰ «οἰκονομικὰ μέτρα». — XXXIV. — Σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα τῶν χρεῶν τῆς ἀτομικῆς γαιοκτησίας. — «Ρούσκογε Μπογκάτστρο», Πετρούπολη, 1896, τεύχος 5, σελ. 1-26. — 555.

[*Κατκόφ, Μ. Ν.*] *Μόσχα, 28 τοῦ Μάη, [Κύριο ἄρθρο]. — «Μοσκόβκιγε Βέντομοστι» 1886, ἄρ. φύλλου 146, 29 τοῦ Μάη, σελ. 2. — 25-26, 43.*

Κορολένκο, Σ. Α. Ἡ ἐλεύθερη μισθωτὴ ἐργασία στὰ ιδιόκτητα ἀτομικὰ νοικοκυριά καὶ οἱ μετακινήσεις ἐργατῶν, σὲ σύνδεση μὲ τὴν οἰκονομικὴ - στατιστικὴ ἐπισκόπηση τῆς κατάστασης τῆς Ἑυρωπαϊκῆς Ρωσίας ἀπὸ ἀγροτικὴ καὶ βιομηχανικὴ ἄποψη. Πετρούπολη, 1892. XX, 844 σελ. (Διεύθυνση γεωργίας καὶ ἀγροτικῆς βιοτεχνίας. Στοιχεῖα ἀγροτικῆς οἰκονομίας καὶ στατιστικῆς, σύμφωνα μὲ τὰ ὕλικά ποῦ ἀρῆθησαν ἀπὸ τὰ νοικοκυριά. Τεύχος V). — 237, 404.

Κορσάκ, Α. Κ. Οἱ μορφές τῆς βιομηχανίας γενικά καὶ ἡ σημασία τῆς οἰκιακῆς παραγωγῆς (βιοτεχνίας καὶ οἰκοτεχνίας) στὴ Δυτικὴ Ἑυρώπη καὶ στὴ Ρωσία). Μόσχα, 1861, 310 σελ. — 190.

Κρασνοπίροφ, Ε. Ι. Ἡ βιοτεχνικὴ παραγωγή τοῦ κυβερνεῖου Πέρμ στὴν ἐπιστημονικοβιομηχανικὴ ἐκθεση τῆς Σιβηρίας καὶ τῶν Οὐραλῶν, ποῦ ἔγινε στὴν πόλη Αἰκατερινμπούργκ τὸ 1887. Μέρος I-III. Πέρμ, ἐκδ. τοῦ ζέμιστρο τοῦ Κυβερνεῖου Πέρμ. 1888-1889. (Ἔργασίες τοῦ γραφείου στατιστικῆς, ποῦ ἰδρύθηκε στὸ συμβούλιον τοῦ ζέμιστρο τοῦ κυβερνεῖου Πέρμ.— 340, 353, 356, 370, 393, 412, 414, 416-418, 418, 420, 421, 430, 442-443.

Κριλόφ, Ι. Α. Ἡ μερίδα τοῦ λέοντος — 327.

[*Κυβερνητικὴ ἀνακοίνωση γιὰ τὶς ἀπεργίες τοῦ καλοκαιριοῦ στὶς μανουφакτούρες τῆς Πετρούπολης.*] «Πραβίτελστιβεννι Βέστνιο», Πετρούπολη, 1896, ἄρ. φύλλου 158, 19 (31) τοῦ Ἰούλη, σελ. 1-2 — 117, 119-122.

Κώδικας νόμων τῆς Ρωσικῆς αὐτοκρατορίας, ἐκδοση 1857. Τόμ. 7. Κανονισμὸς σχετικὰ μὲ τὸ νόμισμα, τὰ μεταλλεῖα καὶ τὸ ἄλατι. Πετρούπολη, 1857. 814, II σελ.—442, 446, 448-449.

Κώδικας νόμων τῆς Ρωσικῆς αὐτοκρατορίας. Τόμ. 10. Μέρος I. Πετρούπολη, 1887, 488 σελ.—430.

- Κώδικας νόμων τῆς Ρωσικῆς αὐτοκρατορίας*. Τόμ. 11. Μέρος II. Πετρούπολη, 1887. 825 σελ. — 27-35, 35-44, 45, 49-51, 52, 53, 54-55, 57-60, 62, 63, 76-77.
- Λαβρόφ, Π. Α. Γιά τὰ προγραμματικά ζητήματα*.— «Λετούτσι Λιστόκ "Γκρούπι ναροντοβόλτσεφ"», [Πετρούπολη], 1895, τεύχος 4, 9 τοῦ Δεκεμβρίου, σελ. 19-22.—484-485, 488-489.
- Λεβίτσκι, Ν. Β. Γιά ὀρισμένα ζητήματα, πού ἀφοροῦν τῇ ζωῇ τοῦ λαοῦ* —«Ρούσκιγε Βέντομιστ», Μόσχα 1897, ἀρ. φύλλου 239, 30 τοῦ Αὐγούστου, σελ. 3.—451-458.
- [Λένιν, Β. Ι.] *Λένιν, Ν. Δυό ταχτικές τῆς σοσιαλδημοκρατίας στή δημοκρατική ἐπανάσταση*. [Γενεύη], ἔκδ. ΚΕ τοῦ ΣΔΕΚΡ, 1905. IV, 129 σελ.—469.
- *Ἐπαναστατικός τυχοδιωχισμός*. — «Ἴσκρα». [Λονδίνο], 1902, ἀρ. φύλλου 23, 1 τοῦ Αὐγούστου, σελ. 2-4· ἀρ. φύλλου 24, 1 τοῦ Σεπτεμβρίου σελ. 2-4.—465.
- *Ἐρμηνεία τοῦ νόμου γιά τὰ πρόστιμα, πού εἰσπράττουν ἀπό τοὺς ἐργάτες στίς φάμπρικες καί στά ἐργοστάσια*. [Πετρούπολη, τυπ. τῆς «Ὁμάδας τῶν ναροντοβόλτσεφ»], 1895. 56 σελ. Στή σελίδα τίτλου ἀναγράφεται σχετικὰ μέ τήν ἔκδοση: Χερσώνα, τυπ. Σουμπότιν.—281.
- *Ἰλίν, Β. Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία*. Τό προτσές τῆς δημιουργίας τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς γιά τή μεγάλη βιομηχανία. Πετρούπολη, Βοντοβόζοβα, 1899. XIII, 480 σελ. 2 φύλ. διαγράμ. VIII φύλ. πινάκων.—150, 171, 193.
- *Ἡ ἐπανάσταση διδάσκει*. —«Προλετάρη», Γενεύη, 1905, ἀρ. φύλλου 9, 26 (13) τοῦ Ἰουλίου, σελ. 1.—469-470.
- *Μαργαριτάρια τῆς σχεδιομαντίας τῶν ναρόντικων*. — Στό βιβλίον: [Λένιν, Β. Ι.] Ἰλίν Β. Οἰκονομικές μελέτες καί ἄρθρα. Πετρούπολη, τυπ. Λέιφερτ, 1899, σελ. 201-225.—558.
- *Ἰλίν, Β. Οἰκονομικές μελέτες καί ἄρθρα*. Πετρούπολη, τυπ. Λέιφερτ, 1899. 290 σελ.—448, 529-530, 560-561.
- *Λένιν, Ν. Τά καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν*. Μέ πρόλογο τοῦ Π. Ἀξελρόντ. Γενεύη, ἔκδ. τοῦ ΣΔΕΚΡ, 1898, 32 σελ. —463, 467-468, 469-470, 586, 588.
- *Λένιν, Ν. Τά καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν*. 2η ἔκδ. Μέ πρόλογο τοῦ συγγραφέα καί τοῦ Π. Μπ. Ἀξελρόντ. Γενεύη, ἔκδ. τοῦ Συνδέσμου τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας, 1902. XI, 24 σελ.—464, 465, 466, 469, 585, 588.
- *Λένιν, Ν. Τά καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν*. 3η ἔκδ. Γενεύη, ἔκδ. τῆς ΚΕ τοῦ ΣΔΕΚΡ, 1905 [1], 37 σελ.—469.

— *Λένιν, Ν. Τί νά κάνουμε; Τά φλέγοντα ζητήματα τοῦ κινήματός μας.* Stuttgart, Dietz, 1902. VII, 144 σελ. — 464-465, 469-470, 586, 588-589.

— *Τ—ν, Κ. Χαρακτηρισμός τοῦ οικονομικοῦ ρωμαντισμοῦ. Ὁ Σισμόν-τι καί οἱ ὄπαδοί του στή χώρα μας.* — «Νόβογε Σλόβο», Πετρούπολη, 1897, τεῦχος 7, Ἀπρίλης, σελ. 25-50· τεῦχος 8, Μάης, σελ. 25-60· τεῦχος 9, Ἰούνης, σελ. 26-53· τεῦχος 10, Ἰούλης, σελ. 18-32. — 529.

— *Χαρακτηρισμός τοῦ οικονομικοῦ ρωμαντισμοῦ. Ὁ Σισμόντι καί οἱ ὄπαδοί του στή χώρα μα.*— Στό βιβλίο: [Λένιν Β. Ι.] Ἰλίν Β. «Οἰκονομικές μελέτες καί ἄρθρα». Πετρούπολη, τυτ. Λέιφερτ, 1899, σελ. 1-112.— 530, 531, 561-562.

Λέρμοντοφ, Μ. Γ. Στήν Α. Ο. Σμυρόβα—458.

«*Λουτούτσι Λιστόκ "Γκρούπι Ναροντοβόλτσφ"*». [Πετρούπολη], 1892-1895 τεῦχος 1-4. — 484.

— *Τεῦχος 4, 1895, 9 τοῦ Δεκέμβρη, σελ. 19-22, σελ. I-II.—109-110, 111, 117, 118, 119-120, 279, 484, 488-491.*

Μάγερ, Ρ. Τό εισόδημα. — Στό βιβλίο: "Ἡ βιομηχανία". Ἄρθρα ἀπό τό Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Μετάφραση ἀπό τά γερμανικά. Μόσχα, ζεδος Βοντοβόζοφ, 1896, σελ. 283-328.— 206.

Μάλθους, Τ. Ρ. Πραγματεία γιά τό νόμο τοῦ πληθυσμοῦ ἢ ἐπισκόπηση τῆς ἐπίδρασής του πάνω στήν ἀνθρώπινη εὐημερία στό παρελθόν καί στό παρόν μαζί μέ ὁρισμένες ἐρευνες σχετικά μέ τήν ἐλίδα, τῆς ἐξάλειψης ἢ τῆς μείωσης τοῦ κακοῦ, πού ἐπιφέρει ὁ νόμος αὐτός. Μετάφραση Π. Α. Μπίμπικοφ. Τόμ. 2. Πετρούπολη, 1868. 468 σελ. — 185.

Νανονήλοφ, Α. Α. Κεφαλαιοκρατικό εἰδύλλιο. [Βιβλιοκρισία γιά τό βιβλίο:] Ἐρχαρτ φόν Σουλτσε-Γκέβερνιτς «Ἡ μεγάλη παραγωγή, ἡ σημασία της γιά τήν οικονομική καί κοινωνική πρόοδο.— Μελέτη ἀπό τόν τομέα τῆς βαμβακοῦφαντουργικῆς βιομηχανίας». Μέ ἐπιμέλεια καί πρόλογο τοῦ Π. Μπ. Στρούβε. Σέ παράρτημα ἡ διάλεξη τοῦ Φιλιπκόβιτς: «Ἡ οικονομική πρόοδος καί οἱ ἐπιτυχίες τοῦ πολιτισμοῦ». 1897.— «Ρούσκογε Μπογκάτσβο», Πετρούπολη, 1897, τεῦχος 11, σελ. 78-93.— 507, 526.

Μάρξ, Κ. καί Ἐνγκελς, Φ. Μανιφέστο τοῦ Κομμουνιστικοῦ κόμματος. Δεκέμβρης τοῦ 1847 — Γενάρης τοῦ 1848,— 202, 203, 233, 254, 257, 478, 528-529.

Μάρξ, Κ. Γενικό καταστατικό τῆς Διεθνούς Ἐνώσεως τῶν Ἐργατῶν. Γύρω ἀπό τίς 24 τοῦ Ὀκτώβρη 1871.— 13.

*— *Ἡ 18η Μπρμαίρ τοῦ Λουδοβίκου Βοναπάρτη.*— Στό βιβλίο: Μάρξ Κ. Συλλογή ἱστορικῶν ἐργασιῶν. Πλήρης μετάφραση ἀπό τά γερμανικά μέ ἐπιμέλεια καί σχόλια τοῦ Β. Μπαζάροφ καί τοῦ Ι. Στεπάνοφ. [Πετρούπολη], Σκιρμούντ (1906), σελ. 137-268.— 227.

- *Θεωρίες γιά τήν ὑπεραξία*. (IV τόμος τοῦ «Κεφαλαίου»). Γενάρης 1862— Ἰούλης 1863.— 12.
- *Κριτική ὀρισμένων θέσεων τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας*. Μετάφραση ἀπό τά γερμανικά τοῦ Π. Π. Ρουμιάντσεφ μέ ἐπιμέλεια τοῦ Α. Α. Μανουήλοφ. Μόσχα, Μπόντς-Μπρουγέβιτς, 1896. XII, 160 σελ.—201-202, 222-223, 226.
- *Κριτική τοῦ προγράμματος τῆς Γκότα*. Παρατηρήσεις πάνω στό πρόγραμμα τοῦ Ἐργατικοῦ κόμματος τῆς Γερμανίας, 5 τοῦ Μάη 1875.— 205, 206.
- *Πρόλογος στήν πρώτη ἔκδοση* [τοῦ πρώτου τόμου τοῦ «Κεφαλαίου»]. 25 τοῦ Ἰούλη 1867.— 268.
- *Προσωρινό καταστατικό τῆς Ἐνωσης*. 21-27 τοῦ Ὀκτώβρη 1864.—13.
- *— *Συλλογή ἱστορικῶν ἐργασιῶν*. I. Ἡ πάλη τῶν τάξεων στή Γαλλία στά 1848-1850. II. Ἡ 18ῃ Μπρυμαίρ τοῦ Λουδοβίκου Βοναπάρτη. III. Ἐπανάσταση καί ἀντεπανάσταση στή Γερμανία. Παράρτημα: I. Φ. Ἐνγκελς. Εἰσαγωγή στήν «Πάλη τῶν τάξεων στή Γαλλία». II. Κ. Κάουτσκι. Πρόλογος στήν «Ἐπανάσταση καί ἀντεπανάσταση». Πλήρης μετάφραση ἀπό τά γερμανικά μέ ἐπιμέλεια καί σχόλια τοῦ Β. Μπαζάροφ καί τοῦ Ι. Στεπάνοφ. [Πετρούπολη], Σκιρμούντ, [1906]. 456 σελ.—227.
- *Τό Κεφάλαιο*. Κριτική τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Τόμ. I-III. 1867-1894.— 11, 143-144, 189, 578.
- *Τό Κεφάλαιο*. Κριτική τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Τόμ. I. 1867.— 180, 181, 234, 251-252, 269, 270.
- *— *Τό Κεφάλαιο*. Κριτική τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Μέ ἐπιμέλεια τοῦ Φ. Ἐνγκελς. Μετάφραση ἀπό τά γερμανικά. Τόμ. 2. Βιβλίο II. Τό πρῶτος ἐκκυκλοφορίας τοῦ κεφαλαίου. Πετρούπολη, [τυπ. τοῦ ὑπουργείου Συγκοινωνίας (Μπένκε)], 1885. XXI, 304 σελ.— 168.
- Μιά νέα ἐκδήλωση τῶν ῥώσεων φιλελευθέρων*.— «Ρεβολουτσιόνναγια Ροσσίγια», [Γενεύη], 1902, ἀρ. φύλλου 9, Ἰούλης, σελ. 3-5.—165.
- Μικούλιν, Α. Α.* Σκίτσα ἀπό τήν ἱστορία τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου τῆς 3 τοῦ Ἰούνη 1886 γιά τή μίσθωση ἐργατῶν στίς φάμπρικες καί στά ἐργοστάσια τοῦ κυβερνείου Βλαντίμιρ. (ἔκδ. ἀνεπίσημη). Βλαντίμιρ, 1893. 103 σελ.—36, 50, 51, 52, 53.
- Μίνσκι, Ν. Μ.* Στό φῶς τῆς συνείδησης. Σκέψεις καί δνεира γιά τό σκοπό τῆς ζωῆς. Ἐκδ. 2ῃ. Πετρούπολη, 1897. XVI, 228 σελ.— 535.
- Μιχαηλόβσκι, Γ. Τ.* Ὁ μισθός ἐργασίας καί ἡ διάσφαιρα τοῦ χρόνου ἐργασίας στίς φάμπρικες καί στά ἐργοστάσια.— Στό βιβλίο: «Ἡ βιομη-

χανική παραγωγή καὶ τὸ ἐμπόριο τῆς Ρωσίας». Πετρούπολη, ἔκδ. τῆς διεύθυνσης ἐμπορίου καὶ ἐργοστασιῶν τοῦ ὑπουργείου Οἰκονομικῶν, 1893, σελ. 273-303 (Παγκόσμια ἔκθεσις «Κολόμβος» τοῦ 1893 στὸ Σικάγο), μέρος ΧΧΠΙ.— 38, 42.

Μιχαηλόβσκι, Ν. Κ. Λογοτεχνία καὶ ζωή. Γιά τὴ συνείδηση τοῦ κ. Μίνσκι, τὸ φόβο τοῦ θανάτου καὶ τὸν πόθο γιὰ ἀθανασία.—Γιὰ τὰ πνευματικά μας ρεῦματα μέσα σὲ κενήτα χρόνια.—Γιὰ τὰ νέα λόγια καὶ γιὰ τὸ «Νόβογε Σλόβο».—Γιὰ τὴν ὁμιλία τοῦ καθηγητῆ Σβετλόφ.—Γιὰ τὸν κ. Βολίνσκι καὶ τοὺς σκανδαλοποιούς γενικά.—«Ρούσκογε Μπογκάτσβο», Πετρούπολη, 1897, τεῦχος 10, σελ. 161-195.— 535, 534, 559, 573-581.

— *Λογοτεχνία καὶ ζωή.* Γιά τὸ ναροντικισμό, τὸ διαλεκτικὸ ὕλισμό, τὸν ὑποκειμενισμό καὶ λοιπά.—Γιὰ τὴν τρομερὴ δύναμη τοῦ κ. Νονυς, ἡ δική μου ἀτολμία καὶ ὀρισμένες παρανοήσεις.— Ν. Μ. Ζλατοβράτσκι.—«Ρούσκογε Μπογκάτσβο», Πετρούπολη, 1897, τεῦχος 11, σελ. 115-139.— 528-530, 531.

— *Λογοτεχνία καὶ ζωή.* —«Ρούσκογε Μπογκάτσβο», Πετρούπολη, 1894, τεῦχος 10, σελ. 45-77.— 518.

Μολλεσόν, Γ. Γ. Δοκίμιο γιὰ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ λαναρά καὶ τοῦ γραφέα, (ἢ κεισεδοποιοῦ) ἀπὸ ἄποψη ὑγιεινῆς)—«Ζντορόβιε», Πετρούπολη, 1897, τεῦχος 122, σελ. 382-384· τεῦχος 123, σελ. 403-405.—416-417.

«Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι».— 300, 545, 573.

— 1885, ἀρ. φύλλου 19, 19 τοῦ Γενάρη, σελ. 3.— 23, 24.

— 1886, ἀρ. φύλλου 146, 29 τοῦ Μάη, σελ. 2.— 24-25, 43.

— 1891, ἀρ. φύλλου 185, 7 τοῦ Ἰούλη, σελ. 3-5· ἀρ. φύλλου 192, 14 τοῦ Ἰούλη, σελ. 3-5.— 563, 574, 581.

Μόσχα, 18 τοῦ Γενάρη. —«Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι», 1885, ἀρ. φύλλου 19, 19 τοῦ Γενάρη, σελ. 3.— 23, 24.

[Μπάμπουσκιν, Π. Ντ. Γράμμα πρὸς τὴν ἐπιτροπὴ ἔρευνας γιὰ τὴ βιοτεχνικὴ παραγωγή τῆς Ρωσίας μετ' ἡμερομηνία 19 τοῦ Φλεβάρη 1887].—Στὸ βιβλίο: «Ἐργασίες τῆς ἐπιτροπῆς γιὰ τὴ μελέτη τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς τῆς Ρωσίας». Μέρος ΧVI. Πετρούπολη, 1887, σελ. 594-595.— 441.

Μπελόφ, Β. Ντ. Ἡ βιοτεχνικὴ παραγωγή σὲ σχέση μετ' τὴ μεταλλουργίαν τῶν Ὀυραλίων. Στὸ βιβλίο: «Ἐργασίες τῆς ἐπιτροπῆς γιὰ τὴ μελέτη τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς τῆς Ρωσίας». Μέρος ΧVI. Πετρούπολη, 1887, σελ. 1-35.— 442.

Μπέλοφ, Ν.— Βλ. [Πλεχάνοφ, Γ. Β.].

**Μπλαγκοβέστσενσκι Ν. Α. Γενικὴ συλλογὴ στατιστικῶν οἰκονομικῶν*

στοιχείων παρμένων από τις απογραφές κατά νοικοκυριό που έκαναν τὰ ζέμιστο. Τόμ. I. Τό νοικοκυριό τῶν ἀγροτῶν. Μόσχα, 1893. XVI, 266. σελ. —224.

[Μπογκτανόβιτς, Α. I.] Ἐπιταχτικό ζήτημα, [Σμολένσκ], τοῦ κόμματος «Ναρόντογε Πράβο», 1894, 41 σελ. (Μέρος 1).— 471.

Μπομπορίκιν, Π. Ντ. Μέ ἄλλο τρόπο. Μυθιστόρημα σέ δύο μέρη.— «Βέστικ Ἐβρόπι», Πετρούπολη, 1897, τεῦχος 1, σελ. 119-187· τεῦχος 2, σελ. 567-639· τεῦχος 3, σελ. 5-74.— 490.

Μπουνιακόβσκι, Β. Γ. Δοκίμιο γιά τοὺς νόμους τῆς θησιμότητος στή Ρωσία καί γιά τήν κατανομή τοῦ ὀρθόδοξου πληθυσμοῦ κατά ἡλικία. Παράρτημα τοῦ VIII τόμου τῶν Ἐγγράφων τῆς Ἀκαδημίας τῶν ἐπιστημῶν, τεῦχος 6, Πετρούπολη (1865). VIII, 196 σελ. — 509.

Ν—οι, Νικολάι—οι— βλ. [Ντανιελσόν Ν. Φ.].

Ν—τζ. Ἡ διάσπαση τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας.— «Ὀσβουμποζ-ντένιγε», Παρίσι, 1905, τεῦχος 72, 21 (8) τοῦ Ἰούνη, σελ. 356-357.— 469.

Νεκράσοφ, Ν. Α. Στή μνήμη τοῦ Ντομπρολιούμποφ.—5.

«Νεντέλια». Πετρούπολη, 1894, ἀρ. φύλλου 47, 20 τοῦ Νοέμβρη, σελ. 1504-1508· ἀρ. φύλλου 48, 27 τοῦ Νοέμβρη, σελ. 1543-1547· ἀρ. φύλλου 49, 4 τοῦ Δεκέμβρη, σελ. 1587-1593.— 207, 581.

«Νόβογε Βρέμια». Πετρούπολη, 1886, ἀρ. φύλλου 3686, 5 (17) τοῦ Ἰούνη, σελ. 3.— 23.

«Νόβογε Σλόβο». Πετρούπολη.— 228.

— 1897, τεῦχος 7, Ἀπρίλης, σελ. 25-50, σελ. 229-243.— 521, 529.

— 1897, τεῦχος 8, Μάης, σελ. 25-60· τεῦχος 9, Ἰούνης, σελ. 26-53· τεῦχος 10, Ἰούλης, σελ. 18-32.— 529.

— 1897, τεῦχος 12, Σεπτέμβρης, σελ. 1-19, σελ. 70-98.— 567-568, 577-578.

— 1897, τεῦχος 1, Ὀκτώβρης, σελ. 55-84.— 528, 529.

[Νόμος] γιά τήν ἐπιθεώρηση τῶν ἐπιχειρήσεων ἐργοστασιακῆς βιομηχανίας καί γιά τίς ἀμοιβαῖες σχέσεις ἐργοστασιαρχῶν καί ἐργατῶν. [3 τοῦ Ἰούνη 1886]. «Συλλογή νόμων καί διαταγμάτων τῆς κυβέρνησης, ἔκδ. τῆς διευθύνουσας Συγκλήτου», Πετρούπολη 1886, τεῦχος 68, 15 τοῦ Ἰούλη, ἀρθρο 639, σελ. 1390-1405.— 20, 21, 25, 26, 31-33, 44, 48, 57-58, 62, 63, 112, 281-282, 299-301, 307.

[Ντανιελσόν, Ν. Φ.] Νικολάι—οι. Δοκίμια γιά τήν κοινωνική μας οἰ-

κονομία μετά τήν μεταρρύθμιση. Πετρούπολη, 1893, XVI, 353, XVI σελ.— 156, 159-160, 162, 168, 182, 190-193, 200-201, 213, 214, 217, 218, 220, 221, 224, 233, 238, 241, 244, 253, 254.

— *Ἡ ἀπολογητική τῆς ἐξουσίας τοῦ χρέματος, σάν σημεῖο τῶν καιρῶν.*— «Ρούσκογε Μπογκάτσβο», Πετρούπολη, 1895, τεῦχος 1, σελ. 155-185· τεῦχος 2, σελ. 1-34.— 208.

— *Λίγα λόγια γιά τίς συνθήκες τῆς οικονομικῆς μας ἀνάπτυξης* — «Ρούσκογε Μπογκάτσβο», Πετρούπολη, 1894, τεῦχος 4, σελ. 1-34· τεῦχος 6, σελ. 86-130.— 201, 253, 254.

«*Ντελοβόι Κορρεσποντέντ*». Αἰκατερινμπούργκ, 1887, ἀρ. φύλλου 148, 22 τοῦ Σεπτέμβρη, σελ. 1-2.— 430.

Ντουροβό, I. N. *Ἐγκύκλιος τοῦ Ντουροβό πρός τόν Πομπεντονόστσεφ.* Ἀπολύτως ἐμπιστευτική.— 81-84.

Ἐργασίες πρός τοὺς ὑπαλλήλους τῆς ἐπιθεώρησης ἐργασίας σχετικά μέ τήν ἐφαρμογή. . . τῆς γνώμης τοῦ Κρατικοῦ συμβουλίου γιά τήν διάρκεια καί τήν κατανομή τοῦ χρόνου ἐργασίας στίς ἐπιχειρήσεις ἐργοστασιακῆς βιομηχανίας. «Πραβίτελστβεννι Βέστνικ», Πετρούπολη, 1897, ἀρ. φύλλου 242, 5 (17) τοῦ Νοέμβρη, σελ. 1-2· ἀρ. φύλλου 243, 6 (18) τοῦ Νοέμβρη, σελ. 1-2.— 317-318, 321, 324, 325-327, 329.

Ἐργασίες γιά τίς φάμπρικες καί τά ἐργοστάσια τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας— βλ. Ὁρλόφ Π. Α. καί Μπουντάγκοφ Σ. Γ.

Ἐργασίες γιά τίς φάμπρικες καί τά ἐργοστάσια τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας—μαζί μέ τό βασιλεῖο τῆς Πολωνίας καί τό μεγάλο δουκάτο τῆς Φιλανδίας. —βλ. Ὁρλόφ Π. Α.

Οἱ παραγωγικῆς δυνάμεις τῆς Ρωσίας. Σύντομος χαρακτηρισμός τῶν διαφόρων κλάδων ἐργασίας — σύμφωνα μέ τήν ταξινόμηση στήν ἔκθεση. Συντάχθηκε μέ τή γενική ἐπιμέλεια τοῦ Β. Ι. Κοβαλέβσκι. Πετρούπολη [1896]. XI, 1249 σελ. (Ἰπουργεῖο Οἰκονομικῶν. Ὁργανωτική Ἐπιτροπή τῆς Πανρωσικῆς βιομηχανικῆς καί καλλιτεχνικῆς ἔκθεσης τοῦ 1896 στό Νίζνι Νόβγκοροντ).— 505-508, 521.

Ἐργασίες Ζούγεβο (Ἀνταπόκριση τοῦ «Νόβογε Βρέμια»).— «Νόβογε Βρέμια», Πετρούπολη, 1886, ἀρ. φύλλου 3686, τῆς 5 (17) τοῦ Ἰούνη, σελ. 3, στή ὀτήλη: «Ἐσωτερικά νέα».— 23.

Ὁρλόφ, Π. Α. καί Μπουντάγκοφ Σ. Γ. *Ἐργασίες γιά τίς φάμπρικες καί τά ἐργοστάσια τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας.* Ὑλικά γιά τήν ἐργοστασιακή στατιστική: [Σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα γιά τό 1890, μέ συμπληρωματικά στοιχεῖα γιά τό 1893 καί 1894]. Ἐκδ. 3η, διορθωμένη καί συμπλ. Πετρούπολη, 1894, XVIII, 827, σελ. — 355, 413.

*Ὁρλόφ, Π. Α. *Ἐργασίες γιά τίς φάμπρικες καί τά ἐργοστάσια τῆς Εὐρωπαϊ-*

ικῆς Ρωσίας μαζί καί τοῦ βασιλείου τῆς Πολωνίας καί τοῦ μεγάλου δουκάτου τῆς Φιλανδίας. Ὑλικά γιά τήν ἐργοστασιακή στατιστική. [Σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα γιά τό 1879]. Πετρούπολη, 1881, IX, 753 σελ.— 413, 417.

«*Ὁσβομποζντένιγε*» Στουτγάρδη-Παρίσι.— 465, 466.

— Παρίσι, 1905, τεῦχος 72, τῆς 21 (8) τοῦ Ἰούνη, σελ. 356-357. —469.

Ὁστρόβσκι, Α. Ν. Ἄλλος ἔχει τ' ὄνομα καί ἄλλος τή χάρη.—230.

«*Ὁτέσσεσβενιγε Ζαπίσκι*» Πετρούπολη, 1867, τεῦχος 9, βιβλ. 2, ἔκδ. 319-381· τεῦχος 10, βιβλ. 2, σελ. 620-680· 1868, τεῦχος 11, σελ. 255-287· τεῦχος 12, σελ. 503-620· 1869, τεῦχος 11, σελ. 141-186· τεῦχος 12, σελ. 427-468.— 536.

— 1872, τεῦχος 5, σελ. 30-50· τεῦχος 6, σελ. 161-182.— 551.

Π. Μπ.— Βλ. Στρούβε Π. Μπ.

Περιοδικές ἐκδόσεις. «Ρούσκογε Μπογκάτισβο», Μάρτης. «Ρούσκι Βέσνικ», Ἀπρίλης. «Βέσνικ Ἐβρόπι», Ἀπρίλης. «Ρούσκογε Ὁμποζρένιγε», Μάρτης [Βιβλιοκρισία]. —«Ρούσκαγια Μίσλ», Μόσχα, 1896, τεῦχος 5, σελ. 225-237, στήλη βιβλιογραφίας.— 227-230.

«*Πέρομκιγε Γκουμπέρονκιγε Βέντομοστν*». 1896, ἀρ. φύλλου 183, 27 τοῦ Αὐγούστου, σελ. 3.— 442.

Πεσόφ Π. Α. Ἐκθεση γιά τό 1885 τοῦ ἐπιθεωρητῆ ἐργασίας τῆς Περιφέρειας Βλαντίμιρ. Πετρούπολη, 1886. 73 σελ. 68 φυλ. πινάκων. (III, ἐργοστασιακή περιφέρεια τοῦ Βλαντίμιρ).— 36.

Πετρούπολη, 3 τοῦ Μάρτη 1873. [Κύριο ἄρθρο].— «Ζεμλεντέστεσκαγια Γκαζέτα», Πετρούπολη, 1873, ἀρ. φύλλου 9, 3 τοῦ Μάρτη, σελ. 129-133.— 555.

[Πλεχάνοφ, Γκ.Β.] Μπέλοφ Ν. Γύρω στό ζήτημα τῆς ἐξέλιξης τῆς μονιστικῆς ἀντίληψης στήν ἱστορία. Ἀπάντηση, στους κ.κ. Μιχαηλόβσκι, Καρέγεφ καί Σία. Πετρούπολη, 1895. 288 σελ.— 210, 570, 575.

— Βόλγκιν Α. Ἡ θεμελίωση τοῦ ναροντικισμοῦ στά ἔργα τοῦ κυρίου Βοροντόφ (Β. Β.). Κριτική μελέτη. Πετρούπολη, 1896. VI, 283 σελ.—192, 236, 245, 369-370.

— Κάμενσκι Ν. Ἡ ὀλιστική ἀντίληψη τῆς ἱστορίας. ((Essais sur la conception matérialiste de l'histoire par Antonio Labriola, professeur à l'université de Rome, avec une préface de G. Sorel. Paris. 1897). —«Νόβογε Σλόβο», Πετρούπολη, 1897, τεῦχος 12, Σεπτέμβρης, σελ. 70-98.— 577.

— Νέα ἐκστρατεία ἐνάντια στή ρωσική σοσιαλδημοκρατία, Γενεύη, ἔκδ. τῆς «Ἐνώσεως τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν», 1897, 55 σελ.— 484.

- «*Πραβίτελστβενι Βέστνικ*», Πετρούπολη, 1896, ἀρ. φύλλου 158, 19 (31) τοῦ Ἰούνη, σελ. 1-2.— 117, 119-122.
- 1897, ἀρ. φύλλου 221, 9 (21) τοῦ Ὀχτώβρη, σελ. 1.— 317, 318-321, 322-323, 324, 325-328, 328-329.
- 1897, ἀρ. φύλλου 242, 5 (17)/ τοῦ Νοέμβρη, σελ. 1-2· ἀρ. φύλλου 243, 6 (18) τοῦ Νοέμβρη, σελ. 1-2.— 317-318, 321, 322, 323, 324-325, 327-328, 329.
- «*Προλετάρι*» Γενεύη, 1905, ἀρ. φύλλου 1-9, 27 (14) τοῦ Μάη — 26 (13) τοῦ Ἰούλη.— 469.
- Ἄρ. φύλλου 9, 26 (13) τοῦ Ἰούλη. σελ. 1.— 469.
- **Προγκάβιν, Β. Σ. Τά βιοτεχνικά, ἐπαγγέλματα τοῦ κυβερνείου Βλαντίμφ. Μέρος I, IV. Μόσχα, Μπαράνοφ, 1882.— 338.*
- [*Προυντόν, Π. Ζ.*] *Κριτική ἀνάλυση τῆς θεωρίας τοῦ Μάλθους, πού ἐγίνε ἀπό τόν Προυντόν στό βιβλίον «Γιά τή δικαιοσύνη».*—Στό βιβλίον: Μάλθους Τ.—Ρ. «Πραγματεία γιά τό νόμον τοῦ πληθυσμοῦ...» ρωσ. μετάφρ. Π. Α. Μπίμπικοφ, Τόμ. 2. Πετρούπολη, 1868, σελ. 424-442, στό μέρος: «Παραρτήματα».— 185.
- «*Ραμπότνικ*» Γενεύη 1896, τεύχη 1 καί 2.— 6-7, 471.
- «*Ρεβολιουτσιόναγια Ροσσίγια*» [Γενεύη], 1902, ἀρ. φύλλου, 9 Ἰούλης, σελ. 3-5.— 465.
- Ρεσέντικοφ, Φ. Μ. Ποντλίποβτσι—454.*
- Ρικάρντο, Ντ. Ἄπαντα. Μετάφραση Ν. Ζίμπερ. Μέ πρόλογον τοῦ μεταφραστή. Πετρούπολη, Παντελέγεφ, 1882. XXVI, 659 σελ.— 175-176.*
- Ρόζανοφ, Β. Β. Γιά ποιό λόγο ἀπαρνούμαστε τήν κληρονομίαν; — «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι», 1891, ἀρ. φύλλου 185, τῆς 7 τοῦ Ἰούλη, σελ. 3-5. — 535, 573, 581.*
- *Ποιά εἶναι ἡ κύρια ἀδυναμία τῆς «κληρονομίαν» τῆς δεκαετίας 1860-1870.* — «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι», 1891, ἀρ. φύλλου 192, τῆς 14 τοῦ Ἰούλη, σελ. 3-5. — 535, 573, 581.
- Ροιμπέρτους-Γιάγκετσοφ, Ι.-Κ. Κοινωνικά γράμματα πρός τόν φόν Κίρχμαν,—172, 205.*
- «*Ρούσκαγια Μίσλ*». Μόσχα 1885, τεύχος 3, σελ. 123-150· τεύχος 4, σελ. 36-54.— 215.
- 1896, τεύχος 5, σελ. 225-237.— 277-230.
- «*Ρούσκιγε Βέντομοστι*» Μόσχα,—457.

- 1886, ἀρ. φύλλου 144, 29 τοῦ Μάη, σελ. 3.— 23, 28, 32-33, 38, 62, 63, 281.
- 1896, ἀρ. φύλλου 112, 24 τοῦ Ἀπρίλη, σελ. 1.— 110, 111, 112, 117, 118, 119-120, 279.
- 1897, ἀρ. φύλλου 239, 30 τοῦ Αὐγούστου, σελ. 2-3.— 451, 458.
- «Ρούσκογε Μποκάτσβο». Πετρούπολη.— 64, 227, 228, 457, 499-500, 508, 512, 518, 523, 559, 574, 575, 577, 581.
- 1894, τεῦχος 4, σελ. 1-34· τεῦχος 6, σελ. 86-130.— 201, 254, 255.
- 1894, τεῦχος 10, σελ. 45-77.— 5.
- 1895, τεῦχος 1, σελ. 155-185· τεῦχος 2, σελ. 1-34.— 208.
- 1895, τεῦχος 5, σελ. 52-77, σελ. 171-197.— 64-72, 457, 499, 518, 566.
- 1896, τεῦχος 5, σελ. 1-26.— 554-555.
- 1896, τεῦχος 6, σελ. 19-42.— 499.
- 1896, τεῦχος 7, σελ. 24-53, σελ. 138-168.— 129-130, 169-170, 172-173, 177, 187-188, 203, 227, 250, 254, 299.
- 1896, τεῦχος 8, σελ. 38-58.— 129-130, 138, 173-174, 177, 194, 204, 205, 207-208, 227, 250, 254, 255-256.
- 1896, τεῦχος 12, σελ. 93-114.— 554, 555.
- 1897, τεῦχος 2, σελ. 162-169.— 499.
- 1897, τεῦχος 3, σελ. 196.— 129.
- 1897, τεῦχος 4, σελ. 130-158· τεῦχος 6, σελ. 127-153· τεῦχος 7, σελ. 130-157.— 499.
- 1897, τεῦχος 10, σελ. 161-195.— 535, 559-560, 574-581.
- 1897, τεῦχος 11, σελ. 78-93, σελ. 115-139.— 507-508, 528, 529-530.
- «Ρούσκογε Σλόβο». Μόσχα, 1896, τεῦχος 107, 22 τοῦ Ἀπρίλη, σελ. 3.— 110, 111, 112, 119, 120, 121-122, 280.
- Σαλιτιόφ-Στσεντρίν, Μ. Ε. Τό ἡμερολόγιο ἐνός ἐπαρχιώτη στήν Πετρούπολη.— 265.
- Ἡ κηδεία.— 265.
- Σαράποφ, Σ. Ὁ ρώσος ἀγρότης νοικοκύρης. Ὅρισμένες σκέψεις γιά τήν ὀργάνωση τῆς οἰκονομίας τῆς Ρωσίας πάνω σέ νέες βάσεις. Μέ πα-

ράρτημα 15 ανέκδοτα γράμματα του Α. Ν. Έγγελγκάρντ πρὸς τὸν Α.Ν. Κουλόμζιν. Δωρεὰν διανεμόμενο παράρτημα τοῦ περιοδικοῦ «Σέβερ» γιά τό 1894. Πετρούπολη, Ρεμέζοβα, 1894, III, 168 σελ. — 523-527.

Σκάλτιν. Στίς ἀπόμερες ἐπαρχίες καί στήν πρωτεύουσα.— «Ότέτσεστ-βένιγε Ζαπισκ», Πετρούπολη, 1867, τεῦχος 9, βιβλίο 2, σελ. 319-381· τεῦχος 10, βιβλίο 2· σελ. 620-680· 1868, τεῦχος 11, σελ. 255-287· τεῦχος 12, σελ. 503-620· 1869, τεῦχος 11, σελ. 141-180· τεῦχος 12, σελ. 427-468.— 536.

Σκάλτιν. Στίς ἀπόμερες ἐπαρχίες καί στήν πρωτεύουσα. Πετρούπολη, 1870, 451 σελ. —536-550, 564.

Σμιθ, Α. Ἐρευνα γιά τή φύση καί τίς αἰτίες τοῦ πλοῦτου τῶν ἐθνῶν. Μέ σχόλια τῶν Μπένθαμ, Μπλανκί, Μπούχανα, Γκαρνιέ, Μάκ-Κούλλοχ, Μάλθους, Μίλλ, Ρικάρντο, Σαί, Σισμόντι καί Τυργκό. Μετάφραση Π. Α. Μπίμπικοφ. Τόμ. 1-2. Πετρούπολη, 1866.— 138, 175,

«Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ» Λονδίνο, 1890, τεῦχος 1, Φλεβάρης, σελ. 176-185· Γενεύη, 1890, τεῦχος 2, Αὐγούστος, σελ. 42-61.— 12.

Στροῦβε, Π. Μπ. Νονυς, Γιά διάφορα θέματα.— «Νόβογε Σλόβο», Πετρούπολη, 1897, τεῦχος 1, Ὀχτώβρης, σελ. 55,84.— 528, 529.

— Π. Μπ. Ἐπίκαιρα προβλήματα τῆς ἐσωτερικῆς Ζωῆς— «Νόβογε Σλόβο», Πετρούπολη, 1897, τεῦχος 7, Ἀπρίλης, σελ. 229-243. —521.

— Κριτικές παρατηρήσεις σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης τῆς Ρωσίας. Μέρος 1. Πετρούπολη, 1894, X, 291 σελ. —206-207, 215, 235, 575, 281, 581.

«Συλλογή νόμων καί διαταγμάτων τῆς κυβέρνησης, ἔκδ. τῆς διευθύνουσας Συγκλήτου». Πετρούπολη, 1886, τεῦχος 68, 15 τοῦ Ἰούλη, σελ. 1390-1405.—20, 21, 25, 26-27, 31-32, 44, 47-48, 50, 57, 63, 111, 281-282.

— 1891, τεῦχος 2, 4 τοῦ Γενάρη, σελ. 23-24.—44-45, 47-48, 55-56, 57, 59-60, 63, 64.

— 1891, τεῦχος 75, 23 τοῦ Ἰούλη, σελ. 1911-1913.— 57-58.

— 1892, τεῦχος 40, 21 τοῦ Ἀπρίλη, σελ. 757-763.— 57.

— 1892, τεῦχος 114, 15 τοῦ Ὀχτώβρη, σελ. 2756.— 57.

— 1893, τεῦχος 130, 31 τοῦ Αὐγούστου, σελ. 2983.— 58.

— 1894, τεῦχος 45, 31 τοῦ Μάρτη, σελ. 971-980.— 57.

— 1894, τεῦχος 104, 27 τοῦ Ἰούνη, σελ. 2189-2212.— 39, 95, 96.

- 1897, τεύχος 62, 13 τοῦ Ἰούνη, σελ. 2135-2139.— 279-315, 317, 318, 320-321, 322, 323, 325-326, 327, 328-329, 486.
- 1897, τεύχος 63, 17 τοῦ Ἰούνη, σελ. 2190-2194. —307.
- Συλλογή στατιστικῶν στοιχείων γιά τό κυβερνεῖο Μόσχα.* Τμήμα οἰκονομικῆς στατιστικῆς. Τόμ. VII. Μέρος III. Μόσχα, ἔκδ. τοῦ ζέμιστρο τοῦ κυβερνεῖου Μόσχας, 1883, 204 σελ. —189.
- Συλλογή στοιχείων γιά τίς βιομηχανικές ἐπιχειρήσεις τῆς Ρωσίας στά χρόνια 1885 - 1889.* Πετρούπολη, ἔκδ. τῆς διεύθυνσης ἐμπορίου καί μανουφακτούρας, 1889-1891 (Ὑλικά γιά τήν ἐμπορικοβιομηχανική στατιστική).— 358-359.
- Συλλογή στοιχείων γιά τίς βιομηχανικές ἐπιχειρήσεις τῆς Ρωσίας στά χρόνια 1890 - 1891.* Πετρούπολη, 1893-1894. (Ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν. Διεύθυνση ἐμπορίου καί μανουφακτούρας. Ὑλικά γιά τήν ἐμπορικοβιομηχανική στατιστική).— 358-359.
- Τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα τοῦ κυβερνεῖου Μόσχας.* Μέρος I-V*. Μόσχα, ἔκδ. τοῦ ζέμιστρο τοῦ κυβερνεῖου Μόσχας, 1897-1883. (Στήν ἔκδ.: Συλλογή στατιστικῶν στοιχείων γιά τό κυβερνεῖο Μόσχας. Τμήμα οἰκονομικῆς στατιστικῆς. Τόμ. VI, μέρος I-II· τόμ. VII, μέρος I—III). —190-339.
- Τά συνδικάτα τῆς Γαλλίας.*— «Ρούσκιγε Βέντομοστι», Μόσχα, 1897, ἀρ. φύλλου 239, 30 τοῦ Αὐγούστου, σελ. 2-3.— 455.
- Τουγκάν-Μπαρανόβσκι, Μ. I. Οἱ βιομηχανικές κρίσεις στή σύγχρονη Ἀγγλία, οἱ αἰτίες τους καί ἡ ἐπίδρασή τους στή ζωή τοῦ λαοῦ.* Πετρούπολη, 1894, IV, 513 σελ. —168, 170.
- Ἡ ρωσική φάμπρικα στό παρελθόν καί στό παρόν. Ἱστορικοοικονομική μελέτη. Τόμ. I. Ἡ ἱστορική ἀνάπτυξη τῆς φάμπρικας στή Ρωσία τό XIX αἰώνα. Πετρούπολη, Παντελέεφ, 1898, XI, 496 σελ. —560.
- Ὑλικά γιά τήν ἐκτίμηση τῶν γαιῶν τοῦ κυβερνεῖου Νίζνι Νόβγκοροντ Οἰκονομικό μέρος*.* Βιβλίο XI. Νομοί Σεμένοφ, Νίζνι Νόβγκοροντ, ἔκδ. τοῦ ζέμιστρο τοῦ κυβερνεῖου Νίζνι Νόβγκοροντ. 1893. X, 675 σελ. (Τμήμα στατιστικῆς τοῦ συμβουλίου τοῦ Ζέμιστρο τοῦ κυβερνεῖου Νίζνι Νόβγκοροντ).— 416.
- Ὑλικά γιά τήν ἱστορία τοῦ κοινωνικοεπαναστατικοῦ κινήματός τῆς Ρωσίας.* Βιβλίο I, X [1-2], XI, XVI. Μέ παράρτημα «Ἀπό τήν πατρίδα καί στήν πατρίδα», τεύχη 1, 3-7. Γενεύη, ἔκδ. τῆς «Ομάδας τῶν παλιῶν ναροντοβόλτσι», 1893-1896.— 484.
- Ὑλικά γιά τή στατιστική τοῦ νομοῦ Κρασνοουφίμσκ τοῦ κυβερνεῖου Πέρμ.* Βιβλίο V. Μέρος I (Ἐργοστασιακή περιοχή). Καζάν, ἔκδ. τοῦ ζέμιστρο τοῦ νομοῦ Κρασνοουφίμσκ, 1894. 420 σελ. —405.
- Χαριζομένοφ, Σ. Α. Ἡ σημασία τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς.*— «Γιου-

ринтисеески Вѣстник», Μόσχα, 1883, τεύχος 11, σελ. 414-441· τεύχος 12, σελ. 543-597.— 424.

— Τα βιοτεχνικά επαγγέλματα τοῦ κυβερνείου Βλαντίμιρ. Μέρος II-III. V. Μόσχα, Μπαράνοφ, 1882, 1884.— 337.

Χερνίτσερ, I. I. Ὁ μεταφυσικός,—444.

[Adler, W.] *Das Leben von Friedrich Engels*.—«Arbeiter-Zeitung» Wien, 1895, Nr. 214, 7. August, S. 2-6. —12.

Atkinson, W. *Principles of Political economy; or the Laws of the formation of national wealth: developed by means of the Cristian Law of Government; being the substance of a case delivered to the Hand-loom weavers commission*. London, Whittaker, 1840, XVI, 247 p.— 219.

Bernstein, E. *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie*. Stuttgart, Dietz, 1899, X. 188 S.— 172.

Boisguillebert *Dissertation sur la nature des richesses de l'argent et des tributs, ou l'on découvre la fausse idée qui règne dans le monde à l'égard de ces trois articles*.— In: *Économistes-financiers du XVIIIe siècle*. Précédés des notices historiques sur chaque auteur, et accompagnés de commentaire et de notes explicatives, par Eugène Daire. Paris, 1843, p. 394-424.— 218-219.

«*Deutsch-Französische Jahrbücher*». Paris, 1844, 1 u. 2. Lfg., S. 86-114.—10.

«*The Edinburgh Review or Critical Journal*». Edinburgh-London, 1819, v. XXXII, N. LXIV, p. 453-477,— 147.

Engels, F. *The condition of the working class in England in 1844*. With appendix written 1886, and pref. 1887. Transl. by K. Wischnewetzky. New York., [1887], VI, 200, XI, p.—180, 234, 243, 267, 274, 508, 529.

— *Die Lage der arbeitenden Klasse in England*. Nach eingner Anschauung und authentischen Quellen. Leipzig, Wigand, 1845. 358 S.— 8, 10, 128, 234, 243, 267, 274

— *Soziales aus Russland*. Leipzig, Verl. der Genossenschaftsbuchdruckerei, 1875, 16 S.— 549.

— *Umrisse zu einer Kritik der Nationalökonomie*.— «*Deutsch-Französische Jahrbücher*». Paris, 1844, 1. u. 2. Lfg. S. 86-114. —10.

Engels, F. u. Marx, K.— βλ. Marx, K. u. Engels, F.

Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Bd. 3, Jena, Fischer 1892.— 206.

43 Ἄπαντα Λένιν. Τόμος 2.

— Bd. 5, Jena, Fischer, 1893.— 130, 268.

Heine, H. Du hast Diamanten und Perlen, hast alles, was Menschenbegehrt...— 429.

«Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich». Leipzig, 1896, 3. Hft., S. 51-100; 4, Hft., S. 73-136.— 581.

Labriola, A. *Essais sur la conception matérialiste de l'histoire*. Avec une préf. de G. Sorel. Paris, Giard et Brière, 1897. 349 p. (B— que Socialiste Internationale. III). —527.

Lippert, J. *Sismondi, Jean Charles Léonard Simonde de*. In: Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Bd. 5. Jena, Fischer, 1893, S. 676-680.— 130, 267.

[MacCulloch, D.—R. Mr. Owen's Plans for Relieving the National Distress Review of R. Owen's works].— «Edinburgh Review», Edinburgh-London, 1819, v. XXXII, N. LXIV, p. 453-477,— 147.

Marx, K. u. Engels, F. [*Die deutsche Ideologie*. Kritik der neuesten deutschen Philosophie in ihren Repräsentanten, Feuerbach, B. Bauer und Stirner und des deutschen Sozialismus in seinen verschiedenen Propheten. IV. Kap. II, Bd.].— «Das Westphälische Dampfboot», Paderborn, 1847, [August], S. 439-463, [September] S. 505-525. [Titel:] Karl Grün: Die soziale Bewegung in Frankreich und Belgien (Darmstadt, 1847), oder Die Geschichtschreibung des wahren Sozialismus.— 267-268.

— [*Die deutsche Ideologie*. Kritik der neuesten deutschen Philosophie in ihren Repräsentanten, Feuerbach, B. Bauer und Stirner und des deutschen Sozialismus in seinen verschiedenen Propheten. Fragmente IV. Kap. II. Bd.].— «Die Neue Zeit», XIV. Jg., 1895-1896, Bd. II, N. 28, S. 49-52. In Art.: P. Struve. Zwei bisher unbekannte Aufsätze von Karl Marx aus den vierziger Jahren.— 267-268.

— *Die heilige Familie, oder Kritik der kritischen Kritik*. Gegen Bruno Bauer und C^o. Frankfurt a. M., Literarische Anstalt (I. Rütten), 1845. VIII, 336, S.— 9-10, 570.

Manifest der Kommunistischen Partei, London, «Bildungs- Gesellschaft für Arbeiter», 1848. 30 S.— 10.

— *Der Volkstribun, redigiert von Herrmann Kriege in New York*.— «Das Westphälische Dampfboot», Bielefeld, 1846, [Juli] S. 295-308.— 267-268.

— [*Der Volkstribun, redigiert von Herrmann Kriege in New York*].— «Die Neue Zeit», XIV. Jg. 1895-1896, Bd. II, N. 27, S. 7-11. In Art.: P. Struve. Zwei bisher unbekannte Aufsätze von Karl Marx aus den vierziger Jahren.— 267-268.

- Marx, K. Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte. 3. Aufl. Hamburg, Meissner, 1885. VI, 108 S.— 529.*
- *Discours sur la question du libre échange, prononcé à l' Association démocratique de Bruxelles dans la séance publique du 9 Janvier 1848.—266.*
- *Das Elend der Philosophie. Antwort auf Proudhons «Philosophie des Elends». Deutsch von E. Bernstein und K. Kautsky. Mit Vorw. und Noten von F. Engels. Stuttgart, Dietz, 1885. XXXVII, 209, S.— 207, 217, 220-221.*
- *— *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Bd. I. Buch I: Der Produktionsprozess des Kapitals. 2-te Aufl. Hamburg, Meissner, 1872. 830 S.— 363, 389, 419, 423, 529.*
- *— *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Bd. II. Buch II: Der Zirkulationsprozess des Kapitals. Hrsg. von F. Engels Hamburg, Meissner, 1885. XXVII, 526 S.—11-12, 143, 150, 151, 153, 168, 206.*
- *— *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Bd. III. T. 1. Buch III: Der Gesamtprozess der kapitalistischen Produktion. Kapitel I bis XXVIII. Hrsg. von F. Engels, Hamburg, Meissner, 1894. XXVIII, 448, S.— 12, 155.*
- *— *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Bd. III. T. 2. Buch III: Der Gesamtprozess der kapitalistischen Produktion. Kapitel XXIV bis LII Hrsg. von F. Engels, Hamburg, Meissner, 1894. IV, 422, S.— 150, 206-207, 208, 233, 270, 522.*
- *Rede über die Frage des Freihandels, gehalten am 9. Januar 1848 in der demokratischen Gesellschaft zu Brüssel.—In: Marx, K. Das Elend der Philosophie. Antwort auf Proudhons «Philosophie des Elends». Deutsch von E. Bernstein und K. Kautsky. Mit Vorw. und Noten von F. Engels. Stuttgart, Dietz, 1885. S. 188-209.—164, 266-267, 267-274.*
- *Theorien über den Mehrwert. Aus dem nachgelassenen Manuskript «Zur Kritik der politischen Ökonomie». Hrsg. von K. Kautsky. Bd. II. T. 1. David Ricardo. Stuttgart, Dietz, 1905, XII. 344, S.— 211-212.*
- *Zur Kritik der politischen Ökonomie. August 1858- Januar 1859. — 202.*
- Meyer R. Einkommen.— In: Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Bd. 3. Jena, Fischer, 1892. S. 45-67. — 206.*
- «Neue Rheinische Zeitung». Köln.— 10.*
- «Die Neue Zeit». XIV. Jg., 1895-1896. Bd. II, N. 27, S. 7-11; N. 28, S. 49-52 —268.*

Nóvus— Βλ. Στρούβε, Π. Μπ.

Pereire, L. Leçons sur l'industrie et les finances, prononcées à la salle de l'athénée. Suivies d'un projet de banque. Paris, 1832, [2], 105 p. (Religion Saint-Simonienne).— 223-224.

Schitlowsky Ch. Revuen.— «Sozialistische Monatshefte», Berlin, 1902, 2. Bd., N. 9, S. 754-755.— 465.

«*Schmollers Jahrbuch*».— βλ. «Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich».

Schulze-Gavernitz G. Die Moskau-Wladimirsche Baumwollindustrie— «Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich», Leipzig, 1896, 3. Hft., S. 51-100; 4. Hft., S. 73-136.—581.

Sismondi, J.C.L. Simonde de. Nouveaux principes d'économie politique, ou de la richesse dans ses rapports avec la population. 2 v. Paris, Delaunay, 1819,— 144.

— *Nouveaux principes d'économie politique, ou de la richesse dans ses rapports avec la population. 2-e éd. 2 v. Paris, Delaunay, 1827.—144-216, 230-252, 259-265, 266, 272-274.*

«*Sozialistische Monatshefte*», Berlin, 1902, 2. Bd., N 9, S. 754-755.— 465.

«*Sozialpolitisches Centralblatt*». Berlin, 1893, Bd. 3, N 1, 2. Oktober S. 1-3.— 235-236.

Struve, P. Zur Beurteilung der kapitalistischen Entwicklung Russlands—«Sozialpolitisches Centralblatt», Berlin, 1893, Bd. 3, N 1, 2. Oktober, S. 1-3.— 235-236.

«*Das Vestphälische Dampfboot*». Bielefeld, 1846, [Juli], S. 295-308; Paderborn, 1847, [August], S. 439-463; [September], S. 505-525.— 267.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

Α

Ἀλέξανδρος ὁ Γ' (Ρομάνοφ*) (1845-1894) — αὐτοκράτορας τῆς Ρωσίας (1881-1894).— 480.

Ἀμπρόμοφ, Γ. Β. (1858-1906) — δημοσιολόγος, varόντικος, συνεργάτης τῶν περιοδικῶν «Ὁτέτσεστβενιγε Ζαπίσκι», «Ντιέλο», «Ὀδστόι», τῆς ἐφημερίδας «Νεντέλια» κ.ἄ.· συγγραφέας διηγημάτων μέ θέματα ἀπό τή λαϊκή ζωὴ καί πολλῶν ἄρθρων γύρω ἀπό τὰ κοινωνικοοικονομικά προβλήματα, τίς αἰρέσεις καί τή λαϊκή παιδεία. Προπαγάνδιζε τή θεωρία τῶν «μικρῶν ἔργων» καί τῆς «ἡσυχῆς πολιτιστικῆς δουλιᾶς».— 560, 573, 574.

Ἄντλερ (Adler), Βίκτορ (1852-1918) — ἓνας ἀπό τοὺς ὀργανωτῆς καί τοὺς ἡγέτες τῆς αὐστριακῆς σοσιαλδημοκρατίας· ἄρχισε τὴν πολιτικὴν του δράση σάν ἀστός ριζοσπάστης· ἀπό τὰ μέσα τῆς δεκαετίας 1880-1890 συμμετεῖχε στό ἐργατικὸ κίνημα. Τό 1886 ὁ Ἄντλερ ἴδρυσε τὴν ἐφημερίδα «Gleichheit» («Ἰσότητα») καί ἀπό τό 1889 ἦταν διευθυντῆς τοῦ κεντρικοῦ ὀργάνου τῆς αὐστριακῆς σοσιαλδημοκρατίας «Arbeiter-Zeitung» («Ἐργατικὴ ἐφημερίδα»). Στὴν περίοδο 1880-1900 εἶχε ἐπαφή μέ τόν Φ. Ἐνγκελς, γρήγορα ὅμως μετὰ τό θάνατο τοῦ Ἐνγκελς κατρακύλησε στό ρεφορμισμὸ καί ἦταν ἓνας ἀπό τοὺς ἡγέτες τοῦ ὀπορτουνισμοῦ στά συνέδρια τῆς II Διεθνούς. Στὴν περίοδο τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου, τοῦ 1914-1918, ὁ Ἄντλερ κρατοῦσε κεντριστικὴ θέση, προπαγάνδιζε τὴν «ταξικὴ εἰρήνη» καί πάλαιβε ἐνάντια στίς ἐπαναστατικὰς ἐκδηλώσεις τῆς ἐργατικῆς τάξης. Τό 1918, μετὰ τὴν ἐγκαθίδρυση τῆς ἀστικῆς δημοκρατίας στὴν Αὐστρία, ἔκανε γιὰ λίγο καιρὸ ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν.—12.

Ἄτκινσον (Atkinson), Οὐίλλιαμ— ἄγγλος οικονομολόγος τῆς περιόδου 1830-1860, ὀπαδὸς τοῦ προστατευτισμοῦ, ἀντίπαλος τῆς κλασικῆς σχολῆς τῆς ἀστικῆς πολιτικῆς οικονομίας. Ἡ βασικὴ ἐργασία τοῦ Ἄτκινσον εἶναι «Ἀρχές τῆς πολιτικῆς οικονομίας» (1840).— 219.

Β

Β. Β.— Βλ. Βοροντσόφ, Β. Π.

*Τὰ ὑπογραμμισμένα στὴν παρένθεση εἶναι τὰ πραγματικὰ ὀνόματα.

Β. Ι. — Βλ. Λένιν, Β. Ι.

Βάγνερ (Wagner), 'Αδόλφος (1835-1917) — γερμανός άστός οικονομολόγος και άντιδραστικός πολιτικός παράγοντας. Σάν εκπρόσωπος του «άπό καθέδρας σοσιαλισμού», ό Βάγνερ προπαγάνδιζε τόν άστικό φιλελεύθερο ρεφορμισμό, θεωρούσε ότι ή έκμετάλλευση τών έργατών άπό τούς κεφαλαιοκράτες μπορεί νά εξαλειφθεί μέ τή βοήθεια τής κρατικής νομοθεσίας. Συνεργαζόταν ένεργά μέ τόν Βίσμαρκ, ήταν ένας άπό τούς ήγέτες του χριστιανο-σοσιαλιστικού κόμματος. Τίς άντιδραστικές οικονομικές άντιλήψεις του Βάγνερ τίς χρησιμοποίησαν οί χιτλερικοί στή «σοσιαλιστική» τους δημαγωγία γιά τήν έξύμνηση του «όλοκληρωτικού» κράτους.

Οί βασικές έργασίες του Βάγνερ είναι: «Γενικές ή θεωρητικές άρχές τής έθνικης οικονομίας» (1879), «Βάσεις τής πολιτικής οικονομίας» (1892, 1894).— 256.

Βερχόβσκι, Β. ΙΙ. (γεννήθηκε τό 1837) — ναύαρχος στά 1890-1895 ήταν λιμενάρχης τής Πετρούπολης, διευθυντής του ναυπηγείου «Νόβογε 'Αντιμυραλτέιστβο» άπό τό 1896 προϊστάμενος τής κεντρικής διεύθυνσης ναυπηγήσεων και έφοδιασμού και άργότερα μέλος του συμβουλίου γιά τά ζητήματα τής έμπορικης ναυτιλίας άπομέρους του ύπουργείου Ναυτικών.— 28, 59.

Βίττε, Σ. Ι. (1849-1915)— ρώσος κρατικός παράγοντας του τέλους του ΧΙΧ και τών άρχών ΧΧ αιώνα, έκφραστής τών συμφερόντων του «στρατιωτικού-φεουδαρχικού ιμπεριαλισμού» τής τσαρικής Ρωσίας· φανατικός όπαδός τής άπολυταρχίας προσπάθησε, μέ άσήμαντες παραχωρήσεις και ύποσχέσεις προς τή φιλελεύθερη άστική τάξη και μέ σκληρούς διωγμούς ένάντια στό λαό, νά διατηρήσει τή μοναρχία. Ένας άπό τούς όργανούς τής κατάπνιξης τής έπανάστασης του 1905-1907. Σάν ύπουργός συγκοινωνίας (Φλεβάρης—Αύγουστος του 1892), ύπουργός Οικονομικών (1892-1903) και πρόεδρος του 'Υπουργικού Συμβουλίου (τέλη του 1905—'Απρίλης του 1906), ό Βίττε μέ τά μέτρα του στό δημοσιονομικό τομέα, στον τομέα τής δασμολογικής πολιτικής, τής κατασκευής σιδηροδρομικών γραμμών, τής έργατικής νομοθεσίας κλπ., που εφαρμόζονταν προς τό συμφέρον τής μεγαλοαστικής τάξης, συνέβαλε στήν άνάπτυξη του καπιταλισμού στή Ρωσία και στό δυνάμωμα τής έξάρτησής της άπό τίς ιμπεριαλιστικές Δυνάμεις. «'Υπουργό-μεσίτη»— έτσι τόν χαρακτήρισε ό Β. Ι. Λένιν.— 40, 43, 111, 112, 118, 119-120, 279, 278, 325-326.

Βόλγκιν, Α.— Βλ. Πλεχάνοφ, Γ. Β.

Βολίνσκι, Α. (Φλέξερ, Α. Α.) (1863-1926) — άντιδραστικός τεχνοκρίτης και κριτικός, προπαγανδιστής τής θεωρίας τής τέχνης γιά τήν τέχνη· ήταν ένας άπό τούς καθοδηγητές του περιοδικού «Σέβερνι Βέστνικ». Στά άρθρα του, που συγκεντρώθηκαν στό βιβλίο «Οί ρώσοι κριτικοί» (1896), ό Βολίνσκι προσπάθησε νά άμαυρώσει τήν έπαναστατική δημοκρατική δημοσιολογία.

Μετά τήν Μεγάλη 'Οχτωβριανή σοσιαλιστική έπανάσταση ό Βολίνσκι δούλεψε στό συμβούλιο του Οίκου τεχνών, στή διεύθυνση του έκδοτικού οίκου «Βσεμίρναγια Λιτερατούρα», ήταν πρόεδρος τής διοίκησης του τμήματος Λένινγκραντ τής Πανρωσικής Ένωσης συγγραφέων (1920-1924), διέθυνε τή σχολή χορογραφίας.— 573-574.

Βορόνιν, Ι. Α. (γεννήθηκε τὸ 1842) —ιδιοκτήτης τῆς βαμβακοϋφιν-
τουργικῆς μανουφακτοῦρας τοῦ Ρεζβοοστρόβσκ στὴν Πετρούπολη (τὴν
ὕφαντουργικὸ ἔργοστάσιον τοῦ Ρεζβοοστρόβσκ), πρόεδρος τῆς διοικήσεως
τῆς μετοχικῆς ἐταιρίας μανουφακτοῦρας «Ι. Α. Βορόνιν, Λιούτσ καὶ Τσέ-
σερ» (1895-1918), πρόεδρος τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τῆς Ἐταιρίας
βιομηχανικῆς ἐπεξεργασίας ὀστών (1891-1913), μέλος τῆς Διοικητικῆς
ἐπιτροπῆς τῆς ἐταιρίας γιὰ τὴ συμβολή στὴν ἀνάπτυξη τοῦ ρωσικοῦ ἐμπο-
ρίου καὶ τῆς ρωσικῆς βιομηχανίας.— 123.

Βοροντσόφ, Β. Π. (B.B.) (1847-1918)— ρώσος οἰκονομολόγος καὶ δη-
μοσιολόγος, ἓνας ἀπὸ τοὺς θεωρητικοὺς τοῦ φιλελεύθερου ναροντνικι-
σμοῦ τῆς περιόδου 1880-1900, συγγραφέας τῶν βιβλίων: «Οἱ τύχες τοῦ καπι-
ταλισμοῦ στὴ Ρωσία» (1882), «Δοκίμια γιὰ τὴ βιοτεχνικὴ παραγωγή τῆς
Ρωσίας» (1886), «Τὰ Προσδευτικά ρεύματα στὸ ἀγροτικὸ νοικοκυριό»
(1892), «Οἱ κατευθύνσεις μαρ» (1893), «Δοκίμια θεωρητικῆς οἰκονομίας»
(1895) καὶ ἄλλων· σ' αὐτὰ ἰσχυρίζοταν ὅτι στὴ Ρωσία δὲν ὑπάρχουν συν-
θήκες γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ, ὑπεράσπιζε τὸ μικρὸ ἐμπορευ-
ματοπαραγωγὸ, ἐξιδανίκευε τὴν ἀγροτικὴ κοινότητα. Ὁ Βοροντσόφ προ-
παγάνδιζε τὴ συμφιλίωση μὲ τὴν τσαρική κυβέρνησιν καὶ πάλαιψε ἀποφα-
σιστικὰ ἐνάντια στὸ μαρξισμό. Κριτικὴ τῶν ἀπόψεων τοῦ Βοροντσόφ
ἔκανε ὁ Γ. Β. Πλεχάνοφ στὸ ἔργο του «Ἡ θεμελίωσις τοῦ ναροντνικισμοῦ
στὰ ἔργα τοῦ κυρίου Βοροντσόφ (B.B.)» (1986). Ὁ Β.Ι. Λένιν στὶς ὀμίλει
καὶ στὰ ἔργα του τῆς δεκαετίας 1890-1900 ξεσκεπάσει ὀλοκληρωτικὰ τίς
ἀντιδραστικὰς ἀντιλήψεις τοῦ Βοροντσόφ.— 131, 145, 151, 155, 168,
180, 207, 228, 245, 257, 262, 345, 353, 362, 364, 373, 410, 424, 439,
457, 552, 555, 559, 564, 567, 575, 577, 581.

Γ

Γιάκοβλεφ, F. A.— ιδιοκτήτης μηχανουργικοῦ ἔργοστασίου τῆς Πε-
τρούπολης, ποῦ παρήγε κινητῆρες ἀερίου καὶ πετρελαίου.— 53.

Γιακουμπόβιτς, Π. Φ. (Γκρινέβιτς Π. Φ.) (1860-1911)— γνωστός
ποιητὴς καὶ συγγραφέας, ναροντοβόλετς, καθοδηγητὴς τῆς ὀμάδας «Μο-
λοντάγια πάρτιγια Ναρόντινοι βόλι»· τὸ 1887 καταδικάστηκε σὲ θάνατον,
μὰ ἡ ποινὴ του μετατράπηκε σὲ καταναγκαστικὰ ἔργα. Ἀργότερα ὁ Για-
κουμπόβιτς ἔγινε μέλος τῆς σύνταξης τοῦ περιοδικοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτ-
στβο» καὶ δημοσίευσεν σ' αὐτὸ στὰ μέσα τῆς δεκαετίας 1890-1900 μιά σειρά
δημοσιολογικὰ καὶ φιλολογικὰ-κριτικὰ ἄρθρα μὲ τὸ ψευδώνυμον Γκρινέβιτς
Π. Φ.— 500.

Γιουζακόφ, Σ. Ν. (1849-1910)— ἓνας ἀπὸ τοὺς θεωρητικοὺς τοῦ φιλε-
λεύθερου ναροντνικισμοῦ, κοινωσιολόγος καὶ δημοσιολόγος. Συνεργα-
ζοταν στὰ περιοδικὰ «Ὁτέστσετςβενιγε Ζαπίσκι», «Βέστνικ Ἐβρόπι» κ.ἄ.
Ἐνας ἀπὸ τοὺς καθοδηγητὴς τοῦ περιοδικοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτστβο».
Ἐκανε λυσσασμένη πάλη ἐνάντια στὸ μαρξισμό. Ὁ Β.Ι. Λένιν στὸ ἔργο
του «Τί εἶναι οἱ "φίλοι τοῦ λαοῦ" καὶ πῶς πολεμοῦν τοὺς σοσιαλδημοκρά-
τες;» (βλ. Ἄπαντα, 5η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 1ος, σελ. 125-346), ἰδιαίτερα στὸ δεύ-
τερον μέρος (ποῦ δὲ βρέθηκε), καθὼς καὶ στὰ ἄρθρα: «Τὰ νοικοκυριά τῶν
γυμνασίων καὶ τὰ ἀναμορφωτικὰ γυμνάσια» καὶ «Μαργαριτάρια τῆς σχε-
διομανίας τῶν ναρόντων» ἔκανε ἀυστηρὴ κριτικὴ στὶς πολιτικοοικο-
νομικὰς ἀπόψεις τοῦ Γιουζακόφ.— 65-72, 215, 345, 439, 457, 497, 499-
523, 524-527, 554, 559, 566, 575.

Γιοϋζοφ (Κάμπλιτς I. I.), (1848-1893) — δημοσιολόγος ναρόντικος. Στά 1870-1880 ὁ Γιοϋζοφ πῆρε μέρος στήν «κορρεία πρὸς τὸ λαό», στά 1880-1900 ἦταν ἀπὸ τοὺς θεωρητικούς τοῦ φιλελευθέρου ναρόντικισμοῦ· συνεργαζόταν στή φιλελευθεροναρόντικιστική ἐφημερίδα «Νεντέλια». Οἱ βασικὲς ἐργασίες τοῦ Γιοϋζοφ εἶναι: «Οἱ βάσεις τοῦ ναρόντικισμοῦ» (1882), «Ἡ διανόηση καὶ ὁ λαὸς στήν κοινωνική ζωὴ τῆς Ρωσίας» (1885). — 559, 573-574, 576.

Γκρέγκ (*Greg*), Οὐίλιαμ-Ράιμπον (1809-1881) — μέγας ἀγγλὸς βιομήχανος, δημοσιολόγος, ὁπαδὸς τῆς ἐλευθερίας ἐμπορίου· τὸ 1842 βραβεύτηκε ἀπὸ τὸ «Σύνδεσμο ἐνάντια στοὺς νόμους γιὰ τὰ σιτηρὰ» γιὰ τὸ ἔργο του «Ἡ ἀγροτική οἰκονομία καὶ οἱ νόμοι γιὰ τὰ σιτηρὰ», στὸ ὅποιο προσπαθοῦσε νὰ ἀποδείξει τὴν εὐεργετικὴ ἐπίδραση πού θά ἔχει γιὰ τοὺς μεγάλους φέρμερς ἢ κατάργηση τοῦ νόμου γιὰ τὰ σιτηρὰ. — 270-271.

Γκρινέβιτς, Π.Φ. βλ. Γιακουμπόβιτς Π.Φ.

Ε

Ἐγκοῦνοφ, Α. Ν. (1824-1897) — στατιστικὸς καὶ οἰκονομολόγος· ὑπηρετοῦσε στήν οἰκονομικὴ διεύθυνση τοῦ ὑπουργείου Ἐσωτερικῶν καὶ στὸ ὑπουργεῖο Γεωργίας καὶ δημοσίων κτημάτων, ἦταν ἀντικαταστάτης τοῦ προέδρου τοῦ τμήματος πολιτικῆς οἰκονομίας καὶ ἀγροτικῆς στατιστικῆς τῆς Ἐλευθέρης οἰκονομικῆς ἐταιρίας (1888). Τὸ 1892 ὁ Ἐγκοῦνοφ στάλθηκε ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο δημοσίων κτημάτων στὸ κυβερνεῖο τοῦ Πέρμ γιὰ νὰ κάνει ἐρευνα σχετικὰ μὲ τὴ βιοτεχνία. — 376, 442, 447-448.

Ἐνγκελγκάρντ, Α. Ν. (1832-1893) — δημοσιολόγος ναρόντικος, γνωστὸ ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ του δράση καὶ τὴ δράση του στὸν τομέα γεωπονίας καθὼς καὶ γιὰ τὸ πείραμά του ὀργάνωσης ἐνὸς ὀρθολογιστικοῦ νοικοκυριοῦ στὸ κτῆμα του, στὸ Μπατίσεβο τοῦ κυβερνεῖου Σμολένσκ. Ὁ Β.Ι. Λένιν στὸ βιβλίον του «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία» (κεφάλαιον τρίτον, § VI), δίνει τὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ νοικοκυριοῦ τοῦ Ἐνγκελγκάρντ καὶ δείχνει, παίρνοντας τὸ νοικοκυριὸ αὐτὸ σάν παράδειγμα, πόσο ὀδοτικές ἦταν οἱ θεωρίες τῶν ναρόντικων. Ὁ Ἐνγκελγκάρντ ἔγραψε τὰ γράμματα «Ἀπὸ τὸ χωριὸ», πού δημοσιεύτηκαν στὸ περιοδικὸ «Ὅτέτσεστβενιγε Ζαπίσκι» (βγήκαν σὲ χωριστὴ ἔκδοσι τὸ 1882) καθὼς καὶ πολλὰς ἄλλες ἐργασίες πάνω σὲ ζητήματα τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας· ἦταν διευθυντὴς τοῦ πρώτου στὸ εἶδος του ρωσικοῦ περιοδικοῦ «Χιμίτσεσκι Ζουρνάλ» (1859-1860). — 550-558, 365, 366.

Ἐνγκελς (*Engels*), Φρίντριχ (1796-1860) — πατέρας τοῦ Φ. Ἐνγκελς, βιομήχανος ὑφαντουργίας. — 7, 8.

Ἐνγκελς (*Engels*), Φρίντριχ (1820-1895) — ἓνας ἀπὸ τοὺς θεμελιωτὲς τοῦ ἐπιστημονικοῦ κομμουνισμοῦ, ἀρχηγὸς καὶ δάσκαλος τοῦ παγκόσμιου προλεταριάτου, φίλος καὶ συναγωνιστὴς τοῦ Κάρλ Μάρξ (βιογραφικὰ στοιχεῖα καὶ συνοπτικὸ χαρακτηρισμὸ τῆς δράσης καὶ τῶν ἔργων του βλ. στὸ ἄρθρον τοῦ Β. Ι. Λένιν «Φρίντριχ Ἐνγκελς»). — 5-14, 83, 168, 170, 173, 174, 180, 206, 234, 243, 267, 274, 508, 521, 527-528, 529, 549, 562.

Έφρουσι, Μπ. Ο. (1865-1897) — φιλόλογος-οικονομολόγος ναροντικιστικής κατεύθυνσης, συνεργάτης του περιοδικού «Ρούσκογε Μπογκάτσοβο» και του «Μίρ Μποζί», περιοδικού φιλελεύθερης κατεύθυνσης. Οί κύριες εργασίες του είναι: «Οί κοινωνικοοικονομικές αντιλήψεις του Σιμόντ ντέ Σισμόντι» (1896), «Νέο εγχειρίδιο πολιτικής οικονομίας» (άνάλυση του βιβλίου του καθηγητή Γκεόρκιεβσκι) (1896), «Οί διάφορες θεωρίες γιά τό εισόδημα από τό κεφάλαιο» (1897). 'Ο Έφρουσι μετέφρασε στά ρωσικά, τά σπουδαιότερα κεφάλαια του βιβλίου του Σισμόντι «Νέες άρχές πολιτικής οικονομίας» (1897). — 129-130, 137, 138, 169-170, 171, 173-174, 177-178, 181-182, 186, 187-188, 194, 195, 204, 205, 206, 208, 227, 237, 242, 248, 251, 255, 256-257.

Z

Ζασούλιτς, Β. Ι. (Ίβανόφ Β.) (1849-1919) — μιά από τίς πió διάσημες άγωνίστριες του ναροντικιστικού και άργότερα του σοσιαλδημοκρατικού κινήματος της Ρωσίας. Ή επαναστατική δράση της Ζασούλιτς άρχισε τό 1869. Ή Ζασούλιτς ήταν μέλος των ναροντικιστικών οργανώσεων «Ζεμλιά ι βόλια» και «Τσιόρινι περεντέλ». Τό 1880 έφυγε στό έξωτερικό και στίς άρχές της δεκαετίας 1880-1890 ξέκοψε από τό ναροντικισμό και πέρασε στίς θέσεις του μαρξισμού. Στά 1883-1884 πήρε μέρος στή δημιουργία της πρώτης ρωσικής μαρξιστικής οργανώσης, της ομάδας «Άπελευθέρωση της δουλιάς». Στήν περίοδο 1880-1900 ή Ζασούλιτς μετέφρασε στά ρωσικά την «Άθλιότητα της φιλοσοφίας» του Κ. Μάρξ, την «Έξέλιξη του σοσιαλισμού από την ούτοπια στην επιστήμη» του Φ. Ένγκελς, έγραψε τή «Μονογραφία πάνω στην ιστορία της Διεθνούς ένωσης των εργατών» και μιά έργαasia γιά τόν Ζ. Ζ. Ρουσό — συνεργαζόταν στίς εκδόσεις της ομάδας «Άπελευθέρωση της δουλιάς», στά περιοδικά «Νόβογε Σλόβο» και «Ναούτσονογε Όμποζρένιγε», όπου δημοσίευσε μιά σειρά φιλολογικά-κριτικά άρθρα. Τό 1900 ή Ζασούλιτς μπήκε στή σύνταξη της λενινιστικής έφημερίδας «Ίσκρα» και του περιοδικού «Ζαριών».

Μετά τή διάσπαση του κόμματος, τό 1903, ή Ζασούλιτς έγινε μιά από τίς ήγετικές φυσιογνωμίες του μενσεβικισμού, μπήκε στή σύνταξη της μενσεβικικής έφημερίδας «Ίσκρα». Τό 1905 γύρισε στή Ρωσία, στήν περίοδο της αντίδρασης ήταν μέ τούς λικβινταριστές, στή διάρκεια του πρώτου παγκόσμιου πολέμου, του 1914-1918, ύποστήριζε σοσιαλσβινιστικές θέσεις. Άπέναντι στή Μεγάλη Όχτωβριανή σοσιαλιστική επανάσταση ή Ζασούλιτς κράτησε έχθρική στάση. — 11, 568.

Ζίμπερ, Ν. Ι. (1844-1888) — ρώσος οικονομολόγος, δημοσιολόγος, καθηγητής της πολιτικής οικονομίας και της στατιστικής στό Πανεπιστήμιο του Κιέβου — συνεργαζόταν σε μιά σειρά ριζοσπαστικά και φιλελεύθερα περιοδικά της δεκαετίας 1880-1890. Τό 1881, τόν καιρό που βρισκόταν στό Λονδίνο γιά επιστημονικές μελέτες, γνωρίστηκε προσωπικά μέ τόν Κ. Μάρξ και τόν Φ. Ένγκελς. 'Ο Ζίμπερ ήταν ένας από τούς πρώτους εκλαϊκευτές και προπαγανδιστές των οικονομικών έργων του Κ. Μάρξ στή Ρωσία — προσπαθούσε νά κάνει όχι άπλώς μιά έκθεση των ιδεών του «Κεφαλαίου», αλλά και υπεράσπιζε την οικονομική θεωρία του Μάρξ πολεμώντας τούς «έπικριτές» του.

Ωστόσο ό Ζίμπερ καταλάβαινε μονόπλευρα τό μαρξισμό, ή επαναστατική-κριτική πλευρά της διδασκαλίας του Μάρξ έμεινε ξένη γι' αυτόν. Τό 1871 ό Ζίμπερ έγραψε τή διατριβή «Ή θεωρία της άξίας και του κεφα-

λαιού του Ντ. Ρικάρντο σέ σχέση μέ τίς μεταγενέστερες συμπληρώσεις και επεξηγήσεις», πού ό Κ. Μάρξ τήν έκτίμησε θετικά στόν επίλογο τής 2ης έκδοσης του πρώτου τόμου του «Κεφαλαίου». Ἡ ἐργασία αὐτή του Ζίμπερ, ξαναδουλεμένη και συμπληρωμένη, ἐκδόθηκε τό 1885 μέ τόν τίτλο «Οἱ κοινωνικοοικονομικές μελέτες του Ντάβιντ Ρικάρντο και του Κάρλ Μάρξ». Πολύ γνωστές ἔγιναν ἐπίσης και οἱ ἐργασίες του: «Ἡ οἰκονομική θεωρία του Κ. Μάρξ» (δημοσιεύθηκε τό 1876-1878 στά περιοδικά «Ζνάνιγε» και «Σλόβο»), «Πραγματεία γιά τήν οἰκονομία τής πρωτόγονης ἐποχῆς» (1883) και ἄλλες. — 164, 176, 181, 188, 189, 190.

Ζιτλόβσκι Χ. Ι. (γεννήθηκε τό 1865) — δημοσιολόγος, στά νεανικά του χρόνια ἀνήκε στή «Ναρόντναγια βόλια» στά τέλη τής δεκαετίας 1880-1890 ἔφυγε στήν Ἑλβετία. Ἦταν ἕνας ἀπό τούς ὀργανωτές τής «Ἐνώσης τῶν ρώσων σοσιαλιστῶν-ἐπαναστατῶν» στή Βέρνη (1894). Ἀργότερα ἐξακολουθοῦσε νά ἔχει στενή σύνδεση μέ τό κόμμα τῶν σοσιαλιστῶν-ἐπαναστατῶν και ἔγινε ἕνας ἀπό τούς θεωρητικούς του ἑβραϊκοῦ μικροαστικοῦ ἐθνικιστικοῦ κόμματος, πῆρε μέρος στήν ὀργάνωση του ἑβραϊκοῦ σοσιαλιστικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος (ΕΣΕΓ), ἦταν ἕνας ἀπό τούς ἡγέτες και τούς θεωρητικούς του. Ἐμφανίστηκε σάν κριτικός του μαρξισμού. Μετά τή διακήρυξη τής 17 του Ὀχτώβρη 1905 ὁ Ζιτλόβσκι γύρισε στή Ρωσία και ἀργότερα ξανάφυγε στό ἐξωτερικό. — 465.

Θ

• *Θόρντο* — ἰδιοκτῆτες φάμπρικας κασμηριῶν στήν Πετρούπολη ἡ φάμπρικα αὐτή ἰδρύθηκε τό 1841 (τώρα κομπινάτ λεπτῶν και τεχνικῶν μάλινων ὑφασμάτων, Ε. Τέλμαν). — 73-77.

Ι

Ἰβάνόφ, Β. — βλ. Ζασούλιτς, Β. Ι.

Ἰλίν, βλ. *Ἰλίν Βλαντίμιρ* — βλ. Λένιν, Β. Ι.

Ἰνγκρεμ (Ingram), *Τζόν-Κέλς* (1823-1907) — ἄγγλος οἰκονομολόγος και φιλόλογος, καθηγητής του Πανεπιστημίου του Δουβλίνου, πρόεδρος του οἰκονομικοῦ τμήματος τής βρετανικῆς ἐταιρίας ἐπιστημῶν, συγγραφέας του ἔργου «Ἱστορία τής πολιτικῆς οἰκονομίας» (1888) και μιάς σειρᾶς ἀρθρῶν πάνω σέ οἰκονομικά ζητήματα στή Βρετανική ἐγκυκλοπαίδεια. Ὡς πρὸς τίς θεωρητικές του ἀπόψεις ὁ Ἰνγκρεμ βρισκόταν κοντά στήν ἱστορική σχολή τής πολιτικῆς οἰκονομίας. — 205.

Κ

Κ. Τ. — βλ. Λένιν, Β. Ι.

Κάμενσκι, Ν. — βλ. Πλεχάνοφ, Γ. Β.

Κάρισεφ, Ν. Α. (1855-1905) — οἰκονομολόγος και στατιστικός, παράγοντας τῶν ζέμστβο· συνεργαζόταν στήν ἐφημερίδα «Ρούσκιγε Βέντομοσι», στά περιοδικά «Ζέμτβο», «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» κ. ἄ. Ἀπό τό 1891 ἦταν καθηγητής του Πανεπιστημίου του Γιουδρεφ (Τάρτου) και ἀργότερα του Γεωπονικοῦ Ἰνστιτούτου Μόσχας. Ἐργαψε πολλά οἰκονομικά και

στατιστικά βιβλία καθώς και άρθρα σέ περιοδικά γιά ζητήματα τῆς οἰκονομίας τοῦ ἀγροτικοῦ νοικοκυριοῦ τῆς Ρωσίας, ὅπου υπεράσπιζε τίς ἀπόψεις τῶν φιλελεύθερων ναρόντικων. Ὁ Κάρισεφ υπεράσπιζε τήν κοινοτική γαιοκτησία, τά βιοτεχνικά ἀρτέλ καί τοὺς ἄλλους συνεταιρισμούς. Ὁ Β. Ι. Λένιν σέ πολλά ἔργα καί ὁμιλίες του ἐπέκρινε δριμύτατα τίς ἀντιδραστικές ἀντιλήψεις τοῦ Κάρισεφ. — 554-555.

Κορελένκο, Σ. Α. — οἰκονομολόγος-στατιστικός, ὑπηρετοῦσε στό ὑπουργεῖο Δημοσίων κτημάτων καί κατόπιν ὑπάλληλος μέ εἰδικά καθήκοντα δίπλα στόν κρατικό ἐλεγκτή. Ἀπό τό 1889 ὡς τό 1892 μέ ἐντολή τοῦ ὑπουργείου Δημοσίων κτημάτων δούλεψε πάνω στό βιβλίο «Ἡ ἐλεύθερη μισθωτή ἐργασία στά ἰδιόκτητα ἀτομικά νοικοκυριά καί οἱ μετακινήσεις τῶν ἐργατῶν, σέ σύνδεση μέ τήν οἰκονομική-στατιστική ἐπισκόπηση τῆς κατάστασης τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας ἀπό ἀγροτική καί βιομηχανική ἀποψη» (1892), πού ἐκδόθηκε ἀπό τή διεύθυνση γεωργίας καί ἀγροτικῆς βιομηχανίας. — 237, 401.

Κορσάκ, Α. Κ. (1832-1874) — ρώσος οἰκονομολόγος καί δημοσιολόγος, συγγραφέας τοῦ βιβλίου «Οἱ μορφές τῆς βιομηχανίας γενικά καί ἡ σημασία τῆς οἰκιακῆς παραγωγῆς (βιοτεχνίας καί οἰκοτεχνίας) στή Δυτική Εὐρώπη καί στή Ρωσία» (1861). Ὁ Β. Ι. Λένιν τόνιζε τήν ἐπιστημονική σημασία τοῦ βιβλίου αὐτοῦ. Ὁ Κορσάκ ἐδειξε τή διαφορά ἀνάμεσα στή φάμπρικα καί στή μανιφακτούρα, πού τίς θεωροῦσε μορφές τῆς μεγάλης παραγωγῆς. — 190.

Κρασνοπίδροφ, Ε. Ι. (πέθανε τό 1897) — στατιστικός τοῦ ζέμστρο τοῦ Πέρμ, συγγραφέας τοῦ βιβλίου «Ἡ βιοτεχνική παραγωγή τοῦ κυβερνεῖου Πέρμ στήν ἐπιστημονικοβιομηχανική ἐκθεση τῆς Σιβηρίας καί τῶν Οὐραλίων, πού ἔγινε στήν πόλη Αἰκατερινπούργκ τό 1887», (1888-1889) καί ἄλλων στατιστικῶν ἐργασιῶν σχετικά μέ τό κυβερνεῖο Πέρμ. — 340, 404.

Κριβένκο, Σ. Ν. (1847-1906) — δημοσιολόγος, ἐκπρόσωπος τοῦ φιλελεύθερου ναροντικισμοῦ, συγγραφέας τῶν ἐργασιῶν: «Σχετικά μέ τοὺς μικροβιοτέχνες μέ συστηματικά ἐργαστήρια» (1893), «Ταξιδιωτικά Γράμματα» (1894), «Σχετικά μέ τίς ἀνάγκες τῆς ἐθνικῆς βιομηχανίας» (1894) καί ἄλλων. Ἦταν συνεργάτης τοῦ περιοδικοῦ «Ὁτέτσεστβενιγε Ζαπίσκ», ἕνας ἀπό τοὺς συντάχτες τοῦ φιλελεύθερου ναρόντικων περιοδικοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτστρο» καί ἀργότερα τῆς φιλελεύθερης ἀστικῆς ἐφημερίδας «Σίν Ὁτέτσεστβ». Στίς ἐργασίες του ὁ Κριβένκο προπαγάνδιζε τήν συμφιλίωση μέ τόν τσαρισμό, συγκάλυπτε τόν ἀνταγωνισμό τῶν τάξεων καί τήν ἐκμετάλλευση τῶν ἐργαζομένων, ἀρνιόταν τόν κεφαλαιοκρατικό δρόμο ἀναπτύξης τῆς Ρωσίας. Στίς ἀπόψεις τοῦ Κριβένκο ἔκανε ἀδυστηρή κριτική ὁ Β. Ι. Λένιν καί ἀργότερα ὁ Γ. Β. Πλεχάνοφ στό ἔργο του «Γύρω στό ζήτημα τῆς ἐξέλιξης τῆς μονιστικῆς ἀντιλήψης στήν ἱστορία» (1895). — 228.

Λ

Λαβρόφ, Π. Α. (1823-1900) — Ἐπιφανῆς θεωρητικός τοῦ ναροντικισμοῦ, ἐκπρόσωπος τῆς ὑποκειμενικῆς σχολῆς στήν κοινωνιολογία. Ἐργασε τό βιβλίο «Ἱστορικά γράμματα» (1868-1869), πού εἶχε μεγάλη ἐπίδραση

πάνω τήν ναροντικιστική διανόηση τῆς Ρωσίας, καί πολλά ἄλλα βιβλία γύρω ἀπό τήν ἱστορία τῆς κοινωνικῆς σκέψης, τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος καί γύρω ἀπό τήν ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ («Οἱ ναρόντικοι-προπαγανδιστές τῶν χρόνων 1873-1878», «Μονογραφία πάνω στήν ἱστορία τῆς Διεθνούς» κ. ἄ.). Ὁ Λαβρόφ ἦταν ὁ γενάρχης τῆς ἀντιδραστικῆς θεωρίας τῶν ναρόντικων γιά τοὺς «ἥρωες» καί τόν «δχλο», θεωρίας πού ἀρνιόταν τίς ἀντικειμενικές νομοτέλειες ἐξέλιξης τῆς κοινωνίας καί θεωροῦσε τήν πρόοδο τῆς ἀνθρωπότητας ἀποτέλεσμα τῆς δράσης «τῶν κριτικά σκεπτόμενων προσωπικοτήτων».

Ὁ Λαβρόφ ἦταν μέλος τῆς ὀργάνωσης «Ζεμλιά ἰ βόλια» καί ἀργότερα τοῦ κόμματος «Ναρόνναγια βόλια». Ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 1870 βρισκόταν στό ἐξωτερικό, ὅπου ἐβγαζε τό περιοδικό «Βερίοντ» (Ζυρίχη — Λονδίνο, 1873-1876), ἦταν διεθυντής τοῦ περιοδικοῦ «Βέστνικ Ναρόννοι Βόλι» (1883-1886) καί ἐπαιρνε μέρος στή σύνταξη τῶν συλλογῶν τῶν ναροντοβόλτσι «Υλικά γιά τήν ἱστορία τοῦ κοινωνικοεπαναστατικοῦ κινήματος τῆς Ρωσίας» (1893-1896). Ἦταν μέλος τῆς I Διεθνούς, γνώριζε τόν Μάρξ καί τόν Ἐνγκελς καί ἀλληλογραφοῦσε μαζί τους. — 484-485, 488-491.

Λαμπριόλα (Labriola), Ἄντονιο (1843-1904) — ἰταλός φιλόλογος καί φιλόσοφος· στά τέλη τῆς δεκαετίας 1880-1890 ἀπομακρύνθηκε ἀπό τήν ἀστική ἰδεολογία καί ἐγινε μαρξιστής. Τό 1895 ὁ Λαμπριόλα ἐβγαλε τό βιβλίον «Τιμώντας τό "Μανιφέστο τοῦ Κομμουνιστικοῦ κόμματος"». Τό βιβλίον αὐτό, καθὼς καί τό βιβλίον του «Ἱστορικός ὕλισμος», πού βγήκε τό 1896, ἀποτελέσαν τά δύο πρῶτα μέρη τοῦ ἔργου του «Μελέτες γιά τήν ὕλιστική ἀντίληψη τῆς ἱστορίας». Ἀνάλυση τῶν «Μελετῶν» ἔκανε ὁ Γκ. Β. Πλεχάνοφ στό ἄρθρον «Ἡ ὕλιστική ἀντίληψη τῆς ἱστορίας» (βλ. Γκ. Β. Πλεχάνοφ. «Διαλεχτά φιλοσοφικά ἔργα» σέ πέντε τόμους, ρωσ. ἐκδ., τόμ. II, 1956, σελ. 236-266).

Στίς ἐργασίες του ὁ Λαμπριόλα ἀνάλυσε τίς βάσεις τῆς ὕλιστικῆς ἀντίληψης τῆς ἱστορίας, ἐπέκρινε αὐστηρά τήν ἀντιδραστική φιλοσοφία τοῦ Χάρτμαν, τοῦ Νίτσε καί τοῦ Κρότσε, πολέμησε τοὺς ἀστούς κριτικούς τοῦ μαρξισμοῦ καί τοὺς ἀναθεωρητές. — 187.

Λεβίτσκι, Ν. Β. (γεννήθηκε τό 1859) — φιλελεύθερος ναρόντικος, συνεργαζόταν στήν ἐφημερίδα «Ρούσκιγε Βέντομοστι», ἦταν γραμματέας συμβουλίου τῶν ζέμισβο, ἀσκοῦσε τό δικηγορικό ἐπάγγελμα. Στή δεκαετία 1890-1900 ὁ Λεβίτσκι ὀργάνωσε μιά σειρά ἀγροτικά ἀρτέλ στό κυβερνεῖο Χερσῶνας· οἱ ναρόντικοι ἔκαναν μεγάλο θόρυβο γύρω ἀπ' αὐτά τά ἀρτέλ, πού τά θεωροῦσαν μέσο γιά τήν ἀποτροπή τοῦ καπιταλισμοῦ. Στήν πραγματικότητα τά ἀρτέλ αὐτά δέ συντελοῦσαν παρά μόνο στή διαφοροποίηση τῆς ἀγροτίας καί γρήγορα διαλύθηκαν. — 451-458.

Λένιν, Β. Ι. (Ὀυλιάνοφ, Β. Ι., Β. Ι., βλ. Ἰλίν, Βλαντίμιρ Ἰλίν, Κ. Τ., Κ. Τ. — ιν, Κ. Τ. — ν, Ν. Λένιν) (1870-1924) — βιογραφικά στοιχεῖα. — 72, 125, 171, 193, 256, 333, 458, 451, 463-468, 468, 469, 470, 497, 430, 533, 558, 561, 580, 588-589.

Λίππερτ (Lippert), Γιούλιους (1839-1909) — αὐστριακός ἀστός ἱστορικός καί ἔθνογράφος, συγγραφέας ἐκλαϊκευτικῶν ἔργων· ἔγραψε τίς ἐργασίες «Ἡ θρησκεία τῶν πολιτισμένων λαῶν τῆς Εὐρώπης: κελτῶν, σλάβων, γερμανῶν, ἐλλήνων καί ρωμαίων ἀπό τήν ἀποψη τῆς ἱστορικῆς τους προέ-

λευσης» (1881), «Ὁ χριστιανισμός, οἱ λαϊκές δοξασίες καὶ τὰ λαϊκὰ ἔθιμα» (1882), «Ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ» (1886-1887) καὶ ἄλλες. — 130, 267.

Μ

Μάγερ (Meyer), *Ρόμπερτ* (1855-1914) — αὐστριακός οἰκονομολόγος, καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βιέννης. Ἡ βασικὴ ἐργασία τοῦ Μάγερ εἶναι ἡ «Οὐσία τοῦ εἰσοδήματος» (1887). — 206.

Μάκ - Κουλλοχ (MacCulloch), *Τζόν - Ράμσι* (1789-1864) — ἄγγλος ἀστός οἰκονομολόγος· διέστρεψε καὶ ἐκχυδαίριζε τὴ διδασκαλία τοῦ Ρικάρντο, ἦταν υπερασπιστὴς τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἐκμετάλλευσης. Συνεργαζόταν στὰ περιοδικὰ «Scotsman» («Σκωτσέζος») καὶ «Edinburgh Review» («Ἐπιθεώρηση τοῦ Ἑδιμβούργου»).

Τό βασικὸ ἔργο τοῦ Μάκ-Κουλλοχ εἶναι οἱ «Ἀρχές τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας» (1825). — 147.

Μάλθους (Malthus), *Τόμας - Ρόμπερτ* (1766-1834) — ἄγγλος ἀντιδραστικός ἀστός οἰκονομολόγος, ἓνας ἀπὸ τοὺς θεμελιωτὲς τῆς μισάνθρωπης θεωρίας τοῦ πληθυσμοῦ. Στὴν ἐργασία του «Πραγματεία γιὰ τὸ νόμο τοῦ πληθυσμοῦ» (1798) ὁ Μάλθους προσπάθησε νὰ ἀποδείξει ὅτι τὴν αἰτία τοῦ υπερπληθυσμοῦ καὶ τῆς φτώχειας τῶν ἐργαζομένων δὲν πρέπει νὰ τὴν ἀναζητεῖ κανεὶς στὶς οἰκονομικὲς συνθηκὲς τοῦ καπιταλισμοῦ, ἀλλὰ στὴ φύση, στὴν ἀπόλυτη ἀνεπάρκεια μέσων ὑπαρξῆς πάνω στὴ γῆ. Σύμφωνα μὲ τὴ «θεωρία» — σχῆμα τοῦ Μάλθους ἡ παραγωγή τῶν μέσων ὑπαρξῆς αὐξάνει ἤδηθεν μόνο κατὰ ἀριθμητικὴ πρόοδο, ἐνῶ ὁ πληθυσμὸς αὐξάνει κατὰ γεωμετρικὴ πρόοδο. Μὲ τὸ πρόσχημα αὐτὸ ὁ Μάλθους δικαίωρε τοὺς πολέμους καὶ τὶς ἐπιδημίες σάν μέσα μείωσης τοῦ πληθυσμοῦ καὶ καλοῦσε τοὺς ἐργαζόμενους νὰ ἀποφεύγουν τὸν γάμο. «Τὰ συμπεράσματα τοῦ Μάλθους πάνω σὲ ἐπιστημονικὰ ζητήματα—ἔγραφε ὁ Μάρξ—σκαρῶθηκαν "μέ γνώμονα" τὶς κυρίαρχες τάξεις γενικά καὶ τὰ ἀντιδραστικὰ στοιχεῖα τῶν κυρίαρχων αὐτῶν τάξεων εἰδικά. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ Μάλθους πλαστογραφεῖ τὴν ἐπιστῆμη γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὰ συμφέροντα τῶν τάξεων αὐτῶν» (Κ. Μάρξ, «Θεωρίες γιὰ τὴν υπεραξία», ρωσ. ἐκδ. μέρος II, 1957, σελ. 113). Στὴ Ρωσία τὶς ἀπόψεις τοῦ Μάλθους τὶς ὑποστήριζαν ὁ Στρούβε, ὁ Μπουλγκάκοφ καὶ ἄλλοι. Ἡ σύγχρονη ἱμπεριαλιστικὴ ἀστικὴ τάξη ἀνασταίνει τὶς μαλθουσιανὲς θεωρίες καὶ τὶς χρησιμοποιοεῖ σάν ὄπλο πάλης ἐναντίον στούς ἐργαζόμενους καὶ σάν μέσο δικαιολόγησης τῆς ἱμπεριαλιστικῆς πολιτικῆς. — 177, 178, 184-185, 211.

Μανουήλοφ, *Α. Α.* (1861-1929) — ρώσος ἀστός οἰκονομολόγος, ἐπιφανὴς παράγοντας τοῦ κόμματος τῶν καντέτων, ἓνας ἀπὸ τοὺς συντάχτες τῆς ἔφημερίδας «Ρούσκιε Βέντομοστι». Στὰ χρόνια 1905-1911 ἦταν πρῶτανος τοῦ Πανεπιστημίου Μόσχας, στὰ 1907-1911 μέλος τοῦ Κρατικοῦ Συμβουλίου καὶ τὸ 1917 ὑπουργὸς Παιδείας στὴν ἀστικὴ προσωρινὴ κυβέρνησις. Μετὰ τὴν Ὀκτωβριανὴ σοσιαλιστικὴ ἐπανάσταση ὁ Μανουήλοφ γύρισε ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ ὅπου εἶχε καταφύγει καὶ παρέδιδε μαθήματα στὰ ἀνώτερα σοβιετικὰ ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα. Τὰ κύρια ἔργα τοῦ Μανουήλοφ εἶναι : «Ἡ μίσθωση γαιῶν στὴν Ἰρλανδία» (1895), «Ἡ ἔννοια τῆς ἀξίας σύμφωνα μὲ τὴ διδασκαλία τῶν οἰκονομολόγων τῆς κλασικῆς σχολῆς» (1901), «Πολιτικὴ οἰκονομία. Σειρὰ μαθημάτων». Μέρος I (1914) καὶ ἄλλες. — 501, 526-527, 531.

Μάρξ (Marx), *Κάρλ* (1818-1883) — ό θεμελιωτής του επιστημονικού κομμουνισμού, μεγαλοφυής στοχαστής, κορυφαίος της επαναστατικής επίστημης, άρχηγός και δάσκαλος του διεθνούς προλεταριάτου (βλ. τό άρθρο του Β. Ι. Λένιν «Κάρλ Μάρξ (Σύντομη βιογραφική σκιαγραφία και έκθεση του μαρξισμού)» — Άπαντα 4η ρωσ. έκδ., τόμ. 21ος, σελ. 27-74). — 83, 143, 144, 145, 146, 150-151, 153, 168, 172, 174-175, 178, 180, 188, 189, 193, 201, 202, 203-204, 205, 206, 207, 208, 210-211, 217, 220-221, 222, 226-227, 251-252, 254-257, 259, 260-261, 266-274, 506-509, 520-523 528, 529, 531, 563-564, 570, 578.

Μικούλιν, Α. Α. — μηχανολόγος-μηχανικός, επιθεωρητής εργασίας της περιοχής Βλαντίμιρ και σέ συνέχεια γενικός επιθεωρητής εργασίας του κυβερνείου Χερσώνας· έγραψε τις εργασίες «Σκίτσα από την Ιστορία της εφαρμογής του νόμου της 3 του Ιούνη 1886» (1893), «Η βιομηχανική και ή βιοτεχνική παραγωγή της Όδησσοϋ, του κυβερνείου Χερσώνας, και της στρατιωτικής περιοχής Νικολάεφ . . .» (1897) και άλλες.—36, 50, 51, 53.

Μίλλ (Mill), *Τζόν-* *Στούαρτ* (1806-1873) — άγγλος άστός φιλόσοφος, ειδικός στη λογική και οικονομολόγος, ένας από τους επιφανείς εκπροσώπους του θετικισμού. Στά 1865-1868 ήταν μέλος της βουλής των κοινοτήτων. Τά κύρια φιλοσοφικά έργα του Μίλλ είναι: «Ύστημα επαγωγικής και άπαγωγικής λογικής» (1843) και «Επισκόπηση της φιλοσοφίας του σέρ Οδΐλιαμ Χάμιλτον» (1865). Η βασική οικονομική εργασία του είναι: «Αρχές πολιτικής οικονομίας» (1848). Ο Μίλλ άνηκε στους έκπροσώπους εκείνους της άστικής πολιτικής οικονομίας που, σύμφωνα με τον όρισμό του Μάρξ, «προσπαθούσαν να έναρμονίσουν την πολιτική οικονομία του κεφαλαίου με τις διεκδικήσεις του προλεταριάτου, τις όποιες τώρα πιά δέν μπορούσαν να τις άγνοούν» («Τό Κεφάλαιο», ρωσ. έκδ., τόμ. Ι, 1955, σελ. 13). Ο Μίλλ, σέ σύγκριση με τον Ντ. Ρικάρντο, έκανε ένα βήμα προς τά πίσω, άπομακρύνθηκε από τη θεωρία της άξιας της εργασίας και την αντίκαταστησε με τη χυδαία θεωρία των έξόδων παραγωγής. Τό κέρδος των κεφαλαιοκρατών ό Μίλλ προσπαθούσε να τό εξηγήσει με την ψευδοεπιστημονική θεωρία της εγκράτειας, που δείχνουν, τάχα, οι κεφαλαιοκράτες στην κατανάλωση. Στο πρόβλημα του πληθυσμού ό Μίλλ ήταν όπαδός της θεωρίας του Μάλθους. Κριτική των οικονομικών άπόψεων του Μίλλ έκανε ό Ν. Γ. Τσερνισέβσκι στις σημειώσεις του στη μετάφραση του βιβλίου του Μίλλ «Αρχές πολιτικής οικονομίας» (1860-1861) και στην εργασία του «Σκίτσα από την πολιτική οικονομία (κατά τον Μίλλ)» (1861). — 143.

Μιλλεράν (Millerand), *Άλεξάντρ - Έτιέν* (1859-1943) — γάλλος πολιτικός, σοσιαλιστής-ρεφορμιστής. Τό 1899 έγινε ύπουργός της αντίδραστικής άστικής κυβέρνησης της Γαλλίας, όπου συνεργαζόταν με τό δήμιο της Κομμούνας του Παρισιού στρατηγό Γκαλιφέ. Ο Β. Ι. Λένιν ξεσκεπάσε τό μιλλερανισμό σάν προδοσία των συμφερόντων του προλεταριάτου, σάν πραχτική έκφραση του άναθεωρητισμού και άποκάλυψε τις κοινωνικές του ρίζες.

Τό 1904, μετά τη διαγραφή του από τό σοσιαλιστικό κόμμα, ό Μιλλεράν μαζί με άλλους πρώην σοσιαλιστές (Μπριάν, Βιβιανί) σχημάτισε τό κόμμα των «άνεξάρτητων σοσιαλιστών». Στά 1909-1910, 1912-1913, 1914-1915 ανέλαβε διάφορα ύπουργικά χαρτοφυλάκια. Μετά τη Μεγάλη Όχτωβριανή σοσιαλιστική επανάσταση ό Μιλλεράν ήταν ένας από τους όργανωτές της

ἀντισοβιετικής ἐπέμβασης. Στά 1920-1924 ἦταν πρόεδρος τῆς γαλλικῆς δημοκρατίας. Τὸν Ἰούνη τοῦ 1924, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐκλογικὴ νίκη τῶν ἀριστερῶν ἀστικῶν κομμάτων, πού ἀρνήθηκαν νά συνεργαστοῦν μαζί του, ὁ Μιλλεράν ἀναγκάστηκε νά παραιτηθεῖ. Τό 1925 καί τό 1927 ἐκλέχτηκε γερουσιαστής. — 586.

Μίνσκι, Ν. (Βιλενκιν Ν. Μ.) (1885-1937) — ρώσος ποιητής· στά πρώτα του ἔργα ἀντανάκλωσε τό πνεῦμα κατὰπτωσης πού ἐπικρατοῦσε στή διανόηση τῆς δεκαετίας 1880-1890· ἀργότερα ἔγινε ὀπαδὸς τῆς σχολῆς παρακμῆς, κήρυκας τοῦ ἀστικοῦ ἀτομικισμοῦ στήν τέχνη. Ὁ Μίνσκι ἀνέπτυξε τίς ἀντιδραστικές, θρησκευτικές-μυστικιστικές ἀντιλήψεις του στά βιβλία του «Στὸ φῶς τῆς συνείδησης. Σκέψεις καί ὄνειρα γιά τό σκοπὸ τῆς ζωῆς» (1890) καί «Ἡ θρησκεία τοῦ μέλλοντος. (Φιλοσοφικοὶ διάλογοι)» (1905). Μετὰ τὴ μεγάλη Ὀχτωβριανὴ σοσιαλιστικὴ ἐπανάσταση ἔφυγε στὸ ἐξωτερικό. — 535.

Μιχαηλόβσκι, Γ. Τ. (γεννήθηκε τό 1834) — γενικός ἐπιθεωρητὴς ἐργασίας τῆς διεύθυνσης ἐμπορίου καί μανουφακτοῦρας τοῦ ὑπουργείου Οἰκονομικῶν (1883-1894), συγγραφέας μιᾶς σειρᾶς ἐργασιῶν γύρω ἀπὸ ζητήματα τῆς λαϊκῆς ἐκπαίδευσης καί τῆς ἐργατικῆς νομοθεσίας. — 38, 48.

Μιχαηλόβσκι, Ν. Κ. (1842-1904) — ἐπιφανέστατος θεωρητικὸς τοῦ φιλελεύθερου ναροννικισμοῦ, δημοσιολόγος, κριτικός, θετικιστῆς φιλόσοφος, ἕνας ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τῆς ὑποκειμενικῆς σχολῆς στήν κοινωνιολογία. Ὁ Μιχαηλόβσκι ἄρχισε τὴ φιλολογικὴ του δράση τό 1860. Στά 1870-1880 ὀργάνωνε καί διεύθυνε τίς ἐκδόσεις τῶν ναρόντικων. Ὁ Μιχαηλόβσκι ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς καθοδηγητὲς τοῦ περιοδικοῦ «Ὁτέτσεστβενιγε Ζαπίσκι», συνεργαζόταν στήν ἐφημερίδα «Ρούσκιγε Βέντομοστι», στά περιοδικά «Σέβερνι Βέστνικ» καί «Ρούσκαγια Μίσλ» καί ἀπὸ τό 1892 ἔγινε διευθυντὴς τοῦ περιοδικοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτσβο», ἀπὸ τίς στήλες τοῦ ὁποίου πολεμοῦσε λυσσαλέα τοὺς μαρξιστές.

Κριτικὴ τῶν ἀπόψεων τοῦ Μιχαηλόβσκι γίνεται στήν ἐργασία τοῦ Β. Ι. Λένιν «Τί εἶναι οἱ "φίλοι τοῦ λαοῦ" καί πῶς πολεμοῦν τοὺς σοσιαλδημοκράτες;» (1894) καί σέ ἄλλα ἔργα. — 236, 500, 517, 527, 528-531, 531, 552, 559, 573-581.

Μιχαήλοφ, Ν. Ν. (1870-1905) — ὀδοντογιάτρος· προβοκάτορας· μετὰ τὴν καταγγελία πιάστηκαν τό Δεκέμβρη τοῦ 1895 ὁ Β. Ι. Λένιν καί ἡ ὀμάδα τῶν «γηραιῶν» — μελῶν τῆς ὀργάνωσης Πετροῦπολης «Ἐνωσὴ ἀγῶνα γιά τὴν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης» ἀπὸ τό 1902 ὑπᾶλληλος τῆς διεύθυνσης ἀστυνομίας· τό 1905 δολοφονήθηκε στήν Κριμαία ἀπὸ τοὺς ἐσέρους. — 123-124.

Μολλεσόν, Ι. Ι. (1842-1920) — ρώσος γιάτρος, ὑγειονομολόγος, ἕνας ἀπὸ τοὺς ἐπιφανεῖς παράγοντες τῆς ὑγειονομικῆς ὑπηρεσίας τῶν ζέμστβο· Δούλευε στά ζέμστβο διαφόρων κυβερνεσιῶν (Σαράτοφ, Πέρμ, Καλούγκα, Ταμπόφ κ.λπ.). Ἀσχολοῦνταν μετὰ ζητήματα ὀργάνωσης τῆς προστασίας τῆς ὑγείας, μετὰ τὴν δημογραφία, τὴν σχολικὴ ὑγιεινὴ, τὴν ἱστορία τῆς ὑγειονομικῆς ὑπηρεσίας τῶν ζέμστβο κ.λπ. — 416.

Μορόζοφ, Τ. Σ. (πέθανε τό 1889) — βιομήχανος τῆς Μόσχας, ἰδιοκτή-

της καὶ διευθυντῆς τῆς μανουφακτοῦρας τοῦ Νικόλσκ τῆς ἐταιρίας Σάββα Μορόζοφ υἱοῦ καὶ Σίας, πού βρισκόταν στὴν πόλη Νικόλσκ, τοῦ νομοῦ Ποκρόφ, τοῦ κυβερνεῖου Βλαντίμιρ (τώρα ἀνήκει στὴν πόλη Ὀρέχοβο-Ζούγεβο τῆς περιοχῆς Μόσχας).— 22, 23, 24, 32, 37, 38, 44.

Μόρς (Morse), *Ἄρτουρ* — ἄγγλος ὁπαδός τῆς ἐλευθερίας ἐμπορίου. Τὸ 1842 πῆρε τὸ βραβεῖο τοῦ «Συνδέσμου ἐναντία στοὺς νόμους γιὰ τὰ σιτηρά» γιὰ τὸ ἔργο του «Ἡ ἀγροτικὴ οἰκονομία καὶ οἱ νόμοι γιὰ τὰ σιτηρά» ὅπου προσπαθοῦσε νὰ ἀποδείξει ὅτι ἡ κατάργησις τῶν νόμων γιὰ τὰ σιτηρά θά ἔχει σάν συνέπεια τὴν ἀνοδο τῶν τιμῶν τῶν σιτηρῶν, μὲ εὐεργετικὴ ἐπίδρασις γιὰ τοὺς φέρμερς καὶ τοὺς ἐργάτες.— 269.

Μπαζάροφ (*Ρουρτιόφ*), *Β. Α.* (γεννήθηκε τὸ 1874) — φιλόλογος-οἰκονομολόγος καὶ φιλόσοφος, μεταφραστὴς ἔργων τοῦ Κ. Μάρξ καὶ τοῦ Φ. Ἐνγκελς· συμμετείχε στὸ σοσιαλδημοκρατικὸ κίνημα ἀπὸ τὸ 1896. Στὰ 1905-1907 ὁ Μπαζάροφ συνεργαζόταν σὲ μιά σειρά μπολσεβίκικες ἐκδόσεις. Στὴν περίοδο τῆς ἀντίδρασις ἀποχώρησε ἀπὸ τὸν μπολσεβίκισμό καὶ ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς κύριους ὁπαδούς τῆς φιλοσοφίας τοῦ μαχισμού. Τὸ 1917 ἦταν μενσεβίκος διεθνιστῆς, ἕνας ἀπὸ τοὺς συντάχτες τῆς μενσεβίκικης ἐφημερίδας «Νόβαγια Ζίζν»· τάχθηκε ἐναντία στὴ Μεγάλῃ Ὀχτωβριανῇ σοσιαλιστικῇ ἐπανάστασι. Ἀπὸ τὸ 1921 ὁ Μπαζάροφ δούλευε στὴν ἐπιτροπὴ Κρατικοῦ Σχεδίου (Γκοσπλάν) τῆς ΕΣΣΔ. Τὸ 1931 καταδικάστηκε γιὰ τὴν ὑπόθεσις τῆς ἀντεπαναστατικῆς μενσεβίκικης ὀργάνωσις.— 227.

Μπάμπουσκι, *Η. Ντ.* — κάτοικος τῆς ἐπαρχίας Νίζνε-Σεργκίνσκ, τοῦ νομοῦ Κρασνοουφίμσκ, τοῦ κυβερνεῖου Πέρμ.— 441.

Μπάουερ (Bauer), *Ἐντγκαρ* (1820-1886) — γερμανός δημοσιολόγος, νεοχεγκελιανός· ἀδελφός τοῦ ἰδεαλιστῆ φιλόσοφου Μπροῦνο Μπάουερ. Κριτικὴ τῶν ἰδεαλιστικῶν ἀπόψεων τοῦ Ε. Μπάουερ ἔκαναν ὁ Κ. Μάρξ καὶ ὁ Φ. Ἐνγκελς στὸ ἔργο τους «Ἡ ἀγία οἰκογένεια, ἡ κριτικὴ τῆς κριτικῆς κριτικῆς. Ἐναντία στὸν Μπροῦνο Μπάουερ καὶ Σία» (1844).— 9.

Μπάουερ (Bauer), *Μπροῦνο* (1809-1882) — γερμανός ἰδεαλιστῆς φιλόσοφος, ἕνας ἀπὸ τοὺς ἐπιφανέστερους νεοχεγκελιανούς, ἀστός ριζοσπάστης, σύγγραφέας μιᾶς σειρᾶς ἐργασιῶν γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ χριστιανισμοῦ τῶν πρώτων χρόνων· μετὰ τὸ 1866—ἐθνικιστῆς-φιλελεύθερος, ὁπαδός τοῦ Βίσμαρκ. Κριτικὴ τῶν ἰδεαλιστικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Μπάουερ ἔκαναν ὁ Κ. Μάρξ καὶ ὁ Φ. Ἐνγκελς στὶς ἐργασίαις τους «Ἡ ἀγία οἰκογένεια, ἡ κριτικὴ τῆς κριτικῆς κριτικῆς. Ἐναντία στὸν Μπροῦνο Μπάουερ καὶ Σία» (1844) καὶ «Ἡ γερμανικὴ ἰδεολογία» (1845-1846).— 9.

Μπέκκερ (Becker), *Γιόχαν-Φίλιπ* (1809-1886) — παράγοντας τοῦ γερμανικοῦ καὶ τοῦ διεθνoῦς ἐργατικοῦ κινήματος, φίλος καὶ συνεργάτης τοῦ Κ. Μάρξ καὶ τοῦ Φ. Ἐνγκελς· στὰ νεανικά του χρόνια —ἐργάτης ψηκτροποιός. Ὁ Μπέκκερ πῆρε ἐνεργό μέρος στὴν ἐπανάστασι τοῦ 1848-1849, διοικοῦσε τὴ λαϊκὴ ἐνθοφρουρά στὴ διάρκεια τῆς ἐξέγερσις τοῦ Μπάντεν Πφάλτς. Μετὰ τὴν ἤττα τῆς ἐπανάστασις ὁ Μπέκκερ, πού ὡς τότε πάλαιβι, ὅπως λέει ὁ Ἐνγκελς, «σάν συνηθισμένος δημοκράτης-ρεπουμπλικάνος», προσχώρησε στὸν προλεταριακὸ σοσιαλισμὸ τοῦ Μάρξ καὶ τοῦ

Ἐνγκελς, πῆρε μέρος στὴν ὀργάνωση τῆς I Διεθνoῦς (1864), διεύθυνε τὸ περιοδικὸ «Vorboten» («Πρόδρομος»), ὄργανο τῶν γερμανικῶν τμημάτων τῆς Διεθνoῦς στὴν Ἑλβετία. Ὁ Μπέκκερ υπεράσπιζε στὴ Διεθνή τὴ γραμμὴ τοῦ Μάρξ, ἀν καὶ σέ ὀρισμένες περιπτώσεις, ἰδιαίτερα τὴν πρώτη περίοδο τῆς πάλης ἐνάντια στοὺς ἀναρχικοὺς, παρουσίασε θεωρητικὴ ἀνεπάρκεια καὶ ταλαντεύσεις.— 12.

Μπελόφ, Β. Ντ.— οἰκονομολόγος, ἀπὸ τὸ 1885 μέλος τῆς ἐπιτροπῆς γιὰ τὴν ἔρευνα τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς τῆς Ρωσίας· ἔγραψε τὴν ἐκθεση «Ἡ βιοτεχνικὴ παραγωγή σέ σχέση μὲ τὴ μεταλλουργία τῶν Οὐραλίων», ποὺ δημοσιεύτηκε στὸ XVI βιβλίον τῶν «Ἔργασίων» τῆς Ἐπιτροπῆς (1887) καὶ μιὰ σειρὰ ἐργασίες πάνω σέ ζητήματα τῆς οἰκονομίας.— 442.

Μπέλτοφ, Ν.— Βλ. Πλεχάνοφ, Γ.Β.

Μπέρνσταϊν (Bernstein), Ἔντουαρντ (1850-1932)— γερμανὸς σοσιαλ-δημοκράτης, γενάρχης τοῦ ἀναθεωρητισμοῦ, ἓνας ἀπὸ τοὺς ἡγέτες τῆς II Διεθνoῦς. Ἀπὸ τὸ 1881 ὠς τὸ 1890— ἀρχισυντάχτης τοῦ παράνομου ὄργανου τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας «Der Sozial—Democrat» («Ὁ Σοσιαλ-δημοκράτης»). Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἐνγκελς, ὁ Μπέρνσταϊν στὴν ἐργασία του «Προβλήματα τοῦ σοσιαλισμοῦ» (1896-1898) καὶ στὸ βιβλίον του «Οἱ προϋποθέσεις τοῦ σοσιαλισμοῦ καὶ τὰ καθήκοντα τῆς σοσιαλδημοκρατίας» (1899) ἐπεχείρησε νὰ ἀναθεωρήσει τίς φιλοσοφικές, οἰκονομικές καὶ πολιτικές βάσεις τοῦ ἐπαναστατικοῦ μαρξισμοῦ μὲ τὸ πρόσχημα τῆς «ἐπανεξάτασής» τους. Ἀρνιόταν τὴ μαρξιστικὴ θεωρία τῆς ταξικῆς πάλης, τὴ διδασκαλία γιὰ τὸ ἀναπόφευκτο τῆς κατάρρευσης τοῦ καπιταλισμοῦ, γιὰ τὴν σοσιαλιστικὴ ἐπανάσταση καὶ τὴ δικτατορία τοῦ προλεταριάτου. «Γιὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ προλεταριάτου ὁ ὀπορτουניστικὸς ἔξαθε καὶ νὰ σκέφτεται»— ἔλεγε ὁ Β. Ι. Λένιν, ἔχοντας ὑπόψη τὸν Μπέρνσταϊν (Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 25ος, σελ. 400). Ἀρνούμενος τὸν τελικὸ σκοπὸ τοῦ προλεταριάτου, τὸ σοσιαλισμὸ, ὁ Μπέρνσταϊν θεωροῦσε μοναδικὸ καθήκον τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος τὴν πάλη γιὰ μεταρρυθμίσεις, ποὺ ἀποσκοποῦν τὴ «βελτίωση» τῆς οἰκονομικῆς κατάστασης τῶν ἐργατῶν μέσα στὸν καπιταλισμὸ καὶ πρόβαλε τὴν ὀπορτουניστικὴ διατύπωση: «τὸ κίνημα εἶναι τὸ πᾶν, ὁ τελικὸς σκοπὸς δὲν εἶναι τίποτε».

Οἱ θεωρητικὲς ἀντιλήψεις τοῦ Μπέρνσταϊν καὶ τῶν ὀπαδῶν του, καθὼς καὶ ἡ πρακτικὴ ὀπορτουניστικὴ δράση τους ὀδήγησαν στὴν ἀνοιχτὴ προδοσία τῶν συμφερόντων τῆς ἐργατικῆς τάξης, ποὺ ὀλοκληρώθηκε μὲ τὴ χρεωκοπία τῆς II Διεθνoῦς. Ὁ Μπέρνσταϊν ἦταν ἐχθρὸς τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως.— 171.

Μπίμπικοφ, Π. Α. (1832-1875)— μεταφραστὴς καὶ δημοσιολόγος, ποὺ μετέφρασε καὶ ἔβγαλε 13 τόμους ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν Α. Σμιθ, Τ.Ρ. Μάλθους, Α. Μπλανκί καὶ ἄλλων· εἶναι ὁ συγγραφέας τοῦ βιβλίου «Κριτικὲς μελέτες» (1865) ὅπου ἀσχολεῖται μὲ τὸν Φουριέ, τὸν Τσερνισέβσκι καὶ ἄλλους.— 138, 185.

Μπλαγκοβέστσενσκι, Ν. Α. (γεννήθηκε τὸ 1859)— στατιστικὸς τοῦ ζέμισβο τοῦ Κούρσκ, συγγραφέας τοῦ βιβλίου «Γενικὴ συλλογὴ στατιστικῶν οἰκονομικῶν στοιχείων παρμένων ἀπὸ τίς ἀπογραφές κατὰ νοικοκυριὸ ποὺ ἔκαναν τὰ ζέμισβο. Τόμ. Ι. Τὸ νοικοκυριὸ τῶν ἀγροτῶν» (1893)

καί ἄλλων ἐργασιῶν στατιστικῆς. Ὑστερα ἀπό τὴν Ὀκτωβριανή σοσιαλιστικὴ ἐπανάσταση δούλευε στὸ γραφεῖο στατιστικῆς τοῦ κυβερνεῖου Κούρσκ.— 224.

Μπομπορίν, Π. Ντ. (1836-1921)— ρώσος συγγραφέας τοῦ τέλους τοῦ XIX—ἀρχῶν τοῦ XX αἰῶνα· στὰ 1863-1865—ἐκδότης τοῦ περιοδικοῦ «Βιβλιοθήκη ἀνάγνωσης» καὶ κατόπιν συνεργάτης τοῦ περιοδικοῦ «Βέστινικ Ἐβρόπι». Ἔγραψε πολλὰ μυθιστορήματα, νουβέλες, διηγήματα, μελέτες, καὶ δραματικά ἔργα ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὴ ζωὴ τῆς ρωσικῆς ἀστικῆς τάξης καὶ τῆς διανόησης, πού θυμίζουν ἐπιφυλλίδα ἢ χρονογράφημα. Τὸ μυθιστόρημά του «Μέ ἄλλο τρόπο» (1897), πού δίνει μιὰ παραμορφωμένη εἰκόνα τῆς πάλης ἀνάμεσα στοὺς ναρόννικους καὶ τοὺς μαρξιστές, προκάλεσε τίς δικαιολογημένες διαμαρτυρίες τῆς προοδευτικῆς κοινῆς γνώμης.— 568.

Μπούρινγκ (Bowring), Τζόν (1792-1872) — ἄγγλος ἀστός πολιτικός παράγοντας, γλωσσολόγος καὶ φιλόλογος, ἕνας ἀπὸ τοὺς καθοδηγητές τοῦ «Συνδέσμου ἐνάντια στοὺς νόμους γιὰ τὰ σιτηρά»· στὴ δεκαετία 1850-1860 ἦταν ἀνώτερος ὑπάλληλος στὶς ἀποικίες (πρόξενος καὶ μετὰ διοικητής τοῦ Χόνγκ-Κόνγκ) καὶ ἐφάρμοξε τὴν ἀποικιακὴ πολιτικὴ τῆς Ἀγγλίας στὴν Ἄπω Ἀνατολή.— 266.

Μπουαγκιλμπέρ (Boisguillebert), Πιέρ (1646-1714)— γάλλος οἰκονομολόγος, πρόεδρος τῶν φυσιοκρατῶν, συγγραφέας τῆς ἐργασίας «Λεπτομερειακὴ περιγραφή τῆς Γαλλίας» (1695) καὶ ἄλλων οἰκονομικῶν ἔργων, πού ἐβγαλαν τὴν ἀρχὴ τῆς κλασικῆς ἀστικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας στὴ Γαλλία. Ὁ Μπουαγκιλμπέρ δὲν καταλάβαινε τὴν ἀδιάρρηκτη καὶ φυσιολογικὴ σύνδεση τοῦ χρήματος μὲ τὴν ἐμπορευματικὴ ἀνταλλαγὴ, ἀπέδιδε στὸ χρήμα μόνο τὸ βοηθητικὸ ρόλο τοῦ μέσου κυκλοφορίας· ἰσχυριζόταν ὅτι ὅλος ὁ πλοῦτος τοῦ ἔθνους περιέχεται στὰ προϊόντα τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας· ἦταν ἀντίπαλος τοῦ μερκαντισμοῦ. Ὁ Κ. Μάρξ ἐκτιμοῦσε πολὺ τίς γνώμης τοῦ Μπουαγκιλμπέρ, πού στρέφονταν ἐνάντια στὴ φεουδαρχικὴ καταπίεση καὶ ἐκμετάλλευση τῶν ἀγροτῶν.— 202, 219.

Μπουνιακόβκι, Β. Γ. (1804-1889) — διάσημος ρώσος μαθηματικός, συγγραφέας 100 καὶ πλέον ἐπιστημονικῶν ἔργων στὸν τομέα τῶν μαθηματικῶν· τὸ πιὸ σημαντικό ἀπ' αὐτὰ εἶναι «Οἱ ἀρχές τῆς θεωρίας τῶν πιθανοτήτων στὰ μαθηματικά» (1846)· ἔγραψε ἐπίσης πολλές ἐργασίες στατιστικῆς τοῦ πληθυσμοῦ («Δοκίμιο γιὰ τοὺς νόμους τῆς θνησιμότητας στὴ Ρωσία καὶ γιὰ τὴν κατανομὴ τοῦ ὀρθόδοξου πληθυσμοῦ κατὰ ἡλικία» (1865), «Ἡ πιθανὴ ἀριθμητικὴ δύναμη τῶν κλάσεων τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ στὰ χρόνια 1883, 1884 καὶ 1885» (1875) κ.ά.). Ἀπὸ τὸ 1858 ὁ Μπουνιακόβκι ἦταν ὁ κύριος ἐμπειρογνώμονας τῆς κυβέρνησης γιὰ τὰ ζητήματα τῆς στατιστικῆς καὶ τῶν ἀσφαλίσεων· ἀπὸ τὸ 1864 ὡς τὸ 1889 ἦταν ἀντιπρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας ἐπιστημῶν, ἐκλέχτηκε ἐπίτιμο μέλος πολλῶν ἐπιστημονικῶν ἐταιριῶν καὶ πανεπιστημίων τῆς Ρωσίας.— 289.

Μπουτακόφ, Ζ. Φ.— ἔμπορος, ἰδιοχτήτης φάμπρικας ψάθινων εἰδῶν στὴν πόλη Ὀσά τοῦ κυβερνεῖου Πέρμ.— 417.

Μπράιτ (Bright), Τζόν (1811-1889)— ἄγγλος ἀστός παράγοντας, ἐρ-

γοστασιάρχης, Ένας από τούς ήγέτες τοῦ κινήματος τοῦ φριτρεντερισμοῦ καί ἰδρυτῆς τοῦ «Συνδέσμου πάλης ἐνάντια στους νόμους γιά τά σιτηρά». Κάνοντας δημαγωγικές ἐπιθέσεις ἐνάντια στήν ἀριστοκρατία καί παρουσιαζόμενος σάν ὑπερασπιστής τῶν συμφερόντων τῶν λαϊκῶν μαζῶν, ὁ Μπράιτ ὑποστήριξε ταυτόχρονα τή συμμαχία ἀνάμεσα στήν ἀστική τάξη καί τήν ἀριστοκρατία, ἀντιτασσόταν στόν περιορισμό μέ νόμο τῆς ἐργασίμης μέρας, καθώς καί στίς ἄλλες διεκδικήσεις τῶν ἐργατῶν. Ἀπό τά τέλη τῆς δεκαετίας 1860-1870 ἦταν ἕνας ἀπό τούς ήγέτες τοῦ κόμματος τῶν φιλελευθέρων, ἀνέλαβε διάφορα ὑπουργικά χαρτοφυλάκια στίς κυβερνήσεις τῶν φιλελευθέρων.— 266.

Μυιρόν (Μυιρόν), Ζύστ (1787-1881)— γάλλος οὐτοπιστής-σοσιαλιστής, μαθητής καί ὁπαδός τοῦ Φουριέ.— 216, 250-251.

N

N.—ον. Νικολάι-ον— Βλ. Ντανιελσόν, Ν. Φ.

Ντανιελσόν, Ν. Φ. (N.—ον, Νικολάι-ον) (1844-1918) — ρώσος οἰκονομολόγος συγγραφέας, ἕνας ἀπό τούς θεωρητικούς τοῦ φιλελευθέρου ναροντικισμοῦ τῆς περιόδου 1880-1900· στήν πολιτική του δράση ἀντικαθρεπτιζόταν ἡ ἐξέλιξη τῶν ναρόντικων ἀπό τίς ἐπαναστατικές ἐκδηλώσεις ἐνάντια στόν τσαρισμό πρός τή συμφιλίωση μέ τόν τσαρισμό. Στήν περίοδο 1860-1880 ὁ Ντανιελσόν συνδεόταν μέ τούς ὁμίλους τῆς νεολαίας τῶν ραζοσιόινσι. Στίς ἀρχές τοῦ 1870 πιάστηκε. Ὁ Ντανιελσόν τελείωσε τήν πρώτη μετάφραση τοῦ «Κεφαλαίου» τοῦ Κ. Μάρξ στά ρωσικά, πού τήν εἶχε ἀρχίσει ὁ Γ. Α. Λοπάτιν. Κάνοντας τή μετάφραση τοῦ «Κεφαλαίου» ὁ Ντανιελσόν εἶχε ἀλληλογραφία μέ τόν Κ. Μάρξ καί τόν Φ. Ἐνγκελς καί σ' αὐτήν ἀνακινούσε καί προβλήματα τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης τῆς Ρωσίας. Ὡστόσο ὁ Ντανιελσόν δέν κατάλαβε τήν οὐσία τοῦ μαρξισμοῦ καί ἀργότερα τάχθηκε ἐνάντιά του. Τό 1893 ἔβγαλε τό βιβλίο «Δοκίμια γιά τήν κοινωνική μας οἰκονομία μετά τήν μεταρρύθμιση», πού ἀποτελέσει μαζί μέ τίς ἐργασίες τοῦ Β. Π. Βοροντσόφ τήν κύρια οἰκονομική θεμελίωση τῶν ἀπόψεων τοῦ φιλελευθέρου ναροντικισμοῦ. Ὁ Β. Ι. Λένιν σέ μιά σειρά ἔργα του ἐπέκρινε δριμύτατα τόν Ντανιελσόν καί ξεσκέπασε ὀλοκληρωτικά τήν οὐσία τῶν ἀντιδραστικῶν του ἀπόψεων.— 131, 145, 151, 155, 159-160, 168-169, 180, 182, 189, 193, 200-201, 213, 214, 216, 218, 220, 221-224, 233, 235-236, 238, 241, 243, 253, 255, 257-258, 345, 362, 364, 439, 524, 559.

Ντιάνοφ, Μ. Ι. — γενικός διαχειριστής τῆς μανουφακτούρας τοῦ Νικόλσκ τῆς ἐταιρίας Σάββα Μορόζοφ υἱοῦ καί Σία, πού βρισκόταν στό Νικόλσκ, τοῦ νομοῦ Ποκρόφ, τοῦ κυβερνεῖου Βλαντίμιρ (τώρα ἀνήκει στήν πόλη Ὁρέχοβο-Ζούγεβο τῆς περιοχῆς Μόσχας).— 24.

Ντουροβό, Ι. Ν. (1830-1903) — ρώσος ἀντιδραστικός κρατικός παράγοντας, ἐκπρόσωπος τῆς τσαρικής γραφειοκρατίας. Ὑπουργός τῶν Ἐσωτερικῶν (1889-1895) καί μετά πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς ὑπουργῶν (1895-1903)· ἐφάρμοξε τήν ἀριστοκρατική πολιτική τοῦ Ἀλέξανδρου τοῦ Γ', δημιούργησε τό θεσμό τοῦ ζέμασκι νατσάλνικ, ρύθμισε κατά νέο τρόπο τό θεσμό τῶν ζέμιστβο, στέρωντας τούς ἀγρότες ἀπό τήν αἰρετή ἀντιπροσώ-

πλευση· δυνάμωσε τὸ διωγμὸ τῶν ἐθνικῶν μειονοτήτων τῆς Ρωσίας, τὴν αὐστηρότητα τῆς λογοκρισίας κλπ.— 81-84.

Ντύρινγκ (Dühring), *Εὐγένιος* (1833-1921) — γερμανὸς φιλόσοφος καὶ οἰκονομολόγος. Οἱ φιλοσοφικὲς ἀντιλήψεις τοῦ Ντύρινγκ ἀποτελοῦσαν ἐκλεκτικιστικὸ μίγμα θετικισμοῦ, μεταφυσικοῦ ὕλισμοῦ καὶ ἰδεαλισμοῦ. Τὸ ἀντιδραστικὸ οὐτοπικὸ σύστημά του τῆς «κοινωνικοποιημένης» οἰκονομίας ἐξιδανίκευε τὶς πρωσικὲς μισοφεουδαρχικὲς μορφὲς οἰκονομίας. Οἱ ἐπιβλαβεῖς καὶ συγκεχυμέναι ἀπόψεις τοῦ Ντύρινγκ στά ζητήματα τῆς φιλοσοφίας, τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας καὶ τοῦ σοσιαλισμοῦ ὑποστηρίζονταν ἀπὸ ὀρισμένους σοσιαλδημοκράτες τῆς Γερμανίας, κι αὐτὸ ἀποτελοῦσε μεγάλο κίνδυνον γιὰ τὸ κόμμα, ποῦ δὲν εἶχε ἀκόμα σταθεροποιηθεῖ. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ὁ Ἐνγκελς πῆρε θέση ἐναντία στὸν Ντύρινγκ καὶ ὑπέβαλε σὲ κριτικὴ τὶς ἀπόψεις του στὸ βιβλίον «Ἀντι-Ντύρινγκ». Ἡ ἀνατροπὴ τῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τὸν κύριον Εὐγένιον Ντύρινγκ» (1877-1878). Ὁ Λένιν στὸ βιβλίον του «Ὑλισμὸς καὶ ἐμπειροκριτικισμὸς» (1909) καὶ σὲ μιὰ σειρά ἄλλα ἔργα ἔκανε ἐπανελημμένα κριτικὴ στὶς ἐκλεκτικιστικὲς ἀπόψεις τοῦ Ντύρινγκ.

Οἱ βασικὲς ἐργασίαι τοῦ Ντύρινγκ εἶναι: «Ἐγχειρίδιον φιλοσοφίας» (1875), «Κριτικὴ ἱστορία τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας καὶ τοῦ σοσιαλισμοῦ» (1871), «Ἐγχειρίδιον ἐθνικῆς καὶ κοινωνικῆς οἰκονομίας» (1873).— 12, 234.

Ο

᾽Οουεν (Owen), *Ρόμπερτ* (1771-1858) — μεγάλος ἄγγλος οὐτοπιστὴς σοσιαλιστῆς· ἔκανε αὐστηρὴ κριτικὴ τῶν βάσεων τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ συστήματος, ἀλλὰ δὲν μπόρεσε νὰ ἀποκαλύψει τὶς πραγματικὲς ρίζαι τῶν ἀντιθέσεων τοῦ καπιταλισμοῦ· θεωροῦσε ὅτι ἡ βασικὴ αἰτία τῆς κοινωνικῆς ἀνισότητος βρίσκεται στὴν ἀνεπαρκῆ διάδοσιν τῆς μόρφωσης κι ὄχι στὸν ἴδιον τὸν κεφαλαιοκρατικὸ τρόπο παραγωγῆς, κι ὅτι μπορεῖ νὰ ἐξαλειφθεῖ μὲ τὴν διάδοσιν τῶν γνώσεων καὶ μὲ κοινωνικὲς μεταρρυθμίσεις, γιὰ τὶς ὁποῖαι πρότεινε ἕνα εὐρύτατον πρόγραμμα. Ὁ ᾽Οουεν πάλαιβε γιὰ περιορισμὸ μὲ νόμον τῆς ἐργασίμης μέρας, γιὰ τὴν προστασίαν τῆς ἐργασίας, γιὰ τὴν ἀνατροφή τῶν παιδιῶν ἀπὸ τὴν κοινωνίαν.

Ὁ ᾽Οουεν φανταζόταν τὴ μελλοντικὴ «ὀρθολογικὴ» κοινωνίαν σάν ἐλευθερὴ ὁμοσπονδία ἀπὸ μικρὰς (μὲ τρεῖς χιλιάδας μέλη τὸ πολὺ) αὐτοδιοικουμέναις κομμουνῆς. Οἱ προσπάθειαι ὁμῶς τοῦ ᾽Οουεν νὰ ἐφαρμόσει τὶς ἰδέαι του στὴν πράξιν ἀπέτυχαν. Στὴν περίοδον 1830-1850 ὁ ᾽Οουεν ἔπαιρνε ἐνεργὸ μέρος στὸ συνδικαλιστικὸν καὶ συνεταιριστικὸν κίνημα καὶ ἔκανε πάρα πολλὰ γιὰ τὴν μόρφωσιν τῶν ἐργατῶν. Ὁ Ἐνγκελς, ἐκτιμώντας τὴν σημασίαν τῆς δράσεως τοῦ ᾽Οουεν γιὰ τὸ ἀγγλικὸν ἐργατικὸν κίνημα τοῦ XIX αἰῶνα, ἔγραφε: «Ὅλα τὰ κοινωνικὰ κινήματα, ποῦ ἔγιναν στὴν Ἀγγλίαν πρὸς τὸ συμφέρον τῆς ἐργατικῆς τάξεως, καὶ ὅλαι οἱ πραγματικὲς τούτοις ἐπιτεύξεις συνδέονται μὲ τὸ ὄνομα τοῦ ᾽Οουεν» («Ἀντι-Ντύρινγκ», ρωσ. ἐκδ., 1957, σελ. 248).

Τὰ βασικὰ ἔργα τοῦ ᾽Οουεν εἶναι: «Γιὰ τὴν διάπλασιν τοῦ ἀνθρώπινου χαρακτήρα» (1813), «Ἐκθεσὴ στὴν Κομητεία τοῦ Λενάρκ γιὰ τὸ σχέδιον ἀνακούφισης τῆς κοινωνικῆς δυστυχίας» (1820), «Βιβλίον γιὰ τὸ νέο ἠθικὸν κόσμον» (1836-1844).— 216, 250-252.

Π

Περέ (Périer), *Ίσαάκ* (1806-1880) — μέγας χρηματιστής της εποχής τῶν Ναπολέοντα τοῦ Γ', διεύθυνε τὴ μετοχικὴ τράπεζα τοῦ Παρισίου «Société générale du Crédit mobilier» ποῦ ἀσχολοῦνταν μὲ κερδοσκοπικὰς πράξεις. Ἐγραψε ἀρκετὰς ἐργασίας γιὰ ζητήματα τῆς πίστεως· στὰ νεανικά του χρόνια ἦταν ὁπαδὸς τοῦ Σαίν-Σιμόν. — 223-224.

Πεσκόφ, Π. Α. — γιαιτρός, στὴν περίοδο 1880-1900 ἦταν ἐπιθεωρητὴς ἐργασίας τῆς ἐργοστασιακῆς περιοχῆς Βλαντίμιρ. — 36.

Πλεχάνοφ Γκ Β. (Μπέλτοφ Ν. Βόλγκιν, Α. Κάμενσκι, Ν.) (1856-1918) — ὁ πρῶτος προπαγανδιστὴς τοῦ μαρξισμοῦ στὴ Ρωσία, ἀδιάλλαχτος ἀγωνιστὴς τῆς ὕλιστικῆς κοσμοθεωρίας, ἐπιφανὴς παράγοντας τοῦ ρωσικοῦ καὶ τοῦ διεθνοῦς ἐργατικοῦ κινήματος. Τὸ 1875, φοιτητὴς ἀκόμα, ὁ Πλεχάνοφ συνδέθηκε μὲ τοὺς ναρόντικους, μὲ τοὺς ἐργάτες τῆς Πετρούπολης καὶ ἐντάχθηκε στὴν ἐπαναστατικὴ δράση. Τὸ 1877 μῆκε στὴν ὀργάνωση τῶν ναρόντικων «Ζεμλιά ἢ βόλια» καὶ τὸ 1879, ὕστερα ἀπὸ τὴ διάσπασή τῆς, τέθηκε ἐπικεφαλῆς τῆς καινούργιας ὀργάνωσης τῶν ναρόντικων «Τσιόρνι περεντέλ». Ὁ Πλεχάνοφ τὸ 1880, ὅταν ἔφυγε στὸ ἐξωτερικό, ξέκοψε ἀπὸ τὸ ναροντικισμό καὶ τὸ 1883 δημιούργησε στὴ Γενεύη τὴν πρῶτη ρωσικὴ μαρξιστικὴ ὀργάνωση, τὴν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς». Ὁ Πλεχάνοφ ἔγραψε πολλὰ ἔργα γιὰ τὴ φιλοσοφία, τὴν ἱστορία τῶν κοινωνικοπολιτικῶν θεωριῶν, γιὰ ζητήματα τῆς θεωρίας τῆς τέχνης καὶ τῆς λογοτεχνίας, ποῦ ἀποτελοῦν πολὺτιμη συμβολὴ στὸ θησαυροφυλάκιο τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ. «Ὁ Πλεχάνοφ, — ἔγραφε ὁ Β. Ι. Λένιν — μέσα σὲ 20 χρόνια, ἀπὸ τὸ 1883 ὡς τὸ 1903, ἔδωσε ἓνα σωρὸ ὑπέροχα ἔργα, ἰδιαίτερα ἐνάντια στοὺς ὀπορτουμιστὰς, τοὺς μαχιστὰς καὶ τοὺς ναρόντικους» (Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 20ὸς σελ. 333). Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔλεγε ὅτι τὰ φιλοσοφικά ἔργα τοῦ Πλεχάνοφ εἶναι τὰ καλύτερα ἔργα τῆς διεθνοῦς μαρξιστικῆς φιλολογίας. Ὡστόσο ὁ Πλεχάνοφ ἔκανε σοβαρὰ λάθη: ὑποτιμοῦσε τὸν ἐπαναστατικὸ ρόλο τῆς ἀγροτιᾶς, ἔβλεπε τὴ φιλελεύθερη ἀστικὴ τάξη σάν σύμμαχο τῆς ἐργατικῆς τάξης κι ἐνῶ στὰ λόγια ἀναγνώριζε τὴν ἰδέα τῆς ἡγεμονίας τοῦ προλεταριάτου, στὴν πράξιν ἐπαίρνε θέσεις ἀντίθετες μὲ τὴν οὐσία τῆς ἰδέας αὐτῆς.

Μετὰ τὸ Π συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ ὁ Πλεχάνοφ τάχθηκε ὑπὲρ τῆς συμφιλίωσης μὲ τοὺς ὀπορτουμιστὰς καὶ σὲ συνέχεια προσχώρησε στοὺς μενσεβίκους. Στὴν περίοδο τῆς πρώτης ρωσικῆς ἐπανάστασης τοῦ 1905-1907 ὁ Πλεχάνοφ εἶχε σοβαρὰς διαφωνίες μὲ τοὺς μπολσεβίκους πάνω σὲ βασικά ζητήματα ταχτικῆς. Ἀργότερα, ἀρκετὰς φορές ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τοὺς μενσεβίκους καὶ ταλαντευόταν ἀνάμεσα στὸν ἀνιμενσεβικισμό καὶ στὸ μπολσεβικισμό· στὰ 1908-1912, ὅταν οἱ μενσεβίκοι πῆραν τὸ δρόμο τῆς διάλυσης τῶν παράνομων ὀργανώσεων τοῦ κόμματος, ὁ Πλεχάνοφ τάχθηκε ἐνάντια στὸ λικβινταρισμὸ καὶ μῆκε ἐπικεφαλῆς τῆς ὁμάδας τῶν «κομματικῶν-μενσεβίκων». Στὴ διάρκεια τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου, 1914-1918, ὑποστήριζε σοσιαλשבινιστικὰς θέσεις. Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἀστικοδημοκρατικὴ ἐπανάσταση τοῦ Φλεβάρη 1917 ὁ Πλεχάνοφ γύρισε στὴ Ρωσία καὶ τάχθηκε μὲ τὸ μέρος τῆς Προσωρινῆς κυβέρνησης· ἡ στάση του ἀπέναντι στὴ Μεγάλη Ὀχτωβριανὴ σοσιαλιστικὴ ἐπανάσταση ἦταν ἀρνητικὴ.

Τὰ σπουδαιότερα θεωρητικὰ ἔργα τοῦ Πλεχάνοφ εἶναι: «Ὁ σοσιαλισμός καὶ ἡ πολιτικὴ πάλη» (1883), «Οἱ διαφωνίες μας» (1885), «Γύρω στὸ

ζήτημα τῆς ἐξέλιξης τῆς μονιστικῆς ἀντίληψης στήν ἱστορίαν» (1895), «Μονογραφία πάνω στήν ἱστορία τοῦ ὕλισμου» (1896), «Ἡ θεμελίωση τοῦ ναροντικισμοῦ στά ἔργα τοῦ κυρίου Βοροντσόφ (B. B.)» (1896), «Ἡ ὕλιστικὴ ἀντίληψη τῆς ἱστορίας» (1897), «Σχετικά μέ τό ζήτημα τοῦ ρόλου τῆς προσωπικότητας στήν ἱστορία» (1898) καί ἄλλα.— 12, 192, 210, 236, 245, 484, 570, 575, 577.

Πομπεντονόστσεφ, Κ. Π. (1827-1907) — ἀντιδραστικός κρατικός παράγοντας τῆς τσαρικής Ρωσίας, βασιλικός ἐπίτροπος τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, οὐσιαστικός καθοδηγητής τῆς κυβέρνησης καί κύριος ἐμπνευστής τῆς ἀχαλίνωτης δουλοπαροικιακῆς ἀντίδρασης ἐπί τσάρου Ἀλεξάνδρου τοῦ Γ' ἐξακολούθησε νά παίξει σοβαρό ρόλο καί ἐπί τσάρου Νικολάου τοῦ Β'. Σ' ὅλη τή ζωή του πολεμοῦσε λυσσασμένα τό ἐπαναστατικό κίνημα. Ἀδι-ἀλλαχτος ἀντίπαλος τῶν ἀστικῶν μεταρρυθμίσεων τῆς δεκαετίας 1860-1870, ὁπαδός τῆς ἀπεριόριστης ἀπολυταρχίας, ἐχθρός τῆς ἐπιστήμης καί τῆς μόρφωσης. Στήν περίοδο τῆς ἀνόδου τῆς ἀστικοδημοκρατικῆς ἐπανάστασης, τόν Ὀχτώβρη τοῦ 1905, ἀναγκάστηκε νά παραιτηθεῖ καί νά ἀποχωρήσει ἀπό τήν πολιτική δράση. — 81-84.

Πορομαριόφ, Α. Μ. — ἰδιοκτήτης ἐργοστασίου βυρσοδεψίας στήν πόλη Κουνγκούρ, τοῦ κυβερνεῖου Πέρμ, προαγοραστής. — 412.

Πουγκατσιόφ, Ε. Ι. (περίπου τό 1742-1775) — κοζάκος τοῦ Ντόν, ἀρχηγός τῆς μεγαλύτερης ἀντιφεουδαρχικῆς ἐξέγερσης τῶν ἀγροτῶν καί τῶν κοζάκων τῆς Ρωσίας, πού ἀγκάλιασε τό 1773-1775 τίς περιοχές γύρω ἀπό τά Οὐράλια καί τόν Κάμα, τή νοτιοδυτικὴ Σιβηρία, τήν περιοχή τοῦ Μέσου καί τοῦ Κάτω Βόλγα.

Στά χρόνια αὐτά ἐμφανίστηκαν στή χώρα πολλοί ἀπατεῶνες μέ τό ὄνομα τοῦ δολοφονημένου αὐτοκράτορα Πέτρου τοῦ Γ'. Ἡ πλαστοπροσωπία ἦταν μιά μορφή ἐκδήλωσης τῶν «φιλοτσαρικών» αὐταπατῶν τῶν ἀγροτῶν στήν πάλη τους ἐνάντια στό φεουδαρχικό ζυγό. Γιά νά ξεσηκώσει τό λαό σέ ἐξέγερση ὁ Πουγκατσιόφ παρουσιάστηκε σάν ὁ Πέτρος ὁ Γ', πού εἶχε δῆθεν διασωθεῖ. Ἡ ἔμφυτη ἐξυπνάδα του, ἡ τόλμη του, ἡ μεγάλη δραστηριότητά του, οἱ ἐξαιρετικῆς ὀργανωτικῆς του ἱκανότητες σέ συνδυασμό μέ τήν πείρα τῆς ζωῆς, μέ τή γνώση τῆς ψυχολογίας καί τῶν διαθέσεων τῶν καταπιεζομένων μαζῶν καθώς καί μέ τίς στρατιωτικές γνώσεις πού εἶχε ἀποκτήσει στίς ἐκστρατεῖες, ἰδιαίτερα στόν τομέα τοῦ πυροβολικοῦ, ἔκαναν τόν Πουγκατσιόφ ἀρχηγό τῆς ἀγροτικῆς ἐξέγερσης. Ὁ Πουγκατσιόφ στίς διακηρύξεις του, καλώντας τοὺς ἀγρότες καί τοὺς κοζάκους σέ ἐξέγερση, ὑποσχόταν γῆ καί ἐλευθερία στοὺς ἐργαζόμενους, τοὺς συμβούλευε νά κανονίζουν τοὺς λογαριασμούς τους μέ τοὺς εὐγενεῖς, τοὺς τσιφλικάδες καί τίς κυβερνητικῆς ἀρχές. Στά τέλη τοῦ Αὐγούστου 1774 ὁ στρατός τοῦ Πουγκατσιόφ συντρίφτηκε. Ὁ Πουγκατσιόφ ἔφυγε στίς στέπες τοῦ Ζαβόλζιε, παραδόθηκε ἀπό προδότες στίς τσαρικές ἀρχές καί τό Γενάρη τοῦ 1775 ἐκτελέστηκε στή Μόσχα. Ἡ μορφή τοῦ Πουγκατσιόφ διατηρήθηκε στά λαϊκά τραγούδια καί στοὺς λαϊκοὺς θρύλους. — 83.

Προυγκάβι, Β. Σ. (1858-1896) — ρώσος οικονομολόγος, στατιστικός τῶν ζέμστρο, φιλελεύθερος ναρόντικος· ἔγραψε τίς ἐργασίες «Τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα τοῦ κυβερνεῖου Βλαντίμιρ». Μέρους I, IV (1882), «Ἡ ἀγροτικὴ κοινότητα, τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα καί ἡ ἀγροτικὴ οἰκονομία

του νομοῦ Γιουδρεφ, του κυβερνεῖου Βλαντίμιρ» (1884) καὶ ἄλλες· συνεργαζόταν στὰ περιοδικὰ «Γιουριντίτσесκι Βέστνικ», «Ρούσκαγια Μίσλ» καὶ στὴν ἡμερηίδα «Ρούσκιγε Βέντομοστι». — 318.

Προυντόν (Proudhon), *Πιέρ-Ζοζέφ* (1809-1865) — γάλλος δημοσιο-λόγος, οἰκονομολόγος καὶ κοινωνιολόγος, θεωρητικὸς τῆς μικροαστικῆς τάξης, ἕνας ἀπὸ τοὺς θεμελιωτὲς τοῦ ἀναρχισμοῦ. Τὸ 1840 ἔβγαλε τὸ βιβλίο «Τί εἶναι ἡ ἰδιοχτησία;». Ὁ Προυντόν ὄνειρευόταν τὴ διαιώνιση τῆς μικρῆς ἀτομικῆς ἰδιοχτησίας καὶ ἔκανε κριτικὴ στὴ μεγάλη κεφαλαιοκρατικὴ ἰδιοχτησία ξεκινώντας ἀπὸ μικροαστικὲς θέσεις· πρότεινε νὰ ὀργανωθεῖ εἰδικὴ «λαϊκὴ τράπεζα» ποῦ θὰ βοηθοῦσε μὲ «δωρεὰν πιστώσεις» τοὺς ἐργά-τες νὰ προμηθευτοῦν δικὰ τους μέσα παραγωγῆς καὶ νὰ γίνουν βιοτέχνες. Ἐξίσου ἀντιδραστικὸ χαρακτῆρα εἶχε καὶ τὸ οὐτοπικὸ σχέδιο τοῦ Πρου-ντόν νὰ δημιουργηθοῦν εἰδικὲς «τράπεζες ἀνταλλαγῶν», ποῦ θὰ βοηθοῦσαν τοὺς ἐργαζόμενους νὰ ἐξασφαλίσουν τάχα μιὰ «δικαίη» πούληση τῶν προϊ-όντων τῆς ἐργασίας τους, χωρὶς νὰ θιχτεῖ παράλληλα ἡ κεφαλαιοκρατικὴ ἰδιοχτησία στὰ ἐργαλεῖα καὶ στὰ μέσα παραγωγῆς. Τὸ 1846 ἔβγαλε τὸ βιβλίο «Τὸ σύστημα τῶν οἰκονομικῶν ἀντιθέσεων, ἢ ἡ φιλοσοφία τῆς ἀθλιότη-τας», ὅπου διατύπωσε τίς μικροαστικὲς φιλοσοφικὲς καὶ οἰκονομικὲς του ἀπόψεις. Ὁ Μάρξ στὸ ἔργο του «Ἡ ἀθλιότητα τῆς φιλοσοφίας» ἔκανε συντριπτικὴ κριτικὴ στὸ βιβλίο τοῦ Προυντόν, δείχνοντας ὅτι δὲ στηρίζε-ται σὲ ἐπιστημονικὰ βάρη. Στὴν περίοδο τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1848 ὁ Προυντόν ἐκλέχθηκε στὴ Συντακτικὴ Συνέλευση καὶ καταδίκασε τίς ἐπαναστατικὲς ἐκδηλώσεις τῆς ἐργατικῆς τάξης. Ἐπιδοκίμασε τὸ βονα-παρτικὸ πραξικόπημα τῆς 2 τοῦ Δεκεμβρίου 1851, ποῦ εἶχε σάν ἐπακόλουθο τὴν ἐγκαθίδρυση τοῦ καθεστώτος τῆς Δεύτερης αὐτοκρατορίας στὴ Γα-λιία. — 143, 147, 185, 220, 221, 578.

P

Ράζιν, *Σ. Τ.* (πέθανε τὸ 1671) — κοζάκος τοῦ Ντόν, ἕνας ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τῆς ἐπαναστατημένης ἀγροτιάς, ὅπως τὸν ἀποκάλεσε ὁ Β. Ι. Λένιν, ἀρχηγὸς τοῦ μεγαλύτερου πολέμου τῶν χωρικῶν στὸ ρωσικὸ κράτος κατὰ τὰ τέλη τῆς δεκαετίας 1660-1670. Σ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ πολέμου τῶν χωρικῶν, ποῦ στὰ 1667-1671 εἶχε ἀπλωθεῖ σὲ τεράστιες ἐκτάσεις (Βορόνεζ, Ταμπόφ, Ἀρζαμάς, Νίζνι, Νόβγκοροντ, Κοστρομά, Σιμπέρσκ, στὰ λεκανοπέδια τοῦ Βόλγα καὶ τοῦ Ντόν), ὁ Ράζιν ἦταν συνεχῶς ἀντι-κείμενο μεγάλης ἀγάπης καὶ εἶχε μεγάλο κύρος στὶς λαϊκὲς μάζες, ποῦ τὸν ἔβλεπαν σάν ἀρχηγὸ τῆς πάλης τους γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση.

Ὅπως καὶ ὅλοι οἱ ἡγέτες τῶν ἀγροτικῶν κινημάτων τῆς φεουδαρχικῆς ἐποχῆς, ὁ Ράζιν δὲν εἶχε ξεκάθαρο πολιτικὸ πρόγραμμα, συμμεριζόταν τίς φιλοσοφικὲς ἀνταπάτες τῆς ἀγροτιάς—τὴν πίστη στὸν «καλὸ τσάρο». Μετὰ τὴν ἥττα τῶν βασικῶν δυνάμεων τῶν ἐπαναστατημένων κοντὰ στὸ Σιμπέρσκ, ὁ Ράζιν ἔφυγε στὴν περιοχὴ τοῦ Ντόν, τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1671 παραδόθηκε ἀπὸ προδότες στὴν τσαρική κυβέρνηση καὶ τὸν Ἰούνη τοῦ 1671 ἐκτελέστηκε (μὲ ἀκρωτηριασμό καὶ ἀποκεφαλισμό) στὴ Μόσχα. — 83.

Ρικάρδο (Ricardo), *Ντάβιντ* (1772-1823) — ἐπιφανὴς ἄγγλος οἰκο-νομολόγος, συγγραφέας τῶν ἐργασιῶν «Ἀρχὲς πολιτικῆς οἰκονομίας καὶ δημοσιονομίας» (1817), «Ἡ προστασία τῆς γεωργίας» (1822) καὶ ἄλλων

έργων, στά ὅποια βρῆκε τήν ὀλοκλήρωσή της ἡ ἀστική πολιτική οἰκονομία. Ὑπερασπίζοντας τά συμφέροντα τῆς ἀστικής τάξης στήν πάλη της ἐναντία στά ὑπολείματα τῆς φεουδαρχίας, ὁ Ρικάρντο ὑποστήριξε τήν ἀρχή τοῦ ἐλεύθερου συναγωνισμοῦ, ζητοῦσε τήν ἐξάλειψη ὅλων τῶν περιορισμῶν, πού ἐμπόδιζε τήν ἀνάπτυξη τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς. Ἡ ἱστορική σημασία τοῦ Ρικάρντο γιά τήν οἰκονομική ἐπιστήμη βρίσκεται κατά πρῶτο λόγο στό ὅτι ἐπεξεργάστηκε τήν ἐργασιακή θεωρία τῆς ἀξίας, πού προστάθηκε νά τήν κάνει βάση ὅλης τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Ἀναπτύσσοντας τή θεωρία τῆς ἀξίας τοῦ Α. Σμίθ, ὁ Ρικάρντο ἀπέδειξε, ὅτι ἡ ἀξία καθορίζεται ἀπό τήν ἐργασία, πού δαπανήθηκε γιά τήν παραγωγή τοῦ ἐμπορεύματος, καί ἀπό τήν πηγή αὐτή προέρχονται τόσο ὁ μισθός ἐργασίας τοῦ ἐργάτη, ὅσο καί τά χωρίς ἐργασία ἔσοδα—τό κέρδος καί ἡ γαιοπρόσοδος. Ὁ Ρικάρντο ἀνακάλυψε τήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στό μισθό ἐργασίας τοῦ ἐργάτη καί τό κέρδος τοῦ κεφαλαιοκράτη, δηλ. ἀνακάλυψε τή σύγκρουση τῶν συμφερόντων τοῦ προλεταριάτου καί τῆς ἀστικής τάξης στή σφαίρα τῆς κυκλοφορίας. Ὁ στενός, ὅμως, ταξικός ὀρίζοντας τοῦ Ρικάρντο τόν ἐμπόδιζε νά κάνει πραγματική ἐπιστημονική ἀνάλυση τοῦ καπιταλισμοῦ, νά ἀνακαλύψει τό μυστικό τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἐκμετάλλευσης. Ὁ Ρικάρντο θεωροῦσε τήν ἐμπορευματική παραγωγή καί τόν καπιταλισμό αἰώνια καί φυσική μορφή τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς. Δέν ἀνακάλυψε τήν κοινωνική φύση τῆς ἀξίας, δέν εἶδε τή διαφορά ἀνάμεσα στήν ἀξία καί στήν τιμή παραγωγῆς καί δέν μπόρεσε νά καταλάβει τήν προέλευση καί τήν οὐσία τοῦ χρήματος.

Κριτική τῶν θεωρητικῶν ἀπόψεων τοῦ Ρικάρντο ἔκανε ὁ Κ. Μάρξ στό «Κεφάλαιο», στίς «Θεωρίες τῆς ὑπεραξίας» καί σέ ἄλλα ἔργα.— 143, 147, 155, 158, 175, 176, 203, 207-208, 209, 210-211.

Ρόζανοφ, Β. Β. (1856-1919) — ἀντιδραστικός φιλόσοφος, δημοσιολόγος καί κριτικός· προπαγάνδιζε τόν ἰδεαλισμό καί τό μυστικισμό· στά 1890-1900 συνεργάτης τῶν ἐφημερίδων «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι», «Νόβογε Βρέμια» καί τοῦ περιοδικοῦ «Ρούσκι Βέστνικ» ὅπου ὑπεράσπιζε τήν ἀπολυταρχία καί τήν ὀρθοδοξία. — 535, 573.

Ροντμπέρτους - Γιάγκετσοφ, (Rodbertus-Jagetzow), *Γιόχαν-Κάρλ* (1805-1875) — γερμανός χυδαῖος οἰκονομολόγος, μέγας πρῶσος γαιοκτήμονας, ἕνας ἀπό τοὺς θεωρητικούς τοῦ «κρατικοῦ σοσιαλισμοῦ». Ὁ Ροντμπέρτους πίστευε ὅτι οἱ ἀντιθέσεις ἀνάμεσα στήν ἐργασία καί στό κεφάλαιο μποροῦν νά λυθοῦν στά πλαίσια τοῦ κρατικοῦ συστήματος μέ μιά σειρά μεταρρυθμίσεις, πού θά ἐφάρμοζε τό πρῶσικό κράτος τῶν γιούνκερς· ὑπολόγιζε ὅτι θά διατηρηθεῖ, ὅπως ἔγραφε ὁ Ἐνγκελς, «ἡ προνομίουχα τάξη τουλάχιστο γιά τά ἐπόμενα 500 χρόνια» (Κ. Μάρξ καί Φ. Εὐγγέλους Ἄπαντα, ρωσ. ἔκδ., τόμ. XVI, μέρος I, 1937, σελ. 186). Ὁ Ροντμπέρτους δέν μπόρεσε νά ἐξηγήσει ἐπιστημονικά τήν προέλευση τῆς ὑπεραξίας· ἔβλεπε τήν αἰτία τῶν οἰκονομικῶν κρίσεων στήν ὑποκατανάλωση τῶν ἐργαζομένων μαζῶν καί ὄχι στή βασική ἀντίθεση τοῦ καπιταλισμοῦ.

Οἱ βασικές ἐργασίες τοῦ Ροντμπέρτους εἶναι : «Γιά τή γνώση τῆς πολιτικῆς καί οἰκονομικῆς μας θέσης» (1842) — «Κοινωνικά γράμματα πρὸς τόν φόν Κίρχμαν» (1850-1851, 1884). — 143, 148, 166, 171, 173, 174, 205.

Ρουῖγκε (Ruge), *Ἄρονλν* (1802-1880) — γερμανός δημοσιολόγος, νεο-γεγκελιανός· ἀστὸς ριζοσπάστης. Τό 1844 ἔβγαζε στό Παρίσι μαζί μέ

τόν Μάρξ τό περιοδικό «Deutsch-Französische Jahrbücher» («Γερμανο-Γαλλικά Χρονικά»). Γρήγορα ὁ Μάρξ ξέκοψε ἀπό τόν Ρουβκε. Τό 1848 ἦταν βουλευτής τῆς Ἐθνοσυνέλευσης τῆς Φραγκφούρτης, ἀνῆκε στήν ἀριστερή πτέρυγα· στά 1850-1860 ἦταν ἕνας ἀπό τοὺς ἡγέτες τῶν γερμανῶν μικροαστῶν φυγάδων στήν Ἀγγλία· μετὰ τό 1866 ἦταν ἐθνικιστής φιλελεύθερος, ὁπαδός τοῦ Βίσμार्κ· ἀρθρογραφοῦσε στόν τύπο ὑπέρ τῆς συνένωσης τῆς Γερμανίας ὑπό τήν ἡγεσία τῆς Πρωσίας. — 10.

Σ

Σαζόνφοφ, Γ. Π. (γεννήθηκε τό 1857) — ἐκπρόσωπος τοῦ ἀντιδραστικοῦ ναροντικισμοῦ, ἕνας ἀπό τοὺς «ἀστυνομικούς ναρόντικους», ὅπως ἔλεγε ὁ Λένιν· ἔγραψε τίς ἐργασίες «Τό ἀμεταβίβαστο τῶν γαιῶν τῶν ἀγροτῶν σέ σχέση μέ τό κρατικό-οικονομικό πρόγραμμα» (1889), «Νά ὑπάρχει ἢ νά μὴν ὑπάρχει κοινότητα;» (1894) καί ἄλλες. Ἀπό τό 1899 ὡς τό 1902 ὁ Σαζόνφοφ διηύθυνε τή «Ροσσίγια», ἐφημερίδα μέ μετριοπαθῆ φιλελεύθερη κατεύθυνση πού ἔβγαине μέ χρήματα τῶν βιομηχάνων τῆς Μόσχας. Μετὰ τίς 17 τοῦ Ὀχτώβρη 1905 ἔγινε μέλος τῆς μαυροκατονταρχίτικης «Ἐνωσης τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ» καί συνδέονταν μέ τόν Γ. Ρασπούτιν. — 559.

Σαίν-Σιμόν (Saint-Simon), *Ἀντὺ-Κλιόντ* (1760-1825) — μέγας γάλλος οὐτοπιστής σοσιαλιστής· ἔκανε κριτική στό κεφαλαιοκρατικό σύστημα καί παρουσίασε ἕνα πρόγραμμα ἀντικατάστασής του μέ μιὰ κοινωνία βασισμένη σέ συνεταιριστικές ἀρχές. Ὁ Σαίν-Σιμόν ὑποστήριξε, ὅτι στή νέα κοινωνία ὅλοι πρέπει νά ἐργάζονται καί ὁ ρόλος τῶν ἀνθρώπων πρέπει νά ἀνταποκρίνεται στίς ἐπιτυχίες πού θά ἔχει ὁ καθένας τους στήν ἐργασία· διατύπωσε τήν ἰδέα τῆς στενῆς συνεργασίας βιομηχανίας καί ἐπιστήμης, τῆς συγκεντροποιημένης καί σχεδιασμένης παραγωγῆς. Στόν Σαίν Σιμόν, ὅμως, ὅπως ἔγραφε ὁ Ἐνγκελς, «πλάι στήν προλεταριακή κατεύθυνση διατηροῦσε ἀκόμα κάποια σημασία καί ἡ ἀστική κατεύθυνση» («Ἀντι-Ντύρινγκ», ρωσ. ἐκδ., 1957, σελ. 18). Ἄφηνε ἄθικτη τήν ἀτομική ἰδιοχτησία καί τόν τόκο τοῦ κεφαλαίου, κρατοῦσε ἀρνητική στάση ἀπέναντι στήν πολιτική πάλη καί στήν ἐπανάσταση, δέν καταλάβαινε τῆν ἱστορική ἀποστολή τοῦ προλεταριάτου, νόμιζε ὅτι οἱ κυβερνητικές μεταρρυθμίσεις καί ἡ ἠθική διαπαιδαγώγηση τῆς κοινωνίας στό πνεῦμα τῆς νέας θρησκείας θά ὀδηγήσουν στήν ἐξάλειψη τῶν ταξικῶν ἀντιθέσεων καί στήριξε ἐλπίδες στό κήρυγμα τῆς ἀγάπης πρὸς τό λαό, κήρυγμα πού ἀπευθυνόταν στοὺς πλουσίους.

Τά βασικά ἔργα τοῦ Σαίν-Σιμόν εἶναι: «Γράμματα ἐνός κατοίκου τῆς Γενεύης πρὸς τοὺς συγχρόνους του» (1802), «Ἐἰσαγωγή στά ἐπιστημονικά ἔργα τοῦ XIX αἰῶνα» (1807-1808), «Κατήχηση τῶν βιομηχάνων» (1823-1824), «Ὁ νέος χριστιανισμός» (1825). — 223.

Σαράτοφ, Σ. Φ. (1855-1911) — ἀντιδραστικός δημοσιολόγος, ἐκφραστής καί ὑπερασπιστής τῶν συμφερόντων τῆς δουλοπαροικιακῆς ἀριστοκρατίας· ἐκδότης τῶν ἐφημερίδων «Ρούσκογε Ντιέλο» (1886-1891, 1905-1907, 1909-1910), «Ρούσκι Τρούννι» (1897-1899) καί μιᾶς σειρᾶς συλλογῶν πού ἐκδίδονταν κατὰ καιροῦς. — 523-527.

Σαρτακόφ, Α. Ι. — ἰδιοχτήτης ἐργοστασίου βυρσοδεψίας στήν πόλη Κουνγκούρ, τοῦ κυβερνεῖου Πέρμ, προαγοραστής. — 414.

Σισμόντι (Sismondì), *Ζάν-Σάρλ-Λεονάρ Σισμόντ ντέ* (1773-1842) — έλβετός οικονομολόγος και ιστορικός. Στην άρχή της δράσης του ο Σισμόντι άνήκε στην άστική κλασική σχολή της πολιτικής οικονομίας, κατόπιν έμφανίστηκε σαν έκπρόσωπος του μικροαστικού σοσιαλισμού, γενάρχης του οικονομικού ρωμαντισμού, που εξέφραζε τις άπόψεις των μικρών παραγωγών. Ο Σισμόντι έδειξε καθαρά τις αντίθεσεις του καπιταλισμού, δέν μπόρεσε όμως ν' άποκαλύψει τις αίτιες τους. Δέν καταλάβαινε τις προοδευτικές τάσεις της μεγάλης κεφαλαιοκρατικής παραγωγής, προσπαθούσε νά βρεί πρότυπα στα παλιά συστήματα και στις παλιές παραδόσεις, στή συντεχνιακή οργάνωση της βιομηχανίας και στην πατριαρχική άγροτική οικονομία, που δέν ανταποκρίνονταν καθόλου στις νέες οικονομικές συνθήκες.

Ο Λένιν έκανε έμπεριστατωμένη κριτική της διδασκαλίας του Σισμόντι στο έργο του «Χαρακτηρισμός του οικονομικού ρωμαντισμού». Οι βασικές οικονομικές έργασίες του Σισμόντι είναι : «Νέες άρχές της πολιτικής οικονομίας ή γιά τόν πλούτο στή σχέση του προς τόν πληθυσμό (1819) και «Μελέτες πάνω στην πολιτική οικονομία » (1837-1838). — 125, 129-274, 529.

Σκάλντιν, (*Έλένεφ, Φ. II.*) (1828-1902) — ρώσος συγγραφέας, δημοσιολόγος· στή δεκαετία 1860-1870 ήταν έκπρόσωπος του άστικού φιλελευθερισμού, συνεργαζόταν στο περιοδικό «Οτέσεστβενιγε Ζαπίσκι». Άργότερα ο Σκάλντιν προσχώρησε στους άκρους αντιδραστικούς, ήταν μέλος της Κεντρικής έπιτροπής λογοκρισίας, της Κεντρικής διεύθυνσης τύπου και του Συμβουλίου του ύπουργού Έσωτερικών ύποστήριζε την πολιτική του έκρωσισμού που έφάρμοζε ο τσαρισμός στή Φιλλανδία. — 536-550, 555, 556.

Σκβορτσόφ-Στεπάνοφ, I. I. (1870-1928) — Ένας από τους παλιότερους άγωνιστές του ρωσικού έπαναστατικού κινήματος, έπιφανής κομματικός και σοβιετικός κρατικός παράγοντας φιλόλογος-μαρξιστής, συγγραφέας πολλών οικονομικών, ιστορικών, αντιθρησκευτικών έργων. Μετέφρασε και έπιμελήθηκε τους τρεις τόμους του «Κεφαλαίου» και μιá σειρά άλλες έργασίες του Κ. Μάρξ και του Φ. Ένγκελς.

Στο έπαναστατικό κίνημα πήρε μέρος από τό 1892, από τό 1896 ήταν μέλος του ΣΔΕΚΡ και από τά τέλη του 1904—μπολσεβίκος. Στην περίοδο της πρώτης ρωσικής άστικοδημοκρατικής επανάστασης δούλενε δραστήρια στή μπολσεβίκικη ομάδα φιλολογικής δουλιás και διαλέξεων της κομματικής έπιτροπής Μόσχας· τό 1906 ήταν αντιπρόσωπος στο IV (Ένωτικό) συνέδριο του ΣΔΕΚΡ, όπου πήρε λενινιστική θέση. Τό 1907 και τό 1911 ο Σκβορτσόφ-Στεπάνοφ ήταν ύποψήφιος βουλευτής γιά την Κρατική δούμα άπομέρους των μπολσεβίκων. Στην περίοδο της αντίδρασης του Στολίπιν ύποστήριζε, λαθεμένες άπόψεις πάνω στο άγροτικό ζήτημα και κρατοδσε συμφιλωτική στάση άπέναντι στή φραξιονιστική ομάδα «Βπεριόντ», κάτω όμως από την επίδραση του Λένιν ξεπέρασε τά λάθη του. Γιά την έπαναστατική του δράση πιάστηκε και στάλθηκε έξορία πολλές φορές. Ο I. I. Σκβορτσόφ-Στεπάνοφ πήρε ενεργό μέρος στή Μεγάλη Όχτωβριανή σοσιαλιστική επανάσταση, ήταν μέλος της Στρατιωτικής-έπαναστατικής έπιτροπής της Μόσχας, πρώτος-λαϊκός έπιτροπος οικονομικών της Σοβιετικής δημοκρατίας· επανειλημμένα εκλέχτηκε μέλος της ΠΚΕΕ και της ΚΕΕ της ΕΣΣΔ, ήταν μέλος της Κεντρικής έπιτροπής έλέγχου του ΚΚΡ (μπ.)

(ἀπό τό Χ — ὡς τό XIII συνέδριο), μέλος τῆς ΚΕ τοῦ ΠΚΚ (μπ.) (ἀπό τό XIV συνέδριο), διευθυντής μιᾶς σειρᾶς σοβιετικῶν καί κομματικῶν ὀργάνων, διευθυντής τοῦ Ἰνστιτούτου Λένιν τῆς ΚΕ τοῦ ΠΚΚ (μπ.), μέλος τοῦ Πρεδρείου τῆς Κομμουνιστικῆς ἀκαδημίας. — 227.

Σμίθ (Smith), Άνταμ (1723-1790) — ἄγγλος οἰκονομολόγος, ὁ μεγαλύτερος ἐκπρόσωπος τῆς κλασικῆς ἀστικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Στό ἔργο του «Έρευνα γιά τή φύση καί τίς αἰτίες τοῦ πλοῦτου τῶν ἐθνῶν» (1776) διακήρυξε γιά πρώτη φορά ὅτι πηγή τῆς ἀξίας εἶναι κάθε ἐργασία, ἀδιάφορο σέ πῶο κλάδο τῆς παραγωγῆς ἔχει δαπανηθεῖ. Ξεκινώντας ἀπό τή θέση αὐτή ἔβγαλε τό πολύ σοβαρό συμπέρασμα, ὅτι ὁ μισθός ἐργασίας τοῦ ἐργάτη ἀποτελεῖ μέρος τοῦ προϊόντος τῆς ἐργασίας του καί καθορίζεται ἀπό τήν ἀξία τῶν μέσων συντήρησής του, ὅτι πηγή τῶν ἐσόδων τῶν κεφαλαιοκρατῶν καί τῶν γαιοκτημόνων εἶναι ἐπίσης ἡ ἐργασία τῶν ἐργατῶν. Ὁ Σμίθ γιά πρώτη φορά ἔδειξε ὅτι ἡ κεφαλαιοκρατική κοινωνία ἀποτελεῖται ἀπό τρεῖς τάξεις: τοὺς ἐργάτες, τοὺς κεφαλαιοκράτες καί τοὺς γαιοκτημόνες. Περιορισμένος ὅμως στό στενὸ ὄριζοντα τῆς ἀστικῆς κοσμοθεωρίας, ἀρνιόταν τήν ὑπαρξὴ ταξικῆς πάλης μέσα σ' αὐτήν τήν κοινωνία. Ὁ Μάρξ τονίζοντας τίς ὑπηρεσίες τοῦ Σμίθ στήν ἀνάπτυξη τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, ἔδειξε ταυτόχρονα τό στενὸ ἀστικό ὄριζοντα, τήν ἀντιφατικότητα καί τή σφαλερότητα τῶν ἀπόψεων του. Ὁ Σμίθ σωστά καθόριζε τήν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος ἀπό τήν ἀξία τοῦ χρόνου ἐργασίας πού δαπανήθηκε γιά τήν παραγωγή του, μπερδεύε ὅμως τόν καθορισμὸ αὐτὸ μέ τήν ἀξία τῆς ἴδιας τῆς ἐργασίας. Ὑποστηρίζοντας ὅτι στὸν καπιταλισμὸ ἡ ἀξία ἀποτελεῖται μόνο ἀπὸ τὰ ἔσοδα—μισθὸς ἐργασίας, κέρδος καί γαιοπρόσοδος—ἔκανε τό λάθος νά μὴ παίρνει ὑπόψη του τήν ἀξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, πού καταναλώθηκε κατὰ τήν παραγωγή τοῦ ἐμπορεύματος. Τίς λαθεμένες θέσεις τοῦ Σμίθ τίς χρησιμοποίησαν οἱ χυδαῖοι ἀστικοὶ οἰκονομολόγοι γιά τήν ἰδεολογικὴ ὑπεράσπιση τοῦ καπιταλισμοῦ. Ὁ Β. Ι. Λένιν, χαρακτηρίζοντας τόν Σμίθ σάν μεγάλο θεωρητικὸ τῆς πρωτοπόρου ἀστικῆς τάξης, σέ πολλὰ ἔργα του κάνει κριτικὴ σέ ὀρισμένες θέσεις τῆς θεωρίας τοῦ Σμίθ. — 138, 139, 140, 143, 144, 145-146, 149-154, 158, 161-162, 163, 166-167, 169, 174-175, 204, 206-207, 241, 446, 550.

Σόριν, Α. — γενικός ἀρχιεργάτης τοῦ συγχρονισμένου ὑφαντουργικοῦ τμήματος τῆς μανουφακτοῦρας Νικόλσκ τῆς ἐταιρίας Σάββα Μορόζοφ υιοῦ καί Σιας, στήν κωμόπολη Νικόλσκ, τοῦ νομοῦ Ποκρόβ, τοῦ κυβερνεῖου Βλαντίμιρ (τώρα ἀνήκει στήν πόλη Ὁρέχοβο-Ζούγεβο). — 22-23, 36,

Σούλτσε-Γκέβερνιτς, (Schulze-Gävernitz) Ἔργατο (1864-1943)—γερμανὸς ἀστικός οἰκονομολόγος, καθηγητῆς τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας στό Πανεπιστήμιο Φρέμπουργκ, ἀπὸ καθέδρας σοσιαλιστῆς, «ἐνθερμος ὀπαδὸς τοῦ γερμανικοῦ ἱμπεριαλισμοῦ» (Β. Ι. Λένιν, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 22ος, σελ. 289). Στὰ 1892-1893 ὁ Σούλτσε-Γκέβερνιτς ἀσχολοῦνταν μέ τή μελέτη τῆς ὑφαντουργικῆς βιομηχανίας καί τῶν ἀγροτικῶν σχέσεων στή Ρωσία καί παρέδιδε μαθήματα στό πανεπιστήμιο Μόσχας. Ὁ Σούλτσε-Γκέβερνιτς στίς ἐργασίες του προσπάθησε νά ἀποδείξει τή δυνατότητα ἐγκαθίδρυσης κοινωνικῆς εἰρήνης, «κδωνωνικῆς ἁρμονίας» στήν κεφαλαιοκρατικὴ κοινωνία μέ τό σκοπὸ νά βελτιωθεῖ ἡ κατάσταση ὅλων τῶν τάξεων: τῶν κεφαλαιοκρατῶν, τῶν ἐργατῶν καί τῶν ἀγροτῶν.

Οἱ βασικὲς ἐργασίες τοῦ Σούλτσε-Γκέβερνιτς στή δεκαετία 1890-1900

είναι: «Ἡ μεγάλη παραγωγή, ἡ σημασία τῆς γιὰ τὴν οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ πρόοδο» (1892), «Πραγματεία γιὰ τὴν κοινωνικὴ οἰκονομία καὶ τὴν οἰκονομικὴ πολιτικὴ τῆς Ρωσίας» (1899).

Προπαγανδιστὴς τῶν ἰδεῶν τοῦ Σοβλτσε-Γκέβερνιτς στὴ Ρωσία ἦταν ὁ Π. Μπ. Στροῦβε. — 507, 581.

Στασιονλέβιτς, Μ. Μ. (1826-1911) — δημοσιολόγος, καθηγητὴς τῆς ἱστορίας καὶ κοινωνικὸς παράγοντας, ἐπιφανὴς ἐκπρόσωπος τοῦ μετριοπαθοῦς ἀστικοῦ φιλελευθερισμοῦ, ποῦ ὄνειρευόταν μιά συνταγματικὴ μοναρχία ἀγγλικοῦ τύπου. Ἀπὸ τὸ 1866 ὡς τὸ 1908 ἐβγαζε καὶ διεύθυνε τὸ περιοδικὸ «Βέστνικ Ἐβρόπι», στὰ 1881-1882 τὴν ἐφημερίδα «Ποριάντοκ». — 548.

Στεπάνοφ — βλ. Σκβορτσόφ-Στεπάνοφ, I. I.

Στροῦβε, Π. Μπ. (Π. Μπ. Novus) (1870-1944) — ρώσος ἀστὸς οἰκονομολόγος καὶ δημοσιολόγος· ὁ πιὸ ἐπιφανὴς ἐκπρόσωπος τοῦ «νόμιμου μαρξισμοῦ» στὴ δεκαετία 1890-1900, συνεργάτης καὶ διευθυντὴς τῶν περιοδικῶν «Νόβογε Σλόβο» (1897), «Νατσάλο» (1899) καὶ «Ζίζν» (1900). «Μεγάλο μαέστρο τῆς ἀποστασίας» ὀνόμασε τὸν Στροῦβε ὁ Β. I. Λένιν («Ἀπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 13ος, σελ. 453»). Στὴν πρώτη κιόλας ἐργασία του «Κριτικὲς παρατηρήσεις σχετικὰ μὲ τὸ πρόβλημα τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης τῆς Ρωσίας» (1894) ὁ Στροῦβε, κάνοντας κριτικὴ στὸ ναροντικισμό, ἔκανε ταυτόχρονα «συμπληρώσεις» καὶ «κριτικὴ» στὴν οἰκονομικὴ καὶ φιλοσοφικὴ διδασκαλία τοῦ Κ. Μάρξ, τασσόταν ἀλληλέγγυος μὲ τοὺς ἐκπροσώπους τῆς χυδαίας ἀστικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, προπαγάνδιζε τὸ μαλθουσιανισμό. Στὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας 1900-1910 ὁ Στροῦβε ξέκοψε ὀριστικὰ ἀπὸ τὸ μαρξισμό καὶ τὴ σοσιαλδημοκρατία, πέρασε στοὺς φιλελευθέρους, ἔγινε ἕνας ἀπὸ τοὺς θεωρητικοὺς καὶ τοὺς ὀργανωτὲς τῆς ἀστικῆς φιλελευθέρης ὀργάνωσης «Ἐνωσις ἀπελευθέρωσης» (1904-1905) καὶ συντάκτης τοῦ παράνομου ὀργάνου τῆς Ἐνώσεως «Ὀσβομποζντένιγε» (1902-1905). Μὲ τὴ δημιουργία τοῦ κόμματος τῶν καντέτων, τὸ 1905, ἔγινε μέλος τῆς ΚΕ του. Μετὰ τὴν ἤττα τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1905-1907 ὁ Στροῦβε ἦταν ἡγέτης τῆς δεξιᾶς πτέρυγας τῶν φιλελευθέρων· ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου τοῦ 1914-1918 ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς ἐπιθετικὸς θεωρητικοὺς τοῦ ρωσικοῦ ἱμπεριαλισμοῦ. Μετὰ τὴ Μεγάλὴ Ὀχτωβριανὴ σοσιαλιστικὴ ἐπανάσταση ἦταν φανατικὸς ἐχθρὸς τῆς Σοβιετικῆς ἐξουσίας, μέλος τῆς ἀντεπαναστατικῆς κυβέρνησης τοῦ Βράγγελ, λευκοφρουρὸς ἐμιγκρὲς. — 201, 206, 215, 235-236, 467, 469, 507, 517, 575-576, 581.

Τ

Ταλαλάεφ, Β. Τ. (γεννήθηκε τὸ 1871) — ἄρχισε τὴν ἐπαναστατικὴ του δράση στὴ δεκαετία 1890-1900 σάν φοιτητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Πετρούπολης, στὶς ἀρχὲς τοῦ 1894 πιάστηκε γιὰ προπαγάνδισι ἐπαναστατικῶν ἰδεῶν μέσα στὴ νεολαία καὶ ἐξορίστηκε γιὰ 2 χρόνια στὸ Νόβγκοροντ ὑπὸ ἀστυνομικὴ ἐπιτήρηση· ἐκεῖ πῆρε μέρος στὴν ὀργάνωση μυστικοῦ τυπογραφείου, ὅπου τυπώνονταν παράνομες ἐκδόσεις καὶ σχεδιαζόταν νὰ ἐκδοθεῖ ἡ ἐφημερίδα «Τριμπούν» (ἡ ἐφημερίδα δὲ βγήκε). Ὁ Ταλαλάεφ κρατοῦσε ἐπαφὴ μὲ τὰ μέλη τῆς ὀργάνωσης Πετρούπολης «Ἐνωσις ἀγῶνα

για την άπελευθέρωση της εργατικής τάξης». Τόν Αύγουστο του 1897 ο Ταλαλάγεφ πιάστηκε ξανά και τό 1898 έξορίστηκε στην Άνατολική Σιβηρία για 5 χρόνια. — 123.

T—w K., T—v K.—βλ. Λένιν, Β. Ι.

Τόμπσον (Thompson), Γουλιέλμος (γύρω στά 1785-1833) — ίρλανδός οικονομολόγος, ούτοπιστής-σοσιαλιστής, όπαδός του Ρ. Όουεν, εκπρόσωπος της ομάδας των οικονομολόγων, που, όπως έγραφε ό Φ. Ένγκελς, «στή δεκαετία 1820-1830 μετέτρεψε τή θεωρία της άξίας και της ύπεραξίας του Ρικάρντο σε θεωρία ύπέρ του προλεταριάτου και ένάντια στην κεφαλαιοκρατική παραγωγή και πολεμούσε τήν άστική τάξη μέ τά δικά της τά όπλα» (Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. έκδ. τόμ. II, 1955, σελ. 12). Έπέκρινε τόν καπιταλισμό και ήταν όπαδός του μετασχηματισμού της κοινωνίας σε όμοσπονδία άποτελουμένη από συνεταιρικές κομμούνες. Οι βασικές έργασίες του Τόμπσον είναι «Έρευνα των άρχων κατανομής του πλούτου, που συντελούν τό περισσότερο στην ανθρώπινη εύτυχία» (1824), «Η άμειβόμενη έργασία» (1827), «Πραχτικές συμβουλές για μία γρήγορη και όλιγοδάπανη όργάνωση των κοινοτήτων» (1830).—216, 250-252.

Τουγκάν - Μπαρανόβσκι, Μ. Ι. (1865-1919)— ρώσος άστός οικονομολόγος, έπιφανής εκπρόσωπος του «νόμιμου μαρξισμού» της δεκαετίας 1890-1900, συνεργάτης των περιοδικών «Νόβογε Σλόβο» (1897), «Νατσάλο» (1899) και άλλων έκανε κριτική στον Μάρξ. Στην περίοδο της πρώτης ρωσικής άστικοδημοκρατικής επανάστασης ήταν μέλος του κόμματος των καντέτων· στά 1917-1918 ήταν δραστήριο παράγοντας της άστικής άντεπανάστασης στην Ούκρανία, ύπουργός Οικονομικών της ούκρανικής Κεντρικής ράντας. Οι βασικές έργασίες του Τουγκάν-Μπαρανόβσκι στη δεκαετία 1890-1900 είναι: «Οι βιομηχανικές κρίσεις στη σύγχρονη Άγγλία, οι αίτιες τους και ή επίδρασή τους στη ζωή του λαού» (1894), «Η ρωσική φάμπρικα στό παρελθόν και στό παρόν». Τόμ. Ι (1898) και άλλες.— 168, 170, 201, 560.

Τσερνισέβσκι, Ν. Γκ. (1828-1889) — μεγάλος ρώσος επαναστάτης δημοκράτης, έπιστήμονας, συγγραφέας, κριτικός· ένας από τους πιο έπιφανείς προδρόμους της ρωσικής σοσιαλδημοκρατίας. Ό Τσερνισέβσκι ήταν ό θεωρητικός έμπνευστής και άρχηγός του επαναστατικού-δημοκρατικού κινήματος της δεκατίας 1860-1870 στη Ρωσία. Όντας ούτοπιστής-σοσιαλιστής, θεωρούσε ότι είναι δυνατό τό πέραςμα στό σοσιαλισμό μέσω της άγροτικής κοινότητας, ταυτόχρονα όμως, σάν επαναστάτης δημοκράτης, «ήξερε να έπιδρά πάνω σ' όλα τά πολιτικά γεγονότα της έποχής του μέ πνευματικά επαναστατικά, διαδίδοντας—παρά τά έμπόδια και τους φραγμούς της λογοκρισίας—τήν ιδέα της άγροτικής επανάστασης, τήν ιδέα της πάλης των μαζών για τήν άνατροπή όλων των παλιών έξουσιών» (Β.Ι. Λένιν. Άπαντα, 4η ρωσ. έκδ., τόμ. 17ος, σελ. 97). Ό Τσερνισέβσκι ξεσκέπαζε άλήθεια τό δουλοπαροικιακό χαρακτήρα της «άγροτικής» μεταρύθμισης του 1861, καλούσε τους άγρότες σε έξέγερση. Τό 1862 πιάστηκε από τήν τσαρική κυβέρνηση και κλείστηκε στό φρούριο Πετροπάβλοβσκ, όπου έμεινε περίπου δύο χρόνια, και μετά καταδικάστηκε σε έφτά χρόνια καταναγκαστικά έργα και σε ισόβια έξορία στη Σιβηρία. Μόνο στά γεράματά του ό Τσερνισέβσκι άπολύθηκε από τήν έξορία. Ός τό τέλος

της ζωής του έμεινε φλογερός αγωνιστής ενάντια στην κοινωνική ανισότητα, ενάντια σ' όλες της έκδηλώσεις πολιτικής και οικονομικής καταπίεσης.

Τεράστιες ήταν οι υπηρεσίες του Τσερνισέβσκι στον τομέα της ανάπτυξης της ρωσικής ύλιστικής φιλοσοφίας. Οι φιλοσοφικές του απόψεις αποτελούσαν τό άποκορύφωμα όλης της προμαρξιστικής ύλιστικής φιλοσοφίας. Ο ύλισμός του Τσερνισέβσκι είχε επαναστατικό, μαχητικό χαρακτήρα. Ο Τσερνισέβσκι επέκρινε αυστηρά τις διάφορες ιδεαλιστικές θεωρίες και προσπάθησε νά έπεξεργαστεί τή διαλεκτική του Χέγκελ με ύλιστικό πνεύμα. Στόν τομέα της πολιτικής οικονομίας, της αισθητικής, της λογοτεχνικής κριτικής, της Ιστορίας παρουσίασε πρότυπα διαλεκτικού τρόπου μελέτης της πραγματικότητας. Ο Κ. Μάρξ, πού είχε μελετήσει τά έργα του Τσερνισέβσκι, τά εκτιμούσε πολύ και όνόμαζε τόν Τσερνισέβσκι μεγάλο ρώσο έπιστήμονα. Ο Λένιν έγραφε ότι ο Τσερνισέβσκι είναι «ό μοναδικός πραγματικά μέγας ρώσος συγγραφέας, πού μπόρεσε από τό 1850 ως τό 1888 νά παραμείνει στό ύψος ενός άκέραιου φιλοσοφικού ύλισμού... Μά ο Τσερνισέβσκι δέν μπόρεσε ή άκριβέστερα : δέν μπορούσε—τόνιζε ο Λένιν—έξαιτίας της καθυστέρησης της ρωσικής ζωής, νά ύψωθεί ως τό διαλεκτικό ύλισμό του Μάρξ και του Ένγκελς» (Απαντα, 4η ρωσ. έκδ. τόμ. 14ος, σελ. 346).

Στήν πένα του Τσερνισέβσκι άνήκει όλόκληρη σειρά λαμπρών έργων στόν τομέα της φιλοσοφίας, της πολιτικής οικονομίας, της Ιστορίας, της ήθικης, της αισθητικής. Τά λογοτεχνικά-κριτικά του έργα άσκησαν τεράστια επίδραση στην ανάπτυξη της ρωσικής λογοτεχνίας και τέχνης. Μέ τό μυθιστόρημα του Τσερνισέβσκι «Τι νά κάνουμε;» (1863) διαπαιδαγωγήθηκαν πολλές γενιές επαναστατών στη Ρωσία και στό έξωτερικό.—522, 549.

Φ

Φομίνσκι, Β. Ε. —Ιδιοκτήτης εργοστασίου βυρσόδεψίας στην πόλη Κουνγκούρ, του κυβερνείου Πέρμ, προαγοραστής.—412, 413.

Φουριέ, (Fourier), Σάρλ (1772-1837) —μεγάλος γάλλος ούτοπιστής σοσιαλιστής. Έκανε αυστηρή και έμπεριστατωμένη κριτική στο άστικό σύστημα και έδωσε μιά εικόνα της μελλοντικής «άρμονικης» ανθρώπινης κοινωνίας, πού θά στηρίζεται στη γνώση των ανθρώπινων παθών. Ο Φουριέ ήταν αντίπαλος της βίαιης επανάστασης, πίστευε ότι τό πέραςμα στη μελλοντική σοσιαλιστική κοινωνία μπορεί νά γίνει με τήν ειρηνική προπαγάνδα για ύποδειγματικά φαλανστέρια (ένώσεις εργασίας) όπου ή έθελοντική και χαρούμενη εργασία θά είναι ανάγκη του ανθρώπου. Ωστόσο τόν Φουριέ, όπως τόνιζε ο Φ. Ένγκελς, τόν διεκρίνε ασυνέπεια: δέν καταργούσε τήν άτομική Ιδιοκτησία και στα φαλανστερία του ύπήρξαν πλούσιοι και φτωχοί κεφαλαιοκράτες και εργάτες.

Τά βασικά έργα του Φουριέ είναι: «Η θεωρία των τεσσάρων κινήματων και των γενικών πεπρωμένων» (1808), «Νέος βιομηχανικός και έταιρικός κόσμος...» (1829) και άλλα. — 216, 250-252.

Χ

Χαριζομένοφ, Σ. Α. (1854-1917)—έπιφανής ρώσος στατιστικός των ζέμσ:βο, οικονομολόγος. Στη δεκαετία 1870-1880 ήταν μέλος της όργα-

νωσης τῶν ναρόντικων «Ζερλιά ἰ βόλια» καί μετὰ τῆ διάσπασή της προσχώρησε στήν ὀργάνωση «Τσιόρνι περεντέλ». Τό 1880 ἀποχώρησε ἀπό τό ἐπαναστατικό κίνημα καί ἀρχισε νά ἀσχολεῖται μέ τῆ στατιστική. Ὁ Χαριζόμενος, ἔκανε ἐρευνές γιά τίς βιοτεχνικές ἐπιχειρήσεις τοῦ κυβερνεῖου βλαντίμιρ, πῆρε μέρος στήν ἀπογραφή τῶν νοικοκυριῶν τοῦ κυβερνεῖου Ταυρίδας, καθοδηγοῦσε τίς στατιστικές ἐρευνες τῶν ζέμιστρο σιά κυβερνεῖα Σαράτοφ, Τούλας, Τβέρ καί ἔγραψε πολλά ἄρθρα πάνω σέ οἰκονομικά ζητήματα στά περιοδικά «Ρούσκαγια Μίσλ» καί «Γιουριντίσσεσκι Βέστνικ».

Ὁ Β. Ι. Λένιν στά ἔργα του τῆς δεκαετίας 1890-1900 χρησιμοποίησε ἐπανειλημμένα τά στοιχεῖα τοῦ Χαριζομένου.— 338, 424.

Χέγκελ (Hegel), Γκεόργκ-Βίγλεμ-Φόιντνιχ (1770-1831) — μέγας γερμανός φιλόσοφος τοῦ ἀντικειμενικοῦ ἰδεαλισμοῦ. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Χέγκελ ἀπέτελεσε τήν ὀλοκλήρωση καί τό ἀποκορύφωμα τοῦ γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ τοῦ τέλους τοῦ ΧΙΧ καί τῶν ἀρχῶν τοῦ ΧΧ αἰώνα. Ἡ ἱστορική ὑπηρεσία τοῦ Χέγκελ βρίσκεται στό ὅτι ἔκανε βαθιά καί ὀλόπλευρη ἐπεξεργασία τῆς ἰδεαλιστικῆς διαλεχτικῆς, πού ἀπέτελεσε μιά ἀπό τίς θεωρητικές πηγές τοῦ διαλεχτικοῦ ὕλισμοῦ. Σύμφωνα μέ τόν Χέγκελ ὄλος ὁ φυσικός, ἱστορικός καί πνευματικός κόσμος βρίσκεται σέ ἀδιάκοπη κίνηση, ἀλλαγῆ, μετασχηματισμό καί ἀνάπτυξη· ὥστόσο ὁ Χέγκελ θεωρεῖ τόν ἀντικειμενικό κόσμο, τήν πραγματικότητα, γέννημα τοῦ ἀπόλυτου πνεύματος, τῆς ἀπόλυτης ἰδέας. Ὁ Β. Ι. Λένιν χαρακτήρισε τήν ἀπόλυτη ἰδέα θεολογική ἐπινόηση τοῦ ἰδεαλιστή Χέγκελ. Χαρακτηριστικό γνώρισμα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Χέγκελ εἶναι ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στή διαλεχτική μέθοδο καί στό συντηρητικό, μεταφυσικό σύστημά του, πού στήν οὐσία ἀπαιτοῦσε τό σταμάτημα τῆς ἐξέλιξης. Οἱ κοινωνικοπολιτικές ἀντιλήψεις τοῦ Χέγκελ ἦταν ἀντιδραστικές. Ὁ Κ. Μάρξ, ὁ Φ. Ἐνγκελς, ὁ Β. Ι. Λένιν, ἐπεξεργάστηκαν κριτικά τῆ διαλεχτική μέθοδο τοῦ Χέγκελ καί δημιούργησαν τήν ὕλιστική διαλεχτική, πού ἀντανάκλα τούς πιό γενικούς νόμους ἐξέλιξης τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου καί τῆς ἀνθρώπινης σκέψης.

Οἱ κύριες ἐργασίες τοῦ Χέγκελ εἶναι: «Ἡ φαινομενολογία τοῦ πνεύματος» (1806), «Ἡ ἐπιστήμη τῆς λογικῆς» (1812-1816), «Ἐγκυκλοπαιδεία τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν» (1817), «Ἡ φιλοσοφία τοῦ δικαίου» (1821). Ἔργα πού ἐκδόθηκαν μετὰ τό θάνατό του εἶναι: «Μαθήματα αἰσθητικῆς, ἢ ἡ φιλοσοφία τῆς τέχνης» (1836-1838) καί «Μαθήματα ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας» (1833-1836).—7.

Χόπ (Hope), Τζώρτζ (1811-1876)—ἄγγλος φέρμερ· τό 1842 βραβεύτηκε ἀπό τό «Σύνδεσμο ἐνάντια στους νόμους γιά τά σιτηρά» γιά τό ἔργο του «Ἡ ἀγροτική οἰκονομία καί οἱ νόμοι γιά τά σιτηρά», ὅπου προσπαθοῦσε νά ἀποδείξει ὅτι ἡ κατάργηση τοῦ νόμου γιά τά σιτηρά μέ μείωση τῶν τιμῶν τῶν σιτηρῶν δέ θά ζημιώσει οὔτε τόν φέρμερ, οὔτε τόν ἐργάτη γῆς, ἀλλά μόνο τόν ἰδιοχτήτη τῆς γῆς, γιατί καμιά χώρα στόν κόσμο δέ θά μπορέσει νά παράγει σιτηρά τόσο καλῆς ποιότητος καί τόσο φτηνά, ὅσο ἡ Ἀγγλία. — 269.

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΕΣ ΑΠΟ ΤΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΗ ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ Β. Ι. ΛΕΝΙΝ

(1895 - 1897)

1895

Χειμώνας

Ὁ Λένιν παραδίνει μαθήματα στους ἐργατικούς ὁμίλους τῆς Πετρούπολης.

Ὁ Λένιν καταρτίζει ἕνα ἐρωτηματολόγιο γιά τή μελέτη τῶν συνθηκῶν ζωῆς καί δουλιᾶς τῶν ἐργατῶν χρησιμοποιώντας τό ἐρωτηματολόγιο αὐτό, οἱ προπαγανδιστές συγκέντρωναν τό ἀπαραίτητο ὕλικό γιά τή δουλιά τῆς ζύμωσης.

Φλεβάρης, 18

ἢ 19

Μάρτης, 2 ἢ 3)

Ὁ Λένιν παίρνει μέρος στή σύσκεψη τῶν μελῶν τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν ομάδων διαφόρων πόλεων τῆς Ρωσίας, πού ἐγινε στήν Πετρούπολη. Στή σύσκεψη συμμετεῖχαν οἱ Γ. Μ. Κρζιζανόβσκι, Γ. Μ. Λιαχόβσκι, Ε. Ι. Σποντί, Τ. Μ. Κοπελζόν (Γκρίσιν). Σ' αὐτήν συζητήθηκαν τά ζητήματα τοῦ περάσματος ἀπό τήν προπαγάνδα τοῦ μαρξισμού σέ στενοῦς ὁμίλους στή μαζική πολιτική ζύμωση, καθὼς καί τό ζήτημα τῆς ἐκδοσης ἐκλαϊκευτικῆς φιλολογίας γιά τοὺς ἐργάτες.

Μάρτης, 15 (27)

Ὁ Λένιν παίρνει διαβατήριο γιά τό ἐξωτερικό.

Ἀπρίλης, 2 (14)

Ὁ Λένιν κάνει σύσκεψη τῆς ομάδας τῶν σοσιαλδημοκρατῶν τῆς Πετρούπολης μέ τήν εὐκαιρία τῆς ἐπικείμενης ἀναχώρησής του στό ἐξωτερικό. Στή σύσκεψη πήραν μέρος ἡ Ν. Κ. Κρούσκαγια, ὁ Μ. Α. Σίλβιν καί ἄλλοι.

Ἀπρίλης,

πρὶν ἀπὸ τίς 25

(7 τοῦ Μάη)

Ὁ Λένιν κάνει σύσκεψη μέ μιά ομάδα ἀπὸ δασκάλες τοῦ κυριακάτικου σχολείου (Ν. Κ. Κρούσκαγια, Λ. Μ. Κνιπόβιτς καί ἄλλες)· στή σύσκεψη πήρε μέρος καί ὁ Γ. Μ. Κρζιζανόβσκι.

Ὁ Λένιν, μαζί μέ τοὺς Β. Β. Στάρκοφ, Σ. Ι. Ραντσένκο, Π. Μπ. Στρούβε, Α. Ν. Πότερσοφ καί Ρ. Ε. Κλασσόν παίρνει μέρος στήν προετοιμασία τῆς ἐκδοσης τῆς μαρξιστικῆς συλλογῆς «Ὑλικά γιά τὸ χαρακτηρισμό τῆς οικονομικῆς μας ἀνάπτυξης».

Στή συλλογή «Υλικά για τὸ χαρακτηρισμὸ τῆς οικονομικῆς μας ἀνάπτυξης» δημοσιεύεται ἡ ἐργασία τοῦ Λένιν (μὲ τὸ ψευδώνυμο *Κ. Τούλιν*) «Τὸ οικονομικὸ περιεχόμενον τοῦ ναροντικισμοῦ καὶ ἡ κριτικὴ του στὸ βιβλίον τοῦ κ. Στροῦβε». Ἡ συλλογὴ κατασχέθηκε ἀπὸ τὴν τσαρικήν λογοκρισίαν καὶ σχεδὸν ὅλα τὰ ἀντίτυπα τῆς κήκων.

Ἀπρίλις, 25
(Μάης, 7)

Ὁ Λένιν φεύγει γιὰ τὸ ἐξωτερικὸν γιὰ ν' ἀποκαταστήσει σύνδεσμον μὲ τὴν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωσις τῆς δουλιᾶς» καὶ νὰ γνωρίσει τὸ ἐργατικὸν κίνημα τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Πρὶν ἀπὸ τὴν ἀναχώρησίν του ὁ Λένιν ἐπισκέφθηκε τὴν Μόσχαν μαζί μὲ τὸν Ι. Χ. Λαλαγιάντη.

Ὅχι νωρίτερα ἀπὸ τὸ Μάη καὶ ὄχι ἀργότερα ἀπὸ τὴν 7 (19) τοῦ Σεπτέμβρου

Ὁ Λένιν στὴ διάρκεια τῆς διαμονῆς του στὸ ἐξωτερικὸν κρατᾷ περιλήψην ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ Κ. Μάρξ καὶ τοῦ Φ. Ἐνγκελς «Ἡ ἀγία οἰκογένεια ἢ κριτικὴ τῆς κριτικῆς κριτικῆς. Ἐνάντια στὸν Μπροδον Μπάουερ καὶ Σια».

Μάης, 2 (14)

Ὁ Λένιν ἀπὸ τὸ Σάλτσμπουργκ (Ἀυστρία) γράφει γράμμα στὴ μητέρα του Μαρία Ἀλεξάντροβνα Οὐλιάνοβα καὶ τῆς μιλάει γιὰ τὴν δυσκολίαν τοῦ συναντᾶ στὴν ἐκμάθησιν τῆς ὀμιλοῦμενης γερμανικῆς γλώσσας.

Μάης, 8 (20)

Ὁ Λένιν σὲ γράμμα του ἀπὸ τὴν Ἑλβετίαν περιγράφει στὴ μητέρα του Μαρία Ἀλεξάντροβνα Οὐλιάνοβα τὴν ταξιδιωτικὴν ἐντυπώσιν καὶ τὴν πληροφορεῖ ὅτι συναντήθηκε μὲ τὴν οἰκογένειαν τοῦ Α. Α. Σούχτ, τοῦ ζεῖ στὴ Γενεύη.

Μάης

Ὁ Λένιν γνωρίζεται στὴν Ἑλβετίαν μὲ μέλη τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωσις τῆς δουλιᾶς» (ἐπισκέπτεται στὴ Γενεύη τὸν Γ. Β. Πλεχάνοφ, στὴ Ζυρίχην τὸν Π. Μπ. Ἀξερλόντ καὶ μένει μίαν βδομάδαν μαζί μὲ τὸν Π. Μπ. Ἀξερλόντ στὸ χωριὸν Ἄφολτερν, κοντὰ στὴ Ζυρίχην), συνεννοεῖται γιὰ τὴν ἀποκατάστασιν μόνιμης ἐπαφῆς μαζί τους καὶ γιὰ τὴν ἐκδοσὴν στὸ ἐξωτερικὸν τῆς συλλογῆς «Ραμπότνικ».

Τέλος τοῦ Μάη-Ἰουνης

Ὁ Λένιν ζεῖ στὸ Παρίσι. Γνωρίζεται μὲ τὸν Π. Λαφάργκ, ἐπιφανὴ παράγοντα τοῦ γαλλικοῦ καὶ τοῦ διεθνοῦς ἐργατικοῦ κινήματος, γαμπρὸ τοῦ Κ. Μάρξ.

Μάης 27
(Ἰουνης, 8)

Ὁ Λένιν, σὲ γράμμα στὴ μητέρα του Μαρία Ἀλεξάντροβνα Οὐλιάνοβα περιγράφει τὸ Παρίσι καὶ ρωτᾷ πῶς τὰ πάνε στὸ σπίτι.

Ἰουνης

Ὁ Λένιν στὸ Παρίσι κρατᾷ περιλήψην ἀπὸ τὸ πρῶτον

45 Ἀπαντᾷ Λένιν. Τόμος 2.

μέρος του βιβλίου του Γ. Λεφρανσέ «Σκιαγραφία του κινήματος των Κομμουνάρων του Παρισιού τό 1871».

Πρῶτο δεκαπενθήμερο του Ἰούλη

Ἄ Ο Λένιν μένει γιά θεραπεία σ' ἓνα σανατόριο τῆς Ἑλβετίας.

Δεύτερο δεκαπενθήμερο του Ἰούλη-ἀρχές του Σεπτεμβρίου

Στή διάρκεια τῆς διαμονῆς του στό Βερολίνο ὁ Λένιν ἐργάζεται στή δημόσια βιβλιοθήκη, μελετᾷ τή μαρξιστική φιλολογία τοῦ ἐξωτερικοῦ, πηγαίνει στίς ἐργατικές συγκεντρώσεις.

Ἰούλης, 22 (Αὔγουστος, 3)

Ἄ Ο Λένιν ἀκούει τή διάλεξη τοῦ Στανγκάγκεν γιά τό ἀγροτικό πρόγραμμα τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας· ἡ διάλεξη ἔγινε σέ μιά σοσιαλδημοκρατική συγκέντρωση σ' ἓνα ἐργατικό προάστιο τοῦ Βερολίνου (περιοχή Niederbarnim).

Ἰούλης, 27 (Αὔγουστος, 8)

Ἄ Ο Λένιν στό Βερολίνο πηγαίνει στό «Deutsches Theater» («Γερμανικό θέατρο») καί βλέπει τό δράμα τοῦ Γ. Χάουπμαν «Die Weber» («Οἱ ὑφαντουργοί»).

Σεπτέμβριος, 7 (19)

Ἄ Ο Λένιν ἐπιστρέφει ἀπό τό ἐξωτερικό. Φέρνει μαζί του σέ μιά βαλίτσα μέ διπλό πάτο παράνομη μαρξιστική φιλολογία. Ἐντείνεται ἡ παρακολούθησή του ἀπό τήν ἀστυνομία.

Ἀνάμεσα στίς 7 καί 29, τοῦ Σεπτεμβρίου (19, τοῦ Σεπτέμβριος καί 11 τοῦ Ὀκτώβριος)

Ἄ Ο Λένιν ἐπισκέπτεται τή Βίλνα, τή Μόσχα καί τό Ὀρέχοβο-Ζούγεβο, ἀποκαθιστᾷ σύνδεση μέ τά μέλη τῶν τοπικῶν σοσιαλδημοκρατικῶν ὁμάδων, συνεννοεῖται μαζί τους γιά ὑποστήριξη τῆς ἐκδόσεως στό ἐξωτερικό τῆς συλλογῆς «Ραμπόντικ».

Σεπτέμβριος, 29 (Ὀκτώβριος, 11)

Ἄ Ο Λένιν ἐπιστρέφει στήν Πετρούπολη.

Σεπτέμβριος, 30 (Ὀκτώβριος, 12)

Ἄ Ο Λένιν ἐπισκέπτεται τό σπίτι ἀρ. 139 τῆς λεωφόρου Νέβσκι, ὅπου ἔμεναν ἐργάτες.

Φθινόπωρο

Ἄ Ο Λένιν δημιουργεῖ στήν Πετρούπολη τήν ὀργάνωση «Ἐνωση ἀγῶνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης».

Μέ τήν καθοδήγηση τοῦ Λένιν ἡ σοσιαλδημοκρατική δουλιὰ παίρνει πλατύ καί προγραμματισμένο χαρακτήρα· γίνεται ἔντονη ζύμωση μέσα στούς ἐργάτες στίς φάμπρικες καί στά ἐργοστάσια, ἐκδίδονται παράνομες προκηρύξεις.

Ἄ Ο Λένιν μιλάει γιά τά ὀργανωτικά ζητήματα σέ μιά συνέλευση τῶν μελῶν τῆς «Ἐνωσεως ἀγῶνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης».

- Όχτώβρης, 1 (13)*   'Ο Λένιν επισκέπτεται τό σπίτι άρ. 8/86 τής 7ης γραμμής του νησιού Βασίλεβσκι, όπου έμεναν έργάτες.
- Άρχές Νοέμβρη*   'Ο Λένιν γράφει γράμματα στον Π. Μπ. 'Αξελρόντ στη Ζυρίχη και τον πληροφορεί για την κατάσταση που υπάρχει στις σοσιαλδημοκρατικές ομάδες τής Βίλνας, τής Μόσχας, του 'Ορέχοβο-Ζούγεβο' του στέλνει διευθύνσεις, του γνωστοποιεί τρόπους συνωμοτικής άλληλογραφίας· τον παρακαλεί νά του στείλει τύπο και μελάνια. Ζητάει πληροφορίες για την προετοιμασία τής έκδοσης τής συλλογής «Ραμπότνικ». Μαζί με τό γράμμα ο Λένιν στέλνει για τή συλλογή «Ραμπότνικ» μιά σειρά άνταποκρίσεις σχετικά με τό έργατικό κίνημα τής Ρωσίας.
- Νοέμβρης, 7 (19)*   Κατά την άπεργία των εργατών τής φάμπρικας Θόρντον ο Λένιν μαζί με τον Β. Β. Στάρκοφ επισκέπτεται τον εργάτη Ν. Ε. Μερκούλοφ και του δίνει 40 ρούβλια για τίς οικογένειες των συλληφθέντων εργατών.
- Νοέμβρης, άργότερα από τίς 7, (19)*   'Η «Ένωση άγώνα» τής Πετρούπολης βγάζει την προκήρυξη «Πρός τους εργάτες και τίς εργάτριες του έργοστασίου Θόρντον», που την είχε γράψει ο Λένιν.
- Νοέμβρης 12, (24)*   'Ο Λένιν μαζί με τον Β. Β. Στάρκοφ επισκέπτεται για δεύτερη φορά τον εργάτη Ν. Ε. Μερκούλοφ και του δίνει μιά προκήρυξη για νά τή μοιράσουν στο έργοστάσιο Θόρντον.
- Μέσα του Νοέμβρη*   'Ο Λένιν γράφει γράμμα στον Π. Μπ. 'Αξελρόντ, στη Ζυρίχη, τον πληροφορεί ότι πήρε την έκθεση σχετικά με τό συνέδριο του γερμανικού σοσιαλδημοκρατικού, κόμματος στο Μπρεσλάου, ότι έστειλε άνταποκρίσεις για τή συλλογή «Ραμπότνικ», ότι υπάρχει έπαφή με τό τυπογραφείο τής «Ομάδας των ναροντοβόλτσιν» και ότι πρόκειται νά έκδοθεί ή έφημερίδα «Ραμπότσεγε Ντιέλο».
- Νοέμβρης, 25 (Δεκέμβρης, 7)*   Τό άρθρο του Λένιν «Τά νοικοκυριά των γυμνασίων και τά άναμορφωτικά γυμνάσια» δημοσιεύεται στην έφημερίδα «Σαμάρσκι Βέστνικ».
- Τέλη του Νοέμβρη*   'Ο Λένιν καθοδηγεί μιά σύσκεψη των μελών τής «Ένωσης άγώνα για την άπελευθέρωση τής εργατικής τάξης», όπου συζητήθηκαν τά προβλήματα τής παραπέρα δουλειάς και τής προετοιμασίας του πρώτου παράνομου όργάνου τής όργάνωσης—τής έφημερίδας «Ραμπότσεγε Ντιέλο».
- Φθινόπωρο-Χειμώνας*   'Ο Λένιν συναντιέται με μέλη τής μαρξιστικής ομάδας τής Πετρούπολης και με πρωτοπόρους εργάτες

στά σπίτια του Ι. Β. Μπάμπουσκιν, του Ν. Ε. Μερκούλοφ, του Β. Α. Σελγκουνόφ και άλλων.

Νοέμβρης-Δεκέμβρης, όχι αργότερα από τις 8 (20)

Ο Λένιν προετοιμάζει την έκδοση του πρώτου φύλλου της παράνομης εφημερίδας «Ραμπότσεγε Ντιέλο», ὄργανου της «Ένωσης αγώνων» Πετρούπολης· γράφει τὸ κύριο ἄρθρο «Πρὸς τοὺς ἐργάτες τῆς Ρωσίας», τὰ ἄρθρα «Τί σκέφτονται οἱ ὑπουργοὶ μας;», «Ἡ ἀπεργία τοῦ Γιαροσλάβλ, τὸ 1895» καὶ ἄλλα. Ἐπιμελεῖται δλο τὸ ὕλικό τοῦ φύλλου.

Δεκέμβρης, 3 (15)

Ἀρχίζει ἡ ἐκτύπωση τῆς μπροσούρας τοῦ Λένιν «Ἐρμηνεία τοῦ νόμου γιὰ τὰ πρόστιμα ποῦ εἰσπράττουν ἀπὸ τοὺς ἐργάτες στὶς φάμπρικες καὶ στὰ ἐργοστάσια».

Δεκέμβρης, 6 (18)

Ο Λένιν συναντιέται στὸν πατροπαράδοτο φοιτητικὸ χορὸ, μὲ μέλη τῆς ὀργάνωσης Πετρούπολης «Ένωση αγώνα γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης».

Δεκέμβρης 6 καὶ 8 (18 καὶ 20)

Στὴ συνεδρίαση τῆς ἡγετικῆς ὀμάδας τῆς «Ένωσης αγώνων» μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Λένιν συζητιέται τὸ πρῶτο φύλλο τῆς εφημερίδας «Ραμπότσεγε Ντιέλο», ποῦ ἦταν ἔτοιμο γιὰ ἐκτύπωση.

Δεκέμβρης, νύχτα τῆς 8 πρὸς τὴν 9 (20 πρὸς 21)

Σύλληψη τοῦ Λένιν καὶ τῶν συνεργατῶν του μελῶν τῆς ὀργάνωσης Πετρούπολης «Ένωση αγώνα (Α. Α. Βανέγεφ, Π. Κ. Ζαπορόζετς, Γ. Μ. Κρζιζανόβσκι, Β. Β. Στάρκοφ κ. ἄ.). Κατὰ τὴ σύλληψη τοῦ Α. Α. Βανέγεφ ἡ ἀστυνομία ἔκανε ἔρευνα καὶ κατέσχεσε τὸ ἔτοιμο γιὰ ἐκτύπωση ὕλικό τοῦ πρώτου φύλλου τῆς εφημερίδας «Ραμπότσεγε Ντιέλο». Μετὰ τὴ σύλληψη τοῦ ὁ Λένιν στάλθηκε στὶς φυλακὲς ὑποδίκων, ὅπου ἔμεινε πάνω ἀπὸ 14 μῆνες.

Δεκέμβρης, 21 (2 τοῦ Γενάρη 1896)

Πρώτη ἀνάκριση τοῦ Λένιν στὴ φυλακὴ.

Ὅχι νωρίτερα ἀπὸ τὶς 21 τοῦ Δεκέμβρη (2 τοῦ Γενάρη 1896)

Ο Λένιν ἀπὸ τὴ φυλακὴ γράφει κρυπτογραφημένο γράμμα στὴν Ν. Κ. Κρούτσκαγια, τὴν πληροφορεῖ σχετικὰ μὲ τὶς καταθέσεις του στὴν ἀνάκριση, παρακαλεῖ τοὺς δικοὺς του νὰ τοῦ ἀγοράσουν μιά βαλίτσα σάν ἐκεῖνη ποῦ ἔφερε ἀπὸ τὸ ἐξωτερικό. Τὸ γράμμα δὲν διασώθηκε.

Τέλος τοῦ χρόνου

Ο Λένιν ἀρχίζει τὴν προετοιμασία τοῦ βιβλίου του «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στὴ Ρωσία».

Ο Λένιν γράφει τὸ «Σχέδιο προγράμματος» τοῦ σοσιαλιστικοῦ κόμματος.

Τέλη του 1895-
1896

Ο Λένιν στη φυλακή αλληλογραφεί με τους συλληφθέντες συντρόφους, αποκαθιστά σύνδεση με τα μέλη της οργάνωσης Πετρούπολης «Ένωση αγώνα», πού δέν είχαν συλληφθεί, βοηθάει τήν «Ένωση» με τίς συμβουλές καί τίς υποδείξεις του, στέλνει τίς προσοδρες καί τίς προκηρύξεις πού γράφει.

1896

Γενάρης, 2 (14)

Ο Λένιν από τίς φυλακές υποδίκων σέ γράμμα του σταλμένο στήν Α. Κ. Τσεμποτάροβα, πληροφορεί τους συντρόφους πού δέν είχαν συλληφθεί, ότι σκέφτεται νά δουλέψει πάνω στό βιβλίο «Η ανάπτυξη του καπιταλισμού στή Ρωσία». Στέλνει έξω τόν κατάλογο τών βιβλίων πού του χρειάζονται· στό γράμμα με συνθηματική γλώσσα ρωτάει γιά τήν τύχη τών συντρόφων τής «Ένωσης αγώνα»· τό δεύτερο μέρος του γράμματος δέ διασώθηκε.

Γενάρης, 14 (26)

Ο Λένιν σέ γράμμα στήν αδελφή του Άννα Ίλίνιτσα Ουλιάνοβα-Έλιζάροβα τήν ευχαριστεί γιά τά βιβλία πού του έστειλε, τήν πληροφορεί ότι έστειλε κατάλογο τών βιβλίων πού χρειάζεται και τήν παρακαλεί νά του στείλει τά λεξικά πού του είναι απαραίτητα γιά τίς μεταφράσεις από τά γερμανικά.

Γενάρης, 16 (28)

Ο Λένιν γράφει γράμμα στήν αδελφή του Άννα Ίλίνιτσα Ουλιάνοβα-Έλιζάροβα, καί τήν παρακαλεί νά του στείλει μιά σειρά βιβλία, μαζί καί τό II τόμο του «Κεφαλαίου» του Κ. Μάρξ καί τό έργο «Γύρω στό ζήτημα τής εξέλιξης τής μονιστικής αντίληψης στήν ιστορία» του Γ. Β. Πλεχάνοφ (1895)· τήν πληροφορεί ότι δουλεύει πάνω στό βιβλίο του Μ. Ι. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι «Οι βιομηχανικές κρίσεις στή σύγχρονη Άγγλία, οι αίτιες τους καί ή επίδρασή τους στή ζωή του λαού» (1894), κι ότι ξαναδιαβάζει τά έργα του Ν. Β. Σεγκουνόφ.

Μάρτης, 30
(Απριλίου, 11)

Δεύτερη ανάκριση του Λένιν στή φυλακή.

Όχι νωρίτερα
από τό Μάρτη

Τό άρθρο του Λένιν «Φρίντριχ Ένγκελς», πού γράφτηκε τό φθινόπωρο του 1895, δημοσιεύεται στή συλλογή «Ραμπότνικ», τεύχος 1-2.

Νωρίτερα από τίς
19 του Απριλίου (1
του Μάη)

Ο Λένιν γράφει τήν Πρωτομαγιάτικη προκήρυξη. Η προκήρυξη δέ διασώθηκε.

Μάης, 7 (19)

Τρίτη ανάκριση του Λένιν στή φυλακή.

- Νωρίτερα από τις 10 (22) του Μάη* 'Ο Λένιν γράφει για τους εργάτες την εκλαϊκευτική μπροσούρα «Για τις άπεργίες», που χάθηκε όταν ανακαλύφθηκε από την αστυνομία τό τυπογραφείο των ναροντοβόλτσι στή Λάχτα.
- Μάη, 27 (Ίού-της, 8)* Τέταρτη ανάκριση του Λένιν στή φυλακή.
- Ίούνης - Ίούλης* 'Ο Λένιν γράφει την «Έξήγηση του προγράμματος» του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος.
- Νοέμβρης, νωρίτερα από τις 25 (7 του Δεκέμβρη,* 'Η όργάνωση Πετρούπολης «Ένωση άγώνα» βγάζει την προκήρυξη «Πρός την τσαρική κυβέρνηση» που την είχε γράψει ό Λένιν στή φυλακή.
- Δεκέμβρης, 2 (14)* 'Ο Λένιν υποβάλλει αίτηση στον εισαγγελέα του πρωτοδικείου Πετρούπολης και ζητεί νά του έπιτρέψει νά παραδώσει στήν άδελφή του Άννα Ίλνιτσονα Ουλιάνοβα-Έλιζάροβα, γράμματα και δύο χειρόγραφα: «Νέες οικονομικές αλλαγές στήν άγροτική ζωή» και «Δοκίμια για την πολιτική οικονομία των άρχών του ΧΙΧ αιώνα.»
- 1896* 'Ο Λένιν γράφει την «Άνακοίνωση έξ όνόματος των "γηραιών" προς τά μέλη της όργάνωσης Πετρούπολης "Ένωση άγώνα για την άπελευθέρωση της εργατικής τάξης"» και ειδοποιεί τά μέλη της «Ένωσης», που δέν είχαν συλληφθεί, ότι ό Ν. Μιχάηλοφ είναι προβοκάτορας.
- 1 8 9 7
- Γενάρης, 29 (Φλεβάρης, 10)* 'Επικυρώθηκε ή άπόφαση της τσαρικής κυβέρνησης για έξορία του Λένιν στήν Άνατολική Σιβηρία υπό άστυνομική έπιτήρηση για 3 χρόνια.
- Φλεβάρης, 12 (24)* 'Ο Λένιν παίρνει έγκριση νά μήν πάει στήν έξορία μέ συνοδεία, αλλά μέ δικά του έξοδα και μέ φύλλο πορείας.
- Φλεβάρης, 13 (25)* 'Ανακοινώνεται στον Λένιν — που υπογράφει ότι έλαβε γνώσιν — ή άπόφαση για έξορία του στήν Άνατολική Σιβηρία.
- Φλεβάρης, 14 (26)* 'Ο Λένιν άποφυλακίζεται και παίρνει την άδεια νά μείνει στήν Πετρούπολη ως τό βράδυ της 17 του Φλεβάρη (1 του Μάρτη).
- Άνάμεσα στις 14 και στις 17 του Φλεβάρη (26 του Φλεβάρη και 1 του Μάρτη)* 'Ο Λένιν κάνει στήν Πετρούπολη συσκέψεις των μελών της όργάνωσης Πετρούπολης «Ένωση άγώνα». Στις συσκέψεις αυτές συναπιόνονται οι «γηραιοί», δηλ. τά μέλη της «Ένωσης άγώνα», που είχαν πιαστεί μαζί μέ τον Β. Ι. Λένιν (Α. Α. Βανέγεφ, Γ. Μ. Κρζιζα-

νόβσκι, Π. Κ. Ζαπορόζετς και άλλοι) και οι «νεαροί», που δέν είχαν συλληφθεί. 'Ανάμεσα στους «γηραιούς» και τους «νεαρούς» ξεσπάει έντονη πολεμική λόγω της παρέκλισης των «νεαρών» προς τον όπορτουνισμό. 'Ο Λένιν έπικρίνει δριμύτατα τον «οικονομισμό», των «νεαρών» που άρχισε νά εμφανίζεται από τότε άκομα.

'Ο Λένιν φωτογραφίζεται μαζί με τά μέλη της όργάνωσης Πετρούπολης «Ένωση άγώνα για την άπελευθέρωση της έργατικής τάξης» Α. Α. Βανέγεφ, Π. Κ. Ζαπορόζετς, Γ. Μ. Κρζιζανόβσκι, Α. Α. Μαλτσένκο, Α. Μάρτοφ (Γ. Ο. Τσεντερμπάουμ) και Β. Β. Στάρκοφ, που φεύγουν για την έξορία.

Φλεβάρης, 17
(Μάρτης, 1)

'Ο Λένιν άναχωρεί από την Πετρούπολη για την έξορία στη Σιβηρία μέσω Μόσχας.

Φλεβάρης, 18-22
(Μάρτης, 2-6)

'Ο Λένιν σταματά στη Μόσχα και μένει κοντά στη μητέρα του δυό μέρες παραπάνω άπ' όσες επέτρεπε ή άστυνομία.

'Ανάμεσα στις 18
και στις 22 τοῦ
Φλεβάρη (2 και 6
τοῦ Μάρτη)

'Ο Λένιν στη Μόσχα έπισκέπτεται τό άναγνωστήριο της βιβλιοθήκης του μουσείου Ρουμιάντσεφ (σήμερα Κρατική βιβλιοθήκη «Β. Ι. Λένιν» της ΕΣΣΔ).

Φλεβάρης, 22
(Μάρτης, 6)

'Ο Λένιν γράφει αίτηση προς τή Διεύθυνση της 'Οχράνας Μόσχας και ζητάει την άδεια νά παραμείνει στη μητέρα του ώσότου έρθει από την Πετρούπολη ή ομάδα των συλληφθέντων, που στέλνονται στη Σιβηρία, και νά φύγει μαζί τους.

'Ο Λένιν παίρνει φύλλο πορείας και δίνει γραπτή υπόσχεση ότι θά άναχωρήσει από τή Μόσχα στις 11 ή ώρα τό βράδυ.

'Ο Λένιν φεύγει από τή Μόσχα για την έξορία στη Σιβηρία.

Μάρτης, 2 (14)

'Ο Λένιν στο δρόμο για την έξορία (στο σταθμό «'Ομπ») γράφει γράμμα στη μητέρα του Μαρία 'Αλεξάντροβνα Ουλιάνοβα: της περιγράφει τίς ταξιδιωτικές του έντυπώσεις, τήν πληροφορεί για τήν ύγεια του και της λέει, ότι συναντήθηκε στο δρόμο με τό γιατρό Β. Μ. Κρουτόβσκι.

Μάρτης, 4 (16)

'Ο Λένιν φτάνει στο Κρασνογιάρσκ.

Μάρτης, 4-Απρί-
λης, 30 (Μάρτης,
16-Μάης, 12)

'Ο Λένιν συναντιέται στο Κρασνογιάρσκ με τον συγγραφέα Β. Ι. 'Ανούτιν και με τους πολιτικούς έξοριστους Β. Α. Μπούξινις, Π. Α. Κράσικοφ και άλλους.

- Μάρτη, 6 (18)* 'Ο Λένιν γράφει από τό Κρασνογιάρσκ αίτηση στο γενικό διοικητή του κυβερνείου Ίρκούτσκ για να του όριστεί, για λόγους υγείας, τόπος έξορίας σ' έναν από τούς νομούς του Κρασνογιάρσκ ή του Μινουσίנסκ του κυβερνείου Γενισέικ.
- Μάρτη, 7 (19)* 'Ο Λένιν παίρνει από τόν Β. Μ. Κρουτόβσκι συστατικό γράμμα για τό βιβλιόφιλο έμπορο του Κρασνογιάρσκ Γ. Β. Γιούντιν, για να μπορεί να δουλεύει στη βιβλιοθήκη του τελευταίου.
- Μάρτη, 9-΄Απριλίου, 30 (Μάρτη, 21-Μάη 12)* 'Ο Λένιν στη διάρκεια της παραμονής του στο Κρασνογιάρσκ δουλεύει πάνω στα προβλήματα της οικονομικής ανάπτυξης της Ρωσίας, χρησιμοποιώντας βιβλία από την άτομική βιβλιοθήκη του Γιούντιν.
- Μάρτη, 15 (27)* 'Ο Λένιν ξεπροβοδίζει τόν καταδικασμένο για την ύπόθεση της «Ένωσης άγώνα» Γ. Μ. Λιαχόβσκι, πού πάει έξορία στο κυβερνείο Ίρκούτσκ.
- Μάρτη, 15-16 (27-28)* 'Ο Λένιν σέ γράμμα προς τή μητέρα του Μαρία Άλεξάντροβα Ουλιάνοβα εκφράζει την άνησυχία του για τούς έξοριστους συντρόφους, πού ταξιδεύουν μέ έξοδα του κράτους, την πληροφορεί ότι δουλεύει στη δημοτική βιβλιοθήκη και στη βιβλιοθήκη του Γιούντιν και την παρακαλεί να του γράφει συχνότερα.
- Μάρτη, 26 (΄Απριλίου, 7)* 'Ο Λένιν γράφει γράμμα στην μητέρα του Μαρία Άλεξάντροβα Ουλιάνοβα, παρακαλεί την άδελφή του Άννα Ίλνιτσα Ουλιάνοβα-Έλιζάροβα να του στείλει την «Έπετηρίδα του ύπουργείου Οικονομικών». Μέρος Ι (1869), τά «Στατιστικά χρονικά της Ρωσικής αυτοκρατορίας». Σειρά II. Μέρος 6 (1872) και τό βιβλίο του Ντ. Α. Τιμιριάζεφ «Στατιστικός άτλας των κυριότερων κλάδων της βιομηχανίας της Εύρωπαϊκής Ρωσίας μέ όνομαστικό κατάλογο των εργοστασιών». Μέρος 3 (1873) στέλνει διεύθυνση, στην όποια μπορεί να του στέλνουν την άλληλογραφία του.
- ΄Απριλίου, 4 (16)* 'Ο Λένιν συναντάει στο σταθμό του Κρασνογιάρσκ τούς συντρόφους του μέλη της «Ένωσης άγώνα» (Α. Α. Βανέγεφ, Γ. Μ. Κρζίζανόβσκι, Λ. Μάρτοφ (Γ. Ο. Τσεντερμπάουμ), Β. Β. Στάρκοφ, πού έφθασαν εκεί μέ την ομάδα των έξοριστών.
- Πρίν από τίς 5 (17) του ΄Απριλίου* 'Ο Λένιν από τό Κρασνογιάρσκ στέλνει στην Πετρούπολη τηλεγράφημα στους συντρόφους να φροντίσουν να όριστεί τόπος έξορίας του Α. Α. Βανέγεφ στο νομό Μινουσίנסκ του κυβερνείου Γενισέικ. Τό τηλεγράφημα δέ διασώθηκε.

- Ἀπρίλης, 5 (17)* Ὁ Λένιν σέ γράμμα στή μητέρα του Μαρία Ἀλεξάντροβνα Ουλιάνοβα τῆς λέει ὅτι εἶναι εὐχαριστημένος γιατί ὀρίζεται τόπος ἐξορίας γι' αὐτόν καί τούς Γ. Μ. Κρζιζανόβσκι καί Β.Β. Στάρκοφ ὁ νομός Μινουσίνσκ γράφει ὅτι διάβασε τό περιοδικό «Νόβογε Σλόβο».
- Ἀνάμεσα στίς 5 καί 17 τοῦ Ἀπρίλη (17 καί 29)* Ὁ Λένιν πληροφορεῖ σέ γράμματά του τή μητέρα του Μαρία Ἀλεξάντροβνα Ουλιάνοβα, ὅτι τόπος ἐξορίας του ὀρίστηκε τό χωριό Σουσένσκογε. Τά γράμματα δέ διασώθηκαν.
- Ἀπρίλης, 17 (29)* Ὁ Λένιν γράφει γράμμα στήν ἀδελφή του Ἄννα Ἰλίνιτσα Ουλιάνοβα-Ελιζάροβα καί τήν παρακαλεῖ μέ τά συγγραφικά δικαιώματά του γιά τό ἄρθρο Χαρακτηρισμός τοῦ οἰκονομικοῦ ρωμαντισμοῦ ν' ἀγοράσει τά βιλία : «Τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα τοῦ κυβερνεῖου Βλαντίμιρ». Μέρος 3-5 (1882-1884), «Ὁδηγός γιά τίς φάμπρικες καί τά ἐργοστάσια τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας» (1894) καί ἄλλα, νά τόν γράψει συνδρομητή σέ ὀρισμένες ἐφημερίδες· νά τόν πληροφορήσει ἔγκαιρα πότε ἀναχωρεῖ γιά τό ἐξωτερικό, γιατί θέλει νά τῆς δώσει ὀρισμένες παραγγελίες· τήν πληροφορεῖ ὅτι σκέπτεται νά ἀσχοληθεῖ μέ μεταφράσεις.
- Ἀπρίλης, 24 (Μάης, 6)* Ὁ Λένιν παίρνει μέ ἀπόδειξη παραλαβῆς φύλλο πορείας γιά τό χωριό Σουσένσκογε.
- Ἀπρίλης, 29 (Μάης, 11)* Ὁ Λένιν γράφει αἴτηση στό διοικητή τοῦ κυβερνεῖου Γενισέικ γιά νά τοῦ καθοριστεῖ τό προβλεπόμενο ἀπό τό νόμο ἐπίδομα διατροφῆς, ἰματισμοῦ καί ἐνοικίου.
- Ἀπρίλης, 30 (Μάης, 12)* Ὁ Λένιν ἀναχωρεῖ ἀπό τό Κρασνογιάρσκ μέσω τοῦ Μινουσίνσκ γιά τό χωριό Σουσένσκογε, πού εἶχε ὀριστεῖ τόπος ἐξορίας του.
- Ἀπρίλης-Ἰούλης* Ἡ ἐργασία τοῦ Λένιν «Χαρακτηρισμός τοῦ οἰκονομικοῦ ρωμαντισμοῦ» δημοσιεύεται στά τεύχη 7-10 τοῦ περιοδικοῦ «Νόβογε Σλόβο».
- Μάης, 6 (18)* Ὁ Λένιν φθάνει στήν πόλη Μινουσίνσκ μαζί μέ τούς Γ. Μ. Κρζιζανόβσκι καί Β.Β. Στάρκοφ.
- Μάης, 7 (19)* Ὁ Λένιν γράφει αἴτηση στό διοικητή τῆς χωροφυλακῆς Μινουσίνσκ γιά νά τοῦ καθοριστεῖ ἐπίδομα.
- Μάης, 8 (20)* Ὁ Λένιν ἀναχωρεῖ ἀπό τήν πόλη Μινουσίνσκ καί τήν ἴδια μέρα φθάνει στό χωριό Σουσένσκογε τῆς περιοχῆς Μινουσίνσκ τοῦ κυβερνεῖου Γενισέικ.
- Μάης, 18 (30)* Ὁ Λένιν σέ γράμμα πρός τή μητέρα του Μαρία Ἀλεξάντροβνα Ουλιάνοβα καί τήν ἀδελφή του Μαρία Ἰλί-

νιτσα Ουλιάνοβα περιγράφει τό χωριό Σουσένσκογε, δέ συμφωνάει νά πάνε νά τόν επισκεφθοῦν, γιατί τό ταξίδι εἶναι δύσκολο καί δέν ὑπάρχουν εὐκολίες διαμονῆς, ζητάει πληροφορίες γιά τίς διαφωνίες ἀνάμεσα στή σύνταξη τοῦ περιοδικοῦ «Νόβογε Σλόβο» καί τοὺς μαρξιστές τῆς Σαμάρας, πληροφορεῖ τή Μαρία Ἰλί-νιτσα ὅτι πῆρε τίς περικοπές ἀπό βιβλία, πού τοῦ ἔστειλε καί τήν παρακαλεῖ νά τοῦ στείλει διάφορους καταλόγους βιβλίων.

Μάης, 25
(Ἰούνης, 6)

Ἄ Ο Λένιν γράφει γράμμα στήν ἀδελφή του Ἄννα Ἰλί-νιτσα Ουλιάνοβα-Ἐλιζάροβα, τήν παρακαλεῖ νά τόν γράψει συνδρομητή σέ μιά σειρά περιοδικά καί τῶν ὑποδείχνει ποιὰ βιβλία τοῦ χρειάζονται ἰδιαίτερα καί πού μπορεῖ νά τά βρεῖ.

Ἰούνης, 8 (20)

Ἄ Ο Λένιν παρακαλεῖ μέ γράμμα του τήν ἀδελφή του Ἄννα Ἰλί-νιτσα Ουλιάνοβα-Ἐλιζάροβα, πού βρίσκεται στήν Ἑλβετία, νά τοῦ στείλει καταλόγους βιβλίων καί ἐφημερίδες τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἐκφράζει τήν ἐπιθυμία νά ἀποχτήσει τά πρωτότυπα τῶν κλα-σικῶν τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας καί τῆς φιλοσοφίας σέ φτηνὴ ἐκδοση.

Ἰούνης, 15 (27)

Ἄ Ο Λένιν πληροφορεῖ μέ γράμμα του τόν Μ. Τ. Ἐλι-ζάροφ, ὅτι πῆρε τίς ἐφημερίδες καί τοῦ τονίζει ὅτι γιά τή φιλολογικὴ του δουλιὰ ἔχει ἀνάγκη ἀπό βι-βλία τῶν βιβλιοθηκῶν τῆς πρωτεύουσας.

Ἰούλης, 3 (15)

Ἄ Ο Λένιν γράφει γράμμα στήν ἀδελφή του Μαρία Ἰλί-νιτσα Ουλιάνοβα· στό γράμμα παραθέτει πρό-γραμμα μαθημάτων γιά τή μελέτη τοῦ μαρξισμοῦ κι ἀνάμεσα στίς πηγές ἀναφέρει τά ὄργανα τῆς γερμα-νικῆς σοσιαλδημοκρατίας: «Vorwärts» («Ἐμπρός») καί «Neue Zeit» («Νέοι καιροί»). Τό γράμμα δέ διασώθηκε.

Ἰούλης, 19 (31)

Ἄ Ο Λένιν πληροφορεῖ μέ γράμμα τή μητέρα του Μαρία Ἀλεξάντροβνα Ουλιάνοβα καί τήν ἀδελφή του Μαρία Ἰλί-νιτσα Ουλιάνοβα γιά τήν πορεία τῆς δουλιᾶς του πάνω στό βιβλίο «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία».

Αὐγουστος, 16 (28)

Ἄ Ο Λένιν γράφει γράμμα στόν Π. Μπ. Ἀξελρόντ στή Ζυρίχη, τόν πληροφορεῖ ὅτι πῆρε τά σχόλια του καθῶς καί τά σχόλια τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ γιά τή προσοῦρα «Ἐρμηνεῖα τοῦ νόμου γιά τά πρόστι-μα, πού εἰσπράττουν ἀπό τοὺς ἐργάτες στίς φάμπρι-κες καί τά ἐργοστάσια» καί ἐκφράζει τήν ἐπιθυμίαν νά γράφει γιά τοὺς ἐργάτες.

- Αύγουστος, 17 (29)* 'Ο Λένιν πληροφορεί μέ γράμμα τή μητέρα του Μαρία 'Αλεξάντροβνα Ούλιάνοβα, ότι γράφει ένα άρθρο (πρόκειται για τό άρθρο «'Η βιοτεχνική απογραφή του 1894/95 στό κυβερνείο Πέρμ και τά γενικά προβλήματα τής "βιοτεχνικής" παραγωγής»): έκφράζει τή λύπη του γιατί τά βιβλία, πού στάλθηκαν στό όνομά του, δέν έφθασαν ακόμα.
- Καλοκαίρι* 'Ο Λένιν γράφει τή μπροσούρα «'Ο νέος εργοστασιακός νόμος». 'Η μπροσούρα έκδόθηκε στό έξωτερικό από τήν ομάδα «'Απελευθέρωση τής δουλιās», τό 1899.
- Αύγουστος-Σεπτέμβρης, όχι άσπότερα από τις 7 (19)* 'Ο Λένιν γράφει τό άρθρο «'Η βιομηχανική απογραφή του 1894/95 στό κυβερνείο Πέρμ και τά γενικά προβλήματα τής "βιοτεχνικής" παραγωγής». Στο άρθρο του αυτό ο Λένιν χρησιμοποιεί ύλικά από στατιστικά βιβλία. Στά βιβλία «Δοκίμια για τήν κατάσταση τής βιοτεχνικής παραγωγής του κυβερνειού Πέρμ» (1896), Κρασνοπιόροφ, Ε. Ι. «'Η βιοτεχνική παραγωγή του κυβερνειού Πέρμ στην έπιστημονικο-βιομηχανική έκθεση τής Σιβηρίας και τών Ούραλιών πού έγινε στην πόλη Αϊκατερινμπούργκ τό 1887». Μέρος I-III (1888-1889) και σ' άλλα ο Λένιν κάνει σημειώσεις και υπογραμμίσεις.
- Σεπτέμβρης, 7 (19)* 'Ο Λένιν μέσω του Μ. Τ. 'Ελιζάροφ στέλνει στον Π. Μπ. Στρούβε γράμμα μαζί μέ ένα άρθρο του (πρόκειται για τό άρθρο «'Η βιοτεχνική απογραφή του 1894/95 στό κυβερνείο Πέρμ και τά γενικά προβλήματα τής "βιοτεχνικής" παραγωγής»).
- Σεπτέμβρης, 27-28 (Όχτώβρης, 9-10)* 'Ο Λένιν πηγαίνει στό Μινουσίνσκ· συναντιέται μέ τούς ναροντοβόλτσι, τούς ναροντοπράβτσι και άλλους πολιτικούς έξόριστους.
- Σεπτέμβρης, 29 (Όχτώβρης, 4 (Όχτώβρης, 11-16)* 'Από τό Μίνουσίνσκ ο Λένιν πηγαίνει στό χωριό Τεσίנסκογε στους έξόριστους σοσιαλδημοκράτες, όπου μένει πέντε μέρες.
- Σεπτέμβρης* 'Ο Λένιν γράφει τό άρθρο «'Απ' άφορμή ένα σχόλιο έφημερίδας».
- 'Όχτώβρης, 12 (24)* 'Ο Λένιν πληροφορεί μέ γράμμα τή μητέρα του Μαρία 'Αλεξάντροβνα Ούλιάνοβα, ότι πήρε τό περιοδικό «Βοκρόσι Φιλοσόφι ι ψυχολόγι», τής μιλάει για τό ταξίδι του στό Μίνουσίνσκ και στό Τεσίנסκογε και για τήν άλληλογραφία του μέ τόν Α. Π. Σκλιαρένκο και τόν Ι. Χ. Λαλαγιάντζ. Παρακαλεί νά του στείλει έναν κατάλογο τής βιβλιοθήκης Πετρόβσκαγια.

- Ὁχτώβρης, 19 (31)* Ὁ Λένιν σέ γράμμα πρὸς τὴ μητέρα του Μαρία Ἀλεξάντροβνα Οὐλιάνοβα καὶ τὴν ἀδελφὴ του Μαρία Ἰλίνιτσα Οὐλιάνοβα τὶς παρακαλεῖ νὰ τοῦ στέλνουν βιβλιογραφικὸ τύπο καὶ τὶς πληροφορεῖ, ὅτι ὑπολογίζει νὰ πάρει σύντομα ἀπάντηση τῆς σύνταξης γιὰ τὸ ἄρθρο πού ἔστειλε («Ἡ βιοτεχνικὴ ἀπογραφὴ τοῦ 1894/95 στὸ κυβερνεῖο Πέρμ καὶ τὰ γενικὰ προβλήματα τῆς "βιοτεχνικῆς" παραγωγῆς»)· στὸ γράμμα μιλάει γιὰ τὸν Λ. Μάρτοφ (Γ. Ο. Τσεντερμπάουμ) καὶ τὸν Α. Α. Βανέγεφ.
- Νοέμβρης* Ὁ Λένιν φεύγει αὐθαίρετα ἀπὸ τὸ χωριὸ Σουσένσκογε καὶ πάει στὸ Μινουσίνσκ.
- Ἄξι νωρίτερα ἀπὸ τὸ Νοέμβρη* Ὁ Λένιν γράφει τὸ «Παράρτημα» τῆς μπροσούρας «Ὁ νέος ἐργοστασιακὸς νόμος».
- Δεκέμβρης, 10 (22)* Ὁ Λένιν σέ γράμμα πρὸς τὴ μητέρα του Μαρία Ἀλεξάντροβνα Οὐλιάνοβα καὶ στὶς ἀδελφές του Μαρία Ἰλίνιτσα Οὐλιάνοβα καὶ Ἄννα Ἰλίνιτσα Οὐλιάνοβα-Ἐλιζάροβα, κάνει θετικὴ ἐκτίμηση τοῦ βιβλίου τοῦ Α. Λαμπριόλα «Μελέτες γιὰ τὴν ὀλιστικὴ ἀντίληψη τῆς ἱστορίας» (1897), τὶς εἰδοποιεῖ ὅτι πῆρε τὸ δεῦτερο μέρος τῶν «Ὑλικῶν σχετικὰ μὲ τὴν περιγραφὴ τῶν ἐπαγγελμάτων τοῦ κυβερνεῖου Βιάτκα» (1890), τὸν «Κώδικα ἐγκληματικῶν καὶ ἐπανορθωτικῶν ποινῶν τοῦ 1885» (1895) καὶ τὸν Κανονισμό γιὰ τὶς ποινές, πού ἐπιβάλλονται ἀπὸ τὰ εἰρηνοδικεῖα» (1897)· τὶς πληροφορεῖ ὅτι παρήγγειλε βιβλία ἀπὸ τὴν ἀποθήκη βιβλίων τῆς Α. Μ. Καλμικόβα.
- Ὁ Λένιν γράφει γράμμα στὸν Π. Μπ. Στροῦβε καὶ τοῦ προτείνει νὰ δημοσιεύσει στὸ περιοδικὸ «Νόβογε Σλόβο» τὴν μετάφραση τοῦ δευτέρου μέρους τοῦ βιβλίου τοῦ Α. Λαμπριόλα «Μελέτες γιὰ τὴν ὀλιστικὴ ἀντίληψη τῆς ἱστορίας». Σχετικὰ μὲ τὴν πρόταση αὐτὴ γράφει τὴν ἴδια μέρα καὶ στὴν Ν. Κ. Κρούσκαγια. Τὰ γράμματα δὲ διασώθηκαν.
- Δεκέμβρης, 21 (2 τοῦ Γενάρη 1898)* Ὁ Λένιν σέ γράμμα πρὸς τὴ μητέρα του Μαρία Ἀλεξάντροβνα Οὐλιάνοβα καὶ τὶς ἀδελφές του Μαρία Ἰλίνιτσα Οὐλιάνοβα καὶ Ἄννα Ἰλίνιτσα Οὐλιάνοβα-Ἐλιζάροβα τὶς εὐχαριστεῖ γιὰ τὰ βιβλία πού τοῦ ἔστειλαν καὶ τὶς πληροφορεῖ, ὅτι θὰ ἐξασφαλίσει τὰ συστατικά πού χρειάζονται γιὰ νὰ παίρνει βιβλία ἀπὸ τὴ νομικὴ βιβλιοθήκη τῆς Πετρούπολης· γράφει ὅτι ἔτοιμασε ἄρθρο γιὰ τὸ περιοδικὸ «Νόβογε Σλόβο», παρακαλεῖ νὰ τοῦ στείλουν τὰ βιβλία «Ἡ ἀθλιότης τῆς φιλοσοφίας» (1896), «Κριτικὴ τῆς χειγκελιανῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου» (1895) τοῦ Κ. Μάρξ καὶ τὸ βιβλίον «ὁ ρόλος τῆς βίας στὴν ἱστορία» τοῦ Φ.

Ἐνγκελς, ἔκδοση τῆς «Διεθνoῦς σοσιαλιστικῆς βιβλιοθήκης» στά γαλλικά.

Δεκέμβρης, 24-
2 τοῦ Γενάρη 1898
(Γενάρης, 5-14)

Στό σπίτι τοῦ Λένιν στό Σουσένσκογε μένει γιά δέκα μέρες ὁ Γ. Μ. Κρζιζανόβσκι.

Δεκέμβρης, 27
(8 τοῦ Γενάρη
1898)

Ὁ Λένιν πληροφορεῖ μέ γράμμα τῆ μητέρα του Μαρία Ἀλεξάντροβνα Ουλιάνοβα, ὅτι ἔστειλε ἄρθρο γιά τό περιοδικό «Νόβογε Σλόβο».

Τέλος τοῦ χρόνου

Ὁ Λένιν γράφει τῆ προσούρα «Τά καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν». Ἡ προσούρα ἐκδόθηκε στό ἐξωτερικό ἀπό τήν ομάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς», τό 1898.

Ὁ Λένιν γράφει τά ἄρθρα «Μαργαριτάρια τῆς σχεδιομανίας τῶν ναρόντικων» καί «Ποιά κληρονομιά ἀπαρνούμαστε;», πού δημοσιεύτηκαν στή συλλογή «Οἰκονομικές μελέτες καί ἄρθρω», τό 1898.

1897)

Ὁ Λένιν στήν ἐξορία ἐξακολουθεῖ νά κρατᾷ σύνδεση μέ τά κέντρα τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος τῆς Ρωσίας καί μέ τήν ομάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς» τοῦ ἐξωτερικοῦ· ἔχει ἐπίσης ἀλληλογραφία μέ τοὺς σοσιαλδημοκράτες, πού βρίσκονται ἐξόριστοι σέ ἄλλα μέρη· συνεχίζει τῆ δουλιά γιά τήν προετοιμασία τοῦ βιβλίου «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία». Ὁ Λένιν βοηθάει μέ νομικές συμβουλές τοὺς ἀγρότες τοῦ χωριοῦ Σουσένσκογε καί τῆς γύρω περιοχῆς.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	IX
1 8 9 5	
ΦΡΙΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ	1 - 14
ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΓΙΑ ΤΑ ΠΡΟΣΤΙΜΑ ΠΟΥ ΕΙΣ- ΠΡΑΤΤΟΥΝ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΕΡΓΑΤΕΣ ΣΤΙΣ ΦΑΜΠΡΙΚΕΣ ΚΑΙ ΣΤΑ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑ	15 - 63
I. Τι είναι τὰ πρόστιμα	19
II. Πῶς ἐπιβάλλονταν προηγούμενα τὰ πρόστιμα καὶ τί προκάλεσε τοὺς καινούργιους νόμους γιὰ τὰ πρόστιμα;	21
III. Σέ ποιές περιπτώσεις ὁ ἐργοστασιάρχης μπορεῖ νά ἐπιβάλλει πρόστιμο;	27
IV. Πόσο μεγάλα μποροῦν νά εἶναι τὰ πρόστιμα;.....	35
V. Ποιά εἶναι ἡ διαδικασία ἐπιβολῆς τῶν προστίμων;...	39
VI. Ποῦ πρέπει νά πηγαίνουν σύμφωνα μέ τὸ νόμο, τὰ χρήματα τῶν προστίμων;	44
VII. Ἰσχύουν γιὰ ὄλους τοὺς ἐργάτες οἱ νόμοι γιὰ τὰ πρό- στιμα;	57
VIII. Συμπέρασμα	60
ΤΑ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΑ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ ΚΑΙ ΤΑ ΑΝΑΜΟΡΦΩ- ΤΙΚΑ ΓΥΜΝΑΣΙΑ («Ρούσκογε Μπογκάτσβο»)	64 - 72
*ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΕΡΓΑΤΕΣ ΚΑΙ ΤΙΣ ΕΡΓΑΤΡΙΕΣ ΤΟΥ ΕΡΓΟ- ΣΤΑΣΙΟΥ ΘΟΡΝΤΟΝ	73 - 77
ΤΙ ΣΚΕΦΤΟΝΤΑΙ ΟΙ ΥΠΟΥΡΓΟΙ ΜΑΣ;	79 - 84

* Μὲ ἀστερίσκο σημειώνονται οἱ τίτλοι πού ἔβαλε τὸ Ἰνστιτούτο μαρξισμοῦ - λενινισμοῦ τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΣΕ.

*ΣΧΕΔΙΟ ΚΑΙ ΕΞΗΓΗΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ....	85 - 116
Σχέδιο προγράμματος	87
'Εξήγηση του προγράμματος	91

1896

ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΤΣΑΡΙΚΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ	117 - 122
*ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ ΕΞ ΟΝΟΜΑΤΟΣ ΤΩΝ «ΓΗΡΑΙΩΝ» ΠΡΟΣ ΤΑ ΜΕΛΗ ΤΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΠΕΤΡΟΥΠΟΛΗΣ «ΕΝΩΣΗ ΑΓΩΝΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΤΙΚΗΣ ΤΑΞΗΣ»	123 - 124

1897

ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΡΩΜΑΝΤΙΣΜΟΥ. 'Ο Σισμόντι καί οι όπαδοί του στή χώρα μας	125 - 274
Κεφάλαιο I. Οικονομικές θεωρίες του ρωμαντισμού	131
I. Περιορίζεται ή έσωτερική αγορά εξαιτίας της καταστροφής των μικροπαραγωγών;	132
II. Οί απόψεις του Σισμόντι γιά τό έθνικό εισόδημα καί τό κεφάλαιο	138
III. Τά συμπεράσματα του Σισμόντι από τή λαθεμένη θεωρία γιά τά δυό μέρη της χρονιάτικης παραγωγής στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία	144
IV. Ποιό είναι τό λάθος των θεωριών του Άνταμ Σμίθ καί του Σισμόντι γιά τό έθνικό εισόδημα;	149
V. 'Η συσσώρευση στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία....	153
VI. 'Η έξωτερική αγορά σάν «διέξοδος από τή δυσκολία» της πραγματοποίησης της υπεραξίας	160
VII. Οί κρίσεις	166
VIII. 'Η κεφαλαιοκρατική γαιοπρόσοδος καί ό κεφαλαιοκρατικός υπερπληθυσμός	175
IX. Οί μηχανές στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία	185
X. 'Ο προστατευτισμός	194
XI. 'Η γενική σημασία του Σισμόντι στήν ιστορία της πολιτικής οικονομίας	201
'Υστερόγραφο	210

<i>Κεφάλαιο II. Ὁ χαρακτήρας τῆς κριτικῆς τοῦ</i>	
<i>καπιταλισμοῦ ἀπὸ τοὺς ρωμαντικούς;</i>	212
I. Συναισθηματικὴ κριτικὴ τοῦ καπιταλισμοῦ	212
II. Ὁ μικροαστικὸς χαρακτήρας τοῦ ρωμαντισμοῦ	225
III. Τὸ ζήτημα τῆς αὐξήσεως τοῦ βιομηχανικοῦ πληθυσμοῦ σέ βάρος τοῦ γεωργικοῦ	230
IV. Οἱ πραχτικοὶ πόθοι τοῦ ρωμαντισμοῦ	237
V. Ὁ ἀντιδραστικὸς χαρακτήρας τοῦ ρωμαντισμοῦ	245
VI. Ἡ ἐκτίμησις τοῦ ζητήματος τῶν δασμῶν γιὰ τὰ σιτηρὰ στὴν Ἀγγλίαν ἀπὸ τὸ ρωμαντισμὸ καὶ τὴν ἐπιστημο- νικὴ θεωρίαν	260
Ο ΝΕΟΣ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑΚΟΣ ΝΟΜΟΣ	275 - 329
I. Τί προκάλεσε τὴν ἔκδοσιν τοῦ νέου ἐργοστασιακοῦ νόμου;	279
II. Ποιὸς πρέπει νὰ θεωρεῖται χρόνος ἐργασίας;	282
III. Κατὰ πόσον ἐλαττώνει ὁ νέος νόμος τὸ χρόνο ἐργασίας;	285
IV. Τί θεωρεῖ ὁ νόμος «νυχτερινὸ χρόνο» γιὰ τοὺς ἐργά- τες;	288
V. Πῶς ἀποδείχνει τὸ ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν ὅτι ὁ περι- ορισμὸς τῶν ὑπερωριῶν θὰ ἦταν «ἀδικία» ἀπέναντι στοὺς ἐργάτες;	291
VI. Τί δικαιώματα παρέχει ὁ νέος νόμος στοὺς ὑπουργούς;	296
VII. Πῶς ἡ «χριστιανικὴ» μας κυβέρνησις περικόβει τίς γιουρτές γιὰ τοὺς ἐργάτες	301
VIII. Μὲ τί ἐξασφαλίζεται ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ νέου νόμου;	307
IX. Θὰ καλυτερεύσει ὁ νέος νόμος τὴν κατάστασιν τῶν ἐργατῶν;	310
X. Ποιὰ εἶναι ἡ σημασία τοῦ νέου νόμου.	314
<i>Παράρτημα</i>	317
I.	317
II.	318
III.	320
IV.	321
V.	324
VI.	325
VII.	328

Η ΒΙΟΤΕΧΝΙΚΗ ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΤΟΥ 1894/95 ΣΤΟ ΚΥΒΕΡ- ΝΕΙΟ ΠΕΡΜ ΚΑΙ ΤΑ ΓΕΝΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ «ΒΙΟ- ΤΕΧΝΙΚΗΣ» ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ	333 - 458
* <i>Άρθρο πρώτο</i>	335
I. Γενικά στοιχεία	336
II. 'Ο «βιοτέχνης» καί ἡ μισθωτή ἐργασία	349
III. 'Η «κοινοτικο-εργασιακή διαδοχή»	361
* <i>Άρθρο δεύτερο</i>	369
V. 'Η γεωργία τῶν «βιοτεχνῶν».....	369
IV. Μεγάλα καί μικρά ἐργαστήρια. — Τά εἰσοδήματα τῶν βιοτεχνῶν	387
* <i>Άρθρο τρίτο</i>	408
VI. Τί εἶναι ὁ προαγοραστής;	408
VII. «Εὐχάριστα φαινόμενα» στή βιοτεχνική παραγωγή..	427
VIII. Τό πρόγραμμα βιομηχανικῆς πολιτικῆς τῶν ναρόντ- νικῶν	434
ΑΠ' ΑΦΟΡΜΗ ΕΝΑ ΣΧΟΛΙΟ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑΣ	451 - 458
ΤΑ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΤΩΝ ΡΩΣΩΝ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΩΝ	459 - 496
Πρόλογος στή δεύτερη ἔκδοση	463
Πρόλογος στήν τρίτη ἔκδοση	469
'Η «Ἐνωσι ἀγῶνα» πρὸς τοὺς ἐργάτες καί τοὺς σοσιαλιστές τῆς Πετρούπολης	493
ΜΑΡΓΑΡΙΤΑΡΙΑ ΤΗΣ ΣΧΕΔΙΟΜΑΝΙΑΣ ΤΩΝ ΝΑΡΟΝΤ- ΝΙΚΩΝ. Σ. Ν. Γιουζακόφ. Ζητήματα παιδείας. Δοκίμο δημοσιογράφου.— 'Η μεταρρύθμισι τῶν μέσων σχολῶν.— Τά συστήματα καί τὰ καθήκοντα τῆς ἀνώτερης ἐκπαίδευσης.— Τά ἐγχειρίδια γυμνασίου.— Τό ζήτημα τῆς παλλαϊκῆς ἐκπαίδευσης. —'Η γυναίκα καί ἡ παιδεία. Πετρούπολη, 1897. Σελ. VIII+283. Τιμή 1 ρούβλι καί 58 καπίκια.....	497 - 531
I.	499
II.	500
III.	508
IV.	511
V.	516
VI.	520
VII.	527

ΠΟΙΑ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΑΠΑΡΝΟΥΜΑΣΤΕ;	533
I. Ένας από τούς εκπροσώπους τῆς «κληρονομιάς».....	536
II. Οἱ προσθήκες πού ἔκανε ὁ ναροντικισμός στὴν «κληρονομιά»	550
III. Κέρδισε ἡ «κληρονομιά» ἀπὸ τὴ σύνδεση μὲ τὸ ναροντικισμό;	558
IV. Οἱ «διαφωτιστές», οἱ ναρόντικοι καὶ οἱ «μαθητές»... ..	571
V. Ὁ κ. Μιχαηλόβσκι γιὰ τὴν ἀπάρνηση τῆς κληρονομιάς ἀπὸ τούς «μαθητές»	573

Π Ρ Ο Π Α Ρ Α Σ Κ Ε Υ Α Σ Τ Ι Κ Α   Υ Λ Ι Κ Α

*ΠΡΟΣΧΕΔΙΟ ΠΡΟΛΟΓΟΥ ΣΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΜΠΡΟΣΟΥΡΑΣ «ΤΑ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΤΩΝ ΡΩΣΩΝ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΩΝ»	585 - 587
---	-----------

*ΜΙΣΟΤΕΛΕΙΩΜΕΝΗ ΠΑΡΑΛΛΑΓΗ ΤΟΥ ΠΡΟΛΟΓΟΥ ΣΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΜΠΡΟΣΟΥΡΑΣ «ΤΑ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΤΩΝ ΡΩΣΩΝ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΩΝ»	588 - 589
--	-----------

Κατάλογος ἐργασιῶν τοῦ Β. Ι. Λένιν πού ἀνάγονται στὰ χρόνια 1895 - 1897, καὶ δέν βρέθηκαν ὡς τώρα	593
Κατάλογος ἐργασιῶν πού στὴ σύνταξή τους πῆρε μέρος ὁ Β. Ι. Λένιν	597
Κατάλογος ἐργασιῶν πού ἔχουν μεταφραστεῖ ἀπὸ τὸν Β. Ι. Λένιν	598
Κατάλογος ἐργασιῶν πού πιθανόν ἀνήκουν στὸν Β. Ι. Λένιν.....	599
Σημειώσεις	600 - 638
Εὑρετήριο φιλολογικῶν ἐργασιῶν καὶ πηγῶν πού ἀναφέρει ἢ παραθέτει περικοπές τούς ὁ Β. Ι. Λένιν	639 - 660
Εὑρετήριο ὀνομάτων	661 - 687
Ἡμερομηνίες ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση τοῦ Β. Ι. Λένιν.....	688 - 701

Ε Ι Κ Ο Ν Ο Γ Ρ Α Φ Η Σ Η

Πορτραῖτο τοῦ Β. Ι. Λένιν. — 1897	XVI - 1
---	---------

Τὸ ἐξώφυλλο τῆς συλλογῆς «Ραμπότνικ», ὅπου πρωτοδημοσιεύτηκε τὸ ἀρθρο-νεκρολογία τοῦ Β. Ι. Λένιν γιὰ τὸν Φρίντριχ Ἐνγκελς.—1896	3
---	---

Τὸ ἐξώφυλλο τῆς μπροσούρας τοῦ Β. Ι. Λένιν «Ἐρμηνεία τοῦ νόμου γιά τὰ πρόστιμα πού εἰσπράττουν ἀπὸ τοὺς ἐργάτες στίς φάμπρικες καί στὰ ἐργοστάσια». — 1895	17
Τὸ ἐξώφυλλο τοῦ περιοδικοῦ «Νόβογε Σλόβο», ὅπου πρωτοδημοσιεύτηκαν τὰ ἄρθρα τοῦ Β. Ι. Λένιν «Χαρακτηρισμός τοῦ οἰκονομικοῦ ρωμαντισμοῦ» καί «Ἀπ' ἀφορμή ἓνα σχόλιο ἐφημερίδας». — 1897	127
Τὸ ἐξώφυλλο τῆς μπροσούρας τοῦ Β. Ι. Λένιν «Ὁ νέος ἐργοστασιακός νόμος». — 1899	277
Τὸ ἐξώφυλλο τῆς συλλογῆς ἄρθρων τοῦ Β. Ι. Λένιν «Οἰκονομικές μελέτες καί ἄρθρα»	331
Τὸ σπίτι στό χωριό Σουσένσκογε, ὅπου ζοῦσε ὁ Β. Ι. Λένιν στήν ἔξορία	368 - 369
Τὸ ἐξώφυλλο τῆς 2ης ἐκδοσης τῆς μπροσούρας τοῦ Β. Ι. Λένιν «Τὰ καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν». — 1902	461

ΛΕΝΙΝ

•
ΑΠΑΝΤΑ

2
